ACADEMIA ROMÂNĂ

ANUARUL

INSTITUTULUI DE ISTORIE „A. D. XENOPOL"

XXXIV

1997

INSTITUTUL DE ISTORIE
„A. D. XENOPOL"
BIBLIOTECA
P-124

IAȘI

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE ISTORIE "A. D. XENOPOL"

COLEGIUL DE REDACŢIE

LEONID BOICU, IOAN CAPROŞU, VENIAMIN CIOBANU,
GHEORGHE I. FLORESCU, GHEORGHE ONIŞORU,
academician GHEORGHE PLATON, DUMITRU ŞANDRU,
LEON ŞIMANSCHI, DUMITRU VITCU
AL. ZUB, membru corespondent al Academiei Române (preşedinte)

REDACŢIA

MIHAI ŞTEFAN CEAUŞU, VASILE DOCEA (redactor şef),
FLOREA IONCIOAIA, LUCIAN NASTASA, FLAVIUS SOLOMON

Adresa redacţiei

Institutul de Istorie "A. D. Xenopol", Str. Lascăr Catargi nr. 15, 6600– Iaşi
Telefon/ Fax: ++40/32/212614, e-mail: xeno@mail.dntis.ro

Anuarul Institutului de Istorie "A. D. Xenopol" apare o dată pe an.

În ţară, revista se poate procura pe bază de abonament la: EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE, Calea 13 Septembrie nr. 13, Sector 5, P.O. Box 5–42, Bucurşti, România, RO–76117, Tel. 401–4119008, Tel./Fax 401–4103983; 401–4103448; RODIPET S.A., Piaţa Presei Libere nr. 1, Sect. 1, P. O. Box 33–57, Fax 401–2226407, Tel. 401–6185103; 401–2224126, Bucureşti, România; ORION PRESS INTERNATIONAL S.R.L., Şos. Olteniţei 35–37, Sect. 4, P. O. Box 61–70, Fax 401–3122425; 401–6347145, Tel. 401–6346345, Bucureşti, România.

Anuarul Institutului de Istorie "A. D. Xenopol" paraît unei fois par an.

Toute commande de l'étranger pour les travaux parus aux Edition de l'Académie Roumaine sera adressés à: EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE, Calea 13 Septembrie nr. 13, Sector 5, P.O. Box 5–42, Bucurşti, România, RO–76117, Tel. 401–4119008, Tel./Fax 401–4103983; 401–4103448; RODIPET S.A., Piaţa Presei Libere nr. 1, Sect. 1, P. O. Box 33–57, Fax 401–2226407, Tel. 401–6185103; 401–2224126, Bucureşti, România; ORION PRESS INTERNATIONAL S.R.L., Şos. Olteniţei 35–37, Sect. 4, P. O. Box 61–70, Fax 401–3122425; 401–6347145, Tel. 401–6346345, Bucureşti, România.

©, 1998, EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

Calea 13 Septembrie nr. 13, sector 5, RO–76117 Bucureşti
Telefon 401–4119008; Fax 401–4103983

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ACADEMIA ROMÂNĂ
ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE "A. D. XENOPOL"

Tom XXXIV, 1997

INSTITUTUL DE ISTORIE „A. D. XENOPOL"
BIBLIOTECA
Nr. inv. 1409

SUMAR

INSTITUŢII ŞI PRACTICI POLITICE

MARCELA IFRIM, Statutul dinastic în Ţara Moldovei (prima jumătate a secolului XVI) 1
VENIAMIN CIOBANU, Titluri atribuite principilor Transilvaniei, domnilor Moldovei şi Ţării Româneşti - expresie a statutului lor juridic (secolul XVII) 23
PAUL PĂLTĂNEA, Contribuţia lui Costache Conachi la redactarea Regulamentului Organic 39
DUMITRU IVĂNESCU, Constituirea statului român modern în context european 61
GHEORGHE ONIŞORU, Interzicerea şi procesul Partidului Naţional Ţărănesc 95
DORIN DOBRINCU, Începuturile rezistenţei armate anticomuniste în România 111

MINORITĂŢI ETNICE ŞI CONFESIONALE: ROL ŞI POZIŢII ÎN SOCIETATE

ECATERINA NEGRUŢI, Negustorii şi meşterii evrei din Moldova în informaţiile statistice din secolul XIX 137
VASILE DOCEA, Profesori germani în Iaşii primei jumătăţi a secolului XIX 159
STELA MĂRIEŞ, Medici germani în Iaşi (prima jumătate a secolului XIX) 185
DUMITRU VITCU, Carol Mihalic de Hodocin în Moldova. Idei şi fapte (II) 233
DUMITRU ŞANDRU, Imigrarea şi emigrarea evreilor (1944 - 1948) 251
IGOR CAŞU, Integrare sau asimilare? Politica etnoculturală a Uniunii Sovietice în Basarabia (1944 - 1989) 271

INSTITUTUL DE ISTORIE „A. D. XENOPOL"
BIBLIOTECA
Cota P-124

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

BISERICĂ / SOCIETATE

NELU ZUGRAVU, Păgâni şi creştini în spaţiul extracarpatic în veacul al IV-lea (II) 295
FLAVIUS SOLOMON, Modernisierung gegen Traditionalismus. Kirche und Gesellschaft im orthodoxen Osteuropa 321

ISTORIOGRAFIE: TEME ŞI FIGURI

CAMIL MUREŞANU, Din corespondenţa arheologului Teohari Antonescu: date cu privire la cercetările şi publicaţiile sale dintre anii 1904 - 1910 333
STELIAN MÂNDRUŢ, I. I. Nistor, doctor în filosofie al Universităţii din Viena (1909) 341
GHEORGHE I. FLORESCU, Basarabia: o temă a istoriografiei americane (1945 - 1995) (II) 355

DISCUŢII

GHEORGHE PUNGĂ, Consideraţii privitoare la cetatea Chilia Nouă 365
MARIANA ŞLAPAC, Enigma Cetăţii Chilia 385

RECENZII

BIBLIOGRAFII. INSTRUMENTE DE LUCRU

Bibliografia istorică a României (Gheorghe I. Florescu) 393
VLADIMIR F. WERTSMAN, *What's Cooking in Multicultural America. An Annotated Bibliographic Guide to over Four Hundred Ethnic Cuisines* (Gheorghe I. Florescu) 396

ISTORIE MEDIEVALĂ

ŞTEFAN OLTEANU, *Societatea carpato-danubiano-pontică în secolele IV - XI. Structuri demo-economice şi social-politice* (George Enache) 399

ISTORIE MODERNĂ

ADRIAN MACOVEI, DUMITRU VITCU, *Între Revoluţie şi Unire. Pagini de istorie socială. Frământări ţărăneşti în Moldova (1848-1959). Studiu şi documente* (Violeta Onişoru) 402
OLGA CICANCI, *Probleme politice sud-est europene înfăţişate în presa de limbă greacă din România în veacul al XIX-lea* (Leonidas Rados) 404

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

IOAN SCURTU, *Monarhia în România 1866 - 1947* (Vasile Docea) 405

ISTORIE CONTEMPORANĂ

IOAN SCURTU, *Criza dinastică din România (1925 - 1930)* (Gheorghe I. Florescu) 408

PAUL D. QUINLAN, *The Playboy King: Carol II of Romania* (Gheorghe I. Florescu) 411

ARHIVELE STATULUI DIN ROMÂNIA, *Viaţa politică în documente*, coordonator: IOAN SCURTU (Gheorghe I. Florescu) 415

Institutul de Istorie "N. Iorga", *6 martie 1945. Începuturile comunizării României* (Dorin Dobrincu) 422

FILON VERCA, *Paraşutaţi în România vândută. Mişcarea de rezistenţă. 1944 - 1948* (Dorin Dobrincu) 426

CICERONE IONIŢOIU, *Rezistenţa armată anticomunistă din munţii României. 1946 - 1958* (Dorin Dobrincu) 428

CICERONE IONIŢOIU, *Cartea de Aur a Rezistenţei Româneşti împotriva Comunismului* (Dorin Dobrincu) 430

Serviciul Român de Informaţii, *Cartea Albă a Securităţii*, vol. I, *23 august 1944 - 30 august 1948* (Dorin Dobrincu) 432

AL. ZUB, *Impasul reîntregirii* (Gheorghe I. Florescu) 434

ISTORIOGRAFIE. ISTORIA CULTURII

LUCIAN BOIA, *Istorie şi mit în conştiinţa românească* (Gheorghe I. Florescu) 437

KEITH HITCHINS, *Mit şi realitate în istoriografia românească* (Gheorghe I. Florescu) 442

NOTE BIBLIOGRAFICE

BIBLIOGRAFII. INSTRUMENTE DE LUCRU

VLADIMIR F. WERTSMAN, *Career Opportunities for Bilinguals and Multilinguals. A Directory of Resources in Education, Employment and Business* (Gheorghe I. Florescu) 449

ISTORIE ANTICĂ

TUDOR ARNĂUT, RODICA URSU NANIU, *Vestigii getice din a doua epocă a fierului în interfluviul pruto-nistrean* (Nelu Zugravu) 451

DOINA BENEA, *Dacia sud-vestică în secolele III-IV* (Nelu Zugravu) 451

ADRIAN BEJAN, *Banatul în secolele IV-XII* (Nelu Zugravu) 452

Spaţiul nord-est carpatic în mileniul întunecat, coordonator: VICTOR SPINEI (Arcadie M. Bodale) 453

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ISTORIE MEDIEVALĂ

RODERICK BEATON, *The Medieval Greek Romance* (Leonidas Rados) ... 455
PHILIP MANSEL, *Constantinople: City of the World's Desire 1453 - 1929* (Leonidas Rados) ... 456
MARIUS DIACONESCU (coordonator), *Nobilimea românească din Transilvania - Az erdély román nemesség* (Dorin Dobrincu) ... 456

ISTORIE MODERNĂ

CORNELIA PAPACOSTEA-DANIELOPOLU, *Comunităţile greceşti din România în secolul al XIX-lea* (Leonidas Rados) ... 457
GHEORGHE PLATON, ALEXANDRU FLORIN PLATON, *Boierimea din Moldova în secolul al XIX-lea. Context european, evoluţie socială şi politică (Date statistice şi observaţii istorice)* (Vasile Docea) ... 458
EDWARD H. JUDGE, *Easter in Kishinev. Anatomy of a Pogrom* (Igor Caşu) ... 458
GEORGE CIPĂIANU, *La răscruce (toamna anului 1917 - primăvara lui 1918). Marea Britanie şi încheierea de către România a unei păci separate. At the Cross-Roads (Fall 1917 - Spring 1918). Great Britain and Romania's Making a Separate Peace* (Gheorghe I. Florescu) ... 460

ISTORIE CONTEMPORANĂ

IOAN ŢEPELEA, *1919. O campanie pentru liniştea Europei* (Gheorghe I. Florescu) ... 462
I. SAIZU, AL. TACU, *Europa economică interbelică* (Gheorghe I. Florescu) ... 463
RADU CIUCEANU, IOAN CHIPER, FLORIN CONSTANTINIU, VITALIE VĂRATEC (editori), *Misiunile lui A. I. Vâşinski în România (Din istoria relaţiilor româno-sovietice, 1944 - 1946). Documente secrete* (Dumitru Şandru) ... 465
DENNIS DELETANT, *România sub regimul comunist* (Gheorghe Onişoru) ... 466
IOANA-RALUCA VOICU-ARNĂUŢOIU, *Luptătorii din munţi. Toma Arnăuţoiu. Grupul de la Nucşoara. Documente ale anchetei, procesului, detenţiei* (Dorin Dobrincu) ... 467
ION IOANID, *Închisoarea noastră cea de toate zilele*, vol. I - V (Dorin Dobrincu) ... 469
TUDOR CĂLIN ZAROJANU, *Viaţa lui Corneliu Coposu* (Dorin Dobrincu) ... 470

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

NICOLAE ROIBU, *Primăvara demnităţii noastre. Reportaje. Grevele din Basarabia din primăvara anului 1995* (Dorin Dobrincu) 471

ISTORIOGRAFIE. ISTORIA CULTURII

VICTOR SPINEI, *Reprezentanţi de seamă ai istoriografiei şi filologiei româneşti şi mondiale* (Gheorghe I. Florescu) 472

AL. STĂNCIULESCU-BÂRDA, *N. Iorga. Concepţia istorică* (Andi Mihalache) 475

CONSTANTIN DOBRESCU, MIHAI RACHIERU (editori), *Viaţa culturală a Municipiului Ploieşti şi a Judeţului Prahova (1900 - 1948). Documente* (Gheorghe I. Florescu) 476

REVISTA REVISTELOR

"Arhivele Totalitarismului", 11 - 12 (2 - 3)/1996 (Dorin Dobrincu) 479

"Carpica", XXV, 1994 (Simona Farcaş) 480

"Erasmus", 7/1997, 8/1998 (I. C. Dumitrescu) 482

"Osteuropa" (Ulrich Burger) 483

"Revista Arhivelor", 1 - 2/1996; "Revista de Arhivistică", 1 - 2/1997 (Maria Ifrim) 484

"Studia antiqua et archeologica", III - IV (1996 - 1997) (Dan Floareş) 485

"Turkish review of balkan studies", 1, 1993 (I. C. Dumitrescu) 486

VIAŢA ŞTIINŢIFICĂ

Viaţa ştiinţifică a Institutului de Istorie "A. D. Xenopol" în anul 1997 (Gheorghe Onişoru) 489

"Südosteuropa-Gesellschaft" (Al. Zub) 492

Colocviu internaţional de istorie contemporană (Braunschweig, 10 - 15 iunie 1997) (Al. Zub) 492

Colocviu româno-german (Braşov, 12 - 14 septembrie 1997) (Al. Zub) 493

Dialoguri româno-germane (Gheorghe I. Florescu) 494

"Biografii şi studii româneşti". A treia Conferinţă Internaţională a Centrului de Studii Româneşti, Iaşi, 9 - 10 iulie 1997 (Gheorghe I. Florescu) 500

"Südosteuropa-Gesellschaft". Colocviu internaţional despre istoria elitelor - 1997 (Vasile Docea) 502

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

IN MEMORIAM

Leonid Boicu (Al. Zub) 505

Abrevieri 507

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ACADEMIE ROUMAINE
ANNUAIRE DE L' INSTITUT D'HISTOIRE "A. D. XENOPOL"

Tome XXXIV, 1997

SOMMAIRE

INSTITUTIONS ET PRATIQUES POLITIQUES

MARCELA IFRIM, État dinastique dans le Principauté de la Moldavie (première moitié du XVIe siècle) 1
VENIAMIN CIOBANU, Titres des princes de Transylvanie, de la Moldavie et de la Valachie, comme l'expression de leur statut juridique (XVIIe siècle) 23
PAUL PĂLTĂNEA, Costache Conachi et la rédaction du Règlement Organique 39
DUMITRU IVĂNESCU, La naissance de l'État roumain moderne en context européen 61
GHEORGHE ONIŞORU, L'interdiction et le procès du Parti National Paysan 95
DORIN DOBRINCU, Les débuts de la résistance armée anticommuniste en Roumanie 111

MINORITÉES ETNIQUES ET CONFESSIONNELES: RÔLE ET POSITIONS DANS LA SOCIÉTÉ

ECATERINA NEGRUŢI, Marchands et artisans juifs en Moldavie dans les informations statistiques au XIXe siècle 137
VASILE DOCEA, Maîtres allemands à Iassy dans la première moitié du XIXe siècle 159
STELA MĂRIEŞ, Médicins allemands à Iassy (la première moitié du XIXe siècle) 185
DUMITRU VITCU, Carol Mihalic de Hodocin en Moldavie. Idées et pratique (II) 233
DUMITRU ŞANDRU, Innigration et émigration des Juifs (1944 - 1948) 251
IGOR CAŞU, Intégration ou assimilation? Politique ethno-culturelle de l'Union Soviétique en Bessarabie (1944 - 1989) 271

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ÉGLISE / SOCIÉTÉ

NELU ZUGRAVU, Païens et chrétiens dans l'éspace extracarpatique au IVe siècle (II) 295
FLAVIUS SOLOMON, Modernisierung gegen Traditionalismus. Kirche und Gesellschaft im orthodoxen Osteuropa 321

APPROCHES HISTORIOGRAPHIQUES: THÈMES ET FIGURES

CAMIL MUREŞANU, De la correspondence de l'archéologue Teohari Antonescu: quelques dates concernant ses recherches et ses publications (1904 - 1910) 333
STELIAN MÂNDRUŢ, I. I. Nistor, Docteur ès philosophie à l'Université de Vienne (1909) 341
GHEORGHE I. FLORESCU, La Bessarabie: un thème de l'historiographie américaine (1945 - 1995) (II) 355

DISCUSSIONS

GHEORGHE PUNGĂ, Considérations concernant la forteresse Chilia Nouă 365
MARIANA ŞLAPAC, Le mystère de la forteresse Chilia 385

COMPTES-RENDUS 393

NOTES BIBLIOGRAPHIQUES 449

REVUES 479

LA VIE SCIENTIFIQUE 489

IN MEMORIAM 505

ABREVIATIONS 507

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

MARCELA IFRIM

STATUTUL DINASTIC ÎN ŢARA MOLDOVEI (PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVI-LEA)

Individualitatea tematică a dinastiei Bogdăneştilor, a continuităţii, a succesiunii dinastice, a statutului dinastic - foarte controversate, de altfel -, în istoriografia românească, s-a diluat, de fiecare dată, într-un cadru mai general, pierzându-şi, cu acest prilej, o parte din atributele caracteristice[1]. Un efect asemănător a avut atracţia exercitată, obişnuit, asupra cercetătorului, de către evenimentul istoric complex şi autonom, în dauna aspectului procesual, cu mult mai monoton şi mai greu de delimitat. Studiile şi lucrările de referinţă asupra reprezentanţilor domneşti ai Bogdăneştilor sau ai pretendenţilor la tron sunt relativ numeroase[2], faţă de puţinele încercări de sintetizare a manifestărilor unui singur aspect tematic pe o perioadă de timp mai îndelungată[3].

---

[1] Ne vom limita la un singur exemplu: N. Iorga, *Istoria Românilor*, vol. IV, *Cavalerii*, şi vol. V, *Vitejii*, Bucureşti, 1937. Singurul principiu de prezentare a faptelor istorice, indiferent de natura lor, este aici cel cronologic, frustrându-se astfel cititorul - chiar dacă asociaţiile de idei sunt, ca de obicei, numeroase şi incitante - şi de cealaltă imagine a conexiunilor, bazată pe similitudinea tematică.

[2] D. Onciul, *Ideea dinastică în dezvoltarea statului român*, în CvL, XLIII, 1909, nr. 4; G. Coriolan, *Petru Rareş înainte de urcarea sa pe tron şi Petru Pribeagul*, Bucureşti, 1909; Iulian Marinescu, *Bogdan III cel Orb 1504 - 1517*, Bucureşti, "Fundaţia universitară Carol I", 1910; N. Iorga, *Pretendentul "Iani, rege al Moldovei" 1516 - 1521*, în RI, I (1915); I. Ursu, *Petru Rareş*, Bucureşti, 1923; I. Nistor, *Luca Arbore Hatmanul*, Extras din "Junimea literară", XIII, 1924, nr. 7-8; N. Iorga, *Pretendenţii domneşti în sec. XVI*, în ARMSI, seria II, t. XIX; Ilie Minea, *Despre Roman Pribeagul*, în CI, II-III (1926 - 1927); Sever Zotta, *Luca Arbure*, în IN, fasc. 7, 1928; I. Minea, *Complotul boieresc împotriva lui Ştefăniţă*, în CI, I, 1928, nr. 2; *Ibidem*, *Pretendentul Gonţea fost vornic*, V-VII (1929 - 1931), p. 355 - 356; *Ibidem*, *Iarăşi despre Gonţea vornicul*, VIII-IX (1932 - 1933), partea a 2-a, p. 215 - 219; *Ibidem*, *Când a fost pretendenţa lui Gonţea vornicul şi încă ceva*, VIII-IX (1932 - 1933), partea a 3-a, p. 353 - 360; *Ibidem*, *Despre Teodor, fratele lui Petru vodă Rareş*, 3/VIII-IX (1932-1933), p. 349 - 351; C. A. Stoide, *Pretendenţa lui Gonţea vornicul*, în "Arhiva", Iaşi, XL (1933), nr. 3- 4, p. 132 - 135 şi XLI (1933), p. 56 - 60; P. P. Panaitescu, *Contribuţii la istoria lui Ştefan cel Mare*, în ARMSI, s III, t. XV, mem. 2, 1934; I. Minea, *Despre sfârşitul lui Ştefăniţă Vodă Rareş şi ceva despre Alexandru Lăpuşneanu*, în CI, X-XII (1934 - 1936), nr. 2, p. 193 - 205; H. Ursu, *Domnia lui Ştefăniţă Vodă. Zece ani din istoria politică a Moldovei*, Cluj, 1940; P. P. Panaitescu ş. a., *Alegerea domnului şi succesiunea la tron*, în *Viaţă feudală în Ţara Românească şi Moldova. Sec. XIV-*

Anuarul Institutului de Istorie "A. D. Xenopol", tom XXXIV, 1997, p. 1 - 22.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Caracterul fragmentar, imprecis şi animat de controverse al literaturii istorice, din unghiul urmărit de noi, ne-a trezit o îndoială legitimă privind individualitatea temei, posibilitatea separării ei dintr-un context în care se încadrează organic, însă, momentul odată depăşit, sperăm ca perspectiva adoptată să fie cea optimă.

Am optat, în analiza statutului dinastic, pentru perioada 1504 - 1546 (A. D. Xenopol) sau până în 1552 (C. C. Giurescu, N. Iorga), întrucât perioada aflată în discuţie prezintă caracteristici comune. De asemenea, precizăm că nu am insistat asupra unor evenimente, atât de tragice şi cu urmări funeste pentru Moldova, cum este cel din vara anului 1538, sau a comploturilor şi răscoalelor, cum este cea din timpul lui Ştefan cel Tânăr sau Ştefăniţă Rareş, sau a disputatei probleme a pretendenţilor, care vor fi reluate după o investigaţie mult mai amplă.

1. Statul înseamnă domnia

Împrejurări interne şi externe au marcat evoluţia poporului român, de la etnogeneză la constituirea statală, printr-o caracteristică originală: pluri-statalitatea medievală românească. Forma de organizare instituţional-statală, definită de istoriografia română, de la A. D. Xenopol, N. Iorga, D. Onciul, I. Ursu, Gh. Brătianu, C. C. Giurescu, P. P. Panaitescu la Şerban Papacostea, C. Cihodaru, L. Şimanschi, Şt. S. Gorovei - pentru a enumera doar câteva nume - a fost *monarhia*. Ţările Române, "Valachia" şi "l'altra Valachia", au fost conduse de un *domn* şi *voievod* (principe, duce, palatin - în documentele redactate în limba latină) şi *gospodar* (în toate documentele slavone), ajutat de sfatul

---

XVII, Bucureşti, 1957, p. 338 - 343; A. Sacerdoţeanu, *Succesiunea domnilor Moldovei până la Alexandru cel Bun. Pe baza documentelor din secolul al XIV-lea şi a cronicilor din secolul al XV-lea şi al XVI-lea scrise în limba slavonă*, în Rsl, XI, Istorie, 1965, p. 219 - 236; N. Stoicescu, *Sfatul domnesc şi marii dregători din Ţara Românească şi Moldova (sec. XIV-XVII)*, Bucureşti, 1968; N. Grigoraş, *Instituţii feudale din Moldova*, I, Bucureşti, 1971; Şt. S. Gorovei, *Găneştii şi Arbureştii*, în CI, II, 1971; Horia Ursu, *Moldova în contextul politic european (1517 - 1527)*, Bucureşti, 1972; Sorin Ulea, *Originea şi semnificaţia ideologică a picturii exterioare moldoveneşti* (II), SCIA, 1972, nr. 1; D. Năstase, *Ideea imperială în ţările române. Geneza şi evoluţia ei în raport cu vechea artă românească*, Athena, 1972, nr. 13; N. Grigoraş, *Ştefan vodă cel Tânăr şi Luca Arbore*, în AIIAI, Iasi, IX, 1972, p. 1- 26; Şt. S. Gorovei, *Note istorice şi genealogice cu privire la urmaşii lui Ştefan cel Mare*, în SMIM, vol. VIII, 1975, p. 179 - 200; C. Cihodaru, *Pretendenţii la tronul Moldovei între anii 1504 şi 1538*, în AIIAI, XIV, 1977, p. 104 - 121; *Petru Rareş*, vol. coordonat de Leon Şimanschi, Bucureşti, 1978; Şt. S. Gorovei, *Petru Rareş*, Bucureşti, 1982; C. Burac, *Bogdan-Vlad urmaşul lui Ştefan cel Mare*, AIIAI, XXV (1988), vol. I, p. 247 - 253; Şt. S. Gorovei, *Genealogia domnilor Moldovei din veacul XIV*, în AIIAI, XXX, 1993, p. 623 - 651 ş. a.

[3] Şt. S. Gorovei, *Muşatinii*, Bucureşti, 1976; Emil Vârtosu, *Titulatura domnilor şi asocierea la domnie în Ţara Românească şi Moldova (până în secolul al XVI-lea)*, Bucureşti, Editura Academiei, 1960.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

domnesc. Astfel, domnul Moldovei se intitula "singur stăpânitor şi domn a toată Ţara Moldovei", fiind stăpân de drept divin prin invocaţia simbolică (†) şi formula devoţiunii "din mila lui Dumnezeu", prezente în orice izvor diplomatic sau în formularea fericită a unui izvor narativ - "de la Dumnezeu se dă împărăţia şi domnia"[4] - de asemenea, invocând moştenirea imperială bizantină prin vocabula "Io"[5].

Din perspectiva istorică a duratei lungi, la baza organizării statale a ţărilor române în domnie se află transferul atribuţiilor judeziale şi cneziale din cadrul străvechilor obşti săteşti, împrumuturile de formă voievodală de sorginte slavă şi aportul instituţional-politic al "descălecătorilor" în contextul geo-politic al secolului al XIV-lea. Sondând adâncurile, detectăm permanenţe ale unor structuri traco-getice, romane şi slave fundând instituţia domniei. Exemplul elocvent, pentru stadiul premergător, cronologic şi teritorial, al constituirii "domniei" şi afirmării "marelui voievod" în ţările române, îl reprezintă voievodatul Maramureşului[6]. Splendida analiză a lui Radu Popa argumentează evoluţia obştilor săteşti, prin intermediul "cnezatelor de vale", către voievodat şi derivarea atribuţiilor voievodale din cele judeziale şi cneziale, totodată, oferind şi "cheia" sistemului de succesiune ereditar-electiv[7], asupra căreia vom reveni. "Descălecătorilor" Dragoş din Bedeu şi Bogdan din Cuhea le-a revenit definitivarea formei de "ţară", cu atributul de <<*ВОЕВОДСТВОВА*>> pentru primul şi de "stat, stăpânire", având corelativul <<*ГОСПОДСТВОВА*>> pentru al doilea: "et quamvis per exercitum ipsius regis, saepius impugnatus extitisset, tamen crescente magna numerositate Olachorum inhabitantium *illam terram in regnum* est dilatata"[8].

În Evul Mediu românesc (a doua jumătate a secolului al XIV-lea - începutul secolului al XVIII-lea) statul s-a identificat cu domnia[9]. Atribuţiile domnului, indubitabil, erau absolute - caracteristici ale suveranităţii sale. Astfel, potrivit principiului *dominium eminens*, era stăpânul *de jure* al întregului teritoriu al Moldovei, iar, *de facto*, deţinând un întins domeniu domnesc, era *voievod*, având conducerea supremă a armatei, reprezentând înalta instanţă judecătorească şi controlând toate actele de politică internă şi externă. Aceste atribuţii, absolutizate sau diminuate, s-au remarcat nuanţat în funcţie de marile

---

[4] *Învăţăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie*, în *Cronicile slavo-române din sec. XV-XVII*, publicate de Ioan Bogdan, ed. revăzută de P. P. Panaitescu, Bucureşti, Editura Academiei, 1959, p. 210.

[5] Emil Vârtosu, *op. cit.*

[6] *Radu Popa, Ţara Maramureşului în veacul al XIV-lea*, Bucureşti, Editura Academiei, 1970, p. 204.

[7] *Ibidem, passim.*

[8] *Cronica lui Ioan de Târnave (Kükülo)*, în Johannes Georgius Schwandtner, *Scriptores Rerum Hungaricarum*, I, Viena, 1746, p. 196.

[9] I. Ursu, *Ştefan cel Mare*, "Biblioteca istorică", nr. 2, Bucureşti, 1925, p. 316.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

personalităţi, promotoare ale unui centralism politic sau, dimpotrivă, reduse apreciabil pentru domnii incapabili de a ieşi de sub tutela boierimii sau de a contracara ascendentul nobiliar în anumite perioade conjunctural favorizante acestuia[10]. În mod cert, toate instituţiile medievale "au fost legate indisolubil de domn"[11].

1.1. Statul înseamnă Domnia: Domnia reprezintă Dinastia, iar concepţia de Stat corespunde ideii dinastice

Încă de la întemeierea statelor medievale româneşti Domniile s-au constituit în dinastii, iar concepţia de stat a fost eminamente dinastică[12]. Statul era dinastia. Familia celui care "descălecase" în Moldova şi a apărat-o în condiţiile înnegurate ale acelui mijloc de secol XIV a format dinastia, nu oricum, ci de drept divin. Originile ei au intrat în legendă, memoria familială ignorând stricta cronologie şi pierzându-se în mit. De aici controversata perioadă a originilor statului, a continuităţii dinastice şi inconsecvenţele diferitelor *liste de domni*, deşi acestea din urmă pot fi socotite ca scrieri genealogice, alcătuite din iniţiativa reprezentanţilor dinastiei. Recursul la memoria genealogică corespunde vârstei de aur a Moldovei, perioadei ştefaniene, consecinţele acestei investigaţii în trecutul genealogic fiind *Letopiseţul domnesc* şi variantele sale, îndeosebi *Cronica moldo-rusă*. De altfel, însăşi ideea de nobleţe incită la a te lăuda cu strămoşii foarte îndepărtaţi. Observaţia care se impune la prima lectură este imprecizia şi insuficienţa datelor pe măsură ce se coboară în timp şi, reversul, înmulţirea menţionării datelor odată cu apropierea de prezentul scrierii[13]. Pentru timpul îndepărtat se apelează la *memoria vie*. Sigur, datele de naştere ale domnilor, ale căsătoriei acestora sunt imposibil de refăcut, dacă nu cumva erau excluse din planul reconstituirii tocmai datorită acestui impediment. De asemenea, din păcate, nu putem valorifica povestiri genealogice scrise, prin timp răzbătând până la noi doar ale lui Iancu Corvinul, ale Movileştilor, cu acel legendar aprod Purice. Oare întâmplător Ştefan cel Mare a fost cel care a incorporat în *Letopiseţul de când s-a început, cu voia lui Dumnezeu, Ţara Moldovei* primul "descălecat", al lui "Dragoş voievod din Ţara Ungurească, din Maramureş, [care a venit] după un bour, la vânătoare"[14]? În acest sens, tot Ştefan a mutat biserica de lemn de la Volovăţ, ctitorie atribuită lui Dragoş, la Putna. Tot pe seama recuperării

---

[10] Atribuţiile domnului în istoriografia română au fost uneori exagerate, apelându-se chiar la expresia definitoare de "despotism asiatic", sau minimalizate, eludându-se relaţia de intercondiţionare dintre domn şi boierime.

[11] N. Grigoraş, *op. cit.*, p. 6.

[12] D. Onciul, *op. cit.*, p. 272 - 277.

[13] Vezi *Cronica moldo-rusă*, în *Cronicile slavo-române*, p. 152 - 161.

[14] *Cronicile slavo-române*, p. 14.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

memoriei genealogice, familiale, pot fi socotite şi pietrele de mormânt puse de acelaşi *restitutor familias* invocat mai sus.

Ideea de stat corespunde celei dinastice. Existenţa unei familii cu drept de moştenire asupra tronului excludea posibilitatea venirii la conducerea statului a unui membru al altei familii[15]. Dreptul de moştenire al dinastiei era inviolabil, un domn putea fi înlocuit cu altul, însă din aceeaşi familie. De altfel, "ideea dinastică nu era abstractă ca ideea de stat"[16]. Astfel, prin concepţia dinastică a statului, Moldova, sub urmaşii lui Bogdan I, a atins statutul de ţară sine stătătoare, de stabilitate politică şi apogeu al dezvoltării sale.

Tronul Moldovei a fost ocupat, în secolele XIV-XVI, de reprezentanţii *dinastiei Bogdanizilor* sau *Bogdăneştilor*, urmaşii lui Bogdan "Întemeietorul". O altă denumire dată acestei dinastii este *a Muşatinilor*, care cunoaşte o mai largă folosire şi a intrat în circulaţie prin versurile marelui Eminescu, cunoscător al cronicilor "colbuite" şi care a transformat acel "Petru al Muşatei" în "Petru Muşatinul", în nemuritoarea sa *Scrisoare a III-a*: "Rămâneţi în umbră sfântă, Basarabi şi voi Muşatini, // Descălecători de ţară, dătători de legi şi datini".

Continuitatea dinastică în Moldova, problemă controversată, ca şi întemeierea statului, este posibil să fi cunoscut un moment dificil prin moartea lui Laţcu voievod care n-a avut descendenţi pe linie masculină, după cum este posibilă înlăturarea acestui obstacol prin succesori pe linie feminină ai lui Bogdan. Astfel invocata *domina Valachiae Minoris*, Margareta-Muşata, a putut fi cea care a asigurat veriga continuităţii dinastice[17].

1.2. Dinastia Bogdăneştilor - schiţă onomastică

Onomastica domnilor este elocventă pentru continuitatea dinastică cu sau fără acel hiatus provocat de dispariţia lui Laţcu. O simplă statistică a numelor domnilor români din Moldova secolelor XIV-XVI indică frecvenţa folosirii unor nume specifice Bogdăneştilor până la stingerea dinastiei: *Bogdan* este atestat ca nume în familia domnitoare de 10 ori şi a aparţinut la 4 domni; *Ştefan*, atestat de 14 ori, 6 domni cu acest nume; *Alexandru*, atestat de 11 ori, 6 domni (inclusiv *Alexandru-Iliaş*); *Petru*, atestat de 12 ori, 5 domni; *Roman*, atestat de 6 ori, 3 domni; *Ilie* (*Iliaş*), atestat de 10 ori (inclusiv *Alexandru-Iliaş* şi *Radu-*

---

[15] Sunt şi excepţii, însă rare: Iacob Heraclid Despot şi Gaspar Gratiani.

[16] P. P. Panaitescu, *Ştefan cel Mare. O încercare de caracterizare*, AIIAI, XXIX, 1992, p.

[17] În pofida unei aprige dispute istoriografice, desfăşurată pe parcursul a aproape două secole, problema succesiunii după Laţcu, a originii şi rolului Margaretei-Muşata, precum şi a acelui controversat Costea voievod, este de nedezlegat. Pentru ilustrarea bibliografică a controversei - opinii total ireconciliabile -, amintim doar doi autori: Şerban Papacostea, *Geneza statului în evul mediu românesc*, Bucureşti, 1988 şi Şt. S. Gorovei, *Genealogia domnilor Moldovei în veacul XIV*, AIIX, XXX, 1993, p. 623 - 651; Idem, *Poziţia internaţională a Moldovei în a doua jumătate a veacului al XIV-lea*, în AIIAI, XVI, 1979, p. 187 - 219.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Iliaş), 4 domni; *Aron*, atestat de 3 ori, 2 domni; *Ion* (*Iancu*), atestat de 5 ori (inclusiv *Ionaşco*), un domn; *Iuga*, atestat o dată, un domn; *Constantin*, atestat de două ori; *Mihail*, două atestări (inclusiv *Mihail-Petru*); *Marcu*, atestat o dată; *Ivaşco*, atestat o dată. Dovadă că între Drăgoşeşti şi Bogdăneşti nu există nici o înrudire, iar relaţiile dintre ei au fost ireconciliabile, este faptul că n-a fost atribuit nici o dată numele de *Dragoş* vreunui fiu de domn în această perioadă, acţiune deliberată întrucât numele acesta era frecvent folosit, mai ales în anii care au precedat întemeierea statală, vehiculându-se uneori chiar patru persoane cu acest nume.

Dacă posteritatea a folosit numeralele ordinale pentru identificarea domnilor cu acelaşi nume (*Ştefan al III-lea, Bogdan al III-lea, Alexandru al IV-lea* etc), contemporanitatea sau generaţiile imediat următoare au folosit diminutive şi porecle. Astfel, un *Alexandru*, fiul lui Iliaş sau al lui Ştefan, va deveni *Alexăndrel* sau *Sandrinus*, un *Ştefan*, fiu al lui Bogdan al III-lea, va fi numit *Ştefăniţă*, "*Stefanitza*" sau *Ştefan cel Tânăr*; *Bogdan al III-lea* devine "*Bogdan cel Orb*" sau "*Chior şi grozav*", unui *Alexandru*, fiu nelegitim al lui Bogdan, i se va ataşa, de la locul naşterii, *Lăpuşneanu*, iar lui *Petru*, fiul al lui Ştefan, *Rareş* şi chiar ... *Măjariul*. Tot cu scop distinctiv apar, la începutul secolului XVI, adjectivele de "cel Mare" (*illae Magnus*) pentru Ştefan al V-lea, "*cel Bun*" pentru Alexandru I, spre sfârşitul secolului XVI[18].

În spiritul aceleiaşi onomastici dinastice invocate nu se folosesc decât numele de botez, fără a se aminti numele familiei, în epocă această origine fiind cunoscută. Faptul că Movileştii vor folosi şi patronimicul "Movilă" (Ieremia Movilă, Simion Movilă etc.) subliniază stingerea dinastiei anterioare şi conducerea ţării de alta.

Că exista un "monopol" al onomasticii dinastice, o demonstrează schimbările de nume după urcarea pe tron (Petru "Stolnicul" devine Alexandru, Alexandru Lapuşneanu), fenomen rar întâlnit în sec. XV-XVI. De asemenea, o anumită semnificaţie trebuie să aibă numele dublu. Fiul lui Ştefan cel Mare, Bogdan-Vlad, prin cele două nume, reprezentative atât pentru dinastia Bogdăneştilor cât şi pentru cea a Basarabilor - ştiut fiind faptul ca mama sa era fiica lui Radu cel Frumos -, când încă mai trăia Alexăndrel, viitorul asociat la domnia Moldovei, era un posibil candidat la tronul Ţării Româneşti. Oare întâmplător acelaşi Bogdan-Vlad, după moartea lui Alexăndrel - succesorul indicat de Ştefan - va deveni Bogdan?

[18] Vezi Paul Henri Stahl, *Les noms des princes roumains*, în RER, XVII-XVIII, Paris-Iaşi, 1993, p. 129 - 155.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

2. Statutul dinastic

Statutul dinastic în Moldova, în special în perioada de care ne ocupăm, a presupus îndeplinirea unor condiţii *sine-qua-non* pentru ocuparea tronului. În istoriografia română nu se află nicăieri stipulată ideea existenţei vreunui cod de reguli scrise, care să definească statutul dinastic[19], însă, probabil, potrivit "dreptului obişnuielnic", cu siguranţă au funcţionat câteva principii stricte, care vor face subiectul definirii lor în următoarele pagini.

2.1. "Să fie neam de domn şi tot neamul său domni !"

Regula de bază este apartenenţa la familia domnitoare, descinderea din "os domnesc", indiferent de statutul fiului domnesc - legitim, nelegitim sau legitimat[20].

Toţi bărbaţii care aveau ascendenţă dinastică pot fi consideraţi moştenitori legitimi ai tronului, inclusiv pretendenţele, ale căror origini trebuie să fi corespuns acestui principiu.

2.2. "Domn al ţării noastre": "iubitul meu fiu", "fraţiii noştri" sau "din neamul nostru"

Principiul dinastic al succesiunii la tron pe linie masculină s-a impus cu stricteţe. "Nihil novi sub solem!" Absenţa dreptului de succesiune la tron a "femeii", mai ales în Evul Mediu, nu e caracteristică numai spaţiului românesc, ci poate fi întâlnită şi la "case mai mari" domnitoare în Europa! Deşi, chiar pentru Moldova, avem atestată participarea femeilor la conducerea statului în cadrul regenţei în timpul minoratului domnesc, ca mamă a fiului de domn. Spre deosebire de Ţara Românească, în Moldova femeile au drept de moştenire asupra proprietăţii funciare. Totuşi, în privinţa exercitării puterii de către acestea în cadrul regenţei, atribuţiile lor nu pot fi clar delimitate. Pentru perioada de început a Moldovei am amintit-o pe Margareta-Muşata, puternică personalitate feminină care a tutelat domniile fiilor săi, iar pentru prima jumătate a secolului XVI remarcăm reprezentante feminine de acelaşi calibru - Elena Brancovici, soţia lui Petru Rareş, Ruxandra, soţia lui Alexandru Lăpuşneanu, Chiajna, soţia lui Mircea Ciobanul, în Ţara Românească, însă descendentă a Muşatinilor, sau a treia fiică a lui Rareş, Maria, care, prin "sânge domnesc", va da legitimitate şi întâietate Movileştilor în ocuparea tronului, după stingerea dinastiei Bogdăneştilor. Rezidau în "oraşul doamnei", Siret, apoi Botoşani, având curteni şi slujitori proprii.

---

[19] Şt. S. Gorovei, *op. cit.*, p. 13.
[20] *Ibidem*, p. 14.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

2.3. "Chip frumos şi întreg"

"La căpătarea domniei ... ajută mult faţa frumoasă, statura şi înfăţişarea trupului" - spune Graziani[21] - "şi aceasta se cere până într-atât, încât, dacă un domn e beteag sau schilod", îl exclud de la domnie. Deci, o altă regulă era ca succesorul la domnie să nu fie *însemnat*[22].

Obiceiul ca domnul să aibă "chip frumos" şi, mai ales, să fie "întreg" este de origine bizantină; împăratul, îndeplinind şi anumite funcţii religioase, era supus regulii, existente în rânduielile slujitorilor bisericii, de a nu avea un "aspect dezagreabil"[23]. "Însemnarea" prin "tăierea nasului" - atentat la "faţa frumoasă" şi "trupul întreg" - este o măsură care anulează dreptul la domnie al unui pretendent, posibil concurent şi în viitor, iar originea acestei practici se regăseşte în Imperiul Bizantin[24]. Practica era curentă în Ţările Române şi consta în tăierea nării drepte şi a peretelui despărţitor, astfel încât documentele, cronicile şi descrierile călătorilor străini o menţionează des. De exemplu, Sommer scrie: "cu astfel de obicei îşi însemnau ei şi pe aceia care se credea că, fiind neam domnesc, trăgeau nădejdea să ia scaunul, căci nimeni care ar fi suferit o sluţire trupească nu se primeşte la această cinste"[25].

Sunt cazuri când descendenţi ai familiei domnitoare ocupă tronul în pofida unor defecte fizice, din naştere sau dobândite în războaie, însă contemporanii, privaţi de respectarea regulii, le ataşează "pentru vecii vecilor" o poreclă, întotdeauna augmentând deficienţa fizică. Situaţia corespunde domnilor Bogdan al III-lea "cel Orb şi Grozav", Petru Şchiopul sau Ştefan Surdul, care posibil să fi fost numai rănit la ochi, primul, să nu fi putut călări, al doilea sau, ultimul, să fi fost "mai tare de ureche".

2.4. Vârsta poate fi un impediment sau un avantaj în cursa pentru ocuparea tronului

Când poate deveni un fiu de domn *voievod*, la ce vârstă poate fi *asociat la domnie* sau major pentru funcţia supremă de *domn*?

Cronografia evului mediu românesc n-a fost preocupată de inserarea vârstei în indiciile biografice ale subiectelor sale, le-a menţionat doar când exista o situaţie inedită în normalitatea curentă. Omisiunea izvoarelor privind vârsta ocupării unor funcţii nu înseamnă inexistenţa unor condiţii de vârstă. Documentele, care acoperă sec. XV-XVI, lasă să se întrevadă câteva posibile

[21] În N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, ediţie îngrijită, studiu introductiv şi note de Adrian Anghelescu, Bucureşti, 1981, p. 147.
[22] Şt. S. Gorovei, *op. cit.*, p. 14.
[23] N. Iorga, *op. cit.*, p. 147.
[24] Idem, *Istoria vieţii bizantine*, Bucureşti, 1974, p. 205.
[25] Idem, *Istoria românilor prin călători*, p. 149.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

reguli circumscrise întrebărilor de mai sus. Astfel, se pare că vârsta asocierii la domnie şi, totodată, menţionarea în documente a unui fiu domnesc este de 9 ani, de primire a titlului de voievod 11 ani, iar majoratul la 15 ani. Vârsta asocierii la domnie a lui Iliaş de către Alexandru cel Bun este de 9 ani[26]. Prima atestare documentară a lui Ştefan cel Mare cu titlul de voievod datează din *1450*; luând în calcul criteriul de vârstă pentru acest titlu, se poate aprecia că a urcat pe tron la 16-17 ani - majoratul la 15 ani -, neînlăturând o posibilă epitropie a mamei sale Maria-Oltea şi a unchiului sau Vlaicu, sigur, cu consimţământul încrezator al tânărului domn. Aceleaşi reguli se pot constata şi la fiii săi: Alexăndrel este menţionat în sfatul domnesc în 1465, ceea ce dă o mai mare veridicitate acelei Maruşca, excluzându-se posibilitatea ca Evdochia de Kiev să-i fi fost mamă, iar în privinţa lui Bogdan-Vlad s-a încălcat regula, datorită celor două pierderi ale lui Ştefan - moartea fiilor săi Bogdan şi Petru -, fiind menţionat în sfat în 1481, deşi, evident, se născuse anterior, în 1479, după cum menţionează *Cronica moldo-germană*[27].

În 1504, Ştefan cel Mare, susţinător al primogeniturii, a încălcat acest principiu impunându-l pe Bogdan, deşi fiul lui Alexăndrel ar fi fost legal continuatorul dinastiei. Oare nu tot Ştefan cel Mare urmărea cu durere înlăturarea nepotului său Dimitri de la succesiunea la tron şi a fiicei sale la Moscova? În acelaşi timp, cu talentul sau politic de excepţie, trebuie să fi prevăzut complicaţiile inevitabile pentru domnie şi dinastie ale unui minorat tutelat de o boierime frustrată atâta timp de putere şi al cărei permanent contact cu Polonia şi drepturile şleahtei trebuie s-o fi înrâurit.

Un caz aparte, concludent prin exceptarea regulii că un copil de numai 9 ani nu poate ocupa tronul, îl reprezintă Ştefan cel Tânăr[28]. Faptul că nu era major rezultă din chiar numele diminutivat folosit de contemporani şi posteritate - Ştefăniţă -, din referinţele contradictorii în legătură cu vârsta sa, precum şi din insondabilul deznodământ al tutelei exercitate de Luca Arbore în timpul minoratului său. În privinţa vârstei lui Ştefăniţă la urcarea sa pe tron[29] izvoarele interne şi externe îi atribuie 9[30], 11[31], 13[32], 14-15[33] ani.

Vârsta de 9 ani, consemnată de Macarie, poate fi veridică, analizând contextul înscăunării, prin moartea neaşteptată a lui Bogdan al III-lea şi obsesia

---

[26] Admiţându-se o posibilă greşeală de copiere.

[27] *Cronicile slavo-române*, p. 34.

[28] Situaţia lui Alexandrel, fiul lui Iliaş, în 1448 - 1449, este asemănătoare.

[29] H. Ursu optează pentru vârsta de 13 ani, iar Şt. S. Gorovei pentru 11 ani.

[30] Macarie - 9 ani, în *Cronicile slavo-române*, p. 92.

[31] În raportul nunţiului papal din Ungaria, din 18 iunie 1526, Ştefăniţă are aceeaşi vârstă cu regele Ludovic al II-lea Jagello; menţiunea apare şi într-o relatare datată 1 iulie 1506.

[32] Gr. Ureche îi atribuie 13 ani, întrucât, dupa bătălia de la Cihuru, "şi-a luat doamnă".

[33] În raportul ambasadorului Moldovei în Polonia, la 13 iulie 1521, se precizează că Ştefăniţă "are acum 18 ani", Hurmuzaki, *Documente*, vol. II, p. 2 - 3 (IV-III).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

puterii manifestată la marii boieri, care au întrezărit-o realizabilă în ultimele zile ale domniei lui Ştefan cel Mare, au gustat-o în vremea lui Bogdan al III-lea, iar acum, în 1517, un minor pe tronul Moldovei făcea posibilă reactualizarea acelui plan din 1504, cu atât mai mult cu cât Luca Arbore constituia un factor comun celor două situaţii, mai puţin spectrul răzbunării marelui voievod Ştefan. Pe seama majoratului şi a exercitării depline a prerogativelor domneşti trebuie pusă defecţiunea din 1523.

Tot vârsta, sigur, precumpănind principiul dinastic, trebuie să fi fost luată în considerare la alegerea, în 1527, ca domn a lui Petru Rareş, aproximativ 40 ani[34] - succesorul cel mai de seamă al lui Ştefan cel Mare -, atù deloc ignorabil în raport cu vârsta lui Alexandru Lăpuşneanu sau a fiilor lui Ştefăniţă, Ioan şi Ioan Bogdan.

Afirmată direct în epocă, clar sau indirect menţionată în izvoare, vârsta a acţionat ca un criteriu eligibil în succesiunea dinastică.

2.5. Religia în sine e legată de două mari principii: principiul monarhiei şi principiul ierarhiei (Petre Ţuţea), iar ortodoxismul - "idee călăuzitoare" a poporului român - este "temeiul dinastiei" (Nicolae Iorga)

Creştinismul, în forma sa ortodoxă, caracterizează poporul român, cuprinzând toată gama manifestării sale: etnice, sociale, politice, mentale şi culturale.

În Moldova sfârşitului de veac XV şi în prima jumătate a secolului al XVI-lea religiozitatea creştină este omniprezentă, chiar transgresează toleranţa sa specifică spre manifestări persecutorii, în plan politic, în condiţiile în care Reforma cucereşte teren la mijlocul şi în a doua jumătate a secolului al XVI-lea[35].

Neîndoielnic, domnia era protectoarea Bisericii Ortodoxe[36], două instituţii între care raportul era biunivoc, iar dinastia reprezenta ortodoxia. Credinţa ortodoxă a domnilor români a acţionat ca o lege necruţătoare. Excepţiile, din istoria Moldovei primelor secole de statalitate, nu fac decât să întărească această lege. Pericolul convertirii la catolicism de către regatele vecine, ungar şi polon, sau posibilitatea şi chiar iminenţa islamizării prin paşalizare au activizat ortodoxia românească.

---

[34] Şt. S. Gorovei, op. cit., p. 85.

[35] Şerban Papacostea, *Moldova în epoca Reformei. Contribuţie la istoria societăţii moldoveneşti în veacul al XVI-lea*, în SRdI, nr. 4, 1958, p. 55 - 78; Maria Crăciun, *Protestantism şi ortodoxie în Moldova secolului al XVI-lea*, Cluj-Napoca, Fundaţia Culturală "Cele trei Crişuri", 1996.

[36] N. Iorga, *Istoria Bisericii româneşti*, Bucureşti, 1928; Idem, *Istoria românilor în chipuri şi icoane*, Bucureşti, Ed. Humanitas, 1992; Mircea Păcurariu, *Istoria bisericii ortodoxe române*, Sibiu, 1972.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Convertirea lui Laţcu la catolicism şi înfiinţarea unei episcopii catolice la Siret au fost dictate de diplomaţia statului de curând înfiinţat - edificator în acest sens este faptul că şi-a găsit liniştea mormântului în biserica ortodoxă de la Rădăuţi. Celelalte excepţii sunt domniile lui Iacob Heraclid Despot şi Gaspar Gratiani. Referitor la primul Grigore Ureche scrie: "Se arăta blând şi tuturor cuvios, şi aeve creştin derept, iară la taină eretic, şi avea sfetnici de ai săi de o lege cu dânsul; mai apoi şi-au ivit şi necredinţa lui"[37], astfel încât uciderea lui de către boieri e justificată creştineşte; la fel îl prezintă Miron Costin pe cel de-al doilea: "niciodată post nu au avut; ce pre ascunsu în toate posturile mânca carne"[38], împărtăşind aceeaşi soartă cu domnul precedent.

Scrisoarea boierilor lui Alexandru Cornea (1540 - 1541) este un veritabil act de disculpare pentru uciderea lui Ştefan Lăcustă, nepot al lui Ştefan cel Mare, înscăunat de Soliman Magnificul şi învinuit de o politică oneros turcofilă, ba chiar "turcire"! "Împăratul ... a îmbrăcat un Turc în veşmântul nostru şi l-a pus domn în ţara Moldovei ... Gândiam că e Domn creştin, de legea noastră, dar el era Turc, îmbrăcat în veşmântul nostru"[39]. Aceiaşi boieri, păzitori ai credinţei domnilor, îl vor alunga pe Iliaş Rareş Turcitul, iar, spre sfârşitul secolului, Petru Şchiopul părăseşte domnia şi ţara pentru a nu i se turci fiul.

Peste timp, în epoca modernă, o reminiscenţă a funcţionării acestei reguli dinastice va consta în formularea "celor dintâi, celor mai mari, mai generale şi mai naţionale dorinţe ale ţării" de către Divanul ad-hoc al Moldovei, la 7 octombrie 1857; "prinţ străin cu moştenirea tronului, ales dintr-o dinastie domnitoare de ale Europei şi ai cărui moştenitori să fie crescuţi în religia ţării", regulă respectată de dinastia Hohenzollern - Sigmaringen.

3. Succesiunea dinastică

Sistemul de succesiune la tronul Moldovei până la stingerea dinastiei Bogdăneştilor a fost *ereditar-electiv*: "regula era de a alege ca domn cel mai bătrân dintre fiii de domni, succesiunea alternând între fiul mai mare al domnului şi fraţii următori"[40].

Dreptul la succesiune la tron, specific dinastiilor, aparţinea fraţilor domnului decedat, fiilor săi, legitimi şi nelegitimi, nepoţilor, verilor, cu condiţia de a fi "os domnesc". Formularul diplomatic ilustrează modul de succesiune ereditar-electiv: "Iar după a noastră viaţă şi domnie cine va fi domn ţării noastre, sau pe oricine altul, din păcatele noastre îl va alege Dumnezeu [din

---

[37] Gr. Ureche, *Letopiseţul Ţării Moldovei până la Aron vodă (1359 - 1595)*, ediţie îngrijită de C. Giurescu, Bucureşti, 1916, p. 178.

[38] Miron Costin, *Opere*, ediţie îngrijită de P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1958, p. 72.

[39] N. Iorga, *Scrisori de boieri. Scrisori de domni*, Vălenii de Munte, 1925, p. 25.

[40] D. Onciul, *op. cit.*, p. 273.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

copiii noştri sau din neamul nostru] să fie domn pământului acestuia, acela să nu-i strice". Această cvasi-permisivitate la tron a periclitat statutul dinastic în ambele ţări româneşti, conducând la perioade de instabilitate internă, la decăderea puterii centrale. Astfel, pe drept cuvânt acest sistem de succesiune a fost considerat "un neajuns"[41] sau "pierzător de ţară"[42].

Originea acestui "hibrid sistem de succesiune"[43] a fost atribuită "alegerii tradiţionale" în cadrul marilor ginţi[44] în antichitatea primitivă, reminiscenţei vechii priorităţi a agnaţilor sau sistemului *tanistry*[45], corespunzând lumii greco-romane, macedonenilor şi tracilor, sau în organizarea voievodatelor româneşti prestatale[46], precum şi influenţei Ungariei şi Poloniei, unde, stingându-se vechile dinastii ereditare, se adoptă acelaşi mod de succesiune electiv-ereditar[47].

O analiză a permanenţei structurilor în timp şi în sens braudelian cu siguranţă ar scoate în evidenţă interacţiunea tuturor acestor explicaţii, înglobându-le în definirea succesiunii ereditar-elective în Moldova.

Perioada cuprinsă între 1504 şi 1552 pendulează între primogenitură şi electivitate; există chiar şi precedentul intervenţiei factorului extern în numirea noului domn.

Domnul care a militat şi a reuşit să impună în Moldova primogenitura a fost Ştefan cel Mare, asociindu-şi-l la domnie pe fiul său prim născut *Io Alexandru voievod*, care va administra Ţara de Jos, având reşedinţă proprie la Bacău, unde construieşte o casă domnească şi o biserică şi întreţine relaţii directe cu Transilvania. Asocierea la domnie, practică mai veche, reprezentând "o convenţie virtuală încheiată principial între domn şi ţară"[48], asociatul la tron devenind moştenitorul prezumtiv. Dimitrie Cantemir confirmă practica desemnării succesorului fiind domnul încă în viaţă: "moştenitorul la domnie fiind cunoscut de pe când tatăl sau fratele lui erau încă în viaţă, după moartea domnitorului nu avea nevoie, spre a se urca pe tron, decât de proclamare"[49]. Moartea lui Alexăndrel va nărui planul instituirii primogeniturii de către Ştefan, dar viforosul domn, pe patul de moarte fiind, îl va impune pe noul succesor, Bogdan al III-lea, cu forţa, relatarea lui Dandolo indicând obiceiul convocării unui sfat, format din mitropolit şi marii boieri, pentru a alege viitorul domn. Urmaşii urmaşii lui Ştefan, Bogdan al III-lea, Petru Rareş, Alexandru

---

[41] *Ibidem*, p. 273.
[42] A. D. Xenopol, *Istoria românilor în Dacia Traiană*, II, Bucureşti, 1985, p. 173.
[43] Şt. S. Gorovei, *op. cit.*, p. 9.
[44] *Ibidem*, p. 11.
[45] Radu Vulpe, *Prioritatea agnaţilor la succesiunea tronului în .Macedonia şi Tracia*, în vol. *În memoria lui Vasile Pârvan*, Bucureşti, 1934, p. 1.
[46] D. Onciul, *op. cit.*; R. Popa, *op. cit.*
[47] A. D. Xenopol, *op. cit.*, p. 173.
[48] Emil Vârtosu, *op. cit.*, p. 221.
[49] D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, Bucureşti, 1981, p. 81.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Lăpuşneanu, exceptând propriile lor alegeri ca domni, vor fi adepţii primogeniturii. Diminuarea puterii centrale şi ascedentul politic nobiliar vor zădărnici trăinicia acestui sistem ereditar, partidele boiereşti şi statele vecine încurajând pretendenţele domneşti, determinând, totodată, reîntoarcerea la obiceiul numirii fraţilor domnului anterior. Permisivitatea succesiunii ereditar-elective acoperă în prima jumătate a secolului XVI tot spectrul înrudirilor domneşti, respectiv fiu, frate, nepot, unchi, văr.

3.1. Încoronarea noului domn

Noul domn ales, "unsul lui Dumnezeu", trebuia consacrat ca "stăpân al ţării din mila lui Dumnezeu". Majoritatea istoricilor sunt de părere că această etapă însuma două ceremonii distincte - probatorii în cazul Moldovei -, învestitura şi încoronarea. Învestitura, constând în ceremonia întronării domnilor în câmp[50], este atestată în Moldova, prin raportul lui Dandolo trimis dogelui Veneţiei, la 24 aprilie 1562, care relatează refuzul lui Despot vodă de a participa la ceremonia înscăunării "în câmp, precum este obiceiul în Moldova"[51]. În acelaşi sens trebuie interpretată şi relatarea lui Grigore Ureche despre urcarea pe tron a lui Ştefan cel Mare: "Deci Ştefan Vodă strâns-au boierii şi mari şi mici şi altă curte măruntă, dinpreună cu mitropolitul Theoctist şi cu mulţi călugări, la locul ce se cheamă Direptate, şi i-au întrebat pre toţi, este cu voia tuturor să le fie domn. Iară ei cu toţii au strigat într-un glas: în mulţi ani de la Dumnezeu să domneşti! Şi de aici cu toţii l-au rădicat domn cu voia tuturor, şi l-au pomăzuit spre domnie mitropolitul Theoctist, şi de acolo luă Ştefan Vodă steagul Ţării Moldovei şi se duse la scaunul Sucevei"[52]. Intervenţia aceluiaşi domn pentru alegerea succesorului său, Bogdan al III-lea, a avut loc tot *in campum*[53].

După învestitură urmează ceremonia încoronării, desfăşurată în biserica mitropolitană, oficiată de mitropolit, asistat de alţi reprezentanţi ai clerului, membri ai sfatului domnesc şi curteni.

Ceremonialul încoronării, prin încoronarea *stricto-sensu*, ungerea cu mir de către mitropolit a domnului ales şi înmânarea însemnelor puterii - buzduganul şi sceptrul (steagul sau alte obiecte de consacrare) -, este marcat de influenţe bizantine, conferindu-i-se caracteristici religioase. De altfel, în ritualul alegerii în câmp detectăm reminiscenţe păgâne ale romanităţii, iar ritualul încoronării comportă influenţe bizantine. Moştenirea bizantină în Ţările Române, fericit exprimată prin sintagma lui Iorga "Bizanţ după Bizanţ", ilustrată

---

[50] Aurel H. Golimas, *Un vechi obicei în Moldova: ceremonia întronării domnilor în câmp*, în vol. *În amintirea lui Constantin Giurescu*, Bucureşti, 1944.

[51] A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, I, Bucureşti, 1929, p. 210.

[52] Gr. Ureche, *op. cit.*, p. 43.

[53] Hurmuzaki, *Documente*, VIII, p. 41.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în formularul diplomatic, în sinonimia instituţiilor, în costum (folosirea *granatzei* - mantia imperială), motivul vulturului bicefal, în oficierea slujbelor religioase, în arhitectură, în pictura religioasă etc., a insuflat domnilor români *ideea imperială*. Cum altfel s-ar putea explica titlul de "ţar" pentru domnii români din *Letopiseţul anonim al Moldovei*, din însemnarea donatorului *Tetraevangheliarului de la Humor*: "Binecredinciosul şi de Hristos iubitorul *ţar* Io Ştefan voievod, domn al Moldovlahiei", titlul de ţar, aflat pe un manuscris, dat lui Neagoe Basarab, sau continuarea listei împăraţilor bizantini cu "ţarii" Moldovei în *Cronica sârbo-moldovenească*[54] ?

Despre ceremonialul încoronării, izvoarele istorice dau informaţii cu parcimonie, iar istoriografia a abordat sumar şi tangenţial această problematică, notabile, în acest sens, fiind prefaţarea *Condicii lui Gheorgachi* editată de Dan Simonescu[55] şi studiul Corinei Nicolescu[56]. Mai toate cronicile româneşti conţin, totuşi, câteva informaţii referitoare la încoronare, însă cel care va socoti că "... merită osteneală să spunem câte ceva despre obiceiurile şi ceremoniile care se făceau la înscăunarea domnilor de odinioară"[57] este Dimitrie Cantemir, în *Descrierea Moldovei*, capitolul al III-lea fiind dedicat exclusiv acestui subiect. Tot el face şi o etapizare a ceremonialului încoronării. Astfel, a existat o perioadă "de puţine ceremonii", o alta de "mai multe solemnităţi" şi o a treia etapă, contemporană lui, când ceremonialul devine mai complicat, când "cu totul altul este modul de a se înscăuna domnul Moldovei", după ingerinţele turcilor în desemnarea domnilor români.

Încoronarea datează, probabil, de la întemeierea mitropoliilor româneşti[58]. Astfel, în sala tronului, după moartea domnului, sfatul domnesc prin logofăt desemnează pe noul domn şi îl roagă să accepte domnia. Acesta rostea un discurs şi, însoţit de asistenţă, se deplasa la mitropolie pentru consacrarea cu sfântul mir a învestiturii. Mitropolitul, împreună cu episcopii şi egumenii marilor mănăstiri, îl aştepta pe domn în faţa catedralei. Protocolul cerea ca domnul să urce câteva trepte, iar mitropolitul să coboare cădelniţând în întâmpinarea lui. Când se întâlneau, domnul îşi făcea semnul crucii şi săruta Evanghelia şi crucea întinse de mitropolit. Intrând în biserică, cu capul descoperit, se îndrepta spre altar, oprindu-se în dreptul uşilor împărăteşti, în faţa altarului. Îngenunchea pe rând în faţa icoanelor iconostasului. Cei doi episcopi, ai Romanului şi Rădăuţilor, îl luau de braţ şi îl conduceau pe rând în altar,

---

[54] D. Năstase, *Ideea imperială în ţările române. Geneza şi evoluţia ei în raport cu vechea artă românească (sec. XIV- XVI)*, *passim*.

[55] Dan Simonescu, *Literatura românească de ceremonial. Condica lui Gheorgachi*, 1762, Bucureşti, 1939.

[56] Corina Nicolescu, *Le couronnement - "încoronaţia". Contribution à l'histoire du cérémonial roumain*, în RESEE, 4/XIV, 1976, p. 647 - 663.

[57] *Ibidem*, p. 657.

[58] P. Mihail, I. Caproşu, *Despre ceremonialul domnesc*, în AIIAI, VIII, 1971, p. 397 - 399.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

rotindu-se în jurul mesei sfinte, cântând "Isaiia dănţuieşte". Apoi domnul îngenunchea în faţa altarului cu capul sprijinit de masă. Mitropolitul rostea *Molitva de încoronare*. Acest moment al încoronării este descris în întregime de manuscrisul, aflat în custodia Bibliotecii Centrale Universitare din Iaşi, copiat de Axinte Uricariul după o traducere mai veche a unui manuscris bizantino-slav, intitulat "*Rânduiala ce să face la încoronaţia domnilor*".

După ce mitropolitul îl ungea ca domn şi-i săruta creştetul capului, la rândul său, domnul, sărutându-i mâna şi icoanele din altar, se îndrepta spre centrul naosului unde "mitropolitul ... îi punea pe cap o coroană de aur împodobită cu pietre scumpe şi, ..., îl apuca de braţul drept, iar postelnicul de cel stâng şi-l urcau pe un tron cu trei trepte, aşezat în partea dreaptă a bisericii"[59]. După primirea "straielor domneşti"[60], domnul se întorcea călare, însoţit de mitropolit şi de sfatul ţării, şi, urcat "pe tronul domnesc", primea jurământul supuşilor "întru deplină încredere şi dreptate" şi "credinţa lor nestrămutată".

Aşa cum, din secolul al XVI-lea, întronarea în câmp nu mai este atestată, în ceremonialul încoronării, în timp, vor surveni schimbări. În primul rând, încoronarea va fi făcută fără ... coroană[61], locul ei fiind luat de "cuca de aur" sau "gugimaca", iar însemnele puterii vor deveni "sangiacul" şi cele două "tuiuri". Aceste substituiri au loc după amestecul Porţii în numirea domnilor Ţărilor Române. Prima învestitură sub supravegherea turcilor s-a desfăşurat în 1538 la Suceava, în prezenţa lui Soliman Magnificul, şi a fost a lui Ştefan Lăcustă. De asemenea, o descriere se păstrează şi în cronicile turceşti[62]. Astfel, consacrarea noului domn va fi urmată de confirmarea Porţii repetată prin trimisul sultanului în sala tronului, devenită sala divanului - descrisă pe larg de Cantemir şi Gheorgachi.

Ceremonialul încoronării domnilor români, în pofida variaţiilor datorate ingerinţelor Porţii şi evoluţiei protocolare inerente, rămâne, în linii esenţiale, acelaşi pe parcursul mai multor secole, arătând, totodată, puterea şi persistenţa tradiţiei româneşti.

---

[59] D. Cantemir, *op. cit.*, p. 84.

[60] Corina Nicolescu, *Istoria costumului de curte în Ţările Române. Sec. XIV- XVIII*, Bucureşti, 1970.

[61] Existenţa coroanei domneşti este pusă la îndoială şi înainte de acest moment, însă informaţiile documentare, tablourile votive, descoperirile arheologice converg în a înlătura această ipoteză.

[62] *Cronici turceşti privind ţările române*, I, ediţie îngrijită de Mihail Guboglu şi Mustafa Mehmed, Bucureşti, 1966, p. 480.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

3.2. Evenimente, eroi

Moştenirea ştefaniană suscită încă multe controverse, alimentate în mare parte de relativitatea şi lacunele documentare[63].

Documentele colecţiei de acte interne, *Documenta Romaniae Historica*[64], menţionează ca fii ai lui Ştefan: *Alexandru*, 28 aprilie 1464 - 24 ianuarie 1496; *Petru*, 13 septembrie 1471 - 15 septembrie 1480; *Bogdan*, 13 septembrie 1473 - 14 martie 1480; *Ilie*, 1473; *Bogdan-Vlad*, 11 august 1479 - 8 martie 1498 şi *Bogdan*, 24 septembrie 1498 - 7 octombrie 1503. *Pomelnicul de la Bistriţa*[65] înregistrează ca fii ai lui Ştefan cel Mare pe *Alexandru*, *Iliaş*, *Petru*, *Bogdan* şi *Bogdan-Vlad*. *Cronicile slavo-române*[66] şi cronicarii moldoveni, Grigore Ureche[67] şi Nicolae Costin[68], îi înscriu ca fii ai lui Ştefan pe *Bogdan*, mort la 25 iulie 1479, *Petru*, mort la 18 august 1480, *Alexandru*, mort la 26 iulie 1496 şi *Bogdan*, născut la 16 iunie 1479, care "a primit schiptrul domniei".

Indiscutabil, Bogdan-Vlad, viitorul *Bogdan al III-lea*, este urmaşul la tron al lui Ştefan cel Mare[69], ales cu câteva zile înaintea morţii marelui domn (2 iulie 1504)[70] şi care va domni până în aprilie 1517[71]. Încă din ajunul morţii lui Ştefan s-au manifestat pretendenţe, care însă au fost înlăturate, scrisoarea lui Stanislas Górski, secretarul reginei Bonna, soţia lui Sigismud I Jagello, menţionând patru candidaţi: viitorul *Ştefan Lăcustă*, susţinut de turci, *Ilie*, aflat în Polonia, "Mulckrosky" dorit de unguri şi *Bogdan*, aflat în ţară[72]. S-a vorbit chiar şi de o pretendenţă a lui *Luca Arbore*. Leonardo de Masari, medicul italian al lui Ştefan, povesteşte incidentul provocat de alegerea noului domn şi intervenţia ultimă a lui Ştefan pentru impunerea lui Bogdan. *Roman Pribeagul*, susţinut de munteni (1507), *Trifăilă*, adăpostit la Sibiu (1507, venit în Moldova în februarie

---

[63] Şt .S. Gorovei, *Note istorice şi genealogice cu privire la urmaşii lui Ştefan cel Mare*, în SMIM, VIII, 1975; C. Gihodaru, *Pretendenţi la tronul Moldovei între 1504 - 1538*, în AIIAI, XIV, 1977; P. P. Panaitescu, *Contribuţii la istoria lui Ştefan cel Mare*, t. XV, Bucureşti, 1934; C. Burac, *Bogdan-Vlad, urmaşul lui Ştefan cel Mare*, AIIAI, XXV, 1988, vol. I.

[64] *DRH*, A. Moldova, vol. II şi III, Bucureşti, 1976 şi 1980.

[65] D. Bogdan, *op. cit.*, p. 86.

[66] Ediţie îngrijită de P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1959.

[67] Gr. Ureche, *op. cit.*, p. 96, 100, 111.

[68] N. Costin, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, ediţie îngrijită de C. Giurescu, Iaşi, 1979, p. 122, 125, 144.

[69] Şt. S. Gorovei, *op. cit.*, p. 186 - 187; C. Burac, *op. cit.*, p. 249.

[70] Ştefan cel Mare mai trăia încă atunci când a fost ales Bogdan domn.

[71] Despre data sfârşitului vieţii şi domniei lui Bogdan: *Cronica lui Macarie*, *Letopiseţul lui Azarie* şi Gr. Ureche consemnează 18 aprilie 1517; piatra funerară de la Putna - 20 aprilie 1517, la miezul nopţii; *Cronica moldo-polonă*, 22 august 1517.

[72] Hurmuzaki, *Documente*, VIII, p. 40.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1514) şi un *Petru Pribeagul*, identificat uneori greşit cu Petru Rareş[73], au tulburat domnia lui Bogdan al III-lea.

Urmaşul lui Bogdan al III-lea este fiul său, Ştefan cel Tânăr sau Ştefăniţă, uns domn la 22 aprilie 1517[74] la Suceava, mort la 4 sau 14 ianuarie 1527[75]. Pretendentul atestat în acest interval este acelaşi *Petru Pribeagul*, însă domnia lui Ştefăniţă a avut de înfruntat "Complotul din 1523"[76], când "toţi boierii lui" au vrut "să-l scoată din domnie"[77], dar "i-au venit ţara în ajutoriu"[78]. Deşi înfrântă, această revoltă a boierimii indică o diminuare a politicii autoritare a domniei.

La 20 ianuarie 1527, în scaunul Moldovei s-a urcat Petru, fiu nelegitim al lui Ştefan cel Mare, neîndoielnic cel mai demn urmaş al marelui voievod, având sprijinul celor "ce l-au ales sau doar i-au încuviinţat alegerea"[79]. Alegerea lui Petru este sugestiv prezentată de Grigore Ureche: "După moartea lui Ştefan Vodă cel Tânăr, strânsu-s-au boerii şi ţara, de s-au sfătuit pre cine ar alege să pue domn, *că pre obiceiul ţării nu se cădea să dea altuia domnia, fără carele nu vrea fi sămânţă de domn* (s. ns.). Şi iscodind unul de la altul, aflatu-s-au unul de au mărturisit, că au înţeles din rostul mitropolitului carele s-au fost săvârşit mai nainte de Ştefan Vodă, şi, fiind Ştefan Vodă bolnav la Hotin, au lăsat cuvânt, de se va săvârşi el, să nu pue pe altul la domnie, ci pre Petru Măjariul, ce l-au poreclit Rareş, de pre numele muerii ce au fost după alt bărbat, târgoveţ din Hârlău, de l-au chemat Rareş. Şi aşa pre Petru, aflându-l şi *adeverindu-l că-i din osul lui Ştefan Vodă* (s. ns.), cu toţii l-au rădicat domn, Ghenarie 20..."[80].

Şi domnia lui Petru Rareş a fost confruntată cu pretenţiile altor candidaţi la tron, sigur Ştefan, viitorul domn Ştefan Lăcustă, şi Gonţa vornicul (1528)[81], care "îşi primise răsplata ambiţiei sale"[82].

Politica autoritară a lui Petru Rareş a nemulţumit marea boierime, care, temporar, a pactizat cu Poarta în vederea înlăturării domnului. Trădarea şi dispersarea forţelor la 1538, în timpul campaniei lui Soliman Magnificul în Moldova împotriva "nesocotitelor acte de nesupunere" ale lui Petru Rareş[83], a

[73] C. Coriolan, *Petru Rareş înainte de urcarea sa pe tron şi Petru Pribeagul*, Bucureşti, 1909.
[74] *Cronicile slavo-române*, p. 60.
[75] *Idem*, p. 123, Macarie dă numai luna ianuarie; Ureche - 14 ianuarie.
[76] I. Minea, *Complotul boieresc în contra lui Ştefăniţă*, în CI, anul IV, II, Iaşi, 1928.
[77] Macarie, în *Cronicile slavo-române*, p. 94.
[78] Gr. Ureche, *op. cit.*, p. 130.
[79] I. Toderaşcu, *Înscăunarea*, în vol. *Petru Rareş*, p. 47.
[80] Gr. Ureche, *op. cit.*, p. 132.
[81] Vezi studiile citate în introducere, ale lui I. Minea şi C. A. Stoide.
[82] Hurmuzaki, *Documente*, supl. II, vol. I, p. 18.
[83] *Cronici turceşti*, I, p. 262.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pus capăt primei sale domnii, iar "războiul sfânt pentru Moldova" a vizat transformarea ţării în *dar-ül-islâm*, "de a o alipi împărăţiei"[84].

Anul 1538 a însemnat nu numai înlăturarea lui Petru Rareş, dar şi instalarea lui Ştefan Lăcustă pe tronul Moldovei - primul domn impus de Poartă şi acceptat de boierii moldoveni pentru a scăpa "ţara noastră cu avuţiile şi familiile noastre"[85] şi a obţine "iertarea".

Ştefan Lăcustă, "fiul unui anume Sandrinus"[86] - Alexandru, fiul lui Ştefan cel Mare, mort în 1496[87] -, a fost încoronat ca domn la 21 septembrie 1538 şi a fost ucis, la 19 sau 21 decembrie 1540[88], de "o samă de boieri din curtea lui, anume Găneştii şi Arbureştii"[89].

Alexandru, supranumit Cornea, noul domn, fiul lui Ilie, cel decapitat în Polonia şi nepot al lui Petru Aron, este pentru scurt timp domn. Descendenţa sa este controversată, chiar izvoarele contemporane fiind contradictorii[90]. Cert e că sfârşitul domniei şi vieţii sale va fi "din mînule vrăjmaşului său, Petru Rareş"[91].

După o scurtă pribegie, Petru Rareş, iertat de sultan şi-a început a doua domnie, din februarie 1541 până la 3 septembrie 1546[92]. A doua domnie, mai liniştită, s-a înscris totuşi în liniile politicii trasate de marele Ştefan. În privinţa boierimii, care-l părăsise la 1538, a acţionat cu diplomaţie, iertând-o, cu excepţia conducătorilor ei. Nu întâmplător, Ureche scria: "Cu adevărat era ficior lui Ştefan vodă cel Bun, că întru tot simăna tătâne-său, că la războaie îi mergea cu noroc, că tot izbândiia, lucruri bune făcea, ţara şi moşiia sa ca un păstor bun o socotiia, judecată pre direptate făcea. Altmintrilea de stat era om cuvios şi la toate lucrurile îndrăzneţ şi la cuvântu gata, de-l cunoştea toţi că iaste harnic să domnească ţara"[93].

---

[84] *Idem*, p. 269.
[85] *Idem*, p. 224.
[86] Hurmuzaki, *Documente*, supl. II, vol. 1, p. 188.
[87] v. Şt. S. Gorovei, *Note istorice şi genealogice* şi C. Cihodaru, *Pretendenţii*...
[88] Şt. S. Gorovei, *op. cit.*, p. 15 - 16.
[89] Gr. Ureche, *op. cit.*, p. 160.
[90] Cf. Şt. S. Gorovei, *Alexandru Cornea*, în vol. *Petru Rareş*, Bucureşti, Edit. Academiei, 1978, p. 175 - 179: origine contestată de opozanţii săi; versiunea oficială susţinea că e fiu al lui Bogdan al III-lea; Paul Giovio menţionează înrudirea dinastică; N. Istvanffy precizează că e fiul lui Petru Aron.
[91] Gr. Ureche, *op. cit.*, p. 162.
[92] *Cronicile slavo-române*, .p. 103 şi 118.
[93] Gr. Ureche, *op. cit.*, p. 162.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

4. Statutul dinastic în mentalul moldovean din prima jumătate a secolului al XVI-lea

Imaginea alterităţii domniei în mentalitatea acestei epoci transpare doar din scrierile istorice apologetice, relatările călătorilor străini şi scrisorile boierilor, foarte rare însă.

Astfel, una din problemele faţă de care cronicarii Macarie, Eftimie şi Azarie dovedesc o atenţie deosebită este cea a puterii centrale. Evident, nu se putea contesta în mediul politic al vremii necesitatea monarhiei şi continuitatea dinastică. Dar marea boierime din Moldova, frustrată politic de măsurile autoritare ale lui Ştefan cel Mare, Ştefan cel Tânăr şi Petru Rareş, inspirându-se din exemplul nobilimii poloneze - care, legal, avea reglementate poziţia faţă de regalitate şi rolul politic în stat - dorea sporirea atribuţiilor sale în stat. Or, o asemenea revendicare însemna diminuarea puterii domneşti, condiţionarea acesteia de acordul boierimii şi renunţarea la principiile sale autocratice. Cronografia româno-slavă menţionează des că ţara era "moşia" domnilor, iar locuitorii săi erau oştenii, slujitorii sau boierii lor. Voinţa domnească este lege, iar rolul domniei precumpănitor.

Evenimentele celui de-al treilea şi al patrulea deceniu ale secolului al XVI-lea arată transformări în ideologia epocii[94], care vor avea repercusiuni asupra exercitării vechilor atribuţii domneşti de esenţă absolutistă. Treptat, apare tendinţa ignorării unor principii ale autocratismului, ca inviolabilitatea monarhului sau succesiunea la tron în baza dreptului ereditar. Dacă succesiunea la tron a lui Bogdan al III-lea şi Ştefan cel Tânăr pare firească în continuarea politicii lui Ştefan cel Mare, alegerea lui Petru Rareş crează precedentul amestecului boierimii în numirea domnilor, dupa cum descendenţa din Bogdanizi, spre sfârşitul secolului, îşi pierde importanţa anterioară.

Călătorii străini sunt unanimi în a consemna că respectul moldovenilor pentru domni e religios, pomenindu-i în rugăciuni[95], dar această închinare domnului "ca la Dumnezeu, fie el şi tiran, ..., când li s-a scârbit de dânsul, nu numai că-l dau jos, dar îl şi ucid, puţini se întâmplă să moară de moarte bună, sau de boală"[96]. Verancsics, de asemenea, spune că "moldovenii nu ucid domnii ca muntenii, ci, odată ce au ridicat domn pe unul, îi sînt foarte credincioşi şi-l iubesc, afară numai dacă ar cădea în tiranie şi ar vedea că-i dispreţuieşte" îl ucid sau îl alungă[97].

---

[94] L. Şimanschi, *Confruntări ideologice*, în vol. Petru Rareş, Bucureşti, Edit. Academiei, 1978, p. 271 - 291.

[95] Gilles de Noilles, în N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, p. 165.

[96] Graziani, în *ibidem*, p. 147.

[97] Verancsics, în *ibidem*, p. 146.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În ceea ce priveşte scrisorile boiereşti, demne de semnalat sunt cea a lui Alexie, pârcălabul Cetăţii de Balta, din 1507[98], care scrie judelui Braşovului pentru alungarea acelui "lotru" (pretendent) adăpostit în Transilvania şi acea scrisoare deja invocată a boierilor lui Alexandru Cornea, din 1540[99], pentru a se disculpa în faţa Poloniei.

5. Deteriorarea statutului dinastic

Diagrama politico-evenimenţială a secolului al XVI-lea în context european este de o rară complexitate şi contrarietate şi cu repercusiuni grave asupra Ţărilor Române. Magnificenţia lui Soliman domina mijlocul de veac în E şi SE Europei, semnificând apogeul puterii otomane. Dispersarea forţelor Creştinătăţii în faţa Semilunii, cedând unor interese imediate şi obscure, facilitează înaintarea otomană în zona continentală - căderea Ungariei e semnificativă în acest sens -, supremaţia în Marea Mediterană, transformarea Mării Roşii în "lac turcesc", iar pentru Ţările Române - instaurarea regimului suzeranităţii otomane în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, după "trădarea" de la Cahul.

Atitudinea externă a Poloniei, chiar dacă va corespunde temporar unui "secol de aur", va determina sporirea ascendentului politic al şleahtei şi transformarea regatului în "republică nobiliară", pentru ca în secolul următor autoritatea regală să decadă complet, şi, nu întâmplător, unul din principiile fundamentale ale "constituţiei" şleahtei îl reprezenta eligibilitatea coroanei polone. Privind secvenţial, la prăbuşirea Ungariei poate fi invocat disconfortul politic al unor dinastii străine. De la Ludovic cel Mare şi până la Ferdinand I al Austriei, istoria Ungariei prezintă tabloul unor lupte înverşunate pentru alegerea noilor regi, iar apoi pentru impunerea acestora în faţa grupărilor politice ale nobilimii, decăderea regalităţii corespunzând conducerii regatului de către Vladislav al Boemiei, succesorului său, Ludovic al II-lea "cel născut prea devreme, căsătorit prea devreme şi mort prea devreme", revenindu-i o situaţie anarhică explozivă, marcată de lupta pentru tutelă.

Un studiu comparativ asupra dinastiilor şi statutului acestora în răsăritul Europei ar întregi tabloul politic şi ar defini mai cuprinzător rolul dinastiei în stat. Atât Polonia, Ungaria, Ţaratul Moscovei cât şi Ţările Române s-au caracterizat în succesiunea la tron prin acelaşi deficitar sistem ereditar-electiv, iar a doua jumătate a secolului al XVI-lea, mai puţin în Ungaria care deja devenise paşalâc, aduce stingerea dinastiilor - a Jagellonilor, a marilor cneji ai Moscovei, a Bogdăneştilor şi Basarabilor.

---

[98] Idem, *Scrisori de boieri...*, p. 19 - 20.
[99] *Ibidem*, p. 25-27.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Statutul dinastic în Ţara Moldovei a funcţionat până în 1595, ultima domnie a Bogdăneştilor revenindu-i lui Aron Tiranul (1591 - 1595).

Fără a invoca mult controversata problemă a *capitulaţilor*, între domnia Moldovei şi Poartă au existat anumite reglementări privind domnia Moldovei, probabil datorate tot marelui Ştefan, întrucât sultanul nu a intervenit niciodată în numirea domnilor până la Ion Vodă, acesta fiind primul numit direct de Poartă; anterior acestuia Petru Rareş a fost suspectat că a beneficiat de sprijin turcesc, aserţiune infirmată de ultima monografie dedicată personalităţii sale. În 1538, Soliman Magnificul îl va impune pe Ştefan Lăcustă, adăugând încă un element destabilizator în sistemul de succesiune. Prima mare breşă în sistemul de succesiune este urcarea pe tron a lui Alexandru Lăpuşneanu, impus de boierii din afara ţării cu sprijinul Poloniei. Sistemul ereditar adoptat de Ştefan cel Mare merge până la Bogdan Lăpuşneanu, cu excepţia lui Petru Rares. Principiul electivităţii, urmărit de boierime, s-a afirmat în numirea ca domn a lui Joldea.

Pentru sfârşitul secolului XV şi prima jumătate a secolului XVI, statutul şi prestigiul dinastic a funcţionat la cote înalte. Efortul lui Ştefan cel Mare de egalizare cu dinastiile Ungariei şi Poloniei a fost continuat de succesorii săi imediaţi, certe personalităţi - Ştefan cel Tânăr, Petru Rareş - convinse de menirea lor istorică. Însăşi elaborarea letopiseţului intern la curtea lui Ştefan corespunde nevoii pe care trebuie s-o fi resimţit domnia Moldovei de a-şi justifica vechimea, nobleţea şi confesiunea, întocmai cum procedau în epocă toate casele princiare europene.

Preocuparea nu era, oricum, insolită. Ştefan cel Mare a militat permanent să asigure domniei Moldovei alianţe dinastice de prestigiu, să cultive tradiţia istorică a Bogdăneştilor şi să înzestreze biserica moldovenească cu un potenţial care să-i justifice întâietatea în rândul eclesiei răsăritene. Astfel, căsătoria Elenei, fiica lui Ştefan, cu moştenitorul marelui cnezat moscovit se va fi dovedit încă un proiect nu numai benefic, dar şi dificil, dată fiind tocmai diferenţa de calitate între cele două tronuri, astfel încât vechimea şi nobleţea originii puteau compensa neajunsul. Succesorul său declarat, Alexandru, a contractat de asemenea, căsătoria în spiritul invocatei alianţe dinastice, indiferent dacă soţia sa a fost fiica voievodului Ardealului, Dragffy, sau din neamul Paleologilor. Însuşi Ştefan probase alianţe dinastice prin căsătoriile sale cu principese ortodoxe din S şi SE Europei. Vom constata acelaşi aspect la succesorii săi, care au continuat tradiţia în numele aceluiaşi prestigiu dinastic.

Dinastia Bogdăneştilor a fost reprezentată pentru prima jumătate a secolului al XVI-lea de personalităţi istorice cu certe calităţi în menţinerea statutului dinastic şi afirmarea centralismului politic în Ţara Moldovei.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

LE STATUT DYNASTIQUE DANS LA PRINCIPAUTÉ DE LA MOLDAVIE
(la première moitié du XVI-ème siècle)
(Résumé)

La dynastie des Bogdanides ou des Musatins, la succesion au trône, le statut dynastique ont suscité des vives controverses dans l'historiographie roumaine, de sort qu'on a beaucoup d'études et des ouvrages de référence sur les représentats du pouvoir règnant de la dynastie ou des prétendants au trône. Quant aux essais de synthèse sur les manifestations d'un seul aspect thématique envisageant une période temporelle plus vaste, ceux-ci sont assez réduits.

Cette étude tente à définir le statut dynastique des succeseurs d'Etienne le Grand, tout en identifiant jusqu'à un certain point la dynastie avec l'Etat, en soulignant la continuité dynastique des Bogdanides dans la Principauté de la Moldavie - ce qui se voit dans l'onomastique dynastique -, en contournants les conditions nécéssaires pour l'accesion au trône, en établissant la succesion dynastique de l'héritage d'Etienne le Grand. Bogdan III, Etienne le Jeune et Petru Rareş sont les "héros" de cette période.

On n'a pas insisté sur quelques événements, si tragiques et ayant des suites funestes pour la Moldavie, tel celui passé pendant l'été de l'anné 1538 ou des complots et des émeutes, telles celles passées pendant le règne d'Etienne le Jeune ou Ştefaniţă Rareş, ou sur le problème disputé des prétendants qui feront l'objet des analyses ultérieures.

Entre 1504 et 1552 quelques traits (primogenitura, l'élection et l'intervention du facteur extérieur) sont nouveaux pour le statut et la succesion dynastique dans la Principauté de la Moldavie. En même temps, ceux-ci sont en corrélation avec l'analyse de la mentalité moldave, avec le contexte de l'Europe de l'Est et de Sud-Est, mais on constate aussi leur dégradation vers la fin du XVI-ème siècle.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

VENIAMIN CIOBANU

TITLURI ATRIBUITE PRINCIPILOR TRANSILVANIEI, DOMNILOR MOLDOVEI ŞI ŢĂRII ROMÂNEŞTI, EXPRESIE A STATUTULUI LOR JURIDIC (SECOLUL XVII)

După cum se ştie, românii s-au situat "pe cea mai înaltă treaptă a autonomiilor faţă de Poarta otomană"[1], concretizată într-o organizare statală proprie. Iar "simbolul menţinerii organismului statal era principele creştin, mereu prima condiţie solicitată, apărată şi invocată de către români în negocierile şi tratatele încheiate cu Poarta otomană"[2]. Acele eforturi au fost determinate de faptul că, începând din perioada domniei lui Süleyman Magnificul, când au fost stabilite "forma şi conţinutul suzeranităţii otomane în ţările române ... regimul de *dar-ul-ahd* a fost interpretat ... în sens deosebit de restrictiv"[3]. Ca urmare, "autoritatea domnească a început să se exercite nu numai formal, ci şi în fapt, în numele şi pe baza puterii suzerane a sultanului"[4]. Prevalându-se de doctrina hanefită, care îi conferea suzeranului islamic calitatea de stăpân absolut al tuturor celor care îi plăteau tribut, precum şi al "pământurilor acestora"[5], pe de o parte, iar pe de alta, de rivalităţile interne pentru putere, sultanii au început să eludeze "sursa internă" a puterii domneşti, care rezida în alegerea domnilor de către "ţară", considerând că, de vreme ce "puterea princiară" le "aparţinea de drept", ei o puteau conceda temporar aceluia dintre candidaţi pe care îl preferau, fără a mai consulta factorii politici interni[6]. Or, recurgerea la acest procedeu s-a datorat, aşa cum s-a remarcat, instituirii "controlului otoman asupra instituţiei domneşti" care "a reprezentat elementul

---

[1] Mihai Maxim, *Cu privire la statutul de 'ahd al ţărilor române faţă de Poartă. Consideraţii pe marginea unor izvoare otomane*, în RdI, 1986, p. 528.

[2] Idem, *Le statut des Pays Roumains envers la Porte Ottomane au XVIe - XVIIIe siècles*, în RRH, 1- 2, 1985, p. 41.

[3] Tahsin Gemil, *Românii şi otomanii în secolele XIV - XVI*, Bucureşti, Editura Academiei, 1991, p. 37.

[4] *Ibidem*.

[5] *Ibidem*, p. 42.

[6] Cf. *ibidem*; Mihai Maxim, *Din istoria raporturilor româno-otomane - "capitulaţiile"*, în "Analele de Istorie", 6, 1982, p. 60; idem, *Cu privire la statutul de ahd*, p. 527.

Anuarul Institutului de Istorie "A. D. Xenopol", tom XXXIV, 1997, p. 23 - 38.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

principal al exercitării suzeranităţii otomane, *efective şi restrictive*" (s. a.) asupra ţărilor române[7], element ce s-a reflectat şi în titlurile uzitate în cancelaria otomană pentru desemnarea principilor Transilvaniei şi domnilor Moldovei şi ai Ţării Româneşti şi în secolul XVII.

Fără a intra în detalii, voi încerca, în rândurile care urmează, să reliefez, pe baza unor izvoare documentare externe, unele oscilaţii intervenite în acest domeniu şi să le surprind semnificaţia. Mai trebuie să precizez, totodată, că am urmărit terminologia utilizată, îndeosebi în cancelariile principalelor state angajate în competiţia pentru preponderenţă în spaţiul carpato-danubian şi interesate, deci, direct în folosirea unor termeni care să ilustreze propria lor viziune asupra statutului juridic al acestei zone geografice. De aceea, am lăsat la o parte titlurile utilizate de cancelaria rusă şi, chiar, de cea a hătmăniei ucrainene. În ceea ce priveşte terminologia proprie cancelariilor patriarhale, îndeosebi a celei de la Constantinopol, ea este irelevantă, fiind totalmente lipsită de orice corespondent în condiţia juridică a domnilor români, îndeosebi. Ea viza, *cu precădere*, flatarea orgoliului acestora, în scopul de a obţine din partea lor beneficii materiale, de regulă, sprijin financiar.

Dispariţia de pe scena politică a lui Mihai Viteazul a pus Poarta în faţa necesităţii şi mai stringente a readucerii sub controlul său a Transilvaniei, pentru a dejuca, astfel, planurile imperialilor de a-şi consolida poziţia în Principatul intracarpatic. În împrejurările de atunci, singura posibilitate de a realiza obiectivul amintit consta în readucerea pe tronul ţării a fostului principe Sigismund Bathory, mai ales că ideea era sprijinită şi de Polonia. În capitulaţia ce i-a fost acordată, la 1 august 1601, el era desemnat cu titlul de *voievod*, la fel ca şi domnii Moldovei şi al Ţării Româneşti, menţionaţi în acelaşi document, iar ţara, cu cel de "*voievodat*". Ce anume acoperea acel titlu, se specifica câteva rânduri mai jos, atunci când se preciza că i s-a acordat, la cererea notabililor ţării, însemnele puterii - "steagul şi scufia, conform vechiului obicei" - pentru a fi "*guvernator şi stăpânitor*" al zisei ţări (*s. Ven. C.*)[8].

În pofida conferirii caracterului ereditar al domniei sale şi a reconfirmării largii autonomii a ţării, Sigismund Báthory nu s-a dovedit apt de a îndeplini misiunea încredinţată de sultan, şi anume aceea de a readuce Transilvania în cadrul sistemului politic otoman. Nefiind suficient sprijinit militar nici de otomani şi nici de polonezi, el a sfârşit prin a încheia, în luna iulie 1602, o nouă

---

[7] Tahsin Gemil, *op. cit.*, p. 27; concludent, pentru secolul XVII, în această ordine de idei, este firmanul de mazilire a lui Constantin Duca, din domnia Moldovei - pe motiv că nu avea "competenţa şi capacitatea" de a domni -, al sultanului Mustafa al II-lea, din 28 noiembrie - 7 decembrie 1695, în care se preciza că "domnia Moldovei a fost acordată şi dăruită (lui Antioh Cantemir - *n. Ven. C.*), *prin măreaţa mea bunăvoinţă monarhică*" (*s. Ven. C.*) (cf. idem, *Relaţiile ţărilor române cu Poarta otomană în documente turceşti 1601 - 1712*, Bucureşti, 1984, p. 434 şi n. 3; vezi şi p. 436).

[8] Hurmuzaki, *Documente*, IV$_2$, p. 253 - 254.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

convenţie de cedare a Transilvaniei către împărat, încheindu-şi, astfel, definitiv, cariera politică. Totuşi, în ciuda tuturor oscilaţiilor sale, cancelaria otomană i-a păstrat titlul de "stăpânitor" al Transilvaniei[9].

Acelaşi titlul de "voievod" a fost utilizat şi într-o notă a cancelariei otomane, datând dinainte de 20 aprilie 1604, prin care secuii, partizani, la acea dată, ai imperialilor, erau avertizaţi că, în cazul în care nu se supuneau "acelui *voievod* care se va închina" Porţii, urmau a fi supuşi unor grave represalii din partea acesteia (*s. Ven. C.*)[10]. Demersul nu viza, în acest caz, decât *calitatea* celui ce urma să ajungă în fruntea Transilvaniei, deoarece, după cum se ştie, în primăvara anului 1604, ţara mai era, încă, guvernată de comisari imperiali, în colaborare cu generalul George Basta. Abia în toamna acelui an, a izbucnit răscoala antihabsburgică a nobilimii maghiare, a cărei conducere a preluat-o Ştefan Bocskay. După cucerirea cetăţii Kaszau (Caşovia), la 12 noiembrie 1604, acesta s-a intitulat *principe* al Transilvaniei, titlu recunoscut imediat de Poartă. Mai mult decât atât, în *ahd-name*-aua sultanului Ahmed I, datată 4/13 noiembrie 1604, la titlul de principe al Transilvaniei i-a fost adăugat şi cel de "rege al Ungariei", prilej cu care i-au fost trimise şi însemnele puterii princiare: cuca, steagul, buzduganul, spada şi caftanul[11]. Apoi, pentru a-l lega şi mai strâns pe Bocskay de interesele otomane, în condiţiile în care războiul otomano-habsburgic, izbucnit în anul 1593, era, încă, în desfăşurare, în luna mai 1605 sultanul Ahmed I i-a reconfirmat titlul de *rege ereditar* al Ungariei, pentru ca, la 11 noiembrie acelaşi an, marele vizir Lala Mehmed paşa să-l încoroneze, în numele sultanului, ca rege al acelei ţări. Sesizând implicaţiile pe planul echilibrului de forţe otomano-habsburgic, ce nu puteau fi favorabile Transilvaniei, Boczkay a declinat titlul de rege al Ungariei, mulţumindu-se cu cele de "*principe al Sfântului Imperiu German şi al Transilvaniei, duce al secuilor şi stăpân al unor părţi ale Ungariei*" (*s. Ven. C.*)[12]. Cu toate acestea, lui Ştefan Bocskay i s-au menţinut, în cancelaria otomană, titlul de "stăpânitor al Transilvaniei şi rege al Ungariei"[13], dar şi cel de "administrator" al ţării[14].

În condiţiile în care, în urma decesului lui Ştefan Bocskay, la 29 decembrie 1606, imperialii puteau reactiva ingerinţele lor în Transilvania, marele vizir Kuyudju Murad paşa a propus sultanului Ahmed I respectarea

---

[9] Tahsin Gemil, *Relaţiile ţărilor române cu Poarta otomană*, p. 215; pentru aceste titluri, vezi şi Mihai Maxim, *Le statut des Pays Roumains*, p. 42.

[10] Tahsin Gemil, *Relaţiile ţărilor române cu Poarta otomană*, p. 98.

[11] Cf. Karl Nehring, *Die Bocskai-Krone als Obiekt des patrimoine intelectuel*, în SOF, Band XLIII, 1981, p. 123.

[12] *Ibidem*, p. 124.

[13] *Ibidem*.

[14] Numit astfel, într-o scrisoare a caimacamului Redzeb paşa, către palatinul Ungariei, Nicolae Esterházy, din primăvara anului 1631 (cf. Ludwig Fekete, *Türkische Schriften aus dem Archive des Palatins Nikolaus Esterházy 1606 - 1645*, Budapesta, 1932, p. 294).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

testamentului lui Bocskay, în domeniul succesiunii la tron, conform "cărţii imperiale de legământ", ce-i fusese acordată, şi să-l numească pe Homonnay Balint "stăpânitor în Transilvania şi rege în Ungaria"[15]. Şi, ca să nu mai existe nici un dubiu în ceea ce priveşte dreptul exclusiv al Porţii de a dispune de succesiunea la tronul ţării, acelaşi înalt demnitar otoman îi atrăgea atenţia arhiducelui Matthias că, *deoarece "Bocskay a fost slujitorul padişahului nostru, regalitatea a fost acordată din partea padişahului celui pe care l-a voit, potrivit testamentului său"* (*s. Ven. C.*)[16]. Totodată, i-au fost trimise, pe lângă *berat*, şi însemnele puterii. Anume "ilustrul steag", sabia, bogat ornamentată, buzduganul, două caftane şi un cal cu un harnaşament bogat, iar celorlalţi "fruntaşi" ai ţării, un număr de patruzeci de caftane, "în scop de consolare"[17], desigur, pentru decesul lui Bocskay şi în dorinţa de a-i ataşa de noul principe. Acest din urmă obiectiv nu a putut fi, însă, realizat, deoarece, după cum se ştie, dieta Transilvaniei l-a desemnat ca principe, la 10 februarie 1607, pe un alt colaborator al lui Ştefan Bocskay, Sigismund Rákoczy. Aflată în imposibilitatea de a face faţă unui eventual "război civil", Poarta a acceptat faptul împlinit, recunoscându-l ca "rege" pe alesul dietei. Totuşi, pentru a-l "consola", de acea dată pe Homonnay Bálint şi a-l împiedica să ceară sprijinul imperialilor, spre a-şi recăpăta domnia, sultanul i-a trimis acestuia "o nouă diplomă", al cărei conţinut nu-l cunosc, precum şi o sabie şi două caftane[18].

Titlul de "voievod", "principe", "rege", "stăpânitor", "administrator", "domnitor" sau, chiar, de "bei" alternează frecvent în actele cancelariei otomane, alături de apelativul flatant de "pildă celor renumiţi din neamul lui Mesia" sau de alte formulări, cu aceeaşi semnificaţie[19]. În documente din aceeaşi sursă, apar, însă, şi alte precizări. Astfel, într-o poruncă a sultanului Ahmed I din 2 august 1609 adresată oficialităţilor otomane de la schelele dintre Vidin şi Buda, Gabriel Báthory era desemnat cu termenul de "stăpânitorul de acum" al

[15] Tahsin Gemil, *Relaţiile ţărilor române cu Poarta otomană*, p. 115.

[16] *Ibidem*, p. 116.

[17] *Ibidem*.

[18] Ludwig Fekete, *op. cit.*, p. 426.

[19] Cf., pentru exemplificare, dr. Walter Friedrich Adolf Behrnauer, *Sultâns Ahmed's I. Bestellungs-und Vertrags Urkunde für Gabriel Báthory von Somlyó, Fürst von Siebengürgen vom Jahre 1608 der christlicher Zeitrechnung*, in "Archiv für Kunde österreichischer Geschichts-Quellen", Achtzehnter Band, Wien, 1857, p. 318 şi urm.; Szilágyi Sándor, *Okmánytár II. Rákóczy György diplomacziai összeköttetéseiher (Corespondenţa diplomatică a lui Gheorghe al II-lea Rákóczy)*, A. M. Tud. Academia Tort., Budapest, 1874, p. 625; Ludwig Fekete, *op.cit.*, p. 293 - 295, 332 - 333; I. Lupaş, *Documente istorice transilvănene*, vol. I, 1599-1699, Cluj, 1940, p. 182 - 183, 246 - 249, 352 - 354; Tahsin Gemil, *Relaţiile ţărilor române cu Poarta otomană*, p. 145, 163 - 165, 192, 242, 271, 305 - 306, 312 etc.; Mihai Maxim, *Le statut des Pays Roumains*, p. 42; pentru apelativul de *bei*, utilizat concomitent cu cel de *principe*, de *crai-rege*, atribuit lui Acatiu Borcsay, vezi Tahsin Gemil, *Capitulaţiile Transilvaniei de la jumătatea secolului XVII*, în AIIX, XXIII$_2$, 1986, Iaşi, p. 719 - 721.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Transilvaniei[20]. Acestuia pare să-i corespundă un altul, şi anume cel de "stăpânitor în exerciţiu al ţării Transilvaniei". Titlul era atribuit, în anul 1620, şi, apoi, în anul 1627, principelui Gabriel Bethlen. În primul caz, este vorba despre un firman al sultanului Osman al II-lea, adresat lui Ştefan Bethlen, prin care îi anunţa instalarea în Moldova a lui Alexandru Iliaş[21]. Faptul că, la aceasta dată, Gabriel Bethlen nu era în ţară, ci în campania împotriva imperialilor, explică, desigur, precizarea menţionată, pentru a se evita orice confuzie de competenţă, de vreme ce Ştefan Bethlen era, doar, "actualul caimacam"[22] al ţării, desemnat de fratele său să-l înlocuiască la conducerea Transilvaniei, pe timpul absenţei sale. În cel de al doilea caz, se preciza că Gabriel Bethlen era *"cel ce se află în exerciţiu ca stăpânitor al Transilvaniei şi rege al Ungariei"* (*s. Ven. C.*)[23].

O altă explicaţie a amintitei precizări este oferită de memoriul adresat Porţii, la 1 septembrie 1652, de fruntaşii celor "trei naţiuni" din Transilvania. Prevalându-se de dreptul, recunoscut şi de Poartă, al stărilor transilvănene de a-i alege pe principi, sub rezerva confirmării acestora de către sultani, ei anunţau desemnarea lui Francisk Rákóczy, *"fiul propriu al stăpânitorului nostru în exerciţiu"* (*s. Ven. C.*)[24] Gheorghe al II-lea Rákóczy. Cauza demersului în discuţie rezida, potrivit informaţiilor furnizate de înşişi autorii memoriului, în necesitatea de a se evita tulburările interne, ce surveneau întotdeauna după decesul unui principe, alimentate de dorinţa statelor vecine - vizat fiind, fără îndoială, în primul rând, Imperiul habsburgic - care urmăreau, chiar, "lichidarea" Transilvaniei, ca stat. În consecinţă, ei solicitau confirmarea alegerii lor, încă în timpul vieţii principelui "în exerciţiu", prin "dăruirea" însemnelor puterii: "carte de legământ împărătească şi steagul ilustru şi topuzul şi calul şi sabia, precum şi caftanele tradiţionale, necesare în asemenea împrejurări"[25].

Mai explicit, din acest punct de vedere este, însă, firmanul sultanului Mehmed al IV-lea, din 2-11 august 1684, adresat lui Mihail Apafi, prin care confirma desemnarea, în urma memoriului principelui şi al fruntaşilor nobilimii, a fiului său, Mihai, ca succesor la domnia Principatului. Împreună cu beratul, i-au fost trimise noului numit şi însemnele domniei: două "caftane de onoare", steag şi topuz. În berat, Mihail Apafi era desemnat cu titlul de *"stăpânitorul în exerciţiu al Transilvaniei"* (*s. Ven. C.*)[26], demnitate pe care avea să o exercite pe întreaga durată a vieţii, fără ca fiul să aibă dreptul de a se amesteca, într-un fel oarecare, în conducerea ţării, pe care urma să o preia numai după decesul tatălui

[20] Tahsin Gemil, *Relaţiile ţărilor române cu Poarta otomană*, p. 145, 175, 177, 183, 345, 414.
[21] *Ibidem.*
[22] *Ibidem.*
[23] *Ibidem*, p. 194.
[24] *Ibidem*, p. 285
[25] *Ibidem*, p. 286.
[26] *Ibidem*, p. 368.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

său[27]. Ca urmare, termenii "stăpânitorul în exerciţiu" sau "stăpânitorul efectiv" al Transilvaniei se întâlnesc şi în alte acte solemne ale cancelariei otomane, ce au fost emise şi după acea dată, pe adresa lui Mihail Apafi[28]. Menţiunea în discuţie a avut, însă, şi rolul de a reliefa autoritatea celui care exercita demnitatea de principe, doar în numele Porţii.

Intervenţia habsburgică în Transilvania, prin sprijinirea preluării domniei de către Ioan Kemény, ceea ce i-a înlesnit proclamarea sa ca principe de către dietă la 1 ianuarie 1661, a neliniştit, cum era şi firesc, Poarta. Pentru a recupera controlul asupra Principatului, otomanii l-au impus pe tron pe Mihail Apafi, în luna septembrie a aceluiaşi an. Se relansa, astfel, vechea rivalitate otomano-habsburgică care s-a concretizat în îndelungatele războaie din a doua jumătate a secolului XVII[29]. Or, îngrijorarea provocată Porţii de situaţia Transilvaniei este trădată, între altele, şi de scrisoarea marelui vizir Fazâl Ahmed paşa, adresată lui Mihail Apafi, la 22 decembrie 1661. Cu acel prilej, principele era asigurat că, deoarece ţara era "stăpânirea moştenită" a sultanului, el era *"stăpânitorul desemnat"* (*s. Ven. C.*) de către acesta şi, prin urmare, *"stăpânitorul în exerciţiu"* (*s. Ven. C.*)[30] şi nu Ioan Kemény.

Cum Mihail Apafi dovedise că era hotărât să "lupte" cu dreptate şi credinţă pentru supunerea faţă de Poartă, marele vizir îl asigura că va fi sprijinit şi apărat "în toate chipurile, pentru că este o chestiune importantă pentru noi să ne străduim pentru a te apăra ... împotriva duşmanului tău", adică Ioan Kemény, "şi pentru a nu îngădui ca ţara Transilvaniei să fie în vreun fel păgubită"[31]. Sintagma în discuţie, sau cea de "stăpânitor efectiv" sau "actual", ca şi apelativul de "prieten" sau, chiar, "iubitul nostru prieten" au fost folosite şi în alte documente din perioada următoare[32], desigur cu semnificaţia amintită.

În explicarea oscilaţiilor intervenite în utilizarea anumitor titluri atribuite principilor Transilvaniei mai trebuie luat, însă, în considerare şi un alt element, şi anume obiectivul urmărit de Poartă, adică cel de a aduce întreaga Ungarie sub controlul său. Politica principilor transilvăneni, începând cu a celor din deceniul şase al secolului XVII, şi noua configuraţie politică din Ungaria Superioară, concretizată în ascensiunea lui Imre Thököly la rangul de exponent al intereselor nobilimii maghiare antihabsburgice, au fost tot atâtea cauze care au determinat cercurile conducătoare otomane să nu mai urmărească realizarea acelui obiectiv, prin intermediul principelui Transilvaniei. Cu alte cuvinte, Transilvania a încetat de a mai fi considerată de Poartă, în primul rând, nucleul

[27] *Ibidem*, p. 368 - 369.
[28] *Ibidem*, p. 331, 373, 378.
[29] Cf. idem, *Ţările române în context politic internaţional 1621 - 1672*, Bucureşti, Editura Academiei, 1979, p. 183 şi urm.
[30] Idem, *Relaţiile ţărilor române cu Poarta otomană*, p. 306.
[31] *Ibidem*, p. 306; vezi şi p. 307 şi n. 3.
[32] *Ibidem*, p. 310, 315, 347, 349, 364.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

unui regat maghiar aflat sub suzeranitatea sa. De aceea, nu a luat în considerare aspiraţiile la coroana ungară ale lui Mihail Apafi, căruia nu i s-a mai atribuit titlul de *kral*, adică de "rege" ci, cum am văzut, cel de *hakim*, adică "conducător", "stăpânitor". Mai mult chiar, au fost luate şi alte măsuri care vizau asimilarea statutului politico-juridic al principelui cu cel al domnilor români. Această tendinţă a fost clar sesizată şi de ambasadorul francez de la Istanbul, de Nointel, încă în anul 1677, motiv pentru care a renunţat la intenţia de a propune Porţii să-i atribuie lui Mihail Apafi şi coroana Ungariei[33], aşa cum i se sugerase de la Paris.

Aşadar, se poate conchide că titlurile folosite pentru desemnarea principilor Transilvaniei, unele dintre ele conjunctural, reliefează, în realitate, faptul că puterea lor era exercitată în limitele suzeranităţii otomane, iar sursa ei o constituia, în exclusivitate, sultanul. Realitate asupra căreia îi atrăgea atenţia, chiar lui Mihail Apafi, şi încă în luna septembrie 1662, deci la scurt timp după preluarea domniei, marele vizir Köprülüzada Fazil Ahmed paşa, atunci când îl îndemna să fie "ferm pe calea supunerii credincioase şi neclintit în a urma drumul neted al obedienţei şi robiei" şi să nu uite că "acumularea îngăduinţei împărăteşti a padişahului" *constituie "motiv al puterii şi capital al fericirii Domniei voastre înşivă"* (*s. Ven. C.*)[34]. De aceea, Gheorghe al II-lea Rákóczy, care se abătuse de la acele principii, era numit de hanul Crimeii Mehmed Ghiray al IV-lea, într-o scrisoare adresată ţarului Rusiei, Alexei Mihailovici, datată 10 septembrie - 8 octombrie 1657, *"nenorocitul căruia i se spune regele Transilvaniei"* (*s. Ven. C.*)[35].

Deci, titlurile acordate de cancelaria otomană principilor Transilvaniei constituie şi unul din elementele ce au reliefat tratamentul preferenţial al acestora în "protocolul otoman", faţă de domnii Moldovei şi ai Ţării Româneşti. Dacă, până la domnia lui Süleyman Magnificul, domnii celor două ţări erau consideraţi, "mai mult ca aliaţi şi prieteni de altă religie, decât ca vasali tributari"[36], acesta urmărind să înlăture orice imixtiune externă în domeniul statutului juridic al celor două ţări, a emis pretenţia că domnii lor erau "robii şi tributarii" săi[37]. În această calitate, ei domneau ca "voievozi" sau "bei", cei doi termeni fiind utilizaţi, uneori, chiar în cuprinsul aceluiaşi act[38].

---

[33] Hurmuzaki, *Documente*, Supliment I$_1$, p. 267; Eudoxiu Hurmuzaki, *Fragmente din istoria românilor*, tom. III. Traducere de Ion Slavici, Bucureşti, 1900, p. 407; I. Hudiţă, *Recueil de documents concernant l'histoire des pays Roumains. Tirés des Archives de France. XVIe - et XVIIe siècles*, Iaşi, 1929, p. 242, 256, 394.

[34] Tahsin Gemil, *Relaţiile ţărilor române cu Poarta otomană*, p. 309.

[35] *Ibidem*, p. 296.

[36] Idem, *Românii şi otomanii*, p. 42.

[37] *Ibidem*.

[38] Vezi, pentru conformitate, idem, *Relaţiile ţărilor române cu Poarta otomană*, passim.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Or, aceaste titluri erau folosite şi după încetarea domniei lor, prin deces sau mazilire[39], dar numai în cazul - este vorba, fireşte, de cei maziliţi - în care nu încercau să şi-o recapete fără asentimentul Porţii şi, mai ales, cu sprijin din afară. Astfel, dacă într-un document, datat 1615-1616, Radu Şerban era desemnat ca "voievodul Şerban, care a fost mai înainte voievodul Ţării Româneşti", într-o poruncă dată de sultanul Osman al II-lea, la 1 iunie 1618, lui Gabriel Bethlen, acelaşi nu mai era altceva decât un "răufăcător", deoarece intenţiona să reia domnia Ţării Româneşti cu sprijinul "tâlharilor de haiduci"[40].

S-a utilizat, totodată, şi terminologia flatantă de "pildă emirilor lui Mesia", mai ales în actele în care domnii celor două ţări erau angajaţi în acţiuni menite să contribuie la stabilitatea politică în spaţiul carpato-dunărean[41]. Este de remarcat şi faptul că amintita terminologie se întâlneşte şi în porunci adresate marilor dregători ai unor unităţi administrative situate la graniţele celor două ţări[42]. În acest din urmă caz, se poate presupune că se urmărea reliefarea poziţiei speciale a domnilor şi a ţărilor lor în sistemul politic otoman, de vreme ce actele în discuţie vizau repararea unor daune provocate acestora de supuşi otomani. Mai rar pare a fi utilizat termenul de "stăpânitor". L-am întâlnit doar în două din actele pe care le cunosc. Cel dintâi este copia oficială otomană a convenţiei turco-polone de la Jarucha (Busza) încheiată de Iskender paşa, comandantul expediţiei turceşti împotriva cazacilor polonezi, datată 22 septembrie - 1 octombrie 1617, la care participaseră şi "voievozii Bethlen Gabor, care este *stăpânitorul* Transilvaniei, şi Radu (Mihnea), care este *stăpânitorul* Moldovei, şi Alexandru (Iliaş) care este *stăpânitorul* Ţării Româneşti" (*s. Ven. C.*)[43]. Desemnarea celor trei "voievozi" şi cu acest titlu sugerează intenţia lui Ibrahim paşa de a accentua, la acea dată, *independenţa acestora, dar numai faţă de Polonia*. În cel de al doilea caz, a fost utilizat termenul de "*zabit*" care are şi sensul de *stăpân*, şi anume în scrisoarea adresată de sultanul Ahmed al II-lea, la 26 mai - 4 iunie 1693, boierilor şi "notabililor" Moldovei, prin care le aducea la cunoştinţă numirea în domnie a lui Constantin Duca, pe care, "atunci când va sosi, să-l recunoaşteţi ca *voievod* şi *zabit* asupra voastră" (*s. Ven. C.*)[44]. Prin urmare, se accentua, din nou, obligaţia "ţării" de a recunoaşte şi a se supune numai domnilor numiţi de Poartă şi să renunţe la alesul ei, care fusese, atunci, Dimitrie Cantemir.

---

[39] *Ibidem*, p. 107, 179, 397, 444; în firmanul de mazilire dat de Mustafa al II-lea, la 28 noiembrie - 7 decembrie 1695, pentru mazilirea lui Constantin Duca, acesta era gratulat chiar cu formula *"pildă fruntaşilor neamului lui Mesia, fostul voievod al Moldovei, Constantin"* (*s. Ven. C.*) (cf. *ibidem*, p. 434).

[40] *Ibidem*, p. 183.

[41] *Ibidem*, p. 167, 212, 218, 414.

[42] *Ibidem*, p. 150, 167, 329, 356, 392, 447.

[43] *Ibidem*, p. 175.

[44] *Ibidem*, p. 419.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Alte două sintagme, şi anume *"voievodul de acum"* şi *"voievodul în exerciţiu"* (*s. Ven. C.*)[45], aveau aceeaşi semnificaţie, sugerând totodată, se poate presupune, şi concepţia otomană a *caracterului temporar* al domniei în cele trei state. În sfârşit, rolul factorului conjunctural în fixarea atitudinii faţă de domnii români este reliefat de un gest, considerat singular în istoria raporturilor româno-otomane de până la sfârşitul secolului XVII. Este vorba de faptul că urcarea pe tron, în anul 1687, a sultanului Süleyman al II-lea a fost notificată şi domnului Moldovei şi celui al Ţării Româneşti. Ambasadorul Franţei la Istanbul, de Girandin, aprecia că gestul era "contrar uzanţei", mai ales că notificarea era însoţită de confirmarea lor în domnie. Or, aşa cum bine sesiza de Girandin, renunţarea, atunci, la obligaţia acestora de a se prezenta, în persoană, la Poartă, pentru a obţine confirmarea, s-a datorat faptului că se încerca "să-i angajeze pe moldoveni şi pe valahi să rămână în supunere" faţă de Poartă[46] şi să nu să treacă de partea imperialilor, în timpul războiului care era în plină desfăşurare. Totuşi, un an mai târziu, cu ocazia confirmării în domnie a lui Constantin Brâncoveanu, acelaşi sultan Süleyman al II-lea nu omitea să-i reamintească noului domn că "domnia Ţării Româneşti - care este stăpânirea mea moştenită - ţi-a fost dăruită şi dată ca favoare ţie" (*s. Ven. C.*)[47].

După cum iarăşi bine se ştie, aceeaşi importanţă a avut-o Transilvania şi pentru politica sud-est europeană a Imperiului habsburgic. De aceea, cercurile conducătoare imperiale au continuat, şi în secolul XVII, eforturile de a-şi asigura, direct sau indirect, controlul asupra acesteia. Or, acele eforturi se reflectă şi în titlurile atribuite conducătorilor ţării. Încercarea lui Rudolf al II-lea de a desfiinţa autonomia Transilvaniei şi de a asimila statutul ei celui al ţărilor ereditare ale Casei de Austria, prin numirea, în anul 1603, a unui guvernator în persoana generalului George Basta, a eşuat datorită şi opoziţiei nobilimii transilvănene. Succesele militare înregistrate de răscoala antihabsburgică condusă de Ştefan Bocskay, la care se adăugau cele ale otomanilor pe frontul din Ungaria, l-au determinat pe împărat să încheie la Viena, la 23 iunie 1606, pacea cu Ştefan Bocskay şi să-l recunoască ca principe *indepedent* al Transilvaniei - independent, fireşte, faţă de Coroana Ungară[48]. Recunoaşterea acelui titlu a fost, însă, doar conjuncturală, impusă de împrejurări. Urmărind, cu

---

[45] *Ibidem*, p. 188, 212, 333, 392, 437.

[46] Hurmuzaki, *Documente*, Supliment I_1, p. 272; ştirea a fost adusă şi la cunoştinţa "opiniei publice" europene, prin intermediul publicaţiei franceze "La Gazette" (cf. V. Mihordea, *Les Principautés Roumains dans la presse française aux XVIIe siècle (1680 - 1699)*, Extrait de «La Gazette», în "Mélange de l'École Roumaine en France", 1932, Paris, p. 10.

[47] Tahsin Gemil, *Relaţiile ţărilor române cu Poarta otomană*, p. 383.

[48] Cf. Géza Lencz, *Der Aufstand Bocskays und der Wiener Friede. Eine Kirchenhistorische Studie*. Mit 20. Abbildungen, Debreczen, 1917, p. 230; Karl Nehring, *Freiherrn zu Herbersteins Gesandschaftsreise nach Konstantinopel. Ein Beitrag zum Frieden von Zsitwatorok (1606)*, München, 1983, p. 16.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

perseverenţă, subordonarea totală şi efectivă a Transilvaniei, imperialii au pus la cale asasinarea lui Ştefan Bocskay, în locul căruia împăratul urmărea să instaleze un *voievod* care să guverneze în calitate de *locotenent* al său, ca rege al Ungariei[49]. Această subordonare a fost urmărită, cu aceeaşi tenacitate şi de Matthias al II-lea, proclamat rege al Ungariei în anul 1608. Ca urmare, acesta, deşi i-a recunoscut la Gabriel Báthory titlul de principe al Transilvaniei, în anul 1609, a refuzat, totuşi, să-i acorde şi apelativul de *Serenissimus*, pretins de principe, folosindu-l, doar, pe cel de *Illustrissimus*, aflat în concordanţă cu concepţia cercurilor conducătoare imperiale şi maghiare din Ungaria Superioară, şi anume că Transilvania "depindea şi era beneficiul Coroanei Ungare"[50].

Complicarea situaţiei politice din spaţiul carpato-danubian, ca urmare a atacării Ţării Româneşti de către Gabriel Báthory, în anul 1610, a oferit lui Matthias al II-lea prilejul de a repune în discuţie titlurile principilor Transilvaniei, în conformitate cu concepţia Casei de Austria. Astfel, deşi cea din urmă lăsa stărilor transilvănene dreptul de a-l alege pe cel ce urma să domnească, concesia era condiţionată de obligaţia lor ca cel ales să nu mai fie învestit cu titlul de *principe*, ci cu cel de *voievod*, adică de *locotenent* al regelui Ungariei, a cărui suzeranitate trebuia să o recunoască, de vreme ce "*instituţia sa nu este decât de voievod, adică de guvernator*" (*s. Ven. C.*)[51]. Şi, pentru a determina Poarta otomană să recunoască apartenenţa *de jure* a Transilvaniei la Coroana Ungară, Matthias al II-lea nu a ezitat să interpreteze în mod denaturat *esenţa de drept* a domniei lui Ştefan Bocskay. Invocând *spiritul* păcii de la Viena, din anul 1606, în speţă a articolului secret care stipula că, în cazul decesului, fără urmaşi masculini, a principelui, Transilvania urma să revină la Coroana Ungară, el pretindea că Ştefan Bocskay fusese "*stăpânul absolut al Transilvaniei*" (*s. Ven. C.*), motiv pentru care succesiunea la tronul transilvănean trebuia să redevină apanajul regelui Ungariei[52]. Tentativa împăratului a eşuat, totuşi, deoarece, sultanul, considerând că Ştefan Bocskay nu fusese în realitate decât un *guvernator* al ţării, în numele padişahului, căruia îi aparţinea, şi nu *stăpânitorul* ei[53], în sensul acordat termenului de imperiali, a

---

[49] Cf. Veniamin Ciobanu, *Politică şi diplomaţie în secolul XVII (Ţările române în raporturile polono-otomano-habsburgice 1601 - 1634)*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1994, p. 97 - 98.

[50] V. Motogna, *Războaiele lui Radu Şerban 1602 - 1611*, Bucureşti, 1926, p. 85.

[51] Hurmuzaki, *Documente*, Supliment I$_1$, p. 146.

[52] Andrei Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, vol. VIII, *Acte şi scrisori (1607 - 1613)*, Bucureşti, 1935, p. 261.

[53] Valoarea argumentului a fost contestată de otomani, în concepţia cărora Transilvania nu fusese "proprietatea lui Bocskay, de care putea să dispună; el nu era, ca mulţi alţii, decât un *simplu guvernator al provinciei noastre*" (*s. Ven. C.*) (cf. Mihail Guboglu, *Şapte documente turceşti*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

numit în locul lui Gabriel Báthory pe Gabriel Bethlen, cu acordul stărilor ţării, cu titlul de *principe*. De altfel, inconsistenţa argumentelor imperiale în acest sens a fost evidenţiată şi de baronul Erasmus Georg Tscherembl. La capătul unui lung şi bine documentat memoriu, redactat pentru uzul Curţii Imperiale în anul 1614, el ajungea la concluzia că "protejarea" Transilvaniei de către imperiali le-a adus acestora mai multe pagube decât foloase. Prin urmare, împăratul trebuia să-l recunoască pe noul principe, Gabriel Bethlen şi să întreţină raporturi amicale cu Transilvania, deoarece acesta, deşi impus de turci, nu era duşmanul Creştinătăţii, ci, din contra, îi putea servi interesele şi, implicit, pe cele ale Casei de Austria[54]. Ceea ce Matthias al II-lea a fost nevoit să facă, fiind determinat şi de dieta imperială, de la Linz, din luna august 1614. Astfel că, la începutul lunii mai 1615, s-a încheiat, la Tyrnau, acordul transilvano-habsburg, prin care principele transilvănean era recunoscut oficial de Imperiul habsburgic[55].

Declanşarea şi evoluţia Războiului de 30 de ani a determinat, apoi, Curtea imperială să recunoască titlul de *principe* al Transilvaniei şi, chiar, independenţa totală a acestuia faţă de împăratul habsburg şi rege al Ungariei, consacrate de tratatul de la Nikolsburg, din 6 ianuarie 1622, încheiat de Gabriel Bethlen cu împăratul Ferdinand al II-lea[56]. Acest statut a fost păstrat de principii transilvăneni, în raporturile cu Casa de Austria şi Coroana Ungară, până în anul 1691, când, în împrejurările cunoscute, Habsburgii au ocupat Transilvania şi au abolit instituţia *principatului*. Anexarea Transilvaniei la Imperiul habsburgic, în fruntea căreia a fost numit, în anul 1691, un guvernator, în persoana lui Ghyörghy Banfy, anexare consfinţită de tratatul de pace de la Karlowitz din luna ianuarie 1699, semnifica şi eşecul politicii otomane în Europa Centrală care, începând cu domnia lui Süleyman Magnificul şi până la sfârşitul secolului XVII, a vizat Imperiul habsburgic, Transilvania fiind *pionul* cel mai important al acelei linii politice[57].

Titlurile acordate de imperiali domnilor români sunt, de asemenea, elemente conjuncturale. După eşuarea tentativelor întreprinse în primele două decenii ale secolului XVII[58], de a impune domni, mai ales în Ţara Românească, care să domnească în calitate de *locotenenţi* ai împăraţilor, ca regi ai Ungariei, imperialii au sfârşit prin a face apel la alte mijloace, pentru a şi-i ataşa pe

---

din arhivele Braşovului privind relaţiile Transilvaniei cu Poarta otomană la începutul secolului XVII, în RA, I, 1965, p. 222).

[54] I. Lupaş, *op. cit.*, p. 133 - 134.

[55] Hurmuzaki, *Documente*, VIII, p. 362, 367 - 368, 368: N. Iorga, *Studii şi documente cu privire la istoria românilor*, vol. XX, Bucureşti, 1911, p. 9 - 10.

[56] Cf. Maja Depner, *Das Fürstentum Siebenbürgen im Kampf gegen Habsburgs*, Stuttgart, 1983, p. 94.

[57] Cf., pentru acest eşec, Tahsin Gemil, *"Capitulaţiile" Transilvaniei*, p. 717.

[58] Veniamin Ciobanu, *op. cit.*, p. 98 şi urm.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

domnii acestei ţări. Elocvente, în această ordine de idei, sunt diplomele acordate de Leopold I, în anul 1688, lui Constantin Brâncoveanu. Evaluând importanţa majoră a alianţei Ţării Româneşti, în războiul pe care îl purta cu Imperiul otoman, împăratul l-a ridicat la rangul de principe al Imperiului. Astfel că, pe lângă titlul de *voievod* al Ţării Româneşti, i-a fost atribuit şi cel de *Illustrissimus Princips*[59].

Titlul de *principe*, folosit uneori în corespondenţa diplomatică imperială şi înainte de această dată[60], nu însemna şi renunţarea cercurilor conducătoare imperiale la vechiul obiectiv al anexării celor două ţări române. Din contra, acel plan a fost puternic revigorat după înfrângerea otomanilor sub zidurile Vienei, în luna septembrie 1683, când, în urma alungării turcilor din Ungaria şi, apoi, din Transilvania, se deschidea perspectiva pătrunderii trupelor imperiale şi dincolo de Carpaţi, diplomelele amintite fiind, deci, o expresie şi a acelor tendinţe[61].

Ele erau, însă, în flagrantă contradicţie cu cele identice ale Republicii Nobiliare Polone. Astfel că, teoriei imperiale, conform căreia Moldova şi Ţara Românească fuseseră, "fără îndoială, dependente de Regatul Ungariei"[62], Jan Sobieski i-a opus-o pe cea poloneză, a apartenenţei celor două ţări, "din vechime, prin moştenire, polonezilor", fiind, prin urmare, "patrimoniul Republicii" şi "vechea graniţă dintre Coroana Polonă şi statele turceşti pe Dunăre"[63]. În consecinţă, domnii celor două ţări, cu precădere cei ai Moldovei - care, din motive asupra cărora nu mai insist, a deţinut locul preponderent în politica dunăreană a Poloniei - erau apelaţi cu titlul de *palatini, voievozi* sau *domni*, termeni ce aveau aceeaşi semnificaţie juridică de locţiitori ai regelui polon. Fireşte, această interpretare a sursei de putere a domniei celor două ţări nu corespundea şi statutului lor juridic şi de aceea a rămas, cu unele mici excepţii, doar în sfera *interpretării juridice*[64].

Reactivarea politicii sud-est europene a Imperiului habsburgic, la începutul celei de a doua jumătăţi a secolului XVII şi viguroasa contra-ofensivă

---

[59] N. Iorga, *Les diplomes impériaux de Constantin Brâncoveanu, prince de Valachie*, în RHSEE, 7 - 9, 1937, p. 178 - 183.

[60] Cf. V. Zaborovschi, *Ceva despre situaţia de drept internaţional a ţărilor române sub Turcia*, în "Revista Istorică", 7-9, 1924, p. 192, n. 4.

[61] Cf. Adolf Armbruster, *Romanitatea românilor. Istoria unei idei*, Bucureşti, Editura Academiei, 1973, p. 169.

[62] N. Iorga, *Studii şi documente*, XX, p. 81.

[63] Hurmuzaki, *Documente*, I$_{1}$, p. 307; *Historia dyplomacji polskiej*, Polska Akademia Nauk, Warszawa, 1982, vol. II, *1572 - 1795*, p. 233.

[64] Cf., pentru detalii, Veniamin Ciobanu, *op. cit., passim*; idem, *Românii în politica est-central europeană (1648 - 1711)*, Iaşi, Editura Institutului European, 1997, *passim*; de altfel, inconsistenţa acelor pretenţii şi pericolele pe care le antrenau asupra securităţii Poloniei au fost amplu reliefate de Janusz Radziwill, voievodul de Vilno şi marele hatman al Lituaniei, în anul 1653 (cf. Hurmuzaki, *Documente*, Supliment II$_{1}$, fasc. 1, p. 54 şi urm.).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

otomană, încheiată, însă, cu înfrângerea de sub zidurile Vienei, au avut ca urmare şi sporirea interesului "opiniei publice" europene faţă de ţările române. Ca urmare, în relatările asupra acestora, pe lângă reliefarea romanităţii românilor[65], au fost inserate şi consideraţii asupra statutului juridic al instituţiei domniei. Astfel, într-o relatare din 7 februarie 1660, se menţiona că Ţara Românească şi Moldova erau "supuse" câte unui domn care era fie numit de turci, fie ales de "ţară", dar întotdeauna cu consimţământul sultanului[66]. Din acest motiv, locuitorii celor două ţări trăiau permanent cu spaima "schimbării domnilor"[67]. Or, cauza acelei degradări a condiţiei juridice a instituţiei domniei consta şi în lipsa unei reglementări a succesiunii care lăsa câmp liber de acţiune rivalităţilor interne, fiecare partidă urmărind să-şi impună pretendenţii. "În asemenea împrejurări - observa călătorul german Eberhard Werner Hopel - sultanul se uită bucuros printre degete şi dă ţara celui care plăteşte mai mult"[68]. Domnii ţărilor române erau indicaţi, însă, şi cu titlul de "principe", cu aceeaşi semnificaţie juridică cu a termenului de "domn", de vreme ce se specifica că erau tributari sultanului[69] sau că erau "aleşi" de acesta, după bunul său plac[70].

Un rol deosebit de important în informarea "opiniei publice" europene despre locul Principatelor Române în desfăşurarea evenimentelor politice şi militare din Europa Est-Centrală, mai ales după asediul Vienei, l-a avut publicaţia "La Gazette", apărută în Franţa. Or, şi în ştirile transmise, pentru a fi inserate în paginile acesteia, titlul de *voievod*, *domn*, alternează cu cel de *principe*, cu aceeaşi specificare că era vorba de tributari ai Porţii[71].

Titlul de *principe* a fost folosit frecvent, mai ales de cancelaria veneţiană. Într-o însemnare de cancelarie, din anul 1658, se specifica faptul că apelativul domnului Ţării Româneşti, Mihnea al III-lea, era "*Ionnes Michael Raduleus, Princeps et Arhidux Terarum Valachiae Transalpine*" (*s. Ven. C.*), adică intitulaţia pe care şi-o atribuise el însuşi, iar cea a solului său, Gabriel Tomassi,

---

[65] Cf. Adolf Armbruster, *op. cit.*, p. 159.

[66] *Călători străini despre ţările române*, vol. VII. Volum îngrijit de Maria Holban (redactor responsabil), M. M. Alexandrescu-Dersca, Paul Cernovodeanu, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1980, p. 127 - 129.

[67] *Loc. cit.*, p. 90.

[68] *Călători străini despre ţările române*. Vol. V. volum îngrijit de Maria Holban (redactor responsabil), M. M. Alexandrescu-Dersca, Paul Cernovodeanu, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1973, p. 638.

[69] *Călători străini*, VII, p. 221; Gh. Călinescu, *Alcuni missionari cattolici italiani nella Moldavia nei secoli XVII e XVIII*, în "Diplomatarium Italicum", *Documenti raccolti negli archivi italiani*, I, 1925, Roma, p. 109.

[70] Gh. Călinescu, *op. cit.*, p. 141.

[71] V. Mihordea, *op. cit.*, p. 44 şi urm.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

"*Excelentissimi Principis intimus familiaris*" (*s. Ven. C.*)[72]. În schimb, nunţii apostolici din Polonia, influenţaţi de cancelaria polonă, au utilizat, cu precădere, titlul de palatin[73].

Pentru a contracara concurenţa habsburgică la supremaţia în centrul Europei, diplomaţia franceză a căutat să fructifice la maximum rivalitatea otomano-habsburgică. În acest context, ţărilor române li se rezervase un rol activ în sistemul francez de alianţe antihabsburgice. Acţiunea a fost relansată, cu o deosebită vigoare, de Richelieu, sub conducerea căruia politica externă franceză a revenit la principiile promovate sub domnia lui Henric al IV-lea, şi abandonate în timpul regenţei Mariei de Medici. Ca urmare, Transilvania s-a bucurat, în mod deosebit, de atenţia marelui om politic şi de stat francez, ca şi de cea a succesorului său, de aceeaşi talie politică, Mazarin, mai ales în timpul Războiului de 30 de ani. De aceea, şi unul şi celălalt s-au întrecut în a face "curte" lui Gabriel Bethlen şi lui Gheorghe I Rákóczy. Nu este de mirare, deci, că, după intrarea efectivă a Franţei în război, în anul 1635, cel din urmă era apelat nu numai cu titlul de *principe*[74], dar, din corespondenţa diplomatică franceză, nu lipseau expresii ca "Înălţimea Voastră", "Serenitatea Voastră", sau "văr" al regelui francez[75]. Toate acestea erau, însă, simple "figuri de stil" diplomatice, de vreme ce nu acopereau şi, cu atât mai puţin, nu puteau modifica statutul juridic *real* al principilor, ci aveau menirea de a servi, cu precădere, interesele politicii franceze în Europa. Ceea ce s-a şi verificat, în *practica politică*, deoarece Poarta, atentă la promovarea propriilor sale interese în zonă, care îi dictau, atunci, menţinerea raporturilor paşnice cu Imperiul habsburgic, l-a constrâns pe Gheorghe I Rákóczy să încheie, în anul 1645, pacea cu imperialii, deşi desfăşurarea evenimentelor militare îl avantaja pe principele transilvănean.

Mai aproape de spiritul concepţiei otomane despre statutul juridic al domnilor ţărilor române este, însă, terminologia utilizată de diplomaţia franceză în ultimul sfert al secolului XVII. Este perioada în care războaiele otomano-polone au conferit, din nou, acestora rolul de mediatori între cei doi beligeranţi. Urmărind să controleze situaţia politică din Europa de Răsărit, în scopul realizării politicii de hegemonie pe continent a Franţei, diplomaţia lui Ludovic

---

[72] Al. Ciorănescu, *Documente privitoare la domnia lui Mihail Radu (1658 - 1659). Culese mai cu seamă din arhivele Veneţiei*, Bucureşti, 1934, p. 22; vezi şi p. 22 - 23, 35; Hurmuzaki, *Documente*, IV$_2$, p. 163, 259, 271, 279, 282, 283; idem, IX, p. 160.

Nicolae Buta, *I ragguali di Claudio Rangoni, Vescovo de Reggio Emilio e nunzio in Polonia del 1598-1605*, în "Diplomatarium Italicum", I, 1925, Roma, p. 317, 330, 360, 369; Anton Mesrobeanu, *Nuovi contributi sul vaivoda Gaspar Gratiani e guerra turco-polaca del 1621*, în "Diplomatarium Italicum", III, s.a., Roma, p. 202, 206, 207, 210.

[74] Cf. Ionescu Gion, *Ludovic XIV şi Constantin Brâncoveanu. Studii asupra politicii franceze în Europa răsăriteană (1534 - 1688 - 1715)*, Bucureşti, 1884, p. 53 şi urm.

[75] *Ibidem*, p. 73 - 75.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

al XIV-lea a contestat domnilor români calitatea de mediatori. Ca argument, Olivier de Nointel, ambasadorul de la Istanbul, invoca faptul că aceştia erau "*sclavi şi nu suverani*" (*s. Ven. C.*)[76]. Ca urmare, instabilitatea domniei lor, aflată la discreţia Porţii, nu le oferea răgazul unei "negocieri", iar "sclavia nu le permitea să o conducă, altfel decât în profitul absolut al stăpânului", adică al sultanului, şi în "prejudiciul lor propriu"[77]. Deci, "neutralitatea fiindu-le interzisă", concluzia logică era că singura intermediere eficace şi utilă obiectivelor diplomaţiei franceze în zonă era cea a ambasadorului francez de la Istanbul[78].

Apoi, politica de echilibru, promovată, îndeosebi, de Constantin Brâncoveanu, a încurcat mult planurile politicii franceze. De aceea s-a urmărit, cu perseverenţă, înlăturarea acestuia din domnie, "un necunoscut" pentru Ludovic al XIV-lea, cum era considerat, de altfel, şi domnul de atunci al Moldovei, Constantin Cantemir, după cum se exprima el în anul 1690[79]. În consecinţă, titlul acordat de diplomaţia franceză domnilor Moldovei şi Ţării Româneşti a fost, cu precădere, cel de *bei*. Şi, parcă pentru a justifica acest titlu, de Castagnères, ambasadorul de la Istanbul, îl informa pe rege, într-o depeşă din 11 octombrie 1694, că "*beiul Moldovei nu este decât un guvernator* (al sultanului - *n. Ven. C.*) *şi cu mai puţină autoritate decât un paşă*" (*s. Ven. C.*)[80]. Nu este, însă, mai puţin adevărat că diplomaţia franceză a vremii a utilizat, mai rar, şi titlurile de *voievod, domn*, dar şi de *principe*, pentru a-i desemna pe aceeaşi domni pe care îi numea *bei*[81]. Ceea ce dovedeşte, o dată în plus, că titlurile atribuite domnilor Moldovei şi Ţării Româneşti şi principilor Transilvaniei de cancelariile europene era, mai mult, o problemă de protocol, fiind în funcţie de interesele politice ale statelor respective care le determinau să-i considere fie "principi ai Europei"[82], fie simpli dregători ai Porţii. Pentru că, adevăratul lor statut juridic era cel impus de Poartă[83], în limitele amintite, deja, şi care, cu excepţia domniilor lui Şerban Cantacuzino şi Constantin

---

[76] Hurmuzaki, *Documente*, Supliment I_1, p. 263.

[77] *Ibidem*.

[78] *Ibidem*, p. 264.

[79] Cf. Ionescu Gion, *op. cit.*, p. 207.

[80] Hurmuzaki, *Documente*, I_1, p. 326; pentru această apreciere a semnificaţiei juridice a domniei Moldovei, vezi şi *ibidem*, p. 198, 267, 289, 301, 306, 309 etc.

[81] *Ibidem*, p. 193, 274 - 275, 287, 337, 338; Ionescu Gion, *op. cit.*, p. 183, 230, 238, 245, 294.

[82] Cf. V. Mihordea, *O chestiune de ceremonial în Moldova*, în RI, nr. 10 - 11, 1931, p. 316; V. Zaborovschi, *op. cit.*, p. 192; Mihai Maxim, *Le statut des Pays Roumains*, p. 45.

[83] Pentru alte detalii privind titlurile folosite de cancelaria otomană şi semnificaţia lor juridică, vezi H. Dj. Siruni, *Domni români la Poarta Otomană. După un manuscris turcesc conţinând note şi însemnări despre ceremoniile şi recepţiunile din palatul împărătesc din Istanbul între anii 1698 - 1782*. Tradus şi adnotat de H. Dj. Siruni, Bucureşti, 1941, *passim*; idem, *Haşmetlu. Pe marginea titulaturii domnilor români în cancelaria otomană*, în "Hrisovul", II, 1942, p. 158 şi urm.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Brâncoveanu, fapt datorat calităţilor lor personale, a cunoscut, în a doua jumătate a secolului XVII, o gravă deteriorare.

DIE SIEBENBÜRGISCHE, MOLDAUISCHE UND WALACHISCHE FÜRSTENTITELN ALS SYMBOL IHRER JURIDISCHEN STELLUNG (17. JAHRHUNDERT)

(Zusammenfassung)

Der Verfasser hat sich vorgenommen, auf der Grundlage der auswärtigen Quellen, die Bedeutung der Titel der siebenbürgischen Fürtsen und der Hospodaren der Moldau und Walachei hervorzuheben. Er hat aber nur diejenige Terminologie zur Sprache gebracht, die die im 17. Jht. in Südosteuropa in den Vormachtstellungskampf hineingezogenen Staaten benutzt haben: das Habsburger Reich, die Ottomanische Pforte, Polen und Frankreich.

Bezüglich der Titel, die die türkische Staatskanzlei für die Bezeichnung der siebenbürgischen Fürsten verwendet hat, ist der Verfasser zum Schluss gekommen, dass diese Titel unter anderem auch die Vorzugsbehandlung, die die siebenbürgischen Fürsten im Vergleich zu den moldauischen und walachischen Hospodaren im türkischen Staatprotokoll gehabt haben, unterstreichen. Einige Titel, mit denen die Türken diese Hospodaren gekenzeitchnet haben, deuteten auf den Status ihrer Staaten im türkischen politischen System. Andere aber brigen die Auffassung der Ottomanischen Pforte über dem vorübergehenden Charakter der Herrschaft folgende drei Staaten ans Licht: von Siebebürgen, der Moldau und der Walachei.

Das Haus von Österreich hat diese Titel angewendet, mit dem Ziel, seine eigene Auffassung über die Zugehörigkeik Siebenbürgens zur Ungarischen Krone, die damals in seinem Besitz war, zu betonen. Andererseits waren die Titel, die die Habsburger für die Hospodaren der Moldau und der Walachei benuntzt haben, nur von vorübergehender Bedeutung.

Frankreich hingenen hat meistens jene Titel verwendet, die der türkischen Auffassung (des juristischen Status von Siebernbürgen, der Moldau und der Walachei) entsprachen. Das Ziel war, die Türkei im Bündnissystem gegen Österreich zu behalten.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

PAUL PĂLTĂNEA

CONTRIBUŢIA LUI COSTACHE CONACHI LA REDACTAREA REGULAMENTULUI ORGANIC

Îndată după ce Rusia a declarat război Turciei, la 14/26 aprilie 1828, trupele imperiale au trecut Prutul, ocupând Moldova. Autoritatea rusă instalată după arestarea domnitorului Ioniţă Sandu Sturdza, l-a introdus, imediat, pe Costache Conachi în administraţia pe care o dirija, bineînţeles, în direcţia susţinerii războiului început. La 26 mai, contele Feodor Pahlen, preşedintele Divanurilor din Moldova şi Ţara Românească, îi propune mitropolitului Veniamin Costache să-i numească pe marele logofăt Teodor Balş şi vornicul Conachi într-o comisie care trebuia să gospodărească, provizoriu, moşiile aparţinând mănăstirilor închinate la "Locurile Sfinte". O preocupare pe care a luat-o în serios, căci, prin luna iunie, Conachi îi cere Mitropolitului "însemnarea tuturor altor mănăstiri câti vor fi închinate pe la alte locuri"[1].

Tot prin luna mai a fost însărcinat de către Divanul Cnejiei Moldovei, ca împreună cu vornicul Iordache Drăghici, să se ocupe de aprovizionarea cu cereale a armatelor ruseşti de ocupaţie. Ispravnicii ţinuturilor au primit dispoziţii ca să transporte şi să macine toate cantităţile de grâu strânse în punctele pe care le fixase Conachi. Nu se îngăduia nici o întârziere în îndeplinirea acestei obligaţii. Până la 10 decembrie 1828 predase 10 000 de chile de grâu. A trebuit să depună multe eforturi şi stăruinţe pentru a împlini suma de chile poruncită. Nu sfârşise această slujbă nici la 2 mai 1829, când trimisese din ţinutul Tecuci, spre Roman, 516 chile de grâu din "suma rânduită de 368 de chile", pe care "comisionarii" ruşi de la "magazie" n-au vrut să-l primească fiind "neplăcit", plata făcută rămânând "asupra Dumisale vornicului"[2].

---

[1] Constantin Erbiceanu, *Istoria Mitropoliei Moldovei şi Sucevei*, Bucureşti, 1888, p. 440, 442 - 443; N. Iorga, *Istoria bisericii româneşti şi a vieţii religioase a românilor*, II, Vălenii de Munte, 1900, p. 281. Vezi şi I. C. Filitti, *Principatele Române de la 1828 la 1834*, Bucureşti, 1934, p. 26 - 27.

[2] ASB. AN, CCLVIII/24, 27. ASI, Doc., 591/88, 593/87. M. Galan, *Ocupaţia rusească în Moldova din anii 1828 - 1834*, în CI, XXII, 1934 - 1936, 2, p. 101.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Pretenţiile asupritoare ale ocupanţilor erau mărite de năpăstuirile unei cumplite foamete înfrăţită cu o ucigătoare epidemie de ciumă. Pătimiri pe care ruşii nu le luau în seamă, principala lor grijă fiind să îndeplinească instrucţiunile generalului Piotr Wittgenstein, comandantul armatelor ţariste, date înainte de trecerea Prutului, la 25 aprilie/7 mai 1828. Cu privire la aprovizionarea armatelor ruseşti se preciza: "Principatele vor procura, fără plată, fân şi numărul necesar de cărături la trecerea armatelor sau pentru transportul bolnavilor ... Vă dau ... dreptul de a face cereri extraordinare, cât de împovărătoare ar fi, dacă numai de aceasta va depinde reuşita planurilor noastre militare". Dispoziţii care au fost puse în aplicare. "Abia ruşii intraţi în ţară - notează un contemporan - şi începură rechiziţiile: cirezi întregi de boi şi vaci, buţi cu rachiu şi cu vin se luau de pe unde se găseau, grâne de tot felul, mai vârtos grâu şi orz, fără altă plată decât nişte chitanţe, care cred că nici până astăzi (septembrie 1878 - n. n.) nu s-au plătit"[3].

Îndeplinirea cu bine a obligaţiilor impuse i-a fost răsplătită de autorităţile de ocupaţie; acestea, apreciind calităţile lui de bun organizator, dublate de o cultură ce impresiona pe cei ai vremii, l-au numit, la 13 februarie 1829, mare logofăt[4].

Prezidând, de acum, "Divanul Judecătoresc al Cnejiei Moldovei" nu se îndepărtează de vechea îndeletnicire a judecăţilor hotarnice, abordând însă şi alte specii juridice. La 22 februarie 1829 semnează "cartea de judecată" a Divanului pentru hotarele moşiei Albeşti (com. Deleşti, jud. Vaslui). Pentru o plângere a stolnicului Vasile Iuraşcu, arendaşul moşiilor Bălileşti şi Joldeşti (com. Vorona, jud. Botoşani), Conachi şi ceilalţi membrii ai Divanului Judecătoresc, Neculai Dimachi, vornic, şi Ioan Greceanu, vornic, scriu, la 12 martie, Isprăvniciei ţinutului Suceava. La începutul lunii aprilie, rezolvă o jalbă a răzeşilor din satul Poiana (comuna Livezile, jud. Bacău)[5]. O pricină a spătarului Andrei Başotă o judecă la 7 aprilie. Peste o lună, intervine împreună cu vornicul Ioan Greceanu şi spătarul Toma Luca, pe lângă Vornicia de Aprozi, ca să se pună capăt plângerii lui Antohi Barzu şi rezolvă reclamaţia căminarului

---

[3] Hurmuzaki, *Documente*, Suplement I, vol. IV, p. 334 - 335, CCXLV; I. C. Filitti, *Principatele Române*, p. 21 - 22. N. Iorga, *Un cugetător politic moldovean de la jumătatea secolului al XIX-lea Ştefan Scarlat Dăscălescu*, în ARMSI, s. III, tom. XIII, 1932 - 1933, p. 10 - 11. Manolache Drăghici, *Istoria Moldovei pe timp de 500 de ani până în zilele noastre*, II, Iaşi, 1857, p. 117 - 178. A. D. Xenopol, *Din amintirile unui boier moldovean din jumătatea întâi a secolului XIX*, în ARMSI, s. II, tom. XXXII, 1910, p. 1010.

[4] Hurmuzaki, *Documente*, XXI, p. 72, LXXIII. În multe documente ulterioare este amintit tot cu rangul de vornic.

[5] Grigore Gâne, Costică I. Gârneaţă, *Tezaur arhivistic vasluian*, Bucureşti, 1986, nr. 630. ASBc, doc., XLIX/5. *Eminescu în documente de familie*. Ediţie îngrijită de Gh. Ungureanu, Bucureşti, 1977, p. 17. Gh. Ungureanu a susţinut că încă din 1827 Conachi a făcut parte din Divanul Judecătoresc (*Justiţia în Moldova*, Iaşi, 1934, p. 38).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Gheorghe Stroescu, stăpânul moşiei Roşcani (com. Găneşti, jud. Iaşi) împresurată de moşii megieşe[6]. La 2 iunie îi răspunde vistiernicului Iordache Catargiu în chestiunea banilor pe care îi pretindea de la fosta lui soţie, Marghioala Conachi, sora vitregă a logofătului, de care se despărţise la 10 septembrie 1825. Mai are apoi de discutat temeiurile prin care logofătul Dimitrie Sturdza stăpânea averea rămasă de la Maria Rosetti şi semnează, la 10 iulie, împreună cu logofătul Teodor Balş, o mărturie pentru părţile ce le avea Mănăstirea Runcul în moşia satului Ţuţcani (com. Bahna, jud. Neamţ)[7].

În timp ce Conachi era preocupat de rezolvarea unor asemenea treburi, autorităţile de ocupaţie încep pregătirile pentru întocmirea Regulamentului Organic, parte dintr-un program prin care ruşii intenţionau, după cum observase A. D. Xenopol, nu numai să ne jefuiască bogăţiile pământului, ci să ne şi "ucidă" sufletul, înlocuind în corpurile noastre sufletul românesc cu cel rusesc[8]. Generalul Pahlen, preşedintele celor două Divanuri, sosit la Bucureşti, la 10/22 mai 1828, va rămâne în această funcţie doar până la începutul anului următor. Fiind socotit, de autorităţile imperiale, lipsit de energie, îşi dă demisia. A fost înlocuit cu generalul Piotr Federovici Jeltuhin, "om aprig, model de tătar"[9]. Prin dispoziţiile pe care le dă la 17 iunie 1829, trebuia să se instituie în fiecare Principat câte o comisie formată din patru membri, din care doi erau numiţi de Jeltuhin, iar ceilalţi urmau să fie aleşi de către Divanul Obşteştei Adunări. Măsura era prevăzută în instrucţiunile Curţii imperiale ruseşti trimise lui Jeltuhin, probabil la începutul lunii iunie[10].

Pentru comisia moldovenească, Jeltuhin preferă pe vornicul Mihai Sturdza, care se remarcase încă din 1825, printr-o constantă atitudine rusofilă[11] şi pe vistiernicul Iordache Catargiu, cunoscut prin zelul ce-l depusese pentru a satisface exageratele cereri de aprovizionare ale armatei ruse[12]. La 24 iunie

---

[6] ASI, Doc., 233/44, 45; 275/147. ASBc, Doc., VI/117.

[7] ASB. Doc. ist., L/142, XLVI/75, MCCXLII/123. ASI, Doc., 152/5, 102/5.

[8] A. D. Xenopol, *Istoria Românilor din Dacia Traiană*, ediţia a III-a, XI, p. 125.

[9] N. Iorga, *Un cugetător politic*, p. 32. Vezi şi opiniile consulului francez Bois le Comte, care va scrie mai târziu că generalul rus "a venit cu singura misiune de a lua din aceste provincii tot ceea ce ele erau capabile să ofere în oameni, bani, cai, alimente de orice fel. Caracterul acestui general era potrivit acestei misiuni (Hurmuzaki, *Documente*, XVII, p. 384, DXVIII). I. C. Filitti, *Principatele Române*, p. 23, 29.

[10] I. C. Filitti, *Principatele Române*, p. 38, 40. *Istoria României*, III, Bucureşti, 1964, p. 939, foloseşte data de 6 iulie. Instrucţiunile ar fi fost întocmite pe baza informaţiilor culese, în 1828, de consilierul D. B. Dascev (I. C. Filitti, *op. cit.*, p. 31). N. Iorga i le atribuie lui Alexandru Sturdza (*Histoire des Roumains*, VIII, Bucarest, 1944, p. 396).

[11] Amănunte la I. C. Filliti, *Opere alese*. Ediţie de Georgeta Penelea, Bucureşti, 1985, p. 165 - 166, şi N. Iorga, *Opinions pernicieuses d'un mauvais patriote*, Bucarest, 1900, p. 79.

[12] I. C. Filitti, *Partea boierimii în elaborarea Regulamentului organic*, în CG, II, 1923, p. 743 - 744; idem, *Principatele Române*, p. 40 - 41.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Divanul Obşteştei Adunări alege pe vistiernicul Constantin Cantacuzino-Paşcanu şi pe Costache Conachi să facă parte din Comitetul pentru "gătirea unor legiuiri mai împlinitoare". Conachi refuză această calitate "căzând cu rugăminte către Obştească Adunare pentru împrejurările de nenorocire a boalei ce este la casa sa"[13]. Prin noile alegeri care se fac, sunt desemnaţi Iordache Catargiu şi Alecu Sturdza, dar Jeltuhin le anulează pe motiv că nu-l poate "slobozi" pe Alecu Sturdza din "pricinele Vistieriei". Scrutinul următor, din 15 iulie, indică tot pe Conachi, prin "obştească unire", în locul lui Alecu Sturdza[14]. Secretar al Comitetului a fost ales Gheorghe Asachi, probabil la recomandarea lui Mihail Sturdza, cu care colaborase la Epitropia Învăţăturilor Publice.

Mica boierime a fost nemulţumită de componenţa Comitetului şi în protestul pe care-l înaintează la 1 iulie lui Matei Mircovici, vicepreşedintele Divanului, invoacă prevederile convenţiei de la Akkerman 25 septembrie/7 octombrie 1826, pentru a demonstra că "înfiinţarea unei legiuiri obşteşti" trebuia să se facă în "Obştească Adunare a Divanurilor, după vechiul obicei al pământului". Potrivnicia micii boierimi faţă de viitoarele prevederi ale Regulamentului le va constata şi Kiselev (însemnări din 8 aprilie 1831)[15].

Consulul austriac, Lippa, ştia încă de la 12 iulie, când formarea Comitetului nu era încă definitivată în spiritul vederilor lui Jeltuhin, că delegaţii aleşi trebuiau să plece "neîntârziat" la Bucureşti. Zi în care Conachi, poate, năpădit de nesiguranţa aşteptării, prezidează o şedinţă a Divanului Judecătoresc, autentificând un "sinet" de împrumut. Lippa mai comunică, într-un alt raport din 29 iulie, că delegaţii aleşi au primit instrucţiuni, din partea Adunării Obşteşti, de "a nu semna nici un act prin care s-ar ştirbi atârnarea faţă de

---

[13] ASI, Litere R, dos. 95, f. 13v; APR, I, 2, p. 8 - 9; "Albina românească", nr. 11, 4 iulie 1829, p. 41 - 42; I. C. Filitti, *Principatele Române*, p. 41. "Împrejurările de nenorocire" sunt legate de faptul că ciuma, ce izbucnise la Iaşi, la 10 iulie, îi cuprinsese locuinţa, Smaranda fiind "silită să se mute într-altă casă" (Hurmuzaki, *Documente*, XVII, p. 188, CCXCI; ASI, Tribunalul Covurlui, 1840, dos. 12, f. 75 - 75v).

[14] ASI, Doc., 433/20; APR, I, 2, p. 10; N. Iorga, *Contribuţii la istoria mai nouă a literaturii româneşti*, în RI, VII, 1924, p. 100 - 101. I. C. Filitti, *Corespondenţa consulilor englezi din Principate. 1828-1834*, Bucureşti, 1916, p. 27. Într-un alt text din 29 iulie este folosită data de 17 iulie (BAR, ms. rom., 99, f. 1; ms. rom., 909, f. 1). Gh. Ungureanu, *Despre manuscrisul original al Regulamentului organic moldovean*, în SCSI, VIII, 1957, 1, p. 128. Andrei Rădulescu, *Pagini din istoria dreptului românesc*. Ediţie de Irina Rădulescu-Valasoglu, Bucureşti, 1970, p. 159. Temerile comisului Ionică Tăutu, mărturisite unchiului Ilie Ilschi, la 27 august 1829, că cei aleşi nu sunt "destul de luminaţi" (Ionică Tăutu, *Scrieri social-politice*, ediţia Emil Vârtosu, Bucureşti, 1974, p. 264), nu erau întemeiate.

[15] APR, I, 2, p. 11 - 12; Hurmuzaki, *Documente*, XXI, p. 142, CXXVII; I. C. Filitti, *Principatele Române*, p. 40 - 41. Ion I. Nistor, *Clasele boiereşti din Moldova şi privilegiile lor*, în ARMSI, s. III, tom. XXVI, 1944, p. 526 - 529. *P. D. Kiselev i ego vremja*, I, Petersburg, 1882, p. 365.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Poartă"[16]. Dacă ştirea este reală, dezbaterile Adunării nu o confirmă. Conachi, fiind convins că asemenea indicaţii nu puteau fi respectate, avea un motiv în plus să tergiverseze plecarea din Iaşi, mai ales că unii dintre cunoscuţi îi întăreau convingerea că Obştească Adunare i-a făcut "mari pierderi de vreme şi cheltuială"[17].

De altfel, după opinia consulului francez, Viollier, membrii comisiei alese au primit misiunea ce le-a fost încredinţată cu o "deosebită ostilitate", urmare a nemulţumirii ce exista în Moldova împotriva administraţiei ruseşti, pe care Kiselev a ţinut s-o semnaleze în amintirile sale. Pentru a lichida tărăgănelile celor aleşi, Jeltuhin a ordonat ca să fie trimişi la Bucureşti sub escortă. Solidari, oarecum în această atitudine, cei patru, nu numai că nu aveau, în multe privinţe, convingeri comune, dar vor ajunge, după ştirile consulului Lippa, chiar înainte de a părăsi Iaşii, la o "mare neînţelegere", pentru că "fiecare dintre ei dorea să ajungă, peste noapte, domn". Conachi, raporta acelaşi consul la 31 iulie, nu poseda, în comparaţie cu Mihai Sturdza şi Constantin Cantacuzino-Paşcanu, suficiente mijloace băneşti, pentru a-şi câştiga tronul prin favoruri[18].

Mircovici nu le dă însă răgaz de zăbovire. La 16 iulie îl anunţă pe Gheorghe Asachi că peste trei zile trebuie să plece la Bucureşti. Aceeaşi dată, 19 iulie, fiind fixată şi pentru plecarea lui Conachi[19]. De data aceasta nu a mai fost chip de amânare, Conachi despărţindu-se cu greu de tânăra lui soţie, rămasă în grija medicilor, şi de fetiţa lui dragă, Cocuţa, de aproape un an, care se născuse la 17 august 1828.

Lucrările Comitetului de "boieri moldoveni şi români" au început la 29 iulie, sub preşedinţia lui Matei Minciacki, vicepreşedintele Divanului din Ţara Românească, "spre a găti îmbunătăţirile cerşute de stare/a/ de acum a îmbe Prinţipaturilor"[20]. Jeltuhin va urmări îndeaproape desfăşurarea lucrărilor,

---

[16] Hurmuzaki, *Documente*, XXI, p. 145, CXXIX; I. I. Nistor, *Clasele boiereşti*, p. 526. ASB, Doc. ist., LI/97. I. C. Filitti, *Partea boierimii*, p. 744; idem, *Principatele Române*, p. 141.

[17] ASB, Doc. ist., MCLXXIX/298.

[18] Hurmuzaki, *Documente*, XVII, p. 198, CCCVII; XXI, p. 146, CXXI. *P. D. Kiselev' i ego vremja*, p. 365.

[19] *Uricariul*, VIII, p. 115. Nu se mai poate admite opinia lui N. Iorga că acum "avu el prilejul să cunoască, de bună samă, întâia oară, Ţara Românească" (*Contribuţii*, p. 101), pentru că, pregătind, împreună cu unchiul lui, Gavril, "popasurile" generalului rus Michelson spre Bucureşti, a rămas în acest oraş de la 16 decembrie 1806 până la 24 ianuarie 1807 (BAR, A. 2987, f. 24v - 27; ASB, *AN*, CCLXXXI/9, folosit prin amabilitatea colegului Constantin Şerban). I. C. Filitti, citând un raport al consului francez din 31 iulie 1829 (Hurmuzaki, *Documente*, XVII, p. 198, CCCVII), pretinde că vornicul Conachi a fost găzduit, la Bucureşti în casele lui Mihail Ghica (*Principatele Române*, p. 41, raportul citat nu conţine această precizare). La 23 iunie i se comunică lui Tudorache Ghica, la Giurgiu, că vornicul Conachi va sta la Marghioala Rosetti (ASB, Doc. ist., DCCCXXXV, 133).

[20] BAR, ms. rom., 99, f. 4; ms. rom., 909, f. 1. ASB, ms. nr. 1278, f. 1. Gh. Ungureanu, *Despre manuscrisul original al Regulamentului, p. 131. Acte şi documente relative la istoria renaşterei*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

intervenind, pentru activizarea lor, cerându-le membrilor Comitetului să arate "cât mai mult zel" în recunoaşterea grijii pe care o manifestase împăratul Rusiei pentru "fericirea" Principatelor. Îşi justifica comportarea brutală faţă de dânşii prin neputinţele predecesorului său, contele Pahlen, care se purtase cu "blândeţe" şi nu obţinuse nimic. Cu toate recomandările pe care le va face boierilor de "a sfârşi mai degrabă treaba voastră", lucrările Comitetului au fost încheiate sub preşedinţia generalului Pavel Kiselev[21].

Minciacki a pus la dispoziţia celor două comitete instrucţiunile imperiale primite care, evident, slujeau interesele politice ale Rusiei în Principatele Române. Nu este nevoie să stăruim asupra lor, fiind comentate, pe larg, de I. C. Filitti, N. Iorga şi A. Oţetea[22]. Ne mărginim doar să amintim că vornicul Costache Conachi şi le-a copiat în versiune dublă: românească şi franceză. Din dezbaterile Comitetului moldovean pe marginea acestor instrucţiuni, nu cunoaştem decât o parte. Aceeaşi soartă au avut-o şi intervenţiile, "socotinţele" lui Conachi, unele redactate în limba franceză, pentru generalul Kiselev[23], aşa încât nu se pot reconstitui, în toate amănuntele, convingerile lui asupra reformelor ce urmau să se realizeze în Principate sub o provizorie cârmuire rusească.

Din cauza acestor lipsuri, activitatea Comitetului din a doua jumătate a anului 1829 este greu de reconstituit. Se ştie doar, după un zvon ce circula prin Iaşi la 18 septembrie, că vornicul Conachi câştigase "favoarea ruşilor", fiind simpatizat de generalii Jeltuhin şi Ivan Ivanovici Diebici, care l-ar putea sprijini să ajungă domnitorul Moldovei. S-ar putea ca ştirea să fi fost reală, căci într-o convorbire pe care a avut-o, în această vreme, cu Lippa, consulul Austriei, Conachi va aminti de "importante personalităţi ruseşti" cu care a fost "la Bucureşti în relaţii confidenţiale"[24].

Cu o zi sau două înainte de 22 octombrie terminase de redactat "enstrucţii pentru mandatari", un "comisariu", numit de stăpânire, "carile, la doao ocoale dintr-un ţinut, închipu/i/eşte un cercetătoriu şi împlinitoriu după poronca

---

României, I, Bucureşti, 1883, p. 340. /Nicolas Sava Piccolos/, *Paul Kisseleff et les Principautés de Valachie et de Moldavie, par un habitant de Valachie*, Paris, 1841, p. 20. Paul Negulescu şi George Alexianu susţin că lucrările Comitetului au început la 4 iulie (*Regulamentele Organice ale Valahiei şi Moldovei*, I, Bucureşti, 1944, p. V).

[21] I. C. Filitti, *Principatele Române*, p. 42.

[22] *Ibidem*, p. 30, 34 - 38; N. Iorga, *Histoire des Roumains*, VIII, p. 396 - 397; Andrei Oţetea, *Geneza Regulamentului organic*, în SAI, II, 1957, p. 391 - 393.

[23] BAR, ms. rom., 597, f. 328 - 355, 366v, publicate în APR, I, 2, p. 18 - 50. Vezi şi Marcel Emerit, *Les paysans roumains depuis le Traité d'Adrinople jusqu'a la libération des terres, 1829 - 1864*, Paris, 1937, p. 57; Demetrius Dvoichenko-Markov, *General Count Pavel D. Kisselev an the Organic Regulation in the Danubian Principalities*, în *Balkan Studies*, 31, 1990, 2, p. 283 - 294.

[24] Hurmuzaki, *Documente*, XXI, p. 164, CXLVI; p. 165, CLXV.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Giudecătoriei şi un paşnic giudecătoriu între lăcuitori"[25]. Au fost luate în seamă alte puncte de vedere, căci în art. 319 din Regulament, care reglementează activitatea "tribunalului sătesc", nu regăsim opiniile lui Conachi.

În primele zile ale lunii decembrie, Minciacki pune la dispoziţia "Comitetului de reformă" textul Tratatului de la Adrianopol, din 2 septembrie 1829, prilej folosit de membrii Comitetului, la 7 decembrie, de a-i mărturisi diplomatului rus "omagiul" lor pentru "zelul" depus zi de zi. Lectura tratatului i-a inspirat lui Conachi *Vers de bucurie şi de mulţămire la învoirea privileghiilor Moldovii şi Ţării Româneşti răscumpărate prin Tractatul încheiat între Rosia şi Poartă la Andrianopol în 2 septembrie*[26].

Probabil că pe la începutul lunii noiembrie a plecat în concediu. La 14 noiembrie era în Iaşi[27], iar în zilele imediat următoare dezvăluie consulului Lippa, ca şi unor boieri, dedesubturile politicii ruseşti ce manifestă, de formă, pentru Principate, o atitudine binevoitoare prin "Constituţia" ce va fi impusă. Scopul unei asemenea politici este de a convinge Austria, Ungaria, că pot avea încredere în Rusia, care a "fericit" Principatele cu "o Constituţie aproape perfectă". Se temea că nu va rămânea în vigoare prea multă vreme, pentru că Turcia a oferit Rusiei, în secret, Principatele, în contul despăgubirilor, prevăzute în Tratatul de la Adrianopol, pe care urma să le plătească. Consulul Lippa, comunicând cancelarului Metternich opiniile lui Conachi, mai precizează, într-un raport din 23 noiembrie, că îngrijorările arătate faţă de asemenea tratative secrete sunt fireşti la un "boier de evidentă orientare patriotică şi în nici un chip favorabil Rusiei". Temeri faţă de politica Imperiului rusesc va mărturisi, peste câţiva ani consulul francez Cochelet, venit într-o scurtă vizită la Iaşi[28]. La Bucureşti existau, de asemenea, nemulţumiri faţă de modul în care se exercita "protecţia rusească". Marea majoritate a boierilor, notează consulul englez Blutte, "se gândesc cu cea mai mare groază că ţara ar putea rămâne, pentru totdeauna, în mâinile ruşilor"[29].

Conachi era pregătit, în aceste zile de la sfârşitul lunii noiembrie, să se întoarcă la Bucureşti. Lui Lippa îi spusese, la sfârşitul convorbirii, că "mâine sau poimâine" pleacă spre capitala Ţării Româneşti, unde va trebui să mai

---

[25] BAR, ms. rom., 1031, f. 10 - 11, text autograf.

[26] ASMh, *Col. dr. Constantin I. Istrati*, XIII/6, copie, text autograf Gh. Asachi. BAR, ms. rom., 597, f. 356 - 360v; ms. rom, 137, f. 156. Vezi şi G. T. Kirileanu, *Câteva ştiri despre C. Conachi*, în AR, X, p. 445 - 446. Când a apărut textul românesc, tipărit de Gh. Asachi, Conachi a cumpărat zece exemplare (*Albina românească*, nr. 4, 23 ianuarie 1830, p. 16).

[27] P. Păltănea, *Epistolar. Costache Conachi*, în "Manuscriptum", XVI, 1985, 1, p. 105.

[28] Hurmuzaki, *Documente*, XXI, p. 184 - 185, CLXV, p. 186, CLXVI, *Ibidem*, XVII, p. 532, DLXXXVII. Apostol Stan, Anastasie Iordache, *Apărarea autonomiei Principatelor Române, 1821 - 1859*, Bucureşti, 1987, p. 70.

[29] I. C. Filitti, *Principatele Române*, p. 48.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

rămână încă vreo două luni. La 24 decembrie, Elena Ghica îi va semna o "vechilime" pentru "toate moşiile mele în Moldova"[30].

La 29 decembrie, primele trei capitole ale "Regulamentului de reforme" erau redactate şi Comitetul moldo-muntean, acceptând şi sugestiile lui Kiselev, socotea că "scopul propus" fusese atins. Cu această ocazie, Conachi îşi exprimă vechea convingere de a se limita calitatea de alegător numai la boierii fruntaşi. Transcriind capitolul privind "Alegerea domnului", notează: "Iată la ce-au agiuns treaba, de au agiuns bo/i/erii rangurilor întâi şi al doile/a/ să aleagă împreună cu mazilii şi cu privighetorii de ocoale pe deputaţii ţinuturilor"[31].

Alte opinii, privind restul capitolelor, vor fi comunicate lui Kiselev la 15 ianuarie. Cu acest prilej, se precizează, de pildă, că "hârtia timbrată", folosită în justiţie, "nu ar putea fi considerată decât ca o parte a veniturilor publice care ar leza, în general, toate categoriile de locuitori şi ar atinge, în mod simţitor, interesele fiecăruia". De aceea, această "inovaţie" nu ar avea "nici un rezultat de utilitate reală". Impozitul funciar, se menţionează în continuare, "nu este o chestiune care priveşte numai clasa boierească, el atinge, în general, interesele şi drepturile sacre ale proprietăţii". Prin acest impozit funciar, pretindeau membrii Comitetului, proprietatea ar fi supusă unui dublu impozit, "fără a-i lăsa nici unul din avantajele de care ea se bucură aiurea"? Mai sunt enunţate câteva consideraţii asupra zilelor de muncă datorate de ţărani proprietarilor şi a modului în care urmează să fie constituit Sfatul Administrativ. Conachi a subscris această notă, specificând că îşi va prezenta observaţiile referitoare la organizarea tribunalelor şi la numărul zilelor de muncă[32].

Înainte de a înmâna colegilor din Comitet "socotinţele" sale, Conachi îi cere lui Kiselev, la 8 februarie, îngăduinţa de a se reîntoarce la Iaşi, întrucât şi-a terminat lucrul "la toate capitolele" Regulamentului, orice întârziere în Bucureşti fiind în "dauna sănătăţii mele", Asachi fiind "împuternicit" să comunice opiniile sale "privind punctele asupra cărora n-am fi putut fi de acord cu onorabilii mei colegi". Nu a putut pleca imediat, căci "socotinţa" referitoare la "Capitulul finanţelor" şi la "Giudecătorii" este datată: 12 februarie 1830, Bucureşti, iar alte observaţii relative la diferite capitole ale Regulamentului au fost redactate la 29 martie[33].

Notificările lui Conachi, transformate, uneori, în proteste, privesc, mai întâi, art.71, desfiinţarea scutelnicilor, breslaşilor şi slugilor. Cei 21 de piaştri pe

---

[30] ASI, Doc., 489/85.

[31] Gh. Ungureanu, *Despre manuscrisul original al Regulamentului*, p. 129. Alte "cugetări" asupra modului în care ar trebui să se desfăşoare viitoarea alegere a domnitorului sunt expuse într-o scrisoare fără dată, destinată, probabil, lui Kiselev (ASI, Doc., 1006/104).

[32] *Uricariul*, VIII, p. 112 - 115.

[33] ASB, Doc. ist., MXLVI/25, autograf Conachi; BAR, ms. rom., 597, f. 379, 493v, 495, ciornă autografă incompletă; *Uricariul*, VIII, p. 116; I. C. Filitti, *Principatele Române*, p. 71.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

care urma să-i primească boierul despăgubire, pentru fiecare scutelnic, erau o suma derizorie faţă de "2 lei pe lună pentru fiişticari scutelnic" cât lua de la Visterie, arată Conachi, "afară de slujbe ce acesta îi făcea pentru căutarea de havalelili deasupra birnicilor"[34]. Respingea prevederea şi din convingerea exprimată într-o anafora din 1828, că scutelnicia constituia un "pronomion patrioticesc".

Din zilele lui februarie 1830 datează, poate, şi scrisoarea trimisă soţiei, "Sufleţele", ca să i-o înmâneze mitropolitului Veniamin, spre a şti că "a protestăluit asupra voinţei rele". "Noi avem, mai adaugă Conachi, instrucţii care în firea lor privesc către dreptate, dar tocma pentru ace/a/sta şi strică în parte. Se duc scutelnicii, breslaşii, slugile. Monăstirile cu căpiteniile lor şi de loc şi streine se supun la darea de a treia parte, încât cele de pământ mai mult, că se duce dajdia preoţilor, a diaconilor, a veliţilor palamari, dascăli. Se încarcă Ţara de gios cumplit şi se uşurează cea din sus straşnic". Nemulţumirea trebuie să fi fost aproape generală printre boieri, căci atitudini asemănătoare manifestă şi cei munteni[35].

Rezerve va mai avea Conachi şi faţă de "despăgubirea făgăduită în cuvânt de sporirea de 12 zile în lucrul boieresculuui", care i-ar fi favorizat doar pe boierii care aveau moşii în Ţara Românească şi de aceea "cuvântarea de douăsprezeci zili nu este decât cu numili numai şi fiindcă tot proprietariul în Moldova priveşti după tot cuvântul la înfiinţata muncă, iar nu la numirea ce au vroit cineva a-i da". Din această cauză "boieriul proprietariu în Moldova va fi pururea în dreptate de a ceri acea despăgubiri afară numai când Opştiasca Adunari nu va voi a să lepăda de această dreptate"[36].

Cugetând că prin impunerea unor asemenea dispoziţii se încalcă dreptul de proprietate, Conachi va mai nota într- notă explicativă: "Este de însămnat că cu cât cineva păşăşti către ţările nesivilarisiti, precum esti Turchiea, cu atăta mai mult găseşti pe dritul proprietăţii jignit şi supus la virtutea celui mai tari şi deimpotrivă, cu cât să apropiea cineva de ţărili civilarizăsite cu atăta driptul proprietăţii este socotit de sfânt şi după urmări ferit de tot felul de sile". Un asemenea abuz era şi atribuirea fiecărui locuitor până la 2/3 din moşie (art. 118).

---

[34] BAR, ms. rom., 597, f. 491; APR, I, 2, p. 51. R. Rosetti, *Pământul, sătenii şi stăpânii în Moldova*, Bucureşti, 1907, p. 403. Pentru scutelnicii din Moldova, vezi Adrian Pricop, *Contribuţii privind scutelnicia în Moldova*, în SAI, II, 1957, p. 279 - 292.

[35] Gh. Ungureanu, *Despre breslaşi. Contribuţie la cunoaşterea categoriilor fiscale din Moldova înainte de Regulamentul organic, în Arhivele Statului. 125 de ani de activitate. 1831-1956*, Bucureşti, 1957, p. 264, C. Erbiceanu, *Istoria Mitropoliei Moldovei*, p. 362; I. C. Filitti, *Principatele Române*, p. 56 - 57.

[36] BAR, ms. rom., 597, f. 491 - 491v; APR, I, 2, p. 51. A mai pregătit, împreună cu Alexandru Sturdza vistiernic, un "Pro/i/ect pentru deosebitele clasuri a lăcuitorilor din Prinţipatul Moldovei pentru a lor dreptăţi şi datorii respectivi" (ASB, Doc. ist., MDLXIX/6, text autograf Conachi, nedatat).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Sperând că va putea micşora, cât de cât, suprafaţa de moşie acordată ţăranilor, Conachi înseamnă şi un neadevăr: "nu cunosc de-a firul părului cât pământ trebu/i/eşti unui lăcuitoriu pentru trebuinţili lui şi pentru hrana vitelor sali". Va pretinde, în schimb, "ca nici un lăcuitoriu să nu aibă dreptate a să strămuta (afară de pricini osăbiti) în câtă vreme ar avea pământul acel hotărât"[37]. Era astfel în consens cu spiritul Regulamentului, care îngrădea libertatea de mişcare a ţăranilor.

În legătură cu viitoarea situaţie a ţăranului, Conachi va mai însemna şi câteva reflecţii asupra "capitaţiei" - impozitul pe familii - pentru că "partea moldovenească" din Comitet "s-au ferit de a o rosti deopotrivă în toată ţara, lăsând împărţirea asupra Opşteşti/i/ Adunări". Nu acceptă suma de 30 de lei propusă de Regulament (art. 79) şi prevede fixarea "unei capitaţii deopotrivă în toată ţara, căti 25 lei pe anu de familiea sau acela de a aşăza clasificaţii de trei stări în rânduiala următoari: sate carea locu/i/esc moşii întregi a lor, sate carea locu/i/esc moşii nu întregi a lor, sate carea locu/i/esc pe moşii stăpâneşti". Plata urma să fie de 40, 34 şi 25 de lei, cu condiţia ca să fie "slobod negoţul şi a nu să supăra ţara cu biruri şi havalele fără de plată"[38]. O aluzie, poate, la opinia consemnată şi de consulul englez Blutte, că Rusia intenţionează "a reduce la aproape nimic producţia Principatelor, sărăcindu-le şi aservindu-le şi anulând astfel libertatea negoţului, proclamată prin tratatul de la Adrianopole"[39].

Într-un fragment de "socotinţă", Conachi dezbate pe larg "lucrul boieresculuí" plecând de la "documenturile" din 1 ianuarie 1766 şi 30 septembrie 1777, aşezămintele lui Grigore al III-lea Ghica. Concluzia amplului comentariu pe care-l face este: "Într-acest fel de stări a lucrurilor sosind şi Reglementul, socotesc că este de înţelepciunea lui a legiui chipuri cari, pe de o parte, cuprinzând toate împregiurările aceste, pe de altă parte să statornicească starea lăcuitorilor întru a să îndulci de ostenelili şi munca sa, iar nu a să amări şi a să scărbi de dânsa". Pentru aceasta propune, deoarece nu s-a precizat "hotărât cât pământ este dator a da stăpânul de moşie lăcuitorilor", să se repartizeze "de la cinci până la şapte fălci"[40]. Conducându-să după vechile aşezăminte, Conachi gândeşte tot în spiritul prevederilor Regulamentului, care favorizează pe proprietar, înrăutăţind situaţia ţăranului.

---

[37] BAR, ms. rom., 597, f. 491 - 491v, 494v; APR, I, 2, p. 51-52. Vezi şi I. C. Filitti, *Principatele Române*, p. 70 - 71.

[38] BAR, ms. rom., 597, p. 491v - 492. Într-o altă variantă propune ca birul să fie de 30, 25 şi 20 de lei (*Ibidem*, f. 403; APR, I, 2, p. 52). În Comitetul de opt, Conachi nu a pledat numai pentru "uniformitate", cum susţine I. C. Filitti (*Principatele Române*, p. 146). A pus în discuţie şi diferenţierea "capitaţiei" după categorii de sate.

[39] I. C. Filitti, *Corespondenţa consulilor englezi*, p. 28.

[40] BAR, ms. rom., 597, f. 402 - 403.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Organizarea justiţiei ocupă în "socotinţele" lui Conachi un spaţiu larg. Era un domeniu care îi devenise familiar, după activitatea desfăşurată în ultimii ani. Nu va accepta, de pildă, ca membrii Divanului Apelativ să fie numiţi de domn (art. 320), pentru că fiind "alcătuit după o sângură voinţă a domnului" se va ajunge "la întoarcirea catihrisurilor urmati, adică o împărecherea întrea domnul cu criaturili sali, aleşi şi numiţi în slujbe după capriţiea lui". Abuzurile pot veni şi din faptul că Divanul astfel format nu se va folosi de îndrumările "pravililor", pentru că "este ştiut că în Moldaviea mai toati pricinili cari să giudecă necontenit sânt pentru împresurări şi pentru întinderi sau numir/i/ de silişti"[41] şi în aseminea cazuri, totul rămâne la "hotărârea giudecătorului" fără a "putea pravila să-l îndatorească prin arătări neîndoite"[42].

Conachi va combate opinia lui M. Sturdza, care ceruse anularea sentinţelor emise după 1812, motivând că "un reglement nu este condică de pravile şi mai puţin încă la a croi pravili înapoi lucrătoari". După ce evidenţiază abuzurile făcute de domnitorii Scarlat Callimachi, Mihai Suţu şi Ioniţă Sandu Sturdza, arată că "s-ar putea osăbi ca nişti pricini nesupuse la apelaţiea, toate cele giudicate şi hotărâte până la pacea anului /1/812 şi iarăşi toate acele căte giudecându-s/ă/ şi hotărându-să în vremili cele di catahrisis, adecă de la /1/812 până la /1/828 a/u/g/u/s/t 25 nu vor fi fost protesteluite, către unul sau altul din doi domni următori sau către cărmuirea rosienească după ocupaţiea, în curgere de 10 ani şi iarăşi acele cari de la /1/828 a/u/g/u/s/t 25 fiind giudecate şi hotărâte pi forme şi întărite de Ecselenţiile lor plenipotenţii, nici priimirea de protest, nici triimiterea la din nou cercetări nu vor fi urmat din partea Ecselenţii lor". Cât priveşte "vremea viitoari", cerea ca "după publicarisirea acestui Reglement, toati paragrafiili cerşute de pravili să fii cu de amăruntul urmate". Mai propunea ca "de acum înainte" să rămâie "oborâtă obicinuinţa ce/a/ re/a/ ... a să mai înnoi pricinili de giudecăţi după plăcerea jăluitorilor, ci toati pricinili să supun şi au a se cerceta în puterea la perigrafii lor ce pravilele legiu/i/esc"[43].

Conachi s-a opus părerii incluse în Regulament ca membrii Divanului *domnesc să fie numiţi de domnitor: "apoi mi să pari că nu s-ar cuveni a fi el* (Divanul n.n.) închegat numai după o singură păreri a domnului, carile ca un om poati să să legiuiască pe neştiinţă sau poate şi pe ştiinţă la alegirea obrazelor a căror hotărări odată scăpată, nici un fel de îndreptări nu mai poate avea. Eu mă lămuresc că o naţie care ari a-şi încredinţa fiinţa sa la nişte obrază ca aceste, ari

---

[41] Pentru acestea, Conachi dă următoarea lămurire: "Partea de pământ a căru/i/e întindere şi în lat şi în lung să osăbeşti după osăbitili stări de loc. Toate moşiile în Moldova sânt alcătuite di una sau mai multe silişti" (BAR, ms. rom., 597, f. 492. Vezi şi *Uricariul*, I, p. 230 - 232).

[42] BAR, ms. rom., 597, f. 492; APR, I, 2, p. 51 - 53. Vezi şi Gh. Ungureanu, *Justiţia în Moldova*, p. 26.

[43] BAR, ms. rom., 597, f. 363v, 492v - 493; APR, I, 2, p. 55; I. C. Filitti, *Principatele Române*, p. 69.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

şi dreptate a-şi alegi giudecătorii"[44]. Mai face observaţia că "în toată cuprinderea Reglementului nicăiurea nu este zis că norodul pentru nemulţumirile sale are să îndrepta cu jalobeli către domn". Îngăduinţa de a se da aceste cereri prin intermediul marelui logofăt îl face să exclame: "Vai de norodul acela când tânguirile lui au a agiunge la urechile stăpânitoriului prin funcţionarii statului"[45].

În legătură cu unele "neagiungeri în viniturile statului", propune "să să protimisască pe acele neapărat dentre cheltuelili publice ce încă şi la întâmplarea de prisosinţă şi că pentru de a ne încurca în nescaiva greşăle la treptăluirea aceasta de bani, să se legiuiască drept pravile ghenerale în cheltuelili publice, ca acele care vor fi de toată nevo/i/ea, să fie socotit în triaptă înaintată", iar celelalte să urmeze în ordinea cerinţelor[46]. Nu este exclus ca articolul privind libertatea călătoriilor să fi fost redactat sub influenţa amendamentelor lui Conachi, care notează: "Eu socotesc că prerogativul de a călători în ţări streine fiind o înfiinţată urmare a slobozeniei moldovenilor, nu s-ar cuveni a fi mărginită în singure obrazele bo/i/ereşti şi neguţitoreşti, ci dat oricăru/i/e altul pe cari pravilile şi îndatoririle către pământ nu l-ar opri"[47].

Pentru un articol care nu a mai fost introdus în redacţia definitivă a Regulamentului referitor la pământurile din sudul ţării, împresurate "de către musulmani până la 1828", Conachi propune ca să se restituie aceste pământuri mai întâi celor ce au "scrisori şi dovezi mai vechi decât luarea şi împresurarea" şi numai după aceea celor ce au "hrisoave de danii în urma împresurării". Conachi avea în vedere zona bălţii Brateşului, din care domnitorul Scarlat Callimachi dăruise o parte nepoatei sale, domniţa Marioara Callimachi, mama lui Mihai Sturdza, lezând pe "proprietarii adevăraţi", printre care se număra[48]. La 8 septembrie 1834, Mircovici scrie Dvanului judecătoresc ca să facă cunoscut Episcopiei Roman, hatmanului Cerchez, serdarului Caracaş şi lui Conachi să "înfăţoşeze dovezile sale asupra moşiilor ce li să cuvin din ţinutul Covurluiului, care mai înainte s-au fost luat de către ibrăilenii turci"[49].

---

[44] BAR, ms. rom., 597, f. 365; I. C. Filitti, *Principatele Române*, p. 70. O largă discuţie asupra modului constituirii Divanului o face în scrisoarea trimisă lui Kiselev (vezi nota 31) arătând că "esti de dezlegat de ari a să socoti sistima bo/i/erească după suma caftanilor slobozite de către domn, fie înainte, fie în urmă de anul 1821, sau de pe starea bo/i/erească vechi, adică aceea ce să trage de părinţi, moşi şi strămoşi bo/i/eri" (ASI, Doc., 1006/104).

[45] BAR, ms. rom., 597, f. 361v.

[46] *Ibidem*, f. 494.

[47] *Ibidem*, f. 495v; Vlad Georgescu, *Ideile politice şi iluminismul în Principatele Române, 1750 - 1831*, Bucureşti, 1972, p. 137.

[48] BAR, ms. rom., 597, f. 495v. Vezi şi Gh. Platon, *Contribuţii la cunoaşterea situaţiei locuitorilor din regiunea "bălţii" Brateşului în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în AŞUI, sec. III, tom. III, 1957, 1 - 2, p. 58 - 59.

[49] ASI, Doc., 427/210.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Nici amendamentele propuse la capitolul V, privind libertatea comerţului, nu vor fi luate în consideraţie la redactarea definitivă. Solicită, de pildă, ca în împrejurările în care se va opri exportul de cereale prin portul Galaţi, această măsură să se aplice şi la punctele de vamă dinspre Transilvania şi Bucovina. De asemenea, la "întâmplare de epizootie" să se interzică exportul de animale sau de pastramă la toate punctele de vamă. Conachi se va opune proiectului prevăzut la art.158 de a se uni Siretul cu Prutul în zona râului Bahlui, pentru că în afară de o sumă de cheltuieli "năstruşnice", ar lovi şi în dezvoltarea portului Galaţi[50].

Instrucţiunile ruseşti aveau în vedere o "apropiere între noroadele" celor două Principate, determinată de permanenţa legăturilor economice şi culturale, dar fără a împinge lucrurile până la o unire politică, pe care o vor susţine unii membrii ai Comitetului moldovean. Iordache Catargiu, de pildă, va recomanda unirea Moldovei cu Ţara Românească şi un domn dintr-o dinastie străină pus sub garanţia Europei, iar Mihai Sturdza, susţinând opinia, va mai cere şi o reşedinţă alternativă la Bucureşti şi Iaşi[51]. Conachi va argumenta nevoia acestei *Uniri* cu următoarele cuvinte: "Deosăbirea între niamurile lumii după cel întâi cuvânt fiind lege/a/ închinării, limba voroavei şi depărtarea lăcuinţii, iar după al doile/a/ portul, obiceiurile şi stăpânirea, nici una den acesta nu să văd mijlocind intre valahi şi între moldoveni, stăpânirili cari după vremi s-au ispitit întru adevăr a sămăna gălceviri şi neînvo/i/eli, curând au înţăles că elementurile începătoari fiind tot unele, niamurile aceste nu pot veni în desbinari şi no/u/ăle aşezământuri, care către amândo/u/ă vin cu pârga făgăduinţălor de fericirea viitorimii negreşit au trebuit încă mai mult să strângă şi să uniască conburjioaziea". Hotarul dintre cele două ţări fiind "nişte sămne pe faţa pământului, precum ar fi un prost gard între doi lăcuitori vecini". De aceea, afirmă Conachi în continuare, "mărginenii unei părţi cu a alteea nu s-au socotit decât nişte familii a unie şi aceştie religihii, graiu, lăcuinţă, port, obiceiu şi stăpâniri. Ei nu au fost opriţ/i/ de împărtăşiri între dânşii, fiea prin înrudiri, fiea prin agiutoririli de un pământ către altul făgăduia în trebuinţele, încât şi căutările şi toate cele dintre dânşii trebuincioasă vânzări, vite, pâine, legume, treceri la coasă, la arat, chiriile şi în or/i/ce alta între dânşii agiutoriri, nu numai oprite, ce nici lovite de plăţi de vamă nu au fost". Această amplă argumentaţie este sintetizată în următoarele propuneri:

- "Trecirea cu sloboda a locuitorilor mărgineni dintr-un Prenţăpat în altul numai cu adiverinţăli pac/i/nicilor lor de prin sate". Excepţie făceau perioadele în care bântuiau epidemii.

---

[50] BAR, ms. rom., 597, f. 495; APR, I, 2, p. 58; I. C. Filitti, *Principatele Române*, p. 181. Vezi şi L. Boicu, *Încercări de navigabilizare a râurilor moldoveneşti în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în *AIIAI*, II, 1965, p. 107 - 108.

[51] Hurmuzaki, *Documente*, XVII, p. 394, DXVIII, I. C. Filitti, *Principatele Române*, p. 68.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

- "Dreptate de a treci moldovenii în Valahiea şi valahii în Moldova cu uneltile lucrătoari pământului, cu aducerea de lemne, cu măcinatu la mori, nueli, pari, stuh şi altele de aceste, fără de nici o opriri sau plată"[52].

- "Dreptate de vânzări între dânşii de vite, păine, cheresteli şi alte trebuincioasă prin târgurile de pe margine, fără plată de vamă". La trecerea "cârdurilor" de vite să se perceapă vamă numai în "partea" de unde plecau[53]. Conachi urmărea, este evident, realizarea, mai întâi, a unei unificări vamale, care se impunea în condiţiile lărgirii procesului de constituire a pieţei naţionale româneşti, aflat într-o amplă conexiune cu creşterea conştiinţei naţionale ce dirija efortul comun spre unitate politică, progres şi independenţă.

Propunerile lui Conachi, folosite la alcătuirea convenţiei vamale din 8 iulie 1835, nu porneau din interesele înguste ale unui boier, care-şi avea multe moşii în zona hotarului dintre cele două Ţări, ci din certitudinile unui cărturar convins de nevoia lucrului pentru împlinirea unităţii legislative şi culturale. În dezbaterile Comitetului de opt pentru redactarea capitolului privind organizarea judecătorească, a avut în vedere şi "întrunirea legiuirilor în amândouă Principaturile şi reformaţiea condicilor politiceşti într-un singur trup de pravili moldovalahe ... pentru întrulocarea amânduror naţiilor"[54]. Ideea aceasta a unităţii o mai dezvoltă într-o "socotinţă" nedatată în care susţine că din acest "prinţipion" izvorăsc "dreptăţile pentru amândouă Prinţipaturile de a-şi căuta şi cerceta între dânsele însuşirile şi folosurile vecinătăţii lor, de la care sâlă şi nerânduială cetăţenilor serhatlâi, şi nedurerea streinilor domni le îndepărtează. Aşadar, nişte noroade coborâtoare dintr-o spiţă, închinătoare de o lege, vorovitoare de o limbă, cu aceleaşi pravili, obiciuri şi port, aceste sunt principiile a tăcutei dreptăţi ce pururea au avut lăcuitorii unui Prinţipat către altul, de a fi priimiţi în slujbe, de a dobândi dreptăţile evghenii şi a proprietăţii, şi altele ca aceste, unul în ţara altora". Nu a fost o preocupare de moment, pentru că o regăsim în scrisoarea adresată, la 13 ianuarie 1837, Mitropolitului Veniamin Costache, cu ample referiri la "sporirea învăţăturilor". Dintru început atrage atenţia că "ar fi o mare greşeală politicească de a se lua altă marşă spre luminare aice în Moldova şi alta în soţia ei Valahia, când tot cuvântul cere a ne strânge şi a ne apropia în grai şi în pravile". Comisiile create în cele două ţări ar trebui să lucreze "împărtăşindu-se între ele". Astfel se va ajunge la "sporire/a/ şi

---

[52] Într-o jalbă din 29 octombrie 1830, Conachi protestează împotriva abuzurilor săvârşite de căpitanul de margine, care lua "câte două parale de tot boul, carul şi căruţa ce trece preste hotar" (ASI, Litere K, dos. 884, f. 7 - 7v).

[53] G. T. Kirileanu, *Ideea Unirii la marele logofăt C. Conachi*, în CL, XLIII, 1909, p. 57 - 59. Vezi şi Gh. Ungureanu, D. Ivănescu, Virginia Isac, *Documente*, Bucureşti, 1973, p. 15 - 18, o variantă a acestui text. Adrian Macovei, *Moldova şi Ţara Românească de la unificarea economică la unirea politică din 1859*, Iaşi, 1989, p. 11.

[54] BAR, ms. rom., 597, f. 495v.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

întocmire/a/ limbei pe o măsură şi o înţelegere cu care ar strânge însuşirile amânduror noroadelor, din care apoi ar izvori potrivirea şi înfiinţarea a unei deopotrivă pravilă a Prinţipatelor"[55].

La o dată pe care nu o cunoaştem, a supus spre dezbatere o "socotinţă" privind curmarea abuzurilor pe care egumenii greci le făceau în mănăstirile închinate. O retorică întrebare, "Trebuie oare pământenii noi să mai lăsăm în catahrisis a grecilor strămoşeştile aşezământuri alcătuite şi întărite de dănuirile strămoşilor noştri?", îl aşează pe Conachi printre promotorii reformei de secularizarea averilor închinate la Locurile Sfinte. Grija pentru toate "câte privesc la folosul mănăstirilor" trebuia dată în seama unei epitropii formată din patru "boieri pământeni", prezidată de mitropolit şi episcopii de Roman şi Huşi. Egumenii care nu se vor purta după rânduiala stabilită de epitropie, să fie înlăturaţi din "egumenie". Opiniile lui Conachi au fost admise, căci le regăsim în art.416 din Regulamentul organic[56].

Comitetul celor opt boieri şi-a încheiat lucrările la 30 martie 1830. Evaluând de îndată aportul fiecărui membru al Comitetului, Minciaky avea să precizeze despre Conachi, într-un raport către Kiselev, următoarele: "deşi nu a fost de acord cu colegii săi asupra unor dispoziţii ale capitolelor şi a semnat cu rezerve sau a făcut observaţii, nu se poate trece peste contribuţia care a adus-o în discuţii, în ansamblul lucrului". Sublinieri ce evidenţiază fermitatea lui Conachi în susţinerea convingerilor sale, contrarii uneori instrucţiunilor ruseşti, dar şi soliditatea cunoştinţelor juridice ale acestui "înţelept gânditor politic", cum îl declara, pe bună dreptate, Nicolae Iorga[57].

S-a reîntors la Iaşi la 18 aprilie, pregătind, imediat, o jalbă către Mircovici pentru moşia Toflea (com. Brăhăşeşti, jud. Galaţi) cumpărată la "mezat" de vornicul Mihai Sturdza, plecat, atunci, împreună cu Al. Vilara şi Gh. Asachi, la Petersburg, sub conducerea lui Minciaky, ca să prezinte oficialităţilor imperiale, pentru acceptare, manuscrisul Regulamentului organic[58].

După ce a stat o vreme cu Smaranda şi Cocuţa, "tiranii mei", a plecat, poate, la Ţigăneşti pentru a cerceta cu de-amănuntul starea moşiilor rămase aproape un an de zile în grija vătafilor. La 15 mai 1830 era din nou la Iaşi.

---

[55] Gh. Ungureanu, D. Ivănescu, Virginia Isac, *Documente*, p. 15 - 16. C. Conachi, *Scrieri alese*, p. 299 - 302.

[56] Gh. Ungureanu, D. Ivănescu, Virginia Isac, *Documente*, p. 18 - 19.

[57] I. C. Filitti, *Principatele Române*, p. 74. Gh. Ungureanu, D. Ivănescu, Virginia Isac, *op. cit.*, p. 18. N. Iorga, *Histoire des Roumains*, VII, p. 397. Într-un alt context, Conachi este nedreptăţit, deoarece istoricul scrie că activitatea lui nu l-a evidenţiat "cu nimic în eforturile politice ale unei generaţii care se constituie la începutul secolului", VII, XIX (*Ibidem*, p. 299).

[58] *Albina românească*, II, nr. 29, 20 aprilie 1830, p. 120. Ceilalţi trei boieri, membrii ai delegaţiei, sosiseră la Iaşi mai înainte: Iordache Catargiu şi Mihai Sturdza la 7 aprilie, iar Iordache Cantacuzino la 16 aprilie (*Ibidem*, nr. 26, 10 aprilie 1830, p. 109. ASI, Litere K, dos. 1304, f. 4 - 6v. I. C. Filitti, *Principatele Române*, p. 75).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Intervine acum pe lângă "Divanul Judecătoresc al Cnejiei Moldovei", pentru o mai veche pricină pe care o avea cu postelnicul Iordache Giurgea[59].

Spre sfârşitul lunii august 1830 era aşteptat să sosească la Iaşi. Paharnicul Iordache Oprişan, mai vechea lui cunoştinţă, acum vechil al căminarului Gheorghe Bogdan, proprietarul moşiei Ciocani (com. Dimitrie Cantemir, jud. Vaslui), spera să-l întâlnească, ca să-l ajute la încheierea unui mai vechi proces. Cunoştea, din alte împrejurări, că obişnuieşte să curme "voinicеşti, undi vedi mai ales că au lucrat şăretlâc, apoi acolo zdrobeşti". Poate paharnicul şi-a găsit liniştea dorită, după care râvnea şi Conachi, nevoit să meargă la Galaţi, probabil, pentru niscaiva treburi negustoreşti. Era aici la 28 septembrie, dar curând pleacă la Ţigăneşti. Primise vestea că ţăranii de pe moşie trimiseseră, la Iaşi, jalbe despre "datornicele lor slujbe", pe care nu mai voiau să le îndeplinească. Rămase o vreme pe la moşii, încercând să-i liniştească pe ţărani, luându-le apărarea, când afla de unele abuzuri ale slujbaşilor Ocârmuirii, dar şi amenințându-i că vor veni "zapcii" Isprăvniciei cu "copii de pe ponturile gos/po/d", ca să-i supună "numai decât la arat după cuprinderea lor". Cu asemenea stăruinţe îşi trecea zilele pline de destule îngrijorări. La 20 septembrie era la Ţigăneşti, după ce trecuse o vreme, din nou, pe la Galaţi. Mai avea în plan să plece la băi. Intenţie pe care o mărturiseşte Mitropolitului Veniamin Costache la 16 septembrie[60].

Cu puţin timp înainte de 14 noiembrie, revine la Iaşi. La această dată este prezent la "Obşteasca Adunare a Divanurilor", pentru a discuta plângerea exarhilor "Muntelui Aton" împotriva "Epitropiei Şcoalei Obşteşti", care deschisese şcoală "în heiurile Mănăstirii Trei Sfetitelor" - Trei Ierarhi. Peste două săptămâni, la 27 noiembrie, participă, tot la Divan, la dezbaterile pricinuite de lămuririle cerute de Kiselev în legătură cu liberalizarea exportului de grâne. În memoriul pe care-l prezintă, Conachi arată că porumbul, "hrană ce este a obştii norodului", se "lucrează prin toate ţinturile, cu osăbire numai că ţinuturile Fălciul, Covurluiul, Tecuciul şi Tutova, având în parte şi câmpi răsfăţat şi pe schela Galaţii mai cu apropiere, să îndeletnicesc mai mult de sămănături de grâu decât de păpuşoi". Recolta anului 1830 nefiind decât pe "alocuri îmbelşugată", după ce se vor lua măsuri pentru aprovizionarea ţinturilor deficitare, se poate îngădui exportul în Transilvania şi Ţara Românească, plătindu-se vamă 1 leu pe

[59] ASB, Doc. ist., CCLXXX/245.

[60] N. Iorga, *Wilhelm de Kotzebue şi momentul de prefacere modernă a societăţii moldoveneşti*, în ARMSI, s. III, tom. XV, 1934, p. 289. Hurmuzaki, *Documente*, XXI, p. 287, CCXXV. ASI, Litere K, dos. 884, f. 1, 5 - 5v, 7 - 7v; Doc., 143/144. Anica Buhuş, fiica stolnicului Constantin Costandache şi soţia lui Toader Buhuş, se interesa, la 7 august 1830, pentru o "pricină" a ei, dacă vornicul Conachi a sosit la Iaşi (ASB, Doc. ist., MCDXIII/24). Tot în cursul acestui an a cercetat, împreună cu Dimitrie şi Costache Sturdza, pricina de hotar dintre moşia postelnicului Iordache Roset, Şcheia şi Strâmtura (com. Soleşti, jud. Vaslui) a lui Scarlat Donici (*Ibidem*, MCXXX/330).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

chilă. Se foloseşte de acest prilej, ca să recomande experienţa postelnicului Iancu Cănănău, care transporta pe Siret, cu ajutorul unor "poduri" de dubase, spre Ţara de Jos, cerealele recoltate pe moşiile sale din nordul ţării. Se împotriveşte însă la exportul de prin ţinuturile vecine Ţării Româneşti, unde "mai s-au măturat totul", oraşele din această parte putând rămâne fără de pâine[61].

La 10 decembrie 1830 fiind încă la Iaşi, îi scrie postelnicului Iancu Cănănău să-i trimită de îndată banii ce are să-i dea, pentru că îi sunt de trebuinţă la cumpărarea unor moşii. Pleacă, apoi, din nou la Galaţi cu însărcinarea "să aşeze pe linia Prutului, şi pe unde va mai afla cu îndemnare, cordonuri", ca să se împiedice răspândirea epidemiei de holeră care bântuia în Basarabia. După ce şi-a îndeplinit îndatorirea dată, căci "era sârguitor către slujbe", s-a reîntors în Capitală, pentru a-şi primi decoraţia pe care i-o acordase generalul Kiselev: Ordinul Sf. Vladimir, clasa a III-a. Odată cu el au fost răsplătiţi, cu ordine ruseşti, şi ceilalţi membri ai Comitetului moldovean, care lucraseră la redactarea Regulamentului organic[62]. Nu mai pleacă din Iaşi, trebuind să participe la şedinţele Adunării Obşteşti dedicate tot problemei exportului de cereale. La 27 ianuarie încep să fie discutate cele şase "socotinţe" prezentate. Conachi încuviinţează ca din "ţănuturile din sus agiutoriu de tot feliul de pripasă de hrană, afară de opritile grâu şi orz" să se trimită în Transilvania şi Bucovina, pentru că şi de aici s-au dus cereale la "ştiuta mare nevoie a anului 1829". Pentru ţinuturile dinspre Ţara Românească socoate că "urmiază trebuinţă a fi slobodă trecire de pripasă peste hotar pentru toţi de obştie, dar totodată să fie proprietarii moşiilor datori a găsi locuitorilor celor în lipsă de pe moşiile lor popuşoiu trebuincioşi până la rodire/a/ nouă de pă/i/ne albă cu preţul curgătoriu". Aceste "pripasă", vândute în Ţara Românească, nu trebuiau însă să fie scutite de vamă[63]. Opţiunea lui Conachi marchează o evidentă atitudine de progres, în sprijinul liberalizării comerţului, şi nu trebuie să vedem în ea numai interesul proprietarului de moşii, ci să distingem şi dorinţa ameliorării situaţiei

---

[61] *Uricariul*, VII, p. 185 - 192. Corneliu Istrate, *Cu privire la exportul de grâne din Moldova în anii 1830 - 1831*, în AIIAI, X, 1973, p. 200 - 201.

[62] ASB, Doc. ist., DCCL/224. Vezi, *Ibidem*, DCCL/225, 232, scrisoare din 11 decembrie 1830 a lui Iancu Cănănău, pentru altă pricină de bani lămurită de Conachi. ASI, Litere K, dos. 870, f. 1; Hurmuzaki, *Documente*, XXI, p. 314 - 315, CCLVIII. "Albina românească", II, 1830, nr. 95, 21 decembrie, p. 433; nr. 100, 25 decembrie, p. 437; "Curierul românesc", III, 1831, nr. 2, 4 ianuarie, p. 9; Al. Teodorescu, *Scrisori inedite ale lui C. Conachi către P. D. Kiselev*, în RA, 1963, 2, p. 253. Este greşită opinia lui Al. Teodorescu că în cursul anului 1830 Conachi "ar fi fost peste hotare, mânat mai mult de interesele exploatării moşiei sale" (*Scrieri alese*, p. X). Scrisoarea din 18 noiembrie 1830, publicată de G. Călinescu (*Material documentar*, în SCILF, III, 1954, 1, p. 127), pe care o citează, nu-l priveşte pe Conachi.

[63] ASI, Litere P, dos. 206, f. 14; C. Istrati, *op. cit.*, p. 200 - 201. Pentru alte opinii ale lui Conachi în această chestiune, vezi ASI, *loc. cit.*, f. 136, 140, texte autografe.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

economice a ţăranului prin posibilitatea participării, evident, într-o măsură redusă, la acest comerţ.

Pe la mijlocul lui februarie a fost numit într-o comisie, în care mai erau vistiernicii Iordache Catargiu şi Alecu Sturdza împreună cu vornicii Mihai Sturdza şi Lupu Balş, ca să cerceteze proiectul, venit de la Bucureşti, pentru efectuarea unui recensământ în Ţara Românească şi să facă propuneri în vederea organizării unei asemenea lucrări şi în Moldova. A trebuit să plece, apoi, pe "linia Prutului" de unde s-a întors cu puţine zile înainte de 24 februarie. După opinia lui Em. Conachi-Vogoride, care nu mai poate fi verificată, ar fi lucrat la delimitarea graniţei cu Rusia ţaristă, în conformitate cu prevederile Tratatului de la Adrianopole[64].

Doar o săptămână s-a bucurat de tihna traiului cu Cocuţa şi Smărăndiţa, când o auzea pe mamă spunându-i, cu drag, fetiţei: "nu-i babaca", iar aceasta răspundea, cu drăgălăşenia celor aproape patru ani pe care îi avea, "ini /aici/ babaca". A trebuit să plece împreună cu alţi mari boieri, Iordache Catargiu, Lupu Balş, în ţinuturile Roman, Neamţ, Herţa, Covurlui, unde ţăranii se răsculaseră împotriva abuzurilor ce se făceau cu ocazia recrutărilor. Se întorsese la Iaşi, la 9 martie, când îi scrie Smarandei, care plecase cu fetiţa spre Blânzi sau Ţigăneşti: "Noi am făcut bini lucrarea astăzi. S-au păzit bună rânduială şi câţiva săntem poftiţi a merge la Copou în seansă la gheneral Kiselef"[65].

Îndatoririle pe care le avea în Divanul Împlinitor îl reţin la Iaşi. La 19 martie, Mircovici îl anunţă că se va deschide, în curând, Adunarea extraordinară de revizie a Regulamentului organic. În primele zile ale lui aprilie este însărcinat să cerceteze refuzul unor sate de a plăti "darea străjilor pământeşti". Ţăranii erau atât de hotărâţi în protestul lor, încât Conachi se vede nevoit să explice neputinţa: "Deci fiindcă în pricina străjilor însuşi am fost rânduit la ţin/utul/ Tecuciului şi am văzut împotrivirea locuitorilor, la putinţa mea nu mai iaste a putea să-i înduplec eu însumi"[66]. La sfârşitul acestei luni martie se zvonise la Cernăuţi că generalul Mircovici primise dispoziţii ca, împreună cu

---

[64] Gh. Ungureanu, *Catagrafia locuitorilor Moldovei din anul 1831, în Din istoria statisticii româneşti*, Bucureşti, 1969, p. 145. P. Păltănea, *Epistolar. Costache Conachi*, p. 105 - 106; C. Conachi, *Poezii. Alcătuiri*, Iaşi, 1887, p. 59. Vezi şi ASB, Doc. ist., CLV/203.

[65] Hurmuzaki, *Documente*, X, p. 453, DXLIX, I. C. Filitti, *Principatele Române*, p. 82 - 83; ASI, Doc., 1006/105; idem, Fond C. Turcu, V/8, f. 68 - 70, copie; Gh. Ghibănescu, *Două scrisori ale lui Conachi*, în *Arhiva*, XIII, 1902, p. 94, cu lecturi greşite.

[66] ASB, AN, CCLIII/196, text în lb. rusă, folosit prin amabilitatea colegului Constantin Şerban. Gh. Ungureanu, *Despre manuscrisul original al Regulamentului*, p. 131. ASI, Doc., 433/125. Vezi şi Hurmuzaki, *Documente*, XXI, p. 354, CCLXXIV. La 21 martie, obştea târgului Huşi, nemulţumită de cercetarea făcută de Iordache Costache, vornic, şi aga Alecu Rosetti în procesul pe care-l avea cu Episcopia cere Ocârmuirei ca să-l rânduiască pe Costache Conachi pentru a le susţine drepturile pe care le socoteau că le aveau asupra moşiei târgului (Melchisedec, *Chronica Huşilor şi a Episcopiei cu asemenea numire*, Bucureşti, 1869, p. 461 - 462).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cei patru boieri care lucraseră la redactarea Regulamentului, M. Sturdza, C. Cantacuzino-Paşcanu, Iordache Catargiu, C. Conachi, să purceadă la o nouă sistematizare a textului, după modificările ce i se făcuseră la Petersburg. S-a lucrat cu mare grabă, căci la 1 aprilie Kiselev recomandă Sfatului Adminsitrativ să ia toate măsurile necesare, pentru a se putea introduce, cât mai repede, "noua ordine de lucruri" obţinută după multe dispute cu "bărboşii moldoveni", pe care-i considera "cei mai turbulenţi intriganţi din toţi oamenii cu barbă, care mişună pe sub bolta cerului"[67].

Obştească Adunare Extraordinară pentru adoptarea Regulamentului organic s-a deschis tocmai la 8 mai, în prezenţa lui Kiselev. Răspunsul "mulţumitoriu", la discursul acestuia, a fost întocmit de o "comisie" formată din Conachi, M. Sturdza, C. Sturdza, Alecu Balş şi Gheorghe Ghica. Tot la această primă şedinţă s-a convenit ca vornicul Conachi şi ceilalţi boieri redactori ai Regulamentului să fie numiţi secretari ai Adunării, având obligaţia să sprijine "trataţia" textului şi să pregătească "pentru sesia viitoare, adăogirea socotinţelor primite de către Adunare"[68].

De a doua zi, Conachi a început să citească diferitele capitole ale Regulamentului, unele fiind acceptate fără de nici un fel de amendamente. La 22 mai a mai fost prezentată o "jalobă" a gălăţenilor pentru "dreptăţile lor cele învechite, precum şi alte deosăbite ceriri, pentru împodobirea oraşului". Pentru cercetarea ei s-a format o comisie: Iordache Catargiu, vistier, şi vornicii C. Conachi, Ion Greceanu. Lucrările Adunării au continuat până la 30 mai, când au fost întrerupte din cauza epidemiei de holeră. Au fost reluate la 5 august"[69].

În afara de obişnuita lectură a diferitelor capitole din Regulament, Iordache Catargiu a prezentat proiectul unui "regulament" pentru oraşul Iaşi. Vicepreşedintele Minciaky a rânduit o comisie, din care făcea parte şi Conachi. Observaţiile făcute i-au fost prezentate vicepreşedintelui de Conachi, C. Sturdza şi N. Canta la 8 octombrie. Tot în această şedinţă, Alecu Sturdza şi Petrache

---

[67] Hurmuzaki, *Documente*, XXI, p. 354, CCLXXIV. M. Emerit, *Les paysans roumains*, p. 107 - 111.

[68] BAR, ms. rom., 1254, f. 15, 18v - 19; APR, I, 2, p. 3 - 4, 61 - 66; I. C. Filitti, *Jurnale inedite ale Obşteştei Extraordinare Adunări de revizie a Regulamentului organic al Moldovei*, în RIAF, p. 33; idem, *Principatele Române*, p.95. Hurmuzaki, *Documente*, Suplement I, vol. IV, p. 368 - 369. P. Păltănea, *Istoria oraşului Galaţi de la origini până la 1918*, Partea I, Galaţi, 1994, p. 225. În luna mai a mai dat, împreună cu sora lui vitregă, Maria Conachi, o mărturie privind neînţelegerile dintre fiica Mariei, Catinca Balş, şi soţul ei, Lascăr Bogdan (ASI, Doc, 552/45).

[69] APR, I, 2, p. 5. I. C. Filitti, *Documente din vremea Regulamentului organic*, Bucureşti, 1935, p. 7, 10. Nu se cunosc rezultatele cercetării făcute de această comisie. Ele nu au fost, probabil, mulţumitoare pentru gălăţeni, căci în anul următor fac alte cereri asemănătoare (Dumitru D. Rusu, Gh. Bujoreanu, *Contribuţii la cunoaşterea înfăptuirii regimului de porto-franco la Galaţi*, în *Danubius*, V, 1976, p. 156 - 157).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Rosetti au înfăţişat "izvodul" boierilor care "au avut dreptate de scutelnici păn/ă/ la 25 aprilie", proiectul împărţirii în "deosebitele clasuri cu dreptăţile şi îndatoririle" lor şi cel pentru "Casa pensiilor"[70]. Lucrările Adunării Extraordinare s-au încheiat la 3 noiembrie 1831.

Este adevărat că Regulamentul organic a influenţat, după cum au observat A. D. Xenopol şi E. Lovinescu, dezvoltarea domeniului administrativ, constituţional, impunând "un progres simţitor asupra stării haotice de mai înainte", chiar dacă era exclusă, cum releva N. Iorga, posibilitatea oricărei iniţiative. Sub raport politic a constituit însă instrumentul prin care "Curtea protectoare", Rusia, oferind privilegii clasei boiereşti, în defavoarea ţăranilor, urmărea să-şi exercite înrâurirea necesară realizării scopului principal: anexarea Principatelor Române. Din aceste motive, fruntaşii revoluţiei de la 1848 vor susţine, într-un memoriu din 5/17 iunie, că Regulamentul "impus" de Rusia i-a dat acesteia "dreptul de a se amesteca în actele sale cele mai esenţiale ale Guvernului român şi ale Adunării Naţionale". Arderea lui, la Bucureşti, 6 septembrie, într-un entuziasm "care anima pe toţi de obşte", a fost consecinţa unor asemenea convingeri[71].

Înainte de încheierea lucrărilor Adunării Extraordinare, 3 noiembrie 1831, Conachi a fost însărcinat, la 13 octombrie, cu "împlinirea datoriei de logofăt, vremelniceşte", în locul lui Constantin Cantacuzino, care ceruse o "vremelnicească slobozire". În această calitate trebuia, urmând şi recomandarea vicepreşedintelui Divanului, generalul Mircovici, din 31 decembrie, să se ocupe de păstrarea arhivelor instituţiilor ce urmau să fie desfiinţate în urma aplicării Regulamentului organic: Divanul Domnesc, Divanul Judecătoresc, Comisiile Consultaţiei, Departamentul Criminalicesc şi Departamentul Pricinilor Străine. În urma dispoziţiilor date de Conachi, la sfârşitul lui ianuarie 1832, se adunaseră la Logofeţie peste 10 000 de dosare şi pentru ordonarea lor a trebuit ca şi marele logofăt Conachi să stea "negreşit în curgere de multe zile spre a le clitui şi a le da destinaţia fiecăreia la locul giudecătoresc unde se va cuveni". *Toată această muncă "amarnică şi îngrozitoare", ca şi alte îndatoriri legate de* obligaţiile ce le avea în cadrul Sfatului Administrativ, le-a îndeplinit până la 19 februarie, când s-a hotărât să demisioneze din postul pe care-l ocupa,

---

[70] BAR, ms. rom., 1254, f. 210 - 212, 224, 268 - 270, 278. I. C. Filitti, *Documente*, p. 27, 33. Textul regulamentului pentru oraşul Iaşi la APR, I, 2, p. 130 - 140. Informaţii greşite în *Istoricul spitalului orăşenesc clinic de adulţi din Iaşi*, I, p. 133, unde regulamentul este datat 1835. I. C. Filitti, *Principatele Române*, p. 96 - 97.

[71] A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, XI, p. 100 - 101; E. Lovinescu, *Istoria civilizaţiei române moderne*, Ediţie Z. Ornea, Bucureşti, 1972, p. 102. N. Iorga, *Histoire des Roumains*, VIII, p. 404; Gh. Platon, *Istoria modernă a României*, Bucureşti, 1985, p. 82; Anastase Iordache, *Contrastul dintre anacronic şi modern în Regulamentul organic şi Principatele Române*, în RI, II, 1991, 7- 8, p. 351, 362 - 363; Cornelia Bodea, *1848 la români*, Bucureşti, 1982, I, p. 526 - 527, II, p. 856 - 858.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

preşedintele Departamentului Justiţiei, "pentru că şi vederile ochilor şi răsuflu/l/ pieptului cer căutarea doftoricească". Îndeplinindu-i dorinţa, generalul Kiselev îi mulţumeşte "pentru folositoarele ostenele ce au arătat cu aducerea în lucrare a pravilelor poruncite prin Regulament". Apreciere care dovedeşte că logofătul Costache Conachi nu a fost înzestrat numai cu un limpede spirit de analiză, lesne regăsit în "socotinţele" sale, ci şi cu uşurinţa de a găsi cele mai bune modalităţi pentru aplicarea corectă a literei Regumlamentului, calităţi luate în seamă de unii contemporani, care i-au lăudat patritismul şi dragostea "pentru binele public"[72].

LA CONTRIBUTION DE COSTACHE CONACHI À LA RÉDACTION DU RÈGLEMENT ORGANIQUE

(Résumé)

L'élaboration du Règlement organique, à l'initiative de l'Empire Tsariste, qui a occupé les Pays Roumaine, dès qu'il a déclaré la guerre à la Turquie, le 14/26 avril 1828, de même que sa mise en pratique dans un délai court (1/13 juillet 1831 dans la Valachie et 1/13 janvier dans la Moldavie), ont fait, à la longue, l'objet d'une intense recherche historique. L'ensemble des problèmes concernant ce thème se complète maintenant par cette tentative de reconstituer, tant que les documents inédits préservés le permettent, la contribution du vornic Costache Conachi, l'un des huit membres du Comité Moldo-Valaque formé par les autorités russes de l'occupation, pendant l'été de l'an 1829, pour la rédaction du Règlement organique.

Chargé d'abord de s'occuper avec le ravitaillement en céréales des armées russes, mais aussi d'autres obligations administratives, il gagne la sympathie de l'Assemblée de la Moldavie qui avait l'obligation de désigner deux membres pour la formation du Comité de la Moldavie. Conachi et Constantin Cantacuzino-Paşcanu ont été élus. Ils ont été suivis de M. Sturdza et de Iordache Catargiu, nommées par l'autorité russe.

Les deux Comités, celui de la Moldavie et celui de la Valachie, se sont réunis à Bucarest et ont commencé, le 29 juillet, la rédaction, sous la surveillance des autorités d'occcupation, qui ont mis à leur disposition les instructions impériales russes reçus de Petersbourg, qui visaient l'incorporation, des Principautés Roumaines à l'Empire russe. Des directives qui maintenaient les privilèges des boyards ont été élaborés, point de vue agrée par les membres du Comitè, ceux-ci étant des grands boyards, ce qui avait

---

[72] ASI, Tr. 1631, op. 1863, dos. , 29, f. 4; *Fond C. Turcu*, Pac. 34. ASB, *Doc. ist.*, DCLII/76; MXXXIV/13. Gh. Ungureanu, *Poetul Conachi organizator al Arhivelor moldoveneşti, 1831 - 1833*, în *RA*, III, 1939, 2, p. 334; Gh. Ungureanu, D. Ivănescu, Virginia Iasc, *Documente*, p. 20. M. Galan (*Organizarea justiţiei moldovene în timpul ocupaţiei ruseşti din anii 1828 - 1834*, în *Buletinul Institutului de istoria vechiului drept românesc*, I, 1938, p. 99) indică, în mod greşit, 1 februarie. I. C. Filitti pretinde că legăturile lui Conachi cu un grup de boieri opozanţi ar explica acceptarea demisiei (*Principatele Române*, p. 246 - 247). Vezi şi opinnia lui G. T. Kirileanu: "demisia a urmat tocmai din cauza unor neînţelegeri cu stăpânirea de atunci" (*Ideea Unirii la marele logofăt C. Conachi*, p. 56.).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

provoqué, pendant l'été de 1829, des protestations, sans aucun résultat, de la petite aristocratie. Les interventions de Conachi, rédigées aussi en français, adressées au général Kisseleff, président des Divans de Valachie et Moldavie, contiennent, il est vrai, des arguments pour la future conservation de certains privilèges, il était pourtant un grand propriétaire, mais aussi des opinions qui prouvent qu'il a été souvent en désaccord avec les autres membres du Comité et qu'il a accepté, ayant des réserves bien sûr, les prévoyances de certains chapitres. Ces attitudes ont déterminé N. Iorga à définir Conachi comme «un sage penseur politique».

Le Comité des huit boyards a fini ses travaux le 30 mars 1830. Conachi serait de nouveau présent à Iaşi pendant le printemps de l'an 1831 à deux Assemblées extraordinnaires organisées pour l'adoption du texte final du Règlement organique. Les textes rédigés par Conachi, à l'occasion de l'élaboration du Règlement organique, commentés maintenant en détail, permettent aussi l'indentification dans sa pensée politique, des idées de progrès qu'il a aussi essayé de mettre en pratique pendant la brève période d'activité administrative qu'il a déployée après l'application du Règlement organique.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

DUMITRU IVĂNESCU

CONSTITUIREA STATULUI ROMÂN MODERN ÎN CONTEXT EUROPEAN

În perioada anilor 1856 - 1861, Principatele Române au focalizat interesul Puterilor Europei pentru motive cu totul justificate. Plasate, din punct de vedere geografic, la întretăierea a numeroase interese economice, politice şi militare, cu multiple implicaţii şi interdependenţe, Principatele Române au contribuit, prin felul în care au evoluat în aceşti ani, la menţinerea în actualitate a problemei româneşti, cu numeroasele ei aspecte, în atenţia cabinetelor politice şi diplomatice ale continentului. Congresul de pace de la Paris din 1856, pe lângă faptul că a luat în discuţie situaţia Principatelor Române ca o componentă a crizei orientale, a relevat şi o nouă dispunere în cadrul sistemului de alianţe constituit în perioada războiului Crimeii. Cele două tabere - Franţa, Rusia, Prusia şi Sardinia, pe de o parte, Turcia, Austria şi Anglia, pe de altă parte - unionistă şi antiunionistă - s-au format nu pe baza opţiunilor afective pentru ideea Unirii, devenită, datorită românilor, o problemă internaţională, cât mai ales pe jocul de interese care guverna aceste Puteri în anii ce au urmat încheierii conflictului militar. Deosebirile de păreri şi interese care s-au manifestat în timpul Congresului faţă de "principiul Unirii" vor continua după încheierea lucrărilor atât făţiş, în cadrul dezbaterilor Comisiei europene de la Bucureşti, cât şi în culise, cu prilejul alegerilor pentru Adunările ad-hoc. Imperiile vecine erau îngrijorate că în preajma frontierelor proprii ia naştere un stat naţional care nu concepea Unirea fără un prinţ străin şi fără o independenţă absolută faţă de Poartă.

Falsului electoral din Moldova anului 1857 i-a fost opusă întâlnirea franco-engleză de la Osborne, din 6-10 august acelaşi an, dintre regina Victoria şi împăratul Napoleon al III-lea. O întâlnire la care problema românească s-a aflat în prim-planul discuţiilor, iar cei doi suverani, "animaţi de un spirit de conciliere ce trebuia introdus în relaţiile internaţionale", au convenit, după o serie de "concesii reciproce"[1] - expresia aparţine ministrului de externe francez

[1] Ministère des Affaires Etrangères, Archives Diplomatiques, Corespondance Politique, Russie, vol. 214, f. 341 (în continuare C. P. Russie).

Anuarul Institutului de Istorie "A. D. Xenopol", XXXIV, 1997, p. 61 - 94.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Walewski -, să anuleze alegerile din Moldova. Osborne însemna, în acelaşi timp, un semnal de alarmă pentru Rusia, un pericol potenţial pentru demersurile ei diplomatice ce vizau o apropiere de Franţa. Acesta este şi motivul pentru care cancelarul Gorceakov a făcut tot ce i-a stat în putinţă ca Alexandru al II-lea şi Napoleon al III-lea să se poată întâlni, la 25 septembrie 1857, la Stuttgart, prilej folosit ca orice neînţelegere s-ar fi ivit cu privire la Osborne sa fie înlăturată. Satisfăcut de rezultatele acestei întâlniri, cancelarul va declara, ceva mai târziu, unui demnitar francez, următoarele: "*Contele Walewski vede această înţelegere aşa cum o văd şi eu; noi ne-am pus de acord la Stuttgart asupra problemelor ce ne preocupă, şi îmi place să cred că acest acord va dăinui în viitor aşa cum este şi astăzi*"[2].

Rusia, înfrântă în război, voind să dezmembreze alianţa ce-i era ostilă, să câştige simpatia unora dintre învingători şi, implicit, să-şi refacă ceva din prestigiul pierdut, a încercat o înţelegere cu Franţa. Din acest considerent, la congresele şi conferinţele ce au avut loc în perioada postbelică, în cadrul Comisiei europene trimise la Bucureşti sau la consfătuirile diplomaţilor aflaţi la Constantinopol, reprezentanţii ei au susţinut politica lui Napoleon al III-lea în privinţa Principatelor Române, îndeosebi asupra chestiunii de fond, a Unirii celor două ţări româneşti. Apropierea Rusiei de Franţa o demonstrează, o dată în plus, tratatul secret din 3 martie 1859, iar mai târziu Protocolul încheiat la 8 iulie 1862, prin care cele două Puteri se angajau să colaboreze în cadrul Conferinţei de la Constantinopol, pentru a diminua pericolul unei ocupaţii turce în Serbia şi a obţine ca populaţia de origine turcă din această ţară să se supună jurisdicţiei locale. Relaţiile politice stabilite de Rusia cu Franţa, în ceea ce priveşte Principatele Române, respectau coordonatele impuse de Napoleon al III-lea, fără ca Rusia să li se subordoneze total. Mai mult, aşa cum remarca istoricul T. W. Riker, ţara lui Gorceakov "stătea în aşteptare pentru a vedea de care parte se afla propriul ei interes"[3].

Noile alegeri care au avut loc în Principate (29 august/10 septembrie 1857) s-au încheiat, după cum era de aşteptat, cu o victorie zdrobitoare a unioniştilor. Lucrările celor două Adunări ad-hoc s-au deschis la 4 şi, respectiv, 19 octombrie 1857, ambele adoptând aceleaşi doleanţe: autonomie, Unire, principe străin, guvern reprezentativ şi neutralitatea Principatelor. Intensitatea şi puterea mişcării de masă în favoarea Unirii, efect al participării întregului popor, a constituit pentru lumea europeană o adevărată surpriză. Adoptarea moţiunilor unioniste de către cele două Adunări naţionale a însemnat un prim fapt împlinit de care guvernele Europei au trebuit să ia cunoştinţă. Referindu-se la alegerile pentru Adunările ad-hoc din Moldova şi Muntenia, în raportul din

---

[2] *Ibidem*, vol. 215, f. 287.

[3] T. W. Riker, *Cum s-a înfăptuit România. Studiul unei probleme internaţionale. 1856 - 1866*, Bucureşti, f. a., p. 200.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

12 octombrie 1857 trimis lui Buteniev, ambasadorul ţarului la Constantinopol, Basily, reprezentantul Rusiei în Comisia europeană, sublinia rolul revoluţionarilor de la 1848 în aceste alegeri şi remarca faptul că "Divanul valah este în totalitatea membrilor săi compus din exilaţii paşoptişti". Mai mult, diplomatul rus aprecia că evenimentele desfăşurate în Principatele Române "oferă o analogie cu cele întâmplate la 1789 în Franţa"[4].

În lunile mai-august, la Paris, s-au desfăşurat lucrările Conferinţei care, conform Tratatului de pace din 1856, trebuia să analizeze atât doleanţele Principatelor Române exprimate în cadrul Adunărilor ad-hoc, cât şi propunerile Comisiei Europene, iar în final să decidă asupra *problemei româneşti*. Dezbaterile, minate de interese contradictorii, au alunecat pe panta compromisurilor, rezultatele obţinute nefiind cele aşteptate de români, marile Puteri încercând, în fapt, o soluţionare decentă care să nu le afecteze prestigiul şi interesele. Convenţia din 7/19 august 1858, fructul Conferinţei de la Paris, a stabilit, lucru cunoscut de altfel, că cele două Principate Române vor avea câte un domnitor şi câte o Adunare pentru fiecare, o Comisie Centrală la Focşani, pentru legiferări de interes comun, o Curte de Casaţie comună, armatele sub comanda unui singur şef, menţinerea suzeranităţii otomane, garanţia colectivă a marilor Puteri şi denumirea de "Principatele Unite ale Moldovei şi Valahiei". Elaborarea Convenţiei a creat momente de tensiune între marile Puteri, privitor la modul de organizare al Principatelor Române, şi a evidenţiat comportamentul duplicitar al Rusiei. În instrucţiunile pe care cabinetul de la Petersburg le trimitea consulului său la Bucureşti, Giers, la mijlocul lui august 1858, privitor la statutul pe care Principatele Unite îl vor căpăta se spunea: *"este inutil de a semnala importanţa acestui moment solemn; a da administraţie naţională Principatelor înseamnă şi independenţa lor"*[5].

Documentul elaborat la Paris - Convenţia din 7/19 august 1858 - avea pretenţia de a fi "definitivat" organizarea politică şi administrativă a Principatelor Române, el fiind, în accepţia creatorilor, legea fundamentală a ţării, în realitate reprezentând doar rezultatul eforturilor pe care Europa le făcuse din dorinţa de a oferi ceva naţiunii române. Şi acel ceva era un act plin de anomalii, ce instituia un regim hibrid, de acest păcat dându-şi seama chiar cei care contribuiseră la aducerea lui pe lume. Venise momentul ca românii înşişi să hotărască asupra propriului destin, în sensul propriilor aspiraţii şi aceasta avea să se întâmple prin soluţia dublei alegeri a lui Alexandru Ioan Cuza, alegere care punea Europa în faţa unui fapt împlinit, a unui act politic ce nu mai putea fi schimbat.

---

[4] C. P. Russie, vol. 215, f. 185.

[5] *Ibidem*, vol. 217, f. 136; vezi şi D. Ivănescu, *Informaţii din arhivele franceze despre Unirea Principatelor Române*, în AIIAI, vol. XXVI/1, p. 87 - 94.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Unirea Moldovei şi a Munteniei, la 24 ianuarie 1859, prin dubla alegere a colonelului Al. I. Cuza, a însemnat constituirea statului român şi a reprezentat o primă etapă a unui proces care se va încheia în 1918, când frontierele sale vor cuprinde Basarabia, Bucovina şi Transilvania. Perioada 1859 - 1866, care corespunde domniei lui Al. I. Cuza, a reprezentat, în acelaşi timp, cadrul politic necesar înfăptuirii societăţii româneşti moderne.

Cum era de aşteptat, dubla alegere a lui Cuza a provocat o puternică reacţie în exterior, cabinetele politice şi diplomatice ale continentului manifestând un maxim interes faţă de opţiunea românească. Prima intenţie a Puterilor antiunioniste a fost de a nu recunoaşte voinţa românilor, considerând atitudinea acestora ca o încălcare a prevederilor Convenţiei de la Paris. Austria, al cărui ministru de externe pronosticase că alesul unuia din Principate avea să fie şi alesul celuilalt, dorea o intervenţie armată, punct de vedere la care şi Turcia se simţea atrasă. În tabăra unionistă, efectul provocat de surpriza românească n-a fost mai mic, dar se poate spune că locul îngrijorării iniţiale a fost ocupat de un calm constructiv (Franţa, Rusia), îmbinat cu accentuate note de optimism (Sardinia). Convorbirile diplomatice dintre reprezentanţii celor şapte Puteri au evidenţiat faptul că nemulţumite de acest rezultat erau, îndeosebi, Turcia şi Austria, eforturile lor de a împiedica Unirea soldându-se cu un eşec lamentabil. Pentru că, aşa după cum sublinia ministrul de externe austriac, Rudolf Apponyi, *abandonarea principiului Unirii Principatelor* sub acelaşi şef era ceea ce dorea Austria şi Turcia, fie că el se numea rege sau domn, fie că era un prinţ străin sau un boier autohton; "*obiectul* este ceea ce ne interesează şi nu *persoana*"[6]. Acelaşi diplomat austriac, într-o discuţie cu soţia lui Napoleon al III-lea, care susţinea cu fermitate în faţa ambasadorului că Principatele Române vor Unirea - "aceasta este voinţa naţională. Se vrea Unirea" -, a replicat: "Doamnă, vor independenţa şi pentru a ajunge acolo au votat pentru Unire"[7].

Realizarea Unirii în persoana lui Al. I. Cuza era considerată de către Imperiul Otoman ca o violare flagrantă a Convenţiei[8] din 7/19 august 1858, motiv suficient pentru a solicita convocarea unei conferinţe a marilor Puteri, care să analizeze situaţia creată în Principatele Române[9]. Până când această conferinţă avea să se realizeze, Franţa şi Rusia au îndemnat pe români la prudenţă, deoarece orice iniţiativă din partea noului stat putea fi amendată imediat de ţările ale căror interese le cereau nerecunoaşterea faptului împlinit la 24 ianuarie 1859. Rusia s-a pronunţat pentru soluţia adoptată de români,

[6] ASB, Colecţia Microfilme, Austria, rola 272, c. 366 - 368 (Has-Hof-und Staatsarchiv, Viena, P. A., IX, England, Kart. 47, Berichte, f. 252 - 263).
[7] *Ibidem*, P. A., IX, Franchiech, Kart. 62, f. 214.
[8] C. P. Russie, vol. 218, f. 127.
[9] *Ibidem*, f. 134.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

considerând-o cea mai bună, pentru că, după cum afirma Gorceakov la începutul lunii februarie, "starea actuală a spiritelor în Moldova şi Valahia, totul contribuie a-mi confirma, o dată în plus, opinia că în afară de Unire nu există decât anarhie pentru aceste provincii"[10]. În acelaşi timp (2/14 februarie), cancelarul a comunicat Franţei că este hotărât să susţină dubla alegere în cadrul Conferinţei[11]. Impresionat - după afirmaţia lui Chateaurenard, ambasadorul francez în Rusia - de complicaţiile pe care starea de spirit din Principatele Române le poate provoca dacă dubla alegere nu era recunoscută, Gorceakov a reafirmat că "guvernul de la Petersburg n-a încetat să considere că Unirea Principatelor Române este dorită de populaţia acestora şi corespunde intereselor ei"[12].

Conferinţa şi-a deschis lucrările la Paris în ziua de 7 aprilie 1859, dar nu s-au desfăşurat decât două şedinţe, interesul Europei fiind îndreptat spre previzibila dispută franco-austriacă în chestiunea italiană. Al. I. Cuza primise, din partea consulilor, noi îndemnuri spre prudenţă ca domnitor al celor două ţări româneşti şi sfatul de a aştepta decizia Puterilor garante[13], dar situaţia sa nu era deloc de invidiat. Confruntat cu numeroase probleme, dintre acestea realizarea Unirii politice şi administrative nu erau cele mai lipsite de importanţă, se vedea obligat la inactivitate. Mai mult, iniţiativa sa de a strânge întreaga armată în tabăra de la Floreşti, avertisment util la adresa Puterilor antiunioniste care nu se grăbeau să legitimeze situaţia din Principatele Române şi căutau argumente pentru intervenţia militară, a provocat îngrijorare şi reacţii foarte diferite. Consulul Austriei la Bucureşti, Eder, comunica omologului rus, Giers, la 30 aprilie 1859, că "prinţul Cuza nu vizează nimic altceva decât să profite de circumstanţele critice în care se afla Austria pentru a încuraja pretenţiile populaţiei româneşti din Transilvania şi Bucovina"[14]. Pare curios că şi cabinetul rus a fost derutat de iniţiativa lui Cuza, dând o interpretare eronată atitudinii sale care, deşi foarte fermă, nu avea un scop de agresiune şi nici de susţinere a mişcărilor de emancipare naţională. "Prinţul Gorceakov - era informat, la 19 mai, Walewski de către Chateaurenard - este foarte preocupat de agitaţia spiritelor din provinciile creştine ale Imperiului Otoman şi de proiectele temerare ale colonelului Cuza"[15].

La 6 septembrie 1859, Conferinţa de la Paris îşi redeschide lucrările şi, în singura şedinţă care a avut loc, Puterile confirmară pe Al. I. Cuza ca "domnitor al Moldovei şi Valahiei". Din acest moment, după recunoaşterea dublei alegeri, cea mai importantă problemă care stătea în faţa noului stat era realizarea Unirii

[10] *Ibidem*, f. 138.
[11] *Ibidem*, f. 144.
[12] *Ibidem*, f. 147.
[13] *Ibidem*, f. 140.
[14] *Ibidem*, f. 346.
[15] *Ibidem*, vol. 219, f. 24.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

depline a celor două Principate, toate eforturile româneşti pe plan extern fiind subordonate acestui scop[16]. "Ceea ce caracterizează noua etapă este faptul că de data aceasta apărarea intereselor româneşti revine *statului român însuşi*, exponentul politicii sale externe fiind în primul rând domnitorul"[17], care, împreună cu colaboratorii săi politici, îndeosebi cu C. Negri, trimisul său la Constantinopol, a înţeles că pentru a realiza Unirea deplină trebuia făcută o pregătire metodică.

Convenţia de la Paris din 7/19 august 1858 impusese Principatelor Române, aşa după cum am văzut, un sistem de administraţie greoi, cu două guverne, două Camere şi o Comisie Centrală la Focşani. Proiectele de legi elaborate de această Comisie trebuiau cercetate de ambele guverne, votate în ambele Camere, sancţionate şi promulgate separat de Al. I. Cuza. În plus, legea electorală care era anexată la Convenţie, redactată pe principiul sistemului cenzitar, censul fiind foarte ridicat, acorda drepturi electorale unei părţi reduse din populaţia ţării, în mod deosebit marilor proprietari de pământ, mai puţin interesaţi de introducerea unor măsuri reformatoare. Atitudinea forţelor naţionale faţă de noul statut internaţional şi principiile de organizare internă a Principatelor Române, cuprinse în Convenţia din 7/19 august 1858, mai ales după recunoaşterea dublei alegeri a lui Cuza, era total diferită de cea a Puterilor care semnaseră documentul amintit. În timp ce ultimile erau hotărâte să nu mai accepte nici o încălcare a Convenţiei, primele considerau dubla alegere doar un prim pas pe calea desăvârşirii Unirii administrative, politice şi economice a Principatelor Române.

În sensul celor arătate mai sus, semnificativ este programul adoptat de domnitor pentru realizarea unificării legislative şi administrative interne. O primă formă a programului său o găsim în scrisoarea din 17/29 mai 1859, trimisă împăratului Napoleon al III-lea. După ce arată poziţia de provizorat în care se afla, prin dubla sa alegere, Cuza susţine necesitatea desăvârşirii Unirii şi face o primă expunere a Programului său de reforme propunând, în acelaşi timp, soluţii prin care acestea ar putea fi puse în practică. De asemenea, nu trebuie să surprindă opţiunile domnitorului care, pentru început, apelează la consulul Franţei la Iaşi, Victor Place, un apropiat colaborator, pentru a da contur propriului program. Sub influenţa prevederilor Constituţiei franceze din 1852, memoriul alcătuit de Victor Place, intitulat *Idei generale pentru a folosi în reorganizarea Principatelor Unite Moldova şi Valahia*, definitivat la mijlocul

[16] Constantin C. Giurescu, *Viaţa şi opera lui Cuza Vodă*, ed. a II-a, Bucureşti, 1970; T. W. Riker, *op. cit.*, p. 316 - 319; N. Corivan, *Politica externă a lui Alexandru Cuza*, în "Danubius", VI - VII, Galaţi, 1972 - 1973, p. 139 - 140; Leonid Boicu, *România în relaţiile internaţionale. 1853 - 1866*, Iaşi, 1980, p. 170 - 173.

[17] Dan Berindei, *Constituirea statului naţional român în context european, în Cuza Vodă. In memoriam*, Iaşi, 1973, p. 139.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lunii noiembrie a anului 1859, şi care avea şi un apendice privind soluţionarea problemei ţărăneşti (*Chestiunea ţăranilor sau, mai curând eliberarea proprietăţii prin emanciparea ţăranilor*)[18], cuprindea organizarea judecătorească, financiară, a industriei şi a comerţului, a administraţiei şi a învăţământului, a armatei, a lucrărilor publice, oferind soluţii şi pentru reglementarea regimului străinilor şi a jurisdicţiei consulare. Se făceau propuneri în direcţia înfiinţării unei Curţi de conturi, instituţie specială de control a Curţii de Casaţie, a curţilor de apel şi a tribunalelor, construirea de căi de comunicaţie - inclusiv căi ferate care să asigure legăturile interne şi valorificarea bogăţiilor subsolului, o nouă organizare administrativă, în spiritul programului de dezvoltare proiectat de domnitor, în funcţie de care se va înfăptui şi reforma electorală; organizarea Consiliului de miniştri şi a ministerelor, întărirea disciplinei funcţionarilor, delimitarea exactă a atribuţiilor, reorganizarea instrucţiei publice plecând de la obligativitatea învăţământului elementar.

Între memoriul alcătuit de consulul francez şi programul schiţat de Al. I. Cuza în mesajul din 6/18 decembrie 1859, prezentat cu prilejul deschiderii corpurilor legiuitoare, este o legătură evidentă. Acest *manifest naţional*[19], cum îl numeste N. Iorga, cuprinde întregul program de guvernare al domnitorului Unirii. Elaborat după recunoaşterea internaţională a dublei Uniri, el încheia o etapă a "provizoratului şi a tulburărilor politice " pentru a deschide una nouă, ce stătea sub semnul certitudinii şi al creaţiei. Ca şi în memoriul lui Place sunt trecute în revistă principalele direcţii unde reforma trebuia să acţioneze. De la finanţe, justiţie şi administraţie, la întărirea autorităţii comunale, fixarea statutului funcţionarilor publici şi atragerea capitalului străin, de la sprijinirea operei de creaţie tehnică asemănătoare celei iniţiate de Napoleon al III-lea (în stare să pună în valoare bogăţiile materiale şi intelectuale proprii) la organizarea unui învăţământ ataşat de specificul naţional şi de nevoile ţării, nimic nu este omis. Programul mai conţine, în egală măsură, necesitatea unui "sistem protecţionist" în industrie susţinut de legi speciale - prin garantarea principiilor liberalismului, a neintervenţiei statului în tranzacţiile particulare, în mod special. De asemenea, nu lipseşte nici dorinţa de a soluţiona problema agrară, al cărei scop final era de a "lega pe toţi cetăţenii de pământul patriei prin aceleaşi legături de iubire şi de interes".

Folosind ca model de organizare sistemul francez, pe care domnitorul îl cunostea atât de la sursă - dacă avem în vedere studiile sale întreprinse în Franţa

---

[18] V. Slăvescu, *Domnitorul Cuza şi Victor Place*, Bucureşti, 1942, p. 123 şi urm.; N. Iorga, *Un mémoire de Victor Place sur la question rurale en Roumanie*, în RHSEE, IV, 1927, p. 283 şi urm.; M. Emerit, *Victor Place et la politique française à l'époque de l'Union*, Bucureşti, 1931.

[19] N. Iorga, *Cuza Vodă. Mesagii, proclamaţii, răspunsuri şi scrisori oficiale*, Vălenii de Munte, 1910.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

şi desele contacte cu lumea şi realităţile acestei ţări - cât şi datorită funcţiilor îndeplinite în justiţie (ca preşedinte al Judecătoriei Galaţi), administraţie (în calitate de prefect al ţinutului Covurlui şi director în Ministerul de Interne) şi armată (ofiţer şi comandant al armatei Moldovei şi membru, în această calitate, în guvernul de la 1858), Cuza şi principalii săi colaboratori au reuşit să facă din Principatele Unite un stat modern şi european.

Lucrurile nu au mers uşor la început, în mod deosebit în prima etapă a domniei sale (24 ianuarie 1859 - 24 ianuarie 1862), perioadă a desăvârşirii Unirii. Situaţia internă şi cea externă nu erau deloc simple. Potrivnice la orice transformări ce aveau loc în Principatelor Române, imperiile conservatoare vecine nu doreau decât să-şi apere mai vechile interese pe care le aveau asupra românilor: suzeranitatea în cazul Turciei şi stăpânirea unor teritorii în cazul celorlalte două. Într-o măsură asemănătoare şi marile Puteri susţinătoare ale principiului Unirii nu erau dispuse să renunţe la regimul anacronic al capitulaţiilor ce le aducea, prin amestecul constant în chestiunile interne ale Principatelor Române, un important beneficiu economic. Nici în interior lucrurile nu aveau o înfăţişare mai roză. Încercând să pună în aplicare un complex program de reforme, de care aminteam mai înainte, Cuza şi colaboratorii săi au întâmpinat mai multe greutăţi. Una, şi nu cea mai lipsită de importanţă, era caracterul incomplet al Unirii din 1859. De asemenea, nu-i mai puţin adevărat că domnitorul s-a văzut obligat să colaboreze cu Adunări alese pe baza legii electorale impuse de Convenţie, lege care împiedica accesul acelor forţe hotărâte să introducă în societatea românească înnoiri sociale şi politice. Semnificativ, în sensul afirmaţiei noastre, e raportul pe care reprezentantul Franţei la Iaşi, Castaing îl trimite, la 8 martie 1860, ministrului său de externe, Thouvenel. "Alegerile pentru noua Adunare legislativă a Moldovei - scrie el - ce a înlocuit pe cea dizolvată în decembrie trecut, tocmai s-au terminat pe întreg Principatul. Ele au dat rezultate de care guvernul alteţei sale nu are motive de a fi prea satisfăcut. Aproape toţi şefii vechii opoziţii au fost realeşi"[20].

Atitudinea refractară la nou a partidei conservatoare avea mai multe motivaţii, pe care Castaing încearcă să le explice în documentul amintit mai sus: "dar motivul cel mai serios - afirma el - rezidă în respingerea generală printre marii proprietari de a face vreun sacrificiu pentru ameliorarea soartei ţăranilor"[21]. Această "eroare considerabilă", cum o caracterizează diplomatul, era previzibilă dacă se avea în vedere atitudinea marilor proprietari de pământ în timpul dezbaterilor dramatice din Divanul ad-hoc al Moldovei. "Dorinţele pe care şi le-au exprimat în sesiunea Divanului ad-hoc din 1857 lăsa deja să se întrevadă că vor fi intratabili în această chestiune atât de gravă totuşi şi atât de

[20] ASB, colecţia Microfilme, Franţa, rola 43 (Ministère des Affaires Etrangères, Archives diplomatiques, C. P. C. Turquie - Iassy, vol. 10, f. 21 - 23).
[21] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

plină de pericol. Dar, - continua Castaing - cum ei cunosc, sau aproape cunosc, propunerile pe care guvernul actual contează să le supuie viitoarei Adunări în interesul ţăranilor, ei şi-au dat astăzi votul acelor proprietari care sunt cunoscuţi a fi cei mai ostili oricărei tranzacţii. Rezultatele alegerilor acestei clase de electori pot fi deci considerate ca un protest contra oricărei propuneri care ar vrea să-i constrângă la vreun sacrificiu oarecare în favoarea ţăranilor"[22].

N-a trebuit să treacă prea mult timp ca oamenii politici, diplomaţii, în genere cei care urmăreau evoluţia evenimentelor în Principatele Române, să-şi dea seama că Al. I. Cuza nu va putea conduce respectând regimul impus de Convenţie. Cu toate eforturile depuse de domnitor pentru a unifica şi moderniza structurile administrative ale statului - în această direcţie se înscrie unificarea celor două ministere de război, a urmat unificarea administrativă a Poştelor şi Telegrafului, apoi a vămilor şi a serviciului sanitar, toate având sediul în Bucureşti, ca şi dispoziţiile şi legile privind funcţionarea Justiţiei, organizarea evidenţei statistice, înfiinţarea Universităţii din Iaşi (1860), instituirea impozitului funciar, măsurile cu privire la secularizarea averilor unor mănăstiri şi schituri, care a anticipat legea din 1863 ş. a. - problemele fundamentale ale ţării, cea agrară şi cea electorală, continuau să rămână nesoluţionate. Împotriva acestei situaţii s-au ridicat unele personalităţi politice române care doreau desăvârşirea cât mai grabnică a Unirii prin încălcarea prevederilor Convenţiei şi ignorarea hotărârilor Puterilor garante, ceea ce ar fi pus Europa, din nou, în faţa unui fapt împlinit. Domnitorul, dând dovadă de mult simţ politic, conştient de implicaţiile unei asemenea atitudini necugetate, înţelegând că pentru a realiza Unirea deplină trebuia făcută o pregătire serioasă, a ales calea negocierilor. Pentru aceasta Al. I. Cuza a alcătuit, în iunie 1860, un proiect de memoriu, destinat Porţii şi reprezentanţilor la Constantinopol ai Puterilor garante, în care se demonstra necesitatea Unirii instituţionale şi unde, cu mult tact, nu uita să se sublinieze că acest act, "Convenţia din 7/19 august, fiind rezultatul unui compromis între opinii şi interese diferite, nu este lipsită de contradicţii şi permite, în multe puncte, interpretări contrarii"[23]. Pentru a obţine adeziunea Porţii, domnitorul a hotărât să facă o vizită sultanului, vizită stabilită cu mult înainte dar amânată, urmând ca acest prilej să fie folosit şi pentru discutarea memoriului.

În acest document, asupra căruia merită să ne oprim, deoarece el conţine programul de desăvârşire a unificării şi de reformă, Cuza evidenţiază inconvenientele sistemului de guvernare existent, care nu satisfăcea speranţele manifestate de români în Adunările ad-hoc şi, de asemenea, nu răspundea prevederilor Tratatului de la Paris; "sentimentul naţional - afirma domnitorul - s-a simţit oprit şi încătuşat în elanul său". El nu uită să-şi avertizeze destinatarii

---

[22] *Ibidem*.

[23] *Ibidem*, rola 72 (*Mémoires et documents, Roumanie*, vol. 3, f. 187 - 194).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

că se bucură de sprijinul întregului popor, că "votul din 24 ianuarie n-a fost decât reacţia imperioasă a spiritului naţional" şi că dubla alegere reprezenta "rezultatul unei mişcări naţionale"[24].

Al. I. Cuza a înţeles foarte bine ca naţiunea îi încredinţase un mandat, iar dubla sa alegere s-a datorat patriotismului şi convingerilor sale, lucru pe care îl mărturiseşte şi în memoriul de care aminteam: "*eu eram, pentru a spune astfel, şi sunt în continuare legat pe cuvânt să fac să învingă aceste convingeri*"[25]. Chemat să organizeze ţara pe baza principiilor Convenţiei, domnitorul se afla în situaţia, deloc de invidiat, de a nu putea pune în aplicare năzuinţele concetăţenilor, desăvârşirea Unirii în primul rând, şi, implicit, de a pierde încrederea celor care-i acordaseră investitura. Colaborând cu Adunări a căror majoritate era formată din "foşti privilegiaţi, regretând trecutul şi conduşi, de obicei, de foşti aspiranţi la tron" şi "îndepărtând astfel de la Reprezentanţa Naţională aproape pe toţi acei care au avut mai mult de sperat de la reformele sociale", "încredinţând dezvoltarea organică a marilor principii ale Convenţiei acelora pe care ea în mod just îi lipseşte de avantajele exclusive de care s-au bucurat până în prezent"[26] este evident, susţine Cuza, că aplicarea practică şi onestă a tot ce constituie pentru români meritul Convenţiei este grav compromisă. Ori, în această situaţie, unirea celor două guverne era imperios necesară, impusă şi de logica dublei alegeri, recunoscută de semnatarii Convenţiei. "*Ea este indispensabilă* - afirma, pe bună dreptate, Al. I. Cuza - *pentru a face guvernul mai puternic şi unit şi pentru a-l pune astfel chiar să stăpânească ambiţiile individuale, mai mult sau mai puţin agitate şi să îndeplinească reorganizarea ţării*". Unirea celor două guverne aducea, inevitabil, unirea celor două Camere, căci unitatea guvernamentală nu putea fi concepută altfel. Dar cel mai convingător argument în favoarea unificării celor două guverne şi a celor două Adunări era, în viziunea domnitorului, "Utilitatea şi necesitatea de a da, în sfîrşit, dorinţelor poporului român satisfacţia pe care el se credea în drept să o aştepte după Tratatul de la Paris, împlinirea aspiraţiilor naţionale ale unui popor care nu gravitează către nici o putere străină şi care voieşte să fie numai român". În fine, ultima chestiune importantă pe care memoriul lui Cuza o lua în discuţie şi care era în strânsă legătură cu precedentele două, o constituie lărgirea bazei electorale, fără de care orice reformă era exclusă, acum când ţara le aştepta cu o "nerăbdare febrilă şi neliniştită"[27].

Acesta era documentul care îl determinase pe domnitor să întreprindă, la finele lui septembrie 1860, vizita la Constantinopol, vizită ce trebuia să

[24] *Ibidem.*
[25] *Ibidem.*
[26] *Ibidem.*
[27] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

constituie un omagiu adus suzeranului, dar care, în această conjunctură, se dovedea foarte folositoare demersului său. Că lucrurile stăteau aşa ne asigură, la 28 iunie, girantul Consulatului general francez la Bucureşti, Hory, într-un raport adresat ministrului său de externe, unde afirma că "prinţul Cuza mi-a dat a înţelege că voiajul său la Constantinopol este subordonat, mai ales, succesului cererii modificărilor ce trebuiesc aduse Convenţiei din 7/19 august"[28]. Tot el, încercând să sprijine iniţiativa lui Cuza, îşi informa superiorul asupra conţinutului memoriului trimis Puterilor garante, uneori folosind, după cum se va vedea mai jos, expresii identice cu cele existente în textul plecat din Cancelaria domnitorului: "*Prinţul Cuza* - scria Hory - *în această piesă diplomatică expune Puterilor garante, cu o luciditate remarcabilă şi o exactitate scrupuloasă, toate inconvenientele şi toate dificultăţile pe care le întâlneşte în aplicarea Convenţiei din 19 august şi alteţa sa, condus de necesitatea şi urgenţa de a remedia această stare de lucruri periculoasă pentru ţară, vrea să-i acorde Unirea administrativă, adică un singur minister şi o singură Adunare pentru amândouă Principatele, cu o lege electorală pe baze mai largi, pentru a asigura ţării o reprezentare cu adevărat naţională, Camerele actuale nefiind şi neputând niciodată fi, cu sistemul actual de organizare, compus în mare majoritate din privilegiaţii de ieri, regretând trecutul şi interesaţi ai provoca, în mod constant, cu o aparenţă de legalitate, greutăţi guvernului*"[29]. De altfel, la sfârşitul raportului, diplomatul afirmă tranşant adeziunea sa la poziţia adoptată de domnitor, asociindu-se "întru totul dorinţelor exprimate prin memorandumul său, adăugând că o experienţă de optsprezece luni a pus în evidenţă cu prisosinţă imperfecţiunile Convenţiei"[30]. O atitudine similară adopta şi ambasadorul francez la Constantinopol, Lavalette, care, la 9 iunie 1860, îi scria lui Thouvenel că "*prinţul Cuza nu ar vrea să vină aici* (Constantinopol - n. ns) *decât după ce ar fi obţinut certitudinea de a repurta un succes politic însemnat*"[31]. Subliniind justeţea modificărilor solicitate de Cuza în memoriul său pentru evoluţia viitoare a României, diplomatul se simţea obligat să arate că atâta timp cât baza sufragiului nu va fi mai larg stabilită, câştig de cauză vor avea acele forţe ce sunt ostile oricăror reforme, "mai ales pentru condiţia populaţiei agricole"[32].

Rezultatele prezenţei lui Cuza în capitala Imperiului Otoman s-au concretizat în dialoguri, dovedite ulterior fructuoase, cu reprezentanţii politici ai Porţii şi cu diplomaţii Puterilor garante. Cu aceştia din urmă, mai ales, s-au discutat inconvenientele Convenţiei din 7/19 august 1858 şi necesitatea de a se

[28] *Ibidem*, rola 8 (C. P. C. Turquie - Bucharest, vol. 20, f .316 - 321).
[29] *Ibidem*.
[30] *Ibidem*.
[31] *Ibidem*, rola 264 (C. P. Turquie, vol. 345, f. 182 - 184).
[32] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

modifica unele din prevederilor ei, diplomaţii recunoscând, în genere, oportunitatea acestor modificări. După pregătirea unui teren favorabil la Constantinopol, Cuza a trimis, în decembrie 1860, oficial, Puterilor garante, memoriul asupra căruia am insistat. Nerăbdarea unei părţi a opinei publice româneşti, ce dorea ca Unirea să se desăvârşească din interior, a pus la grea încercare tactul diplomatic al lui Cuza, hotărât, la un moment dat, să se aşeze în fruntea naţiunii, indiferent de riscuri, pentru a realiza acest deziderat. În acest sens, la 11 februarie 1860, Lavalette îl informa pe Thouvenel că unele "persoane atribuie prinţului Cuza intenţia de prevenire a atacurilor opoziţei din Camerele sale, luând el însuşi iniţiativa hotărârilor, care ar aduce o încălcare directă a Convenţiei din 19 august"[33]. Situaţia din Principatele Unite va căpăta accente mai grave după ce, în cursul lunii aprilie 1861, Camera munteană şi Camera moldoveană au votat reunirea lor într-o sesiune extraordinară la Bucureşti, pentru a analiza chestiunea rurală. Cuza a fost obligat să nu sancţioneze acest vot pentru că existau toate condiţiile ca, odată reunite, Camerele să discute şi chestiunea Unirii depline, anticipând, astfel, asupra hotărârii Conferinţei Puterilor garante. Sensul exact al acestei iniţiative este intuit şi de Lavalette care, la 24 aprilie 1861, îi scria ministrului său de externe: *"Dar este clar, cum am fost înştiinţat de altfel, că acest act este, în adevăr, un prim pas pe calea măsurilor extralegale şi este destinat a fi urmat de multe altele, în cazul unui succes fericit şi dacă Poarta ar întârzia mai multe timp să satisfacă cerinţele Principatelor"*[34]. Răspunzând deputaţilor care i-au adus rezoluţia Camerei moldovene, Al. I. Cuza le-a adresat următoarele cuvinte: *"Sunt conştient de gravitatea demersului dumneavoastră. Pot să vă asigur de întreaga bunăvoinţă a sublimei Porţi şi a Puterilor garante, dar este totuşi incontestabil că noi avem nevoie pe lângă patriotism şi de multă prudenţă şi înţelepciune"*[35]. Năzuinţa pentru Unirea completă a Principatelor Române, remarcă şi consulul englez, Green, la Bucureşti, "predomină evident în sânul tuturor claselor din Valahia şi acest sentiment, aşa de pronunţat, nu şi-a pierdut din putere în urma evenimentelor din ultimii doi ani. Şuvoiul unionist nu a prezentat nici cel mai slab indice de reflux, încă de la începuturile sale, atrăgând în curentul său tot mai multe izvoare, fără să poată fi oprit de vreun obstacol, câştigând tot mai multă putere şi amploare în desfăşurarea lui. Judecând viitorul în această problemă prin prisma trecutului se poate prevedea că, odată hotărâtă de Adunare, Unirea Principatelor se va înfăptui, indiferent de dorinţele altora sau de consecinţele ce le-ar avea pentru ei"[36]. Nu toate Puterile au arătat faţă de memoriul lui Cuza înţelegerea aşteptată. Hotărârea guvernului turc, "puţin de

[33] *Ibidem*, rola 364 (C. P. Turquie, vol. 347, f. 367 - 370).
[34] *Ibidem*, rola 265 (C. P. Turquie, vol. 349, f. 148 - 150).
[35] *Ibidem*.
[36] *Ibidem*, Colecţia Microfilme, Anglia, rola 66 (vol. 1442, f. 29).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

bănuit", după expresia lui Lavalette, ca şi limbajul folosit de exponentul numărul unu al acestuia, Aali Paşa, ce "i-a găsit nepregătiţi" pe diplomaţi, după cum susţine acelaşi ambasador francez menţionat mai sus, erau sugestive pentru atitudinea adoptată de Poartă, obligată să folosească un "ton de resemnare binevoitoare"[37]. Anticipând succesul de care se va bucura demersul domnitorului român, Lavalette era de părere ca viitorul Principatelor Unite depindea doar de ele însele: "dacă prinţul Cuza, care este tânăr încă, va reuşi să guverneze în linişte şi cu folos timp de 12 sau 15 ani, de exemplu, la adăpostul Convenţiei, amendată, din 19 august 1858, nu va depinde decât de Principatele Unite de a-şi asigura în mod irevocabil beneficiile câştigate prin Unire"[38].

Rusia, prin cancelarul ei, a cerut cu încăpăţânare, formulă la care ulterior va renunţa foarte greu, convocarea unei conferinţe europene care să se pronunţe asupra doleanţelor româneşti, iar la 10 mai 1861, Gorceakov îi declara lui Montebello că "Poarta se înşeală dacă crede că Principatele se vor opri la un guvern şi la o Adunare unică, ele doresc Unirea desăvârşită" şi până la urmă "vor cere şi un principe străin"[39]. Franţa şi Anglia nu erau pentru o Conferinţă europeană şi îl suspectau pe cancelarul rus că doreşte acest lucru numai pentru a lua în discuţie şi situaţia Serbiei şi a Muntenegrului[40]. Continuând linia şicanelor şi împotrivindu-se propunerilor Porţii, Gorceakov declara, la 6 august 1861, că "Populaţia nu doreşte în unanimitate schimbările care i se pregătesc; guvernarea prinţului Cuza nu are o atât de incontestabilă popularitate încât să poată propune aceste modificări (ale Convenţiei - n. ns.) fără un control deplin[41]. Iar o altă obiecţie a sa avea în vedere legea electorală care, credea cancelarul, ar trebui să fie rezultatul unei colaborări dintre Cuza şi Adunare şi că Puterile garante ar trebui să analizeze mai întâi această nouă lege electorală[42], înainte de a lua în discuţie celelalte modificări propuse.

Bun cunoscător şi fin observator al realităţilor româneşti, Victor Place, consulul francez de la Iaşi, remarca, încă de la mijlocul lunii mai a anului 1861, că "*prinţul* (Cuza n. ns.) *nu ignoră deloc faptul că realizarea Unirii nu va pune capăt dificultăţilor misiunii sale. Chestiunea politică este stabilită, dar cea organizatorică abia abordată. Totul este de refăcut în această ţară, de la bază până la vârf, şi din nefericire doi ani de încercări şi cinci ani de provizorat au dat populaţiei o nerăbdare care o face exigentă faţă de ocârmuirea lor. Prinţul Cuza ştie mai bine ca oricine şi deja de mai multe săptămâni pregăteşte primele elemente ale reorganizării, spre a le pune în aplicare fără întârziere, imediat*

---

[37] N. Corivan, *Lupta pentru desăvârşirea Unirii şi acţiunea diplomatică europeană*, în SCSI, Iaşi, X (1959), f. 88 - 93.

[38] *Ibidem*.

[39] C. P. Russie, vol. 224, f. 73.

[40] *Ibidem*, f. 120 - 124.

[41] *Ibidem*, f. 244 - 245.

[42] *Ibidem*, vol. 225, f. 31.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

după proclamarea Unirii"[13]. Pentru a remedia situaţia din ţară, după afirmaţia lui Place, domnitorul a ajuns la concluzia că administraţia franceză este aceea al cărei tip s-ar potrivi mai bine nevoilor, aptitudinilor şi resurselor poporului român. În acest sens au fost chemaţi specialişti din Franţa pentru armată, finanţe şi lucrări publice, urmând să fie aduşi şi pentru alte domenii, interne şi justiţie, iar într-un timp scurt îşi propunea să aplice sistemul monetar francez, ca şi pe cel de măsuri şi greutăţi[14]. Din convorbirile pe care le are cu Al. I. Cuza, diplomatul ajunge la concluzia, firească am spune noi, de a nu fi întâlnit un al doilea om în Principatele Române "care să poată fi comparat cu alteţea sa ca pregătire practică în administraţie"[15].

Cu toate sfaturile primite, în special din partea Franţei, să nu precipite lucrurile, să fie ponderat, Cuza, care-şi dădea seama de toate riscurile amânării desăvârşirii Unirii, a fost în două rânduri, prima dată în mai şi a doua oară în august 1861, în situaţia de a proclama Unirea, pe baza unui vot dat de ambele Camere reunite pentru aceasta. Într-o scrisoare adresată lui Victor Place, la 15 mai 1861, domnitorul îi mărturisea că manevrele întreprinse de partidele politice exploatează îngrijorarea reală pentru Unire şi teama pentru chestiunea proprietăţii, care par amânate la infinit şi provoacă agitaţie în ţară. Din această situaţie, domnitorul nu găsea decât o singură ieşire: închiderea sesiunii ordinare a Adunărilor şi convocarea lor la Bucureşti în ziua de 10 iulie în sesiune extraordinară ca să discute chestiunea rurală. În acest fel miniştrii erau satisfăcuţi, proprietarii liniştiţi, iar Conferinţa de la Constantinopol avea timpul necesar să se pronunţe asupra memoriului trimis de Cuza şi acceptat de Poartă[16]. Era acesta un mod delicat de a avertiza Puterile garante că Unirea putea fi proclamată şi fără asentimentul lor. A doua zi, la 16 mai, Place, în raportul trimis către Thouvenel, se vedea nevoit să recunoască că nimic nu pare "a fi exagerat în ceea ce spune prinţul Cuza despre pericolele ce ameninţă situaţia. Agitaţia spiritelor este mare; vechii candidaţi la tron, simţind că ultimile şanse le vor scăpa, se pregătesc să încerce un suprem efort pentru a face să eşueze *Unirea şi să compromită totul*"[17].

Unele evenimente internaţionale - moartea sultanului Abdul Medjid, recunoaşterea regatului Italiei de către Poartă - au făcut ca deschiderea Conferinţei ambasadorilor de la Constantinopol, care trebuia să decidă asupra doleanţelor româneşti exprimate în memoriul lui Cuza, să fie amânată până la 25 septembrie 1861. Cu o zi înainte ca acest eveniment să fi avut loc, H. Tillos îşi începea raportul adresat ministrului său de externe cu un avertisment:

---

[13] ASB, colecţia Microfilme, Franţa, rola 43 (C. P. C. Turquie, Iassy, vol. 10, f. 203 - 206).
[14] *Ibidem*.
[15] *Ibidem*.
[16] *Ibidem*, f. 207 - 209.
[17] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

"*Prinţul* (Cuza - n. ns.) *este foarte preocupat de întârzierea chestiunii Unirii*"[48]. El menţiona că unii funcţionari moldoveni, în frunte cu Anastase Panu, şi-au dat demisia pentru că guvernul nu se hotărăşte să proclame Unirea fără asentimentul Puterilor. De aceea, orice întârziere din partea Puterilor garante de a lua o decizie nu putea avea decât rezultate nefaste; se va generaliza starea de agitaţie, ar putea fi înlăturat Al. I. Cuza, iar Unirea n-ar mai putea fi amânată decât cel mult până în prima duminică a lunii decembrie, când cele două Camere, reunite la Bucureşti, o vor proclama[49]. Între timp şi cancelarul Gorceakov a renunţat la stăruinţele sale pentru o Conferinţă a Puterilor la Paris, cât şi la ideea de a se discuta mai întâi legea electorală, fără ca aceasta să însemne că problema Principatelor Unite nu-l mai interesa. La 30 august 1861, o circulară a cabinetului imperial rus conţinea un scurt istoric al unirii celor două Principate Române, în lumina actelor internaţionale, ce era întocmit pentru uzul personalului diplomatic acreditat pe lângă Puterile garante[50]; iar unul din apropiaţii colaboratori ai cancelarului, Alexi Lobanov, ambasador la Constantinopol, declara, tranşant, la 16 octombrie 1861, că "*a accepta pretenţiile Principatelor înseamnă, de fapt, ultima etapă către independenţă*"[51].

Dacă Unirea era considerată, din punctul de vedere al Concertului european, ca un succes al politicii franco-ruse în Orient, *atunci "Scopul Rusiei* - credea H. Fournier, ambasadorul francez la Petersburg - *a fost deci atins. Ea se felicita de iniţiativa care a relevat bunăvoinţa sa paternă faţă de populaţia Principatelor"*. Vrând să ofere explicaţii suplimentare la afirmaţiile de mai sus şi, în acelaşi timp, să arate şi modul în care cabinetul politic rus a receptat confirmarea Unirii, Fournier, într-un raport trimis ministrului de externe Thouvenel, la 28 decembrie 1861, scria: "*Când guvernul Rusiei a luat cunoştinţă, prin prinţul Lobanov, de firmanul prin care Poarta consacra, temporar, Unirea Principatelor Moldova şi Valahia, preocuparea sa a fost, pe cât posibil, de a delimita poziţia sa şi a o scoate în evidenţă. La 3 decembrie* (s. n), *prinţul Gorceakov a scris prinţului Lobanov că are rezervele sale în legătură cu dispoziţiile articolului 7 al Firmanului, precizând că în ceea ce priveşte Rusia, ea nu ar fi condiţionat Unirea de moartea prinţului Cuza*"[52].

Este cunoscut faptul că după dezbateri lungi şi sterile Puterile garante, renunţând la o serie de clauze ce ar fi rănit orgoliul naţional al românilor, dar acceptând, la insistenţele Austriei, recunoaşterea Unirii depline numai pe durata domniei lui Al. I. Cuza, au fost de acord cu modificarea Convenţiei din 7/19 august 1858 şi, implicit, cu Unirea administrativă şi legislativă. În acest fel,

---

[48] *Ibidem*, rola 8 (C. P. Turquie, Bucharest, vol. 22, f. 15 - 18).
[49] *Ibidem*.
[50] C. P. Russie, vol. 225, f. 36 - 39.
[51] *Ibidem*, f. 138.
[52] *Ibidem*, f. 275.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Unirea Principatelor Române capătă o recunoaştere internaţională. Un firman al Porţii trebuia să confirme adeziunea Turciei şi a celorlalte Puteri garante la proiectul lui Cuza. El a ajuns la Bucureşti prin intermediul secretarului agenţiei române la Constantinopol, Theodor Callimachi, la 3/15 decembrie 1861, când s-au deschis Adunările celor două Principate. Câtă atenţie s-a acordat acestui document, care privea organizarea administrativă a Principatelor Unite, se poate vedea clar din discuţia pe care C. Negri a purtat-o la Constantinopol cu prinţul Lobanov, consemnată în raportul lui H. Fournier, trimis spre Paris la 20 decembrie, raport în care se spune: "*Domnul Negri a exprimat recunoştinţa sa prinţului Lobanov pentru opiniile generoase pe care le-a avut în favoarea compatrioţilor săi în tot cursul discuţiilor. Domnul Negri i-a spus prinţului Lobanov că nu crede că Principatele vor fi satisfăcute de firman şi că nu-i vor face o primire prea favorabilă. De dragul autonomiei lor* - spune el - *ele ar fi preferat, recunoscându-li-se Unirea, să li se lase facultatea de a se organiza, din punct de vedere administrativ, după bunul lor plac, fără a avea atâta grijă de a li se fixa dinainte limitele organizării*"[53]. Lucrurile s-au întâmplat aşa cum prevăzuse diplomatul român. La 3/15 decembrie 1861 s-au deschis Adunările celor două Principate, iar Al. I. Cuza, fără a face vreo aluzie la firman, a anunţat că se realizase deplina lor unificare şi că "Înalta Poartă, precum şi Puterile garante au aderat la Unirea Principatelor". Prin expresia "au aderat" domnitorul evidenţia rolul naţiunii în realizarea Unirii. În acelaşi fel, al tendinţei de neatârnare a statului român, trebuiesc înţelese cuvintele domnitorului din acelaşi mesaj: "Unirea va fi aşa cum România o va simţi şi o va dori"[54].

Cum era şi de aşteptat, poziţia adoptată faţă de firman, în fond faţă de hotărârile Puterilor garante, nu a trecut neobservată. H. Tillos, de la Bucureşti, îi scria lui Thouvenel, la 23 noiembrie, că " e regretabil că prinţul nu s-a hotărât să proclame imediat Unirea şi să promulge firmanul", ca în ziua imediat următoare să anunţe cu stupoare proclamarea evenimentului aşteptat, dar fără să fi fost citit firmanul[55]. Amănunte mult mai concludente se află în raportul colegului său de la Iaşi, Victor Place, adresat aceluiaşi Thouvenel, dar trimis pe 26 decembrie 1861, asupra căruia merită să insistăm. După ce îşi anunţă destinatarul că "numai de trei zile prinţul Cuza s-a decis să facă uz de facultatea ce i-a fost conferită de firman", V. Place descrie, cu lux de amănunte, atitudinea independentă a domnitorului care, "*la fiecare ocazie, vorbeşte de Unire ca de un fapt îndeplinit de ţara singură* (s. ns.). Excelenţa voastră poate judeca aceasta din prima invitaţie care a fost adresată corpului consular de Ministerul

[53] *Ibidem*, f. 275 - 276.

[54] *Protocoalele şedinţelor Adunării Legislative, 1861 - 1862*. Supl. la MOf, nr. 269, p. 1 - 2.

[55] ASB, colecţia Microfilme, Franţa, rola 43 (C. P. C. Turquie, Iassy, vol. 10, f. 329 - 332).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Afacerilor Străine al Moldovei şi în care nu este vorba nici de firman, nici de Puteri, nici de Poartă"[56].

Afectat de modul în care corpul diplomatic a fost primit de domnitor, consulul Franţei la Iaşi se arăta, iarăşi, foarte sceptic, în finalul raportului său, asupra viitorului Moldo-Valahiei şi al elementelor ce trebuiau să contribuie la refacerea ţării. Scepticismul consulului nu era fondat, faptele ce au urmat demonstrând, fără putinţă de tăgadă, că, în procesul de constituire a României moderne, realizarea Unirii depline a însemnat un moment esenţial. În acest fel, cadrul legal al aplicării reformelor de care avea nevoie ţara, al cuceririi independenţei şi al constituirii statului naţional unitar, era pregătit. Din acest moment Puterile garante vor manifesta un interes şi mai accentuat faţă de români, unele din dorinţa de a-i sprijini pe calea reformelor, - în mod special Franţa şi Italia - altele în măsura în care propriile interese erau convergente cu ale noului stat - Prusia şi Anglia, mai ales - pentru ca imperiile din jur să le arate, îndeosebi, adversitate şi neîncredere.

După realizarea Unirii depline, domnitorul şi principalii săi sfetnici s-au străduit, şi de cele mai multe ori au reuşit, să stabilească României, în relaţiile diplomatice, un statut care făcea abstracţie, în egală măsură, de suzeranitatea faţă de Turcia, cât şi de garanţia marilor Puteri. Semnificative în acest sens sunt demersurile finalizate cu înfiinţarea de agenţii diplomatice la Paris şi Belgrad, fără avizul Porţii, încheierea de convenţii comerciale de pe poziţia unui stat suveran, modul deliberat de a face abstracţie de jurisdicţia consulară, sprijinirea mişcărilor de emancipare naţională, încurajarea speranţelor româneşti pentru rezolvarea unităţii integrale prin interesul manifestat pentru soarta românilor din Transilvania şi Bucovina şi, nu în ultimul rând, stabilirea unui nou tip de relaţii cu Imperiul Otoman.

Realizarea Unirii parlamentare şi administrative a celor două Principate la finele anului 1861 reprezenta un al doilea pas important pe drumul unui stat unitar şi independent al tuturor românilor. Dar până când acest ţel avea să fie atins, Al. I. Cuza şi colaboratorii săi aveau să se confrunte, după cum vom vedea, cu o bogată problematică oferită atât de situaţia internă a ţării, cât şi de cea internaţională. Situaţia critică existentă în interiorul Principatelor era agravată, după cum remarcau observatorii străini, nu numai de dezastrul economic şi financiar care măcina ţara, ci şi de lupta pentru putere, animată de pretendenţii la domnie cu tendinţe separatiste. Consulul Franţei la Bucureşti, H. Tillos, avea dreptate când atrăgea atenţia acestora din urma că dacă, prin forţa lucrurilor, s-ar reveni la separaţie, şansele nu vor fi niciodată de partea celor care, într-o ipostază atât de gravă pentru ţară, s-au arătat preocupaţi mai mult de interesele lor decât de acele ale Principatelor[57].

---

[56] *Ibidem*, rola 9 (C. P. C. Turquie - Bucharest, vol. 22, f. 50 - 55).
[57] *Ibidem*, f. 65 - 66.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Analizând corespondenţa diplomatică de la finele anului 1861 şi începutul anului 1862, un lucru se poate constata cu uşurinţă: scepticismul faţă de evoluţia pe toate planurile, politic, economic, administrativ etc. a Principatelor Române. Încercând să explice acest scepticism, reprezentantul Franţei la Bucureşti făcea următoarea remarcă: "Nu trebuie să ascund excelenţei voastre că aici situaţia este din cele mai critice şi că nici partidele, nici miniştrii, nici chiar prinţul nu par să-şi dea seama. Mă îndoiesc, deci, ca firmanul să fie mai util decât a fost Convenţia. Intrigile, vanitatea, ambiţia şi rivalităţile, vor juca totdeauna în treburile acestei ţări un rol mult mai mare decât spiritul politic şi patriotismul"[58]. În arena politică, aşa după cum am văzut, contradicţiile se manifestau puternic nu numai datorită obiectivelor diferite, o contribuţie importantă în alimentarea acestor contradicţii o constituia regimul instituit prin Convenţie, ce nu permitea realizarea unei societăţi echilibrate şi armonioase. Pentru că, într-un fel, mai ales prin articolul 48, Convenţia reclama aplicarea unor reforme importante în toate domeniile vieţii publice, iar pe de altă parte, baza electorală pe care o oferea nu făcea altceva decât să paralizeze orice iniţiativă pe calea progresului şi să provoace ciocniri în domeniul social-politic. Evenimentele care au avut loc la sfârşitul anului 1861 şi începutul anului 1862 au determinat apariţia condiţiilor propice trecerii la aplicarea unui program de reforme fundamentale care urmăreau crearea statului român modern.

Fireşte, lucrurile nu s-au desfăşurat uşor, iar piedici au existat atât în interior cât şi în exterior. Principatele Unite au dus o politică de cvasiindependenţă, orientată în direcţia recunoaşterii lor ca membru cu drepturi egale în comunitatea europeană de state şi a reglementării relaţiilor ţării pe baza normelor de drept internaţional[59]. O prima iniţiativă de acest fel a constituit-o folosirea, cu începutul anului 1862, în actele oficiale, a numelui de România, pentru a evidenţia că tânărul stat român nu face parte din Imperiul Otoman. Propunerea a fost susţinută în Cameră de Mihail Kogălniceanu, iar pe plan extern ea a avut, în primul rând, sprijinul Franţei. Într-o scrisoare din 22 martie 1862, aparţinând ministrului de externe Thouvenel, adresată consulului Franţei la Bucureşti, se spunea următoarele: "*Cât despre numirea de* ***România****, este sigur că, în limbajul uzual, folosirea acestui cuvânt n-ar avea nici un inconvenient serios. El corespunde singurei exprimări care există de mult în limba acestor populaţii pentru a numi împreună pe moldoveni şi pe valahi*"[60].

De la deschiderea sesiunii celor două Camere reunite la Bucureşti (24 ianuarie 1862) şi până la lovitura de stat (2/14 mai 1864) asistăm la o perioadă în care Alexandru Ioan Cuza încearcă prin intermediul mijloacelor

---

[58] *Ibidem*.

[59] G. G. Florescu, *Aspecte privind dezvoltarea relaţiilor internaţionale ale Principatelor Unite (1859 - 1866)*, în "Studii", XVII, 1964, nr. 1, p. 10.

[60] ASB, Colecţia Microfilme, Franţa, rola 9 (C. P. C. Turquie - Bucharest, vol. 22, f. 124 - 126).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

constituţionale, a Convenţiei de la Paris şi a modificarilor aduse acesteia în urma desăvârşirii Unirii, să rezolve marile probleme reclamate de societatea românească şi anume: reforma legii electorale, legea rurală şi secularizarea averilor mănăstireşti.

Reforma legii electorale, despre care cei mai mulţi dintre apropiaţii colaboratori ai domnitorului, în frunte cu Mihail Kogălniceanu, o considerau "cea mai necesară ", avea drept scop o lărgire a dreptului de vot, fapt ce ar fi însemnat o participare mult mai numeroasă a cetăţenilor la modernizarea societăţii şi un garant al acestor transformări. Legea rurală, care trebuia să desfiinţeze claca şi să împroprietărească pe ţărani, făcându-i, în acest fel, oameni liberi, trebuia să producă importante consecinţe în evoluţia societăţii româneşti. Într-o scrisoare adresată împăratului Napoleon al III-lea, la sfârşitul anului 1865, când legea rurală fusese deja aplicată, Cuza, enumerând realizările obţinute în cei şapte ani de domnie, făcea, în primul rând, următoarea afirmaţie: "*Eu sunt fericit că am realizat Unirea, visul secular al românilor, eu am făcut dintr-un milion de clăcaşi un milion de proprietari şi de cetăţeni*".

În timpul domniei lui Al. I. Cuza, relaţiile internaţionale ale noului stat apărut pe harta Europei s-au dezvoltat sistematic şi progresiv, reuşind să obţină noi valenţe ale independenţei şi suveranităţii de stat, valenţe câştigate printr-o susţinută şi abilă activitate diplomatică. Noile relaţii stabilite aveau drept scop eliminarea prevederilor restrictive impuse de Convenţia de la Paris şi implementarea unor trăsături noi, proprii relaţiilor dintre statele suverane şi independente. În acest sens, statul român a căutat să evidenţieze caracterul diplomatic al reprezentanţilor săi în străinătate, să încheie, pe picior de egalitate, convenţii cu statele străine, să desfiinţeze prerogativele speciale de care se bucurau agenţii şi consulii generali din Principate, urmând a li se aplica prevederile dreptului internaţional, ei fiind consideraţi membri ai corpului diplomatic întocmai ca în cabinetele statelor europene suverane[91]. Această atitudine faţă de "corpul diplomatic străin " era motivată de ministrul de externe român pe considerentul că "din principiul independenţei reciproce a statelor rezultă că un guvern nu poate fi supus jurisdicţiei unui stat străin"[92]. Consecvent acestei poziţii, Al. I. Cuza a schimbat, în 1859, oficiile "capuchehailelor" din Constantinopol în agenţie cu caracter diplomatic - numindu-l titular pe Costachi Negri - şi a organizat, în septembrie 1860, cu asentimentul guvernului francez, o agenţie identică şi în capitala Franţei. Trei ani mai târziu, în 1863, pe bază de reciprocitate, a fost înfiinţată agenţia diplomatică română de la Belgrad[93].

Aşa după cum arătam şi mai înainte, o altă formă de manifestare a Principatelor Unite ca stat ce nu făcea parte din componenţa Imperiului Otoman

---

[91] G. G. Florescu, *op. cit.*, p. 84 - 85.

[92] *Ibidem*, p. 78.

[93] Dan Berindei, *Din începuturile diplomaţiei româneşti moderne*, Bucureşti, 1965, p. 165.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

şi, în acelaşi timp, pregătind, pe plan extern, obţinerea independenţei depline, a fost încheierea de convenţii cu ţările străine, fără a folosi Turcia ca intermediar. În acest fel au fost încheiate convenţii privind comunicaţiile telegrafice şi poştale, extrădările, desfăşurarea operaţiunilor judiciare, iar mai târziu vor fi semnate convenţii consulare şi comerciale. Prima convenţie telegrafică încheiată de Principatele Unite a fost aceea cu Rusia, din decembrie 1860, negociată şi completată în 1861 şi pusă în aplicare la 1 februarie 1862, după schimbul instrumentelor de ratificare. Este foarte semnificativ faptul că ministrul de externe român motiva - într-o depeşă trimisă lui Costache Negri - necesitatea încheierii acestei convenţii, ca şi tatonările în vederea semnării uneia asemănătoare cu Austria, prin aceea că "raporturile noastre internaţionale cu statele vecine" trebuie să aibă drept ţel "să consacre într-o oarecare măsură independenţa noastră politică"[64].

Spre sfârşitul anului 1862, mai exact în lunile noiembrie-decembrie, România a acceptat şi protejat trecerea pe teritoriul ei a unui convoi, format din 500 de căruţe, cu arme şi muniţii pentru Serbia, cumpărate din Rusia. Complicitatea românească la această afacere a provocat un conflict diplomatic, încheiat cu o conferinţă a ambasadorilor celor şapte Puteri la Constantinopol, nu înainte ca Anglia, Austria şi Turcia, iar de la 1 decembrie şi Franţa, să ceară sechestrarea armelor. Armele vor ajunge la destinaţie, în pofida presiunilor exercitate de Puteri, românii obţinând o importantă victorie diplomatică, victorie care a probat, a câta oară, ineficienţa sistemului european şi, în acelaşi timp, a contribuit la apropierea celor două ţări, Serbia şi România, apropiere care la Constantinopol era apreciată ca având un "caracter serios", ea urmărind separarea acestora de Imperiul Otoman. După cum observa reprezentantul Franţei la Bucureşti, Tillos, pretenţiile domnitorului Cuza şi a miniştrilor săi, faţă de chestiunea la ordinea zilei, erau "de a sustrage oricăror ingerinţe din partea Puterior şi de a se considera în orice ocazie ca eliberaţi de orice control"[65]. iar în cazul unui protest al Puterilor erau decişi "să proclame independenţa ţării"[66].

Episodul armelor sârbe de la sfârşitul anului 1862 a arătat, de fapt, lipsa de temeinicie a protectoratului european asupra Principatelor Unite. Clauza coercitivă din Protocol de la 1859, pe care Poarta pusese mult temei, se dovedise a fi o ficţiune. Conjunctura internaţională n-a fost favorabilă cuceririi independenţei la finele anului 1862, motiv pentru care Al. I. Cuza şi oamenii politici din anturajul domnitorului au trecut la înlăturarea treptată a atributelor

---

[64] Dan Berindei, Ion Vlasiu, *Documente privind politica externă a Principatelor în anii formării statului naţional român*, în Rdl, 34, 1981, nr. 10, p. 1850.

[65] ASB, colecţia Microfilme, Franţa, rola 9 (Ministère de Affaires Etrangères, Archives diplomatiques, C. P. C. Turquie -Bucharest, vol. 22, f. 335 - 339).

[66] *Ibidem*, f. 75 - 75v.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

suzeranităţii printr-un număr important de acţiuni, politice şi diplomatice, ce aveau drept scop desăvârşirea autonomiei ţării şi obţinerea componentelor esenţiale ale suveranităţii naţionale.

Una din problemele care preocupau opinia publică românească, guvernul şi pe domnitor, era aceea a mănăstirilor închinate. Puse de către ctitorii sau urmaşii acestora sub autoritatea Patriarhiilor de Constantinopol, Ierusalim, Antiohia sau Alexandria, sau a marilor mănăstiri de la Athos, din Orientul creştin sau Peninsula Balcanică, cu un scop bine definit - s-a urmărit conservarea ctitoriilor din ţară, asigurarea împotriva vicisitudinilor politice interne sau a unei nepotrivite gospodăriri şi, concomitent, introducerea sub o autoritate spirituală recunoscută care să le mărească prestigiul - instituţiile cărora le fusese închinate mănăstirile româneşti urmau să se ocupe de administrarea lor, să le asigure existenţa şi bunăstarea, să se ocupe de îndeplinirea legatelor sau clauzelor lăsate de ctitori: întreţineri de spitale, şcoli, aziluri etc. Pentru munca desfăşurată, patriarhiile şi mănăstirile din Răsăritul creştin urmau să primească o parte din venitul mănăstirilor româneşti închinate, acea parte care le prisosea celor din urmă, după ce se asigura întreţinerea şi îndeplinirea legatelor prevăzute de ctitori. Cu timpul, însă, are loc o răsturnare de situaţie în defavoarea mănăstirilor româneşti închinate, ele ajungând să fie considerate ca simple izvoare de venituri importante pentru mănăstirile mari din Balcani şi Orientul creştin. Sunt neglijate lăcaşurile de cult, care încep să se degradeze treptat, unele dintre ele ajungând adevărate ruine; este micşorat mult numărul călugărilor la mănăstirile închinate, iar legatele ctitorilor se îndeplinesc superficial sau deloc; singura intenţie este ca mănăstirile româneşti închinate să producă cât mai mult, iar ceea ce produc să plece în afara ţării. Concomitent cu situaţia prezentată, mănăstirile închinate nu-şi mai achită obligaţiile faţă de statul în care se aflau, căpătând, şi în această ipostază, o situaţie privilegiată. După cum este ştiut, suprafaţa mănăstirilor închinate şi neînchinate era considerabilă[67]: în Muntenia ea reprezenta 27,69% din suprafaţa rurală, iar în Moldova 22,33%.

Primul pas pe calea secularizării este făcut la 13/25 noiembrie 1862, când se pune în aplicare propunerea lui Costache Negri de a se strânge în casa statului sumele obţinute din arendarea mănăstirilor închinate. Un al doilea pas, la fel de important, se realizează la 23 decembrie/3 ianuarie, ziua în care Camera votează, cu o majoritate semnificativă, o propunere făcută de 32 deputaţi ca sumele amintite mai sus, în valoarea de 20 milioane, să fie trecute în bugetul statului[68], hotărâre care era, în esenţa ei, o secularizare voalată, căci sumele înscrise în buget puteau fi cheltuite după dorinţa Camerei. De altfel, dacă e să luăm de bună informaţia ambasadorului francez din Rusia, şi nu avem

[67] Constantin C. Giurescu, *Viaţa şi opera lui Cuza Vodă*, ed. a II-a, Bucureşti, 1970, p. 193 - 217.
[68] MOf, nr. 258, din 22 noiembrie 1862.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

motive să ne îndoim de veridicitatea ei, într-o scrisoare trimisă ministrului de externe Drouyn de Lhuys, la 29 august 1863, se arată că locurile sfinte ale Ierusalimului, ale Muntelui Athos, ale Muntelui Sinai şi ale altora, ale căror mănăstiri erau închinate, s-au plâns prinţului Cuza de infidelitatea mandatarilor lor, perceptori ai taxelor ce ar reveni Principatelor. În această situaţie, "alteţa sa a admis că aceste venituri să fie păstrate provizoriu în casieria statului"[69].

Prima fază a secularizării, după cum lesne se poate observa, a coincis cu succesul operaţiei de tranzitare a armelor şi muniţiilor sârbeşti pe teritoriul românesc. Momentul fusese bine ales, pentru că, în felul acesta, Rusia, protectoarea călugărilor greci, instrumentul ei de influenţă în Orientul ortodox, putea fi anihilată. O apropiere între aceste două evenimente găsim şi în raportul consulului francez Tillos, din 10 ianurie 1863, un raport cu totul interesant, nu atât pentru faptul că autorul a încercat să reproducă cât mai fidel toată conversaţia, folosind până şi semnele grafice ale dialogului, cât şi pentru unele anticipări pe care le face. În problema armelor, abia încheiată, luându-l peste picior pe consul, Al. I. Cuza i-a spus: *"Dumneavoastră a-ţi crezut în pericol de a vedea reaprinzându-se un nou război în Orient, era o exagerare; Rusia şi Franţa nu au văzut decât necesitatea de a face ca Turcia să simtă ca ea se supune prea servil influenţei engleze: armele au trecut, avertismentul a fost dat şi nu va fi nimic mai mult"*[70].

În timpul conversaţiei, domnitorul a adus în discuţie problema la ordinea zilei, aceea a mănăstirilor închinate şi a poziţiei adoptate de Cameră faţă de această problemă. *"I-am răspuns*, afirmă consulul, *că nu pretind a spune că votul Camerei a fost util guvernului său, dar că-mi părea consecinţa logică a decretului dat de el şi prima greşeală era a guvernului care a luat o măsură, după părerea mea, compromiţătoare; or chestiunea, în ea însăşi, pasionează în aşa măsură ţara că nu este surprinzător ca toate partidele să se unească pentru a antrena guvernul mai departe decât ar vrea să meargă"*[71]. Domnitorul, tracasat de starea agitată din ţară, de imposibilitatea de a pune în aplicare o serie de reforme, îşi manifestă dorinţa de abdica, dorinţă interpretată de Tillos mai mult ca o manevră pentru a masca o lovitură de stat, idee reluată în finalul raportului şi pusă în legătură cu posibilitatea lui Cuza de a dispune de armată[72], dacă ar dori să-şi materializeze intenţiile.

Alexandru Ioan Cuza încercase, iniţial, să obţină acordul Puterilor garante în realizarea secularizării averilor mănăstireşti. Din nefericire, Puterile au cerut României să se conformeze Protocolului XIII al Conferinţei de la Paris (1858) şi să aducă chestiunea în discuţia unei conferinţe a ambasadorilor din

[69] C. P. Russie, vol. 232, f. 76.
[70] C. P. C. Turquie - Bucharest, vol. 23, f. 144 - 148.
[71] *Ibidem*.
[72] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Constantinopol. Tranzitul armelor sârbeşti şi refuzul de a participa la expoziţie universală de la Londra (1862) sub pavilionul Imperiului otoman au diminuat şansele românilor de a obţine acceptul Puterilor. Lucrurile s-au agravat când, la începutul anului 1863, a izbucnit revoluţia polonă. Iniţiativa lui Al. I. Cuza de a înscrie în bugetul statului, pe anul 1863, veniturile mănăstirilor închinate va hotărî Poarta să solicite, prin nota lui Aali Paşa, din 2 aprilie 1863, convocarea la Constantinopol a unei conferinţe la care să participe Puterile semnatare ale Protocolului XIII. Între timp, guvernul român înaintase Conferinţei un memoriu întocmit de C. Negri - *Mémoire avec pièce justificatives présenté a la Commission internationale pour les couvents dediérs* - şi socotea că problema mănăstirilor închinate era o problemă de interes public intern. Din acest motiv, la 13/25 decembrie 1863, guvernul a prezentat Camerei proiectul de lege privind secularizarea averilor mănăstireşti, proiect care a fost votat cu 93 voturi pentru şi 3 contra.

Proiectul de lege pentru secularizarea averilor mănăstireşti prevedea la art. 1: *"Toate averile mănăstireşti din România sunt şi rămân averi ale statului"*. Dacă, la început, măsura avusese în vedere doar bunurile mănăstirilor închinate, legea generaliza acţiunea ei asupra tuturor bunurilor şi a tuturor mănăstirilor. Caracterul general al legii fusese impus de situaţia internaţională creată; o secularizare doar a bunurilor mănăstireşti închinate ar fi fost privită ca având un caracter discriminator şi ar fi creat noi piedici în soluţionarea problemei. Acum rămânea un singur lucru să fie clarificat, acela al cuantumului sumei oferite locurilor sfinte ca despăgubire. Chiar dacă conferinţa de la Constantinopol, în această chestiune, şi-a prelungit nepermis de mult lucrările, pentru români problema secularizării averilor mănăstirilor închinate era o problemă încheiată. Avea dreptate colaboratorul lui C. Negri la Constantinopol, N. Bordeanu, când spunea că "suveranul cel mai absolut şi cel mai puternic este majestatea sa faptul împlinit, în faţa căruia toată lumea se închină"[73]. Românii reuşiseră să mai câştige o bătălie pe drumul către independenţa completă. Avea multă dreptate *T. W. Riker, strălucit cunoscător al chestiunii româneşti*, când afirma că "o revoluţie e mai tare decât litera tratatelor, şi ceea ce se petrecea acum în Principate era, ca să zicem astfel, o revoluţie naţionalistă. Pentru Cuza şi pentru compatrioţii acestuia, cuvântul "autonomie", care le inspira atâta veneraţie şi pe care Convenţia le-o garantase, era ceva foarte asemănător cu independenţa. Încetul cu încetul, pe măsură ce se ivea prilejul, ei aveau să scuture toate restricţiunile impuse lor, până ce aveau să iasă la lumină ca un stat neatârnat"[74].

Că lucrurile stăteau astfel ne putem convinge şi din conversaţia pe care Alexandru Ioan Cuza a avut-o la Iaşi, la finele lui aprilie 1863, cu

[73] C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 163.
[74] T. W. Riker, *op. cit.*, p. 458.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

reprezentantul Franţei, Tillos, prilej cu care domnitorul român a făcut o trecere în revistă a situaţiei complexe în care se afla ţara. Cum era de aşteptat, dialogul a debutat cu chestiunea la ordinea zilei: aceea a mănăstirilor închinate. După ce a făcut un istoric al problemei, arătând şi interesul pe care întreaga ţară îl acordă acestei chestiuni, Cuza şi-a exprimat speranţa că nu se va lua nici o decizie în cadrul conferinţei de la Constantinopol, în această privinţă, până ce guvernul român nu va fi în măsură de a-i supune toate actele care poate să le aducă în sprijinul său. Strângerea acestor probe impunea timp pentru că, spunea Cuza, *"a trebuit să facă cercetări până la St. Petersburg, unde o mare parte din arhivele Moldovei, ridicate de Ioan Sobieski când a jefuit Iaşii, au fost transportate la căderea regatului Poloniei; chiar în Principate s-au descoperit în fiecare zi noi documente, noi titluri de proprietate"*[75]. Domnitorul nu i-a ascuns diplomatului francez situaţia în care se găseşte, de a ţine seama, în această chestiune naţională, de sentimentul unanim al populaţiei.

Un alt subiect care frământa pe domnitor era acela al aplicării unor reforme în domeniul justiţiei şi administraţiei, fără de care bunul mers al societăţii româneşti era de neînchipuit. La plângerea lui Tillos, că întâmpină dificultăţi când este pus în postura de a soluţiona problemele concetăţenilor săi, Cuza îi răspunde că situaţia existentă a justiţiei româneşti se află într-o astfel de împrejurare încât e imposibil de a obţine dreptate. Localnicii, sub acest raport, nu sunt mai bine trataţi decât străinii. Legea este astfel sau în aşa fel aplicată încât ajunge neapărat o negare a justiţiei; Cuza s-a putut convinge personal de acest adevăr încă din timpul când era preşedinte al Tribunalului de Galaţi. Aceste vicii trebuie să dispară şi e riscant să judeci defavorabil o ţară a cărei situaţie este excepţională, "exteriorul este detestabil, recunoaşte Cuza, fondul este excelent"[76].

Din nefericire, nu depindea de domnitor dezvoltarea elementelor de prosperitate pe care le oferea ţara, acţiunea sa a fost perpetuu împiedicată, uneori paralizată, când de împrejurările politice, când de nulitatea şi ostilitatea oamenilor cu care a avut de-a face, de instituţii etc. şi, spune Cuza, *"données toutes faites au pays et peu faites pour le pays"* (a oferi de-a gata totul ţării înseamnă a da ţării prea puţin)[77]. Regulamentul organic, dictat de o putere străină şi pentru un interes cu totul străin, a inaugurat haosul administrativ şi judiciar în care se zbat, încă, Principatele Române. Regimul constituţional, puţin adaptat cu temperamentul ţării, a fost, până în prezent, mai curând un obstacol al reformelor decât un instrument de regenerare, aplicat în mod stângaci de către Cameră, puţin înţeles de mase, obişnuite, după atâtea secole de aservire, a vedea autoritatea concentrată într-o singură mână; instituţiile

[75] C. P. C. Turquie - Iassy, vol. 6, f. 202 - 205.
[76] *Ibidem.*
[77] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

parlamentare nu au fost până acum decât o armă pentru numeroase ambiţii neîmplinite, un obstacol la acţiunea binefăcătoare a Puterii, ca şi în ochii poporului, obişnuit să facă să urce până la domnitor răul ca şi binele, orice dreptate şi orice nedreptate, făcând să cadă asupra şefului statului o responsabilitate nemeritată. "*Reformele administrative şi judecătoreşti* - afirma Cuza - *indispensabile ordinei publice, instituţiile de credit, lucrările publice, întreprinderile industriale destinate a dezvolta resursele ţării, a face să iasă din sol bogăţiile care sunt îngropate, totul a eşuat înaintea relei voinţe a Camerei, discuţii mizerabile au făcut să se amâne reformele cele mai urgente, să eşueze proiectele cele mai utile*"[78]. Domnitorul e convins că situaţia nu se poate prelungi fără a creea serioase pericole şi din acest motiv crede că e necesară o măsură radicală, cu atât mai mult cu cât, în felul său caustic, Cuza nu are dubii asupra opţiunilor compatrioţilor săi, care "vor imita binele cu atâta perfecţiune ca şi răul, când vor fi puşi pe calea cea bună; dar trebuie să-i pui, ei nu vor intra niciodată singuri".

În cursul lunii mai 1863, Alexandru Ioan Cuza întreprinde o călătorie prin ţinuturile de nord ale Moldovei. Populaţia i-a făcut o primire plină de simpatie, ca şi românii din Bucovina, veniţi special la Fălticeni pentru a-l întâlni. O audienţă a lui Tisso la Cuza, după călătoria întreprinsă de domnitor, îi oferă prilejul să remarce satisfacţia celui din urmă pentru primirea ce i s-a făcut. "*Cu toate că mă aşteptam la primirea care mi-a fost făcută*, mi-a spus prinţul, *dovezile de încredere şi devotament pe care le-am primit peste tot m-au impresionat mult, mă simţeam oarecum justifcat în proprii mei ochi*"[79]. S-ar crea o foarte falsă părere, susţine Al. I. Cuza, dacă ţara ar fi judecată după Bucureşti şi sterilele sale agitaţii. Preocupat de proiectele pe care dorea să le supuie Camerei - un împrumut de 60 de milioane şi un altul asupra căilor ferate din Moldova - domnitorul se temea că şi acestea ar putea avea soarta celor 65 de proiecte depuse pe biroul Adunării, în ultimele trei sesiuni, şi care aşteptau încă votul Puterii legislative.

La fel de dificil s-a arătat a fi demersul lui Al. I. Cuza pentru a obţine asentimentul Puterilor (şi în primul rând al Curţii suzerane) la proiectul de constituţie trimis la Constantinopol, împreună cu un memoriu, la mijlocul lui iulie 1863. În memoriu erau reliefate viciile instituţiilor existente şi necesitatea de a le modifica. Modificările indicate ca indispensabile erau: 1) scăderea considerabilă a censului electoral şi al eligibilităţii; 2) puterile corpului legislativ strict limitate şi definite; 3) crearea unei Înalte Camere sau Senat, ai cărui membrii să fie numiţi de prinţ şi pentru un timp hotărât; 4) un Consiliu de Stat însărcinat cu elaborarea legilor şi susţinerea lor în faţa Camerelor; 5) o Curte de Conturi însărcinată să examineze şi să controleze folosirea banilor

[78] *Ibidem*.
[79] *Ibidem*, f. 209 - 210.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

publici[80]. După părerea domnitorului, situaţia României avea un asemenea caracter de urgenţă încât nu permitea să se aştepte ca Puterile şi Curtea Suzerană să accepte bazele viitoarei organizări a ţării. Ar exista deci motive pentru a stabili imediat o organizare provizorie, în timpul căreia Adunarea actuală ar fi suspendată şi puterile concentrate în mâinile domnitorului, guvernând cu ajutorul unui mare consiliu administrativ, ai cărui membrii ar fi numiţi de el, în aşa fel încât diversele opinii şi toate interesele ţării să fie reprezentate. Al. I. Cuza considera că *această conducere personală* (s. ns.) ar fi necesară timp de cinci ani, perioadă în care ar pregăti ţara pentru un regim definitiv organizat, ale cărui baze au fost expuse mai sus. Costache Negri, reprezentantul României la Constantinopol, avea împuternicirea de a face cunoscut Curţii Suzerane şi reprezentanţilor Puterilor garante mesajul domnitorului, precizând, în acelaşi timp, că dacă ideile lui Cuza nu vor găsi sprijinul imediat pe care-l aşteaptă, acesta se vedea obligat să abdice, o hotărâre pe care o considera irevocabilă.

De fapt, demersul lui Cuza avea un scop bine definit; el dorea să obţină pentru Principate o deplină autonomie legislativă, prin aplicarea proiectului de constituţie fără convocarea unei conferinţe diplomatice în acest scop, ceea ce ar fi dus, în mod automat, la limitarea regimului garanţiei colective şi ar fi redus atributele suzeranităţii Porţii otomane numai la aspectul extern al statului român. Cum era de aşteptat, reacţia Puterilor garante a venit imediat. La 18 iulie 1863, ministrul de externe englez Russel îi scria lui Bulwer: *"nu sfătuiţi Poarta să autorizeze dictatura domnitorului Cuza. Lăsaţi-l mai degrabă să abdice şi Adunarea să-şi aleagă un alt domnitor"*[81]. Gorceakov considera că Principatele Române trebuie să se mulţumească cu constituţia (Convenţia) acordată în 1858, orice modificare propusă trebuind să se facă numai cu asentimentul Puterilor[82], dar în acelaşi timp Rusia îl sprijinea pe Cuza pentru că, după părea cancelarului, căderea domnitorului român ar fi dus la o revoluţie[83]. Ministrul de externe francez, Drouyn de Lhuys, unul din susţinătorii proiectului propus de Cuza, a reuşit să-l determine pe colegul său englez să opteze pentru soluţia spre care se îndrepta şi Rusia, aceea a unei conferinţe a Puterilor garante. În aceste condiţii, domnitorul român şi-a dat seama de necesitatea loviturii de stat[84], pe care o şi proiectase pentru ziua de 30 noiembrie 1863.

Din nefericire, situaţia internaţională nu era deloc favorabilă unui asemenea gest politic. În timp ce Franţa[85] făcea presiuni sistematice asupra lui

---

[80] *Ibidem*, f. 10 (C. P. C. Turquie - Bucharest, vol. 24, f. 3 - 5).
[81] T. W. Riker, *op. cit.*, p. 519.
[82] C. P. Russie, vol.232, f.138 - 139.
[83] T. W. Riker, *op. cit.*, p. 465.
[84] I. Hudiţă, *Franţa şi Cuza Vodă. Lovitura de stat proiectată în 1863*, Bucureşti, 1941.
[85] R. V. Bossy, *Agenţia diplomatică a României la Paris şi legăturile politice franco-române sub Cuza-Vodă*, Bucureşti, 1931, p. 329.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Cuza, de a nu iniţia nici o acţiune fără a avea asentimentul Puterilor garante, Anglia, unde ideea că Rusia ar putea dobândi iarăşi o puternică influenţă în Principate provoca adevărate coşmaruri[86], o seconda cu brio. Cu toate acestea, nu insistenţele celor două cabinete politice au fost determinante în amânarea loviturii de stat, ci atitudinea faţă de România a puterilor vecine, Austria, Rusia şi Imperiul otoman. Acestea din urmă, exagerând proiectele domnitorului Cuza privitoare la sporirea armatei şi armamentului, proiecte ce se întemeiau pe principiul că orice român valid putea fi chemat sub arme, au ajuns la concluzia că ar fi utilă o intervenţie otomană în România, sau, eventual, a unei triple ocupaţii, motiv pentru care trupele celor trei Imperii se aflau concentrate la graniţele statului român[87]. Anticipând această soluţie, Gorceakov spunea însărcinatului cu afaceri francez la Petersburg, Massignag, că armele cumpărate de Cuza şi putinţa de a ridica o oştire la 125 000 de oameni, dacă organizarea militară proiectată avea să fie înfăptuită, "inspiră nelinişte Puterilor învecinate"[88]. Mult mai direct, la 6/18 martie 1864, baronul Budberg făcea cunoscută poziţia Rusiei faţă de posibilitatea unei înţelegeri între ea, Austria şi Prusia, şi de eventualitatea unei ocupaţii a Principatelor[89].

Realizarea actului de la 2/14 mai 1864, aşa după cum lesne se poate observa, a fost un nou fapt împlinit, impus de Cuza şi colaboratorii săi, în ciuda unei situaţii interne şi externe deloc favorabile. Cel puţin pericolul unei agresiuni externe părea iminent. În ţară, proiectul de lege rurală, tipărit în "Monitor" şi circulând pe întregul teritoriu al României, câpătase adeziunea opiniei publice, dar va întâlni opoziţia Camerei, formată în majoritate din conservatori. El va fi respins cu 63 de voturi contra 36, Camera dând un vot de blam guvernului. Cuza refuză demisia acestuia din urmă şi prorogă Adunarea până la 2/14 mai 1864, când urma să se întâlnească în sesiune extraordinară pentru a discuta legea electorală. Două rapoarte diplomatice care au plecat de la Bucureşti, la 29 aprilie şi 10 mai, purtând semnătura lui H. Tillos, reflectă poziţia adoptată de domnitor faţă de evoluţia evenimentelor din România şi *felul în care Puterile garante erau implicate în această evoluţie.*

După ce au dat vot de blam guvernului, adversarii reformelor i-au cerut lui Cuza să amâne cu trei ani discutarea legii agrare. "*Ei sunt susţinuţi* - afirmă Cuza - (de către agenţii diplomatici ai Austriei şi Rusiei - n. ns.*) căci atitudinea lor, rămânând totuşi respectuoasă, avea caracterul unui fel de ultimatum*"[90]. Domnitorul, pregătind detaliile actului ce se va consuma la 2/14 mai, a prevăzut

---

[86] P. Henry, *L'abdication du Prince Cuza et l'evénement de la dynastie de Hohenzollern au trone de Roumanie*, Paris, 1930, p. 23.

[87] C. P. Russie, vol. 233, f. 93 - 95; vezi şi Mihai Dimitrie Sturza, *La Russise et la desunion des Principautés Roumaines (1863 - 1866)*, în CMRS, vol.XII, 3-e Cahier, 1971, p. 250.

[88] C. P. Russie vol. 233, f. 96 - 100.

[89] *Ibidem*, f. 111 - 112.

[90] ASB, Colecţia Microfilme, Franţa, rola 10 (C. P. C. Turquie - Bucharest, vol. 24, f. 384 - 393).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

următorul scenariu: guvernul va prezenta Camerei legea electorală, domnul va suspenda Camera până la 2/14 mai şi o va convoca apoi în sesiune extraordinară pentru a discuta legea electorală, prevăzută de Convenţie şi reclamată de Cameră de mai multe ori. Domnul urma să dizolve Adunarea, să promulge noua lege electorală şi - spune Cuza - *"deşi părând a face o lovitură de stat mă voi ţine cât va fi posibil de legalitate"*[91]. Aceste măsuri erau necesare pentru că, declara Cuza, *"poziţia mea nu se mai poate menţine fără un act de curaj şi dacă Puterile garante îmi vor da un blam, nu-mi va rămâne decât să abdic"*[92].

Apreciind programul propus de Cuza, Tillos, unul dintre cei mai redutabili critici ai domnitorului, se vede obligat să recunoască că *"prinţul a intrat, cred, în mod sincer, pe o cale bună. Va avea energia să persiste?"*[93]. Pledând în favoarea proiectelor lui Cuza şi solicitând pentru el sprijinul Franţei, acelaşi diplomat scria, la 29 aprilie 1864, *că "prinţul e foarte inteligent, am putut constata eu însumi că atunci când vrea să se ocupe serios de o problemă nimeni n-o înţelege mai bine şi nu-i descoperă cu mai multă uşurinţă partea practică"*[94].

Analizând situaţia din ţară, Tillos nu poate ocoli efectul pe care-l va provoca aplicarea noii legi electorale - ce va modifica profund compoziţia Adunării, lucru ce îl determină s-o aprecieze ca fiind "aproape sufragiu universal"[95] - în societatea românească: "boierii vor pierde orice influenţă sau nu vor păstra decât ceea ce talentul şi patriotismul lor vor putea să cucerească. Va trebui pentru aceasta ca ei să se transforme profund şi în tot cazul ei vor pierde caracterul unei clase privilegiate"[96].

Cu câteva zile înaintea loviturii de stat, consulul general al Franţei la Bucureşti are un interesant dialog cu domnitorul, ocazie cu care diplomatul francez îi cere, la modul imperativ, de a face călătoria la Constantinopol şi a avea o conversaţie cu marchizul de Moustier, ambasadorul Franţei în capitala Imperiului Otoman şi unul din susţinătorii cei mai ardenţi ai politicii preconizate de Al. I. Cuza. În aceeaşi măsură, Tillos revine obsedant cu sfatul său, de a se "evita extremitatea unei lovituri de stat"[97]. Iată răspunsul domnitorului: *"recunosc întreaga forţă a raţionamentelor pe care mi le daţi, dar trebuie, înainte de toate, să nu compromit poziţia pe care am dobândit-o în ţară. Tocmai am parcurs un mare număr de districte, fie în Moldova fie în Valahia, peste tot am putut constata nu numai că liniştea este perfectă, dar că*

---

[91] *Ibidem.*
[92] *Ibidem.*
[93] *Ibidem.*
[94] *Ibidem.*
[95] *Ibidem.*
[96] *Ibidem*, rola 11 (C. P. C. Turquie - Bucharest, vol. 25, f. 14 - 20).
[97] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

toate clasele erau satisfăcute, că principiul legii rurale, ca şi a legii electorale, sunt în general aprobate, că adversarii mei şi-au pierdut complet popularitatea, prin votul de blam pe care l-au dat guvernului meu, în momentul în care frontierele noastre sunt ameninţate de trupele celor două Puteri vecine. Fiecare ştie că moţiunea de blam a fost sugerată de către agenţii acestor două Puteri; dacă mă duc acum la Constantinopol, rolurile ar fi schimbate şi n-ar lipsi să fiu acuzat de a nu fi îndrăznit să fac nimic cu ţara şi de a fi mers să mă inspir pe lângă o putere a cărei suzeranitate noi nu o suportăm decât cu nerăbdare; mi-aş pierde, la rândul meu, popularitatea; aş fi acuzat, şi pe bună dreptate, de a nu fi decât un conducător turc"[98].

Deşi nu respinge ideea unei călătorii la Constantinopol şi valoarea sprijinului acordat de Moustier, Cuza crede că lovitura de stat este o problmă internă şi o problemă de oportunitate căreia judecătorul cel mai bun este el. "*Pe ce raţiuni m-aş sprijini* - continuă domnitorul argumentele sale - *pentru a proroga încă o dată Camera? E mai bine să se reunească sâmbătă cum s-a convenit. Guvernul meu îi va prezenta cererea de percepe impozitele, în aşa fel ca serviciile să nu rămână în suferinţă; după care îi va prezenta legea electorală. Trei ipoteze se prezintă: Camera va refuza să discute cu guvernul meu, sau va căuta să facă legea electorală şi mai radicală votând sufragiul universal direct sau, în fine, va vota înlăturarea mea. În aceste trei ipoteze eu o voi dizolva şi voi recurge la un plebiscit, care se va pronunţa împotriva adoptării legii electorale şi a unui proiect de Constituţie, care a fost aprobat de domnul marchiz de Moustier şi căruia Henri Bulwer i-a făcut el însuşi unele corecturi; atunci, dar numai atunci, voi putea merge la Constantinopol pentru a mi se aproba conduita, conform Convenţiei, de către Poartă şi Puterile garante. Ceea ce contez să fac nu poate, deci, fi taxat ca lovitură de stat, căci eu mă ţin cât mai aproape posibil de Convenţie; a acţiona altfel ar fi să mă pierd şi să pierd ţara*"[99].

Tillos se vede obligat să recunoască că argumentele lui Cuza sunt reale; nu poate admite refuzul Camerei de a discuta cu guvernul său şi nici proiectul de a introduce sufragiul universal direct. Cu toate eforturile diplomatului francez, el nu l-a putut "deturna pe prinţ de la hotărârea sa (lovitura de stat - n. ns.)", pentru că, aşa după cum afirma domnitorul, "preferă să moară pentru patrie şi cu ea dacă trebuie, decât să piară în slăbiciune". Ceea ce îl determină pe Tillos să afirme: "*Această fermitate din partea sa mă miră, nu este de loc în felul său de a fi, dar trebuie să spun că el este deja la capătul răbdărilor*"[100]. Şi la acest capăt al răbdărilor se afla, printre altele, şi nota trimisă Porţii, Franţei, Italiei şi Rusiei, prin care Cuza, sprijinindu-se pe art. 8 şi 9 din Convenţie, semnala celor

[98] *Ibidem.*
[99] *Ibidem.*
[100] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

patru pericolul existent prin concentrările de trupe austriece şi ruse la graniţele României şi, de asemenea, pentru a-i ruga să găsească formula necesară în vederea salvgardării neutralităţii teritoriului ţării sale[101]. În aceea ce priveşte lovitura de stat, politica faptului împlinit i se părea salutară domnitorului, măcar şi pentru faptul că un congres internaţional, dedicat acestei acţiuni, nu putea fi decât în avantajul său, cele şapte Puteri având, ca de obicei, opinii divergente şi nereuşind să impună o altă soluţie.

La Constantinopol, Cuza avea în reprezentantul Franţei, marchizul de Moustier, un abil şi consecvent adept. Amănunte edificatoare, în sensul afirmaţiei noastre, se găsesc în scrisoarea expediată la 23 mai 1864 de internunţiul austriac Prokesch-Osten, ministrului său de externe de la Viena. Ea este o sinteză a discuţiilor purtate între ambasadorii acreditaţi la Constantinopol, dintre acestea se detaşează atitudinea marchizului Moustier, care a luat cu multă căldură apărarea faptelor principelui român, nelăsând nici o îndoială în privinţa propriilor sale aprecieri asupra lui Cuza în împrejurarea dată. El a afirmat că nu există nici un ministru în Europa care, în locul lui Alexandru I. Cuza, ar fi putut rezista presiunii necesităţilor ce au obligat pe domnitor în ceea ce, impropriu, se numeşte o lovitură de stat. Nu este vina Principatelor Unite că Puterile le-au prevăzut cu o Constituţie impracticabilă şi că au neglijat avertismentele şi propunerile repeate ale domnitorului român. Moustier nu poate admite că principele Cuza ar fi violat Convenţia, că ar fi derogat de la datoriile sale faţă de Poartă, sau că ar fi greşit faţă de Puteri: "Dacă aş fi ministru al Porţii - spunea ambasadorul francez - departe de a blama pe principe pentru curajul şi onestitea de care a dat dovadă la 14 mai, l-aş lăuda pentru că a îndrăznit să iasă din cercul vicios în care-l închidea o Constituţie absurdă; l-aş ajuta să zdrobească oligarhia şi mi-aş face astfel un vasal util şi devotat. Franţa este calomniată, fiind bănuită ca favorabilă *visului de independenţă politică a României* (s. ns.)"[102]. Moustier sfătuieşte Poarta să nu se sperie de faptul că această ţară începe să uzeze de autonomia ei; e ca şi cum ai pretinde de la un copil să nu crească şi din această cauză el îşi avertizează colegii ambasadori că îl va susţine pe Cuza când va trata ceea ce ei numesc lovitura de stat[103]. Atitudinea tranşantă a diplomatului francez face obiectul unei alte depeşe pe care Prokesch-Osten o scrie la 6 iunie 1864. Merită să citäm din ea cuvântul lui Moustier care reprezintă, de fapt, poziţia Franţei faţă de statul român şi de problema orientală. *"Franţa, spune el, vrea să întărească Imperiul otoman printr-o Românie autonomă, vasală fidelă a Porţii; ea doreste un dig contra Rusiei, ale cărei tendinţe sunt sistematic ostile Porţii şi contra tendinţelor Austriei, care ar putea, eventual, să devină ostile. Ea vrea să*

[101] *Ibidem.*

[102] *Ibidem*, colecţia *Xerocopii*, Viena, LXXIII/3, p. 1 - 3 (H. H. n. St. A., P. a., XII, Türkei, Berichte 1864, Karton 83).

[103] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

diminueze şi nu să lărgească influenţa Puterilor în Principatele Unite, fiindcă o autonomie adevărată este condiţia sine qua non a dezvoltării lor"[104].

După cum este ştiut, la 10/22 mai 1864, Moustier, Ali Paşa şi H. Boulwer au încheiat un "protocol secret" anglo-franco-otoman, prin care justificau şi aprobau lovitura de stat în România, obligându-se să reglementeze chestiunea în "spiritul dorinţei naţiunei" române, în momentul când domnitorul Cuza avea să sosească la Constantinopol. Celelalte Puteri, din motive diferite, au fost obligate să ia act de noul fapt împlinit românesc, încât, la 28 iunie 1864, când conferinţa ambasadorilor la Constantinopol a sancţionat *Actul adiţional la Convenţia din 1858*, el nu era, după cum spunea un cunoscător al problemei, decât un "omagiu adus scumpei defuncte" (Convenţia)[105]. La începutul lunii iunie 1864, având şi suportul moral pe care votul masiv i-l dădea, Cuza va sosi la Constantinopol însoţit de o suită formată din 10 persoane. După discuţii, nu totdeauna protocolare, cu reprezentanţii Puterilor garante din capitala Imperiului otoman, la 16/28 iunie se semnează un acord prin care se recunoaşte necesitatea modificării Convenţiei de la Paris din 1858, lovitura de stat capătând, astfel, o recunoaştere internaţională.

Cea de-a treia etapă a domniei lui Cuza (2/14 mai 1864 - 11/23 februarie 1866), etapa domniei autoritare, este, în acelaşi timp, perioada în care s-au înfăptuit reformele fundamentale ce vor conferi statului român caracterul său modern şi european. *Statutul dezvoltării al Convenţiei de la Paris* a primit denumirea de *Act adiţional la Convenţia din 7/19 august 1858* şi a devenit actul fundamental al statului român, o adevărată constituţie. El a stabilit principiile şi normele fundamentale ale dezvoltării şi organizării de stat. Unul dintre cele mai importante era separarea puterilor în stat, *Statutul* accentuând rolul puterii executive. Puterea legislativă era exercitată de domn şi de cele două Camere legiuitoare (Adunarea legislativă şi Senatul). Adunările trebuiau să constituie o *Comisie mixtă*, cu obligaţia de a prezenta domnitorului un raport asupra sesiunii desfăşurate şi programul privind îmbunătăţirile preconizate în diferite ramuri de activitate. Puterea executivă era exercitată de domn şi de guvern, acesta din urmă, între sesiunile parlamentare, putând emite decrete cu putere de lege.

Consiliul de stat, instituit prin legea din 13 februarie 1864, compus din jurişti, lucra sub preşedenţia domnitorului şi avea sarcina de a elabora proiectele de lege. De la 3 iulie 1864, data intrării în vigoare a Statutului, şi până la 5 decembrie 1864 au fost elaborate şi aplicate 40 de decrete-legi[106], dintre care cele mai importante privesc reforma agrară, introducerea sistemului de măsuri şi

---

[104] *Ibidem*, p. 33 - 38; vezi şi *Independenţa României. Documente*, vol. II, partea I-a, Bucureşti, 1977, p. 35 - 36.

[105] T. W. Riker, *op. cit.*, p. 562.

[106] Constantin C. Angelescu, *Unificarea legislaţiei Principatelor Unite Române sub domnia lui Alexandru Ioan Cuza*, în *Cuza Vodă. In memoriam*, Iaşi, 1973, p. 402 - 403.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

greutăţi, unificarea legilor penale şi civile, înfiinţarea Camerelor de comerţ, a Casei de depuneri şi consemnaţiuni.

Printre primele măsuri în vederea unificării legislative s-a avut în vedere revizuirea codurilor civil, penal, comercial şi de procedură penală. Aceasta s-a făcut preluând şi adaptând Codul civil francez, elaborarea unei legislaţii proprii cerând prea mult timp şi un efort considerabil. Iniţiativa avea în vedere de a asigura, cu ajutorul legii "proprietatea persoanelor si deosebitele tranzacţii între ele". După intrarea în vigoare a *Statutului* s-a continuat unificarea legislaţiei. În această direcţie, numai în cursul anului 1865 au fost promulgate 32 de legi, un interes aparte prezentând Legea organizării judecătoreşti, din iulie 1865 şi Codul de procedură civilă. Un şir de alte reforme - legea asupra instrucţiunii, din 25 noiembrie 1864, legea de organizare a Curţii de casaţie, pentru admisibilitatea şi înaintarea în funcţiile judecătoreşti, legea de organizare judecătoarească, înfiinţarea curţilor de juraţi, a Înaltei curţi de Justiţie, legea privind organizarea bisericească, pentru înfiinţarea unei autorităţi sinodale centrale (3 decembrie 1864) şi declararea autocefaliei Bisericii române, înfiinţarea Consiliului medical superior (10 noiembrie 1865), care funcţiona pe lângă Direcţia generală a serviciului sanitar, organizat în 1862 ş. a. - au contribuit la întărirea statului modern român. După punerea în aplicare a Codului comercial şi unificarea realizată prin legea din 7 decembrie 1864 au fost adoptate, la 1 mai 1865, Codurile penal şi de procedură penală, completate după codurile franceze din 1808 şi 1810, cu modificări adaptate după Codurile austriac, belgian şi prusac. Codurile civil şi de procedură civilă au intrat şi ele în acţiune cu 1 ianuarie 1865.

O importanţă specială pentru evoluţia economică a statului român l-au avut măsurile ce aveau drept scop atragerea capitalului străin în construcţia de căi ferate şi poduri rutiere, înfiinţarea burselor de comerţ şi a camerelor de comerţ în principalele oraşe, adoptarea sistemului de măsuri şi greutăţi (15 septembrie 1864), încurajarea creditului, creşterea venitului statului, perfecţionarea aparatului fiscal. Legislaţia adoptată acum a pus pe baze noi principalele instituţii ale statului, administraţia, justiţia, armata, serviciile publice, sistemul sanitar, învăţământul, biserica, sistemul fiscal. Avea dreptate publicistul francez E. Dréolte, ("La Patrie", 15 noiembrie 1864) să afirme că "România reprezintă o oază de democraţie şi de libertate, creată de energia unui om, un nou pas către civilizaţia modernă"[107].

Dacă, la 2/14 mai 1864, România obţinuse o autonomie completă, dispunând de toate prerogativele organizării şi modernizării ei interne, Cuza şi colaboratorii săi au înţeles perfect că prin abilitate politică, prin înlăturarea ultimelor bariere impuse de regimul garanţiei colective, ţara poate obţine independenţa. În acest sens, la 3/15 decembrie a fost proclamată autocefalia

[107] Gh. Platon, *Cum s-a înfăptuit România modernă*, Iaşi, 1993, p. 100.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Bisericii române, corpul consular străin fiind obligat să renunţe la atributul său de consilier al domnului asupra actelor cu caracter intern, iar capitulaţiile vor fi, încetul cu încetul, neaplicabile. În această din urmă chestiune, atitudinea fermă a domnitorului şi a Cabinetului său a făcut să se înţeleagă că aplicarea strictă a regimului capitulaţiilor nu va putea fi impus României, decât printr-o dublă ocupaţie: rusă şi austriacă[108]. Aplicarea capitulaţiilor în România, susţinea Al. I. Cuza, ar fi însemnat să se renunţe la "privilegiile şi imunităţile" ce există din vechime în relaţiile cu Poarta. În aceeaşi măsură, nici tratatele încheiate de Imperiul otoman cu alte puteri, fără consultarea şi asentimentul României, nu pot avea valoare pe teritoriul românesc. Când consulul francez Tillos va reclama aplicarea tratatului de la 29 aprilie 1861 dintre Turcia şi Franţa şi pe teritoriul României, Al. I. Cuza îi va da un răspuns tranşant: "acest tratat fiind încheiat fără participarea Principatelor şi fără ca ele să fie consultate, loveşte în autonomia lor"[109].

În fond, Principatele Române şi domnitorul nu făceau altceva decât să dea contur şi personalitate unui deziderat: independenţa românească. În această direcţie trebuie înţelese şi actele ce au urmat: s-a încheiat, în mai 1865, a Convenţia româno-austriacă pentru reglementarea serviciului telegrafic; în august 1865 a fost acceptată adeziunea României la Convenţia telegrafică internaţională, semnată la Paris în 17 mai 1865; la mijlocul anului 1865 au început consultările româno-turce pentru încheierea unui acord poştal; în decembrie 1865 a fost finalizată Convenţia telegrafică româno-sârbă. Se poate spune că, martor ocular al acestor acţiuni, Tillos le-a înţeles semnificaţia, când afirma: "Ansamblul tuturor acestor tentative şi tuturor acestor măsuri nu are nimic care să mă mire: ele converg toate spre acelaşi scop, *independenţa* (s. ns). Prinţul Cuza a realizat *Unirea*, secularizarea mănăstirilor închinate, el vrea să realizeze şi *Independenţa*"[110]. Este evident că toate acţiunile politice şi diplomatice întreprinse de Al. I. Cuza după realizarea Unirii depline au avut drept scop desăvârşirea autonomiei ţării şi obţinerea atributelor esenţiale ale suveranităţii naţionale, statul român reuşind să se detaşeze tot mai mult de dependenţa faţă de Poartă, afirmându-şi, în acelaşi timp, pe plan internaţional, existenţa de sine stătătoare şi intenţiile de neatârnare deplină. Al. I. Cuza se putea considera, pe bună dreptate, conducătorul "unei adevărate naţiuni moderne, capabilă de a-şi apăra toate drepturile ei, legătura cu Poarta nemafiind decât o simplă condiţie impusă de Europa garantă"[111].

---

[108] C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 331.

[109] ASB, Colecţia Microfilme, Franţa, rola 126 (C. P. C. Turquie - Bucharest, vol. 10, f. 368- 380).

[110] *Ibidem.*

[111] N. Iorga, *Războiul pentru independenţa României*, Bucureşti, 1927, p. 17.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

LA NAISSANCE DE L'ÉTAT ROUMAIN MODERN EN CONTEXT EUROPÉEN
(Résumé)

En s'appuyant sur les informations documentaires inédites trouvées aux archives françaises, anglaises et autrichiennes, cette étude analyse le context international où a pris naissance, au milieu du siècle passé, l'État national roumain et l'évaluation des activités des hommes politiques roumains, le prince régnant en tête, qui ont réussi mettre à leur profit ce contexte - pas toujours favorable - pour édifier un État moderne, intégré à l'Europe civilisée. La lecture des documents diplomatiques met en évidence l'attention, tout à fait justifiée, si on tient compte de la position géographique, économique, politique et militaire, dont les Principautés Roumaines ont jouit de la part des Grandes Puissances durant les années 1856-1866.

L'Union de la Moldavie er de la Valachie, la 24 janvier 1859, par la double élection du colonel Al. I. Cuza, a été un premir pas important vers l'édification d'un État unitaire et indépendant de tous les roumaines, suivi, à la fin de l'année 1861, par la réalisation de l'unité parlementaire et législative des deux Principautés Roumains. Ce dernier événement a créé la posibilité d'appliquer des mesures à caractère unitaire et réformateur, un préambule aux grandes réformes réalisées pendant les dernières années du règne d'Al. I. Cuza (2/14 mai 1864 - 11 février 1866). Ayant pris modèle sur la législative française de l'époque, mais s'inspirant aussi de la législation autrichienne, belge ou prussienne, la nouvelle organisation du pays a été un progrès réel, la société roumaine réussissant, durant les sept années du règne d'Al. I. Cuza, a approcher ses structures des réalités de l'Europe moderne. Les documents diplomatiques de l'époque de l'Union mettent en évidence le jeu des intérêts des Grandes Puissances européennes et comment les Roumains ont réussi, par la politique du fait accompli, mettre l'Europe devant une réalité qui ne pouvait plus être changée. Avec l'aide des Puissances unionistes - surtout l'intérêt de la France - l'État roumain a réussi non seulement l'union et la modernisation, mais aussi, par toutes les actions politiques et diplomatiques, l'État a poursuivi l'achèvement de l'autonomie et l'obtention des attributs essentiels de la souveraineté nationale, se séparant de plus en plus de la dépendence de la Porte Ottomane, affirmant dans le monde entier son existence et ses intentions d'indépendence absolue.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

GHEORGHE ONIŞORU

INTERZICEREA ŞI PROCESUL PARTIDULUI NAŢIONAL ŢĂRĂNESC

Un moment decisiv din istoria contemporană a României, care a pecetluit instaurarea deplină a dictaturii comuniste, s-a derulat în vara şi toamna lui 1947. Cel mai puternic partid democratic, aflat pe atunci în opoziţie, cel Naţional Ţărănesc, simbolul şi catalizatorul rezistenţei antitotalitare, a fost dizolvat, liderii săi fiind aruncaţi în penitenciare, loc unde majoritatea îşi vor găsi sfârşitul.

Pretextul folosit de autorităţi a fost celebrul moment Tămădău[1]. Pe scurt, în dimineaţa zilei de 14 iulie 1947, un grup din conducerea Partidului Naţional Ţărănesc, din care făceau parte Ion Mihalache, Nicolae Penescu, Ilie Lazăr şi Nicolae Carandino, directorul ziarului "Dreptatea", a fost surprins pe micul aerodrom de la Tămădău în timp ce încerca să se îmbarce în două avioane pentru Turcia. Tentativa s-a dovedit o capcană abil pregătită de serviciile secrete române, consiliate de experţi sovietici[2], exploatată deplin de guvernul Groza, pus în poziţie de a-şi regla conturile cu partidul lui Maniu. Nu a fost neglijat nici un detaliu pentru ca operaţiunea să reuşească. De exemplu, la dosarul penal întocmit lotului Maniu se află chiar o notă a Direcţiei Generale a Poliţiei (nr. 27/15 iulie 1947) în care se subliniază - trecându-se în revistă calităţile tehnice ale celor două I.A.R-uri 33 - că piloţii ar fi avut posibilitatea teoretică de a parcurge distanţa Tămădău-Istanbul, care era de 455 km[3].

Din primul moment organele Ministerului de Interne au reacţionat prompt, dovadă a faptului că evenimentele se derulau conform planului. Astfel, au fost emise mandate de arestare, iniţial pentru 30 de zile, pe numele lui Ilie Lazăr, Nicolae Carandino, Ion Mihalache şi Nicolae Penescu, surprinşi la Tămădău. Pe acelaşi document din 17 iulie - în care se solicita ca mandatele să poarte data

---

[1] Vezi, pe larg, Claudiu Secaşiu, *Operaţiunea "Tămădău" (14iulie 1947). Un document inedit*, în "Analele Sighet", 5, *Anul 1947 - Căderea cortinei*, Bucureşti, 1997, p. 558 - 569. Autorul reuşeşte o radiografie bine documentată a evenimentului. Pentru varianta oficială, vezi comunicatul Ministerului de Interne, în "Libertatea", 17 iulie 1947.

[2] Nicolae Penescu, *La Roumanie de la démocratie au totalitarisme*, Bruxelles, 1981, p. 196.

[3] ASRI, Fond Penal, dosar 40 001, vol. 7, f. 463.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de 15 iulie - figurau, dintr-un total de 21 persoane, alţi doi membri marcanţi ai Partidului Naţional Ţărănesc, Aurel Leucuţia şi Corneliu Coposu[4]. De asemenea, au fost daţi în urmărire pe ţară Emil Ghilezan, Virgil Veniamin, Vasile Serdici, Romulus Boilă, Paul Dimitriu, Ion Hudiţă şi Sever Dan[5]. Ulterior, lista va fi completată cu alte zeci de nume, implicate fie în procesul principal, fie în alte înscenări judiciare orchestrate cu începere din 1948. La 24 iulie 1947, Direcţia Generală a Poliţiei solicita Parchetului Militar al Tribunalului Regiunii II Militare Bucureşti să aresteze şapte persoane, între care figura şi Niculina Mihalache, precum şi autorizarea reţinerii lui Iuliu Maniu. Venerabilul om politic era "învinuit ca agitator contra Siguranţei Statului, participare la complot în legătură cu elemente din afară şi instigare la trecerea frauduloasă a frontierei..."[6].

Or, la acea dată, Iuliu Maniu era deja internat în sanatoriul doctorului Ioan Jovin din bulevardul Dacia, medicul său personal, unde se afla în tratament. El va fi plasat sub pază severă încă din 14 iulie, ora 14[7], când i s-a luat şi primul interogatoriu[8]. Maniu, Mihalache şi ceilalţi membri din conducerea Partidului Naţional Ţărănesc au fost interogaţi cu multă meticulozitate de anchetatori, aceştia din urmă având misiunea de a obţine cât mai mult material "compromiţător" care să poată fi utilizat la proces drept probă zdrobitoare[9].

Încă de la 15 iulie, Iuliu Maniu a fost vizitat la Sanatoriul Jovin de către secretarul general al Ministerului de Interne, Avram Bunaciu, şi de inspectorii generali Alexandru Nicolschi şi Marin Jianu[10]. În prezenţa înaltelor oficialităţi, Maniu a protestat de la bun început pentru că fusese sechestrat fără mandat[11], fără a obţine, bineînţeles, vreo facilitate. Mai mult, cu toată starea proastă a sănătăţii, el va fi supus - la fel ca şi ceilalţi colegi de partid - unei anchete dure. De atenţie "specială" a beneficiat şi Ion Mihalache care, numai între 14 iulie şi 3 august, a dat 24 de declaraţii[12], ancheta continuând până în pragul deschiderii procesului. Nici Ilie Lazăr n-a făcut excepţie, omul politic dovedindu-şi o dată în plus opţiunea anticomunistă. De altfel, chiar anchetatorii l-au etichetat drept un "tip violent, care trebuie pus la punct în mod hotărât de acel care îl interoghează. Nu va fi lăsat să divagheze, trebuind să fie silit să răspundă precis la întrebări. Trebuie împiedicat să intervină în dezbateri, atunci când alţii vor fi

---

[4] *Ibidem*, vol. 16, f. 48.
[5] *Ibidem*, f. 49 - 51.
[6] *Ibidem*, f. 47.
[7] *Ibidem*, vol. 27, f. 209.
[8] *Ibidem*, f. 190.
[9] Pentru intervalul de la arestare la proces, vezi, pe larg, Gheorghe Onişoru. *Ancheta lotului Maniu*, în "Analele Sighet", 5, p. 570 - 595.
[10] ASRI, Fond Penal, dosar 40 001, vol. 38, f. 459.
[11] *Ibidem*, vol. 21, f. 1- 2.
[12] *Ibidem*, vol. 27, f . 473.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

întrebaţi despre el"[13]. O situaţie oarecum specială aveau Nicolae Penescu şi Nicolae Carandino, arestaţi împreună cu soţiile, asupra fostului ministru de interne ancheta utilizând cu precădere mijloace de ordin psihologic în condiţiile în care Fulvia Penescu era bolnavă şi nu putea suporta rigorile unei serii de interogatorii mai dure.

Autorităţile s-au străduit să profite din plin de pe urma situaţiei create în jurul Partidului Naţional Ţărănesc, încercând chiar să găsească conexiuni între tentativa grupului Mihalache şi celelalte formaţiuni ale opoziţiei. Semnalăm aici atitudinea extrem de curajoasă a lui Dinu Brătianu, preşedintele Partidului Naţional liberal, care, la 4 august, a dat o serie de declaraţii presei, care nu vor vedea lumina tiparului datorită cenzurii:

"... Orice s-ar fi întâmplat însă şi ni s-ar spune de unii sau de alţii, nu se poate concepe ca o personalitate de talia domnului Iuliu Maniu, cu tot trecutul său în slujba ideii naţionale, să poată fi bănuită de a urmări scopuri potrivnice intereselor româneşti.

De altfel, nu este admisibil, într-o ţară care îşi recapătă independenţa şi suveranitatea în virtutea tratatelor de pace ca domnul Iuliu Maniu să nu ne poată lămuri el însuşi în toată libertatea, asupra chestiunilor în discuţie. În această privinţă nu fac decât să dau expresia unui sentiment care este al întregii opinii publice"[14].

Opt zile mai târziu, chemat în faţa anchetatorilor, Dinu Brătianu avea să specifice că discutase cu Maniu posibilitatea de a trimite reprezentanţi în străinătate, fără a conveni însă asupra unor persoane. În privinţa grupului Gafencu, care acţionase la Conferinţa de pace, se preciza că nu existase împuternicire oficială din partea opoziţiei cu toate că Gafencu era "în acord de sentimente cu noi"[15]. La rândul său, secretarul general al Partidului Naţional Liberal, Bebe Brătianu, arăta, la 8 august, că nu a cunoscut motivele care l-au îndemnat pe Iuliu Maniu să opteze pentru soluţia trimiterii unor lideri naţional-ţărănişti în străinătate, dar că, oricum, liberalii n-au luat niciodată în discuţie o astfel de variantă[16].

Pe aceleaşi coordonate a reacţionat şi Constantin Titel Petrescu, preşedintele Partidului Social Democrat Independent. La 8 august el arăta că n-a avut deloc cunoştinţă despre iniţiativa manistă, mai mult chiar, că ştirea plecării lui Mihalache l-a surprins şi iniţial nici nu i-a dat crezare[17]. De altfel, Titel Petrescu era îngrijorat de propria-i soartă în noile condiţii, el refuzând să se

---

[13] *Ibidem*, vol. 14, f. 355.
[14] *Ibidem*, vol. 18, f. 54.
[15] *Ibidem*, f. 55.
[16] *Ibidem*, f. 51.
[17] *Ibidem*, f. 460 - 461.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

implice ca avocat în proces, la 26 octombrie declinând oferta de a-l apăra pe Ştefan Stoika[18].

Arestarea conducerii Partidului Naţional Ţărănesc a luat prin surprindere atât oamenii de rând, cât şi clasa politică, în special pe puţinii lideri manişti lăsaţi momentan în libertate. Afectat de numeroasele valuri de arestări ale intervalului 1945-1947, pus în faţa unui plan diabolic al Serviciilor Secrete, partidul a încercat să identifice posibile căi de supravieţuire, apelând la cele mai diverse metode, aşa cum reflectă documentele epocii. De exemplu, din nota informativă nr. 721/20 iulie 1947 a Legiunii de Jandarmi Cluj, rezultă că organizaţia judeţeană Cluj a Partidului Naţional Ţărănesc dăduse dispoziţii conducătorilor de plasă să ia măsuri ca membrii de rând să se înscrie urgent în Blocul Partidelor Democratice, cu predilecţie în Frontul Plugarilor. Se sconta evitarea arestărilor şi internărilor în lagăr în condiţiile în care - conform documentului citat[19] - printre naţional-ţărănişti domnea o "completă dezorientare politică".

La Bucureşti, Mihai Popovici, Emil Haţieganu şi Gheorghe Zane - cei mai importanţi membri ai conducerii maniste care nu fuseseră încă arestaţi - luau în discuţie, la 21 iulie, chiar posibilitatea de a participa la lucrările Parlamentului, care fuseseră boicotate până atunci în semn de protest faţă de falsul electoral de la 19 noiembrie 1946[20]. La 24 iulie, Mihai Popovici semna în calitate de preşedinte al comitetului interimar Ordinul circular nr. 1 către toate organizaţiile Partidului Naţional Ţărănesc:

"În urma ultimelor evenimente întâmplate în sânul partidului nostru şi având în vedere declaraţiile guvernamentale ... relativ la hotărârile luate pentru desfiinţarea partidului nostru, având în vedere că forurile de conducere a partidului nostru au fost descompletate, prin arestările făcute de guvern, în urma ordinelor primite de la şeful nostru, domnul Iuliu Maniu, de a prelua conducerea partidului, până la alegerile statuare, care se vor efectua imediat după ratificarea tratatului nostru de pace de către U.R.S.S., decidem:

Organizaţiile judeţene ale partidului vor fi conduse de comisiuni interimare compuse din preşedinte desemnat de membrii comitetului judeţean, iar în judeţul unde există parlamentari, deputaţii declaraţi aleşi vor ocupa funcţia de preşedinte al comitetului interimar ajutaţi de un secretar, casier, desemnat de preşedintele comisiei interimare. Numele lor vor fi ţinute în secret, ca să nu fie expuşi la arestări sau presiuni din partea guvernului.

Întrucât conform declaraţiilor făcute de Gheorghe Gheorghiu-Dej, urmează ca partidul nostru să fie dizolvat, veţi lua măsuri ca la sediile partidului

---

[18] *Ibidem*, vol. 2, f .120. Constantin Titel Petrescu nu este singurul avocat care a procedat astfel. De exemplu, Paul Iliescu a refuzat să preia apărarea lui Ilie Lazăr (*Ibidem*, f. 135).

[19] ASB, Fond Inspectoratul General al Jandarmeriei, dosar 39/1947, f. 276.

[20] "Universul", 23 iulie 1947.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

să nu se găsească nici un fel de ordin sau registru secret, precum şi nici un fel de sumă de bani, toate acestea vor fi ţinute de preşedintele provizoriu al partidului sau de secretar.

Veţi pune în vedere tuturor membrilor partidului să se abţină de a comenta politic orice măsură luată de guvern contra partidului nostru, de a face orice fel de propagandă, de a nu se întruni mai mulţi şi de a discuta politică, de a fi cât mai prudenţi, întrucât partidul va avea nevoie în curând de toţi oamenii cinstiţi, pentru refacerea ţării, căci ceasul victoriei noastre este foarte aproape.

Veţi organiza rezistenţă pasivă a membrilor partidului, explicându-le că în cazul dizolvării partidului, nu înseamnă că partidul nostru nu va exista ci tocmai contrariu, va trebui în acest timp să-şi refacă cadrele pentru a putea porni la lupta hotărâtoare pentru salvarea României, conform directivelor din ordinul circular nr. 28/946.

Preşedintele comisiei interimare judeţene va numi sub cel mai strict secret noi şefi orăşeneşti şi săteşti.

În cazul dizolvării partidului nostru, veţi lua contact cu preşedintele Comisiei Interimare Centrale, prin curier special, conform directivelor date prin ordinul circular nr. 20/946.

Veţi sista orice înscriere de membri până la noi dispoziţiuni.

Se abrogă dispoziţiile date prin ordinul nr. 29 din 10 noiembrie 1946.

Veţi înainta tabele cu toţi membrii partidului nostru arestaţi de guvern în termenul cel mai scurt şi specificaţi în dreptul fiecăruia învinuirile ce i se aduc.

Veţi aduce la cunoştinţă organizaţiilor săteşti şi orăşeneşti din judeţul dumneavoastră ca să nu se lase influenţaţi de măsurile abuzive luate de organele guvernului, întrucât măsurile sunt trecătoare, urmând ca foarte curând, chiar în cursul acestui an, acele măsuri să fie ridicate, iar biruinţa noastră, victoria noastră asupra nedreptăţii şi a abuzurilor va fi cu atât mai strălucitoare. Conform asigurărilor primite de la şeful nostru domnul Iuliu Maniu imediat după ratificarea tratatului nostru de pace cu toate puterile mari se va restabili în ţară adevăratul regim democrat. Din partea mea rog toate organizaţiile de sub conducerea dumneavoastră să primească mulţumirile mele şi a şefului nostru domnul Iuliu Maniu rugându-i să aibă şi în viitor aceeaşi încredere pe care au avut-o şi până acuma şi să rugăm pe Bunul Dumnezeu să ne ajute să biruim molima care a dat peste noi şi peste biata noastră Românie.

Să ne ajute Dumnezeu"[21].

Ca efecte ale noilor condiţii, reflectate şi de circulara de mai sus, amintim discuţia dintre Ionel Pop şi consulul englez de la Cluj asupra situaţiei membrilor Partidului Naţional Ţărănesc arestaţi sau urmăriţi[22] şi participarea unui grup de

[21] ASRI, Fond Penal, dosar 40 0001, vol. 14, f. 124 - 125.

[22] ASB, Fond Iuliu Maniu, dosar 9, f. 2 (întrevederea a avut loc la 24 iulie).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

16 deputaţi manişti la lucrările Adunării deputaţilor din 30 iulie[23]. O notă informativă din 31 iulie relevă că în cursul zilei precedente Mihai Popovici şi Alexandru Cartojan dăduseră dispoziţii ca arhivele partidului să fie distruse, cu excepţia actelor esenţiale care urmau a fi păstrate la loc sigur. Măsura era valabilă şi pentru arhiva alegerilor din 1946 de care trebuia să se ocupe Maria Bărbulescu[24].

Pe de cealaltă parte, nici Ministerul de Interne n-a rămas inactiv. În paralel cu arestarea şi anchetarea lotului Maniu, Teohari Georgescu s-a îngrijit de reprimarea în forţă a oricăror forme de nemulţumire sau altor tipuri de reacţii din teritoriu. Prin ordinul circular nr.22 075 A/23 iulie 1947 s-a dispus înfiinţarea de Comitete Unice Regionale şi Judeţene care să intervină în "împrejurările speciale" ce "ar periclita ordinea şi siguranţa statului", fără indicaţii suplimentare de la centru. De menţionat că aceste comandamente îşi desfăşurau activitatea în cel mai deplin secret, fără a se încheia procese verbale, "fiecare membru din comitet notându-şi în carnetul personal ceea ce are de reţinut"[25].

Oficial şi legal, aşa cum percepea guvernul Groza legalitatea, situaţia Partidului Naţional Ţărănesc a fost decisă la 29 iulie. Mai întâi, la ora 13, guvernului i-a fost prezentat de către ministrul de interne, Teohari Georgescu, jurnalul nr.1027 privind dizolvarea Partidului Naţional Ţărănesc[26]. În paralel, acelaşi ministru transmitea Comitetelor Unice de Ordine şi Siguranţă Regionale şi Judeţene instrucţiunile aferente. După preambul, era indicat un set de 12 măsuri concrete:

"1. Percheziţia simultană a sediilor, cluburilor şi caselor de sfat ale organizaţiilor naţional-ţărăniste regionale, judeţene, locale sau de sector, precum şi percheziţionarea locuinţelor fruntaşilor naţional-ţărănişti, în special a preşedinţilor de organizaţii de tineret şi feminine, şefii de secţii profesionale, precum şi a locuinţelor propagandiştilor naţional-ţărănişti care au desfăşurat o activitate mai intensă pe timpul alegerilor în ultima vreme.

2. Ridicarea, inventarierea şi depozitarea la oficiile de siguranţă a arhivei, registrelor şi oricăror alte scripte care sunt în legătură cu activitatea partidului naţional-ţărănesc sau interesează ordinea şi siguranţa statului.

---

[23] "Liberalul", 1 august 1947.

[24] ASRI, Fond Documentar, dosar 1599, f. 205.

[25] ASI, Fond Inspectoratul General Administrativ Iaşi, dosar 3/1947, f. 1.

[26] ASB, Fond Preşedinţia Consiliului de Miniştri, Stenograme, dosar 7/1947, f. 108 - 113. Vezi şi raportul lui Teohari Georgescu, publicat în MOf, partea I, nr. 172, 30 iulie 1947, p. 6702 - 6703. Vezi Jurnalul Consiliului de Miniştri, nr. 102/29, iulie 1947, ASB, Fond Ministerul de Interne, Direcţia Administraţiei de Stat, dosar 56/1947 şi MOf, *loc. cit.*, p. 6 702. Articolul 1 prevedea că "Partidul Naţional Ţărănesc de sub preşedinţia domnului Iuliu Maniu, este şi rămâne dizolvat, pe data publicării în Monitorul Oficial a prezentului Jurnal".

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

3. Sigilarea sediilor perchiziţionate şi punerea lor sub pază poliţienească, spre a nu fi redeschise, urmând a se decide ulterior de Ministerul Afacerilor Interne cui vor fi date în folosinţă.

Această măsură se va aplica numai la acele imobile unde se găsesc săli special amenajate pentru sedii. Dacă sediul funcţionează la domiciliul unui membru de partid, după ridicarea arhivei şi scriptelor, camera sau camerele respective vor fi lăsate în custodia proprietarului fără a se sigila, cu excepţia camerelor din locuinţă special amenajate pentru sedii, la care se va aplica sigiliu şi vor fi puse sub pază.

4. Ridicarea armelor şi muniţiilor găsite la perchiziţie, precum şi permiselor de port sau de posedat arme ale membrilor partidului naţional ţărănesc.

5. Trierea materialului găsit la percheziţii şi reţinerea celui ce poate face dovadă în justiţie de acţiune subversivă. În cazul când se va găsi asemenea material, deţinătorul lui, cu actele dresate şi corpurile delicte, va fi înaintat parchetului competent. De asemenea, vor fi înaintaţi parchetului cei găsiţi că deţin armament sau muniţie fără a avea permis valabil de port sau de posedat arme.

6. Toate operaţiile enunţate la punctele 1-5 se vor face cu păstrarea formelor legale, prin obţinerea cuvenitelor autorizaţiuni de la parchet şi dresare la faţa locului de acte constatatoare.

7. Operaţiile mai sus se vor executa prin concentrarea personalului de siguranţă, poliţie şi de jandarmerie, necesar formării echipelor care vor acţiona simultan potrivit prevederilor de la punctul de mai sus.

8. Echipele care acţionează pe teren vor fi special instruite de a proceda ferm, dar cu tot tactul necesar, spre a nu da naştere la conflicte. În toate cazurile când echipele vor întâmpina rezistenţă din partea celor vizaţi, dacă nu vor putea să-i convingă de inutilitatea gesturilor, vor raporta imediat cazul comandamentului judeţean, care va aprecia şi va da dispoziţiuni de urmare de la caz la caz.

9. Toate pregătirile în vederea efectuării operaţiunilor de mai sus se vor face cu păstrarea celui mai strict secret.

10. Pentru orice nelămurire, membrii comandamentelor regionale sau judeţene se vor adresa telefonic personal Directorului General al Poliţiei sau Directorului Poliţiei de Siguranţă.

11. Comandamentele unice vor rămâne în funcţiune fără întrerupere până la primirea unui ordin al Ministerului Afacerilor Interne pentru încetarea operaţiunilor.

12. Comandamentele unice regionale vor comunica zilnic telegrafic, până la ora 2, Direcţiei Poliţiei de Siguranţă, rapoarte centralizate pe regiuni cu

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

operaţiunile efecutate în cursul zilei"[27].

Aşadar, s-a dezlănţuit o campanie la nivel naţional ce viza, cu precădere, înăbuşirea în faşă a oricărei forme de revoltă. Din teritoriu erau raportate arestări, descinderi la sediile judeţene, de plasă şi comunale, precum şi confiscarea arhivelor sau corespondenţei partidului[28]. În operaţiuni s-a implicat şi Serviciul Informativ al Armatei, aşa cum reiese din telegrama radiocifrată nr. 161812/2 august 1947. Documentul, semnat de şeful Serviciului, locotenent-colonelul Gheorghe Evulescu[29], era adresat celor opt Centre de Control Militar cărora li se solicita să raporteze telegrafic imediat situaţia arestărilor printre membrii Cercului Militar Profesional al Partidului Naţional Ţărănesc.

Semnificativ a fost şi impactul asupra populaţiei, reflectat pe larg de către serviciile specializate. Astfel, Inspectoratul General Administrativ Oradea consemna "profunda îngrijorare şi spaimă" ce domnea pe raza lui de activitate, dar şi faptul că o parte a locuitorilor susţineau "cu mâhnire că s-a desfiinţat Partidul Românilor"[30]. Cu nota 161812/2 august, Serviciul Special de Informaţii din cadrul Direcţiei Generale a Poliţiei semnala cazul croitorului evreu Weinsberger din Turnu Măgurele care, comentând recentele arestări, afirmase că "bine nu va fi niciodată de acum înainte"[31]. Prefectura judeţului Vlaşca relata starea de derută ce i-a cuprins pe membrii Partidului Naţional Ţărănesc, mulţi dispărând de la domiciliu pentru a evita arestarea[32].

Chiar din primele zile de după Tămădău s-a putut constata amplificarea colportajului de natură politică, normal pentru situaţii de criză. Inspectoratul Regional de Siguranţă Sibiu raporta, la 17 iulie 1947, că: "... membrii opoziţionişti nu încetează de a se exprima pe marginea arestărilor şefilor partidului pe aerodromul susnumit, că totul a fost o simplă înscenare, cei în cauză fiind arestaţi sau la Club sau la domiciliu şi fotografiaţi în faţa unui avion care nu avea mai mult de 3-4 locuri, fapt pentru care era imposibil ca cele circa zece persoane fotografiate în faţa lui să fi putut părăsi teritoriul ţării cu acel avion./Alţii comentează că acele arestări nu sunt decât un preludiu a desfiinţării apropiate a Partidului Naţional Ţărănesc Maniu şi a Partidului Naţional Liberal Tătărescu, care nu se mai bucură de simpatie şi încredere în Blocul Partidelor Democratice; că în urma evenimentului întâmplat vor fi obligaţi a părăsi domiciliul deoarece regimul de azi intenţionează distrugerea partidului lor; că Mihalache şi ceilalţi ar fi intenţionat să fugă în Italia unde sub scutul englezilor

---

[27] ASRI, Fond Documentar, dosar 1688, f. 1 - 3. Vezi şi ASI, Fond Inspectoratul General Administrativ Iaşi, dosar 3/1947, f. 9 - 10.

[28] Vezi, de exemplu, raportul prefecturii Caraş, pe luna iulie 1947, ASTm, Fond Inspectoratul General Administrativ Timiş Torontal, dosar 34/1947, f. 118.

[29] ASB, Fond Inspectoratul General al Jandarmeriei, dosar 116/1945, f. 77.

[30] Idem, Fond Ministerul de Interne, Direcţia Administraţiei de Stat, dosar 38/1947, f. 99.

[31] Idem, Fond Inspectoratul General al Jandarmeriei, dosar 106/1945, f. 74.

[32] Idem, Fond Ministerul de Interne, Direcţia Administraţiei de Stat, dosar 325, f. 189.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ar fi dorit să formeze un aşa-zis «Guvern Român de Exil», pentru a demonstra străinătăţii lipsa absolută a libertăţii din România şi că dacă aceasta ar fi reuşit, ar mai fi încercat şi alţii să fugă, pentru a aştepta derularea evenimentelor, care precis vor duce la un conflict armat între URSS şi anglo-americani după cum spun ei"[33].

Treptat, demonstraţiile de forţă ale guvernului şi-au atins scopul, demoralizarea, panica şi frica punând stăpânire pe un larg segment al opiniei publice şi, mai ales, al membrilor Partidului Naţional Ţărănesc. Prefectura judeţului Alba raporta, în luna august, că divergenţele politice au dispărut, cetăţenii trecând "în masă" la Partidul Comunist Român[34]. Inspectoratul de Jandarmi Bucureşti observa, în nota informativă nr.148/30 august 1947, că adversarii regimului se abţineau de la orice comentariu politic, doar cei mai îndrăzneţi manifestându-şi credinţa că "situaţia se va schimba"[35]. De aici nu trebuie trasă concluzia că au lipsit acte de manifestare a nemulţumirii populare, mai mult sau mai puţin tacite. De exemplu, la 28 septembrie, în comuna Priseaca Ampoiului din judeţul Alba, în faţa unei delegaţii a Partidului Comunist Român sosită pentru înscrierea locuitorilor în sindicatul agricol, un oarecare Sârbu Trofin - sprijinit imediat de restul celor prezenţi - a arătat că Maniu nu este trădător şi nu poate fi judecat[36]. Pe de altă parte, într-o notă a Siguranţei din 31 octombrie[37] este relatată situaţia ivită la Şcoala profesională Elida Eraclide din Bucureşti. Aici, în momentul când directorul a propus redactarea unei moţiuni de "înfierare" a Partidului Naţional Ţărănesc, cerând, evident, şi o pedeapsă exemplară, a obţinut acordul a doar 5-6 profesori, restul "făcând rezervă".

În preajma deschiderii procesului, organele de siguranţă semnalau reacţii diverse în rândurile susţinătorilor lui Maniu. Inspectoratul Regional de Siguranţă Sibiu consemna în sinteza informativă pe intervalul 19-26 octombrie 1947 că majoritatea foştilor membri ai Partidului Naţional Ţărănesc au continuat să se abţină de la orice comentariu politic. Totuşi, ei credeau că *procesul nu începe pentru că Maniu era grav bolnav la Malmaison*[38]. *Din judeţul* Alba soseau însă informaţii concrete asupra unor reacţii anticomuniste şi promaniste. În comuna Streiuş, mai mulţi ţărani conduşi de învăţătorul pensionar Mitrea Sofronie "au căutat să tulbure liniştea", în timp ce preotul Mihail Puşcaş

---

[33] ASRI, Fond Documentar, dosar 4 277, f. 299. Informaţii similare sunt cuprinse în numeroase rapoarte ale Inspectoratelor Regionale de Siguranţă. Vezi, de exemplu, *Ibidem*, f. 248 - 252 (Inspectoratul Regional de Siguranţă Piteşti) şi *Ibidem*, dosar 4 276, f. 89 - 100 (Inspectoratul Regional de Siguranţă Timişoara).

[34] ASB, Fond Ministerul de Interne, Direcţia Administraţiei de Stat, dosar 26/1947, f. 13.

[35] Idem, Fond Inspectoratul General al Jandarmeriei, dosar 66/1947, f. 318.

[36] Idem, Fond Ministerul de Interne, Direcţia Administraţiei de Stat, dosar 26/1947, f. 51.

[37] ASRI, Fond Penal, dosar 40 001, vol. 7, f. 141.

[38] Idem, Fond Documentar, dosar 4 276, f. 626.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

a refuzat să arboreze drapelul sovietic la o adunare cu caracter religios. În comuna Oarda de Jos, "având loc o reprezentaţie artistică a Uniunii Femeilor Antifasciste din România din Alba Iulia, după plecarea acestei echipe din comună şi în timp ce strigau diferite lozinci ca «Cerem pedepsirea lui Maniu», mai mulţi ţărani rămaşi neidentificaţi au aruncat cu pietre după aceştia"[39]. Acelaşi raport consemna că în judeţul Târnava Mare "spiritul reacţionar" era întreţinut prin presă şi scrisori sosite din Statele Unite, în care era atacat Partidul Comunist, precum şi de echipe ale Misiunii Engleze din România, semnalate mai ales în plasa Rupea[40].

N-au lipsit, desigur, nici chemările deschise la luptă împotriva regimului. Pe lângă cei care o făceau deja cu arma în mână în munţi, sau puneau bazele unor organizaţii conspirative, o formă de ridicare a moralului populaţiei o constituiau manifestele. Un astfel de document din 23 septembrie, semnat de un "luptător al P.N.Ţ", prezentăm în continuare:

"Români!

Noi am respectat, respectăm şi vom respecta toate naţiunile, însă suntem pe faţă împotriva comunismului şi nu vom uita să apărăm întreaga noastră glie.

Va sosi ceasul când duşmanii omenirii vor căuta singuri să intre în fundul pământului.

Când va suna alarma să ne trezim şi să eliberăm pe Iuliu Maniu, Ilie Lazăr şi toţi eroii martiri ai umanităţii şi românismului.

Fraţi români este un păcat mare să lăsăm să fie batjocoriţi fraţi ce luptă sincer pentru binele tuturor.

Să ştiţi, că de nu ne vom ridica acum împotriva celor ce ne asupresc pe cei mai mulţi, vremuri tot mai rele ne vor aştepta.

Pacea a intrat legal în vigoare, însă în realitate, nu"[41].

Procesul conducătorilor Partidului Naţional Ţărănesc a început la Bucureşti, la 20 octombrie, orele 8, sentinţa fiind dată la 11 noiembrie[42]. În boxă se aflau Iuliu Maniu, Ion Mihalache, Nicolae Penescu, Ilie Lazăr, Victor Rădulescu-Pogoneanu, Emil Oprişan, Florin Roiu, Emil Lăzărescu, Camil Demetrescu, Vasile Serdici, Radu Niculescu-Buzeşti, Ioan Mocsony Stârcea, colonelul Ştefan Stoika şi locotenent-colonelul Dumitru Stătescu. Lipseau, Grigore Gafencu, Constantin Vişoianu, Alexandru Cretzeanu şi Grigore Niculescu-Buzeşti, care reuşiseră să se refugieze în Occident[43]. Regia jalnicului spectacol judiciar a fost la înălţime: presa aservită total comuniştilor relata pe

---

[39] *Ibidem*, f. 636.

[40] *Ibidem*, f. 639.

[41] *Ibidem*, dosar 1599, f. 486.

[42] Vezi stenograma desfăşurării procesului, idem, Fond Penal, dosar 40 001, vol. 11, f. 1225, şi dezbaterile sale, *Ibidem*, vol. 9, 900 file.

[43] Vezi *Actul de acuzare în procesul conducătorilor fostului Partid Naţional Ţărănesc*, Bucureşti, 1947. Vezi şi "Frontul Plugarilor", 1 noiembrie 1947.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

larg dezbaterile, sala era plină de profesionişti care interpretau rolul clasei muncitoare indignate, zilnic Tribunalul era asaltat de mii de telegrame în care se cereau pedepse exemplare. Instanţa era condusă de celebrul colonel magistrat Alexandru Petrescu[44].

[44] Acesta se făcuse cunoscut în timpul generalului Antonescu prin sentinţele pronunţate în Transnistria, schimbându-şi radical poziţia după 23 august 1944 şi devenind o sluga devotată a comuniştilor. Vezi şi Robert Lee Wolff, *The Balkans in Our Time*, New York, p. 289. Pentru a ilustra seriozitatea cu care s-a pregătit procesul, reproducem adresa Ministerului de Război, Serviciul de Informaţii al Armatei, Biroul Contrainformaţii, cu nr. 169 266/ 15 octombrie 1947 către Preşedinţia Consiliului de Miniştri şi Ministerul de Interne:

"Am onoarea a vă aduce la cunoştinţă că spre a crea condiţiile de linişte şi securitate deplina desfăşurării procesului primului lot de acuzaţi din P.N.Ţ. în localul Şcoalei Superioare de Răboiu şi pentru a preveni şi esclude cu desăvârşire orice posibilitate de sabotaj, sau tentativă de suprimare asupra inculpaţilor din partea unor complici criminali, Ministerul Apărării Naţionale apreciază că este imperios necesar:

1. Să se amâne începutul dezbaterilor cel puţin până luni 20 octombrie 1947.

2. În acest interval să se ia o serie de măsuri excepţionale preventive de siguranţă totală a localului.

Aceste măsuri sunt determinate de faptul că s-a făcut cunoscut unui număr destul de larg de persoane locul desfăşurării procesului, înainte de a se lua măsuri de siguranţă minime.

Asupra conţinutului acestor măsuri apreciem următoarele ca strict indispensabile:

a. Numirea imediată a unui ofiţer superior de jandarmi Comandant responsabil de securitatea localului, responsabilitatea acestuia să fie delimitată de însăşi începerea operaţiunilor de evacuare a localului.

b. Constituirea unei Comisii-echipe mixte compusă din comandantul responsabil al localului 1-2 tehnicieni de la Comandamentul Geniului sau Ministerul Lucrărilor Publice, delegaţi ai Siguranţei Generale a Statului.

Această echipa trebuie:

- Să evacueze sistematic localul S.S.R., interzicând oricărei persoane din M.A.N. sau S.S.R. care ocupă permanent localul, accesul ulterior evacuării.

- Să verifice minuţios întreg localul, inclusiv instalaţiile şi dependinţele technice (centrală electrică, telefonică, tipografie, case şi dulapuri de fier etc).

- O deosebită atenţie se impune pentru instalaţiunile din Aula, sălile şi camerele învecinate şi cele în care vor fi adăpostiţi inculpaţii.

- Să sigileze – după verificare – fiecare cameră ce nu va fi utilizată pe timpul procesului şi să condamne total intrările secundare laterale.

Se impune de asemenea sigilarea centralei telefonice, Tipografiei şi în general a dependinţelor cu instalaţii technice voluminoase.

Personalul de comandă a localului şi completul va putea fi deservit cu telefoane directe sau printr-o permanenţă de siguranţă la Centrală, dată de Siguranţă Generală a Statului.

- Să instaleze – pe măsura verificării – paza interioară şi exterioară apropiată necesar în special în preajma aulei şi a camerelor în care vor fi adăpostiţi inculpaţii.

c. Organizarea amănunţită a pazei interioare şi exterioare prin măsuri comune luate de Comandantul localului – dispunând de efectivele de jandarmi necesare (verificaţi) - şi delegatul Siguranţei Generale a Statului.

d. Definitivarea măsurilor de detaliu privitoare la accesul în clădire după începerea operaţiunilor de siguranţă enumerate mai sus.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Veniţi după o anchetă care i-a solicitat din plin, Iuliu Maniu, Ion Mihalache şi ceilalţi colegi s-au comportat demn, respingând acuzaţiile ce li se aduceau[45]. Nu vom insista aici asupra derulării propriu-zise a procesului – cunoscut, de altfel -, ci ne propunem să reliefăm urmările şi ecourile lui. Încă înainte de pronunţarea sentinţei, la 4 noiembrie, Direcţia Generală a Siguranţei Statului lua pulsul naţional-ţărăniştilor rămaşi în libertate:

" ... circulă acum lista de subscripţii, cu obligaţia pentru fiecare membru din fostul partid să colecteze contribuţii băneşti pentru susţinerea cheltuielilor procesului. Ca şi cum nu s-ar fi desfiinţat partidul naţional ţărănesc, membrii acestui partid se întrunesc dacă nu la club, atunci la locuinţele particulare ale membrilor acestui partid.

Domocoş, proprietarul unei fabrici şi al unui magazin de maşini agricole în Bulevardul Carol, reprezentantul unei firme americane, a declarat că a adunat până acum peste 800 000 lei onorarii pentru avocaţii apărării"[46].

Oricum, indiferent de onorarii, de avocaţi, de probe, sentinţa a venit implacabilă, de mult stabilită. Imediat, cei condamnaţi au cerut recurs[47]. La 11 noiembrie, Iuliu Maniu se adresa preşedintelui Curţii şi cu *o cerere de nulitate*, anunţând că va prezenta motivele deciziei sale după ce le va cunoaşte pe cele ale sentinţei[48]. Efectul a fost, o dată mai mult, inexistent.

Terminat pentru Maniu şi cei care i-au stat alături în boxa acuzaţilor, procesul bătea la uşă pentru alte "serii" din diferitele eşaloane ale Partidului Naţional Ţărănesc. La 14 noiembrie, Brigada Mobilă din cadrul Direcţiei Generale a Poliţiei se adresa Direcţiei Penitenciarului Văcăreşti căreia îi înainta noii deţinuţi politici - transferaţi de la Piteşti - pentru a fi anchetaţi (Mihai Popovici, generalul Vasile Zorzor, maior Ioan Felican, Gheorghe Albu, Corneliu Coposu, Rihard Hilard, Aurel Mălărescu, Virgil Solomon şi Sterian Chifulescu) solicitând, în acelaşi timp, ca profesorul Gheorghe Zane şi colonelul Romulus Aldea să fie trimişi de la Văcăreşti la Piteşti[49]. Totodată,

---

Ca o măsură de început M.A.N. prin Serviciul de Informaţii al Armatei şi în legătură cu Siguranţa Generală a dat dispoziţiuni de întărire a pazei actuale şi supraveghere exterioară acoperită a localului S.S.R., încă din seara de 14 octombrie 1947.

MINISTRUL APĂRĂRII NAŢIONALE

GENERAL DE ARMATĂ

/ss/ M(ihail) Lascăr" (ASRI, Fond Penal, dosar 40 001, vol. 17, f. 33 - 34).

[45] Vezi, de exemplu, procesele verbale de interogatoriu ale lui Iuliu Maniu, Ilie Lazăr şi Nicolae Penescu, din 30 şi 31 octombrie, *Ibidem*, vol. 2, f. 179 - 185, 189 - 192 şi 197 - 202. Un caz mai special a fost Nicolae Penescu, şantajat prin arestarea soţiei şi fiului său, Fulvia şi Vladimir, puşi în libertate pe parcursul procesului, la 4 noiembrie, *Ibidem*, vol. 75, f. 138.

[46] *Ibidem*, vol. 17, f. 240.

[47] Vezi recursul lui Iuliu Maniu (*Ibidem*, vol. 11, f .226), Ion Mihalache (*Ibidem*, f. 231 - 232) şi Ilie Lazăr (*Ibidem*, f. 240).

[48] *Ibidem*, f. 229.

[49] *Ibidem*, vol. 17, f. 215.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Directorul General al Siguranţei Statului hotăra punerea în libertate a unui lot folosit la proces în frunte cu Niculina Mihalache, Maria I. Lazăr, Ana Măldărescu, Clara Romanov, Lucia Scridon[50]. Majoritatea vor fi însă arestaţi la scurt timp. A doua zi, erau emise mandate de deţinere pe numele lui Aurel Leucuţia (nr. 26 381)[51] şi a generalului Gabriel Negrei (nr. 86 319)[52]. Tot la acest capitol amintim şi faptul ca lotul Maniu a fost expediat iniţial la penitenciarul Galaţi[53] cu excepţia, notabilă, a lui Nicolae Penescu trimis la Craiova.

În privinţa comentariilor la aflarea sentinţei, Direcţia Generală a Poliţiei arăta, la 14 noiembrie, că preşedintele Partidului Social Democrat Independent, Constantin Titel Petrescu, îşi manifestase supărarea pe englezi pentru că l-au abandonat pe Maniu, motiv pentru care întrerupsese legăturile cu Adrian Holman, reprezentantul Marii Britanii la Bucureşti. Cât despre propria soartă, aceeaşi sursă aprecia că Titel Petrescu era optimist, sperând într-o destindere a vieţii politice internaţionale[54].

O reacţie demnă de interes au avut reprezentanţii cultelor, mulţi clerici manifestându-şi sentimentele anticomuniste. Inspectoratul Regional de Siguranţă Oradea informa Direcţia Siguranţei Statului, cu nr. 11 115/14 noiembrie 1947, asupra reflectării procesului în teritoriul urban şi rural. Măsurile luate de autorităţi contra Partidului Naţional Ţărănesc n-au fost bine primite de oamenii bisericii, care au refuzat să vorbească credincioşilor despre "trădarea lui Maniu". În mod concret, raportul prezintă cazul preotului romano-catolic Pfeiffer din Sighet care, anchetat de Siguranţa Maramureş, a declarat că "puterea autorităţilor lumeşti se întinde numai până la uşa bisericii, de acolo el se supune numai autorităţii bisericeşti". Dintre greco-catolici este menţionat Ioan Mihali din Ocna Şugatag, care fusese chiar membru în Comitetul Judeţean al Partidului Naţional Ţărănesc, iar de la ortodocşi Doncea Ion Joldea din Ieud[55].

Nici armata nu era ocolită de tensiuni. Un buletin informativ din 22 noiembrie 1947[56] indica trei cazuri concrete de activitate considerată "negativă". Este vorba despre un manifest anticomunist ce fusese introdus la locuinţele mai multor ofiţeri[57], de un manifest trimis ziarului "Glasul Armatei" şi semnat de

---

[50] *Ibidem*, f. 223.

[51] *Ibidem*, vol. 23, f. 361.

[52] *Ibidem*, f. 11.

[53] Conform notei de repartiţie, celulele de la Galaţi erau ocupate, de la nr. 1 la 8, de Iuliu Maniu, Ilie Lazăr, Ion Mihalache, Nicolae Carandino, Radu Niculescu-Buzeşti, Ştefan Stoika, Camil Demetrescu şi Victor Rădulescu-Pogoneanu; *Ibidem*, vol. 69, f. 17.

[54] *Ibidem*, vol. 5, f. 226.

[55] *Ibidem*, vol. 17, f. 242.

[56] Idem, Fond Documentar, dosar 1599, f. 509 - 512.

[57] "ROMÂNI

Comuniştii şi sateliţii lor au instaurat în ţara noastră un regim de teroare, contrar tuturor principiilor democrate.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Comitetul interimar al Partidului Naţional Ţărănesc[58] şi de o poezie (*Spre răsărit*) pe care studentul Ioan Stănescu o trimisese spre publicare presei militare, care conţinea acrostihul: MANIU IULIU AL NOSTRU SĂ TRĂIASCĂ[59].

Transferarea lotului Maniu la Galaţi a fost destul de rapid aflată de cercurile naţional-ţărăniste care considerau că a fost ales portul de la Dunăre datorită vecinătăţii cu Uniunea Sovietică, luându-se în calcul posibilitatea unei

---

Ei numesc reacţionari pe adevăraţi democraţi care luptă să salveze ţara din mizeria în care se sbate. Ei încearcă să desfiinţeze marile partide democrate: Partidul Naţional Ţărănesc şi Partidul Naţional Liberal. Dar această încercare le este zadarnică.

ROMÂNI

Viitorul ţării e în mâinile noastre. Nu daţi crezare svonurilor mincinoase lansate de comunişti.

Luptaţi pentru eliberarea ţării de sub jugul fără neam şi Dumnezeu care o conduc astăzi" (*Ibidem*, f. 510).

[58] "Bucureşti, 29 octombrie 1947

COMUNICAT

Miercuri 20 oct. 1947 a început în faţa Trib. Militar din Bucureşti procesul conducătorilor P.N.Ţ., în frunte cu dl. Iuliu Maniu şi I. Mihalache, guvernul bepedist, prezidat de dl. P. Groza, urmărind grabnica şi totala comunizare a ţării în contra aproape a unanimităţii poporului român, a lovit fără cruţare în P.N.Ţ şi conducerea acestuia, piedica cea mai însemnată în calea planurilor sale nefaste. P.N.Ţ. a fost tot timpul şi s-a dovedit şi cu ocazia alegerilor parlamentare din anul trecut, cel mai puternic instrument de guvernare din România şi în acelaşi timp, cea mai viguroasă expresie a democraţiei naţionale. Acest partid este prin definiţie un partid de ordine şi legalitate, lucrând numai la lumina zilei şi cu mijloace legale. Aşa a condus şi a lucrat dl. Iuliu Maniu, aşa vom proceda şi noi, cei crescuţi în şcoala sa politică.

Procesul cum se judecă acum alcătuieşte cea mai monstruoasă înscenare ce s-a cunoscut vreodată în istoria noastră. Au fost călcate în picioare toate principiile şi normele umane şi drepte care stau la temelia societăţii omeneşti moderne. Guvernul B.P.D-ist a trimis în boxă bărbaţi luminaţi, mari patrioţi şi democraţi, lipsiţi de dreptul sfânt de apărare, într-o ţară în care cel puţin 90% din populaţie îl stimează şi urmează.

Faţă de acestea, membrii P.N.Ţ, rămaşi liberi ţinem să aducem la cunoştinţa ţării şi a lumii din afară că înţelegem să ducem mai departe steagul partidului, purtat cu atâta bărbăţie şi destoinicie de marele nostru preşedinte dl. Iuliu Maniu. Credem cu tărie că numai ideile care alcătuiesc programul partidului nostru precum şi tactica sa vor mântui România, care sub actualul regim a ajuns o ţară o miseriei şi teroarei.

Denunţăm opiniei publice din ţară şi străinătate metodele criminale ale guvernului de azi, care, nesocotind legile ţării şi convenţiile internaţionale, a îndrăsnit să disolve P.N.Ţ. şi să ducă pe banca acuzaţilor pe marele patriot şi democrat dl. Iuliu Maniu, precum şi aproape pe toţi ceilalţi fruntaşi ai P.N.Ţ., supunându-i unui regim de exterminare. Mii de cetăţeni nevinovaţi zac în închisori şi lagăre de luni de zile, aplicându-li-se acelaşi regim.

P.N.Ţ. trăieşte şi duce lupta începută de marii săi şefi prin aproape unanimitatea românilor, care au crezut şi cred încă cu tărie în dreptatea cauzei reprezentată de acest partid. Poporul român, prin P.N.Ţ., trimite omagiul şi recunoştinţa lui marilor săi conducători, pe care dacă guvernul teroarei de azi îi consideră acuzaţi, el îi consideră ca martirii cauzei naţionale şi îi asigură că lupta lor va fi urmată până la complectă biruinţă.

Conducerea interimară a P.N.Ţ." (*Ibidem*, f. 511).

[59] *Ibidem*, f. 512.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

eventuale deportări. De asemenea, se zvonea că la coborârea condamnaţilor din tren la Galaţi, aceştia au trecut prin cordoane de sindicalişti şi alţi membri ai Partidului Comunist şi Social Democrat care, deşi aveau consemnul să-i huiduiască, ar fi păstrat tăcerea[60].

Arestarea conducerii şi desfiinţarea Partidului Naţional Ţărănesc au constituit un moment de cotitură al "democraţiei-populare", comuniştii anihilând cea mai puternica forţă politică care le ameninţa dominaţia. Cu toate că mulţi români n-au depus armele chiar şi după momentul 30 decembrie 1947 – semnul clar al căderii definitive a cortinei de fier în România – sau au ales alte forme pentru a ridica moralul compatrioţilor[61], este evident că prin interzicerea Partidului Naţional Ţărănesc calea spre dictatura comunistă s-a netezit.

L'INTERDICTION ET LE PROCES DU PARTI NATIONAL PAYSAN
(Résumé)

L'interdiction du Parti National Paysans, l'enquête et le procès de ses dirigeants fut un moment décisif de l'histoire contemporaine de la Roumanie. Ainsi, pendant l'été et l'automne de 1947, la route vers la dictature communiste a connu un grand succès.

Le prétexte utilisé par les autorités fut le moment Tâmădău, le 14 juillet 1947. Après ça, Iuliu Maniu, Ion Mihalache, Nicolae Penescu, Ilie Lazăr et Nicolae Carandino ont été emprisonné. Puis, et les autres dirigeants du Parti National Paysans ont connu le même traitement.

Nous discutons la manière dans laquelle le Ministre de l'Intérieur, d'une part, et la Parti National Paysans, de l'autre, ont agi pour profiter où pour sortir de la situation. Nous utilisons des documents d'archives pour démontrer que l'interdiction du Parti National Paysans a été un objectif essentiel pour les communistes roumaines et pour leurs protecteurs de Moscou. Après le procès, l'abolition du régime monarchique constitutionnelle et la proclamation de la République Populaire marquent le début officiel de l'époque communiste en Roumanie.

[60] *Ibidem*, f. 537.

[61] Un singur exemplu preluat din buletinul informativ din 15 decembrie 1947: "Pe pereţii şcolii primare din comuna Atoiaş Bihor, a fost găsit scris «Trăiască Iuliu Maniu». Cercetările nu au identificat pe autor", *Ibidem*, f. 508.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

DORIN DOBRINCU

ÎNCEPUTURILE REZISTENŢEI ARMATE ANTICOMUNISTE ÎN ROMÂNIA

Rezistenţa armată anticomunistă reprezintă una dintre temele puţin abordate de istoricii români, din două motive: 1. imposibilitatea de a se pronunţa, timp de decenii, asupra subiectului şi 2. lipsa materialului documentar sechestrat în arhivele Securităţii.

Explorarea unei probleme precum cea pe care o avem în vedere presupune, mai întâi, o delimitare cronologică. Până în prezent, s-au propus ca date ale desfăşurării rezistenţei armate anticomuniste în România anii 1944 - 1958[1], 1944 - 1962[2], 1945 - 1962[3] sau 1946 - 1958[4]. În ceea ce ne priveşte, credem că putem vorbi despre o rezistenţă armată antisovietică şi anticomunistă din 1944 până la începutul deceniului VII[5]. Pentru o mai bună sistematizare, rezistenţa trebuie împărţită în etape, acestea fiind determinate şi de schimbările cu caracter politic care au avut loc în România acelor ani. Deşi nu există o delimitare strictă, se pot distinge două mari faze. Prima îşi are originile încă în 1944 şi durează până la începutul anului 1948 (aproximativ odată cu plecarea Regelui Mihai I din ţară, în ianuarie 1948, ca urmare a abdicării forţate la 30 decembrie 1947), partizanii anticomunişti acţionând în condiţiile regimului "democrat-popular", care încerca să creeze impresia existenţei unui sistem politic pluralist. Cea de a doua fază poate fi cuprinsă între 1948 şi începutul

---

[1] Cristian Troncotă, *Procesul Mişcării Naţionale de Rezistenţă. 1946*, I, în A. T., an. III, nr. 3/1995, p. 120.

[2] Eugen Şahan, *Aspecte din rezistenţa românească împotriva sovietizării în perioada martie 1944 - 1962*, în "Analele Sighet", 2, *Instaurarea comunismului-între rezistenţă şi represiune*, Bucureşti, Fundaţia Academia Civică, 1995, p. 213 - 294.

[3] Dennis Deletant, *România sub regimul sovietic*, Bucureşti, Fundaţia Academia Civică, 1997, p. 78.

[4] Cicerone Ioniţoiu, *Rezistenţa armată anticomunistă din munţii României. 1946 - 1958*, ed. a II-a, Bucureşti, Editura "Gândirea Românească", 1993.

[5] Existenţa unor luptători anticomunişti înarmaţi şi la începutul anilor '60 este probată documentar. În acest sens, vezi Marius Lupu, Cornel Nicoară şi Gheorghe Onişoru, *Cu unanimitate de voturi. Sentinţe politice adunate şi comentate*, Bucureşti, Fundaţia Academia Civică, 1997, p. 370 - 373.

Anuarul Institutului de Istorie "A.D.Xenopol", tom XXXIV, 1997, p. 111 - 136.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

deceniului VII, lupta armată desfăşurându-se în condiţiile existenţei unui stat totalitar, care, pe lângă faptul că exercita un control aproape complet asupra societăţii, îşi constituise şi perfecţionase structurile represive de tip sovietic.

În continuare vom avea în atenţie doar începuturile rezistenţei armate anticomuniste, care se circumscriu, în general, primei faze a acestui fenomen.

Tratarea începuturilor rezistenţei armate anticomuniste în România întâmpină unele dificultăţi, datorate în principal situaţiilor conjuncturale destul de dificil de delimitat. A existat o rezistenţă în Bucovina, în martie-august 1944, care a fost antisovietică şi anticomunistă, componenta ideologică jucând un rol foarte important în cel de-al doliea război mondial, mai ales în Răsărit. Un al doilea segment a fost cel al rezistenţei legionare, desfăşurată cu ajutorul Germaniei şi canalizată prin intermediul paraşutiştilor. Această etapă a rezistenţei s-a desfăşurat cu aproximaţie între 23 august 1944 - toamna anului 1945. Concomitent cu rezistenţa legionară s-au constituit grupurile de rezistenţă fără coloratura unei anume formaţiuni politice. Această secţiune este cea mai bine reprezentată din punct de vedere documentar, ea extinzându-se, de altfel, pe perioada mai multor ani. S-au constituit unele organizaţii mari, având printre membrii activi sau susţinători personalităţi din sfera politicii înalte ori din cadrele active sau în rezervă ale armatei, inclusiv în cele mai înalte structuri de comandă.

În stadiul actual al documentării nu am putut stabili o legătură clară între cele trei segmente ale rezistenţei armate anticomuniste din perioada de început. De aceea, am fost nevoiţi să realizăm o tratare separată a lor, elementul care asigură coerenţa studiului nostru fiind dat de succesiunea cronologică a celor trei secţiuni pe care le-am depistat în faza de debut a rezistenţei.

La sfârşitul lunii martie 1944, în contextul desfăşurării operaţiunii Uman-Nicopol, trupele sovietice pătrund pe teritoriul României. În aceste condiţii, aveau să intre în foc şi formaţiunile de luptă înfiinţate la iniţiativa Marelui Stat Major al Armatei Române şi dispuse de-a lungul Carpaţilor Orientali. Ele aveau misiunea de a apăra linia frontului, precum şi de a acţiona împotriva eventualelor infiltrări inamice[6]. Astfel au apărut batalioanele fixe regionale - în total au fost 9 - dispuse pe graniţa cu Ungaria. A existat un batalion regional fix în Vrancea, unul în Neamţ, un altul într-o zonă a munţilor corespunzătoare oraşului Turda etc.[7]. Cel mai nordic era batalionul regional fix "Bucovina", comandant de colonelul Bătătorescu. Structurat pe trei companii, batalionul avea în componenţă militari în termen şi voluntari bucovineni, atât dintre români, cât şi dintre ucrainienii antisovietici[8].

---

[6] Constantin Dinu Vasiliu, *Munţii Bucovinei, primii munţi în flăcări*, în "Memoria", nr. 10, p. 100; Eugen Şahan, *op. cit.*, p. 217.

[7] Constantin Dinu Vasiliu, *op. cit.*, p. 101.

[8] *Ibidem*; Eugen Şahan, *op. cit.*, p. 217.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

La 1 mai 1944, căpitanul Cucu, comandant al Centrului de Informaţii de la Băcău, a constituit un grup de partizani, denumit "Vulturii", cuprinzând civili şi militari. Formaţiunea s-a instalat pe muntele Dumitriţa, comuna Fălcău-Rădăuţi, în rândurile sale fiind integraţi mai ales refugiaţi din teritoriile cedate URSS-ului în 1940 şi reocupate de Armata Roşie în primăvara anului 1944. Conducătorul grupului era Gherman Istrate. Misiunile constau în efectuarea de incursiuni în spatele frontului sovietic, de a culege informaţii cu caracter militar şi social-politic, pe care să le difuzeze apoi prin aparatul de radio-difuziune[9].

Tot în Bucovina au fost organizate de către Armata Română (Comandamentul româno-german din Bucovina), începând din iunie 1944, şcolile de partizani de la Sadova[10] şi Fundu Moldovei. Până la 23 august 1944, în aceste şcoli au fost instruite trei serii de luptători în acţiuni de gherilă[11].

În paralel cu existenţa batalioanelor fixe şi pentru o mai mare eficienţă, Marele Stat Major a dispus crearea "unităţilor mobile", compuse dintr-un număr restrâns de oameni[12]. În componenţa acestor "unităţi mobile" s-au aflat atât români, cât şi ostaşi germani, însă comanda au asigurat-o întotdeauna românii, chiar dacă erau inferiori în grad[13]. Dintre grupurile mobile care au acţionat în Bucovina amintim pe cel din Voitinel, Horodnic şi Vicov, condus de Vladimir Macoviciuc, care a intrat în acţiune la 15 aprilie 1944; grupul din Suceviţa, al lui Ion Vatamaniuc, la 28 aprilie; grupul din Putna, având în frunte pe Constantin Cenuşă, în mai 1944[14]. Activitatea acestor formaţiuni de luptă, mai mult antisovietice, dar şi anticomuniste (dacă avem în vedere că trupele de ocupaţie începuseră, deja, să instaleze în zonele pe care le controlau o administraţie "populară"[15]), a scăzut în intensitate după 23 August 1944, ca urmare a dezagregării lor, dar nu a încetat cu desăvârşire. Dintre cei care au

---

[9] Marius Lupu, Cornel Nicoară, Gheorge Onişoru, *op. cit.*, p. 230 - 231.

[10] Adrian Brişcă, *Rezistenţa anticomunistă din Bucovina. Lupta de la Bâtca Corbului. 18 ianuarie 1955. Încercare de reconstituire*, în A.T., an. I, nr. 1/1993, p. 89.

[11] Eugen Şahan, *op. cit.*, p. 218.

[12] Constantin Dinu Vasiliu, *op. cit.*, p. 101; Eugen Şahan, *op. cit.*, p. 218.

[13] Constantin Dinu Vasiliu, *op. cit.*, p. 101; Adrian Brişcă, *op. cit.*, p. 89.

[14] Adrian Brişcă, *op. cit.*, p. 89. Aceste grupuri au avut numeroase acţiuni îndrăzneţe, mai ales cel al lui Vladimir Macoviciuc. "Acesta, la una din misiunile primite în ziua de 20 iunie 1944, face o ambuscadă, în care cade Statul Major al unei divizii sovietice ce făcea parte din armata a 40-a, Frontul 2 ucrainean: nouă ofiţeri superiori şi 54 de grade inferioare. După această ispravă le ia epoleţii, portharturile şi toate documentele, cu care se prezintă la comandamentul româno-german din Câmpulung-Moldovenesc. Generalul Cămăraşu personal i-a decorat cu «Virtutea Militară»." (Gavril Vatamaniuc, *Lupta armată împotriva comunismului în Bucovina şi reprimarea ei*, în "Analele Sighet", 2, *Instaurarea comunismului-între rezistenţă şi represiune*, Bucureşti, Fundaţia Acedemia Civică, 1995, p. 309). Pentru acest episod, vezi şi A. Brişcă, *O zi din viaţa unui partizan. Documente privind viaţa cotidiană a partizanilor anticomunişti din Bucovina. 1944 - 1958*, VI, în A. T., an III, 3/1995, p. 86 - 90.

[15] Dumitru Şandru, *Instaurarea administraţiei comuniste în Moldova, în 6 martie 1945. Începuturile comunizării României*, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1995, p. 59 - 77.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

luptat în "unităţile mobile" din Bucovina, în 1944, o mare parte se vor regăsi şi în perioada următoare integraţi mişcării de rezistenţă armată. Dintre cei cunoscuţi pentru activitatea lor amintim pe Vladimir Macoviciuc, Ion şi Gavril Vatamaniuc, Constantin Mirăuţă, Constantin Cenuşă, Cozma Pătrăuceanu, Vasile Motrescu. Ulterior se vor alătura şi alţii, ca Silvestru Macoviciuc, Jenică Arnăutu, Filaret Gămălău, dr. Gheorghe Vasilache,colonelul Vasile Cârlan, Liviu şi Sorin Mărgineanu etc.[16].

Un capitol important şi distinct al rezistenţei armate anticomuniste este reprezentat de activitatea grupurilor legionare de rezistenţă, paraşutate de către germani pe teritoriul României după 23 august 1944.

Lovitura de stat din ziua menţionată mai sus a provocat nu numai prăbuşirea frontului antisovietic din Moldova, ci şi ieşirea de sub controlul Germaniei a României şi a statelor de la sud de Dunăre. La acestea se adăuga pierderea de către germani a zonei petroliere româneşti, cea mai importantă din Europa la ora accea, dacă excludem zona caucaziană. După 23 august 1944 situaţia Germaniei privind aprovizionarea cu carburanţi era de-a dreptul disperată, ceea ce reiese cu claritate dintr-un raport secret înaintat O.K.W.-ului la 13 octombrie 1944. Potrivit acestuia, producţia de carburant din octombrie, comparativ cu producţia ultimei luni "normale" (aprilie 1944), deci înaintea pierderii Ploieştilor, scăzuse cu 95% la cherozină, cu 61% la benzină şi 40% la motorină[17].

Pentru a recâştiga poziţiile pierdute în România, Reichul a dispus eliberarea, imediat după lovitura de stat de la 23 august 1944, a legionarilor consideraţi "oaspeţi" ai săi. Pe 25 august 1944, Horia Sima a redactat o *Proclamaţie* către ţară, care a fost difuzată la Radio Donau[18]. La începutul lunii septembrie 1944, Comandantul Mişcării Legionare a primit o scrisoare de la

---

[16] Constantin Dinu Vasiliu, *op. cit.*, p. 108. De rezistenţa armată anticomunistă în Bucovina s-a ocupat, în mod special, Adrian Brişcă, publicându-şi investigaţiile în "Arhivele Totalitarismului". Între altele, a realizat şi câteva scurte biografii ale unor partizani anticomunişti, care au acţionat atât în perioada 1944, cât şi după aceea: *Ion Vatamaniuc (1903 - 1992)*, în "A. T.", an. I, nr. 1/1993, p. 188 - 189; *Constantin Cenuşă (1911-1964)*, în A. T., an. II, nr. 1 - 2/ 1994, p. 324 - 327; *Vladimir Macoviciuc (1905 - 1946)*, în A. T., an. II, nr. 3/1994, p. 240 - 242; *Vasile Motrescu (1920 - 1958)*, în A. T., an. II, nr. 4/1994, p. 217 - 220; *Cozma Pătrăuceanu (1909 - 1992)*, în A. T., an. III, nr. 1/1995, p. 223 - 225; *Silvestru Macoviciuc (1926 - 1969)*, în A. T., an IV, nr. 11-12/1996, p. 172 - 175.

[17] Günter Klein, *Începuturile rezistenţei antisovietice în România (23 august 1944 - 6 martie 1945)*, în *6 martie 1945. Începuturile comunizării României*, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1995, p. 300.

[18] Horia Sima, *Pentru ce am pierdut războiul din Răsărit şi am căzut în robia comunistă*, extras din Buletinul Comitetului Naţional Româno-American, Anul XV, 20 aprilie 1972. Cu revizuiri şi adăugiri, în Horia Sima, *Antologie legionară. Opera publicistică*, vol. VI, selectată şi îngrijită de Victor Corbeţ. Revizuită şi tiparită de Traian Golea, colecţia "Omul Nou", Miami Beach, Florida, 1994, p. 71. Vezi şi Faust Brădescu, *Guvernul de la Viena*, ed. a II-a revizuită, Bucureşti, Editura Majadahonda, 1997, p. 158.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Hitler, în care acesta din urmă îi cerea să recruteze din Transilvania contingente de voluntari cu care să blocheze pasurile Carpaţilor contra Armatei Roşii. H. Sima îi răspundea Führerului că nu dispunea de asemenea forţe, că nu se putea angaja în operaţie, deoarece îi lipsea un teritoriu de mobilizare[19], dar îi propunea "o alternativă politică"[20]. Să trimită în România pe Constantin Stoicănescu, "cel mai bun om pe care îl aveam"[21], după cum se exprima Horia Sima, "cu o misiune fundamental diferită. Nu să mobilizeze oameni, nu să întreprindă vreo acţiune militară, ci, dimpotrivă, să încerce o răsturnare din interior a actualului regim (instalat la 23 august 1944, D. D.). I-am propus un *23 August invers* (subl. ns., D. D.), care să se realizeze în favoarea Germaniei şi a poporului român. Sunt convins că acest plan ar reuşi din cauza ororilor pe care le săvârşesc Ruşii pe unde trec şi care au îngrozit populaţia. Această stare de spirit, folosită cu tact şi îndemânare, poate duce la o captare a forţelor militare româneşti în favoarea vechiului aliat. Printr-o răsturnare din interior, armatele ruseşti ar fi prinse [...] între frontul german şi rebeliunea militară din România şi ar fi nimicite"[22]. Potrivit aceluiaşi Horia Sima, "alternativa politică i-a surâs Führerului", care imediat a dat ordin ca Stoicănescu să plece în România. Îmbrăcat în uniformă germană, acesta a fost transportat la Târgu Mureş, care se afla încă sub control german. Rămas în oraş după ce germanii l-au evacuat, Stoicănescu s-a îndreptat apoi spre sud, el fiind şi cel dintâi legionar care a plecat spre Bucureşti[23].

La scurt timp după aceea, au început pregătirile pentru trimiterea în România a lui Andreas Schmidt, şeful Grupului Etnic German, care era de acord cu planul expus de Sima lui Hitler, că era posibilă o răstunare internă în România cu ajutorul legionarilor. A. Schmidt i-a cerut lui H. Sima să fie însoţit de un grup de fruntaşi legionari, dispunând de o autoritate suficient de mare ca să acopere toată aria legionară a ţării, putând să mobilizeze efectivele necesare unei acţiuni interne. Aceasta venea şi în ajutorul lui Stoicănescu. Împreună cu A. Schimdt, în ţară au fost trimişi N. Pătraşcu, secretar general al Mişcării Legionare, şeful grupului şi înlocuitorul lui Horia Sima în România, ajutat de Nistor Chioreanu, fostul şef al Regionalei Ardealul de Sud. Alături de ei era şi Ilie Colhon, şef al judeţului Alba, precum "şi alţi fruntaşi legionari, care se bucurau de o faimă recunoscută în întreaga ţară". În total, 8 legionari au fost incluşi în această echipă "deschizătoare de drum". Grupul acesta nu a avut nici o

---

[19] Horia Sima, *op. cit.*, p. 72; Idem, *Guvenul Naţional Român de la Viena*, Madrid, Editura Mişcării Legionare, 1993, p. 20 - 21.

[20] Idem, *Guvernul National Român de la Viena*, p. 21.

[21] Idem, *Pentru ce am pierdut razboiul din Rasărit*, p. 73.

[22] Idem, *Guvernul Naţional Român de la Viena*, p. 21; Idem, *Pentru ce am pierdut războiul din Răsărit*, p. 73.

[23] Idem, *Guvernul Naţional Român de la Viena*, p. 21; Idem, *Pentru ce am pierdut războiul din Răsărit*, p. 73.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

instrucţie specială, ci doar cunoştinţe sumare de paraşutare. Lansarea a avut loc la începutul lunii octombrie 1944[24], dar, din cauza artileriei antiaeriene ruseşti, ea s-a produs în Banatul sârbesc. În cele din urmă au ajuns în România, unde au început reorganizarea Mişcării Legionare[25].

În paralel, legionarii fideli lui Horia Sima (care va constitui, oficial la 10 decembrie 1944, Guvernul Naţional Român, cu sediul la Viena[26]) au pus bazele unei "Armate Naţionale", care să lupte alături de Germania[27]. Deşi nucleul acestei "armate" l-au constituit legionarii, grosul trupelor era reprezentat de prizonieri şi de refugiaţi. Centrul de instruire a fost stabilit la Grosskirschbaum, aproape de Frankfurt am Oder[28], de unde s-a mutat la Döllersheim, la 90 km nord-vest de Viena[29]. În afară de aceste mari centre ale "Armatei Naţionale", mai existau câteva nuclee, care se instruiau în şcoli speciale, răspândite în jurul Vienei. Prima şcoală specială s-a înfiinţat la Breitenfurth. Şcoala aparţinea Abwehrului, fiind sub comanda locotenentului Pfeiffer. Aici au fost pregătite cele opt echipe paraşutate în ţară, în decembrie 1944[30]. O altă şcoală specială a fost la Korneuburg, unde se făcea instrucţie pentru lupta de guerrilă. Comandant era locotenentul Müller, iar ajutor Virgil Popa. Grupul aparţinea organizaţiei Skorzeny[31]. Cel de-al treilea centru era la Stockerau, lângă Korneuburg. Formaţia era cea mai numeroasă, denumită Jagdkommando Szorzeny Sud-Ost. Din ea făcea parte şi un grup românesc, comandant de maiorul Tobă. Pregătirea acestui grup era centrată spre un obiectiv militar de amploare. În momentul

---

[24] Idem, *Guvernul Naţional Român de la Viena*, p. 37 - 38. Într-o *Dare de seama sumară asupra activităţii Mişcării Legionare de la 23 august 1944 până la 1 februarie 1948*, realizată la 10 februarie 1948, se spune că paraşutarea acestei echipe a avut loc in noaptea de 6/7 noiembrie 1944 (*Cartea Albă a Securităţii*, vol. I, *23 august 1944 - 30 august 1948*, s.l., 1997, p. 427. În continuare se va cita: *Cartea Albă a Securităţii*). Probabil că memoria i-a jucat o festă lui Horia Sima, propunând începutul lunii octombrie 1944 ca dată a lansării primului grup de legionari, adică o luna mai înainte faţă de data dezvăluită de documentele emanate de la serviciile secrete româneşti.

[25] Horia Sima, *Guvernul Naţional Român de la Viena*, p.38.

[26] *Ibidem*, p. 87; Faust Brădescu, *op. cit.*, p. 136.

[27] Horia Sima dă ca dată a înfiinţării "Armatei Naţionale" ziua de 29 septembrie 1944, în *op. cit.*, p. 105; vezi şi Faust Brădescu, *op. cit.*, p. 165.

[28] Horia Sima, *op. cit.*, p. 106; Faust Brădescu, *op. cit.*, p. 165.

[29] Horia Sima, *op. cit.*, p. 111.

[30] *Ibidem*, *op. cit.*, p. 120; vezi şi Faust Brădescu, *op. cit.*, p. 167. Pentru amănunte privind instrucţia, condiţiile şi atmosfera de la Breitenfurth, vezi Filon Verca, *Paraşutaţi în România vândută. Mişcarea de rezistenţă. 1944 - 1948*, Timişoara, Editura Gordian, 1993. Verca a fost comandantul unei echipe care trebuia să fie paraşutată pe valea Timişului, dar, din raţiuni necunoscute, lansarea a avut loc la 200 km spre vest. El oferă numeroase amănunte privind activitatea sa şi a ceea ce a rămas din echipa lui după paraşutare. Informaţii lacunare despre şcoala de instrucţie de la Breitenfurth oferă şi Petru Gheorgheoni , în *Năzuinţi şi deznădejdi - Tragedia tineretului în epopeea neamului*, Bucureşti, Editura "Gândirea Românească", s.a., p. 11 - 12.

[31] Horia Sima, *op. cit.*, p. 121; vezi şi Faust Brădescu, *op. cit.*, p. 167.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

declanşării ofensivei germane în Ungaria, misiunea lor era să taie liniile de comunicaţie în spatele frontului sovietic[32]. Se intenţiona pregătirea a o sută de echipe, cu misiuni care variau în funcţie de şcoala specială pe care o urmaseră. Existau "echipe de salvare, atacuri punctuale, observaţii şi informaţii, organizare de grupuri de rezistenţă"[33].

După lansarea echipei lui Nicolae Pătraşcu, care, după cum aminteam, avea misiunea de a-i organiza pe legionari, au mai fost paraşutate alte şapte echipe înainte de Crăciunul anului 1944[34]. Din anchetele efectuate de Poliţia de Siguranţă, reiese că fiecare echipă era formată din 8 membri: un şef, doi radiotelegrafişti şi 5 luptători[35] special instruiţi pentru lupta de gherilă. Din punct de vedere al dotării, echipele dispuneau de un aparat de radioemisie portativ; revolvere calibrul 7,65 mm şi 9 mm, cu câte două încărcătoare şi 50 de cartuşe pentru fiecare membru; 5-6 pistoale automate de tip rusesc; două grenade defensive de fiecare membru; 300.000 de lei, 2 napoleoni de aur şi 2-3000 de ruble pentru fiecare component al echipei; haine civile şi militare româneşti; acte civile şi militare false, precum şi tot felul de imprimate pentru confecţionarea de legitimaţii; alimente conservate pentru cinci zile; un balot cu alte arme şi muniţii; scheme, desene şi fotografii, instrucţiuni scrise necesare identificării depozitelor de arme şi explozibili, ascunse de legionarii fugiţi în Germania sau de trupele germane în retragere; cifru pentru comunicări prin radio. După lansare, membrii echipei se regrupau pentru a merge la locul de destinaţie şi a ascunde materialele paraşutate. În intrevalul de trei zile după lansare, telegrafistul echipei trebuia să anunţe la Viena sosirea lor la locul fixat, timp de trei săptămâni, zilnic, între orele 10-11. În cazul în care în acest interval nu dădeau nici un semn de viaţă, comandamentul considera aparatul pierdut, distrus etc. În consecinţă, pe locul de destinaţie se făceau trei focuri sub formă de triunghi, în fiecare vineri şi sâmbătă, între orele 20-23, care marcau

---

[32] Horia Sima, *op. cit.*, p. 121; vezi şi Faust Brădescu, *op. cit.*, p. 167.

[33] Faust Brădescu, *op. cit.*, p. 167.

[34] Horia Sima, *op. cit.*, p. 184. Filon Verca afirmă că lansarea grupului său a avut loc în noaptea de 9/10 decembrie 1944 (Filon Verca, *op. cit.*, p. 2). Grupul lui Petru Gheorgheoni a fost paraşutat după 15 decembrie 1944, lângă Călan, la est de Deva şi sud de Mureş (Petru Gheorgheoni, *op. cit.*, p. 13). În *Cartea Albă a Securităţii*, p. 52, se susţine că în noaptea de 8/9 noiembrie 1944 a fost paraşutat un grup la Vinţ, lângă Alba Iulia, pentru ca în noaptea de 21/22 decembrie 1944 să fie lansate alte şapte echipe în diferite puncte ale României.

[35] *Cartea Albă a Securităţii, p. 52.* Horia Sima nota că fiecare echipă "era formată din 5-6 persoane. În afară de telegrafişti (doi la număr, D. D.), intrau în componenţa echipelor încă 3-4 legionari" (Horia Sima, *op. cit.*, p. 183). Filon Verca spune că înainte de plecarea spre ţară urmau să se formeze "echipe de câte 6 - 8 persoane. Un şef de echipă, care în mod normal era telegrafistul, ajutat de un al doilea telegrafist, un şef de sabotaj, ajutat de 3-4 oameni". În cele din urmă, echipa pe care a condus-o Verca a fost formată din 6 legionari (Filon Verca, *op. cit.*, p. 21). Grupul lui Petru Gheorgheoni era compus din 7 persoane (Petru Gheorgheoni, *op. cit.*, p. 14).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

avioanelor germane locul unde se găseşte echipa, pentru a fi lansat alt aparat, arme, muniţii etc.[36]. Misiunea pe care o aveau echipele, trasată de Comandamentul german şi de Horia Sima, cuprindea două faze. Prima era cea "informativă: mişcări de trupe, probleme militare, economice, politice, culese după un sistem de organizare pe specialităţi. Faza informativă condiţiona organizarea, luarea de contact". Înainte de a trece la orice acţiune, echipele paraşutate trebuiau să ia legătura cu responsabilii de regiuni lansaţi înainte şi care primiseră instrucţiuni amănunţite. Cea de-a doua fază era "cea mai delicată: sabotarea". Urmau a fi sabotate "trenuri transportând muniţii pe front (ruseşti, fără îndoială) astfel întrerupând circulaţia pe cât mai lung timp posibil"[37]. Însă, legionarii din echipele paraşutate au primit instrucţiuni ferme de la Horia Sima, trecând peste dorinţele germanilor, "să se abţină de la orice act de sabotaj, considerate acte contra-producătoare", cu efecte minime pe plan militar, dar atrăgând represalii asupra populaţiei. Trebuiau să ia contact cu legionarii din zona în care erau lansaţi, "să formeze o reţea de organizaţii legionare locale", care să se opună sovieticilor. Înainte de toate, să reconstituie Mişcarea Legionară "în vederea unei lupte de lungă durată în clandestinitate"[38].

Echipele legionare paraşutate de către germani în toamna-iarna anului 1944 au activat intens în zonele fixate lor[39]. Într-o sinteză informativă din 19 mai 1945 se menţionează că primele informaţii privitoare la "o mişcare subversivă aşa-zisă de rezistenţă" au fost comunicate instituţiilor în drept la mijlocul lunii octombrie 1944[40]. Despre ce era vorba? În rapoartele informative primite din diferite regiuni muntoase, în special din Transilvania, sectorul Braşov-Făgăraş-Sibiu, se menţiona că fuseseră observate grupuri de indivizi, având asupra lor arme, explozibili şi muniţii, cei mai mulţi făcând parte din unităţi militare. Cei avuţi în vedere s-au retras în munte. Se credea că aveau intenţia de a efectua sabotaje în spatele trupelor româno-sovietice care treceau spre front. În luna noiembrie 1944, au fost semnalate atât în vechiul regat (în judeţele Gorj şi Mehedinţi), cât şi în Transilvania (în sectorul Braşov-Hunedoara), în apropierea şoselelor de mare circulaţie şi a căilor ferate, pe unde

[36] *Cartea Albă a Securităţii*, p. 427 - 428.

[37] Filon Verca, *op. cit.*, p. 21; vezi şi Horia Sima, *op.cit.*, p. 183. O informare detaliată, deşi viciată într-o oarecare măsură de adaptarea serviciilor informative româneşti la noua situaţie de după 23 august 1944, se găseşte în procesele verbale ale anchetelor efectuate de Poliţia de Siguranţă asupra celor care făcuseră parte din echipele paraşutate şi fuseseră capturaţi (*Cartea Albă a Securităţii*, p. 52).

[38] Horia Sima, *op. cit.*, p. 183 - 184. Aserţiunea Comandantului Legiunii este confirmată de Filon Verca, *op. cit.*, p. 22.

[39] Într-o sinteză informativă privind activităţile Mişcării Naţionale de Rezistenţă, din 19 mai 1945, se descriu succint, dar neclar, acţiunile unor asemenea grupuri paraşutate (Radu Ciuceanu, *Mişcarea Naţională de Rezistenţă. Sumanele Negre. Dosarul operativ*, în A. T., an. II, nr. 1 - 2/1994, p. 243 - 257).

[40] *Ibidem*, p. 243.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

se efectuau transporturi militare, grupuri suspecte de ostaşi. După investigaţii, s-a ajuns la constatarea că aveau o atitudine contrară regimului[41]. Ca urmare a unor cercetări ale Jandarmeriei în judeţele Braşov-Făgăraş, Sibiu, Timiş, Caraş, Arad şi Hunedoara, s-au efectuat descinderi în munţi, descoperindu-se "depozite masive de armament, muniţiuni şi alimente"[42]. Numeroase cabane şi stâne din munţi fuseseră locuite, dar cei care le ocupaseră fugiseră la apropierea jandarmilor. În unele sate au fost prinşi civili sau militari în uniforme fără însemne, înarmaţi. Se considera că aceştia făceau parte din ceea ce avea să devină, ulterior, "Mişcarea de Rezistenţă", care era definită ca o "acţiune subversivă, îmbrăcată sub aspectul unor grupuri de dezertori". Obiectivul acestei "formaţiuni" era considerat "contracararea acţiunii partidului comunist, sub toate formele"[43].

În aceeaşi sinteză informativă se făcea o legătură directă între "Mişcarea de Rezistenţă Naţională" şi paraşutările efectuate de germani după 23 august 1944. Astfel, în octombrie 1944 organele militare ale unor comandamente de armată din Transilvania au prins mai mulţi români, "lansaţi cu paraşutele din avioanele germane pe teritoriul jud. Cojocna [sic!], Hunedoara, Timiş, Sibiu, Făgăraş, Braşov etc.[44]. După examinări îndelungate s-a aflat de la doi dintre ei, Vasile Olteanu şi Gheorghe M. Ilie, că erau comandanţi legionari, făcând parte din "echipa spărgătorilor de fronturi de sub conducerea lui Ovidiu Găină"[45]. Cei doi au afirmat că fuseseră instruiţi lângă Viena încă de la 1 aprilie 1944, urmând timp de trei luni "un curs de informaţii, contrainformaţii (spionaj informativ), radio emisiune şi recepţie, terorism şi lansare cu paraşuta". După 23 august 1944 s-au format echipe de 5-10-15 persoane, care urmau a fi paraşutate în spatele frontului inamic din Ungaria, România şi Iugoslavia. La 16 septembrie 1944 a avut loc o întâlnire cu Horia Sima la Viena, care le-a spus că cei care formează "echipa spărgătorilor de fronturi", recrutaţi numai dintre legionari de încredere, vor pleca primii spre ţară, pe calea aerului. Legionarilor (circa 170) li s-au alăturat un grup de militari români (circa 60), aflaţi în Germania, puşi integral sub comanda unui colonel cu nume necunoscut, însă numit "camaradul colonel Pavel". La 12/13 octombrie 1944, colonelul le-a spus că în România s-a închegat "Mişcarea de Rezistenţă Naţională", formată din militari şi civili care nu aveau un sediu bine definit, dar cu care se ţinea legătura prin radio, fiind aprovizionaţi pe calea aerului. Fiinţau circa 10 centre, în majoritate în regiunea muntoasă a Transilvaniei. Mişcarea descrisă era în faza de organizare, urmând ca în raport strâns cu desfăşurarea evenimentelor politice din ţară să se producă

[41] *Ibidem.*
[42] *Ibidem*, p. 244.
[43] *Ibidem.*
[44] *Ibidem*, p. 245.
[45] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

şi trecerea la acţiune[46]. După "prelucrări", V. Olteanu şi Gh. M. Ilie au divulgat scopul acţiunii lor. Ei afirmaseră că aveau de predat un mesaj verbal lui Iuliu Maniu, care atunci era ministru de stat. Deşi liderul ţărănist a transmis oficial că nu acceptă să discute cu cei doi legionari, "în realitate aceştia au fost ridicaţi de la M. St. M. şi în strict secret au fost duşi şi au vorbit cu Iuliu Maniu şi generalul Rădescu"[47].

În acelaşi timp cu acţiunile paraşutiştilor se derula ceea ce s-a numit "planul Stoicănescu"[48]. După ce se lăsase "depăşit" de armatele sovietice la Târgu Mureş[49], C. Stoicănescu a plecat spre Bucureşti. Conform amintirilor lui Horia Sima: "în câteva luni de zile Stoicănescu întocmise un dispozitiv de luptă contra Sovietelor, fără exagerare monumental. Reuşise să cointereseze la planul lui cercuri militare de primul rang, dar şi cadre politice ce deţineau funcţiuni importante în Stat. Pătrunsese în locuri unde nimeni nu s-a aşteptat. Ajunsese să aibă acces până la generalul Rădescu, Preşedintele Consiliului de Miniştri. N-am auzit să fi luat contact cu partidele politice, cari, de altminteri, îşi pierduseră influenţa în Stat". De asemenea, Stoicănescu "îşi câştigase un aliat preţios în persoana generalului Avramescu", care comanda armata a IV-a română, aflată în nordul Ungariei şi în Slovacia. Avramescu "era de acord să intre în acţiune contra ruşilor, dacă germanii vor întreprinde o ofensivă de pe poziţiile ce le vor deţine în momentul convenit. O puternică ofensivă germană era condiţia pusă de generalul Avramescu ca el să întoarcă armele [...] Această cerere s-a transmis peste linia frontului prin curier şi a ajuns la Marele Cartier General al Führerului. Hitler a aprobat planul şi în acest scop a deplasat în regiunea Balaton faimoasa Divizie Blindată a lui Sepp Dietrich, deşi avea nevoie de ea în Răsărit, pentru a opri ofensiva sovietică deslănţuită la 12 ianuarie 1945". Cel mai apropiat colaborator al lui Stoicănescu în realizarea planului a fost un profesor de ebraică de la Facultatea de Teologie din Bucureşti, pe nume Georgescu[50].

---

[46] *Ibidem*, p. 246.
[47] *Ibidem*, p. 247.
[48] Horia Sima, *op. cit.*, p. 141.
[49] *Ibidem*, p. 145.
[50] *Ibidem*, p. 146. Documentele Siguranţei confirmă aserţiunile lui Horia Sima în bună parte, oferind unele amănunte pe care Comandantul Mişcării Legionare nu le-a cunscut. Într-o *Dare de seamă sumară asupra activităţii Mişcării Legionare de la 23 august 1944 până la 1 februarie 1948*, menţionată şi mai sus, se sublinia că Stoicănescu îndeplinea o misiune mai mult politică decât de organizare. El a luat legătura cu Vladimir Macoviciuc, care luptase împotriva Armatei Roşii în Bucovina, înainte de 23 august 1944 (vezi secţiunea din studiul nostru referitoare la rezistenţa în Bucovina, din primăvara şi vara anului 1944), precum şi cu Oreste Masichevici, care lucra cu naţionaliştii ucraineni în nordul Bucovinei. În Bucureşti, a întreţinut legaturi cu generali şi fruntaşi politici, precum şi cu legionari moderaţi, pe care a căutat să-i convingă de necesitatea aderării la mişcarea de rezistenţă. Legătura cu elementele armatei române se făcea prin generalul Dumitru Coroamă, considerat simpatizant legionar, pe lângă

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Înflăcărat, Horia Sima considera că dacă s-ar fi produs o întoarcere de front a armatei române în Ungaria, concomitent cu o contraofensivă germană, "armata sovietică ar fi suferit una din cele mai mari catastrofe din istoria războiului"[51]. Credea ca era posibilă alungarea sovieticilor dincolo de Nistru. "Consecinţele ar fi fost incalculabile pentru soarta întregului război". Folosind un limbaj comparativ, Horia Sima afirma în continuare: "Bătălia de pe «Câmpiile Catalaunice», cum o numeam entuziasmaţi de grandioasa perspectivă, ar fi alungat pe ruşi din întreg Sud-Estul european şi ar fi slăbit considerabil ofensiva sovietică pe Oder"[52]. Se miza, dacă nu pe câştigarea războiului, în final , cel puţin pe o intervenţie a englezilor în Balcani, care nu puteau tolera o prelungire a războiului. Ocuparea de către englezi a Balcanilor era văzută ca "unica şansă de salvare a independenţei naţionale" româneşti[53].

Pregătirile erau foarte înaintate la sfârşitul lunii ianuarie 1945[54], dar operaţia s-a prăbuşit din cauza unei situaţii nepreväzute. Ce s-a întâmplat? La Bucureşti funcţionau, înainte de 23 august 1944, două servicii germane de informaţii: Abwehr-ul şi SD-ul. În momentul ocupării Legaţiei germane de către trupele române, s-au descoperit listele, adresele şi conturile bancare ale celor din Abwehr. Românii au predat aceste liste sovieticilor, care i-au arestat, rând pe rând, pe toţi agenţii germani care formau reţeaua informativă. Spre deosebire de cei din Abwehr, agenţii SD-ului nu erau trecuţi în listele de la Legaţia germană, astfel că nu au putut fi arestaţi. În consecinţă, ei şi-au continuat activitatea. Constantin Stoicănescu a luat contact cu reprezentanţii principali ai SD-ului la Bucureşti, lucrând împreună la realizarea planului care să provoace răsturnarea situaţiei interne din România. Însă, sovieticii au reuşit să pătrundă şi în organizaţia SD, arestând şi pe şefii principali, între care ofiţerii Auner şi Gunne. Totuşi, cei doi au reuşit să evadeze şi să ajungă la Braşov[55]. Fiind în imposibilitate de a comunica cu Viena - aparatele de emisie-recepţie fuseseră luate de români în momentul arestării - au fost nevoiţi să apeleze la serviciile unui vechi agent german, dr. Ţăranu din Timişoara, adus între timp la Bucureşti. Descoperit de sovietici, dr. Ţăranu a fost pus să aleagă între a fi împuşcat şi a intra în serviciul lor. A ales ultima variantă, acceptând să le dezvăluie

---

care a apărut, în ianuarie 1945, legionarul Mathias, zis Popescu, aflat în relaţii cu legionarii din grupul lui Horaţiu Comaniciu şi agenţii englezi (?) ce se aflau în acel grup; generalul Mirea, tot simpatizant legionar, era ajutor al generalului Coroamă şi avea misiunea de a se îngriji mai ales de aprovizionarea mişcării de rezistenţă; generalul Avramescu, care avea misiunea ca, în cazul unei contraofensive germane, să rupă frontul Armatei Roşii şi să treacă de partea Germaniei (*Cartea Albă a Securităţii*, p. 427).

[51] Horia Sima, *Pentru ce am pierdut războiul din Răsărit*, p. 74.

[52] *Ibidem*.

[53] *Ibidem*; Idem, *Guvernul Naţional Român de la Viena*, p. 147.

[54] Idem, *Guvernul Naţional Român de la Viena*, p. 148

[55] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

sovieticilor textele telegramelor care îi ajungeau în mână, fie cele sosite din străinătate, fie cele care urmau a fi transmise la Viena. Aceasta s-a produs la începutul lunii ianuarie 1945[56].

În momentul "întoarcerii" (ca să folosim un termen al serviciilor informative) doctorului Ţăranu, se proiectase şi călătoria lui Constantin Stoicănescu şi Andreas Schmidt la Viena, pentru a expune lui Hitler stadiul în care se afla planul. După aceea s-ar fi întors în România pentru a-l asigura pe generalul Avramescu că germanii vor întreprinde ofensiva cerută. Numai că Stoicănescu şi Schmidt nu au mai ajuns la Viena, fiind doborâţi în apropierea frontului de avioane de vânătoare româneşti, capturaţi şi duşi în Uniunea Sovietică[57], unde au fost supuşi unor interogatorii. Un raport asupra rezultatelor anchetei a fost înaintat de Beria şi Abakumov lui Stalin[58], ceea ce demonstrează că sovieticii au luat în serios posibilitatea unei reacţii româneşti în forţă, atât pe front, cât şi în ţară.

Există informaţii numeroase care probează că starea de spirit a populaţiei româneşti nu era favorabilă sovieticilor, în condiţiile în care aceştia aveau un comportament de o sălbaticie inimaginabilă: jafuri, violuri, crime[59]. Nici starea de spirit a armatei nu era mai bună. Generalul Constantin Sănătescu, şeful Marelui Stat Major, nota în jurnalul său, la 16 ianuarie 1945: "Starea morală a frontului - proastă: ofiţerii şi soldaţii peste măsură de obosiţi, nu înţeleg să meargă cu războiul peste frontierele Ardealului. Apoi, Ungaria fiind cucerită şi armata ungurească nemaiexistând, soldatul român trebuie de aici înainte să se lupte cu germanii"[60]. Acelaşi general nota la 18 ianuarie 1945: "Unităţile noastre transportate pe front au dezertori până la patruzeci la sută, fugind din trenuri. Este o situaţie disperată şi nu ştiu cum o voi scoate la capăt. Şi aşa nu prea au ruşii încredere în noi, dar văzând că nu ne mai arde de război cine ştie cum se vor purta cu noi"[61].

Din alte surse ştim că unii soldaţi au trecut în liniile germane, în special cu concursul generalului Avramescu. Astfel, în noiembrie 1944 au trecut linia frontului dr. Emil Bulbuc, Ilie Vlad Sturdza, Andrei Costin şi Octavian Marcu. Ei aveau "un mesaj de la Avramescu", care transmitea că era "dispus să treacă cu întreaga armată ce o comanda de partea Germaniei", în cazul în care

---

[56] *Ibidem.*

[57] *Ibidem.*

[58] Apud Günter Klein, *op. cit.*, p. 305 şi 308.

[59] Vezi studiul lui Alexandru Oşca şi Mircea Chiriţoiu, *Consideraţii privind rezistenţa organelor militare ale statului român faţă de ocuparea ţării de către Armata Roşie (23 august 1944 - 6 martie 1945)*, în *6 martie 1945. Începuturile comunizării României*, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1995, p. 262 - 278.

[60] Constantin Sănătescu, *Jurnal*, cu o prefaţă de Simona Ghiţescu-Sănătescu, Bucureşti, Editura Humanitas, 1993, p. 185.

[61] *Ibidem*, p. 186.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

germanii ar fi declanşat o ofensivă în sectorul comandat de el[62]. Un alt caz celebru a fost al profesorului universitar Ion Sângiorgiu, ofiţer în rezervă, care, de asemenea, a trecut în liniile germane cu ajutorul generalului Avramescu[63]. Cazul profesorului Sângiorgiu era de notorietate, fiind invocat şi de mareşalul Malinovsky la întrevederea pe care, împreună cu A. I. Vâşinsky, a avut-o cu Regele Mihai I la 6 martie 1945[64]. Cu ocazia aceleiaşi întâlniri, Malinovsky a mai adăugat: "Am fost mirat câţi ofiţeri, în care aveam încredere, pregăteau o lovitură de stat"[65]. Fără îndoială, mareşalul sovietic avea în vedere acţiunile subversive iniţiate de germani şi de legionarii paraşutaţi, îndeosebi cea a lui C. Stoicănescu, împreună cu ofiţerii români nemulţumiţi de situaţia existentă în ţară şi de maniera în care era tratată armata română de către cea sovietică. De altfel, într-o sinteză informativă din 19 mai 1945 se menţiona, în legătură cu Mişcarea de Rezistenţă, aflată în strânsă colaborare cu Mişcarea Legionară, că se lansaseră numeroase nume de "ofiţeri generali", dintre care unii activi, ca generalul Avramescu, despre care se ştia că avea simpatii legionare, alţii trecuţi în rezervă, ca generalul Petre Dumitrescu, fost comandant de armată pe frontul de est, în 1941-1944, stabilit la Râmnicu Vâlcea în acel moment. Se mai vehicula şi numele generalului Radu Korne[66].

Deplin edificaţi asupra intenţiilor unor generali cu funcţii importante în armata română, sovieticii au acţionat pentru anihilarea lor. La începutul lunii martie 1945 au arestat pe generalul Avramescu, împreună cu familia. Generalul român era învinuit de complicitate la trecerea de partea inamicului a ofiţerilor din armată[67]. Şeful său de stat major, generalul Dragomir, a fost arestat şi el, fiind acuzat de tăinuire a actelor faţă de comandamentul sovietic[68].

---

[62] Horia Sima, *op. cit.*, p. 72. Trecerea în liniile germane a lui Ilie Vlad Sturdza, ginerele generalului Avramescu, este confirmată şi de tatăl său, Mihail Sturdza, ministru de Externe în Guvernul de la Viena (Mihail Sturdza, *România şi sfârşitul Europei. Amintiri din ţara pierdută*, Alba Iulia-Paris, Fronde, 1994, p. 261).

[63] Horia Sima, *op. cit.*, p. 131 - 132; Gheorhe Magherescu, *Cu divizia 8 cavalerie în Vest. Amintiri din război. 1 ianuarie - 11 mai 1945*, Bucureşti, Editura Militară, 1991, p. 38 - 39.

[64] Mircea Ciobanu, *Convorbiri cu Mihai I al României*, Bucureşti, Humanitas, 1991, p. 243.

[65] *Ibidem*, p. 244.

[66] Radu Ciuceanu, *op. cit.*, p. 256.

[67] Gheorhe Magherescu, *op. cit.*, p. 40; Horia Sima, op. *cit.*, p. 152; Alesandru Duţu, Florica Dobre, *Drama generalilor români (1944 - 1964)*, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1997, p. 50, 52 şi 54.

[68] Gheorghe Magherescu, *op. cit.*, p. 40; Alesandru Duţu, Florica Dobre, *op. cit.*, p. 106 şi 117. După arestarea lor, cei doi generali români au fost duşi în direcţii necunoscute comandamentelor superioare române. Despre generalul Avramescu nu ştim cu siguranţă dacă a mai ajuns pe teritoriul Uniunii Sovietice sau a murit într-un bombardament în Ungaria. Generalul Dragomir a fost reţinut în U.R.S.S. până în ianuarie 1955, după care a revenit în România.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Apreciată ca un pretext al instalării guvernului Groza la 6 martie 1945[69] sau doar ca o simplă coincidenţă temporală cu desfăşurarea ei[70], încercarea de întoarcere de front a Romaniei a constituit un moment specific în mişcarea de rezistenţă armată antisovietică/anticomunistă în România.

Acţiunile rezistenţei armate progermane nu au încetat odată cu eşuarea "planului Stoicănescu". La 24 martie 1945 au fost paraşutate două echipe în Bucovina, sub comanda lui Ovidiu Găină[71]. Instituţiile represive ale statului au depus eforturi pentru depistarea şi combaterea grupurilor legionare, mai ales din luna martie 1945, în special în regiunile Ploieşti-Valea Prahovei, Bucureşti, apoi Timişoara şi Sibiu, la care s-au adăugat arestările izolate de paraşutişti, făcute uneori imediat după lansarea lor. În intervalul 6 martie - 10 decembrie 1945, au fost descoperite: 1. Organizaţia legionară din Ploieşti şi judeţul Prahova, cu centrul de rezistenţă pe muntele Ciucaş, când au fost arestaţi: 3 legionari paraşutişti, veniţi din Germania; 63 de legionari din ţară; 34 de germani. Cu ocazia cercetărilor s-a găsit armament şi material; 2. Organizaţia legionară din Capitală, condusă de Constantin Teofănescu, descoperită în martie 1945. Au fost arestaţi: 31 de legionari; 30 de germani; 45 de complici (gazde, falsificatori de acte etc.); 3. Din echipa de legionari paraşutişti, lansată în noaptea de 24/25 martie 1945, în regiunea Turda, a fost arestat un ofiţer, asupra căruia s-a găsit armament şi material; 4. Organizaţia legionară Timişoara, condusă de Nicolae Ursu, descoperită în martie 1945, când au fost arestaţi 20 de legionari; 5. Organizaţia "Frăţiilor de Cruce" din Reşiţa, descoperită în martie 1945, fiind arestaţi 13 legionari; 6. Din echipa de legionari paraşutişti lansaţi în munţii Preajba-Sibiu au fost arestaţi doi legionari, capturându-se şi material; 7. Organizaţia legionară din Capitală, condusă de Constantin Barbu, fiind arestaţi 22 de legionari; 8. Organizaţia legionară din Vatra Dornei, condusă de Alexandru Piticar, fiind arestaţi 8 legionari; 9. Organizaţia legionară din Craiova, condusă de Alecu Dumitrescu, arestându-se 60 de legionari; 10. Din echipa de legionari paraşutată în regiunea Geoagiu au fost arestaţi doi legionari, capturându-se o cantitate importantă de material explozibil; 11. Organizaţia de rezistenţă "legionaro-hitleristă" din Timişoara, arestându-se 25 de membri; 12.

---

[69] Perry Biddiscombe, *Prodhing the Russian Bear: Pro-German resistance in Romania. 1944 - 1945*, în "European History Quarterly", vol. 23, 1993, nr. 2, p. 219; Günter Klein, *op. cit.*, p. 311.

[70] Florin Constantiniu opinează că luarea puterii de către comunişti se înscria în strategia U.R.S.S. de comunizare a ţărilor din Est. Din perspectiva aceasta, instalarea guvernului Groza la 6 martie 1945 nu era o soluţie impusă de circumstanţe neaşteptate, de felul acţiunii antisovietice pregătită de legionari, Grupul Etnic German şi unii militari români, ci făcea parte dintr-un plan mai amplu (Florin Constantiniu, *Prima încercare de scoatere a Armatei Roşii din România*, în *6 martie 1945. Începuturile comunizării României*, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1995, p. 294.

[71] Horia Sima, *op. cit.*, p. 184.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Organizaţia Corpului Muncitoresc Legionar din Capitală, condusă de Eugen Blazius Olaru, compusă din 44 de membri; 13. Organizaţia centrului de rezistenţă din Capitală, condusă de Stefan Taban, cu 11 membri; 14. Organizaţia centrului de rezistenţă legionar din Munţii Bucovinei, condusă de Ovidiu Găină, cu 43 de membri; 15. Organizaţia legionară Cluj, condusă de Gheorghe Tocoianu, cu 7 membri; 16. Organizaţia legionară Craiova, condusă de Mazilescu, Niculescu şi Gheorghe Jimboiu, cu 50 de membri;17. Organizaţia legionară Constanţa, condusă de Ioan Neaţă, cu 36 de membri [72].

În vara anului 1945, datorită terminării războiului în Europa, a depistării centrelor de rezistenţă, a arestărilor masive şi internărilor în lagăre, Nicolae Pătraşcu, liderul celei mai importante fracţiuni legionare din România, adoptă o nouă atitudine. Pentru a nu periclita situaţia celor închişi, el adresează, la 6 august 1945, o circulară tuturor legionarilor dinăuntrul şi din afara închisorilor, în care preciza poziţia sa şi a mişcării, recomandând ca "legionarii să păstreze o poziţie de respect şi de libertate (sic!) faţă de autoritatea de stat, iar faţă de organizaţiile politice româneşti să respecte în ele ce au şi făcut bun ţării"[73]. Potrivit declaraţiilor lui Gheorghe Manu, N. Pătraşcu, arestat la 15 octombrie 1945, a început tratative cu guvernul, pentru a-i scăpa pe legionari, încheind un pact[74], cunoscut sub numele de "pactul Nicolae Pătraşcu-Teohari Georgescu",

---

[72] *Cartea Albă a Securităţii, p. 428.* De la centrele de rezistenţă menţionate mai sus s-a capturat următorul material: un brand de 42 mm; 7 puşti mitraliere; 52 de pistoale automate şi de buzunar; 35 de arme militare, dintre care unele prevăzute cu aparate U.B.; 6 ţevi de foc T; 1 pistol rachetă; 95 de proiectile de brand; 1341 de cartuşe de diferite calibre; 27 de cartuşe rachetă; 422 de grenade diferite; 5 lăzi de petarde; 1 calup de dinamită; 46 de kg de material exploziv; 12 explozibile magnetice; 21 de mine, dintre care 6 anticar; 12 cărămizi explozibile; 60 de percutoare bachelită şi pentru mine; 130 de capse de fulminat de mercur; 227 de capse percutoare bachelită; 6 aparate Combi; 35 de încărcătoare de arme automate; 1 busolă; 46 de hărţi de tip militar; 10 paraşute; 16 aparate de radioemisie, dintre care 5 de recepţie; 6 carnete cu diagrame morse şi radiograme; 1 tipografie de campanie; divers material sanitar; depozite de alimente; 80.165.800 de lei; 55 de monede napoleoni de aur; 391 de dolari; 60.000 de ruble (*Ibidem*).

[73] *Ibidem*, p. 429.

[74] *Ibidem*, p. 459. Încheierea unei înţelegeri între N. Pătraşcu şi guvern este confirmată şi de alţi membri ai Mişcării Legionare: Nistor Chioreanu (*Morminte vii*, Iaşi, Institutul European, 1992, p. 137 - 140), Filon Verca etc. Filon Verca a fost chemat la Timişoara în preajma Crăciunului anului 1945. "Sunt primit de dl. Pătraşcu Nicolae, Secretarul general al Mişcării Legionare şi trimisul Comandantului în ţară, însoţit de Ion Halmaghi.- Camarade Verca, începe dânsul, ceea ce voi avea să-ţi spun este un lucru prea important ca să nu fie înţeles în toată gravitatea lui. *Împrejurări grele ne-au adus să încheiem cu guvernul un acord* (subl. ns., D. D.), prin care ne angajăm să încetăm orice activitate, pentru a permite o acţiune de reconstrucţie a ţării. Vom depune armele şi armamentul (sic!) de care dispunem, ca semn de garanţie a acestui acord. În schimb, toţi camarazii din închisori, cei duşi în Rusia pentru anchetă, precum şi cei clandestini, vor fi eliberaţi şi legalizaţi ca cetăţeni" (Filon Verca, *op. cit.*, p. 188). Pe de altă parte, guvernul - în special M.A.I.-ul - nu a considerat că a avut un pact cu Mişcarea Legionară. Ministrul de Interne, Teohari Georgescu, a ţinut, în cadrul Conferinţei de la M.A.I., din 18 mai 1948 (după

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

semnat la începutul lunii decembrie 1945. În urma tratativelor purtate de N. Pătraşcu cu reprezentanţii M.A.I., autorităţile au făcut public un comunicat prin care legionarii erau invitaţi să predea armamentul deţinut ilegal, să-şi legalizeze situaţia, în cazul celor care trăiau şi acţionau în clandestinitate, şi să se integreze în noua ordine a statului. Cei dispuşi să accepte condiţiile aveau promisiunea că vor fi scoşi de sub orice culpă[75].

Nu toţi legionarii au acceptat atitudinea lui N. Pătraşcu, unii dezavuând-o sau calificând-o drept "trădare"[76]. În perioada următoare, există informaţii contradictorii asupra atitudinii lui N.Pătraşcu. Într-o Dare de seamă a Direcţiei Generale a Siguranţei Statului, din 10 februarie 1948, se aprecia că Pătraşcu a păstrat o atitudine loială faţă de guvern şi s-a constatat cu prilejul descoperirii organizaţiilor subversive după 10 decembrie 1945 că "nici un legionar dintre cei legalizaţi nu a făcut parte din acele organizaţii"[77]. Potrivit declaraţiei lui Gheorghe Manu, N. Pătraşcu ar fi spus după încheierea acordului cu guvernul că "neutralitatea" nu era decât un joc, Legiunea rămânând "tot pe drumul ei"[78]. Tot Manu aprecia că atitudinea lui Pătraşcu s-ar fi schimbat după venirea în ţară, în vara anului 1947, a lui Eugen Teodorescu, trimis al lui Horia Sima. Acesta din urmă ar fi spus că politica de neutralitate a fost una de moment şi că trebuiau să se formeze echipe de şoc pentru orice eventualitate. De altfel, Pătraşcu i-a destăinuit lui Manu că a regrupat pe cei mai mulţi legionari, astfel încât Siguranţa nu cunoştea toate firele organizaţiei, deşi cunoştea oamenii, întrucât erau aceiaşi[79].

---

ce în noaptea de 14/15 mai 1948 fuseseră arestaţi aproape toţi legionarii cunoscuţi, ca urmare a celebrului ordin 5/13 mai 1948), o cuvântare cu titlul *Poziţia faţă de Mişcarea Legionară*. Se aprecia că "*nu a fost vorba de o înţelegere cu legionarii, ci de o atitudine de clemenţă* (subl. ns., D. D.). Noi am greşit că nu am subliniat acest lucru, care a făcut posibil să se acrediteze afirmaţia legionarilor că au un pact cu guvernul, că Mişcarea Legionară se bucură de imunitate" (*Cartea Albă a Securităţii*, p. 457). După opinia noastră, modul cum s-a ajuns la încheierea aşa-numitului "pact Pătraşcu-Georgescu" şi consecinţele care au decurs de aici ar merita un studiu special.

[75] *Cartea Albă a Securităţii*, p. 492. Vezi şi p. 429.

[76] *Ibidem*, p. 429.

[77] *Ibidem*, p. 429 - 430. O dovadă în plus că N. Pătraşcu a respectat înţelegerea cu autorităţile o reprezintă o notă contrainformativă a Serviciului Special de Informaţii, din 31 mai 1946. Se menţiona că în scriptele organizaţiei "Haiducii lui Avram Iancu", ai cărei membri au fost arestaţi, în mare parte, pe 28 mai 1946, s-a găsit, printre altele, manuscrisul "şefului legionarilor, Pătraşcu (locţiitorul lui Horia Sima), că nu înţelege să colaboreze cu <<Haiducii lui Avram Iancu>>, întrucât anterior se dăduse comunicatul Ministerului de Interne ca toţi legionarii care se desolidarizează de mişcare să fie liberi şi neurmăriţi" (*Ibidem*, p. 292 - 293). Declaraţii în acelaşi sens i-a făcut Vică Negulescu, aghiotant al lui N. Pătraşcu, lui Nicolae Paleacu, aghiotant al lui Gavrilă Olteanu, comandantul "Haiducilor lui Avram Iancu" (*Ibidem*, p. 488). Asemănătoare era şi declaraţia avocatului Mateiaş, din februarie 1948, către un informator al Siguranţei (*Ibidem*).

[78] *Ibidem*, p. 459.

[79] *Ibidem*, p. 461.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În organizaţiile de rezistenţă depistate după încheierea pactului dintre Pătraşcu şi guvern s-au integrat numeroşi legionari, unii făcând parte şi din srtucturile de comandă ale acestora, nerecunoscând înţelegerea sus menţionată.

Având în vedere stadiul actual al cercetării rezistenţei armate, credem că organizaţii de rezistenţă cu componenţă exclusiv sau majoritar legionară au reapărut abia după 14/15 mai 1948, când au avut loc arestări masive de legionari în virtutea ordinului de operaţii nr. 5, din 13 mai 1948, emis de M.A.I.[80]. Aceasta i-a determinat pe mulţi dintre cei care au scăpat de arestări să se regrupeze în vederea rezistenţei.

În afară de grupurile de rezistenţă legionare (progermane), spre sfârşitul anului 1944 s-au constituit şi alte formaţiuni de rezistenţă armată, neangajate faţă de germani. Din cauză că numărul acestor organizaţii a fost impresionant, în continuare vom avea în vedere doar câteva dintre ele, pe care le considerăm reprezentative în stadiul actual al documentării.

Organizaţia "Haiducii lui Avram Iancu-Divizia Sumanelor Negre" (prescurtat "H.A.I.") a fost constituită la 1 decembrie 1944[81], luându-şi numele de la tribunul ardelean Avram Iancu şi de la Cătanele Negre (vechiul regiment graniceresc năsăudean), cu rezonanţă pentru români, îndeosebi printre ardeleni. Originea acestei formaţiuni de rezistenţă se găseşte în batalionul de voluntari "Iuliu Maniu", constituit din iniţiativa unui grup din jurul ziarului "Ardealul", la sfârşitul lunii august 1944. Gavrilă Olteanu a devenit comandantul acestei formaţiuni de luptă, care avea drept sarcină, în special, asigurarea liniştii şi ordinii în spatele frontului. Din cauza unor excese, la care s-au adăugat presiunile sovieticilor, batalionul a fost desfiinţat, prin ordinul special nr. 72. 062/944 al Marelui Stat Major[82]. Într-o notă informativă din 24 iulie 1945 se sublinia că organizaţia "H.A.I." era formată din foşti comandanţi şi ofiţeri din "Corpul Voluntarilor Ardeleni. Batalionul de Gardă «Iuliu Maniu»"[83]. Nucleul iniţial al "H.A.I." cuprindea patru persoane: Gavrilă Olteanu, locotenentul Alexandru Pop (nume real Alexandru Ghezeşan), Dumitru Oprea (Dumitru Şteanţă) şi Nicolae Moldoveanu (Nicolae Paleacu)[84]. După excluderea lui A. Ghezeşan din organizaţie, pentru deturnare de fonduri, în mai 1945[85], ca elemente de conducere au rămas Gavrilă Olteanu (cu numele fals Ion Mureşanu), Dumitru Oprea şi Nicolae Moldoveanu[86]. Intenţiile organizatorilor reies cu claritate din manifestele pe care le-au conceput şi colportat. De altfel, dacă avem în vedere documentele din arhive, organizaţia "H.A.I." "a lăsat în

---

[80] *Ibidem*, p. 455 - 456.
[81] A.S.R.I., fond "D", dosar 1741, f. 180, 201, 203.
[82] *Cartea Albă a Securităţii*, p. 142 - 143.
[83] A.S.R.I., fond "D", dosar 9764, f. 10.
[84] *Ibidem*, dosar 1773, f. 397.
[85] *Ibidem*, f. 107.
[86] *Ibidem*, dosar 9764, f. 10 - 11.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

urmă cea mai amplă operaţiune propagandistică din istoria rezistenţei anticomuniste din Romania"[87]. Dintr-un manifest-program al organizaţiei, din iulie 1945, prelucrat de Legiunea de Jandarmi Năsăud, se desprindeau următoarele scopuri ale organizaţiei: "naţionalism aplicat în toate ramificaţiile administraţiei de stat, asistenţa statului în educaţia fiilor de ţărani şi muncitori, alegeri libere; legalitate şi dreptate în măsurile de epurare a funcţionarilor de orice categorie; posturile înalte de conducere în stat să fie atribuite numai celor competenţi; respectarea strictă a condiţiunilor prevăzute în tratatele cu Aliaţii Ţării; violenţa în răsturnarea actualei guvernări"[88] (impusă de Moscova la 6 martie 1945 şi, prin urmare, considerată nelegitimă). Organizaţia se autodefinea drept "un organism naţional subversiv cu misiunea de a pregăti elementul românesc, în vederea declanşării revoluţiei naţionale, atunci când elementele vor fi prielnice"[89].

Formaţiunea "Haiducii lui Avram Iancu-Divizia Sumanelor Negre" a fost structurată paramilitar, având unităţi de luptă şi conducători militari, purtând denumiri ancestrale. Se sugera existenţa unei legături mitice între strămoşi şi cei angajaţi în lupta anticomunistă. La 23 decembrie 1945, Comandamentul Organizaţiei emitea o *Circulară* către Regiunea Mureş, în care se trasau, între altele, modalităţile de organizare a luptătorilor din regiune: "a. «Grupa» care va avea 10 luptători. Şeful va purta numele de «şef de grupă»; b. Unitatea având între 50-100 luptători va purta numele de «Banderie», comandantul unei «banderii» va purta numele de «Sutaş»; c. Unitatea având între 100-250 luptători va purta numele de «Stol», comandantul va purta numele de «comandant de stol»; d. Unitatea având între 250-500 luptători va purta numele de «Ceată», comandantul va purta numele de «Hatman»; e. Unitatea având între 500-1000 luptători va purta numele de «Centurie», comandantul se va numi «Spătar»; f. Unitatea având între 1000-2000 de luptători se va numi «Pâlc» sau «Cruce», comandantul va purta numele de «Stab»".

În aceeaşi circulară, se mai prevedea ca unităţile de la "stol" în sus, inclusiv acesta, să aibă un "Stat Major" propriu, care să primească instrucţiuni de la comandamentele superioare. Se recomanda ca la formarea Statului Major să se aibă în vedere "gradul de cultură şi dacă este posibil şi gradul avut în armată". În ceea ce priveşte Statul Major al pâlcului, acesta trebuia să fie constituit "numai din intelectuali titraţi sau în lipsa lor de foştii reangajaţi în armată". Statul Major al pâlcului primea ordine directe numai de la Statul Major al regiunii. În cazul în care în regiune nu existau mai multe pâlcuri, Statul Major

[87] Octavian Roske, *Începuturile mişcării de rezistenţă în România, 1945-1946. Mijloace de propagandă*, în *6 martie 1945. Începuturile comunizării României*, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1995, p. 319

[88] A.S.R.I., fond. "D", dosar 9764, f. 10.

[89] *Ibidem*, dosar 1741, f. 161.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

al pâlcului devenea şi Statul Major al regiunii. Statul Major regional nu putea lua nici o hotărâre fără consultarea prealabilă a "Comandamentului General". Pentru a se asigura protecţia celor cu funcţii de răspundere, mai ales din Statele Majore, se dispunea alegerea de către fiecare a unui nume conspirativ, care trebuia comunicat Comandamentului în 15 zile de la data primirii circularei[90].

În vederea unei mai bune funcţionări şi coordonări, Comandamentul "H.A.I." a emis, la 28 februarie 1946, *Instrucţiunile de organizare*.Destinaţia lor era "numai pentru: şefi de regiuni, şefi de provincii, şefi de judeţe". Totul era considerat ca "foarte secret"[91]. S-a hotarât subdivizionarea pe regiuni, judeţe şi provincii. Ţara era împărţită în trei regiuni, purtând denumiri ale unor domnitori medievali: "Mihai Viteazu", "Ştefan cel Mare" şi "Mircea cel Mare". Regiunea "Mihai Viteazu" urma să aibă în componenţă: a. Banatul, b. Crişana, c. Transilvania şi d. Maramureşul. Regiunea "Ştefan cel Mare" trebuia să cuprindă: a. Moldova şi b. Bucovina. De remarcat că în relatarea provinciilor care aveau să intre în cadrul acestei regiuni la punctul c. era lăsat un spaţiu liber pentru o a treia provincie, notată cu semnul întrebării. Este posibil ca cei care au conceput aceste instrucţiuni să se fi gândit la teritoriile ocupate de U.R.S.S. în 1940/1944. Regiunea "Mircea cel Mare" avea să fie compusă din: a. Muntenia, b. Oltenia şi c. Dobrogea. Ca şi în cazul regiunilor, provinciile şi judeţele urmau să poarte nume istorice, date de şefii respectivi, "după monografia locală"[92]. Regiunile aveau în fruntea lor un şef al regiunii, cu prerogative foarte mari: conducea toată mişcarea de rezistenţă în regiunea sa, numea şefii de provincii şi îşi dădea asentimentul pentru şefii de judeţe, lua parte la toate consfătuirile ţinute de Comandament. Totodată, şefii de regiuni erau direct răspunzători, din punct de vedere al organizării, de tot ce se petrecea în regiunea pe care o conduceau[93]. Şefii de provincii lucrau cu şefii de regiuni, direct sau prin intermediul unui ajutor. Tot prin ajutor lucrau cu şefii de judeţe, cărora trebuiau, în mod direct, să le controleze activitatea[94]. Şefii de judeţe aveau şi ei câte un ajutor. Fiecare ajutor era obligat să aibă câte cinci oameni, fără a se cunoaşte între ei, care, la rândul lor, aveau să-şi constituie grupe de câte cinci luptători. Celor aleşi li se pretindea discreţie. Pentru fiecare luptător recrutat se aveau în vedere antecedentele: politice, juridice şi comportamentul în

---

[90] *Ibidem*, dosar 1774, f. 21 - 22. Într-o notă din 11 martie 1046, a iformatorului "A. Roman", infiltrat în "H.A.I.", se menţiona că circulara "nu are nici o valabilitate. A fost preconizată la un moment dat, dar azi a fost înlocuită cu instrucţiunile de mai sus (*Instrucţiunile de organizare*, n.ns., D.D.). Mi-a fost dată această circulară pentru a deruta "Serviciul"(Special de Informaţii, n.ns., D.D.), căruia nu trebuia să-i înaintez şi instrucţiunile de organizare"(*Ibidem*, dosar 1773, f. 200).

[91] *Ibidem*, dosar 1741, f. 160.

[92] *Ibidem*, f. 165.

[93] *Ibidem*, f. 166.

[94] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

viaţa particulară. Judeţul era divizat în "plaiuri". Zece grupe constituiau un "sector", condus de unul din oamenii propuşi de ajutorul şefului de judeţ. Cinci sectoare alcătuiau un "plai". Şeful unui plai era desemnat dintre primii cinci oameni aleşi de ajutorul şefului de judeţ. Sectoarele şi plaiurile purtau numere în ordinea înfiinţării lor[95]. Fiecare luptător avea obligaţia să cotizeze pentru organizaţie, după posibilităţile lui[96].

Luna noiembrie 1944 a marcat constituirea "Grupului Înarmat Sinaia" (G.Î.S.), sub conducerea capitanului (rez.) Dumitru Popa, aflat în legătură cu alţi ofiţeri de la Batalionul I Vânători de Munte din Sinaia, printre care locotenent-colonelul Alexandru Evolceanu, maiorul Gheorghe Ghertner, căpitanul Mircea Criveanu, locotenentul Mircea Holban. Reuşind să achiziţioneze armament, muniţii, echipament şi alimente, iniţiatorii au format depozite la Valea Izvorului, în pădurea de la marginea comunei Buşteni şi la cabana Renţea de pe muntele Clăbucet, corespunzând celor trei grupe de acţiune pe care le-au constituit. Au realizat structuri informative, au construit adăposturi şi au împărţit teritoriul pe zone de acţiune cu parole şi semne de recunoaştere, având un plan adaptat terenului şi gata de a fi pus in acţiune. După cum au apreciat autorităţile, în momentul constituirii organizaţiei războiul cu Germania fiind în desfăşurare, iniţiatorii sperau încă într-o victorie germană şi apoi în declanşarea unui conflict între Aliaţi[97].

Scopul organizării centrului de rezistenţă de la Sinaia era ca, împreună cu alte centre organizate de-a lungul Carpaţilor, să ducă o luptă de partizani cu misiunea de a izola prin acte de sabotaj sau lupte de guerilă Armata Roşie aflată la vest de munţi de cea din est. Aceasta s-ar fi produs prin tăierea trecătorilor[98]. Iniţiatorii organizaţiei contau pe întregul efectiv al Batalionului I Vânători de Munte, precum şi pe o serie de civili, formând un detaşament de circa 3.000 de oameni, toţi foarte buni cunoscători ai regiunilor de munte[99].

Ion Vulcănescu a avut iniţiativa înfiinţării unei organizaţii imediat după 23 august 1944. Alături de el s-au aflat locotenent-colonelul Victor Constantinescu, locotenentul Virgil Coifan şi Nicolae Balaban. Grupul avea să fie cunoscut sub

---

[95] *Ibidem*, f. 166 - 168.

[96] *Ibidem*, f. 168.

[97] *Dosarul preliminar în instruirea procesului contra organizaţiei "Haiducii lui Avram Iancu", "Grupul Înarmat Sinaia", "Graiul Sângelui" şi alte formaţiuni grupate în "Mişcarea Naţională de Rezistenţă"*, publicat parţial de Cristian Troncotă, sub titlul *Procesul Mişcării Naţionale de Rezistenţă. 1946*, în A.T., an III, nr. 3/1995, p. 120 - 139, nr. 4/1995 p. 79 - 98; an. IV, nr. 1/1996, p. 76 - 92. Referirile generale la organizaţia "G.Î.S." au fost publicate în A.T., an III, nr. 3/1995, p. 128 - 129. "Dosarul preliminar" exprimă punctul de vedere oficial, al autorităţilor de atunci, drept pentru care informaţiile pe care le conţine trebuie folosite cu maximum de prudenţă. Multe dintre faptele sau intenţiile atribuite inculpaţilor erau forţate sau de-a dreptul inventate de către organele de anchetă.

[98] A.S.R.I., fond "D", dos. 1774, f. 271.

[99] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

numele de "Graiul Sângelui" (G.S.). Ion Vulcănescu a avut contact direct cu generalul Nicolae Rădescu şi cu profesorul D. Pompeiu[100].

Într-o notă informativă din 10 noiembrie 1945 se aprecia că "G.S." cuprindea peste 2.000 de membri în Bucureşti, iar în provincie un număr de peste 3.000 de persoane. Circa 5% dintre membrii organizaţiei erau ofiţeri activi, ofiţerii deblocaţi reprezentând 50%, ofiţerii în rezervă 10%, iar foştii combatanţi în războiul din Răsărit şi decoraţii cu ordinul "Mihai Viteazul" 10%. Restul de 25% era deţinut de diferiţi militari nemulţumiţi, în special membrii unor asociaţii patriotice şi militare; "Asociaţia decoraţilor cu Bărbăţie şi Credinţă", "Asociaţia decoraţilor cu Virtutea Militară", "Foştii voluntari de război din Ardeal", "Avântul ţării" etc.[101]. Potrivit aceleiaşi note informative, până la 10 noiembrie 1945 fuseseră identificaţi ca membri ai organizaţiei: maior Constantin Zgarbea, fost în Marele Stat Major; colonel Romeo Zaharia, fost director de cabinet al Mareşalului Ion Antonescu şi profesor la Şcoala Superioară de Război; locotenent Ion P. Moraru, din Infanterie, cunoscut ca legionar, trecut în rezervă; locotenent Nicu Mehedinţi, din Guarzi de Geniu, fost cuzist, deblocat; căpitan Vasile Sucevan, deblocat; căpitan Nicolae Roventa, din Geniu, cunoscut ca legionar, trecut în rezervă; general Tudor Orezeanu, fost om de încredere al Mareşalului Antonescu; locotenent Ovidiu Juraşcu, din Regimentul 6 "Mihai Viteazul"[102]. Din această organizaţie a făcut parte şi generalul Nicolae Ciupercă[103], fost comandant al Armatei a IV-a române în luptele din Basarabia şi zona Odessa, în perioada 22 iunie - 9 septembrie 1941. "Graiul Sângelui" a avut programul cel mai elaborat dintre organizaţiile din această perioadă, expus în manifeste difuzate în anii 1945-1946: "Pentru

---

[100] Cristian Troncotă, *op. cit*, în A.T., an. III, nr. 3/1995, p. 130; an VI, nr. 1/1996, p. 90 - 92. Într-un referat din 9 iulie 1946, întocmit de "organele de securitate ale statului", se sublinia că organizaţia "Graiul Sângelui" era "îndrumată de generalul Nicolae Rădescu" (*Cartea Albă a Securităţii*, p. 310). În privinţa aceasta ne exprimăm rezervele.

[101] Radu Ciuceanu, *Mişcarea Naţională de Rezistenţă. Organizaţia Graiul Sângelui. Dosarul operativ. 1946*, în A.T., an III, nr. 1/1995, p. 87. Informaţii aproape identice conţine şi o notă informativă din 20 decembrie 1945 (*Ibidem*, p. 90). Aceste date pe care le deţineau autorităţile trebuie folosite cu maximă precauţie, provenind, probabil, de la un agent foarte interesat să se facă remarcat de către superiori.

[102] *Ibidem*, p. 87 şi 90.

[103] În notele informative din 10 noiembrie şi 20 decembrie 1945 se specifica: "se afirmă că G-ral Nicolae Ciupercă ar fi şeful acestei organizaţii" (*Ibidem*). De fapt, liderul organizaţiei era Ion Vulcănescu. Generalul Nicolae Ciupercă nu a fost implicat în procesul din noiembrie 1946 intentat organizaţiilor subversive grupate de autorităţi în aşa-zisa "Mişcare Naţională de Rezistenţă". După eliberarea lui Ion Vulcănescu, în 1947, generalul Nicolae Ciupercă şi-a reluat activitatea în "G.S.", fiind numit comandant militar al organizaţiei, sub numele conspirativ Cioată (Alesandru Duţu, Florica Dobre, *op. cit.*, p. 75 - 78). Asupra activităţii după 1947 a organizaţiilor de rezistenţă anticomuniste, inclusiv "G.S.", nu insistăm aici, urmând a le trata în studii ulterioare.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

intelectualul român"[104], "Precizare"[105], "Manifestul program al Mişcării <<G.S>>. Lămurirea opiniei publice"[106], "Îndrumătorul doctrinar al Mişcării <<G.S.>>"[107] etc.

Conform *Dosarului preliminar în instruirea procesului contra organizaţiei "Haiducii lui Avram Iancu", "Grupul Înarmat Sinaia", "Graiul Sângelui" şi alte formaţiuni grupate în "Mişcarea Naţională de Rezistenţă"*, aceasta din urmă ar fi apărut mai târziu decât formaţiunile amintite ulterior. În septembrie 1945, generalul Aurel Aldea, împreună cu amiralul Horia Măcellariu, generalul Eftimiu şi locotenent-colonelul Eugen Plesnilă au hotărât să pună bazele "M.N.R.", în care să se încadreze toate acţiunile conspirative care se desfăşurau în ţară sau care ar mai fi apărut ulterior. Au decis organizarea unui Comandament Central, şeful de capetenie fiind generalul Aurel Aldea, fost ministru de Interne în primul guvern al generalului Constantin Sănătescu. Teritoriul naţional a fost divizat în opt zone de acţiune, în fruntea cărora urmau să fie numiţi comandanţi, care să activeze după instrucţiunile conducerii supreme. Mişcarea avea un serviciu de strângere a informaţiilor, studiind ipotezele de acţiune pe teren, în cazul unui conflict, făcând evidenţa resurselor locale, organizând mijloace de adaptare a unei aprovizionări exterioare pe cale aeriană etc.[108]. Contrar celor afimate de unii cercetători[109], ne exprimăm opinia că organizaţia "Mişcarea Naţională de Rezistenţă" nu a existat niciodată, ea fiind o invenţie a serviciilor represive ale statului. Scopul creării ei de către organele de anchetă era evident: compromiterea şi neutralizarea opoziţiei politice.

Instituţiile represive şi de informaţii ale statului român au reuşit pătrunderea informativă a organizaţiilor de rezistenţă; cunoscându-le activitatea, la un moment dat au început chiar să sugereze unele acţiuni ale acestora, cu scopul compromiterii unor adversari ai regimului "democrat-popular" de la Bucureşti[110]. În mai 1946, comisia de coordonare a serviciilor represive, după fixarea normelor de conducere a acţiunii informative, a pregătit în detaliu, desfăşurarea arestărilor care urmau să fie executate, simultan, de S.S.I., D.G.P. şi P.P.C.[111]. Data executării operaţiunilor de arestare s-a fixat pentru marţi 28 mai 1946, fiind determinată de întâlnirea dintre delegaţii "H.A.I."-ului şi locotenentul american Hamilton, la Bucureşti, anunţată pentru ziua menţionată.

---

[104] A.S.R.I., fond "D", dos. 1741, f. 4.
[105] *Ibidem*, f. 6-9.
[106] *Ibidem*, f. 10 - 11.
[107] *Ibidem*, f. 12 - 21.
[108] Cristian Troncotă, *op. cit.*, în A.T., an. III, nr. 3/1995, p. 130 - 132.
[109] Cristian Troncotă consideră drept veridică înfiinţarea "Mişcării Naţionale de Rezistenţă", dând crezare actelor emise de cei care au instrumentat procesul organizaţiilor de rezistenţă în 1946 (*Ibidem*, p. 122).
[110] A.S.R.I., fond "D", dosar 1773, f. 58 - 77.
[111] *Ibidem*, f. 78.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Însă, pe 26 mai (duminică), S.S.I. a intrat în posesia unui document american referitor la Mişcarea de Rezistenţă cu tabele conţinând numele membrilor. În consecinţă, s-a hotărât declanşarea operaţiunii pentru luni 27 mai 1946, între orele 7-9 dimineaţa. Această urgentare a fost determinată de faptul că era posibilă descoperirea lipsei documentului la deschiderea birourilor Misiunii americane, luni dimineaţa, ceea ce ar fi dus la anunţarea persoanelor înscrise în tabele şi la dispariţia lor.

Primul lot de arestări s-a efectuat pe 27 mai 1946, cuprinzând persoanele cele mai importante. În Bucureşti, din totalul de 43 de persoane au fost arestate 35, adică 82%, în timp ce în provincie dintr-un total de 53 de persoane au fost reţinute 33, cee ce reprezenta 66%. Disproporţia între procentul arestărilor efectuate în provincie şi în capitală – deşi, prin număr, se prezenta în "defavoarea" provinciei – era compensată, dacă putem spune aşa, de importanţa persoanelor nearestate în Bucureşti (Dr. Manicatide, amiralul Horia Măcellariu, George Manu, colonelul Ştefan Marinescu)[112]. Arestările din ziua de 27 mai 1946 s-au operat în rândurile organizaţiilor "Haiducii lui Avram Iancu-Divizia Sumanelor Negre", "Graiul Sângelui" şi aşa-zisa (mai corect, inventata) "Mişcare Naţională de Rezistenţă". În ceea ce priveşte "Grupul Înarmat Sinaia", arestarea membrilor acestuia a început pe 21 iunie 1946. S-au descoperit şi câteva depozite de armament, muniţii, echipament etc.[113]

Procesul organizaţiilor de mai sus - reunite de autorităţi în "Mişcarea Naţională de Rezistenţă" - a avut loc în noiembrie 1944, sentinţa pronunţându-se în aceeaşi lună, pe data de 18. Scopul era uşor de presupus: intimidarea adversarilor politici ai regimului "democrat-popular". Cei mai mulţi dintre cei implicaţi în proces au primit pedepse privative de libertate foarte mari (unii muncă silnică pe viaţă, alţii 20, 15, 10 ani muncă silnică etc.)[114].

Activitatea rezistenţei armate anticomuniste în perioada de început nu s-a limitat doar la cele câteva organizaţii avute de noi în vedere şi descrise, succint, mai sus. Ea a fost mult mai bine reprezentată decât s-a lăsat a se înţelege până în acest moment în istoriografie şi memorialistică. Că situaţia se prezenta astfel ne-o demonstrează o dare de seamă privind "*organizaţiile* [...] *importante* (subl. ns., D.D.) descoperite şi lucrate" de Corpul Detectivilor, în intervalul 6 martie

---

[112] *Ibidem*, f. 79 - 80.

[113] Depozitul de pe Valea Izvoraşului-Sinaia cuprindea: 7 arme obişnuite; 1 pistol mitralieră; 7 lăzi cu cartuşe de armă. Depozitul de la Buşteni era compus din 10 lăzi cu grenade ofensive; 7 kg. explozibili; fitil, amorse etc. (*Ibidem*, dosar 1774, f. 240 v.). Depozitul de la Clăbucetul Renţea cuprindea: 1 mitralieră Schwartzlose; 6 puşti mitraliere; 97 de arme individuale; 87 de baionete; 2 pistoale Nagant; 1 cutie cu 3 încărcătoare P.M.; 1 cutie piese de schimb de mitralieră; 5 truse piese de schimb de mitralieră; 1 cutie cu bidoane de ulei; 3 benzi de mitralieră; 16 cutii benzi de mitralieră; 20 de lăzi de cartuşe diferite; 6 lăzi de grenade ofensive (*Ibidem*, f. 237).

[114] "Liberalul", nr. 234, 19 noiembrie 1946, p. 2.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1945-7 februarie 1947, în care erau trecute nu mai puţin de 35 de astfel de formaţiuni: "1. Organizaţia *Grupul românilor de pretutindeni*; 2. Organizaţia *Apărarea sătenilor*; 3. Organizaţia *Sarmizegetusa*; 4. Organizaţia «*T*»; 5. Organizaţia Muncitorească a Partidului Naţional-Ţărănesc; 6. Organizaţia *Blocul Democrat Român*; 7. Organizaţia *România firească*; 8. Organizaţia *Uşurarea naţională de apărare a României*; 9. Organizaţia *Liga Naţională*; 10. Organizaţia *Cămăşile Albe*; 11. I.C.V.; 12. Organizaţia Militară a Partidului Naţional- Ţărănesc; 13. Organizaţia *Elias (Elas);* 14. Organizaţia *Oltenia Naţională Agrară*; 15. Organizatia tineretului naţional-ţărănesc; 16. Organizaţia *Sumanele Negre*; 17. Organizaţia *Graiul Sângelui*; 18. Organizaţia *Haiducii lui Avram Iancu*; 19. Organizaţia *Haiducii* sau *Haiduceasca* (condusă de Sturza); 20. Organizaţia *Valurile Dunării* (generalul Georgescu şi colonelul Sorescu); 20. Organizaţia *Ţărăniştii din Maica Domnului*; 22. Organizaţia *Paraşutişti germani*; 23. Organizaţia teroristă germană (condusă de Abwehrstelle II); 24. Organizaţia *Corpul Muncitoresc Legionar* (condus de Blazius Olaru); 25. Organizaţia Legionară teroristă (condusă de Constantin Teofănescu); 26. Organizaţia legionară teroristă (condusă de Lungu Dumitru şi Sadovanu Ion, de pe muntele Ciucaş); 27. Organizaţia legionară sub conducerea lui Nichi Sturza şi Nelly Ostroveanu; 28. Organizaţia teroristă legionară condusă de Barbu Constantin; 29. Organizaţia *Centrul de Rezistenţă* condusă de Popa Aurel şi Tabără Ştefan; 30. Organizaţia *Tineretul Liber*, condusă de Tatu şi Mircea Ştefănescu; 31. Organizaţia reacţionară condusă de avocat Radu Guran, avocat Tacit I. şi Ciocâlteu Ştefan; 32. Organizaţia clandestină legionară condusă de Pătraşcu Nicolae; 33. Organizaţia legionară din Bucovina, condusă de Ovidiu Găină; 34. Organizaţia legionara a Olteniei; 35. Organizaţia legionară a Dobrogei"[115]. Unele dintre aceste organizaţii au fost amintite şi la secţiunea referitoare la rezistenţa legionară desfăşurată după 23 august 1944 şi până în toamna anului 1945.

Ajunşi la finalul demersului nostru, putem concluziona că rezistenţa armată anticomunistă a debutat în România încă de la pătrunderea Armatei Roşii pe teritoriul naţional, în martie 1944. Era mai mult o rezistenţă antisovietică, dar în condiţiile în care ideologia juca un rol foarte important orice rezistenţă faţă de Moscova era şi una anticomunistă. După 23 august 1944 au fost paraşutate de către germani grupuri de legionari, care au încercat punerea în practică a unui plan menit să readucă România în tabăra Axei . Eşuarea acestui plan nu a reprezentat, însă, încetarea rezistenţei. În acelaşi timp, s-au pus şi bazele altor organizaţii anticomuniste, a căror activitate a crescut în

[115] *Cartea Albă a Securităţii*, vol. I, p. 349 - 350. Documentul avut în vedere este din 9 februarie 1947. În cazul acestor organizaţii trebuie făcută o analiză atentă, întrucât se pare că unele au fost creaţii ale organelor represive, în scopuri politice sau pur şi simplu pentru o promovare cât mai rapidă.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

intensitate după 6 martie 1945, ca urmare a instalării guvernului Groza. Deşi cele mai multe dintre aceste grupuri au fost infiltrate informativ de instituţiile represive ale statului, ele au dus o intensă activitate organizatorică şi propagandistică. Unele au reuşit să-şi creeze depozite de armament, muniţii, echipament, alimente etc., în vederea unor confruntări ulterioare cu armatele sovietice sau cu organele represive ale statului. Subliniem că toate aceste organizaţii erau naţionaliste, virulent antisovietice, unele dintre ele cu puternice accente antisemite şi/sau antimaghiare. Anihilate integral sau parţial, organizaţiile de rezistenţă armată anticomunistă din această perioadă s-au deosebit de cele din perioada ulterioară prin faptul că, în general, acţionau în condiţii diferite (exista încă monarhia, activau partidele politice democratice, chiar dacă puţine etc.), aveau în componenţă sau erau sprijinite de oameni politici, ofiţeri superiori, jurnalişti etc.

Faza ulterioară a rezistenţei, cea de după anihilarea partidelor politice de opoziţie şi instaurarea "republicii populare", a reprezentat etapa "haiducească" a rezistenţei armate anticomuniste, în care grupuri restrânse de opozanţi ai regimului au rezistat , în zone greu accesibile (munţi şi păduri), timp de ani de zile. Şi în prima şi în a doua fază a fenomenului avut în vedere, luptătorii anticomunişti au crezut în iminenţa declanşării unui conflict militar în Europa între Aliaţii occidentali şi sovietici. Ceea ce, după cum se ştie, nu s-a întâmplat.

LE DÉBUT DE LA RÉSISTENCE ARMÉE ANTICOMMUNISTE EN ROUMANIE

(Résumé)

La résistence armée anticommuniste en Roumanie représente l'un des sujets peu abordés par les historiens en vertu de deux raisons: premièrement, l'imposibilité, durant quelques décennies, de se prononcer sur ce sujet; secondement, l'absence du matériel documentaire séquestré dans les archives de la Sécurité.

On peut parler de l'existence d'une résistence anticommuniste armée à partir de 1944 et jusqu'au début des années 70. Sa durée peut être divisée en deux étapes: la première s'étend de 1944 jusqu'au début de l'année 1948 (aproximativement en même temps que le moment où le roi Michel le Ier a quitté le pays - janvier 1948 - à la suite de son abdication forcée, le 30 décembre 1947); la seconde se situe entre 1948 et le début des années 70 quand on a réduit au silence les derniers combattants anticommunistes.

Quant à la première étape de la résistence, qui nous intéresse dans cette étude, elle a commencé une fois l'Armée Rouge entrée sur le territoire de la Roumanie et déployée surtout en Bucovine. Après le 23 août 1944, les Allemands ont parachuté des groupes de légionaires qui ont essayé la mise en application d'un plan destiné à remettre la Roumanie parmi les membres de l'Axe. Mais la chute de ce plan a représenté la fin de la résistence. Simultanément, on a posé les bases d'autres organisations anticommuniste, dont l'activité s'est développée surtout d'après le 6 mars 1945, comme suite de l'installation du gouvernement Petru Groza. Parmi ces organisations on mentionne:

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

«Haiducii lui Avram Iancu - Divizia Sumanelor Negre», «Grupul Înarmat Sinaia», «Graiul Sângelui» etc. Même si ces groupes ont été infiltrés informativement par les institutions répressives de l'État, ils ont développé une intense activité d'organisation et de propagande au niveau régional ou même national. Quelques uns d'entre eux ont réussi à créer des dépôts d'armement, de munitions, d'équipement, d'aliments etc. en vue des confrontations ultérieures avec les armées soviétiques ou avec les groupes répressivs de l'État roumain. Nous insistons sur le fait que ces organizations étaient nationalistes, fortement antisoviétiques, quleques unes ayant aussi des accents antisémites é ou antihongrois.

Intégrallement ou partiellement annihilées, les organisations de résistence anticommuniste de cette première période se distinguent de celles de la période suivante par le fait que, généralement, elles agissaient en conditions différentes (il y avait encore la monarchie et des partis politiques démocratiques, bien que leur nombre était réduit) et avaient parmi leurs membres des politiciens, des officiers supérieurs, des journalistes ou en étaient soutenus.

L'étape ultérieure de la résistence, celle après l'annihilation des partis politiques d'opposition et d'après l'instauration de la «république populaire», a marqué l'étape soi-disante «haiducească» («haïdoukienne») de la résistence armée anticommuniste, où des groupes réduits d'opposants au régime ont résisté bien des années dans des zones difficilement accessibles (montagnes et fôrets). Dans les deux étape du phénomène en discussion, les combattants anticommunistes croyant à l'imminence du déclanchement d'un conflit armee en Europe entre les Alliés occidentaux et les soviétiques. Mais, on le sait, cela ne s'est jamais passée.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ECATERINA NEGRUŢI

NEGUSTORII ŞI MEŞTERII EVREI DIN MOLDOVA ÎN INFORMAŢIILE STATISTICE DIN SECOLUL XIX

Ocupaţiile evreilor din Moldova în epoca modernă au făcut obiectul a numeroase studii. În consecinţă se cunoaşte, în cea mai mare parte, activitatea economică a evreilor, ramurile comerciale şi meşteşugăreşti pe care le-au îmbrăţişat şi ponderea lor în economia naţională. În rândurile de faţă, fără a insista asupra problemelor deja cunoscute, ne vom opri, mai ales, asupra evoluţiei sub aspect numeric a acestor îndeletniciri ale evreilor în cursul secolului XIX.

Din cele mai vechi timpuri, evreii din ţările române erau cunoscuţi ca negustori. După întemeierea acestora, până în secolul XVII, izvoarele menţionează comercianţi evrei care parcurgeau anual drumul din Leipzig prin Cernăuţi cu destinaţia Iaşi şi mai ales Focşani şi Galaţi, coborând spre sudul Dunării de-a lungul Siretului şi Prutului. Cu timpul, numărul negustorilor evrei stabiliţi în Moldova a crescut, cu atât mai mult cu cât domnitorii încurajau negustorii străini care desfăşurau activităţi lucrative, profitabile nu numai dezvoltării oraşelor şi târgurilor, dar şi vistieriei ţării.

Domnitorul D. Cantemir, care cunoştea bine situaţia din Moldova, afirma, la începutul secolului XVIII, că evreii "nu au altă îndeletnicire decât negustoria şi să ţină hanuri"[1]. El arăta că moldovenii în general nu se ocupau cu negustoria. "Rareori aflii un moldovean neguţitor, pentru că [...] orice neguţitorie o socotesc lucru de ocară, în afară de neguţitoria cu roadele pe care le dobândesc pe pământurile lor" şi considera "că aceasta este pricina cea mai de seamă de nu se poate afla decât rareori un târgoveţ moldovean bogat şi în ţara noastră". "Căci neguţitorii străini, turci, evrei, armeni şi greci, pe care noi avem obicei de a-i numi gelapi, au apucat în mână din pricina trândăviei alor noştri, toată neguţitoria Moldovei"[2].

Dacă până în secolul XVII numărul negustorilor evrei nu depăşea pe cel al celorlalţi negustori străini, fiind menţionaţi în documentele oficiale întotdeauna

---

[1] D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, Bucureşti, 1981, p. 196 - 197.
[2] *Ibidem*, p. 197 - 198.

Anuarul Institutului de Istorie "A. D. Xenopol", tom XXXIV, 1997, p. 137 - 157.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

după negustorii greci, armeni, turci sau nemţi, din secolul XVIII, mai ales din a doua lui jumătate, încep să aibă un rol tot mai important.

Pe la mijlocul secolului, negustorii turci protestau împotriva concurenţei negustorilor "ghiauri", între care şi armenii şi evreii din Polonia. Într-o poruncă a sultanului Mahmud I, voievozii celor două ţări române erau acuzaţi că îi sprijină pe aceştia din urmă. De frica lor, negustorii turci "au încetat cu totul de a mai face negoţ"[3]. Mărturiile de la sfârşitul secolului XVIII atestă faptul că numeroşi evrei stabiliţi recent în Moldova, cei mai mulţi originari din Polonia, se ocupau cu comerţul, cu camăta, cu fabricarea rachiului.

Evenimentele politice de la sfârşitul secolului XVIII, între care menţionăm: războaiele ruso-austro-turce, împărţirea Poloniei şi mai ales răpirea Bucovinei de austrieci, au favorizat imigrarea în mare proporţie a evreilor în Moldova. În oraşele şi târgurile ţării ei se făceau tot mai mult remarcaţi de călătorii străini, atât prin limba vorbită, deseori polonă şi germană, cât şi prin portul lor iudeo-polon. Numărul evreilor este în continuă creştere în secolul următor, când se adaugă noi valuri de imigranţi (după 1812 şi, mai ales, după 1829).

Cea mai mare parte a evreilor existenţi, ca şi a celor noi veniţi, se ocupa cu negoţul. Evreii acaparează treptat toate ramurile de comerţ. M. Spielmann observa, pe bună dreptate, că negustorii evrei ca şi cei români, greci, armeni etc. umpleau "un gol în structura economico-socială a ţării, acel al păturii comercianţilor care asigura circulaţia mărfurilor de la producători şi proprietari (ai pământului, velniţelor, cârciumilor, atelierelor meşteşugăreşti) la consumatori şi a banilor în sens invers. Acest proces în care banii joacă un rol tot mai important nu a fost iniţiat de fapt de evrei, ei au contribuit doar la amplificarea şi la buna lui funcţionare prin poziţia lor economică"[4].

Evreii reuşiseră, până la mijlocul secolului XIX, să înlăture din comerţ grecii, armeni şi moldoveni. Radu Rosetti opina, exagerând în oarecare măsură, că în 1859, anul Unirii cu Ţara Românească, economia Moldovei putea fi considerată complet acaparată de evrei. Marii proprietari erau în cea mai parte îndatoraţi cămătarilor şi bancherilor evrei din Iaşi. Evreii deveniseră stăpâni ai comerţului Moldovei, atât prin numărul lor preponderent, cât şi prin faptul că acordau credit negustorilor creştini[5]. O situaţie similară era şi în provinciile Moldovei aflate sub stăpânire străină: în Bucovina sub administraţie austriacă şi în Basarabia sub cea rusească.

În domeniul comerţului ca şi al meseriilor, evreii au contribuit substanţial la creşterea şi diversificarea ramurilor de comerţ şi industrie, la apariţia unor noi

[3] *Izvoare şi mărturii referitoare la evreii din România*, vol. II, 1, Bucureşti, 1988, p. 175, nr. 213.
[4] M. Spielmann, *Studiu introductiv*, în idem, *Izvoare şi mărturii referitoare la evreii din România*, vol. II, 1, p. XXXIII - XXXIV.
[5] Verax, *La Roumanie et les juifs*, Bucureşti, 1903, p. 110.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ramuri cerute de moda şi tehnica timpului, acoperind "în întregime paleta generală a ocupaţiilor vremii"; deşi existau domenii predilecte, evreii practic nu ocoleau aproape nici o meserie[6].

Evreii au fost acuzaţi, mai ales de cei care se vedeau concuraţi şi eliminaţi din comerţ, că vindeau mărfuri la preţuri mult sub nivelul concurenţei loiale, că desfăceau mărfuri de contrabandă (mai ales rachiu, silitră etc.), că falsificau marfa, înşelau la cântar etc. Nu excludem aceste practici, care erau folosite şi de alţi negustori, nu numai de evrei, dar acestea erau departe de a explica succesul lor. Trebuie avute în vedere calităţile deosebite ale negustorilor şi meşterilor evrei: ordinea, spiritul de economie, de solidaritate şi întrajutorare, abilitatea şi ştiinţa lor de a pune în valoare produse noi, de a găsi alte mijloace de atragere a clienţilor şi potenţialilor producători; şi, de ce nu, iniţiativa şi curajul, pentru că, în condiţiile de atunci mai cu seamă, comerţul, ameninţat permanent de neprevăzut, presupunea numeroase riscuri.

Pentru a ilustra cele afirmate, vom enumera câteva din principalele ramuri de comerţ şi meşteşug practicate de evrei. Vânzarea băuturilor alcoolice şi camăta au fost printre primele ramuri de negoţ practicate de evrei. Încă din a doua jumătate a secolului XVIII, majoritatea evreilor se ocupau cu împrumuturile de uzură, cu precupia, şi, în special, cu aducerea horilcei de peste hotare, pe care o desfăceau direct sau indirect prin târguri şi sate[7]. În 1765 s-au adus numai pe la vama Movilău de peste Nistru 6106 vedre de horilcă, din care 5 700 vedre (circa 94%) de către evrei[8]. În acest comerţ ei vor predomina în toată perioada atât la oraşe cât şi la sate[9].

La comerţul cu băuturi alcoolice se adăuga cel cu cereale, fructe, produse ale gospodăriilor ţărăneşti, piei, blănuri, etc, valorificând o serie de produse indigene, unele neglijate până atunci, şi aducând alte diverse produse din afară. Era cunoscut astfel, la sfârşitul secolului XVIII şi începutul secolului XIX, comerţul cu piei de iepure, neglijat până atunci. Deosebit de apreciate pentru frumuseţea lor pe pieţele din Europa centrală şi occidentală, pieile de iepure din Moldova au fost exportate cu sutele de mii de către evrei. De aceea, ei erau porecliţi la începutul secolului XIX şi "negustori de piei de iepure". În deceniul al treilea al secolului XIX negustorii evrei cumpărau pieile de iepuri de la ţărani,

---

[6] L. Rotman, *Meseriaşii evrei în România în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, în "Revista cultului mozaic", 15 octombrie 1985, nr. 586, p. 6.

[7] În 1782 într-o anafora a boierilor către domnitorul Al. C. Mavrocordat se cerea "să scoată jidovii de prin sate şi să-i oprească de la crâşmărit", deoarece "această breaslă a jidovilor [...] pe locuitorii săteni îi îndatorau cu bani din vânzările băuturilor lor" (E. Pavelescu, *Economia breslelor în Moldova*, Bucureşti, 1939, p. 321).

[8] E. Pavelescu, *op. cit.*, p. 321.

[9] ASBt, Prefectura Botoşani, dos. 58/1866, f. 9 şi urm.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

le selectau şi le exportau la Leipzig, Viena, Braşov[10].

Negustorii evrei erau prinşi în toate ramurile de comerţ, mai ales în sectorul alimentar, apoi cu mărfurile gospodăriei ţărăneşti, articole de îmbrăcăminte, manufactură, sticlărie etc. Ei excelau în egală măsură şi în comerţul cu ridicata şi amănuntul, în cel ambulant şi stabil, în comerţul intern şi în cel extern. Cei ce practicau comerţul ambulant achiziţionau cantităţi, uneori modeste, ale produselor ţărăneşti, ca precupeţi, vânzându-le apoi în oraşe; alţii, cu bocceaua sau desaga în spate ("boccegii" sau "desăgarii") ori cu căruţa ("mămularii"), duceau din casă în casă, prin mahalalele oraşelor sau prin sate obiecte de uz casnic, gospodăresc etc. Pentru specula întinsă ce o făceau ca precupeţi, din deceniul cinci al secolului XIX, s-au luat unele măsuri care să stăvilească abuzurile, să permită ţăranilor să-şi vândă produsele la preţuri mai bune direct pe piaţă şi consumatorilor să cumpere la preţuri mai avantajoase, eliminându-se specula precupeţilor[11]. Măsurile repetate luate în această direcţie arată ineficienţa lor faţă de abilitatea şi perseverenţa precupeţilor evrei.

Istoricul N. Iorga observa, pe baza mărturiilor vremii, că la 1848 circa 2/3 din populaţia activă a oraşului Iaşi era evreiască: "în mână lor e totul: camăta, misitia, comisionul, cărăuşia, zidăria, lemnăria, fierăria, tapiţeria, croitoria, pe care le fac rău pe toate, dar fac tot"[12].

Dezvoltarea cămătăriei şi a zaraflâcului au fost favorizate de lipsa unei monede naţionale, de existenţa a numeroase monede care circulau pe piaţă şi a marei nevoi de capital din acea vreme.

Cămătarii şi zarafii evrei din deceniile cinci şi şase ale secolului XIX devin bancheri, introducând formele superioare ale creditului. Bancheri cunoscuţi, ca Michel Daniel sau Leiba Cana, au jucat un rol important în prima jumătate şi la mijlocul secolului XIX în afacerile de credit şi finanţe, împrumutând cu sume mari nu numai pe marii moşieri, dar şi pe domnitori şi visteria ţării. Iată, de exemplu, unele din datoriile boierilor moldoveni, în deceniile şase şi şapte ale secolului XIX, către cămătarii şi bancherii evrei: *Sandu Sturdza şi soţia datorau lui Iosif David Cana 6 200 lei; ei erau reclamaţi a* doua oară, în 20 decembrie 1863, că nu au plătit datoria; abia la 28 februarie 1864 era îndestulat creditorul prin vânzarea averii debitorului[13]; Iancu Emandi

[10] La sfârşitul secolului XVIII, J. M. Lejeune afirma că evreii din Brody cumpărau anual circa 200 000 de piei de iepure din Moldova pe care le vindeau cu 50 piaştri *suta (Voyage en Valachie et Moldavie, 1788*; vezi şi Contele D'Hauterive, *Mémoire sur l'état ancien et actuel de la Moldovie presénté à S.A.S. le prince Alexandre Ipsilanti en 1787*; după Sc. Callimachi şi Cris-Cristian, *Călători şi scriitori străini despre evreii din Principatele Româneşti*, Iaşi, 1935, p. 55, 61.

[11] *Manual administrativ al Principatului Moldovei*, t. I, Iaşi, 1855, nr. 145 şi 146, p. 224, 226.

[12] N. Iorga, *Istoria evreilor din ţările noastre*, extras din ARMSI, s. II, t. XXXI, 1913, p. 32 - 33.

[13] ASB, M.A.I., Moldova, dosar 31/1864, f. 1 - 4.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

datora în 1861 lui L. Cana 36 667 lei[14]. Aceluiaşi L. Cana, vistiernicul Roset Roznovanu îi datora, în 1859, suma de 5 000 galbeni, plus procentele din 1857[15]. În 1860, Ministerul de justiţie hotăra ca bancherul Michel Daniel şi fiii săi să fie îndestulaţi din recolta moşiei Nămoloasa pentru o datori de 11 145 galbeni cu procentele respective din 15 septembrie 1858, "ce reclama de la prinţul Neculai Vogoride"[16]. În 1867, profesorul francez Ernest Dejardins, în urma unei călătorii în România, observa că evreii cămătari, în condiţiile lipsei unei bănci naţionale, au reuşit să ipotecheze, pentru datorii cu dobânzi enorme, moşiile. Ei s-au constituit astfel în creanţieri ai statului şi, "prin activa lor corespondenţă, ei au paralizat eforturile încercate pentru a cota bunurile rurale în străinătate şi a le da valoarea pe care o reprezintă"[17].

În ceea ce priveşte evreii meşteşugari, mai puţini numeroşi decât negustorii[18], erau consideraţi de Radu Rosetti demni de tot respectul: sobri, liniştiţi, ordonaţi, muncitori neobosiţi[19]; între ei se remarcau, încă din secolul XVIII, argintarii, giuvaergii, tipsierii, cepregarii. Către mijlocul secolului XIX, ei îmbrăţişau şi în acest domeniu aproape toate meseriile existente.

Ramurile de comerţ şi de meşteşuguri practicate de evrei sunt indicate în majoritatea statisticilor fiscale din secolul XIX. Pe baza catagrafiei din 1845, privind populaţia oraşelor moldoveneşti, istoricul Gh. Platon a calculat că pământenii, în domeniul meşteşugurilor, erau angajaţi în 61 de ramuri, evreii în 85, iar sudiţii, deşi mai puţin numeroşi, în 101. În oraşul Iaşi, la 24 ramuri practicate de meşteşugarii pământeni, numai 11 erau evrei, ei dominând în domeniul ciubotăriei, căsăpiei, şăpcăriei, boiangeriei, butnăriei şi ceprezăriei; sudiţii erau prinşi în 66 de meşteşuguri. În comerţ, 24 de ramuri erau practicate de pământeni, 40 de sudiţi, 41 de evrei. Evreii şi sudiţii (în majoritate tot evrei) dominau comerţul cu băuturi, cu lipscănie şi deţineau în exclusivitate schimbul monedelor, zaraflâcul, unii fiind bancheri sau mijlocitori[20].

Pentru e evidenţia mai bine creşterea numerică a meşterilor şi negustorilor evrei, putem compara situaţia în oraşele şi târgurile Moldovei la începutul secolului XIX cu cea din anul Unirii cu Ţara Românească (1859).

În pragul secolului XIX, în localităţile urbane din Moldova totalul negustorilor şi meşterilor reprezenta circe 36% din populaţie; din aceştia, ceva

---

[14] Idem, dos. 959/1861, f. 1.

[15] Idem, dos. 1629/1859, f. 1.

[16] Idem, dos. 540/1860, f. 1.

[17] Er. Desjardins, *Le juifs de Moldavie*, Paris, 1867, p. 15 - 16.

[18] De altfel este greu, în statisticile din secolul XVIII şi prima jumătate a secolului XIX, să se facă o distincţie netă între activitatea negustorească şi cea meşteşugărească, deoarece orice atelier meşteşugăresc îşi desfăcea propria-i marfă, meşteşugarii fiind şi negustorii produselor lor.

[19] Verax, *op. cit.*, p. 264 - 265.

[20] Gh. Platon, *Populaţia oraşului moldovenesc la mijlocul secolului al XIX-lea*, în "Carpica", Bacău, 1970, vol. III, p. 17.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mai mult de 10% erau pământeni, majoritatea (aproape 90%) fiind evrei, armeni, greci ş.a. În mod cert, dezvoltarea economică a oraşelor era foarte scăzută. În oraşul Iaşi, circa 39% din locuitori erau negustori sau meşteri, moldovenii reprezentând numai 11% dintre aceştia. La Botoşani, numărul negustorilor şi meşterilor reprezenta 46%, iar la Galaţi 43%, datorită în special străinilor - în Botoşani, evreilor, iar în Galaţi, grecilor. În celelalte oraşe ale ţării, cu excepţia celor din nord (Herţa, Ştefăneşti), unde afluxul evreilor la acea dată era important, proporţia elementelor negustoreşti şi meşteşugăreşti era sub 36%. În prima jumătate a secolului trecut, are loc o adevărată cotitură în această privinţă. Ponderea elementelor care se ocupau cu negustoria şi meşteşugurile a crescut considerabil. La această creştere, aportul cel mai important l-au avut evreii. La 1859, de exemplu, numărul celor ce erau ocupaţi cu aceste îndeletniciri în oraşe, exceptând târgurile, s-a ridicat la aproape 60%, din care mai mult de un sfert îl reprezentau moldovenii (25,55% faţă de circa 10% în 1803)[21]. Oricum însă, la mijlocul secolului XIX, mai mult de jumătate din activitatea negustorească şi meşteşugărească se afla în mâna străinilor, mai ales evrei. Evreii nu ocupau un loc preponderent numai numeric, dar şi ca volum al schimburilor şi produselor realizate. Fiind rupţi totalmente de agricultură, de bunuri imobiliare şi de obligaţiile care decurgeau din acestea, evreii se consacrau în întregime acestor ocupaţii lucrative şi în aceste condiţii, fireşte, făceau şi un comerţ mai activ, mai modern, mai eficient. În 1851 numărul meşterilor şi negustorilor din oraşe şi târguri, care aveau patente pentru exercitarea acestor ocupaţii, plătind, ca atare impozite, era de 11 157 creştini. La aceştia se adăugau 10 509 evrei. La un total de 21 666, evreii reprezentau deci 48,50%, iar patentarii creştini 51,50%. Evreii depăşeau numărul meşterilor şi negustorilor creştini în următoarele oraşe şi târguri: Iaşi, unde reprezentau aproape 70%, Botoşani (60,90%), Dorohoi (82,16%), Herţa (82,80%), Fălticeni (86,88) şi în toate târgurile din judeţele Dorohoi, Botoşani şi Suceava. Depăşeau de asemenea 50% în Moineşti (66,66%), Podul Iloaiei (73,13%) şi Zaboloteni. În toate celelalte oraşe şi târguri erau în proporţie de sub 50%: Târgu Neamţ (47,77%), Roman (40,97%), Piatra Neamţ (39,74%), Bacău (37,05%), Galaţi (18,56%), Focşani (13,73%), Tecuci (10,45%), Bârlad (8,24%), lipsind la acea dată în Nicoreşti şi Fălciu[22] (vezi Anexa nr. 1).

Desigur, cifrele prezentate nu sunt decât orientative. Erau evrei, ca şi creştini, care practicau aceste îndeletniciri fără a avea patente, fiind trecuţi la alte categorii fiscale.

În momentul Unirii Moldovei cu Ţara Românească, numărul meşterilor şi negustorilor evrei şi creştini a crescut în toate oraşele şi târgurile ţării. Astfel,

[21] Ec. Negruţi, *Factorul demografic urban şi dezvoltarea social economică a Moldovei în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în RdI, t. 28, 1975, nr. 8, p. 1190 - 1191.

[22] ASI, tr. 1423, op. 1619, nr. 1056 (extractul vistieriei). Vezi şi Tr. 1352, op. 1535, nr. 189, f. 63.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

numai în cele 22 oraşe ale ţării erau 18 541 meşteri şi negustori creştini, 20 144 evrei, 4 059 sudiţi - în total 42 744. Evreii împreună cu sudiţii se ridicau la peste 56%. În Iaşi erau 71,98%, în Botoşani 83,22%, în Dorohoi 88,52%, în Galaţi 32,08%, în Focşani 28,83%. Merită subliniat că la mijlocul secolului sporise numărul evreilor şi în oraşele din sud (Galaţi, Focşani), unde la începutul secolului erau foarte puţini[23] (vezi Anexa nr. 2).

Într-o situaţie statistică din 1860 privind numai meşterii din Moldova, după stare, se indicau următoarele cifre[24]:

Meşterii	Clasa			Total	%
	I	II	III		
Pământenii	2	11	1 030	1043	20,0
Supuşii străini	15	42	388	445	8,6
Evreii	14	77	3 445	3535	68,0
Ţiganii dezrobiţi	-	-	174	175	3,4
Total	31	131	5 037	5 199	100

Aşadar, la această dată numărul meşterilor evrei se apropie de 70% din total, dacă avem în vedere că cei mai mulţi dintre supuşii străini erau tot evrei. De asemenea, observăm că dominau numeric meşterii din starea a treia (aproape 95% din total). Meşterii evrei din clasa I şi a II-a erau mai numeroşi decât pământenii, ei reprezentau împreună cu sudiţii 3,7%, în timp ce pământenii numai 1,1%.

În a doua jumătate a secolului XIX, numărul negustorilor şi meşterilor evrei continuă să crească. De exemplu, o statistică din 1890 indică pentru oraşul Bacău un total de 3 912 negustori, meseriaşi şi lucrători, din care numai 1 283 români şi 1 821 israeliţi[25] (vezi Anexa nr. 3). Din totalul capilor de familie cu ocupaţii lucrative din oraş, 46,55% erau evrei, românii reprezentau numai 32,80%, restul alte naţionalităţi[26]. După meserii, evreii dominau în toate, cu excepţia celor liber profesionişti, unde reprezentau 23,52%, iar românii 27,25% din totalul celor ce aveau astfel de ocupaţii. Evreii dominau în special în comerţ (73,18%) şi în industrie şi meşteşuguri (52,32%). Doar la lucrătorii manuali erau aproape la egalitate cu românii (42,92% evrei, 42,38% români).

Într-o statistică a firmelor comerciale din 1889 se recenzau în 13 judeţe ale Moldovei 18 062 firme comerciale, din care: 10 942 aparţineau evreilor (60,8%), 6 210 creştinilor (34,50%), iar 910 diverşilor străini (5,42%). Cele mai multe firme evreieşti erau în judeţele: Botoşani (87,7%), Suceava (80%),

---

[23] *Lucrările statistice ale Moldovei*, cap. II, *Populaţiunea pe 1859 şi 1860*, Iaşi, 1862, p. 108– 115.

[24] ASI, Tr. 1768, op. II 2018, nr. 1603, f. 3 - 21, 42 - 50, 67 - 123, 144 - 147.

[25] ASBc, Primăria Bacău, dos. 14/1890, f. 84.

[26] În 1851 evreii reprezentau numai 37% din totalul meşterilor şi negustorilor din oraş, la 1890 erau în proporţie de 46,55%.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Roman (79,9%), Neamţ (75,2%), Iaşi (74,3%), Dorohoi (73,8%), Vaslui (69,5%). Sub 60% erau în Putna (35,8%), Tecuci (36,3%), Tutova (40,1%) şi Covurlui (40,5%)[27]. În ceea ce priveşte oraşele de reşedinţă de judeţ, se constată că cele mai multe firme erau: în Fălticeni (94,8%), Botoşani (92,0%) şi Dorohoi (91,0%); urmau în ordine descrescândă: Vaslui (89%), Roman (86%), Bacău (85,5%), Iaşi (82,2%), Piatra Neamţ (82%), Huşi (70%), Bârlad (53,8%), Galaţi (42,5%), Focşani (40,5%), Tecuci (30,6%), în timp ce în celelalte oraşe ale ţării din Oltenia şi Muntenia, cu excepţia oraşului Râmnicul Sărat, aveau între 1,3% şi 24,4%. În 7 capitale de judeţ din Moldova (Fălticeni, Dorohoi, Vaslui, Roman, Bacău, Iaşi, Piatra Neamţ), evreii posedau peste 80% din casele comerciale, în două oraşe (Huşi şi Bârlad) jumătate, în alte două (Galaţi şi Focşani), mai mult de o treime[28]. Cele mai multe firme comerciale erau în Moldova, mai mult de 10 la 1 000 locuitori în şase districte.

I. Lahovari, fost ministru de externe, observa că în această provincie a ţării, numărul evreilor care se consacrau mai cu seamă comerţului era deosebit de ridicat, în ciuda concurenţei existente şi a nivelului de trai în general mai scăzut al populaţiei moldoveneşti[29].

În ceea ce priveşte numărul meşterilor evrei în pragul secolului XX în Moldova, se poate observa, după o statistică din 1900, că erau: 5297 meşteri în judeţe şi 10 247 meşteri în oraşele-capitală de judeţ; în total 15 544 meşteri evrei, majoritatea în oraşe.

Din totalul meşterilor din judeţe (sate şi târguri) 16,50% erau evrei, iar în oraşele reşedinţă 45,16%. La totalul de 54 772 meşteri câţi erau număraţi atunci în Moldova, 15 544 erau evrei (calfe şi ucenici), deci mai mult de un sfert (28,40%)[30] (vezi Anexele nr. 4 şi 5).

În multe oraşe reşedinţă de judeţ, evreii reprezentau peste 50% şi chiar mai mult de două treimi din totalul meşteşugarilor. De exemplu, la Bacău 67,33%, Botoşani 60,74%, Dorohoi 55,89%, Fălticeni 71,69%, Iaşi 66,92%.

În comparaţie cu întreaga ţară, la 1900, în Moldova se aflau atunci 81,78% din totalul meseriaşilor evrei. După numărul calfelor şi a ucenicilor, se poate observa că în general majoritatea meseriaşilor aveau ateliere mici, mai mult de jumătate dintre ei lucrând singuri; la 8 505 meşteri evrei, reveneau numai 7 039 calfe şi ucenici.

---

[27] C. E. Crupenski, *Statistica firmelor comerciale*, în "Buletin Statistic general", an. II, p. 132; apud Verex, *op. cit.*, p. 261.

[28] Verax, *op. cit.*, p. 262 - 264.

[29] I. Lahovary, *La question israélite en Roumanie*, Bucureşti, 1902, p. 35 - 36. Vezi şi Verax, *op. cit.*, p. 262 - 264.

[30] Lazăr Theodor, Fr. Robin-Derescu, *Starea şi statistica meseriilor*, Bucureşti, 1901, p. 21 - 22.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Evreii practicau toate meseriile, în unele predominând sau deţinându-le în exclusivitate. Românii dominau mai ales în meserii care cereau o muncă fizică mai mare: lemnari, rotari, zidari, dulgheri, hamali ş. a.[31]

Pentru ilustrarea situaţiei în pragul secolului XX, indicăm ocupaţiile populaţiei israelite în câteva oraşe ale Moldovei. De pildă, în oraşul Bacău, în anul 1896, statisticienii divizau ocupaţiile populaţiei israelite în două categorii: "diferite profesiuni" şi meseriaşi[32]. La "diferite profesiuni" erau trecute 99 de activităţi, iar la meserii 52, deci în total 151 activităţi. În categoria diferitelor profesiuni, se desprinde compactă masa comercianţilor: 569 capi de familie prinse în 26 de specialităţi (cârciumărie şi precupie cei mai mulţi; urmau apoi negustorii de galanterie, încălţăminte, lipscănie, lenjerie, librărie, mărunţişuri, de stofe, de porţelan, de mobile, de var, de oale, de pălării, de gaz, de fierării, de haine, pescărie, sticlărie etc.). Împărţirea pe aceste categorii era cu totul arbitrară, existând diferite profesiuni care puteau fi trecute la meserii (ca de pildă, cărămidarii, covrigarii, fabricanţii de săpun, tălpalarii etc.). Tot aşa cum în rândul comercianţilor puteau fi trecuţi lăptarii, negustorii ambulanţi, birtaşii, cămătarii etc., care erau incluşi între meseriaşi. Fireşte, numărul mare al ocupaţiilor diversificate în atâtea ramuri a pus în dificultate pe statisticieni de a găsi o clasificare riguroasă a ocupaţiilor evreilor din oraş. Din statistică se evidenţiază cifra mare a activităţilor comerciale şi meşteşugăreşti într-un oraş a cărui populaţie atunci nu era nici pe departe atât de numeroasă ca să fie deservită de un număr atât de ridicat de negustori şi meşteri evrei, pe lângă cei creştini. De aceea, credem că unele din aceste ocupaţii depăşeau nevoile oraşului şi probabil mulţi meşteri şi negustori evrei erau în stare foarte mizeră. Cu acest prilej menţionăm şi unele îndeletniciri necunoscute sau prea puţin practicate în prima jumătate a secolului XIX, impuse de noua dezvoltare a economiei şi societăţii româneşti; de pildă, în ramura sanitară: 5 doctori în medicină, 1 dentist şi o dentistă, 3 chirurgi, 6 moaşe, 2 vaccinatori, 7 farmacişti. De asemenea, 21 studenţi, între care două studente, 25 institutori, între care 9 femei. La acestea se adăugau un avocat, 5 librari, 1 anticar, 6 legători de cărţi, 52 contabili, 2 funcţionari CFR etc. La aceste ocupaţii moderne, caracteristice perioadei, se adaugă o creştere a numărului celor ce se ocupau de carte (tipografi, librari, anticari, legători de cărţi), de teatru, de artă (muzicanţi, sculptori, fotografi). Multe din aceste meserii impuneau studii superioare, ceea ce explică numărul celor ce frecventau universităţile. Faţă de prima jumătate a secolului XIX, schimbarea nu era numai cantitativă, dar şi calitativă şi evreii ştiau să se adapteze la noile necesităţi socio-economice. De remarcat este şi faptul că mulţi dintre cei trecuţi în categoria meşterilor pretindeau că erau fabricanţi (de postav, de săpun, de ghips, de gogoşi etc); ceea ce dovedeşte

[31] *Ibidem*, p. 23.

[32] ASBc, Primăria Bacău, dos. 68/1898, f. 4 - 7.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tendinţa, chiar dacă uneori nejustificată, de a-şi transforma atelierul în fabrică, poate cu utilaje adecvate şi personal corespunzător.

În 1901, Camera de Comerţ şi Industrie din Botoşani a primit 1 805 cereri de brevete, din care a aprobat 1 787 (1 364 brevete de meşteri şi 423 carnete de lucrători)[33] (vezi anexa nr. 6). Ramurile din industrie şi comerţ care au obţinut brevete erau fireşte mai numeroase în oraşul de reşedinţă: Botoşani cu 54 ramuri, Hârlău - 25, Ştefăneşti - 23, Burdujeni - 17, Suliţa - 19, Bucecea - 11, Frumuşica - 10, în sate - 10.

Urmărind situaţia meseriilor pe întregul judeţ (vezi tabelul nr. 8), observăm că existau 23 meserii practicate atunci în exclusivitate de evrei (alămarii, argintarii, boiangii, brodiste, curelarii, căldărarii, cuferarii, cuţitarii, cepregarii, floriste, geamgii, giuvaergii, lumânărarii, legătorii de cărţi, mecanicii, modistele, perierii, umbrelarii, sculptorii, soponarii, pălărierii, tapiţerii, ţesătorii). Ori, în unele din aceste meserii în trecut erau remarcaţi meşterii români (curelarii, cepregarii, lumânărarii, săponarii). De asemenea, multe alte meserii, în care românii în secolele trecute şi încă în prima jumătate a secolului XIX excelau, erau deţinute acum în proporţie de 80% de meşterii evrei (ca de exemplu blănăria, cojocăria, brutăria, cizmăria, croitoria, dogăria, tâmplăria). Creştinii au primit în exclusivitate brevete doar în meseriile de cioplitori de piatră (1), instalatori de apă (1), sobari (2), nici unul nefiind însă român. Românii dominau, deţinând peste 50 din brevete, în următoarele ramuri: bărbieri (52%), cofetari (65%), dulgheri (89%), lăcătuşi (69%, împreună cu alte naţionalităţi), olari (88%), sforari (57%), turnătorii şi zugravii (50%). În proporţie de 30-40% se aflau în meseriile de caretaşi, rotari (42%), tăbăcari (45%), zidari (35% împreună cu câţiva italieni).

În judeţul Botoşani, în pragul secolului XX, evreii preluaseră mai toate meseriile practicate de români. Aceştia din urmă nu mai deţineau în exclusivitate nici o meserie, în timp ce evreii primiseră în exclusivitate brevete pentru 23 de meserii în proporţie de peste 80% în alte ramuri; cele mai multe din acestea fuseseră ocupaţii cu tradiţie veche la români în secolele trecute (vezi anexa nr. 7). Desigur, situaţia priveşte un judeţ din nordul ţării, unde numărul evreilor era cel mai ridicat din cuprinsul Moldovei, dar evidenţiază faptul că la începutul secolului XX evreii dominau întreaga viaţă economică a regiunii.

Cauzele care au contribuit la acest succes remarcabil al negustorilor şi meşterilor evrei erau multiple, la acestea concurând mai ales împrejurările socio-politice şi economice din ţările române în prima jumătate a secolului XIX.

În prima jumătate a secolului XIX, mai ales după pacea de la Adrianopol (1829), care a deschis perspective deosebite pentru Principatele Române, s-a operat o schimbare aproape totală socio-economică. Libertatea comerţului, suprimarea arbitrajului şi monopolului turcesc, libera navigaţie pe

[33] ASBt, Prefectura Botoşani, dos. 155, 1091, f. 8, 52 - 86.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Dunăre şi Marea Neagră deschideau un viitor de prosperitate neaşteptată pentru un pământ bogat, a cărui valoare într-un timp extrem de scurt se dublează, apoi se împătreşte. Boierimea, sedusă de manierele occidentale, renunţă la vechile costume, la vechiul mobilier, începe să imite Apusul. Ocaziile de a se îmbogăţi uşor au crescut, se dezvoltă spiritul de speculaţie. Erau prea multe bunuri de cumpărat şi de vândut cu profituri mari, pentru a nu deştepta spiritul lucrativ. Radu Rosetti observa însă că nu românii au ştiut să profite de această situaţie. În economia ţării era un spaţiu liber, pe care evreii au ştiut să-l acopere: "în mai puţin de 10 ani, ţara se găsea posesoarea unei clase comerciale şi industriale numeroase, perspicace şi active, dar [...] ea nu era română"[34].

Negustorii şi meşterii români erau dezavantajaţi faţă de evrei din mai multe motive: 1) erau puţin numeroşi; 2) aveau capitaluri reduse; 3) făceau un comerţ restrâns, învechit; 4) nu aveau credite în străinătate, nefiind cunoscuţi şi nici nu cunoşteau negustori sau firme comerciale din Occident; 5) neavând relaţii cu pieţele occidentului, nu ştiau unde se produc mărfuri şi care este valoarea lor reală, spre deosebire de evrei, care erau experimentaţi în afaceri, îndrăzneţi, întreprinzători, cunoscând, datorită mobilităţii lor, pieţele străine, unde aveau rude şi relaţii cu fabricanţii mulţumiţi de a găsi noi debuşee şi intermediari activi ai produselor lor[35].

În domeniul meseriilor, românii erau obişnuiţi să lucreze după vechile procedee, cu unelte vechi, produse care în cea mai mare parte deveniseră demodate; evreii ştiau ce produse se cereau pe piaţă şi cunoşteau deja noile procedee pentru fabricarea lor. De asemenea, posibilităţile de informare şi de specializare ale românilor erau minime, din moment ce peste 90% din populaţie nu ştia carte; negustorii şi meşteşugarii evrei, fără excepţie, ştiau să socotească, să citească şi să scrie. În sfârşit, spiritul de solidaritate şi, în oarecare măsură, şi exclusivismul au contribuit la succesul evreilor.

Într-un raport în chestiunea evreiască, înaintat Curţii de Apel din Iaşi în 1867, se confirma că din prima jumătate a secolului XIX devenise o "necesitate social-politică" înlocuirea relaţiilor cu Ţarigradul cu cele occidentale. Relaţiile comerciale trebuind schimbate, erau necesari noi agenţi intermediari. "Fabricanţii şi negustorii de pe bulevardele Parisului nu puteau veni la noi, o ţară necunoscută şi puţin sigură din punctul de vedere al circulaţiei bunurilor şi persoanelor. S-au găsit atunci evreii locali şi cei din vecinătate, Galiţia, Austria, care, prin spiritul îndrăzneţ de speculă, prin relaţiile şi cunoştinţele lor, au devenit agenţi intermediari între societatea noastră şi noile pieţe de comerţ"[36]. În acelaşi raport se arăta că tinerii români nu s-au grăbit să-şi însuşească noile meserii. Fiii croitorilor sau ai blănarilor care făceau sumane nu au intrat în

[34] Verax, *op. cit.*, p. 97.
[35] *Ibidem*, p. 98.
[36] *Chestiunea izraeliţilor tratată înaintea Curţii de Apel din Iaşi*, sect. II, Iaşi, 1867, p. 42.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

şcolile de meserii să facă haine nemţeşti, fracuri, smokinguri etc., ci au preferat slujbe în administraţie, locul lor luându-l evreii abili, cunoscători ai modei occidentale, care ştiau să confecţioneze după noile gusturi[37]. Aceleaşi constatări le făcea, la sfârşitul secolului XIX, şi ziaristul şi omul politic Gh. Panu. El observa că niciodată comerţul nu a fost exclusiv în mâinile românilor, întotdeauna străinii au fost elementul principal. Evreii nu au făcut decât să se substituie în decursul timpului armenilor, grecilor, turcilor, polonezilor. În ce priveşte meseriile şi breslele româneşti, ele "răspundeau la nevoile societăţii, care începeau a dispărea pe la 1830, transformându-se cu totul sub influenţa ideilor şi modei Occidentului". Croitorii făceau antereie şi haine orientale, ciubotarii papuci şi ciubote, blănarii paltoane lungi şi giubele. La fel, mobila, ustensilele casnice, industria pânzei şi postavului de casă erau şi ele înlocuite. Meseriaşii români nu s-au putut adapta imediat noilor cerinţe. Gh. Panu se întreba "cum puteau să reziste evreilor hotărâţi a învinge, negustorii armeni, greci, români cu deprinderile de apatie seculară, cu felul oriental de a înţelege afacerile, cu acea lipsă completă de iniţiativă şi activitate"[38].

Reuşita evreilor s-a datorat, în secolul al XIX-lea, unor circumstanţe deosebite; odată acestea depăşite, aveau să se ridice şi din rândul românilor, mai ales în provinciile mai puţin atinse de valul de imigraţie a evreilor, elemente din ce în ce mai numeroase şi mai capabile, care să contribuie la dezvoltarea burgheziei româneşti.

[37] *Ibidem*, p. 50. Vezi şi M. Spielmann, *op. cit.*, p. XXXVI - XXXVII, despre evreii din secolele XVII şi XVIII, care ştiau bine de atunci "cerinţele pieţii" şi care erau "mărfurile solicitate de consumatorii autohtoni şi străini".

[38] Gh. Panu, *Chestia evreilor*, Bucureşti, 1893, p. 74 - 79.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Anexa nr. 1

"Ecstract pentru neguţitorii şi meşterii patentari cu calfele lor i pentru bejenarii greco-sârbo-bulgari veniţi de peste Dunăre, precum şi pentru jidovii de prin târgurile Principatului. 1851"

Denumirea oraşelor şi târgurilor	Negustori patentari					Meşteri patentari					Sârbo-bulgari	Numărul peste tot	Jidovi de prin târguri
	Starea I	Starea II	Starea III	Calfele	Total	Treapta I	Treapta II	Treapta III	Calfele	Total			
Mihăileni		2	9		11		1	21		22		33	170
Dorohoi	4		8	1	13			33	10	43		56	258
Herţa			5		5			71		71		76	366
Săveni													23
Dărăbani			2		2			6		6		8	16
Botoşani	11	24	197	127	359	8	23	320	380	731		1090	1698
Hârlău		10	23		33			22	12	36		69	143
Suliţoae		2	3	16	21							21	105
Bucecea								6	8	14		14	26
Budujeni			4	1	5			22	2	24		29	140
Ştefăneşti			58	2	60			49	2	51		111	106
Frumuşica			2		2			9		3		5	10
Fălticeni	8	5	14	1	28		1	34	3	38		66	437
Lespezi			4		4							4	86
Piatra	1	9	87	33	130		2	202	39	243		373	246
Neamţ	2	6	81	8	97		2	126	56	184		281	257
Buhuşoaia			6		6			22	15	37		43	39
Roman	3	21	120	54	198	6	10	101	208	325		523	363
Bacău	5	21	59	54	139	1	5	79	41	126		265	156
Ocna		8	25	2	35		2	7	46	55		90	25
Moineşti			17		17			7	15	22		39	78
Căiuţul		1	1		2			3	4	7		9	6

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Anexa nr. 1 (continuare)

Focşani	10	69	264	30	373	15	63	348	184	610	101	1085	149
Odobeşti		2	62	11	75	5	32	134	41	212		287	44
Adjudul			15	11	26		1	57	43	101		127	22
Panciu		3	32		35		2	28	71	101		136	28
Nămoloasa			11		11			14	18	32		43	17
Tecuci		13	50	24	87	2	8	81	19	110		197	25
Nicoreşti		5	25	1	31		3	67	20	90		121	
Podul Turcului			8	2	8			24	15	39		47	30
Galaţi	5	42	376	121	544	8	33	272	148	461		1005	229
Drăguşăni		6	15		21		9	20		29		50	40
Pechea			3	2	5			8	3	11		16	10
Bârlad	14	82	445	117	658	19	36	473	165	693	130	1481	133
Pueşti			2		2			9	28	37		39	12
Vaslui			86	17	103			26	20	46		149	79
Huşii	5	33	275	126	439	6	39	212	170	427		866	138
Fălciu			24		24			4	9	13		37	
Tg.Frumos		5	43	13	61			65	12	77		138	109
Podul Ilioaiie			19	2	21			13	2	15		36	98
Sculeni			7		7			2		2		9	39
Zaboloteni													19
Târguşorul	1	5	52		58			10	28	38		96	8
Iaşi	8	36	341	369	754	2	28	470	734	1234		1988	4528
TOTAL	77	410	2878	1145	4510	72	300	3471	2573	6416	231	11157	10509

ASI, Tr. 1423, op. 16-19, nr. 1056 (extractul vistieriei).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Anexa nr. 2

Numărul comercianţilor şi meşteşugarilor în oraşele Moldovei la 1859

Oraşele	Negustori creştini	Meşteri creştini	Total negustori şi meşteri creştini	% negustori şi meşteri creştini la totalul populaţiei oraşelor	Evrei	Sudiţi	Total negustori şi meşteri (creştini, evrei şi sudiţi)	Total general al populaţiei urbane (capi de familie)	% negustori şi meşteri (creştini, evrei şi sudiţi)
Iaşi	462	3024	3486	16,00	7856	1092	12443	21791	57,10
Botoşani	337	349	686	9,44	3189	214	4089	7262	56,10
Galaţi	67	3632	3699	56,64	458	1289	5446	6530	83,40
Roman	246	1018	1264	38,08	771	126	2161	1319	65,10
Bârlad	379	1419	1798	44,07	455	293	2546	4079	62,41
Tg. Ocna	148	197	345	15,30	77	57	479	2254	21,25
Huşi	267	880	1147	30,65	465	67	1679	3765	44,74
Focşani	339	915	1254	46,80	330	178	1762	2680	65,74
Piatra Neamţ	238	859	1097	31,50	831	79	2007	3482	37,64
Bacău	191	468	659	26,36	821	74	1554	2500	62,16
Tg. Neamţ	47	552	599	31,44	662	146	1407	1905	75,40
Fălticeni	31	433	464	21,64	1197	68	1729	2144	80,64
Herţa	5	135	140	19,00	390	32	562	737	76,25
Târgu Frumos	162	218	380	29,18	316	42	738	1302	56,68
Ştefăneşti	16	114	130	23,21	359	5	494	560	88,21
Dorohoi	16	79	95	5,95	695	38	828	1595	51,91
Tecuci	155	292	447	18,81	32	45	524	1384	37,78
Vaslui	128	306	434	29,44	287	37	758	1474	51,42
Mihăileni	2	37	39	4,18	518	127	484	933	73,31

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Anexa nr. 2 (continuare)

Fălciu	57	43	100	21,97	36	5	141	455	50,98
Adjud	41	104	145	32,88	75	11	231	444	52,38
Hârlău	52	81	135	14,22	315	34	472	935	50,48
TOTAL	3386	15155	18541	25,55	20144	4059	42744	71530	59,08

Lucrările statistice a Moldovei, cap. II, *Populațiunea pe 1859 și 1860*, Iași, 1862, p. 108-115.

Anexa nr. 3 Ocupațiile locuitorilor din orașul Bacău la 1890

Naționalitatea	Industriași și meseriași		Comercianți		Liber profesioniști		Rentieri		Lucrători manuali		Total
	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.
Israeliți	350	52,32	442	73,18	120	23,92	109	41,13	800	42,92	1821
Români	150	22,42	108	17,88	139	27,25	96	36,23	790	42,38	1283
Nemți	130	19,43	-	-	35	6,84	-	-	30	1,61	195
Francezi	2	0,90	-	-	-	-	-	-	-	-	2
Italieni	5	0,75	-	-	-	-	-	-	10	0,54	15
Alte naționalități	32	4,78	54	8,94	216	42,37	60	22,64	234	12,55	596
Total	669	100	604	100	510	100	265	100	1864	100	3912

ASBc, Primăria Bacău, dos. 14/1890, tr. 84.

Anexa nr. 4 Numărul meseriașilor în județele Moldovei la 1900

Județele	Meșeriașii evrei				Totalul meseriașilor evrei și creștini
	Meșteri	Calfe	Ucenici	Total	
Bacău	259	88	57	404	6996
Botoșani	664	185	116	965	1747
Covurlui	79	24	21	124	1042

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Anexa nr. 4 (continuare)

Dorohoi	753	1152	247	152	2467
Fălciu	173	41	45	259	2547
Iaşi	326	67	58	451	2169
Tg. Neamţ	162	17	16	195	2577
Putna	224	104	54	382	2462
Roman	171	38	21	230	2332
Suceava	285	137	102	524	2242
Tecuci	200	62	20	282	1471
Tutova	49	10	8	67	1422
Vaslui	181	45	36	262	2611
Total	3 526	970	801	5 297	32085

Anexa nr. 5 Numărul meseriaşilor în oraşele capitale de judeţ în Moldova la 1900

Judeţele	Meşeriaşii evrei				Totalul meseriaşilor evrei şi creştini
	Meşteri	Calfe	Ucenici	Total	
Bacău	220	169	120	509	756
Botoşani	315	132	115	562	1695
Covurlui	899	410	350	1659	2731
Dorohoi	283	95	87	465	832
Fălciu	295	158	56	509	710
Iaşi	311	209	93	613	1658
Tg. Neamţ	446	341	277	1064	4558
Putna	216	127	82	425	1076
Roman	1014	1038	511	2563	3830
Suceava	401	184	154	739	1914
Tecuci	329	196	167	692	1431

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Anexa nr. 5 (continuare)

Tutova	95	79	25	199	860
Vaslui	155	54	39	248	636
Total	4979	3192	2076	10247	22687

După Lazăr Theodor şi Fr. Bobin-Derescu, *Starea şi statistica meseriilor*, Bucureşti, 1901, p. 21-22.

Anexa nr. 6

Repartizarea brevetelor de meşteri în oraşele, târgurile şi satele judeţului Botoşani la 1901

Oraşele şi târgurile	Număr total de brevete eliberate	Din care pentru evrei	
		Nr.	%
Botoşani	893	707	79
Hârlău	169	123	74
Burdujeni	144	131	99
Bucecea	72	71	91
Suliţa	180	172	96
Ştefăneşti	205	175	85
Frumuşica	89	85	95
În sate	35	30	85
TOTAL	1787	1429	83

Anexa nr. 7

Numărul brevetelor de meşteri repartizate în 1901 în judeţul Botoşani

Meseriile	Botoşani	Hârlău	Burdujeni	Bucecea	Suliţa	Ştefăneşti	Frumuşica	Alte comune	Total brevete	Din care ptr. evrei
Alămari	1	1							2	2
Argintari	2					1			3	3
Boengii	5	1	1	2	6	6			21	21

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Anexa nr. 7 (continuare)

Brutari	39	13	7	10	14	13	3	3	102	100
Blănari	4	2			2	2			10	9
Bărbieri	35	4	4	3	2	3		1	52	25
Brodistă	1								1	1
Cizmari	188	43	45	15	35	60	26	8	420	337
Croitori	154	27	47	29	52	61	29	14	413	407
Cojocari	18	20	9		27	18	8	1	101	95
Ceasornicari	6	1	1			1			9	7
Caretaşi	5								5	3
Curelari	19	2			1	3			25	25
Cofetari	11	1				1		1	14	5
Cusutorese	9				1	1			11	7
Căldărari	1								1	1
Cuferari	5	1							6	6
Cuţitari	1								1	1
Cioplitori în piatră	1								1	0
Cepregari	1								1	1
Dulgheri	14		1			3			18	2
Dogari	12	9	1	1	10	4	3	2	42	41
Floristă	1									
Fierari	41	14	3	3	9	9	8	3	90	69
Geamgii	5	3	2	2	4	1			17	17
Giuvargii	6								6	6
Instalatori apă	1								1	0
Lăcătuşi	18								18	6
Lumânărari	4				1				5	5
Legători de cărţi	3								3	3

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Anexa nr. 7 (continuare)

Mecanici	1					1			2	2
Modiste	9					1			10	10
Olari	19	5							24	3
Perieri	2								2	2
Plăpumari	9								9	9
Pantofari	20	3							23	21
Rotari	12	2			4	2	2	1	24	14
Umbrelari	2		2						4	4
Sculptori	7								7	7
Sobari	2								2	0
Sforari	16								16	7
Soponari	1	1		1	1	1			5	5
Strungari	7								7	5
Pălărieri	3								3	3
Tâmplari	52	6	6	5	3	7	8	1	88	81
Turnători	2				2				4	2
Tapiţeri	4								4	4
Tipografi	14	1							15	12
Tinichigii	37	2	3	1	2	4	1		50	49
Tăbăcari	19		10						29	16
Ţesătoare	4	1							5	5
Vopsitori	4								4	3
Zidari	27	5	1		4	2	1		40	26
Zugravi	9	1							10	5
TOTAL	893	169	144	72	180	205	89	35	1787	1494

ASBt, Prefectura Botoşani, dos. 155, p. 1901, p. 8, 52-86.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

JEWISH MERCHANTS AND ARTISANS IN MOLDOVA IN THE STATISTICS OF THE 19TH CENTURY

(Summary)

In the present study the author, based on the statistics found in archives, presents the evolution of the number of Jewish merchants and artisans in the 19th century Moldova.

Although the Jewish merchants and artisans are mentioned in the documents of the previous centuries, their number increases considerably in Moldova only in the second half of the 18th century. The political events at the end of the 18th century, among which mention should be made of: the Russian-Austrian-Turkish wars, the divisions of Poland and especially the stealing away of Bukovina by the Austrians, favoured the immigration of Jewish people in great numbers, especially from Poland to Moldova.

The number of Jewish people was continuously increasing in the next century when new waves of immigrants were added after 1812 and especially after 1829.

According to the statistics, at the beginning of the 19th century in the towns of Moldova, the total number of merchants and artisans represents about 36% of the inhabitants, among these the majority was (over 80%) formed by foreigners: Jewish, Armenians, Greeks and others.

In the middle of the 19th century the number of the people who were engajed in these jobs increased at about 60% of the urban inhabitants, of which three quarters were foreigners, most of them Jewish.

In 1851 the numbers of those who paid taxes to practise commerce was of 21,666 of which 11,157 were Christians and 10,509 were Jewish (48.50%). In the second half of the 19th century the number of Jewish merchants and artisans increased continuously.

The author presents both the evolution of their number over the 19th century and their geographic distribution according to living areas and the practised branches in commerce and handcrafts. Mentions are made of the causes that contributed to the remarkable succes of the Jewish merchants and artisans in the Moldavian economy under those circumstances.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

VASILE DOCEA

PROFESORI GERMANI ÎN IAŞII PRIMEI JUMĂTĂŢI A SECOLULUI XIX

Multă vreme, în discuţiile istoriografice privind modernizarea societăţii româneşti, a persistat ideea atotputerniciei modelului cultural francez, mai cu seamă după ce, la sfârşitul veacului trecut, Pompiliu Eliade şi-a publicat lucrarea despre *Influenţa franceză asupra spiritului din principatele române în secolul al XVIII-lea*[1]. S-a scris - să o recunoaştem, de multe ori foarte bine - despre tot ceea ce era susceptibil a avea vreo legătură cu influenţa franceză: călători francezi prin ţările române, tineri români care au studiat în Franţa, circulaţia literaturii franceze în lumea românească, şcolile franceze din principate etc. Am ajuns astfel să cunoaştem în amănunt tot ceea ce ţine de modelul cultural francez, care însă nu a fost singular şi care, singur, nu poate da seama de totalitatea influenţelor străine asupra modernizării societăţii româneşti. Cazurile în care s-a încercat studierea altor modele culturale sunt puţine şi tocmai acest dezechilibru în abordarea temelor de cercetare a generat şi explică prejudecata evocată. Pentru a o ilustra, să amintim o opinie emisă de Nicolae Cartojan, într-un studiu din 1929, opinie care, departe de a fi singulară, este simptomatică în sensul arătat mai sus: "Sfârşitul veacului al XVIII-lea şi începutul celui de-al XIX-lea constituie în istoria culturii româneşti o epocă de tranziţie, în care germinează sămânţa influenţei franceze. Ajunsă la deplină înflorire către jumătatea secolului trecut, influenţa franceză transformă în câteva decenii numai, toată structura societăţii noastre: cultură, organizare politică şi administrativă, legislaţie, obiceiuri, costume"[2].

Deşi mai puţine şi sporadice, preocupările legate de impactul modelului german asupra societăţii româneşti nu lipsesc. Există chiar o o interesantă

---

[1] Pompiliu Eliade, *De l'influence française sur l'ésprit public en Roumanie. Les origines. Etude sur l'état de la société roumaine, à l'epoque des règnes Phanariotes*, Paris, Leroux, 1898, 436 p.

[2] Nicolae Cartojan, *Pensionatele franceze din Moldova în prima jumătate a veacului al XIX-lea*, în vol. *Omagiu lui Ramiro Ortiz cu prilejul a douăzeci de ani de învăţământ românesc*, Bucureşti, 1929, p. 67.

Anuarul Institutului de Istorie "A. D. Xenopol", tom XXXIV, p. 159 - 184.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

încercare de sinteză, întreprinsă de către Fritz Valjavec[3]. Asupra unora dintre aspectele acestei teme - călători şi studenţi români în lumea germană, influenţe ale gânditorilor germani asupra unor oameni de cultură din Principate - s-au scris deja merituoase studii. Altele, însă, şi printre acestea se numără problema profesorilor germani prezenţi în lumea românească, au fost aproape cu totul ignorate sau, cel mult, atinse tangenţial în lucrări de ordin mai general[4]. În aceste condiţii, pare utilă abordarea acestui subiect, fie şi în mod parţial, căci ne vom limita aici doar la profesorii germani prezenţi în capitala Moldovei.

Pentru unii dintre ei, destul de puţini, există deja studii biografice. Sunt cazurile juristului Christian Flechtenmacher şi doctorului Jakob Czihak, pentru care, totuşi, ocupaţia de profesor a fost de ordin secundar. Numele altora sunt cunoscute din diverse lucrări mai generale, în care au fost amintiţi în treacăt. Alţii vor fi evocaţi aici pentru prima dată. Pentru a-i identifica, a fost necesară cercetarea unor categorii diverse de documente, multe inedite, cuprinzând actele Ministerului Instrucţiunii Publice din Moldova, cele ale bisericilor protestantă şi catolică din Iaşi, catagrafii ale supuşilor străini din Moldova, corespondenţa consulilor Prusiei şi Austriei din Iaşi, ca şi rapoartele ambasadorilor respectivi din Constantinopol.

Cercetarea de faţă se limitează, din mai multe motive, la prima jumătate a secolului XIX, perioadă de început a modernizării societăţii româneşti. În veacul precedent fusese predominantă prezenţa profesorilor greci; apariţiile occidentalilor au fost episodice, ele constituind excepţii. Lucrurile încep să se schimbe abia către sfârşitul secolului XVIII. Contemporanii au observat schimbarea şi au consemnat-o. Stefan Raicevich, de pildă, în *Observaţiile* sale asupra Moldovei şi Valahiei publicate la 1788, constata că "educaţia copiilor de familie bună este încredinţată acum unor profesori francezi şi germani. Profesorul grec - adăuga fostul consul austriac - nu mai predă decât greaca literară"[5]. Pe la mijlocul perioadei care ne interesează aici, profesorul german ajunge atât de popular încât devine temă de roman: eroul principal al romanului *Begebenheiten eines jungen Theologen in der Moldau und Griechenland* (Berlin, 1826), de Julius von Voß, este un german devenit educator al unui fiu de boier moldovean. Dar asupra acestui lucru s-a scris deja, încât nu mai este nevoie să insistăm aici[6]. La cealaltă limită a perioadei noastre se petrece o altă

---

[3] Fritz Valjavec, *Geschichte der deutschen Kulturbeziehungen zu Südosteuropa*, vol. III - IV, München, 1958 - 1965.

[4] În diferite lucrări privind istoria învăţământului românesc. Excepţie face noua lucrare a lui Horst Fassel, *Der Deutsche Unterricht an der Universität Jassy*, Tübingen, 1993.

[5] Stefan Raicevich, *Osservazioni storiche, naturali e politiche intorno a Valachi e Moldavia*, Napoli, 1788.

[6] Horst Fassel, *Evenimentele anului 1821 într-un roman german din secolul al 19-lea*, în CvL, 1974, nr. 4, p. 14 - 15; Klaus-Henning Schroeder, *Julius von Voß - Verfasser des ersten*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

schimbare, de data aceasta una de ordin legislativ: în 1851 a fost adoptat *Aşezământul* privind instrucţia publică în Moldova, care, transformând radical sistemul de organizare a învăţământului, în special prin extinderea celui primar, îşi răsfrânge efectele şi asupra situaţiei profesorilor străini.

Ce i-a îndemnat pe profesorii germani să vină în Iaşi, care a fost structura (profesională, socială) grupului acestora, cum s-au raportat la mediul autohton, ce efecte a avut prezenţa lor aici? La aceste întrebări vom încerca să răspundem în continuare. Metoda analizei va fi una sociologico-istorică: vom încerca, prin analiza unor serii de fapte identice sau asemănătoare, să identificăm serii comportamentale dar, în acelaşi timp, nu vom uita să privim lucrurile în evoluţia lor firească, istorică.

Pentru a înţelege cauzele prezenţei în Iaşi a profesorilor germani vom analiza atât interesul părţii moldoveneşti de a-i avea aici, cât şi motivaţiile lor personale.

Interesul moldovenilor pentru învăţarea limbii germane este o primă explicaţie a prezenţei multor profesori germani în Iaşi. Dintr-un total de 40 de profesori germani, câţi am reuşit să identificăm pentru întreaga perioadă avută în atenţie, opt au predat cu siguranţă limba germană, patru ca profesori particulari, ceilalţi patru în învăţământul public. Dar numărul lor trebuie să fi fost mult mai mare, incluzându-i cu siguranţă pe cei menţionaţi în documente sub denumirea de "Sprachlehrer" ori "Sprachmeister" ca şi o parte din cei ale căror discipline nu sunt specificate (14 persoane). Primul pe care documentele îl atestă ca profesor - particular - de limba germană este Johann Baptist Gall, în 1812[7]. Dar nu este exclus ca această limbă să fi fost predată şi mai devreme în diferite case boiereşti de acei "Sprachlehrer" evocaţi mai sus. Primul german pe care documentele îl menţionează cu această calitate este un anume Bornhaus, la 1802[8].

În şcolile de stat, limba germană devine obiect de studiu începând cu anul 1830. Gheorghe Asachi, referendarul şcolilor publice din Moldova, anunţa în numărul din 4 mai 1830 al "Albinei româneşti" că, la proaspăt reorganizatul Gimnaziu Vasilian din Iaşi, alături de limbile greacă, franceză şi rusă, "se poate învăţa privat limba germană"[9]. Introdusă ca materie extraordinară, limba germană devine ceva mai târziu materie obligatorie la Academia Mihăileană[10]. Acelaşi statut, de obiect obligatoriu de studiu, îl va avea şi în şcolile reale din Iaşi şi Botoşani odată cu reforma învăţământului din 1850[11].

---

deutschen Rumänien-Romane, în "Beiträge zur deutschen Kultur", I, nr. 2, Freiburg, 1984, p. 57- 61.

[7] Fritz Valjavec, *op. cit.*, IV, p. 263.

[8] *Ibidem, loc. cit.*

[9] "Albina românească", nr. 33, 4 mai 1830.

[10] V. A. Urechia, *Istoria şcoalelor de la 1800 - 1864*, vol. II, Bucureşti, 1892, p. 240.

[11] *Ibidem*, III, 1894, p. 32.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

La ce folosea limba germană? Înainte de toate, era socotită un instrument, un mijloc de acces la cultura şi civilizaţie occidentală. Un mare număr de tineri români o învaţă întâi acasă, pentru a putea pleca apoi mai departe, în lumea germană, spre a-şi desăvârşi studiile. Cu timpul, acest lucru, practicat iniţial la un nivel particular, individual, devine componentă a politicii şcolare oficiale. În septembrie 1833, de exemplu, când Epitropia şcoalelor pregătea trimiterea în Austria şi Statele germane a primului grup de studenţi bursieri, aceştia erau sfătuiţi să-şi însuşească temeinic limba germană: "Fiindcă ştiinţa limbei germane se cere neapărat spre a urma cursul învăţăturei în staturile Austriei, se vor îndeletnici jăluitorii cu învăţarea acelei limbi până în primăvară"[12]. O părere ceva mai radicală în privinţa foloaselor învăţării limbii germane avea să exprime Costache Conachi. La 1837, când se căutau diverse soluţii pentru modernizarea învăţământului public, numitul propunea ca în şcolile de stat literatura "să se înveţe în limba acelei naţii la care civilizaţia se vede în moral şi în fapte, iar nu în spulberul ideilor; zic a unui neam pacinic şi netulburător, care mi se pare a fi limba nemţească (...)"[13].

Demn de semnalat, în acest context, este interesul autorităţilor şcolare din Moldova de a se aduce din Germania personal calificat pentru predarea limbii germane. Ideea apare explicit în documentele vremii, de exemplu în anaforaua Epitropiei şcoalelor către domn din 18 martie 1833, în care se recomanda aducerea la Academie, pentru elevii interni, a doi pedagogi străini, unul german şi altul francez, "cari tot-odată să poată fi de corepetitori ai clasului german şi francez"[14].

Dorinţa localnicilor de a învăţa limba germană nu este însă singurul motiv al prezenţei profesorilor germani în Iaşi. Ei erau căutaţi şi pentru predarea altor limbi străine ca şi a unor alte discipline. Pe cinci dintre ei îi găsim predând limba franceză, alături de mult mai numeroşii profesori francezi, unul de limba engleză, doi de limba latină, în particular dar şi în şcolile publice.

Profesorii de muzică erau căutaţi pentru a educa în diferite case boiereşti. *Muzica germană, dar nu numai aceasta, ci cea apuseană în general, începe să fie* din ce în ce mai gustată în Principatele pornite pe calea occidentalizării. Încă în al doilea deceniu al secolului trecut, Wilkinson, trecând prin Moldova, vorbeşte despre "femeile care iubesc muzica germană şi cântă la pian"[15]. Nobilimea locală găzduieşte cântăreţi şi instrumentişti apuseni, aşa cum făcea în august 1832 spătarul Vasile Beldiman, în casele căruia a concertat cântăreaţa germană Dona Esse, acompaniată, între alţii, de Hefner, un alt german, capelmaistru al muzicii

[12] *Ibidem*, I, p. 245.

[13] Costache Conachi, *Scrieri alese*, ediţie îngrijită de Ecaterina şi Alexandru Teodorescu, Bucureşti, 1963, p. 299.

[14] V. A. Urechia, *op. cit.*, I, p. 245.

[15] Nicolae Iorga, *Istoria românilor prin călători*, ediţie îngrijită de Adrian Anghelescu, Editura Eminescu, Bucureşti, 1981, p. 472.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

militare din Moldova, de Samuel Werner, profesor privat de muzică şi de un oarecare "Maer" (probabil Meier), germani şi aceştia[16]. Nu mai puţin de şase profesori germani de muzică s-au aflat cu siguranţă în Iaşi în perioada pe care o avem în vedere. Dar şi în acest caz numărul lor trebuie să fi fost mai mare, căci persoanele amintite în documente sub denumirea de "guvernantă" se vor fi ocupat, fără îndoială, şi cu predarea acestei discipline.

Interesul autorităţilor şcolare de a aduce profesori străini în învăţământul de stat aflat în plin proces de organizare a fost cu atât mai mare cu cât în ţară lipseau ori erau foarte rare cadrele de specialitate. Se poate vorbi, în acest sens, de o adevărată "politică de cadre", de atragere a profesorilor străini. S-a observat deja că, deşi salariile în învăţământul public nu erau stabilite pe criterii riguroase, "de regulă, profesorii străini erau mai bine remuneraţi decât cei din ţară"[17]. În şedinţele Epitropiei Şcoalelor se vorbeşte în mod repetat despre necesitatea aducerii unor pedagogi şi profesori din Apus, din lumea germană mai ales. Rezultatele acestei politici nu întârzie să apară. În 1835 (la începutul funcţionării Academiei Mihăilene), de pildă, la şcoala începătoare, la gimnaziu şi la Academie predau nu mai puţin de cinci profesori germani (Josef Adler, Gustav Freiwald, Christian Flechtenmacher, Johann Müller şi Ernst Tholhausen)[18]. Pentru întreaga perioadă, îi găsim predând, în afară de limbi străine şi muzică, despre care am amintit mai devreme, matematici, filosofie, drept, istorie naturală, desen şi pictură, arhitectură şi chiar lucrări practice.

Politica evocată are analogii în celălalt principat românesc, dar şi în alte state balcanice. În Serbia, odată cu debutul regimului "constituţionalist" (1838), se urmăreşte, în paralel cu preluarea modelului austriac de organizare şcolară, "aducerea de oameni capabili din Germania pentru a preda obiecte filosofice" la proaspăt înfiinţatul gimnaziu din Belgrad[19]. Acelaşi lucru se petrece în Grecia după instaurarea, la 1832, a dinastiei Wittelsbach[20].

Românii se înscriu în acest curent general nu numai prin aducerea de persoane calificate din Apus, dar şi prin preluarea modelului german de organizare şcolară. Aşa cum s-a observat, şcolile normale româneşti din epocă erau concepute după modelul celor austriece[21]. Gheorghe Asachi, unul dintre principalii responsabili ai învăţământului din Moldova în epocă, o recunoaşte explicit. Într-un raport asupra situaţiei învăţământului public, Asachi arăta că la 1828, când s-a reorganizat Şcoala Vasiliană din Iaşi, din cele două clase ale

[16] "Albina românească", nr. 20, 4 sept. 1832.

[17] Gabriel Bădărău, *Academia Mihăileană (1835 - 1848)*, Editura Junimea, Iaşi, 1987, p. 61.

[18] Mihai Bordeianu, *Date noi privitoare la istoria învăţământului românesc*, în AIIAI, Iaşi, XIV, 1977, p. 330 - 331.

[19] Milenko Karanovich, *Higher education in Serbia during the Constitutionalist Regime 1838 - 1858*, în BS, vol. 28, nr. 1, Thessaloniki, 1987, p. 138 - 139.

[20] Fritz Valjavec, *op. cit.*, IV, p. 144 - 147.

[21] *Ibidem*, IV, p. 47.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ciclului începător, una, cea elementară, era concepută "după sistema lui Lancaster", iar cealaltă "după cel normal din Austria"[22].

La Academia Mihăileană, înfiinţată în 1835, se observă aceleaşi tentative. În 1841, bunăoară, Petru Câmpeanu, profesor la amintita instituţie, solicită un concediu de două luni pentru a pleca "în Germania spre a vedea realnica organizaţie a institutelor publice de educaţie şi învăţătură"[23]. În 1843, când dezbaterile asupra reorganizării Academiei Mihăilene erau în plină desfăşurare, principele Mihail Sturdza a solicitat în legătură cu această chestiune opinia lui J. F. Neigebaur, consulul Prusiei la Iaşi. Sfaturile acestuia sunt urmate în ceea ce priveşte introducerea limbii elene ca limbă obligatorie ("precum în colegiile din Germania"), sistemul predării istoriei ("care se întrebuinţează şi în alte mai multe gimnazii ale Prusiei"), ierarhizarea rangurilor profesorilor ("după pilda urmată în Prusia şi Austria")[24].

Ceva mai târziu, în 1851, prin Aşezământul pentru organizarea învăţăturilor publice în Principatul Moldovei, se creează şcoli reale de cinci ani, după modelul aşa-numitelor "Bürgerschule" sau "Realschule" care existau deja în anii '20 în statele germane şi cărora li s-a dat o organizare uniformă în 1832[25].

Faţă de manualele şcolare germane, folosite în original sau traduceri, se arată o preferinţă crescândă de-a lungul întregii perioade. Se ajunge chiar, odată cu *Regulamentul* şcolar din 1850, să se stipuleze că manualele didactice "se vor traduce după cărţile uzitate în Prusia"[26]. Diferite alte materiale didactice au fost comandate şi cumpărate în această perioadă, de regulă, din lumea germană[27].

---

[22] Gheorghe Asachi, *Expoziţia stării învăţăturilor publice în Moldova dela a lor restatornicire 1828 până la anul 1843 şi un proect pentru a lor reformă*, Iaşi, 1845, p. 1 - 4.

[23] Gheorghe Ungureanu, *Învăţământul juridic în Academia Mihăileană*, în vol. *De la Academia Mihăileană la Liceaul Naţional*, Iaşi, (1936), p. 362.

[24] Pentru rolul lui Neigebaur: J. F. Neigebaur, *Beschreibung der Moldau und Walachei*, Breslau, 1848, p. 225 - 226; V. A. Urechia, *op. cit.*, II, p. 249 - 258; D. Ciurea, *Moldova sub domnia lui M. Sturdza*, Iaşi, 1947, p. 143; Fritz Valjavec, *op. cit.*, IV, p. 57; Gabriel Bădărău, *op. cit.*, p. 145 - 146.

[25] N. Iorga, *Istoria învăţământului românesc*, Bucureşti, 1928, p. 29. Pentru şcolile reale din Germani: Ioan Bogdan, *Raport asupra şcoalelor secundare din Germania*, Bucureşti, 1886, p. 204 - 205.

[26] V. A. Urechia, *op. cit.*, III, p. 29.

[27] În noiembrie 1838, comitetul academic propunea Epitropiei şcoalelor cumpărarea de abecedare germane "din cele tipărite în Austria" (V. A. Urechia, *op. cit.*, II, p. 56). La aceeaşi dată, principele Sturdza aproba cumpărarea de cărţi şi instrumente de fizică de la Viena şi Paris în valoare de 30.000 lei (G. Bădărău, *op. cit.*, p. 120). Doctorul Czihak, vizitând în 1840 societatea agronomică din Viena, comandă acolo 10 modele de maşini agricole pentru Şcoala de arte şi meşteşuguri din Iaşi (V. A. Urechia, *op. cit.*, II, p. 167). Profesorul Fieweger de la Academia Mihăileană, care călătoreşte în 1850 la Berlin, este însărcinat să aducă de acolo cărţi pentru Academie şi anuare ale învăţământului german în valoare de 226 galbeni (C. I. Andreescu, *op. cit.*, p. 147).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Dacă toate aceste lucruri descrise mai sus explică interesul părţii moldovene de a avea aici profesori germani, ele nu dau seamă decât în mică măsură de motivele personale care i-au îndemnat pe aceştia să-şi părăsească locurile de origine spre a veni în capitala Moldovei. Să încercăm, deci, în continuare, să răspundem la întrebarea: de ce emigrau profesorii?

În funcţie de motivele care au îndemnat aceste persoane să vină în Iaşi şi să practice meseria de profesor distingem trei categorii: cei invitaţi fie de particulari, fie de instituţii publice de învăţământ, cei veniţi din proprie iniţiativă în scopul desfăşurării unei activităţi educative şi, în sfârşit, cei ajunşi aici pentru a profesa iniţial sau în principal alte meserii, dar care o practică şi pe cea de profesor.

Friedrich Schmidt, un tânăr german din Mecklenburg, a fost chemat în 1803 de principele Alexandru Moruzi pentru a se ocupa de educaţia celor doi fii ai săi[28]. În 1814, baronul Kreuchely-Schwerdtberg este adus la Iaşi de către principele Scarlat Calimah pentru a-l educa pe fiul acestuia, Alexandru[29]. Alţii au fost aduşi pentru a educa în casele boierilor, precum Elena Teuber din Viena, invitată în casa vornicului Mihail Sturdza (viitorul domn)[30].

Dar cei mai mulţi din categoria aceasta au venit în Iaşi invitaţi de către autorităţile şcolare moldovene. În toamna anului 1834, Johann Müller, pictor din Viena, dă curs invitaţiei (formulată la recomandarea lui Mihail Sturdza) de a preda "desenul şi zugravitura istorică" la Academia Mihăileană[31]. În acelaşi an, Ernst Tholhausen din Frankfurt am Main, care se afla în relaţii cu Societatea de medici şi naturalişti din Iaşi, este chemat să preia conducerea internatului Academiei[32]. Prin astfel de invitaţii- contract vor sosi mai târziu şi alte persoane. Să amintim aici doar cazul "politehnicului" Gustav Hoffman şi al soţiei sale, angajaţi în 1836 ca instructori pentru lucrări practice la proaspăt înfiinţata şcoală de fete din Iaşi[33].

---

[28] Ştefan Lemny, *Ştiri despre români într-o publicaţie iluministă "Berlinische Monatsschrift"*, în AIIAI, Iaşi, XXII - 2, 1985, p. 750.

[29] Nicolae Iorga, *Prefaţă* la Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. X, Bucureşti, 1897, p. LIII - LIV; ASB, Colecţia Microfilme, RDG, rola 46, cadrul 354 (după Zentrales Staatsarchiv Merseburg, Hist. Abt. II, 241, nr. 274, Acta des Ministeriums der auswärtigen Angelegenheitem betr. d. Preußischen Consulate in der Moldau und Walachei, 1825 - 1834).

[30] Eugen Lovinescu, *Gheorghe Asachi*, Bucureşti, 1927, p. 39 - 40.

[31] "Buletin Foaie Oficială", Iaşi, an. II, 1834, p. 374; V. A. Urechia, *op. cit.*, I, p. 277; C. I. Alexandrescu, *Istoricul Liceului Naţional din Iaşi (1853 - 1935)*, în vol. *De la Academia Mihăileană la Liceul Naţional*, p. 51, 232.

[32] C. A. Kuch, *Moldauisch-walachische Zustände in den Jahren 1828 bis 1843*, Leipzig, 1844, p. 106 - 107; V. A. Urechia, *op. cit.*, I, p. 267; V. Răşcanu, G. Năstase. D. Ciurea, E. Ciurea, *Istoricul "Societăţii de medici şi naturalişti din Iaşi" (1830-1960)*, Bucureşti, (1961), p. 12.

[33] V. A. Urechia, *op. cit.*, I, p. 299.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Un grup numeros este acela al persoanelor venite din proprie inițiativă în Moldova și care caută aici o slujbă de profesor. Trebuie arătat aici că, pentru istoric, acest domeniu al învățământului particular este greu controlabil, din lipsa izvoarelor, până pe la anul 1842. În acel an, învățământul privat intră sub controlul Epitropiei școalelor, profesorii particulari trebuind, pentru a-și putea practica profesia, să obțină încuviințarea amintitei instituții. Îi cunoaștem deci mai bine pe profesorii particulari sosiți după 1842, căci cererile lor adresate Epitropiei școalelor se mai păstrează încă în arhiva Ministerului instrucțiunii[34]. Avem totuși știri despre asemenea persoane și înainte de data amintită. La 1834, bunăoară, un Samuel Werner vine din Transilvania, din Leschkirch, pentru a preda lecții de chitară în Iași[35]. Patru ani mai târziu, un Leopold Krüger, "maître de langues allemande, française et anglaise, nouvellement arrivé dans cette ville", își oferea serviciile unei familii boierești[36]. Pentru perioada de după 1842, așa cum am arătat, documentele semnalează o mulțime de cazuri de profesori veniți în Iași pentru a-și găsi un loc de muncă. Vom aminti aici câteva. În aprilie 1942, Epitropia școalelor publice încuviințează cererea Ameliei Weibel de a deschide "un maison d'Education pour les Demoiselles", în care urmau să se predea limbile română, franceză și germană, istoria veche și modernă, religia, muzica, desenul "et tous les ouvrages de femme"[37]. Un alt profesor, Paul Körnbach, cere în august 1842 un atestat pentru a putea preda limbi străine. Cererea i se aprobă[38]. În același an sosește la Iași și este luat "crescător" în casa marelui logofăt Lupu Balș și în cea a postelnicului Vasile Pogor, un absolvent al Universității din München, filologul Anton Frei. Trei ani mai târziu, acesta își va deschide propriul său pension[39]. Alți doi germani, Adolf Berg din Possen[40] și Hermann Stern din Bavaria[41], vin în 1845 la Iași, unde încep să profeseze ca "Lehrer" (din păcate nu știm în ce case).

Motivele personale, intime, care i-au îndemnat pe cei mai sus amintiți să-și părăsească patria pentru a veni în Moldova, se lasă greu descifrate. A spune că acele persoane veneau aici pentru a căuta o soartă mai bună decât în lumea germană ar fi un răspuns logic, dar prea general, lipsit de un conținut precis. Și pentru că documentele nu ne oferă decât extrem de puține și foarte vagi informații în legătură cu această problemă, vom căuta răspunsurile în altă parte,

---

[34] În Fondul Ministerului Instrucțiunii, Moldova, la ASB.

[35] D. Ciurea, *Moldova sub domnia lui M. Sturdza*, Iași, 1947, p. 148; Fritz Valjavec, *op. cit.*, III, p. 361.

[36] George Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, Editura Nagard, 1980, p. 197.

[37] ASB, Fond Ministerul Instrucțiunii, Moldova, dos. 189/1842, f. 1 - 2.

[38] Idem, fondul citat, dos. 179/1842, f. 1.

[39] Idem, dos. 182/1845, f. 1, 4 - 5.

[40] ASI, Fond Secretariatul de Stat al Moldovei, dos. 1384/1845, f. 1.

[41] *Ibidem*, dos. 1384/1845, f. 9.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

aruncând o scurtă privire asupra sistemului de învăţământ german şi asupra condiţiei sociale a profesorile din lumea germană. În lipsa unor informaţii exacte şi concrete referitoare la cazurile noastre, va trebui să ne mulţumim cu aflarea cauzelor probabile ale emigrării profesorilor germani şi, prin deducţie, ale prezenţei la Iaşi a unora dintre ei.

Am proceda pripit dacă am pune emigrarea profesorilor germani pe seama lipsei locurilor de muncă în locurile de origine. Este adevărat că multe persoane care aveau studii universitare sau de specialitate şi doreau să profeseze în învăţământ nu erau absorbite de acest sistem. Dar faptul nu era o urmare a lipsei posturilor, dimpotrivă, de-a lungul perioadei pe care o avem aici în atenţie, ba chiar pe parcursul întregului secol XIX, a existat o nevoie acută de personal calificat în învăţământul german. Aşadar, explicaţiile trebuie căutate în altă parte şi ele sunt diferite, aşa cum vom vedea, în funcţie de categoria învăţământului (primar, gimnazial etc)[42]. Accesul în categoria profesorilor gimnaziali - gimnaziul fiind treapta cea mai înaltă a învăţământului preuniversitar, iar absolvirea acestuia, o condiţie a accesului la studiu în Universitate - era strict reglementat. În Prusia, de exemplu, o lege din 1810, inspirată de ministrul cultelor Wilhelm von Humboldt, introducea un examen obligatoriu - "examen pro facultate docendi" - pentru posesorii de studii universitare candidaţi la obţinerea unui post de profesor gimnazial. Considerat deosebit de dificil, acesta consta din probe scrise şi orale la limbile greacă şi latină, la istorie şi matematică, acestora adăugându-li-se, începând cu anul 1824, teologia şi filosofia. Procentul celor care treceau cu bine acest examen era destul de scăzut. Între 1810 - 1815, de exemplu, din 39 de candidaţi au reuşit doar 7. Proporţia avea să se păstreze şi în continuare scăzută, încât doar un număr relativ mic de persoane au avut acces la posturile gimnaziale (în perioada 1839-1863, media anuală în Prusia a fost sub 100 de persoane), care continuau să fie ocupate provizoriu de către preoţi. Exemplul Prusiei a fost urmat şi de alte state germane (Saxonia, Hessa, Baden etc.). În Bavaria, un asemenea examen exista încă din 1809, aici adăugându-se favorizarea preoţilor în titularizarea pe posturile gimnaziale, în timp ce în Würtemberg calitatea de profesor gimnazial era condiţionată prin lege de aceea de preot. Cei neadmişi la acest examen îşi puteau găsi o îndeletnicire în cadrul treptelor inferioare ale învăţământului, dar fără îndoială că din această categorie reziduală proveneau cei care căutau o soluţie în emigrare. Dacă ar fi să tragem o concluzie asupra calităţii profesorilor germani din Iaşi pornind de la constatarea de mai sus, aceasta nu ar fi deloc măgulitoare.

În cazul învăţământului primar şi mediu german, care se desfăşura în epocă în aşa-numitele "Volksschule" (şcoli populare), situaţia era diferită.

[42] Explicaţiile care urmează au fost culese din Rainer Bölling, *Sozialgeschichte der deutschen Lehrer. Ein Überblick von 1800 bis zur Gegenwart*, Göttingen, 1983, p. 20.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Accesul la un post de profesor de şcoală populară era mult mai uşor. În prima parte a perioadei noastre, acesta le era deschis şi celor fără o pregătire specială: negustori, meşteşugari, ofiţeri etc. Seminariile pentru pregătirea cadrelor destinate acestui nivel de învăţământ erau rare şi abia din anul 1826, în Prusia, absolvenţii unor asemenea aşezăminte încep să fie preferaţi la intrarea în serviciul şcolar, în comparaţie cu ne-seminariştii. În Saxonia, în schimb, ocuparea unui post de profesor de "Volksschule" era condiţionată, începând din 1835, de absolvirea celor trei ani de seminar. Cu toate acestea, către 1850, media seminariştilor pe întreaga Germanie nu depăşea jumătate din numărul cadrelor şcolilor populare. Pe cât de uşor era accesul la această condiţie, pe atât de grea era viaţa celor care o împărtăşeau. Majoritatea activau în mediul rural (83% în Prusia, la 1820). Absolvenţii seminariilor se aflau în primii trei ani la dispoziţia autorităţilor teritoriale, care îi repartizau, dată fiind nevoia de cadre specializate, în posturi prea puţin râvnite, pe la şcolile săteşti. Pe de altă parte, între obligaţiile acestor profesori se aflau unele împovărătoare ori degradante, greu de acceptat: datorau supunere absolută preotului comunităţii respective, care avea putere să hotărască nu numai în probleme legate de învăţământ, dar şi în ceea ce privea viaţa pesonală a profesorului, trebuiau să îndeplinească slujba de cantor şi organist, să îngrijească de curăţenia în biserică şi din jur, să întreţină clopotele, să facă focul etc. Salariul era foarte mic, media situându-se, deşi existau unele diferenţieri, în jurul a 150 de taleri anual (faţă de 200-260 de taleri cât câştiga un jandarm, de exemplu). A căuta alternative la această existenţă deloc ademenitoare era şi pentru profesorii sau candidaţii din această categorie un lucru de la sine înţeles.

Acestor posibile motive de emigrare li se adaugă speranţa unor venituri mai consistente. Despre acestea vom vorbi la locul potrivit. Arătăm aici doar că veniturile suplimentare pe care le obţinea un preot german la Iaşi din lecţii particulare pe la diferite case, venituri care ajungeau la suma de 150 guldeni anual, erau mult mai mari decât salariul mediu al profesorilor de "Volksschule" din Germania (150 taleri) şi comparabile cu cele al titularilor de posturi gimnaziale (cca. 500-600 taleri anual).

Dacă cele arătate mai sus pot explica venirea în Moldova a persoanelor care aveau studii superioare de specialitate, ele nu sunt valabile pentru cei care nu aveau asemenea studii şi care constituiau majoritatea celor ocupaţi cu o activitate educativă. Pentru cei din urmă, cauzele trebuie să fi fost foarte diverse. Dar şi pe acestea le putem doar deduce. Lucrurile par mai simple în cazul femeilor de origine germană care au prestat munci educative în Iaşi. Ştim că în Germania, unde femeilor începuse să li se facă loc în sistemul învăţământului public în calitate de instructoare pentru cusut sau alte îndeletniciri practice, le-a fost interzis, până la primul război mondial, să se căsătorească. Cine îndrăznea totuşi să o facă, era exclusă fără întârziere din învăţământ. În Moldova, în schimb, nu exista această constrângere, nici în

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

învăţământul public - unde întâlnim o doamnă Hoffman, profesoară la Şcoala de fete din Iaşi, căsătorită cu "politehnicul" Hoffman, la rândul său profesor -, nici în cel privat - unde avem exemplul Elenei Tayber, căsătorită cu Gheorghe Asachi, dar şi ale cazuri.

Un caz interesant, despre care documentele ne oferă unele informaţii, este cel al lui Carl August Kuch. Originar din Breslau, oraş în Silezia prusiană, Kuch a făcut studii juridice. Nu le-a terminat, căci în 1830 a intrat, silit de precaritatea mijloacelor materiale, în armata teritorială din Silezia, cu rangul de locotenent[43]. Pe neaşteptate, la începutul anului 1832, solicită concediu nelimitat şi pleacă în străinătate. Ajunge la Odesa, apoi, în primăvara aceluiaşi an, la Iaşi, unde începe să predea limbi străine în diferite case boiereşti; găseşte apoi o slujbă "de profesor la boierul moldovean Beldiman"[44] (probabil spătarul Vasile Beldiman, de care am amintit deja aici, pentru fiii săi Vasile şi Alexandru). Se căsătoreşte un an mai târziu cu fiica unui profesor francez din Iaşi, Chefneaux[45], cu care va avea doi copii[46]. "Nu pare să aibă ceva avere", observă un contemporan[47]. Şi această observaţie ne serveşte la explicarea deciziei lui Kuch de a pleca în străinătate. Căci aceasta este legată atât de lipsa de avere, cât şi de statutul său de ofiţer. Dar pentru a înţelege mai bine lucrurile, să dăm cuvântul unui contemporan şi compatriot al lui Kuch, memorialistul Otto von Corvin: "Soarta unui locotenent este tristă, dacă nu are avere, iar dacă are, nu devine ofiţer, sau nu rămâne prea mult. Alţi funcţionari, deşi nu mai bine plătiţi, o duc mult mai bine. Ei se întind atât cât le permite pătura şi trăiesc pe măsura mijloacelor. Tot ce li se cere este să-şi facă datoria în mod conştiincios şi cu atenţie în slujbele pe care le au. Nimeni nu găseşte scandalos faptul că soţia unui asemenea funcţionar inferior caută să câştige ceva printr-o muncă decentă. La un ofiţer, însă, nu poate fi vorba de aşa ceva. Soţia sa este doamna ofiţer şi trebuie să se supună regulilor castei din care face parte soţul ei. Dar aceasta, cu un salariu limitat, nu este posibil, astfel încât guvernul şi-a luat dreptul ca pentru căsătoria unui ofiţer să trebuiască a fi obţinut acordul său; o căsătorie fără acest acord nu este valabilă. Darea acestui acord depinde de mai multe condiţii. (...) Perechea candidată la căsătorie trebuie să probeze că deţine un capital care îi aduce, în afară de leafa de ofiţer, un venit anual de 12.000 de taleri. În cazul căpitanilor, nu este necesară dovada averii. Astfel, dacă un locotenent fără avere vrea să se însoare, trebuie să aştepte până este înaintat la gradul de căpitan. Dar în vremurile de pace înaintările în rang ale ofiţerilor se fac îngrozitor de rar. Locotenenţi cu părul cărunt nu erau o raritate, iar unii purtau pe piept distincţia

[43] ASB, Fond Microfileme, RDG, rola 23, cadrul 257.
[44] *Ibidem*, rola 46, cadrul 514.
[45] ASI, Fond Stare civilă, Biserica protestantă, căsătorii, dos. 618, p. 32.
[46] ASI, Fond Stare civilă, Biserica protestantă, naşteri, dos. 615, nr. 191 şi 211.
[47] Timoni, agentul Austriei la Bucureşti, către Ambasada Prusiei la Constantinopol, 26 apr. 1833. ASB, Fond Microfile, RDG, rola 46, c. 514 - 515.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

crucii de aur. Când ajungeau, în sfârşit să-şi poată permite să întreţină o soţie, corpurile lor erau ruinate de oboseală, care este în vremuri de pace mai grea decât în vreme de război şi aveau nevoie mai degrabă de o îngrijitoare decât de o soţie. Cei mai frumoşi ani ai unui bărbat treceau în singurătate şi majoritatea ofiţerilor trebuiau să se abţină de la fericirea vieţii de familie"[48]. Acesta trebuie să fi fost motivul pentru care Kuch a preferat să renunţe la statutul său de ofiţer, pentru a veni în Moldova unde, dacă la început a trebuit să trăiască modest din lecţii de limbi străine, a putut cel puţin să-şi întemeieze o familie. Va ajunge, în scurt timp, consul al Prusiei la Iaşi, şi va rămâne în această funcţie timp de un deceniu[49]. Cazul lui Kuch nu este singular. Adolf von Diezelski-Rode, născut în 1819 la Stralsund, în Pomerania, devine profesor particular la Iaşi în 1844, după mai bine de şapte ani de serviciu militar într-un regiment de infanterie din Prusia, unde a obţinut gradul de locotenent[50]. Un Böhlert, tot profesor particular ("Privatlehrer") la Iaşi prin anii 1843-1845, fusese cadet în armata austriacă, într-un regiment secuiesc de graniţă din Transilvania[51]. Aşadar, păstrând o oarecare precauţie, putem vorbi de o serie comportamentală, cea a foştilor ofiţeri (sau militari) care vin în Moldova şi exercită meseria de profesor la Iaşi.

Dintre germanii veniţi în Iaşi pentru a practica în principal alte profesiuni, dar care prestează în paralel şi o activitate educativă, distingem, mai întâi, grupul pastorilor protestanţi. Primul, în ordine cronologică, a fost Harte, originar din Rathenow în Bradenburg, căsătorit în Transilvania şi numit în 1809 pastor al bisericii evanghelice din Iaşi. Membrii comunităţii fiind destul de puţini şi salariul său pe măsură, Harte a căutat să-şi sporească venitul "alergînd de dimineaţa până seara după lecţii" pe la diferite familii din capitala Moldovei[52]. În 1826 i-a urmat Daniel Roth, originar din Sibiu. A predat şi acesta lecţii private, de muzică mai ales[53]. Din relatările memorialistului Radu Rosetti aflăm că pastorul Roth a fost profesor în casa bunicului său, hatmanul Răducanu Rosetti, pentru cei patru fii ai săi[54]. A încercat chiar, fără succes, să pună bazele unei şcoli protestante[55]. Cel care a reuşit să înfiinţeze o şcoală evanghelică în Iaşi, la 1839, a fost urmaşul lui Roth, pastorul Christian

[48] Otto von Corvin, *Ein Leben voller Abenteuer*, vol. I, Hrsg. H. Wendel, Frankfurt am Main, 1924, p. 136 - 137.

[49] Asupra activităţii sale consulare: Vasile Docea, *Din activitatea lui C. A. Kuch, consul al Prusiei în Moldova (1833 - 1842)*, în AIIAI, Iaşi, XXIX, 1992, p. 307 - 321.

[50] ASB, Fond Microfilme, RDG, rola 23, cadrele 754 - 755.

[51] Loc. cit., fond cit., roala 47/II, cadrul 616 (vezi şi nota 79).

[52] N. Iorga, *Prefaţă* la Humuzaki, *Documente*, X, p. LVI.

[53] Karl Kurt Klein, *Zur Lebensgeschichte Daniel Roths*, în "Korespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde", XLVII, nr. 7 - 10, 1924, p. 65 - 66.

[54] Radu Rosetti, *Amintiri*, vol. I, *Ce-am auzit de la alţii*, Iaşi, (s. a.), p. 53 şi 86.

[55] Beate Welter, *Die evangelische Gemeinde Iasis im 19. Jahrhundert*, manuscris dactilografiat, p. 9.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Holzschuher[56]. Această şcoală a funcţionat însă, la început, cu întreruperi, astfel încât, în 1843, consulul general prusian Neigebaur se plângea că "copiii prusienilor şi ai celor din statele Confederaţiei germane de confesiune evanghelică nu mai au şcoală germană din lipsă de fonduri"[57]. În acelaşi an, însă, se reînfiinţează şcoala protestantă germană, scopului iniţial, cel de a instrui copiii germanilor din Iaşi, adăugându-i-se un altul.

Încă de la 1839, doi misionari scoţieni întreprind o călătorie în Orient, trimişi fiind de "Comitetul pentru convertirea evreilor la creştinism" instituit de Congresul general al Bisericii presbiteriene scoţiene. În urma călătoriei, care îi poartă pe cei doi şi prin Ţările române, Biserica presbiteriană trimite, în 1842, doi misionari statornici la Iaşi, pe reverendul Daniel Edward şi pe Hermann Philipp[58]. Acesta din urmă, cu sprijinul consulului Neigebaur, reînfiinţează în 1843, pe lângă biserica protestantă, şcoala germană, în care se preda "limba nemţească şi cea românească cu gramaticile lor, geografia, matematica şi istoria"[59]. La această şcoală, pe lângă copiii germanilor, se urmărea, în scopul convertirii, să fie atraşi şi copiii evreilor din Iaşi. Acesta a fost scopul de care aminteam mai sus dar care, după cum o arată documentele, nu a avut prea mult succes[60]. Şcoala, însă, a continuat să funcţioneze.

O altă categorie este cea a germanilor veniţi în Iaşi pentru a activa în diferite domenii şi cărora, făcându-şi un bun renume prin munca şi talentul lor, li s-a încredinţat de către autorităţile şcolare predarea în şcolile statului a unor discipline legate, într-un fel sau altul, de profesia lor de bază. Legistului Christian Flechtenmacher, transilvănean cu studii juridice la Viena, venit încă la 1813 în Moldova, unde devine jurist oficial al statului, i-a fost încredinţată la 1830 predarea unui curs de drept privat românesc la Gimnaziul Vasilian[61], iar în 1836 un curs de legi la Academia Mihăileană[62]. A mai predat, la aceleaşi instituţii, limbile germană şi latină. Arhitectul Gustav Freiwald, fiu al lui Johann Freiwald (care la rândul său a desfăşurat o intensă activitate de inginer şi arhitect atât în Moldova cât şi în Ţara Românească), a fost în anii 1835-1836

---

[56] W. S. Teutschlaender, *Geschichte der evangelischen Gemeinden in Rumänien*, Bukarest, 1891, p. 198.

[57] ASB, Fondul Ministerul Instrucţiunii, Moldova, dos. 213/1842, f. 14.

[58] Alexandru Lapedatu, *Doi misionari scoţieni în Ţările Române acum o sută de ani*, în ARMSI, Seria III, Tom. XV, 1934, p. 175 - 218.

[59] ASB, Fond Ministerul Instrucţiunii, Moldova, dos. 361/1842, f. 1. În mod eronat, V. A. Urechia scria că şcoala nu a fost înfiinţată (*op. cit.*, II, p. 247).

[60] În iunie 1844, de exemplu, Neigebaur se plângea marelui vornic Alexandru Balş, şeful Departamentului Cultelor, că rabinul comunităţii evreieşti interzice evreilor, sub ameninţarea excomunicarii şi blestemului, să-şi trimită copiii la această şcoală. ASB, fondul citat, dos. 361/1842, f. 1.

[61] V. A. Urechia, *op. cit.*, I, p. 147 şi 150; C. I. Andreescu, *op. cit.*, p. 229.

[62] Gheorghe Ungureanu, *Jurisconsultul Christian Flechtenmacher*, Iaşi, 1931, 36 p.; Andrei Rădulescu, *Pravilistul Flechtenmacher*, în ARMSI, S. III, Tom I, p. 237 - 245.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

profesor de arhitectură, geometrie şi desen la Academia Mihăileană[63]. Jakob Czihak, originar din Aschaffenburg în Bavaria, venit în 1825 în Moldova, unde are o lungă carieră medicală şi ştiinţifică, predă un curs de istorie naturală la aceeaşi Academie[64]. Avem şi un caz ceva mai curios, cel al medicului Moritz Löffler, pe care documentele îl semnalează încă pe la 1830 în Iaşi[65] şi care între 1838 şi 1842 predă "meşteşugul zugrăviei" (pictura) la Academie[66]. Şi-a neglijat, după cum se pare, această a doua preocupare în favoarea primeia, cea de medic, din moment ce Epitropia şcoalelor constata în septembrie 1841 că la clasa sa sunt puţini elevi "şi nici c-au văzut până acum rezultatul dorit". Clasa este reorganizată, iar Löffler îşi dă demisia[67].

În vederea schiţării unui profil al grupului profesorilor germani din Iaşi vom încerca să descifrăm pe de o parte structura acestuia, atât cea profesională (gradul de pregătire, locul şi modul în care îşi îndeplinesc activitatea) cât şi cea materială, iar pe de alta relaţiile lor cu mediul autohton.

Pentru mulţi dintre ei lipsesc informaţiile legate de studii, de pregătirea profesională. Alteori, ştirile sunt contradictorii, precum în cazul lui Anton Frei, profesor şi proprietar de pension. Autorităţile îl numesc "doctorul Frei"[68], în timp ce el, în actele pe care le scrie, semnează simplu "Anton Frei", adăugând uneori titlul de "filolog". Este sigur că a studiat filologia la Universitatea din München[69], însă nu pare probabil să fi obţinut doctoratul, căci în lista disertaţiilor la universităţile germane nu apare nici o lucrare sub numele său[70].

Din totalul de 40 de profesori germani, câţi am reuşit să identificăm, ştim cu siguranţă că 10 (deci un sfert) aveau studii superioare. Situaţia este asemănătoare cu cea a profesorilor francezi din întreaga Moldovă pentru aceeaşi perioadă: dintr-un eşantion de 50 de profesori francezi, 12 (aproximativ 24%) aveau studii superioare. Este probabil, totuşi, ca numărul lor să fi fost mult mai mare. Dintre cei zece profesori germani cu studii superioare, doi obţinuseră cu siguranţă titlul de doctor: Jakob Czihak şi Moritz Löffler. Dar acesta din urmă

---

[63] Mihai Bordeianu, *op. cit.*, p. 330-331; V. A. Urechia, *op. cit.*, I, p. 296; Viorica Malacopol, *Date în legătură cu activitatea arhitecţilor Freywald*, în SCIA, seria *Artă plastică*, tomul 11, nr. 2, 1964, p. 325 - 334.

[64] C. I. Andreescu, *op. cit.*, p. 88 şi 232.

[65] C. Sion, *Arhondologia Moldovei*, Bucureşti, 1973, p. 153. A avansat în cariera medicală până la calitatea de "doctor al Magistratului şi a Poliţiei din Iaşi", în 1850. "Foaie sătească", Iaşi, an. XII, 1850, p. 232.

[66] Gabriel Bădărău, *op. cit.*, p. 181.

[67] C. I. Andreescu, *op. cit.*, p. 100.

[68] ASB, Fond Ministerul Instrucţiunii, Moldova, dos. 182/1845, f. 5.

[69] Ibidem, f. 1.

[70] Nu figurează în Hermann Mundt, *Bio-Bibliografisches Verzeichnis von Universitäts - und Hochschuldrucken (Dissertationen) vom Ausgang des 16. bis Ends des 19. Jahrhunderts*, Leipzig, 1936. Este totuşi posibil ca lucrarea sa să nu se fi tipărit, fapt care nu i-ar fi dat dreptul de a purta titlul de doctor.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

era doctor în medicină, calitate ce nu avea nici o legătură cu materia predată de el la Academia Mihăileană, pictura.

Terenul pe care activau profesorii germani este larg şi totodată divers. Să-i amintim, mai întâi, pe cei absorbiţi de învăţământul de stat, 13 la număr, care au predat la Academia Mihăileană, Gimnaziul Vasilian, Seminarul de la Socola, Şcoala de fete şi Şcoala de meserii. Toţi ceilalţi, dar şi o parte a celor din şcolile publice, au profesat în învăţământul particular. Îi aflăm ca profesori în casele principilor, fie fanarioţi (Alexandru Moruzi, Scarlat Calimah), fie pământeni (Mihail Sturdza), dar şi în casele boierilor. Alţii au predat în pensionate particulare franceze sau germane ori au condus astfel de instituţii.

Demnă de semnalat este vizibila evoluţie a modului de desfăşurare a activităţii profesorilor particulari, anume trecerea de la serviciul în diferite case private la deschiderea unor pensionate proprii. Faptul era considerat de profesorii înşişi drept o schimbare importantă pentru ei, o trecere la un rang superior. Pe de altă parte, faptul a însemnat o lărgire a accesului la învăţătură şi a contribuit la democratizarea învăţământului.

Starea materială diferă de la o persoană la alta. Foarte puţini apar în documente ca deţinători de proprietăţi imobiliare ("casele sale" sau "acareturi de veci", cum figurează în catagrafii). Este greu de crezut că vreunul dintre ei şi-a cumpărat proprietatea cu banii obţinuţi din activitatea pedagogică. Arhitectul Freiwald, bunăoară, îşi cumpără o casă în anul 1830 şi împrumută pentru acest scop 50 de galbeni. Nu va reuşi să stingă această datorie nici zece ani mai târziu, după ce îşi va încheia cariera de profesor[71].

Între salariile diferiţilor profesori germani angajaţi în învăţământul de stat sunt decalaje atât de mari încât ne este practic imposibil să vorbim despre un "venit mediu". Să dăm un singur exemplu. În 1834 sunt aduşi Johann Müller din Viena ca profesor de desen la Academia Mihăileană şi Ernst Tholhausen din Frankfurt am Main ca director al internatului aceleiaşi instituţii. Primul este plătit cu 3.786 lei pe an, pe când celuilalt i se oferă un salariu anual de 12.000 lei.

În ceea ce priveşte profesorii particulari, informaţiile sunt şi mai sărace. Ştim, însă, cu aproximaţie, care era venitul obţinut din activitatea pedagogică de către pastorii protestanţi. Dintr-o scrisoare a comunităţii evanghelice din Iaşi către Consistoriul superior din Transilvania, datată 1830, prin care, în urma plecării lui Daniel Roth, se solicita trimiterea unui nou pastor, aflăm că "acesta (eventualul nou pastor), după exemplul predecesorului său, îşi poate mări venitul actual cu mai mult de 150 de ducaţi, prin educatia privată în casele boiereşti de aici"[72]. Aceasta nu însemna, totuşi, prea mult, din moment ce, mai devreme,

[71] ASI, Colecţia Documente, Pachet 1078, dos. 951, f. 1 şi dos. 979, f. 1.
[72] Karl Kurt Klein, *op. cit.*, p. 65 - 66.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pastorul Harte, profesor particular la rândul sau, surprins în Iaşi de tulburările eteriste din 1821, nu poate părăsi oraşul din cauza lipsei de mijloace financiare[73].

Friedrich Schmidt şi baronul Kreuchely-Schwerdtberg, profesori la începutul secolului în casele principilor fanarioţi Alexandru Moruzi şi respectiv Scarlat Calimah, aveau fiecare un salariu anual de 400 de ducaţi. O sumă relativ mare, oricum mult mai mare decât salariul multora dintre profesorii angajaţi mai târziu în învăţământul public. Cu toate acestea, baronul Kreuchely-Schwerdtberg, care a îndeplinit mai apoi şi funcţia de consul al Prusiei, a trăit în mare sărăcie în ultimii ani ai vieţii - "in höchster Armuth", cum arată o corespondenţă diplomatică din epocă - şi a murit în mizerie în 1833, lăsând în urma lui o văduvă care, pentru a putea supravieţui, cerea sprijin financiar Ministerului Afacerilor Externe din Berlin[74].

Mulţi dintre profesorii germani - dar nu numai, constatarea fiind valabilă şi pentru cei francezi, de exemplu - caută şi alte surse de venit. Avem de-a face cu o adevărată strategie a supravieţuirii, care consta în practicarea celor mai diverse ocupaţii, în paralel cu cea de profesor. Francisc Serafim Caudella "cântă în teatrul lui Foureaux şi la opera germană a d-nei Frisch"[75]. Samuel Werner, profesor de chitară, cântă la diferite concerte ocazionale[76]. Johann Müller pictează şi vinde tablouri[77]. Paul Müller, profesor la Academie, înfiinţează în asociaţie cu un altul un atelier de litografie[78]. Böhlert, "Privatlehrer", care locuia la "Hotel Petersburg" din Iaşi, lucrează câte o oră zilnic la cancelaria consulatului general al Prusiei, în perioada mai 1843 - ianuarie 1844[79]. Ceva mai înainte, Johann Baptist Gall, "maître de langues", se angaja ca aprod la viceconsulatul Prusiei (1819-1820), apoi ca funcţionar la agenţia Austriei din Iaşi (1822)[80]. Ernst Tholhausen devine vânzător patentat al "hapurilor Morizon" în Moldova şi Valahia. Când se descoperă că aceste hapuri sunt o înşelătorie, Tholhausen este exclus din Societatea medicilor şi naturaliştilor. Dar practicarea acestui negoţ i-a adus - de-ar fi să-i dăm crezare unui contemporan - "o avere care i-a permis mai apoi să trăiască foarte bine în Germania"[81]. Jakob Czihak, pentru care profesoratul era totuşi o ocupaţie de ordin secundar, face încercări industriale, înfiinţând în 1844 o fabrică de cărămidă, după ce, doi ani mai devreme, obţinuse pentru fiul său un privilegiu pentru o "fabrică de tors,

[73] N. Iorga, *Prefaţă* la Hurmuzaki, *Documente*, X, p. LX.
[74] ASB, Fond Microfilme, RDG, rola 46, c. 453 - 459 şi 533 - 534.
[75] Lucian Predescu, *Enciclopedia "Cugetarea"*, Bucureşti, (s. a.), p. 180.
[76] V. A. Urechia, *op. cit.*, I, p. 221.
[77] "Albina românească", an. IV, 1834, p. 285 - 287.
[78] "Zimbrul", Iaşi, an.I, 1850, p. 204.
[79] ASB, Fond Microfilme RDG, rola 23, cadrul 700 şi rola 47/I, cadrul 293.
[80] Hurmuzaki, documente, X, p. 96, 150.
[81] C. A. Kuch, *op. cit.*, p. 107.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

depănat şi ţesut mătase, cânepă şi lână"[82]. Spiritul capitalist, mentalitatea de întreprinzător - componente ale modernizării societăţii româneşti - pătrund, deci, şi prin intermediul acestor profesori germani.

Cum a reacţionat mediul autohton faţă de prezenţa în Iaşi a acestor persoane? Răspunsul este dificil de găsit, căci gama reacţiilor este derutant de variată, mergând de la preţuire până la intoleranţă, aşa cum o arată mărturiile contemporanilor.

Memorialistul Radu Rosetti ne oferă o mărturie, cea a bunicii sale, despre baronul Kreuchely-Schwerdtberg: "Mult vorbia bunica de un baron Kraichel, fost ofiţer englez, deşi neamţ de naştere, preceptorul lui beizadea Alexandru Calimah, fiul domnului. Spunea de acel Kraichel că: ç'en était un homme fort instruit et fort agréable. Il en passait des heurs chez nous en recontrait sur la révolution française et sur Napoléon. Et sur toute chose il en était versé et un homme très comme il faut et très bien éléve. Nous l'en aimions beaucoup! Et il en était très propre, pas comme le père Daniel qui en sentait si mauvais"[83]. Iată, deci, un caz de preţuire, nu numai din partea unei persoane, ci a tuturor, căci "nous l'en aimions beaucoup".

La cealaltă extremă se află lipsa de consideraţie, chiar intoleranţa. "Străinul - scria Carl August Kuch - nu poate să găsească oarecare consideraţie la moldoveni, decât trăind cu desăvârşire neatârnat de dânşii; aceasta însă s-ar pierde cu desăvârşire de îndată ce se amestecă în societatea şi împrejurările lor"[84]. Am fi tentanţi să credem că el generalizează nejustificat un eşec personal, dacă nu am avea şi alte exemple de respingere, precum cel al profesorului Tholhausen. Acesta, adus ca director al internatului Academiei Mihăilene la 1834, a fost înlăturat după numai un an de funcţionare, deoarece - de-ar fi să-i dăm crezare aceluiaşi Kuch - mitropolitul Veniamin declarase "că nu poate suporta un protestant în fruntea unui institut cu elevi ortodocşi"[85]. Dar acesta este singurul caz de intoleranţă religioasă pe care l-am întâlnit în ceea ce priveşte profesorii germani.

Căsătoriile cu autohtonii, cu o singură excepţie, nu sunt atestate de documente. Principala piedică în acest sens era, fără îndoială, diferenţa confesională. Excepţia de care aminteam o constituie cazul Elenei Teuber, care, deşi austriacă şi de religie catolică, este luată în căsătorie de un pământean, Gheorghe Asachi.

Cu siguranţă că în balanţa toleranţei/intoleranţei mediului autohton faţă de profesorii germani un important rol au avut de jucat calităţile personale ale fiecăruia dintre aceştia din urmă. Faptul că doi dintre ei dobândesc ranguri

---

[82] V. Răşcanu, Gh. Năstase, D. Ciurea, E. Ciurea, *op. cit.*, p. 11.
[83] Radu Rosetti, *op. cit.*, p. 73 - 74.
[84] C. A. Kuch, *op. cit.*, p.
[85] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nobiliare - Christian Flechtenmacher pe cel de căminar şi Moritz Löffler pe cel de comis - nu constituie nicidecum o dovadă de acceptare socială şi de preţuire faţă de întregul grup al profesorilor germani, ci, cel mult, un indiciu că originea şi apartenenţa etnică a acestora nu era o piedică în acest sens.

Cum s-au adaptat profesorii germani acestui mediu? Unii au preferat să trăiască relativ izolaţi, în "colonia străină" din Iaşi, luând în căsătorie persoane cu acelaşi statut, de străini, evitând relaţiile cu autohtonii, dezinteresându-se de realităţile de aici, reîntorcându-se apoi, după un număr oarecare de ani, în patria de origine sau plecând spre alte meleaguri. Alţii au încercat să se adapteze, să pătrundă în societatea moldovenească, să se implice în problemele ei, să prindă rădăcini.

Chiar între cei care mai târziu se reîntorc în lumea germană, nu lipsesc persoane interesate de soarta patriei adoptive. Doctorul Czihak, bunăoară, care inaugurează un curs de istorie naturală la Academia Mihăileană, o face îndemnat de cele mai bune sentimente, fără a pretinde pentru aceasta nici o răsplată: "Însufleţit de dorinţa a contribuarisi în acest pământ către sporirea învăţăturilor folositoare şi încredinţat că ştiinţele naturale pot prin a lor aplicaţie înfiinţa asemenea scopos, m-am îndemnat fără nici o plată a deschide în limba moldovenească un curs public de această învăţătură"[86]. Gestul său era, de altfel, expresia practică a convingerii - dobândită prin atenta observare a realităţilor din principat - că progresul în Moldova este posibil, înainte de toate, prin lărgirea şi adâncirea educaţiei, convingere pe care avea să o exprime şi în cuvântul rostit cu ocazia întrunirii medicilor şi naturaliştilor germani la Freiburg în 1838[87].

Gestul caritabil al doctorului Czihak nu este singular. Anton Frei, profesor şi proprietar de pension, dă dovadă, la o scară mai redusă, de aceeaşi înţelegere a realităţilor şi - în plan practic - de mărinimie atunci când suportă, pe cheltuială proprie, timp de patru ani, educaţia şi întreţinerea a doi dintre elevii pensionului său[88].

Mulţi au căutat să cunoască în profunzime, să înţeleagă alcătuirea societăţii moldoveneşti din epocă. Unii au scris despre diferite aspecte ale acesteia, alţii au încercat chiar să propună soluţii numeroaselor probleme cu care se confruntă. Paul Körnbach, filolog şi profesor particular în Iaşi, scrie o

[86] C. I. Andreescu, *op. cit.*, p. 232.

[87] J. Ch. S. von Czihak, *Bericht über die Fortschritte der Civilisation in dem Fürstenthum Moldau*, Freiburg im Breisgau, 1838, 16 p.

[88] Este vorba de fraţii Nicolae şi Emil Cazimir, al căror tată, stabilit în Basarabia, încetează să le mai plătească taxele şcolare (ASI, Fond Secretariatul de Stat al Moldovei, dos. 2173, f. 13 - 13v). Nicolae Cazimir va studia apoi dreptul la Berlin, unde va obţine şi titlul de doctor. A fost membru, din 1865, al Societăţii "Junimea". Emil Cazimir va studia şi el la Berlin, la şcoala aspiranţilor de ofiţeri, apoi va face carieră militară şi politică în ţară (L. Predescu, *op. cit.*, p. 181).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

carte despre limba şi literatura română - *Studien über französischen und daco-romanische Sprache und Litteratur*, Leipzig, 1850 - în care spune că Moldova este "ţara poligloţilor", deoarece clasele culte vorbesc limbile franceză, germană, greacă, rusă, italiană, engleză, polonă şi turcă. Mult mai devreme, pe la începutul perioadei noastre, Friedrich Schmidt trimitea revistei "Neue Berlinische Monatsschirft" o serie de interesante descrieri ale vieţii şi obiceiurilor locuitorilor Iaşului[89]. Ernst Tholhausen publica, la rândul său, o întreagă serie de "Reisebilder aus der Moldau" într-o gazetă transilvăneană[90]. Într-unul dintre aceste articole, intitulat "Boierii", analizează structura socială a principatului, constatând - fapt socotit de el un mare neajuns - că între boieri şi ţărani, primii bogaţi şi puternici, ceilalţi săraci şi lipsiţi de apărare, nu există o clasă intermediară, care să stea drept cumpănă şi să fie o piedică în calea abuzurilor[91]. Dacă această observaţie este justă, o alta, conform căreia limbile moldovenească şi românească ar fi două limbi diferite[92], este eronată, ea fiind de altfel amendată cu promptitudine de una din gazetele româneşti ale timpului[93].

Analiza pe care o face societăţii româneşti un altul dintre profesorii noştri, C. A. Kuch, este cea mai cuprinzătoare din scrierile amintite aici. Deşi nu a reuşit să se adapteze mediului autohton, plecând din Iaşi după o şedere de mai bine de un deceniu, cartea pe care a lăsat-o este deosebit de interesantă[94]. Atenţia sa se îndreaptă către toate sectoarele importante ale societăţii: structură politică, administraţie, armată, economie, biserică, educaţie, sănătate. Observă cu atenţie disfuncţionalităţile sistemului aflat în plin proces de transformare, dar nu se mulţumeşte să le constate, ci caută să afle cauze şi să propună remedii. Între acestea din urmă, cele mai eficiente i se par a fi înlăturarea corupţiei, atotstăpânitoare până la nivelul cel mai de sus, al domnului, şi, ca o contrapondere faţă de influenţa rusă, strângerea legăturilor cu lumea occidentală.

Prezenţa în Iaşi a acestor profesori germani, cărora li se adaugă alţii în întreaga Moldovă, pentru a nu mai vorbi de cei din celălalt principat, contrazice teza exclusivismului influenţei franceze. Purtători ai unui model cultural, ei au contribuit la transplantarea acestuia într-o lume aflată în plină transformare. Prin activitatea lor specifică, au jucat un rol important în formarea multor persoane care aveau să facă parte mai târziu din elita culturală şi politică a României.

---

[89] Ştefan Lemny, *op. cit.*, loc. cit.

[90] *Reisebilder aus der Moldau*, von Professor Doktor Tholhausen, gewesener Provisor bei der adeligen Michaelsacademie in Iassy, în "Satellit des siebenbürger Wochenblattes", II (184), nr. 95, 96, 97, 98 şi 99.

[91] *Ibidem*, nr. 95, 5 dec. 1841, p. 389 - 390.

[92] *Ibidem*, nr. 97, 12 dec. 1841, p. 397.

[93] "Gazeta de Transilvania", an. IV, 1841, p. 195 - 196.

[94] C. A. Kuch, *op. cit.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ANEXA 1

9 aprilie 1842, Iaşi. Cererea Amaliei Weibel către Epitropia învăţăturilor publice din Moldova pentru a i se permite deschiderea unui pension

A l'honorable Curatelle de l'instruction Publique de Moldavie

La soussignée â l'honneur de solliciter très humblement de l'honorable Curatelle l'autorisation d'ovrie dans cette ville une maison d'Education pour les Demoiselles, ou elle se profile d'enteigner:

La langue Moldave
id Française
id Allemande
L'histoire ancienne et moderne
id celle de la Religion
La Musique, le Dessin et tous les ouvrages de femme.

La soussignée à l'honneur vouloir se conformer en totu ce qui lui sera present par le reglement de l'Instruction publique.

La soussignée à l'honneur de présenter à l'Honorable Curatelle l'assurance de son profond respect.

Jassy la 9. Avril 1842

Amélia Weibel

(ASB, Fond Ministerul Instrucţiunii. Moldova, dos. 189/1842, f. 1)

ANEXA 2

13 august 1842, Iaşi. Cererea lui Paul Körnbach către Epitropia învăţăturilor publice din Moldova pentru a i se permite să funcţioneze ca profesor particular de limbi străine.

Honorable Curatelle

D'après le sixième et le septième Articles des hautes instructions pour les pensions d'éducation que l'honorale Curatelle a données, cahque maître de langue est obligé de donner des preuves de sa capacité par des attenstations dignes de foi, pour quil puisse exercer sa profession; or le soussigné s'appuyant sur ce motif, prend la liberté de prier l'honorable Curatelle qu'Elle veuille bien examiner ses certificats ci-jaints et qu'Elle daigne lui délivrer une autorisation par écrit, pou quil puisse exercer la profession d-un maître de langue. En attendant le soussigné a l'honneur d'etre avec la plus haute considération et avec le plus profond respect.

De l'honnorabble Curatelle la très-humble et le très-dévoué serviteur

Paul Koernbach

Jassy le 13. Aout 842

(ASB, Fond Ministerul Instrucţiunii. Moldova, dos. 179/1842, f. 1)

ANEXA 3

5 octombrie 1845, Iaşi. Cererea lui Anton Frei către Epitropia învăţăturilor publice din Moldova pentru a i se permite deschiderea unui pension de băieţi în Iaşi

Suplică
către c. Epitropie a învăţăturilor publice

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Subscrisul având de scop a deschide aici în Capitală un pansion privat pentru educaţia tinerilor moldo-români şi învăţătura lor, cu supunere roagă pre ci. Epitropie ca să binevoiască a-i da autorizaţie întru aceasta, şi a-i împărtăşi împreună programele respective pentru clasele normale şi acele colegiale cum şi instrucţiile prescrise pentru aseme pansioane.

Educaţia ce suscrisul va da elevilor săi se va întemea pe moralul creştinesc şi pe regulele bunei cuviinţe, iară învăţătura pe sistema prescrisă de regulamentul sholastic pentru clasele normale şi cele colegiale şi va coprinde toate obiectele gimnasiale pe temeiul ştiinţelor clasice.

Suscrisul îşi întemeiază cererea sa atât pe diplomele ce le are de la Universitatea din Minhen din Bavaria, pre care, cerând trebuinţă, le va şi înfăţoşa ci Epitropiei, cum şi pe buna opinie ce el, precum se măgulește, o-au căpătat la patrioţii de aice în curgere de trei ani, adecă decând se afla ca crescător în casa răposatului Mare Logofăt Lupu Balş şi a Dumisale Postelnic Pogor.

Iaşi, 5 octomb. 1845 A. Frei, filolog

(ASB, Fond Ministerul Instrucţiunii. Moldova, dos. 182/1845, f. 1)

ANEXA 4

Lista elevilor pensionului lui Anton Frei pe anul 1850

Elevii pensionului în 1850

V Tufesco Grigore, Ceornei Vasilie, Greceano Costachi
IV Boian Gheoghie, Teofan Alexandru, Tufesco Mihail, Cazimir Emil
III Hariciadi Alexandru, Tucidide Neculai, Carp Constandin
II Greceano Eugen, Cerchez Teodor, Georgescu Ioan
I Herfner, Cazimir Neculai

(ASB, Fond Ministerul Instrucţiunii. Moldova, dos. 182/1845, f. 10 - 10v)

ANEXA 5

Programa obiectelor tratate în limba germană şi lista elevilor cărora le erau predate aceste obiecte în pensionul lui Anton Frei din Iaşi în anul 1850

Programa
obiectelor tratate în limba germană pe 1850

I Cetire, cuvinte germane. Din gramatică: verburile ajutătoare. Caligrafie.
II Cetire. Gramatică: verburile ajutătoare, cele regulate şi neregulate. Caligrafie.
III Gramatică: modul numeral, prepoziţia, adverbul, conjuncţia şi interjecţia. Dictando: a sa tălmăcire în româneşte. Analisu, cetire, exerciţii în vorbire şi caligrafie.

Elevii:

I Benachi Nicolae, Benachi Demostene, Benachi Stavri
II Cazimir Nico, Tucidides Nic.
III Boian Georgie, Teofan Aleco, Carp Const., Tufesco Mih., Herfner Josef, Cazimir Emil.

(ASB, Fond Ministerul Instrucţiunii. Moldova, dos. 182/1845, f. 26)

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ANEXA 6

LISTA PROFESORILOR GERMANI DIN IAŞI ÎN PERIOADA 1800-1850***

Nr.	Numele	Data şi locul		Religia	Studii şi titluri ştiinţifice	Disciplinele predate	Locul unde profesează	Perioada în care profesează	Ocupaţii paralele
		naşterii	morţii						
1	Josef B. Adler	?	?	catolic	?	caligrafia, desen topografic, desen artistic	Şcoala de la Trei Ierarhi, Academia Mihăileană	1832-1838*	-
2	Adolf Berg	1818 Possen	?	evanghelic (?)	?	"Lehrer"	?	1845*	-
3	Böhlert	?	?	fost militar (cadet) în armata austriacă	?	"Privatlehrer"	?	1843-1845*	Traducător la Consulatul general al Prusiei
4	Bornhaus	?	?	catolic	?	"Sprachlehrer"	?	1802*	?
5	Gottfried Botzenhard	Viena	?	evanghelic	?	"Lehrer"	?	1804*	?
6	August Brühl	?	?	?	?	"Privatlehrer"	?	1843*	?
7	Francisc Serafim Caudella	1812 Viena	1867 Iaşi	catolic		muzica	în casa marelui logofăt Sturdza Scheianul	1830-**	instrumentist în diferite orchestre
8	Jakob Ch. S. Czihak	1800 Aschaffenburg, Bavaria	1888 Aschaffenburg, Bavaria	catolic	Doctor în medicină şi chirurgie al Universităţii din Heildelberg	istorie naturală, matematici	Gimnaziul Vasilian şi Academia Mihăileană	1835-1843	medic (ocupaţie principală)
9	Josef Dohnal	?	?	?		"Erzieher"	în casa marelui vistier M. Sturdza	1819*	?
10	Adolf von Diezelski-Rode	1919 Stralsund (Pomerania)	?	evanghelic	fost locotenent în Prusia	"Lehrer"	în case particulare (?)	1844*	?

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

11	Carl Fieweger	?	?	evanghelic	?	limbile germană şi latină	Academia Mihăileană	1846-**	-
12	Christian Flechtenmacher	1785 Braşov	1843 Iaşi	evanghelic	Universitatea din Viena	dreptul, limbile germană şi latină	Gimnaziul Vasilian, Academia Mihăileană, profesor particular în casa M. Sturdza	1828-1838	jurist-consult oficial al statului (în principal)
13	Anton Frei	?	?	catolic	filologia la Universitatea din München	limbi străine	în casele marelui logofăt Lupu Balş şi postelnicului V. Pogor şi din 1845 în pensionatul propriu	1843-**	-
14	Gustav Freiwald	1802 Iaşi	?	catolic	studii de arhitectură	desen, arhitectură, geometrie	Academia Mihăileană	1835-1836	arhitect (în principal)
15	Johann Baptist Gall	Timişoara (?)	?	evanghelic	?	limba germană	în case particulare	1812*, 1822*, 1833*	funcţionar la viceconsulatul Prusiei (1819-1820), apoi la agenţi-a Austriei (1822) din Iaşi
16	Harte	1775, Rathenow în Brandenburg	?	evanghelic	studii teologice	?	în case particulare	1809-1826	pastor evanghelic (în principal) şi "sub-delegat" consular al Prusiei
17	Gustav Hoffmann	?	?	?	"politehnic"	maistru de meşteşuguri	Şcoala de fete şi Gimnaziul Vasilian	1836-1837	?
18	Hoffmann (?) (soţia precedentului)	?	?	?	?	meşteşuguri practice	Şcoala de fete	1836-1837	?
19	Lebrecht Christian Holzschuher	?	1883	evanghelic	studii teologice	?	Şcoala comunităţii evanghelice	1839-**	pastor evanghelic (în principal)

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

20	Hönig	?	?	?	?	limba germnă şi desen	pensionatul de la Miroslava	1831*	?
21	Friedrich Kilenthal	?	?	?	?	limbile germană şi franceză	Academia Mihăileană şi pensionate particulare	1838-**	-
22	Paul Körnbach	?	?	?	?	limbile germană şi franceză	în case particulare	1842*, 1850*	-
23	Jean Krauss	?	?	?	?	filosofia	Seminarul de la Socola	1822*	?
24	Johann Kraus	?	?	?	?	muzica	?	1821*, 1823*	?
25	Ludwig Josef Kreuchely-Schwerdtberg	1770 (?) Ribeau-pierre, Alsacia	1833 Bucureşti	catolic	?	guvernor şi profesor	în casa domnului Scarlat Calimah	1814-1818	-
26	Leopold Krüger	?	?	?	?	limbile germană, engleză, franceză	în case particulare	1838*	?
27	Karl August Kuch	cca. 1810 Breslau în Silezia	?	evanghelic	studii juridice (Kandidat der Rechte)	limbi străine	"în casa boierului Beldiman" şi alte case particulare	1832-1842	consul al Prusiei la Iaşi
28	Moritz Löffler	?	?	catolic	doctor în medicină şi chirurgie al Universităţii din Viena	desenul	Academia Mihăileană	1838-1842	medic (în principal)
29	Johann Müller	? Viena	?	catolic	?	desenul, pictura	Gimnaziul Vasilian şi Academia Mihăileană	1834-1836	pictor
30	Paul Müller	?	1854 Iaşi	?	?	desenul	Colegiul Malgouverne	1850-**	litograf
31	Daniel Roth	1801 Sibiu	1859 Iaşi	evanghelic	candidat în teologie	muzica (probabil şi alte discipline)	casa banului Răducani Rosetti şi în alte familii	1826-1830	pastor evanghelic (în principal)
32	Friedrich Schmidt	1779, Mec-klenburg		evanghelic	studii teologice	limba franceză, istorie, geografie, aritmetică	în casa domnului Alexandru Moruzi	1804-?	-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

33	Carl Schneider	?	?	evanghelic	?	limba franceză	?	1824*	?
34	Hermann Stern	1818 Bavaria	?	?		"Lehrer"	?	1845*	?
35	Elena Tayber (Asachi)	1789 Viena	1877 Iaşi	catolică	studii muzicale în particular, la Dresda şi Viena	guvernantă	în casa marelui vornic M. Sturdza	?	-
36	Ernst Tholhausen	?	?	evanghelic	doctor (?)	limba franceză, literatura germană	Academia Mihăileană	1834-1835	reprezentant al firmei de medicamente Morison
37	Amelia Weibel	?	?	?	?	?	în pensionatul propriu	1842*	-
38	Samuel Werner	? Leschkirch în Transil-vania	?	evanghelic	?	muzică (chitară)	în case particulare	1834-1840*	instrumentist ocazional
39	Wimmer ("doamna Wimmer")	?	?	?	?	guvernantă	în casa Kogălniceanu	1830*	?
40	Adolf Winzer	?	?	?	?	profesor particular	?	1833*, 1838*	

* La această dată este amintit în documente.
** Continuă să funcţioneze ca profesor şi dincolo de limita superioară a perioadei pe care o avem în atenţie.
***Lista a fost întocmită pe baza informaţiilor oferite de sursele documentare şi bibliografice citate în note.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

DEUTSCHE LEHRER IN IASSY IN DER ERSTEN HÄLFTE DES 19. JAHRHUNDERT
(Zusammenfassung)

Das Studium analysiert aus historisch-soziologische Perspektive die vierzig Lehrer deutscher Herkunft und Ausbildung, die in der ersten Hältfe des 19.Jahrhundert in der Hauptstadt des Fürstentums Moldau identifiziert wurden. Sie unterrichteten in Privatanstalten und in verschiedenene Bojaren- und Fürstenhäuser, aber auch in den öffentlichen Schulen. Die meisten unterrichteten Deutsch, so daß ihre Lehrlinge später in Deutschland weiter studieren könnten. Andere waren Erzieher (Gouverneure) oder wurden für andere Fächer angestellt: Musik, Mathematik, Philosophie, Rechtswissenschaften, Naturkunde, Zeichen, Architektur u. a. Einige von den deutschen Lehrer, die im öffentlichen Schulsystem tätig waren (z. B. an der Michaelsakademie und an der Schule von "Trei Ierarhi"), verließen ihren Vaterland und kammen in Iassy weil sie von den moldauischen Schulbehörden eingelanden wurden. Selbstverständlich waren diese auch ausreichend belohnt. Andere - auch die Privatlehrer - kammen auf eigene Initiatiave ins Land. Viele von denen übten früher, als sie in Deutschland waren, andere verschiedene Berufe, wie z. b. Militäre, Ärtzte u. a. Nicht alle hatten eine richtige Ausbildung. Nur über zehn von den gesammten deutschen Lehrer wissen wir genau daß sie eine Universität besuchten und nur zwei besassen den Doktortitel.

Einige von den deutschen Lehrer wurden von der moldauischen Gesselschaft nicht toleriert – es gibt ein Fall religiöser Intoleranz -, die meißten aber wurden gut empfangen. Drei bekammen sogar Bojarentiteln. In Allgemeinen, als Träger eines kulturellen Models, leisteten die deutschen Lehrer einen bedeutenden Beitrag zur Ausbildung der moldauischen, später rumänischen Elite. Ihre Anwesenheit und Tätigkeit hier ist ein Beweis, daß die so oft in der rumänischen Historiographie angestellte These über die Exklusivität des französischen Einflusses in der Epoche der Modernisierung der rumänischen Gesellschaft falsch ist.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

STELA MĂRIEŞ

MEDICI GERMANI* ÎN IAŞI (PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI XIX)

Influenţa culturii şi civilizaţiei germane asupra dezvoltării medicinei şi farmaciei româneşti a preocupat reputaţi istorici, precum şi medici, farmacişti, savanţi, scriitori, publicişti, atât români cât şi străini, şi a constituit obiectul unor studii consistente apărute în deceniile patru şi cinci ale secolului XX.

Este cazul lucrărilor - spre a nu cita decât câteva din titlurile cele mai reprezentative: *Deutsche Einflüsse auf die Entwicklung der rumänischen Medizin* (dr. Valeriu Bologa)[1], *Streben und Leistungen deutscher Aerzte in den rumänischen Ländern* (G. Z. Petrescu)[2], *Von sächsischen Badern, Wundärzten und Apothekern in der Moldau* (Karl Kurt Klein)[3], *Germanismul în trecutul nostru medico-farmaceutic* (Dr. V. Gomoiu şi Maria Gomoiu)[4] ş. a.

Printre primele contribuţii în materie se cuvine a menţiona cartea doctorului Emil Fischer, *Die Kulturarbeit des Deutschtums in Rumänien*, Sibiu, 1911, 398 p. El consacră un capitol special - *Deutsche Aertzte und Deutsche Apotheker* - rolului factorului german, îndeosebi al celui saxon din Transilvania, în fundamentarea medicinei şi farmaciei ştiinţifice româneşti, supralicitând şi absolutizând însă acest rol, care a fost, într-adevăr, hotărâtor şi major, dar nu exclusiv, cum îl prezintă Emil Fischer.

---

* Precizăm, din capul locului, că sub denumirea generică de *germani* includem atât pe germanii originari din statele Confederaţiei germane şi din Imperiul habsburgic, precum şi pe saşii din Transilvania.

[1] V. Bologa, *Deutsche Einflüsse auf die Entwicklung der rumänischen Medizin*, în SODF, München, 1936, I, S. 116 - 147; idem, *Les influences occidentales dans la formation de la medicine scientifique roumaine*, în "Revue Medicale Roumaine", Bucureşti, 1932.

[2] G. Z. Petrescu, *Streben und Leistungen deutscher Aerzte in den rumänischen Ländern*, în SODF, II, München, 1937, S.89-118.

[3] Karl Kurt Klein, *Von sächsischen Badern, Wundärzten und Apotekern in der Moldau*, în "Siebenburgische Vierteljarsschrift", 59. Jhrg. 1936, Nr. 1 - 2, S. 210 - 251.

[4] V. Gomoiu şi Maria Gomoiu, *Germanismul în trecutul nostru medico-farmaceutic*, în "Mişcarea medicală română", Acta medica romana, an. XIV, Nr. 5 - 6, mai - iunie 1951, Craiova, p. 488 - 494.

Anuarul Institutului de Istorie "A. D. Xenopol", tom XXXIV, 1997, p. 185 - 232.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Pentru a demonstra aceasta, el dă o listă de 366 nume de medici români şi străini, din care 135 activau în Principate între anii 1821 - 1866, de formaţie germană. El include însă în acest număr, pe lângă medicii de veritabilă origine etnică germană şi pe cei de apartenenţă etnică mixtă, şi anume iudeo-germană.

Dr. Valeriu Bologa, în studiul mai sus citat, abordează mai nuanţat această chestiune. El consideră că nu este surprinzător faptul că majoritatea medicilor germani din Principate erau saşi, ardeleni la origine, date fiind vecinătatea cu Principatele şi cunoaşterea limbii române. Aceasta însă, arată el în continuare, nu trebuie să inducă în eroare cititorul neavizat, făcându-l să creadă că "istoria medicinei în Moldova şi Ţara Românească a fost determinată în această perioadă exclusiv de medicii germani, aşa cum o prezintă Emil Fischer"[5]. Cel puţin un număr asemănător de alţi străini, mai ales medici greci şi câţiva francezi de marcă (printre care se numără personalităţi de renume, ca de pildă: dr. Al. Bassereau, dr. Carol Davila, care a înfiinţat primele şcoli de medicină, mai târziu facultatea de medicină din Bucureşti, şi a creat serviciul sanitar al armatei române - n. n) au activat în acest răstimp în Principatele Române. Din numărul de 135 medici germani indicat de E. Fischer, trebuiesc scoase cel puţin 50 de nume, arată V. Bologa, care erau de altă naţionalitate decât cea germană, chiar dacă unii dintre ei erau formaţi la Universităţile germane, şi anume, este vorba de: evrei, maghiari, polonezi, cehi şi români. Scăzându-i pe aceştia, rămâneau în total numai 80-85 medici de etnie germană[6]. Dar V. Bologa adaugă încă 80 de nume la lista doctorului E. Fischer, omise sau necunoscute acestuia, ceea ce ridică numărul lor total la circa 160.

Opinia dr. E. Fischer despre rolul predominant al factorului german şi îndeosebi al celui de origine saxonă din Transilvania în fundamentarea medicinei şi farmaciei în Principatele Române o reîntâlnim, ulterior, şi la alţi scriitori şi istorici ai medicinei româneşti. Astfel, într-o teză de doctorat apărută la Cluj, în anul 1927, Andrei Alexandru apreciază că, dintr-un total de 300 medici, cât număra corpul medical din România între anii 1800 - 1860, numai 100 erau români de origine, restul erau străini, cei mai mulţi erau germani, mai ales saşi din Transilvania; urmau apoi ca număr medicii de origine greacă[7].

La o absolutizare a rolului factorului german pe tărâm medico-farmaceutic a ajuns şi reputatul savant şi medic român, doctor în medicină şi cunoscut istoric, autor al unei *Istorii a medicinei şi învăţământului medical în România*, publicată între anii 1921 - 1923, V. Gomoiu, care apreciază că începuturile medicinei şi farmaciei moderne româneşti au fost *pur germane* (subl. ns.). Extinzând sfera, el consideră că, deoarece majoritatea medicilor şi farmaciştilor

---

[5] V. Bologa, *op. cit.*, p. 4.

[6] *Ibidem.*

[7] Andrei Alexandru, *Medici români şi străini din Moldova şi Muntenia între 1800 - 1860*, teză de doctorat, Cluj, 1927, p. 42.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

fuseseră pregătiţi în şcolile germane (indiferent deci de apartenenţa etnică), înseamnă că erau germani sau, cu alte cuvinte, aparţineau culturii germane. Îndeosebi în domeniul farmaciei, el apreciază că se poate vorbi de o nuanţă profund germanică, deoarece exceptând pe medicii care au practicat concomitent şi farmacia, aproape în unanimitate, vechii farmacişti profesionişti, începând de la Iosef Teutsch (1710) şi până la zi, au fost de origine germană[8].

Contribuţii originale, precizări necesare, precum şi un mod propriu de interpretare a materialului documentar aduce studiul critic *Streben und Leistungen deutscher Aerzte in dem rumänischen Ländern*, publicat de medicul român, doctor în medicină la Paris, G. Z. Petrescu, în revista "Südostdeutsche Forschungen" din München, în anul 1937[9]. El ajunge la concluzia că nu contează numărul medicilor germani din Principatele Române, cum au încercat să demonstreze studiile lui E. Fischer şi V. Bologa, ci spiritul şi influenţa exercitată de aceştia pe tărâm medico-sanitar, influenţă care a existat incontestabil şi a fost în mod cert hotărâtoare.

În rest, el polemizează cu dr. V. Bologa şi dr. V. Gomoiu. Astfel, după G. Z. Petrescu, afluxul de emigranţi, medici de profesie, predominant greci, la care se adaugă un mare număr de germani, cei mai mulţi din Transilvania şi câte un italian, maghiar şi, prin excepţie, câte un francez, în secolul XVIII, în Principatele Române, n-a însemnat implicit exercitarea unei influenţe străine asupra medicinei ştiinţifice româneşti. El mai arată că nu se confirmă documentar o influenţă austriacă la finele secolului XVIII, după cum afirmă V. Bologa, pentru că simpla enumerare a diplomelor în medicină de la Viena existente în ţările române de la sfârşitul secolului XVIII şi până la 1866 nu îndreptăţeşte o astfel de concluzie. Între 1780 - 1810, G. Z. Petrescu găseşte în ambele Principate abia o duzină de absolvenţi ai Facultăţii de medicină de la Viena. În perioada 1810 - 1840 se înregistrează deja mai mulţi absolvenţi decât în perioada precedentă, pentru ca între 1840 şi 1865 numărul lor să fie, într-adevăr, mare, însumând la 1865 - 50 absolvenţi. Dintre aceştia, 10 sunt români de origine, restul sunt străini. În polemică cu dr. V. Bologa, G. Z. Petrescu concluzionează: "Die Zeit des Wiener Einflusses, wenn sie überhaupt beweisbar ist, muss also höchstens auf diese Jahre (1840 - 1865, n. n.) eingeschränkt werden. Jetzt gab es auch schon eine rumänische Schulmedizin, auf die sich Einflüsse geltend machen vermochten. Nur muss hervorgehoben werden, dass die Zahl der Wiener Aerzte in Verhältnis zur Summe der aus allen anderen deutschen Fakultäten herkommendem Kollegen (nahe an 100), und mit der gesamten Aerzteschaft Rumäniens zu selbiger Zeit (ungefähr 330), wirklich gering ist. Es kann folglich nicht gesagt werden, dass schon «gegen Ende

[8] V. Gomoiu, Maria Gomoiu, *op. cit.*, p. 492, 494.
[9] G. Z. Petrescu, *op. cit.*, p. 89 - 118.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

des 19 (sic)[10] Jhs. der deutsche, besonders *der Wiener Einfluss* (subliniere în text) sich geltend macht» wie auch nicht, dass der (nach 1840) den Anfängen rumänischer Schulmedizn aufgedrückte deutsche Stempel, etwas spezifisch der Wiener Schule eigenes aufwies. Es war der deutsche Einfluss überhaupt, mit einer leichten siebenbürgisch-sächsischen Färbung, die sich aber nicht mehr zur Geltung kommend offenbarte, als nach einer regen Wirkung bis 1865 und einer Erstarrung zwischen diesem Zeitpunkt und 1885, der deutsche Einfluss wiederum auflebte, und seit Ende des 19. Jahrhunderts sich in immar stärkerem Wetteifer dem französischen entgegenzusetzen. Die Ursache dises sei nunmehr fünfzig Jahren eingetretenen Vorgangs lag in der unsterblichen Meisterschaft eines Virchow, Koch, Ehrlich, Behring von Leyden und ihrer Zöglinge, in den wunderbaren Entdeckungen von Männer wie Helmhotz, Abbe, Röntgen mit ihren vielseitigen Anwendungen, sowie im Ausbau vortrefflicher Forschungsstäten, die der Heilkunden eine kräftige Befruchtung verschaffen, und noch vor Ausgang des 19. Jhs. den reichsdeutschen Hochschuler die Führung gesichert haben. Sie wurden der natürliche medizinische Mittelpunkt, der die ausbildungswilligen, fleissigen Aerzte von Rumänien in aller erster Linie herbeizog"[11].

Ne raliem şi noi opiniei dr. G. Z. Petrescu, cu observaţia că a existat, incontestabil, asupra medicinei şi farmaciei româneşti, mai ales în perioada de care ne ocupăm, o puternică şi hotărâtoare influenţă germană de nuanţă saxono-transilvăneană, dar *purtătorii* acesteia (subl. ns.) au fost nu numai germani, cu precădere medici şi farmacişti saşi din Transilvania, ci şi elemente aparţinând altor etnii ca, de pildă, evrei, greci, români, maghiari, cehi, polonezi. Aceştia, însă, pot fi consideraţi, de asemenea, "die Kräftige Verbreiter Deutscher Kultur" în spaţiul românesc, fiindcă au fost cei mai mulţi formaţi şi modelaţi în

---

[10] Credem că este vorba de o greşeală de tipar şi că autorul se referă, de fapt la secolul al XVIII-lea şi nu la secolul al XIX-lea.

[11] *Ibidem*, p. 104. Pentru bibliografia generală privind influenţa culturii şi civilizaţiei germane asupra domeniului medico-farmaceutic din România vezi: Raimund Friedrich Kaindl, *Geschichte der Deutschen in den Karpathenlaendern*, Gotha, 1911, Band. 3, Siebentes Buch, Cap. II; *Die Kulturarbeit und gegenwärtige Lage der Deutschen in Rumänien*, S. 423 - 435; Fialla, *Berülumte Ärzte aus den jüngeren Vergangenheit*, in *Kalender des Deutschen Volksbildungsverein für 1910 u. 1911*; Alfred Csallner, *Deutschtum und deutscher Kultureinfluss in Rumänien*, în "Bistrizer Deutsche Zeitung", 1919, Nr. 17; N. Iorga, *Medicii şi medicina în trecutul românesc*, în *Istoria românilor în chipuri şi icoane*, Craiova, 1921, p. 309 - 330; Livius A. Seracin, *Medicina în Moldova între 1780 - 1800 după descrierea doctorului Andreas Wolf*, teză de doctorat, Cluj, 1927, 30 p.; Dr. V. Mihail, *O pagină din retrospectiva serviciului sanitar în Principatele Române până la 1866*, în Al. Obregia, *Raport general asupra igienei publice şi asupra serviciului sanitar al regatului România pe anii 1898 - 1904*, vol. I, 1907, p. XLVI - XLVII; LXXXVIII; pentru lucrări mai recente vezi Nikolaus Farca, *Russland und die Donaufürstentümer. 1826 - 1856*, München, 1992, cap. VI, 7: *Die Grundlegung des öffentlichen Gesundheits und Fürsorgewesens*, S. 324 - 328.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

universităţile germane şi, odată veniţi sau reveniţi în ţară, au implementat metodele moderne de lucru şi descoperirile cele mai noi din domeniul medical, spiritul civilizaţiei şi ştiinţei medicale germane, precum şi înaltul simţ al datoriei, ordinei şi disciplinei profesionale germane. În studiul de faţă, ne vom mărgini numai la capitala Moldovei, reliefând, succint, rolul medicilor germani rezidenţi în Iaşi, în prima jumătate a secolului XIX, în modernizarea sistemului medico-sanitar ieşean. Demersul nostru ştiinţific nu-i va putea cuprinde pe toţi, ci ne propunem să stăruim numai asupra acelor personalităţi medicale ieşene, de origine germană, a căror influenţă asupra dezvoltării mişcării medicale şi culturale din Moldova primei jumătăţi a veacului trecut şi asupra organizării şi modernizării serviciilor sanitare civile şi militare locale a fost deosebit de importantă. În acest context, o atenţie specială vom acorda doctorului Iacob Czihak.

*

Starea ocrotirii sănătăţii publice în Principatele Române şi organizarea ei în sens modern a fost, desigur, până la Regulamentul Organic, incipientă, precară şi, ca atare, deficitară din multe puncte de vedere, dar nu complet inexistentă, după cum reiese dintr-o lucrare recent apărută la München[12]. De aceea, o precizare se impune: nu de la medicii militari ruşi din perioada ocupaţiei ruseşti a Principatelor Române (1828 - 1834) au pornit "impulsuri hotărâtoare pentru fundamentarea unei viitoare asistenţe sanitare publice în ţările române", după cum scrie autorul masivei şi documentatei cărţi publicate în anul 1992 în Germania[13]. Asemenea iniţiative şi "impulsuri" au existat cu mult timp înainte de perioada administraţiei ruseşti a Principatelor Române şi, aşa cum vom vedea în rândurile care urmează, ele au pornit din interior, de la Domnitorii locali, încă de la finele secolului XVIII şi începutul secolului XIX. Unele dintre acestea n-au fost cu totul lipsite de caracter politic.

Este însă adevărat că sub administraţia rusească din acea perioadă, graţie eforturilor personale susţinute ale generalului reformator Pavel Kisseleff, măsurile excepţionale cu caracter sanitar, devenite imperios necesare datorită extinderii epidemiei de ciumă şi holeră (la combaterea căreia au contribuit, alături de medicii existenţi în Principate, şi unii medici militari ruşi, câţiva dintre ei germani la origine), au fost instituţionalizate şi incluse în Regulamentele Organice, legea fundamentală a Principatelor în acea vreme, Regulamente aflate tocmai în curs de elaborare. Fapt demn de remarcat, aceste

[12] Nicolaus Farca, *op. cit.*, p. 325 scrie: "Im Kampf gegen Pest und Cholera war die Anwesenheiten russischer Militärärzte in den Donaufürstentümern von grosser Bedeutung, da es praktischk *kein rumänisches Sanitätswesen gab* (sublinierea noastră) abgesehen von einigen in 18. Jahrhundert in Bukarest und Jassy errichteten Hospitälern".

[13] *Ibidem*: "Von diesen Ärzten gingen entscheidende Impulse für die Grundlegung eines zukünftigen öffentilichen Gesundheitswesens in den rumänischen Ländern aus".

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

măsuri sanitare excepţionale au fost imediat puse în aplicare cu stricteţe, înainte chiar de intrarea în vigoare a Regulamentelor Organice în ambele Principate.

De asemenea, aserţiunile unor medici, fie ei chiar celebri, precum medicul sas de la finele secolului al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea, Andreas Wolf, potrivit căruia Moldova acelei epoci era un loc propice numai pentru activitatea unor şarlatani, vraci, rebouteri şi doctori improvizaţi, invocate ulterior şi citate copios în studii din secolul XX[14], nu corespund realităţii şi conţin o doză mare de exagerare. Fără a nega în totalitate existenţa empirismului şi aventurismului în ramura medico-farmaceutică până la Regulamentul Organic, să vedem mai întâi situaţia ocrotirii sănătăţii în Moldova în epoca la care ne referim şi apoi cauzele care au favorizat influenţa hotărâtoare exercitată de elementul german.

Încă de la finele secolului XVIII, mai exact din anul 1777, din timpul domniei lui Grigore Al. Ghica în Moldova (septembrie 1774 - 10 octombrie 1777), se consemnează documentar un început de organizare a ocrotirii sănătăţii publice în Iaşi[15]. Atunci se crează funcţia de *medic public*, în serviciul obştei din capitală, şi o "spiţerie". Totodată, ia fiinţă "Casa doftorilor", organizată după sistemul corporativ. Crearea *funcţiei de medic public* reliefează deosebirea care exista între medicina trecutului, care era o medicină ce servea în principal Domnitorul şi clasele suspuse, de medicina de după 1777, medicina mulţimii, cu alte cuvinte, asistenţa medicală publică[16].

Instituirea funcţiei de medic public - primii medici numiţi şi plătiţi de stat pentru îngrijirea bolnavilor din oraş -, după cum pe bună dreptate s-a observat[17], a constituit "un mare pas pe linia dezvoltării ocrotirii sănătăţii", în general şi mai ales a sănătăţii publice. Apariţia noii funcţii, mai întâi în capitala Moldovei şi ulterior în oraşele şi târgurile reşedinţe de ţinuturi, se datorează dezvoltării social-economice a târgurilor şi oraşelor Moldovei. Ea are însă şi cauze externe, de ordin social-politic şi ştiinţific[18]. Este, totodată, expresia "suflului reformelor sanitare introduse în a doua jumătate a secolului XVIII în Austria şi Rusia, care s-a resimţit şi la noi"[19]. Mai întâi reforma asistenţei sanitare publice s-a introdus în Iaşi, capitala ţării, dar, treptat, ea s-a extins şi pe la ţinuturi, în centrele de reşedinţă.

Instituţia publică destinată ocrotirii sănătăţii în Moldova s-a numit *Epitropia Casei doctorilor*, care avea ca atribuţie angajarea şi remunerarea mai multor doctori şi asistente medicale (moaşe) pentru capitală şi apoi pentru

[14] G. Z. Petrescu, *op. cit.*, în *loc. cit.*, p. 96.

[15] Pompei Gh. Samarian, *Medicina şi farmacia în trecutul românesc*, II, Bucureşti, 1938, p. 16; III, p. 267 - 268; 271 - 285.

[16] *Ibidem*, III, p. 268.

[17] Paul Pruteanu, *Iacob Cihac*, Bucureşti, 1966, p. 31.

[18] Pompei Gh. Samarian, *op. cit.*, II, p. 7.

[19] V. Bologa, *Contribuţii la istoria medicinei în R.P.R*, Bucureşti, 1955.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

târgurile şi oraşele de prin ţinuturi. La 1784, capitalele ambelor Principate aveau deja medici publici[20], care, firește, erau străini de origine, cu studii medicale la Universităţi de peste hotare, în Principate neexistând nici o şcoală de medicină.

De la finele secolului XVIII oraşele şi târgurile însăşi încep să-şi asigure serviciile unui medic statornic, cu contract, angajat şi plătit de către Eforiile oraşelor sau târgurilor respective, ca de pildă în: Tg. Ocna, Botoşani, Focşani, Hârlău, Bârlad, Roman, Galaţi.

Până la înfiinţarea medicului public, binefacerile medicale erau rezervate numai Domnitorului şi boierilor, care dispuneau de mijloace să-i plătească. Medicul Domnitorului şi al Curţii era aşa-numitul *arhiiatros*, şeful doctorilor, investit cu atribuţii speciale de supraveghere şi control asupra practicii medicale şi farmaceutice din Principat. De obicei, era grec de origine şi însoţea pe Domnitor când venea în ţară de la Constantinopole, beneficiind de o remuneraţie substanţială, de 700 - 1 000 lei pe lună, după cum ne informează medicul sas contemporan A. Wolf[21]: Arhiiatrul era medicul personal al

---

[20] Pompei Gh. Samarian, *op. cit.*, II, p. 49. El citează ca prim medic în serviciul public, la Bucureşti, la 1 mai 1784 pe dr. Dimitrie Caracaş, cu studii de medicina la Halle şi Viena. Dr. D. Caracaş era originar din Macedonia.

[21] Dr. Andreas Wolf, *Beitrage zu einer statistisch-historischen Beschreibung des Fürstentums Moldau*, Sibiu, 1805, I, p. 210; cf. L. A. Seracin, *op. cit.*, p. 12.

Wolf, Volfius sau Volpius, "Saxo-Transylvanus", cum se denumea el însuşi, s-a născut la 13 octombrie 1741 în Christian, lângă Braşov. Data şi locul naşterii sunt controversate. După alţii, s-a născut la Sibiu, la 25 martie 1742. A urmat liceul la Sibiu, unde a învăţat şi limba română. Bun pianist şi compozitor, a ajuns directorul şcolii săseşti din Cisnădie. La etatea de 33 de ani a plecat la Viena şi a început să studieze medicina. Studiile sale medicale la Viena au durat trei ani şi au fost continuate la Tyrnavia (Nagy-szombat), prima Universitate din Ungaria, şi la Erlangen, finalizate cu un doctorat în obstetrică, cu dizertaţia susţinută în august 1777: "De vecte Roonhuysiano" (24 pagini), referitoare la forcepsul olandezului Roger Roonhuysiano. Între anii 1777 - 1780 a profesat medicina la Sibiu, iar în primăvara anului 1780, la recomandarea distinsului epidemiolog Adam Andrée Chenot, protomedic al Transilvaniei şi medic ocazional al domnului Moldovei, Constantin Moruzi, a fost invitat să trateze pe fiica bolnavă a acestuia, Sultana Moruzi, căsătorită cu Scarlat Sturdza. A fost recomandat de dr. A. Andrée Chenot, după cum reiese dintr-o scrisoare a acestuia, datată Sibiu, 22 aprilie 1780, fiindcă "vorbeşte, citeşte şi scrie valaha şi este om apt şi experimentat" (vol. P. G. Gulat în "Revista istorică", XII, 1926, nr. 4 - 6, p. 90 - 92). În Iaşi a stat cu întreruperi până în anul 1797, timp în care a efectuat diverse călătorii în Muntenia. După vindecarea Sultanei Moruzi şi-a câştigat o bună reputaţie profesională şi avere şi a devenit medicul mitropolitului Moldovei, Iacob Stamati. L-a scăpat de la moarte pe episcopul de Huşi, Inochentie, otrăvit, se pare, cu un fel de mâncare de bucătarul său. În septembrie 1783, noul agent consular austriac în Principate, Ştefan Ignatz Raicevich îl reclamă domnitorului Moldovei şi cere îndepărtarea sa precum şi a chirurgului Bartolozzi, ceea ce se şi petrece în 1784. În acel an A. Wolf se îndreaptă spre Muntenia, unde petrece câteva luni în Bucureşti şi Târgovişte. În august 1784, păgubit de boierul Drăgănescu şi aproape otrăvit de un bucătar ţigan din Târgovişte, părăseşte Muntenia. A revenit însă curând în capitala Moldovei, unde a rămas cu oarecare întreruperi din 1788 până în 1789. În 1796, la Iaşi, s-a ocupat de "îmbunătăţirea apelor stătătoare" ale Bahluiului pentru a curma malaria. În anul 1797 s-a retras definitiv la Sibiu, unde anchilozat de reumatism, a

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Domnitorului şi al Curţii. Printre cei mai vestiţi se numără Gustav Carol Hesse, german de origine, care a îndeplinit această funcţie pe lângă Domnitorul Moldovei Alexandru Moruzi (4 octombrie 1802 - august 1806). Doctorul G. C. Hesse venea la Iaşi de la Constantinopole, unde a fost cel dintâi care a practicat vaccinarea[22], metodă descoperită de dr. Jenner, în 1799. Vaccinarea a fost introdusă, ulterior, mai întâi în Transilvania, apoi în Principatele Române de doctorul vienez Johann de Carro. După alte opinii, vaccinarea a fost introdusă în

---

continuat să practice medicina prin corespondenţă. În anul 1799 a fost numit membru corespondent al Societăţii regale de Ştiinţe din Göttingen. După propria mărturisire: "cunoscând limba valahă, în vorbire, citire şi scris, am folosit timpul şederii mele acolo (în Moldova - n. n.) ca să observ tot ceea ce se prezintă remarcabil din punct de vedere politic, statistic şi literar, atât de exact pe cât îmi îngăduiau ocupaţiile mele felurite; mai ales m-am interesat de obiceiurile, felul de viaţă şi modul de a gândi al locuitorilor acestor ţări, tot atât de favorizate de natură pe cât sunt de neglijate de conducătorii lor". Rodul acestor observaţii şi al celor privind situaţia sanitară a Moldovei s-a concretizat în cunoscuta sa operă: *Beiträge zu einer statistisch-historischen Beschreibung des Fürstentums Moldau*, Sibiu, 1805, 2. Teile, XII + 286 S. mit zwei Kupfern XII + 260 S., apreciată de istoricul Nicolae Iorga ca mult mai sigură şi mai completă decât lucrarea lui W. *Wilkinson (An Account of the Principalities of Valachia und Moldavia*, London, 1820 - n. n.) (N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, vol. III, p. 108 - 118). În general lucrarea sa este bine documentată şi conţine o serie de informaţii preţioase pentru situaţia medico-sanitară a Moldovei în acea epocă, pe lângă cele istorice, economice, sociale, dar nu lipsesc inexactităţile şi exagerările. Pe lângă cartea sa de bază, a mai publicat teza inaugurală în medicină: *De Vecte Roonhuysiano*, Disertatio inauguralis, Tyrnavia, 1777, 24 p.; lista nominală a mitropoliţilor Moldovei dintre anii 1401 - 1781, în F. J. Sulzer, *Geschichte des Transalpinischen Daciens*, Viena, 1782, p. 503 - 507; *Siebenbürgische-Sächsische Hochzeitsverse*, Sibiu, 1792; *Ein Wort über die Faschingskrankheiten*, în "Siebenbürgische Quartalschrift"; an. IV, Heft I, 1795, S. 59-88; *Was ist von den Oeleinreibung als einem neuentdeckten Heilmittel gegen die Pest zu halten*, in *publ. cit.*, Nr. VI, 1798, S .97.

A. Wolf a murit la Sibiu, în vârstă de 71 de ani, la 17 august 1812. În posteritate, în general, opera sa a fost elogios apreciată. Într-o conferinţă a prof. N. Iorga, *Medici şi medicină în trecutul românesc*, cartea lui A. Wolf este considerată ca o "Informationswerk von hervorragendem Wert". De asemenea, istoricul medicinei româneşti, dr. Valeriu Bologa, aprecia că "für jeden rumänischen Medizinhistoriker sind die Abschnitte über Ärzte und Gesundheitswesen der Moldau in Wolffs Arbeit auch heute (1936 - n. n.) noch unentbehrlich". V. Bologa, *Deutsche Einflüsse auf die Entwicklung der rumänische Medizin*, în SODF, I, München, S. 136. Pentru bibliografia vieţii şi operei dr. Andreas Wolf vezi: Livius A. Seracin, *Medicina în Moldova între 1780 - 1800 după descrierea doctorului Andreas Wolf*, dizertaţie, Cluj, 1927, 30 p.; Pompei Gh. Samarian, *Medicina şi farmacia în trecutul românesc*, II, Călăraşi, Bucureşti, 1935, 1938, p. 10, 38 - 42; G. Z. Petrescu, *Eine noch unbekante Leistung Andreas Wolffs*, în "Vierteljahresschrift Verein für Siebenbürgische Landeskunde", Hermannstadt, 1931, S. 323 - 324; M. Costăchescu, *Iaşii în doctorul Andreas Wolf, 1808*, în IN, fasc. 5, 1925, p. 286 - 291; V. Gomoiu, Gh. Gomoiu şi Maria V. Gomoiu, *Repertor de medici, farmacişti, veterinari (personalul sanitar din ţinuturile româneşti înainte de anul 1870)*, Brăila, 1938, p. 470; Paul Cernovodeanu, *Societatea feudală românească văzută de călători străini (secolele XV-XVIII)*, Bucureşti, 1973, 274 p.

[22] Pompei Gh. Samarian, *Variolizarea şi începutul vaccinării*, în "Revista de ştiinţă medicală", Nr. 8, august 1931.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

anul 1800 pentru prima dată în Bucureşti de doctorul Constantin Caracaş, fiul dr. Dimitrie Caracaş, cel dintâi medic public din capitala Ţării Româneşti, ambii de formaţie universitară germană[23]. În Iaşi, dr. G. C. Hesse introduce vaccinarea în anul 1803. Introducerea vaccinării jeneriene, mai întâi în Iaşi şi apoi în restul Moldovei, chiar de la începutul veacului XIX, operă care se datorează pe de-a întregul doctorului german G. C. Hesse, continuată şi răspândită apoi în Principate mai ales de medicii germani C. Fröhlich, J. Stehrer, Fr. Mayer, a însemnat un act remarcabil prin impactul exercitat asupra ocrotirii sănătăţii populaţiei din Moldova. Pentru acea vreme a însemnat, totodată, un mare progres pe tărâm medical, care a contribuit la salvarea vieţilor a mii de persoane de la pieire sigură. Urmările ei atât de benefice au stârnit ecou în epocă şi n-au întârziat să fie consemnate de contemporani. Astfel, confratele de breaslă, medicul A. Wolf, în binecunoscuta sa carte consacrată descrierii principatului Moldovei, publicată la Sibiu, în anul 1805, amintea elogios de "vaccinaţia atât de binefăcătoare introdusă acum un an şi jumătate în urmă de bravul medic de Curte al Domnului, dr. Hesse", precum şi de eforturile depuse de Dr. Fröhlich, care au pus capăt epidemiilor de variolă ce secerau de trei-patru ori pe an populaţia oraşului Iaşi, îndeosebi pe cea din "mahalalele mlăştinoase de pe malurile Bahluiului"[24].

Ulterior, pe baza experienţei câştigate la Iaşi, Dr. G. C. Hesse a scris pe această temă o carte de specialitate, publicată în Confederaţia Germană în anul 1825[25].

Dacă încă de la finele secolului XVIII asistenţa acordată bolnavilor nespitalizaţi s-a realizat prin intermediul medicului public, tot din acea perioadă datează şi primele spitale din Moldova, care au acordat îngrijire medicală bolnavilor spitalizaţi. În Moldova existau două spitale la acea vreme: Spitalul Sf. Spiridon, din Iaşi, datând din 1757, şi cel din Roman, din 1787, ambele dependente de o altă Epitropie, independentă de cea a statului, deja amintită. Aceasta era Epitropia Sf. Spiridon. Cele două spitale au jucat un rol important în ocrotirea sănătăţii publice. La spitalul Sf. Spiridon din Iaşi au practicat cei mai vestiţi medici ai timpului. Spitalul era încadrat cu personal medical calificat, era înzestrat cu paturi şi cu o "spiţerie" proprie[26]. Spitalul din Roman, de pe lângă mănăstirea Precista, avea o capacitate de 20 de paturi şi, de asemenea, avea o "spiţerie" proprie[27].

---

[23] *Ibidem*, 2, p. 103. Tatăl, dr. D. Caracaş, avea studii medicale la Halle şi Viena, fiul, Constantin Caracaş, avea studii de medicină la Viena.

[24] A. Wolf, *op. cit.*, I, p. 210; L. A. Seracin, *op. cit.*, p. 12.

[25] G. C. Hesse, *Von den Folgen der Kuhpokenimpfung bei vaccinierten des Geblaterten*, Leipzig, 1825.

[26] P. Pruteanu, *Contribuţie la istoricul spitalelor din Moldova*, Bucureşti, 1957, p. 5 - 6, 44 - 46.

[27] V. A. Urechia, *Istoria Românilor*, X, B, p. 373.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Măsurile sanitare luate de domnitorul Gr. Ghica, continuate de domnitorii următori (Al. Moruzi, Al. Mavrocordat şi Scarlat Calimach, constituie un început de organizare a asistenţei sanitare publice în Moldova. Se înjghebase, deci, încă din această perioadă, un nucleu de serviciu sanitar, se crease medicul public şi Casa Doctorilor, se înfiinţaseră primele spitale şi, temporar, comisii de revizuire a "şpiţeriilor" şi de fixare a preţurilor medicamentelor (1814), iar în Bucureşti, în anul 1808, s-a înfiinţat nu numai o comisie de revizuire a farmaciilor, ci şi a persoanelor "ce se numesc dohtori şi metahirisesc acest meşteşug"[28].

Este incontestabil faptul că în Moldova s-au luat măsuri sanitare pentru ocrotirea sănătăţii publice încă înainte de Regulamentul Organic, datorită în primul rând şi frecventelor epidemii de ciumă care au bântuit în primele decenii ale secolului XIX, care au cerut imperios asemenea măsuri. Interesant de semnalat, după cum s-a observat deja[29], este faptul că aceste măsuri profilactice, la îndeplinirea cărora au contribuit substanţial, uneori căzând chiar jertfă, medicii germani din Principate, au avut câteodată un caracter politic. Se citează în acest sens cazul petrecut la 30 iulie 1817, când o nouă explozie de ciumă a izbucnit la Galaţi, datorită sosirii de la Constantinopole a unui mare convoi de muniţii pentru forturile turceşti de la Dunăre şi a unui corp de 600 canonieri, acţiune cu prilejul căreia nu s-a luat nici o măsură de opoziţie la debarcarea transportului militar, în timp ce cu puţin timp înainte se interzisese intrarea în portul Galaţi a unui vas aducând pelerini din Ierusalim, toţi în perfectă stare de sănătate, dar proveniţi din Jaffa şi suspectaţi de ciumă. Aceasta arată clar că existau reguli de profilaxie în contra ciumei în Principate, înainte de Regulamentul Organic, dar că ele se aplicau numai în măsura în care nu contracarau interesele sau planurile Porţii[30].

Nevoia de medici - mai ales de medici calificaţi - era foarte mare în epocă. Cei câţiva medici localnici, cu studii superioare de medicină la Padova, Viena, Neapole, nu puteau satisface toate nevoile populaţiei oraşului Iaşi. Necesarul era completat prin medici străini, aduşi, în primul rând, de peste hotare, adică din Transilvania şi din vestul Imperiului Habsburgic. Medicii străini erau angajaţi prin contract şi remuneraţi cu onorarii princiare şi se bucurau de o serie de privilegii şi înlesniri. Concludent în acest sens este contractul încheiat la 25 septembrie 1809[31] de Divanul Moldovei şi Epitropia Casei doctorilor, reprezentată de vistiernicul Iordache Roset, cu suditul austriac, dr. Ignatie Plusc, medic regal judeţean din Cernăuţi, contract în 11 articole, prin care dr. I. Plusc

[28] Pompei Gh. Samarian, *op. cit.*, II, p. 88.

[29] G. Z. Petresco, *Les dernières épidémies de peste dans les Pays Roumains du XVIIIe et au XIX siècle*, Bucarest, 1936, p. 169 - 170.

[30] *Ibidem*, după N. Iorga, *Documente Callimachi*, I, p. 272 - 274.

[31] Pompei Gh. Samarian, *op. cit.*, II, p. 123 - 124, apud G. T. Bulat, "Arhivele Basarabiei", an IV, 1932, nr. 1, p. 13 - 14.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

era angajat ca prim medic al oraşului Iaşi, şi, în acelaşi timp, ca medic regional în Principatul Moldovei, remunerat cu un salar anual de 720 galbeni olandezi, ceea ce înseamnă câte 60 galbeni pe lună, pe timp de şase ani.

Demn de semnalat este faptul că în baza contractului, acestuia i se puneau suplimentar, gratuit, la dispoziţie cai şi trăsuri pentru el şi însoţitorii săi de la Mamorniţa, precum şi "şase scutelnici pentru grija casei lui". Totodată, i se acorda dreptul de a figura "în rândul boierilor" moldoveni, pe toată durata absenţei agenţiei consulare austriece din Moldova, având specificată posibilitatea ca la revenirea acesteia din urmă în Principat să treacă iarăşi în rândul supuşilor austrieci. Dar dr. I. Plusc întârziind să vină în Moldova, probabil din cauza războiului ruso-turc (1806 - 1812) care tocmai era în curs de desfăşurare, i se mai promit venituri suplimentare: casă şi lemne gratuit[32] pe toată durata şederii sale la Iaşi. Contractul respectiv este deosebit de interesant pentru că ne arată care era statutul medicului public, în cazul de faţă al medicului prim al oraşului Iaşi, onorariul cu care era plătit, precum şi poziţia lui socială privilegiată în societatea vremii. De altminteri, statutul privilegiat al medicilor este consemnat şi în recensămintele epocii, numite şi catagrafii, unde aceştia figurează, alături de profesori, în rândul stărilor privilegiate scutite de impozit[33]. Şi mai mult, ei erau înzestraţi cu oameni de scuteală, zis *scutelnici*, câte 20-30 persoane, câţi se dădeau şi boierilor mari, pe vremea domniei lui Scarlat Callimah[34] şi cu o serie de alte scutiri[35]. De menţionat este şi faptul că pentru servicii deosebite aduse ţării în momente grele, ca de pildă cu prilejul frecventelor epidemii de ciumă sau cu ocazia războaielor ruso-turce, unii medici străini, printre care şi germani (de pildă, dr. Iacob Czihak) au primit ranguri boiereşti. Pe lângă acestea, erau distinşi şi decoraţi de ţarul Rusiei şi de Sultan (ca de exemplu dr. Carol Davila în Muntenia, dr. Iacob Czihak în Moldova).

Sistemul contractelor încheiate cu medicii publici îl regăsim şi la celelalte oraşe reşedinţe de ţinuturi, la Galaţi, Botoşani, Roman, Bârlad, însă cu salarii mai reduse decât în capitala ţării. În Moldova, salariile medicilor erau mai mari

---

[32] *Ibidem.*

[33] N. Suţu, *Notiţii statistice asupra Moldaviei*, traducere de Teodor Codrescu, Iaşi, 1852, p. 56 şi cap. III: *Clasele scutite de dare* şi p. 58 - 59: *Tabloul împărţirii populaţiei (Moldovei) în cele 13 ţinuturi, clasele scutite de dare.*

[34] Scutelnicii erau oameni dăruiţi de domnie stărilor privilegiate, oameni care erau "scutiţi de dajdie şi apăraţi cu pecetluiri Gospod pentru întâmpinare de cele trebuincioase ajutoare ale caselor lor". Vezi în acest sens privilegiul acordat la 9 aprilie 1813 doctorului Panait Nicolaide, zis Panait Nicolae sau Panaiotache, doctor în medicină de la Halle şi medic practician în Craiova. Vezi V. A. Urechia, *Istoria românilor*, vol. X/A, p. 350; Pompei Gh. Samarian, *op. cit.*, II, p. 80 - 81.

[35] La 24 octombrie 1816 domnitorul Ţării Româneşti acordă o scutire de *vinăriciu* aceluiaşi doctor Panaiotache (scutire de care se bucurau şi ceilalţi doctori din Ţara Românească ca şi din Moldova) cu motivarea că "din vechime au avut privilegiul scutirii de dijmuirea vinăriciului, ca unii ce sunt cu deosăbire de alţii", apud Pompei Gh. Samarian, *op. cit.*, II, p. 82.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

decât în Ţara Românească, medicii din serviciul oraşului Iaşi primind din bugetul oraşului[36] în afară de accesorii, un salar de 9 800 lei pe an. Prin Regulamentul Organic retribuţiile medicilor din ambele Principate au fost uniformizate. Cei mai bine plătiţi, dat fiind riscurile meseriei, erau aşa numiţii "medici ai ciumei", care, pe lângă salariile mari de 400 lei lunar, primeau şi un spor, cum s-a întâmplat cu ocazia epidemiei de ciumă din Principate din anii 1828-1829[37]. Atingem astfel un subiect sensibil - epidemiile de ciumă - care au fost frecvente în epocă şi au avut însemnate repercursiuni de ordin politic, economic, social şi sanitar. Cu ocazia epidemiilor, apelul la medicii străini, mai ales la medicii saşi din Transilvania devenise o regulă. Îndeosebi în asemenea împrejurări ieşea pregnant în evidenţă nevoia stringentă de medici calificaţi şi insuficienţa serviciului sanitar din Moldova. Cu prilejul epidemiilor de ciumă au fost consemnate şi numele medicilor practicanţi din Principat. Astfel, în timpul domniei lui Scarlat Calimah în Moldova (17 septembrie 1812 - iunie 1819), în vara anului 1819, a izbucnit la Iaşi o epidemie de ciumă, care a atras după sine şi o mişcare de revoltă în rândul populaţiei ieşene, izbucnită la 23 iunie 1819. Aceasta a fost provocată de asprimea măsurilor luate de autorităţi pentru combaterea epidemiei. Cu această ocazie aflăm şi numele medicilor practicanţi din Iaşi: dr. Eustaţie Rolla, grec de origine, venit la Iaşi în anul 1807; dr. Ignatie Plusc, supus austriac din Cernăuţi, care încheiase contract cu Epitropia Casei doctorilor din 1809, dar care a sosit la Iaşi abia la 28 februarie 1811 şi care, la 15 iulie 1819[38], a semnalat deja existenţa unor cazuri de ciumă în cartierele Tătăraşi, Păcurari şi în împrejurimile Iaşilor, în satul Tomeşti; dr. Simion Ramonzay, român, născut dintr-o familie nobilă din Transilvania, cu studii medicale la Facultatea de Medicină din Pesta şi cu doctorat în medicină la Viena, medic între anii 1815-1821 la Spitalul Sf. Spiridon din Iaşi[39]; dr. Iosif Viola[40], născut la Tg. Mureş, evreu de origine, cu studii universitare la Pesta şi

---

[36] G. Z. Petrescu, *Lefuri şi onorarii medicale în trecutul ţării noastre*, în "Revista de medicină legală", anul II, nr. 3 - 4, 1938, p. 13, 14

[37] *Ibidem.*

[38] Hurmuzaki, *Documente*, X, p. 58. Dr. Ignatie Plusc, supus austriac din Cernăuţi, a publicat şi o lucrare intitulată: *Cercetare fizică şi chimică asupra apei minerale sau Burcuşul de la Borca, în ţinutul Sucevei, în Moldova, făcută la anii 1814*, vezi Pompei Gh. Samarian, *op. cit.*, II, p.123; V. Gomoiu, *Repertor*, I, p. 336.

[39] G. Bariţiu, "Observatoriu", nr. 71 şi 72, Sibiu, 1881 şi G. Crăiniceanu, *Literatura medicală românească*, Bucureşti, 1907, p. 16.

[40] Pompei Gh. Samarian, *op. cit.*, II, p. 154. Vezi biografia consacrată doctorului Josef Viola de P. Pruteanu, *Viola Jozsef doctor*, în "Communicationes ex Biblioteca historiae medicae hungarica", Budapesta, 1958, nr. 10 - 11 şi idem, *Date inedite despre doctorul Josef Viola*, comunicare la Societatea de Studii Medicale, Filiala Iaşi, Secţia Igienă, în şedinţa din 1 decembrie 1959. Dr. Josef Viola a fost doctor în medicină de la Viena din anul 1787.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

doctorat în medicină la Viena (1787), bun practician; dr Nicolae Perez[41], evreu botezat, originar din Franţa, menţionat pentru prima dată în anul 1813 printre medicii oraşului Iaşi. Mai sunt consemnaţi documentar în Iaşi doi medici germani de origine: dr. Bazilius Bürger[42], originar din Hildesheim, medic priceput şi stimat de populaţia capitalei Moldovei şi Andreas Gebauer[43], subchirurg, originar din Sibiu, medic în cartierele mărginaşe ale oraşului, ambii numiţi de autorităţile interimare din Moldova în calitate de "inspectori ai ciumei". Tot cam în aceeaşi perioadă, între anii 1818-1819, mai practicau medicina în Iaşi, un doctor german de origine, Mihail Kraus[44], subchirurg, denumit *gerah* în termenii epocii, care era în acelaşi timp şi "şpiter" şi medic veterinar şi un Krammer, "doftoru"[45], posibil german de origine.

Demn de semnalat este faptul că, în timpul epidemiei de ciumă şi al revoltei populare din vara aceluiaşi an, supuşii prusieni au solicitat să li se permită să aibă un spital propriu[46] pentru bolnavii lor, spital prevăzut cu un medic specialist, ales de medicul primar al oraşului Iaşi, dr. Ignaţie Plusc, medic foarte apreciat şi socotit "doftor desăvârşit întru privinţa meşteşugului tămăduirii bolnavilor"[47] şi de doctor Eustaţie Rolla.

Împrejurări externe deosebite: izbucnirea războiului ruso-turc (1828 - 1829), la care se adaugă cauze interne şi o nouă şi mai grozavă epidemie de ciumă au impus cu necesitate măsuri sanitare excepţionale. Cel care le-a tradus în faptă a fost energicul general rus Pavel Kiseleff, în contextul

---

[41] Hurmuzaki, *Documente*, X, p. 53; V. Gomoiu, *Repertor*, I, p. 323; P. Pruteanu, *Medici în Moldova înainte de Regulamentul Organic*, în *Din istoria medicinei româneşti şi universale*, ed. de prof. V. L. Bologa, Bucureşti, 1962, p. 248, nota 1; Andrei Alexandru, *op. cit.*, p. 31.

[42] Hurmuzaki, *Documente*, X, p. 60; Pompei Gh. Samarian, *op. cit.*, II, p. 156, V. Gomoiu, *Repertor*, I, p. 54. Dr. B. Bürger, care vine în Moldova în 1819, a pus bazele, împreună cu dr. M. Zotta, J. Czihak, I. Ilasciuc, "Societăţii doctoriceşti Moldo-Romanica", devenită ulterior "Societatea de medici şi naturalişti din Iaşi", a cărui preşedinte temporar a fost. De asemenea a fost şi membru al "Societătii agronomice" din Baden.

[43] V. Gomoiu, *Repertor*, I, p. 162. Unii istoriografi îl consideră pe dr. Andreas Gebauer austriac de origine, alţii sas, originar din Sibiu. Andreas Gebauer apare consemnat în calitate de chirurg, dar în epocă termenul avea alt înţeles, desemnând, de fapt, pe subchirurgul de astăzi. În 1819 îndeplinea funcţia de "inspector al ciumei" în Iaşi. Vezi Andrei Alexandru, *op. cit.*, p. 21.

[44] V. Gomoiu, *Repertor*, I, p. 236 - 237. Dr. Kraus avea diploma de subchirurg din anul 1774, de la Hermannstadt. Menţionat documentar prima dată la Bucureşti, la 19 decembrie 1812, apare din nou în anul 1818 în serviciul "Casei privegheri ciumei", cu un salar de 100 taleri lunar (Vezi V. A. Urechia, *Istoria Românilor*, X, p. 1007). La 13 octombrie 1819 el este consemnat documentar la Iaşi, fiind însărcinat cu serviciul de medic în centrul oraşului. Vezi N. Iorga, Hurmuzaki, *Documente*, X, p. 77. Pentru detalii privind ocupaţiile practicate în calitate de farmacist şi medic veterinar în Muntenia şi ca autor al unei cărţi de medicină veterinară vezi V. Gomoiu, *Repertor*, I, p. 236-237.

[45] *Ibidem*, I, p. 235.

[46] N. Iorga, Hurmuzaki, *Documente*, X, p. 57.

[47] Pompei Gh. Samarian, *op. cit.*, I, p. 123, apud T. G. Bulat, în AB, nr. 1, 1932; Cf. V. Gomoiu, *Repertor*, I, p. 336.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

politic favorabil creat prin încheierea păcii de la Adrianopole (1829), care a însemnat, totodată, recunoaşterea autonomiei interne a Principatelor Române. S-au creat, astfel, condiţiile interne proprice instituirii unor reforme eficiente pe tărâm medico-sanitar, care au fost incluse în Regulamentele Organice. Ele au vizat asistenţa medicală sanitară publică, asistenţa socială privitoare la Casele de binefaceri şi, mai ales, combaterea epidemiei de ciumă. Dată fiind importanţa acestor reforme sanitare, ne vom referi pe larg la ele în momentul potrivit, când vom analiza prevederile Regulamentului Organic al Moldovei (1831). Pentru moment, se cuvine a reliefa acţiunea generală şi personală, susţinută "manu militari", condusă de preşedintele administraţiei Principatelor Române, generalul Pavel Kiseleff, pentru combaterea epidemiei de ciumă.

Concomitent, în martie 1830, acesta a înfiinţat la Bucureşti o comisie pentru sănătatea publică, urmată de alta asemănătoare la Iaşi, care avea menirea să verifice autenticitatea diplomelor medicilor, farmaciştilor, chirurgilor care practicau în Principate şi să instituie tratamentul fără remuneraţie pentru săraci.

În combaterea ciumei, timp de cinci săptămâni, generalul Kisseleff a inspectat personal numeroase oraşe şi târguri din Principate, a desemnat medici, a organizat mai bine spitalele existente, s-a deplasat în control în Oltenia când s-a zvonit că acolo ar fi reizbucnit ciuma, ceea ce s-a dovedit până la urmă a fi doar un zvon fals[48]. Foarte eficientă în combaterea ciumei s-a dovedit a fi măsura ordonată de generalul Kisseleff, în februarie 1830, de a se institui un *cordon militar sanitar* ce se întindea de la Moara Vodiţei (lângă Orşova Veche, de pe teritoriul austriac) până la vărsarea Prutului în Dunăre, nu departe de Galaţi, la Reni, care a împiedicat pătrunderea ciumei atât dinspre Sud cât şi dinspre Răsărit. Totodată, generalul P. Kisseleff a schimbat comisia din Iaşi însărcinată cu combaterea ciumei cu o alta mai eficientă, a prevăzut armată pentru paza cordonului sanitar şi a dat dispoziţii să se efectueze un recensământ al tuturor doctorilor practicanţi din Moldova. Acesta s-a executat la 12 decembrie 1829 şi graţie acestei măsuri suntem în măsură să indicăm numele şi numărul medicilor existenţi la acea dată în Principat şi, respectiv, în Iaşi. Toţi medicii au fost obligaţi să participe la complexa şi dificila acţiune de combatere a epidemiei de ciumă. Deoarece în unele localităţi medicii erau mai numeroşi, iar în altele erau mai puţini sau lipseau, s-a procedat la unele permutări dintr-un oraş în altul, pe la ţinuturi, în funcţie de necesităţi. Ca urmare a acestor măsuri energice şi susţinute, în aplicarea cărora în masa poporului un rol însemnat l-a jucat sprijinul bisericii ortodoxe, epidemia de ciumă în ambele Principate a fost până la urmă complet lichidată. Cum era şi firesc, şi-au dat concursul la această complexă acţiune, care interesa şi armata rusă din Principate, şi medicii militari ruşi, dintre care vom cita pe cei de origine germană: vestitul profesor dr.

[48] Hurmuzaki, *Documente*, XXI, p. 454 - 455.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Chr. Witt[49], medicul şef al armatei a II-a ruse, pe dr. Seidliz[50], pe dr. Schlegel, medic şef al armatei ruse, pe dr. Hanke şi pe cei de origine rusă: pe colonel dr. M. Steblinski şi dr. Chaborsky, medic la Focşani ş. a.

Totuşi, insuficienţa personalului medical calificat pentru armata rusă a fost o realitate resimţită încă din toamna anului 1829, când, conform unei corespondenţe consulare austrice din Sibiu adresată cancelarului Metternich, se înregistra prezenţa unor emisari ruşi care recrutau medici din Transilvania pentru armata rusă[51].

Să revenim puţin la documentul oficial din 12 decembrie 1829[52], aşanumitul "izvod al medicilor" sau "catagrafia medicilor" din Moldova, care prezintă un interes deosebit. Aflăm că la acea dată activau în Iaşi nouă medici, dintre care trei erau germani de origine: Iacob Czihak, J. Huner (probabil Huber), Fillip Neumann (subchirurg), trei erau greci: Eustaţiu Rolla, Vasile Fotache, Antonie Fotino; unul era român bucovinean, Mihail Zotta; unul era evreu ungur: Josef Viola şi unuia nu-i cunoaştem apartenenţa etnică: Aleyos Kerţ (zis şi Terţ, Gertz, Terţu). La celelalte târguri şi oraşe din Moldova practicau medicina următorii medici: la Focşani: dr. Atanasie Hrista Grecu şi dr. Narcis Citadino; la Galaţi: dr. Condos; la Bârlad: dr. Lefer sau Lafari şi dr. Petraki Kowalewski; la Roman: dr. Alex Teodori; la Botoşani: dr. Dimitrie Samurcaş, dr. Antonie Caruz, dr. Chr. Metz şi dr. Josef Schmidt; la Bacău: dr. Petrachi, iar la Tg. Ocna, dr. Sigismund Eperris şi lista nu este nici măcar

---

[49] V. Gomoiu, *Repertor*, I, p. 469; Pompei Gh. Samarian, *op. cit.*, II, p. 96, 138, 186; Prof. dr. Chr. Witt, german de origine, medicul şef al armatei a II-a ruseşti de ocupaţie a Principatelor Române la izbucnirea războiului ruso-turc (1828-1829), s-a distins atât prin măsurile raţionale de combatere a epidemiei de ciumă, cât şi prin instrucţiile pentru profilaxia bolilor contagioase. Pentru a nu demoraliza armata rusă, a negat existenţa ciumei în Principate, deşi doctorii greci locali şi cei de origine germană (dr. Grunau, dr. Mesitz şi dr. Düsterberg, medic la Spitalul de ciumaţi de la Dudeşti, din Ţara Românească) afirmau existenţa ciumei. În 1842 în calitate de "general ştab doctor" a elaborat în limba rusă lucrarea tradusă ulterior de dr. W. Thalberg, în limba germană, şi publicată în 1844: *Über die Eigenthümlichkeit des Klimas der Wallachei und Moldau und der sogennanten Wallachische Seuche unter der zweiten russischen Armee, während des letzten Türkischen Krieges*, Leipzig, Dorpat, 1844, 284 S., în care a continuat să susţină că boala care a bântuit în rândul armatei ruseşti din Principate a fost tifos şi ciumă şi că responsabilă pentru aşa numita "epidemie valahică" este clima nesănătoasă a ţinuturilor româneşti.

[50] Pompei Gh. Samarian, *op. cit.*, II, p. 186. În legătură cu controversa medicală dacă epidemia din 1828 - 1829 a fost de ciumă sau de tifos, dr. Seidlitz a publicat lucrarea: *Beitrag zur Geschichte des russischen Krieg nach der Türkei in den Jahren 1828 - 1829 in medizinischer Hinsicht*, Hamburg, 1835, în care arăta că a existat o epidemie de ciumă şi că sursa ei provenea de la Silistra, de unde fusese adusă în judeţul Ialomiţa de un poştalion.

[51] Hurmuzaki, *Documente*, XXI, p. 159.

[52] ASI, Comitetul Sănătăţii, tr. 1434, dosar 258, f. 1, 2, 5, 24, 26; I. Bordea, *Serviciul sanitar al României*, Bucureşti, 1924, p. 23 - 24; Cf. Pompei Gh. Samarian, *Ciuma. Din epidemiologia trecutului românesc*, Bucureşti, 1932, p. 544 - 545; *ibidem*, II, p. 202.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

completă[53], în Moldova mai funcţionând la acea dată şi alţi medici care nu apar înregistraţi în catagrafia din 12 decembrie 1829. Dintre medicii germani de pe la ţinuturi îi amintim pe: dr. Josef Schmidt, bavarez de origine şi dr. G. Metz, ambii la ţinutul Botoşani.

Dacă numărul medicilor de origine germană din Iaşi la 1829 reprezenta o treime din numărul total (nouă), de remarcat este faptul că majoritatea celorlalţi medici, fie români, evrei sau greci de origine absolviseră Facultatea de medicină de la Universitatea din Viena, exceptând pe dr. Antonie Fotino, chirurg, care-şi luase doctoratul în medicină cu "magna cum laudae", în anul 1792, la Padova şi pe dr. V. Fotache, despre ale cărui studii medicale superioare nu dispunem de informaţii. Cu alte cuvinte, majoritatea medicilor din Iaşi era de formaţie germană, fapt grăitor prin sine însuşi.

În 1832, în baza prevederilor Regulamentului Organic, s-a procedat la o verificare riguroasă a tuturor medicilor şi chirurgilor din Moldova de către o comisie specială instituită conform prevederilor regulamentare şi care s-a finalizat printr-o publicaţie, datată 15 mai 1832[54], care cuprinde prima listă oficială a medicilor cu diplomă academică din Moldova. Lista conţine numele a 18 medici şi a cinci chirurgi care obţinuseră dreptul de "liberă practică" în Principat, şi anume: medicii Bazilius Bürger, Charles Barozzi, Jacob Czihak, Anton Fotino, Gheorghiades, I. Ilasciuc, N. Kiriacopol, G. Kornhofer, N. Lafare, Peter Lieb, Gh. Metz, N. Peretz, Dimitrie Samurcaş, Alexandru Teodori, Josef Viola, Aloysios Terţ, Mihail Zotta, Zucherini şi chirurgii: Adolf Blaustein, Heinrich Doerr, J. Hasz, Anton Caruso, Filip Neumann. Din totalul de 24 medici şi chirurgi la un loc, înregistraţi în Moldova la 1832, după verificarea autenticităţii diplomelor, nouă erau germani.

Fapt demn de semnalat numărul medicilor din Principat la acea dată era mult mai mare, dar numai 24 deţineau o diplomă academică.

În general, dacă comparăm numărul medicilor străini, inclusiv al celor germani, dinainte de Regulamentul Organic, cu cel de după Regulament, se observă o creştere atât cantitativă cât şi calitativă. Aceasta din urmă are în vedere distincţia de o deosebită importanţă pentru profesionalismul actului medical în Principate, stabilită pentru prima dată prin prevederile

---

[53] P. Pruteanu, *Medici în Moldova înainte de Regulamentul Organic...*, în *loc. cit.*, 1962, p. 256, mai citează şi alte nume de doctori neînregistraţi în Catagrafia din 1829, ca, de exemplu, dr. Bazilius Bürger, Charles Barozzi, Adolf Barder, N. Kiriacopol, Gh. Kornhofer, Peter Lieb, N. Perez, Daniel Roth, Dumitru Popovici, Iordache Gramatic ş. a.

[54] *Ibidem*, p. 259. Dintre medicii germani cu diplomă academică, care figurează în lista din 15 mai 1832, remarcăm nume noi ca de pildă: un doctor Heinrich Doerr, originar din Würtenberg, absolvent al Facultăţii de medicină de la Universitatea din Heidelberg, venit în Moldova în anul 1831, vezi V. Gomoiu, *Adaos* la vol. I, p. 50, şi un dr. G. Kornhofer, membru al "Societăţii doctoriceşti Moldo-Romanica", medic în Focşani, venit în Moldova în 1833. Vezi V. Gomoiu, *Repertor*, I, p. 239.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Regulamentului Organic, între medicii calificaţi, cu diplomă academică sau "atestat", şi cei empirici. Cei mai mulţi "diplomaţi" sau medici cu "atestate" sunt germani sau de formaţie universitară germană. Ne-o dovedeşte la un deceniu după aplicarea Regulamentului Organic, o nouă verificare a titlurilor medicilor din Moldova efectuată în cursul anului 1842[55] din iniţiativa Comitetului sănătăţii. Cu acest prilej se constată că 43 medici şi 32 chirurgi obţinuseră după verificare dreptul de "liberă practică" în Moldova, iar dintre aceştia 17 medici şi 21 chirurgi erau germani de origine. Acest fapt îndrituieşte constatarea că, începând din deceniul patru al secolului XIX, numărul medicilor germani *calificaţi* care vin să practice în Principat este în continuă creştere. După 1837 - 1840, trebuie să mai adăugăm la acest număr şi pe acela, în creştere, al medicilor aparţinând altor etnii: greci, români, evrei, maghiari ş.a., absolvenţi ai universităţilor germane[56] de la München, Erlangen, Berlin, Jena, Leipzig, Heidelberg, Göttingen, care obţin dreptul de "liberă practică" în Principate. Este urmarea firească a noilor condiţii de relativă ordine şi stabilitate în administraţie, justiţie, comerţ, finanţe, precum şi a reformelor sanitare instituite prin Regulamentul Organic, care au creat un climat propice stabilirii şi activităţii străinilor de diverse etnii, de profesii lucrative şi liberale (medici, farmacişti, arhitecţi, profesori) în principalele oraşe ale ţării şi, mai ales, în capitala Moldovei.

În general, epoca postregulamentară a însemnat pentru Principate prefaceri radicale socio-economice, politice, culturale, spirituale, care aveau să revoluţioneze şi domeniul medico-sanitar. Fenomenul, specific epocii de tranziţie de la 1830 - 1860, a fost plastic surprins de scriitorul moldovean Alecu Russo, care cu îndreptăţire scria: "de la 1835 până la 1855 - adică în curs de 20 de ani - Moldova a trăit mai mult decât cele de pe urmă două veacuri"[57].

În contextul transformărilor de sistem care se produc în societate în această epocă - adevărate mutaţii de la vechi la nou - organizarea ocrotirii sănătăţii publice şi reforma sistemului medico-sanitar ocupă un loc însemnat.

Adâncimea prefacerilor suferite şi transformările pozitive operate, inclusiv în domeniul sanitar, nu scapă ochiului atent şi iscoditor al călătorilor străini, unii dintre aceştia medici de profesie, care au vizitat Principatele Române chiar la acea epocă şi au lăsat mărturii veridice şi exacte, vrednice de tot interesul. Unul dintre aceştia a fost medicul vienez Johann Nepomuk Meyer, cel mai de seamă medic al armatei muntene din prima jumătate a secolului XIX,

---

[55] Theodor Codrescu, *Uricarul*, XIX, p. 439. Vezi şi N. A. Bogdan, *Societatea Medico-Naturalistă şi Muzeul istorico-natural din Iaşi. 1830 - 1919*, Iaşi, 1919, p. 169 - 170.

[56] Vezi *Tabela instituţiilor care au liberat diplome corpului nostru sanitar din ţinuturile româneşti înainte de 1870*, V. Gomoiu, *Adaos* la vol. I, din *Repertoriul medicilor, farmaciştilor, veterinarilor din ţinuturile româneşti*, Bucureşti, 1941, p. 215 - 218; Cf. G. Z. Petrescu, *Streben und Leistungen deutscher Aertze...*, în *loc. cit.*, p. 104.

[57] Alecu Russo, *Iaşii şi locuitorii săi în 1840*, tălmăcire de M. Sadoveanu, Bucureşti, 1915.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

coparticipant la reglementarea sistemului de carantine din interiorul Imperiului otoman şi din Ţara Românească. În septembrie 1848, în comunicarea: *Über Sanitäts-Anstalten im Orient und über die Stellung der dortigen Aerzte*, prezentată de doctor J. M. Maier în faţa reuniunii medicilor şi naturaliştilor germani de la Erlangen, acesta a relevat, pentru prima oară, un adevăr puţin cunoscut de lumea medicală apuseană şi anume că în deceniul 1830-1840, în Principatele Române, "s-au depus eforturi deosebite, cu preţul unor mari sacrificii pentru îmbunătăţirea organizării sanitare"[58]. De aceea el nu-şi putea ascunde indignarea faţă de modul denaturat şi răuvoitor cum erau receptate în unele publicaţii străine - chiar de un anumit nivel ştiinţific - realităţile şi situaţiile din domeniul medico-sanitar din Principate. Dar să lăsăm mai bine pe autor să vorbească: "Sunt de-a dreptul revoltat, scria J. N. Meyer, când găsesc în reviste franceze şi chiar germane, care se bucură de un bun prestigiu în lumea savantă relatări cu totul denaturate despre activităţile, progresele în cultură şi, mai cu seamă în organizarea lor sanitară, purtând amprenta unei critici pătimaşe şi nedrepte"[59]. "Avem oare dreptul - se întreabă retoric autorul - să emitem faţă de reformele realizate în scurtul interval de un deceniu în aceste ţări pretenţii care depăşesc posibilităţile omeneşti ? Am vrea oare ca, printr-o lovitură de baghetă să facem, deodată, dintr-un popor înzestrat, frust, dar şi fanatic, cu prejudecăţi adânc înrădăcinate, o naţiune iluminată care dispreţuieşte vechile ei moravuri şi obiceiuri şi să-i cerem să aducă organizarea ei medicală la acea treaptă de perfecţie pe care se află, eventual, în momentul de faţă Germania şi Franţa?"[60]. Este acesta un bun prilej pentru autor să treacă în revistă principalele progrese de după 1829, din Principate, din domeniul sanitar, care, "au început această mare epocă sub egida viguroasă a Rusiei şi au desăvârşit-o (ele înşile - n. n.) în mod fericit"[61]. Doctorul J. N. Meyer, ca medic şi martor ocular, consideră că progresul cel mai însemnat îl constituie stârpirea epidemiei de ciumă care lovise în repetate rânduri Principatele Române - în anii 1812 - 1813, 1819, şi, mai recent în anii 1827 - 1828, cu urmări devastatoare. În calitate de participant direct la acţiunea de combaterea ciumei, dr. J. N. Meyer comunica colegilor germani informaţii foarte exacte despre măsurile profilactice adoptate şi aplicate, la care contribuise personal, în direcţia instituirii sistemului de carantine în Principate, prin care s-a pus capăt definitiv ciumei. Iniţiatorul a fost, după cum se ştie, generalul reformator Pavel Kiselleff, care, la sfârşitul anului 1829, a dispus instalarea unei carantine stabile la Brăila şi a unor instituţii de contumacie provizorii în 10 localităţi de-a lungul Dunării, ordonând,

[58] Klaus Fabritius, Gh. Brătescu, *Doctorul J. N. Meyer despre medicina sud-est europeană în 1840*, în *Retrospective medicale*, Bucureşti, 1985, p. 249.
[59] *Ibidem*.
[60] *Ibidem*.
[61] *Ibidem*, p. 250.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

totodată, crearea unui serviciu de pază al cordonului sanitar. Tot el mai informează că, s-a înfiinţat un consiliu sanitar numit "Comitet pentru curmarea ciumei" şi, că, din anul 1830, carantinele au intrat efectiv în vigoare. În 1831, după publicarea Regulamentului Organic, s-a dat dispoziţie să fie numit un inspector general pentru ambele Principate, în persoana consilierului rus Mavros şi să fie angajat un asesor la deja existentul comitet al carantinelor. Inspectorul suprem al carantinelor era ales de domnitorul Ţării Româneşti, Al. Ghica, împreună cu consulul rus din Bucureşti. În Principatul vecin, scrie dr. J. N. Meyer, linia de cordon sanitar avea o singură carantină mare: la Galaţi, care primea călători străini şi transporturile mai importante de mărfuri, pe când în Ţara Românească existau trei carantine mari de rangul I, cinci de rangul II şi patru contoare de schimb. Statul muntean, mai arată autorul, a alocat pentru carantine suma de 600 000 piaştri, ceea ce pune în lumină sacrificiile mari făcute de aceştia în domeniul sanitar. Comitetul sanitar instituit mai avea misiunea să supravegheze starea generală a sănătăţii publice din întreaga ţară, vaccinările, diferitele boli epidemice, să înfiinţeze un aşezământ veterinar etc. Printre celelalte realizări dr. J. N. Meyer aminteşte instituirea unei comisii medicale la Bucureşti, compusă din cinci doctori în medicină plus un chirurg şi un mamoş, comisie care era însărcinată "să vegheze asupra stării sanitare a capitalei, să asigure măsurile necesare împotriva răspândirii epidemiilor, să examineze toate diplomelele şi să stabilească drepturile şi pretenţiile celor care doresc să practice fie medicina, fie chirurgia, fie farmacia în Principat"[62]. Totodată, această comisie trebuie să supravegheze vaccinarea, activitatea în spitalele civile, să controleze medicamentele care se vindeau în cele 10 farmacii existente în Bucureşti. Lucru demn de semnalat, dr. J. N. Meyer mai reliefează în raportul prezentat în faţa forului ştiinţific internaţional de la Erlangen că: "instituţii asemănătoare posedă în condiţii asemănătoare şi Principatul Moldovei"[63].

O altă realizare consemnată de dr. J. N. Meyer în comunicarea sus menţionată priveşte "existenţa de şapte ani în Principatul Moldovei a unei Societăţi pentru ştiinţele naturii şi medicină care reuneşte personalităţi respectabile din toate ţările". Este vorba de "Societatea de medici şi naturalişti din Iaşi", fondată în anul 1833 de dr. J. Czihak, medic şef al Spitalului militar din capitala Moldovei la acea vreme, împreună cu dr. M. Zotta. Demn de semnalat este planul înfiinţării sub redacţia dr. J. N. Meyer şi a dr. J. Czihak a unei "reviste de istorie naturală şi medicină a Orientului", cu începere din ianuarie 1841, cu apariţie periodică şi care îşi propunea următoarele teme: 1) contribuţii originale din domeniul zoologiei, botanicei, mineralogiei; 2) contribuţii originale din domeniul ansamblului medicinei; 3) comunicări din

[62] *Ibidem*, p. 252.
[63] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

practica medicală de orice fel; 4) anunţuri care privesc însăşi Societatea, corespondenţe, schimburi de produse naturale cu colecţionari şi societăţi din străinătate, înştiinţări despre donaţii etc. Scopul declarat al acestei publicaţii, care din păcate n-a mai apărut, este asigurarea unui viitor durabil "Societăţii de medici naturalişti din Iaşi", "societate care a primit din străinătate puternice stimulente şi ajutoare" şi pentru ca "să se informeze străinătatea despre realizările istorico-naturale, precum şi despre toate evenimentele în legătură cu arta vindecării acestei ţări şi a locuitorilor săi"[64]. Acţiunea este concepută în stil larg prin atragerea în domeniu a tuturor statelor vecine.

O altă mărturie directă în privinţa reorganizării sistemului medical din Principate provine de la un medic vienez, colaborator la "Almanahul medical", editat de dr. Johann Jacob Sachs. El publică sub iniţialele S. D. o notiţă, intitulată *Ştiri medicale din Moldova*, în care comunică informaţii pe cât de interesante pe atât de concludente pentru aserţiunile noastre din cuprinsul lucrării de faţă. "În luna august (1838 - n. n.) domnul doctor J. Chr. S. de Czihac, boer ştab doctor în Principatul Moldovei, medicul principelui, profesor de istorie naturală în Iaşi, cavaler al ordinului Sf. Ana, de origine din Bavaria, a petrecut câteva zile la noi în Viena şi a vizitat mai ales Muzeul nostru de Istorie Naturală, spitalul, Institutul politehnic şi altele. Mi-a comunicat verbal multe lucruri îmbucurătoare despre progresul cultural şi mai ales în domeniul ştiinţelor naturale, precum şi despre măsurile luate în scurt timp pentru a controla exercitarea medicinei în Moldova [...]. Medicii care vor exercita în viitor practica în Moldova trebuie să prezinte o diplomă şi dovada că au urmat cursurile unei Universităţi [...] şi să se supuie unui examen în faţa unui comitet medical din Iaşi. Numai dacă candidatul trece acest examen, el are dreptul să înceapă practica medicală în Principat. Mai mulţi fii ai ţării, care au studiat în Viena, Heidelberg, München, Pesta şi şi-au luat acolo diplome, s-au supus, de asemenea, acestui examen. *Este o inovaţie care trebuie apreciată, cu atât mai mult cu cât înainte şarlataneria şi înşelăciunea aveau drum liber în Moldova şi Muntenia* (subl. ns.)", conchide medicul anonim vienez[65].

Valoarea mărturiei citate este deosebit de mare din mai multe puncte de vedere. Pe lângă faptul că ne prezintă părerea obiectivă a unui medic străin despre starea medico-sanitară din Moldova în deceniul IV al secolului XIX, la care tocmai ne-am referit, relatarea de mai sus este importantă şi pentru că atestă tocmai "momentul când civilizaţia noastră (românească - n. n.) şi cu ea medicina începe să se occidentalizeze, când începe un curent ştiinţific la noi,

[64] *Ibidem*, p. 254.

[65] S. D. *Ştiri medicale din Moldova*, în V. Bologa, *Medicina în Moldova la 1838. (După nişte articole străine contemporane)*, în "Revista Ştiinţifică Medicală", an XIV, nr. 10 - 11, p. 991.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

când se ivesc primele încercări serioase de organizare sanitară, când apare primul nucleu compact de medici români"[66].

Tocmai în acest proces de occidentalizare şi modernizare a domeniului medico-sanitar, rolul jucat de medicii germani a fost major. Literatura de specialitate[67] l-a relevat şi făcut cunoscut încă din deceniul IV al secolului XX. Vom aminti, de aceea, succint, numai cele mai însemnate contribuţii, cu urmări dintre cele mai benefice pentru dezvoltarea medicinei româneşti. Am menţionat, deja, în cuprinsul lucrării de faţă vaccinarea antivariolică începută la 1803 în Iaşi, sub domnia lui Al. Moruzi, de doctorul german C. G. Hesse şi continuată apoi de medicii germani Carol Fröhlich, Johan Stehrer, Fr. Mayer. Alte contribuţii demne de amintit au fost: anestezia cu eter etilic, introdusă cu succes de către chirurgii germani în operaţiile practicate la spitalul Colţea din Bucureşti, în anul 1847 şi antisepsia, domenii în care, în Iaşi, s-a distins eminentul chirurg, practician timp de 48 de ani la Spitalul Sf. Spiridon, protomedicul Moldovei (1852), profesor de chirurgie la Facultatea de medicină din Iaşi, medic vestit atât în ţară cât şi peste hotare, doctorul austriac de origine Ludwig Russ[68]. Consecinţele antisepsiei au fost foarte însemnate pentru dezvoltarea medicinei în general şi pentru lupta împotriva microbilor patogeni în spitale, în special. Introducerea acesteia în spitalul Sf. Spiridon din Iaşi a avut urmări pozitive. Comentând această însemnată contribuţie un specialist român, căruia îi dăm cuvântul, scria: "Eine auffallende Umgestaltung hatte sich bald in den Krankensällen ereignet: Der üble Geruch, bis dahin unausstehlich, war beinache verschwunden. Die neuzeitliche Chirurgen, die eine allgemeine medizinische Fortbildung besassen, hatten die Desinfizierung, diese Antisespsis vor Aufkomman der Bakteriologie, mit ihren richtigen Folgen eingeführt. Nunmehr wurde ein grosser Teil der Salben und Pflasterbehandlung durch die Prisznitzsche Wassermethode, schon überall bekant, ersetzt, und an Stelle der schmierigen Charpie trat des öfteren der Kalte Umschlag oder der feuchte Verband. In Jassy hat Ludwig Russ im zweiten Abschnitt seiner Laufbahn dieselbe Wirksamkeit entfaltet"[69].

În fine, o contribuţie majoră la dezvoltarea spiritului ştiinţific şi a cercetărilor medico-farmaceutice, etnografice şi privitoare la ştiinţele naturale, în general, în România avea să aducă "Societatea de medici şi naturalişti din Iaşi" (1833), din ai cărei 21 membrii care au semnat actul de constituire nouă sunt, după nume, germani de origine. Caracterizând-o lapidar, doctorul român G. Z. Petrescu releva incontestabilele ei merite şi scăderi: "Die Junge

---

[66] *Ibidem*, p. 992.

[67] G. Z. Petrescu, *Streben und Leistungen deutscher Aerzte...*, p. 104 - 114.

[68] V. Gomoiu, *Repertor*, I, p. 368 - 369; Andrei Alexandru, *op. cit.*, p. 33; Rudolf Suţu, *Iaşii de odinioară*, II, 1928, p. 316 - 320; G. Z. Petrescu, *L. Steege, medic*, Bucureşti, 1944, p. 18.

[69] G. Z. Petrescu, *Streben und Leistungen deutscher Aerzte...*, p. 106.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

rumänische Gesellschaft, deren Stifter und Leiter Oberstabsarzt J. Chr. Czihak aus Aschaffenburg in Nieder-Franken (Dr. med. Heildeberg, 1824) und Michael Zotta (Dr. med. Wien, 1826) waren, hatte grosszügige Satzungen abgefasst und entfaltete eine ungemein rührige Tätigkeit, die ihr bald ein grosses Ansehen, sowohl im Inlande als in der Fremde erwarb. Da sie aber mit der Herstellung einer reichhaltigen Bücherei und verschiedener Sammlungen sehr eifrig beschaftigt war, verzögerte sie lange genug die Veröffentlichung der Berichte, die ihr einliefen und der regelmässigen Sitzungen ihrer Mitglider. Dazu kam es erst im Jahre 1851. Damals erschien als Erzeugnis der ersten medizinischen Gesellschaft die erste medizinische Zeitschrift Rumäniens unter dem Titel: «Foaia Societăţii de medici şi naturalişti din Prinţipatul Moldovei» (Blatt der Aerzte und Naturforscher Gesellschaft des Fürstentums Moldau). Dieseg Blatt, das im Verlag der seit 1829 erscheinenden politisch-literarischen Zeitung «Albina românească» gedruckt wurde, erschien als eine nicht sehr umfangreiche Wochenschrift in zwei verschiedenen Formaten (gross und klein 8°). Redaktionsleiter war ein fleissiger Moldauer C. Vârnav (1806 - 1877 - n.n.), Dr. med. der Wiener Universität"[70].

Deoarece doctorul cofondator M. Zotta s-a retras curând după înfiinţarea societăţii în Bucovina natală, dr. J. Chr. Czihak a rămas până la 1844, când a demisionat, adevăratul ei iniţiator şi mentor, căreia i-a dedicat întreaga sa energie. El a fost, aşa după cum plastic l-a caracterizat un istoric al "Societăţii de medici şi naturalişti din Iaşi", Gr. T. Popa: "fermentul neastâmpărat, elementul de trezire a interesului, stimulatorul generaţiei sale în direcţia ştiinţifică, spirit neobosit şi de o rară energie, cu o fenomenală putere de stăpânire a oamenilor şi de organizare a lucrurilor"[71]. Acestei personalităţi de excepţie, de caracter enciclopedic, îi vom consacra un capitol distinct în cuprinsul studiului de faţă.

Să vedem succint care au fost principalele reforme ale Regulamentului Organic în domeniul medico-sanitar care au dus la o organizare sanitară modernă a ţării şi care au creat condiţiile propice desfăşurării activităţii profesionale a medicilor şi farmaciştilor din Moldova. Regulamentul Organic a acordat o deosebită importanţă organizării ocrotirii sănătăţii publice, asistenţei sociale şi a consacrat un regulament special pentru carantine. El a valorificat realizările şi experienţa dobândită în lupta împotriva epidemiei de ciumă din anii 1828 - 1829 şi 1831, a întărit măsurile sanitare anterioare privitoare la carantine, comisiile de verificare a medicilor instituite la Bucureşti şi Iaşi şi a creat cadrul juridic necesar instituţionalizării ocrotirii sănătăţii publice din

[70] *Ibidem*, p. 111 - 112.

[71] Gr. T. Popa, *Dezvoltarea spiritului ştiinţific în Moldova şi contribuţia Academiei Mihăilene la această dezvoltare*, în *De la Academia Mihăileană la Liceul Naţional. 100 ani. 1835 - 1935*, Bucureşti, 1936, p. 465.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Principat. După cum cu justeţe s-a remarcat, noul sistem introdus prin Regulament a însemnat "un pas important pe calea creării unui serviciu modern sanitar" în ţară. În privinţa asistenţei sociale, Regulamentul Organic al Moldovei a prevăzut ca cele opt case de binefacere din Iaşi: "Casa milelor", "Casa copiilor aflaţi", "Casa spitalului Sf. Spiridon", " Casa doftorilor", "Casa şcoalei publice din mănăstirea Sf. Trei Ierarhi", "Casa Seminarului de la Socola", "Casa apelor" şi "Casa podurilor din Iaşi" să se unească sub conducerea unui "Comitet central al acestor Case".

În privinţa ocrotirii sănătăţii publice şi a organizării sanitare a oraşului Iaşi, Regulamentul Organic a prevăzut un regulament municipal, care conţine pe lângă prevederi privind administraţia şi edilitatea capitalei şi reglementări medico-sanitare. Astfel, în baza articolului 68, secţia a VII-a, din Regulamentul municipal, se instituie un "sfat doftoresc", care era însărcinat cu ocrotirea sănătăţii locuitorilor din Iaşi şi cu supravegherea profesionalismului actului medical, veghind ca "acest meşteşug vindecător să nu se întrebuinţeze în oraş şi în provinţie decât de persoane cu atestaturi şi cu cunoştiinţele cerşute"[72]. În aceeaşi ordine de idei, articolul 72 completează articolul 68 cu precizarea că: "Sfatul doftoresc va fi însărcinat cu cercetarea diplomelor acelor doftori, chirurgi şi moaşe ce vor veni de curând în ţară"[73]. Cei lipsiţi de astfel de diplome nu aveau dreptul să profeseze în Principat medicina, chirurgia sau farmacia. Conform articolelor 70 - 71 din Regulament s-a prevăzut că oraşul Iaşi va fi împărţit în patru cvartale, fiecare având la rândul său câte două secţii sau "ceastii". În fruntea fiecărui cvartal era desemnat câte un medic, care răspundea de două secţii. La cei patru medici de cvartal se mai adăugau pentru întreg oraşul un chirurg, care era în acelaşi timp şi mamoş, patru moaşe, un medic veterinar şi un medic al închisorii. De semnalat faptul că pentru prima oară se punea la dispoziţia populaţiei din Iaşi un medic chirurg, mamoş în acelaşi timp, angajat şi salariat de stat. Cu începere din septembrie 1831 şi până la 1 octombrie 1840 acest post a fost ocupat ce doctorul Jacob Czihak.

Cei patru medici de cvartal împreună cu chirurgul oraşului constituiau "Sfatul doftoresc", adică o comisie de doctori sub preşedinţia protomedicului Moldovei (art. 71)[74]. Fiecare dintre cei patru medici de cvartal din Iaşi erau obligaţi să acorde zilnic două ore consultaţii gratuit bolnavilor din cvartalul respectiv (art. 79) şi să vaccineze gratuit copii din oraş şi din ţinutul Iaşi (art. 80).

Regulamentul organic mai prevedea ca în fiecare cvartal din Iaşi să existe două "şpiţerii", ceea ce ridica la opt numărul total al farmaciilor ieşene (art. 78). Demn de relevat este faptul că farmaciile trebuiau să-şi asigure materialele

---

[72] *Analele parlamentare ale României*, tom I, partea a II-a, Bucureşti, 1893, p. 138.
[73] *Ibidem*.
[74] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

necesarè conform "farmacopeii austriece" (art. 75)[75], ceea ce atestă înalta consideraţie de care se bucura aceasta în Moldova, precum şi profunzimea influenţei austriece în domeniul farmaceutic de la noi.

Regulamentul Organic mai prevedea şi alte dispoziţii sanitare referitoare la supravegherea şi ocrotirea sănătăţii în interiorul Principatului, cuprinse în Regulamentul carantinelor care se ocupa detaliat de măsurile profilactice împotriva bolilor contagioase, în special în contra ciumei, dar şi de organizarea sanitară a ţării. Astfel, potrivit articolului 175 din susmenţionatul Regulament se preconiza instituirea unui comitet de sănătate, cu reşedinţa în Iaşi, compus din ministrul de interne, din hatman şi protomedicul Moldovei, responsabil cu supravegherea carantinelor, dar şi cu "privegherea stării sănătăţii înlăuntrul Principatului" (art. 180). Pentru o mai bună organizare, din punct de vedere sanitar, Moldova era împărţită în cinci departamente: Botoşani, Iaşi, Roman, Bârlad şi Galaţi, fiecare departament cu ţinuturile adiacente (art. 180). Fiecare ispravnic era obligat să supravegheze starea sănătăţii din ţinutul său şi să raporteze regulat asupra acesteia Comitetului sănătăţii, la caz de nevoie urmând să se adreseze medicului carantinei din oraşul de reşedinţă de ţinut (art. 181, 182)[76]. Reiese din cele de mai sus că reglementarea din anul 1831 a însemnat un act dintre cele mai însemnate pentru închegarea unei organizări sanitare sistematice în Iaşi şi în întreaga Moldovă, un act care a contribuit hotărâtor la îngrădirea empirismului şi aventurismului în ramura medico-farmaceutica şi la progresul ocrotirii sănătăţii publice.

Să vedem în continuare care au fost cauzele care au favorizat pătrunderea elementului german în Principate pe tărâm medico-farmaceutic. Un contemporan de la 1840, doctorul vienez J. N. Meyer, medicul oştirii muntene, dă o explicaţie pragmatică, apreciind că dorinţa de îmbogăţire rapidă izvorâtă din mentalitatea unor apuseni, conform căreia "Orientul este pentru medici un al doilea Peru", unde, după o deplasare de scurtă durată, se pot acumula cu uşurinţă bogăţii şi onoruri. Aceasta ar explica faptul că "mulţi tineri medici abia scăpaţi din şcoală, datorită şi numărului mare de medici existenţi în Europa apuseană, îşi caută norocul la întâmplare în Orient, fără recomandaţii, fără mijloace necesare subzistenţei, fără cunoaşterea limbii şi nici a obiceiurilor locale"[77].

Reputatul savant şi istoric al medicinei româneşti, V. Gomoiu, opinează că: "intensificarea germanismului medico-farmaceutic de la noi s-a datorat altor factori (comerţ, politică, întâmplare etc.) mai mult decât distanţei geografice sau

[75] *Ibidem*, p. 139.
[76] *Ibidem*, p. 166.
[77] Klaus Fabritius, Gh. Brătescu, *op. cit.*, în *loc. cit.*, p. 248.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

vechimii şcolilor nemţeşti" şi că "prestigiul personal al medicilor străini era bine sprijinit şi de autoritatea consulatelor respective"[78].

Un alt specialist român, dr. G. Z. Petrescu, opinează că de la sfârşitul secolului XVII şi începutul secolului XVIII: "Jetzt erscheint ein starker und immer weiträufiger Zufluss Heilkundiger aus Ssiebenbürgen in die Walachei und Moldau, der mit der österreichischen Herrschaft in ersteren Lande beginnt und mitihr. aber aus verschidenen Ursachen, aufhören wird"[79].

Cauze politice externe - atenuarea pericolului turcesc după pacea de la Carlowitz (1699), creşterea puterii Habsburgilor în cursul secolului XVIII, amestecul Cabinetului de la Viena în "problema orientală" şi în cea a Principatelor Române îndeosebi, repetatele războaie austro-turce din secolul XVIII şi ocuparea Olteniei de Imperiali (1718 - 1739) - au atras după sine şi stabilirea pe lângă armata austriacă a unor medici şi felceri străini în Ţara Românească. După opinia aceluiaşi autor: "Ihrem Volkstum nach waren es, ausser weniger Italienern und Madjaren, hauptsächlich Siebenbürger Sachsen, deren Vorfahren auch in früheren Zeiten hier eingewandert waren. Als richtige Pfadfinder sind diese letzteren zu betrachten. Auf ihren Spuren und nach ihrem Beispiel, vielleicht sogar ihrem Antrieb folgen, wagten sich bald such andere Deutsche, für die das Grenzland keine Anstellungsmöglichkeit mehr bot, in die rumänischen Fürstentümer"[80]. Cu alte cuvinte, a existat o tradiţie a venirii medicilor saşi din Ardeal în Moldova şi Ţara Românească, tradiţie existentă încă din evul mediu, care s-a reactualizat în secolele XVIII - XIX, în condiţiile politice nou create de războaiele austro-turce, de ocupaţiile temporare austriece, la care se adăugau epidemiile de ciumă, care reclamau imperios prezenţa lor în Principate. Intensele legături dintre Principatele Române şi Transilvania, vecinătatea şi cunoaşterea limbii române au contribuit şi ele la afluxul medicilor saşi din Ardeal în Moldova şi Ţara Românească.

Printre cauzele politice externe mai menţionăm şi pacea de la Şiştov (1791), în urma căreia un număr de chirurgi şi felceri din armata feldmareşalului prinţ von Coburg s-au stabilit în Moldova şi Muntenia, unde au găsit posibilităţi lesnicioase de câştig şi au primit chiar funcţii publice[81].

Introducerea jurisdicţiei consulare în Principate la finele secolului XVIII, ca urmare a înfiinţării, în 1783, la Bucureşti, a Agenţiei consulare a Austriei, care oferea supuşilor şi protejaţilor săi securitate, protecţie şi o serie de avantaje juridice, vamale, comerciale, economice - a fost unul din factorii care au

---

[78] V. Gomoiu şi Maria Gomoiu, *Germanismul în trecutul nostru medico-farmaceutic*, în "Mişcarea medicală română", Acta Medica Romana, an XIV, Nr. 5 - 6, mai - iunie, 1941, p. 492, 494.

[79] G. Z. Petrescu, *Streben und Leistungen deutscher Aerzte...*, p. 91.

[80] *Ibidem*, p. 91.

[81] *Ibidem*, p. 103. Apud *Zimmermannsche Sammlungen in Bukarest und Hermannstadt, Bruckenthal-Museum.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

contribuit într-un grad însemnat la stabilirea medicilor de origine germană la Bucureşti, Iaşi, Galaţi, Botoşani şi în alte centre orăşeneşti mai importante.

La cauzele externe se adaugă cauze interne: politice, economice, comerciale care au favorizat pătrunderea elementului german în domeniul medico-farmaceutic din Principate.

În condiţiile economice noi create prin abolirea monopolului otoman asupra comerţului exterior (1829) şi antrenarea Principatelor în circuitul comercial internaţional, un număr crescând de elemente lucrative (negustori, meşteşugari ş. a.) şi care practicau profesii liberale (medici, farmacişti, arhitecţi, profesori) cu precădere din statele Imperiului habsburgic, sunt atrase în Principate de posibilităţile largi de câştig şi de lucru, de condiţiile lesnicioase de viaţă şi de ospitalitatea boierilor.

După cum am mai arătat, Regulamentul Organic a contribuit, de asemenea, într-un mod hotărâtor la asigurarea unui climat favorabil desfăşurării activităţii medicilor calificaţi, printre care elementul german a fost în epoca 1840-1863 predominant.

În fine, nu pot fi uitate nici interesele private şi cauzele aleatorii. Dat fiind prestigiul lor, mulţi medici saşi sau străini din Transilvania (de pildă medicul francez Adam Andrée Chenot) au fost invitaţi să trateze pacienţi din familia domnitorului C. Moruzi, sau a unor boieri de seamă din Moldova (Cantacuzino).

Frecventele epidemii de ciumă din ambele Principate au fost o altă cauză care a determinat apelul constant al autorităţilor din Principate la medicii saşi din Transilvania.

Nu considerăm epuizate toate cauzele de natură să favorizeze afluxul elementului german în Moldova şi Ţara Românească. Am încercat să prezentăm succint numai acele cauze externe şi interne care au jucat un rol determinant.

*

În galeria medicilor germani care au activat în Iaşi în prima jumătate a secolului XIX, dr. Jacob Chr. Stanislav von Czihak este poate figura cea mai reprezentativă, cea care a jucat rolul determinant, de prim ordin, în dezvoltarea mişcării medicale şi culturale şi în organizarea şi modernizarea serviciilor sanitare civile şi militare din Moldova primei jumătăţi a veacului trecut.

Membru onorific al Academiei Române şi al mai multor academii ştiinţifice străine, iniţiator, cofondator şi mentor al primei societăţi ştiinţifice medicale din România ("Societatea de medici şi naturalişti din Iaşi" - 1833), organizatorul serviciului sanitar militar şi întemeietor al primelor spitale militare din Iaşi şi Galaţi, protomedic al Moldovei, profesor de istorie naturală la Academia Mihăileană, autor al primului manual de istorie naturală în limba română, doctor Jacob Czihak se numără printre personalităţile medicale ieşene cele mai prestigioase ale epocii. El a fost apreciat atât de contemporanii săi cât

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

şi în posteritate. Astfel, contemporanul său, consulul general prusian în Moldova, cu reşedinţa la Iaşi, J. F. Neigebaur în a sa "Beschreibung der Moldau und Walachei" - evidenţiază în mod elogios meritele sale deosebite care îl disting printre toţi medicii din epocă, caracterizându-l astfel: "... alein es gibt in der Moldau und Walachei sehr geschickte und kenntnissreiche Aerzte, grössten theils Ausländer, von denen wir vornehmlich den aus Aschaffenburg gebürtigen Dr. von Czihak erwähnen müssen, der nicht nur als Arzt sich eines vorzüglichen Rufes erfreut; sondern such um die Wissenschaften sich verdient gemacht hat, in dem er der Stifter der naturforschenden Gesellschaft in Jassy ist, auch die erste Naturgeschichte in der Landessparche herausgegeben hat"[82].

Activitatea de aproape 40 de ani în Moldova a doctorului Czihak pe tărâm medical şi cultural, realizările sale remarcabile ca animator la vieţii medicale şi ştiinţifice, au atras atenţia a numeroşi istorici ai medicinei româneşti, atât în trecut cât şi în zilele noastre. La începutul veacului nostru, medicul militar I. Butză îi consacră o biografie, cu accent pe activitatea sa în calitate de medic şef al armatei Moldovei (1832 - 1852) şi pe acela de organizator al serviciului militar sanitar[83]. N. A. Bodgan i-a consacrat şi el un capitol special intitulat *Activitatea şi devotamentul doctorului Jacob Czihak*[84]. Octavian Nitulescu[85] s-a aplecat asupra rolului doctorului Czihak în dezvoltarea mişcării ştiinţifice în Moldova.

Este meritul lui Paul Pruteanu de a fi consacrat prima monografie documentată[86] vieţii şi operei doctorului Jacob Czihak, bazată, reamintim, pe

---

[82] J. F. Neigebaur, *Beschreibung der Moldau und Walachei*, Zweite Auflage, Breslau, 1854, S. 157.

[83] V. Butză, *Biografia doctorului Jacob Czihak, organizatorul serviciului sanitar în Moldova şi fost medic al armatei Moldovei de la 1832 - 1852*, în "Revista sanitară militară", an VI, nr. 3 - 4, noiembrie 1902.

[84] N. A. Bogdan, *Societatea medico-naturalistă şi Muzeul istorico-natural din Iaşi. 1830 - 1919*, Iaşi, 1919, p. 48 - 56 (cap. VI): *Activitatea şi devotamentul D-rului Jacob Czihak*. Publicaţia lui N. A. Bogdan are meritul deosebit de a fi adunat principalele documente privitoare la înfiinţarea şi activitatea "Societăţii de medici şi naturalişti din Iaşi", a Muzeului acestuia şi în primul rând a cofondatorului ei, care au servit ulterior ca material informativ pentru diverse publicaţii.

[85] Octavian Nitulescu, *Doctorul Jacob Czihak şi începuturile mişcării ştiinţifice în Moldova*, în "Revista ştiinţifică «V. Adamachi»", an XIV, nr. 1, 1928.

[86] Paul Pruteanu, *Jacob Czihak*, Ed. Ştiinţifică, Bucureşti, 1966, 198 p. Monografia excelentă, bine documentată şi cursiv scrisă, se bazează pe documente inedite de prim ordin, dintre care citâm pe cele neutilizate până la el din arhiva particulară a familiei Czihak de la Asschaffenburg din Bavaria, care furnizează o bogăţie de date inedite, precizări biografice şi alte ştiri familiale, insuficient sau complet necunoscute. Din păcate, probabil din motive de oportunitate politică, lucrarea lui P. Pruteanu, publicată în 1966, suferă de prea multă politizare.

Privitor la dr. Jacob Czihak doctor P. Pruteanu a mai publicat o suită de studii, articole şi note şi a susţinut numeroase comunicări. Dintre studiile sale privitoare la această temă citâm: idem, *Au existat doi protomedici Czihak: Jacob Czihak şi Theodor Czihak. Cine era doctorul Theodor Czihak ?*, în "SCŞI, Medicină", fasc. I, 1957; idem, *Cercetări cu privire la protomedicii Moldovei. Cronologia protomedicilor Moldovei*, în SRdI, an XI, nr. 2, 1958, p. 134 - 143;

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

documente inedite din arhiva particulară a familiei Czihak, aflată la Asschaffenburg în Bavaria, şi pe documente din Arhivele Statului Iaşi şi Bucureşti.

Despre activitatea doctorului Jacob Czihak ca fondator al Societăţii de medici şi naturalişti din Iaşi au mai scris D. Ciurea[87], Dan A. Bădărău[88], I. Borcea[89], Gr. T. Popa[90] ş. a.[91] În general cunoscută, biografia doctorului Jacob Czihak mai conţine încă zone de umbră şi pete albe, rămase până în prezent neelucidate.

Catolic, doctor Jacob Czihak se trage dintr-o străveche familie nobiliară din Boemia, originară din orăşelul Sadska, de lângă Praga. Tatăl său, Franz Czihak, a urmat cursurile Academiei militare medico-chirurgicale din Viena şi a fost medicul personal al marelui duce Karl von Dahlberg. La îndemnul acestuia vine din Boemia în statele germane stabilindu-se întâi la Mainz, apoi la Asschaffenbrug în Bavaria, unde devine medicul principelui von Löwenstein-Wertheim-Rosenberg. La 19 august 1800[92] avea să vadă lumina zilei în familia medicului Fr. von Cizhak al patrulea copil al acestuia - Jacob Christian Stanislau von Czihak, rezultat din căsătoria lui Franz Czihak cu Maria Künzer. La 2 noiembrie 1819, Jacob Czihak se înscrie la vestita Universitate Carola Ruperta din Heidelberg, la Facultatea de medicină, pe care o absolvă în anul 1824, obţinând şi titlul de doctor în medicină, chirurgie şi obstetrică cu teza: "Die graviditate extrauterine accedit descriptio memorandae cuyusdem graviditatis tubae dextrae", tipărită în anul 1825 la Heidelberg.

---

idem, *Contribuţii la istoricul înfiinţării spitalelor militare din Iaşi şi Galaţi*, în "Analele româno-sovietice". Seria Medicină generală, 1960, nr. I; idem, *Despre doctorul Jacob Czihak, date inedite*, în AŞUI, Iaşi, tom VI, 1960, p. 185 -194.

[87] V. Răşcanu, Gh. Năstase, D. Ciurea, E. Ciurea, *Istoricul "Societăţii de medici şi naturalişti din Iaşi" (1830 - 1960)*, Bucureşti, 1961, 46 p.

[88] Dan A. Bădărău, *O sută de ani de naturalism în România*, Biblioteca "Universitas", Iaşi, 1930, p. 53 - 73.

[89] I. Borcea, *Prima societate ştiinţifică din România: Societatea medico-istorico-naturală din Iaşi şi Muzeul de istorie naturală din Iaşi*, în "Revista ştiinţifică «V. Adamachi»", an. II, vol. II, fasc. III, Iaşi, 1911, p. 235 - 255.

[90] Gr. T. Popa, *op. cit.*, în *loc. cit.*, p. 463 - 470.

[91] Gh. Bogdan, *Quelques mots sur la plus ancienne Société scientifique du Roumanie*, în "Revue Roumaine", 1910, an I, p. 195 - 198; J. Livescu, *Rolul Societăţilor ştiinţifice din Moldova în dezvoltarea ştiinţei din ţara noastră*, în SCŞI, 1950. vol. I, nr. 1, p. 426 - 450; V. Bologa, *Începuturile medicinei ştiinţifice româneşti, Cluj, 1930; I. Lăzărescu, "Societatea de medici şi naturalişti din Iaşi" între anii 1830 şi 1850*, în SCŞI, 1954, an V, nr.1-2, p. 483 - 506; Gh. Năstase, *Societatea de medici şi naturalişti, factor de progres al ştiinţei medicale din Moldova. 125 de ani de la înfiinţarea ei*, în "Revista medico-chirurgicală", 1958, an LXII, nr. 1, p. 15 - 28.

[92] P. Pruteanu, *op. cit.*, p. 13. Datele biografice despre doctor J. Czihak le reproducem în continuare după P. Pruteanu, *op. cit.*, p. 6 - 14; V. Gomoiu, *Repertor*, I, p. 92, 94.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În privinţa motivelor venirii sale la Iaşi, opiniile sunt controversate[93]. După sosirea sa la Iaşi, în anul 1825, doctor J. Czihak activează ca medic particular. Abia în 1845 el obţine oficial dreptul de "liberă practică". În 1826 este numit în Comitetul de apărare împotriva ciumei care bântuia în Moldova, după Eterie, în vremea ocupaţiei turceşti. În 1828, la izbucnirea războiului ruso-turc (1828 - 1829), este angajat în armata rusă ca doctor şef, calitate în care a făcut întreaga campanie rusă din anii 1828 - 1829 până la încheierea păcii de la Adrianopole (1829), campanie în care s-a distins şi a fost decorat cu ordinul Sf. Ana de Ţar pentru merite deosebite, cu medalia rusă şi a fost ridicat la rang de cavaler[94]. După 1829, după demisia din armata rusă, el revine la Iaşi şi ia parte activă la combaterea epidemiei de ciumă, iar în 1831 a celei de holeră, figurând, alături de doctorul I. Ilasciuc, printre puţinii medici care au rămas în oraş. Nu s-a menajat deloc; în acest răstimp, a condus spitalele şi a îngrijit bolnavii cu un zel desăvârşit, salvând un mare număr de locuitori ai Iaşului de la o pieire sigură, ceea ce a fost apreciat în cel mai înalt grad de autorităţile moldovene: "În timpul holerei a fost medic pe cvartal în trei părţi ale oraşului - se consemnează într-un stat de servici întocmit de miliţia moldovenească - şi după atestările guvernului nu se cruţa nici pe el şi punea şi viaţa întregii sale familii în pericol. A condus spitale şi a îngrijit bolnavi cu un zel desăvârşit, desfăşurând tot timpul o activitate continuă şi de necomparat"[95].

În 1830, devine medic şef al miliţiei pământene, recent înfiinţate, calitate pe care o va păstra până în 1852 şi în care se va distinge prin înfiinţarea celor două spitale militare de la Iaşi şi Galaţi.

Personalitate polivalentă, dr. J. Czihak s-a distins în variate şi multiple domenii de activitate, contribuind hotărâtor la progresul ştiinţei medicale, la ocrotirea sănătăţii şi la organizarea sistemului sanitar şi, în general, la progresul culturii şi civilizaţiei în Moldova. În mod deosebit s-a distins pe un tărâm absolut nou: în direcţia creării şi dezvoltării unei mişcări medicale ştiinţifice în cadrul "Societăţii de medici şi naturalişti din Iaşi" unde a desfăşurat cu o rară energie o activitate ştiinţifică susţinută şi variată, în care a antrenat medici, farmacişti, naturalişti din ţară şi savanţi de peste hotare.

La 11 ianuarie 1830, din iniţiativa doctorului J. Czihak şi cu concursul a încă 20 de persoane, dintre care citâm: pe inginerul şi omul de cultură Gh. Asachi, pe juristul Anton Winkler, pe medicii M. Zotta, J. Viola, Gh. Chiriakopol, J. Huber, Jumette, E. Rolla şi A. Certz, a farmaciştilor J. Lockmann, Klaoss, Pădure, A. Abrahamfi şi Vasiliu şi a boierilor Alexandru Ghica, Niculae Ghica ş. a., s-a constituit la Iaşi "Cercul medical ieşean de lectură" ("Jassyer medizinische Leseverein"), cu scopul de a se abona la

[93] Pompei Gh. Samarian, *op. cit.*, II, p. 166 - 168; P. Pruteanu, *op. cit.*, p. 17, 24.
[94] P. Pruteanu, *op. cit.*, p. 36.
[95] *Ibidem*, p. 37.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

periodicele medicale străine şi a se pune astfel la curent cu progresele intervenite în medicină şi farmacie. Un specialist, autor al istoricului "Societăţii de medici şi naturalişti din Iaşi", găseşte încă o explicaţie înfiinţării acestei Societăţi, întemeiată pe mărturia naturalistului şi etnografului austriac Julius Edel: "elementele burgheze venite în Moldova, scrie istoricul D. Ciurea, pentru a exercita profesiunile liberale, aparţinând aşa-zisei a treia stare dar care aici vor căuta şi vor obţine ranguri nobiliare, se simţeau într-un fel de exil fără menţinerea şi continuarea legăturii spirituale cu lumea cultă de unde plecaseră"[96].

Acesta trebuie să fi fost şi imboldul, graţie căruia, beneficiind şi de sprijinul generalului Pavel Kiseleff, "cercul" s-a transformat în vestita "Societate de medici şi naturalişti din Iaşi". Fondatorii ei au fost dr. M. Zotta şi dr. J. Chr. S. von Czihak. Societatea îşi propunea îmbunătăţirea ocrotirii societăţii în Principate, îngrădirea abuzurilor în domeniul medicinei şi farmaciei, fiecare membru aspirând să devină folositor culturii ţării şi să facă cunoscute în străinătate observaţiile asupra medicinei şi istoriei naturale din ambele principate, să verifice şi să controleze practica medicală şi farmaceutică din Moldova şi să contribuie prin activitatea ei ştiinţifică la dezvoltarea culturii şi economiei ţării, prin modernizarea agriculturii ş. a. Pe această linie şi în calitate de reprezentant al Societăţii de medici şi naturalişti Jacob Czihak a întreprins călătoriile sale în străinătate şi apoi la congresele naturaliştilor şi medicilor germani de la Breslau (1833), Freiburg (1838) şi Erlangen (1840).

Întrucât despre mişcarea ştiinţifică iniţiată de această societate s-a scris până în prezent mult şi documentat, tratându-se atât istoricul, scopurile, statutele, activitatea desfăşurată, precum şi rolul jucat de doctorul Czihak în viaţa ei, în cele ce urmează ne vom limita doar să relevăm unele aspecte mai reprezentative legate strâns de activitatea doctorului J. Czihak şi de participarea sa la congresele medicilor şi naturaliştilor germani de la Freiburg im Breisgau (1838) şi Erlangen (1840).

La iniţiativa profesorului dr. Fr. Leickart, din Freiburg, în 1838, dr. J. Czihak a participat la Congresul medicilor şi naturaliştilor germani de la Freiburg, prilej cu care a ţinut comunicarea: *Bericht über die Fortschritte der Civilization in dem Fürstentum Moldau*, tipărită în limba germană, în broşură, în acelaşi an, la Freiburg, şi împărţită celor 700 savanţi participanţi la congres precum şi celor mai importante biblioteci din Europa[97].

---

[96] V. Răşcanu, Gh. Năstase, D. Ciurea, E. Ciurea, *op. cit.*, p. 14.

[97] Tradusă în limba română şi reprodusă integral de N. A. Bogdan, *op. cit.*, p. 49 - 53; "Albina Românească", Iaşi, 1838, noiembrie 6, reproduce numai începutul comunicării doctorului J. Czihak de la Congresul de la Freiburg I. Br. şi rezumă restul. Comunicarea este menţionată şi de V. Răşcanu, Gh. Năstase, D. Ciurea, E. Ciurea, *op. cit.*, p. 17. Este prezentată trunchiat şi comentată parţial şi de P. Pruteanu, *op. cit.*, p. 82 - 84.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Comunicarea debutează cu constatarea că pasiunea pentru ştiinţă, care domneşte în centrul Europei, a cărei manifestare se relevă în actuala reuniune ştiinţifică din Germania, exercită o putere de atracţie şi iradiere până în cele mai îndepărtate colţuri ale pământului. Nici Principatul Moldovei, arată dr. J. Czihak, nu a rămas străin de această iradiere, ba mai mult "acolo se ia o parte activă la această mişcare obştească culturală". Autorul prezintă în continuare "frumoasele progrese pe care le-a făcut şcoala populară din Principatul Moldovei sub auspiciile unui guvern înţelept si muncitor", deoarece "întâia cerinţă ca un popor să fie numărat printre naţiunile civilizate este instrucţia primară, prin ajutorul şcoalelor populare". Or, în trecut, sub domnii fanarioţi, şcolile erau în mâna profesorilor greci, instrucţia se făcea în limba greacă, fapt pentru care scopul principal al şcolii - cultivarea poporului şi a limbii româneşti - nu era şi nu putea fi atins. Abia începând cu veacul XIX se poate vorbi de o şcoală populară propriu-zisă în limba română, a cărei înfiinţare în anul 1802 (nu 1804 - n. n.) se datorează mitropolitului Moldovei, Veniamin Costachi, care şi-a câştigat astfel merite nepieritoare în faţa poporului român. În 1816, domnitorul S. Calimach, un "protector al ştiinţelor şi al culturii", a îmbunătăţit aceste şcoli care existau numai în capitală. Întrerupte pentru mai mult timp din cauze obiective (incendiul din 1827 care a distrus clădirea şcolii şi jumătate din oraşul Iaşi) cursurile se reiau abia la începutul anului 1828, graţie măsurilor şi îmbunătăţirilor iniţiate de domnitorul Moldovei, Ioniţă Sandu Sturdza, precum predarea lecţiilor în limba română, introducerea metodei lui Pestalozi, mărirea numărului profesorilor şi distribuirea manualelor în limba română elevilor pentru cursul elementar. După opinia doctorului J. Czihak, un factor important care a exercitat o influenţă binefăcătoare asupra învăţământului a fost Regulamentul Organic (1831). Conform prevederilor sale s-au înfiinţat şcoli elementare, prevăzute cu buni profesori în numeroase capitale de ţinuturi (Roman, Galaţi, Huşi, Focşani, Bârlad, Botoşani, Piatra), acţiune care era în curs de defăşurare la acea dată (1838 - n. n.). El relevă apoi meritele domnitorului Mihai Sturdza, care a înfiinţat, în anul 1834, prima şcoală de fete în Principat, fapt unic în ţară, în care elevele învăţau scrierea, aritmetica, geografia, istoria şi discipline utile pentru sexul feminin, reuşind astfel să ridice nivelul spiritual şi educaţia practică a sute de tinere. Dr. Czihak vede în aceasta o dovadă concludentă a progresului civilizaţiei în Moldova, deoarece "propăşirea şi influenţa ei binefăcătoare s-au întins peste pătura socială mijlocie şi cea de jos". Cu alte cuvinte, cultura s-a răspândit în popor, fapt care ne dă motive de optimism pentru "orice prieten al culturii europene care se va bucura de înaintarea ce s-a făcut în Principatul Moldovei şi va pomeni cu adâncă recunoştinţă numele acelora care au contribuit la răspândirea culturii în popor". Dr. Czihak prezintă în continuare progresele înregistrate în şcolile de grad superior - în gimnazii, ca, de pildă, îmbunătăţirea introdusă de domnitorul Calimach în anul 1814 la Gimnaziul Vasilian. Cea dintâi şi cea mai importantă

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

a fost, însă, predarea materiilor în limba română şi nu în limba greacă. Demersul domnitorului Calimach este continuat de domnitorul Ioniţă Sandu Sturdza, care nu numai că a redeschis Gimnaziul Vasilian după înfrângerea Eteriei, dar l-a şi înzestrat cu profesori şi fonduri financiare necesare şcolii şi pentru trimiterea elevilor talentaţi şi silitori la completarea studiilor lor în străinătate. Şi în acest domeniu Jacob Czihak considera că prevederile Regulamentului Organic, intrat în vigoare în anul 1832, care-şi face un obiectiv din reglementarea sistemului şcolar din întreaga ţară, din îmbunătăţirea instituţiilor de cultură şi ridicarea învăţământului şcolar, au fost hotărâtoare pentru dezvoltarea gimnaziilor ieşene.

Domnitorului Mihail Sturdza îi revine meritul de a fi aplicat cu succes aceste prevederi în privinţa dezvoltării pe toate planurile a învăţământului gimnazial. Sub domnia lui s-a elaborat un plan şcolar, în care au fost introduse discipline ca: fizica, matematicile superioare, chimia, istoria naturală. Încă din 1834 el a trimis pe socoteala statului şapte elevi din clasele superioare gimnaziale în străinătate pentru continuarea studiilor. Tinerii au fost trimişi la studii la Viena, Paris, München şi Berlin ca să se perfecţioneze în filozofie, matematică, fizică, drept, agricultură, construcţia drumurilor, regularizarea apelor, a fermelor, justificând pe deplin încrederea guvernului şi constituind un nou corp profesional, tânăr şi dotat cu cele mai variate cunoştinţe, muncitor şi productiv, care a elaborat manuale în limba moldovenească pentru progresul elevilor. Fără a pretinde că aceste realizări egalează pe cele ale unor instituţii germane de veche tradiţie, dr. Czihak le apreciază, în orice caz, ca foarte promiţătoare. Optimismul său este justificat de constatarea că: "Moldoveanul este bogat dotat de natură, aşa că orice învăţământ, în orice direcţie, nu poate rămâne fără folos". El întrevede succese viitoare îndeosebi în vechiul studiu clasic. El semnalează apoi progresele cele mai de seamă înregistrate în domeniul matematicilor, istoriei naturale, limbilor moderne şi mai ales în arte (muzică, desen, pictură, arhitectură). Există perspective şi pentru deschiderea unui curs juridic, de medicină (chirurgie) şi de teologie. În acest ultim domeniu el relevă meritele incontestabile ale mitropolitului Moldovei, Veniamin Costachi, care a înfiinţat în 1804 un Seminar teologic, unde se ţineau prelegeri de teologie, dar şi de geografie, istorie, matematici. După 1834, Seminarul, care suferise de pe urma Eteriei, a ciumei din anii 1829 - 1830 şi a holerei din 1831, a luat un nou avânt bucurându-se de solicitudinea Domnitorului şi Mitropolitului. Ca urmare, Institutul a fost înzestrat cu profesori capabili, s-au înmulţit disciplinele de studii teologice. El apreciază că deşi nu se poate face comparaţie cu învăţământul teologic superior din Germania totuşi "preoţii ieşiţi din acest Seminar se deosebesc de cei din trecut prin cunoştinţele lor, lucru ce va contribui foarte mult la înaintarea culturii şi la ridicarea moravurilor ţării, spre folosul întregii civilizaţii". El prezintă apoi numele celor cărora se datorează progrese în domeniul învăţământului laic şi ecleziastic în Moldova:

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

domnitorul Mihai Sturdza, Mitropolitul ţării, miniştrii şi inspectorul şcolilor din Moldova, referendarul şcolar, aga Gheorghe Asachi.

Dr. Czihak evidenţiază, în continuare, interesul de care se bucură în Moldova studiul ştiinţelor naturale, prilej să pună în lumină realizările "Societăţii de medici şi naturalişti din Iaşi" în privinţa îmbunătăţirii bibliotecii, care în curs de câţiva ani însuma 2 500 volume din domeniul medicinei şi al ştiinţelor naturale. După ce-şi exprimă recunoştinţa faţă de Domnitor şi faţă de guvernul Moldovei, fără de sprijinul cărora financiar nu se putea imagina participarea la congresul naturaliştilor germani de la Freiburg, cât şi gratitudinea sa faţă de "toţi sprijinitorii şi propagatorii civilizaţiei în Moldova", dr. Czihak dă glas optimismului său cu privire la perspectivele culturale ale Principatului: "Nu mă îndoiesc că interesul ce se arată în această binecuvântată ţară, care m-a trimis aici pentru orice lucru ce contribuie la adevărata cultură, nu numai că se va menţine dar se va şi mări şi se va dezvolta din ce în ce mai mult. "Nadăjduiesc, mai cu seamă, încheie Czihak, că vederea bogăţiei naturii şi minunile ei vor influenţa în bine asupra multora dintre vizitatorii Muzeului nostru şi, în special, asupra tineretului studios, pentru cultivarea căruia va fi utilizată asemenea colecţiune, ce va contribui astfel la cunoaşterea de mai aproape a naturii, precum şi la adoraţiunea, admiraţiunea şi iubirea pentru Acela care a creat-o".

Progrese asemănătoare, arată dr. Czihak, se înregistrează şi în ţara soră vecină "Valachia, a cărei râvnă şi participare la răspândirea culturii, precum şi la cultivarea ştiinţelor naturale, ne îndreptăţesc să hrănim cele mai frumoase nădejdi, că nimic mai de seamă nu poate fi mai folositor pentru amândouă Principatele decât acea nobilă emulaţiune în toate, ceea ce constituie adevărata cultură a solului cât şi a indivizilor". În încheiere, el întrevede bune perspective pentru dezvoltarea culturii în Moldova. Am insistat asupra conţinutului comunicării susţinute de dr. J. Czihak la congresul de la Freiburg, deoarece chiar în cea mai recentă şi exhaustivă monografie românească ce i-a fost consacrată aceasta a fost trunchiată, incomplet şi unilateral prezentată. Comunicarea dr. J. Czihak contribuie la o mai bună cunoaştere a personalităţii sale, a sincerului său ataşament faţă de noua sa patrie şi poporul român, furnizând, totodată, informaţii preţioase de ordin cultural, social, politic. Semnificaţia comunicării lui Czihak depăşeşte rezultatele ei imediate: stabilirea de contacte cu savanţi şi societăţi ştiinţifice de peste hotare. La congresul de la Freiburg (1838), dr. J. Czihak a realizat mult mai mult. Era printre primele dăţi când opinia publică germană, la nivelul ei cel mai înalt, recepta într-o formă pozitivă realizările şi progresele culturale din spaţiul românesc. Dată fiind slaba şi insuficienta cunoaştere în Apus a realităţilor culturale româneşti, comunicarea dr. J. Czihak a însemnat, ca şi cea a dr. J. N. Meyer de la Bonn (1835), o primă breşă în vălul care ascundea opiniei publice apusene înfăptuirile culturale româneşti. Ecoul participării dr. Czihak la congresul de la Freiburg se

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

oglindeşte şi în corespondenţa purtată cu diferiţi savanţi străini. Astfel, dr. P. J. Cretzschmar din Frankfurt, la 1 septembrie 1835, răspunzându-i, îi comunica că se bucură că "şi într-o ţară aşa de izolată, de mică şi de puţin cunoscută, Czihak a pus temelia unei Societăţi care va intra în legătură cu străinătatea, ce va începe astăzi să cunoască şi să aprecieze bogăţiile ei (Moldovei - n. n.)"[98].

Cu justificata mândrie, conducerea "Societăţii de medici şi naturalişti din Iaşi" scria într-o adresă către domnitorul Mihail Sturdza: "Astăzi vedem spart nourul care întuneca pe Moldavia şi o ascundea lumii învăţate"[99]. Era un serviciu major adus de dr. Czihak ţării sale adoptive, comparabil numai cu cel făcut de colegul său de breaslă, doctorul vienez, J. N. Meyer din Bucureşti, prin comunicarea: *Über die Fortschritte der Cultur in den Fürstenthümern Wallachei und Moldau in besondere Beziehung auf naturwissenschaftliche Kenntnisse*, susţinută la congresul medicilor şi naturaliştilot germani de la Bonn din anul 1835.

La următorul congres al medicilor şi naturaliştilor germani de la Erlangen, din septembrie 1840, doctorul Czihak a participat din nou, ca delegat al "Societăţii de medici şi naturalişti" din Iaşi. Presa vremii comentează elogios evenimentul[100]. Tematica abordată de dr. Czihak la congresul de la Erlangen reiese din raportul adresat de acesta la reîntoarcerea sa în ţară Epitropiei Şcoalelor Publice în care face cunoscut că: "a împărtăşit relaţiile despre starea învăţăturii şi sârguinţei prea înălţatului Domn şi a cinstitei Epitropii pentru întemeierea tuturor ramurilor de învăţământ şi a industriei"[101]. Epitropia Şcoalelor Publice şi-a arătat înalta apreciere faţă de serviciile aduse ţării de dr. Czihak şi mai ales faţă de faptul că a prezentat pe larg în faţa forului ştiinţific internaţional german, în două rânduri, realizările din domeniul învăţământului public din Moldova. În consecinţă, aceasta a şi suportat din fondurile ei cheltuielile de deplasare ale doctorului Czihak la Erlangen, în sumă de 1 000 de galbeni[102]. Printre realizările obţinute de dr. Czihak ca urmare a congresului de la Erlangen se înscriu stabilirea de relaţii ştiinţifice cu savanţi din întreaga Europă şi achiziţionarea de 150 piese zoologice pentru Muzeul Societăţii, deschis oficial la Iaşi la 4 februarie 1834. Deplasarea sa peste hotare în septembrie 1840 a avut şi un scop practic. Cu prilejul acestei călătorii, dr. Czihak a vizitat la Viena "Societatea ştiinţifică agronomică" şi, după cum raportează Epitropiei Şcoalelor Publice, "am intrat cu ea în relaţii şi am pus a se

---

[98] N. A. Bogdan, *op. cit.*, p. 150.

[99] V. Râşcanu şi alţii, *op. cit.*, p. 18.

[100] "Albina Românească", Iaşi, din 24 noiembrie 1840, relatează pe larg despre "voiajul ştiinţific, carele în vara aceasta l-au făcut domnul doctor Czihak la congresul naturaliştilor de la Erlangen şi pe la alte aşezăminte, au produs rezultaturi dorite, prin închegarea relaţiilor ştiinţifice cu învăţaţii Europei şi câştigarea exemplarelor interesante din tustrele imperiile naturii (...)".

[101] V. A. Urechia, *Istoria Şcoalelor*, Bucureşti, 1892 - 1901; P. Pruteanu, *op. cit.*, p. 123 - 124.

[102] V. A. Urechia, *op. cit.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

face acolo 10 modele pentru Şcoala de arte şi meşteşuguri din Iaşi, care se vor putea fabrica aice spre folosul agriculturii. Între aceste modele se însămnează plugul de cartofe, acel olandez şi maşina pentru dezghiocarea păpuşoiului, care curăţă într-o zi până la 300 demerlii"[103]. Doctorul Czihak aduce astfel o contribuţie valoroasă la dezvoltarea "Şcolii de arte şi meserii din Iaşi", înfiinţată în ianuarie 1841, punându-i la dispoziţie cele mai moderne modele de unelte agricole pentru acea vreme.

În legătură cu aceste preocupări, nu este lipsit de interes să relevăm faptul că în anul 1836, Societatea de medici şi naturalişti din Iaşi, "dorind a se face folositoare iconomilor şi lucrătorilor de pământ", proiectează publicarea unui periodic lunar, ştiinţifico-practic, intitulat "Osiris", destinat "tuturor stărilor" din Moldova. Redactori trebuiau să fie: Gh. Asachi, J. Czihak şi A. E. Winkler. Revista urma să se ocupe de "toate ramurile economiei rurale" şi să publice "preţul produselor din ţară, la Galaţi şi Brăila, un extras după toate măsurile administrative pe care guvernul le va lua în folosul agriculturiii şi comerţului, precum şi reclame pentru produse şi anunţuri de arendări de moşii"[104]. Cererea comitetului de redacţie către domnitorul Mihail Sturdza, din 20 noiembrie 1836, de a li se aproba înfiinţarea foii "Osiris", care să se ocupe de "economia pământului, a casei şi de tehnologia rurală" şi de a li se acorda mijloacele financiare necesare editării, obţine aprobarea domnitorului, care pune următoarea rezoluţie: "se va împărtăşi cu cuvenita protecsie această folositoare întreprindere"[105]. Din păcate, din cauza lipsei unui număr suficient de abonaţi, revista proiectată n-a reuşit să mai apară.

Totodată, este binecunoscut şi faptul că în anul 1840, dr. J. Czihak a dorit să editeze la Iaşi, în colaborare cu dr. J. N. Meyer, un "Jurnal medical" deschis oamenilor de ştiinţă din ţară şi din străinătate. Prospectul a şi fost redactat şi difuzat de dr. J. Czihak, dar, din păcate, nu s-a mai păstrat. Se ştie, de asemenea, că dr. J. N. Meyer, în iunie 1840, a răspuns favorabil acestei invitaţii a dr. Czihak şi a făgăduit să mobilizeze pentru reuşita iniţiativei pe cei mai valoroşi dintre confraţii săi din Muntenia: dr. Rissdörfer, N. Gussi, Sachelarie ş. a.[106]. Indici despre tematică deţinem din rezumatul prospectului prezentat de dr. J. N. Meyer în comunicarea susţinută la congresul de la Erlangen (1840) la care ne-am referit pe larg în cuprinsul primei părţi a lucrării de faţă.

În scopul sprijinirii dezvoltării agriculturii, în anul 1834, dr. Czihak a luat iniţiativa de a tipări un periodic ştiinţific, denumit "Jurnal agronomic". Din păcate toate aceste proiecte nu s-au mai realizat în timpul şederii dr. J. Czihak în

---

[103] *Ibidem.*

[104] ASI, Secretariatul de Stat, dosar 370, f.1; "Albina Românească", Iaşi, nr. 3, din 10 ianuarie 1837; Gh. Ungureanu, în SCŞI Istorie, nr. 1 - 2, 1958; V. Răşcanu şi alţii, *op. cit.*, p. 23; nota 21; Paul Pruteanu, *op. cit.*, p. 96 - 96.

[105] ASI, Secretariatul de Stat, dosar 370, f. 1.

[106] Klaus Fabritius, Gh. Brătescu, *op. cit.*, în *loc. cit.*, p. 248.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Moldova. Abia în anul 1887 proiectul unui periodic ştiinţific medical ieşean a prins contur prin apariţia "Buletinului Societăţii de medici şi naturalişti din Iaşi", tipărit în limba franceză şi română, buletin care a avut o durată de apariţie de 10 ani. La primirea primelor exemplare din "Buletin", dr. J. Czihak, aflat acum retras în Aschaffenburg-ul natal, şi-a exprimat, într-o scrisoare din 9 martie 1887, nemărginita satisfacţie: "Aceasta a fost şi dorinţa mea de mulţi ani şi care cu plăcere văd că astăzi s-a realizat"[107].

Ca semn al aprecierii ştiinţifice deosebite de care s-a bucurat peste hotare, dr. J. Czihak a fost ales membru al mai multor societăţi ştiinţifice străine. După cum arăta biograful său cel mai avizat[108], Czihak a fost ales membru al "Senkenbergische Näturforschende Gesellschaft", din Frankfurt a. M., fondată în anul 1817 de marele Goethe, al "Societăţii medico-naturaliste din Heidelberg", al "Societăţii de Agricultură din Karlsruhe", al "Societăţii de istorie naturală din Mainz", al vestitei "Société Geologique de France", membru de onoare al "Societăţii medicilor din ducatul Baden", membru de onoare al "Die Kaiserliche Königliche Gesellshaft der Aerzte in Wien", membru corespondent al "Die Kaiserliche Königliche Landwirtschafts Gesellschaft in Wien" şi membru asociat al secţiei ruse al "Société Royale des Antiquaires du Nord" din Copenhaga.

Un scop în sine, înscris chiar în statutele "Societăţii de medici şi naturalişti din Iaşi", era strângerea relaţiilor cu personalităţile cele mai reprezentative, cu oamenii de ştiinţă cei mai de seamă din centrele culturale ale Europei, invitându-i să accepte să devină membrii corespondenţi ai Societăţii ieşene sau să contribuie la înzestrarea Muzeului cu diverse piese mineralogice, botanice, zoologice. Dr. J. Czihak a reuşit să înscrie ca membri corespondenţi sau onorifici o serie de savanţi străini. Astfel, a înscris în anul 1833 pe foştii lui profesori din Heidelberg: Friedrich Tiedemann, profesor şi consilier de Curte, Franz Carl Nägele, Maximilian Joseph Chelin, Fridrich August Benjamin Puchelt, Philipp L. Geiger, Leopold Gmelin. Au mai fost înscrişi tot atunci: Carl *Caesar von Leonhard, consilier intim de Curte şi profesor la Heildelberg*, profesor Metzger, tot din Heidelberg, pe prof. dr. Joseph Zuccarini din München, pe profesor dr. în Filozofie Heinrich Bronn din Heildelberg, pe Hermann Friedrich Autenrieth din Tübingen, pe consilierul de stat şi profesorul Carl Wielhelm Hufeland din Berlin, pe dr. medic şef al Spitalului "Charité" din Berlin, Johann Friedric Dieffenbach şi pe profesor dr. Friedrich Sigismund Leickard din Freiburg care îl va invita şi pe profesor dr. Czihak la Congresul de la Freiburg şi pe mulţi alţi savanţi din Hamburg, Mainz, Frankfurt a. M., Stuttgart, München, Tübingen, Breslau, Dresda.

---

[107] P. Pruteanu, *op. cit.*, p. 98.
[108] *Ibidem*, p. 86.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În 1834 au mai fost înscrişi ca membrii corespondenţi: Alexandru von Humboldt din Berlin, ornitologii Philippe Bonjour şi Constantin Florenzino Prévost, ambii din Paris; profesorul de istorie naturală, Alexandre Chavannes, director al Muzeului din Lausanne, pe dr. în medicină şi pe profesor Christian Fr. Oken din Zürich, pe naturalistul şi chimistul Jacob Ziegler din Winterthür, pe dr. Georg August von Pott, colonel şi secretar al Societăţii imperiale ruse de mineralogie din Petersburg, pe profesor dr. Christian Fr. Harless din Bonn şi doctor în medicină Hermann Nasse, consilier regional şi pe profesor dr. Wilhelm Butte din Bonn, precum şi pe mulţi alţi oameni de ştiinţă din Praga, Florenţa, Petersburg, Zürich, Constantinopol, Moscova, Eger, Smirna, Pesta[109].

Chiar prin statutul ei (art. 1), "Societatea de medici şi naturalişti din Iaşi" îşi propunea ca obiectiv nu numai dezvoltarea ştiinţei medicale, ci şi "să cultive cunoştinţele folositoare şi meşteşugurile menite a lăţi luminile şi a cunoaşte producturile unui pământ, Europei mai puţin cunoscut decît al altor ţări, mult mai îndepărtate"[110] şi, totodată, să stimuleze cercetările în domeniul ştiinţelor naturale. În însăşi titulatura Societăţii era înscris acest ţel (art. 2). În acest sens, Societatea a întreprins adevărate cercetări ştiinţifice cu privire la flora, fauna, bogăţiile minerale şi apele minerale din Moldova. Rodul cercetărilor fructuoase de pe teren, întreprinse, în anul 1835, de botanistul şi etnograful austriac Julius Edel şi de medicul farmacist Josef Szabó, s-au concretizat într-o suită de însemnări intitulate: *Jurnalul excursiei botanice făcute în Moldova de la 3 mai pînă la 6 iulie 1835*. Acesta nu se limitează numai la o descriere ştiinţifică a speciilor de plante colectate, ci dă şi interesante informaţii de ordin economic, social, cultural şi sanitar despre Moldova primei jumătăţi a secolului XIX[111]. Jurnalul mai conţine desene şi schiţe ale locurilor vizitate, care sunt opera lui J. Edel. Acesta intenţiona să publice împreună cu dr. Czihak o descriere a Moldovei în care să folosească însemnările şi desenele respective, dar din

---

[109] N. A. Bogdan, *op. cit.*, p. 17 - 18, 21 - 22. Cf. P. Pruteanu, *op. cit.*, p. 77 - 80. N. A. Bogdan reproduce şi listele membrilor corespondenţi din străinătate ai Societăţii pe perioada 1835-1843. Biograful P. Pruteanu selectează numai numele savanţilor celor mai de seamă din diferite centre europene; vezi P. Pruteanu, *op. cit.*, p. 78 - 80.

[110] "Albina Românească", Iaşi, din 28 ianuarie 1834; Hurmuzaki, *Documente*, XXI, p. 600, 601, 603, document DXXV, Iaşi, 1835, mai 25. Wallenburg către cancelarul Metternich despre constituirea "Societăţii de medici şi naturalişti din Iaşi" şi despre statutele acesteia.

[111] D. Ciurea semnalează succint conţinutul lucrării comune a naturalistului austriac J. Edel şi a farmacistului J. Szabo, în V. Răşcanu ş. a., *Istoricul Societăţii de medici şi naturalişti din Iaşi*, p. 22, nota 9. Vezi şi comentariul detaliat a lui Ştefan Gh. Ciulei, Nina Ciulei, Ecaterina Ciulei, *Manuscrisul cu însemnări din călătoria naturalistului Julius Edel şi a farmacistului Joseph Szabo prin Moldova, în 1835*, în *Momente din trecutul medicinei*, "Studii. Note şi documente" redactate de Gh. Brătescu, Bucureşti, 1983, p. 253 - 279. Originalul în limba germană al lucrării se află în manuscris la Biblioteca Societăţii de medici şi naturalişti din Iaşi (manuscris nr. 1487). O traducere românească liberă este publicată în Ştefan G. Ciulei, ş. a. *op. cit.*, p. 255 - 280.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

păcate acest proiect nu s-a mai realizat. S-a păstrat numai un capitol introductiv inedit din proiectata colaborare care conţine descrierea Moldovei, intitulată *Schilderung des Fürstenthums Moldau nebst Skizzen einer im Jahre 1835 unternomenen Reise durch das Land auf Verlassung der dortigen naturhistorischen Gesellschaft*, Hrsg. von dr. I. von Czihak, fürstlich Moldauisch Oberstabsartz und Julius Edel[112]. Capitolul despre bolile din Moldova urma să fie scris de dr. Czihak care beneficia la acea dată de o "experienţă de 10 ani". Din propriile observaţii pe teren făcute de J. Szábo, cu prilejul excursiei ştiinţifice din Moldova, în anul 1835, înaintate "Societăţii de medici şi naturalişti din Iaşi", J. Edel a publicat în limba germană lucrarea: *Bemerkungen über der Vegetation der Moldau nach eigenen im Jahre 1835 gemachte Beobachtungen entworfen*[113]. Czihak însuşi a publicat în anul 1836 în reviste germane de specialitate o lucrare despre vegetaţia Moldovei intitulată: *Florae Moldavicae species et genera huiusque excursionibus explicata ac secundem Linnaei systema ordinata*, în "Flora oder allgemeine botanische Zeitung", Bd. II, Regensburg, 1836[114].

Un deosebit interes etnografic, medical şi ştiinţific îl prezintă şi lucrarea colectivă a dr. Czihak împreună cu J. Szábo: *Heil und Nahrungsmittel. Farbstoffe, Nutz und Hausgeräthe welche die Ostromanen Moldauer und Walachen aus dem Pflanzenreiche gewinnen*, publicată în aceeaşi revistă "Flora" din Regensburg, Bd. 46, în anul 1863.

Cu prilejul cercetării florei şi faunei Moldovei, după propria afirmaţie a lui J. Edel, s-a avut în vedere ca "toate comorile ascunse ale ţării să fie date la lumină şi exploatate, iar Muzeul să fie îmbogăţit". S-a mai urmărit să fie cercetate şi bogăţiile solului şi subsolului Moldovei. Şi în acest domeniu dr. J. Czihak s-a distins împreună cu alte personalităţi ale epocii, membrii ai "Societăţii de medici şi naturalişti din Iaşi". Remarcabile sunt, în acest sens, iniţiativele sale în domeniul cercetării apelor minerale, a descoperirii petrolului şi a zăcămintelor minerale din Moldova.

De remarcat că în privinţa cercetării apelor minerale, încă din anul 1833 şi alţi membrii ai "Societăţii de medici şi naturalişti din Iaşi" (M. Zotta, Anton Abrahamfi) înregistrează rezultate pozitive. Ei analizează apele minerale de la Slănic, apa sulfuroasă de la Şarul Dornei, Borca, Hangu şi Strunga. Dr. Czihak însuşi, împreună cu farmacistul Fr. Humpel, cercetează izvorul de apă feroasă

[112] V. Răşcanu ş. a., *op. cit.*, p. 22, nota 10.

[113] V. D. Grecescu, *O schiţare din istoria botanicii*, Bucureşti, 1908.

[114] În N. Suţu, *Notiţe statistice asupra Moldaviei*, Iaşi, 1852, este publicată o listă a plantelor din Moldova alcătuită de dr. J. Czihak, J. Szabo, Frederic Bell. Tot aici se află publicat şi un studiu al dr. J. Czihak, *Producturile Moldaviei din câteştrei imperiile naturii şi o listă a speciilor care constituie fauna Moldovei, alcătuită după sistemul lui Linné*, de Fr. Bell, J. Szabo şi J. Czihak.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de pe malul rîului Negrişoara (ţinutul Suceava), de pe moşia logofătului C. Conachi, izvor descoperit în anul 1839 de Carol Mihalic de Hodocin[115].

În aceeaşi colaborare, dr. J. Czihak a analizat apa minerală de la Strunga iar, ulterior, izvoarele de apă sărată de la Bălţăteşti, publicând în presa vremii[116] date cu privire la compoziţia lor chimică şi indicaţii terapeutice.

Dr. J. Czihak n-a fost numai un priceput medic şi profesor de istorie naturală, ci şi un pionier al industriei naţionale şi un abil om de afaceri. Fire practică şi întreprinzătoare, el s-a numărat printre primii străini care au înfiinţat fabrici şi au introdus maşini în industria incipientă din Moldova acelei epoci. Este vorba de Societatea compusă din vistiernicul Al. Sturza, aga Vasile Pogor, J. Czihak şi librarul Fr. Bell, care obţine de la domnul Moldovei, în anul 1841, un privilegiu exclusiv, pe timp de 15 ani, pentru fabricarea "prin maşini" de "cărămizi şi oale" de acoperit casele la Iaşi[117]. Fabrica modernă de cărămizi, înfiinţată în cartierul Păcurari din Iaşi, a fost prima de acest gen din Moldova şi a intrat în funcţiune în anii 1843-1844. Presa vremii ("Albina Românească", "Curierul Românesc") a comentat favorabil evenimentul, evidenţiind meritele întemeietorului ei în "introducerea în patrie a unei fabrici atît de folositoare"[118].

Dr. Czihak a participat la o serie de alte acţiuni menite să dezvolte industria naţională şi a fost cointeresat în diverse întreprinderi capitaliste şi în afaceri cu firme germane. Printre acestea citãm: Casa de comerţ de librărie ("Bell & Co.") din Iaşi[119], fabrica mecanică de tors, depănat şi ţesut mătase, cînepă, lînă, pentru care a şi obţinut un privilegiu domnesc pe timp de 15 ani[120], sondajele pentru descoperirea de petrol pe moşia dăruită de domnitorul Gr. Ghica[121], vânzarea între anii 1857 - 1862 a vinurilor de Rhein ale firmei "Baptsman & Sohn" de la Mainz pe piaţa ieşeană[122], la care se adaugă afaceri financiare. Dr. Czihak se mai preocupă în anul 1857 de întocmirea unui regulament pentru protecţia pădurilor Moldovei, pentru finalizarea căruia va întreprinde în martie 1858 o călătorie în statele germane, din însărcinarea guvernului Moldovei[123]. În anul următor, el se implică, în colaborare cu Carol Mihalic de Hodocin, austriac de origine, într-o acţiune de anvergură de

---

[115] Rezultatele cercetărilor apei minerale de la Negrişoaia au fost publicate de dr. J. Czihak în "Albina Românească", Iaşi, 1834, nr. 65 şi în "Foaia ştiinţifică şi literară", 1844, nr. 52.

[116] Rezultatele apelor minerale de la Strunga au fost publicate de dr. J. Cizhak în "Gazeta de Moldavia", nr. 36, din 7 mai 1851. Pentru detalii vezi P. Pruteanu, *op. cit.*, p. 75 - 76.

[117] L. Boicu, *Industria în Moldova între anii 1848 şi 1864*, în *Dezvoltarea economiei Moldovei. 1848 - 1864*, Bucureşti, 1963, p. 245 - 246.

[118] "Albina românească", Iaşi, an XVI, nr. 67, din 24 august 1844, "Curierul românesc", an XVI, nr. 72, din 11 septembrie 1844; Paul Pruteanu, , *op. cit.*, p. 164 - 165.

[119] Paul Pruteanu, *op. cit.*, p. 166.

[120] *Ibidem*, p. 165.

[121] *Ibidem*, p. 166, nota 4. Informaţie din sursă familiară.

[122] *Ibidem*.

[123] *Ibidem*, p. 162 - 164.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

valorificare a zăcămintelor de cupru, fier şi cărbune din Oltenia, de lângă Baia de Aramă şi de pe lângă Baia de Fier şi a celor de fier şi aramă de pe Valea Bistriţei, din Moldova, descoperite de Carol Mihalic de Hodocin, în anul 1839. În acest scop el încheie un contract[121] cu Carol Mihalic de Hodocin care le descoperise şi încercase fără succes să le exploateze în anii 1836-1837, prin deschiderea unei prime mine de cupru la Baia de Aramă. Biograful cel mai avizat a lui Jacob Czihak, P. Pruteanu, care a avut şansa să cerceteze arhiva particulară a familiei Czihak, redă rezumativ prevederile contractului sus menţionat încheiat între părţi, la Iaşi, la 27 ianuarie 1858, caracterizând plastic înţelegerea stabilită: "Czihak a găsit în Hodocin un om cu cunoştiinţe temeinice şi cu o mare experienţă în chestiunile miniere, omul care descoperise importante zăcăminte, adevărate comori, care puteau, trebuiau să fie valorificate. Hodocin găsise în Czihak omul care a înţeles importanţa descoperirilor lui şi imensele avantaje care se oferă atât pentru el, cât şi pentru economia ţării prin punerea lor în valoare şi care avea întinse relaţii în ţară şi, ceea ce era mai important, în străinătate. Nici unul, nici altul, nu dispuneau de fondurile necesare, dar ei încheie un contract bizuindu-se pe speranţa că vor găsi sprijinul statului şi oameni de afaceri care să investească bani într-o asemenea întreprindere"[125].

În ceea ce priveşte conţinutul propriu-zis al contractului, acesta conţinea următoarele prevederi:

1. Mihalic de Hodocin se obliga să contribuie cu toate descoperirile sale, cu cunoştinţele şi experienţa căpătată la Baia de Aramă, unde încercase cu ani în urmă redeschiderea minei, pierzând cu acest prilej întreaga lui avere. El se mai obliga să ducă tratative cu proprietarii de atunci ai Băii de Aramă spre a obţine de la ei o procură pentru a încheia afacerea.

2. Czihak se obligă să găsească în Germania întreprinzători de mine cu capitalul necesar pentru a putea achiziţiona locurile cu zăcăminte şi a relua exploatarea minei de la Baia de Aramă, precum şi de a deschide noi mine de fier şi cărbune în acea zonă.

3. Orice avantaje băneşti ar rezulta pentru vreunul din ei, pentru mijlocirea afacerii, să se împartă egal şi cinstit între aceştia. De asemenea nici unul din ei nu avea voie să încheie o afacere în acea direcţie fără a asigura fiecăruia din ei o participare în acţiuni în valoare de cel puţin 2 000 de ducaţi.

4. Hodocin va putea cere întreprinderii un onorariu corespunzător cercetărilor exacte care vor trebui, eventual, continuate, pentru spijinul său la tratativele de încheiere a cumpărăturilor de terenuri, păduri ş. a.[126].

Până la urmă acest proiect nu s-a mai realizat. Fire întreprinzătoare, Czihak mai proiectează deschiderea unor mine pentru exploatarea zăcămintelor

[124] *Ibidem*, p. 166. Nota 5.
[125] *Ibidem*, p. 167.
[126] *Ibidem*, p. 167 - 168.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de fier şi de cărbune descoperite de Carol Mihalic de Hodocin pe moşia Tarcău, lângă Piatra Neamţ şi solicită în acest scop aprobarea caimacamului Moldovei, pentru a găsi în Germania capitalişti şi mijloacele financiare necesare subvenţionării deschiderii unei industrii metalurgice. Obiectivul acestei industrii, care este după concepţia lui Cziahk, "temeiul tuturor celorlalte industrii", trebuia să fie producerea de căi ferate în Moldova. Înfiinţarea industriei metalurgice naţionale, pe care dr. J. Czihak o consideră foarte utilă pentru dezvoltarea agriculturii, a industriei şi în general pentru propăşirea ţării, o vede realizată printr-o Societate pe acţiuni cu capital străin, la care, desigur, că "se vor uni şi mulţi dintre pământeni"[127]. Nici acest proiect nu s-a mai realizat dar el pune în lumină, odată mai mult, personalitatea polivalentă, pragmatismul şi spiritul întreprinzător al autorului său.

Merite deosebite şi-a câştigat dr. J Czihak ca autor al primului manual de Istorie naturală în limba română. Cercetători avizaţi[128] care au analizat lucrarea, relevând lipsurile şi meritele ei, o apreciază ca "cea dintâi încercare serioasă de a avea un limbaj ştiinţific românesc"[129], relevând faptul că manualul reprezintă "o contribuţie însemnată nu numai la popularizarea cunoştinţelor de ştiinţe medicale, ci şi la crearea şi dezvoltarea terminologiei de specialitate în limba română"[130]. În condiţiile luptei ce se dădea în acea epocă în Moldova între curentul exprimat de Gh. Asachi care lupta pentru afirmarea limbii române ca limbă de predare în învăţământul superior şi curentul opus, sprijinit chiar de domnitorul Moldovei, Mihail Sturdza, care opina pentru folosirea limbii franceze, apariţia manualului de istorie naturală a lui Czihak, în limba română, reprezenta un fapt pozitiv, care întărea poziţia lui Gh. Asachi şi a celorlalte elemente progresiste sprijinitoare ale învăţământului superior naţional în limba ţării. Dr. J. Czihak a avut în redactare ca model şi sursă documentară pentru capitolul privind regnul animal şi vegetal manualul de istorie naturală, din 1879, al naturalistului german I. F. Blumenbach, pentru capitolul privind mineralele s-a servit de manualul profesorului dr. Rheinhard Blum, de la Universitatea din Heidelberg, pe lângă care a mai folosit şi alte izvoare. El a mai inclus în manual şi observaţii proprii privitoare la vegetaţie, faună şi mineralele din Moldova, ceea ce sporeşte valoarea cărţii. În urma propunerii făcute de dr. Czihak de a ţine un curs liber de istorie naturală la 27 martie 1835, înainte de deschiderea solemnă a Academiei, el este numit profesor la Academia Mihăileană din Iaşi, unde se consemnează documentar că a ţinut cursul de istorie naturală, cu elevii clasei a patra, cu un auditoriu de 20 de cursanţi începînd cu anul şcolar

[127] *Ibidem*, p. 169.

[128] G. Atanasiu, *Cea mai veche mineralogie tipărită în limba română*, ARMSŞ, Seria III, Tom. XVI, 1940 - 1941, p. 627; N. A. Ursu, *Formarea terminologiei ştiinţifice româneşti*, Bucureşti, 1962; P. Pruteanu, *op. cit.*, p. 106 - 121.

[129] N. A. Ursu, *op. cit.*, p. 117.

[130] *Ibidem*, p. 118.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1837/1838, curs pe care îl va continua şi cu clasele superioare până în anul 1843. După unii cercetători, probabil că dr. Czihak a ţinut benevol cursul său de istorie naturală la Academia Mihăileană, încă de la numirea sa ca profesor (1835), iar în anul şcolar 1837 - 1838 el a fost oficial încadrat în bugetul Academiei. Acelaşi biograf semnalează faptul că Czihak n-a fost numai profesot de istorie naturală la Academia Mihăileană ci şi medicul acesteia[131]. De asemenea, el a făcut propuneri privind organizarea învăţământului în Moldova în calitatea sa de membru în comisia înfiinţată în anul 1838 de Mihail Sturdza, comisie care trebuia să examineze noul regulament şcolar potrivit cunoştinţelor ce aveau despre "organizarea şcoalelor aflătoare în osăbitele straturi ale Europei", sarcină de care Czihak s-a executat cu competenţă.

Merite de excepţie şi-a câştigat dr. Czihak în calitatea sa de medic şef al oştirii moldovene. El a înfiinţat cele două spitale militare de la Iaşi şi Galaţi pe care le-a organizat şi înzestrat cu personal medical calificat. Tot lui se datorează organizarea serviciului sanitar militar român. O dată cu înfiinţarea miliţiei pământene, în anul 1830, conform prevederilor tratatului de la Adrianopole, chiar de la constituirea acesteia, dr. J. Czihak, alături de dr. Peter Lieb, tot german de origine, a fost numit medic şef al miliţiei pământene. În această calitate şi-a început activitatea la Iaşi în august 1830. În anul 1834, domnitorul Mihail Sturdza a întărit numirea doctorului J. Czihak ca medic şef al oştirii moldovene, funcţie în care fusese desemnat de generalul Paul Kisseleff pentru meritele şi serviciile deosebite prin care se distinsese ca medic şef al armatei a II-a ruseşti, în războiul ruso-turc din anii 1828-1829.

După înfiinţarea "strajei pământene" (miliţia moldovenească), în lunile august şi septembrie ale anului 1830, dr. Czihak s-a preocupat de înfiinţarea unor spitale proprii ale miliţiei, la Iaşi şi Roman, urmate în anul 1832 de altul la Galaţi[132]. Paralel cu întemeierea spitalului miliţiei pământene din Iaşi se desfiinţează spitalul militar rusesc din localitate. Dr. J. Czihak a condus spitalul militar din Iaşi între anii 1830 - 1852, când a demisionat din motive de sănătate, oferindu-i-se de către statul moldovean o pensie viageră, egală cu salariul avut ca medic şef colonel. În tot acest răstimp s-a distins printr-o activitate neobosită de amenajare, organizare şi îmbunătăţire a spitalului militar, înzestrare cu personal medical calificat, adus din statele germane (dr. chirug W. Fleck, iar din 1842, după moartea acestuia din urmă, a adus pe dr. chirurg Ludowic Russ, care a activat ulterior şi la spitalul Sf. Spiridon din Iaşi şi a fost creatorul şcolii chirurgicale ieşene). Personalul ajutător necesar l-a format dr. Czihak însuşi din rândul elementelor locale.

Despre bogata sa activitate timp de 20 de ani ca medic şef al spitalului militar din Iaşi a scris pe larg şi documentat dr. P. Pruteanu. De aceea apelul la

[131] P. Pruteanu, *op. cit.*, p. 121.
[132] *Ibidem*, p. 126 - 127.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

caracterizarea ce i-a făcut-o acesta din urmă o considerăm perfect îndreptăţită. Dar să-i dăm cuvântul: "Spitalele din Iaşi şi Galaţi şi, în special cel din Iaşi, atinseseră în 1852 un nivel ştiinţific şi organizatoric tot atât de înalt ca al celor mai bune spitale civile din ţară şi a multor spitale militare vechi din străinătate. Pentru a aprecia la justa valoare spiritul organizatoric de care a dat dovadă Cihac, pe această linie, ar trebui să luăm în consideraţie faptul că în Moldova nu a existat o armată cu o tradiţie veche ca în alte ţări. Atunci când Cihac a pornit la organizarea spitalelor din ţară, abia se închega şi prima armată naţională. Serviciile sanitare şi spitalele militare din alte ţări erau rezultatul unei lungi evoluţii, de decenii şi chiar de veacuri. Cihac a reuşit într-un timp foarte scurt să organizeze spitalele la nivelul pe care îl atinseseră spitale cu veche tradiţie din străinătate"[133]. Că aşa stăteau lucrurile ne-o confirmă şi contemporanul său, diplomatul prusian J. F. Neigebauer, care reproduce, ca model şi contribuţie la organizarea stării sanitare din Moldova, raportul anual prezentat de dr. Czihak pe anul 1844 pentru spitalul militar din Iaşi, aflat sub directa sa conducere şi pentru spitalul militar din Galaţi condus de dr. August Abegg ("ein tüchtige Deutsche", după expresia lui J. F. Neigebaur), adus în Moldova tot de doctorul Czihak. Din totalul statistic privind bolile cele mai răspândite şi mortalitatea la 1 000 de persoane dintre care 760 tratate în spitalul din Galaţi, reiese că mortalitatea era foarte mică, de 1,5% şi că spectrul bolilor în armată era foarte larg, mergând de la cele mai răspândite: tifos, "febră reumatică", răniri prin arme de foc şi până la ulcer, sifilis, pneumonie, febră intermitentă ş.a.[134].

Printre realizările şi meritele cele mai însemnate ca medic militar se înscriu şi organizarea serviciului sanitar militar. Reîncadrat în armată prin decretul domnesc din 30 ianuarie 1858, la îndemnul generalului Ghica, dr. Czihak a fost ataşat statului major al oştirii în calitate de colonel-medic inspector, cu însărcinarea specială de a elabora un regulament pentru îngrijirea medicală a militarilor şi să reorganizeze serviciul sanitar militar. Totodată, avea şi misiunea să studieze reorganizarea companiei sanitare. În acest scop, dr. Czihak întreprinde o călătorie de documentare ştiinţifică în străinătate, pentru a elabora un proiect de reorganizare a serviciului sanitar militar şi un manual pentru Şcoala companiei sanitare. Rodul observaţiilor sale s-a concretizat în *Manualul pentru învăţătura soldaţilor din compania sanitară a oastei moldo-române*, publicat în limba română, după reîntoarcerea sa la Iaşi, în anul 1859 şi retipărit în 1861. Potrivit concepţiei sale, corpul sanitar trebuia să fie bine conturat sub conducerea medicului statului major. Serviciul sanitar trebuia să se compună nu numai din medici, chirurgi şi farmacişti ci şi din personal ajutător, pentru pregătirea căruia se ridica chestiunea înfiinţării companiei sanitare. Proiectul de reorganizare sanitară prevederea şi formarea de companii sanitare

[133] *Ibidem*, p. 144.
[134] J. F. Neigebaur, *op. cit.*, p. 160 - 164.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în care soldaţii erau pregătiţi prin cursuri speciale medicale, în grupe de câte 25, pentru a putea da un prim ajutor de urgenţă bolnavilor. Manualul doctorului Czihak se adresa tocmai şcoalei soldaţilor sanitari, adică a companiei sanitare. Manualul era conceput nu ca o prescurtare de tratat medical, ci ca o carte la nivelul înţelegerii soldaţilor şi trebuie să corespundă sarcinilor lor atât în timp de pace cât şi în timp de război[135]. Manualul se ocupa amănunţit de transportul bolnavilor, de acordarea primului ajutor, de îngrijirea bolnavilor în spitale în timp de pace, de o serie de intervenţii chirurgicale de mai mică proporţie.

Ministerul de război a apreciat în mod desosebit munca depusă de dr. Czihak prin editarea Manualului, primind printr-un ordin de zi special mulţumiri publice, deoarece acesta răspundea unor nevoi practice ale armatei. Şcoala de sanitari a fost organizată un an mai târziu, în anul 1860, dar cu sediul la Bucureşti şi nu la Iaşi, iar Manualul lui Czihak a fost cartea de învăţătură a soldaţilor din Muntenia, dar şi a celor din Moldova, invitaţi să participe la acea şcoală. După alte opinii, în 1859 Czihak a înfiinţat în Moldova "Şcoala companiei sanitarilor" şi apoi a publicat la tipografia Institutului "Albina" manualul său destinat "reorganizării ramurei sanitare a oastei", pe care îl semnează cu titlul de "dr. colonel Ştabului, membru al mai multor societăţi ştiinţifice, cavaler"[136]. Dar, aşa după cum bine a remarcat de biograful său cel mai avizat, "indiferent de locul unde a funcţionat acea şcoală, rămâne meritul lui Czihak de a fi fost iniţiatorul companiei sanitare şi de a fi redactat manualul care a servit apoi pentru acea şcoală"[137].

În cariera sa medicală dr. J. Czihak a îndeplinit, temporar, din septembrie 1858 până în ianuarie 1859, cea mai înaltă funcţie, în ierarhia medicală şi anume cea de protomedic al Moldovei. În septembrie 1858, la propunerea titularului postului, dr. L. Stege, care solicita un locţiitor pe durata absenţei sale din ţară, apreciindu-l foarte potrivit pentru acel post pe dr. Czihak "ale cărui merite sunt îndeobşte cunoscute", caimacamul Moldovei, Vogodiri, "apreţuind îndelunga-tele serviţii a d-sale dr. Cizhak, au binevoit a-i încredinţa *provizornica purtare a sarcinei d-lui protomedic*"[138]. *După 1859 i-a succedat dr.* Teodor Henric Czihak, nepotul şi, ulterior, ginerele dr. Czihak, născut în Viena, educat şi format la Universitatea din acel oraş, stabilit în Iaşi, în 1864.

În anul 1872 ca o încoronare şi o recunoaştere a incontestabilelor sale merite ştiinţifice, îndeosebi în dezvoltarea ştiinţelor naturale în România, la propunerea dr. Anastase Fătu, Academia Română l-a ales pe dr. Jacob Czihak membru onorific. În cursul vieţii sale dr. Czihak s-a bucurat de o mare

[135] P. Pruteanu, *op. cit.*, p. 151 - 154.

[136] Pompei Gh. Samarian, *Medicina şi farmacia* ..., II, p. 168.

[137] P. Pruteanu, *op. cit.*, p. 154.

[138] "Gazeta de Moldavia", Iaşi, din 11 septembrie 1858; P. Pruteanu, *op. cit.*, p. 150; apud G. Z. Petrescu, *Ludovic Steege, medic*, Bucureşti, 1944.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

notorietate, fiind cinstit cu înalte onoruri şi distincţii. Experienţa şi meritele sale ca medic militar au fost apreciate în cel mai înalt grad de organele militare ruseşti şi de ţarul Rusiei însuşi, care i-au conferit Ordinul Sf. Ana, clasa a III-a, Ordinul Stanislau, clasa a II-a, medialia rusă precum şi titlul de cavaler pentru serviciile aduse în războiul ruso-turc, din anii 1828-1829. În anul 1849, cu prilejul călătoriei de investitură la Constantinopole a domnitorului Moldovei Grigore Al. Ghica, dr. Czihak, care l-a însoţit pe acesta, a fost decorat de sultan cu înaltul ordin Nischan Iftichar, comandor cu briliante[139]. În 1856, el primeşte din partea regelui Prusiei un inel cu briliante ca recompensă pentru serviciile medicale acordate soldaţilor răniţi în accidentul de cale ferată de lângă Laufbach, iar în 1866 este distins de Ludovic al III-lea, marele duce de Hessen şi Rhein, cu crucea de cavaler clasa I a Ordinului Filip cel Mărinimos[140]. Domnitorul Moldovei însuşi, Grigore Al. Ghica, i-a dăruit o moşie, pe care, după surse de familie, dr. Czihak ar fi făcut sondaje şi ar fi găsit chiar o sursă de petrol[141].

Onorat, decorat şi preţuit, în ţară cât şi peste hotare, după scurte reveniri la Iaşi în perioada 1857 - 1862, când a ocupat cea mai înaltă funcţie în ierarhia medicală şi s-a manifestat favorabil Unirii Principatelor Române, în noiembrie 1862, dr. Czihak părăseşte definitiv Moldova şi se retrage, ca pensionar al statului român, în Aschaffenburg-ul natal. Deşi departe, rămâne în continuare ataşat şi preocupat de activitatea "Societăţii de medici şi naturalişti din Iaşi" cu care a rămas în strânse legături ştiinţifice, dăruindu-i spre sfârşitul vieţii colecţiile sale de minerale, petrefacte, manuscrise, un exemplar din "Flora Moldovei" a doctorului J. Szabo şi sigiliul personal, pe care îl folosea în calitatea sa de medic şef al Spitalului militar din Iaşi. În scrisoarea sa din Aschaffenburg, din 9 martie 1887, el roagă ca sigiliul să fie înmânat "Societăţii medicilor militari" din Iaşi[142]. Salutând noul suflu de viaţă şi reorganizare a Societăţii ştiinţifice ieşene, inaugurat în anul 1887, prin crearea unei anexe literare şi modificarea vechilor statute, prin scrisoarea din 16 aprilie 1888, chiar în ajunul morţii sale, bătrânul Czihak nu poate însă să nu-i apostrofeze pe literaţi şi să se opună oricărei schimbări de natură să atace "numele Societăţii şi statutele ei". Ca urmare a acestei energice intervenţii a fostului ei cofondator, Societatea şi-a păstrat până în zilele noastre numele ei iniţial, iar medicii şi-au asigurat în mod definitiv preponderenţa. Societatea şi-a consolidat, de asemenea, poziţia ei ca persoană juridică şi morală. În toamna aceluiaşi an, la 29 noiembrie 1888[143], după ce în 1886 prezidase ca "senior serbarea jubiliară a

[139] Paul Pruteanu, *op. cit.*, p. 134 - 135.
[140] *Ibidem*, p. 147, 180 - 181.
[141] *Ibidem*, p. 166, nota 4. Sursa: Arhiva particulară a familiei Czihak consultată de P. Pruteanu.
[142] *Ibidem*, p. 183; Cf. N. A. Bogdan, *op. cit.*, p. 55.
[143] P. Pruteanu, *op. cit.*, p. 190.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

vestitei Universităţi "Carola Ruperta" din Heidelberg, pe care o absolvise în noiembrie 1824, aproape nonagenar, dr. J. Czihak murea la Aschaffenburg.

Nu considerăm epuizate toate aspectele privind activitatea ştiinţifico-medicală multilaterală desfăşurată de o personalitate de cultură enciclopedică cum a fost medicul J. Czihak, în răstimpul 1825 - 1862, petrecut în Moldova. Nădăjduim însă ca demersul nostru ştiinţific să fi contribuit la o mai bună cunoaştere şi definire a meritelor celui care a adus mari servicii Moldovei pe diverse planuri: în organizarea şi modernizarea serviciului medical civil şi militar, în iniţierea unei mişcări ştiinţifice naturaliste şi a primei Societăţi medicale din România şi, la urmă, dar nu mai puţin important, în susţinerea unei acţiuni de propagandă culturală în Apus, care să informeze corect opinia publică germană cu privire la Principatele Române şi înfăptuirile lor culturale, precum şi la realizările ştiinţifice ale "Societăţii de medici şi naturalişti din Iaşi", opera sa de căpetenie. Prin întreaga sa activitate, Societatea a dat un impuls nebănuit progresului medicinii şi cercetărilor ştiinţifico-naturale, etnografice, mineralogice ş.a. din veacul trecut. Dr. J. Czihak, care a contribuit atât de hotărâtor la progresul ocrotirii sănătăţii şi a culturii în patria sa adoptivă, continuă să rămână o figură strălucită a vieţii medicale ieşene de odinioară, a cărui efigie s-a marcat adânc în conştiinţa românească. El rămâne prototipul medicului german la noi, a cărui abnegaţie, profesionalism, rară energie, corectitudine, spirit neobişnuit de organizator şi fantastică putere de muncă i-au asigurat atât în epocă cât şi în posteritate un loc unic, de prim ordin. Şi ca el atâţia alţi medici germani, dr. August Abegg, dr. Daniel Roth, dr. Oswald Dreuttel, dr. Theodor Henric Czihak şi dr. Ludovic Russ senior care au practicat medicina şi chirurgia în Iaşi în prima jumătate a secolului XIX.

Cea mai nimerită concluzie a studiului de faţă ne-o oferă specialistul român dr. G. Z. Petrescu, care, încă din 1937 stabilea cu fineţe termenii ecuaţiei influenţei elementului german asupra medicinei româneşti: "So entstand gleichzeitig mit der Gründung der ersten medizinischen Hochschule in Rumänien (1857), dem unsterblichen Werk eines genialen Franzosen (dr. Carol Davila - n. n.) notwendigerweise anfangs rein theoretisch, eine zweite unabhängige, aber zuweilen Kräftig mitwirkende, hauptsächlich praktisch gerichtete Schule in der die Erfahrung und das Beispiel die wichtigsten Rollen spielten. Wie dargestellet, waren die treibende Kräfte dieser im stillen wirkenden, aber tätigen Anstalt die deutschen Spitalärzte, Doctoren und Magister. Fleissige, hartnäckige Vorläufer der heranwachsenden einheimischen Aerzteschaft, die Sie zu bilden beitrugen. Ihr Werk bedeutet den höchsten Punkt des deutschen Einflusses in seiner ersten Etappe und mochte, obwohl bald verschollen, auch für die zweite, nach 1885 kommende vorbestimmend wirken.

Es waren ihrer nur eine Hand voll, und doch war ihr tätiger Geist wunderbar. Was haben die übrigen, ob achtzig weniger, wie Sie Fischer

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

aufgezählt hatte, eder achzig mehr, wie Bologa behauptet, für die Geschichte zu bedeuten ? Auch ohne sie war der deutsche Einfluss tatsächlich vorhanden ! "[144].

DEUTSCHE ÄRZTE IN IAŞI (DIE ERSTE HÄLFTE DES XIX.JH.)
(Zusammenfassung)

Strukturiert in zwei Teile und mit einer im Vorwort kurzen Darlegung der wichtigsten Beiträge über das geforschte Thema der rumänischen und ausländischen Geschichtsschreibung, das Studium - *Deutsche Ärzte in Iaşi in der ersten Hälfte des XIX.Jh.* - stellt in feinem Unterschieden das Problem des Einflusses und der bestimmenden Rolle des deutschen Elements in der Modernisierung des ärztlichen sanitären Bereichs in der Moldau in der estern Hälfte des vorigen Jahrhunderts dar. In diesem Sinne werden kurz die Hauptbeiträge der deutschen Ärtze mit den besten Folgen in der künftigen Entwicklung der rumänischen Medizin, die in der erwähnten Zeit in den Fürstentümer tätig waren, dargestellt.

Diese Tätigkeiten bestaden im wesentlichen in: der Anti-Pocken Impfung, eingeführt 1803 in Iaşi vom deutschen Arzt Carol Gustav Hesse und weitergeführt von den deuschen Ärtzen Carol Fröhlich, Johann Stehrer, Fr. Mayer u. a.; die Betäubung mit Äther eingeführt mit Erfolg im Jahre 1847 von den deutschen Chirurgen bei chirurguschen im Krankenhaus Colţea in Bukarest; die Antisepsis, ein Bereich in welchem sich in Iaşi der Artz, österreichischer Abstammung, Ludwig Russ, Senior auszeichnete, der 48 Jahre im Krakenhaus "Sf. Spiridon" tätig war.

Das Studium hebt auch noch den großen Beitrag der deutschen Ärtze an der Entwicklung des wissenschaftlichen Geistes und der ärztlich-pharmazeutischen Forschung hervor: Gründung der "Gesselschaft der Ärzte und Naturalisten" in Iaşi (1833) - "Societatea de medici şi naturalişti din Iaşi" -von Dr. Mihail Zotta, Absolvent der Universität in Wien, und von Jacob Chr. S. von Czihak, deutscher Abstammung aus Aschaffenburg, Doktor in Medizin zu Heidelberg (1824). Dem letzten wird in diesem Beitrag ein besonderes Kapitel gewidmet.

Es werden kurzgefaßt die inneren und ausländischen politischen, wissenschaftlichen, kommerziellen, sanitären Gründe sowie die aleatorischen und pragmatischen Faktoren dargestellt, die im XVIII.-XIX.Jh. das Zuströmen der deutschen Ärzte und Apotheker, insbesondere der sächsischen aus Transilvanien, in die Moldau und in die Walachei begünstingen.

Die Ergebnisse der Forschung bestätigen die Behauptung, daß im vierten Jahrzehnt des XIX.Jh. die Anzahl der deutschen Fachärzte im Anstieg war. Die Autorin zeigt zugleich auch die Tatsache, daß nach 1840 zu dieser Zahl auch die ansteigende Anzahl der Ärzte anderer Etnien ,dazugezählt werden müssen: Griechen, Rumänen, Juden, Ungarn u. a., Absolventen deutscher Universitäten in München, Erlangen, Berlin, Jena, Leipzig, Heidelberg, Göttingen usw., die Recht auf "freie Tätigkeit" in den Fürstentümer erhalten. Die Forschung gelangt zur Schlußfolgerung, daß in der erwähnten Zeit, einen starken, wichtigen Einfluß, mit starkem sächsisch–

[144] G. Z. Petrescu, *op. cit.*, în *loc. cit.*, p. 107.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

transilvanischen Akzent, auf die rumänische Medizin und Pharmazie existierte und ihre *Träger* waren nicht nur Deutsche, insbesondere Sachsen aus Transilvanien, sondern auch elemente andere Völker (Griechen, Rumänen, Juden, Ungarn, usw.) an deutschen Universitäten ausgebildet, die in den rumänischen Fürstentümer den deutschen Geist der Zivillisation und ärztlichen Wissenschaft einführten und somit ein starkes Element der Verbreitung der deutschen Kultur und Zivillisation im rumänischen Raum bildend.

Der zweite Teil der Arbeit ist gänzlich der Persönlichkeit des Arztes Jacob Chr. S. von Czihak (1800-1888), ein Prototyp des deutschen Arztes, erstrangige Figur im ärztlichen Leben in Iaşi, gewidmet, der eine bedeutende Rolle in der Entwicklung des wissenschaftlichen, ärztlichen und kulturellen Lebens und in der Organisierung und Modernisierung der sanitären zivillen und militärischen Dienste der Moldau in der ersten Hälfte des voringen Jahrhunderts spielte.

Das Porträt des Dr. Jacob Chr. S. von Czihak, seine polyvalente Personalität vom enzyklopedischen Typ, seine mannigfaltige Tätigkeit auf verschiedenen Ebenen in der Moldau verbrachten Zeit (1825-1862), sind in einem Ganzen dargestellt und es werden seine außerordentlichen Beiträge und repräsentativsten Ergebnisse hervorgehoben: Gründung der ersten wissenschaftlichen ärztlichen Gesellschaft in Rumänien ("Societatea de medici şi naturalişti din Iaşi" - 1833 /Gesellschaft der Ärzte und Naturalisten in Iaşi/), seine Teilnahme als Delegierter der oben erwähnten Gesellschaft am Kongreß der deutschen Ärzte und Naturalisten in Freiburg im Breisgau (1838), die partikuläre Bedeutung dieser Teilnahme zur richtigen und wahren Rezeption der kulturellen Errungenschaften im rumänischen Raum von der deutschen intellektuellen Öffentlichkeit, seine 20-jährige Tätigkeit (1830-1852) und seine besonderen Verdienste in der Organisierung des sanitären Militärdienstes in der Moldau, in der Gründung von Militärkrakenhäusern in Iaşi (1830) und Galaţi (1832), in der Herausgabe des "Handbuches für die Ausbildung der Soldaten der sanitären Kompanie des moldauisch-rumänischen Heeres", Iaşi, 1852, in rumänischer Sprache, und des ersten Naturkunde-geschichtehandbuches in der Sprache des Landes, veröffenlicht ebenfalls in Iaşi, im Jahre 1837.

Nicht vergessen sind auch andere Aspekte seiner polyvalenten Tätigkeit: die erfolglosen Vorgehen zur Herausgabe einer ärztlichen Veröffentlichung, geöffnet für alle Wissenschaftler aus dem In- und Ausland und eines wissenschaftlich-praktischen *Heftes, monatliche Zeitschrift, die sich mit allen ökonomischen und technologischen* Zweigen beschäftigen sollte (die geplante Zeitschrift "Osiris") u. a.

Die Symbolfigur dessen, der für seine besonderen wissenschaftlichen Verdienste Ehrenmitglied der Rumänischen Akademie und angesehener Mitglied mehrerer ausländischen wissenschaftlichen Gesellschaften gewählt wurde, gewinnt durch dieses gut dokumentierte und vertiefte Studium eine nötige, willkommenene Einleuchtung, Erkenntnis und Interesse.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

DUMITRU VITCU

CAROL MIHALIC DE HODOCIN ÎN MOLDOVA. IDEI ŞI FAPTE* (II)

Personalitatea atât de complexă a primului director al Şcolii de artă şi meserii din Iaşi nu s-a afirmat şi definit doar prin preocupările enunţate în domeniul urbanisticii. Chiar dacă acesta i-a reţinut atenţia cu mici întreruperi, o perioadă mai îndelungată, concomitent, el a fost atras ori s-a lansat singur în felurite proiecte industriale, nu lipsite de importanţă pentru o ţară ce se arăta tot mai preocupată - adevărată obsesie înscrisă în preambulul numeroaselor privilegii domneşti acordate întreprinzătorilor - de "a preface producturile cele crude şi de puţin valor, în manufacturi folositoare [...], ceea ce împutinează exportaţia somelor însemnătoare din ţară"[85]. Între cele dintâi reuşite, s-a numărat colaborarea sa la proiectul iniţiat de Gh. Asachi, în ianuarie 1840, privind înfiinţarea fabricii de hârtie de la Cetăţuia-Petrodava (Neamţ), proiect finalizat odată cu inaugurarea acelui obiectiv industrial în chiar ziua onomastică a domnitorului, la 8 noiembrie 1841. Obţinând privilegiul exclusiv de la Cârmuire, pe o durată iniţială de şapte ani, prelungită apoi la 12 şi solicitată ulterior la 25 de ani, după ce un astfel de privilegiu fusese refuzat, în decembrie 1838, unui alt întreprinzător (Andrei Reidenbach)[86], Gh. Asachi şi l-a asociat în afacere pe Mihalic de Hodocin, nu numai ca proiectant şi executant al lucrărilor, dar şi ca mijlocitor pentru procurarea din străinătate a maşinilor şi pentru aducerea unor specialişti, care, "prin ale lor cunoştinţe vor formarisî în acest ram şi tineri pământeni"[87]. Era, prin urmare, o prelungire în spaţiu, la scară restrânsă, a misiunii ce i se încredinţase şi la Şcoala de artă şi meserii din Iaşi.

Hodocin îşi va fi îndeplinit cu promptitudine toate obligaţiile ce şi le asumase faţă de proprietar, de vreme ce fabrica a putut fi construită şi a intrat efectiv în funcţiune în mai puţin de doi ani de la dobândirea privilegiului domnesc, iar la data inaugurării existau deja "nouă fabricanţi cu ale lor familii

---

* Prima parte a acestui studiu a apărut în vol. XXXIII/1996 al "Anuarului", p. 241 - 261. Numerotarea notelor se face în continuare.

[85] C. Turcu, *op. cit.*, p. 196.

[86] ASI, dos. 473, f. 1.

[87] *Ibidem*, dos. 752, f. 9.

Anuarul Institutului de Istorie "A. D. Xenopol", tom XXXIV, 1997, p. 233 - 249.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

[...] din Würtenberg şi alte ţări"[88], aduşi cu siguranţă de dânsul. Momentul inaugural a prilejuit o solemnitate deosebită, la care a participat şi ispravnicul ţinutului Neamţ, în al cărui jurnal notase că, împreună cu mulţimea curioşilor, cercetase "cu amăruntul toate părţile mehaniceşti" ale edificiului şi constatase că lucrarea făcea cinste realizatorului ei, Carol Mihalic de Hodocin, "după a cărui plan s-au făcut toată această fabrică vrednică a figura în oricare ţară unde de mult sunt întemeiate asemenea fabrici"[89]. Urmărind festivităţile, un corespondent local nota, în "Albina Românească" din 16 noiembrie 1841, că "pe culmea zidirii măreţe" flutura "bandiera naţională" şi că, pe arcul de triumf situat la intrare, era înscris "Întâia fabrică a Moldovei", iar pe partea-i din spate, inscripţia-urare "Fie o mie!"[90]. Acelaşi corespondent relata că, după ce asistenţa a vizitat fabrica şi clădirile aferente "din care se alcătuieşte această colonie născătoare", primind explicaţiile de rigoare de la Hodocin, sub directa supraveghere a maistrului şef a fost scoasă de sub teasc prima şarjă de hârtie filigranată "M-1841" (simbolizând iniţiala domnitorului şi anul inaugurării fabricii).

Legându-şi, aşadar, numele de debutul şi reuşita acestui important stabiliment industrial al ţării - care avea să asigure în anii următori, până în 1856, o producţie anuală de hârtie de 10 până la 20 de mii topuri, semnificând o economie la import de peste jumătate de milion lei[91] şi, în paralel cu angajamentul în curs asumat faţă de Epitropia casei apelor, Hodocin şi-a încercat şansa şi de unul singur într-o nouă întreprindere.

Astfel, în iunie 1842, probabil înainte de a pleca la Iacobeni pentru efectuarea fabricării conductelor necesare apeductului capitalei, s-a adresat guvernului moldav, cerându-i cuvenita aprobare spre a deschide însuşi "o fabrică de lumânări din seu" în Iaşi. Durata privilegiului o fixa la şase ani, precizând în demers că avea "deplină ştiinţă, prin preparaturi himice, a pregăti săul şi a face în forme lumânări de său alb, fără miros şi bine arzătoare"[92]. Autorităţile, prin Vistierie, au răspuns pozitiv cererii sale, condiţionându-i însă a ţine cont de existenţa altor două "privilegii" similare, acordate anterior, unul, vornicului Teodorache Ghica, pentru fabricarea lumânărilor de stearină şi, celălalt, mungeriilor din oraş, pentru "a îndestula obştea cu lumânări albe şi curate de său", în ideea evitării concurenţei neloiale. Totodată, i se punea în vedere - ca de altfel oricărui întreprinzător în epocă - că, dacă în termen de un

[88] *Ibidem*, f. 47.
[89] Gh. Ungureanu, *Fabrica de hârtie a lui Gh. Asachi de la Petrodava*, în "Anuarul Liceului «P. Rareş»", Piatra Neamţ, 1933-1934, p. 86 - 87.
[90] Vezi şi "Spicuitorul moldo-român", Iaşi, 1841, p. 150 - 153.
[91] ASI, Secretariat, dos. 725, f. 265.
[92] Idem, Tr. 1 316, op. 1 488, dos. 1 089, f. 1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

an de la autorizare, fabrica nu-şi va începe lucrul, "privilegiul rămâne desfiinţat şi slobod de a se da altui doritor"[93].

La 24 septembrie acelaşi an, Hodocin prezenta deja autorităţilor ieşene mostre de lumânări ce urma a le fabrica, care au fost sigilate şi reţinute ca probe calitative, atât de către beneficiar, reprezentat de Eforie, cât şi de producător[94]. O plângere a sa împotriva altui întreprinzător pentru acelaşi produs, supusul austriac Frantz Sidorovici din Lemberg, vizând anularea "privilegiului" acordat acestuia din urmă, a fost considerată de domnitor ca neîntemeiată, comunicându-i-se petiţionarului, la 19 decembrie 1842, că "este slobod a-şi deschide fabrica, fără a putea opri pe Sidorovici sau şi pe alţii de asemenea industrii pentru un obiect de obştească consumaţie"[95]. Se pare că, în cele din urmă, Hodocin a abandonat acest proiect, probabil din lipsă de timp; oricum, în noiembrie 1842 era în căutarea unui asociat în afacere[96], pe care, iarăşi probabil, nu l-a găsit pentru că, într-o sumară privire bilanţieră de mai târziu[97] asupra "slujbelor folositoare" aduse de el ţării până în 1853, fabricarea lumânărilor n-a fost cuprinsă în rândul realizărilor.

Ca o constantă a preocupărilor sale a rămas însă studiul economiei miniere, pe care l-a reluat, aprofundat şi diversificat ori de câte ori alte interese sau obligaţii i-au îndreptat paşii spre zonele montane. După prospecţiunile geologice efectuate în vara şi toamna anului 1839 în zona Dornelor şi pe valea Bistriţei, cu rezultatele deja amintite, au urmat călătoriile la Piatra, impuse de statutul său de proiectant şi constructor al fabricii de hârtie a lui Gh. Asachi. Fireşte, aceste drumuri i-au prilejuit noi sondaje "geognostice" efectuate în munţii din partea sudică a târgului, pe moşia mănăstirească Săvineşti şi pe malul apusean al Bistriţei, în perimetrul munţilor Bourul, Boghiul şi Bogoslav. Observaţiile şi propunerile sale au fost cuprinse într-un raport detaliat pe care l-a înaintat Sfatului Administrativ în toamna anului 1842 şi, prin mijlocirea guvernului, acestea au ajuns sub ochii lui Mihail Sturdza pentru rezoluţie. În esenţă, era vorba de descoperirea unor izvoare de slatină la mică adâncime şi îndeajuns de bogate spre a fi exploatate, ba chiar şi a câtorva blocuri de sare gemă, ce-i întăreau convingerea în existenţa unui masiv salin cu "întindere peste măsură de mare", ce pornea de la Ocna, pe sub Calu-Iapa, Bogoslav, Gârcina, Bălţăteşti, Slatina lângă Neamţ, urcând apoi spre Ştefăneşti pe malul Prutului şi chiar în Basarabia[98].

Pe temeiul acestor descoperiri, el recomanda autorităţilor valorificarea consistentelor rezerve salifere din ţinutul Neamţului prin deschiderea unei noi

---

[93] *Ibidem*, f. 18.
[94] Idem, Secretariat, dos. 3/1825, f. 61.
[95] Idem, Eforia Iaşi, dos. 25/1841, f. 34.
[96] Idem, Tr. 1 316, op. 1 488, dos. 1 089, f. 16.
[97] Idem, Tr. 1 768, op. 1 017, dos. 1 492, f. 186.
[98] Idem, Tr. 1 316, op. 1 488, dos. 377, f. 3.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

exploatări, în afara celor de la Tg. Ocna, după un plan ce însuşi se oferea a-l pune la dispoziţie[99]. Hodocin demonstra că exploatarea rezervelor saline de lângă Neamţ ar fi deschis largi posibilităţi de dezvoltare pentru economia Moldovei, enumerând între avantaje: mai buna aprovizionare cu sare a ţinuturilor din nord, înlăturarea dificultăţilor de transport şi diminuarea considerabilă a preţului acestuia prin folosirea cursului de apă al Bistriţei. Prin aceasta, devenea posibil utilizarea unui nou mijloc de transport al sării, pluta, care ar fi stimulat neînchipuit de mult exportul mărfii, mai ales în Turcia şi ar fi redat agriculturii apreciabile forţe şi mijloace de muncă, angajate până atunci în transporturile de sare de la Tg. Ocna spre Galaţi, Bacău şi Neamţ. Peste toate aceste incontestabile înlesniri, sublinia el, poziţia straturilor de sare descoperite ar fi îngăduit aplicarea unei noi metode "ştiinţălnice" de extracţie a sării, prin galerii orizontale, procedeu dovedit deja mai puţin costisitor decât cel învechit utilizat până atunci[100].

Domnitorul, va fi fost ori nu convins de explicaţiile lui Hodocin, le-a recomandat, potrivit uzanţelor în epocă, departamentului în competenţa căruia intrau şi exploatările saline, respectiv Vistieria Moldovei. Dar Vistieria nu putea dispune, unilateral, de deschiderea unor noi exploatări saline în ţară, ori de introducerea unor procedee tehnice, altele decât cele tradiţionale, în ocnele aflate deja în exploatare, câtă vreme venitul ocnelor era gospodărit de către stat, începând din anul 1832, prin mijlocirea arendaşilor, pe bază de contract încheiat după licitarea preţului de arendare[101]. Era nevoie, prin urmare, şi de acordul arendaşului în exerciţiu, logofătul Alexandru Vilara. Or, acesta, apreciind că deschiderea ocnei de lângă Neamţ "ar sminti din lucrarea ocnelor vechi", necesitând noi investiţii pentru procurarea uneltelor şi asigurarea forţei de muncă şi invocând cu dreptate că, prin asemenea lucrare s-ar fi încălcat prevederile contractului în vigoare, antreprenorul recomanda Vistieriei că "o asemenea punere la cale s-ar putea face numai atunci când ocnele s-ar căuta pe socoteala statului"[102]. Mai mult decât atât, el cerea cârmuirii să poruncească isprăvniciei de Neamţ ca, nu numai "să puie locuitorii să astupe acele locuri unde s-ar găsi sare la suprafaţa pământului", dar să ia şi chezăşii de la localnici că "se vor îngriji a nu se scoate sare de către nimeni, spre a nu-mi pricinui pagube"[103]. Evident, Vistieria s-a conformat cererii antreprenorului, în virtutea obligaţiilor ce-i reveneau prin contractul de arendare a ocnelor, dictând

[99] D. Vitcu, *Proiecte de reorganizare a exploatării ocnelor Moldovei (1832 - 1862)*, în CI (Seria nouă), III, Iaşi, 1972, p. 189.
[100] ASI, Tr. 1 316, op. 1 488, dos. 377, f. 6.
[101] D. Vitcu, *Arendarea ocnelor în Moldova sub regimul Regulamentului Organic (1832 - 1862)*, în AIIAI, IX, 1972, p. 29 şi urm.
[102] ASI, Tr. 1 366, op. 1 488, dos. 377, f. 9.
[103] *Ibidem*, f.13.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

părăsirea lucrărilor proiectate de Hodocin şi o severă supraveghere a acelor locuri.

Doi ani mai târziu, în 1844, Mihalic de Hodocin se afla alături de logofătul Costache Conachi în încercarea acestuia din urmă de înfiinţa o "fabrică de fier" pe moşia sa Negrişoara (Suceava), unde, prin reducerea minereului în "cuptoare şi maşini pentru sleire", special construite, s-ar fi creat posibilitatea aprovizionării cu fier brut, direct de pe piaţa internă, a atelierelor meşteşugăreşti şi a întreprinzătorilor constructori. Dobândind privilegiul cerut de la domnitor pentru aducerea mâinii de lucru de peste hotare şi scutirea acesteia de bir pe o perioadă de opt ani (cerere precedată de amenajarea exploatărilor miniere pe moşie), Conachi a început edificarea fabricii cu concursul lui Hodocin, pe malul drept al râului Negrişoara[104]. Se pare că modelul ales de Hodocin pentru construcţia acestei întreprinderi a fost fabrica de la Iacobeni a lui Karl Manz, pe care o văzuse doi ani mai înainte, cu prilejul contractării ţevilor pentru instalaţiile de apă ale capitalei. Lucrările au trenat însă vreme de doi ani, din cauze multiple ce l-au determinat pe logofăt să-şi verse năduful, într-o jalbă către M. Sturdza din 28 ianuarie 1846: "Cum dar să mai poată cineva face îmbunătăţiri şi fabrice în Moldova când împotrivirile şi smintelile nu mai contenesc?"[105]. Erau vizate, în egală măsură, atitudinea obstrucţionistă a boierului vistiernic Alecu Balş, proprietarul moşiei învecinate Broşteni, care a interzis cărăuşilor tranzitarea materialelor şi a minereului pentru fabrică pe moşia sa, apoi abuzurile săvârşite de comisia de catagrafiere a populaţiei în dauna lucrătorilor aduşi la fabrică, abuzuri care ar fi provocat risipirea acestora[106] şi, nu în ultimul rând, neînţelegerea survenită între proprietar şi constructor pe motivul invocat de primul că Hodocin îi "mâncase destui bani" fără randamentul pretins de beneficiar. Fără a-şi reproşa vreo vină şi gândindu-se probabil la Balş, poate şi la K. Mantz, Hodocin avea să noteze mai târziu că "numai scopurile egoistice ale unor oameni au dus la o neînţelegere, au împiedicat sfârşirea acestei fabrici şi au nimicit atât scopul patriotic al răposatului logofăt Conachi, cât şi ostineala lui"[107]. Pentru că, deşi "baia de her" proiectată de el a fost terminată în vara anului 1846, punerea ei în funcţiune n-a fost posibilă atunci, nici mai apoi, din motive deja cunoscute. Însă, cu toată

---

[104] G. T. Kirileanu, *Fabrica de fier* ..., p. 177; C. Turcu, *Vechi încercări de exploatare minieră în Moldova*, în SCSI, VIII(1957), fasc. 2, p. 317.

[105] ASI, Secretariat, dos. 1 574, f. 1.

[106] Idem, Tr. 1 352, op. 1 535, dos. 457, f. 8. Potrivit însă raportului întocmit de către privighetorul ocolului Muntele (Suceava), adevărata cauză a împrăştierii locuitorilor "salahori" de la Negrişoara consta în condiţiile de viaţă nesatisfăcătoare ce le fuseseră create de proprietar (Gh. Platon, *Informaţii noi privind începuturile exploatării miniere în Moldova*, în AŞUI, Iaşi, Istorie, XVI, 1970, fasc. 2, p. 160).

[107] Carol Mihalic de Hodocin, *Descrierea sinoptică a mineralelor din munţii Moldovei*, în "Foiletonul Zimbrului", Iaşi, 1855, p. 150.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lipsa lor de finalitate, stăruitoarele eforturi ale logofătului Conachi şi ale constructorului asociat, atât cât acesta din urmă l-a slujit, marchează unul dintre momentele semnificative ale evolutiei industriei metalurgice în Moldova, moment care, paradoxal, a întărit credinţa unor întreprinzători ce l-au succedat în preocupări în posibilitatea reuşitei depline.

În acelaşi an, 1846, Hodocin s-a deplasat, din împuternicirea Vistieriei Moldovei, la Tg. Ocna, spre a cerceta situaţia la zi a exploatărilor saline din zonă şi a face observaţii ameliorative. Desigur, era vizată în principal starea tehnică a acestora, dar câmpul de observaţie al specialistului a fost mult extins, fiind practic atotcuprinzător. Cercetând cu atenţie fiecare dintre cele patru ocne aflate în exploatare, în final el a întocmit un amplu raport pe care l-a pus la dispoziţia autorităţilor. Cele mai multe dintre ideile cuprinse în acesta aveau să fie reluate, dezvoltate şi publicate trei ani mai târziu, sub formă de studiu special, în "Calendar pentru români" pe anul 1849[108]. Fără a intra în detaliile raportului, se cuvine subliniată remarca preliminară a semnatarului şi anume că maniera tradiţională de exploatare a sării în Moldova, adică învechitul procedeu al gropilor în formă de con, butelie sau clopot, constituia "o adevărată sistemă de pustiere vătămătoare şi păgubitoare, nu numai pentru vremea de acum, dar şi pentru viitorime"[109]. Afirmaţia era apoi susţinută cu argumente convingătoare, în rândul cărora erau incluse observaţiile şi datele tehnice curente, lesne verificabile.

Privitivismul săpării gropilor - prin care metode rămânea neatinsă în subteran "pătura de sare cea mai curată" aflată la o adâncime de peste 100 de stânjeni, fiind expus risipei şi stratul de sare de la suprafaţă, situat în spaţiile dintre gropi - i se adăuga, în opinia lui, "lipsa cunoştinţelor mecanice" şi necunoaşterea "mijloacelor de ajutor a ştiinţei montanistice" în privinţa extracţiei sării; dispozitivele ce asigurau transportul în şi din ocnă al lucrătorilor, ca şi al sării la suprafaţă, acele "crivacuri", erau confecţionate de "lemnari ordinari", împotriva celor mai elementare norme ale mecanicii, fiind *astfel dimensionate încât, cu toate eforturile lucrătorilor şi ale animalelor* angajate în operaţiunile specifice de la gura ocnei, randamentul lor era, după opinia sa, "de 3 - 4 ori mai scăzut decât la ocnele împărăteşti din Austria"[110]. Iluminarea ocnelor cu ajutorul feştilelor sau prin arderea lemnelor era, de asemenea, considerată "mult mai costisitoare şi nepotrivită", iar organizarea procesului de producţie, mult deficitară în comparaţie cu aceleaşi exploatări saline austriece. "Lucrarea şavgăilor (a tăietorilor de sare specializaţi - n.ns.) este anevoioasă, dar permisă de abundenţa mineralului - constata el; chipul săpării este greşit [. . .], într-un loc strâmt sunt grămădiţi pre mulţi lucrători,

[108] Idem, *Sarniţele sau ocnele Moldovei*, în "Calendar pentru români", Iaşi, 1849, p. 15 - 23.
[109] ASB, Dep. Lucr. Publ. Moldova, dos. 410/1849, f. 5 - 6.
[110] *Ibidem*, f. 8.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

care, fără rânduială ştiinţălnică şi privighere, lucrează fără plan şi se încurcă şi împiedică între dânşii. Toate lucrările se fac fără întrebuinţarea mijloacelor tehnice şi numai cu osteneala şi opintirea puterilor omeneşti"[111]. O oarecare ordine în cadrul procesului de producţie ar fi fost posibilă, după aprecierea sa, prin unificarea gropilor aflate atunci în lucrare. Înainte de toate, erau însă imperios necesare lucrări de consolidare la toate ocnele şi, îndeosebi, la acea a condamnaţilor, care era "gata a se nărui". Soluţia recomandată, atunci ca şi mai târziu, de Hodocin, viza de fapt sistematizarea lucrărilor de extracţie prin extinderea spaţiului lucrativ, ceea ce ar fi condus implicit la extinderea capacităţii de producţie a salinelor noastre. Nici unul însă dintre antreprenorii ocnelor n-a reţinut aceasta idee, probabil din teama de a nu risca diminuarea cotei de profit, pe de o parte, şi de a nu periclita ordinea între lucrători prin concentrarea tuturor acestora într-o singură ocnă, pe de alta. De altfel, chiar şi unele proiecte de reorganizare a exploatărilor saline, elaborate în epocă, preconizau, din aceleaşi raţiuni conservatoare, nu extinderea capacităţilor de producţie, ci numai reducerea cheltuielilor de producţie la ocnele existente, măsură considerată mai avantajoasă pentru antrepriză[112].

Studiul publicat de Hodocin în anul 1849, însoţit de o planşă efectuată de acelaşi autor, reprezentând "o stenă la groapa ocnelor", a reprodus de fapt chintesenţa observaţiilor şi sugestiile sale formulate în 1846, cum de altfel şi precizează nota preliminară: "extract din un memoar oficial al vrednicului nostru montanist, comisul C. Mihalic de Hodocin"[113].

Tot în anul 1849 "Albina Românească" făcea referiri la prospecţiunile efectuate de "montanist" în zona Comăneşti (Bacău) în vederea deschiderii unei mine de cărbuni. Exploatarea şi acestei bogăţii naturale, a cărbunilor de pământ, i se părea vitală pentru economia ţării, corelând-o cu celelalte două direct afectate: pădurile şi metalele. Asupra acestora din urmă avea să revină doi ani mai târziu, cu un proiect de mai largă anvergură, în care se regăseau experienţa sau pregătirea teoretică a specialistului, rezultatele propriilor investigaţii din teren şi deplina cunoaştere, pe de o parte, a necesităţilor, pe de alta, a posibilităţilor. Astfel, la 21 decembrie 1851, Mihalic de Hodocin înştiinţa Departamentul Lucrărilor Publice al Moldovei că descoperise în munţii Neamţului - regiune atât de des prospectata de el - lângă satul Vaduri, din apropierea mănăstirii Bisericani, "la mai multe locuri", minereu de fier în cantităţi îndestulătoare chiar şi pentru o întreprindere mai mare. În afara minereului, aflat "într-o poziţie îndemânatecă" unei lesnicioase exploatări, "anume în Valea Pângăraciorul şi în Valea Babii, în straturi, pareţi ori stânci", remarca prezenţa cărbunilor de pământ, "conţinând multă pucioasă foarte

[111] *Ibidem*, f. 7.
[112] D. Vitcu, *Istoria salinelor Moldovei în epoca modernă*, Iaşi, 1987, p. 114.
[113] T. Codrescu, *Uricariul*, VIII, p. 210 - 214.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nimerită pentru facerea vitriolului"[114] şi a pietrei acre, pe valea Tarcăului, lângă schitul cu acelaşi nume.

Reluând unele idei cuprinse în studii mai vechi şi îndeosebi în cel din anul 1842, *Despre lucrarea băilor de metal*, montanistul susţinea, cu noi argumente, în cadrul altor trei memorii adresate aceluiaşi departament[115], necesitatea imperioasa a promovării acestui gen de industrie în Moldova, efectuând o minuţioasă demonstraţie a posibilităţilor de transpunere în practică a proiectului preconizat. Prelucratele din fier, arată el, nefiind "articule de modă, ci o întrebuinţare necontenită pentru fiecare clasă a societăţii", semnifica o valoare constantă, ceea ce le conferea "cea mai sigură trecere sau vânzare pe piaţă"[116]. Invocând experienţa universală, el aprecia că, dintre toate întreprinderile industriale cunoscute în epocă, "fabricile de fier dau un venit mai sigur", care, în împrejurări favorabile, putea fi foarte ridicat. Iar astfel de împrejurări nu lipseau Moldovei, care, pentru fierul importat în vederea confecţionării celor mai simple unelte şi instrumente agricole ori de uz casnic "tributul ce pe tot anul plăteşte staturilor străine este, fără îndoială, mai simtitor decât acela ce astăzi ţara dă Înaltei Porţi"[117]. Prospectările efectuate în zonă îl îndreptăţeau să recomande înfiinţarea a două topitorii, una la Gârcia, pe moşia mănăstirii Bistriţa şi, cealaltă la Gura Tarcăului, pe moşia mănăstirii Pângăraţi. Ca argumente, invoca existenţa "la opt deosebite puncturi" (însemnate pe harta anexată memoriului) a unor bogate resurse de minereu ce ar fi asigurat, după opinia sa, o producţie anuală de circa 30 000 cântare (aproximativ 1 704 tone) de fier[118], cum şi întinsele păduri de fag, care, printr-o exploatare ratională puteau asigura combustibilul necesar pentru cel puţin două băi" cu o capacitate anuală de producţie de 5 - 60 mii cântare. Aceste două elemente, minereul de fier şi combustibilul, la care adăuga locurile necesare pentru zidirea fabricii, pentru hrana lucrătorilor şi a vitelor întrebuinţate, constituiau ceea ce Hodocin numea "capitalul fundamental". Dobândirea lui de la proprietarii de drept (mănăstirile) era la îndemâna oricărui întreprinzător, în condiţii avantajoase ambelor părţi, iar valoarea globală a acestuia era estimată la peste 20 000 galbeni. Dar organizarea "băilor" de fier necesita, în viziunea lui, în afara capitalului fundamental, şi un "capital lucrător", realizabil prin "adunarea de acţionari pământeni şi străini", în condiţii care să permită finalmente preluarea tuturor acţiunilor de către principalul întreprinzător al stabilimentului[119]. Simplitatea proceselor tehnologice la o astfel de întreprindere îngăduia recrutarea şi utilizarea lucrătorilor necalificaţi din împrejurimi, care, în scurtă

[114] ASB, Dep. Lucr. Publ. Moldova, dos. 458/1851, f. 1 - 4.
[115] BAR, Documente, pach. DCCVI/20, 203 şi 204.
[116] *Ibidem*, doc. 202.
[117] *Ibidem*, doc. 203.
[118] 1 cântar = 44 ocale sau 56,80 kg (Cf. N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 271).
[119] BAR, Documente, pach. DCCVI, doc. 203.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

vreme, ar fi deprins meşteşugul, inclusiv a ţiganilor mănăstireşti "mai ales la o fabrică de cuie". Iar rentabilitatea întreprinderii, depindea, în aceeaşi concepţie, în afară de ieftinătatea braţelor de muncă, de ieftinătatea minereurilor, a cărbunilor de pământ şi a transportului acestuia de la bazinul de exploatare până la fabrică, de preţul fabricatelor şi de concurenţa altor întreprinderi de profil, în sfârşit, de organizarea raţională a producţiei şi, fireşte, de capacitatea de producţie a fabricii.

Prin cercetarea comparativă a tuturor împrejurărilor ce puteau influenţa evoluţia unei astfel de întreprinderi, Hodocin ajungea la concluzia că Moldova oferea în acel moment suficiente condiţii pentru ca proiectata "fabrică de fier de la Vaduri-Tarcău să realizeze producţii mai mari decât cele înregistrate, bunăoară, de fabrica Blansko din Moravia (75 000 cântare fier în anul 1845)[120] şi profituri net superioare celor obţinute la "moara de vapori", ori la "fabrica de stearină" din Iaşi.

Spirit lucid, realist, el recomanda multă chibzuinţă în stabilirea proporţiilor lucrării, sugerând pentru început "înfiinţarea unei fabrici de fier mici", după modelul celei de la Bucşoaia de lângă Gura Humorului, a cărei construcţie, plus "întreaga instrucţie", necesitase iniţial mai puţin de 5 000 galbeni, în condiţiile înfruntării unor dificultăţi sporite. Or, bogăţia şi calitatea deosebită a minereului de la Vaduri, permiţând producerea încă din primul an a celui mai căutat sortiment de fier ("ceaun vărsat") importat masiv până atunci din străinătate, prefigura încă din start "un venit însemnat şi sigur", care ar fi sporit considerabil după înfiinţarea unei fabrici de cuie şi a alteia de unelte. Diversificarea producţiei, proces menit să asigure piaţa internă cu instrumentarul agricol strict necesar, era concepută prin valorificarea mijloacelor hidraulice, a apei şi ciocanelor, sporind astfel rentabilitatea întreprinderii. Pornind de la premiza existenţei "capitalului fundamental", el îşi concentra atenţia asupra celui "lucrător", încredinţat fiind că lesne ar fi găsit "părtaş în ţări străine cu capitaluri însemnate spre înfiinţarea unei fabrici de fier de o întindere mai mare", după cum nu excludea posibilitatea aflării în ţară a unui "număr agiuns de acţioneri", dar numai pentru o întreprindere mică sau mijlocie.

Buna sa intenţie a mers până într-acolo încât, erijându-se în coacţionar al întreprinderii, a şi întocmit un proiect de memoriu însoţit de proiectul contractului de învoială între societari şi mănăstirea Bistriţa, ambele documente având ca destinatar guvernul, în speranţa că acesta va sprijini, va înlesni, va asigura şi va întări după formă condiţiile "pe care se razimă înfiinţarea şi statornicirea acestei întâi băi de fier în Moldova"[121]. În numele "asociaţiei de acţii", pe care o vedea şi spera realizabilă, de vreme ce lăsa spaţiu liber în text pentru notarea numelor acţionarilor, Hodocin apela deci la intervenţia statului

[120] *Ibidem*, doc. 202.
[121] *Ibidem*, doc. 201 şi 204.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pentru a înlesni acesteia arendarea "locurilor, a pădurilor şi a pietrelor de fier aflătoare pe moşiile mănăstirilor Bistriţa, Bisericani şi Pângăraţi, pe temeiul unor condiţii apreciate ca folositoare ambelor părţi. Acestea, în număr de 18, sunt edificatoare în privinţa cadrului general, a posibilităţilor şi a perspectivelor ce trebuiau asigurate dezvoltării întreprinderii proiectate[122].

Este însă puţin probabil ca administraţiei mănăstirilor în cauză să-i fi parvenit textul proiectului de contract, după cum la fel de improbabilă este şi cunoaşterea de către destinatar a cuprinsului memoriului însoţitor, de vreme ce nici un alt document din epocă, oficial sau neoficial, nu semnalează vreo reacţie. Încât, aceste strădanii ale lui Mihalic de Hodocin în direcţia dotării economiei Moldovei cu o întreprindere industrială de însemnătate majoră n-au depăşit, ca şi în alte cazuri, stadiul de proiect. "Asociaţia de acţii" preconizată, de existenţa căreia era condiţionată înfiinţarea "băii" de fier de la Vaduri-Tarcău, a rămas doar intenţie, nematerializată din pricina aceloraşi cauze generale care au decis şi soarta altor iniţiative mai vechi, ori de dată mai recentă. Lipsa de capital, a forţei de muncă liberă, a echipamentului tehnic corespunzător, menţinerea suzeranităţii turceşti care facilita concurenţa străină şi inspira neîncrederea posesorilor de capital din ţară în rentabilitatea proiectatelor întreprinderi cu caracter industrial, starea de înapoiere în care se aflau căile şi mijloacele de comunicaţie şi, nu în ultimul rând, persistenţa fricii, a lipsei de curaj încă evidentă în viaţa economică a ţării, sunt tot atâţia factori care au condus, fie la înnăbuşirea în stadiu de proiect a multor iniţiative, fie la falimentul unor reuşite parţiale.

Hodocin a rămas însă statornic în propriile-i convingeri privitoare la necesitatea înfiinţării unei "fabrici de fier" în Moldova, reluând şi dezvoltând pe alocuri ideile sale mai vechi în cuprinsul amintitului studiu publicat în anul 1855, *Descrierea sinoptică a mineralelor din munţii Moldovei*. Voindu-se o sinteza informativă din perspectivă geognozică asupra resurselor minerale existente în zonele montane cutreierate de-a lungul anilor, cu vădită predilecţie pentru valea Bistriţei, lucrarea este în acelaşi timp o nouă şi veritabilă pledoarie a autorului în favoarea dezvoltării "spiritului de spiculaţie" al moldovenilor într-o ramură a industriei de care depindeau, în mare măsură, toate celelalte, plus agricultura şi comerţul. Analiza, localizarea şi estimarea cantitativă a nu mai puţin de 29 specii de minereuri şi minerale întâlnite din care expediase câte o mostră la expoziţia universală de la Paris[123], îl îndreptăţeau să afirme că "Moldova este înavuţită şi cu producte minerale subterane şi că în viitorime va avea băi proprii de fier, aramă, plumb, argint şi foarte sigur că şi de aur". Disponibilităţile de ordin natural şi uman existente pe valea Bistriţei le aprecia ca fiind superioare celor ale "învecinatei fabrici" de la Iacobeni, unde, după

[122] Pentru detalii, D. Vitcu, *Preocupări şi iniţiative* ..., p. 69 - 71.

[123] "Foiletonul Zimbrului", Iaşi, nr. 19, 29 mai 1855, p. 150.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

informaţiile sale, numai în cursul anului 1853 proprietarul realizase un câştig net de 156 958 florini (sau 1 177 165 lei), iar slujbaşii săi, 198 000 florini (respectiv 2 225 000 lei). Totodată, considera necesare câteva precizări referitoare la împrejurările nefinalizării fabricii lui Conachi de la Negrişoara, respingând suspiciunea proastei gospodăriri a fondurilor din parte-i şi angajându-se public să-şi ofere şi în viitor concursul oricărui întreprinzător autohton, dispus a înfiinţa un stabiliment asemănător, "cu un rezultat sigur şi folositor pentru zilnica producere a 200 ocă fier, cu un capital de 2 000 galbeni"[124]. Să mai notăm că, în preambulul studiului din 1855, el reitera şi ideea organizării asociaţiilor sau companiilor "prin acţii", declarând hotărât: "mijloacele nu ne lipsesc, numai voinţă şi fermitate să fie şi apoi toate vor izbuti şi înflori"[125]. Dar, aceste din urmă însuşiri s-au dovedit deficitare la nivelul factorilor economici moldoveni, făcând de prisos, cel puţin la mijlocul veacului trecut, existenţa mijloacelor invocate de analist.

Ceva din îndemnul lansat contemporanilor săi a trezit însă şi oarecari reverberaţii. În 1857, de exemplu, Iacob Cihac a repus pe tapet proiectul din 1851 - 1852 al montanistului, solicitând de la caimacamul Moldovei, N. Conachi Vogoride, privilegiul înfiinţării unei "băi de fier" la Tarcău, unde, menţiona el, Mihalic de Hodocin descoperise pe moşiile mănăstireşti minereu de fier de bună calitate şi cărbune de pământ[126]. Intenţia a fost stopată, după toate probabilităţile, de aceleaşi cauze mai sus pomenite, la care se vor fi adăugat şi împrejurările politice speciale prin care trecea ţara atunci.

Surprinzătoare poate părea implicarea montanistului Hodocin într-un domeniu al vieţii economice aparent depărtat de profilul pregătirii şi al competenţelor sale dezvăluite până atunci, anume în cel al transporturilor. După câteva proiecte succesive de realizare a unei căi ferate în Moldova, între anii 1841 şi 1846, avansate de întreprinzători autohtoni sau străini în scopul înlesnirii circulaţiei mărfurilor pe axa nord-sud până la Dunăre[127], în anul 1851 N. Suţu preconiza, în premieră, construcţia unei astfel de căi care să traverseze Moldova de Jos de la est la vest, între Tg. Ocna şi Galaţi[128]. Calea ferată proiectată ar fi deservit, în viziunea economistului, nu numai transportul sării de la ocne la Galaţi, ci şi pe acel al mărfurilor de import, de la poarta fluvială spre interiorul ţării; în perspectivă, linia urma a fi prelungită până la Roman, deschizându-se astfel calea valorificării prin export a cerealelor din zona nordică a ţării. Aceste considerente au şi fundamentat "legiuirea pentru înfiinţarea unei căi de comunicaţie de la Ocnă la Galaţi, alcătuită din raiuluri şi

[124] *Ibidem*.
[125] *Ibidem*, p.145.
[126] C. Turcu, *Activitatea tehnico-economică* ..., p. 196.
[127] L. Boicu, *Transporturile în Moldova*, în vol. *Dezvoltarea economiei Moldovei*, p. 467.
[128] BAR, Mss. Rom, 1 031, f. 89 - 95.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

slujită cu vagonuri trase de cai", votată de Divanul obştesc la 15 martie 1852 şi sancţionată de domn la 26 martie acelaşi an[129]. Punerea în aplicare a legii a fost însă amânată mereu, pe de o parte, din lipsa mijloacelor materiale ale statului şi, pe de alta, datorită contraproiectului întocmit, la 1 mai 1853, de Mihalic de Hodocin în aceeaşi chestiune.

Prezentând domnitorului, comparativ cu realizările în materie din Germania sau Belgia, posibilităţile de realizare a unei căi ferate între cele două localităţi, el îşi exprima convingerea că asemenea lucrare ar fi depăşit cu mult mijloacele existente în ţară, că ar fi fost de prisos şi că, înfăptuită, n-ar fi asigurat nici măcar jumătate din cota de profit scontată. În opinia sa, calea ferată preconizată de N. Suţu ar fi costat atunci ţara minimum 22,5 milioane lei, întrucât s-ar fi impus automat "facerea unui pod costisitor peste Siret, cum şi iezături şi viaducte mult mai costisitoare în apropierea Galaţiului"[130]. Demonstrarea inutilităţii şi inoportunităţii unei astfel de căi de legătură între Tg. Ocna şi Galaţi îi servea lui Hodocin drept suport pentru a lansa un nou proiect vizând punerea în valoare a cursului apei Siretului pentru efectuarea transporturilor de sare către portul dunărean.

Inspirat, probabil, de încercările anterioare de navigabilizare a Siretului[131], el recomanda utilizarea, după model transilvănean, a dubaselor de sare trase de remorchere, pe ruta Adjud-Galaţi. Pe o astfel de dubasă, cu numai trei oameni, se puteau transporta 30 - 44 mii ocale de sare, iar un remorcher, uşor de procurat în străinătate şi având o putere de 18 cai, "putea duce în gios la Galaţi şi iarăşi înapoi la Adgiud 5 până la 8 dubase de sare". Coroborând necesităţile cu posibilităţile, Hodocin conchidea că "prin mijlocirea a două asemenea remorchere şi 10 până la 15 dubase de sare, s-ar putea transporta la Galaţi mult mai ieftin decât în prezent 10 milioane oca în 20 transporturi, prin care mijloc miile de cărăuşi, care acuma numai cu paguba lor transportează sarea, s-ar putea economisi cu folos însemnător pentru agricultura sau economia patriei".

Raţionamentele sale, chiar dacă n-au ispitit imediat pe vreun *întreprinzător, vor fi fost avute în vedere de antreprenorul ocnelor, postelnicul* Constantin Ciocan, care, achiziţionând din străinătate un remorcher şi 8 şlepuri, a deschis în primăvara anului 1858 seria curselor de transport al sării pe Siret, însă numai de la Călieni şi Vadul Roşca până la Galaţi[132]. Restul drumului,

---

[129] ASB, Dep. Lucr. Publ. Moldova, dos. 379/1852; *Manualul administrativ al Principatului Moldovei*, II, Iaşi, 1856, p. 94.

[130] ASI, Documente, pach. 539/117. Calculele sale par întrucâtva exagerate, de vreme ce N. Suţu, întemeindu-se pe studiile inginerului francez aflat în serviciile guvernului moldav, Beguin, estimase costul total al cheltuielilor la numai 6 milioane lei (Cf. N. Suţu, *Opere economice*, Bucureşti, 1967, p. 335).

[131] L. Boicu, *op. cit.*, p. 458 - 459.

[132] I. Ionescu, *Navigabilitatea Siretului*, în "Natura", VIII, octombrie 1912 - iulie 1913, p. 6 - 8.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

respectiv distanţa între Tg. Ocna şi Călieni, rămânea tot pe seama tradiţionalei şi costisitoarei căruşii.

La exact o săptămână după prezentarea contraproiectului amintit, la 8 mai 1853, Hodocin se adresa iarăşi domnitorului, de astă dată într-o chestiune personală, tânguindu-se în legătură cu renunţarea la serviciile lui din partea guvernului moldav. Amintea cu acel prilej principalele servicii făcute ţării de la venirea sa în Moldova, regretând că fusese "dipartat din slujbă fără vreo cercetare sau pricină binecuvântată"[134], încă de la 1 februarie acel an. În realitate, era vorba de pensionarea sa, survenită, e drept, prematur (la 51 ani), ca urmare a şubrezirii sănătăţii şi a "puterii vederii", cum însuşi recunoştea, moment de strâmtoare materială, dar şi de derută sufletească. Evident, o activitate bogată şi multilaterală, precum cea desfăşurată de Mihalic de Hodocin de-a lungul celor 15 ani petrecuţi până atunci în Moldova, nu se putea încheia brusc, de vreme ce omul de gândire şi de acţiune se considera capabil încă de performanţe. Dar anvergura şi numărul acestora înregistrează o constantă şi dramatică reducere, cauzată probabil de starea sănătăţii sale.

În cursul aceluiaşi an, până în iulie 1853, mai activa încă în calitate de redactor responsabil, alături de Leon Filipescu, la publicaţia mensuală "Săteanul" (adaos la "Buletinul oficial al Moldovei")[135], dezvăluind sau reconfirmând afinităţi pentru cercetarea şi problematica economiei agrare, domeniu pe care nu l-a părăsit definitiv după înlocuirea lui Ion Ionescu de la Brad în Comisia Centrală de agronomie şi economie rurală. Ca dovadă în acest sens poate fi amintit şi documentatul său articol consacrat albinăritului şi publicat în anul 1848, în cuprinsul căruia, plecând de la tradiţia istorică şi de la importanţa economică a unei îndeletniciri multiseculare, traversa critic prezentul spre a oferi sugestii pentru viitor şi, în primul rând, utilizarea şi generalizarea stupilor sistematici[135].

În vara anului 1854, Mihalic de Hodocin, acompaniat de soţia sa Agnes, a plecat la Bucureşti "în ale sale treburi" neprecizate, pe o durată declarată de 11 luni[136]. Trecerea prin Focşani îi va fi prilejuit un popas mai îndelungat, pentru că, la întoarcerea sa în capitala Moldovei, se adresa cu un nou memoriu domnitorului Grigore Al. Ghica, datat 2 august 1855, având ca subiect acuta criză de apă potabilă a locuitorilor de pe ambele maluri ale Milcovului. El observase că fântânile existente erau secătuite, iar "aflătoarele două cişmele dau numai puţină apă şi aceea este sărată, glodoasă şi nesănătoasă". Ca şi în alte situaţii şi în acest caz recomanda o soluţie ce presupunea "cheltuieli foarte moderate prin aplicarea mijloacelor hidrotehnice, care, în alte ţări, de multă

[134] ASI, Tr. 1 768, op. 2 017, dos. 1 492, f. 186.
[135] N. Hodoş - Sadi Ionescu, *Publicaţiile periodice româneşti*, I, Bucureşti, 1913, p. 650.
[135] C. Mihalic de Hodocin, *Albinele*, în "Calendar pentru români", 1848, Iaşi, p. 28 - 33.
[136] ASI, Secretariat, dos. 1 841, III, f. 277.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

vreme cu folos sunt întrebuinţate"[137]. Soluţia propusă consta în captarea izvoarelor existente în preajma localităţii şi adunarea debitelor lor într-un singur bazin, din care, "prin mijlocirea unei maşini ridicătoare de apă, purtată cu patru boi sau cai", apa urma a fi transferată într-un alt bazin, superior, de unde apoi putea fi distribuită în urbe. Cu ajutorul acelor "maşini ridicătoare cu ţevi sugătoare" (motopompe - n. ns.) - ale căror planuri, preţ de cost şi modalitate de achiziţionare le anexa memoriului, cu precizarea că "în Praga de multă vreme sunt în întrebuinţare" - Hodocin întrevedea şi posibilitatea utilizării apei din râul Milcov, după filtrarea prealabilă a acesteia, într-un "bazin limpezitor, bine construit".

Domnitorul Moldovei s-a arătat favorabil proiectului întocmit de "idraulicul" Hodocin, recomandându-l Sfatului Administrativ şi Eforiei târgului Focşani pentru punerea în lucrare, iar Departamentul Lucrărilor Publice l-a şi imputernicit pe inginerul francez Mornand cu studiul aspectelor sale tehnice şi avizul de rigoare. Din păcate, ne lipsesc alte informaţii relative la acest proiect, ca şi la preocupările imediat ulterioare ale autorului său.

Abia în vara anului 1857 îl regăsim pe Mihalic de Hodocin solicitând caimacamului Vogoride acordarea unui privilegiu, pe termen de 15 ani, pentru înfiinţarea în Moldova a unei fabrici de praf de puşcă, "după neaparata trebuinţă ce urmează de asemenea material pentru miliţie şi pentru facerea drumurilor". Autorităţile, prin acelaşi Departament al lucrărilor publice, i-au încuviinţat cererea sub următoarele condiţii: să fie dator a vinde la un preţ prestabilit o anume cantitate de praf din producţia fabricii, pentru trebuinţele miliţiei şi pentru lucrările obşteşti; pentru prisosul producţiei, proprietarul era îndreptat a pretinde orice preţ de vânzare; pentru construcţia fabricii i se oferea cu embatic un loc în suprafaţă de două fălci la Gheuca, lângă apa Tarcăului, pe moşia mănăstirii Pângăraţi; totodată, i se avansa suma de 9 mii lei "din leafa sa de inginer al statului" şi i se aproba "un concediu în două rânduri câte patru săptămâni pentru punerea la cale a fabricii". Această ultimă condiţie, de fapt *înlesnire, dovedeşte că la acea dată Hodocin îşi redobândise poziţia oficială* în cadrul departamentului, după pripita-i pensionare din anul 1853. Un argument în plus în acest sens este şi faptul că, aproximativ în aceeaşi vreme, la 20 septembrie 1857, administraţia capitalei solicita prezenţa specialistului Hodocin în cadrul comisiei de studiu al proiectului prezentat de Johan Levandovschi, privind iluminarea cu gaz (gazogen) a oraşului Iaşi[138], demers ce a avut un caracter oficial, specific funcţionarilor publici, nicidecum unul particular. De altfel, şi "actul de îmbezmânare", semnat cu Mitropolia Moldovei la 29 noiembrie 1857, pentru cele două fălci de pământ necesare noii sale

[137] *Ibidem*, dos. 1 902/1855, f. 1.

[138] Idem, Tr. 1 772, dos. 38 292, f. 1; C. Turcu, *op. cit.*, p. 195.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

întreprinderi, îi consemna calitatea de "montanist al Departamentului Lucrărilor Publice"[139].

Proiectul fabricii de praf de puşcă avea să fie finalizat de Hodocin, nu însă în termen de un an, cum i s-a cerut. În ianuarie 1860, el mai solicita o suprafaţă de teren necesară pentru construirea unei rafinării de silitră şi alte încăperi pentru personal, precum şi adoptarea unor măsuri administrative vizând securitatea fabricii, periclitată de o recentă explozie. Mai important este însă faptul că, la 29 februarie 1860, Ministerul Lucrărilor Publice al Moldovei notifica oficial, în răspunsul pretins de Curtea de confirmări, ştirea potrivit căreia "fabrica de praf privilegită dumisale Mihalic de Hodocin este înfiinţată şi funcţionează, prin urmare, privilegiul dat este lucrător"[140]. În această afacere, afectată întrucâtva de avaria provocată fabricii la începutul anului şi care necesitase noi fonduri pentru reparaţii, Hodocin şi l-a asociat pe Moriţ Katz, vânzându-i mai întâi jumătate de fabrică[141], iar în luna februarie a anului 1861, renunţând şi la cealaltă jumătate în favoarea aceluiaşi fost asociat[142]. Actul de vânzare-cumpărare, oficializat de Curtea de întăriturі, a şi fost publicat în "Monitorul oficial" nr. 140, din 29 martie 1861. Astfel se încheia şi cea din urmă preocupare industrială a neobositului montanist, pentru că un alt angajament al său, convenit cu Ministerul lucrărilor publice în octombrie 1860, în vederea iniţierii unor lucrări pe râul Bistriţa, spre înlesnirea plutăritului[143], se pare că n-a mai fost onorat.

Alte informaţii privitoare la persoana sa, după vânzarea fabricii de la Gheuca-Tarcău şi până la amintita donaţie a propriei biblioteci, făcută de Agnes Hodocin după moartea soţului, nu mai avem. Mărturisim însă convingerea că cele cunoscute până acum despre el sunt suficiente pentru a sustrage nedreptei uitări un nume reprezentând o personalitate de primă dimensiune a ştiinţei şi vieţii economice româneşti în deceniile de mijloc ale veacului trecut.

Activând în Moldova într-o vreme în care societatea românească, în ansamblul ei, a fost supusă unui proces de transformări structurale şi de adaptare la cerinţele modernizării din varii perspective, Carol Mihalic de Hodocin şi-a depăşit condiţia de angajat oficial al statului şi expert pentru un anume domeniu, devansându-i pe toţi ceilalţi contemporani ai săi cu statut similar, printr-un generos profesionalism, prin gama variată a competenţelor afişate fără ostentaţie, prin dimensiunea proiectelor şi semnificaţia înfăptuirilor şi, nu în ultimul rând, prin devoţiunea exemplară pentru această a doua lui

[139] ASI, Tr. 1 774, op. 2 022, dos. 231, f. 13.
[140] *Ibidem*, f. 11.
[141] *Ibidem*, f. 16.
[142] *Ibidem*, f. 40, 44.
[143] *Ibidem*, f. 30, 42.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

patrie care a fost Moldova şi a cărei prosperare economică, în primul rând, a slujit-o constant prin puterea cuvântului scris, ca şi prin faptă.

Neîndoielnic, cel mai frumos omagiu închinat până azi personalităţii sale aparţine marelui poet şi neîntrecut gazetar Mihai Eminescu, care, republicându-i, în "Curierul de Iaşi" din 25 iulie 1876, binecunoscutul studiu privind "băile" de metal, scria: "Lucrarea [...] este veche în privinţa timpului, scrisă fiind în anul 1839[144], în urma însărcinării ce i se dăduse d-lui Carol Mihalic de Hodocin de a face cercetări geognostice în munţii Moldovei. Totuşi, nu ştim ca până acum să se fi utilizat sfaturile pe care le dă autorul sau să se fi folosit cineva de descoperirile sale. Din acest punct de vedere, lucrarea are valoarea actualităţii, căci atât foloasele în perspectivă pe care le-ar prezenta lucrarea minelor, cât şi locurile în care autorul a descoperit straturi de metal, nu sunt azi mai mult cunoscute decât la 1839! Afară de aceea, scrierea mai e de însemnat prin împrejurarea că e, desigur, *una din cele dintâi scrieri româneşti cuprinzând vederi de economie politică* (subl. ns.), într-o vreme în care nimeni nici visa la asemenea lucrări. Despre limbă nu mai vorbim. Ea este mai bună decât limba tuturor jurnalelor politice de azi"[145]. Iată, aşadar, o sugestivă şi autorizată apreciere, chiar dacă fragmentară, asupra uneia dintre modalităţile de exprimare şi de afirmare în epocă a celui care a fost, nu doar publicistul sau montanistul, ci şi profesorul sau îndrumătorul, tehnicianul sau hidrologul, economistul sau urbanistul, apicultorul sau naturalistul, în sfârşit, întreprinzătorul sau industriaşul Carol Mihalic de Hodocin. Paleta extrem de largă a preocupărilor, esenţa ideilor şi a proiectelor, natura şi importanţa înfăptuirilor în cele peste două decenii de viaţă şi activitate în slujba ţării de adopţiune, îi revendică recunoaşterea meritelor şi locul cuvenit în istoria gândirii şi practicii economice româneşti, istorie care până azi i s-a arătat vitregă.

[144] În realitate, cercetările au fost efectuate în cursul anului 1839, rezultatele fiind publicate, precum am menţionat deja, doi ani mai târziu în "Spicuitorul moldo-român" din iunie-septembrie 1841, p. 17 - 35.

[145] "Curierul de Iaşi", IX, nr. 71, 25 iunie 1876, p. 3.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

CAROL MIHALIC DE HODOCIN IN MOLDAVIA. IDEAS AND FACTS
(Summary)

The case of Carol Mihalic de Hodocin should be considered one of the best exemples of how allogeneous people directly contributed to the emergence of modernization process in Moldavian society during the previous decades of the making of Romanian national state in 1859 by the union between Moldavia and Wallachia.

As a Hungarian native, primarily instructed as a geologist and economist, Carol Mihalic de Hodocin (b.1802-d.1862) came in Moldavia in 1838, being invited - at the suggestion of the great Romanian scholar, Gheorghe Asachi - by the Hospodar of Moldavia, Michael Sturdza.

Taking into account the general and specific circumstances of Hodocin's coming in Moldavia, both parts of this paper (the first part was published in the previous volume of *Anuarul...*), put in evidence his particular abilities, not only theoretical, but practical too, in various fields of activity: organizing of the first arts and handcrafts school in Iaşi (1841), founding of some precapitalist factories (in Iaşi, Neamţ, and Suceava districts), prospecting mineral, metal and forest resources in the Moldavian mountains and Bistriţa valley, some very important urbanization works and improvements s.o. Full of suggestion for his intellectual horizon could be Hodocin's private library, which his widow, Agnes, donated to the University Library of Iaşi in 1862.

For more than two decades, Carol Mihalic de Hodocin was a real counsellor of the Moldavian Government, an enterprising man, whose high knowledges and useful initiatives undoubtedly helped his adopted country on the way of prosperity and progress.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

DUMITRU ŞANDRU

IMIGRAREA ŞI EMIGRAREA EVREILOR (1944-1948)

La data înlăturării mareşalului Ion Antonescu de la cârma ţării, diferenţierile în starea economică a populaţiei evreieşti din România au devenit mai pronunţate decât fuseseră în momentul venirii lui la putere. Marea masă a evreilor a fost proletarizată, ca efect al aplicări legislaţiei rasiale[1]. Mulţi dintre evrei au pierdut pe această cale, dacă nu întreaga avere, cel puţin cea mai mare parte din ea. Persoanele întemniţate în lagărele din România pentru învinuirea că ar fi activat în organizaţiile politice de extremă stângă sau pentru că ar fi simpatizat cu ele au fost deposedate complet de bunuri. Imigranţii din Germania ori refugiaţii de după 1939 din ţările ocupate de armatele ei nu şi-au putut aduce decât cel mult obiecte de uz personal. Apoi, când guvernul german a început să retragă din Transnistria pe evreii deportaţi din Basarabia, din nordul Bucovinei şi din judeţul Dorohoi, în ianuarie 1944[2], toţi aceştia s-au aflat într-o situaţie materială nediferenţiată de aceea a fugarilor din statele administrate de Reich. Biroul de Studii al Direcţiei Poliţiei de Siguranţă consemna, în nota informativă asupra evenimentelor din săptămâna 13-19 ianuarie 1944, că în oraşele Mihăileni şi Săveni, din judeţul Dorohoi, fuseseră readuşi din Transnistria circa 6 100 de evrei, din cei deportaţi în anii 1941 - 1942 de pe raza acelui judeţ. Cu această ocazie, autorităţile locale au constatat că cea mai mare parte a imobilelor expropriate de la evreii din Mihăileni şi Dorohoi, neputând fi locuite şi îngrijite, se deterioraseră. Astfel, persoanele înapoiate au fost cazate în condiţii submediocre, existând serioase temeri asupra posibilităţilor de a se ivi diverse epidemii[3].

Pe de altă parte, o foarte mică proporţie din rândul evreilor şi-au păstrat averile şi au beneficiat chiar de anumite privilegii, ca rezultat al colaborării cu organizaţiile aflate în graţiile regimului. Legiunea de jandarmi Hunedoara arăta într-un studiu informativ din 15 noiembrie 1944, că, din constatările din trecut,

---

[1] În legătură cu aceste măsuri vezi *Evreii din România între anii 1940 - 1944*, vol. I, *Legislaţia antievreiască*, Bucureşti, 1993.

[2] ASB, fond Direcţia Generală a Poliţiei, dosar 54/1944, f. 4.

[3] *Ibidem*, f. 8.

Anuarul Institutului de Istorie "A. D. Xenopol", tom XXXIV, 1997, p. 251 - 270.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

se stabilise în mod precis că, în anii războiului, unii evrei din judeţ fuseseră hitlerişti[4]. La rândul său, liderul organizaţiei antihitleriste germane din România, Coloman Müller, care militase încă din deceniul al treilea pentru difuzarea ideologiei formaţiunilor politice de stânga în rândurile muncitorilor şi care nu poate fi învinuit de antisemitism, relata, într-un memoriu trimis, la începutul lui februarie 1945, Legaţiei din Bucureşti a Uniunii Sovietice şi ministrului român de justiţie, Lucreţiu Pătrăşcanu, că între persoanele ce făcuseră propagandă progermană fuseseră şi evrei cu carnete de membri ai Grupului Etnic German, acuzându-i că, după 23 august 1944, aceştia profitau de situaţie, jucând un rol conducător în politică şi în economie[5]. Un oarecare Negel C. Elias-Elefterie, evreu de origine, cu cetăţenie română, care îşi exprimase în scris, până în 1940, opiniile anticomuniste, a devenit, după instaurarea dictaturii lui Ion Antonescu, propagandist filogerman şi colaborator al ataşatului de presă de pe lângă Legaţia Reichului din Bucureşti, Kurt Velich, cu care a întreţinut strânse legături, desfăşurând totodată o vie activitate antisovietică şi antisemită[6]. Alţi evrei, la fel de puţini la număr, au acumulat averi de pe urma posturilor deţinute în administraţia lagărelor de internare din Transnistria, jefuindu-şi conaţionalii, singuri ori în cooperare cu funcţionari de origine română, în loc de a le apăra interesele, prin calitatea lor de împuterniciţi ai comunităţilor de deportaţi cu care aceştia îi investiseră[7]. Un alt grup, mai numeros decât primele două luate

---

[4] ASO, fond Inspectoratul de Jandarmi Oradea, dosar 36/1944, f. 12.

[5] ASTm, fond I, Comitetul regional P.C.R., Banat, dosar 1/1944, f. 139

[6] Născut în 1896, la Tulcea, el a ocupat, după 1918, un post de învăţător suplinitor la Ismail, devenind ulterior corespondent al ziarului "Universul" pentru întreaga Basarabie. În 1946, Elise-Elefterie a publicat broşura *Ce este şi ce urmăreşte comunismul*, prin care combătea şi politica fronturilor populare. În 1940, la cedarea Basarabiei, se afla la Bucureşti, de unde se va duce la Chişinău pentru a-şi aduce familia. După 23 august 1944 şi-a abandonat-o, dispărând din capitală şi refugiindu-se în comuna Măinească, pe moşia protectorului său, Stelian Popescu. La începutul lui decembrie 1944, Direcţia Generală a Poliţiei a propus internarea lui în lagăr pentru activitate antisovietică şi antisemită (ASB, fond Direcţia Generală a Poliţiei, dosar 54/1994, f. 38 - 39).

[7] Pe lista din 29 ianuarie 1945 întocmită de Consiliul de Miniştri, prin care se cerea arestarea, spre a fi judecate pentru crime de război sau pentru că au contribuit la dezastrul ţării, a 21 de persoane, între acestea se aflau înscrişi şi doi evrei: Ghelfman, originar din Dorohoi, fost primar al oraşului Râbniţa, care furase 100 000 de lei şi medicamente trimise de la Balta deţinuţilor din lagărul Râbniţa, şi Zilberman, fost primar al ghetoului din Tiraspol, pentru colaborarea cu unii funcţionari români la jefuirea evreilor (vezi ASO, fond Inspectoratul de Jandarmi Oradea, dosar 46/1945, f.224), Inspectoratul Regional de Poliţie Suceava informa, la începutul lui iulie 1946, Direcţia Generală a Poliţiei că populaţia evreiască din oraş era foarte revoltată la apariţia în localitate a fostului preşedinte al comunităţii evreieşti din Suceava, dr. Meyer Teich, sosit din Bucureşti, care fusese şeful coloniei de deportaţi de la Sargorod, din Ucraina, unde avusese o comportare abuzivă şi inumană faţa de internaţi. Doctorul a fost lovit de catre evrei, iar poliţia l-a reţinut din oficiu, până la liniştirea spiritelor (ASB, fond Direcţia Generală a Poliţiei, dosar 4/1946: Buletinul informativ al Direcţiei Generale a Poliţiei nr. 160, din 11.VII.1946).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

împreună, au întreprins afaceri ilicite pe cont propriu sau cu concursul unor angajaţi români ai instituţiilor locale de ordine publică, asumându-şi riscurile la care puteau fi expuşi în cazul prinderii lor, unii reuşind, alţii eşuând în comerţul ilegal pe care l-au practicat[8].

Odată cu înfăptuirea actului de la 23 august 1944, opresiunea împotriva evreilor a încetat, însă procesul repunerii lor în posesia bunurilor pierdute s-a înfăptuit târziu şi parţial. Cu toate acestea, în rândurile minorităţii evreieşti s-au produs câteva schimbări care au avut într-o anumită măsură influenţă şi asupra cursului societăţii româneşti din anii următori. Curând după 23 august 1944 au revenit în ţară, din U.R.S.S., transfugii care activaseră în Comintern şi petrecuseră anii războiului acolo, în frunte cu Ana Pauker, care au fost instalaţi la conducerea inexistentului la acea dată Partid Comunist din România de către cei ce îi îndoctrinaseră cu teoria marxist-leninist-stalinistă. Ulterior, pe teritoriul României s-au stabilit diverşi evrei, cu cetăţenie sovietică, membri ai partidului comunist din acea ţară, care au ocupat funcţii de mâna a doua în administraţia statului ori în conducerea comunistă şi care au jucat rolul de propagandişti şi de executanţi ai programului preconizat de P.C.R. în perioada pătrunderii armatei roşii în România. Ea a venit însoţită de circa 300 de translatori de origine evreiască, recrutaţi în majoritate din rândurile locuitorilor Basarabiei, pe care, după încheierea misiunii, nu i-a mai recuperat. Trebuie remarcat aici că acestora li s-a permis de către Comisia Aliată (Sovietică) de Control să se stabilească în România şi că însuşi vicepreşedintele comisiei, generalul Vinogradov, îi califica, în corespondenţa purtată cu Ministerul Afacerilor Interne al guvernului de la Bucureşti, "cetăţeni români"[9], deşi, potrivit interpretării pe care o dădeau oficialităţile ruseşti decretului din 8 martie 1941 al prezidiului Sovietului Supream al U.R.S.S. asupra cetăţeniei, ei trebuiau să aibă de drept supuşenie sovietică şi să fie expuşi aceluiaşi regim pe care Comisia Aliată l-a aplicat zecilor de mii de refugiaţi de origine română din Basarabia şi din nordul Bucovinei, transferaţi în mod forţat în teritoriile anexate de Uniunea Sovietică. Cele mai multe persoane din grupurile de mai sus s-au dovedit fidele faţă de cei ce i-au plasat în cercurile înalte ale societăţii comuniste, implicându-se în realizarea programului Moscovei de comunizare a României.

După semnarea Convenţiei de armistiţiu, la 12 septembrie 1944, autorităţile ruseşti au impulsionat procesul de pătrundere a evreilor de pe teritoriul U.R.S.S. în România, în special a celor din Basarabia şi din nordul Bucovinei, iar marea majoritate a acestora s-au transferat în speranţa că de aici

---

[8] Pentru detalii vezi ASB, fond Direcţia Generală a Poliţiei, dosar 86/1944, f. 71, 240, 245 - 246 şi 258.

[9] Idem, fond Inspectoratul General al Jandarmeriei, Centrala, dosar 35/1946, ASO, fond Inspectoratul de Jandarmi Oradea, dosar 39/1946, f. 189.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

vor putea emigra în Palestina[10]. Sosirea lor în masă a constituit însă un motiv al intensificării sentimentelor antiruseşti ale populaţiei româneşti şi pentru răspândirea antisemitismului în rândurile ei, care comenta că ruşii au înapoiat României pe evreii din cele două provincii fără teritoriile în care ei locuiau[11]. În mai 1946, Inspectoratul regional de Poliţie Timişoara oferea ca sigură ştirea că evreii sosiţi în ultimul timp în municipiu, din Uniunea Sovietică, răspândiseră zvonul că românii din Basarabia şi din nordul Bucovinei fuseseră transferaţi de către autorităţile sovietice în Turkestan şi că evreilor li se permisese să plece în România. Inspectoratul adăuga că în unele cercuri se afirma că atunci numărul celor veniţi ar fi fost de 15 000 şi că o mare parte dintre ei urmau a fi împroprietăriţi în Banat, acest ultim zvon provocând îngrijorarea populaţiei[12].

Trebuie menţionat aici că, deşi autorităţile ruseşti au acceptat plecarea în România a cetăţenilor sovietici de origine evreiască, încurajând-o şi sprijinind-o, ele au reacţionat când trecerile peste frontieră se făceau în mod ilegal. Nota informativă a Prefecturii Poliţiei Capitalei, din 20 ianuarie 1945, relata că poliţia secretă rusă fusese informată că un mare număr de evrei din Cernăuţi, pentru a se elibera de sub ocupaţia sovietică, au corupt mai mulţi ofiţeri ai armatei roşii din localitate, care, în schimbul unor importante sume de bani, îi transportau în camioane militare şi îi debarcau în Moldova, procurându-le totodată acte false care consemnau că ar fi fost originari din oraşele unde se stabileau. Cu câteva zile mai înainte, un asemenea transport a fost interceptat la intrarea în oraşul Botoşani. Persoanele din maşina reţinută au fost percheziţionate, asupra lor găsindu-se mari sume de bani în valute străine, bijuterii şi însemnate stocuri de ruble sovietice. Toţi evreii din camion au fost arestaţi, ei urmând să fie judecaţi de un tribunal sovietic[13].

Se ştie că în perioada guvernării mareşalului Ion Antonescu evreii din România au fost deposedaţi, pe baza legilor rasiale emise în acei ani, de cea mai mare parte din bunuri. Averile lor au intrat în patrimoniul Centrului Naţional de Românizare, care a înstrăinat, prin vânzări, bunurile mobile şi le-a dat în arendă diferitelor persoane pe cele imobile. Unui regim şi mai sever au fost supuşi evreii din nordul Transilvaniei după instaurarea administraţiei militare germane în Ungaria. Informaţii de absolută încredere aduse din Ungaria evidenţiau - după cum consemna Inspectoratul regional de poliţie Ploieşti, într-o notă informativă, din 25 mai 1944 - că aici se crease un adevărat haos. "Cei ce vin din Ungaria compară actuala situaţie de acolo cu cea din România din timpul guvernării legionare. Prigoana contra evreilor a luat aspectul unor interminabile

[10] ASB, fond Inspectoratul General al Jandarmeriei, Centrala, dosar 50/1945, vol. III, f. 87.

[11] Cf. Stephen Fischer-Galaţi, *Fascism, Communism and the Jewish Question in Romania*, în *Jews and Non-Jews in Eastern Europe. 1918 - 1945* (editori Bela Vage, George O. Mosse), New York, 1974, p. 173.

[12] ASB, fond Direcţia Generală a Poliţiei, dosar 3/1946, f. 444.

[13] Idem, dosar 66/1945 (Nota informativă a Prefecturii Poliţiei Capitalei din 20.I.1945).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ciocniri şi jafuri ce sunt patronate de trupele germane, care au înfiinţat centre de colectare ca în Rusia, la care obligă pe toţi evreii să depună în termen scurt toate bijuteriile şi averile imobiliare, opere de artă etc. [...] Patrule germane fac controlul din casă în casă şi cei ce au refuzat să depună aurul la centrele de colectare sunt ridicaţi şi internaţi, parte în lagăre, iar parte sunt duşi în locuri necunoscute. Populaţia maghiară, care are cunoştinţă de aceste măsuri germane, s-a dedat la jafuri şi ridică de la evrei, în timpul nopţii şi înaintea germanilor, tot ceea ce constituie bun mobiliar şi aceste jafuri tind să se generalizeze, fiind atacaţi şi bogătaşii maghiari. Din această cauză şi de teama de a nu fi omorâţi, mulţi dintre evreii bogaţi caută să plece din Ungaria, voind să intre în România, oferind sume fabuloase pentru a trece clandestin frontiera"[14]. După deportatea evreilor din Ungaria, averile ce le fuseseră confiscate au fost vândute de primării, prin licitaţii publice, iar sumele rezultate au intrat în bugetul statului[15].

După 23 august 1944, persoanele deposedate au încercat să-şi recupereze bunurile, dar, în lipsa unei noi reglementări asupra regimului lor, ele aveau să se lovească nu numai de împotrivirea celor ce deveniseră proprietari sau uzufructuari, ci şi a autorităţilor statului. Direcţia generală a Administraţiei, din Ministerul Afacerilor Interne, anunţa prefecturile, prin ordinul circular nr. 59209 A, din 22 octombrie 1944, că Oficiul lichidării patrimoniului centrului naţional de românizare şi al rezolvării problemelor minoritare şi de migraţiune, din Ministerul Economiei Naţionale, îi adusese la cunoştinţă, prin adresa nr. 1 475/1944, că, în vreme ce un grup de arendaşi de vii din Moldova se găseau dispersaţi prin alte localităţi, proprietarii evrei puseseră stăpânire asupra viilor pe care aceştia le deţineau în arendă cu contracte în regulă şi ale căror roade aveau dreptul să le culeagă. Direcţia Generală atrăgea atenţia asupra faptului că procedeul era ilegal, întrucât, până la acea dată, nu fusese emisă vreo dispoziţie legală care să fi reglementat modalităţile de restituire a acestor bunuri către proprietarii evrei, astfel că singurii în drept de a ridica recolta rămâneau arendaşii care încheiaseră contracte cu Centrul Naţional de Românizare[16]. La 15 iulie 1945, Prefectura judeţului Satu Mare informa Ministerul Afacerilor Interne, cu adresa nr. 6 021, că evreii înapoiaţi din lagăre luau cu forţa, sub ameninţări, de la cumpărători, bunurile pe care aceştia le achiziţionaseră de la stat în primăvara şi în vara lui 1944[17]. În municipiul Oradea, unde averile confiscate nu fuseseră încă vândute până la eliberarea nordului Ardealului de către trupele româno-sovietice, rămânând depozitate în mai multe magazii, ele

[14] Idem, dosar 42/1944, f.75. Pentru alte detalii legate de tratamentul evreilor din nordul Ardealului vezi *dosarul citat*, f. 10, 43, 51, 86 şi 90.
[15] Idem, dosar 44/1945 - 1947, f. 17.
[16] ASG, fond Prefectura Judeţului Covurlui, dosar 197/1944, f. 66.
[17] ASB, fond Direcţia Generală a Poliţiei, dosar 44/1945 - 1947, f. 17.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

au fost considerate de către comandamentul militar sovietic din oraş pradă de război şi preluate de către ruşi[18].

Confruntându-se cu mari lipsuri materiale şi neputând să-şi recupereze averile, mulţi evrei din România au căutat soluţia în emigrarea în Palestina. Astfel, la sfârşitul anului 1944 erau înregistrate circa 70 000 de cereri de plecare spre "pământul sfânt", majoritatea solicitanţilor fiind reprezentată prin persoane fără niciun mijloc de trai. În 1945, din declaraţiile unui jurist evreu, Eliezer Frenkel, care sondase atunci opiniile a numeroase personalităţi române asupra problemei evreieşti, rezulta că două categorii din membrii acestui grup etnic doreau să emigreze: prima, compusă din circa 60 000 de persoane, care făcuseră cereri, era reprezentată prin evrei stabiliţi de multă vreme în România, dar deposedaţi în anii războiului de bunurile ce le aveau; a doua, cuprinsă între 50 000 şi 60 000 de persoane, era formată din evrei refugiaţi din alte ţări ori eliberaţi din lagărele de concentrare[19]. În iunie 1945, Agenţia Telegrafică Evreiască relata că circa 150 000 de evrei erau înscrişi pentru a pleca în Palestina, astfel că mai mult de o treime din membrii acestui grup etnic al României voiau să plece[20].

În primele luni de după 23 august 1944, curentul emigrării a fost sprijinit şi chiar încurajat de oficialităţile româneşti. Astfel, la începutul lunii octombrie 1944, preşedinţia Consiliului de Miniştri comunica Ministerului Afacerilor Interne, prin adresa nr. 304 793, că împuternicise Societatea Naţională de Cruce Roşie să organizeze şi să execute emigrarea evreilor din România, în care scop solicitase să li se facă toate înlesnirile şi să se reducă la minimum formalităţile necesare acestei operaţii[21]. Apoi, la 23 noiembrie 1944, Direcţia Generală a Poliţiei a înştiinţat Inspectoratele Regionale, prin ordinul nr. 17 545, că Ministerul Afacerilor Interne dispusese ca toţi evreii refugiaţi din Ungaria în România ce doreau să plece în Palestina să fie plasaţi în oraşele Mangalia şi Medgidia, din judeţul Constanţa, unde trebuiau să rămână până la definitivarea formelor de emigrare[22].

Cum autorităţile britanice dădeau avize favorabile pentru un număr redus de solicitanţi, unii din cei ce sufereau de pe urma privaţiunilor de ordin material, care rămâneau în afara loturilor ce trebuiau să plece, în special din rândurile refugiaţilor din România din ţările ocupate de Germania, au ieşit ilegal din ţară, tot cum intraseră, de altfel, cu scop de a ajunge cât mai curând pe "pământul sfânt". La 29 noiembrie 1944, Inspectoratul Regional de Poliţie Piteşti informa Direcţia Generală a Poliţiei că o parte din supuşii polonezi de origine evreiască,

[18] *Ibidem*, f. 21.

[19] Cf. Nicolas Sylvain, *Rumania*, în *The Jews in the Soviet Satellites* (ed. Peter Meyer et al.), Syracuse, 1953, p. 530.

[20] *Ibidem*, p. 529 - 530.

[21] ASO, fond Inspectoratul de Jandarmi Oradea, dosar 38/1944, f. 31.

[22] ASI, fond Inspectoratul Regional de Poliţie Iaşi, dosar 49/1945, f. 1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

refugiaţi în oraş, îl părăsiseră, plecând - potrivit informaţiilor obţinute - în Palestina şi în Turcia. Alte persoane din rândurile celor rămase la Piteşti se pregăteau de plecare, iar acest fapt producea îngrijorare - potrivit menţiunii inserate în acelaşi raport, fără a se explica de ce - printre polonezii catolici din România[23]. Într-o notă a Inspectoratului General al Jandarmeriei, nr. 791, din 15 decembrie 1944, intitulată *Starea de spirit a evreilor*, se arată că în judeţul Turda se făceau pregătiri pentru plecarea în masă în America şi Palestina. Din oraş şi din comunele rurale ale judeţului plecaseră în ultimul timp 25 de evrei, iar un nou lot de circa 50-60 de persoane se afla pe punctul de plecare. Ei se temeau că în scurt timp întreaga Europă se va comuniza şi nu vor mai avea posibilitatea de a face comerţ pe cont propriu. Evreii comentau că în ultimii patru ani afacerile comerciale şi industriale din Ardeal fuseseră preluate de români şi de unguri, iar ei nu mai dispuneau atunci de capitalurile necesare pentru a le face concurenţă şi în plus, că le era teamă că vor fi terorizaţi de populaţia creştină[24].

Paralel, a început să fie organizată emigrarea oficială a persoanelor ce primiseră dreptul de intrare în Palestina. La 29 noiembrie 1944, Direcţia Generală a Poliţiei anunţa pe ministrul de interne şi pe ministrul subsecretar de stat al poliţiei, prin nota nr. 00732, că în portul Constanţa sosise vaporul turcesc "Toras", care urma să efectueze transportul evreilor din România, sub auspiciile Crucii Roşii Internaţionale. Se presupune că prima cursă, pentru care-şi procuraseră bilete circa 750 de evrei dintre cei mai bogaţi, va pleca la 3 sau la 4 decembrie[25]. Cam în acelaşi timp a sosit la Bucureşti şi reprezentantul organizaţiei "Hicem", Iakobsohn, pentru a lua legătura cu Oficiul de emigrare din ţară, în vederea procurării fondurilor necesare finanţării operaţiei. S-a hotărât ca vasul "Toras" să transporte, sub auspiciile Crucii Roşii Internaţionale, 750-800 de evrei care aveau avizul autorităţilor din Palestina. În cursul aceleiaşi luni - se arăta în nota nr. 34 276 a Serviciului de Informaţii, din 5 decembrie 1944 - urmau să fie organizate şi alte transporturi, aşteptându-se sosirea unor noi certificate de emigrare[26].

Autorităţile britanice au acceptat să primească însă un număr disproporţionat de mic de emigranţi din România, comparativ cu totalul celor înscrişi pe liste. În plus, în ianuarie 1945, comandamentul militar sovietic din Constanţa a împiedicat îmbarcarea şi plecarea a circa 6 000 de evrei cu acte în regulă, a căror emigrare se făcea cu ştirea şi era în vederile anglo-americanilor, dacă dăm crezare afirmaţiei conducerii sioniste din Bucureşti din plângerea

[23] ASB, fond Direcţia Generală a Poliţiei, dosar 54/1944, f. 30.
[24] *Ibidem*, f. 50.
[25] *Ibidem*, f. 31.
[26] *Ibidem*, f. 34.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

înaintată Comisiei Aliate (Sovietice) de Control[27]. Intervenţia conducerii sioniste la Comisia Aliată nu a avut nici un efect, căci, în aceeaşi lună, a mai plecat din ţară doar un tren cu 620 de persoane, care a fost reţinut un timp în Bulgaria, apoi în Turcia, la Tusla, în carantină, pe motivul existenţei epidemiei de tifos exantematic în România, ajungând în Palestina la 28 ianuarie 1945[28].

De altfel, arhivele mai menţionează în 1945 încă un transport organizat în mod oficial, la 22 octombrie, efectuat cu vaporul românesc "Transilvania", când au mai plecat 1 007 persoane[29]. În ziua de 3 mai 1946 au sosit în gara Constanţa două trenuri cu emigranţi evrei, din care au fost îmbarcaţi, pe vasul elen "Smirna", 1567, alţi circa 300 rămânând pe uscat, din lipsă de loc pe vapor, aceştia din urmă fiind trimişi, la 5 mai, cu un tren special spre Bucureşti[30]. La 6 mai, vasul a plecat spre Palestina, cu 1 594 emigranţi la bord, dar, din cauza vizibilităţii reduse, ei s-au întors în aceeaşi zi în portul Constanţa. Vaporul a plecat din nou pe 7 mai, de data aceasta cu 1 591 pasageri, trei din cei îmbarcaţi în ziua precedentă fiind reţinuţi din cauză că nu erau în deplinătatea facultăţilor mintale, producând panică la bord[31]. Or, în vara lui 1946, numai pe raza Inspectoratului Regional de Poliţie Suceava circa 10 000 de evrei erau în aşteptarea certificatelor de emigrare[32].

În faţa unor asemenea stări de lucruri, Secţia română a organizaţiei *The American Jewish Joint Distribution Committee* a stabilit un program de sprijinire a evreilor aflaţi în suferinţă. La începutul lui ianuarie 1945 aceasta, de comun acord cu Comitetul Internaţional al Crucii Roşii, a hotărât să-i sprijine pe cei repatriaţi din Transnistria şi pe cei eliberaţi din lagăre şi din închisori, prin acordarea, în cursul aceleiaşi luni, a unei sume fixe de 75 000 de lei pentru fiecare membru al familiei, major sau minor[33]. Ulterior, *Comitetul* şi-a continuat programul de ajutorare a acestora, dar, până în noiembrie 1945, el nu a putut să sprijine decât jumătate din populaţia evreiască nevoiaşă[34].

---

[27] Idem, dosar 66/1945 (Nota Prefecturii Poliţiei Capitalei, din 11.I.1945).

[28] *Ibidem* (Nota Prefecturii Poliţiei Capitalei, din 28.I.1945).

[29] În afară de cei 1 007 emigranţi care au plecat din portul Constanţa, 12 persoane au ramas neîmbarcate, deoarece nu aveau actele în regulă (idem, dosar 5/1945, f. 331).

[30] Idem, dosar 3/1946, f. 44 şi 98.

[31] *Ibidem*, f. 77 şi 98.

[32] Idem, dosar 4/1946 (Buletinul informativ al Direcţiei Generale a Poliţiei, nr. 156, din 6.VII.1946).

[33] *Idem*, dosar 66/1945 (Nota Prefecturii Poliţiei Capitalei, din 13.I.1945). Suma era destul de mică, în raport cu costul vieţii. Pentru preţuri vezi ASI, fond I, Comitetul regional P.M.R. Moldova, dosar 3/1944 - 1945, f. 12 - 13, *România în anii revoluţiei democrat populare. 1944 - 1947*, Bucureşti, 1971, p. 143; *Alianţa clasei muncitoare cu ţărănimea muncitoare în România*, Bucureşti, 1969, p. 374.

[34] Cf. Gerald Reitlinger, *The Final Solution. The Attempt to Exterminate the Jews of Europe. 1939-1945*, New York, 1961, p. 411.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Dacă masa evreilor întorşi din deportare, a celor imigraţi din alte ţări şi a unei mari proporţii din rândurile celor ce fuseseră deposedaţi de avere în anii 1940-1944 se confruntau cu greutăţi materiale insurmontabile, pe de altă parte, primii ani de după turnura de la 23 august 1944 au fost marcaţi de o mare prosperitate economică a multor negustori evrei cu supuşenie română. Războiul, cu sărăcirea pieţei interne şi cu inflaţia, sporise considerabil nevoia de bunuri, iar aceştia s-au angajat într-o largă măsură în procesul de dirijare a circulaţiei mărfurilor. Sporirea afacerilor s-a reflectat în faptul că într-un singur an, 1946, evreii au deschis 2 017 firme comerciale, adică mai multe decât în perioada 1921 - 1940[35].

În multe zone ale ţării evreii controlau comerţul şi, într-o proporţie mai redusă, alte ramuri de activitate economica, iar pe plan politic în numeroase judeţe şi oraşe ei deţineau funcţii de conducere dintre cele mai importante. Astfel, în mai 1945, în judeţul Tutova, din cei 16 membrii ai comitetului judeţean P.C.R., opt erau evrei[36], iar în judeţul Brăila cinci din 13[37]. În radiograma nr. 157, din 1 august 1946, a Chesturii de poliţie din Piatra Neamţ trimisă Direcţiei Generale a Poliţiei, se arăta că, în urma sondajelor făcute printre membrii partidului comunist din acel oraş, spre a se cunoaşte starea lor de spirit, "s-a constatat că între membrii de partid creştini şi evrei există o ură de rasă contra celor din urmă pe motivul că toate posturile de conducere sunt ocupate de evrei, atât în partid, sindicat, comitet de fabrică, economate etc., care, văzându-se în aceste demnităţi, se cred că ei sunt cei mai puternici, sfidând astfel populaţia română pe care o crede sclavă. Membrii de partid aduc învinuirea acestora că nu sunt decât nişte camuflaţi care, prin funcţiile ce le deţin, nu urmăresc decât scopuri personale şi că trebuie îndepărtaţi"[38]. Atâta vreme cât conjunctura economico-politică le-a fost favorabilă, persoanele din categoriile din urmă nu au manifestat, în general, interes pentru emigrare. La rândul lor, unii refugiaţi veniţi în România din Ungaria, Germania, Polonia ori din alte ţări intenţionau să se stabilească pe teritoriul ei. Inspectoratul General al Jandarmeriei comunica Inspectoratelor Regionale şi legiunilor din judeţele Transilvaniei şi Banatului, prin ordinul circular nr. 47 013, din 7 noiembrie 1944, că posedă dovezi potrivit cărora numeroase persoane din Ungaria veche, în special evrei, căutau să treacă în nordul Ardealului şi să rămână aici pentru a obţine cetăţenie română, ca unii ce s-ar fi aflat în acel teritoriu la eliberarea lui

[35] Cf. Institute of Jewish Affairs of the World Jewish Congress, *European Jewry Ten Years After*, New York, 1956, p.46.

[36] Vezi ASO, fond comitetul regional P.C.R. "Dunărea de Jos", dosar 2/1945, f. 83.

[37] *Ibidem*, f. 86.

[38] ASB, fond Direcţia Generală a Poliţiei, dosar 115/1946, f. 376.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de către români[39]. În afară de aceştia, în România se refugiaseră şi continuau să vină pe căi ilegale evrei din Uniunea Sovietică, Polonia şi Iugoslavia[40].

Vreme de aproape un an de zile autorităţile române nu au putut efectua un control eficient al intrării străinilor de pe teritoriul Ungariei. Pichetele de grăniceri la frontiera româno-maghiară au fost reinstalate pe linia de dinaintea Dictatului de la Viena, abia la sfârşitul lui iunie 1945. Paza frontierei cu Uniunea Sovietică s-a făcut, până în toamna aceluiaşi an, numai de către ruşi. În octombrie 1945, când s-a permis instalarea pichetelor româneşti, vicepreşedintele Comisiei Aliate (Sovietice) de Control, generalul-colonel Susaikov, a obligat comandamentul acestei arme să le plaseze în anumite puncte convenabile doar ruşilor[41]. Aceasta explică de ce aproape toţi transfugii descoperiţi erau prinşi de către jandarmi şi poliţişti şi de ce nimeni nu era reţinut la vreunul din punctele de intrare în România.

În plus, eficienţa controlului era foarte redusă, mai cu seamă atunci când străinii intrau în grupuri mici ori în mod individual, căci mulţi veneau în mijloace de transport auto, în trenuri militare, în trenuri cu prizonieri, în trenuri goale de marfă ce se întorceau de pe front etc. Personalul Siguranţei şi Poliţiei destinat investigaţiilor era numericeşte redus, în timp ce străinii ce veneau în România refuzau să se înregistreze la organele de ordine publică. Biroul Contrainformaţii, din Secţia a II-a a Marelui Stat Major, anunţa, la 17 mai 1945, Direcţia Generală a Poliţiei că, în ultima vreme, constatase o sporire a populaţiei străine din capitală care se sustrăgea controlului Siguranţei statului sau al Prefecturii de Poliţie. Or, din circa 3 000 de evrei ce sosiseră de curând în ţară, stabilindu-se în Bucureşti, la Prefectura Poliţiei Capitalei se prezentaseră pentru a obţine viza de tranzit doar 20[42]. În cadrul grupurilor organizate ce intrau în ţară cu trenuri speciale, cercetarea se făcea de către comisii de triere special constituite, dar şi o parte din rândul acestora se sustrăgeau de la verificare tocmai datorită numărului mare de persoane ce trebuiau verificate într-un interval relativ scurt de timp[43].

Sesizat de proporţiile pătrunderii ilegale a străinilor, Ministerul Afacerilor Interne a încercat să instituie un control asupra supuşilor altor state intraţi în România. Cea dintâi măsură a constat în instituirea, prin decizia ministerială nr. 36 700, din 26 decembrie 1944, pe lângă Serviciul Controlului Străinilor din cadrul Direcţiei Generale a Poliţiei, a unei comisii, cu misiunea de a examina situaţia refugiaţilor cehoslovaci şi evrei din Ungaria şi din Iugoslavia.

---

[39] Idem, fond Inspectoratul General al Jandarmeriei, Centrala, dosar 77/1945, f. 2; ASO, fond Inspectoratul de Jandarmi Oradea, dosar 38/1944, f. 200; 40/1944, f. 71 - 73.

[40] ASB, fond Direcţia Generală a Poliţiei, dosar 27/1945, f. 2 - 4 şi 7.

[41] Pentru detalii vezi idem, dosar 75/1945 - 1948, f. 3 - 4; *România. Viaţa politică în documente. 1945*, Bucureşti, 1944, p. 350.

[42] ASB, fond Direcţia Generală a Poliţiei, dosar 91/1944, f. 3.

[43] Pentru detalii vezi *Ibidem*, f. 299 - 306.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Persoanele în cauză erau obligate să depună, până la 1 martie 1945, cele domiciliate în Bucureşti la Prefectura Poliţiei Capitalei, cele din provincie la oficiile de poliţie respective, toate actele din care să rezulte una din calităţile de mai sus, pe care trebuia să le examineze comisia şi să elibereze acestor străini, în baza lor, bilete de liberă petrecere speciale de refugiaţi[44].

Apoi, la 4 iunie 1945, Direcţia Generală a Poliţiei, stabilind prin Ordinul general instructiv nr. 9 000 S regimul cetăţenilor străini din România, obliga totodată organele de ordine publică să pună în vedere persoanelor de altă supuşenie şi celor ce o pierduseră pe cea română să părăsească ţara până la 15 iunie. Cei găsiţi după această dată trebuiau reţinuţi şi expediaţi sub pază până la graniţă, pentru a fi trecuţi peste frontiera de stat. În legătură cu evreii veniţi din lagărele din Ungaria şi din Iugoslavia înainte de 10 martie 1945 - data la care nordul Ardealului revenea *de jure*, nu însă şi *de facto*, în componenţa statului român - pentru a-şi aranja situaţia în vederea plecării în Palestina, ordinul dispunea că ei trebuiau identificaţi şi avertizaţi că erau obligaţi să părăsească România până la 1 iulie 1945 sau să prezinte documente valabile de emigrare în Palestina. În cazul în care nu posedau asemenea documente, organele poliţieneşti aveau datoria să îi oblige să părăsească ţara în termenul înscris în ordin. Celor intraţi după această dată, dacă nu aveau acte valabile de călătorie, trebuia să li se pună în vedere să părăsească România în cel mult zece zile. Evreii sosiţi din Uniunea Sovietică, prin faptul că nu avuseseră domiciliul pe teritoriul statului român, erau consideraţi că se aflau, temporar, într-o situaţie specială. Birourile pentru Controlul străinilor erau obligate a ţine o evidenţă aparte a acestora, completându-le interogatoriul-model, după care eliberau persoanelor respective adeverinţe provizorii, care le dădeau dreptul de şedere în ţară până la 1 august 1945. Evreii imigraţi din U.R.S.S. trebuiau menţinuţi sub permanentă observaţie, pentru ca, în caz de manifestări reacţionare, să fie internaţi în lagăre[45], organele siguranţei suspectând pe unii dintre ei că ar fi fost trimişi de ruşi în România pentru spionaj.

La începutul lunii decembrie 1945, Comisia pentru Studiul Problemelor Păcii din cadrul Ministerului Afacerilor Străine, a rugat pe ministrul afacerilor interne, prin adresa nr. 32 663, să dispună a se întocmi o lucrare asupra numărului de evrei refugiaţi din Polonia în România de la 1 septembrie 1939

[44] Idem, dosar 27/1945, f. 2 - 4 şi 7. Anunţul a fost publicat de către Direcţia Generală a Poliţiei şi în presă. Vezi "Curierul de dimineaţă" şi "Universul" din 24.I.1945.

[45] ASB, fond Inspectoratul General al Jandarmeriei, Centrala, dosar 77/1945, f. 51. Pentru alte detalii vezi şi ASI, fond Inspectoratul Regional de Poliţie Iaşi, dosar 50/1945, f. 88. De altfel, la conferinţa din 25 - 27 mai de la Direcţia Generală a Poliţiei, unde au fost concepute instrucţiunile ordinului circular nr. 9 000 S, s-a stabilit că o atenţie specială trebuia acordată evreilor cu domiciliul în nordul Bucovinei şi în Basarabia, care - deşi cetăţeni sovietici - au intrat în ţară odată cu grupurile de repatriaţi evrei şi care manifestau vădite tendinţe reacţionare (AMB, fond Prefectura Poliţiei Capitalei, dosar 478/1945, f. 16).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

până la 23 august 1944, din Ungaria pentru cei veniţi în intervalul de timp cuprins între 18 martie 1944 şi 23 septembrie 1944, din Bulgaria şi Iugoslavia de la data intrării trupelor germane în aceste ţări, adică din aprilie 1941, până la 23 august 1944[46]. La 13 decembrie 1945, Direcţia Poliţiei de Siguranţă, din Direcţia Generală a Poliţiei a răspuns că nu dispunea de datele cerute prin adresa 32 663[47], dar că solicitase tuturor Inspectoratelor Regionale de Poliţie să întreprindă cercetări. În aprilie 1946, nouă din cele 12 inspectorate, plus Prefectura Poliţiei Capitalei i-au comunicat rezultatele obţinute. Inspectoratele de Poliţie Alba Iulia, Constanţa şi Timişoara nu au dat nici un răspuns, iar Inspectoratele Bucureşti, Cluj şi Târgu Mureş au transmis că pe teritoriul lor nu se aflau, nici în mediul urban, nici în cel rural, etnici evrei din categoriile expuse în acel ordin. Pe raza Inspectoratului Craiova erau 1818 de evrei cu cetăţenie polonă şi 12 cu supuşenie maghiară în municipiu şi 11 cu supuşenie polonă la Caracal; Inspectoratul din Galaţi avea în evidenţă doi evrei refugiaţi din Polonia; cel din Oradea, cinci veniţi din Ungaria după 18 martie 1944; pe raza Inspectoratului Piteşti se aflau 49 evrei veniţi din Polonia şi trei din Ungaria în oraşul de reşedinţă şi 89 refugiaţi din Polonia domiciliaţi în Slatina; Inspectoratul Regional de Poliţie Sibiu anunţa prezenţa la Braşov a şapte evrei refugiaţi din Polonia, iar Inspectoratul Moldova de Nord, din Iaşi, numai doi, veniţi din Polonia; în fine, Prefectura Poliţiei Capitalei răspundea că în Bucureşti se găseau 835 evrei veniţi din Polonia[48].

Din centralizarea datelor de mai sus rezultă că în România ar fi venit din Polonia, în perioada 1 septembrie 1939 - 23 august 1944, un număr de 1 176 evrei, iar din Ungaria, în perioada 18 martie 1944 - 23 septembrie 1944, numai 20. Cifra persoanelor emigrate din Ungaria este nefiresc de mică şi ea vine în contradicţie cu multe din relatările întâlnite în rapoartele Siguranţei, poliţiei şi jandarmeriei din perioada de referinţă, care consemnează intrarea a mult mai numeroşi evrei din această ţară[49]. Este suficient să amintim aici că numai din muncipiul Oradea, care aparţinea atunci Ungariei, intraseră în România, până la *sfârşitul lunii mai 1944, o sută de evrei, majoritatea lor stabilindu-se la Arad*[50]. Cu mai bine de un an înainte de a se fi întreprins această cercetare, la 15 ianuarie 1945, a venit la Bucureşti Eskenazy Laszlo, zis Ladislau, evreu din Debreczin, cu supuşenie maghiară, care a luat legătura cu conducătorul din România al aceleiaşi minorităţi, dr. Willy Filderman, pentru a-i acorda sprijin în vederea înfiinţării unei societăţi a evreilor refugiaţi din Ungaria[51]. Or, ar fi greu de presupus că o asemenea iniţiativă era luată doar pentru a uni într-o

[46] ASB, fond Direcţia Generală a Poliţiei, dosar 27/1945, f. 1.
[47] *Ibidem*, f. 12.
[48] *Ibidem*, f. 14.
[49] Idem, dosar 42/1944, f. 75.
[50] *Ibidem*, f. 86.
[51] Idem, dosar 66/1945 (Nota Direcţiei Generale a Poliţiei, din 15.I.1945).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

organizaţie 20 de persoane, şi acestea răspândite în câteva zone ale ţării. Nici în privinţa refugiaţilor polonezi cifra nu poate fi acceptată. Inspectoratele de poliţie au indicat prezenţa evreilor cu cetăţenie polonă în şapte localităţi. Or, în martie 1945, preşedintele Comitetului Patriotic Polon din România, Arthur Smutny, hotărâse să înfiinţeze 12 agenturi cu caracter consular, având, între altele, misiunea de a interveni la autorităţile sovietice din România pentru a obţine ajutoare destinate evreilor polonezi refugiaţi din Galiţia[52]. Dacă în rapoartele organelor poliţieneşti nu se menţionează niciodată imigrarea evreilor din Bulgaria, ci numai a turcilor, în schimb ele fac nu puţine referiri la evreii veniţi din Iugoslavia, care nu apar însă în statisticile nici unui Inspectorat. Se poate ca unii dintre imigranţi să se fi întors între timp acasă, dar tot atât de posibil este ca organele de ordine publică să nu fi avut cunoştinţă de existenţa pe raza lor de activitate a multor fugari, care, expuşi fiind pericolului expulzării, s-au sustras de la obligaţia înregistrării la birourile de profil ale acestora.

Întrucât aplicarea ordinelor Direcţiei Generale a Poliţiei din lunile iunie-iulie 1945 şi a măsurilor prevăzute în legile promulgate în august acelaşi an[53] nu au avut eficienţa scontată, datorită faptului că poliţia şi jandarmeria nu posedau o evidenţă clară a persoanelor stabilite în ţară, la 5 iunie 1946, a fost emis decretul-lege nr. 1 581, care împuternicea guvernul să efectueze, prin organele Ministerului Afacerilor Interne, între 15 iulie şi 15 august, un recensământ al supuşilor străini din România[54]. În urma rapoartelor primite de la unele Inspectorate Generale, Direcţia Generală a Poliţiei aducea la cunoştinţa instituţiilor de resort, prin ordinul nr. 23 977, din 10 septembrie 1946, că majoritatea evreilor înregistraţi la comisiile de repatriere Tereblecea, judeţul Rădăuţi (acum în componenţa U.R.S.S.), Ungheni, judeţul Iaşi şi Pomârla, judeţul Dorohoi, refuzaseră să se prezinte la recensământ. Direcţia Generală a Poliţiei cerea Inspectoratelor să ia contact cu reprezentanţii comunităţilor evreieşti şi să le pună în vedere că toţi cei ce intraseră în ţară prin punctele de frontieră menţionate care nu aveau atunci şi nu puteau dovedi în mod neîndoios cetăţenia română erau obligaţi să se înregistreze la organele împuternicite cu realizarea recensământului, în caz contrar urmând să suporte rigorile legii[55].

---

[52] Idem, dosar 24/1944, f. 29.

[53] Vezi MOf, nr. 176, din 6.VIII.1945; nr. 182, din 13.VIII.1945.

[54] Idem, nr. 128, din 5.VI.1946. Vezi şi Instrucţiunile pentru controlul străinilor, emise de Direcţia Generală a Poliţiei, transmise prin ordinul nr. 18 400, din 5.VII.1946, şi decizia nr. 10 736, din 13.VI.1946, emisă de Ministerul Afacerilor Interne, în colaborare cu Ministerul Muncii, publicată în MOf, nr. 140, din 20.VI.1946. Pentru alte detalii vezi şi ASI, fond Inspectoratul Regional de Poliţie Iaşi. dosar 26/1946, f . 31-44 şi 60; idem, fond Inspectoratul de Jandarmi Iaşi, dosar 5/1946, f. 85; ASB, fond Direcţia Generală a Poliţiei, dosar 131/1946, f. 1 - 15.

[55] ASI, fond Inspectoratul Regional de Poliţie Iaşi, dosar 26/1946, f. 111. Pentru intrarea în România, pe la punctele de frontieră Reni-Galaţi, Ungheni, judeţul Iaşi şi Pomârla, judeţul Dorohoi, din aprilie 1945, şi pe la Tereblecea, din martie 1946, vezi ASG, fond Prefectura judeţului Covurlui, dosar 21/1945, f. 8, 70 - 105; ASI, fond Inspectoratul Regional de Poliţie

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Dar multe dintre persoanele în cauză au continuat să eludeze dispoziţiile ce le obligau să facă declaraţii, aşa că, la 15 octombrie 1946, Direcţia Generală a Poliţiei a cerut din nou Inspectoratelor, prin ordinul nr. 27 967, să identifice pe supuşii străini ce se sustrăseseră de la recensământ şi să ia măsuri pentru efectuarea unei serii de razii periodice, în care scop poliţia trebuia să facă apel la concursul garnizoanelor militare, pentru a le pune la dispoziţie forţele necesare. Se cerea a fi cercetate amănunţit toate hotelurile, casele de toleranţă, hanurile, localurile publice de consum, întreprinderile de toate categoriile şi să se facă descinderi domiciliare acolo unde existau informaţii că s-ar fi aflat supuşi străini, însă cu avizul parchetului local. Nu trebuiau vizate locuinţele personalului diplomatic şi consular[56].

Autorităţile poliţieneşti presupuneau că o parte dintre evreii supuşi ai altor state intraseră în România cu intenţia de a se stabili aici. Presupunerea lor nu era lipsită de temei. Faptul este atestat de stăruinţa cu care conducătorii comunităţilor lor au solicitat guvernului de la Bucureşti să admită evreilor, cetăţeni ai altor state, supuşenia română şi de încercările unora dintre aceştia de a o obţine pe căi ilicite. Potrivit art. 5 din legea nr. 86, din 7 februarie 1945 (Statutul naţionalităţilor minoritare) şi art. 2 din legea nr. 629, din 6 august 1945, pentru unele modificări de termeni la legile nr. 7 şi 86 din 1945 şi pentru completarea unor dispoziţii la legea nr. 86 din 1945, persoanele interesate aveau libertatea să-şi declare singure naţionalitatea pe care o doreau. Dispoziţia privea însă numai pe cetăţenii români, dar unele primării au eliberat certificate doveditoare de cetăţenie română şi supuşilor altor state, în aceste ilegalităţi fiind implicaţi o serie de funcţionari evrei din administraţia locală, care au falsificat actelor altor persoane de aceeaşi origine etnică. Direcţia Generală a Administraţiei de Stat, din Ministerul Afacerilor Interne, relata, în ordinul circular nr. 42 212 A, din 6 noiembrie 1946 trimis prefecturilor şi primăriilor din oraşe, că unele primării eliberaseră asemenea acte şi străinilor. Se citau cazurile unui german apatrid din Ploieşti şi a cinci evrei stabiliţi la Oradea, aceştia din urmă obţinând certificate de naţionalitate română - cu sensul juridic de cetăţenie - de la notarul Simion Leibovici, din comuna Călineşti, judeţul Maramureş, prin mijlocirea unui funcţionar din Oradea, Alexandru Rosenberg şi a doctorului Paul Schonfeld, din acelaşi oraş[57].

Tendinţa unora dintre evreii cu cetăţenie străină de a se stabili în România rezultă şi din corespondenţa purtată de Direcţia Generală a Poliţiei cu organele sale din teritoriu privitoare la aplicarea *Ordinului general instructiv* nr. 9 000 S şi la recensământul străinilor. Fără îndoială că nu toţi evreii care s-au sustras

Iaşi, dosar 60/1945, f. 3 - 101; idem, fond Legiunea de jandarmi Iaşi, dosar 97/1946, f. 203 - 204; ASB, fond Direcţia Generală a Poliţiei, dosar 2/1946. f. 231.

[56] ASI, fond Inspectoratul Regional de Poliţie Iaşi, dosar 26/1946, f. 131.

[57] ASB, fond Inspectoratul General Administrativ Bucureşti, dosar 216/1946, f. 29, 34 şi 38.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ordinului nr. 9 000 S şi recensământului intenţionau să rămână în ţară. Foarte multe familii, prin excelenţă din rândul populaţiei sărace, erau hotărâte să emigreze, fiind încurajate de organizaţiile sioniste din ţară, care au întreţinut o propangandă stăruitoare ce venea în întâmpinarea doleanţelor lor[58]. Cum cota de emigraţie din România anilor 1945 şi 1946 a fost foarte mică în raport cu numărul solicitanţilor, ea reprezenta o stavilă în calea plecării legale a evreilor[59]. Rămânerea în ţară a celor ce nu aveau supuşenie română le crea, pe de altă parte, complicaţii de natură juridică, expunându-i la pericolul expulzării. Aceasta explică de ce într-o perioadă în care şansele emigrării legale erau extem de reduse, persoanele intrate fraudulos în România refuzaseră să se înregistreze la recensământ. Oricum, unii dintre ei au dorit şi au reuşit să se stabilească în România, faptul fiind recunoscut de autorii câtorva studii consacrate minorităţii evreieşti[60].

Pe de altă parte, în vreme ce plecările legale spre Palestina se menţineau la cote joase, în România continuau să sosească evrei din alte state, care sporeau numărul persoanelor din acest grup etnic în unele teritorii. În judeţul Sălaj, unde evreii localnici reuşiseră să ia în custodie 15 din cele 18 întreprinderi de la Casa de Administrare şi Supraveghere a Bunurilor Inamice (C.A.S.B.I.) din fostul patrimoniu al cetăţenilor germani şi maghiari[61], ştirile privitoare la sosirea oricărui grup de evrei din străinătate accentua starea de neliişte în rândul populaţiei româneşti. Aşa, de pildă, în buletinul informativ al Legiunii Sălaj asupra perioadei cuprinsă intre 26 august şi 10 septembrie, se aprecia că locuitorii erau îngrijoraţi de zvonul potrivit căruia în România urmau să vină foarte mulţi evrei din Polonia, pentru a scăpa de persecuţiile de acolo[62]. Până la 26 august 1946, organele poliţiei şi jandarmeriei au plasat în diferite localităţi 76 de evrei din Basarabia şi din nordul Bucovinei, astfel: 19 în plasa Zalău, 27 în Cehu Silvaniei, 25 în Carei şi 5 în plasa Jibou, punându-le condiţia să-şi completeze formele pentru plecare în Palestina. Legiunii i se adusese atunci la cunoştinţă că, până la sfârşitul lunii mai, urmau să sosească încă 200 de persoane care trebuiau repartizate în diferite localităţi din judeţ până când ar fi imigrat în Palestina[63].

Comitetul Democratic Evreiesc, constituit la 22 iulie 1945, ca organizaţie-satelit a Partidului Comunist din România, a încercat să-şi convingă conaţionalii, fără prea mult succes, de necesitatea rămânerii lor în ţară, unde fusese deja instalată o "democraţie reală". Dorinţa de emigrare s-a dovedit însă mai puternică decât influenţa propagandei. Întrucât emigrarea legală s-a

[58] Idem, fond Direcţia Generală a Poliţiei, dosar 5/1945, f. 47.
[59] Nicolas Sylvain, *op. cit.*, p. 530.
[60] *Ibidem*, p. 516 - 517; Institute of Jewish Affaires of the World Jewish Congress, *op. cit.*, p. 44.
[61] ASB, fond Inspectoratul General al Jandarmeriei, Centrala, 50/1945, vol. I, f. 185.
[62] ASO, fond Inspectoratul de Jandarmi Oradea, dosar 47/ 1945, f. 630.
[63] ASB, fond Inspectoratul General al Jandarmeriei, Centrala, dosar 50/1945, vol. III, f. 87.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

menţinut la cote joase şi în 1946, organizaţiile sioniste au acordat prioritate persoanelor ce fuseseră în lagărele de exterminare din Germania şi din alte ţări ocupate de armatele hitleriste. Deşi evreii care s-au refugiat în România din Germania, Ungaria, Polonia şi Iugoslavia au fost cei dintâi care au depus cereri de emigrare, primii care aveau să plece au fost cei veniţi din Basarabia şi din nordul Bucovinei, întrucât comunitatea şi liderii ei au apreciat ca aceştia aveau cea mai precară situaţie, asigurându-le, pe lângă prioritate, fondurile necesare pentru acoperirea cheltuielilor de deplasare[64].

Lipsa unei perspective de ameliorare a situaţiei economice a multor familii de evrei, pe de o parte, şi de obţinere a aprobării de emigrare, pe de alta, a generat un proces al plecărilor ilegale din ţară. Inspectoratul de Jandarmi Oradea consemna, în nota informativă nr.477, din 27 aprilie 1946, că Legiunea Sălaj îl înştiinţase că în cursul lunii martie prinsese 33 de evrei, iar în aprilie, până la întocmirea notei, încă 40, toţi tineri sub 25 de ani, de ambele sexe, care încercaseră să fugă peste graniţă[65]. Acest proces, început în 1946, va căpăta proporţii în cursul anului următor, ca efect al politicii economice adoptate de conducerea Partidului Comunist din România, care ţintea să şubrezească şi apoi să distrugă bazele proprietăţii private din România[66].

În 1947, când au fost iniţiate mai multe asemenea măsuri, posibilităţile de acţiune ale întreprinzătorilor particulari au devenit mult mai limitate, comparativ cu anul precedent şi, din această cauză, un număr tot mai mare de evrei au văzut în emigrare unica soluţie prin care ar fi putut să se elibereze de "regimul democrat popular", motiv ce a determinat şi sporirea considerabilă a plecărilor ilegale. Zadarnic au încercat Partidul Comunist Român şi Comitetul Democrat Evreiesc să îi convingă că interesul lor rămânea legat de victoria "forţelor democrate româneşti", căci, pe lângă faptul că speranţele evreilor de a-şi recăpăta bunurile confiscate în perioada prigoanei desfăşurată împotriva lor nu se materializaseră decât în mică măsură, acum ei aveau să fie supuşi unui nou proces de deposedare, care afecta în egală măsură şi restul populaţiei României. În august 1947, prin stabilizarea monetară, mulţi dintre evreii care au acumulat capitaluri prin comerţul practicat după 23 august 1944 le-au pierdut. Apoi, odată cu întărirea controlului comunist asupra ţării, măsurile de politică economică au devenit din ce în ce mai dure. Urmarea a fost aceea că o bună parte din locuitorii României, între ei şi mulţi evrei, stânjeniţi de restricţiile impuse prin legi, s-au hotărât să predea statului întreprinderile ori firmele ce le deţineau, pentru a nu intra în conflict cu prevederile lor şi pentru a evita astfel penalităţile înscrise în ele. Paralel, masele evreieşti, deposedate de mijloacele de

[64] Cf. Nicolas Sylvain, *op. cit.*, p. 530.

[65] ASB, fond Inspectoratul General al Jandarmeriei, Centrala, dosar 50/1945, vol. III, f. 92.

[66] Vezi Nicolas Sylvain, *op. cit.*, p. 531; Institute of Jewish Affairs of the World Jewish Congress, *op. cit.*, p. 49.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

existenţă, s-au confruntat şi cu o virulentă atmosferă de ură, cauzată de existenţa grupului de evrei din echipa conducătoare a partidului comunist şi de speculanţii fără scrupule de origine evreiască, ură ce avea să se răsfrângă asupra întregii etnii. Circulau zvonuri despre pogromuri şi astfel a apărut fenomenul de fugă în masă peste frontieră[67].

Mulţi dintre emigranţi nu au fost pregătiţi pentru călătoria clandestină spre Palestina, care solicita străbaterea unui drum dificil peste graniţele mai multor ţări. În plus, îşi complicau situaţia prin faptul că luau cu dânşii şi bunurile ce le mai aveau, ceea ce făcea destul de anevoioasă trecerea ilegală a frontierei. În cursul anului 1947 numărul celor fugiţi sau care încercau să iasă ilegal din ţară a sporit considerabil, comparativ cu 1946, printre aceştia fiind şi foarte multe persoane de naţionalitate română. Confruntându-se cu un proces aflat în continuă creştere, Ministerul Afacerilor Interne a ordonat grănicerilor să ia cele mai severe măsuri pentru a stopa "avalanşa clandestină", astfel că în toamnă o vânătoare sistematică a început de-a lungul graniţei româno-maghiare, pe unde se produceau cele mai multe ieşiri[68]. În decembrie 1947, grănicerii unguri au început să înapoieze în România pe fugari, care, aduşi în ţară, au fost arestaţi şi condamnaţi la diferite termene de detenţie. Masiva fugă peste graniţă a generat incidente tragice. Unii evrei au fost rău conduşi peste frontieră, jefuiţi şi chiar ucişi de către borfaşi, alţii împuşcaţi ori arestaţi de organele de pază, în momentul când încercau să iasă din România[69].

Cu toate aceste restricţii, în cursul anului 1947, numărul evreilor fugiţi pare să fi fost mare, Institutul Mondial al Afacerilor Evreieşti indicând circa 37 000[70], iar Nicolas Sylvain circa 40 000[71]. Ambele cifre ni se par exagerate, fără a avea posibilitatea de a sugera, pe baza informaţiilor din arhive, altele. Cert rămâne faptul că izvoarele interne atestă că, în unele zone, transfugii evrei reprezentau majoritatea, socotiţi pe categorii etnice. Aşa, de pildă, potrivit datelor centralizate de Inspectoratul de Siguranţă Galaţi, în 1947 părăsiseră ţara, fără forme legale, 16 locuitori ai municipiului, din care 13 erau evrei, iar 3 români[72].

---

[67] Institute of Jewish Affairs of the World Jewish Congress, *op. cit.*, p. 48 - 49; ASI, fond I, Comitetul regional P.M.R. Moldova, dosar 2/1946, f. 344.

[68] În general, emigranţii clandestini erau îndrumaţi către Debreczin, la frontiera ungară, iar de aici căutau să ajungă în Cehoslovacia, apoi în Germania, Austria ori Italia (Nicolas Sylvain, *op. cit.*, p. 531).

[69] În 1947, de exemplu, au fost ucise 19 persoane, în majoritatea lor evrei, în momentul în care încercau să fugă peste graniţă (Cf. Institute of Jewish affiars of the World Jewish Congress, *op. cit.*, p. 49).

[70] *Ibidem.*

[71] Nicolas Sylvain, *op. cit.*, p. 531.

[72] ASI, fond Prefectura judeţului Covurlui, dosar 238/1948, f. 28.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Pentru a pune capăt fenomenului, în 1947, Comitetul Democratic Evreiesc a desfăşurat timp de mai multe luni o campanie susţinută împotriva plecărilor clandestine. El acuza "anumiţi indivizi" de exploatarea situaţiei păturilor sărace ale populaţiei evreieşti prin încercarea de a provoca panică printrei ei, care ducea la o "emigrare haotică". Comitetul Democratic Evreiesc, sprijinit de presa de stânga din România, se străduia să convingă pe cei ce doreau să emigreze în Palestina "să procedeze într-o manieră ordonată, prin organizaţii competente şi în concordanţă cu dispoziţiile legale"[73].

Paralel cu adoptarea unor măsuri severe împotriva celor ce încercau să părăsească ţara, guvernul învinuia, prin presa ce o controla, organizaţiile sioniste că escrocau pe emigranţi, invitându-le să-şi exprime în mod clar atitudinea faţă de "emigrarea haotică" şi negând responsabilitatea Comitetului Democratic Evreiesc în emigrările ilegale. Decişi să deschidă calea emigrărilor oficiale, liderii sionişti încercau să capteze bunăvoinţa autorităţilor centrale, argumentând că evreii doreau să părăsească România nu din cauza persecuţiilor rasiale, ci pentru că erau hotărâţi să-şi construiască propria "casă naţională". La Conferinţa Europeană a organizaţiilor sioniste de la Praga, din octmbrie 1947, preşedintele Consiliului Sionist Român, Mişu Benvenisti, a protestat împotriva brutalităţile practicate de englezi în Palestina şi a elogiat guvernul român pentru "libertatea pe care a acordat-o mişcării sioniste"[74].

La începutul lui 1948, prin legea nr. 4, din 19 ianuarie, pentru modificarea art. 267 din Codul Penal, au fost înăsprite pedepsele administrative aplicate emigranţilor ilegali şi celor ce le facilitau trecerea frontierei. Potrivit noii redactări a acestui articol, persoana care ieşea în mod fraudulos din ţară, cât şi cea care îi înlesnea trecerea frontierei şi funcţionarul public sau cel însărcinat cu paza frontierei care facilita din neglijenţă ieşirea din ţară în condiţiile de mai sus sau intrarea frauduloasă în România a străinilor se pedepseau cu închisoare corecţională de la 3 la 10 ani şi cu amendă de la 4 000 la 40 000 de lei. Dacă înlesnirea trecerii frauduloase a frontierei era făcută de funcţionarul sau de cel însărcinat cu paza frontierei, primind direct ori indirect bani sau alt folos, închisoarea corecţională era de 5 la 12 ani şi amenda tot de 4 000 - 40 000 de lei, atât pentru cel ce intra ori ieşea din ţară, cât şi pentru cel însărcinat cu paza frontierei. Tentativa se pedepsea la fel ca şi infracţiunea comisă. Nu se acordau circumstanţe atenuante, iar bunurile celor urmăriţi erau puse în mod obligatoriu sub sechestru[75]. În ziua următoare a fost promulgată legea nr. 6, pentru completarea art. 1 şi 2 ale legii nr. 877, din 9 decembrie 1940. Ea stipula că naţionalitatea română - în sens de cetăţenie - putea fi retrasă cetăţeanului român

[73] Cf. Nicolas Sylvain, *op. cit.*, p. 531.

[74] *Ibidem.*

[75] MOf, nr. 15, din 19.I.1948. Pentru alte detalii vezi şi ASB, fond Inspectoratul General al Jandarmeriei, Teritoriu, dosar 204/1948, f. 23.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

care pleca ori încerca să plece din ţară în mod fraudulos şi celui ce nu se întorcea după expirarea actelor de călătorie (art. 1). Potrivit art. 2, bunurile celui vinovat, în care se socoteau şi cele înstrăinate în ultimele 12 luni dinaintea publicării Jurnalului Consiliului de Miniştri de retragere a cetăţeniei, treceau în patrimoniul statului[76]. Apoi, legea nr. 53 pentru stabilirea unor măsuri de siguranţă la zona de frontieră, din 2 martie 1948, a instituit supravegherea graniţei pe o adâncime de 25 de km, adâncime ce putea fi extinsă, în caz de nevoie, prin Jurnal al Consiliului de Miniştri (art. 1). În acelaşi timp, Ministerul Afacerilor Interne putea hotărî, în interesul siguranţei statului sau economiei naţionale, îndepărtarea din zona de frontieră, temporar sau definitiv, a persoanelor care încercau, săvârşeau, favorizau sau tăinuiau contrabanda ori trecerea frauduloasă peste frontieră. Îndepărtarea din zonă prin decizie ministerială se făcea pe baza unei anchete administratice constatatoare, indiferent care ar fi fost hotărârea instanţei de judecată penală (art. 4)[77]. Apoi, pentru a face operativă legea nr. 4 din 19 ianuarie, la 28 august 1948, a fost semnată la Budapesta Convenţia privind extrădarea infractorilor şi asistenţă în materie penală care încerca să prevină emigrările ilegale şi tranzitul refugiaţilor. Pe de altă parte, s-au făcut o serie de concesii în privinţa naturalizării imigranţilor, prin legea nr. 162, din 30 mai 1947[78] şi prin decretul nr. 125, din 7 iulie 1948[79], dar, în momentul emiterii lor, prea puţini evrei mai doreau să obţină cetăţenia română[80].

Măsurile legislative adoptate în cursul anului 1948 au urmărit să pună capăt masivului proces de părăsire a ţării de către multe dintre persoanele intrate în conflict deschis sau tacit cu noul regim şi de cele ce refuzau să se acomodeze la modul de viaţă impus de Partidul Comunist. Ele nu au putut stopa de fapt fuga peste graniţă, dar, datorită lor, ea a devenit mai dificilă, mai riscantă, mai costisitoare şi mult mai redusă în amploare comparativ cu anii precedenţi.

---

[76] Vezi MOf, nr. 16, din 20.I.1948. Vezi şi legea nr. 10, privitoare la situaţia juridică a bunurilor confiscate şi intrate în patrimoniul statului pe temeiul hotărârilor judecătoreşti şi a celor confiscate pe baza oricărei legi, care stabilea ca acestea treceau în patrimoniul comunelor pe raza cărora se găseau (idem, nr. 21, din 27.I.1948. Detalii asupra aplicării ei în ASG, fond Inspectoratul Regional de Poliţie Galaţi (Biroul Administrativ), dosar 229/1946-1948, f. 10).

[77] MOf, nr. 51, din 2.III.1948. Pentru alte detalii vezi ASB, fond Inspectoratul general al Jandarmeriei, Teritoriu, dosar 204/1948, f. 24 - 25.

[78] MOf, nr. 121, din 30.V.1947.

[79] *Idem*, nr. 154, din 7.VII.1948.

[80] Cf. Nicolas Sylvain, *op. cit.*, p. 531.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

L'IMMIGRATION ET L'EMIGRATION DES JUIFS (1944-1948)
(Resumé)

L'étude insiste sur la situation des Juifs engendré de la politique du troisième Reich et puis de la seconde guerre mondiale. En Roumanie, les Juifs sont venus après 1939 d'Allemagne et des autres pays occupés par Hitler, mais ils ont été déportés en partie dans les années 1941-1942 en Transnistrie. Pendant le régime Antonescu la situation générale des Juifs s'est dégradées grâce à la législation raciale. Quand-même, une petite proportion a eu des privilèges, résultat de la collaboration avec le régime.

Après le 23 août 1944, l'oppression des Juifs a cessé, mais le processus de restitution des valeurs perdues fut réaliser en partie. Dans ce contexte, il est analysé le rôle de la communauté juive de 1944 à 1948, le retour d'une proportion des Juifs de l'Union Soviétique, ainsi que le commencement du départ vers la Palestine. En nous appuyant sur les informations d'archive, nous avons souligné le mauvais état matériel de beaucoup de Juifs.

D'ailleurs, on discute les mesures législatives de 1948, désignées à arrêter le processus d'émigration de ceux qui étaient entrés en conflit avec le régime communiste, mesures qui ont rendu l'abandon du pays compliqué et dangereux.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

IGOR CAŞU

INTEGRARE SAU ASIMILARE? POLITICA ETNOCULTURALĂ A UNIUNII SOVIETICE ÎN BASARABIA (1944 - 1989)

Tema de faţă are o importanţă deosebită prin actualitatea ei. Cronologic, ea cuprinde o întreagă epocă istorică, încheiată recent prin dispariţia statului sovietic. Ceea ce trebuie menţionat de la bun început este faptul că spre deosebire de alte subiecte, politica etnoculturală într-un stat multinaţional, indiferent de natura regimului, democratic sau cu tendinţe totalitare, este susceptibilă unei critici mai mult sau mai puţin îndreptăţite. Este un fapt adesea constatat în istorie, ca naţiunea dominantă să încerce să-şi păstreze şi extindă privilegiile şi controlul asupra societăţii prin diferite mijloace, paşnice sau violente. Minoritatea etnică, la rândul ei, dacă se întâmplă să creeze statul ei naţional independent, poate proceda într-un mod specific naţiunii dominante.

Atâta timp cât se află în minoritate, etniile sunt preocupate de supravеţuirea lor culturală, identitară. Uneori, cum este şi cazul Uniunii Sovietice, problema supravеţuirii se pune în termeni biologici (epoca stalinistă). Este normal, în momentul în care minorităţile etnice depăşesc asemenea perioade critice, să ridice problema extinderii drepturilor existente, în sfera culturală, educaţională etc., după care, sau datorită faptului că aceste drepturi nu pot fi salvgardate şi extinse în cadrul statului dat, să opteze pentru autodeterminare politică până la declararea independenţei statale.

Problemele cu care s-a confruntat Uniunea Sovietică au avut în mare măsură două surse: moştenirea politică, economică şi socială ţaristă şi caracterul multinaţional al statului.

Dincolo de justificările ideologice de origine marxist-leninistă, Uniunea Sovietică a prezentat varianta rusească a statului-naţiune, în care naţiunea dominantă alcătuia doar 47% din totalul populaţiei (în 1989), cu precizarea că numeroasele naţionalităţi care au intrat, forţat sau benevol, în componenţa ei, pretindeau, la rândul lor, respectarea drepturilor lor în calitate de state-naţiuni, clauză stipulată chiar în constituţia sovietică. Sistemul republicilor federale, unionale sau autonome, introdus la 1922, era menit, în acest sens, să satisfacă orgoliul naţionalităţilor de a avea atribute statale proprii şi să le determine să

Anuarul Institutului de Istorie "A. D. Xenopol", tom XXXIV, 1997, p. 271 - 294.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

coopereze cu regimul. În realitate, numai forma era federală. Dreptul constituţional al republicilor unionale la secesiune nu prezenta realmente un pericol pentru integritatea statului sovietic, atât timp cât partidul unic şi centralizarea rigidă asigurau controlul asupra situaţiei.

În viziune marxist-leninistă, naţiunile au apărut în perioada dezvoltării capitalismului şi, odată cu lichidarea reminiscenţelor acestuia şi a burgheziei, arhitectul lor, naţiunile vor dispare de la sine. Istoria a dovedit, însă, că existenţa naţiunilor nu este nici pe departe un fenomen tranzitoriu.

Şovinismul velicorus, sublimat în doctrina oficială drept "internaţionalism proletar", menit să contribuie la victoria determinismului istoric - fuziunea naţiunilor într-o nouă entitate istorică şi socială - "poporul sovietic", cuprinzînd la început teritoriul URSS, iar după victoria finală a comunismului, tot globul pământesc, a jucat însă nu numai rolul de forţă integratoare, ci şi distructivă.

Uneori cu complicitatea, alteori în ciuda eforturilor regimului, afişarea nedisimulată a superiorităţii şi dispreţului faţă de celelalte naţionalităţi, refuzul ruşilor de a studia limbile naţionale din republicile în care locuiau, regimul preferenţial acordat ruşilor sau rusofonilor au avut drept consecinţă acutizarea conştiinţei naţionale a minorităţilor, ceea ce, în ultimă instanţă, îndepărta şi mai mult realizarea scopurilor regimului sovietic.

În Basarabia, mai exact în R.S.S. Moldovenească, precum şi în câteva republici asiatice, politica etnoculturală a statului sovietic a avut unele trăsături specifice. Fuziunea moldovenilor în "poporul sovietic "trebuia precedată de o etapă pregătitoare, care să le inoculeze conştiinţa unei identităţi diferite de cea românească. În cele ce urmează vom încerca să surprindem evenimentele principale din perioada 1944-1989, din prisma politicii etnoculturale, şi impactul acestora asupra prezentului şi asupra evoluţiilor ulterioare din această regiune.

Istoriografia problemei este vastă. Menţionăm în primul rând lucrările clasicilor marxism-leninismului care definesc conceptele-cheie ale politicii etno-culturale sau politicii "naţionale", pentru a utiliza un termen ideologic ambiguu şi care are o acoperire mai largă decât aspectul strict cultural ce ne preocupă în cazul de faţă. Este vorba de lucrările lui K. Marx[1], V. I. Lenin[2], I. V. Stalin[3] şi A. Jdanov[4].

---

[1] K. Marx, *Ideologia germană*, Bucureşti, Editura de Stat pentru Literatura Politică (E.S.P.L.P.), 1956.

[2] V. I. Lenin, *O prave nacij na samoopredelenie*, în *Polnoe Sobranie Soćinenij*, Ediţia a II-a, Moscova, Gospolitizdat, 1961, vol. 25, p. 255 - 320 (în continuare P.S.S.); *Kriticeskie zametki po nacional'nomu voprosu*, *ibidem*, vol. 24, p. 113 - 150; *Nužen li obiazatel'nyj gosudarstvennyj jazyk ?*, *ibidem*, p. 293 - 295.

[3] V. I. Stalin, *Marxizm i nacional'nyi vopros*, Moscova, Gospolitizdat, 1946, în special p. 75 - 76.

[4] Vezi de exemplu A. Jdanov, *Sovetskaja literatura-samaja ideinaja, samaja peredovaja literatura v mire*, Moscova, Gospolitizdat, 1953.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

O critică sovietică a teoriilor "burgheze "despre cultură este prezentată în volumul editat de A. I Arnoldov şi N. V. Novikov[5]. Rezumate istoriografice despre politica culturală, etnoculturală, relaţia dintre intelectuali şi putere, legimitate etc. sunt oferite de K. Verdery[6] şi W. P. van Meurs[7]. Volumele consacrate naţionalismului şi etnicităţii publicate de John Hutchinson şi Anthony D. Smith[8] ne-au fost de asemenea utile. Printre autorii occidentali care au teoretizat problema apariţiei naţionalismului sau procesele de asimilare etnică pornind de la experienţa ţărilor occidentale, dar ale căror teorii se aplică şi Uniunii Sovietice, îi amintim pe Ernest Gellner[9], Benedict Anderson[10] şi Karl Deutsch[11]. Dintre lucrările generale consacrate politicii etnoculturale sau "naţionale" sovietice scrise în Occident, le evidenţiem pe cele ale lui Walker Connor[12], F. C. Barghoorn[13], R. Conquest[14], H. Seton-Watson[15], B. Nahaylo şi V. Swoboda[16], J. Armstrong[17], H. Carrère d'Éncausse[18] ş. a.

Lucrări speciale dedicate Basarabiei sovietice, politicii etnoculturale, au fost alcătuite sau redactate de M. Manoliu-Manea[19], G. Ciorănescu[20], N. Dima[21],

---

[5] A. I. Arnoldov, N. V. Novikov (editori), *Kul'tura i ideologiceskaja bor'ba*, Moscova, Mysl', 1979.

[6] Katherine Verdery, *Compromis şi rezistenţă. Cultura română sub Ceauşescu*, Bucureşti, Humanitas, 1994, p. 19 - 41.

[7] W. P. van Meurs, *Chestiunea Basarabiei în istoriografia comunistă*, Chişinău, Arc, 1996, p. 130 - 139, 161 - 168.

[8] John Hutchinson, Anthony D. Smith (eds.), *Nationalism*, Oxford, Oxford University Press, 1994; idem (eds.), *Ethnicity* , Oxford & New York, Oxford University Press, 1996.

[9] Ernest Gellner, *Nations and Nationalism*, Oxford, Blackwell, 1983.

[10] Benedict Anderson, *Imagined Communities. Reflections on the Origins and Spread of Nationalism*, London, Verso, 1991.

[11] Karl W. Deutsch, *Nationalism and Social Communication. An Inquiry into the Foundations of Nationality*, Cambridge Mass., The M.I.T. Press, 1966.

[12] Walker Connor, *The National Question in Marxist-Leninist theory and strategy*, New Jersey, Princeton University Press, 1984.

[13] F. C. Barghoorn, *Soviet Russian Nationalism*, New York, Oxford University Press, 1956.

[14] Robert Conquest, *Soviet Nationalities Policy in Practice*, New York & Washingthon, Praeger Publishers, 1967.

[15] Hugh Seton-Watson, *The New Imperialism. A background book*, Pennsylvania, Dùfor Editions, 1964.

[16] Bohdan Nahaylo & Victor Swoboda, *Soviet Disunion. A history of nationalities problem in the USSR*, New York, Free Press, 1990.

[17] John Armstrong, *Ukrainian Nationalism*, London & New York, Routledge, 1990.

[18] Hélène Carrère d'Éncausse, *Imperiul spulberat. Revolta naţiunilor în URSS*, Bucureşti, Remember, 1993; idem, *Triumful naţiunilor sau sfârşitul imperiului sovietic*, Bucureşti, Remember, 1993.

[19] Maria Manoliu-Manea, *The tragic plight of a border area: Bessarabia and Bukovina*, Los Angeles, Humboldt University Press, 1983.

[20] George Ciorănescu, *Bessarabia and Bukovina: disputed land between West and East*, Bucureşti, Editura Fundaţiei Culturale Române, 1993.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

M. Bruchis[22], Ch. King[23], Dennis Deletant[24], Irina Livezeanu[25], Jeff Chinn[26] etc. Autori sovietici, istorici sau propagandişti, care au exprimat politica partidului într-un moment sau altul, sunt citaţi pe parcursul textului. Merită o menţiune specială contribuţiile unor etnografi sovietici grupaţi în jurul revistei "Sovetskaia etnografia", care au abordat relaţiile interetnice, procesele de asimilare printr-o prismă mai puţin dogmatică : I. Bromley[27], V. I. Kozlov[28], N. Guboglo[29] ş. a. Privitor la aprecieri *post-factum* ale politicii etnoculturale sovietice, prezintă un interes deosebit revistele moscovite "Družba narodov", "Stoliča", "Slovo", "Svobodnaja mysl'", "Literaturnaja gazeta", "Obščestvennye nauki i sovremennost'" ş. a. (anii 1989 - 1996).

Sursele primare, documentele, se împart în două categorii: edite şi inedite. Din cele publicate, am folosit aici rezoluţii ale plenarelor, congreselor, conferinţelor partidului comunist, unional sau republican. Rezultatele recensămintelor populaţiei din 1926, 1959, 1970, 1979 şi 1989[30] constituie, de asemenea, un izvor important de analiză şi sinteză. Din arhiva Partidului Comunist din Moldova, actualmente Arhiva Organizaţiilor Social-Politice din Republica Moldova, am extras setul de documente inedite[31].

Înainte de a trece nemijlocit la tema propriu-zisă, se impun unele precizări terminologice. În primul rând, confuzia cea mai mare în literatura de specialitate o aflăm în utilizarea cuvintelor "etnie, etnicitate", pe de-o parte, şi "naţiune,

---

[21] Nicholas Dima, *From Moldavia to Moldova. The Soviet Romanian territorial dispute*, Boulder Co., 1991.

[22] Michael Bruchis, *Nations, nationalities, peoples : a study of the nationalities policy of Communist Party in Soviet Moldavia*, Boulder Co., 1984; idem, *One step back, two steps forward: on the language policy of the Communist Party of the Soviet Union in the national republics (Moldavian: a look back, a survey and perspective, 1924 - 1980)*, Boulder Co., 1982.

[23] Charles King, *Soviet policy in the annexed East european borderlands: language, politics and ethnicity in Moldova*, în *The Soviet Union in Eastern Europe, 1945 - 1989*, New York, St. Martin's Press, 1994.

[24] Dennis Deletant, *What self-determination mean for the Moldavians?*, în *The Soviet Union and the challenge of the future*, vol.3, *Ideology, culture and nationality*, New York, Paragon House, 1987.

[25] Irina Livezeanu, *Urbanization in a low key and linguistic change in Soviet Moldavia*, în "Soviet Studies", vol. 33, nr. 3, 4 (iulie-octombrie), 1981.

[26] Jeff Chinn, Steven D. Roger, *Ethnic mobilization and reactive nationalism: the case of Moldova*, în "Nationalities Papers" , vol. 23, nr. 2 1995, p. 291-325.

[27] I. V. Bromley, *Etnos i etnografija*, Moscova, Nauka, 1973.

[28] V.I. Kozlov, *Dinamika cislennosti narodov*, Moscova, Nauka, 1982 (varianta engleză a apărut la New York în 1988).

[29] N. Guboglo, *Razvitie dvujazycija v Moldavskoj SSR*, Chişinău, Ştiinţa, 1979; idem, *Načional'noe i internačional'noe v sovetskom obraze jizni*, Chişinău, Ştiinţa, 1979.

[30] *Itogi vsesojuznoj perepis' naselenija SSSR : 1959, 1970, 1979, 1989*, Moscova, Gosstatizdat - Finansy i Statistika, 1962, 1972, 1981, 1990 (în continuare I.V.P.N.).

[31] Din *Arhiva Organizaţiilor Social-Politice din Republica Moldova* am consultat fondul nr. 51, aparţinând fostului Comitet Central al P.C. din Moldova (în continuare A.O.S.P.R.M.).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

naţionalism", pe de alta. Am încercat să atenuăm această confuzie investind în "etnie, etnicitate" componenta lingvistică, psihologică, axiologică etc. sau *dimensiunea culturală* a unei colectivităţi umane; "naţiune, naţionalism" semnifică *dimensiunea politică*, o variantă radicalizată a etniei, etnicităţii; punctul de despărţire convenţională dintre cele două concepte constă în revendicările de ordin politic, precum ar fi secesiunea şi crearea unui stat independent. Cu alte cuvinte, etnia constituie o minoritate, subordonată politic naţiunii dominante, dar din momentul în care se constituie într-un stat aparte, îşi forjează propria sa naţionalitate, prin intermediul etnicităţii politizate, evoluată în ideologia naţionalismului[32]. Alte concepte, precum "popor sovietic", "şovinism", le explicăm mai pe larg în text.

*

După eşecul Conferinţei de la Viena şi al rebeliunii de la Tatarbunar, Moscova crează Republica Autonomă Moldovenească (10 octombrie 1924). Proclamată a fi "leagănul viitoarei Românii sovietice", noua republică era menită a fi un model atrăgător pentru populaţia de pe malul drept al Nistrului. Politica anilor '20 a regimului sovietic încuraja participarea naţionalităţilor neruse în vari domenii, inclusiv cel cultural (indigenizarea cadrelor sau "korenizačia" (în rusă - n. n.)[33]. Cadrele locale moldoveneşti erau sprijinite, cu intermitenţe, în detrimentul ucrainienilor şi ruşilor, majoritari până atunci. Deşi moldovenii transnistrieni continuau să utilizeze denumirea provenienţei geografice pentru desemnarea naţionalităţii lor, primul rencensământ sovietic din 1926 îi înregistrează la rubrica "moldoveni, români"[34]. În perioada 1932-1937, grafiei latine i se acordă dreptul de funcţionare[35]. Acestea constituie doar câteva momente care relevă faptul că regimul sovietic a promovat o politică oarecum incoerentă în comparaţie cu perioada ulterioară.

În Basarabia primului an de ocupaţie sovietică (1940 - 1941) presa continuă să apară în grafie latină[36]. După 1944, când România a intrat în sfera de influenţă sovietică, justificarea în termeni ideologici (dimensiunea socială) a pretenţiei asupra Basarabiei devine caducă. Interesului geostrategic al Moscovei

---

[32] Un rezumat al discuţiilor privitoare la naţionalism şi etnicitate, vezi Cătălin Turliuc, *Naţionalism şi etnicitate. Consideraţii istoriografice şi metodologice*, în *Istoria ca lectură a lumii*, Iaşi, Fundaţia Academică "A. D. Xenopol", 1994, p. 425 - 441.

[33] Robert Conquest, *op. cit.*, p. 50 - 59.

[34] Bolšaja Sovetskaja Enčiklopedija (în continuare B.Š.E.), ediţia I, vol. VI, p. 18; *ibidem*, ediţia a II-a, vol.XXXIX, p. 658-659; *Vsesojuznaja perepis' naselenja (1926)*, vol. IV, *Narodnosti, rodnoj jazyk naselenija SSSR*, Moscova, Gosstatizdat, 1928, p. XXIV.

[35] Anton Moraru, *Istoria Românilor: Basarabia şi Transnistria, 1812 - 1993*, Chişinău, Arc, 1995, p. 304 - 312.

[36] Trecerea la alfabetul chirilic a fost preconizată pentru vara anului 1941. Vezi M. Bruchis, *Nations ...*, p. 61 - 66.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în regiune i se acordă o acoperire conceptuală aparent coerentă, conform căreia moldovenii ar constitui o naţiune aparte, mai apropiată prin destin istoric de poporul rus, ucrainean şi alte popoare sovietice decât de naţiunea română.

Discuţiile susţinute în anii celui de-al doilea război mondial în cadrul Institutului Pedagogic Moldovenesc, evacuat la Buguruslan (regiunea Orenburg) aveau să prefigureze politica sovietică postbelică faţă de majoritatea populaţiei din Basarabia. Deşi nu s-a dat un răspuns definitiv, s-a ridicat problema identităţii scriitorilor Alecsandri, Creangă şi Eminescu, dacă sunt moldoveni sau români[37].

O naţiune are nevoie de simboluri care să o reprezinte[38]. Dacă în privinţa scriitorilor clasici problema rămâne încă deschisă, câteva personaje istorice marcante sunt declarate neaoş moldoveneşti. În acest sens, în octombrie 1944, cu prilejul celei de-a douăzecea aniversării a Republicii Autonome Moldoveneşti (R.A.S.S.M.), a cărei continuatoare se considera Republica Unională Moldovenească (R.S.S.M.), domnii Moldovei Ştefan cel Mare, Petru Rareş, Vasile Lupu şi Dimitrie Cantemir sunt invocaţi drept cei mai buni reprezentanţi ai "poporului moldovenesc", întrucât aceştia ar fi dus o politică de apropiere de Rusia[39].

După război, grafia latină este interzisă şi înlocuită cu cea chirilică, considerată a fi adevăratul veşmânt al limbii naţionale "moldoveneşti". Propaganda sovietică a răspândit ideea că trecerea la grafia chirilică "nu a însemnat subordonarea integrală faţă de cultura rusă, ci a fost cea mai raţională formă pentru dezvoltarea culturilor naţionale în particular, şi în acelaşi timp, *un act de prietenie* faţă de poporul rus şi o manifestare a unităţii internaţionaliste a poporului sovietic"[40]. Enciclopedia Sovietică sublinia că adoptarea grafiei chirilice "a însemnat un ajutor considerabil acordat procesului *de însuşire a limbii ruse* de către reprezentanţii diferitelor naţionalităţi din Uniunea Sovietică"[41].

Prin urmare, asistăm la unele dintre primele tentative, din punct de vedere cronologic, de a schiţa identitatea moldovenească drept diferită de cea românească. Pentru a da soliditate acestei tentative, Moscova avea nevoie de concursul intelectualităţii basarabene care, personificând capitalul simbolic al societăţii[42], urma să acorde legimitate noii identităţi naţionale. În acest context, doi reprezentanţi ai Partidului Comunist din România interbelică, Emilian

---

[37] A.O.S.P.R.M., Fond 51, inventar 2, dosar 144, fascicula 33 (în continuare F., inv., d., f.).

[38] B. Anderson, *op. cit.*; James Winston, *Symbolic ethnicity: the future of ethnic groups and cultures in America*, in "Ethnic and Racial Studies", nr. 2, vol. I, 1979, p. 9 - 17.

[39] A.O.S.P.R.M., F. 51, inv. 2, d. 1, f. 25.

[40] "Voprosy istorii", nr. 2, 1966, p. 19.

[41] B.Š.E., ediţia a II-a, vol. XXXVI, p. 99.

[42] O discuţie accesibilă despre ideologie, politică culturală şi intelectuali într-un regim comunist, a se vedea K. Verdery, *op. cit.*, p. 19 - 40; vezi de asemenea nota 15.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Bucov şi Andrei Lupan au fost promovaţi în posturi de conducere: primul a devenit adjunct al preşedintelui Consiliului de Miniştri din R.S.S.M., responsabil cu probleme culturale, iar al doilea a obţinut preşedinţia Uniunii Scriitorilor din Moldova. Cu toate acestea, posturile cheie au fost ocupate de oameni verificaţi în timp de Centru - ruşi, ucrainieni sau moldoveni transnistrieni. În ianuarie 1947, de exemplu, din totalul de 37 de instituţii de cultură numai 6 erau conduse de români basarabeni[43].

Exista un conflict deschis între transnistrieni şi basarabeni. În vara anului 1948, transnistrienii I. Canna şi I. D. Ceban, membri ai establishment-ului din R.A.S.S.M., lansează prin ziarul "Sovetskaja Moldavija" o campanie de discreditare a scriitorilor basarabeni, fiind vizaţi în special Emilian Bucov şi Andrei Lupan. Ei au fost învinuiţi că au colaborat cu "ocupanţii" în perioada interbelică. Comitetul Central al Partidului Comunist (bolşevic) din URSS a adoptat în această privinţă, la 4 octombrie 1948, o declaraţie, în care aprecia drept nefondate acuzaţiile aduse împotriva scriitorilor basarabeni privind afilierea lor la naţionalismul burghez românesc[44]. Întârzierea cu care a reacţionat Centrul poate fi interpretată ca un avertisment dat intelectualităţii din dreapta Nistrului că în cazul în care nu se decide să se implice mai activ în serviciul regimului riscă să fie marginalizată sau eliminată fizic.

Alt conflict de la sfârşitul anilor '40, care a evidenţiat două atitudini diferite din partea transnistrienilor şi basarabenilor, a avut următorul subiect şi deznodământ: întrucât majoritatea populaţiei româneşti nu cunoştea limba rusă şi pentru a facilita accesul acesteia la ideologia comunistă, C.C al P.C. (b) din Moldova a decis traducerea clasicilor marxism-leninismului în limba română. Primele volume urmau să apară după 1950, când prima etapă a revoluţiei culturale[45] - lichidarea analfabetismului în forma familiarizării cu grafia chirilică - va fi fost încheiată.

Comisia specială desemnată de partid era alcătuită în majoritate din transnistrieni. Pentru evitarea unei traduceri ilizibile, Emilian Bucov a creat o comisie alternativă din oameni şcoliţi în România, precum F.F. Cibotari, N.A. Dima, A. V. Ablov, N. Corlăteanu etc. În cele din urmă, comisia partidului a obţinut câştig de cauză[46]. Moscova nu a intervenit, întrucât sprijinea în mod deschis (până la moartea lui Stalin) o limbă cu cât mai multe împrumuturi din

---

[43] A.O.S.P.R.M. , F. 15, inv. 5, d. 534, f. 3 - 4.

[44] *Ocerki istorii Kommunisticeskoj Partii Moldavii*, a II-a ediţie, Chişinău, Izdatel'stvo K.P.M., 1968, p. 352.

[45] *Kul'turnaia revoljučia v SSSR*, Moscova, Nauka, 1967; referitor la RSSM, vezi *Kul'tura Moldavii za gody Sovetskoj Vlasti: sbornik dokumentov*, 4 volume, sub redacţia lui A. M. Lazarev, Chişinău, Ştiinţa, 1975 - 1977; "Ucennye zapiski Tiraspol'skogo Pedagogiceskogo Instituta imeni T. Ševcenko", vol. 15, Chişinău, Ştiinţa, 1967, consacrat special revoluţiei culturale din R.S.S.M.

[46] M. Bruchis, *One step back* ..., p. 93.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

limba rusă sau ceea ce s-a numit în istoriografie promovarea unei noi limbi slave[47]. Bucov este demis din funcţie şi cade pentru un timp în dizgraţia regimului (1951), dar revine mai târziu, primind chiar un premiu de stat pentru poezie (1966). Lupan şi-a menţinut postul, dar va cunoaşte o ascensiune impresionantă abia după 1953[48].

O revistă moscovită din 1949 ne furnizează următoarele explicaţii privind politica partidului în problema limbilor naţionale. Intelectualii din republicile unionale erau pasibili de a fi învinuiţi de deviaţionism ideologic dacă nu aprobau utilizarea unui volum sporit de cuvinte de origine rusă în cadrul limbii lor materne. Astfel, revista invocă faptul că "naţionaliştii burghezi şi-au orientat atenţia spre limbile străine, denigrând prin diferite metode importanţa limbii ruse ; naţionaliştii bieloruşi şi ucrainieni au îmbogăţit limbile lor materne cu expresii aristocratice din limba poloneză; *naţionaliştii moldoveni* au căutat să introducă în limba lor *cuvinte aristocratice*, de salon, din limba română; naţionaliştii letoni, primind indicaţii de la nobilimea germană, căutau să germanizeze limba lor"[49].

În Basarabia, intelectuali precum Bucov sau Lupan, dar şi alţii, deşi aserviţi regimului şi acceptând comandamentele ideologice ale acestuia, formal sau entuziast, încercau să nu admită degradarea limbii literare la un nivel irecognoscibil, cum este cazul limbii române populare din Transnistria, luată ca model pentru traducerea operelor lui Marx, Engels, Lenin şi Stalin. Până la dispariţia ultimului, care înţelegea prin "dezvoltarea limbilor naţionale şi reconstrucţia lor în spiritul socialismului"[50] o *rusificare rapidă*, acest lucru nu prea le-a reuşit.

Accederea în funcţia de secretar general a lui N.S. Hruşciov (1954) a marcat o destindere a regimului sovietic, atât în plan internaţional, cât şi intern. În cuvântarea de la Congresul XX al P.C.U.S. despre cultul lui Stalin, noul lider sovietic de desolidarizează de metodele violente aplicate de predecesorul său faţă de naţionalităţile sovietice[51]. Sunt reabilitate, integral sau parţial, popoare deportate în masă şi se anunţă o politică de descentralizare economică, administrativă şi culturală. Şovinismul velicorus, promovat şi susţinut deschis de Stalin după 1945[52], este declarat păgubos pentru internaţionalismul proletar,

---

[47] *Ibidem*, p. 97-117.

[48] Pentru o biografie a lui Lupan şi Bucov, a se vedea volumul *Luptători pentru fericirea poporului*, Chişinău, Cartea Moldovenească, 1985, p. 203 - 207, 233 - 236.

[49] "Voprosy filosofii ", nr. 2, 1949, p. 135.

[50] *Ibidem*.

[51] N. S. Khrushchev, *The " Secret " Speech*, introd. by Roy Medvedev, Nottingham, 1976, p. 58, 60 - 61.

[52] În 1945 Stalin a reabilitat făţiş şovinismul velicorus, cu ocazia sărbătoririi victoriei asupra Germaniei. El a susţinut următorul toast: "Eu vreau să propun un toast pentru sănătatea poporului nostru sovietic şi în primul rând pentru sănătatea poporului rus (...) pentru că este cel

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cu alte cuvinte pentru coeziunea internă a Uniunii Sovietice. Ucrainienii şi apoi bieloruşii sunt promovaţi la rangul de popoare lidere ale URSS, pe lângă cel rus[53]. Se invocă, implicit, faptul că vitalitatea statului sovietic depinde în mare măsură de unitatea celor trei naţiuni slave. Dar, după cum s-a dovedit mai târziu, ucrainienii şi bieloruşii au fost destinaţi prin această "promovare" unei asimilări lingvistice şi culturale într-un ritm accelerat.

Pentru Basarabia, destinderea hruşcioviană a însemnat, într-o primă fază, indigenizarea cadrelor şi reabilitarea parţială a unor personalităţi marcante ale literaturii şi culturii româneşti, consideraţi a fi reprezentanţi ai "naţiunii burgheze moldoveneşti"[54], evoluată între timp la statutul de "naţiune socialistă moldovenească"[55]. Printre aceştia menţionăm pe Mihai Eminescu, Vasile Alecsandri, Ion Creangă, B. P. Hasdeu, Mihail Kogălniceanu, Alexei Mateevici, Zamfir Arbore Ralli, Costachi Conachi, Dimitrie Cantemir, Constantin Stamati, Constantin Negruzzi, Alecu Russo, Alexandru Donici, Alexandru Haşdeu, precum şi Nicolae Milescu Spătaru, Grigore Ureche, Miron Costin etc.[56]

Personalităţile din secolul XIX care s-au născut sau au trăit în dreapta Prutului - Eminescu, Creangă, Kogălniceanu, Negruzzi, Hasdeu - au fost recunoscute ca aparţinând şi naţiunii române.

Unul dintre criteriile invocate în favoarea unor scriitori care au împărtăşit atitudini antiruseşti nedisimulate a fost caracterul progresist al scrierilor lor: Eminescu cu "Împărat şi proletar", "Înger şi demon", Ion Creangă - pentru atitudinea sa împotriva bisericii etc.

În octombrie 1955, la Chişinău are loc Congresul lingviştilor sovietici, care declară că nu există argumente suficiente pentru a susţine că "limba moldovenească" este diferită de cea română. Se adoptă, de asemenea, o rezoluţie susţinută de peste 700 academicieni, studenţi şi profesori, prin care se propune deschiderea unei librării de carte românească în capitala Basarabiei[57] (actualmente librăria "Družba" ("Prietenia")).

---

mai deosebit popor dintre toate popoarele Uniunii Sovietice (...), pentru că ruşii au fost recunoscuţi în acest război drept forţa conducătoare a Uniunii Sovietice (...), pentru că poporul rus are o gândire clară, un caracter ferm şi [multă] răbdare". Vezi textul integral în "Pravda", 25 mai, 1945.

[53] B. Nahaylo & V. Swoboda, *op. cit.*, p. 113 - 115.

[54] Despre diferenţa dintre naţiunile "burgheze" şi cele "socialiste" , vezi V. K. Kozlov, *Ce sunt naţiunile burgheze şi ce sunt naţiunile socialiste?*, Bucureşti, E.S.P.L.P., 1965, vezi şi Ia. V. Grosul ş. a., *Formarea naţiei burgheze moldoveneşti*, Chişinău, Ştiinţa, 1985; N. A. Mohov, *Ocerki formirovanija moldav' skogo naroda*, Chişinău, Cartea Moldovenească, 1978.

[55] *Formirovanie socialisticeskih nacij v SSSR*, Moscova, Nauka, 1962.

[56] Despre modul cum a fost prezentat fiecare sriitor în parte, a se vedea *Enciclopedia Sovietică Moldovenească*, 8 volume, Chişinău, Glavnaja Redakčia Moldavskoj Sovetskoj Ènčiklopedii, 1971 - 1981 (în continuare E.S.M.) sau *Sovetskaja Moldavija. Kratkaja Ènčiklopedija*, Chişinău, Cartea Moldovenească, 1981 (în continuare S.M.K.È.).

[57] M. Bruchis, *Nations*..., p. 77.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În anul următor, după al VIII-lea Congres Internaţional al romaniştilor, desfăşurat la Florenţa, la care italianul C. Tagliavini afirma că unica diferenţă dintre "moldovenească" şi română este alfabetul chirilic, doi filologi sovietici din Moscova înaintează o scrisoare Comitetului Central de la Chişinău. Budagov (romanist) şi Berştein (slavist) argumentează că limba vorbită pe teritoriul Moldovei Sovietice este parte integrantă a limbii naţionale româneşti, invocând şi afirmaţia lui Tagliavini. Scrisoarea este citită numai lucrătorilor Institutului de Istorie, Limbă şi Literatură al Academiei de Ştiinţe din R.S.S.M., publicarea acesteia fiind strict interzisă[58]. Impactul asupra societăţii basarabene a acestor evenimente a rămas, însă, din punct de vedere politic, foarte redus. Atât timp cât mijloacele de informare în masă erau contolate de partid, discutarea unor probleme "academice" într-un cadru restrâns de specialişti (prin urmare uşor controlabil) nu constituia un pericol pentru scopurile ultime ale regimului sovietic - încurajarea unei identităţi moldoveneşti, deosebită de cea românească, pentru prima fază, şi asimilarea acesteia în cadrul identităţii sovietice ("popor sovietic"), pentru faza ulterioară.

Din punct de vedere strategic, politica Moscovei faţă de naţionalităţile neruse a rămas constantă în toată perioada fiinţării Uniunii Sovietice. Din punct de vedere tactic, însă, ea a fost flexibilă, în limbaj ideologic - dialectică. Această dialectică era exprimată în triada: înflorirea ("rasčvet") - apropierea ("slibženie") - fuziunea ("slijanie") naţionalităţilor[59]. Considerente de ordin internaţional (revoluţia maghiară) şi intern (accelerarea ritmului "de construcţie a comunismului") l-au determinat pe Hruşciov să reabiliteze lozinca apropierii rapide a naţionalităţilor. Noua lege a învăţământului sovietic, adoptată în 1959, constituie una dintre măsurile cele mai elocvente în acest sens. Printre altele, legea stipula neobligativitatea elevilor din şcolile ruse de a învăţa limba republicii în care trăiau. Limba rusă, la rândul ei, rămânea un obiect obligatoriu în şcolile naţionale[60]. În comparaţie cu legea similară din 1938, limba rusă trebuia studiată încă din clasele primare. S-a introdus regimul şcolilor mixte, *menite a crea un medium favorabil bilingvismului*, în realitate însuşirii limbii ruse. Opoziţia naţionalităţilor nu s-a manifestat împotriva limbii ruse ca atare, ci privilegierii nedisimulate a acesteia în detrimentul limbilor vernaculare. Adevăratul bilingvism, argumentau republicile, înseamnă drepturi depline de funcţionare liberă pentru toate limbile. Ele afirmă că respectă limba rusă, dar şi

[58] Idem, *One step back...*, p. 126.

[59] A se vedea, de exemplu, *Navsegda. Kriga o bratstve narodov Strany Sovetov. Ocerki, dokumenty, straničy, hroniki*, Moscova, Politizdat, 1982; *Istorija SSSR. Epoha sočializma*, sub redacţia lui L. Seraev, Moscova, Prosvescenie, 1977.

[60] A se vedea, Yaroslav Bilinsky, *The Soviet Education Laws of 1958 - 1959 and Soviet Nationality Policy*, în "Soviet Studies", nr. 2, 1962, p. 138 - 157.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ruşii trebuie să respecte limba lor[61]. Regimul avea, însă, resorturile sale intime şi puterea necesară pentru a-şi impune decizia.

Până la colapsul din 1991, Uniunea Sovietică nu avea stipulat în vreun act constituţional dreptul limbii ruse ca unică limbă oficială. Legea din 1959 şi preponderenţa numerică a ruşilor şi etniilor majoritar rusofone i-a asigurat acest statut. Pe de altă parte, dacă iniţial impunerea limbii ruse a însemnat revenirea în forţă a şovinismului velicorus, ulterior ea a fost justificată şi de procesul de modernizare cu tot cortegiul său de omogenizări: lingvistice, culturale etc. Presiunea constantă a limbii ruse asupra limbilor minoritare era menită să contribuie, mai mult sau mai puţin eficace, la dislocarea societăţilor tradiţionale şi creşterea mobilităţii sociale[62], elemente indispensabile procesului de modernizare cu componenţa sa de bază - industrializarea. Au fost vizate în primul rând republicile asiatice şi caucaziene, dar şi republica moldovenească.

Congresul XXII al P.C.U.S. (1961) a adoptat noul program al Partidului (cel anterior data din 1936). Acesta constituia manifestul construirii comunismului, preconizat a se fi încheiat la începutul anilor '80. Se stipula că deosebirile naţionale vor dispărea după cele de clasă şi victoria mondială a comunismului[63]. Dacă documentul în sine era oarecum echivoc cu privire la rezolvarea "problemei naţionale", ideologii partidului au precizat în anii următori că scopul final era "ştergerea deosebirilor naţionale şi convergenţa naţiunilor într-o familie frăţească cu *o singură limbă* "[64].

În 1964 Hruşciov este demis, una din cauze fiind şi politica sa de fuziune accelerată a naţionalităţilor sovietice[65]. Leonid Brejnev, noul conducător al Uniunii Sovietice, a repudiat politica predecesorului său în termeni rezervaţi, ceea ce a stârnit nelinişti din partea minorităţilor naţionale. La Congresul XXIV al P.C.U.S. din 1971, Brejnev a declarat că în URSS s-a creat o nouă comunitate socială şi internaţională - poporul sovietic, şi că problema naţionalităţilor a fost rezolvată definitiv[66]. Aceasta însemna, implicit, că fuziunea naţionalităţilor a devenit un fapt împlinit, ceea ce era, evident, ireal. Declaraţia indica însă intenţia regimului sovietic în această chestiune. Ca rezultat, naţionalităţile

---

[61] B. Nahaylo & V. Swoboda, *op. cit.* p. 131 - 134.

[62] Termenul de "mobilitate socială" a fost introdus în ştiinţele socio-umane de către sociologul american de origine rusă Pitirim Sorokin, în 1927. Vezi E. A. Kapitonov, *Sociologija XX veka*, Rostov pe Don, Phoenix, 1996, p. 108 - 144. Despre raportul dintre mobilitatea socială şi conştiinţa naţională, asimilare, a se vedea K. W. Deutsch, *op. cit.*, p. 123 - 153.

[63] Saikovski Ch. & Leo Gruliov (eds.), *Current Soviet Policies IV: The Documentary Record of the 22 nd Congress of the Communist Party of the Soviet Union*, New York, 1962, p. 1- 3.

[64] *Formirovanie* ..., p. 484.

[65] Rein Tagepera, *National differences within soviet demographic trends*, în "Soviet Studies", vol. XX, nr. 4, april 1969, p. 487 - 488.

[66] B. Nahaylo & V. Swoboda, *op. cit.*, p. 172 - 173.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

neruse au fost sensibilizate de anunţul dispariţiei lor subite şi Brejnev a trebuit, în anul următor, să-şi modereze discursul în această privinţă[67].

Anii '70 marchează oarecum o cotitură în politica naţională sovietică. Dincolo de mesajul textelor oficiale care accentuează în continuare fie apropierea, fie fuziunea, mai rar înflorirea naţionalităţilor, în discursul specialiştilor, în special al etnografilor, se acordă o atenţie sporită acestei problematici. Psihologia etnică sau etnopsihologia, considerată până atunci o pseudoştiinţă burgheză, este reabilitată şi apar o serie de articole, monografii, se organizează mese rotunde care o consacră ca disciplină utilă[68]. Se constată, printre altele, că politica etnoculturală, modernizarea statului sovietic, în general, nu au ca efect ştergerea deosebirilor etnice, ci, din contra, conservarea sau uneori chiar intensificarea conştiinţei naţionale în rândurile minorităţilor etnice[69] şi, în egală măsură, a naţiunii ruse dominante. Teoretic, reabilitarea etnopsihologiei sugerează că regimul sovietic va atrage mai mare atenţie sensibilităţilor de ordin naţional, pentru evitarea eventualelor conflicte declarate în cercul specialiştilor, a fi iminente. În realitate, s-a procedat invers. Criteriul de reprezentare proporţională a naţionalităţilor în politica de cadre a fost abandonat. Moscova a decis ca principalul criteriu în selectarea cadrelor să fie cel profesional, şi nu cel etnic[70]. Chiar dacă admitem că măsura a avut justificare economică, pragmatică, într-un stat multinaţional ca Uniunea Sovietică, acest act a căpătat un accentuat caracter politic ce dezavantaja minorităţile. Acestea au văzut în noua politică o discriminare şi o promovare deschisă a şovinismului velicorus. Iarăşi, intenţionat sau nu, regimul afişează o atitudine imprudentă faţă de neruşi. Rezultatele au fost în contradicţie cu intenţiile - naţionalităţile s-au simţit ameninţate de marginalizarea progresivă din sectoarele vitale ale societăţii sovietice, mai ales la nivelul republicilor, care constituiau, după constituţia sovietică, statele naţionale ale naţionalităţii majoritare sau titulare. Prin urmare, politica regimului în privinţa cadrelor a contribuit la sporirea conştiinţei identitare a naţionalităţilor[71].

---

[67] *Ibidem*, p. 183 - 184.

[68] Vezi, de exemplu, S. Korolev, *Nekotorye voprosy etnopsihologicesckih issledovanij za rubežom*, în "Sovetskaja etnografija", nr. 1, 1966, p. 169 - 175; L. M. Drobijeva, *Social'no-kul'turnye osobennosti licnosti i nacional'nye ustanovski*, în *ibidem*, nr. 3, 1971; mai pe larg, a se vedea numărul 2, din 1983, al aceleeaşi reviste, consacrat special etnopsihologiei, îndeosebi p. 62-88, în care semnează etnografi sovietici cu renume, precum V. I. Kozlov, A. F. Dašdamirov, I. M. Kuznečov ş. a.

[69] Ideea aceasta a fost exprimată în public, pentru prima dată în Uniunea Sovietică, de către celebra poetă armeană Silva Kaputikian, la 2 martie 1966. A se vedea un rezumat al declaraţiei sale, în "Problems of Communism", vol. XVI, nr. 5, 1967, p. 71.

[70] Lubomir Hajda, *Ethnic politics and ethnic conflict in the USSR and the post-soviet states*, în "Humboldt Journal of Social Sciences", vol. 19, nr. 2, 1993, p. 50- 51 (accesibil prin Internet).

[71] În Occident, dintre autorii care au legat apariţia naţionalismului şi creşterea conştiinţei naţionale de modernizare, menţionăm pe Ernest Gellner, *op. cit.* Un punct de vedere asemănător a fost

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Chişinăul a adoptat o asemenea decizie încă în anul 1963, la Congresul al III-lea al Partidului Comunist din Moldova (25-26 decembrie). Invocându-se principiile leniniste, forumul comuniştilor din republică a fixat următoarele criterii prioritare în selectarea cadrelor: (a) nivelul conştiinţei politice; (b) competenţă profesională; (c) abilităţi administrative[72]. În anii următori, această politică a fost promovată cu perseverenţă, întrucât România în ultima perioadă a lui Gheorghiu-Dej şi primii ani ai lui Ceauşescu a formulat, mai mult sau mai puţin explicit, pretenţii asupra Basarabiei[73]. Acţiunea concertată cu China, care de asemenea emitea pretenţii teritoriale faţă de Uniunea Sovietică, deşi în termeni istorici, nu etnici, a pus Moscova într-o situaţie destul de dificilă: de a se justifica în faţa lumii întregi de actele iredentiste ale unor ţări socialiste.

Impactul acestei schimbări din România (1964 - 1971) nu a fost deloc neglijabil pentru societatea basarabeană. Cenzura devenise mai permisivă în comparaţie cu perioada precedentă. În anul 1963 în republică au fost introduse 278 000 cărţi româneşti cu grafie latină. După doi ani de zile cifra s-a ridicat la 506 000 exemplare. În anii 1966, 107 340 publicaţii periodice străine, cu 69 000 mai mult decât în 1963, ajungeau la cititorul basarabean. Dintre acestea 70% sau 75 138 exemplare alcătuiau publicaţii venite din România[74].

Încă din 1961, Ivan Ivanovici Bodiul devine prim-secretar al Partidului Comunist din Moldova, primul moldovean care a deţinut acest post important în perioada postbelică[75]. Numirea acestuia a fost menită să tempereze naţionalismul moldovenesc în ascensiune şi să dea satisfacţie cererilor repetate ale moldovenilor de a avea un conducător care să fie de acelaşi neam cu ei. Bodiul, însă, era un moldovean rusificat, prin educaţie şi limbă, născut în regiunea Nikolaev din Ucraina. Accederea sa în funcţie se datora unor legături strânse cu Leonid Brejnev, stabilite în anii 1950 - 1951, când acesta din urmă a condus organizaţia republicană de partid. Datorită acestei relaţii, Bodiul a devenit ulterior (din 1980) adjunct al preşedintelui Consiliului de Miniştri din URSS. Bodiul vorbea o "limbă moldovenească" exagerat de îmbogăţită cu împrumuturi din limba rusă şi a dus o politică perseverentă de rusificare a cadrelor, datorită cărui fapt a devenit simbolul "mancurtizării" şi denaţionalizării în Basarabia.

---

exprimat mai recent de către Benjamin I. Schwartz, *Culture, Modernity and Nationalism - further reflections*, în "Daedalus", summer, 1993, p. 207- 226. Cf. Anthony D. Smith, *National identity*, London, Penguin Books, 1991

[72] *Ocerki istorii* ..., p. 452.

[73] Despre disputa sovieto-română asupra Basarabiei, a se vedea Robert R. King, *Minorities under Communism. Nationalities as a sourse of tension among balkan communist states*, Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1973, p. 220 - 242; de asemenea N. Dima, *op. cit.*, p. 47- 59.

[74] A.O.S.P.R.M., F. 51, inv. 25, d. 25, f. 18, 22.

[75] S.M.K.È., p. 62.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Pentru a demonstra existenţa limbii "moldoveneşti", în decembrie 1976, când i-a făcut o vizită lui Ceauşescu la Bucureşti, a introdus în delegaţie un interpret care să-i traducă din limba română, pe care n-o cunoştea decât superficial, în limba "moldovenească"[76]. La îndemnul şi cu sprijinul nemijlocit al lui Bodiul, Artiom Lazarev a alcătuit "monumentala" sa lucrare consacrată problemei basarabene[77], devenită ulterior un fel de "catehism" al naţionalismului primitiv "moldovenesc". Alcătuită pe baza unei selecţii destul de părtinitoare a faptelor istorice, inundată de teribile falsuri, cartea conceptualiza, după cum se ştie, existenţa unei naţiuni "moldoveneşti", independente de cea română. Însă, datorită accentului puternic de propagandă şi tendenţiozităţii sale nedisimulate, nici o revistă de specialitate din Moscova şi Leningrad nu a recomandat-o cititorilor[78].

În 1965, Bodiul trimitea câteva corespondenţe secrete Comitetului Central al P.C.U.S., referitor la situaţia din republică creată ca rezultat al pretenţiilor voalate ale Bucureştiului asupra Basarabiei[79]. El arăta creşterea numărului de publicaţii periodice şi cărţi româneşti venite din România şi solicită introducerea unei cenzuri severe. Solicită Moscovei, de asemenea, ajutor financiar pentru restabilirea unor publicaţii, precum "Bloknot agitatora" şi deschiderea unor noi emisiuni de radio şi televiziune cu scopuri propagandistice, în legătură cu ofensiva posturilor de radio şi televiziune străine (româneşti) care incitau sentimentul naţional[80]. Acestea acopereau aproape jumătate din teritoriul Basarabiei, prin staţiile de transmisiune nou amplasate la Galaţi şi Iaşi. În scopul contrabalansării influenţei "străine", Bodiul anunţa Centrul despre intenţia de a sărbători anual mai multe personalităţi şi evenimente care să accentueze legătura poporului "moldovenesc" cu Rusia şi tradiţiile sale progresiste, revoluţionare. Pentru anul 1966, de exemplu, erau programate câteva duzini de momente comemorative. Printere acestea menţionăm: 310 ani de la încheierea tratatului dintre domnul Moldovei Gheorghe Ştefan şi ţarul Rusiei Alexei Mihailovici, interpretat de istoriografia sovietică ca unul dintre numeroasele documente prin care Moldova ar fi cerut să fie inclusă în componenţa Statului Rus; 255 ani de la intrarea trupelor lui Petru

[76] K. H. Rogers, *Moldavian, Romanian and the Question of a national language*, în M. Manoliu-Manea, ed., *op. cit.*, p. 167 - 174.

[77] A. M. Lazarev, *Moldavskaja sovetskaja gosudarstvennost' i bessarabsckij vopros*, Chişinău, Cartea Moldovenească, 1974. Anterior, Lazarev alcătuise o carte despre reunirea "poporului moldovenesc" într-un stat sovietic unic; vezi idem, *Vossoedinenie moldavskogo naroda v edinnoe sovetskoe gosudarstvo*, Chişinău, Cartea Moldovenească, 1965.

[78] Ceauşescu i-a permis lui C. C. Giurescu să dea o replică lui Lazarev, dar sub pseudonim. A se vedea P. Moldoveanu, *Cum se falsifică istoria*, Milano, Nagard, 1976. Ulterior, Lazarev avea să invoce acest text drept o recenzie favorabilă la adresa cărţii sale, "apărută în străinătate, în Italia".

[79] A.O.S.P.R.M., F. 51, inv. 25, d. 179, f. 30 - 32.

[80] *Ibidem*, f. 22.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cel Mare în Moldova; 70 de ani de la stabilirea relaţiilor dintre revoluţionarii social-democraţi ruşi, ucrainieni şi moldoveni; 60 de ani de la înfiinţarea primului cerc social-democrat din Chişinău; 65 de ani de la apariţia ziarului "Iskra"; 25 de ani de la adoptarea primei Constituţii a R.A.S.S.M., "primul stat socialist al poporului moldovenesc"; 65 de ani de la moartea lui Pavel Tkacenko[81], 45 de ani de la moartea Tamarei Kruciok[82]. Penultimul, etnic ucrainean, ultima, etnic evreică, ambii născuţi în Basarabia, au fost comunişti ilegalişti în perioada interbelică şi făceau parte dintr-o pleiadă întreagă de "eroi" care au luptat pentru "fericirea poporului şi unirea Basarabiei cu Patria-mamă Rusia". Bodiul a invocat în justificarea organizării acestora şi a altor sărbători comemorative, faptul că Basarabia era considerată românească în publicaţiile apărute în România şi care, după părerea sa, "minimalizează rolul eliberator al Uniuni Sovietice"[83] în regiune.

În acelaşi an, 1965, la 14 - 15 octombrie, Uniunea Scriitorilor din Moldova, într-o şedinţă publică (Congresul al III-lea al U.S.M.), la care au asistat şi studenţi din Chişinău, pune în discuţie problema revenirii la grafia latină. Regimul a adoptat măsuri drastice împotriva intelectualilor care au formulat şi sprijinit o asemenea măsură "antisovietică" şi neloială[84]. Deocamdată nu cunoaştem nume concrete, arhivele, din păcate, rămânând încă secrete la acest capitol, iar memoriile unor participanţi la acest eveniment sunt destul de subiective şi chiar ambigue[85]. Fără îndoială, revendicarea revenirii la alfabetul latin este un fapt istoric şi momentul acesta semnifică oarecum apogeul mişcării de renaştere spirituală şi naţională din toată perioada sovietică, dacă excludem anii Perestrokăi, la care ne vom referi mai jos.

Un alt eveniment care constituie, de asemenea, o pagină eroică a rezistenţei naţionale, de data aceasta cu implicaţii politice mai profunde, este intentarea procesului organizaţiei secrete numite "Frontul Naţional Patriotic", din vara anului 1972. Membrii acesteia, merceologul Alexandru Usatiuc, biofizicianul Gheorghe Ghimpu, profesorul Valeriu Graur şi economistul Alexandru Săltăianu, au fost învinuiţi de antisovietism şi au primit termene de detenţie cuprinse între 4 şi 9 ani. Ei au respins, însă, învinuirea de antisovietism şi au arătat că cererea lor de reunire a Moldovei Sovietice cu România ar trebui acceptată pe temeiul faptului că atât România cât şi Uniunea Sovietică erau ţări

---

[81] *Luptători pentru fericirea...*, p. 24 - 27.

[82] *Ibidem*, p. 225 - 230.

[83] A.O.S.P.R.M., F. 51, inv. 25, d. 179, f. 32.

[84] I. I. Bodiul a comentat lucrările Congresului al III-lea al Uniunii Scriitorilor din Moldova, în articolul "Să se întărească şi să înflorească prietenia popoarelor sovietice", publicat în "Moldova Socialistă", 23 şi 24 noiembrie, 1965

[85] Mihai Cimpoi, *O istorie deschisă a literaturii române din Basarabia*, Chişinău, Arc, 1996, p. 294.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

socialiste[86]. Se presupune că membrii grupului Usatiuc au fost predaţi K.G.B.-ului de către securitatea română, la ordinul lui Ceauşescu, care primise o scrisoare de la Usatiuc. Nu ştim de existenţa unor documente care să probeze o asemenea aserţiune, cel puţin această informaţie părea a fi credibilă şi a avut o circulaţie largă printre intelectualii basarabeni. Chiar dacă, la limită, Ceauşescu ar fi fost implicat mai puţin decât se credea în acest caz, ideea că România nu a susţinut deschis revendicările naţionaliştilor basarabeni a avut ca rezultat alimentarea vechilor suspiciuni şi neîncrederi faţă de România. Basarabenii au rămas dezamăgiţi, pe drept sau pe nedrept, că România i-a "trădat", aşa cum la rândul lor, românii din ţară, după cel de-al doilea război mondial, au avut sentimentul că occidentalii i-au "vândut".

Altă consecinţă a atitudinii României comuniste faţă de grupul Usatiuc a fost o *resemnare înnoită* faţă de regimul sovietic şi răspândirea convingerii că numai colaborarea cu Moscova şi acceptarea unor compromisuri puteau permite perpetuarea, chiar dacă destul de selectivă, a tradiţiilor şi identităţii etnice.

În ultimii ani ai lui Brejnev asistăm la un fenomen contradictoriu în domeniul politicii etnoculturale. În discursul oficial, după cum am văzut, se accentuează tendinţa de asimilare a naţionalităţilor într-un popor sovietic unic. În anii 1976 - 1977, în ajunul adoptării noii constituţii a Uniunii Sovietice, în presa sovietică apar propuneri despre nevoia de a lichida deosebirile etnice prin anularea republicilor naţionale ca unităţi administrative ale URSS. În ultimă instanţă, Brejnev le-a declarat inoportune, când s-a văzut că atitudinea republicilor a fost negativă[87]. Cu toate acestea, iniţiativa menţionată nu exprima numai părerea unor cetăţeni sovietici, cum s-a vrut să se creadă, ci exprima obiectivul politicii "naţionale" leniniste. Pe de altă parte, în perioada aceasta intervin unele schimbări în structura învăţământului din republicile unionale. Dacă anterior istoria regiunilor neruse ale Uniunii Sovietice era încadrată în obiectul de studiu "Istoria URSS", din 1981 în Basarabia, de exemplu, este introdusă disciplina "Istoria R.S.S. Moldoveneşti"[88]. Deşi conţinutul istoriei *naţionale rămâne acelaşi, tratarea ei ca o entitate aparte constituia un compromis* pentru politica oficială a regimului sovietic faţă de republici. În consecinţă, caracteristica dată evoluţiei politice şi economice a Uniunii Sovietice în perioada Brejnev drept "stagnare", poate fi aplicată, păstrând proporţiile, şi politicii etnoculturale. Cu alte cuvinte, problemele reale din acest domeniu, care deveneau treptat mai dificile, au fost escamotate prin discursuri festiviste despre

[86] Vlad Georgescu, *România anilor '80*, München & Bucureşti, Ion Dumitru Verlag, 1994, p. 117-118; N. Dima, *op. cit.*, p. 127; Nicolae Lupan, *Basarabia. Colonizări şi Asimilare*, Madrid, Carpaţi, 1979, p. 17, 20.

[87] "Pravda", 5 octombrie, 1977.

[88] A. Moraru, *op. cit.*, p. 494.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

apropierea progresivă şi fuziunea, în viitorul nu prea îndepărtat, al naţionalităţilor.

Anii 1983 - 1985, perioadă în care s-au succedat Andropov şi Cernenko, nu înregistrează măsuri importante, din câte cunoaştem, referitoare la tema aflată în atenţia noastră.

Accederea în funcţia de secretar general al P.C.U.S. a lui Mihail Gorbaciov, în 1985, a însemnat o încercare disperată a regimului sovietic de a-şi reface imaginea de campion al progresului şi libertăţii popoarelor. Gorbaciov nu a avut experienţă în domeniul relaţiilor interetnice şi n-a luat în consideraţie susceptibilităţile de ordin etno-naţional în momentul venirii sale la putere[89]. În concordanţă cu dogmele marxist-leniniste, el aprecia că aplanarea problemelor economice va eradica de la sine şi problematica naţională. Noul program al P.C.U.S. din 1986 reitera discursul brejnevist: "Rezolvarea problemei naţionale este o realizare epocală a socialismului. Conflictele etnice au devenit reminescenţe ale trecutului îndepărtat şi prietenia frăţească, cooperarea şi asistenţa mutuală a tuturor popoarelor din URSS a devenit un mod de viaţă"[90]. Demonstraţia rebelă de la Alma-Ata din anul următor, în legătură cu substituirea unui cazah cu un rus la postul de prim-secretar al partidului din republică, continuată cu manifestări similare de solidaritate şi ataşament faţă de valorile naţionale în Georgia, republicile baltice etc., au marcat evoluţia ulterioară, în ultimă instanţă, destinul istoric al Uninunii Sovietice[91].

Rolul esenţial în redeşteptarea conştiinţei naţionale din Basarabia a revenit scriitorilor. Adunarea Generală a Uniunii Scriitorilor din 18 - 19 mai 1987[92] a ales un nou comitet de conducere, alcătuit din personalităţi marcante ale literaturii româneşti din Basarabia, precum Gr. Vieru, N. Dabija, N. Esinescu, D. Matcovschi, V. Romanciuc, S. Saka, I. Vatamanu, P. Cărare, V. Vasilache ş.a. Deşi în funcţia de prim-secretar al Uniunii Scriitorilor a fost ales I. C. Ciobanu, personalitate mai degrabă modestă decât proeminentă, secretari activi au devenit poetul Ion Hadârcă şi criticul literar Mihai Cimpoi, două personalităţi cu merite deosebite în evoluţia ulterioară a evenimentelor. Alte organizaţii care au contribuit la revigorarea spiritului *naţionalist* au fost cenaclul literar "Alexei Mateevici" şi "Mişcarea democratică în susţinerea restructurării", evoluată în septembrie 1988 în Frontul Popular din Moldova[93]. Aceste mişcări au fost sprijinite iniţial chiar de regimul Gorbaciov, în scopul contracarării inerţiei nomenclaturii conservatoare, refractară faţă de "glasnosti" şi

---

[89] Anatholy Khazanov, *The Collaps of the Soviet Union: nationalism during Perestroika and afterwards*, în "Nationalities papers", vol. 22, nr. 1, 1994, p. 157-208.

[90] *Programma Kommunististiceskoj Partii Sovetskogo Sojuza*, Moscova, Č.K.K.P.S.S., 1989, p. 47-48.

[91] H. Carrère d'Éncausse, *Triumful* ..., p . 41 - 111.

[92] Mihai Cimpoi, *op. cit.*, p. 296.

[93] Jeff Chinn, Steven Roger, *op. cit.* p. 297-298.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

democratizare[94]. Preocupate la început de probleme ecologice şi de restructurare a sistemului comunist, aceste mişcări au dobândit treptat un accentuat caracter naţional şi au ieşit de sub controlul instituţiilor de stat care le protejau şi supravegheau anterior.

Limba este criteriul esenţial, cu puţine excepţii, care determină apartenenţa la o comunitate etnică. În Basarabia problema limbii a bulversat arena politică. În perioada 1987 - 1989, apogeul mişcării naţionale, s-a pus problema trecerii la alfabetul latin a limbii "moldoveneşti", declararea acesteia drept limbă oficială, ridicarea numărului de ore de predare în limba română în şcoli şi universităţi etc.

Sub presiunea opiniei publice, Plenara Comitetului Central al P.C.M., din 27 aprilie 1988, discută problema limbii. Prim-secretarul Simion Grossu, un comunist conservator, a pledat pentru păstrarea bilingvismului " moldovenesc "- rus. El nu a acceptat oficializarea limbii române şi trecerea la alfabetul latin, invocând greutăţi economice şi justificări internaţionaliste[95].

La 31 octombrie, Conferinţa lingviştilor romanişti din URSS adoptă o rezoluţie şi o recomandă "Comisiei interdepartamentale a Prezidiului Sovietului Suprem al R.S.S. Moldoveneşti pentru studierea istoriei şi problemelor dezvoltării limbii moldoveneşti":

"1. Declararea limbii naţionale din R.S.S.M. drept limbă de stat în republică.

2. *Recunoaşterea unităţii limbilor care funcţionează în R.S.S.M. şi în Republica Socialistă România.*

3. Revenirea la sistemul grafic latin".

Printre cei care au votat rezoluţia, menţionăm pe R. Piotrovski, B. Solnţev, V. Mihalcenko, E. Volf, V. Akulenko, L. Grişin. Aceştia au propus eliminarea glotonimului "moldovenească", împotrivă exprimându-se doar I. D. Ceban, unul dintre promotorii cei mai fervenţi ai "moldovenismului", originar din Transnistria. Alţi doi scriitori ruşi din Moscova au sprijinit oficializarea limbii române şi trecerea la alfabetul latin - Vladimir Gusev şi Iurii Kojevnikov, sosiţi la Chişinău la sfârşitul lunii noiembrie 1988 cu prilejul manifestărilor dedicate scriitorului Ion Druţă[96].

Punctul culminant al mişcării de eliberare naţională al românilor basarabeni a fost marcat de zilele 27 august şi 31 august 1989. La 27 august este convocată Marea Adunare Naţională în piaţa centrală din Chişinău, la care participă peste 500 000 de reprezentanţi din toate raioanele republicii, şi care declară suveranitatea naţional-statală a R.S.S.M., oficializarea limbii "moldoveneşti", trecerea la alfabetul latin şi revenirea la tricolor şi simbolurile

[94] Françoise Thom, *Sfârşiturile comunismului*, Iaşi, Polirom, 1996, p. 62 - 68.
[95] "Moldova Socialistă", 28 aprilie 1988.
[96] Mihai Cimpoi, *Basarabia sub steaua exilului*, Bucureşti, Viitorul Românesc, 1994, p. 14, 19.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

naţionale. La 31 august sesiunea Sovietului Suprem al R.S.S.M. adoptă legea cu privire la statutul limbii "moldoveneşti" ca limbă de stat[97]. Momentul acesta semnifică victoria mişcării de renaştere spirituală şi naţională în Basarabia.

În ansamblu, renaşterea naţională a popoarelor Uniunii Sovietice a coincis cu democratizarea statului sovietic, când acestora li s-a dat posibilitatea să-şi exprime mai mult sau mai puţin liber, opinia proprie. Totodată, problematica relaţiilor interetnice, a drepturilor naţionale a fost exarcerbată de dificultăţile de ordin economic. De asemenea, creşterea prestigiului ideii naţionale, a autodeterminării, secesiunii etc., a naţionalismului ca ideologie, a avut loc pe fondul erodării încrederii în ideologia comunistă. Ambele ideologii având, dealtfel, similitudini funcţionale şi ideatice frapante. În primul rând, accentul pus pe colectiv în detrimentul individului; în al doilea rând, o anumită doză de fanatism de inspiraţie religioasă ş. a. (Deşi aparent disjuncte, naţionalismul şi comunismul pot coabita, drept exemplu fiind cazul românesc, chinez etc.).

*

În continuare apare întrebarea: care au fost rezultatele politicii etnoculturale a Uniunii Sovietice în Basarabia?

Etnograful sovietic I. V. Bromley aprecia mariajele mixte drept un mijloc esenţial de asimilare etnică[98]. Sondajele au arătat că persoanele care au atitudine negativă faţă de mariajele mixte nu cunosc a doua limbă "maternă", limba rusă[99]. Astfel, acceptarea limbii ruse ca limbă de comunicare interetnică avea menirea să contribuie la creşterea de mariaje mixte, prin extensie, să faciliteze pe scară largă renunţarea la afilierea identitară tradiţională.

Vom încerca să cuantificăm gradul de asimilare etnică printre românii basarabeni, după statisticile oficiale deja publicate. Privitor la căsătoriile cu alte naţionalităţi, 90% dintre românii din localităţile urbane şi 80% din cele rurale şi-au exprimat o atitudine pozitivă (1987)[100]. În realitate, numai 28.5% din români erau căsătoriţi cu persoane de altă naţionalitate (la 1989) : 28.2% bărbaţi şi 28,8% femei[101]. Cota era destul de ridicată, în comparaţie cu media unională - 20,4%. Dintre popoarele cu o populaţie de peste jumătate de milion, germanii, evreii, tătarii, bieloruşii şi ucrainienii aveau o cotă de mariaje mixte mare (respectiv 66,1%, 52,95%, 41,55%, 35%, 33,5%). Cele mai scăzute cote le

[97] Jeff Chinn, Steven Roger, *op. cit.*, p. 296 - 300.

[98] Ju. V. Bromley, *op. cit.*, p. 297.

[99] *Etniceskie pročessy v sovremennom mire*, sub redacţia lui Ju.V. Bromley, Moscova, Nauka, 1987, p. 153.

[100] *Ibidem*.

[101] A. M. Cerneak, *Etnopoliticeskie problemy evreev v SSSR*, în *Nacional'nye pročessy v SSSR*, Moscova, Nauka, 1991, p. 221.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

aveau uzbecii, turkmenii, chirghizii, cazahii, azerii, lituanienii şi tadjicii (respectiv 5,8%, 5,95%, 6,5%, 7,35%, 12,35%, 13,2%)[102].

Prin urmare, românii basarabeni erau mai puţin refractari faţă de căsătoriile interetnice şi intrau în eşalonul de frunte al naţionalităţilor cu un spirit "internaţionalist", deci nu-şi făceau probleme de conveţuire cu persoane de origine etnică diferită.

Alt mijloc după care putem stabili gradul de "apropiere" al românilor basarabeni faţă de poporul rus şi alte popoare sovietice, gradul de integrare şi asimilare în cultura şi societatea sovietică, ne este oferit de recensămintele populaţiei.

Limba constituie un "simbol afectiv al identităţii" şi din acest motiv, "asimilarea lingvistică nu este altceva decât aspectul exterior al procesului complex de asimilare"[103]. Recensămintele sovietice, din 1959, 1970, 1979, 1989, conţin date privind numărul bilingvilor şi (cu excepţia celui din 1959) ceea ce ne preocupă în mod special, numărul celor care şi-au însuşit limba rusă ca limbă maternă, dar şi-au păstrat fidelitatea faţă de naţionalitatea din care proveneau. Cu alte cuvinte, cei care în perspectivă, cel puţin teoretic, deveneau vulnerabili faţă de asimilarea totală în naţiunea dominantă.

Conform recensământului din 1959, "moldovenii" constituiau 65,4% din totalul populaţiei republicii sau 1 888 229 persoane. În 1970, ei alcătuiau 64,6% (2 303 916), în 1979 64,0% (2 524 687) şi în 1989 63,4% (2 794 749). După primul recensământ 98,2% din "moldoveni" declaraseră limba "moldovenească" limbă maternă[104]. Nu există date referitoare la cunoaşterea limbii ruse.

Începând cu al doilea recensământ avem date mai detaliate. Astfel, în 1970, 97,7% dintre moldoveni îşi menţineau limba maternă ca primă limbă, 2% - rusa, restul 0,3% - alte limbi. Cu alte cuvinte, în 1970, 46 191 "moldoveni" s-au asimilat lingvistic limbii dominante, iar alţi 0,3% altor limbi minoritare; 33,9% sau 780 506 persoane pretindeau a cunoaşte limba rusă ca a doua limbă "maternă"[105].

După datele recensământului din 1979, tabloul arăta în felul următor: 96,5% sau 2 437 001 şi-au păstrat limba maternă ca primă limbă de comunicare, în timp ce 3,3% sau 82 451 rusa, iar 0,2% sau 6 235, alte limbi. Cei care declarau că ştiu limba rusă destul de bine constituiau 46,2%[106]. Din 3,3% de "moldoveni" care îşi aleseseră rusa ca limbă maternă, 1,2% rămâneau în continuare cunoscători ai limbii "moldoveneşti" ca a doua limbă.

---

[102] *Ibidem* (calcule personale după tabelul oferit de Cerneak).
[103] L. Hajda, *op. cit.*, p. 18.
[104] I.V.P.N. 1959, volum adiţional consacrat R.S.S. Moldoveneşti, p. 92.
[105] *Ibidem*, 1970, vol. 4, p. 279.
[106] *Ibidem*, 1979, volum adiţional, p. 71 - 72.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Dintre celelalte naţionalităţi importante din republică, ucrainienii, bulgarii şi găgăuzii erau cei mai afectaţi de asimilarea lingvistică. Numai 68,5%, 80,2% şi respectiv 91,7% dintre aceştia au menţionat în calitate de limbă maternă limba naţionalităţilor lor[107].

La 1989, 95,4% dintre " moldoveni " îşi menţineau limba maternă. 1,7% din cei 4,6% care îşi schimbaseră afilierea lingvistică îşi păstrau în continuare vechea limbă maternă drept a doua limbă de comunicare. Numărul cunoscătorilor limbii ruse se ridică la 53,3%. Alţi 0,5% declaraseră că ştiu altă limbă decât rusa, pe lângă cea maternă[108].

Fenomenul asimilării lingvistice se manifestă mai pregnant printre românii situaţi în afara republicii. De exemplu, din totalul de 378.043 români din Ucraina în 1970, 85% îşi menţinuseră limba română ca limbă maternă, 8,6% adoptaseră rusa şi 6,35% ucraineana. Un grad sporit de loialitate faţă de limba naţională se observă la românii din regiunea Zakarpatia (96,8%), Cernăuţi (92,06%) şi Odessa (86,9%). În alte regiuni, cu o populaţie dispersată, precum Voroşilov, Donetk şi Herson, rata de asimilare lingvistică atingea 43,95%, 36,8% şi 49,2%[109].

În Republica Federativă Rusă, 71,7% din români îşi păstrau afilierea lingvistică (la 1970). În Kazahstan, numărul celor asimilaţi ligvistic constituiau 33,5%[110].

Vom admite că asimilarea lingvistică din afara hotarelor republicii era un proces mai mult sau mai puţin inevitabil şi vom reveni la R.S.S.M. - " stat naţional sovietic al poporului moldovenesc ", unde prezervarea identităţii etnice întâlnea mai puţine obstacole. În 1979, din 3,35% de români care renunţaseră la limba română ca limbă maternă, 1,2% o menţineau totuşi ca a doua limbă. Respectiv numai 2,1% (mai mult cu 0,1% decât în 1970) deveniseră rusificaţi lingvistic totalmente. În 1989, cota acestora se ridică la 2,9%. Prin urmare, fenomenul asimilării lingvistice integrale a românilor nu a căpătat proporţii de masă. Românii deveneau mai degrabă bilingvi, biculturali decât asimilaţi. Deşi scopul regimului sovietic, după cum am văzut, era de asimilare lingvistică, văzută ca primă etapă spre asimilarea integrală (culturală, în ultimă instanţă etnică, identitară), ceea ce se întâmpla realmente era departe de ceea ce-şi propunea regimul în perspectivă. Până în 1989 inclusiv, limba rusă a funcţionat în calitate de *lingua franca* a tuturor naţionalităţilor şi a îndeplinit mai mult funcţia de instrument de integrare socială şi culturală a societăţii sovietice multinaţionale. Drept exemplu, la nivelul întregii ţări, 94,3% (în 1959), 93,9%

---

[107] *Ibidem*, 1970, *loc. cit.*

[108] *Totalul recensământului unional al populaţiei din R.S.S. Moldova din anul 1989*, Chişinău, Departamentul de Statistică, 1990, p. 92 - 93.

[109] Calcule efectuate de N. Dima după I.V.P.N., 1970, vol. 4. Vezi N. Dima, *op. cit.*, p. 109.

[110] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

(în 1970), 93,1% (în 1979) dintre cetăţenii sovietici şi-au declarat ataşamentul faţă de limba maternă ca primă limbă[111].

Cuantificarea gradului de asimilare, după recensăminte, ne oferă un tablou relativ vag. Procesele profunde de asimilare, în realitate, nu pot fi surprinse de statistici.

Rezultatele politicii etnoculturale sovietice în Basarabia sunt mai vizibile în privinţa topicii, lexicului şi vocabularului limbii române vorbite şi literare. Prin schimbările intervenite în cadrul limbii române, îmbogăţită excesiv cu cuvinte de origine slavă în detrimentul celor de origine latină, franceză etc. s-a manifestat schimbarea mentalităţii şi psihologiei românilor basarabeni, proces similar, păstrând proporţiile, cu cel experimentat de românii bănăţeni[112] şi ardeleni[113]. În Basarabia, însă, efectele coabitării cu alte naţionalităţi a căpătat un caracter mai dramatic, din punct de vedere naţional, întrucât au fost dublate de o politică deliberată a regimului sovietic de a crea o confuzie etnică, prin proliferarea bi- şi multilingvismului ("babilonie").

Răspândirea progresivă a limbii ruse printre românii basarabeni, chiar dacă la un nivel superficial sau poate tocmai de aceea, s-a dovedit a fi dezastruoasă pentru calitatea limbii române, în ultimă instanţă pentru conştiinţa şi solidaritatea unei colectivităţi care nu-şi asumase definitiv, la nivelul anului 1944, naţionalitatea autentică şi valorile naţionale.

Pe de altă parte, manifestarea conştiinţei etnice a fost tolerată de regimul sovietic în maniera în care nu periclita integritatea teritorială a statului, în cazul Basarabiei - numai în forma "moldovenismului". Drept urmare, este puţin surprinzător că termenul de "moldovean" sau "moldovan", care oricum era mai mult în uz decât cel modern de "român", chiar înaintea celui de-al doilea război mondial, a dobândit o încărcătură emoţională şi psihologică puternică, a devenit un simbol al afirmării individualităţii culturale, în ultimă instanţă a dreptului de a fi diferit, la nivel de colectivitate, de "ceilalţi".

Deşi actualmente naţiunea moldovenească, o construcţie artificială a perioadei sovietice, este o realitate din punct de vedere politic, statal, basarabenii au recunoscut, *grosso modo*, denumirea corectă a limbii lor materne. Acceptarea etnonimului "român" fiind mai degrabă o problemă de adaptare psihologică decât de esenţă.

De la euforia anilor 1989 - 1992, când aşteptările au cunoscut punctul maxim, atât dintr-o parte cât şi din cealaltă a Prutului, în prezent, datorită şi dificultăţilor economice, o anumită dezamăgire şi suspiciune au devenit

---

[111] M. N. Guboglo, *Razvitie jazykovoj žjizni sovetskogo obščestva v svete Konstitucii SSSR*, în *Aktual'nye problemy nacionalinyh otnošenij v svete Konstitucii SSSR*, Moscova, 1981, p. 128 - 129.

[112] Gh. Jurma, *Descoperirea Banatului*, Reşiţa, Editura Timpului, 1994, 137 p.

[113] Sorin Mitu, *Geneza identităţii naţionale la românii ardeleni*, Bucureşti, Humanitas, 1996, 435 p.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

reciproce. Ceea ce este un fenomen inevitabil şi util în măsura în care va provoca renunţarea la vechile clişee şi stereotipuri legate de percepţia "celuilalt".

Presa circulă doar ocazional dintr-o direcţie în alta. Se pare că nu există o strategie de integrare culturală adecvată a celor două state româneşti sau aceasta nu poate fi implementată decât după integrarea politică. Ceea ce ar însemna că statul precede naţiunea, aşa cum s-a întâmplat de numeroase ori în această parte a lumii.

Anexa 1

Asimilare lingvistică şi bilingvism la românii basarabeni

Anul	Nr. total	%	au declarat limba română drept limbă maternă (%)	ştiu limba rusă destul de bine (%)
1959	1 888 229	5,4	98,2	-
1970	2 303 916	4,6	97,7	33,9
1979	2 524 687	4,0	96,5	46,2
1989	2 794 749	3,4	95,4	53,3

Anexa 2

Căsătoriile mixte la principalele popoare sovietice (în 1990)

Naţionalitatea	Proporţia bărbaţilor căsătoriţi cu femei de altă naţionalitate (%)	Proporţia femeilor căsătorite cu bărbaţi de altă naţionalitate (%)
ruşi	16,0	17,2
ucrainieni	33,4	33,5
beloruşi	38,6	38,1
uzbeci	6,6	5,0
cazahi	7,5	7,2
georgieni	17,9	9,2
azeri	11,5	4,4
lituanieni	12,4	12,3
români	28,2	28,8
letoni	25,3	24,0
chirghizi	6,9	6,1
tadjici	12,9	13,5
armeni	20,2	11,8
turkmeni	9,0	3,9
estonieni	15,8	15,2
tătari	40,9	42,2
evrei	58,3	47,6
germani	67,6	64,6

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

INTEGRATION OR ASSIMILATION? THE ETHNOCULTURAL POLITICS OF SOVIET UNION IN BASARABIA (1944 -1989)
(Summary)

The author has analysed the impact of the nationalities policy of the Soviet Union in Bessarabia (the former Moldavian Soviet Socialist Republic) from the cultural point of view. Although the historical perspective is central in this study, other interpretations are used: sociological, anthropological, psychological etc.

Regarding Bessarabia, the soviet cultural policy was directed toward building a new ethnic identity - moldavian - claimed to be distinct from Romanian. This had to be the first step before the full assimilation into a new metaethnical historical community named "the soviet people" should be accomplished, i.e. the ultimate goal of the soviet nationalities policy. Newerless the 1989's census data faced that only 2.9% of Romanians from Bessarabia were fully assimilated linguistically. Other 53.3% declared they knew the Russian language satisfactory. About the same time (1979 census), at all - Union level 93.1% of the soviet citizens preserved their vernacular language as the first language of everyday use. These figures suggests that the assimilation policy of the Soviet Union was a fiasco and became a historic myth.

In a retrospective mood we can conclude that the Russian language was, *de facto*, the *lingua franca* of the soviet nationalities and its spreading is explainable not only from the ideological or chauvinistic point of view but also by modernisation policy pursued by the soviet government. And, in this respect, the existing of one privileged language is an inescapable feature of almost all modern states.

The impact of the soviet nationalities policy can be concluded as follows. It created a kind of ethnic confusion. The minority nationalities are no more what they were before 1917 and they are no more a human collective called "the soviet people", but transitional identities in *Nationbildung* process.

In respect to Bessarabians they understand nowadays they are speaking Romanian not "Moldavian" but it takes time to get used to it. The author believes that the full acceptance of Romanian identity by Bessarabians can be accomplished in a near future through education and mass media institutions.

Although the dilemma to unite or not with Romania seems to be too complex to be thoroughly discussed here.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

NELU ZUGRAVU

PĂGÂNI ŞI CREŞTINI ÎN SPAŢIUL EXTRACARPATIC ÎN VEACUL AL IV-LEA (II)*

Cel interesat de progresul creştinismului în teritoriul extracarpatic se găseşte într-o situaţie la fel de jenantă ca şi cel preocupat de credinţele păgâne, căci îl întâmpină aceeaşi disproporţionalitate a izvoarelor, în termeni inversaţi însă: relativ multe informaţii scrise, foarte puţine date arheologice; opiniile pripite nu sunt, în acest caz, inexplicabile[138]. Pe de altă parte, chiar sursele literare prezintă contradicţii. Macarios Magnes, de pildă, nu ezită să afirme că pe vremea sa - a doua jumătate a secolului al IV-lea - Evanghelia rămăsese "necunoscută multor oameni", printre care şi locuitorilor "de dincolo de fluviul nordic al Istrului"[139]. Mărturia lui, care a provocat scepticismul unor istorici în privinţa amplorii creştinismului nord-dunărean[140], e în totală contradicţie cu ştirile de un entuziasm molipsitor ale unora dintre scriitorii bisericeşti - Atanasie de *Alexandria*[141], Cyrillus de *Ierusalim*[142], Ioan Chrysostomos[143], Hieronymus[144],

---

* Notele urmează în continuarea celor din partea întâi a studiului, care a apărut în Tomul XXXIII (1996) al "Anuarului"; abrevierile sunt aceleaşi. Acest text dezvoltă un subcapitol din lucrarea noastră *Geneza creştinismului popular al românilor* (Bibliotheca Thracologica, XVIII), Bucureşti, 1997, p. 325 - 356, apărută în timpul când aceste pagini se aflau deja la tipar. Inconsecvenţele de onomastică antică se datorează folosirii mai multor ediţii ale izvoarelor.

[138] Al. Madgearu, *op. cit.*, p. 489: "... în prezent se poate spune că arheologia infirmă scrierile care vor să dea impresia existenţei unei creştinătăţi numeroase în *Gothia*".

[139] Macarios din *Magnesia*, *Cel Unul Născut sau răspuns elinilor* (*FHDR*, IV, p. 3).

[140] Vezi lucrările lui D. M. Pippidi citate *supra*.

[141] Sfântul Atanasie, *Cuvânt împotriva elinilor*, L (*PSB*, 15, p. 148), LI ("Cine dintre oameni a putut străbate vreodată aşa de departe, încât să ajungă şi la sciţi... sau la goţi" - *Ibidem*, p. 149), LII (*Ibidem*); idem, *De incarnatione*, VI, 50, 5 ("Şi cine a convins barbarii şi pe cei care locuiesc în ţinutul barbar să abandoneze nebunia lor şi să gândească la pace, dacă nu credinţa în Hristos şi semnul crucii?" - Athanase d'Alexandrie, *Sur l'incarnation du Verbe*, introduction, texte critique, traduction, notes et index par Ch. Kannengiesser, Paris, 1973 (*SC*, 199), p. 448 - 449); VI, 51, 2 ("Ce om ştiu să biruie asemenea distanţe şi să meargă la scythi..., gothi... pentru a predica virtutea, cumpătarea şi abandonarea cultului idolilor, cum a făcut-o Domnul tuturor, Puterea lui Dumnezeu, Domnul nostru Iisus Hristos?" - *Ibidem*, p. 450 - 451).

[142] Sf. Chiril al Ierusalimului, *Cateheza X*, 19: "Mărturisesc... şi goţii..., care au murit pentru acel pe care nu l-au văzut cu ochii trupului" (*IO*, 6, p. 245); idem, *Cateheza XIII*, 40: "Crucea... i-a

Anuarul Institutului de Istorie "A. D. Xenopol", tom XXXIV, 1997, p. 295 - 320.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Theodoretos de *Cyros*[145] -, conform cărora Legea Nouă şi semnul crucii erau cunoscute de "scythi", "gothi",."geţi", "massageţi", "sauromaţi" şi alţi "barbari".

Răspândirea creştinismului în rândurile populaţiei autohtone şi ale celei alogene de la est şi sud de Carpaţi a fost rezultatul congruenţei unor factori veniţi din două direcţii: unii descinzând din realităţile locale, alţii originându-se în condiţiile externe. Astfel, lăsând deoparte tradiţia neverosimilă despre apostolatul Sfântului Andrei - teritoriu în care unii istorici includ şi ţinutul de la nordul Gurilor Dunării şi al Mării Negre[146] -, conform informaţiilor literare şi descoperirilor arheologice, primele seminţe ale noii religii în spaţiul nord-dunărean extracarpatic au fost semănate în secolul al III-lea. Astfel, obiectele creştine găsite în zona castrului şi a aşezării civile de la Barboşi (jud. Galaţi) arată că cei dintâi cunoscători ai Cuvântului cel Bun au fost locuitorii convertiţi din partea sudică a Moldovei, încorporată la provincia *Moesia Inferior*[147]. În

---

îmblânzit pe sciţi" (*Ibidem*, 7, p. 357); idem, *Cateheza XVI*, 22: "... la goţi, sauromaţi... şi la ceilalţi oameni nenumiţi de noi..." (*Ibidem*, p. 455); idem, *Cateheza XVIII*, 25: "Bisericile lui Hristos s-au înmulţit în toată lumea..." (*Ibidem*, p. 527).

[143] Sfântul Ioan Gură de Aur, *Omilia a XXVIII-a la Facere*, 5: "... dar flacăra credinţei, chiar prin cei ce-i purtau război şi voiau să o împiedice, s-a înălţat atât de mult, că a cuprins toată lumea şi cea locuită şi cea nelocuită. De te duci... la sciţi..., pretutindeni vei vedea că învăţătura lui Hristos luminează sufletele tuturora. Lucru minunat şi nemaiîntâlnit până acum e că Evanghelia a schimbat chiar viaţa popoarelor barbare..." (*PSB*, 21, p. 358); idem, *Omilii la Matei*, *Omilia LXXX*, 2: "Dar toţi cei de pe faţa pământului cântă şi vorbesc de o femeie păcătoasă care a vărsat mir pe capul lui Hristos... Perşi şi indieni, sciţi şi traci, sarmaţi şi mauri şi locuitorii insulelor britanice trâmbiţează ce s-a făcut pe ascuns într-o casă din Iudeea, de o femeie păcătoasă" (*Ibidem*, 23, p. 907).

[144] Hieronymus, *Ep. CVII*, 2: "... armata roşcată şi blondă a geţilor /gothilor - n. n./ înconjoară corturile bisericilor" (*FHDR*, II, p. 187).

[145] Théodoret de Cyr, *Thérapeutique des maladies helléniques*, VIII, 6 (cultul martirilor s-a extins nu numai la romani, ci şi la "scythi", "massageţi", "sarmaţi" şi barbarii "de toate rasele" etc. - în *Ibidem*, II, *Livres VII-XII*, texte critique, introduction, traduction et notes de P. Canivet, s. j., Paris, 1958 (*SC*, 57), p. 312); IX, 15, 17, 35 (legea Evangheliei s-a răspândit nu numai la romani şi la "tributarii lor", ci şi la "scythi", "sarmaţi" şi "massageţi" - *Ibidem*, p. 337, 340, 346).

[146] Întreaga discuţie la N. Zugravu, în *MemAntiq*, 20, 1995, p. 215 - 238.

[147] S. Sanie, *Civilizaţia romană la est de Carpaţi şi romanitatea pe teritoriul Moldovei (sec. II î.e.n. - III e.n.)*, Iaşi, 1981, p. 219-222; idem, *Kulte und Glauben im römischen Süden der Moldau (Ostrumänien)*, în *Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt (ANRW). Geschichte und Kultur Roms im Spiegel der neueren Forschung*, II/18.2, Berlin/New York, 1989, p. 1311 - 1312; idem, în *SCIVA*, 37, 1986, 1, p. 86; idem, în *TV*, S. N., 3(69), 1993, 4 - 7, p. 51 - 53; S. Sanie, I.T. Dragomir, *Începuturile creştinismului în sudul roman al Moldovei*, în *De la Dunăre la Mare. Mărturii istorice şi monumente de artă creştine*, ediţia a II-a, Galaţi, 1979, p. 117-122; I. T. Dragomir, în *Danubius*, 10, 1980, p. 76-77, 84, 86-88; idem, în *Musaios*, 1981, p. 21; I. Barnea, *Arta creştină în România*, 1, *Secolele III-VI*, Bucureşti, 1979, p. 46, 48; idem, în *BOR*, 106, 1988, 1-2, p. 125, 126; idem, în *TD*, 10, 1989, 1-2, p. 166, 167; C. C. Petolescu, în *SCIVA*, 34, 1983, 4, nr. 207; Teodor, *Creştinismul*, p. 75, 76, 77, 155, 156; N.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

acest context, viaţa creştină a unora dintre comunităţile de aici din veacul al IV-lea trebuie să fi fost o continuare a celei anterioare. Descoperirile arheologice din acest interval lipsesc, dar informaţiile istoricului bisericesc Sozomenos (secolul V) despre implicarea episcopului Theotimus I de *Tomis* (între 390?-407?) la nordul Dunării[148] ar putea fi şi reflexul unei dezvoltări interne a comunităţilor din stânga fluviului şi al legăturilor lor tradiţionale cu episcopia *Scythiei Minor*.

Continuitatea ascensiunii creştinismului a avut loc şi în unele zone necucerite de Imperiu, dar în care, încă de la mijlocul veacului al III-lea, se aflau purtători ai mesajului evanghelic proveniţi dintre captivii luaţi de gothi şi aliaţii lor din provinciile europene şi microasiatice şi care au desfăşurat acţiuni de prozelitism printre stăpânitorii lor barbari[149]. Poetul Commodianus, care a trăit, cândva, între jumătatea secolului III şi jumătatea secolului V, a surprins în versurile sale situaţia dificilă a creştinilor în vremea persecuţiilor şi a invaziilor gothice de la mijlocul secolului al III-lea, soldate, totuşi, cu răspândirea Cuvântului cel Bun printre "*gentiles*": "*Ecce (iam) ianua(m) puslat et cingitur ense/ Qui cito traiciet Gothis inrumpentibus amne./ Rex Apollion erit cum ipsis, nomine dirus,/ Qui persecutionem dissipet sanctorum in armis/ Pergit ad Romam cum multa milia gentis/ Decretoque Dei captivat ex parte subactos./ Multi senatorum tunc enim captivi deflebunt/ Et Deum caelorum blasphemant a barbaro victi./ Hic tamen gentiles pascunt Christianos ubique,/ Quos magis ut fratres requrunt gaudio pleni./ Nam luxuriosos et idola vana colentes/ Persecuntur enim et senatum sub iugo mittunt*"[150]. La rândul său, istoricul bisericesc Philostorgios (?368-?425) făcea menţiunea că prizonierii romani, printre care şi clerici, "trăind împreună cu barbarii, au convertit mulţi din ei la adevărata credinţă şi i-au convins să îmbrăţişeze religia în locul credinţei păgâne"[151]. Zelul misionar al acestor credincioşi şi al urmaşilor lor şi continuitatea legăturilor în veacul al IV-lea cu locurile de origine[152] trebuie să se fi soldat cu sporirea numărului de adepţi.

Gudea, în *AMN*, 32, 1995, 1, p. 149 - 161; C. Opreanu, în *EphNap*, 5, 1995, p. 240, nota 14; N. Zugravu, în *AIIAI*, 32, 1995, p. 3 - 5.

[148] Sozomenos, *Istoria bisericească*, VII, 26, 7 (*FHDR*, II, p. 229).

[149] Zeiller, *Origines*, p. 408; Em. Popescu, în *MB*, 37, 1987, 4, p. 37- 39 = *Christianitas*, p. 77- 79; idem, *op. cit.*, în *Spiritualitate şi istorie...*, p. 260 - 262 = *Christianitas*, p. 158 - 161; H. Wolfram, *op. cit.*, p. 91; Teodor, *Creştinismul*, p. 52 - 53.

[150] Commodianus, *Carmen Apologeticum*, v. 5 - 16, în M. Simonetti, Em. Prinzivalli, *Letteratura cristiana antica. Antologia di testi, I, Dalle origini al terzo secolo*, Forlì, 1996, p. 950.

[151] Philostorgios, *Istoria bisericească*, II, 5 (*FHDR*, II, p. 201).

[152] Exemplul cel mai elocvent este al misionarului cappadocian Eutyches, menţionat de Vasile cel Mare într-o scrisoare din 374 trimisă episcopului Ascolius de *Thessalonice* (*Ep. 164*, 2, în *PSB*, 12, p. 356); am adoptat opinia lui H. Wolfram, conform căreia personajul respectiv a trăit în veacul al IV-lea (*op. cit.*, p. 91); pentru alte opinii, vezi Em. Popescu, *op. cit.*, în *Spiritualitate şi istorie...*, p. 265 şi nota 16 = *Christianitas*, p. 163 şi nota 18; despre Eutyches, vezi I.G. Coman,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Convieţuirea în cadrul aceloraşi aşezări a creştinilor şi păgânilor, clar atestată de *Martiriul Sfântului Sava Gotul*[153], şi atracţia pe care celebrările celor dintâi o exercitau asupra celor din urmă trebuie să fi contribuit, de asemenea, la convertirea unora dintre adepţii cultelor ancestrale. Informaţii directe în acest sens lipsesc pentru ţinutul extracarpatic, dar o predică a episcopului Chromace de *Aquileia* rostită la începutul secolului al V-lea ar putea constitui un important reper comparativ. Vorbind despre sărbătoarea Paştelui creştin, prelatul amintit arăta că, deşi această ceremonie era străină evreilor şi păgânilor din oraşul italian, mesajul său religios, respectiv misterul redemţiunii datorat universalităţii lui Hristos înviat, se bucura de popularitate şi în rândurile acestora, care participau la ceremonie alături de creştini - "*A qua sollemnitate licet Iudaei adhuc vel gentiles alieni videantur, non tamen sine gaudio sunt, quia vincuntur occulta quadam gratia ac virtute nominis Christi qui omnibus dominatur. Denique aliquanti gentilium vel Iudaeorum solemnitatem huius vigiliae nostrae tamquam propriam celebrant vel laetitia mentis, si non ritu religionis*"[154].

Factorul hotărâtor care a contribuit la răspândirea creştinismului la sud şi est de Carpaţi a fost, fără îndoială, contactul permanent, sub diferite forme (circulaţie interumană, acţiuni politice, stăpâniri temporare, relaţii economice etc.), al populaţiei din stânga fluviului cu romanitatea sud-dunăreană. Pentru autohtoni, difuziunea creştinismului a reprezentat continuitatea firească a însuşirii unor elemente de civilizaţie romană, ale cărei începuturi coboară cel puţin în ultimul secol al erei vechi[155]. *Religia creştină a fost, prin urmare, un mijloc de integrare a etnosului geto-dac într-o lume ale cărei valori îi erau cunoscute de multă vreme.* Istoricii vorbesc despre o realitate similară şi pentru neamurile germanice; în pragul trecerii frontierelor Imperiului, romanii şi germanii nu erau două societăţi total străine una de alta, "romanizarea" acestora din urmă, respectiv "permeabilitatea" şi receptivitatea lor la civilizaţia romană prin intermediul mercenarilor, al raporturilor clientelare, al schimburilor de bunuri etc., fiind un fapt deja împlinit[156]. Migraţia a favorizat şi mai mult

op. cit., p. 249 - 250; despre implicarea Bisericilor din Asia Mică în spaţiul nord-dunărean, cf. şi idem, în *MO*, 31, 1979, 4 - 6, p. 259; H. Wolfram, *op. cit.*, p. 96; Teodor, *Creştinismul*, p. 57.

[153] *Martiriul Sfântului Sava Gotul*, III, 1-4 (*PSB*, 11, p. 320 = *FHDR*, II, p. 711, 713); P. Ş. Năsturel, *op. cit.*

[154] Chromace d'Aquilée, *Sermon XVI <In nocte magna I>*, 3, în idem, *Sermons*, I (*Sermons 1-17A*), introduction, texte critique, notes par J. Lemarié, o.s.b., traduction par H. Tardif, Paris, 1969 (*SC*, 154), p. 266 şi nota 1.

[155] Pentru influenţa romană în cultura Sântana de Mureş, J. Wielowiejski, *Die Frage der Annahme von römischen Trinkgelage-Gebräuchen bei den Völkern des östlichen Mitteleuropas und Osteuropas*, în *Actes du XIIe Congrès International des Sciences Préhistorique et Protohistoriques, Bratislava, 1- 7 Septembre 1991*, 3, Bratislava, 1993, p. 372- 379, *Zone III*; I. Ioniţă, în *ArhMold*, 17, 1994, p. 109- 116.

[156] J. Verger, *op. cit.*, p. 18: "La perméabilité croissante de l'Empire à la pénétration des peuples germaniques accéléra en retour la diffusion, parmi ceux-ci, bien au-delà du *limes*, des influences

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

apropierea de romanitate iar convertirea a fost, alături de colonizare şi includere în armata şi administraţia imperială, o altă cale "d'accès des barbares à la romanisation"[157]; căci "împărtăşind... credinţa în Hristos - scria Sozomenos -, ei /barbarii - n. n./ s-au adaptat la o viaţă mai civilizată şi mai bună"[158]. Este important de subliniat, în acest context, că veacul al IV-lea a văzut născându-se - în mediile populare, probabil[159] - conceptul de *Romania*, prin care, aşa cum a demonstrat Michel Meslin, se desemna, deopotrivă, "unitatea ecumenică" realizată de Imperiul creştin, "sentimentul colectiv" şi "voinţa" manifestă a celor ce-i împărtăşeau religia - "romani" şi "barbari" - de a-i fi cetăţeni şi de a-i îmbrăţişa civilizaţia[160]. Cu alte cuvinte, apartenenţa la comunitatea creştinilor înlătura barierele etnice, propunând o nouă identitate - cea dintre romanitate şi creştinism. Vorbind despre creştinii persecutaţi de către regele goth Athanarich în anii 369-372, Paulus Orosius nu ezita să afirme că "cei mai mulţi dintre ei, pentru credinţa în Hristos, au fugit pe pământul roman, fără să tremure de frică, ca şi cum [ar trece] la duşmani, ci cu încredere, deoarece [mergeau] la nişte fraţi..." ("*... quorum tamen plurimi in Romanum solum non trepidi, uelut ad hostes, sed certi, quia ad fratres, pro Christi confessione fugerunt...*")[161]. Două dintre scrierile realizate în zonă - *Martiriul Sfântului Sava Gotul*[162] şi *Scrisoarea lui Auxentius de Durostorum despre credinţa, viaţa şi moartea lui Ulfila*[163] - exprimă întocmai această realitate, *probând formarea în mediul creştin dunărean a conştiinţei apartenenţei la Romania creştină.*

Nucleele din stânga fluviului s-au putut consolida, de asemenea, în timpul marilor persecuţii din vremea tetrarhiilor şi ale domniei lui Licinius (320-324). Conform informaţiilor din cunoscuta lucrare *Vita Constantini* a istoricului

---

romaines"; H. W. Böhme, în *JR-GZM*, 22, 1975, 2, p. 190 - 197; G. Lacam, *"Ricimer". Un Barbare au service de Rome*, Lille/Paris, 1986, p. 15: "les Barbares des le début du IVme siècle se montrent suffisamment romanisés..."; L. Musset, *op. cit.*, în *EU*, 10, p. 413: "La romanisation du monde germanique"; D. H. Miller, *Frontier Societies and the Transition Between Late Antiquity and the Early Middle Ages*, în *Shifting Frontiers in Late Antiquity*, edited by R. W. Mathisen and H. S. Sivan, Varriorum, 1996, în special p. 168 - 171.

[157] M. Meslin, în *Archives de Sociologie des religions*, 18, 1964, p. 5; P. Scardigli, *op. cit.*, p. 57 - 59.

[158] Sozomenos, *Istoria bisericească*, II, 6, 1 (*FIIDR*, II, p. 223).

[159] Orosius, VII, 43, 5: "*... ut uulgariter loquar...*" (Orose, *Histoires (Contre les Païens)*, II, *Livre VII. Index*, texte établi et traduit par M.-P. Arnaud-Lindet, Paris, 1991, p. 128); cf. şi M. Meslin, *op. cit.*, p. 5 şi nota 7.

[160] *Ibidem*, p. 4 - 8. Despre conceptul de *Romania*, cf. şi J. Gaudemet, *L'Église dans l'Empire romain (IVe - Ve siècles)*, Paris, 1958, p. 24 - 25.

[161] Orosius, VII, 32, 9, ed. cit., p. 86 = *FIIDR*, II, p. 194 - 195.

[162] *Martiriul Sfântului Sava Gotul*, IV, 2 (*PSB*, 11, p. 321 = *FIIDR*, II, p. 713): preotul Sansalas se refugiase în *Romania*.

[163] *Dissertatio Maximini*, 59, în *Scolies ariennes sur le concile d'Aquilée*, introduction, texte latin, traduction et notes par R. Gryson, Paris, 1980 (*SC*, 267), p. 246 - 249 = *FIIDR*, II, p. 113: dihotomia "pământ barbar" - "pământ roman" exprimă disjuncţia "păgân" - "creştin".

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

bisericesc Eusebius de *Caesarea* (260 - 340), în timpul acţiunilor liciniene mulţi creştini s-au refugiat la "barbari", care "i-au adăpostit" şi "le-au asigurat acestora nu numai scăparea de ghearele morţii, ci şi (libera slujire) a credinţei"[164].

Deplasarea din nordul Mării Negre către regiunile Dunării Inferioare a unora dintre triburile germanice, în rândurile cărora se aflau creştini[165], s-a soldat, fără îndoială, şi cu înmulţirea comunităţilor de aici.

Dintre cei mai importanţi factori externi care au contribuit la consolidarea şi răspândirea noii religii în unele zone de la est şi sud de Carpaţi un rol aparte au avut ridicarea de către Imperiu a mai multor puncte întărite pe malul nordic al Dunării (fortificaţia aflată la 3 km de Turnu Măgurele, cea de la vărsarea Ialomiţei în Dunăre, faza de secol IV a castrului de la Pietroasele (jud. Buzău), turnul de la Barboşi (jud. Galaţi), cetatea neidentificată *Daphne* aflată în faţa celei de la *Transmarisca* (Tutrakan, Bulgaria), aşadar la vărsarea Argeşului în Dunăre)[166] şi supravegherea sau controlul efectiv al unor zone din stânga fluviului prin extinderea graniţelor provinciei *Moesia Secunda* şi, eventual, *Scythia Minor* - ambele constituite între 21 iulie 286 şi 1 martie 293 - până la aşa-numita "Brazdă a lui Novac de Nord" şi, cu probabilitate, până la valurile sud-moldovene[167]. Din punct de vedere al istoriei vieţii creştine, aceste aspecte au avut o deosebită importanţă, întrucât, conform organizării bisericeşti din epocă[168], aceste *castra* şi teritoriile lor puteau fi parohii conduse de *presbyteri*, *chorepiscopoi* sau *periodeutás*[169], întregul ţinut inclus în Imperiu depinzând, astfel, de eparhiile *Moesia Secunda* şi *Scythia Minor*, care le-au controlat, probabil, prin intermediul episcopatelor existente în secolul al IV-lea la

---

[164] Eusebiu de Cezareea, *Viaţa fericitului împărat Constantin*, II, 53 (*PSB*, 14, p. 113).

[165] Despre creştinismul germanicilor din nordul Mării Negre, vezi Zeiller, *Origines*, p. 407- 411; idem, *L'Empire et l'Église* (*Histoire du monde*, V), Paris, 1928, p. 111- 117; H.-I. Marrou, *De la persécution de Dioclétien à la mort de Grégoire le Grand (303- 604)*, în *Nouvelle Histoire de l'Église*, I, *Des origines à Grégoire le Grand*, par J. Daniélou et H. Marrou, Paris, 1963, p. 330 - 331; H. Wolfram, *op. cit.*, p. 88- 89.

[166] Vezi, în ultimă instanţă, N. Zugravu, *Istoria romanităţii nord-dunărene (secolele II - VIII). Contribuţii la etnogeneza românilor*, Iaşi, 1994, p. 147- 148, cu bibliografia la p. 218 - 219.

[167] M. Zahariade, *Moesia Secunda, Scythia şi Notitia Dignitatum*, Bucureşti, 1988, p. 37- 39; idem, *Limesul roman în secolele IV - VI între Singidunum şi Gurile Dunării*, rezumatul tezei de doctorat, Bucureşti, 1994, p. 12; M. Kazanski, în *TM*, 11, 1991, p. 502 - 508; M. Brudiu, *Cercetări privind valurile antice din sudul Moldovei*, în vol. *Din istoria Europei romane*, Oradea, 1995, p. 227- 233.

[168] În ultimă instanţă, vezi vocea *Organisation ecclésiastique*, în *DECA*, II, p. 1820 - 1824.

[169] C. 13 *Ancyra* (314) (*CBO*, II/1, p. 14 = *CBO*^{2}, p. 190); c. 14 *Neocaesarea* (315) (*CBO*, II/1, p. 39 = *CBO*^{2}, p. 198); c. 8 *Nicaea* (325) (*Ibidem*, p. 56 = *COD*, p. 10); c. 10 *Antiochia* (341) (*CBO*, II/1, p. 71 = *CBO*^{2}, p. 210); c. 6 *Sardica* (343) (*Ibidem*, p. 234); Sfântul Vasile cel Mare, *Ep. 53* (*PSB*, 12, p. 219-220), *Ep. 54* (*Ibidem*, p. 221- 222), *Ep. 142* (*Ibidem*, p. 330); vezi şi O. Ion, în *ST*, 14, 1962, 5 - 6, p. 300 - 327; A. Di Berardino, *Chorévêque*, în *DECA*, I, p. 466; idem, *Clerc*, în *Ibidem*, p. 506 - 510.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Durostorum (Silistra, Bulgaria)[170], *Appiaria* (Riahovo, Bulgaria)[171] şi, eventual, *Sexaginta Prista* (Ruse, Bulgaria)[172] din *Moesia II* şi *Tomis* din *Scythia Minor*[173].

Printre factorii care au contribuit la propagarea creştinismului la nordul fluviului un anumit rol trebuie să fi avut punctele de trecere, de comerţ şi de bâlciuri existente pe linia Dunării, la care fac aluzie unele izvoare[174]; cele mai vestite dintre ele trebuie să fi fost *Durostorum*, *Noviodunum* (Isaccea, jud. Tulcea) şi *Dinogetia* (Garvăn, jud. Tulcea)[175]. Informaţii directe despre rolul călătorilor şi al negustorilor romani în răspândirea noii religii în ţinuturile nordice nu există, dar situaţii similare, evocate de Sozomenos şi Theodoretos de *Cyros* pentru regatul Axoum (*Ethiopia*)[176] şi de Philostorgios pentru regatul sabeenilor[177] şi unele date arheologice[178] constituie importante indicii în acest sens.

În egală măsură, bisericile păstrătoare de moaşte ale atleţilor lui Hristos sau vestite pentru sărbătorile în cinstea sfinţilor locali (*natalia*), aşadar locurile de pelerinaj, precum cele existente la *Novae* (Şvištov, Bulgaria)[179] şi

---

[170] Zeiller, *Origines*, p. 166, 600; V. Pârvan, *Contribuţii epigrafice la istoria creştinismului daco-roman*, în idem, *Studii de istoria culturii antice*, ediţie, studiu introductiv, note, comentarii, indice de N. Zugravu, cuvânt înainte de Al. Zub, Bucureşti, 1992 (*infra*, Pârvan, *CE*), p. 197; H. Leclercq, *Mésie*, în *DACL*, XI/1, col. 507; J. Srutwa, în *BalcPosn*, 1, 1984, p. 312 (după rezumatul francez); K. Ilski, *Bischofstlisten der Kirchenprovinz Moesia*, în *Prosopographia*, Poznan, 1993, p. 237; Păcurariu, *Istoria BOR*[2], p. 116.

[171] Zeiller, *Origines*, p. 167- 168, 600; Pârvan, *CE*, p. 198; H. Leclercq, *op. cit.*; E. Honigmann, în *Byzantion*, 11, 1936, 2, p. 440- 449; V. Velkov, *Cities in Thrace and Dacia in Late Antiquity (Studies and Materials)*, Amsterdam, 1977, p. 102; J. Srutwa, *op. cit.*; Păcurariu, *Istoria BOR*[2], p. 116; K. Ilski, *op. cit.*

[172] Prezenţa aici a unui episcop este controversată, considerându-se că Polycarpus ar putea fi episcopul de *Abrittus* (Razgrad, Bulgaria): Zeiller, *Origines*, p. 168, 600; Pârvan, *CE*, p. 198; H. Leclercq, *op. cit.* (trecut la *Abrittus*); V. Velkov, *op. cit.*, p. 103; J. Srutwa, *op. cit.*; Păcurariu, *Istoria BOR*[2], p. 116; K. Ilski, *op. cit.*

[173] În ultimă instanţă, Popescu, *Christianitas*, p. 111- 122, 202- 203, 214 (cu bibliografie).

[174] Themistios, *Or. X*, 133 - 140 (*FHDR*, II, p. 61); Ammianus Marcellinus, *Istorie romană*, XXVII, 5, 7, studiu introductiv, traducere, note şi indice D. Popescu, Bucureşti, 1982, p. 447 = *FHDR*, II, p. 124; Priscus Panites, *Despre soliile romanilor la cei de alt neam*, 1; 3 (*Ibidem*, p. 249, 265); idem, *Despre soliile neamurilor la romani*, 1; 5; 18 (*Ibidem*, p. 287, 291, 293, 297).

[175] Al. Barnea, în Al. Suceveanu, Al. Barnea, *La Dobroudja romaine*, Bucureşti, 1991, p. 236 - 238, 250.

[176] Sozomen, *Istoria bisericească*, II, 24, tradusă în româneşte de I. Gheorghian, Bucureşti, 1897, p. 70; Teodoret, *Istoria bisericească*, I, 23, 1 şi 5 (*PSB*, 44, p. 68); O. Raineri, *Éthiopie*, I. *Christianisme ancien*, în *DECA*, I, p. 874.

[177] Filostorg, *Istoria bisericească*, III, 4, tradusă în româneşte de I. Gheorghian, Bucureşti, 1899, p. 217- 218.

[178] M. Alexianu, N. Zugravu, în *SAA*, 3-4, 1996-1997, p. 173-178.

[179] Zeiller, *Origines*, p. 109-110; H. Leclercq, *op. cit.*, col. 504; *Sfinţi români şi apărători ai legii strămoşeşti*, coord. N. Vornicescu, Bucureşti, 1987, p. 192-193; M. Păcurariu, *Sfinţi daco-romani şi români*, Iaşi, 1994, p. 28-30; N. Dănilă, în *Verbum*, 6-7, 1995-1996, 7, p. 223, 244.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Durostorum[180] în *Moesia Secunda*, *Axiopolis* (Hinog, jud. Constanţa)[181], *Dinogetia*[182], *Noviodunum*[183] şi *Halmyris* (Murighiol, jud. Tulcea)[184] din *Scythia Minor*, trebuie să fi exercitat, de asemenea, o anumită atracţie pentru creştinii de pe malul opus al fluviului, care n-a rămas, probabil, fără ecou în rândurile celor de credinţă păgână alături de care convieţuiau.

Un rol hotărâtor în ascensiunea creştinismului la nordul fluviului l-a avut implicarea directă a autorităţii imperiale în propagarea noii religii printre triburile germanice, fapt cu urmări importante şi pentru populaţia geto-dacică şi daco-romană. Motivaţia politică a convertirii[185] şi prioritatea puterii laice în faţa celei ecleziastice în misionarea barbarilor[186] au fost adesea subliniate de către istorici. În spaţiul nord-dunărean, această acţiune a fost deschisă de către Constantinus I (306-337), care, conform informaţiilor lui Socrates Scolasticul, după ce în 331 îi învinse pe gothi şi sarmaţi "cu ajutorul trofeului creştinilor",

---

[180] *ASS*, *Apr.*, 2, 126; 2, 8 (*FHDR*, II, p. 708 - 711; 715 - 719); Zeiller, *Origines*, p. 10, 110- 116; H. Leclercq, *op. cit.*, col. 502, 504; R. Constantinescu, în *RESEE*, 5, 1967, 1- 2, p. 5 - 20; *PSB*, 11, p. 248 - 251; *Sfinţi români...*, p. 135 - 140; I. Barnea, în *SymThr*, 7, 1989, p. 168 = *Byzantiaka*, 10, 1990, p. 88 (extras); idem, în *BOR*, 107, 1989, 5 - 6, p. 144 - 149; M. Păcurariu, *op. cit.*, p. 31-32; N Dănilă, *op. cit.*, p. 195, 198, 200 - 202, 206, 209 - 212, 219 - 221, 234, 239, 243 - 244.

[181] *ASS*, *Apr.*, 3, 419 (*FHDR*, II, p. 718 - 719); *ASS*, *Oct.*, 2, 411 (*Ibidem*); *IGLR*, 194; P. Năsturel, *L'inscription des martyrs d'Axiopolis (Scythie mineure) et sa signification*, în *Xe Congrès international d'archéologie chrétienne. Résumés des communications. Thessalonique, 22 septembre - 4 octombre 1980*, p. 71; idem, în "Dorul", iulie 1997, p. 26 - 27; E. Braniştе, *Martiri şi sfinţi pe pământul Dobrogei de azi*, în *De la Dunăre la Mare...*, p. 42 - 43; Em. Popescu, în *ST*, 41, 1989, 3, p. 57; I. Barnea, *op. cit.*; idem, în *Pontica*, 10, 1979, nr. 16; M. Păcurariu, *op. cit.*, p. 39 - 40; N. Zugravu şi Ed. Setnic, în *MemAntiq*, 20, 1995, p. 242; N. Dănilă, *op. cit.*, p. 193, 194, 202, 203, 221, 231, 242.

[182] *ASS*, *Oct.*, 1, 30 (*FHDR*, II, p. 718 - 719); E. Braniştе, *op. cit.*, p. 47; Em. Popescu, în *ST*, 41, 1989, 4, p. 67- 68; N. Zugravu şi Ed. Setnic, *op. cit.*, p. 242- 243; N. Dănilă, *op. cit.*, p. 229, 230, 242.

[183] *IGLR*, 267; *PSB*, 11, p. 331 - 332; Păcurariu, *Istoria BOR*[2], p. 88 - 91 (cu bibliografia anterioară); N. Zugravu şi Ed. Setnic, *op. cit.*, p. 243; N. Dănilă, *op. cit.*, p. 190, 205, 206, 208, 209, 210, 220, 223, 240, 241.

[184] Zeiller, *Origines*, p. 119; C. Auner, *Dobrogea*, în *DACL*, IV/1, col. 1238; Em. Popescu, în *ST*, 41, 1989, 3, p. 46 - 54; idem, *Christianitas*, p. 92 - 99; M. Păcurariu, *Sfinţi daco-romani...*, p. 33-37; N. Vornicescu, *Una dintre primele scrieri ale literaturii române străvechi. «Pătimirea Sfinţilor Epictet şi Astion» (De la cumpăna secolelor III - IV)*, traducere D. Popescu, Craiova, 1990; idem, *Primele scrieri patristice în literatura română. Sec. IV-XVI*, Craiova, 1992, p. 20 - 77; N. Dănilă, *op. cit.*, p. 207, 217, 242, 259.

[185] E. A. Thompson, *op. cit.*, în *The Conflict between Paganism and Christianity...*; idem, *Romans and Barbarians...*, p. 240 - 248; idem, *The Visigoths...*, p. 103 - 110, 157; M. Meslin, *op. cit.*, p. 6; J. Verger, *op. cit.*, p. 68-69; Z. Rubin, *op. cit.*; Fr. Thelamon, *Païens et chrétiens au IVe siècle. L'apport de l'"Histoire ecclésiastique" de Rufin d'Aquilée*, Paris, 1981, p. 137- 138.

[186] H.-I. Marrou, *op. cit.*, p. 321; H.-G. Berg, *Christliche Mission und politische Propaganda im byzantinischen Reich*, în vol. *La conversione al Cristianesimo nell'Europa dell'Alto Medioevo*, Spoleto, 1967, p. 649 - 674; Fr. Thelamon, *op. cit.*, p. 125 - 138; M. Todd, *op. cit.*, p. 139 - 140.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

"le ridică tributul pe care împăraţii precedenţi aveau obiceiul să-l plătească şi-i puse astfel în aşa mirare, că ei îmbrăţişară religia căreia vedeau că Constantin îi datora victoria"[187]. Tratatul încheiat în 332 de principe şi Ariarich, conducătorul vizigothilor, prevedea, de altfel, aşa cum a demonstrat E. Chrysos, libertatea de credinţă pentru adepţii creştinismului[188]. Astfel, răspândirea noii religii şi respectul său în interiorul lumii barbare au devenit mijloace de politică externă şi de control de către Imperiu al neamurilor de la graniţă. Această acţiune a fost continuată de către Constantius II (337-361), în timpul căruia integrarea în creştinătate a populaţiilor *extra fines* a constituit elementul cel mai eficace pentru susţinerea universalismului roman[189]. Consacrarea în 341 a lui Ulfila ca "episcop al creştinilor din ţara getică"[190] a fost, din acest punct de vedere, unul dintre cele mai semnificative gesturi politice ale Imperiului la nord de Dunăre la mijlocul veacului al IV-lea. Ea reprezintă, totodată, şi o dovadă elocventă că în stânga fluviului se formaseră comunităţi, căci la acea dată nu se obişnuia trimiterea unui episcop pentru a evangheliza un teritoriu, ci pentru a organiza nucleele deja existente[191]; tot aşa a procedat Atanasie de *Alexandria* cu Frumentius de *"Ethiopia"*[192]. Ultimul împărat arian, Valens (364-378), a urmat modelul precedesorilor lor, trimiţând "episcopi" şi "propovăduitori" ai învăţăturii lui Arius unora dintre conducătorii facţiunilor germanice, făcându-i, în acest mod, "mai demni de încredere"[193]; creştinismul devenise, astfel, "le garant de la fidélité politique à Rome"[194].

---

[187] Socrate Scolasticul, *Istoria bisericească*, I, 18, tradusă în româneşte de I. Gheorghian, Bucureşti, 1899, p. 45- 46; cf. şi *Ibidem*, I, 34, p. 67: "Barbarii au început să cunoască pe Dumnezeu prin mijlocirea mea, a mea, zic, care sunt servitorul său şi ei l-au respectat când au văzut că sunt protejat de el. Frica ce au de puterea ce-mi dă protecţia sa i-a atras la cultul său".

[188] E. Chrysos, în *Dacoromania*, 1, 1973, p. 63-64; vezi şi Zeiller, *Origines*, p. 419; idem, *op. cit.* (*Histoire du monde*, V), p. 111; Em. Popescu, *op. cit.*, în *Spiritualitate şi istorie...*, p. 264 = *Christianitas*, p. 162; idem, în *MB*, 37, 1987, 4, p. 43 = *Christianitas*, p. 84; H. Wolfram, *op. cit.*, p. 74-75; Teodor, *Creştinismul*, p. 55. Despre "grija" lui Constantinus I pentru creştinii "care trăiau sub alte stăpâniri", cf. şi Teodoret, *Istoria bisericească*, I, 25, 12 (*PSB*, 44, p. 73).

[189] M. Michaels-Mudd, în *Byzantine Studies*, 6, 1979, 1-2, p. 95 - 111; R. Farina, *Religione e politica a metà del secolo IV nella Pars Orientis dell'Impero Romano*, în *Actes du XVe Congrès international des Sciences historiques, Rapports. II. Section chronologique*, Bucureşti, 1980, p. 44-52; L. Bârzu, în *Ibidem*, p. 542 - 543; W.H.C. Frend, *The Curch in the reign of Constantius II (337-361). Mission, monasticism, worship*, în *L'Église et l'Empire au IVe siècle. Sept exposés suivis de discussions, préparées et présentées par Al. Dihle*, Vandoeuvres/Genève Foundation Hardt, 1989, p. 73-112; G. Fernández, în *Klio*, 71, 1989, p. 361-366.

[190] Philostorgios, *Istoria bisericească*, II, 5 (*FHDR*, II, p. 201); H. Wolfram, *op. cit.*, p. 91.

[191] R. Gryson, în *Scolies ariennes...*, p. 147; Em. Popescu, *op. cit.*, în *Spiritualitate şi istorie...*, p. 265 = *Christianitas*, p. 164; H. Wolfram, *op. cit.*

[192] Sozomen, *Istoria bisericească*, II, 24, ed. cit., p. 69-71; Socrate Scolasticul, *Istoria bisericească*, I, 19, ed. cit., p. 47- 49; Fr. Thelamon, *op. cit.*, p. 85 - 122.

[193] Iordanes, *Getica*, XXV, 131-132 (*IIR*, XIV, p. 45, 113 = *FHDR*, II, p. 427); pentru creştinarea gothilor sub Valens, cf. şi Socrates Scolasticul, *Istoria bisericească*, IV, 33, 4 (*Ibidem*, p. 219);

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Răspândirea creştinismului în spaţiul extracarpatic şi consolidarea legăturilor dintre comunităţile nord-dunărene şi cele din Imperiu au fost favorizate, de asemenea, de extinderea, începând din ultimele decenii ale veacului al IV-lea, a ariei jurisdicţionale a arhiepiscopiei de *Constantinopolis* asupra eparhiilor din dioceza *Thracia* şi "ţinuturilor barbare" dependente de acestea, pe care canonul 28 al celui de-al IV-lea conciliu ecumenic de la *Chalcedon* (451) o va consacra în mod oficial[195]. Pe vremea episcopatului lui Ioan Chrysostomos (398-403), această realitate prinsese deja contur, acţiunile sale misionare în rândurile gothilor din Crimeia[196] şi ale "sciţilor nomazi care îşi aşezaseră sălaşurile lângă Istru"[197], ca şi cele ale reprezentantului său în zonă, episcopul Theotimus I de *Tomis*[198], probând întocmai acest fapt.

În sfârşit, exilarea în "*Scythia*" de dincolo de fluviu a ereticului Audios, prozelitismul acestuia şi viaţa creştină exemplară a adepţilor săi au contribuit, de asemenea, la propagarea învăţăturii Mântuitorului în ţinuturile nord-dunărene[199].

Aşadar, pe parcursul secolului al IV-lea, în anumite părţi din regiunile de la est şi sud de Carpaţi au existat condiţii şi factori care au permis difuzarea religiei creştine, întărirea şi dezvoltarea Bisericilor formate aici; *existenţa comunităţilor din teritoriile controlate de barbari este un fapt pe deplin atestat de canonul 2 al celui de-al II-lea conciliu ecumenic de la Constantinopolis (381)*[200].

Izvoarele literare şi foarte puţinele descoperiri arheologice permit să se formuleze anumite observaţii privind organizarea comunităţilor, liturghia, cultul

---

Theodoretos de *Cyros*, *Istoria bisericească*, IV, 37, 1-3 (*Ibidem*, p. 235 = *PSB*, 44, p. 197-198); Orosius, VII, 33, 19 (ed. cit., p. 92 = *FIIDR*, II, p. 197); Theophanes Confessor, *Cronografia*, (Anul 5869 (377), p. *64*, 16-23 De Boor), (*Ibidem*, p. 595); Leo Grammaticus, *Cronografia* (p. 98) (*Ibidem*, p. 640); *Pătimirea Sf. Nichita*, 3-4 (*Ibidem*, p. 723). Pentru misionarismul imperial sub Valens, cf. şi Zeiller, *Origines*, p. 424; J. Gaudemet, *op. cit.*, p. 91; Z. Rubin, *op. cit.*, p. 53; Fr. Thelamon, *op. cit.*, p. 125-126, 137; H. Wolfram, *op. cit.*, p. 94-95.

[194] M. Meslin, *op. cit.*, p. 7.

[195] *CBO*, I/2, p. 92 = *CBO*^{2}, p. 66 = *COD*, p. 32.

[196] Zeiller, *Origines*, p. 415, 544-547, 601; V.Gh. Sibiescu, în *GB*, 32, 1973, 3-4, p. 375-388; G. Dagron, *Naissance d'une Capitale. Constantinople et ses institutions de 330 à 451*, Paris, 1974, p. 463, 465, 466; Em. Popescu, în *ST*, 42, 1990, 1, p. 94-95 = *Christianitas*, p. 65; idem, în *TV*, S.N., 2(68), 1992, 11-12, p. 15-22 = *Christianitas*, p. 187-194.

[197] Theodoretos de *Cyros*, *Istoria bisericească*, V, 31, 1 (*FIIDR*, II, p. 237 = *PSB*, 44, p. 237); vezi şi Em. Popescu, în *TV*, S. N., 2(68), 1992, 11-12, p. 22-27 = *Christianitas*, p. 194-199.

[198] Vezi *supra*.

[199] Epiphanios, *Împotriva celor optzeci de erezii*, 70 (*FIIDR*, II, p. 173, 175); despre misionarismul lui Audios, E. A. Thompson, *op. cit.*, în *The Conflict between Paganism and Christianity...*, p. 64; I. G. Coman, *op. cit.*, în *Spiritualitate şi istorie...*, p. 243; Em. Popescu, *op. cit.*, în *Ibidem*, p. 267-268 = *Christianitas*, p. 166-167; *Ibidem*, p. 222-223; H. Wolfram, *op. cit.*, p. 92-93; Teodor, *Creştinismul*, p. 55; Păcurariu, *Istoria BOR*^{2}, p.109.

[200] Vezi nota 195.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

şi profesiunea de credinţă a adepţilor creştinismului din spaţiul extracarpatic. Astfel, în ceea ce priveşte natura confesiunii îmbrăţişată de credincioşi, sursele istorice permit să se aprecieze că în rândurile acestora au existat ortodocşi (catolici) şi eretici arieni şi audiani. Primii creştini de la nordul Gurilor Dunării, proveniţi atât din rândul locuitorilor zonei controlate altădată de Imperiu, cât şi din cel al prizonierilor luaţi în urma raidurilor germanilor orientali şi ale carpilor, trebuie să fi împărtăşit învăţătura Bisericii universale. Dacă e să dăm crezare opiniilor unor analişti, în cel dintâi sfert al veacului al IV-lea, în "*Gothia*" de dincolo de Istru exista deja o episcopie ortodoxă, al cărui titular, Theophilus, ar fi participat la sinodul ecumenic de la *Nicaea* din 325[201]. Izvoarele sunt nesatisfăcătoare în acest sens[202], dar este cert - lucru neobservat în istoriografie - că *pe parcursul secolului al IV-lea în zona extracarpatică au existat mai multe nuclee catolice (ortodoxe) diseminate în interiorul diferitelor triburi germanice (kunja)*[203] *şi aflate sub obedienţa unei episcopii*. Unul dintre acestea se afla în interiorul clanului (*kuni*) condus, succesiv, de Ariarich, Aorich şi Athanarich, situat, probabil, în Moldova, pe cele două maluri ale Prutului[204]. În 348[205] şi 369-372[206], Aorich şi, respectiv, Athanarich au luat măsuri punitive împotriva creştinilor, acuzaţi că subminează fundamentele spirituale tradiţionale

---

[201] Vezi, în ultimă instanţă, Em. Popescu, în *ST*, 39, 1987, 5, p. 73-81 = *Byzantina*, 14, 1988, p. 237-249 = *Christianitas*, p. 178-186, 206, 215.

[202] Conform listei episcopilor participanţi la conciliul de la *Nicaea* (325), gothii au fost reprezentaţi de Theophilus (*Theophilus Gothie Metropolis*) şi Cadmus (*Domnus Bosphorensis*) (*Ibidem*, p. 181); Eusebius de *Caesarea* menţionează doar un singur episcop al "sciţilor" (*Viaţa fericitului împărat Constantin*, III, 7.1, în *PSB*, 14, p. 128); Philostorgios scria că Ulfila a fost "primul episcop" al gothilor (*Istoria bisericească*, II, 5, în *FHDR*, II, p. 201), dar istoricul era arian; Socrates Scolasticul (*Istoria bisericească*, II, 41, ed. cit., p. 189) şi *Pătimirea Sf. Nichita*, 4 (*FHDR*, II, p. 723) afirmă că Theophilus a fost precedesorul şi învăţătorul lui Ulfila, lucru acceptat şi de unii istorici români (vezi *infra*), dar valoarea îndoielnică a acestor informaţii a fost demult reliefată (Zeiller, *Origines*, p. 428, 441).

[203] În istoriografie există tendinţa - greşită, după opinia noastră - de a judeca global aşa-numita Biserică din "*Gothia*", ceea ce dă naştere la unele aprecieri neconforme cu realitatea.

[204] H. Wolfram, *op. cit.*, p. 109.

[205] Pentru persecuţia din 348, cf. Auxentius de *Durostorum*, în *Dissertatio Maximini*, 59 (ed. cit., p. 246-247 = *FHDR*, II, p. 112-113); Philostorgios, *Istoria bisericească*, II, 5 (*Ibidem*, p. 201, 203); Augustinus, *De civitate Dei*, XVII, 52 (*Ibidem*, p. 215); I.G. Coman, *op. cit.*, p. 239; Em. Popescu, *op. cit.*, în *Spiritualitate şi istorie*..., p. 266-267 = *Christianitas*, p. 165-166; E. A. Thompson, *The Visigoths*..., p. 16-17; R. Gryson, *op. cit.*, p. 147-148; H. Wolfram, *op. cit.*, p. 76-77, 93.

[206] Orosius, VII, 32, 9 (ed. cit., p. 86 = *FHDR*, II, p. 195); Socrates Scolasticul, *Istoria bisericească*, IV, 33, 7 (*Ibidem*, p. 219); Sfântul Vasile cel Mare, *Ep. 155* (*Ibidem*, p. 89 = *PSB*, 12, 341-342), *Ep. 164* (*FHDR*, II, p. 89 = *PSB*, 12, p. 355-357), *Ep. 165* (*Ibidem*, p. 357-358); R. Gryson, *op. cit.*, p. 148-149; I.G. Coman, *op. cit.*, p. 241, 248-249; Em. Popescu, *op. cit.*, în *Spiritualitate şi istorie*..., p. 269-270 = *Christianitas*, p. 167-168; H. Wolfram, *op. cit.*, p. 82-83, 95-97.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ale societăţii germanice şi reprezintă interesele romane în lumea barbară[207]. În contextul acestor acţiuni, sursele menţionează şi un episcop pe nume Goddas, de origine gothică[208], ceea ce lasă să se înţeleagă faptul că în această zonă se afla şi centrul episcopiei ortodoxe (catolice) a "*Gothiei*". Precedesorii şi urmaşii prelatului amintit nu sunt cunoscuţi[209], dar se ştie că, în caz de vacanţă a *thronos*-ului, conducerea o avea un *presbyterium*[210]. Biserica din "*Gothia*" se afla în relaţii foarte strânse cu cea din Imperiu, în special cu Biserica din *Cappadocia*, aşa cum o arată actul de martiraj al Sfântului Sava Gotul[211] şi scrisorile lui Vasile de *Caesarea* (*Cappadocia*)[212]; ele reflectă legături mai vechi între diaspora creştină de origine cappadociană din regiunea nordică a Dunării Inferioare şi a Mării Negre şi Biserica-mamă din provincia microasiatică. Dintre numeroşii creştini catolici ("*christiani catolici*") laici supuşi represiunilor în "regatul" (*reiks*) lui Athanarich, unii s-au refugiat în Imperiu[213], alţii au suferit moarte de martir[214], precum Nichita[215], Inna, Rhima şi Pinna[216]; relicvele celui

---

[207] Epiphanios, *Împotriva celor optzeci de erezii*, 70, 15, 4 (*FHDR*, II, p. 175); Socrates Scolasticul, *Istoria bisericească*, IV, 33, 7 (*Ibidem*, p. 219); *Pătimirea Sf. Nichita*, 4 (*Ibidem*, p. 723); vezi şi *supra*.

[208] Informaţia despre acest episcop este cuprinsă în actul de martiraj al Sfinţilor Inna, Rhima şi Pinna, publicat de H. Delehaye, *op. cit.*, p. 215-216; noi am acceptat datarea lui Zeiller (*Origines*, p. 438, 439, 601) şi H. Wolfram (*op. cit.*, p. 93, 95), conform căreia Goddas a fost episcop în deceniul opt al veacului IV; alte date: Popescu, *Christianitas*, p. 215: aprox. 348; Teodor, *Creştinismul*, p. 56: 347-380. Originea gothică a acestui prelat nu poate fi pusă la îndoială, deşi unii istorici îl consideră autohton; un Goddas "de origine gothică", "sclav" al lui Gelimer, regele vandalilor, menţionează Procopius din *Caesarea*, *Guerres de Justinien*, *Livre III et IV*, *La Guerre contre les Vandales*, I, 10, 25-34, traduit et commenté par D. Roques, préface de Ph. Muray, Paris, 1990, p. 66-67.

[209] Unii istorici români apreciază - cu totul greşit, după opinia noastră - că Goddas, episcop ortodox, ar fi fost succesorul lui Ulfila, episcop arian (!), păstorind între 347-380 (!); vezi, de exemplu, I. G. Coman, *op. cit.*, p. 241, 242; Em. Popescu, *op. cit.*, în *Spiritualitate şi istorie...*, p. 268, 272 = *Christianitas*, p. 167, 207, 215; idem, în *SymTh*, 7, 1989, p. 195; Teodor, *Creştinismul*, p. 56. Tot eronată este şi opinia după care aceleiaşi episcopii ortodoxe trebuie să i se asocieze monahismul eretic audian (Em. Popescu, *op. cit.*).

[210] *Martiriul Sfântului Sava Gotul*, VIII, 2 (*PSB*, 11, p. 324); vezi şi I. G. Coman, *op. cit.*, p. 251, 252; I. Barnea, în *SymTh*, 7, 1989, p. 171 = *Byzantiaka*, 10, 1990, p. 92.

[211] *Martiriul Sfântului Sava Gotul*: "Biserica lui Dumnezeu care se află în Goţia către Biserica lui Dumnezeu care se află în Capadocia şi comunităţile de pretutindeni ale Bisericii universale..." (*PSB*, 11, p. 319 = *FHDR*, II, p. 711, cu traducere diferită).

[212] Vezi scrisorile lui Vasile cel Mare citate *supra*.

[213] Vezi trimiterile la izvoare *supra*.

[214] Noi nu împărtăşim opinia lui Petre Diaconu, după care cei patru martiri de la Niculiţel - Zotikos, Attalos, Kamasi(o)s şi Philippos - ar fi pătimit la nord de Dunăre, pe timpul lui Athanarich, de unde ar fi fost transportaţi în Imperiu (*Din nou despre martirii de la Niculiţel*, în *Spiritualitate şi istorie...*, p. 278-293); indicarea în martirologii a oraşului *Noviodunum* nu lasă nici un dubiu asupra locului pătimirii lor (vezi bibliografia *supra*).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dintâi au fost transferate la *Mopsuestia*, în *Cilicia*, ceea ce constituie încă o dovadă a vechilor raporturi dintre grupurile creştine dinafara Imperiului şi cele din Asia Mică.

O altă regiune unde se găseau comunităţi ortodoxe a fost cea stăpânită de Atharid, situată în Muntenia, pe malurile râului *Musaeos* (Buzău)[217]. Conform datelor din *Martiriul Sfântului Sava Gotul*, aici se găseau biserici în "sate" şi în "oraşe"[218], unde slujeau preoţi precum Sansalas[219] şi, respectiv, Guththicas[220]. Izvoarele au păstrat, însă, şi amintirea lui Sava, a cărui stăruinţă într-o "credinţă cu totul curată" i-a atras moarte de mucenic la 12 aprilie 372[221].

În sfârşit, după o listă de martiri gothi a cărei autenticitate e neîndoielnică, alte grupuri creştin-ortodoxe se găseau în "regatul" (*reiks*) lui Wingurich, localizat, cu probabilitate, undeva în apropierea ţărmurilor Dunării de Jos[222]. Aici au suferit supliciul focului, primind cununa de martir în aceiaşi ani de neagră amintire pentru creştinismul nord-dunărean mai mulţi credincioşi, între care preoţii Bathusios şi Vercas (Wereka) şi eremitul Arpyla; moaştele lor au fost adunate de regina Gaatha, "creştină şi dreptcredincioasă", care le-a împărţit "întru sfinţenie" în oraşul *Cyzicus* prin anii 372-376 sau 383-392[223], ceea ce este încă o dovadă a legăturilor tradiţionale dintre cele două Biserici.

---

[215] *Pătimirea Sf. Nichita* (*FIIDR*, II, p. 723, 725); N. Dănilă, *op. cit.*, p. 225, 227, 242; I. Ionescu, în *ST*, 41, 1989, 5-6, p. 87-98, cu traducerea textului grec la p. 95-98; Zeiller, *Origines*, p. 428, 433-434; H. Wolfram, *op. cit.*, p. 95; M. Păcurariu, *Sfinţi daco-romani...*, p. 45.

[216] Despre aceşti martiri celebraţi la 20 ianuarie şi 20 iunie, cf. Zeiller, *Origines*, p. 438; Em. Popescu, *op. cit.*, în *Spiritualitate şi istorie...*, p. 267, 272 = *Christianitas*, p. 166, 171; H. Wolfram, *op. cit.*, p. 95 (de unde am preluat datarea); N. Dănilă, *op. cit.*, p. 187, 212, 214, 242.

[217] *Martiriul Sfântului Sava Gotul*, VII, 1 (*PSB*, 11, p. 324 = *FIIDR*, II, p. 713); H. Wolfram, *op. cit.*, p. 109.

[218] P.Ş. Năsturel, *op. cit.*, p. 176; "oraşul" despre care este vorba ar putea fi unul dintre castrele romane nord-dunărene, poate cel de la Pietroasele, pentru care vezi Gh. Diaconu, în *Pontica*, 10, 1977, p. 153-157; Gh. Diaconu şi M. Tzony, *Prezenţa romană la curbura Carpaţilor în secolele III-IV. Semnificaţia ei istorică în lumina cercetărilor de la Pietroasele*, în *Spiritualitate şi istorie...*, p. 69-77.

[219] *Martiriul Sfântului Sava Gotul*, IV, 1-2, 45; VI, 1; VII, 1 (*PSB*, 11, p. 321, 322, 324 = *FIIDR*, II, p. 713); Popescu, *Christianitas*, p. 215.

[220] *Martiriul Sfântului Sava Gotul*, IV, 2 (*PSB*, 11, p. 321 = *FIIDR*, II, p. 713); Popescu, *Christianitas*, p. 215.

[221] *Martiriul Sfântului Sava Gotul* (*FIIDR*, II, p. 711, 713, 715; *PSB*, 11, p. 311-328, la p. 311-318, cu bogată bibliografie, la care adaugă M. Păcurariu, *op. cit.*, p. 45-47; N. Dănilă, *op. cit.*, p. 261, 262). În mediul creştin nord-dunărean, Sfântul Sava era celebrat la 12, 15, 17, 18, 24 şi 25 aprilie (*Ibidem*, p. 200-202, 242).

[222] Pe baza unor apropieri fonetice între numele martirului Vercas şi toponimul Berca, I. G. Coman localizează formaţiunea lui Wingurich în zona Buzăului (*op. cit.*, p. 241-242); cf. şi Ep. Norocel, *op. cit.*, p. 209; vezi, însă, H. Wolfram, *op. cit.*, p. 110.

[223] *FIIDR*, II, p. 727; Zeiller, *Origines*, p. 426-428, 434-436; H. Wolfram, *op. cit.*, p. 95-96, 110 (localizarea "regatului" Gaathei şi transferul moaştelor în 383-392); M. Păcurariu, *op. cit.*, p.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Aşadar, prezenţa unor comunităţi de orientare ortodoxă în spaţiul nord-dunărean pe parcursul secolului al IV-lea este indiscutabilă. În ciuda dificultăţilor create de măsurile punitive ale diferiţilor conducători germanici sub obedienţa cărora se găseau, ele n-au fost compromise definitiv, căci, aşa cum scria Epiphanios, "cu toate că s-ar părea că au fost alungaţi de acolo toţi creştinii, au rămas totuşi acolo unii oameni credincioşi. Căci nu poate seca izvorul credinţei"[224]. După trecerea în Imperiu a vizigothilor sub presiunea hunilor (375-381)[225], episcopia ortodoxă a *"Gothiei"* a dispărut, dar nucleele creştine, formate în special din populaţie autohtonă, şi-au continuat existenţa şi legăturile cu Imperiul. Foarte probabil că şi acestea erau avute în vedere de prelaţii reuniţi în cel de-al II-lea conciliu ecumenic de la *Constantinopolis* din 381 atunci când hotărau ca *"Ecclesias autem Dei in barbaricis gentibus constitutas gubernari convenit iuxta consuetudinem, quae est patribus instituta"*[226].

Nici unul dintre creştinii nord-dunăreni nu s-a bucurat de atâta celebritate ca apostolul arian al gothilor - Ulfila. Rolul său în ascensiunea creştinismului în lumea barbară a fost enorm, fapt pe care scriitorii Antichităţii târzii şi istoricii moderni n-au încetat să-l sublinieze[227]. În context, istoriografia românească a reliefat, de asemenea, cu nuanţe mai mult sau mai puţin apologetice, importanţa deosebită a momentului reprezentat de păstorirea lui Ulfila pentru răspândirea religiei creştine în spaţiul extracarpatic[228]. Un lucru este cert: *Ulfila a fost întemeietorul Bisericii ariene a "Gothiei"*. Istoricii ecleziastici ai veacului al V-lea - Socrates Scolasticul, Sozomenos, Theodoretos de *Cyros* -, copleşiţi de personalitatea exemplară a traducătorului *Bibliei* în limba gothică, au făcut din el un ortodox care, din raţiuni politice sau de altă natură, a fost nevoit să

44-45; N. Dănilă, *op. cit.*, p. 197, 232, 261-262 (nota 47, unde se susţine şi transferul relicvelor în 372-376).

[224] Epiphanios, *Împotriva celor optzeci de erezii*, 70, 15, 4 (*FIIDR*, II, p. 175).

[225] Ammianus Marcellinus, *Istorie romană*, XXXI, 3-16, ed. cit., p. 563-596 = *FIIDR*, II, p. 132-163; Socrates Scolasticul, *Istoria bisericească*, V, 10, 3-4 (*Ibidem*, p. 221); H. Wolfram, *op. cit.*, p. 78-88; M. Kazanski, *Les Goths...*, p. 62-88; Al. Barnea, *op. cit.*, p. 165-166 (toate cu bibliografie).

[226] Vezi nota 195.

[227] Din imensa bibliografie despre Ulfila, menţionăm: Zeiller, *Origines*, p. 440-474; H. Leclercq, *Ulfila ou Ulphilas*, în *DACL*, XV/2, col. 2858, 2865-2867; E. A. Thompson, *op. cit.*; P. Scardigli, *op. cit.*, p. 69-74; H.-I. Marrou, *op. cit.*, p. 330-332; R. Gryson, *op. cit.*, p. 144-172; M. Simonetti, *Ulfila*, în *DECA*, II, p. 2501; H. Wolfram, *op. cit.*, p. 88-98; I.G. Coman, *Scriitori bisericeşti din epoca străromână*, Bucureşti, 1979, p. 206-212; I. Rămureanu, *Istoria bisericească universală*, Bucureşti, 1992, p. 114-115; Păcurariu, *Istoria BOR*[2], p. 107-108; vezi şi nota următoare.

[228] Vezi, în ultimă instanţă, I.G. Coman, *op. cit.*, în *Spiritualitate şi istorie...*, p. 239-241; idem, în *MO*, 31, 1979, 4-6, p. 265-267; Em. Popescu, *op. cit.*, în *Spiritualitate şi istorie...*, p. 265-267 = *Christianitas*, p. 164-166; Teodor, *Creştinismul*, p. 54-55.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

îmbrăţişeze doctrina lui Arius[229]; mulţi istorici contemporani le-au urmat raţionamentele[230]. Totuşi, aşa cum singur mărturiseşte în "testamentul" său, inserat de Auxentius de *Durostorum* în *Epistula de fide, vita et obitu Ulfilae*, adevărata profesiune de credinţă împărtăşită *întotdeauna* ("*semper sic credidi*") de Ulfila a fost cea ariană: "*Ego Vlfila episkopus et confessor semper sic credidi et in hac fide sola et uera transitum facio ad d(omi)n(u)m meum. Credo unum esse D(eu)m Patrem, solum ingenitum et inuisiuilem, et in unigenitum Filium eius, d(omi)n(u)m et d(eu)m n(ostrum), opificem et factorem uniuerse creature, non habentem similem suum, - ideo unus est omnium D(eu)s Pater, qui et d(e)i nostri est D(eu)s, - et unum Sp(iritu)m S(an)c(tu)m, uirtutem inluminantem et sanctificantem... nec D(eu)m nec d(eu)m nostrum, sed ministrum Cr(is)ti... subd[i]tum et oboedient[em] in omnibus Fili[o]...*"[231].

Ordonat ca episcop de către Eusebius de *Nicomedia* în 341[232], Ulfila a condus Biserica ariană din "*Gothia*" nord-dunăreană până în 348, când, urmare a persecuţiilor declanşate de Aorich, a trecut în Imperiu, aşezându-se împreună cu cei păstoriţi de el în *Moesia*, "în regiunea Nicopolis, la picioarele Hemimontului"[233], formând grupul aşa-numiţilor *Gothi minores*[234]. În tot acest interval, acţiunea sa apostolică printre populaţiile nord-dunărene s-a amplificat continuu, extinzându-se din teritoriul clanului therving al lui Aorich la alte subdiviziuni politice vizigothe. Astfel, mulţi locuitori nord-dunăreni au îmbrăţişat arianismul. Aceştia erau germanici, elenofoni (cappadocieni, phrygieni etc.), dar, foarte probabil, şi autohtoni - daco-romani şi geto-daci aflaţi în curs de romanizare[235], căci Auxentius de *Durostorum* scria că în cei patruzeci de ani ai întregului său episcopat Ulfila a propovăduit "fără întrerupere" în limba greacă, latină şi gothică - "*... grecam et latinam et g[o]ticam linguam sine intermissione... predicauit*"[236]. Prezenţa, în spaţiul

---

[229] Socrate Scolasticul, *Istoria bisericească*, II, 41, ed. cit., p. 150; Sozomenos, *Istoria bisericească*, VI, 37, 8-9 (*FIIDR*, II, p. 227); Theodoretos de *Cyros*, *Istoria bisericească*, IV, 37, 3 (*Ibidem*, p. 235 = *PSB*, 33, p. 198); *Pătimirea Sf. Nichita*, 4 (*FIIDR*, II, p. 723).

[230] Em. Popescu, *op. cit.*, în *Spiritualitate şi istorie...*, p. 270 = *Christianitas*, p. 168-170; idem, în *MB*, 37, 1987, 4, p. 45 = *Christianitas*, p. 86; vezi şi trimiterile la R. Gryson, *op. cit.*, p. 166-167.

[231] *Dissertatio Maximini*, 63, ed. cit., p. 250.

[232] Asupra consacrării lui Ulfila s-au propus mai multe date - 336 (susţinută în primul rând de cei care acceptă ortodoxia episcopului), 338, 341; vezi Em. Popescu, *op. cit.*, în *Spiritualitate şi istorie...*, p. 265 şi nota 18, 270 = *Christianitas*, p. 164 şi nota 20, 169; R. Gryson, *op. cit.*, p. 146; N. Dănilă, *op. cit.*, p. 260, nota 46.

[233] Iordanes, *Getica*, LI, 267 (*IIR*, XIV, p. 70, 145 = *FIIDR*, II, p. 231).

[234] M. Kazanski, *op. cit.*; idem, *op. cit.*, în *EU*, 10, p. 418.

[235] Pârvan nu ezita să creadă că Ulfila a predicat şi în rândurile populaţiei autohtone nord-dunărene (*CE*, p. 250-254); R. Gryson, *op. cit.*, p. 147, care are în vedere, însă, populaţia romanizată din fosta provincie *Dacia*; Teodor, *Creştinismul*, p. 54.

[236] *Dissertatio Maximini*, 53 (ed. cit., p. 242 = *FIIDR*, II, p. 210).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

extracarpatic, a unor creştini de origini etnice diverse este o realitate pe parcursul veacului al IV-lea, fapt atestat de antroponimele menţionate de sursele scrise, respectiv germanice (*Goddas*, *Guththicas*, *Sansalas*, *Hagnas* (*Hagna*), *Vercas* (*Wereka*), *Gaatha* etc.)[237], greceşti (*Nichita*)[238], geto-dacice? (*Hegathrax?*, *Sigetzas?*, *Surillas?*)[239] şi latinofone (*Constans*, *Thermas*, *Anna*, *Dulcilla*, *Sylas?*)[240].

Dispersarea primelor comunităţi ariene n-a însemnat şi sfârşitul ereziei nonconsubstanţialităţii la nordul fluviului. A doua evanghelizare ariană a început în jurul anului 370, când Fritigern, conducătorul clanului therving situat în apropierea Dunării şi unul dintre rivalii lui Athanarich[241], a îmbrăţişat credinţa împăratului Valens (364-378), "silindu-i şi pe cei de sub ascultarea sa să facă acest lucru"[242]. Noua Biserică ariană a avut o viaţă scurtă, respectiv până la invazia hunică din 375, dar, conform informaţiilor istorice, ea reuşise să-şi creeze structuri proprii, conduse de episcopi, preoţi şi monahi[243].

În sfârşit, alături de o Biserică ortodoxă (catolică) şi una ariană, la nord de Dunăre a existat şi o Biserică înfiinţată de adepţii sectei audiane. Audios era un ascet din *Mesopotamia* ajuns arhiepiscop de *Edessa*, care, printre altele, s-a opus deciziei luate de cel dintâi conciliu ecumenic de la *Nicaea* (325) privitoare la data sărbătoririi Paştelui[244]. Pentru ideile sale antropomorfiste, a fost exilat de împăratul Constantius II (337-361) în *Scythia Minor*, de unde trecu în "ţara goţilor", propovăduind "luminile credinţei", întemeind mânăstiri cu reguli vrednice de admiraţie şi făcând numeroşi prozeliţi, inclusiv printre latinofoni[245].

---

[237] N. Dănilă, *op. cit.*, p. 187, 196, 212, 232.

[238] Vezi *supra*.

[239] *Hegathrax*, *Sigetzas*, *Suerillas* - martiri celebraţi la 26 martie (*FHDR*, II, p. 727; N. Dănilă, *op. cit.*, p. 196, 242); cel din urmă antroponim apare în epigrafia *Daciei* - *IDR*, III/1, 43 (*Dierna*: *Surilla*), 87 (Mehadia, jud. Caraş-Severin: *Surilleo*); III/3, 365 (*Ampelum*: *Syrillio*); III/4, 198 (Sighişoara, jud. Mureş: *Suril(l)a*) -, originea fiind încă discutată - thracică, dar şi syriană, celtică, illyrică, italică (vezi trimiterile la inscripţiile menţionate şi U. Schillinger-Häfele, în *BRGK*, 58, 1977, nr. 154, p. 533, cu bibliografie).

[240] *Constans*, *Thermas*? (apare şi *Therthas*), *Anna*, *Sylas* - creştini martirizaţi la 26 martie (*FHDR*, II, p. 727; N. Dănilă, *op. cit.*, p. 196, 242); *Dulcilla*, fiica reginei Gaatha (*FHDR*, II, p. 727).

[241] Asupra confruntării dintre Fritigern şi Athanarich, vezi H. Wolfram, *op. cit.*, p. 83; pentru localizarea clanului lui Fritigern - *Ibidem*, p. 110.

[242] Socrates Scolasticul, *Istoria bisericească*, IV, 33, 4 (*FHDR*, II, p. 219); vezi şi alte izvoare *supra*.

[243] Orosius, VII, 33, 19 (ed. cit., p. 92 = *FHDR*, II, p. 197): episcopi; Eunapios, *Istoria după Dexip*, *Fragm.* 55 (*Ibidem*, p. 245): episcopi şi monahi; Ammianus Marcellinus, *Istorie romană*, XXXI, 12, 8-9 (ed. cit., p. 585 = *FHDR*, II, p. 155): "presbiter... împreună cu alţii inferiori lui"; *Ibidem*, XXXI, 15, 6, ed. cit., p. 593: sol creştin.

[244] Epiphanios, *Împotriva celor optzeci de erezii*, 70, 1, 1 (*FHDR*, II, p. 173); Zeiller, *Origines*, p. 419-420 (plasează pe Audios sub Constantinus I), 601.

[245] Epiphanios, *Împotriva celor optzeci de erezii*, 14, 5-6 (*FHDR*, II, p. 173). Despre secta audianilor, cf. Teodoret, *Istoria bisericească*, III, 10 (*PSB*, 44, p. 165-166); I. Rămureanu, în

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Cei mai cunoscuţi dintre urmaşii săi au fost Uranios din *Mesopotamia* şi Silvanus. Despre cel dintâi, Epiphanios ne informează că "se bucura de un mare renume în sânul acelei tagme"; el a sfinţit mai mulţi episcopi, fapt care demonstrează amploarea luată de comunităţile audianilor din "*Gothia*". Moartea celor doi prelaţi a condus, însă, la scăderea numărului de adepţi iar măsurile anticreştine luate de conducătorii gothi au determinat refugierea multora dintre ei în Imperiu[246].

Aşadar, istoria creştinismului din teritoriul extracarpatic în veacul al IV-lea consemnează interesanta coexistenţă dintre grupuri creştine ce împărtăţeau mai multe doctrine. Acest fapt n-a degenerat, însă, ca în alte părţi ale lumii creştine, în conflicte acute[247], toleranţa şi convieţuirea diferitelor orientări creştine constituind o trăsătură aparte a societăţii polietnice şi plurireligioase din ţinuturile aflate în stânga Gurilor Dunării.

Dacă informaţiile literare privitoare la răspândirea creştinismului în spaţiul extracarpatic sunt destul de bogate, descoperirile arheologice sunt foarte puţine; situaţia nu este singulară în lumea barbară[248]. Una dintre explicaţiile posibile ale acestui fapt ar fi că numărul creştinilor era, totuşi, destul de mic în comparaţie

---

BOR, 96, 1978, 9-10, p. 1053-1070; I. G. Coman, *op. cit.*, în *Spiritualitate şi istorie...*, p. 243, 246 (cu localizarea "ţării goţilor" în răsăritul Munteniei şi sudul Moldovei); Teodor, *Creştinismul*, p. 55-56 ("ţara goţilor" în "estul Munteniei, cât şi regiunile de la est de Carpaţi, până la Nistru"); Popescu, *Christianitas*, p. 221-224; H. Wolfram, *op. cit.*, p. 92; T. Orlandi, *Audiens*, în *DECA*, I, p. 296; Păcurariu, *Istoria BOR*[2], p. 109. M. Rusu a presupus că secta audianilor s-ar fi răspândit în fosta provincie *Dacia*, căci numai aici se găseau oraşe, prin suburbiile cărora puteau trăi adepţii sectei (*AIIAC*, 26, 1983-1984, p. 43), fapt pe care I. Barnea îl consideră probabil, dar nu exclus (*TD*, 10, 1989, 1-2, p. 166). Totuşi, Epiphanios se referă la realităţile din Imperiu, aşa cum se poate deduce din aspectul temporal al expunerii: "Audianii sau odianii, cum li se spune, sunt o tagmă. Aceştia *locuiesc* în mănăstiri şi *trăiesc* retraşi de societatea celorlalţi oameni, având aşezările lor prin pustietăţi ori în apropierea oraşelor, sau prin suburbii..."; "Aşadar, mulţi audiani s-au retras din ţara goţilor şi au venit până în regiunile noastre, unde *locuiesc* din timpul acela, de patru ani..." (*Împotriva celor optzeci de erezii*, 70, 1, 1, respectiv 70, 15, 2-5, în *FHDR*, II, p. 173, respectiv 175, subl. n.).

[246] *Ibidem*, 70, 15, 2-5 (*Ibidem*, II, p. 173, 175); Zeiller, *Origines*, p. 437, 601; H. Wolfram, *op. cit.*, p. 93, cu ordinea greşită a episcopilor. Mulţi istorici consideră că Silvanus era un daco-roman, dar foarte probabil că Epiphanios avea în vedere un episcop din Imperiu.

[247] Exemple de intoleranţe ale vandalilor şi vizigothilor arieni faţă de catolicii din *Africa* şi, respectiv, *Hispania*, pornite din raţiuni politice: Procope de Césarée, *Guerres de Justinien, Livres III et IV, La guerre contre les Vandales*, I, 8, 4 (ed. cit., p. 56); I, 8, 7 (p. 56); I, 8, 9 (p. 56); I, 8, 17 (p. 57); I, 8, 20-21 (p. 58); I, 9, 1 (p. 59-60); I, 20, 19 (p. 98); I, 21, 19 (p. 101); I, 21, 20 (p. 101); I, 21, 23 (p. 101-102); Grégoire de Tours, *Histoire des Francs*, I, 2, texte traduit du latin par R. Latouche, vol. I, Paris, 1963, p. 77-78; I, 3 (p. 78); II, 3 (p. 84); II, 4 (p. 85); II, 25 (p. 114); V, 38 (p. 300-302). Pentru alte regate barbare, vezi R. Günter, Al. R. Korsunskij, *Germanen eroben Rom. Der Untergang des Weströmischen Reiches und die Entstelung germanischer Königreiche bis zur Mitte des 6. Jahrhunderts*, Berlin, 1988, p. 57, 68, 71, 88-92, 201.

[248] W. Szafranski, în *BalPosn*, 3, 1984, p. 435-442.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cu masa enormă a păgânilor[249]. Pe de altă parte, ostilitatea mediilor conservatoare ale societăţii gothice constituia un impediment în utilizarea simbolurilor unei religii care submina patrimoniul spiritual tradiţional.

Astfel, la est şi sud de Carpaţi nu s-au descoperit clădiri care să poată fi puse în legătură cu vreun locaş de cult, deşi informaţii despre ele există în izvoarele scrise[250]. Nu este exclus, însă, ca serviciul divin să se fi desfăşurat, la fel ca şi în unele zone din Imperiu[251], în locuinţe private[252]. În aceeaşi ordine de idei, rămâne încă de demonstrat, pe baze epigrafice şi arheologice serioase, dacă unele peşteri din Munţii Buzăului, ai Vrancei sau din alte masive ale Carpaţilor Orientali şi monumentele rupestre din hotarul satului Dubova (jud. Prahova) au servit ca "chilii şi locaşuri de cult" încă din veacurile IV-V[253].

Materialele creştine se reduc la obiecte de "artă" minoră. Astfel, într-un mormânt de înhumaţie din necropola de la Mihălăşeni (jud. Botoşani), datat la sfârşitul secolului al IV-lea şi începutul celui următor, a fost găsit un medalion înfăţişând pe Daniel în groapa cu lei[254]. Obiectul, având reprezentată una dintre cele mai populare figuri ale iconografiei creştine timpurii[255], este, neîndoielnic, creştin. Defunctul împărtăşea, însă, religia Mântuitorului? În alte spaţii,

---

[249] Este opinia multor istorici contemporani, care nu poate fi departe de realităţile vremii: L. Musset, *op. cit.*, p. 250; R. Riché, *op. cit.*, p. 44; H. Wolfram, *op. cit.*, p. 97. M. Rusu consideră că numărul mic al obiectelor paleocreştine de la est şi sud de Carpaţi se datorează următoarelor cauze: "dislocarea unor grupe masive de populaţie"; "repetatele persecuţii ale paleocreştinilor"; "refugierea unora dintre ei la sud de Dunăre"; "alte motive" (*op. cit.*, p. 45).

[250] *Martiriul Sfântului Sava Gotul*, II, 1 (*PSB*, 11, p. 320 = *FIIDR*, II, p. 727).

[251] De exemplu, casa din cartierul militar de la *Aquincum* (C. Ladocsi, *Aquincum*, în *DECA*, I, p. 202) sau *domus ecclesiae* din colţul de nord-vest al oraşului nou din *Salona* (N. Cambi, *Salone. Solin-Spalato-Split*, în *Ibidem*, II, p. 2220); J. Vaes, *"Nova construere sed Amplius vetusta servare": la réutilisation chrétienne d'édifices antiques (en Italie)*, în *Actes du XI Congrès international d'archéologie chrétienne. Lyon, Vienne, Grenoble, Genève et Aoste (21-28 septembre 1986)*, I, Roma, 1989, p. 300. Despre bisericile din case, cf. şi c. 58 *Laodiceea* (343) (*CBO*, II/1, p. 117 = *CBO*², p. 230); Sozomen, *Istoria bisericească*, II, 32, ed. cit., p. 83.

[252] D. Gh. Teodor a propus, de altfel, că locuinţa A1 din aşezarea de la Iaşi-"Nicolina" (jud. Iaşi) ar fi putut servi, datorită dimensiunilor sale, ca locaş de cult (Teodor, *Creştinismul*, p. 81, 158-159). Considerăm că era, mai degrabă, o casă de tipul *Stallhaus*, pentru care vezi M. Kazanski, *Les Goths...*, p. 41.

[253] V. Drâmbocianu, în *Vestigiile rupestre din Munţii Buzăului*, coord. C. Ştefan, Buzău, 1980, p. 21-22; I. G. Coman, *op. cit.*, p. 244-245; Teodor, *Creştinismul*, p. 55-56; Popescu, *Christianitas*, p. 223; V. Teodorescu, *Dobrota*, în *Enciclopedia arheologiei şi istoriei vechi a României*, coord. C. Preda, I, *A-C*, Bucureşti, 1994 (*infra*, *EAIVR*), p. 67.

[254] O. L. Şovan, în *ArhMold*, 11, 1987, p. 227-234; Teodor, *Creştinismul*, p. 79-80, 159; I. Ioniţă, în *TV*, S.N., 3(69), 1993, 4-7, p. 58, 59 = *Din istoria Europei romane*, p. 261.

[255] H. Leclercq, *Daniel*, în *DACL*, IV/1, col. 221-248; L. Réau, *op. cit.*, II/1, *Iconographie de la Bible. Ancient Testament*, Paris, 1956, p. 391-410; G. Santagata, *Daniel*, II. *Iconographie*, în *DECA*, I, p. 624-625.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

descoperiri similare îi entuziasmează mai puţin pe istorici[256]. Mormântul de la Mihălăşeni era orientat N-S şi avea un bogat inventar, format din obiecte de port (fibule, cataramă), de podoabă (pieptene, mărgele, medalioane, pandantiv prismatic din os) şi pentru ofrande (oale, pahare, amforetă, cuţit etc.). Unii arheologi consideră, de aceea, că cel înmormântat era păgân[257], idee pe care o împărtăşim şi noi.

Tot în teritoriul est-carpatic, anume în aşezarea de la Alcedar III (raion Rezina, pe Nistrul Mijlociu), a fost descoperit un prescurnicer, folosit la imprimarea sfintei cruci pe prescuri. Datarea sa este, însă, controversată, unii arheologi plasându-l în secolele IV-V, alţii - în veacurile VI-VII sau chiar mai târziu[258]. În sfârşit, în zona oraşului Botoşani a fost descoperit în condiţii necunoscute un mic tezaur, format dintr-o cupă şi trei linguriţe de argint. Unii arheologi consideră că obiectele respective au fost folosite la săvârşirea euharistiei în vreun locaş de cult existent în prima jumătate a veacului al V-lea[259]. Această opinie este foarte puţin credibilă, materialele respective ajungând în regiune în urma vreunui raid al populaţiilor nordice în ţinutul bizantin şi făcând parte din seria tezaurelor care jalonează drumul hunilor spre pusta pannonică în jurul anilor 420-430[260].

La sud de Carpaţi, au fost descoperite obiecte cu simboluri creştine în aşezări aparţinând orizontului arheologic daco-roman *Cireşanu*, datat în ultimele decenii ale secolului al IV-lea şi prima jumătate a veacului următor[261], respectiv un pandantiv pseudostelat ornamentat cu o cruce greacă şi patru tipare de gresie cu matriţe pentru cruciuliţă la Budureasca-4 (jud. Prahova)[262] şi un tipar de turnat cruciuliţe de tip latin la Izvoru Dulce (jud. Buzău)[263]. Aceste

---

[256] A. Dierkens, *Pour une meilleure compréhension du phénomène de la christianisation: quelques réflexions sur l'implantation du christianisme en pays mosan au Haut Moyen Âge*, în vol. *Christianisation et dechristianisation. Actes de la Neuvième Rencontre d'Histoire Religieuse tenue à Fontenvraud des 3, 4, et 5 octobre 1985*, Angers, 1985, p. 50; idem, în *Francia*, 8 (1980), 1981, p. 623.

[257] O. L. Şovan, *op. cit.*, p. 233; I. Ioniţă, în *TV*, S.N., 3(69), 1993, 4-7, p. 58, 59 = *Din istoria Europei romane*, p. 261. D. Gh. Teodor consideră că ar fi putut aparţine unui creştin - *Creştinismul*, p. 80.

[258] *Ibidem*, p. 80-81, 155.

[259] *Ibidem*, p. 81, 157; I. Ioniţă, în *TV*, S. N., 3(69), 1993, 4-7, p. 59 = *Din istoria Europei romane*, p. 261-262; Al. Păunescu, P. Şadurschi, în *Hierasus*, 9, 1994, p. 26-27.

[260] R. Harhoiu, în *Dacia*, N. S., 34, 1990, p. 169-208; idem, în *SCIVA*, 43, 1992, 4, p. 425-431.

[261] V. Teodorescu, *Cireşanu*, în *EAIVR*, I, p. 304-305.

[262] Em. Popescu, *op. cit.*, în *Spiritualitate şi istorie...*, p. 275 = *Christianitas*, p. 174-175 (cu bibliografie); Al. Madgearu, *op. cit.*, p. 497, nr. 14 (datat în a doua jumătate a secolului V); D. Gh. Teodor, *Meşteşugurile la nordul Dunării de Jos în secolele IV-XI d.Hr.*, Iaşi, 1996, p. 66.

[263] Em. Popescu, *op. cit.*, în *Spiritualitate şi istorie...*, p. 275 = *Christianitas*, p. 174-175 (cu bibliografie); Al. Madgearu, *op. cit.*, p. 498, nr. 15 (datat în a doua jumătate a secolului V); V. Teodorescu, *Izvoru Dulce*, în *EAIVR*, II, Bucureşti, 1996, p. 282.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

materiale au aparţinut populaţiei rămasă în zonă după deplasarea vizigothilor şi taifalilor în Imperiu, sub presiunea hunilor.

Unii istorici au datat vestitul tezaur de la Pietroasele (jud. Buzău) în secolul al IV-lea şi s-au străduit să descopere pe acest inventar preţios anumite elemente care să denote caracterul său creştin[264]. Multe dintre decriptările de simboluri şi însemne-zise creştine sunt, cel mai adesea, arbitrare[265], nu iau în consideraţie valoarea intrinsecă a *ansamblului* obiectelor, anume simboluri ale existenţei tribale şi însemne ale unui "centru de putere"[266], şi nu ţin cont de faptul că aceste materiale au fost acumulate pe diferite căi - "moşteniri", "pradă de război", "tribut", "cadouri"[267]. Foarte recent, R. Hachmann, acceptând lectura lui E. Seebold a textului de pe unul dintre colane, respectiv *gutanio [ing]wi hailag*, a considerat ca particula *Ing* este în legătură cu *nomen sacrum Christos*, de unde concluzia că inscripţia runică este un argument în plus despre propagarea creştinismului în limba gothică în timpul lui Ulfila[268]. Totuşi, opinia cea mai larg acceptată astăzi este că tezaurul de la Pietroasele (jud. Buzău) datează din prima jumătate a secolului al V-lea, fiind pus pe seama ostrogothilor ce reprezentau interesele "imperiului" hunic în zonă[269].

În sfârşit, în ceea ce priveşte mormintele orientate V-E de la Budeşti (Basarabia), Botoşani-"Dealul Cărămidăriei", Miorcani, Nichiteni, Hăneşti, Mihălăşeni (toate în jud. Botoşani), Bârlad-Valea Seacă (jud. Vaslui), Gherăseni (jud. Buzău), Independenţa, Spanţov, Sultana (toate în jud. Călăraşi), Oinacu (jud. Giurgiu) şi din alte necropole, considerate de unii cercetători creştine, am arătat deja mai sus că o asemenea generalizare ni se pare inacceptabilă[270].

Specificul vieţii creştine de la est şi sud de Carpaţi, respectiv convieţuirea unor Biserici ortodoxe (catolice) şi a altora de esenţă ariană şi audiană, trebuie să fi avut anumite consecinţe asupra liturghiei, cultului şi limbajului religios al comunităţilor respective. Astfel, între catolici (ortodocşi) şi arieni au existat multe afinităţi în organizarea ecleziastică, în liturghie şi în practica cultuală[271]; acelaşi lucru este valabil şi între adepţii credinţei adevărate şi audiani. *Similitudinile dintre cultul catolic (ortodox) şi cel eretic au constituit factori importanţi ai ascensiunii creştinismului în spaţiul extracarpatic.* De exemplu,

---

[264] Idem, *Elemente paleocreştine în tezaurele de la Şimleul Silvaniei şi Pietroasa (sec. IV)*, în *Spiritualitate şi istorie...*, p. 78-92; idem, în *SymThr*, 4, 1986, p. 106-114.

[265] Idem, *op. cit.*, în *Spiritualitate şi istorie...*

[266] R. Harhoiu, în *SCIVA*, 43, 1992, 4, p. 425-431, în special p. 429.

[267] *Ibidem.*

[268] R. Hachmann, în *Dacia*, N.S., 38-39, 1994-1995, p. 180.

[269] R. Harhoiu, *The fifth century A.D. Treasure from Pietroasa, Romania, in the light of recent research*, BAR, Supplementary Series 24, Oxford, 1977; idem, în *TD*, 4, 1983, 1-2, p. 154-157.

[270] Vezi *supra*, la care adaugă A. Heinrich, în *Archaeologia Austriaca*, 74, 1990, p. 91.

[271] Despre asemănările şi diferenţele dintre catolicism şi arianism, vezi Zeiller, *Origines*, p. 511-518; G. Restelli, în *Rendiconti*, Milano, 15 (1981), 1984, p. 208-210.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

comunităţile catolică (ortodoxă), ariană şi audiană aveau o ierarhie clericală identică[272] - atestată, aşa cum am arătat mai sus, în spaţiul nord-dunărean. Pe de altă parte, celebrarea cultului ortodox (catolic), arian şi audian era reglată de un calendar liturgic. Se ştie, în acest sens, că printre sărbătorile care se bucurau de o popularitate deosebită în rândul confesiunilor catolică (ortodoxă) şi ariană erau cele închinate martirilor. Informaţiile evocate mai sus şi singurul fragment de calendar gothic păstrat - o compilaţie realizată la *Beroe*, în *Thracia*[273] - permit să se deducă faptul că în secolul al IV-lea atât credincioşii ortodocşi cât şi cei arieni care primiseră cununa muceniciei în timpul persecuţiilor declanşate de conducătorii germanici se bucurau de o mare veneraţie din partea coreligionarilor lor[274]. De asemenea, Bisericile din "*Gothia*" celebrau pe Sfântul Apostol Filip la 15 noiembrie[275] şi pe Sfântul Apostol Andrei la 29 noiembrie[276]. Cultul în cinstea lor trebuie să-şi fi avut originea în tradiţia calendaristică a creştinilor microasiatici luaţi prizonieri de gothi şi carpi la mijlocul veacului al III-lea şi nu în amintirea misionarismului acestora în "*Scythia*"[277].

Pe de altă parte, ceremoniile desfăşurate în sanctuarele catolicilor (ortodocşilor) şi ale ereticilor, fără a fi identice, erau, în esenţă, aceleaşi[278]. Izvoarele de care dispunem ne informează doar despre psalmii, rugăciunile, darurile aduse la biserică şi posturile "după rânduială" ţinute de membrii nucleelor ortodoxe[279], dar, având în vedere legăturile cu episcopiile de pe linia Dunării şi din provinciile Asiei Mici, este neîndoielnic că multe elemente ale liturghiei şi cultului se săvârşeau ca în toată Biserica universală. Cât despre ereticii arieni, Salvianus ne informa în prima jumătate a secolului al V-lea că aceştia "citesc ceea ce citim şi noi /catolicii - n. n./, există şi la ei aceiaşi profeţi ai lui Dumnezeu, aceiaşi Apostoli, aceleaşi Evanghelii"[280], dar sensul acestor scrieri a fost distorsionat "prin tradiţia vechilor învăţători"[281], adică cea instituită de apostolii germanicilor.

Aşadar, vieţuirea în cadrul aceloraşi aşezări a adepţilor celor trei Biserici trebuie să se fi soldat cu numeroase celebrări comune; aceste situaţii erau întâlnite, de altfel, chiar în Imperiu, aşa cum rezultă din două canoane ale

---

[272] Pentru similitudinile dintre ierarhia catolică şi cea ariană, cf. *Ibidem*, p. 210; N. Duval, *L'évêque et la cathédrale en Afrique du Nord*, în *Actes du XIe Congrès international...*, I, p. 346.

[273] Zeiller, *Origines*, p. 511-514; G. Restelli, *op. cit.*, p. 209.

[274] Pentru alţi martiri aniversaţi în "*Gothia*", în afara celor menţionaţi mai sus, vezi N. Dănilă, *op. cit.*, p. 231-232, 234.

[275] Zeiller, *Origines*, p. 512; N. Dănilă, *op. cit.*, p. 233-234, 243.

[276] Zeiller, *Origines*, p. 512; N. Dănilă, *op. cit.*, p. 234, 243.

[277] Vezi şi *Ibidem*, p. 243, 261, nota 46.

[278] Zeiller, *Origines*, p. 514-515.

[279] *Martiriul Sfântului Sava Gotul*, II, 2 (*PSB*, 11, p. 320); *FHDR*, II, p. 727.

[280] Salvianus, *De gubernatione Dei*, V, 2, 5 (*PSB*, 72, p. 259).

[281] *Ibidem*, V, 2, 7 (*Ibidem*, p. 260); cf. şi Zeiller, *Origines*, p. 514.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

sinodului local de la *Laodicea* (343), care interziceau catolicilor să frecventeze cimitirele sau locurile de martiraj ale ereticilor[282]. Aşa cum am arătat mai sus, în spaţiul extracarpatic nu au existat intoleranţe între credincioşii de diferite confesiuni, aceasta constituind o importantă premisă a penetrării mai rapide a religiei creştine printre locuitorii de diferite origini de la est şi sud de Carpaţi.

Totuşi, între creştinii nord-dunăreni de diferite confesiuni nu lipseau divergenţele. Astfel, din punct de vedere cultual, se ştie că ortodocşii sărbătoreau Paştele urmând recomandarea conciliului de la *Nicaea* din 325, respectiv în prima duminică de după prima lună plină ce urma echinocţiului de primăvară[283], iar audianii îl celebrau la 14 Nissân, inspirându-se din tradiţia lui Ioan, conform căruia Isus a fost crucificat ca un veritabil miel pascal în chiar ziua Paştelui evreiesc[284]. De asemenea, calendarul liturgic al arienilor pomenea la 3 noiembrie pe "*Kustanteinus thiudanis*"[285], aşadar pe împăratul arian Constantius II (337-361), de numele căruia se legau începuturile Bisericii ariene a "*Gothiei*".

Din punct de vedere teologico-doctrinar, deosebirea cea mai mare exista între catolicism şi arianism şi ea viza aspectul fundamental al naturii persoanelor Treimii şi al raporturilor dintre ele. Conform informaţiilor din *Scrisoarea* lui Auxentius de *Durostorum*, Ulfila a susţinut şi a demonstrat constant, în predicile şi omiliile sale ("*per sermones et tractatus suo[s]*"), că, în conformitate cu tradiţia şi învăţăturile Sfintelor Scripturi, Tatăl este singurul Dumnezeu adevărat, creatorul Dumnezeului-Unul Născut, cu o divinitate deosebită de cea a Fiului - creatorul întregii creaţii - şi că Sfântul Duh nu este nici Tată, nici Fiu, nici principiu, nici creator, ci creat de Tatăl înaintea tuturor lucrurilor prin intermediul Fiului, al cărui slujitor este - "*Secundum traditionem et auctoritatem diuinarum scribturarum hunc* /Hristos - n. n./ *secundum d(eu)m et auctorem omnium a Patre et post Patrem et propter Patrem et ad [g]loriam Patris esse numquam celauit... differentia[m] esse diuinitatis Patris et Fili, D(e)i i[n]geniti et d(e)i unigeni[ti], et Patrem quidem creatorem esse creatoris, Filium uer[o] creatorem esse totius creationis, et Patrem esse D(eu)m D(omi)ni, Filium autem d(eu)messe uniuersa[e] creature... et Sp(iritu)m S(an)c(tu)m non esse nec Patre(m) nec Filium, sed a Patre per Filium ante omnia factum, non esse ingenitum nec genitum, sed ab ingenito per unigenitum in tertio gradu creatum... non auctor neque creator, sed inluminator, sed santificator, doctor et ducator, adiutor et postulator... Cr(ist)i minister et*

[282] C. 9 (*CBO*[2], p. 218) şi c. 34 (*Ibidem*, p. 226).

[283] *COD*, p. 19; Eusebiu de Cezareea, *Viaţa fericitului împărat Constantin*, III, 18-20 (*PSB*, 14, p. 132-135); W. Rordorf, *Pâques*, II. *La célébration de la fête*, în *DECA*, II, p. 1904.

[284] Vezi *supra*, trimiterile despre audiani.

[285] Zeiller, *Origines*, p. 512, 513; N. Dănilă, *op. cit.*, p. 232-233, 243.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

gratiarum diuisor..."[286]. "C'est l'arianisme le plus net", scria J. Zeiller[287]. Această profesiune de credinţă a fost propovăduită de Ulfila, aşa cum am arătat mai sus, atât coreligionarilor lui gothi şi elenofoni, *dar şi celor vorbitori de limbă latină*. Faptul este de o deosebită importanţă pentru istoria creştinismului daco-roman, întrucât se poate considera că şi în spaţiul extracarpatic răspândirea noii religii a fost un factor de latinizare[288]. De altfel, la această epocă, limbile "etnice" (latina, copta, syriaca, araba, gothica) erau întrebuinţate atât în cateheză cât şi în liturghie[289]. Din această perspectivă, se poate spune că aportul cel mai însemnat şi original al acestui teritoriu la terminologia latină a creştinismului românesc este vocabula *creatio*, întâlnit constant în doctrina ariană[290], din care, conform legilor foneticii şi morfologiei istorice, s-a născut cuvântul "Crăciun"[291]. Acest fapt nu poate fi rupt de evoluţia cultului şi sărbătorilor creştine, respectiv disocierea Naşterii Mântuitorului de Botezul său. Cum Bisericile ortodoxă (catolică), ariană şi audiană din spaţiul extracarpatic s-au aflat în raporturi vechi şi constante cu Bisericile Orientului creştin (*Cappadocia*, *Phrygia*, *Moesia Secunda*, *Scythia Minor*, *Constantinopolis*), unde separarea celor două ceremonii a început în ultimele decenii ale secolului al IV-lea[292], putem presupune că şi aici fenomenul amintit s-a petrecut în acelaşi timp; prin urmare, trecerea de la *dies Natalis Christi* la *dies Creationis Christi*, respectiv de la sărbătoarea "*Născutului*" la cea a "*Creatului*", trebuie să se fi petrecut chiar în veacul al IV-lea[293]. Răspândită între Balcani şi fluviu de către episcopii arieni de pe linia Dunării, printre care şi cel mai strălucit discipol al lui Ulfila, Auxentius

---

[286] *Dissertatio Maximini*, 44-52, ed. cit., p. 236, 238, 240, 242.

[287] Zeiller, *Origines*, p. 451.

[288] S. Mariner, *La diffusion del Cristianismo como factor de latinización*, în vol. *Assimilation et résistance à la culture gréco-romaine dans le monde ancien. Travaux du VIe Congrès International d'Etudes Classiques (Madrid, Septembre 1974)*, réunis et présentés par D. M. Pippidi, Bucureşti/Paris, 1976, p. 271-282; H. Mihăescu, *La langue latine dans le Sud-Est de l'Europe*, Bucureşti/Paris, 1978, p. 52.

[289] J. Corluy, *Langues (dans la primitive église)*, în *DAFC*, II, col. 1810-1819; P. Siniscalco, *Langue de Pères*, în *DECA*, II, p. 1404-1407; V. Loi, *Latin chrétien*, în *Ibidem*, p. 1409; A. Jaubert, *Surgissement d'un peuple*, în *Histoire vécue du peuple chrétien*, sous la direction de J. Delumeau, I, *De la clandéstinité à la chrétienté*, Toulouse, 1979, p. 43-47. Despre limbile "apostolice" din regiunea Dunării de Jos, cf. şi Eug. Lozovan, în *Zeitschrift für Romanische Philologie*, 87, 1971, p. 473-474.

[290] Vezi *Scolies ariennes...*, *passim* şi comentariul lui R. Gryson, în *Ibidem*, p. 185-187; idem, *Les sermons ariens du Codex latinus monacensis 6329. Études critique*, în *Revue des Études Augustiniennes*, Paris, 39, 1993, 2, p. 334, 335, 353.

[291] Tr. Diaconescu, în *Anuar de lingvistică şi istorie literară*, 32, 1988-1991, A, p. 42-53.

[292] Sf. Ioan Hrisostom, *Cuvânt la Naşterea Domnului* (*IO*, 5, p. 2-3); V. Saxer, *Épiphanie*, în *DECA*, I, p. 843; idem, *Noël (Fête de)*, în *Ibidem*, II, p. 1759.

[293] Cf. şi Tr. Diaconescu, *op. cit.*, p. 50-53.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de *Durostorum*[294], apoi prin intermediul ostrogothilor şi gepizilor creştinaţi, de asemenea, în erezia ariană[295], care au controlat teritoriul nord-dunărean în veacurile V-VII[296], denominaţia particulară a sărbătorii Naşterii Mântuitorului a ajuns să fie cunoscută în tot spaţiul daco-roman, contribuind la apariţia termenului specific "Crăciun".

Creştinii de la est şi sud de Carpaţi nu abandonaseră complet vechile credinţe. Acest lucru nu se întâmplase nici în Imperiu[297] şi puţinele informaţii de care dispunem reflectă aceeaşi situaţie pentru ţinutul extracarpatic. Convieţuirea în aceleaşi forme de habitat cu păgânii, înrudirile, condiţiile sociale asemănătoare au determinat conservarea mai îndelungată a unor obiceiuri antice, compromisuri, reveniri la practicile tradiţionale, aşa cum se desprinde cu claritate din *Martiriul Sfântului Sava Gotul*[298] şi din informaţiile lui Eunapios[299].

Astfel se înfăţişa tabloul religios al spaţiului extracarpatic în veacul al IV-lea; el oferă o interesantă coabitare a păgânismului de diferite origini cu diversele confesiuni creştine.

---

[294] Despre Auxentius de *Durostorum*, cf. Zeiller, *Origines*, *passim*; I. G. Coman, în *MO*, 31, 1979, 4-6, p. 267-268; idem, *Scriitori bisericeşti...*, p. 206-212; M. Simonetti, *Auxence de Durostorum*, în *DECA*, I, p. 321; I. Barnea, *Auxentius de Durostorum*, în *EAIVR*, I, p. 144; D. Gh. Teodor îl include în mod greşit printre ortodocşi (*Istoria României de la începuturi până în secolul al VIII-lea*, coord. M. Petrescu-Dîmboviţa, Bucureşti, 1995, p. 290).

[295] Iordanes, *Getica*, XXV, 133 (*IIR*, XIV, p. 45, 113 = *FHDR*, II, p. 427).

[296] În ultimă instanţă, N. Zugravu, *op. cit.*, p. 171, cu bibliografia la p. 223.

[297] În ultimă instanţă, P. Chuvin, *Chronique des derniers païens. La disparition du paganisme dans l'Empire romain, du règne de Constantin à celui de Justinien*, Paris, 1990; N. Zugravu, în *MemAntiq*, 21, 1997, p. 352-364 (cu bibliografie).

[298] *Martiriul Sfântului Sava Gotul*, III, 1-4 (*PSB*, 11, p. 320-321 = *FHDR*, II, p. 711, 713); vezi şi P. Ş. Năsturel, *op. cit.*, p. 183.

[299] Eunapios, *Istoria după Dexip*, *Fragm.* 55: "... De altminteri, /vizigothii - n. n./ îşi păstrau în mare taină, ferindu-se cât se poate mai mult, vechile lor obiceiuri sacre, pe care le ţineau cu bărbăţie şi credinţă" (*FHDR*, II, p. 245).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

PAÏENS ET CHRÉTIENS DANS L'ESPACE EXTRACARPATIQUE AU IVE SIÈCLE

(Résumé)

Situé à l'extérieur de l'empire, habité par une population hétérogène du point de vue ethnique, linguistique et culturel, le territoire de l'Est et du Sud des Carpates a été au IV[e]s. un espace d'interférence entre le paganisme dacique, germanique et iranien et le christianisme. C'est pourquoi la première partie de l'étude présente les informations littéraires et les données archéologiques qui attestent des croyances ancestrales des Géto-Daces, des Sarmates et des Germaniques qui habitaint l'espace mentioné. À cette occasion, on a mis en évidence les éléments de continuité spécifiques surtout aux autochtones géto-daces (croyances solaires, la conception sur le rôle d'intermédiare des certains patrupèdes, le culte des sorces d'eau, l'incinération, pratiques apotropaïques) et ceux nouveaux, attribués surtout aux tribus germaniques en migration (sépultures tumulaires, l'inhumation N-S, la mutilation rituelle des cadavres, la richesse des offrandes dans les tombes, le caractère magique des lettres, la symbolique des armes, la conception sur l'héritage postume de l'équippement de lutte pour hommes (*Heergewäte*) et de celui personnel pour femmes (*Gerade*) etc. La conclusion qui se dégage est que le paganisme du IV[e]s. de l'Est et du Sud de Carpates ne se présentait pas sous la forme d'un système religieux cohérent, mais plutôt sous la forme de quelques croyances, superstitions, rites, pratiques d'origines et de traditions différentes, que le christianisme en ascension a pu disloquer et assimiler plus facilement.

Dans la seconde partie d'étude on présente la situation du christianisme de l'espace extracarpatique, connu presque exclusivement grâce aux sources écrites. Après la présentation des conditions et des facteurs qui ont contribué à la diffusion de la religion chrétienne parmi les membres de la société polyethnique extracarpatique (la continuation du processus commencé durant l'existence de la province *Moesia Inferior* au Nord du Danube, les croyants qui s'y sont réfugiès pendant les persécutions (Eusèbe de Césarée, *Vita Constantini*, II, 53), l'inclusion des parties méridionales du territoire à l'intérieur des limites de l'Etat romain, accompagnés par l'extension des sièges danubiens, l'existence des bourgs et des lieux de commerce à proximité du fleuve, le développement, à partir du milieu du IV[e]s., de la pratique des pélérinages là où on célébrait les *natalia* des martyrs locaux (*Novae*, *Durostorum*, *Axiopolis*, *Noviodunum*, *Dinogetia*, *Halmyris*), la politique religieuse dans l'espace nord-danubien mené par les empereurs Constantine, Constance et Valens, l'intérêt montré par les archevêques de *Constantinopolis* pour les chrétiens des «contrées barbares» du Nord du Danube et de la mer Noire, la présence de quelques adeptes de la religion chrétienne au milieu des tribus germaniques déplacées du Nord de la mer Noire etc.), on a mis en relief les particularités qui individualisent le territoire mentionné par rapport à l'ensemble de l'espace roumain. Ainsi, les données historiques montrent qu'ici il y avait plusiers noyaux orthodoxes (catholiques) disséminés à l'interieur des diverses tribus germaniques (*kunja*) - aspect non-observé dans l'historiographie; ces noyaux se trouvaient sous l'obédiance d'une évêché. Deuxièmement, les groupes chrétiens de confessions différentes - orthodoxes (catholiques), arians et audians - ont cohabité, ce

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

qui a déterminé la manifestation des différences dans la profession du christianisme roumain (par exemple, l'auteur partage l'opinion récente sur les fondements linguistiques et doctrinaires arians du lexème «Crăciun», dérivé de la croyance arianne sur la «création» (*creatio*) du Fils). Dans ce contexte, on rejette la succesion épiscopale de «l'évêché de la Gothie» admise par confusion par quelques historiens (Theophilus (325), Ulfila (341-348), Goddas (369-372?)), aspect qui donne l'occasion d'une longue digression sur «le *credo*» d'Ulfila. Grâce à l'étude de son testament transmis par Auxentius de *Durostorum*, on postule l'appartenance constante d'Ulfila au rite arian et non à celui orthodoxe, comme quelques théologues roumains le considèraient. Des pages entières ont été dediées au contenu de la doctrine partagée par les fidèles, à la liturgie, aux fêtes.

(Traduit par Marius Alexianu)

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

FLAVIUS SOLOMON

MODERNISIERUNG GEGEN TRADITIONALISMUS. KIRCHE UND GESELLSCHAFT IM ORTHODOXEN OSTEUROPA

Die Ansiedlung einer großen Zahl orthodoxer Christen im Westen als Folge der politischen Zusammenbrüche in Osteuropa sowie die in der letzten Hälfte dieses Jahrhunderts erfolgte Veröffentlichung zahlreicher Untersuchungen über orthodoxe Theologie und Geistigkeit hat zu einer besseren Kenntnis der Orthodoxie im katholischen und protestantischen Raum geführt. Dennoch besteht ein großer Teil der im Westen erschienenen orthodoxen Literatur aus Arbeiten in der Emigration lebender russischer Theologen. Die Verfasser beschränken sich in den meisten Fällen auf die dogmatische und manchmal frömmelnde Darstellung der Orthodoxie, ohne irgendwelche kritische Analyse. Um die Integration der Orthodoxie in die westliche Kultur zu erleichtern, greifen sie in den meisten Fällen auf die russische Religionsphilosophie der Zwischenkriegszeit zurück.[1] Daher ist die orthodoxe Kirche für den westlichen Leser eher eine geheimnisumwitterte Institution in schwer erkennbaren politischen, gesellschaftlichen und kulturellen Verflechtungen. So gesehen sind jene Untersuchungen, in denen die orthodoxe Kirche als ein "faßbarer" Körper dargestellt wird und als Teil eines Ganzen mit mehreren Koordinaten erscheint, außerordentlich fruchtbar. Aus diesem Grunde wollen wir einen Schritt versuchen, die Rolle zu untersuchen, welche die orthodoxe Kirche gegenwärtig im Verlauf der komplexen Modernisierungsr-prozesse Osteuropas im Kontext der europäischen Integration spielt. Dabei sollen die geschichtlichen, politischen, sozialen und kulturellen Aspekte dieses Prozesses besonders berücksichtigt werden. Zugleich werden wir auch die Stellungnahmen von Vertretern der Bürgergesellschaft - Politiker, Wissenschaftler, Kulturschaffende und Journalisten - nicht aus den Augen verlieren.

---

[1] Ion Bria, *Destinul Ortodoxiei*, Bucureşti, Editura Institutului Biblic şi de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1989, S. 9.

Anuarul Institutului de Istorie "A. D. Xenopol", tom XXXIV, 1997, p. 321 - 332.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Die orthodoxe Welt und Europa

Unter Hinweis auf den ursprünglichen Wortsinn sagte Piere Chaunu, *Europa* sei ein Begriff aus der Gelehrtensprache, der sich beginnend mit dem 17. Jahrhundert von Westen nach Osten durchgesetzt habe, indem er den Begriff der Christenheit ersetzt habe. Zweifellos blieb die Religionsgeschichte des christlichen Europas zwischen dem Mittelalter und der Moderne für einen Kenner der Materie nicht an den Grenzen des Okzidents stehen, sondern schloß auch den orthodoxen europäischen Raum ein.[2] Dennoch, obwohl die christliche Solidarität den östlichen Raum nicht ausgrenzte, müssen wir zugeben, daß Orthodoxie und Katholizismus ihre Individualität sehr weitgehend beibehalten haben. Als Enea Silvio Piccolomini (der spätere Papst Pius II.) den Begriff *Europa* anstelle von Christenheit benutzte, richtete er die Kompaßspitze auf Rom und übertrug dem Westen die Pflicht, die zivilisierte Welt, die ihre Grenzen ohne Rücksicht auf Südosteuropa weiter nach Westen verschoben hatte, gegen die osmanische Invasion zu verteidigen.[3]

Auch gegen Ende des 18. und zu Beginn des 19. Jahrhunderts lag das Zentrum der europäischen Zivilisation im westlichen Teil des Kontinents. Für viele Gebildete und für die politische Klasse des Ostens beschränkte sich das damalige Europa nur auf seinen westlichen Teil[4] und stellte sich als ein authentisches Modell einer Gesellschaft der Ordnung und des Wohlstandes dar, das schnellstens übernommen werden mußte.[5] Es stimmt, daß dieser *Europa*-Begriff zur gleichen Zeit auch im Diskurs vieler orthodoxer Hierarchen auftaucht. Unter diesen Bedingungen und um sich von der katholischen und protestantischen Welt abzugrenzen, bedient man sich zunehmend des Wortes *Abendland* (= Okzident). Ohne unbedingt ein Synonym des Begriffes Europa zu sein, betonte dieser den Gegensatz zum türkisch-orthodoxen Raum und bezeichnete die Welt der Abweichungen vom "wahren christlichen Glauben." Naum Râmniceanu beispielsweise, Mönch und einer der orthodoxen Gelehrten jener Zeit, verglich das Abendland mit einem Territorium, wo jegliche Häresie möglich sei. Er sah darin sogar den Raum der Häresie, Götzenverehrung und des Unglaubens selbst.[6]

Als Reaktion darauf entwickelten sich aus der Modernisierungsbewegung im Osten Europas in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts Strömungen, die dem *Byzantinismus* vorwarfen, Armut und soziale Ungerechtigkeit erzeugt zu

---

[2] Pierre Chaunu, *Civilizaţia Europei clasice*, Bucureşti, S. 18, 227.

[3] Alexandru Duţu, *Umaniştii români şi cultura europeană*, Bucureşti, 1974, S. 167.

[4] Alexandru Duţu, *Europäisches Bewusstsein und Orthodoxe Tradition*, in *Das Europa-Verständnis im orthodoxen Südosteuropa*, Hrsg. von Harald Heppner und Grigorios Larentzakis, Graz, 1996 (*Grazer Theologische Studien*, Band 21), S.130.

[5] Adrian Marino, *Pentru Europa (Integrarea României. Aspecte ideologice şi culturale)* , Iaşi, Editura Polirom, 1995, S. 157 - 190.

[6] *Cronica inedită a protosinghelului Naum Râmniceanu*, I, Cluj - Sibiu, 1944, S. 66 - 67, 99-101.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

haben. So setzte der Rumäne Pompiliu Eliade beispielsweise die orthodoxe christliche Religion mit dem Obskurantismus gleich und sah darin ein Hindernis auf dem Weg zu raschen wirtschaftlichen und gesellschaftlichen Veränderungen.[7] In Rußland forderten die *Westler* eine geringere Einmischung der orthodoxen Kirche in das öffentliche Leben.

Die Antwort jener, die jeden Angriff auf die traditionellen Institutionen des Staates - unter denen die orthodoxe Kirche einen wichtigen Platz einnahm - ablehnten, ließ nicht lange auf sich warten. Im Jahre 1871 klagte Nikolaj Danilevskij, ein notorischer Vertreter des *Panslawismus*, die programmatische Feindseligkeit Europas gegen die slawische Welt an. Aus seiner Sicht gab es zwei Zivilisationstypen, die den Raum zwischen dem Atlantik und dem Ural weitgehend beherrschten: den *römisch-germanischen* und den *slawischen* Typus. Während der erstgenannte Typus als ein Anarchie erzeugender Typus betrachtet wurde, der schuld am Verfall der Menschheit und für die Durchführung einer gelungenen Tätigkeit im kirchlichen und kulturellen Bereich völlig ungeeignet sei, sprach er dem zweiten Typus die Fähigkeit zu, "die edelsten Eigenschaften des Menschen" und den "wahren orthodoxen Glauben zu bewahren."[8] Zugleich war Danilevskij überzeugt, daß sogar dort, wo der Katholizismus aufgezwungen worden war, der slawische Geist besondere religiöse Formen habe entstehen lassen. Dies sei der Fall der hussitischen Bewegung, "der reinsten und vollkommensten aller religiösen Reformen, in welcher der aufrührerische Geist der Reformen Luthers und Calvins nicht hervorgetreten sei."[9]

In der Zeit zwischen den beiden Weltkriegen setzte sich die Auseinandersetzung zwischen *Westler* und *Panorthodoxen* fort. In den 20er Jahren des 20. Jahrhunderts blieb Europa auch weiterhin für einen Teil der Ost-Elite - einschließlich der kirchlichen Elite - eine fremde und feindliche Welt, welche die katholischen und protestantischen Staaten umfaßte, während die orthodoxen Länder "im Nahen Osten gelegen waren".[10] Mit der geographischen Abgrenzung zwischen den beiden kirchlichen Welten ging auch eine geistige Abgrenzung einher. Während seiner Reise in die Karpatoukraine - sie war damals Teil der Tschechoslowakei - zeigte sich der russische Metropolit Veniamin Fedčenkov überrascht von der Güte der dort ansässigen Slawen (Russen), "als ob er nicht in Europa gewesen wäre, sondern irgendwo in Wolynien oder in Poltawa."[11] Für ihn waren die Karpatorussen "das beste aller

[7] Alexandru Duţu, *Europäisches Bewusstsein*, S. 132.
[8] N. Ja. Danilevskij, *Rossija i Evropa*, Moskva, 1991, S. 477 - 480.
[9] Ebenda, S. 480.
[10] Mitropolit Veniamin (Fedčenkov), *Na rubeže dvuh epoh*, in "Žurnal Moskovskoj Patriarhii", 9, 10/1993.
[11] Mitropolit Veniamin (Fedčenkov), *Na rubeže dvuh epoh*, in "Žurnal Moskovskoj Patriarhii", 10/1993, S. 61.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Völker", obwohl im Zuge der im 16. Jahrhundert erfolgten Union "der Katholizismus ihre Seelen negativ beeinflußt hatte."[12] Ungefähr zur gleichen Zeit behauptete Nikolaj Trubeckoj in "Evropa i Čelovečestvo" (1920), daß Rußland kein europäisches Land sei und sich "der Weltrevolution aller Nichteuropäer gegen die Herrschaft des alten Kontinents anschließen müsse", und Nikolaj Berdjaev bestätigte, allerdings ohne einen Vorwurf an die Adresse des Westens, daß "in Rußland weitgehend der Orient lebt."[13]

Im Rumänien bildete sich parallel zur schnellen Modernisierung des Landes im kulturellen Bereich eine antiwestliche Strömung heraus, die auf der Geistigkeit der Ostkirche beruhte. So behauptete Nichifor Crainic, daß gerade die Orthodoxie die Besonderheit der rumänischen Kultur darstelle, während Nae Ionescu auf dieser Prämisse ein ganzes sozio-philosophisches System aufbaute. Für ihn ist die Philosophie nichts anders als "die begriffliche Verwertung der Existenz", und eine solche "Formulierung enthält immer eine charakteristische Note, eine Art Streben nach dem Absoluten. Fast die gesamte Philosophie ist eigentlich eine Tat oder ein Weg zum Absoluten, zu etwas außerhalb unserer selbst, zu etwas für unser geistiges Leben Unabänderlichem, Unzerstörbarem, Besonderem, Idealem."[14] Und an anderer Stelle schrieb er: "Das Christentum ist bei uns in die unmittelbare Tagesrealität herabgestiegen und hat dadurch zur Schaffung eines spezifischen rumänischen Universums beigetragen."[15]

In den letzten Jahren ist in Rußland der Disput wieder aufgeflammt, der teilweise an die Auseinandersetzungen zwischen *Westler* und *Panslawisten* erinnert. In gewissen Kreisen der russischen Intelligenzija ist man der Meinung, daß die Beziehungen zwischen den prowestlichen demokratischen Kräften Rußlands und der russischen orthodoxen Kirche negativ beeinflußt wurden von der liberalen Haltung der *Westler* gegenüber dem abendländischen Christentum (Katholizismus und Protestantismus). Den politischen Bewegungen, die für die ungehemmte Übernahme der politischen und wirtschaftlichen Erfahrungen des Westens kämpfen - sie werden gemeinhin als *radikal-demokratisch* bezeichnet - wird zumeist vorgeworfen, daß sie auf die "russische Idee" und auf die "besondere historische Mission Rußlands" verzichten, Prinzipien unterstützen, die einer "kulturellen westlichen Intervention Tür und Tor öffneten." In diesem Fall wird häufig auf die "historischen Verdienste der russischen orthodoxen Kirche bei der Entstehung und der Verteidigung der russischen Eigenstaatlichkeit, Nation und Kultur"[16] verwiesen. Zur Zeit sammeln sich die

[12] Ebenda, S. 62.
[13] Zitiert nach Berdiaev, *Un Nou Ev Mediu*, Editura OMNISCOP, Craiova, 1995, S. 53.
[14] Nae Ionescu, *Curs de istorie a logicii*, Hrsg. von Marin Diaconu, Bucureşti, Editura Humanitas, 1993, S. 72.
[15] Nae Ionescu, *Roza vânturilor*, Chişinău, Editura Hyperion, 1993, S. 40.
[16] V Pravorotov, *Cerkov'i demokratija*, in "Nauka i religija" , 7/1995, S. 2.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Kritiker der prowestlichen russischen Intellektuellen um die Zeitung Zavtra. An der Spitze dieser Gruppierung steht Sergej Stankevič, ein ehemaliger Berater des Präsidenten Boris Jelzin.[17]

Anders als in Rußland gewinnen im Umfeld der rumänischen Intellektuellen, das von solchen Debatten ebenfalls nicht verschont geblieben war, solche Kräfte immer mehr an Boden, die versuchen, eine klare Abgrenzung zwischen dem orthodoxen Glauben der Mehrheit der Bevölkerung und dem Integrationsprogramm des Landes in einen Raum vorzunehmen, der zwar eindeutig von anderen, katholischen und protestantischen Konfessionen beherrscht ist, den Rumänen aber kulturell nahesteht. Konfrontiert mit einer neuen politischen Wirklichkeit, versuchen die rumänischen Intellektuellen eine Antwort auf Fragen zu finden, die seit langem in der Schwebe waren. Sie lauten: "Befinden wir uns im Zentrum der orthodoxen Welt oder an der Peripherie der katholischen oder protestantischen Welt? Bleiben wir auf dem Balkan dem 'rechten Glauben' zuliebe, oder 'integrieren' wir uns in Europa, wobei wir rücksichtslos die Tradition des Ostens vernachlässigen?" Unter dem Eindruck der Polemik zwischen orthodoxen und westfreundlichen Intellektuellen bemerkte jüngst Teodor Baconsky, Verfasser einer Reihe wichtiger Beiträge zum Verhältnis zwischen Staat und Kirche und zum kulturellen Dialog mit dem Westen, daß die orthodoxen Intellektuellen "an Glaubhaftigkeit gewinnen würden, wenn sie auf ihren Triumphalismus und ihre Wagenburgmentalität verzichten würden" und daß die westfreundlichen Intellektuellen "an Glaubwürdigkeit gewinnen würden, wenn sie aufhörten, die 'Intoleranz' der anderen Seite mit eben dergleichen, eigentlich für die orthodoxe Seite charakteristisch Gnadenlosigkeit zu bekämpfen, wenn sie die feindlichen Stereotypen durch eine einverständnisvolles Einlassen auf die Orthodoxie Lügen strafen würden und wenn sie verstehen würden, daß eine befriedete Gesellschaft ihnen selbst am meisten dienen würde."[18]

Orthodoxie und Nationalismus

Die tragische Erfahrung der Völker des ehemaligen Jugoslawien der letzten Jahre verweist sehr klar auf die negative Rolle, die der religiöse Faktor im Zuge der Auslösung und der Ausbreitung interethnischer Konflikte spielen kann. Es ist hier nicht angebracht, über den Anteil jeder Konfession an der Kriegsschuld zu debattieren. Darüber sind zahllose Bücher geschrieben worden, und wir sind davon überzeugt, daß noch viele weitere geschrieben werden. Für unseren Zweck scheint es nützlicher zu sein, jene Stellungnahmen der serbischen orthodoxen Kirche und der serbischen Intellektuellen hervorzuheben, in denen versucht wird, den Platz der Serben in der

[17] L. Luks, *Evrazijstvo i konservativnaja revoljucija*, in "Voprosy Filosofii" , 3/1996, S. 68.
[18] Teodor Baconsky, *Sfada elitelor* , in "Dilema" , 12 - 18.07.96, S. 11.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

europäischen politischen und kulturellen Konstellation am Ende der 80er Jahre und zu Beginn der 90er Jahre zu bestimmen. *Europa* ist zu einem Thema geworden, das sich in letzter Zeit in Serbien eines hervorgehobenen Interesses erfreut. Die Gründe hierfür sind leicht zu ersehen. Seit der Mitte der 80er Jahre war Jugoslawien mit einer tiefen Krise des föderalen Organisationssystems des Staates konfrontiert, gefolgt von der Abspaltung vierer Republiken,[19] der Auslösung des Krieges und der Isolierung Serbiens von der internationalen Gemeinschaft. In diesem Kontext spielte Europa, beziehungsweise der westliche Teil des Kontinents, im serbischen politischen und publizistischen Diskurs die Rolle des Feindes Serbiens und des Beschützers seiner Feinde. Deswegen, so hieß es, befinde sich der Balkan nicht mehr in Europa, und von den christlichen Völkern des Balkans seien die Serben und Bulgaren am wenigsten Europäer im westlichen Sinne des Wortes.[20] Diesen Autoren zufolge hat Europa seinen ursprünglichen Zustand infolge der Westeuropäer verloren, weil diese den "Weg der Irrungen" gegangen seien. "Glücklicherweise" seien die Serben neben anderen slawischen beziehungsweise orthodoxen Völkern diesen Weg nicht gegangen und "echte Europäer" geblieben. Diese Idee findet man auch größtenteils in einer unlängst gemachten Erklärung von Amfilohije Radović, einem serbischen orthodoxen Bischof, wieder: "Europa ist nicht gegen uns, weil wir nicht zu Europa gehören oder nicht Europäer sein wollen, sondern weil wir dank der Gabe Gottes und nicht unserer Verdienste die Träger und Hüter des mittelmeerländischen Europäertums von Jerusalem sind...Der Westen ist der Materie und der Vergöttlichung seiner Werke zu sehr verhaftet und nimmt eine expansionistische Haltung ein, einen äußerst perfiden Totalitarismus. Die Lüsternheit und das irdische Kalkül machen seine Religion aus".[21]

Es ist dies eine Art und Weise, über Gott zu sprechen, die nur die Serben nicht "auf Irrwege führt." Dieses Zitat könnte aber auch von einem anderen orthodoxen Hierarchen stammen, sei er Russe, Rumäne oder Bulgare, der mit dem Leiden seines Volkes konfrontiert ist und für den das Scheitern der Anstrengungen seiner Nation ausschließlich die Schuld ausländischer Kräfte ist. In der orthodoxen Welt wurde - und wird leider immer noch - der Feind gewöhnlich in einem politischen Raum gesucht, wo die Menschen einen anderen Glauben haben. Diese Rolle spielten oder spielen häufig die katholischen und protestantischen Länder.

---

[19] Slowenien, Kroatien, Bosnien-Herzegowina und Mazedonien.

[20] Ivan Čolović, *Europa als Gegenstand der zeitgenossischen politischen Mythologie in Serbien*, in *Das Europa-Verständnis im orthodoxen Südosteuropa*, Hrsg. von Harald Heppner und Grigorios Larentzakis, Graz, 1996 (*Grazer Theologische Studien*, Band 21), S. 194 - 195.

[21] Zitiert nach Ivan Čolović, *Europa als Gegenstand*, S. 195.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Es wäre jedoch falsch zu glauben, die Orthodoxie werde von den östlichen Politikern als Mittel verwendet, um die öffentliche Meinung nur im Kontext der Beziehungen zu Ländern einer anderen Konfession zu beeinflussen. So sind die politischen Beziehungen zwischen Rußland und Rumänien seit einigen Jahren auch von den Meinungsunterschieden geprägt hinsichtlich des Rechts auf Jurisdiktion über die orthodoxen Gläubigen aus der Republik Moldova. Die Griechische Orthodoxe Kirche hat sich aktiv in die Aktionen eingeschaltet, die das Recht der Mazedonier bestreitet, ihren aus dem Zerfall des Vielvölkerstaates Jugoslawien hervorgegangenen Staat *Mazedonien* zu nennen. Zugleich wurde der orthodoxen Kirche in einigen Staaten der ehemaligen Sowjetunion vorgeworfen, sich nicht entschieden genug in den nationalen Emanzipationsbewegungen engagiert zu haben oder insgeheim die "imperialen Bestrebungen Rußlands" unterstützt zu haben. Dies triff insbesondere auf die Ukraine und die Republik Moldova zu, wo die Strukturen der russischen orthodoxen Kirche während der sowjetischen Periode an der Entnationalisierungs- und Russifizierungspolitik teilgenommen hatten.[22]

Kirche und Staat in den orthodoxen Ländern

Die jüngsten politischen Entwicklungen auf dem Balkan bestätigen die wichtige Rolle, welche die orthodoxe Kirche im Leben der griechischen Gesellschaft weiterhin spielt. So gesehen bedeutet Griechenland für die meisten "Hellenismus, Orthodoxie und Familie." Gemäß Dorothea Schell ist die "Bedeutung der Orthodoxie für die Bevölkerung des ländischen Griechenland offensichtlich, und die Rolle der Religion für das Selbstverständnis der Informanten wird von diesen immer wieder betont. Sie wird selbst von einigen Skeptikern nicht in Zweifel gezogen, die die Kirche als mächtige und reiche Institution kritisieren, denn sie unterscheiden klar zwischen den kirchlichen Repräsentanten und ihrem eigenen orthodoxen Glauben"[23].

Unter theoretischem Gesichtspunkt ist der Platz der orthodoxen Kirche in der heutigen Gesellschaft von der Existenz sogenannter *vertikaler* und *horizontaler* Theologien definiert. Während man unter vertikaler Theologie ausschließlich dogmatische Fragen versteht, bezieht sich die horizontale Theologie auf den sozialen Aspekt des Lebens. Man geht davon aus, daß zur *vertikalen* Struktur der orthodoxen Kirche alle Gläubigen gehören, vom geistlichen Klerus über den weltlichen bis zu den einfachen Mitgliedern der

[22] Robert Hotz, *Das Moskauer Patriarchat nach dem Zusammenbruch der UdSSR*, in *42. Internationaler Kongreß "Kirche in Not"* , Band 40/1992, Königstein, 1992, S. 63.

[23] Dorothea Schell, *Nationale Identität, Fremdstereotypen und Einstellungen zu Europa in der griechischen Peripherie*, in *Das Europa-Verständnis im orthodoxen Südosteuropa*, Hrsg. von Harald Heppner und Grigorios Larentzakis, Graz, 1996 (*Grazer Theologische Studien*, Band 21), S. 181, 182 - 183.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

kirchlichen Gemeinden. Gemäß der *horizontalen* Dimension hat der Gläubige aber "eine doppelte Staatsbürgerschaft; einerseits gehört er der Religionsgemeinschaft an, zugleich ist er aber auch Teil der politischen, wirtschaftlichen und sozialen Gesellschaft."[24] In der russischen orthodoxen Kirche gehören zu der Gruppe, die sich für die Bewahrung der traditionellen Rolle der Kirche in der Gesellschaft ausspricht, in erster Linie die höheren kirchlichen Würdenträger. Für sie ist die Vorstellung von Gott viel wichtiger als die menschliche Persönlichkeit.[25] In Rumänien glauben jene, die die traditionelle Rolle des Priesters in der Gesellschaft hochhalten, daß der Klerus keine soziale, sondern eine mystische Mission habe. Gemäß dieser Meinung existieren die Pfarrer, damit der Heilige Geist auf die Menschen im Sinne der sieben Sakramenten einwirkt.

In der Tat wurzelt der Versuch der orthodoxen Kirche, sich nur auf Fragen der menschlichen Seele zu beschränken und nur dann in politische Belange einzugreifen, wenn diese Haltung nicht auf die Opposition der staatlichen Institutionen trifft, in der byzantinischen Tradition. Auch nach den politischen Umwälzungen in Osteuropa folgten die führenden kirchlichen Institutionen im wesentlichen der Linie, die von der herrschenden politischen Klasse vorgegeben wurde. So war die Stimme des russischen Patriarchen zur Zeit der russischen militärischen Interventionen in der Republik Moldova und in Tschetschenien allzu wenig zu hören. In Bulgarien, Rumänien und Serbien haben die hohen Hierarchen der entsprechenden Kirchen ebenfalls lange Zeit keine klare Haltung gegenüber einigen Versuchen, zu kommunistischen Praktiken der Bewältigung interner politischer Krisen zurückzukehren, eingenommen, wie es während der Gewaltakte der Bergarbeiter in Bukarest im Sommer des Jahres 1990 und im Herbst des Jahres 1991 der Fall gewesen war. In der letzten Zeit jedoch gibt es Anzeichen dafür, daß die orthodoxe Kirche in der Lage ist, das politische Leben im orthodoxen Raum zu beeinflussen, insbesondere dann, wenn sie von Kräften, denen die (demokratische) politische Zukunft der betreffenden Länder gehören kann, dazu aufgefordert wird. Als ein letztes Beispiel hierfür dient die Haltung der Führung der Serbischen Orthodoxen Kirche im Verlauf der politischen Krise in Serbien vom November 1996 - Februar 1997. Zuerst forderten 230 Priester, angeführt vom Bischof von Valjevo und Sabac, Lavrentije, die Synode des Serbischen Patriarchates dazu auf, eine klare Haltung gegenüber der Fälschung der Ergebnisse der Kommunalwahlen in mehreren Städten einzunehmen und die Unterdrückung der berechtigten Proteste der Bevölkerung durch die Regierung zu verurteilen. Diesem Appell folgte eine Solidaritätserklärung des serbischen Patriarchen mit den Demonstranten und die Forderung nach Anerkennung des Wählerwillens. Im

[24] Ju. S. Komarov, *Obščestvo i ličnost' v provoslavnoj filosofii*, Kazan', 1991, S. 169.
[25] Ebenda, S. 51 - 52.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Zusammenhang mit dieser neuen Tendenz, während einige Intellektuelle mit einer größeren Einmischung der orthodoxen Kirche in das politische Leben einverstanden sind, meinen andere, daß die Rolle der Kirche sich infolge der zwanghaften Ablehnung "aller Reform- und Modernisierungstendenzen der Gesellschaft" eher zerstörerisch auswirken könnte. In diesem Zusammenhang erklärte zu Rumänien H.-R. Patapievici, einer der wichtigen liberalen Denker des Landes, in einem Interview, er sei besorgt über die Haltung eines Teils des orthodoxen Klerus gegenüber den Intellektuellen und über die groteske Art" der Teilnahme der Kirche am politischen Leben des Landes.[26]

Die wachsende soziale Rolle der Orthodoxen Kirche ist auch das Ergebnis ihrer Reaktion auf die Hilfsprogramme, die von katholischen und neoprotestantischen Kirchen im Osten eingeleitet wurden, sowie ihrer Furcht, einen Teil ihrer Gläubigen an diese Kirchen zu verlieren. So wird beispielsweise behauptet, daß die orthodoxe Kirche mit allzu großer Leichtigkeit eingewilligt hätte, sich von den sozialen Problemen zu distanzieren, als diese vom Staat übernommen wurden.[27] Die zunehmend aktive Rolle der orthodoxen Kirche im sozialen Umfeld wird vor allem im karitativen Bereich spürbar. In Rumänien beispielsweise hat die Kirche die Tätigkeit von Armenküchen, Waisenhäusern, Altenheimen, Apotheken und Ärztezentren organisiert und unterstützt sie auch weiterhin. In diesem Lande ist der Fall eines jungen orthodoxen Priesters aus Buzău bekannt geworden, der ganz allein eine ganze Reihe von karitativen Aktionen eingeleitet hat und der unentgeltlich ein christliches Wochenblatt mit dem Titel "Pâinea Vieţii" (Das Brot des Lebens) verteilt. Solche Beispiele, die gelegentlich als *orthodoxer Missionarismus* bezeichnet werden, sind übrigens immer häufiger im gesamten orthodoxen Raum anzutreffen.

Orthodoxie und Kultur

Bei der Behandlung der Beziehung zwischen den Intellektuellen - beziehungsweise der Kultur - und der Russischen Orthodoxen Kirche findet man häufig Hinweise auf die Existenz zweier Typen von Intellektuellen, den *patriotischen* und den *liberalen*. Erstere betrachten die orthodoxe Kirche als das Fundament der russischen Eigenstaatlichkeit und Geistigkeit und bestehen auf der Rückkehr zur Orthodoxie. Zugleich werfen sie ihrem liberalen Widerpart dessen Forderung vor, die Kirche durch die Übersetzung der Liturgie aus dem Kirchenslawischen ins Russische, die Ersetzung des alten durch den neuen Kalender und den Verzicht auf einige Fastenzeiten zu erneuern. Das Ideal dieses Teils der russischen Intellektuellen sei die "Orthodoxie ohne Kreuz und das Christentum ohne Kreuzigung."[28] Dieser Disput muß auch unter dem

[26] "Alfa şi Omega" (Beilage der Tageszeitung Cotidianul, Bucureşti), 19.01.1996.
[27] Ion Bria, *Destinul Ortodoxiei*, S. 11.
[28] N. Bol´sunov, *Drug kak ty vošjol sjuda?...* in "Žurnal Moskovskoj Patriarhii" , 7/1993, S. 38-39.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Gesichtswinkel des Versuchs der orthodoxen Kirche gesehen werden, ihren Platz innerhalb des gesamten kulturellen Lebens zu finden. In diesen Rahmen gehört auch die Veröffentlichung in Moskau eines Bandes von Studien "Hristjanstvo i kul´tura segodnja", der die Vorträge einer Tagung enthält, die im Herbst des Jahres 1994 in Neapel stattgefunden hatte.[29] Das Buch stellt einen geglückten Versuch dar, einige der großen Streitfragen des Jahrhunderts zu erklären: den Gegensatz zwischen Kirche und Kultur. Für viele orthodoxe Theologen steht fest, daß infolge dieser Auseinandersetzung die Intellektuellen sich außerhalb der Kirche und die Kirche sich außerhalb der Kultur wiedergefunden haben. Während es, aus der Sicht des Klerus, in den ersten christlichen Jahrhunderten nicht wenige Fälle gab, wo "die Welt im Austausch für die Annahme Christi verlassen wurde", "akzeptiert die Zivilisation der Gegenwart die Welt im Austausch für das Verlassen Christi." Gemäß dem russischen Metropoliten von Wolokamsk und Jurjew ist die Grundidee der Orthodoxie heute jedoch "die Annahme der Welt im Austausch für die Annahme Christi." Dies sei das Fundament, auf dem eine neue christliche Kultur geschaffen werden könnte.[30] Gemäß demselben Autor müßte die Kirche das wissenschaftliche und kulturelle Leben aktiv beeinflussen, denn "all das, was weltlich und vom Geiste Christi durchdrungen ist, ist Teil der christlichen Kultur und ihrer Geschichte... Die säkularisierte und unchristliche Kultur der Gegenwart sollte nicht zur Gänze verurteilt oder abgelehnt werden. Vielmehr muß sie ebenso wie Wissenschaft, Kunst, Recht, Nationalbewegung und Wirtschaft im christlichen Geiste neu bewertet und erneuert werden."[31]

Unübersehbar hat die orthodoxe Kirche tiefe Spuren in der Kultur der orthodoxen Völker Osteuropas hinterlassen und das kulturelle Welterbe bereichert. Denken wir nur an die "Schriften der Heiligen Väter", die Ikonen Andrej Rubljovs und die Moldauklöster, um nur ein paar Beispiele zu nennen. Sogar zur Zeit des kommunistischen Regimes war die kulturelle Tätigkeit der Kirche nicht völlig unterbrochen. Unter fast illegalen Bedingungen wurden Ikonen gemalt und Kirchenlieder komponiert. Andererseits verlor die Kirche während derselben Zeit ebenso wie die Gesellschaft als Ganzes kulturelle Werte von unschätzbarem Wert: Tausende von Kirchen wurden zerstört, unzählige Bände kirchlicher Schriften wurden sogar verbrannt, und viele Ikonen kamen ins Ausland. In jüngster Zeit gemachte Versuche der Kirche, ins öffentliche Leben zurückzukehren und das kulturelle Leben durch Vermittlung der staatlichen Institutionen, insbesondere der Schule, zu beeinflussen, haben ungeachtet ihrer früheren Rolle neue Kontroversen ausgelöst. Der Rolle der

[29] *Hristjanstvo i sovremennaja kul´tura*, Hrsg. Vittorio Strada, Moskva, 1995.

[30] Pitirim (Mitropolit Volokolamskij i Jur´evskij), *Kul´turnoe nasledie i sovremennost´*, in "Žurnal Moskovskoj Patriarhii", 9/1993, S. 80.

[31] Ebenda, S. 81.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

orthodoxen Kirche im Unterrichtsprozeß war eine Tagung gewidmet, die in Moskau vom 25. bis 30. Januar 1993 von der Abteilung für Religionsunterricht des russischen Patriarchates, der Russischen Orthodoxen Pädagogischen Gesellschaft und dem Unterrichtsministerium der Russischen Föderation veranstaltet wurde. Neben einer Analyse der gegenwärtigen Lage und der Zukunftsperspektiven des Religionsunterrichts wurde auch über die Rolle des Theaters und des Films in der christlichen orthodoxen Erziehung gesprochen. Im Verlauf der Debatten bildeten sich zwei Richtungen heraus: eine *rigoristische* und eine *liberale* Richtung. Die Anhänger des *Rigorismus* sprechen diesen Formen der kulturellen Tätigkeit das Recht ab, Fragen zu behandeln, die zum Intimsten des christlichen Lebens gehören, während die "Liberalen" nachsichtiger sind bei der Behandlung von "Kunstwerken" wie der "Verfilmung" des Evangeliums.[12]

In Rumänien wurde nach der Wende der Religionsunterricht wieder eingeführt. Eine Bestimmung des Unterrichtsgesetzes verfügt den verpflichtenden Religionsunterricht für die Schüler der Klassen I. - IV. Diese Vorschrift hat unter den Vertretern der intellektuellen Elite in Rumänien gegensätzliche Meinungsäußerungen hervorgerufen. Die Befürworter der neuen Verfügung weisen darauf hin, daß die Religion ein Ansporn sei, die in dem menschlichen Individuum den Hunger nach dem Geistigen wecke. Ihnen zufolge ist es die Religion, die ein vollkommenes Gewissen formt und motiviert. Auch könne die Kirche der Kultur als Hintergrund und Ziel dienen. Demgegenüber wird zumeist das Argument ins Feld geführt, daß dieser Artikel die Gewissensfreiheit der Person, und zwar nicht nur der Kinder, sondern auch der Eltern, beeinträchtigt. Darüber hinaus handele es sich hier auf dem Wege über die öffentliche Institution der Schule um eine Einmischung des Staates in die Problematik der Kirche. Daher wird darauf hingewiesen, daß der Staat neutral und streng getrennt von den Kirchen sein müsse.

*

Der Streit um den Platz der Religion im Volksschulunterricht geht weit über den Rahmen der Schule hinaus. Die wesentliche Frage ist, ob die orthodoxe Kirche den Platz, den sie vor der Einsetzung des Kommunismus in der Gesellschaft innehatte, nun wieder einnehmen kann. Einige der Teilnehmer an dieser Diskussion verweisen auf die Sonderrolle, die die Orthodoxie bei der Herausbildung der Völker in Osteuropa gespielt hat, und begrüßen dementsprechend die Versuche der Kirche, sich so weit wie möglich in das öffentliche Leben einzuschalten. Andere dagegen erblicken darin ein Hindernis auf dem Weg der Modernisierung und fordern sie auf, sich lediglich um das

[12] E.S. Poliščuk, *Roždestevenskie obrazovatel'nye čtenija" (zametki učastnika)*, in "Žurnal Moskovskoj Patriarhii" , 7/1993.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Seelenheil der Gläubigen zu kümmern. Leider sind die Auseinandersetzungen auf diesem Gebiet nicht immer frei von kollektiven Unterstellungen. Während die *Traditionalisten* in dem Angriff auf die kirchlichen Institutionen ein Attentat auf die christlichen Grundlagen der Gesellschaft sehen, befürchten die *Modernisten*, daß die Europäisierung und der wirtschaftliche Fortschritt auf dem Altar der Religiosität geopfert werden könnten. Diese Debatten kennzeichnen übrigens nicht nur den orthodoxen Raum. Sie nehmen vielmehr größtenteils den Meinungsstreit wieder auf, der bis vor kurzem vor allem für den Westen charakteristisch zu sein schien.

Wir haben darauf verwiesen, daß auch die Frage der Beziehungen zwischen der orthodoxen Welt und dem Westen ein Argument für das Erscheinen zahlreicher Schriften darstellte und immer noch darstellt. In diesem Zusammenhang glauben wir, daß die Tatsache anerkannt werden müßte, daß, unabhängig von der Art und Weise, wie sie organisiert sind, alle Christen das Recht haben, sich als Schöpfer und Erben einer alten Zivilisation zu betrachten, die heute unter dem Namen *europäische Zivilisation* bekannt ist. Unter Hinweis darauf äußerte Placide Deseille, ein orthodoxer Theologe französischer Abstammung, vor kurzem die Meinung, daß die Perspektiven der europäischen Zivilisation ernsthaft gefährdet seien, "wenn Europa seine christlichen Wurzeln nicht wiederfindet, wenn es ihm nicht gelingt, seine spirituelle Einheit zumindest teilweise wiederzufinden und wenn die Vielzahl der Strömungen, die aus den Spaltungen der Vergangenheit hervorgegangen sind, sich weiterhin grundlos bekämpfen oder einander ignorieren werden [...] Das westliche und das östliche Europa müssen aufhören, einander als fremd einzuschätzen. Der Dialog zwischen unterschiedlichen Konfessionen ist nicht allen verständlich, doch auf einem breiteren Niveau könnten die Beziehungen zwischen Christen der katholischen Tradition und den Orthodoxen im Europa von morgen für beide Seiten fruchtbar sein."[33]

[33] Placide Deseille, *Nostalgia Ortodoxiei*, Bucureşti, Editura Anastasia, 1995, S. 213 - 214, 231.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

CAMIL MUREŞANU

DIN CORESPONDENŢA ARHEOLOGULUI TEOHARI ANTONESCU: DATE CU PRIVIRE LA CERCETĂRILE ŞI PUBLICAŢIILE SALE DINTRE ANII 1904 - 1910

Personalitatea profesorului de la Universitatea din Iaşi, Teohari Antonescu, e cunoscută ca una ce aparţine epocii de pionierat a arheologiei româneşti. Lucrările sale sunt considerate astăzi depăşite, păcătuind prin erori provenite din chiar premisele de la care autorul lor pornise. Dar aceste aprecieri sunt şi efecte inerente trecerii timpului, acumulării masive de noi descoperiri, perfecţionării metodelor de investigaţie, calităţii noi a concepţiilor istorice instaurate şi dezvoltate în ultimele decenii. Imputările amintite nu sunt a se atribui, prin urmare, în exclusivitate celui vizat, care, la nivelul vremii sale, beneficia de o excelentă pregătire de specialitate.

O parte din corespondenţa sa a fost păstrată în arhiva personală a fostului profesor de la Universitatea din Cluj-Napoca, Teodor A. Naum, şi a soţiei sale - fiica lui Teohari Antonescu. Cercetând această corespondenţă, am selectat 16 scrisori dintre anii 1904 - 1909, conţinând relatări despre antecedentele publicării unora din lucrările lui ştiinţifice[1].

Toate scrisorile de care ne vom ocupa sunt adresate de către profesorul ieşean soţiei sale, Eugenia, născută Vârgolici[2]. Frecvenţa problemelor ştiinţifice şi pasiunea cu care i le împărtăşeşte confirmă, indirect, cele scrise despre el de Nicolae Iorga, deplângându-i, la 17 ianuarie 1910, încetarea din viaţă: "Închis - afirmă marele istoric - timp de douăzeci de ani într-o viaţă de familie care-i ajungea..."[3].

A trăit între 1867 - 1910, stingându-se aşadar din viaţă la nici 43 de ani. Era născut la Giurgiu. A urmat universitatea la Bucureşti, fiind student al lui Alexandru Odobescu şi Titu Maiorescu. Ambii l-au apreciat şi sprijinit, după

---

[1] Îngăduinţa şi îndemnul de a cerceta această arhivă personală le datorăm doamnei profesoare Viorica Lascu, care s-a îngrijit de păstrarea ei după decesul soţilor Naum. Îi aducem şi pe această cale mulţumirile cuvenite.

[2] Fiica junimistului Ştefan Vârgolici.

[3] N. Iorga, *Oameni care au fost*, vol. I, Bucureşti, 1934, p. 396 - 397. Viaţa sa de familie n-a durat însă douăzeci de ani, cum presupunea Iorga, ci doar zece.

Anuarul Institutului de Istorie "A. D. Xenopol", tom XXXIV, 1997, p. 333 - 340.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cum şi el le-a păstrat amândurora un adânc respect şi ataşament. La tragica moarte a lui Odobescu a scris o emoţionantă evocare, iar despre Titu Maiorescu a lăsat, în chiar această corespondenţă, una din cele mai sincer-admirative mărturii din câte se pot afla la adresa marelui magistru.

Prin Odobescu, a obţinut o îndelungată bursă de studii în străinătate. A frecventat astfel multe centre universitare de renume: Berlin, Dresda, Heidelberg, München, Paris, Londra. A audiat la Berlin pe Adolf Furtwüngler, iar la Heidelberg pe Alfred von Domaszewski; la Paris a frecventat cursurile lui Maxime Collignon, Bernard Haussoullier şi Téophile Homolle. Cu prilejul unei călătorii de studii în Grecia a asistat la un ciclu de prelegeri ale lui Dörpfeld, la Institutul german din Atena, şi pe Acropole.

Licenţa şi-a susţinut-o cu o teză inspirată din ideile lui Odobescu, tratând despre cultul Cabirilor în Dacia.

În 1894 a fost numit suplinitor, iar în anul următor titular al nou createi catedre de arheologie şi istoria artei la Universitatea din Iaşi. Tot de atunci a început o colaborare statornică la "Convorbiri Literare", fiind cooptat şi în comitetul de redacţie.

Colaborările la revistă le-a întrunit în volumul "Lumi uitate", - articole şi studii literare şi istorice cu privire la mari civilizaţii din vechime. Lucrările sale importante sunt însă cunoscutele: "Le Trophée d'Adamclissi" (1905), "Cetatea Sarmizegetusa reconstruită", scrisă ca un fel de doctă explicaţie la marea machetă a cetăţii, executată după indicaţiile sale şi expusă în cadrul expoziţiei jubiliare din 1906; postum, a apărut volumul I din "Columna lui Traian, studiată din punct de vedere arheologic, geografic şi artistic" (1910), proiectată în trei volume, dar neterminată.

S-a preocupat de înfiinţarea la Iaşi a unui muzeu de antichităţi. Ceea ce a reuşit să facă a constituit doar nucleul unei asemenea instituţii, ale cărei veritabile baze vor fi puse în 1913 de urmaşul său de catedră, Orest Tafrali[4].

I-a fost adus lui Teohari Antonescu reproşul că a neglijat descoperirile de la Cucuteni, deşi - prin pregătirea sa - ar fi fost printre cei mai calificaţi să se ocupe de ele. Reproşul, conţinut în note ale unor biografi ai săi, nu apare însă întru totul just. În însemnările sale, publicate de Al. Naum (fratele mai mare al lui Teodor Naum), Antonescu menţionează că la 10 martie 1896, în cursul unei audienţe la ministrul de atunci al Cultelor şi Instrucţiunii Publice, marele chimist Petru Poni, a căutat să stârnească interesul acestuia pentru descoperirile de la Cucuteni, cu argumente entuziaste şi insistente. Dar nici măcar la un om de ştiinţă de talia lui Poni, blocat, probabil, de raţiuni financiare, n-a găsit înţelegerea şi sprijinul pe care le aşteptase[5].

---

[4] Ionel Maftei, *Personalităţi ieşene*, vol. I, Iaşi, 1972, p. 41-42; Emil Diaconescu, *Teohari Antonescu - înaintaşul muzeografiei româneşti*, în CI, Iaşi, I (1970), p. 21 - 27.

[5] CvL, LXXIV (1941), nr. 5 - 6, p. 640.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Temperamentul său neastâmpărat, bătăios, aşa cum rezultă din lectura corespondenţei, pare a nu fi fost bine sesizat de contemporani. Într-o scrisoare din 1902, olimpianul Titu Maiorescu îl califică "un amabil visător"[6]. Nicolae Iorga, mărturisind în scurta evocare din 1910 că: "deşi în strânsă colegialitate, n-am fost niciodată prieteni", îi recunoaşte "iubirea stilului frumos, cu draperii largi, căzând cam leneş, şi luxul expunerii, al ilustraţiei, al ipotezei şi reveriei ştiinţifice", atribuindu-le pe toate influenţei lui Odobescu. Ceea ce ne pare surprinzător însă, este că o intuiţie aşa de des verificată cum a fost a lui Iorga, a permis afirmaţia că Teohari Antonescu "trăia estetic, într-o lume a lui, pe care o domina un rece ideal de frumuseţe eternă", nefiind "om de acţiune, şi nici om de convingeri"[7].

Acuzaţie gravă, aceasta din urmă, şi în neconcordanţă - ca de altfel şi opinia anterioară - cu felul în care îl arată corespondenţa: activ, tenace, orgolios, deloc lipsit de spirit practic şi nicidecum osificat într-un "rece ideal de frumuseţe eternă", ci om ca toţi oamenii, sensibil şi la frumuseţile mai puţin eterne, ca şi la toate incidentele cotidiene ale vieţii[8].

Întâia, în ordine cronologică, dintre scrisorile cercetate, poartă data de 31 mai 1904, din Bucureşti. Ea consemnează un moment de destindere în relaţiile, în general încordate, dintre Teohari Antonescu şi Grigore Tocilescu. Acesta i-a acceptat vizita şi a discutat cu el despre monumentul de la Adamclissi. Antonescu i-a cerut informaţii despre poziţiile în care fuseseră găsite metopele monumentului, el considerând de mare importanţă reconstituirea ordinei lor "in situ". Tocilescu nu i-a putut da prea multe relaţii. Iritat, Antonescu scrie soţiei sale: "Deşi nu ştie nimic, mai exact deşi nu pricepe importanţa unei orânduiri exacte a metopelor, totuşi am aflat unele lucruri de la dânsul, care sunt de o importanţă mare". Nu spune însă care anume au fost acestea. De la un colaborator al lui Tocilescu la săpăturile de la Adamclissi, inginerul Pamfil Polonic, aflase că arheologul german Otto Benndorf încercase şi el reconstituirea la care, la rându-i, năzuia; dar nici acesta nu izbutise, deşi avea la îndemână carnetul de săpături al lui Tocilescu şi mărturiile recente ale personalului participant la lucrări.

Ceva nu decursese cum ar fi trebuit în cursul acestei convorbiri, căci a doua zi, 1 iunie 1904, Antonescu aduce, consternat, la cunoştinţa soţiei sale că, voind să fotografieze reliefurile de la Adamclissi - care fuseseră aduse la Bucureşti - i-a fost interzis accesul la ele, din ordinul categoric al lui Tocilescu. Drept care Antonescu îşi propune să se plângă ministrului Spiru Haret, "şi aşa -

---

[6] I. Grigoriu, *Din istoricul muzeisticii ieşene*, în CI, Iaşi, I (1970), p. 14.

[7] N. Iorga, *op. cit.*, p. 396 - 397.

[8] Nu ar fi exclus ca Iorga să fi avut cu el unele coliziuni, pe care însă nu le-a relatat, nici nu le-a dramatizat, acestea reflectându-se, eventual, numai în expresiile generale şi uşor echivoce pe care le-am citat.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

scrie el furios - voi dobândi cu forţa ceea ce el [Tocilescu] nu vrea cu binele". Comunică şi planul de a pleca pe 2-3 zile la Adamclissi (în glumă, în spune uneori "Madame Clissi"), "să-mi fac odată o idee despre situaţia monumentului".

Într-adevăr, la 5 iunie e la Medgidia, oraş ce-i pare dezagreabil, descriindu-l cu unele amănunte excesiv de naturaliste.

Se plânge de incomodităţile şi cheltuielile călătoriei, declarând că n-o să mai revină acolo decât dacă l-ar subvenţiona statul, pentru a efectua săpături. Îl urmărea deci dorinţa de a continua el săpăturile lui Tocilescu.

Cu tot legământul anterior, la 3 iulie 1904 anunţă încă o vizită în Dobrogea, însoţit de amintitul inginer Polonic.

La 20 septembrie se bucură din nou de amiciţia lui Tocilescu, socotind a domni între ei "raporturi ultraescelente". După incidentul din vară, nu ne putem da seama dacă aceasta e o ironie, sau o naivitate din partea unei firi lesne crezătoare în talentul ei de a inspira simpatie. Tocilescu îi dă vestea că Adolf Furtwüngler intenţionează să publice o lucrare în care să demonstreze că monumentul de la Adamclissi este din epoca lui Augustus[9], ipoteză pe care Antonescu o persiflează, scriind că el "a pus-o demult în cofă". Tocilescu i-a mai arătat "o parte din casca descoperită zilele astea; un fel de sfinx cu aripi şi şezând în două picioare peste acoperişul coifului". Pare că Tocilescu l-ar fi autorizat, totodată, să publice această descoperire în cartea pe care o pregătea despre monument, şi care era avansată, fiindcă pe 23, 25 şi 26 septembrie scrie soţiei sale amănunte despre contractele de editare şi îi cere relaţii despre traducerea în franceză, la care aceasta lucra.

Un intermezzo în şirul preocupărilor strict profesionale îl constituie scrisoarea din 3 noiembrie 1904, în care descrie participarea sa, după mai bine de 20 de ani, la un curs al lui Maiorescu. Rânduri remarcabile de omagiu, pentru una din personalităţile într-adevăr de elită ale culturii româneşti.

"Am fost la curs la Maiorescu, să-mi împrospătez amintirile de student. Doamne, ce de lume! S-a schimbat lucrul, de pe vremea când eram student. Aer înnăbuşitor, gălăgie surdă a glasurilor care şoptesc, spirit şi atmosfera sălii parcă mai deştept, în generalitate, dacă nu şi în cazurile particulare. Sunt acum mai mulţi bărbaţi, în special studenţi din toate facultăţile, şi mai puţine cucoane; prin aceasta, înţelegi că sala, ca înfăţişare, este mai severă, şi ca pitoresc, mai prozaică.

Maiorescu pare pe catedră mai alb, mai obosit decât este în realitate, când vorbeşti cu el în special; dar, vorba aceea: tot tânăr şi ferice. Cu aceeaşi viguroasă intonare a cuvintelor, cu aceeaşi măiestrită formă a vorbei, şi cu acelaşi accent cald şi convingător, ca şi pe timpurile, acum depărtate, ale studenţiei mele.

---

[9] E vorba de lucrarea care apăruse deja, cu titlul *Das Tropaion von Adamclissi*, München, 1903.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Mintea îi este întreagă, cugetarea îi este tot sănătoasă, poate ceva mai puţin meşteşugită şi nefirească decât altădată. Cuvintele lui sunt sorbite cu acelaşi nesaţ ca şi acum 20 de ani, şi auditoriul, în general, pare mai pregătit astăzi decât atunci. A fost pentru mine o adevărată sărbătoare şi o mângâiere că idealul meu cel curat este tot aşa de înalt şi de mare. Sunt, precum vezi, entuziasmat tot aşa precum eram atunci, când cu riscul de a-mi pierde slujba de copist, fugeam de la cancelarie, ca să-i auz glasul şi să-i văz faţa".

O scrisoare de o emoţionantă spontaneitate şi generozitate a sentimentelor. Lipsită de noi detalii de ordinul celor pe care le urmărim, ea este însă profund relevantă pentru calitatea trăirilor personajului.

În continuare, în corespondenţa din fondul cercetat apare un hiatus de peste un an. Scrisoarea următoare e din 15 aprilie 1906, st. v. Din ea rezultă consumarea rupturii definitive cu Tocilescu. Faptul fusese provocat, probabil, de apariţia în anul precedent a lucrării "Le Trophée d'Adamclissi", în care (la p. 65-66) sunt formulate obiecţii severe asupra neglijenţei lui Tocilescu de a nu fi notat poziţia în care fuseseră descoperite metopele monumentului. Fie că acesta a fost principalul motiv, fie că au intervenit şi altele, fapt este că Teohari Antonescu s-a dezlănţuit în 1906 cu două articole foarte dure la adresa lui Tocilescu, suficientă fiind citarea şi numai a titlurilor lor: "Ştiinţa sau vandalismului dlui Tocilescu. Lipsa unei motode de cercetare a ruinelor", şi "Săpăturile dlui Tocilescu la cetatea Drobeta. Nimicirea unei staţiuni istorice importante".

Antonescu se declară încântat de ecourile favorabile stârnite - pare el convins - de aceste articole; duşmănia sa ajunsese atât de pătimaşă, încât se lăsa împins până la grave insinuări de ordin personal.

Mai scrie, tot atunci, că făcuse demersuri spre a obţine aprobări şi bani în vederea reconstituirii monumentului de la Adamclissi, dar se grăbeşte să adauge că nici vorbă nu poate fi de aşa ceva, din lipsă de fonduri. Sperase că aniversarea celor 40 de ani de domnie ai regelui Carol I şi fastuoasele serbări ce se pregăteau ar fi putut crea un climat favorabil proiectului.

Dar nici măcar lucrarea sa despre Sarmizegetusa nu se putea publica din fondurile alocate expoziţiei jubiliare, deşi macheta ipoteticei reconstituiri a cetăţii urma să figureze printre exponate.

La sfatul lui Dimitrie Onciul, Antonescu s-a dus cu manuscrisul Sarmizegetusei la directorul Editurii Socec, Rudinescu, cu care mai fusese în tratative şi în 1904, pentru Trofeul de la Adamclissi.

În faţa acestuia - scrie el - "am început să dau drumul entuziasmului meu", şi "după ce am făcut spume la gură de atâta vorbire, am izbutit să primesc de la el făgăduinţa că-mi va publica "gratis" cartea. Singura condiţie impusă de mine a fost să-mi tipărească lucrarea frumos şi să-mi dea şi mie 50 de exemplare. Încolo, el stăpân, el încasator".

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Dar din această combinaţie nu s-a ales, se vede, nimic; lucrarea a apărut până la urmă la Iaşi, în tipografia H. Goldner.

La 7 mai 1906 scrie soţiei despre momentele penibile ale sosirii la Bucureşti, cu trenul, a marii machete a cetăţii Sarmizegetusa. Din cauza transportului efectuat cu neglijenţă, macheta era deteriorată. Desfăcută în bucăţi, a fost dusă astfel, pe braţe, în incinta expoziţiei, de Antonescu şi de nişte colaboratori pe care nu-i numeşte. Nimeni nu le-a oferit un ajutor, nici măcar un loc în care să depoziteze macheta, până la montarea ei definitivă în pavilionul unde ar fi urmat să fie expusă. Până la urmă, răbufneşte cu năduf Antonescu, "am fost silit să pun pe nefericita mea Sarmizegetusa în pavilionul «închisorilor», adică în puşcărie. Şi nici aici nu ne-o primea. A trebuit să fac scandal, să ameninţ în felul cum ştiu eu, pentru ca s-o închid şi să n-o las pe câmp, în bătaia ploilor". Seara târziu, după o discuţie furtunoasă cu dr. Constantin Istrati, comisarul general al expoziţiei, a obţinut acordul ca macheta să fie aşezată în holul central al pavilionului Artelor, care însă era neterminat, fără uşi, fără geamuri, fără mozaicul pardoselii.

La 11 mai 1906 continuă a descrie soţiei munca "de salahor" la montarea machetei cetăţii Sarmizegetusa; îşi manifestă totodată din nou intenţia de a merge la Adamclissi.

După încă o pauză de un an şi mai bine în corespondenţa păstrată în acest fond de arhivă personală, scrisoarea din 11 octombrie 1907 inaugurează seria reluărilor despre adversităţile publicării "Columnei lui Traian", operă la care Antonescu ţinea în mod deosebit. Dacă n-a fost terminată, iar primul ei volum a apărut doar după moartea autorului, în 1910, din scrisori reise limpede că faptul s-a datorat greutăţilor materiale întâmpinate, iar nu lipsei de asiduitate din partea sa. La data scrisorii menţionate, el prezentase lui Maiorescu primul volum, încheiat. Acesta i-a promis că va merge la D. A. Sturdza, Secretarul General al Academiei Române, spre a încerca să obţină de la el fonduri de tipărire. Pentru acelaşi scop speră în sprijinul lui Onciul, care însă tocmai se bătuse în duel cu Pompiliu Eliade, astfel că Antonescu a socotit inoportună, în acel moment, o insistenţă pe lângă mai vârstnicul său coleg.

Peste două zile, speranţele i de năruie. La Academie nu erau bani. Decepţia i-a fost compensată de seara de 12 octombrie 1907, petrecută în casa lui Maiorescu, unde citeşte din "Columna". Lectura a fost primită favorabil de cei prezenţi, cu o singură rezervă - nu ni se spune care - din partea lui Ioan Bogdan. Încolo, toţi participanţii "au găsit lucrarea foarte importantă", şi s-au arătat dispuşi "să facă tot posibilul spre a se publica integral şi cu ilustraţiile necesare".

Demersurile mai erau în curs la 7/20 decembrie 1907, când Maiorescu şi Petre Carp decid să intervină pe lângă Ion Kalinderu, administrator al domeniilor Coroanei şi influent membru al Academiei, ca urmare a importantelor donaţii pe care i le făcuse.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În aşteptarea rezultatului, Antonescu a mers şi în audienţă la Spiru Haret, cu care tratează în primul rând obţinerea de subvenţii pentru săpături. Ministrul i-a promis, dar în termeni nu prea angajanţi, vreo 3-4 000 de lei. Amabilitatea naturală a lui Haret depăşea uneori posibilităţile departamentului său şi pe ale promisiunilor pe care era tentat să le facă. Aşa pare a se fi întâmplat şi în acest caz. Supunându-i atenţiei chestiunea publicării "Columnei", Haret i-a ascultat liniştit explicaţiile. Când Antonescu îi spune că ar vrea să însoţească lucrarea cu un rezumat în limba germană, ministrul îl întrerupe, într-un elan de generozitate: "Nu, nu! Sunt de părere s-o publici în româneşte şi în nemţeşte deodată!". Dar ajungând la detalii practice, nu-i poate promite decât vag: "Bani se vor găsi!", şi aceia cu rezerva că 5 000 de lei pentru un volum - lucrarea fiind proiectată în trei volume - "face o sumă cam mărişoară".

Ultima scrisoare din fondul şi ciclul studiate de noi poartă data 17 martie 1909 şi relatează o audienţă la Haret. Ea s-a desfăşurat aproape aidoma cu cea de mai înainte. "M-a ascultat cu o religioasă răbdare" - scrie Teohari Antonescu. "M-a întrebat şi m-a descusut chiar de-a binele cu privire la raporturile între Columnă şi Trofeu; m-a lăsat să-i spun cu amănuntul afacerea cetăţilor dace şi mai cu seamă s-a interesat de partea asupra lămuririi elementelor convenţionale ale Columnei". La sfârşitul întrevederii i-a promis din nou o subvenţie pentru editarea lucrării, fiindcă - zicea Haret - "simţ că este peste ordinea comună".

Volumul I al operei, apărut tot la tipografia Goldner din Iaşi, în 1910, nu poartă însă nici o menţiune că s-ar fi tipărit cu vreun ajutor bănesc din partea Ministerului Instrucţiunii Publice, al cărui titular Haret a continuat a fi până la 29 decembrie acel an. E greu de presupus că Antonescu, pregătind volumul pentru tipar, sau Xenopol, prefaţatorul operei să nu fi împlinit o asemenea datorie de politeţe faţă de un om cu prestigiul şi poziţia lui Haret, dacă li s-ar fi oferit un motiv palpabil.

Scrisorile pe care acest scurt studiu le-a rezumat, sau le-a citat parţial, însoţindu-le de unele comentarii, sunt o modestă contribuţie documentară la istoricul cercetărilor arheologice din România începutului acestui secol şi la al avatarurilor încercărilor de a le publica. Ele permit şi reconstituirea atmosferei mentale, a dialogurilor şi confruntărilor de pe scena unei discipline ce încă nu depăşise la noi etapa debuturilor, cu imperfecţiunile, naivităţile, patimile şi orgoliile, dar şi avânturile entuziaste, inerente unei astfel de etape.

Pornind de la cazul lui Teohari Antonescu, mai impresionează şi următoarele realităţi contrastante, conturate apăsat în corespondenţa şi însemnările sale: la sfârşitul secolului trecut, statul se dovedea de o mare largheţe în sprijinirea formării ca specialişti a unor tineri. Urmând tradiţiei inaugurate cu mijloace personale de generaţia anterioară anului 1848, devenită treptat preocupare oficială, datorită unui Titu Maiorescu, sau Vasile Alexandrescu-Ureche, dar şi altora, bursele de studii pentru străinătate sunt de o munificenţă surprinzătoare. Spre deosebire de înaintaşii săi - un Odobescu,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

amator în arheologie, un Tocilescu, ce nu avusese ca pregătire de bază istoria şi arheologia - Teohari Antonescu, împreună cu mulţi din generaţia sa, a beneficiat de excelente condiţii de studiu în Franţa, Germania şi alte ţări. Continuă şi practica încurajatoare a promovării acestor tineri cu destulă îndrăzneală, şi, în genere, cu o bună inspiraţie. În 1894, când, la vârsta de 23 de ani, Iorga îşi începea activitatea de predare la Universitatea din Bucureşti, Teohari Antonescu, la 27 de ani, devenea conferenţiar la Iaşi, iar un an mai târziu profesor.

Ulterior însă, activitatea acestor oameni, în care se investise mult, nu va primi sprijinul cuvenit, cu puţine şi cu atât mai eclatante excepţii. În arheologie nu exista, ca în zilele noastre, nici un plan şi nici un fond permanent de săpături, sau de publicare a rezultatelor acestora. Fondurile, ca şi alte condiţii de desfăşurare a activităţii specialiştilor, se solicitau de la caz la caz, de pe la ministere, instituţii de cultură şi edituri, pe filiera indispensabilă a relaţiilor personale. Cei solicitaţi, iarăşi cu câteva notabile excepţii, răspund având aerul că ar trebui să săvârşească un act de caritate, iar nu o obligaţie de superior interes ştiinţific naţional.

După Tocilescu, poate şi din pricina conflictului cam imprudent cu acesta, Antonescu n-a reuşit să obţină nici o subvenţie pentru noi săpături, nici la Adamclissi, nici altundeva. Periegezele sale arheologice în tot cuprinsul ţării, inclusiv în Transilvania, au fost efectuate pe cont propriu, şi adesea cu sprijinul modest şi inimos al unor învăţători, preoţi, ori ţărani, care-l găzduiau, îi împărtăşeau informaţii despre vestigii locale, câteodată îi asigurau deplasarea dintr-o localitate într-alta. Deplasările acestea s-au petrecut uneori cu asemenea greutăţi, încât Xenopol face aluzie la faptul că în cursul lor ar fi putut contracta boala ce l-a răpus atât de tânăr - o nefrită degenerată în insuficienţă renală.

Chiar dacă aceste concluzii vor părea, eventual, că nu s-au putut sustrage - aşa cum de multe ori se întâmplă - influenţei exercitate de lectura surselor din care s-au desprins, ele îndeamnă la apreciere înţelegătoare şi nuanţată a valorii activităţii din perioada pe care am considerat-o "de pionierat" a cercetărilor din domeniul special şi pretenţios al arheologiei. S-au comis erori, astăzi decelabile cu uşurinţă, şi cărora critica istorică riguroasă nu le poate acorda vreun rabat. Dar s-a muncit în condiţii care au absorbit bună parte din energiile ce ar fi putut fi cheltuite în adâncirea problemelor de fond şi de metodă ale cercetărilor. Ţinând seamă de aceasta, avangarda de sacrificiu pe drumul trudnic ce a condus la remarcabilele rezultate ale arheologiei româneşti din ultimele decenii, merită din partea posterităţii consideraţie şi indulgenţă.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

STELIAN MÂNDRUŢ

I. I. NISTOR, DOCTOR ÎN FILOSOFIE AL UNIVERSITĂŢII DIN VIENA (1909)

Exegeze în plan istoriografic, mai vechi ori actuale, în legătură cu traiectul în timp şi spaţiu al unor figuri notabile ale scrisului istoric autohton, au demonstrat importanţa exerciţiului de profesionalizare postuniversitară, frecventat sub formă de studii de specializare, de doctorat sau docentură, fapt acceptat drept un factor determinant în activitatea de făurire a personalităţii umane şi a posibilităţilor extinse, cultural-spirituale, în domeniul desemnat. Analizele efectuate până în prezent au relevat, fără să se estompeze impactul inevitabil, creat din pricina seriei de sinuozităţi existente şi active într-un anume context general, că intervalul de debut din travaliul ştiinţific al unui NUME, devenit proeminent mai târziu, tocmai prin calitatea elaboratului propriu într-un teritoriu strict defrişat, reprezintă un veridic tronson de efort creativ în receptarea devenirii personalităţii respective. Adiacent ideii sus-enunţate, opinăm că strădania prosopografică inculcă latitudinea de a depista şi a regândi, într-o interpretare deplin logică şi unitară, toate menţiunile inedite şi separate, subsumate, în final, drept părţi componente ale cazuisticii începutului. Proces care are în focarul atenţiei tocmai răstimpul de formare a caracterului uman, de dezvoltare a paletei de disponibilităţi moral-etico-profesionale, subliniate prin modul de viaţă şi gândire la momentul dat, prin suita de articole şi studii, prin gradele şi modalitatea dobândirii doctoratului sau alte etape de dezvoltare continuă.

Perieghezele realizate în timp (1992, 1994, 1997) în deosebit de bogata în informaţii şi extrem de meticulos ordonata arhivă a "Almei Mater Rudolphina" din Viena[1] au facilitat descoperirea unui semnificativ material documentar cu privire la tineretul studios român între anii 1867 - 1918, segment temporal ce a inclus şi studierea matricolei universitare (1908 - 1909), a dosarului de doctorat (1909) şi de docentură[2] (1911) ale subiectului central al prezentei restituiri.

---

[1] Dorim să mulţumim încă o dată, în modul cel mai călduros, directorului acestei Arhive, domnului dr. Kurt Mühlberger, şi colaboratorilor săi pentru sprijinul acordat cercetării noastre.

[2] Dosar publicat de către soţii Astrid şi Dumitru Agache în studiul intitulat "Ioan Nistor, docent al Universităţii din Viena", în *Ioan Nistor. 1876-1962*, volum îngrijit de Al. Zub, Iaşi, 1993, p. 47 - 94.

Anuarul Institutului de Istorie "A.D.Xenopol", tom XXXIV, 1997, p. 341 - 354.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Referinţele existente până acum despre viaţa şi activitatea istoricului I. I. Nistor[3], într-un răgaz propice de recuperare a tuturor mărturiilor după hiatusul săvârşit intenţionat în trecutul apropiat, dezvoltă date semnificative pentru cele trei paliere majore cercetate şi strict delimitate pe durata deceniilor prim şi jumătate din veacul nostru, respectiv: a) perioada studiilor universitare la Cernăuţi şi a profesoratului liceal; b) epoca specializării postuniversitare, ce include faza tezei, a examenelor preliminare de doctorat, susţinerea disertaţiei, ca şi segmentele de perfecţionare în alte centre de învăţământ superior; intervalul de pregătire a docenturii, activitatea ştiinţifică în arhive şi biblioteci, cursurile predate la Viena în virtutea dreptului obţinut, de "venia legendi", iar apoi la Cernăuţi, în calitatea legală de profesor abilitat la catedra de "Istorie a Europei de sud-est" a universităţii din localitate.

Lectura critică a seriei de depoziţii inserate cumulativ la punctul b) susamintit - minim tratat actual -, conduce, în mod inerent, la rostirea de necesare intervenţii corective la adresa "summei" de cunoştinţe, aflate în literatura biografică, îndeosebi în urma comparării cu informaţiile cuprinse, "manu propria", de către personajul central analizat, în piesele documentare redate integral în cele două ANEXE (A. 1-2 şi B. 1-5). Credem că mărturiile inedite, mult mai exacte şi edificatoare faţă de altele anterioare, redate, acum şi astfel, circuitului ştiinţific, se pot constitui în argumente notabile pentru explicarea încărcăturii deosebite şi a rezonanţei cuvenite a răstimpului de specializare (cursuri şi seminarii în istorie, materia principală abordată), de examenele şi susţinerea publică a lucrării de doctorat, totul fiind dublat, cu siguranţă, de asidue cercetări la faţa locului, materializate ulterior în studiile şi volumele publicate.

Opţiunea manifestată de către licenţiatul în istorie şi geografie al Facultăţii de Filosofie a Universităţii "Franz Josef" din capitala Bucovinei - mai târziu, profesor suplinitor şi secundar, cu stadii satisfăcute la Cernăuţi şi Suceava -, pentru studii în istorie în străinătate, cu localizare precisă în capitala Imperiului, îşi are sorgintea, probabil, în îngemănarea unui număr de factori, obiectivi, dar şi subiectivi: 1) activitatea ştiinţifică meritorie desfăşurată între anii 1904-1908, ilustrată prin articole şi studii de întindere, cu tematică variată, necesitând, primordial, periegheze arhivistice locale, dar constituind, totodată, fundamentul şi un imbold pentru finalizarea cercetării efective în cadrele unei teze de doctorat; 2) un deziderat, pe moment, imposibil de realizat faptic în patrie, datorită absenţei competenţei reclamate pe seama corpului profesoral local, dar şi a lipsei unei minime obiectivităţi în aprecierea unui atare gest, survenit din partea unui tânăr istoric român, tocmai pe fondul unui neamical dialog interetnic, potenţat în cadrul intelectual de intenţia autohtonilor majoritari de a proceda la înfiinţarea unei catedre de istorie proprie la facultatea de profil a

[3] Vezi în *Bibliografia istorică a României*, vol. VIII (1989 - 1994), Bucureşti, 1996, p. 38.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

instituţiei de învăţământ superior menţionate; 3) şi nu în ultimă instanţă, atracţia, indiscutabil motivată de cetatea universitară vieneză - dincolo de latura spectaculară a percepţiei doctoratului, ca fenomen "la modă" (ori de imitat, neapărat!), reverberând tocmai autoritatea profesională a unei pleiade de renumiţi savanţi, între care figura şi Iosif Konstantin Jireček, propus ca "a priori dascăl-mentor", de către aspirantul la înaltul titlu ştiinţific. Ipoteza mult mai logică pentru înţelegerea cât mai aproape de realitate a unui asemenea demers se baza pe faptul că Viena apărea ca o posibilitate de evadare şi de realizare, cât mai obiectiv cu putinţă, a tuturor deziderateloor în plan spiritual, - posibil de acceptat gândul urgenţei, venit din partea prietenului Sextil Puşcariu! -, în sens de palpare a terenului neutru, acrib profesional şi binevenit pentru tentativa sa de validare ştiinţifică. Mai ales că, la modul psihic, un prim contact fusese deja stabilit cu aproximativ un deceniu în urmă, în contextul serviciului militar, făcut în parte la Arsenalul din localitate, evident prin cele dintâi impresii create la faţa locului (muzee, teatre, concerte), a pulsului luat vieţii universitare, mai cu seamă prin intermediului Societăţii studenţeşti de lectură "România Jună".

Atmosfera generală emanată de, şi la Viena în debutul secolului XX, se afla sub impactul spiritului "modernului"[1], ce a favorizat, printre altele, în plan academic, impunerea profesionalizării muncii istoricului, în conivenţă cu importanţa sporită faţă de ştiinţa respectivă. Exerciţiu şi discurs validate prin contribuţia unor nume marcante în domeniu, solid situate într-o infrastructură instituţionalizată temeinic, predând materii ce subliniau necesara interferenţă dintre trecutul naţional şi cel universal, în limita unui pozitivism critic unanim acceptat. Aprofundarea istoriei, ca ştiinţă distinctă, se făcea în cadrul unui sistem ce păstra, în echilibru şi colaborare, elemente ale tradiţiei şi inovaţiei, bine armonizate şi statuate, în mersul general al secţiei respective a Facultăţii de Filosofie. Planul de învăţământ suporta completări şi modificări, continue şi gradate, racordate la forma şi fondul materiilor prezentate şi aprofundate, dar şi în directă conexiune cu datul uman existent, puzderia de studenţi, diferiţi mental, social, naţional. Rolul, asumat conştient, de către profesorul universitar, titular, deopotrivă, de cursuri şi seminarii, apărea evident prin menirea de îndrumător neintermediat, mai cu seamă în ultimul caz enunţat, lucrările practice, orale şi scrise constituind veridice ateliere de trudă profesională, facilitând însuşirea de deprinderi şi metode ştiinţifice, adică un minim instrumentar necesar, exersat şi dezvoltat propice în cadrul institutelor de cercetare, cu impact şi răsunet, îndeosebi în lumea tineretului studios, provenit din aria central şi sud-est continentală.

Într-un asemenea context descris va ajunge I. I. Nistor să se înscrie, în toamna anului 1908, la Facultatea de Filosofie a Universităţii din Viena. Unică posibilitate, îngăduită de regulament, ca să se poată pregăti pentru examenele

[1] Jaques le Rider, *Modernitatea vieneză şi crizele identităţii*, Iaşi, 1995, p. 17.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

preliminare de doctorat, anume de a frecventa cursurile şi seminariile prevăzute oficial în planul de învăţământ, între care figurau şi cele trecute la profesorul Jireček, ca şi de a activa, eficient, în cadrul celor două institute de cercetare, ştiute din literatura de specialitate: "Das Institut für österreichische Geschichtsforschung" (1854 -) şi "Das Seminar für ösleuropäische Geschichte" (1907-), diriguite, la momentul dat, de către istoricii Emil Ottentheal şi slavistul-bizantinolog J. K. Jireček[5]. Acţiunea fusese precedată, conform pasajelor extrase din actele redate în anexă, de obţinerea facilităţilor adiministrative de rigoare, respectiv ordonanţa Ministerului Cultelor şi Instrucţiunii Publice, cu numărul 32226 din 3 august 1908, în virtutea căreia profesorul liceal de la Cernăuţi primeşte un concediu legal de studii pentru anul universitar 1908-1909 la secţia de istorie a facultăţii de profil de la instituţia de învăţământ superior din capitala Monarhiei, şansă dorită cu gândul declarat de a parcurge toate probele obligatorii doctoranturii în filosofie[6].

Parcurgând matricola universitară, redată în original în **ANEXA A/I-2**, încercăm să estimăm, la modul temporal, dar şi cantitativ-calitativ, strădania "studentului-doctorand", cu frecvenţa normală subliniată şi înscris, oarecum sugestiv, în semestrul IX la Facultatea de Filosofie. Din debut poate surprinde faptul că avem de constatat dublura fişei, minim diferită în partea de cuprindere a datelor generale şi obligatoriu de declarat, augmentată, cea de-a doua (5 noiembrie 1908, în raport cu prima, datând din 12 octombrie 1908) cu câteva cursuri şi seminarii, cu alţi titulari, în comparaţie cu cei iniţiali. Supoziţia noastră este că I. I. Nistor fie a fost obligat, prin stipulaţiile de regulament, să-şi completeze necesarul de ore, în cumul de prelegeri şi lucrări, mai ales că revendica pregătirea teoretică suplimentară, motivată de doctorat, - chiar dacă totul atrăgea după sine un alt cost financiar (taxa de înscriere, de bibliotecă şi de frecventare a materiilor în cauză); fie a făcut totul din proprie sârguinţă, ca să profite de semestrul avut la dispoziţie şi de a acumula, astfel, cunoştinţe profesionale necesare atât pentru probele teoretice, cât şi în redactarea tezei. Datele aflate în matricolă în partea superioară se referă la declararea propriei identităţi, la cetăţenie, ţara de origine şi locul naşterii, limba maternă, vârsta,

---

[5] *Öffentliche Vorlesungen* an der K. K. Universität zu Wien in Winter-Semester 1908 - 1909, Wien, 1908, p. 64 /vezi *Öffentliche.../*; Santifaller L., *Das Institut für österreichische Geschichtsforschung*, Wien, 1950, p. 131: Nistor Johann, menţionat ca "membru extern" între anii 1907(?) - 1909; Leitsch, W., *K. Jireček, als Wiener und Lehrer*, în *K. Jireček. Sein Lenben, Schöp-ferisches Wirken und sein wissenschaftliches Erbe*, Wien, 1980, p. 14: Johann Nistor, membru al Institutului respectiv. Leitsch W., Stoy M. *Das Seminar für ostereuropäische Geschichte der Wiener Univerisität (1907- 1948)*, Wien, 1983, p. 50, 58 - 59; vezi şi I. I. Nistor, *În amintirea lui Constantin Jireček*, în *Codrii Cosminului*, I, 1924, p. 613 - 615.

[6] Universitätsarchiv Wien, *Nistor Johann. Personalblatt* /vezi *Personalblatt*/, fila O18: "Curriculum vitae" din 26 ianuarie 1911, Wien; vezi şi în Astrid şi Dumitru Agache, *op. cit.*, p. 81; Idem. *Personalblatt*, f. O20: Raportul Comisiei de abilitare, Wien, 13 mai 1911, şi în Astrid şi Dumitru Agache, *op. cit.*, p. 87.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

confesiunea, domiciliul stabil, existenţa, drept "proprietar", a tatălui, Ilie, posibil întreţinător din punct de vedere material, consemnarea taxelor menţionate. Rubricatura inserată în a doua jumătate a documentului descris rămâne nemodificată, cu mici excepţii, vizând schimbarea domiciliului provizoriu (Giessergasse, Tendlergasse), ultima funcţie deţinută (profesor la Cernăuţi şi Universitatea din loc.?), fără să se facă referire la şansa unei burse dobândite în timp! Astfel că presupunem modice şi relative sumele avute pentru susţinerea tuturor cheltuielilor legate de existenţa cotidiană (cele două gazde) şi de suportarea taxelor de studiu (25,70 coroane în 17 octombrie şi diminuarea la numai 4,20 coroane, probabil pentru materiile nou acceptate, în 6 noiembrie 1908).

Configuraţia exerciţiului istoric, inculcat de specializarea propusă, poate fi înfăţişată, schematic şi defalcat, pe cursuri şi seminarii, cu numărul de ore, în parte şi cumulat, astfel: 12.X.1908: două cursuri (4+3=7 ore/săptămână) şi două seminarii (2+2=4 ore/săptămână); 5 noiembrie 1908: 3 cursuri (2+3+5=10 ore/săptămână) şi 1 seminar, respectiv o unică oră săptămânal. După cum urmează: "Bizantinii şi slavii din Evul Mediu"; "Seminar de istorie est-europeană"/Vechea cronică rusească a lui Nestor/ (gratis pentru membrii Institutului de Studiere a Istoriei Autriei); "Istoria polonilor în timpul Jagellonilor"; "Seminar de istorie est-europeană"/Rapoarte ale străinilor despre Rusia, din Evul Mediu şi până la sfârşitul secolului XVIII (gratis pentru aceiaşi membri de Institut); "Etnografia [popoarelor] din Austro-Ungaria"; "Diplomatică. Actele particulare din Evul Mediu" (gratis); "Paleografie latină medievală şi exerciţii" (gratis); "Exerciţii de slavonă veche pentru începători" (gratis)[7]. Toate acestea contribuie la recompunerea unui sugestiv tablou al planului de învăţământ urmat de doctorand pe durata semestrului amintit, cu câteva direcţii probabil obligatoriu stabilite, şi cu altele frecventate din proprie dorinţă. Putem lesne sesiza interferenţa benefică dintre câteva tărâmuri, mai generale sau particulare, cu ani şi intensităţi variabile în timp, cantonate, precumpănitor, în epoca medievală şi în aria istorico-geografică a centrului şi sud-estului european. Un segment, destul de vizibil, decurgea inevitabil din atribuţiile asumate prin calitatea de membru al celor două institute de cercetare, cu accent pe subiectele de istoria Austriei, pe ştiinţele auxiliare (diplomatică şi paleografie), pe etnologie şi slavistică, mai cu seamă ca reflex al curentului inoculat de şcoala reprezentată de savantul profesor Jireček[8]. Cu urmare firească în lecturi şi în discursul istoric interpretativ, prompt aplicat în tocmai răgazul de

[7] Vezi notele explicative respective din ANEXA A/1- 2.

[8] Universitätsarchiv Wien, *Personalblatt*, fila O18; Astrid şi Dumitru Agache, *op. cit.*, p. 81; I. I. Nistor, *op. cit.*, p. 615; vezi şi în Puşcariu S., *Câteva scrisori*, în *Omagiu lui I. I. Nistor*, Cernăuţi, 1937, p. 2: epistola din 19 octombrie 1908, despre cursuri, seminarii şi exerciţiile făcute la Jireček.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

redactare a tezei de doctorat. Numele unor profesori audiaţi acum erau impuse cu necesitate pe seama tuturor aspiranţilor la specializare şi doctorat în cadrul secţiei de istorie a Facultăţii de Filosofie: M. Haberlandt, E. Ottenthal, O. Redlich, H. Ubersperger, W. Vondrák, cu rol de netăgăduit acordat aceluiaşi menţionat slavist şi balcanolog de renume, fondator de institut şi edil de învăţăcei, răspândiţi în timp şi spaţiu în zonele de origine. Matricola universitară, redată integral în **ANEXA A/1-2**, detaliată mai sus, face dovada unor interesante mărturii privind evoluţia profesională a "studentului ordinar" I. I. Nistor în cadrul unui sistem de învăţământ istoric de rang elevat, supus impactului "modernizării", cu precădere în deceniul prim al veacului actual.

Dosarul propriu-zis de doctorat, avansat într-o ordonare strict cronologică (1 februarie-27 martie 1909), înfăţişează, prin piesele incluse în **ANEXA B/1-5**, imaginea concludentă a fazelor defăşurării unei atari încercări de realizare ştiinţifică: I) solicitarea scrisă pentru admiterea la examenele orale, preliminare obţinerii titlului de doctor în filosofie, în specialitatea istorie universală şi a Austriei, în relaţie cu geografia fizică (1 februarie 1909); II) autobiografia detaliată, datată în aceeaşi primă zi a înaintării actelor în cauză; III) certificarea plătirii taxei de 40 coroane, obligatorie în vederea primirii expertizei lucrării de specialitate (3 februarie 1909); IV) aprecierea în scris a tezei, de către cuplul format din profesor-conducător, acelaşi J. K. Jireček, şi referentul oficial, asociatul său A. Dopsch (9 şi 17 februarie 1909; de remarcat distanţa minimă în timp şi rapiditatea lecturii - critice! - a celor 177 de pagini manuscrise); V) protocolul oficial, redactat cu un atare prilej, consemnând, în final, promovarea festivă la 22 martie 1909; VI) cererea proaspătului titular al înaltului titlu ştiinţific privind livrarea tezei pentru tipărire, cu menţiunea celor 4 exemplare, obligatoriu de cedat pe seama decanatului facultăţii (23 şi 27 martie 1909).

Nu tindem să detaliem, inutil, conţinutul documentelor inedite, evidente, oricum, în lectură originală, pe seama celor avizaţi, în anexa prezentei restituiri, ci doar să punctăm, semnificativ, câteva aspecte mai importante, desprinse din actele cu nr. II, III, IV şi V, cu referire directă la subiectul doctoratului istoricului citat. Partea finală a autobiografiei, de exemplu, dezvăluie căile cunoscute de acţiune în legătură cu stagiul de specializare, calitatea de membru al celor două institute de cercetare, materiile frecventate, cu accent normal pe studiul istoriei universale, respectiv a Poloniei, Lituaniei, a Ţărilor Române şi a celor din Balcani. Totul fiind, în esenţă, subsumat stadiului elaborării tezei, intenţie semnalată, de fapt, "a priori" prin micile contribuţii risipite în revista "Junimea Literară". Versiunea iniţială a tezei de doctorat (cu circuit intern între 1 februarie şi 26 martie 1909!), cu titlul, în traducere, "Pretenţiile moldovene asupra Pocuţiei", a fost lecturată şi apreciată favorabil de cei doi examinatori oficiali, cu verdictul propice în favoarea susţinerii probelor orale următoare. În referat se notează importanţa subiectului abordat, anume

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

descrierea istorică a Pocuţiei, în relaţie directă cu aspiraţiile domnitorilor Moldovei pe parcursul secolelor XII - XIV, tangenţial tratat anterior de N. Iorga (1905), de ucraineanul Myron Korduba (1906) sau de I. Ursu (1907). Amândoi semnatarii observă bogăţia şi utilitatea materialului documentar uzitat, hărnicia şi acribia judecării temei, până în detaliu, fapt pentru care se sugerează neapărata publicare sub formă de volum. Se remarcă, totodată, drept notabile abordările momentelor geografice şi etnografice, ca şi remarcile pertinente făcute cu privire la comerţul dintre Moldova şi oraşul Lemberg. La capitolul critic se relevă slaba cunoaştere a limbilor slave şi se trece în revistă, la modul comparativ, evoluţia termenului inclus în titlul disertaţiei, cu toate derivatele şi înţelesurile respective în zona cercetată. Corective minime vizează redarea numelui cronicarului polon Dlugosz, calificarea domnitorului Bogdan III, "cel orb", neechivalarea "Albei Regia"= Székesfehérvár, cu Stuhlweisenburg etc[9].

Documentul cu nr. 2613, reprodus în **ANEXA B/IV**, reprezentând în fond un act esenţial în focalizarea etapelor dezvoltării studentului şi doctorandului I. I. Nistor, subliniază, după partea introductivă (cu referiri concise la data naşterii, nume, vârstă, localitate, studiile liceale şi cele universitare), datul însemnat al aprobării tezei de doctorat, cu referenţii enunţati, la fel şi titlul exact, laolaltă cu parafarea oficială a decanului Facultăţii; se enumeră, apoi, totalitatea examenelor finale, numite "riguros", desfăşurate cu succes şi consemnate în 10 şi respectiv 17 martie 1909, primul oral, de câte două ore, cu două aprecieri de "bine" şi una de "excelent" pentru istorie şi geografie; al doilea, de numai o oră, cu două notări de "bine", în filosofie, astfel că, în termnial, se putea trece data promovării festive în aula Universităţii[10].

Traiectul ştiinţific al proaspătului doctor în specialitate este destul de bine cunoscut pe mai departe şi putem afirma, cu îndreptăţit temei, că tot ce se va clădi viguros în viaţa şi activitatea ştiinţifică are drept fundament tocmai truda susţinută, acceptată oficial de către personalităţi de frunte ale şcolii istorice austriece şi nu numai. Devenirea cercetătorului istoric şi a dascălului va trece prin alte intervale succesive de perfecţionare în străinătate, reprezentate de staţii notabile, precum cele consemnate până în prezent: München, Leipzig, ori în ţară, la Bucureşti şi Iaşi, fără să se omită nicicum încărcătura şi semnificaţia deosebită a dobândirii calităţii de docent, la Universitatea din Viena (1911), cu toate avantajele şi, implicit, sursele de imediată ori ulterioară tensiune

[9] Grecu V., *I. I. Nistor, ca istoric*, în *Omagiu...*, p. 23: despre studiul "Zur moldausch-pokutischen Grenzfrage", publicat în revista "Jahrbuch des Bukowinaer Landesmuseums", XVI, 1908, p. 3- 16, drept avanpremieră pentru teză, ca ripostă la adresa argumentelor false vehiculate de istoricul ucrainean Myron Korduba despre aşa-numita "deromânizare" a unei părţi din Bucovina.

[10] Universitätsarchiv Wien, *Personalblatt*, fila O20; Astrid şi Dumitru Agache, *op. cit.*, p. 87; f. O18; Idem, *op. cit.*, p. 81; f. O15: Wien, 31 ianuarie 1911, solicitarea pentru "abilitare"; vezi şi în Astrid şi Dumitru Agache, *op. cit.*, p. 74.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

decurgând dintr-un atare gest de cutezanţă românească, venit din partea unui tânăr competent şi dotat ştiinţific, dreptul conivent de a preda la instituţia de învăţământ superior de pe "Ring" (1911-1912), tipărirea de alte lucrări însemnate în domeniul propriu de cercetare şi, nu în ultimă instanţă, revenirea, prin decret, ca profesor la catedra de "Istoria Europei de sud-est" a Universităţii de la Cernăuţi (1912). Un fir memorabil, de existenţă plenară, ce va continua cu desemnarea drept membru corespondent (1914) şi, ulterior, activ (1916) al Academiei Române şi cu obolul de acţiune şi jertfă patriotică supremă, depus în neştersul an politic 1918 pentru românii de pretutindeni.

Ideea ultimă a restituirii documentare prezente are în vedere tocmai sublinierea necesităţii permanentizării unor atari depistări şi interpretări de piese inedite despre crâmpeie din viaţa şi activitatea unor străluciţi înaintaşi, în varii domenii de cultură şi spiritualitate, fiindcă acest prim pas, cel al aflării şi repunerii în circuitul ştiinţific, este urmat, logic, de cel al interpretării şi aşezării informaţiei, deosebite, în segmentul cuvenit şi întregitor pentru obţinrea panoramei dorite în legătură cu tocmai anii de început, atât de "uitaţi de timp", dar totuşi extrem de vitali în creionarea şi înţelegerea portretului unui OM şi ISTORIC, deopotrivă.

ANEXA A

I. Gegenwörtig im IX[11]. Semester.

NATIONALE

für ordentliche Hörer der philosophischen Fakultät

1/ Name-und Zuname des Studierenden:	Johann Nistor
2/ Staatsburgerschaft:	oesterreichische
3/ Geburtsort und Kronland:	Ober-Wikow, Bukowina
4/ Muttersprache, Alter:	romänisch, 32 J.
5/ Religion, welchen Ritus oder Konfession:	gr. or.
6/ Wohnung des Studierenden:	Wien, Giessergasee 4/12
7/ Vorname, Stand und Wohnort seines Vaters:	Ilie, Grundwirt, Ober-Wikow
8/ Name, Stand und Wohnort seines Vormundes:	———
9/ Bezeichnung der Lehranstalt, an welcher der Studierende das letzte Semester zugebracht:	Profesor an der gr. or. Real-schule, Czernowitz
10/ Geniesst ein Stipendium (Stiftung) im Bertrag von..., verliehen von..., unter dem:	———
11/ Anfürhung der rundlage, auf welcher	

[11] Ordine "aleatoriu" stabilită, în virtutea celor opt semestre, adică patru ani urmaţi la Cernăuţi.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

der Studierene die Immatrikulation oder Inskription anspricht: Meldungsbuch

Verzeichnis der Vorlesungen, welche der Studierende zu hören beabsichtige

Gegenstand der Vorlesung;	Wöchentliche Stundenzahl	Name des Eigenhöndige Dozenten Unterschrift
12/ Die Byzantiner u. Südslawen in Mittelalter	4	Dr. J. Jireček[12]
13/ Seminar für ostereuropäische Gesch.	2	Idem[13]
14/ Poln. Gesch. im Zeitalter der Jagiellonen	3	Dr. Ubersberger[14]
15/ Seminar für osteuropäische Gesch.	2	Idem[15]

12/X. 1908. Redlich[16]

16/ Liquidierenug der Quästur:

Bibliothekbeitrag: 1 K.
Matrikel-und Stempelgebühr: 10 K.
Kollegiengeld: 14,70 K.
Zusammen: 25,70 K.

K. K. Univ. Quästur
17. X. 1908. Wien

(Archiv der Universität Wien, *Nationale. Philosophen*, Winter-Semester. 1908-1909. Bd. L-N.)

II. Gegenwörtig im IX. Semester.

NATIONALE...

/ punctele 1-5, nemodificate /
6/ Wien, Tenderlgasse 9/18
/ punctele 7-8, nemodificate /
9/ Universität Czernowicz
/ punctele 10-11, nemodificate /

Verzeichnis...

Gegenstand... Name...	Eigenhändige	Wöchentliche...
12/ Völkerkunde von Österreich-Ungarn Dr. M. Haberlandt[17]		2
13/ Die mittelalterlichen		

[12] *Übersicht der Akademischer Behörden...*, an der K. K. Universität zu Wien für das Jahr 1908 - 1909, Wien, 1908, f. 49; profesor de filologie slavă şi de istorie veche /vezi *Übersicht*/; Öffentliche, *op. cit.*, p. 56.

[13] *Ibidem.*

[14] *Übersicht...*, p. 62; docent pentru istoria Europei orientale, în special a Rusiei şi Poloniei; *Öffentliche...*, p. 52.

[15] *Ibidem.*

[16] *Übersicht...*, p. 3, 50; decan şi profesor de istorie şi ştiinţe auxiliare.

[17] *Übersicht...*, p. 59; docent pentru etnografie generală; *Öffentliche...*, p. 51.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Privaturkunden 3
Prof. Dr. O. Redlich[18]
14/ Latein. Paleographie 5
Prof. Dr. E. v. Ottenthal[19]
15/ Übungen im Altkirchenslav. 1
Prof. Dr. Vondrák[20]

5/XI. 1908. Redlich[21]

16/
Liquidierung...
Kollegiengeld: 4,20 K.

K. K. Univ.-Quästur
6. XI. 1908, Wien

(*Ibidem*)

ANEXA B

I. Löbliches Dekanat !

Der ergenbenst Gefertigte bitte um Zulassung zu den strengen Prüfungen behufs Erlangung des philosophischen Doktorgrades aus der *allgemeinen* und *oesterreichischen Geschichte* in Verbindung mit physischer Geographie und legt bei:

a) Taufschein,
b) Maturitätszeugnis,
c) Absolutorium,
d) Curriculum vitae,
e) Dissertation.[22]

Wien, am 1. Februar 1909.

Johann Nistor
k. k. Realschulprofessor
IX. Tendlergasse 9/18.

Blg. a, b, u. c erhalten am 18/III 1909.
Dissertation erhalten am 26/III 1909.[23]

[pe verso:] Phil. Dekanat der k. k. Wiener Universität
Praes. 1/2 1909. Zahl 843
An das löbliche Dekanat der philosophischen Fakultät
der k. k. Universität in Wien.
Johann Nistor, k. k. Realschulprofessor, bittet um
Zulassung zu den stregen Prüfungen befasst Erlangung
des philosophischen Doktorgrades. / Mit 5. Beilagen /

---

[18] *Idem*, p. 51.
[19] *Übersicht...*, p. 52: profesor de istoria evului mediu şi ştiinţele auxiliare; *Öffentliche...*, p. 51.
[20] *Übersicht...*, p. 56: profesor de filologie slavă; *Öffentliche...*, p. 56.
[21] Universitätsarchiv Wien, *Rigorosenakt des Johann Nistor*, praes am. 1.II.1909, Zahl 843. Referenten: Jireček, Dopsch /Dosar de doctorat, cu numărul 2613, conţinând toate cele cinci piese documentare.
[22] Elemente componente ale actului sus-menţionat: certificatul de naştere, diploma de bacalaureat, cea de absolvire a Universităţii, autobiografia şi teza de doctorat.
[23] Astfel se explică faptul existenţei singulare a autobiografiei!

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

II *Curriculum vitae*[24]

Der ergebenst Gefertigte, geboren am 4. August 1876 zu Ober-Wikow in der Bukowina, besuchte vom September 1884 bis Juli 1886 die Volksschule in seinem Geburtsorte hierauf bis Juli 1889 in Radautz. Den Gymnasialstudien oblag er in der Zeit vom September 1889 bis Juni 1897 am K. K. Staatsgymnasium in Radautz und bestand daselbst nach Beendingung derselben am 23. Juni 1897 die Maturitätsprüfung. Im Oktober 1897 bezog er die K. K. Franz-Joseph Universität in Cernowitz,,wo er durch 8 Semester u. zw.[25] vom Oktober 1897 bis Juli 1899 und wieder, nach Ableistung des Praesenzdienstjahres im K. u. K. Heere als Einjährig Freiwilliger, vom Oktober 1900 bis Juli 1902, an der dortigen philosophischen Fakultät sich zumeist historisch-linguistichen und geographischen Studien widmete. Nach Beendigung der Universitätstudien unterzog er sich der Lehramtsprüfung und wurde von der K. K. Prüfungskommission für das Lehramt am Gymnasien und Realschulen in Cernowitz mit dem Prüfungszeugnisse vom 16. Juni 1903 Zl.[26] 81 für befähigt erklärt, Geschichte und Geographie als Hauptfächer mit deutscher und rumänischer Unterrichtssprache zu lehren.

Schon im Oktober des Jahres 1901 wurde er mit K. K. Landesschulrats-Erlas. Zl. 6939 zum Suppleanten am I. K. K. Staatsgymnasium in Czernowitz ernannt. Nach dreijähriger Suppleantendienstzeit erfolgte mit Ministerialerlass vom 30. August 1904 Zl. 29945 seine Ernennung zum wirklichen Gymnasiallehrer am gr. or. Obergymnasium in Suczawa. Mit der Allerhöchsten Entschliessung vom 23. Dezember 1904 wurde er zum K. u. K. Leutnant in der Reserve beim K. u. K. Festungs-Artillerie-Regiment Nr. 4 ernannt. Im Oktober 1906 wurde ihm mit K. K. Landesschulrats-Erlass Zl. 6827 nach erfolgter Bestätigung im lehramte der Titel: K. K. Professor zuerkannt. Mit Beginn des Schuljahres 1907/8 wurde ihm über eigenes Ansuchen mit Ministerial-Erlass vom 8. Juni 1907 Zl. 21711 eine Lehrstelle an der gr. or. Oberrealschule in Cernowitz verliehen, wo er noch tätig ist.

Mit Ministerial-Erslass vom 3. August 1908 Zl. 32226 wurde er für die Dauer des Schuljahres 1908/9 zu Studienzwecken beurlaubt[27]. Die Zeit des Urlaubes verbringt er in Wien, wo er als ordentlicher Hörer der philosophischen Fakultät der K. K. Universität eingeschrieben ist[28]. Als ausserordentliches Mitglied des Instituts für osterreichische Geschichte und als Mitglied des Seminars für osteuropäische Geschichte obliegt er zumeist dem Studium der oesterreichischen und osteuropäischen Geschichte[29]. Diesen Gebieten entnahm er auch die vorgelegte Dissertation. Die allgemeine Geschichte betreibt er mit besonderer Berücksichtigung der Geschichte Polens, Lithauen, der Moldau und Walachei und der Balkanländer. Kleine Aufsätze aus diesem Forschungsgebiete hat er in der von ihm redigierten Zeitschrift "Junimea Literara" veröffentlicht.

Wien, am 1. Febuar 1909

Johann Nistor
k. k. Professor.

III. Empfangsbestätigung.
Rigorosentax-Konto
Post-Nr.

---

[24] Vezi varianta ulterioară, mai extinsă, datată, Wien, 26 ianuarie 1911, în Universitätsarchiv Wien. *Personalblatt*, fila O18; şi în Astrid şi Dumitru Agache, *op. cit.*, p. 80 - 82.

[25] Prescurtare pentru "und zwar".

[26] Idem, pentru "Zahl".

[27] Vezi nota nr. 6.

[28] Universitätsarchiv Wien. *Matrikelbuch. Philosophen.* Winter-Semester 1908 - 1909, fără filă; rubricatura: W. S. 1908/9, Johann Nistor, Bukowina, Ober Wikow, Phil.

[29] Vezi nota nr. 27.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Herr Johann Nistor aus Ober-Wikow in der Bukowina hat an die Univesitäts-Quästur 40 K., schreibe vierzig Kronen als Taxe für die Begutachtung der Dissertation eingezahlt.

K. K. Univesitäts-Quästur
3. 2. in Wien
1909

IV. Dissertation des Cand. phil. Joh. Nistor

Der Realschulprofessor aus Czernowitz Joh. Nistor, ein Rumäne aus der Bukovina, legt eine handschriftliche Dissertation vor, betitelt *"Die moldauischen Ansprüche auf Pokutien"* (177 S. folio, mit einer Karte)[40].

Die Abhandlung betrift die Schicksale Pokutiens, des Grenzlandes von Galizien gegen die Bukovina, mit den Städten Kolomea und Sniatyn, im 14-16. Jahrundert. Es ist eine wenig beaechtete Partie der Geschichte, zuerst näher beleuchtet in *Iorga's* rumänischer Geschichte (1905)[41], teilweise berührt von *Korduba*, Die moldauisch-polnische Grenze gegen Pokutien zur Zeit Stephan des Grosse (klein russische), Lemberg 1906[42] und von *Ursu*, Die auswärtige Politik des Woiwoden der Moldau Peter Rareş, Berliner Dissertation 1907[43]. Bald nach der Gründung des Fürstentums der Moldau (Mitte des 14. Jahrhunderts) hat König Wladyslaw Jagello 1388 Pokutien für eine Geldanleihe den Moldauern als Pfand versprochen. In der Folge haben die moldauischen Fürsten Alexander der Gute und Stephan der Grosse (besonders nach den Sieg bei Kozmin 1497) Pokutien tatsächlich beherscht und im Lande moldauische Starosten, Zoll-und Salinenbeamte mit Besatzungstruppen gehalten. Stephans Sohn Bogdan III hat 1505 Pokutiens als Preis für eine misslungene polnische Heirat in übereilter Weise der Polen zurückerstattet. Es folgten Grenzkämpfe, Invasionen, Reklamationen und Verhandlungen über das strittige Gebiet bis 1572, wo die Moldau, bedrückt von der türkischen Oberherrschaft, alle Pläne auf eine Vergrösserung in Norden aufgeben musste.

Der Verfasser hat mit Benützung des ganzen Quellenmateriales und der neueren Literatur eine sehr fleissig und genisserhaft ausgeführte Detailarbeit geleifert, die gedruckt zu werden verdiehnt. Schwach ist seine Kenntnis der slav. Sprachen. Die Zussamenstellung des namens Pokutiens mit poln.[44] *pokucie* poenitentia, bannicia bei poln. Schriftstellern der altenen Zeit (S. 1.)[45] beruht auf dem trügerischen Gleidklang öhnliches Worte (cech.[46] pokuta Busse, vgl.[47] Miklosich Etym. Wdschz[48] unter *konta*). Der Name des Landes ist zusammengestellen mit russ.[49] Povol.je (Wolga), cech. Polabi (Labe, Elbe), serb.[50] Pomoravlje (Morava), Podunavlje (Dunar, Donau), Pomorje (die Marina, Maritima am Adriatischen Meere, vgl. Pommern), sämmtliche Landschaften an Flüssen, Seen und Meeren mit po(ad), wobei zu fragen ist, ob der Name *Kuty* (jetzt ein Dorf) nicht ursprünglich einer Fluss (dem Czeremosz) bezeichnete. Der polnische

---

[40] Vorgelegt in der Sitzung am 28. April 1909. Wien, 1910. 182 p.: 6 capitole, bibliografia şi un indice de nume şi localităţi.
[41] *Idem*, p. 168.
[42] *Ibidem*.
[43] *Idem*, p. 170.
[44] Prescurtare de la "slawische".
[45] Idem, de la "polnische".
[46] Vezi pagina primă din volumul apărut la Viena în 1910.
[47] Prescurtare de la "chechische".
[48] Idem, de la "vergleich".
[49] Idem, de la "Etymologisches Wortschatz".
[50] Idem, de la "russische".
[51] Idem, de la "serbiches".

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Historiker Dlugosz (Dlugosch) wird unsichtig Dlugocz (Dlugotsch) geschrieben. Der "blinde" Bogdan III war ganz nicht blind (79)[52], sondern hatte nur eine Wunde an einem Auge. "Alba Regalis" (92)[53] ist *Stuhlweissenburg*. Wertvoll sind die eingehenden geographischen und ethnographischen Episoden, sowie die Bemerkungen über den Handel von Lemberg mit der Moldau.

Die Dissertation genügt volsständig zur Zulassung zu den philosophischen Rigorosen.
Wien, am 9. Februar 1909.

Hofrat Prof. Dr. Jireček

Einverstaden Dopsch[54]

IV. Wien 13. Febr. 1909.

2613.[55]

Datum	Praes. am 1. Februar 1909 Z. 843
Namen	Johann Nistor
Alter, Heimat	geboren am 4. August 1976 zu Ober Wikow in der Bukowina
Gymnasium	Maturitätszeugnis des K. K. Gymnasium zu Radautz, vom 23. Juni 1897.
Universität	Vom Wintersemester 1897/8 bis Sommersemester 1902 mit Unterbrechung des Studienjahres 1899/1900 an der Universität Czernowitz inskribiert.
Abhadlung	"Die moldauischen Ansprüche auf Pokutien" Approbiert am 13. Februar 1909. Redlich[56]
Referenten	Hofrat Professor Dr. Jireček Professor Dr. Dopsch
Zweistündige Prüfung	Abgehalten am 10. März 1909 ausgezeichnet Jireček genügend Dopsch genügend Brückner[57] Einstimmig approbiert Redlich
Einstündige Prüfung	Abgehalten am 17. März 1909 Genügend Jodl[58] Genügend Stöhr[59] Einstimmig approbiert Redlich

Promoviert[60] *am 22. III. 1909.*

(Universitätsarchiv Wien, *Philosphen Rigorosen Protokoll.* Nr. 255 (1905 - 1909))

---

[52] Vezi pagina cu numărul 75 din cartea tipărită.
[53] *Idem*, p. 85.
[54] *Übersicht...*, p. 51: Alfons Dopsch, profesor de istorie universală şi a Austriei.
[55] Act redat în anexă-fotocopie de către Astrid şi Dumitru Agache, în *op. cit.*, p. 48-49.
[56] În calitate oficială de decan şi răspunzător, prin lege, de mersul examenelor de doctorat.
[57] *Überschrift...*, p. 53: Eduard Brückner, profesor de geografie.
[58] *Idem*, p. 49: Friedriech Jodl, profesor de filosofie.
[59] Idem, p. 56: Adolf Stöhr, profesor de filosofie.
[60] Data solemnă a acordării titlului ştiinţific de doctor în filosofie.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

V.

Löbliches Dekanat !

Der ergebenst Gefertigte bitte um die Ausfolgung seiner Dissertation betitelt " Die moldauischen Ansprüche auf Pokutien" behufs Drucklegung[51] derselben.

Geleichzeitig verpflichtet er sich nach dem Erscheinen derselben vier[52] Exemplare dem löblichen Dekanate vorzulegen.

Wien, am 23. März 1909.

Dr. Johann Nistor
k. k. Realschulprofessor

[pe verso:] Zahl 11-2 An das löbliche Dekanat der philosophischen Fakultät der Universität in Wien Dr. Johann Nistor k. k. Realschulprofessor bitte um die Ausfolgung seiner Dissertation behufs Drucklegung.Sehr hochwohlgeboren Herrn Hofrat Jireček, Herrn Professor Dopsch zur geföllingen Ausserung. Wien, am 23. März 1909. Der Dekan, Redlich. Gefertigter hat gegen die Ausfolgung der Diss. des Herrn Dr. Joh. *Nistor* behufs Drucklegung nichts einzuwenden. 26. III. 1909. Hofrat Prof. Jireček. Bewilligt, Redlich. 27. März 1909.

(Archiv der Universität Wien. *Rigorosenakten. Philosophischen Fakultät.* Nr. 2613)

[51] Conform regulamentului intern universitar în vigoare.

[52] Câte patru exemplare, obligatoriu de expediat pe seama decanatului Facultăţii de Filosofie a Universităţii vieneze.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

GHEORGHE I. FLORESCU

BASARABIA: O TEMĂ A ISTORIOGRAFIEI AMERICANE (1945 - 1995)* (II)

Cu ocuparea ei, în iunie 1940, în virtutea Pactului Ribbentrop-Molotov, Basarabia intra într-o altă lume, cu alte drepturi şi obligaţii şi cu legi care urmăreau anularea identităţii ei naţionale. Kremlinul "soluţionase" astfel, judecând totul din perspectivele sale imperialiste, gingaşa "problemă a Basarabiei", agitată peste tot timp de mai bine de două decenii. Basarabia însă a fost tratată ca un simplu *obiect*, ea nefiind întrebată de nimeni dacă accepta sau nu "soluţia" impusă de Stalin. Apoi, teritoriul în cauză şi populaţia care îl locuia ajunseseră o "problemă" în momentul în care ruşii şi-au propus să-şi extindă stăpânirea asupra acelei părţi a Moldovei situate între Nistru şi Prut. Or, acest pământ era unul românesc. "Problema" creată astfel, ca o diversiune rusească, nu putea fi rezolvată, unilateral desigur, tocmai de cei care o instrumentaseră. Sfidând orice drept şi toate organismele internaţionale ale vremii, U.R.S.S. şi-a însuşit Basarabia ca pe un pământ care i se cuvenea întrucât aşa râvnea ea. Procedând astfel, Moscova transforma din nou Basarabia într-o "gravă problemă". Conştiente de acest fapt, autorităţile comuniste ruseşti au iniţiat în 1940 şi l-au aplicat apoi, după 1944, un program de rusificare a Basarabiei, considerând că aceasta era singura cale de a demonstra că vechea "afacere" devenise caducă, inexistentă chiar, circumstanţă care ar fi condus, automat, la aneantizarea cauzelor care întreţineau "litigiul" provocat chiar de Kremlin.

Istoricii americani au sesizat cu promptitudine tertipul, care era de altfel foarte transparent, reacţionând în consecinţă. Desigur, nu imediat, din motivele amintite deja şi datorită stării de incertitudine care s-a menţinut un timp. Dar atunci când au intervenit, atitudinea lor a fost categorică şi la obiect. Aşa, bunăoară, în 1952, Roman Smal-Stocki publica un volum în care discuta tocmai "problema naţională" şi "imperialismul comunist rus"[101], două noţiuni care se

---

* Prima parte a acestui studiu a fost publicată în tomul XXXIII (1996) al "Anuarului"; numerotarea notelor se face în continuare.

[101] *The Nationality Problem of the Soviet Union and Russian Communist Imperialism*, Milwaukee, Wisconsin, Bruce Publishing Company.

Anuarul Institutului de Istorie "A. D. Xenopol", tom XXXIV, 1997, p. 355 - 364.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

respingeau reciproc, punând sub semnul întrebării legalitatea istorică şi trăinicia unui amalgam în care fuseseră încorporate atâtea teritorii străine, printre care se număra şi Basarabia. Aceleaşi realităţi erau reexaminate, patru ani mai târziu, dintr-o perspectivă generală, dar apelându-se mereu la exemple concrete, de către Frederick C. Barghorn[102]. În 1960, Roman Smal-Stocki revenea asupra unui subiect care îl interesa în mod deosebit, referindu-se la "naţiunile captive", adică la cele care nu aveau aspiraţii şi deci opţiuni comune cu entităţile slave[103].

Treptat, naţionalismul sovietic, de un tip anume - imperialisto-comunist -, a devenit o temă pe seama căreia s-a văzut contestat sistemul în sine[104]. La un moment dat s-a ajuns ca între naţionalismul comunist şi colonialism să fie pus semnul egalităţii, citându-se în acest context şi cazul Basarabiei[105]. Tot mai mulţi cercetători americani s-au arătat interesaţi de soarta numeroaselor "the Non-Russian Nationalities", încercând a prospecta viitorul U.R.S.S.[106]. La începutul deceniului opt, "the Soviet nationality problem" s-a transformat într-o complicată problemă a amalgamului naţional autointitulat U.R.S.S.[107], realitate evidenţiată şi de recensământul sovietic din 1970[108]. Cu timpul, criza pe care o traversa Uniunea Sovietică s-a agravat serios din cauza complicaţiilor rezultate din aplicarea unei politici naţionale unificatoare, subordonate raţionamentelor imperialo-ideologice[109]. Rusificarea, ca program naţional, realizată pe orice cale,

---

[102] *Soviet Russian Nationalism*, New York, Oxford University Press, 1956; vezi şi Boyd C. Shafer, *Nationalism: Mith and Reality*, New York, Harcourt, Brace, and Company, 1955.

[103] *The Captive Nations. The Nationalism of the Non-Russian Nations in the Soviet Union*, New York, Bookman Association, 1960.

[104] Cf. Fritz Ermarth, *The View from Moscow*, în "Radio Free Europe Research. USSR", July 6, 1965.

[105] Walter Kolarz, *Communism and Colonialism*, New York, St. Martin's Press, 1964, p. 154.

[106] Cf. Vernon V. Aspaturian, *The Non-Russian Nationalities*, în Allan Kassof; ed., *Prospect for Soviet Society*, New York, 1968; vezi şi Peter E. Sugar, Ivo J. Lederer, eds., *Nationalism in Eastern Europe*, Seattle, Washington, University of Washington Press, 1969 (Reeditată în 1971).

[107] Cf. E. Allworth, ed., *Soviet Nationality Problems*, New York, Columbia University Press, 1971. Vezi în special studiile: H. Kohn, *Soviet Communism and Nationalism: Three Stages of a Historical Development*, p. 43 - 71 şi Zbigniew K. Brezinski, *Political Implications of Soviet Nationality Problems*, p. 72 - 82.

[108] Theodore Shabad, *Soviet 1970 Census*, în "The New York Times", April 17, 1971. Vezi şi G.D. Simmonds, ed., *The USSR and Eastern Europe in the Era of Brezhnew and Kosygin*, Detroit, University of Detroit Press, 1977.

[109] J.R. Azrael, ed., *Soviet Nationality Policies and Practicies*, New York, Praeger Publishers, 1978. Pentru situaţia din Basarabia vezi studiile: J. Pool, *Soviet Language Planning: Goals, Results, Options*, p. 223 - 249; B.D. Silver, *Language Policy and the Linguistic Russification of Soviet Nationalities*, p. 250 - 306. Vezi, de asemenea, V. Belinsky, *The Concept of the Soviet People and Its Implications for Soviet Nationality Policy*, în "Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the US", Volume XIV, Nos. 37 - 38, 1978 - 1980, p. 87 - 133.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

a determinat crearea unei stări de fapt potrivnice Moscovei, revigorând aspiraţiile naţionale ale entităţilor etnice neslave[110].

Aşa cum s-a putut vedea din cele câteva titluri citate, istoriografia americană nu a ezitat să comenteze şi să respingă încercările U.R.S.S. de a deznaţionaliza forţat populaţiile care nu aveau nimic comun cu ruşii[111]. Ca în nici o altă parte a lumii, specialişti dintre cei mai reprezentativi, proveniţi din domenii complementare - ştiinţe politice, sociologie, lingvistică, statistică, etnografie, etnologie etc. -, s-au angajat în demontarea unui sistem artificial, creat şi menţinut prin forţa armelor, pentru a-i releva limitele şi anormalitatea. Deşi lucrările şi studiile menţionate au abordat "fenomenul sovietic" în întregul lui, autorii au apelat nu o dată la particularităţile spaţiului basarabean, relevându-le ca pe nişte argumente ce contraveneau politicii naţionaliste a Kremlinului. La sfârşitul deceniului al şaselea, atunci când viabilitatea U.R.S.S. a început să se confrunte cu simptomele unui inexorabil eşec, cercetătorii americani nu au întârziat să evidenţieze naţionalismul antisovietic din Basarabia[112]. Tot mai mulţi studioşi americani au "redescoperit" că Basarabia era altceva decât un spaţiu rusesc, identificând limba moldovenească - o "creaţie" a "ştiinţei" ruseşti - cu limba română[113]. Treptat, după 1964 îndeosebi, România a încercat să evite tutela autoritară a Moscovei, aducând în discuţie problema teritorială, deci şi cea a Basarabiei[114]. O asemenea "îndrăzneală" nu a trecut fără urmări la Chişinău. Istoricii americani nu au întârziat să consemneze "disidenţa" Bucureştilor[115], care nu putea fi separată de "problema Basarabiei". În

---

[110] Cf. E. Allworth, ed., *Ethnic Russia in the USSR. The Dilemma of Dominance*, New York, Pergamon Press, 1980; Michael Bruchis, *The USSR Language and Realities. Nations, Leaders, and Scholars*, East European Monographs, Boulder, Colorado, Distributed by Columbia University Press, New York, 1988.

[111] L. Hajda, M. Beissinger, John M. Olin, eds., *The Nationalities Factor in Soviet Politics and Society*, Critical Issues Series, Boulder, Colorado, Westview Press, 1990. A se consulta îndeosebi: B. A. Anderson, B. D. Silver, *Some Factors in the Linguistic and Ethnic Russification of Soviet Nationalities: Is Everyone Becoming Russian ?*, p. 95 - 130; D. R. Spechler, *Russian Nationalism and Soviet Politics*, p. 281 - 304; M. Beissinger, L. Hajda, *Nationalism and Reform in Soviet Politics*, p. 305 - 322. Vezi şi Charles King, *Post-Soviet Moldova: A Borderland in Transition*, *passim*.

[112] Vezi Fritz Ermarth, *Anti-Soviet Nationalism in Moldavia*, în "Radio Free Europe Research. USSR", April 18, 1960.

[113] Walter Kolarz, *op. cit.*, p. 154.

[114] Max Frankel, *Romania Borrows from Soviet Line to Further Her Independence*, în "The New York Times", December 19, 1964 (International Edition, December 21, 1964). Vezi comentariile lui Stephen Fischer-Galaţi, în *Twentieth Century Rumania*, p. 177 - 178; idem, *The Moldavian Soviet Republic in Soviet Domestic and Foreign Policy*, în R. Szporluk, ed., *The Influence of East Europe and the Soviet West on the USSR*, New York, Praeger Publishers, 1965, p. 246 - 248; Barbara Jelavich, *History of the Balkans*, Volume 2, p. 376.

[115] David Floyd, *Rumania-Russia's Dissident Ally*, New York, Washington, Praeger Publishers, 1965.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

consecinţă, ei au abandonat convenţionalismul obişnuit, iniţiind unele investigaţii care au surprins, prin dezvăluirile lor, nu numai lumea ştiinţifică, dar şi pe cea politică. În 1965 s-a ajuns să se vorbească, şi nu oricum, ci în docte studii monografice, despre genocidul practicat de Uniunea Sovietică prin deportările în masă ale românilor din Basarabia[116]. Fritz Ermarth, printre alţii, revenea în actualitate cu o serie de dezvăluiri din sfera vieţii interne a Basarabiei, evitate până atunci, insistând chiar asupra antirusismului populaţiei ce locuia între Prut şi Nistru[117], provocat de politica naţională a Moscovei. Aceste precizări erau însoţite de cele mai multe ori de sublinierea potrivit căreia, din punct de vedere lingvistic, dar nu numai, "moldovenii" sunt identici cu românii[118]. În consecinţă, mai ales după contestaţiile formulate de Bucureşti, în "problema Basarabiei", dar şi a sentimentelor antiruseşti afişate de populaţia acestei regiuni, unii istorici şi scriitori din R.S.S. Moldova, dar care nu erau români, au început, aşa cum remarca Barbara Jelavich, să avanseze ideea unei naţionalităţi moldovene, cu o limbă şi o istorie distincte de România[119]. Prin deformări succesive şi ignoranţă, conchidea cercetătoarea americană, în conştiinţa publică a fost inculcată ideea existenţei unei naţionalităţi moldoveneşti, dar, chiar şi aşa, adăuga ea, "chestiunea moldovenească a rămas o sursă de controverse"[120]. O abordare detaliată a existenţei acestei pretinse naţionalităţi a întreprins-o Robert R. King, care a demonstrat că limba şi poporul moldovenesc sunt nişte invenţii, cu pretenţii ştiinţifice, imaginate de Moscova, pentru a-şi justifica ocuparea Basarabiei[121].

În faţa unui program de escamotare a adevărului istoric, vis-à-vis de Basarabia, conceput şi aplicat de istoriografia rusească şi cea promoscovită de la Chişinău, istoricii americani au reacţionat aşa cum era de aşteptat. Ladis K. D. Kristof, consecvent unor mai vechi demersuri, readucea în discuţie, în 1974, "colonialismul rusesc şi Basarabia", insistând asupra confruntărilor din domeniul culturii[122]. Peter Osnos proceda la fel, abordând disputa din alt punct

---

[116] *Russian Genocidal Policies. Mass Deportation of Roumanians from Bessarabia*, Detroit, Michigan, 1965.

[117] *Quiet Celebrations in Soviet Moldavia*, în "Radio Free Europe Research. Communist Area. USSR", July 6, 1966, p. 1-5; *Bodyul Again Attacks Anti-Russian Feeling in Moldavia*, în idem, March 17, 1967, p. 1-5; *A Note on Personnel Changes in Moldavia*, în *Ibidem*.

[118] Vernon V. Aspaturian, *op. cit.*, p. 154.

[119] *Op. cit.*, p. 376 - 377.

[120] *Ibidem*.

[121] *Minorities under Communism*, p. 97-108, 229 - 241. Vezi şi W. Feldman, *The Theoretical Basis for the Definition of Moldavian Nationality*, în "The Soviet West", p. 46 - 59; Nicholas Dima, *Moldavians or Romanians ?*, în *Ibidem*, p. 31 - 45; J. Eyal, *Moldavians*, în G. Smith, ed., *The Nationalities Question in the Soviet Union*, London, Longman, 1991, p. 123 - 141.

[122] *Russian Colonialism and Bessarabia: A Confrontation of Cultures*, în "Nationalities Paper", Volume II, No. 2, Autumn, 1977, p. 1 - 20.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de vedere[123], iar P. Moore îşi axa intervenţia pe tema relaţiilor româno-basarabene[124]. Tuturor acestor demersuri, pertinente şi venite la timp, li s-a alăturat apoi volumul publicat de American Romanian Academy of Arts and Sciences, sub îngrijirea Mariei Manoliu-Manea. De fapt, în paginile acestui op au fost reluate şi reexaminate principalele aspecte ale "problemei Basarabiei" la acea dată. Constantin Corduneanu, de pildă, a întreprins o doctă incursiune în chestiunea politicii de rusificare a Basarabiei şi a nordului Bucovinei, plecând de la consideraţii de ordin statistic[125]. Tragedia deportărilor este subiectul intervenţiei lui Viorel Florescu[126]. Nicholas Timiras a optat pentru reexaminarea unor observaţii relevate de limba vorbită în Basarabia, demonstrând inexistenţa unui idiom moldovenesc[127]. Concluziile sale sunt întărite de Kenneth H. Rogers, care vine cu unele subtile nuanţări[128]. În fine, fără a aminti toate contribuţiile, care erau, realmente, necesare, volumul, în totul, exprimă atitudinea istoriografiei americane faţă de situaţia la zi a "dosarului chestiunii Basarabiei". O reactualizare a aceleiaşi teme a întreprins, la scurt timp, Michael Bruchis, despre a cărui întreprindere s-au rostit, printre alţii, apreciativ desigur, Randolph L. Braham şi George F. Jewsbury[129]. În 1989, J. Eyal semna un comentariu intitulat *Soviet Moldavia*[130], cu care continua, bineînţeles, un demers mai vechi. Un an după aceea, R. Solchanyk încerca şi el să identifice şi deci să releve ce se ascundea dincolo de integrarea imperială, adică rusificarea forţată, şi lupta pentru supravieţuirea naţională a Ucrainei, Belorusiei şi a Moldovei[131]. Aplecându-se asupra celor trei spaţii, diferite din varii puncte de vedere, el recunoştea că Moldova ridica cele mai multe semne de întrebare, deoarece non-slavismul ei se constituia într-o dificultate esenţială, poate într-o imposibilitate

---

[123] *Romanians Irritate Soviets by Claim of Ties to Moldavia*, în "The Washington Post", July 18, 1976, p. A 15.

[124] *Romanian - Moldavian SSR Relations*, în "Radio Free Europe Research. Background Report Romania", No. 160, July 13, 1978, p. 1-7.

[125] *Statistical Consideration on the Policy of Russification in Bessarabia and Northern Bukovina*, p. 71 - 89.

[126] *The Tragedy of the Population of Bessarabia: The Deportations*, p. 130 - 133.

[127] *The Idiom of Bessarabia and Its Latinity and Identity with the Romanian Language*, p. 143 - 166.

[128] *Moldavian, Romanian, and the Question of a National Language*, p. 167 - 174. Vezi şi Martha Neag, *A Brief History of Education in the Russo-Romanian Border Area*, p. 199 - 204.

[129] *Nations-Nationalities-People: A Study of the Nationalities Policy of the Communist Party in Soviet Moldavia*, East European Monographs, Boulder, Colorado, Distributed by Columbia University, New York, 1984. Vezi recenzia lui Randolph L. Braham in "American Historical Review", No. 3, 1986, p. 710, şi cea a lui George F. Jewsbury în "Canadian Slavonic Papers", Volume XXVIII, No. 2, 1986, p. 211 - 212.

[130] "Radio Liberty. Report on the USSR", I, No. 8, 1989, p. 25 - 29. Vezi şi V. Socor, *Politics of the Language Question*, în idem, No. 36, p. 33 - 36.

[131] *Ukraine, Belorussia, and Moldavia: Imperial Integration, Russification, and the Struggle for National Survival*, în L. Hajda, M. Beissinger, John M. Olin, *op. cit.*, p. 175 - 203.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de asimilare forţată şi deci de anulare a identităţii fireşti. O discuţie specifică, rezervată numai Moldovei sovietice, întreprindea W. Crowther[132], în 1991, atunci când dispăruseră toate sau aproape toate barierele ideologice care grevaseră istoriografia practicată în diferite spaţii ştiinţifice.

Noua deschidere investigaţională, singura în măsură să stimuleze şi deci să determine renunţarea la clişeele transformate în obsesii, a făcut ca "problema Basarabiei" să fie altfel privită şi deci tratată. Elucidarea ei presupunea numaidecât eliminarea oricăror grile sau fixaţii politico-ideologice şi reîntoarcerea la tot ceea ce s-a realizat valoros în acest domeniu, la documentul încă necunoscut ori cel interpretat într-o manieră partizană. Numai aşa se vor putea învedera concluziile fireşti, rezultate cercetării, care să argumenteze caducitatea "deciziilor politice" de altădată, ce trebuiau confirmate de cei plătiţi pentru aceasta. O demonstraţie a unei asemenea opinii o reprezintă examinarea încheiată în 1992 de Charles E. King[133]. Spre deosebire de întreprinderile anterioare, articliere ori monografice, tânărul istoric american a abordat în studiul său, al cărui caracter exhaustiv este subînţeles, globalitatea direcţiilor ce se cer a fi explorate pentru elucidările de care vorbim de atâta vreme. O realizare asemănătoare este şi impresionantul studiu monografic definitivat de exigentul Wim P. van Meurs[134], care, după un sondaj întru totul exemplar, conchide că, dintotdeauna, "conceptul de popor moldovean, ca naţiune de sine stătătoare,distinctă de naţiunea română vecină, a fost o invenţie străină"[135]. Kurt W. Treptow, la rândul său, comentând acelaşi subiect, observa că "românii care locuiesc pământul dintre râurile Prut şi Nistru, cunoscut ca Basarabia, au fost supuşi o sută de ani încercării de rusificare, înainte ca, la mijlocul primului război mondial, colapsul Imperiului rus să fi creat condiţiile care au permis acestei părţi a Moldovei să se unească cu România"[136]. În termeni asemănători discută subiectul şi Keith Hitchins, remarcând efectele negative - deznaţionalizarea, compoziţia populaţiei, centralizarea, rusificarea, educaţia, cultura - ale stăpânirii ruseşti asupra Basarabiei[137].

Deocamdată, nu s-a scris, din cauza timpului scurt şi a dificultăţilor explicabile şi inerente, prea mult, după 1989, despre Basarabia, care continuă să se înfăţişeze cercetătorilor proveniţi din diverse arii de specializare - istorie, lingvistică, sociologie, antropologie, politologie, drept internaţional, psihologie etc. - tot ca o "problemă". Dar, în mod sigur, ceea ce se va scrie în viitor va fi

---

[132] *The Politics of Ethno-National Mobilization: Nationalism and Reform in Soviet Moldavia*, în "Russian Review", Volume L, No. 2, p. 183 - 202

[133] *Linguistics, Politics and Ethnicity in the Moldavian Soviet Socialist Republic*, Master's Thesis, Oxford University, 1992.

[134] *Op. cit.*

[135] *Ibidem*, p. 110.

[136] *Introducere*, p. 5.

[137] *Op. cit.*, p. 240 - 249.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

altceva decât ceea ce s-a scris înainte. Realizările de ultimă oră, atâtea câte sunt, îndreptăţesc o asemenea speranţă, cu atât mai mult cu cât nădejdea noastră îi priveşte pe studioşii americani.

Nu putem încheia un asemenea excurs, limitat, din nefericire, ca informare şi aprecieri de ansamblu, fără a aminti şi încercările istoriografice americane care au avut în vedere evoluţia generală a Moldovei dintre Prut şi Nistru după 1989. Mai întâi se cuvine să precizăm că după această dată, sau mai exact după 1990, situaţia de ansamblu a acestui spaţiu nu s-a modificat în bine, adică vechilor întrebări nu li s-a găsit un răspuns elucidant sau măcar plauzibil. Dimpotrivă, cele mai multe dintre datele "problemei" de odinioară s-au complicat ori denaturat, creându-se o atmosferă de dezorientare şi degradare. Era şi de aşteptat ca în asemenea circumstanţe să apară simptomele şi apoi formele de manifestare ale unor noi complicaţii, generatoare de întrebări. Basarabia continuă a rămâne o "problemă" şi de aceea specialiştii care s-au ocupat de istoria ei o tratează ca atare.

Încă din 1989, B. Nahaylo, bunăoară, ca şi mulţi alţii, desigur, au sesizat "fermentul naţional" ce devenise evident printre "moldoveni", adică românismul lor[138], încercând a identifica astfel direcţia în care va evolua Basarabia. Unele discuţii au avut în vedere proclamarea limbii oficiale în R.S.S. Moldova[139], în paralel cu evidenţierea acţiunilor de condamnare, de către România, a anexării Basarabiei şi a nordului Bucovinei de către Moscova[140]. Nicholas Dima, fidel sieşi, se pronunţa, în 1991, cu competenţă şi responsabilitate, asupra schimbărilor etno-demografice din Basarabia[141]. Alte aspecte evidenţiate de noile realităţi transprutene au fost abordate apoi de S. Crown şi C. Cavanauggh, trecându-se astfel la examinarea complicaţiilor de ultimă oră, de natură politică şi etnică, provocate de Kremlin[142]. Fără a întreprinde un studiu special, dar cunoscând problema şi urmărind-o cu ochii unui american, Kurt W. Treptow considera nu demult că, printre altele, "crearea Moldovei, ca stat independent, este un rezultat semnificativ al dezintegrării Imperiului Sovietic. Existenţa însăşi a acestui stat este o consecinţa a moştenirii lăsate de dominaţia comunistă în Europa estică"[143]. Charles King, "unul dintre puţinii cercetători din Vest

---

[138] *National Ferment in Moldavia*, în "Radio Liberty. Research Bulletin", 1, No. 32, p. 1 - 10.

[139] Cf. V. Socor, *Moldavian Proclaimed Official Language in the Moldavian S.S.R.*, în "Radio Liberty. Report on the USSR", 1, No. 38, 1989, p. 13 - 15.

[140] Idem, *Annexation of Bessarabia and Northern Bukovina Condemned by Romania*, în "Radio Liberty. Report on the USSR", 3, No. 29, 1991, p. 23 - 27.

[141] *Recent Ethno-Demographic Changes in Soviet Moldavia*, în "East European Quarterly", Volume XXV, No. 2, Summer 1991.

[142] S. Crown, *Russian Moderates Walk a Tightrope on Moldova*, în "Radio Free Europe / Radio Liberty. Research Report", 1, No.20, 1992, p. 9 - 12; C. Cavanauggh, *Conflict in Moldova: The Gagauz Factor*, în "Radio Free Europe / Radio Liberty. Research Report", 1, No. 32, 1992, p. 11 - 17.

[143] *Op. cit.*, p. 3.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

preocupat de Moldova postsovietică", s-a apropiat treptat, dar temeinic, de Basarabia[144], înainte de a publica studiul, citat deja, intitulat: *Post-Soviet Moldova: A Borderland in Transition*. În prezent el este, aşa cum apreciază cunoscătorii, printre puţinii specialişti, alături de Wim P. van Meurs, ai Moldovei postsovietice. Recunoscând că după declaraţia de independenţă din 27 august 1991, Republica Moldova s-a confruntat, ca şi celelalte republici sovietice, cu un grav declin economic, cu o complicată dezordine politică, cu permanente discordii interetnice şi raporturi incerte cu Federaţia Rusă, Charles King remarca situaţia deosebită a acestei regiuni, care nu poate face abstracţie de România, "fosta sa patrie mamă"[145]. Pentru a sonda dedesubturile stării de tranziţie, el face mai întâi o incursiune în istoria Basarabiei, întrebându-se "cine sunt moldovenii ?", pentru a vorbi apoi de "identitatea moldovenească şi panromânism", despre evoluţia "separatismului moldovenesc" în timpul dominaţiei sovietice etc. Radiografia pe care o face după aceea Moldovei actuale este una dintre primele încercări de acest gen[146], autorul dovedindu-se a fi un bun cunoscător al temei şi un fin analist al unor realităţi complexe şi în general deconcertante.

Încumentându-ne să scriem despre Basarabia, ca temă a istoriografiei americane din ultima jumătate de secol, am acceptat, deliberat desigur, unele riscuri şi îndeosebi consecinţele lor, care nu sunt puţine şi nesemnificative. În primul rând, am ştiut că o asemenea întreprindere presupune depăşirea unor dificultăţi care privesc informarea şi accesul la lucrările ori studiile avute în vedere. Este foarte riscant pentru cineva, chiar şi pentru un cercetător american, să afirme că a identificat toate realizările istoriografice care ar putea face obiectul unui demers ca acela de faţă. O inventariere riguroasă a tuturor titlurilor ce se cer a fi avute în vedere nu este imposibilă, dar este greu de înfăptuit. De aceea, ştim că încercarea noastră este una parţială, chiar dacă intenţia care ne-a călăuzit în permanenţă a fost exhaustivitatea. O altă dificultate rezidă în faptul că orice tentativă a cuiva de a schiţa o privire de ansamblu asupra modalităţii de proiectare a unui subiect într-o anumită istoriografie pretinde cunoaşterea subiectului respectiv şi a istoriografiei în cauză. Altfel, totul se reduce la un inventar ori o listă de lucrări, care spun ceva, prin ele însele, dar nu şi *cât* sau *cum* spun. Şi mai ales ce *nu* spun, sugerându-se astfel eventuale direcţii ori teme ale viitoarelor investigaţii.

Încercarea de faţă, cu limitele pe care le recunoaştem, este un început, care, chiar şi în această formă, învederează câteva posibile concluzii. Astfel, putem conchide că Basarabia, cu problemele ei specifice, dar privită mai ales ea

---

[144] Cf. *Moldova with a Russian Face*, în "Foreign Policy", Winter 1994 - 1995. Vezi, mai ales, *Linguistics, Politics and Ethnicity in the Moldavia Soviet Socialist Republic*.

[145] *Moldova with a Russian Face*., p. 1.

[146] *Ibidem*, p. 3 - 13.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

însăşi ca o "problemă", s-a constituit într-un subiect destul de prezent în istoriografia americană. La început, abordarea acestei teme era suscitată de raţionamente de ordin politico-ideologic. U.R.S.S., care se pretindea deţinătoarea tuturor adevărurilor, ocupase un teritoriu ce nu-i aparţinea, susţinând totuşi, cu argumente fanteziste şi "concluzii" proprii ocupantului, că Basarabia era şi a fost un teritoriu rusesc, chiar dacă nu făcuse niciodată parte din vechea arie slavă sau slavizată. Deranjaţi şi chiar suprinşi de un asemenea truc caracteristic istoriografiei marxiste, studioşii de dincolo de Atlantic au reacţionat, la început mai timid, iar după aceea pe un ton de categorică respingere. Aşa s-a ajuns la scrierea cărţilor, a studiilor şi a articolelor menţionate. De cele mai multe ori însă, totul a plecat de la raţionamente de ordin ştiinţific.

Însumând cea ce au scris studioşii americani despre Basarabia, între 1945 şi 1995, putem afirma, cu îndreptăţire, că în nici un alt spaţiu istoriografic nu s-a realizat, probabil, ceva asemănător, ca diversitate tematică şi comprehensiune interpretativă, dar şi ca titluri şi număr de pagini. O atare afirmaţie, absolut justificată, este o recunoaştere şi o gratitudine, deopotrivă. Însă, avansând aceste aprecieri, nu putem eluda faptul că din bibliografia istoriografiei americane lipseşte o *Istorie a Basarabiei*, care să nu se rezume la ipostaza ei de permanentă "problemă", ce nu poate fi soluţionată şi deci înţeleasă decât numai într-o abordare monografică. Ceea ce s-a scris până la această dată rămâne un bun câştigat, iar fiecare titlu şi-a avut rostul lui, la timpul potrivit, azi intrând în sfera istoriografiei. Acum însă, când Basarabia poate fi abstrasă din sfera "disputelor" politico-ideologice, un cercetător american ar putea scrie o istorie totală, justificată numai de raţiuni ştiinţifice.

Cândva - azi e prea devreme -, cineva ar putea încerca să treacă în revistă subiectele cele mai des discutate, pentru a stabili dacă s-a procedat aşa din raţiuni ştiinţifice, conjuncturale ori dintr-o combinaţie motivaţională de moment. Ar fi interesant de ştiut cine sunt autorii care au scris despre Basarabia, care este ascendenţa lor şi ce i-a determinat să se ocupe de chestiuni care, în aparenţă, nu i-ar interesa în mod direct. Nu cumva mulţi nu au scris întâmplător ori dezinteresat despre Basarabia? Şi dacă răspunsul ar fi afirmativ, ce explicaţii au justificat asemenea circumstanţe? În sfârşit, aşa cum am mai afirmat, cele mai multe dintre studiile consacrate Basarabiei nu depăsesc un anumit stadiu al sondajului istoriografic, astfel încât multe demonstraţii nu au fost duse până la capăt. De aceea, valorificându-se realizările dobândite până la această oră, nu ar fi foarte greu ca *Istoria* de care vorbeam să devină curând o realitate.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

BESSARABIA: A THEME OF AMERICAN HISTORIOGRAPHY (1945 - 1995)

(Summary)

Bessarabia, a Romanian territory, turned into a "problem" or a "case" when the Czarist Empire began to think of it like a possible "object" of its annexation tendencies. In the first years of the nineteenth century, the independence of Moldavia became an equation that raised many problems, and Russia speculated the international circumstances to succed in annexing, in 1812, the region situated between the Pruth and Dniester Rivers, in other words Bessarabia. But, in 1918, Bessarabia decided to join Romania. By virtue of the secret pact signed in Moscow, on August 23, 1939, with Germany, Kremlin occupied again Bessarabia, in June, 1940. After a short time, between June, 1941 and the spring of 1944, when this land belonged again to Romania, Russian armies reincorporated this territory into the Soviet Union, as a Soviet Socialist Republic. Only on August 27, 1991,the so-called Bessarabia declared its independence, but without the southern region, which remained part of Ukraine.

This article presents the impact of the "Bessarabian question" on American historiography, in the years 1945-1995, when the scholars explored that topic in connection with Romanian and Russian history, the relations between both these countries, and the history of Bessarabia, a Romanian land transformed into a Russian region or a Soviet Republic. Gheorghe I. Florescu takes into consideration monographs of Bessarabia, chapters dedicated to this province in some books, and of course articles published in various journals, signed by American historians. This historiographic survey is not only a general presentation, but also a thematic discussion about the past and present of Bessarabia and the Republic of Moldova, about the "Moldavian nation and language", etc.

The conclusion of the article is that American historiography laid emphasis on the general situation of Bessarabia in 1945-1995, and pointed out the most significant aspects of that evolution.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

GH. PUNGĂ

CONSIDERAŢII PRIVITOARE LA CETATEA CHILIA NOUĂ

După cum se cunoaşte, diverse categorii de izvoare, emanând de la oameni politici sau de arme, de la cărturari sau negustori, au relevat importanţa Chiliei, care, alături de Cetatea Albă, însemna "poarta creştinătăţii"[1], "cheia a toată Ţara Moldovei, a Ungariei şi a ţării de la Dunăre (Muntenia - n. ns.)"[2] sau "lacătul acelui ţinut"[3]. Ulterior, numeroşi cercetători au surprins în sintagme la fel de frumoase şi reale rolul acestui oraş-port: "cheia Dunării şi a Mării Negre"[4] sau "plămânii Moldovei"[5]. Acesta a fost şi motivul pentru care istoricii, începând cu A. D. Xenopol[6] şi N. Iorga[7] şi până la contemporanii noştri, au adus importante contribuţii documentare şi de interpretare privitoare la evoluţia fortificaţiei dunărene. Din nefericire, problema identificării în teren a celor două Chilii a rămas la fel de controversată şi astăzi.

Primul care a atras atenţia asupra unor posibile inadvertenţe a fost marele cărturar al veacului XVII, Miron Costin: "Aflu pomenitu cetatea Chilii, carii o scrie în v leat 6973 (1465) că au luat-o Ştefan vodă cel Bun de la turci, ş-apoi la v let 6987 (1479) iunie 22 dzăli că în cestu anu au început Ştefan vodă a o zidi cetatea Chilii şi au şi săvârşit-o într-acelaş an. Dar mă mir cum încape acestu

---

[1] I. Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare*, vol. II, Bucureşti, 1913, p. 343 - 351.

[2] N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei şi Cetăţii Albe*, Bucureşti, 1899, p. 158. Această epistolă scrisă "sub Chilia" nu poate fi din 2 august 1484, zi în care sultanul se afla la Cetatea Albă, ci de la 22 august 1484, când Baiazid al II-lea este atestat în preajma cetăţii pentru care emitea regulamentele privitoare la regimul vămii şi al pescuitului din zona braţului Chilia (v. Nicoară Beldiceanu, *Kilia et Cetatea Albă a travers les documents ottomans*, extras din REI, nr. 2, 1968, p. 215 - 262).

[3] Această sintagmă aparţine cronicarului contemporan cu evenimentele, Tursun bei *(Cronici turceşti privind Ţările Române. Extrase*, vol. I, întocmit de Mihail Guboglu şi Mustafa Mehmet, Bucureşti, 1966, p. 78). Pentru însemnătatea strategică a Chiliei, vezi şi A. Antalffy, *Două documente din Biblioteca Egipteană de la Cairo despre cucerirea Chiliei şi a Cetăţii Albe în 1484*, în RI, nr. 1- 4, 1943, p. 38.

[4] Vasile Pârvan, *Studii de istorie medievală şi modernă*, ediţie îngrijită de Lucian Năstase, *Cuvânt înainte* şi *Studiu introductiv* de Al. Zub, Bucureşti, 1990, p. 139.

[5] I. Ursu, *Ştefan cel Mare şi turcii*, Bucureşti, 1914, p. 59.

[6] *Istoria Românilor din Dacia Traiană*, Ediţia a IV-a, vol. II, Bucureşti, 1986, passim.

[7] N. Iorga, *op. cit.*, passim.

Anuarul Institutului de Istorie "A. D. Xenopol", tom XXXIV, 1997, p. 365 - 384.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lucru, că întâiu scrie că au răscumpărat-o de la turci, închinată de nevoie, ş-apoi să o zidească, cum va fi acel lucru ? Aşi dzice că acel zidit de dzice, să o fi tocmit (reparat - n. ns.). Dar la v let 6973 (1465) păn la v let 6987 (1479), 14 ani sântu. Citeşte gheografiile ceste de curându şi vei afla la Historiile Ţarigradului, de oşti împrotiva turcilor, le-au dat zălog Crâmul şi aceasta parte de loc, unghiul Mării Negre, cu scălile (porturile - n. ns.) lui, unde este acmu Bugeacul. Şi atunci ianovedzii au făcutu Chilia pe Dunăre şi Chiefé (Caffa - n. ns.), care ieste pre malul mării în Crâmu"[8].

Pe unul din manuscrisele lucrării *De neamul moldovenilor* de la începutul secolului XVIII, în dreptul acestei fraze apare o interpolaţie marginală, care se vrea un răspuns la întrebarea cronicarului: "Altă cetăţuie mai mică, spun să fi făcut Ştefan vodă cel Bun deosăbi de cetatea cea mica a Chilii, Chilia Nouă îi zic acmu mapele (hărţile - n. ns.), în malul Dunării despre amiazăzi, fiind cea veche despre Crivăţ"[9]. Aflată la răsărit de prima, fortificaţia cea veche trebuia să fi fost identificată cu aşezarea de la gura braţului omonim, care, în cunoscuta hartă a lui Dimitrie Cantemir, apare cu numele "Kilia olim Lycostomum". Aproximativ în acelaşi timp, şi autorul *Cronicii paralele a Ţării Româneşti şi a Moldovei* îşi exprima îndoiala în legătură cu faptul că Ştefan cel Mare ar fi reuşit să construiască o altă cetate într-un timp atât de scurt: "Anul 6986 (1478) scrie Ureche vor<nicul> că într-acest an au început Ştefan vodă a zidi cetatea Chiliei şi o au săvârşit-o într-acestaş an, iulie 16, care lucru nu să poate crede, într-un an să o isprăvască, ce s-au adaos vreo cetăţue mai mică către cetatea ce-a mare, cum am înţăles de o samă de boiari de ţară, ales den Panaiote ce au fost vel post<elnic>, sau au dires şi au întărit cetatea Chiliei, simţind Ştefan vodă de cugetele păgânilor asupra acelor cetăţi, trăgându-o şi altă pândză - că acmu luase Cetatea Alba Mehmet (sic!), cum s-au pomenit - sau niscai tunuri, adăugând dânsele pândzăle, baştele, şanturile, întărindu-le"[10]. Aşa cum ne informează I. Neculce, "vel postelnicul Panaiote" a fost un bun cunoscător al sistemului de fortificaţii al Moldovei; el nu este altul decât grecul Panaiotachi Morona, care, la 1674, din porunca Porţii, a participat la demantelarea unor cetăţi moldoveneşti: "Trimis-au Dumitraşco-vodă (Cantacuzino) pe Panaitachi uşerul Morona c-un ag(ă) turcu, pentru să strâce cetăţile şi cu alţii boiari"[11]. Din

[8] *Din neamul moldovenilor, din ce ţară au ieşit strămoşii lor*, în *Opere*, Bucureşti, 1958, p. 266.
[9] *Ibidem*, p. 415.
[10] Axinte Uricariul, *Cronica paralelă a Ţării Româneşti şi Moldovei*, Bucureşti, 1993, p. 74; acest pasaj a fost invocat şi de P.P. Panaitescu atunci când, pentru prima dată a presupus că fortificaţia continentală era anterioară anului 1479 (vezi, *Mircea cel Bătrân*, Bucureşti, 1944, p. 302). Cum era şi firesc, N. Costin a preluat şi el această informaţie (vezi, *Scrieri*, vol. I, Chişinău, 1990, p. 152).
[11] Ion Neculce, *Opere*, Ediţie critică şi studiu introductiv de Gabriel Ştrempel, Bucureşti, 1982, p. 244. Pentru biografia acestui boier, vezi N. Stoicescu, *Dicţionar al marilor dregători din Ţara Românească şi Moldova. Sec. XIV-XVII*, Bucureşti, 1971, p. 418 - 419.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

aceste cauze, dar poate şi din altele, fortificaţiile de la Dunăre au avut de suferit: după declaraţia unui călător străin din ultimul deceniu al secolului XVII[12], cele două Chilii "erau cetăţi proaste"; prima, în care rezida şi aga, se afla în Moldova, iar în cea de-a doua fortificaţie se găsea un corp de oaste condus de un subaltern al acestuia.

Cercetările mai vechi sau mai noi au depistat şi alte izvoare care atestă existenţa acestor dublete toponimice încă din secolul XV. Istoricii au întâmpinat însă mari dificultăţi atunci când s-a pus problema identificării lor. După N. Iorga[13], "Chilia Veche" şi "Chilia Nouă" existau încă din vremea lui Ştefan cel Mare, dar, la 1465, domnul Moldovei ocupase cetatea din insulă, deci, "cea veche", pe care "o ruină el la cucerire". La 1479, "de frica atacului turcesc, Ştefan începu a întări Chilia, făcând, anume, zid nu în jurul vechiului Licostomo, părăsit de câtva timp şi ruinat, cum se vede, ci în jurul oraşului ce se formase în faţă, pe malul moldovean al Dunării, Chilia Nouă".

Acest "scenariu" propus de marele istoric încă de la sfârşitul veacului trecut, în care Chilia era confundată cu Licostomo, s-a bucurat de un anumit credit din partea celor mai mulţi cercetători. Şi aceasta pentru că, în timp ce cărturarii Evului Mediu românesc se îndoiau de posibilitatea construirii de către Ştefan cel Mare a unei fortificaţii în numai trei săptămâni, urmaşii acestora din veacul XX au acceptat această informaţie, uneori fără prea mult spirit critic, preluată din cronistica slavonă[14].

Deşi şi P. P. Panaitescu a confundat Licostomo cu Chilia, el este primul istoric care a atras atenţia că, în secolul XV, fortificaţia cu acest nume nu se putea afla pe o insulă din Delta Dunării, deoarece acolo malul este jos şi inundabil şi încojurat de mlaştini. Mai mult decât atât, istoricul menţiona că, neavând nici un fel de legături terestre, portul de acolo era fără debuşeu, în timp ce Chilia Nouă, era situată pe un loc în care se reunesc toate canalele aflate în preajma braţului omonim, pe un promontoriu care păstrează ruinele unei cetăţi cu ziduri groase sub formă de trapez, zonă legată de importantele drumuri comerciale care, trecând prin Ţara Moldovei, se îndreptau spre "părţile tătărăşti", Polonia şi Ungaria. În concluzie, apreciatul cercetător arăta: "... la Chilia Nouă era Licostomo şi acolo au stăpânit întâi genovezii, apoi Mircea (cel Bătrân) şi în urmă Ştefan cel Mare, marele domn al Moldovei, a apărat cetatea cea veche, n-a clădit una nouă în alt loc, [...]. Împotriva ipotezei noastre ar fi numai ştirea italiană din cronica lui Francesco Longo, care spune că după luarea

[12] *Călători străini despre Ţările române*, vol. VII, Bucureşti, 1980, volum îngrijit de Maria Holban, M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru şi Paul Cernovodeanu, p. 569.

[13] N. Iorga, *op. cit.*, p. 53 - 54 şi 153.

[14] Vezi *Cronicile slavo-române din sec. XV - XVI*, publicate de Ion Bogdan, ediţie revăzută de P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1959, p. 18.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Licostomului, la 1484, Baiazid al II-lea a pus pe locuitori «să refacă Licostomul vechi, aşezat pe un ostrov al Dunării»"[15].

Constantin C. Giurescu[16] a respins însă ipoteza "cetăţii unice", arătând că vechea fortificaţie bizantină şi apoi genoveză trebuie să se fi aflat în deltă. Aşa s-ar explica şi calificativele de *vechi* şi *nou*, primul desemnând întotdeauna o aşezare anterioară celeilalte, localnicii, ştiind că "pe grindul din Deltă a fost prima aşezare, cea mai veche, i-au zis Chilia Veche, iar celeilalte de pe ţărmul stâng, basarabean, unde o cetate a fost ridicată abia în 1479, de către Ştefan cel Mare, i-au dat numele corespunzător". Pentru a respinge opinia lui P. P. Panaitescu conform căreia fortificaţia cea mai puternică se afla, încă înainte de 1465, pe malul stâng al Dunării, se aducea în discuţie un pasaj din *Cronica moldo-germană*: "În luna ianuarie, în ziua 23, într-o joi (anul 1465), la miezul nopţii, atunci a venit Ştefan voievod asupra Chiliei, cu bună pace dinspre toate părţile şi vineri dimineaţa a lovit cu bombardele şi a dat asalt toată ziua la poarta castelului şi l-a cucerit cu mare luptă. Acolo a stat el trei zile şi atunci s-au supus şi cei din târg cu totul". Dacă oraşul - arată Constantin C. Giurescu -, aşezarea principală, ar fi fost pe malul stâng, basarabean, cum s-a afirmat, atunci pasajul din cronică devine inexplicabil: Ştefan ar fi trebuit să ocupe întâi oraşul şi apoi cetatea, nu invers, cum citim în cronică". Consideraţiile următoare ale istoricului resping în mod categoric punctul de vedere al lui P. P. Panaitescu: "Câtă vreme cetatea a fost stăpânită de bizantini şi genovezi - puteri maritime, dipunând de flote puternice -, aşezarea ei într-o insulă a Deltei constituia un avantaj. Când însă ea a ajuns, în 1465, în posesia Moldovei lui Ştefan cel Mare, putere continentală, formând o extremitatea a ei spre miazăzi, a constituit un dezavantaj. De aceea se hotărăşte Ştefan să ridice *o nouă cetate*, pe malul stâng, în faţa celei vechi, folosindu-se probabil de materialul acesteia. Faptul s-a petrecut în 1479, într-un răstimp foarte scurt, în timpul verii, la construcţie participând, potrivit cronicii «opt sute de zidari şi şaptesprezece mii de ajutoare». Cu zidirea noii cetăţi de pe malul stâng s-a dat o lovitură puternică *aşezării de pe insulă; ea a început să decadă, transformându-se acum ea într-o* anexă a celei din faţă -, invers de cum fusese până atunci".

Argumentele marelui nostru istoric au fost acceptate de cei mai mulţi cercetători. Astfel, după ce Octavian Iliescu a localizat vechiul Licostomo pe un grind situat în dreapta braţului Chilia din apropierea actualei aşezări Periprava[17], într-un studiu publicat cu mai bine de un deceniu în urmă[18], a încercat să

---

[15] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p.297 - 305; vezi şi idem, *Legăturile moldo-polone în secolul al XV-lea şi problema Chiliei*, în RdI, III, Bucureşti, 1958, p. 58.

[16] *Târguri sau oraşe şi cetăţi moldovene*, Bucureşti, 1967, p. 205 - 213.

[17] Octavian Iliescu, *Localizarea vechiului Licostomo*, în "Studii", nr. 3, 1972, p. 435 - 462.

[18] Idem, *Contribuţii numismatice la localizarea Chiliei bizantine*, în SCIVA, nr. 2, 1978, p. 203 - 213. Vezi şi recentul studiu *De nouveaux sur Kilia et Licostomo*, în RRH, nr. 1 - 2, 1994, p. 159 - 167.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

identifice şi Chilia bizantină. Preluând concluziile unor cercetări anterioare, domnia sa a propus cu această ocazie următoarea succesiune a evenimentelor:

1. În urma declinului flotei imperiale bizantine şi a abandonării vechilor poziţii din Delta Dunării, la mijlocul veacului XIV, Chilia şi Licostomo au trecut sub administraţie genoveză.

2. Chilia a ajuns sub administraţia domnilor munteni, la 1368-1372, iar Licostomo în intervalul 1392-1403.

3. La începutul secolului XV, în faţa Chiliei insulare, pe malul stâng al braţului omonim, începea să se dezvolte o nouă aşezare, Chilia continentală.

4. La 1465, Ştefan cel Mare a cucerit Chilia insulară, pe care a demantelat-o în 1479, ca şi pe cea de la Licostomo, construind cu aceste materiale Chilia Nouă; numai aşa s-ar putea explica cum într-un timp aşa de scurt, aproximativ trei săptămâni, moldovenii au reuşit să ridice din temelie o nouă cetate.

5. La 1484, flota otomană cucereşte Chilia Nouă, vechiul centru pierzându-şi între timp existenţa, fiind uitat pentru mult timp. Tradiţia locală ar fi impus numele de Chilia Veche actualei aşezări insulare abia în secolul XIX, în amintirea vechii fortificaţii fondată de bizantini în secolul X.

Într-un amplu şi documentat studiu[19], Anca Ghiaţă a adus noi şi importante precizări privitoare la identificarea celor două fortificaţii omonime. Se arată, astfel că, până la 1479, izvoarele fac referire la Chilia Veche, care era situată în Deltă, iar între 1479 şi 1484, la Chilia Nouă, aflată pe malul stâng al Dunării. Expresia "spre părţile tătăreşti" atestată în intitulaţia lui Mircea cel Bătrân, coincidea cu nordul Deltei Dunării, teritoriu care ar fi fost cedat de Alexandru cel Bun Munteniei. La 1448, Petru al II-lea a cedat Chilia Veche lui Iancu de

---

[19] Anca Ghiaţă, *Condiţiile instaurării dominaţiei otomane în Dobrogea, în Studii istorice sud-est europene*, vol. I, Culegere îngrijită de Eugen Stănescu, Bucureşti, 1974, p. 43 - 126. De aceeaşi autoare, vezi şi *Aspecte ale organizării politice în Dobrogea medievală (secolele XIII - XV)*, în RdI, nr. 10, 1981, p. 1863 - 1897. Trebuie să arătăm însă că hinterlandul Chiliei a cuprins întotdeauna şi teritorii aflate în stânga braţului Chilia. Plecând de la documentul din 26 august 1449, prin care Alexandru al II-lea reîntărea mănăstiri Moldoviţa o danie făcută în anul 1445, care se referea la o jumătate din lacul Covurlui şi Talpug, cu vama din peşte, Anca Ghiaţă a considerat că acum hinterlandul cetăţii se întindea doar în dreapta braţului Chilia, fiind format din aşa-numita Deltă peucină. Din hotarnica făcută în vremea lui Ştefan cel Mare, la 1486, aflăm însă că "hotarul Chiliei, când o ţinea Ungaria", se învecina spre nord şi est cu lacurile Chitai şi Cătlăbuga, mergând până la Vadul Iezilor, identic, probabil cu vadul de la Ismail. Aproximativ acelaşi a fost hotarul "... când o stăpânea Ţara Românească", adică între anii 1439 - 1446 (Cf. Ştefan Andreescu, *Une ville disputée: Kilia pendant la première du XVe siècle*, în RRH, nr. 3, 1985, p. 217 - 230.

Aşadar, teritoriile de la răsărit de Cătlăbuga, incluzând probabil jumătate din lacurile Talpug şi Covurlui, au aparţinut Ţării Moldovei chiar şi atunci când Chilia cu hinterlandul ei se aflau sub stăpânire străină (Tahsin Gemil, *Quelques observations concernant la conclusion de la paix entre la Moldavie et l'Empire ottoman (1486)*, în RRH, nr. 3, 1983, p. 225 - 238; *Documente turceşti privind istoria României*, vol. I, întocmit de Mustafa A. Mehmed, Bucureşti, 1976, p. 10 - 11, nr. 9).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Hunedoara, dar fără hinterlandul din stânga fluviului, care ar fi rămas în stăpânirea Moldovei. Considerând că o cetate nu putea fi construită într-o lună de zile, Anca Ghiaţă presupunea că anul 1479, menţionat în letopiseţe, marchează terminarea acestei construcţii, care ar fi început încă din 1476.

Cercetările istoricului Şerban Papacostea au relevat, între altele, că, la 1465, Ştefan a ocupat mai întâi cetatea din insulă şi apoi oraşul Chilia[20], la 1479, domnul luând doar "... măsuri grabnice de consolidare a fortificaţiilor Cetăţii Albe şi ale Chiliei continentale, după ce ordonase distrugerea celor de la Licostomo, de teamă că cetatea ar putea să cadă în mâna turcilor ... "[21]. Un punct de vedere apropiat de cel al lui P. P. Panaitescu aparţine lui Virgil Ciocâltan, care, printr-o cercetare atentă a izvoarelor, a înlăturat unele inadvertenţe strecurate în studiile privitoare la istoria medievală a gurilor Dunării. În urmă cu 15 ani, cercetătorul remarca: "Cu titlul provizoriu, suntem înclinaţi să credem că, la începutul secolului XV şi, probabil, încă în secolul precedent, documentele se referă la Chilia Nouă". Între argumente, se atrăgea atenţia asupra proiectului din ianuarie 1418 al lui Sigismund de Luxembrug care viza construirea unei şosele militare ce urma să lege Germania şi Ungaria de Caffa prin Chilia, care nici într-un caz nu putea fi fortificaţia din insulă[22].

În sfârşit, între numeroasele studii consacrate Chiliei, ţinem să atragem atenţia asupra pertinentelor observaţii făcute de Ştefan Andreescu într-o notă publicată relativ recent: încă din prima jumătate a secolului XV au existat în zonă două aşezări purtând acest nume; în intervalul 1439-1446, Chilia insulară, care până atunci aparţinuse Moldovei, s-a aflat în stăpânirea Ţării Româneşti; profitând de situaţia dificilă în care s-a aflat Ştefan cel Mare, în vara anului 1475, regele Ungariei ar fi dispus cedarea fortificaţiei din Deltă Munteniei; în consecinţă, domnul moldovean a demolat sistemul defensiv din insulă, construind, la 1479, Chilia continentală[23].

---

[20] Şerban Papacostea, *La fin de domination génoise à Licostomo*, în AIIAI, t. XXII/1, 1985, p. 35 - 36.

[21] Idem, *Relaţiile internaţionale ale Moldovei în vremea lui Ştefan cel Mare*, în RdI, nr. 5 - 6, 1982, p. 625.

[22] Virgil Ciocâltan, *Chilia în primul sfert al veacului al XV-lea*, în RdI, nr. 11, p. 2095, n. 15. De altfel, apreciatul medievist a demonstrat, credem, că sintagma "spre părţile tătăreşti", atestată în intitulaţia lui Mircea cel Bătrân, indica cursul inferior al Siretului şi nu nordul Deltei Dunării (idem, *"Către părţile tătăreşti" cu titlul voievodal al lui Mircea cel Bătrân*, în AIIAI, t. XXIV/2, 1986, p. 349 - 355); idem, *Competiţia pentru controlul Dunării inferioare (1412 - 1420)*, I-II, în RdI, nr. 10 - 11, 1982, p. 1090 - 1100 şi 1191 - 1203.

[23] Ştefan Andreescu, *op. cit.*, p. 217 - 230. Primul care a presupus existenţa a două aşezări omonime, la 1412, a fost N. Iorga: "Poate nu e prea îndrăzneţ să se presupună existenţa încă la această dată a două Chilii: cea din deltă fiind încă a lui Mircea, iar cealaltă aparţinând moldovenilor" (*op. cit.*, p. 77). Pentru bogata bibliografie consacrată Chiliei, vezi N. Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al localităţilor şi monumentelor medievale din Moldova*, Bucureşti, 1974, sub *voce*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Să fi cucerit, într-adevăr, Ştefan cel Mare cetatea din insulă şi după aceea oraşul propriu-zis? Un răspuns la această întrebare îl găsim în cea mai bună variantă a analelor slavone, aşa-numitul *Letopiseţ de la Bistriţa*: "În anul 1465 luna ianuarie 23, joi la miezul nopţii, a intrat Ştefan voievod în Chilia şi a împresurat cetatea şi a petrecut aici joia cu pace, iar vineri dimineaţa au lovit şi au început să bată cetatea Chiliei. Şi aşa au bătut toată ziua şi s-au luptat până seara. Iar sâmbătă s-a predat cetatea şi a intrat Ştefan voievod în cetate, cu voia lui Dumnezeu. *Şi a rămas acolo trei zile, veselindu-se şi lăudând pe Dumnezeu şi împăciuind pe oamenii din cetate. Şi le-a pus acolo pe Isaia şi pe Bihtea parcălabi şi i-a învăţat să apere cetatea de limbile necrednicioase*" (subl. ns.). O relatare identică a evenimentelor se regăseşte şi în variantele *Putna I* şi *Putna II*[24]. De altfel, era firesc ca în acele zile de iarnă, moldovenii să fi ocupat mai întâi oraşul, unde se puteau adăposti, şi apoi să fi asediat cetatea. Şi aceasta cu atât mai mult cu cât o aşezare, fie ea şi de tip urban, poate fi cucerită mai uşor decât o fortificaţie.

Pe de altă parte, aşa cum s-a observat deja, în *Cronica moldo-germană* s-au strecurat inadvertenţe, sărindu-se expresii întregi şi copiindu-se mecanic multe forme greşite[25]. Astfel, în loc să arate că, după căderea fortificaţiei, Ştefan a rămas acolo trei zile "împăciund pe oamenii din cetate", cum se menţionează în *Letopiseţul de la Bistriţa*, s-a transcris: "acolo a şezut el trei zile şi atunci s-au supus cei din târg cu totul". Or, aşa cum reiese din variantele *Putna I* şi *Putna II*, marele voievod a rezidat în cetatea cucerită trei zile, perioadă în care i-a "îmblânzit şi liniştit" pe locuitorii ei. De asemenea, Grigore Ureche, Nicolae Costin şi Axinte Uricariul ştiau că moldovenii au ocupat mai întâi oraşul şi au înconjurat cetatea, pe care au cucerit-o la 26 ianuarie 1465. În consecinţă, acest "argument", care a fost acceptat de majoritatea istoricilor, trebuie să cadă. De altfel, nici nu ar fi fost logic ca abilul strateg care a fost Ştefan să lupte cu atâta tenacitate pentru ocuparea unei puternice fortificaţii ca apoi să dispună distrugerea ei. Pentru a contracara concurenţa cetăţii din insulă, ar fi fost mult mai simplu ca, încă din primii ani de domnie, să construiască un bastion pe malul stâng al braţului Chilia. Până la cucerirea cetăţii de către turci, documentele interne îi atestă pe parcălabii de Chilia (şi nu ai Chiliei Noi!): în decembrie 1465, Isaia şi Bucium, ultimul fiind înlocuit cu Buhtea în vara anului următor[26].

După cum se cunoaşte, marea biruinţă de la Vaslui a permis menţinerea gurilor Dunării sub controlul lui Ştefan cel Mare. La 20 iunie 1475, voievodul

---

[24] *Cronicele slavo-române din sec. XV-XVI*, p. 16, 49 şi 62.

[25] I. C. Chiţimia, *Probleme de bază ale literaturii române vechi*, Bucureşti, 1972, p. 43 - 45.

[26] DRH, A, vol. II, întocmit de Leon Şimanschi, Georgeta Ignat şi Dumitru Agache, Bucureşti, 1976, nr. 129, 138 şi 140. În mod firesc, în intervalul 1479 - 1484, uricele trebuiau să menţioneze pârcălabii Chiliei Noi.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

scria însă regelui Ungariei în legătură cu căderea Caffei, informându-l, totodată, că turcii intenţionează să vină, pe apă şi pe uscat "[...] cu o flotă puternică, cu mari întăriturі de bombarde [...] ca să pună stăpânire pe Cetatea Albă şi Chilia"[27]. Apreciatul cărturar care a fost Dlugosz, nota şi el că sultanul era pe cale să-l ierte pe voievodul moldav pentru înfrângerea de la Vaslui, dacă acesta "[...] ar vrea să-i dea tributul din trecut şi cel viitor, apoi Chilia, care ţinea de principatul Ţării Româneşti"[28]. Informaţia este confirmată de un raport expediat din Pera, la 23 mai 1476, în care se arăta ca sosise solul sultanului "... trimis de domnul (Moldovei) pentru a-i cere cetatea Chilia, prizonierii turci, un fiu al acestuia ca ostatec şi haraciul pe ultimii trei ani [...]. Care lucruri domnul Moldovei, adică Ştefan, pentru nimic n-a vrut să le accepte"[29]. Un slujitor de-al lui Vlad Ţepeş scria, în august 1476, că tătarii şi turcii au asediat fără succes Cetatea Albă, au atacat şi Chilia "... şi nu s-a făcut nici un fel de împresurare contra vreunuia din acele <<locuri>> şi după câte se zvonea [...] turcul spera că dacă l-ar învinge (pe Ştefan) ar dobândi acele locuri fără trudă"[30]. Peste puţin timp, în mai 1477, cu ocazia soliei sale la Veneţia, Ţamblac arăta că "... turcul va veni vara aceasta iarăşi asupra mea, pentru acele două ţinuturi, al Chiliei şi al Cetăţii Albe, care le sunt foarte supărătoare [...]. Luminăţia Voastră trebuie să aibă în vedere - adăuga solul -, că aceste două ţinuturi sunt Moldova toată şi că Moldova cu aceste două ţinuturi este un zid pentru Ungaria şi pentru Polonia. Afară de aceasta, eu zic şi mai mult, că dacă aceste două cetăţi vor fi păstrate, va fi cu putinţă ca turcii să piardă şi Caffa şi Chersonesul ..."[31]. După cum se poate constata, chiar la 10 ani după cucerirea ei, Chilia era nu numai un important punct strategic, dar şi o fortificaţie care a reuşit să reziste unor puternice asedii turco-tătare. În aceste condiţii, în mod firesc, se impune o întrebare: de ce vizionarul domn Ştefan cel Mare a dispus distrugerea unei cetăţi încercate în atâtea atacuri şi ar fi construit alta - în numai trei săptămâni ! -, în vara anului 1479 ?

După opinia noastră, un asemenea eveniment n-a avut loc, fiind vorba doar de o interpretare forţată a izvoarelor. *Altfel spus, unii istorici au acordat* prea mare credit cronografiei slavone moldoveneşti, după care, "la 22 iunie

---

[27] *Războieni. Cinci sute de ani de la campania din 1476*. Monografie şi culegere de texte, red. coordonator Manole Neagoe, Bucureşti, 1977, p. 139. În vara acelui an, la Chilia a acostat şi corabia care aducea pe copii orăşenilor din Caffa (Ştefan Andreescu, *Cu privire la ultima fază a raporturilor dintre Moldova şi Genova*, în AIIAI, t. XIX, 1982, p. 202 - 217).

[28] *Războieni...*, p. 243.

[29] *Ibidem*, p. 176.

[30] *Ibidem*, p. 184. Pentru atacurile turceşti executate în acest an asupra porturilor moldoveneşti, vezi N. Iorga, *Acte şi fragmente cu privire la istoria românilor*, vol. III, Bucureşti, 1897, p. 55 - 57. Este foarte probabil că odată cu refacerea Cetăţii Albe (vezi, I. Bogdan, *Inscripţiile...*, loc. cit.) Ştefan să fi întărit şi Chilia: un italian aflat la Buda scria că turcii au asediat "una bastia che faceva al dicto Valache au el Danubie" (N. Iorga, *op. cit.*, p. 57).

[31] *Războieni...*, p. 232.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1479, a început să se zidească Chilia şi s-a sfârşit în acelaşi an iulie 16". Uneori, această informaţie a fost coroborată cu ştirile colportate de aşa-zisele anale veneţiene ale lui Ştefano Magno, care, după ce menţionează atacul asupra Caffei şi Cetăţii Albe din anul 1475, arată: "Per un altra lettera, dose che fo al Chilii: crede vuol dir Licostoma: el qual luogo trovo ruvinado, pero Valaachi l'havea ruvinado, acciò non havesse in quelli intendimento, com'in Caffa"[32]. Deci, la 1475, Ştefan cel Mare a poruncit să fie distrusă nu Chilia, ci o fortificaţie aflată în Deltă, care, dacă ar fi căzut în mâinile turcilor, ar fi reprezentat un mare pericol pentru cealaltă cetate[33].

Cronica veneţiană a lui Francesco Longo conţine şi alte informaţii în legătură cu bastioanele care controlau gurile Dunării în a doua jumătate a secolului XV. Astfel, după ce menţionează căderea Cetăţii Albe, se notează: "Poi andó impresa de Licostano, et l'hebbe in cinque giorni; no mandò alcun di quel luogo a Constantinopoli, mai i messe tutti a refar Licostano vechio, situà sopra un scogio nel Danubie. El signor Turco e intrà in persona in la terra, un di de Venere; e, fatta la orazion, usci fuora, e lassò ordene chè'l fosse fortificà, e se parti per Adrianopoli [...]. El signor Turco hà al presente in mar 90 vele; et le manda nel paese di Licostano, per fabricar un castelo e serar el passo a Polachi de andar in Valachia ..."[34].

Pentru înţelegerea acestui pasaj sunt necesare unele explicaţii: după cum se poate observa, autorul considera că, mai întâi, a fost cucerită Cetatea Albă şi apoi Chilia; locuitorii din ultima cetate nu au fost ucişi sau deportaţi în număr mare, cum s-a întâmplat cu cei din Cetatea Albă, ci au fost folosiţi la ridicarea unei noi fortificaţii într-un ostrov al Dunării, probabil cea demantelată de Ştefan cel Mare, la 1475; sultanul a intrat în cetate într-o vineri, zi sfântă la musulmani, cu mari onoruri, dispunând refacerea Chiliei continentale, pentru a împiedica trecerea polonilor în Ţara Românească.

Şi izvoarele osmane consemnează că, la 1484, turcii "... au căzut cu noroc asupra Chiliei şi, făcând luptă mare, au împresurat-o de pe uscat şi de pe mare"[35]. De asemenea, se confirmă documentar şi reparaţiile iniţiate de sultan la această cetate, în care, după cucerire, se aflau 396 oşteni, în frunte cu opt comandanţi, între care şi trei capudani. În acelaşi timp, a fost refăcută şi cetatea din insulă, astfel că gurile Dunării au fost ştrangulate de "cleştele otoman"[36]. Trebuie reţinut, totuşi, că deşi Înalta Poartă dispunea de o flotă relativ puternică, prin poziţia sa strategică, Chilia continentală a avut un rol mult mai important decât cetatea din insulă. Trecând prin Moldova lui Vasile Lupu, italianul

---

[32] N. Iorga, *op. cit.*, p. 89.

[33] Cf. Ştefan Andreescu, *Une ville disputée...*, p. 217 - 230.

[34] N. Iorga, *op. cit.*, p. 85.

[35] *Cronici turceşti privind Ţările române*, vol. I, p. 96, 98, 130 şi 328.

[36] N. Beldiceanu, *op. cit.*, p. 219 - 221.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Niccolo Barsi arăta că "acest oraş este aşezat pe malul Dunării, care este numit de turci Dunà, şi se găseşte la o depărtare de şase mile de Marea Neagră. Este încins cu ziduri groase, cu turnuri mari şi puternice şi înconjurat <cu apă>. La Dunăre, se află o fortăreaţă sau un castel, cum vrem să-l numim, care domină partea dinspre mare cu tot întinsul câmpiei"[37]. La 1659 şi bulgarul Filip Stanislavov vedea în Chilia Nouă "o cetate foarte puternică a turcilor în Ţara tătărască din Europa, <care> a fost clădită, după cum se spune, de genovezi..."[38]. La mijlocul secolului XVII, francezul Guillaume Levasseur de Beauplan arăta că aici "este, de asemenea, un oraş turcesc, care este înconjurat în întregime cu ziduri de apărare, cu contraescarpă cu tot", iar "de partea cealaltă <a Dunării> se află Chilia Veche, unde se mai văd încă unele ruine"[39].

O descriere a acestor locuri, cu informaţii precise şi, uneori, chiar surprinzătoare, ne-a lăsat Evlia Celebi[40]. După ce prezintă legenda zidirii Chiliei, autorul arată că "în cele din urmă, în anul 1484, ea a fost cucerită de la ghiarul din Moldova, prin înţelegere, de către Baiazid Veli în persoană". La mai bine de un veac şi jumătate de la acest eveniment, fortificaţia arăta astfel: "Aceasta este o cetate de nepreţuit, zidită din piatră şi din trei etaje şi aşezată la vărsarea Dunării în Marea Neagră. Ea are aceeaşi formă ca cetăţile Ismail şi Cetatea Albă. Are un aspect plăcut, fiind aşezată pe un loc drept şi jos. În jurul ei se află câmpii cu verdeaţă, grădini şi vii. Zidurile dinspre miazăzi ale cetăţii sunt bătute de valurile Dunării; ele au o lungime de o mie de paşi, iar zidurile dinspre uscat au o lungime de două mii de paşi mari, ceea ce înseamnă că, de jur împrejur, sunt trei mii de paşi în cap. În parte dinspre uscat se află trei rânduri de ziduri, iar spre Dunăre sunt două rânduri de ziduri, fără şanţ". Dând şi detalii despre "cetatea mare", Evlia Celebi prezintă şi "cetatea interioară"; aflată "... în partea de răsărit a cetăţii mari, în colţul de pe malul Dunării şi la capătul cetăţii exterioare, era "mică şi frumoasă", în formă pătrată, având, de jur împrejur, cinci sute de paşi", fiind prevăzută şi cu o poartă mică ce se dechidea spre cetatea cea mare şi două rânduri de şanţuri adânci. Cunoscutul călător turc *aflase şi faptul că "în această cetate este o regulă bună, rămasă din timpul lui* Baiazid Veli, şi anume: cetatea aceasta fiind cucerită într-o zi de vineri, în fiecare vineri, de dimineaţa, se pun în vârful turnurilor steagurile şi se cântă cântece de rugă. Totodată, printr-o salvă de tun împărătesc, se anunţă populaţiei că e zi de vineri". Ultima ştire confirmă informaţia existentă *în Analele*

[37] *Călători străini despre Ţările române*, vol. V, p. 84.

[38] *Ibidem*, p. 618. La mijlocul secolului XVII, un alt călător străin vedea la Chilia "o cetate de piatră foarte puternică cu turnuri dese, <unde> nu este loc pentru a se purta luptă pe uscat: este aşezată pe un loc şes, jos, apa din Dunăre este chiar până la ziduri şi când se revarsă cetatea este înconjurată de ape din trei părţi. Iar pe o parte este un târg, dinspre partea rusească" (*Ibidem*, p. 411).

[39] *Ibidem*, vol. VII, p. 516.

[40] *Ibidem*, vol. VI, p. 441 - 446.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

veneţiene, menţionată mai sus. Cronicele interne arată însă că "în anul 1484 au venit turcii asupra cetăţii Chiliei şi cu ei în ajutor, acel blestemat călugăr, Vlad voievod şi cu muntenii şi au luat-o, iulie 14, miercuri, sub Ivaşco pârcălab şi Maxim". La prima vedere, s-ar putea deduce că izvoarele externe au mutat în mod special data căderii Chiliei la 16 iulie, zi care marca începutul erei musulmane. Aşa, însă, cum a remarcat reputatul turcolog Nicoară Beldiceanu, în timp ce orientaliştii transpun datele erei musulmane în cea creştină luând drept punct de plecare ziua de 16 iulie 622, cancelaria Porţii socotea începutul la 15 iulie 622[11]. Aşadar, cetatea a căzut la 14 iulie, cum se menţionează în izvoarele narative interne, dar sultanul a intrat în Chilia în ziua următoare. Din fericire, o schiţă a acestor locuri, executată de Matracci în secolul XVI, păstrează şi imaginea vechii fortificaţii ştefaniene; acest plan redă aproape cu fidelitate descrierea făcută de Evlia Celebi în secolul XVII: spre apus se observă oraşul fără ziduri, iar în continuarea acestuia, spre răsărit, se află cetatea cea mare cu un debarcader şi în colţul sud-estic al acesteia, de formă patrulateră, se vede vechea fortificaţie a lui Ştefan cel Mare[12].

Să revenim însă la anul 1479, când, aşa cum arată izvoarele narative, între 22 iunie şi 16 iulie, 800 de zidari şi 17 000 de ajutoare ar fi construit o nouă cetate pe malul stâng al Dunării. După opinia noastră, datele privitoare la începutul şi terminarea acestei fortificaţii pot fi reale, trebuind însă amendată doar expresia "a început să se zidească", care ar putea fi înlocuită cu sintagma "a început să se refacă". În acest context, să amintim că, la 1421, când Moldova lui Alexandru cel Bun se aştepta la un nou atac turcesc, Cetatea Albă a fost refăcută în aproximativ o lună de zile, la lucrări participând 12 000 de oameni şi 4 000 de care[13]. Interesant este faptul că Guillebert de Lannoy, de la care avem această informaţie, deşi se afla în localitate, afirmă că atunci s-ar fi construit o nouă cetate. De altfel, este de presupus faptul că, după numeroasele atacuri executate asupra porturilor dunărene, fortificaţiile acestora erau refăcute periodic. Aşa s-a întâmplat, de pildă, cu cetatea de la limanul Nistrului, unde, la 1476, s-a zidit o nouă poartă[14]. Ştefan cel Mare nu a rămas pasiv la aceste ameninţări, luând

---

[11] Nicoară Beldiceanu - Nădejde, *Ştiri otomane privind Moldova ponto-dunăreană (1486 - 1520)*, în AIIAI, t. XXIX, 1992, p. 87 şi 94. Acest documentat studiu al regretatului istoric român conţine informaţii inedite privitoare la situaţia administrativă, demografică şi economică a regiunii. Între altele, aflăm că, în momentul anexării cetăţii, "Dunărea se împarte la Chilia în şase braţe", stăpânii acestora fiind români şi unguri.

[12] Idem, *La Moldavie ottomane à la fin du XV-e siècle*, în REI, nr. 2, 1969, p. 249, planşa nr. XVIII (v. Anexa 1).

[13] N. Iorga, *op. cit.*, p. 83.

[14] Ion Bogdan, *Inscripţiile de la Cetatea Albă şi stăpânirea Moldovei asupra ei*, în AARMSI, Seria a II-a, t. XXX, 1907 - 1908, p. 315 - 318. După cucerirea Constantinopolului, când solii sultanului au fost trimişi "în Caffa şi pretutindeni în Marea Neagră", pentru a cere tribut, cum ne informează o scrisoare expediată din Pera, la 23 iunie 1453, Moldova şi-a întărit sistemul de fortificaţii. O inscripţie pusă la Cetatea Albă, în martie 1454, arată că "s-a săvârşit acest zid şi a

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

unele măsuri de apărare a "porţilor" Moldovei. Şi aceasta cu atât mai mult cu cât, în anii care au urmat, liga antiotomană se destrămase[45]: încă din iulie 1478, Ungaria, care îşi înrăutăţise relaţiile cu Polonia, a cerut pace sultanului; în acelaşi an, Veneţia a încheiat armistiţiu şi apoi pace (ianuarie 1479); tot în 1478, tătarii din Crimeea au recunoscut din nou suzeranitatea otomană, iar Huzum Hasan, marele duşman al lui Mehmed al II-lea, dispărea de pe scena istoriei; în sfârşit, chiar şi domnul instalat de Ştefan pe tronul Ţării Româneşti, Basarab cel Tânăr (Tepeluş) trecuse acum de partea sultanului. Singurul aliat al principelui moldovean era doar regele Cazimir, căruia, la 22 ianuarie 1479, îi recunoştea suzeranitatea[46]. Intrăm, astfel, în anul în care oastea turcească era găzduită de domnul Ţării Româneşti, ameninţând atât Transilvania, cât şi Ţara Moldovei[47].

Rămas aproape singur în faţa puternicei oştiri turco-tătare, Ştefan a trebuit să ia măsuri urgente pentru consolidarea celor două cetăţi-porturi. O inscripţie pusă la Cetatea Albă arată că acum "s-a început şi s-a zidit acest zid, pe vremea pârcălabilor Duma şi Hărman"[48]. Pericolul era, într-adevăr, iminent din moment ce 70 de galere otomane pătrunseseră în Marea Neagră, ocupând o insulă[49]. Aşa se explică, credem, marea concentrare de meşteri şi salahori din vara anului 1479, care au reuşit să *refacă* cetatea Chiliei într-un timp record. În sprijinul aserţiunii noastre există şi unele argumente care ţin de logică, neglijate, uneori, de cercetători. Astfel, dacă Chilia insulară ar fi fost distrusă de Ştefan cel Mare la ocuparea ei (1465) sau în anul victoriei de la Vaslui, cum se arată în *Analele veneţiene*, iar Chilia Nouă ar fi fost construită în 1479, care a fost cetatea despre care Ioan Ţamblac, la 1477, spunea că este "atât de supărătoare" pentru turci ? Unde au rezidat pârcălabii acestei fortificaţii, care, în intervalul de timp 1465-1484, sunt permanent menţionaţi de uricele lui Ştefan cel Mare ? De ce nici un izvor narativ sau documentar intern nu atestă Chilia Nouă ? Admiţând că Ştefan cel Mare ar fi dispus părăsirea vechiului punct strategic, ne întrebăm, împreună cu cronicarii, dacă era posibil ca în numai trei săptămâni să poată fi construită o nouă cetate cu toate amenajările necesare pentru a rezista în cazul unui asediu mai îndelungat.

Aşadar, deocamdată, putem presupune că, încă din prima jumătate a secolului XV, în stânga braţului Chilia a existat un puternic fort care controla vadurile Dunării şi navigaţia de pe acest fluviu, precum şi drumurile terestre care se uneau aici sub forma unui evantai. În apropierea sa - şi nu în însulă ! -,

---

fost înarmat cu tunuri de dumnealui Stanciu" (N. Iorga, *op. cit.*, p. 112). Pentru inscripţiile de la Cetatea Albă, vezi "Cugetul", nr. 5 - 6, Chişinău, 1993, p. 10 - 11.

[45] Şerban Papacostea, *Relaţiile internaţionale ale Moldovei...*, loc. cit., p. 624 - 625; I. Ursu, *op. cit.*, p. 96 - 99.

[46] Ion Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare*, vol. II, p. 351 - 353.

[47] I. Ursu, *op. cit.*, p. 99.

[48] Ion Bogdan, *Inscripţiile...*, loc. cit.

[49] N. Iorga, *op. cit.*, p. 153.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

s-a dezvoltat oraşul medieval omonim, cunoscut mai ales pentru intensa activitate comercială. La 1465, aici a rezidat, pentru puţin timp, şi marele Ştefan voievod. Aidoma Brăilei, cu care deseori s-a aflat în concurenţă, cetatea-port avea şi un hinterland; astfel, cu ocazia unei hotărnicii făcută în vremea lui Ştefan cel Mare se arăta că "... hotarul Chiliei, când o ţinea Ungaria începea de la Kara-Bulak şi mergea la lacul Cupa. De acolo mergea la lacul Cătlăbuga, iar de acolo mergea la lacul Saftian, de acolo la Movila Mare, iar de acolo la Vadul Iezilor. Iar, când o stăpânea Ţara Românească [...] hotarul Chiliei începea de la fântâna lui Turhan, spre Kara-Bulak, iar de acolo se îndrepta spre Iezerina <sau> Vadul Iezilor, amintit mai sus"[50]. Aceste toponimice, care în cea mai mare parte au fost identificate în nordul Deltei Dunării, delimitau un teritoriu pe care un document din 1 septembrie 1435 îl numea "ţinutul Chiliei"[51]. Dacă cetatea s-ar fi aflat pe insulă, fără îndoială că, la 1462, moldovenii ar fi ocupat cu o oarecare uşurinţă această regiune, izolând-o de centrul ei politic-administrativ.

Un document emis de cancelaria lui Ştefan al II-lea confirmă, credem, ipoteza noastră: la 19 februarie 1446[52], domnul întărea mănăstirii Neamţului "câte două măji de peşte de la Chelia, iar de la cneaghina noastră trei cântare de icre negre" cu următoarea clauză: "Pentru aceasta, oricine din boierii noştri va fi pârcălab la Chilia şi dregătorii lor care vor fi să dea toate acestea mai sus-scrise acestei mănăstiri de la Neamţ, când vor veni trimişii de la mănăstire. Iar care din pârcălabi sau dregători nu vor da aceasta, aceştia ne vor plăti 30 de ruble de argint curat şi afară de aceasta vor mai vedea şi pedeapsa domniei sale". Atestarea pârcalibilor reprezintă o dovadă elocventă că la Chilia exista o cetate, care era şi reşedinţa ţinutului omonim. S-ar putea obiecta că această fortificaţie se afla pe insulă. Documentul citat menţionează însă un element care, după opinia noastră, nu permite o astfel de localizare; este vorba de vama care era percepută aici. Dacă cetatea s-ar fi aflat, la 1446, pe insulă, puteau oare pârcălabii şi dregătorii mai mici aflaţi în slujba acestora să controloze intensul flux comercial de la gurile Dunării şi mai ales de la vadul de la Isaccea ? Cum erau interceptaţi numeroşii negustori străini care îşi desfăceau produsele în aşezările din nordul Deltei ? Dar moldovenii care comercializau peştele prins în numeroasele iezere aflate în stânga braţului Chilia ?

Pe de altă parte, putea fi administrat şi apărat acest ţinut aflat "în calea răutăţilor" în condiţiile în care reşedinţa sa era într-o insulă ? Iată, deci, încă un set de întrebări care, în mod logic, nu pot căpăta decât un singur răspuns: în

[50] Tahsin Gemil, *op. cit.*, p. 225-238.

[51] Mihai Costăchescu, *Documentele moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare*, vol. II, Bucureşti, 1932, p. 683, nr. 192. Pentru identificare vezi, Sergiu Iosipescu, *Drumuri comerciale în Europa centrală şi sud-estică şi însemnătatea lor politică*, în AIIAI, XIX, 1982, p. 283.

[52] DRH, A, vol. I, p. 371 - 372, nr. 262.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

aceşti ani, atât aşezarea, cât şi cetatea trebuie să se fi aflat în stânga braţului Chilia.

Aşa cum o demonstrează şi hotarnica făcută de otomani la 1486, menţionată mai sus, acest teritoriu a fost cedat, la 1448, de Petru al II-lea lui Iancu de Hunedoara. Domnii moldoveni care au acceptat suzeranitatea acestuia, cum a fost Bogdan al II-lea, se obligau "să nu dobândească cu sabia Chilia, fără voia părintelui nostru şi domn Ianăş voievod"[53]. În schimb, voievozii care au trecut sub protecţia Poloniei îşi propuneau să readucă în stăpânirea Moldovei teritoriile înstrăinate, care trebuie identificate tocmai cu ţinutul Chiliei[54]. Rivalitatea polono-maghiară pentru această regiune se reflectă şi în relaţiile moldo-muntene deoarece numai de aici - şi nu din Deltă -, se puteau controla gurile Dunării şi drumurile comerciale terestre. De altfel, aşa cum s-a observat, conştient de importanţa acestui punct strategic în îndeplinirea obiectivelor sale pontice, prin tratatul de la Lublau (15 martie 1412), Sigismund de Luxemburg revendica Chilia cu partea de sud-vest a Ţării Moldovei[55]. Or, pretenţiile suveranului, care între timp ajunsese împărat al Sfântului Imperiu Romano-German, trebuie coroborate cu intenţia acestuia de a lega părţile Ungariei şi porturile de la Marea Neagră şi prin drumuri terestre[56].

Cum era şi firesc, şi domnii Moldovei au manifestat un interes special pentru această regiune, Cercetări recente au relevat faptul că, încă de la începutul domniei lui Alexandru cel Bun, nordul Deltei Dunării a trecut în stăpânirea moldovenilor. În noua situaţie, aşezarea situată în stânga braţului Chilia, care era şi punctul final al unor drumuri terestre ce traversau Moldova, a cunoscut o anumită evoluţie. Pe bună dreptate s-a constat că, la 1415, existau două Chilii: una continentală, aflată sub controlul domnului moldovean şi alta insulară, aparţinând Ţării Româneşti[57]. După moartea lui Mircea cel Bătrân,

---

[53] Interesant este faptul că de la Bogdan al II-lea s-au păstrat două scrisori de încredinţare: una din 11 februarie 1450 (*Ibidem*, nr. 300), iar a doua din 5 iulie 1450. Clauza privitoare la cetatea Chilia se întâlneşte doar în a doua variantă, ceea ce ne determină să presupunem că aceasta a fost emisă şi din această cauză.

[54] La 29 iunie 1456, Petru Aron se obliga faţă de regele polon "să dobândească din nou <acele> pământuri sau moşii din ţinuturile Moldovei care au fost înstrăinate" (Mihai Costăchescu, *op. cit.*, vol. II, p. 784).

[55] Pentru lucrările consacrate acestui tratat, vezi Virgil Ciocâltan, *Competiţia pentru controlul Dunării Inferioare (1412 - 1420)*, I, p. 1092, n. nr. 3.

[56] Idem, *Chilia în primul sfert al veacului al XV-lea*, p. 2 095, n. nr. 15.

[57] Ştefan Andreescu, *op. cit.*, p. 226 - 227. Probabil aşa se explică controversa istoriografică referitoare la data trecerii Chiliei în stăpânirea Moldovei (Virgil Ciocâltan, *op. cit.*, p. 2091-2095). De altfel, este greu de presupus că, atunci când s-a fixat hotarul între Moldova şi Muntenia, Mircea cel Bătrân ar fi renunţat din proprie iniţiativă la ieşirea la Marea Neagră. Dacă la 15 martie 1412, Chilia aparţinea lui Alexandru cel Bun, în anul următor domnul Ţării Româneşti păstra în intitulaţie sintagma care se referea la stăpânirea sa "... până şi la marea cea mare" (DRH, D, vol. I, nr. 120).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

relaţiile dintre cele două ţări s-au înrăutăţit tocmai din cauza rivalităţii existente între cele două puncte strategice omonime. Astfel, la 1429, Alexandru cel Bun a blocat braţul Chilia, iar Dan al II-lea a prădat "bona ipsius que sunt circa castrum Kylia"[58].

Atunci când voievozii moldoveni colaborau cu cei din Muntenia, în această zonă de hotar, care se pare că mergea pe talvegul braţului Chilia, nu se constată conflicte. În acest sens, avem în vedere nu numai alianţa lui Alexandru cel Bun cu Mircea cel Bătrân, dar şi a lui Ştefan al II-lea, care, în luptele duse cu fratele său Iliaş, s-a bucurat şi de sprijinul Ţării Româneşti. Or, cunoaştem că la 1 septembrie 1435, când cei doi fii ai lui Alexandru cel Bun îşi împărţeau zonele de influenţă în Ţara Moldovei, lui Ştefan îi revenea "... ţinutul anume, Chilia şi cu vama şi cu iezerele ce ascultă de acest oraş ..."[59].

Aşa cum s-a relevat deja, este foarte probabil ca, în perioada 1439-1446, această regiune să se fi aflat sub control muntean. La 1448, în acest important punct de apărare de la Dunărea de Jos, Iancu de Hunedoara a instalat o garnizoană maghiară condusă de Stoica Ghizdavici[60]. Din hotarnica făcută în vremea lui Ştefan cel Mare, la 1486, reiese că oştenii trimişi de guvernatorul Ungariei au controlat şi spaţiul care aparţinuse ţinutului Chilia. La acest teritoriu renunţa Bogdan al II-lea la 5 iulie 1450, când se recunoştea vasal al lui Iancu de Hunedoara[61]. Interesant este faptul că şi în tratatul otomano-maghiar din 20 noiembrie 1451 se prevedea că cetatea Chilia "şi cele care ţin de ea şi care i se supun" să nu fie atacate timp de trei ani[62].

În anul căderii Constantinopolului, pentru apărarea acestei redute se constată o preocupare specială atât din partea regelui Ungariei cât şi a voievodului muntean: în martie, Ladislau al V-lea îl ruga pe Ioan de Capistrane să ridice un lăcaş de cult pentru fraţii minoriţi "la Chilia, în marginile Moldovei"[63], iar, în aprilie, Vladislav al II-lea cerea braşovenilor să expedieze

[58] N. Iorga, *op. cit.*, p.88. Intenţionând să-i instaleze pe cavalerii teutoni la Chilia, în cursul acestui an, Sigismund de Luxemburg împreună cu regele Vladislav şi Vitold al Lituaniei urmau să arbitreze conflictul de hotar dintre cele două ţări româneşti. Reacţia lui Alexandru cel Bun a constat în construirea unei palisade la gura braţului Chilia ("ad Danubium, ubi mare intrat"), controlând, astfel, de unul singur navigaţia pe Dunăre (*Ibidem*, p. 86). Conflictul munteano-moldav a cunoscut o evoluţie asemănătoare în vremea lui Ştefan cel Mare, el fiind mediat de regele Ungariei, la 1475.

[59] Mihai Costăchescu, *op. cit.*, vol. II, p. 192.

[60] Fr. Pall, *Stăpânirea lui Iancu de Hunedoara asupra Chiliei şi problema ajutorării Bizanţului*, în "Studii", nr. 3, 1965, p. 620 - 621. Acest influent dregător mediase pacea otomano-maghiară din anul 1444 şi se afla în fruntea cetăţii Chilia şi în 1454 (DRH, D, vol. I, nr. 273, 318 şi 322).

[61] DRH, D, vol. I, nr. 302.

[62] *Ibidem*, nr. 305.

[63] *Ibidem*, nr. 317.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

arme "de orice fel" la această fortificaţie[64]. După opinia noastră, aceste izvoare se refereau la Chilia continentală. Astfel, dintr-o scrisoare expediată din Sibiu judelui Vienei, la 15 mai 1454, în care se consemna faptul că sultanul a ocupat Constantinopolul, aflăm că acesta "vrea să trimită o putere mare şi remarcabilă pentru a dărâma cetatea numită *Chilia şi oraşul de lângă ea, care se află la capătul unde Dunărea curge în mare*" (subl. ns.)[65]. Descriind campania efectuată de Ştefan cel Mare, în anul 1465, J. Dlugosz scria: "Chilia cu cetate cu tot <*este*> *aşezată, pe malul Dunării*, apărată prin natură, poziţie şi întăriturі, numită de greci Lycostomo, pe care Radu cel Frumos o ţinea pentru turci". Eruditul istoric releva şi cauzele pentru care domnul Moldovei a ţinut să readucă în stăpânirea sa această fortificaţie: "temându-se să nu fie jefuită Moldova din o aşa mare apropiere" (subl. ns.)[66].

Aşadar, pe lângă cronografia slavonă moldovenească, şi izvoarele externe confirmă faptul că, la 1465, cetatea şi oraşul se învecinau, fiind situate pe malul Dunării şi nu în insulă[67]. Pe de altă parte, trebuie observat că izvoarele de la mijlocul secolului XV insistă asupra importanţei strategice a Chiliei, aşa cum o făcea Ţamblac în mai 1477. Or, după cei mai mulţi cercetători, cetatea insulară fusese distrusă între timp.

Confuzia dintre cele două fortificaţii omonime a provenit, se pare, şi din faptul că ambele au fost construite pe un pământ înconjurat de ape. Referindu-se la campania efectuată de Baiazid al II-lea, în 1484, A. Bonfini arăta că cetatea, care nu putea să fie decât Chilia Nouă, era situată în "Delta peucină", între râuri ("interamis")[68]. Contemporan cu evenimentele, Tursun-bei menţiona, sub acelaşi an, că "*cetatea Chilia se află aproape de locul unde Dunărea se varsă în Marea Neagră şi este o cetate puternică, ridicată pe malul fluviului Dunărea. Adâncimea şantului ei era de neînchipuit, iar apa Dunării fiind scursă în ea,*

---

[64] *Ibidem*, nr. 318. La 30 aprilie 1454, Iancu de Hunedoara cerea braşovenilor să trimită arme "pentru apărarea cetăţii noastre Chilia" (*Ibidem*, nr. 322). Intervenţia voievodului Transilvaniei a avut loc în perioada în care cuceritorul Transilvaniei asedia Caffa şi Cetatea Albă (*N. Iorga, op. cit.*, p. 113 - 114).

[65] DRH, D, vol. I, nr. 323.

[66] N. Orghidan, *Ce spun cronicarii străini despre Ştefan cel Mare*, Craiova, 1915, p. 8; Anca Ghiaţă, *Condiţiile instaurării dominaţiei otomane în Dobrogea*, p. 114.

[67] Contemporan cu evenimentele, Georgios Sphrantzes arată că, la 1462, moldovenii au asediat *oraşul* şi nu *cetatea* Chilia: "Aşadar, acest domn (Ştefan cel Mare), adunându-şi oastea din ţară, a plecat în grabă spre flota împăratului, de-a dreptul la oraşul Chilia, ca să-şi unească forţele cu comandantul flotei <otomane>. Şi după ce s-a unit cu oastea împăratului, împresurau amândoi oraşul şi, după ce l-au bătut mai multe zile, au fost respinşi şi au pierdut câţiva oameni" (*Izvoarele istoriei României*, vol. IV, publicate de Haralambie Mihăescu, Radu Lăzărescu, Nicolae - Şerban Tanaşeca şi Tudor Teotei, Bucureşti, 1982, p. 507). În cazul cronicarului bizantin se pare că nu este vorba doar de o simplă confuzie. Înconjurat probabil cu ziduri şi fiind situat în imediata apropiere a cetăţii, oraşul a putut fi identificat cu fortificaţia omonimă.

[68] N. Orghidan, *op. cit.*, p. 76; Anca Ghiaţă, *op. cit.*, p. 95; N. Iorga, *op. cit.*, p. 12.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cetatea părea ca o insulă. Zidurile şi turnurile erau înalte şi alcătuiau piedici, iar urcarea duşmanului pe ele era cu neputinţă" (subl. ns.)[69]. Precizia cu care autorul descrie regiunea precum şi întreaga campanie sultanală care a avut loc în acest an, ne determină să presupunem că el a fost martor ocular al evenimentelor. Într-adevăr, ştim că acest talentat cronicar a participat la asediul Constantinopolului (1453) şi la expediţiile sultanului Mehmed al II-lea organizate împotriva Trapezuntului (1461) şi a Ţării Româneşti (1462). În vremea lui Baiazid al II-lea, pe care îl elogiază în ultima parte a cronicii, el a fost promovat defterdar de Anatolia şi apoi de Rumelia, calitate în care trebuia să se afle în anturajul curţii sultanale[70]. Nu este însă exclus ca Tursun-bei să fi cunoscut aceste locuri cu ocazia campaniei din anul 1462, când ar fi fost asediată Chilia insulară. În lucrarea sa întâlnim însă şi o afirmaţie identică cu cea atestată de izvoarele europene: "Chilia era lacătul acelui ţinut şi a fost cucerită cu sabia. Astfel, lacătul s-a descuiat". Această idee i s-a părut cronicarului atât de importantă, încât, peste doar câteva pagini, a reluat-o în versuri: "Lacătul acelui ţinut era Chilia, deoarece, după ce a fost cucerită, / s-au deschis drumurile şi către alte ţări/, Când şahul lumii a deschis calea luptei sfinte, el a devenit stăpânul lumii de aici şi de dincolo"[71].

Deci, considerăm că este greu de crezut că predecesorii marelui Ştefan n-au construit o fortificaţie în această "insulă" situată la marginea Ţării Moldovei. În legătură cu această aserţiune există şi un izvor cartografic inclus în manuscrisul *Codex Latinus Parisinus - 7239*, păstrat la Biblioteca Naţională din Paris, considerat de specialişti ca o sursă deosebit de valoroasă. Este vorba de o hartă parţială a sud-estului Europei despre care s-a afirmat că a fost elaborată în preajma bătăliei de la Nicopole (1396). Reluând examinarea acestui document, Octavian Iliescu a identificat pe o insulă aflată la capătul braţului Chilia cetatea Licostomo. În amonte, harta redă o altă fortificaţie, "cu incinta poligonală şi drapel cu haşuri", care, după opinia reputatului numismat, "... desemnează *fără îndoială* Chilia" (subl. ns.)[72]. Subscriind la această identificare, ţinem să atragem atenţia că cetatea este situată pe un loc jos, aflat pe malul stâng al Dunării, acesta fiind înconjurat de nişte înălţimi[73]. Se poate, deci, susţine documentar că, încă din secolul XIV, aici a existat o cetate care era apărată de canalele abrupte care aduceau apă din Dunăre.

Valorificând informaţiile surprinse în unele acte notariale genoveze de la mijlocul secolului XIV, cercetări recente au adus noi precizări referitoare la

---

[69] *Cronici turceşti privind Ţările române*, vol. I, p. 76.

[70] *Ibidem*, p. 65. De altfel în secolul XVII, cetatea era situată pe un loc jos, înconjurat de apele Dunării (v. n. 38).

[71] *Ibidem*, p. 77- 78.

[72] Octavian Iliescu, *Cu privire la o harta parţială a sud-estului Europei datând din preajma bătăliei de la Nicopole*, în SMIM, vol. IX, Bucureşti, 1978, p. 191 - 199.

[73] *Ibidem*, planşa nr. II, p. 199.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

localizarea porturilor Chilia şi Licostomo. Dintre acestea, menţionăm, mai întâi, punctul de vedere al regretatului istoric Petre Diaconu. Coroborând izvoarele menţionate cu cele cunoscute deja, el a ajuns la concluzia că Licostomo este identic cu Chilia Veche, iar localizarea acestei aşezări nu poate fi făcută la Periprava, cum au considerat unii istorici români sau străini. Acelaşi cercetător avansează un punct de vedere cu totul surprinzător: la sfârşitul secolului XIV, după 1392-1393, la o dată care nu poate fi precizată, dar care trebuie legată de pătrunderea turcilor în Dobrogea, pe malul stâng al braţului Chilia s-a construit Chilia Nouă, care va fi numită Licostomul Nou, atât timp cât pe malul drept al Dunării exista Chilia Veche (= Licostomul Vechi). La 1462, Ştefan cel Mare ar fi atacat împreună cu turcii cetatea situată în nordul Deltei Dunării, reuşind să o cucerească peste trei ani[74].

Plecând de la aceleaşi izvoare genoveze şi alţi medievişti au considerat că, pe la 1360-1361, Chilia şi Licostomo erau localităţi învecinate, una situată pe malul nordic al Dunării şi alta pe o insulă, ambele fiind dotate cu amenajări pentru îmbarcarea şi transbordarea mărfurilor[75]. Noile documente evidenţiază existenţa la Chilia a unor docuri pentru construirea vaselor mari, a unor magazii şi hambare şi intensul comerţ cu cereale, ceară, miere, sare şi vin practicat în special de genovezi[76]. Este foarte probabil că încă din această perioadă acest centru urban care a avut un rol centralizator în evoluţia economică a regiunii să se fi aflat în stânga braţului omonim, el continuându-şi existenţa atât sub stăpânirea lui Ştefan cel Mare[77], cât şi ca raia[78]. În apropierea oraşului port în

---

[74] Petre Diaconu, *Kilia et Licostomo ou Kilia - Licostomo*, în RRH, nr. 4, 1986, p. 301 - 317. Faptul că în izvoarele externe aşezarea era numită de obicei Licostomo, iar în cele interne Chilia s-ar explica, poate, prin numele dublu purtat de acest braţ al Dunării.

[75] Victor Eskenasy, *Les génois en Mer Noire: à propos d'une nouvelle édition des documents de Kilia*, în RRH, nr.1, 1983, p.87 - 95, unde autorul face o scurtă dar pertinentă analiză a izvoarelor publicate de M. Balard, *Gênes et l'Outre - Mer. T. II, Actes de Kilia du notaire Antonio di Ponzò, 1360*, Paris-New York, 1980.

[76] Radu Manolescu, *La commerce et le transport de produit de l'economie agraire au Bas-Danube et dans le bassin pontique aux XIIIe-XVe siècle*, în RI, nr. 6, 1990, p. 545 - 570. Pentru evoluţia acestui port, vezi şi documentatul studiu al lui Dennis Deletant, *Genoese, Tatars and Rumanians at the Mouth of the Danube in the Fourteenth Century*, în SEER, vol. 62, nr. 4, 1984, p. 511- 530. Informaţii şi puncte de vedere noi se găsesc în articolul semnat de Mihnea Berindei, *L'empire ottoman et la "route moldave" avant la conquète de Chilia et de Cetatea Albă (1484)*, în RRH, nr. 3- 4, 1991, p. 161 - 188.

[77] Pe bună dreptate, Radu Manolescu a relevat faptul că, după ocuparea Chiliei de către Ştefan cel Mare (1465), acest oraş îşi continuă funcţia de colectare a produselor economiei agrare din Moldova. Astfel, la 1466, locuitorii satului Negoeşti din ţinutul Neamţ primeau scutire domnească de vamă pentru produsele gospodăriilor lor, printre care legume, fructe, ceară, miere "sau pentru orice vor vinde", între altele, şi la Chilia. La 1470, mănăstirea Neamţ primea scutire pentru 3 care cu peşte, "fie că vor avea ceva de vândut sau de cumpărat" în aceeaşi localitate. În anul următor, Probota primea un privilegiu pentru "treburile mănăstirii" la Chilia, "sau cu grâu sau cu miere [...] sau iarăşi cu orice" (*op. cit.*, p. 555).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

care aveau loc importante tranzacţii comerciale, trebuie să fi existat şi o fortificaţie care a fost doar renovată la 1479. Deoarece în această schelă încărcarea şi descărcarea vaselor se făcea fără transbordare, aşezarea din insulă, care avea mai degrabă un rol militar, a cunoscut treptat o anumită involuţie. Fiind construită mai târziu şi cunoscând prefaceri substanţiale în vremea lui Ştefan cel Mare, era firesc ca fortificaţia din nordul Deltei Dunării să se numească Chilia Nouă.

Desigur, consideraţiile făcute mai sus nu se doresc nişte verdicte privitoare la identificare acestei cetăţi considerată o Troia românească. Le-am expus doar pentru a atrage atenţia asupra unei noi direcţii de cercetare.

CONSIDÉRATIONS CONCERNANT LA FORTRESSE CHILIA NOUĂ
(Résumé)

Comme on le connaît, les diverses catégories de sources ont relevé l'importance de Chilia qui, ensemble avec Cetatea Albă, signifiait «la porte du monde chrétienne», «la clé du Danube et de la Mer Noire» ou «les poumons de la Moldavie». Grâce à l'importance militaire et économique de cette fortresse, denombreux historiens et archéologues lui ont consacré des études speciales par lesquelles ont éliminé les inadvertances échappées dans des sources ou ouvrages vieux. Quand-même, le problème des identifications sur le terrain des deux Chilia et du moment quand elles ont été construites reste toujours une controverse.

Ainsi, on admet que la fortresse Chilia Veche, qui était sur une île du bras Chilia, est une construction byzantine, autre que Licomosto, et la deuxième a été édifiée au nord du Delta par Étienne le Grand dans trois semaines. D'après les sources narratives, dans l'an 1479, entre le 22 juin et le 16 juillet, le Seigneur de la Moldavie a fait élever cette fortresse à l'aide de 800 mûriers et 17 000 ouvriers.

En appelant aux sources documentaires, cartographiques, narratives, aux inscriptions etc., mais aussi à la logique historique, l'auteur de l'étude essaie faire la démonstration que la fortresse continentale est plus ancienne, elle étant seulement renouvellées en 1479, au même temps que Cetatea Albă, pour résister au siège envisagé par Mahomed II. Étant probablement construite déjà à la fin du XIVeme siècle et profondément transformée à l'époque d'Étienne le Grand, il était normale que la fortresse du nord du Danube soit dénommée "Chilia Nouă".

[78] Reflectând o situaţie anterioară cuceririi otomane, codicele-regulament pentru Chilia menţiona, la 1484, taxele vamale plătite aci pentru cereale şi vin (*Ibidem*, p. 556). Desigur că dacă Chilia Veche ar fi deţinut o poziţie strategică şi economică mai importantă decât aşezarea continentală, sultanul ar fi dispus extinderea acestei cetăţi.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

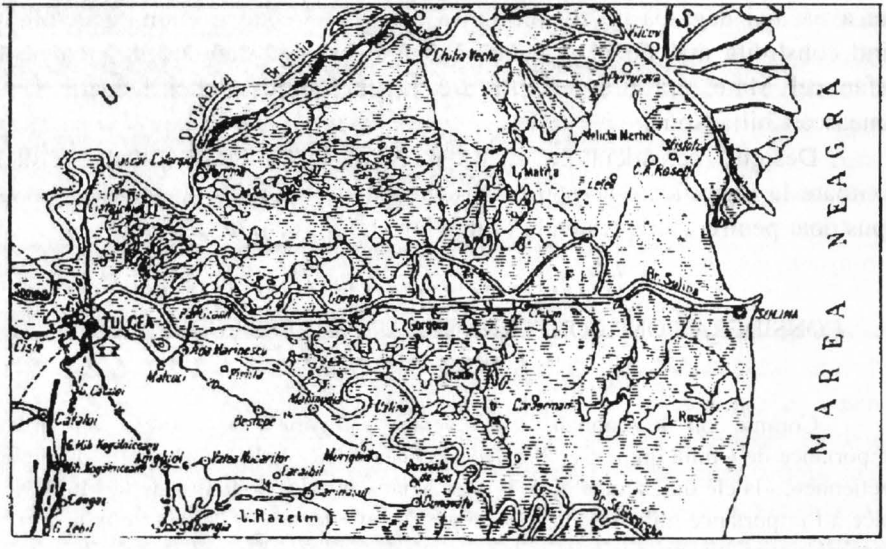

Fig.1 Delta Dunării, după Octavian Iliescu,
Localizarea vechiului Licostomo, loc. cit.

Fig.2 Kilia.
Archives de Topkapi Sarayi, Istambul-Revan 1272 fol. 8 r° (După N. Beldiceanu)

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

MARIANA ŞLAPAC

ENIGMA CETĂŢII CHILIA

Direcţia de investigaţie a prezentei lucrări cuprinde o sintetizare complexă a documentelor epigrafice şi a reprezentărilor cartografice din secolele XIV-XVIII, în final fiind scoase în evidenţă, dar cu inevitabilul coeficient de ipoteză (în lipsa dovezilor arheologice), particularităţile celor trei fortificaţii dispărute ale oraşului Chilia: 1) cetatea bizantino?-genoveză din delta danubiană; 2) cetatea modovenească a lui Ştefan cel Mare, construită pe ţărm; 3) complexul de fortificaţii turceşti, alcătuit dintr-o citadelă şi o centură bastionară.

Apărută pentru prima dată într-o listă a castelelor patriarhale dependente de Constantinopol sub Andronic II Paleologul[1], cetatea Chilia e încorporată în sistemul militar şi administrativ al Bizanţului probabil din sec. IX, pe timpul amplificării extremităţilor nordice ale imperiului cu un lanţ de fortificaţii-sedii ale flotei bizantine pe linia Dunării[2]. Amplasată pe o insulă formată de braţul Chilia, ea devine un punct de tranzit, o bază de aprovizionare pentru vasele comerciale şi militare pe ruta fluvială de o importanţă majoră, de la Likostomion până la Păcuiul lui Soare. Prosperitatea aşezării portuare, trecute în posesia Genovei la mijlocul sec XIV, e surprinsă în actele notarului italian Antonio di Podenzelo[3], de unde se conturează personalitatea acestei localităţi: piaţa centrală publică "platea", biserica de rit ortodox cu hramul Sf. Ion - "ecclesia quedam santi Iohannis Grecharum", câteva edificii de destinaţie specială, trei bănci, loggia comunei genoveze, locuinţe, prăvălii, ateliere, o moară, portul cu numeroase canale pentru ambarcare etc[4].

O altă menţiune documentară a primei fortificaţii este aşa-numitul "Codex Latinus Parisinus - 7239" - cea mai veche atestare cartografică a statelor româneşti deja constituite (sfârşitul sec. XIV), inclusă într-un document păstrat la Biblioteca Naţională din Paris[5]. Fiind anterioară luptei de la Nicopole, harta reprezintă cele mai importante oraşe ale Europei de Sud-Est, marcate prin cetăţi sau castele de diferite mărimi, unele având un drapel cu cruce, altele - cu

---

[1] O. Iliescu, *Contribuţii la localizarea Chiliei bizantine*, în SCIVA, t. 29, Bucureşti, 1978, p. 208.
[2] N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei şi Cetăţii Albe*, Bucureşti, 1899, p. 35.
[3] O. Iliescu, *Localizarea vechiului Licostomo*, în SRdI, t. 25, Bucureşti, 1972, p. 455.
[4] O. Iliescu, *Chilia în veacul al XVI-lea*, în "Peuce", vol. VI, Tulcea, 1977, p. 244 - 246.
[5] I. D. Snagov, *Codex Latinus Parisinus - 7239*, în RA, 52/37, Bucureşti, 1975, p. 206 - 209.

Anuarul Institutului de Istorie "A.D.Xenopol", tom XXXIV, 1997, p. 385 - 392.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

semilună. Istoricul român O. Iliescu identifică Chilia cu o cetate renumită la gurile Dunării, plasată între Malvexin (poate Vicina?) şi Licostomo[6]. Inscripţia indică: "baradigo locho dexerto in del qual Abita solamente peschadori". Ar fi incorectă afirmaţia că reprezentarea cetăţii de pe hartă reproduce cu exactitate tipul ei real, dar, ţinând seama de redarea diferenţiată şi foarte detaliată a semnelor convenţionale, putem exclude cu certitudine varianta cu totul imaginară. De pe desen (fig. 1) cetatea Chilia apare ca o construcţie voluminoasă, poligonală în plan, cu ziduri masive, prevăzută cu două porţi de intrare cu arc în plin centru. Trei turnuri de flancare de formă paralelipipedică protejează curtea interioară, iar două turnuleţe mai mici sunt întretăiate de curtinele crenelate.

Chilia este inclusă în sistemul defensiv moldovenesc în 1465, devenind un avanpost însemnat ce apără hotarele de miazăzi ale principatului. Ştefan cel Mare ridică cea de-a doua fortificaţie de piatră pe malul opus al râului, dar amplasamentul insular al vechii fortăreţe[7], separate acum de ţară prin Dunăre, prezintă dezavantaje.

Cronicarul Grigore Ureche ne informează: "În leatul 1479 iunie 22 au început Ştefan ce Mare a zidi cetatea Chiliei şi au sfârşit-o în acelaşi an, iulie 16, folosind 800 de zidari şi 17000 ajutoare (...)"[8]. Cetatea edificată e principalul centru de apărare al localităţii prospere şi loc de refugiu al băştinaşilor în timpul numeroaselor intervenţii miltare. E o construcţie trainică şi foarte puternică, realizată conform celor mai avansate idei ale artei militare de epocă. Mândrie a moldovenilor şi groază a otomanilor, cetatea impresionează prin grandoare şi durabilitate, prin adâncimea şanţului acvatic.

Actualmente localizarea acestui obiectiv militar e foarte dificilă: urmele lui s-au şters din memoria orăşenilor, iar izvoarele documentare existente nu oferă date necesare pentru determinarea locului precis. Lipsa investigaţiilor arheologice şi perturbările politice complică elucidarea acestei probleme. În pofida greutăţilor menţionate, unii specialişte întreprind încercări de a descifra această enigmă a trecutului.

Din multitudinea de presupuneri vom alege numai două, care ne par a fi cele mai importante. Prima variantă probabilă, ce se impune în mod evident, presupune identificarea citadelei turceşti, consemnată în sursele cartografice din sec. XVIII, cu cetatea lui Ştefan cel Mare sau, cel puţin, continuitatea în acelaşi teritoriu (citadela turcească e privită ca o reconstrucţie capitală a fortăreţei moldoveneşti!). Cu toate că autoarea are anumite rezerve faţă de această versiune, ea nu poate fi ignorată complet în viitoarele sondaje arheologice.

---

[6] O. Iliescu, *Cu privire la o hartă parţială a sud-estului Europei datând din preajma bătăliei de la Nicopole*, în SMIM, vol. IX, Bucureşti, 1978, p. 196.

[7] O. Iliescu, *À la recherche de Kilia Bizantine*, în RESEE, t. XIV, Bucureşti, 1978, p. 231.

[8] C. Chiţimia, *Cronicele lui Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1942, p. 46.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Adepţii celei de-a doua variante au altă părere privind amplasarea cetăţii lui Ştefan cel Mare: a) conform ipotezei generalui Sc. Panaitescu, vechea cetate de piatră poate fi căutată pe malul stâng al Dunării "pe terenul cuprins la sud de biserica istorică Sf. Nicolae"[9]; b) o informaţie interesantă propune P. Constantinescu-Iaşi: "În actuala Chilia Nouă, la 100 metri de biserica istorică Sf. Nicolae (...) se află o ridicătură de pământ, considerată ca cetatea lui Ştefan cel Mare"[10]; c) ilustrul istoric N. Iorga e de părere că rămăşiţele zidurilor dinspre localitatea de astăzi nu sunt altceva decât vechea întăritură moldovenească: aici, lângă râu, "piatra aspră e amestecată cu cărămizi de o structură tare, pusă la repezeală, ca pentru ultima reparaţie pripită a lui Ştefan cel Mare înainte de atacul decisiv al turcilor, unele sunt în lat, altele în lung (...)"[11]; d) cercetătorul din Ucraina V. Cojocaru, iniţiatorul săpăturilor arheologice în partea istorică a Chiliei, nu neagă posibilitatea existenţei cetăţii de zid în zona aferentă actualului port fluvial.

Unde, totuşi, se situa această cetate celebră, înălţată de Ştefan, înscrisă în linia întâi a sistemului defensiv moldovenesc, menită să reziste presiunilor inamicului dinspre uscat şi dinspre mare? Aserţiunile menţionate şi cercetările preliminare pe teren ne-au convins de necesitatea lucrărilor arheologice în zona portuară pe o suprafaţă de 1,5 ha, mărginită de străzile Dunaiaskaia, Jelezneakova, Tatarbunarskaia şi linia Dunării (dacă este posibil). Vom aduce următoarele argumente în sprijinul acestei localizări:

1) Ar fi neîntemeiată amplasarea centrului militar al localităţii la o distanţă considerabilă de centrul ei de cult - biserica istorică Sf. Nicolae, edificată de Ştefan cel Mare cu trei ani mai târziu după construcţia cetăţii[12].

2) Locul propus intră în raza vizuală a Chiliei Vechi - condiţie necesară pentru observări militare. Se ştie că, într-o vreme, aceeaşi garnizoană apăra şi cetatea de pe insulă (cucerită de Ştefan cel Mare[13]), şi cetatea modovenească de pe ţărm.

3) vecinătatea apei şi a unui şanţ adânc e strict obligatorie pentru o construcţie defensivă medievală din Moldova.

---

[9] Sc. Panaitescu, *Cetăţile-ruini din Basarabia*, în "Comisiunea monumentelor istorice", s. "Basarabia", Chişinău, 1925, p. 208.

[10] P. Constantinescu-Iaşi, *Basarabia arheologică şi artistică*, Chişinău, 1933, p. 48.

[11] N. Iorga, *Cele două Chilii*, în BCMI, Vălenii de Munte, 1929, p. 189.

[12] Conform părerilor mai multor specialişti, biserica Sf. Nicolae a fost construită în 1482 de arhitectul din Levant Ioan Provana.

[13] *Cronicile slavo-române* notează: "În anul 6973 (1465) luna ianuarie 23, joi, la miezul nopţii au intrat Ştefan voievod în Chilia şi au împrejurat cetatea şi au petrecut aici joia cu pace, iar vineri dimineaţa au lovit şi au început să bată cetatea Chiliei (...) şi sâmbătă s-a predat cetatea". Istoriografia română are două păreri în privinţa problemei sub a cui stăpânire se afla în 1465 Chilia: prima se bazează pe "Cronica moldo-rusă", care menţionează că cetatea aparţinea ungurilor, cea de-a doua consideră că oraşul era stăpânit de Radu cel Frumos.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

4) În zona circumscrisă locului indicat se descoperă şi astăzi ghiulele de la sfârşitul sec. XV[14].

Căutând să remodelăm o imagine apropiată a Chiliei de odinioară, vom apela la diverse menţiuni documentare: cronici, letopiseţe, descrieri ale călătorilor străini. Din tabloul de ansamblu completat vom pune pe prim plan, în limitele posibilului cetatea lui Ştefan cel Mare, în special aspectul ei exterior. Martorii ne oferă unele detalii privind arhitectura şi dimensiunile acestei fortăreţe de piatră, corespunzătoare cu importanţa şi prestigiul tinerei ţări a Moldovei. În acest sens sunt revelatoare Cronicile turceşti, scrise de Tursun-bei: "Cetatea Chiliei (...) este o cetate puternică ridicată pe malul fluviului Dunărea. Adâncimea şanţului ei era de neînchipuit, iar apa Dunării, fiind scursă în el, cetatea părea ca o insulă. Zidurile şi turnurile erau înalte şi alcătuiau piedici, iar urcarea duşmanului pe ele era cu neputinţă"[15].

Baiazid II, urmaşul sultanului Mahomed II, numeşte Chilia "lacătul şi poarta pământurilor moldoveneşti, ungureşti şi dunărene"[16], dorind mult să descuie acest lacăt. Cetatea e cucerită în vara anului 1484, în urma unui asediu şi atac din partea aliaţilor turci şi tătari, în frunte cu Baiazid II şi Mengli-Chirai. Ştefan cel Mare, aflându-se cu armata lui la Obluciţa[17], nu poate interveni fără a avea mari pierderi. Prin urmare, acest important bastion cade, trecând în subordinea Porţii Otomane. Mai târziu autorităţile turceşti construiesc la Chilia o fortificaţie bastionară, ce corespunde noilor condiţii tehnice şi metodelor de asediu - pare a fi unicul caz în Basarabia, când cetatea de pământ nu o înglobează pe cea de piatră[18]. Noul sistem de zidărie se caracterizează prin blocuri de piatră tăiată, legate cu mortar[19], folosite şi la edificarea liniilor exterioare de apărare la Hotin, Tighina, Ismail.

Cetatea de piatră era amplasată în vechiul nucleu urban, iar cea bastionară (ceea ce a rămas din ea) se află astăzi pe teritoriul portului şi al elevatorului. Ruinele din faţa blocurilor administrative de lângă fostul şanţ acvatic constituie zidăria specială a cetăţii turceşti. Recent s-a suţinut că "fundamentarea tehnico-economică a parcului <<Zaporojenii pe Dunăre>> efectuată de cercetătorii Academiei de Ştiinţe din Ucraina nu face nici o deosebire între cele două fortificaţii din Chilia, cea moldovenească şi cea turcească"[20]. Dar e inadmisibil de a pune semnul egalităţii între aceste două obiective militare absolut diferite ca material şi tehnică de construcţie, locul şi anul clădirii, precum şi rolul pe care l-au jucat fiecare în istoria neamului nostru.

---

[14] Conform informaţiei obţinute la Chilia.
[15] M. Gublogu, N. Mustafa, *Cronici turceşti privind Ţările Române*, Bucureşti, 1966, p. 76.
[16] *Ibidem*, p. 77.
[17] I. Bogdan, *Manuscrise slavo-române la Kiev*, Bucureşti, 1967, p. 186.
[18] Sc. Panaitescu, *op. cit.*, p. 107.
[19] N. Iorga, *op. cit.*, p. 189.
[20] *Tehnico äconomicescoie obosnovanie parca "Zaporojţî za Dunaiem"*, Kiev, 1990.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Să revenim la mărturia călătorilor străini, care descriu vechea cetate de piatră. Arhidiaconul Paul de Alep pomeneşte "un castel larg şi măreţ, vechi şi foarte puternic, cu construcţia cea mai puternică şi înzestrat cu tunuri"[21]. Călătorul turc Evlya Celebi vorbeşte despre o "cetate rezistentă", ridicată de creştinul Kîlîbov[22]. Vizitatorul străin Cornelio Magni observă "un castel frumos cu turnuri multe şi cu artilerie"[23]. Călătorul italian Niccolo Barsi vede ziduri impunătoare şi turnuri puternice al fortăreţei situate pe malul fluviului[24].

Fortificaţiile turceşti sunt cunoscute mai bine, primele descrieri preţioase fiind lăsate de Evlya Celebi: "Această cetate frumoasă e situată într-o depresiune netedă (...). Dintre turnurile construite pe fundaţii de-a lungul Dunării fac parte Turnul vizirului sultanului Baiazid, Ghedik Ahmed-paşa, Turnul Roşu, Turnul Comendantului, Turnul Închisorii, Turnul Plat şi Turnul Farului (...). Toată cetatea e împărţită în 150 de loturi, în forma de tablă de şah (...). Alături de cetatea exterioară se află o cetate mică, construită iscusit. Ea are un perimetru de 500 de paşi. O poartă mică de fier se deschide în cetatea mare. Două şanţuri înconjoară cetatea"[25].

"Cetatea are două porţi de fier şi două punţi, care se ridică, e locuită de 1600 turci în 300 case cu 4 moscheie (...)"[26] - acestea sunt relatările făcute de Petru Stanislavov, episcop latin din Nicopole.

Fortificaţia bastionară, operă a inginerilor francezi de la începutul sec. XVIII, are o configuraţie rectangulară, uşor asimetrică în plan, cu un perimetru de circa 1700 metri, 4 bastioane puternice şi 5 turnuri, întărită dinspre Dunăre cu un zid, iar din latura accesibilă cu 2 valuri de zidărie. Generalul rus Kornilovici afirma că: "(...) În interiorul cetăţii sunt următoarele clădiri: o geamie de piatră, transformată în biserica creştină a Adormirii Maicii Domnului, o clădire pentru corpul de gardă, 8 case şi dependinţe pentru statul major şi ofiţeri superiori, 5 cazărmi pentru soldaţi, o magazie de piatră pentru intendenţe, o pulberărie de piatră cu 3 despărţituri şi 2 depozite militare"[27].

Fig. 2 reprezintă o vedere panoramică a Chiliei de pe o stampă din sec. XVIII, iar fig. 3 - planul ei de pe un document cartografic militar din timpul războaielor ruso-turce.

În continuare vom întreprinde o încercare de "schiţare" a tipului de plan al fortificaţiilor medievale în care ar putea fi încadrată şi cetatea lui Ştefan cel Mare. Logica momentului istoric cerea un termen arhiscurt pentru construcţia

---

[21] I. Nistor, *Istoria Basarabiei*, Cernăuţi, 1923, p. 165.

[22] E. Celebi, *Kniga puteşestvia*, Moscova, 1961, p. 154.

[23] Şt. Ciobanu, *„Basarabia*, Chişinău, 1961, p. 200, cf. *Istoria românilor prin călătorii*, vol. II, p. 229.

[24] C. Giurescu, *Le voyage de Niccolo Barsi*, Bucureşti, 1965, p. 23.

[25] E. Celebi, *op. cit.*, p. 156, 226.

[26] N. Iorga, *„Studii istorice asupra Chiliei şi Cetăţii Albe*, Bucureşti, 1899, p. 233.

[27] Şt. Ciobanu, *op. cit.*, p. 201, cf. *Descrierea statistică a Basarabiei*, Akkerman, 1899, p. 117.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cetăţii - localitatea strategică trebuia întărită într-un interval de timp minim. Acest soroc limitat presupunea alegerea unei construcţii utilitare, solidă şi verificată, pe când întocmirea unui proiect nerdinar ar fi impus o durată de timp cu mult mai lungă. La sfârşitul sec. XIV şi în sec. XV, cele mai evoluate şi mai frecvente cetăţi voievodale în Moldova sunt cetăţile de formă pătrată sau dreptunghiulară în plan (sau apropiată lor), cu turnuri puternice la intersecţia zidurilor de incintă (cetatea de scaun şi Şcheia din Suceava, cetatea Neamţ, fortul Cetăţii Albe şi cel al Orheiului Vechi). Conform observaţiilor istoricului Gh. Diaconu, această configuraţie planimetrică, preluată din arhitectura Romei şi a Bizanţului, a apărut în Moldova mai înainte decât în Transilvania şi Rusia, probabil venind dinspre părţile dunărene şi pontice[28]. Poate fi propusă şi o altă linie evolutivă: castrul clasic roman - *castellum* de tip *quadriburgium*, răspândit în imperiu în perioada antică târzie şi în Bizanţul timpuriu - cetatea de tip "castel" din Europa Occidentală, de unde e importată şi în Moldova[29]. Încă un detaliu semnificativ: cetatea Chilia e înălţată de aproape 1800 de constructori, dintre care mulţi, locuind pe Dunăre, ar fi trebuit să fie familiarizaţi cu metodele de edificare a fortificaţiilor medievale cu plan prestabilit din Dobrogea (cetatea Enisala, cetatea Giurgiu).

Având în vedere cele expuse, putem presupune că cetatea lui Ştefan cel Mare a fost un obiectiv militar masiv, monumental, de o arhitectură austeră, fără particularităţi artistice extraordinare, strict funcţional, cu o formă rectangulară a planului (sau apropiată de ea), determinată de relieful neted. Dimensiunile nu au depăşit 50-60 metri în plan (doar cetatea e numită deseori "castel"), iar înălţimea remarcată de mulţi vizitatori ar fi putut atinge 15-20 metri. Elementele componente: zidurile groase înconjurate de un şanţ acvatic, turnurile circulare ori pătrate în plan, decroşate în exterior, curtea interioară, apartamentele pârcălabului şi ale garnizoanei şi paraclisul. Cronicarul turc Sa'Adeddin Hodja Efendi scrie: "(...) Şahul cel puternic a isprăvit cucerirea cetăţii, făcând slujba de vineri în biserica acesteia"[30].

Desigur că modelul schematic propus nu aspiră la o exactitate ideală; insuficienţa informaţională şi distanţa de 5 secole constituie obstacole prea serioase; totuşi, autoarea nutreşte speranţa că această reconstituire teoretică va interesa pe cei pasionaţi de istoria arhitecturii medievale şi va anticipa săpăturile arheologice la Chilia, cu participarea specialiştilor din Ucraina, Moldova şi România.

---

[28] Gh. Diaconu, *O moldavskih kreportiah XIV - XVvv.*, în "Dacia", III, Bucureşti, 1959, p. 535 - 552.

[29] M. A. Tkaciov, *Zamki Belorusii*, Minsk, 1988, p. 36 şi Abramauskas, S., *K voprosu ghenezisa krepostnîh soorujenii tipa "kasteli" v Litve*, în "Stroitelistvo i arhitectura", t. III, N°1, 1963, p. 73.

[30] M. Guboglu, N. Mustafa, *op. cit.*, p. 326.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

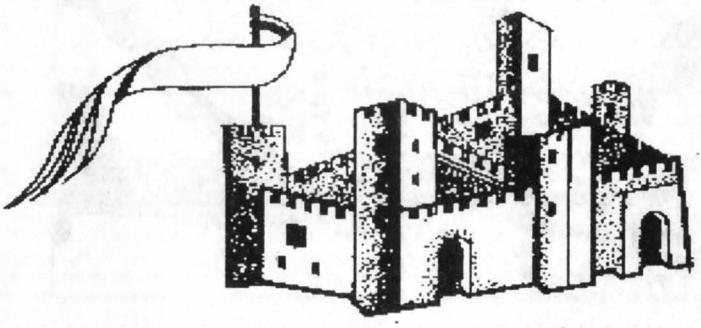

Fig. 1. Cetatea Chilia la sf. secolului XIV, după *Codex Latinus Parisinus* – 7239 (desenul autoarei)

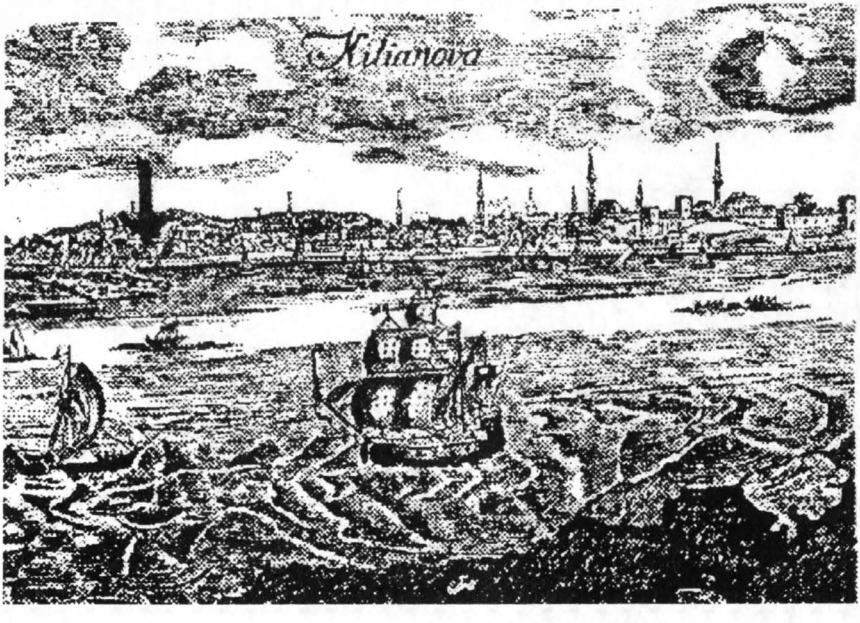

Fig. 2. O vedere panoramică a Chiliei la sf. sec. XVIII (după N. Iorga, conform E. Kleeman). Săgeata indică locul probabil al cetăţii lui Ştefan cel Mare, conform celei de-a doua variante.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

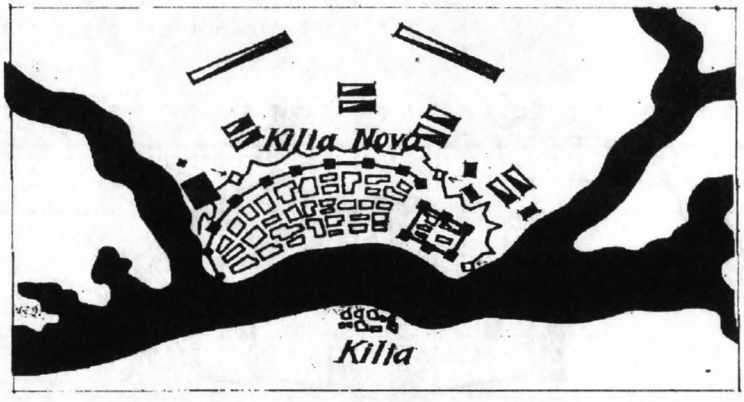

Fig. 3. Planul oraşului Chilia din 1790 (Cabinetul de Stampe al Bibliotecii Academiei Române). Pătratul negru în partea de vest a localităţii indică locul probabil al cetăţii lui Ştefan cel Mare confrom celei de-a doua variante.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

BIBLIOGRAFII. INSTRUMENTE DE LUCRU

Bibliografia istorică a României, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1996, 460 p.

O bibliografie este o carte specială, care trezeşte de obicei curiozitate, admiraţie, teamă şi respect, deopotrivă, dar şi o posibilă atitudine de respingere, atât a autorilor care, sperând să se regăsească în paginile răsfoite în grabă, realizează că numele lor nu apar în indicele final, cât şi a acelora nefamiliarizaţi cu asemenea demersuri. Indiferent de reacţia de moment, subiectivă în general, cei mai mulţi dintre aceia care află de apariţia unei asemenea lucrări, ca să nu mai vorbim de cei care au compulsat-o deja, doresc să intre în posesia ei. Căci, orice bibliografie, fără a fi neapărat o tipăritură frumoasă sau delectabilă, deşi poate fi şi aşa, este o realizare necesară, pentru moment şi în egală măsură pentru viitor, a cărei valoare intrinsecă va spori odată cu trecerea anilor. Din nefericire, bibliografia este o carte pe care o păstrăm la îndemână, la care revenim mereu, întotdeauna cu profit şi recunoştinţă, dar despre care nu se vorbeşte decât întâmplător ori numai la apariţie. Uneori nici atunci. Chiar şi în cazul în care unei întreprinderi de acest gen i se acordă o atenţie iniţială deosebită, cei mai mulţi nu o vor cita vreodată, deşi au folosit-o de nenumărate ori. Asemenea volume nu sunt consemnate decât în bilanţuri temporale sau în paginile altor bibliografii. Autorii mulţumesc de obicei acelora care le-au furnizat eventual o informaţie - şi e firesc să procedeze astfel -, dar nu amintesc, deci nu recunosc public, faptul că o anumită bibliografie s-a constituit poate în punctul de plecare al excursului lor. Se perpetuează astfel o nedreptate, unanim acceptată, expres ori în subsidiar, care, trebuie să recunoaştem, nu va putea fi eradicată nicicând. Aceasta este soarta bibliografiilor, iar cei care le alcătuiesc acceptă *ab initio* ipostaza de autori evasianonimi sau totalmente sacrificaţi, adică neluaţi în seamă, cu consolarea că munca lor va folosi altora, îndeobşte specialiştilor.

Bibliografia este o listă, cu simple note explicative ori critice, a scrierilor referitoare la un subiect anume, la o perioadă, un autor, o bibliotecă, o colecţie sau o carte. Primele bibliografii au apărut, aşa cum se ştie, la Ninive, Alexandria şi Pergam, pentru ca odată cu inventarea tiparului să se ajungă la bibliografiile moderne, care au început să suscite un interes deosebit în secolul al XIX-lea, când bibliografiile descriptive au devenit foarte la modă. Apariţia calculatorului a revoluţionat domeniul, făcând posibile bibliografiile foarte complexe şi de dimesiuni impresionante, speciale sau generale, circumstanţă care a impus, ca pe o necesitate *sine qua non*, apariţia bibliografiilor naţionale şi, implicit, a bibliografiei bibliografiilor. Astăzi, bibliografiile bibliografiilor sunt nelipsite din marile bibliografii, cu care se deschid de fapt aceste inestimabile tezaure informative. S-a ajuns atât de departe în domeniul bibliografiilor, încât, în mod sigur, nu peste mult timp se va impune o nouă formă de redescoperire, ale cărei statut, program şi arie de informare vor fi definitivate în viitorul nu prea îndepărtat. A trecut destul timp de când o bibliografie nu mai este privită numai ca o listă, fie ea chiar şi estimativă, chiar exhaustivă, de titluri de lucrări, care privesc un autor, o temă, o perioadă etc. Fiecare bibliografie este mai mult decât atât şi ea se relevă astfel tuturor acelora care, parcurgând-o fără reticenţe maliţioase, vor identifica noi direcţii de investigare, domenii de studiu la care nu s-au gândit în mod special dar cu care au evidente afinităţi, posibile delimitări ori extinderi exploratorii, sugestii de titluri, chiar şi de nuanţări interpretative etc. Împotriva aparenţelor, lectura unei bibliografii, dincolo de ariditatea ei intrinsecă, este nu numai profitabilă ştiinţific, ci şi plăcută, provocatoare din punct de vedere profesional şi întotdeauna surprinzătoare. Prin arhitectura ei interioară, care incumbă o specializare anume a celui care a alcătuit-o, precum şi prin adnotările ce însoţesc titlurile din care se constituie, o bibliografie devine un univers *sui-generis*, care se cere a fi sondat, întrucât numai aşa îi pot fi descoperite tainele, cu însuşirea lor nebănuită în a ne releva căi mai puţin cunoscute către noi investigaţii ştiinţifice. De aceea, orice bibliografie, depozitară de informaţii mai întâi, dar nu numai, este considerată un instrument de lucru absolut indispensabil studiosului.

Anuarul Institutului de Istorie "A. D. Xenopol", tom XXXIV, 1997, p. 393 - 447.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Lipsa bibliografiilor se repercutează negativ asupra omului de ştiinţă, dar înainte de toate asupra cunoaşterii în general, a cunoaşterii unor personalităţi, a unor teme, a unor perioade şi chiar a istoriei, a culturii şi a ştiinţei unui neam. Altfel nu s-ar fi impus, cu stringenţă, bibliografia naţională, care dă seama, dar şi informează pe cel interesat, despre ce s-a scris într-un interval distinct despre ceva sau cineva, într-o ţară, într-o anumită regiune a ei sau a lumii.

Bibligrafia istorică a României, editată de Institutul de Istorie din Cluj, sub auspiciile Academiei Române, a ajuns la cel de-al VIII-lea tom, de fapt al VI-lea apărut, care are în vedere interstiţiul 1989-1994 şi continuă colecţia *Bibliographia Historica Romaniae*, coordonată, azi, de Gheorghe Hristodol. Autorii acestui volum sunt Felicia Hristodol, Gheorghe Hristodol, Stelian Mândruţ, Simona Nicoară şi Lucia Turc, cărora li se adaugă, în ipostaza de colaboratori, Venera Achim, Ludovic Báthory, Cornel Crăciun, Gheorghe Iancu, Iolanda Károlyi, Delia Marga, Nicolae Păun şi Liviu Ţârău. Ligia Molnar a asigurat traducerea în limba franceză a *Cuvântului introductiv*, a *Sumarului*, a titlurilor şi a adnotărilor, iar Venera Achim a întocmit o *Addenda cuprinzând studii despre istoria României apărute în străinătate* şi *Indicele de autori* aferent.

Între primul volum, din 1970, şi cel de faţă sunt, cum era şi de aşteptat, asemănări fireşti, fiind vorba despre o lucrare de referinţă subsumată unui program naţional, dar şi deosebiri, la fel de fireşti, determinate, în primul rând, de abolirea dictaturii comuniste. Înalta responsabilitate de coordonator a fost preluată de Gheorghe Hristodol, care s-a devotat, sfidând toate potrivniciile, continuării unei întreprinderi ştiinţifice a cărei valoare nu va fi niciodată recunoscută şi onorată îndeajuns. Tomul de faţă este primul în care selecţia s-a făcut numai în funcţie de valoare, dispărând complet titlurile care nu aveau nimic comun cu istoriografia. Confruntaţi cu dificultăţi materiale greu de imaginat, autorii volumului au reuşit să-l publice după mai bine de un an de la finalizare, evitând astfel o ruptură care putea să compromită o lucrare absolut necesară azi, când redobândirea identităţii naţionale şi afirmarea ei europeană reprezintă elemente cheie ale viitorului României, dar şi ale recuperării trecutului ei, cu care ne înfăţişăm înaintea lumii civilizate şi în faţa propriei conştiinţe.

Absenţa unor lucrări de referinţă, de neimaginat pe alte meridiane, cum ar fi enciclopediile - gen *Brockhaus*, *Meyers*, *Quillet*, *Larousse*, *Bompiani*, *UTET*, *Britannica*, *Americana*, *Columbia*, *UTEHA* etc. - şi marile bibliografii au marginalizat România şi cultura ei în aşa măsură încât azi avem surpriza de a constata că ne-am autoexclus din conştiinţa ştiinţifică a lumii civilizate. Astfel, în primăvara anului 1995, Sherman David Spector - un istoric american -, prefaţându-şi versiunea românească a unei monografiii apărute la New York, în 1962 (*Romania at the Paris Peace Conference: A Study of the Diplomacy of Ion I. C. Brătianu*), învedera că "într-o carte publicată recent, *The First World War*, pe care harnicul cercetător britanic Martin Gilbert o subintitulează *The Complete History*, România nu-i citată niciunde, nici în cuprins, nici la indice. Să fie aceasta - se întreba Spector -, <<groapa de gunoi>> a istoriei în care, printre altele, se va fi aruncat şi rolul principal pe care l-a jucat România în piesa pusă în scenă la început de secol?". Autorul în cauză ar putea fi acuzat, desigur, de ignoranţă sau maliţie, însă vina lui pleacă de la lipsa unor lucrări de referinţă care să impună în permanenţă "prezenţa" României în istoriografia contemporană. Fără a avea la îndemână o bibliografie adnotată, publicată într-o limbă de circulaţie internaţională, la o editură prestigioasă, este greu de presupus că omisiunea semnalată azi, de care, din păcate, aflăm numai noi, nu se va repeta şi în cazul altor lucrări asemănătoare. În 1994, bunăoară, lui Jan Willem Bos îi provoca "o reacţie nervoasă" faptul că *Encyclopaedia Britannica*, prin ediţia din 1993, îşi informa posibilii cititori că Eminescu s-a născut în "Moldova, Ottoman Empire" ("Timpul", Iaşi, Noiembrie 1994, p. 7). Orice acuzaţie, în acest caz, la adresa unei enciclopedii celebre în întreaga lume nu va îndrepta nimic. Eroarea a fost determinată, în primul rând, de lipsa unei encicopedii asemănătoare, publicată de români, în limba engleză. Autorul articolului respectiv a preluat o informaţie fantezistă de undeva, de regulă tot dintr-o enciclopedie, dar nu din una românească, întrucât aceasta nu există. Aşadar, înainte de a ne arăta surprinşi ori indispuşi de ficţiunile lansate la adresa noastră de unele lucrări de referinţă editate undeva pe glob, obligaţia noastră imediată ar fi aceea de a edita enciclopedii, dicţionare, bibliografii, atlase, albume,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cataloage, cronologii etc., care să ajungă în bibliotecile celor care au greşit până acum scriind despre noi.

Dacă nu suntem cunoscuţi în Europa, ce pretenţie am putea avea ca lucrurile să stea altfel în alte spaţii ştiinţifice şi culturale? Robert E. Paxton, de pildă, scriind o carte intitulată *Europe in the Twentieth Century* (New York etc., Harcourt Brace Jovanovich, Inc., 1973), a avut grijă să atragă atenţia, încă de la început, că "Europa este regiunea străină despre care americanii cred, probabil, că o cunosc cel mai bine". Aşa o fi, dar, doisprezece ani mai târziu, David R. Woodward şi Robert Franklin Maddox, publicând *America and World War I. A Selected Annotated Bibliography of English-Language Sources* (New York & London, Garland Publishing, Inc.), reţineau doar două titluri care priveau şi România, adică o teză de doctorat nepublicată şi lucrarea lui Sherman David Spector, pe care am amintit-o. Nu sunt singurele titluri de limbă engleză care ar fi putut intra în această bibliografie. Dar am publicat noi o bibliografie despre România şi primul război mondial în limba engleză, la o editură care să-i garanteze difuzarea în întreaga lume? O asemenea neglijenţă, care prelungeşte o lipsă de informare mai mult decât condamnabilă, are consecinţe deosebit de grave pentru imaginea României în lume, dar mai ales pentru cunoaşterea istoriei şi a spiritualităţii ei naţionale dincolo de nişte fruntarii care ne singularizează şi ne aruncă în uitare. Americanii, cu care nu ne putem compara în această privinţă, au retipărit în 1995 o bibliografie - şi nu e singura -, după versiunile din 1931 şi 1961 (*The American Historical Association's Guide to Historical Literature*, General Editor Mary Beth Norton, Associate Editor Pamela Gerardi, Vols. I-II, New York, Oxford, Oxford University Press, 1995, 2027 p.), remarcând că "publicarea acestei ediţii [...] reprezintă încununarea a peste un deceniu de muncă a unui foarte statornic grup de studioşi". Spre bucuria noastră de o clipă, descoperim că în secţiunea intitulată *Eastern Europe*, României i s-au rezervat aproape trei pagini de titluri (p. 1059-1062), care, din păcate, sunt departe de a oferi cuiva o informaţie bibliografică temeinică. În aceeaşi lucrare, Poloniei i s-au asigurat peste opt pagini, iar Ungariei peste şapte pagini. Cauza unei asemenea discrepanţe, care e o nedreptate totuşi, îşi are explicaţia în expectativa noastră proverbială şi în pretenţia, întru nimic justificată, că suntem atât de importanţi încât alţii au obligaţia de a face pentru noi ceea ce ar trebui să facem noi înşine.

În *Cuvântul introductiv* al acestui recent tom al *Bibliografiei istorice a României*, scris probabil de Gheorghe Hristodol, se atrage atenţia că lucrarea "a fost concepută ca o bibliografie istorică generală, întrunind aproape toată scrierea istorică apărută în perioada august 1989 - iulie 1994, concretizată în cărţi sau studii şi articole din periodice de specialitate şi cele cu conţinut ştiinţific din revistele de cultură din ţară şi din străinătate. Ea a fost gândită într-un sens mai larg, urmărindu-se cuprinderea întregului material bibliografic necesar cercetării istorice referitoare la o largă paletă problematică, astfel încât să se poată lesne observa că istoria se intersectează şi cu alte discipline, în scopul realizării unei cercetări pluridisciplinare a procesului istoric din toate timpurile". Parcă propunându-şi a răspunde remarcilor noastre, autorul *Cuvântului* are grijă să precizeze că "pornind de la ideea că vechea istoriografie a conferit mai puţin spaţiu personalităţilor cultural-ştiinţifice-ecleziastce-politice şi în lipsa unor enciclopedii mai largi care să le cuprindă, am cules, poate într-un număr mai mare, scrierile biografice". Titlurile reţinute - fiind vorba de o bibliografie selectivă - au fost structurate tematic, în trei mari subdiviziuni – *Probleme generale*, *Istoria României* şi *Istoria universală* -, care, la rândul lor, sunt ordonate problematic şi cronologic. "Faţă de volumele precedente, adaugă coordonatorul, în prezenta lucrare am adăugat două capitole noi: minorităţile naţionale din România şi românii de peste hotare", precizând apoi că "lucrarea noastră conţine şi contribuţia istoriografiei româneşti la istoria universală, un capitol mai puţin extins din motive bine cunoscute". O altă noutate o reprezintă includerea în acest tom a unei *Addenda*, ce consemnează contribuţiile bibliografice de istorie a României publicate în străinătate. Aşa cum se recunoaşte, "tomul VIII a fost cel mai dificil de realizat", cum bănuiam de altfel, întrucât, la această oră, este realmente imposibil să poată fi identificate toate titlurile care ar merita să intre într-o asemenea carte. Din 1990 au apărut şi dispărut reviste şi cărţi difuzate într-o manieră amatoristă, publicate în ediţii confidenţiale,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

despre care nu s-a auzit decât întâmplător ori niciodată. Cum ar putea cineva, în asemenea condiţii, să respecte principiul exhaustivităţii, de la care nu ar vrea să abjure în nici o situaţie? În plus, pentru definitivarea acelui *Guide to Historical Literature*, de care am amintit, au lucrat, în diverse etape, cum recunoaşte Thomas C. Holt, preşedinte al The American Historical Association, peste cinci sute de istorici, consultanţi şi aspiranţi. Câţi specialişti au fost antrenaţi la alcătuirea *Bibliografiei istorice a României*? Credem că viitorul tom trebuie gândit altfel şi că elaborarea lui nu va fi lăsată numai în sarcina câtorva istorici. Dar, pentru ca un asemenea deziderat să nu fie compromis şi abandonat în final, se cere ca un *national board* să fie fondat cât mai repede, pentru ca organismul respectiv să organizeze şi să pregătească, managerial şi ştiinţific, continuarea acestei bibliografii. Şi, de ce nu, a unei bibliografii naţionale, publicate în câteva limbi de circulaţie internaţională, la o editură străină. Editura poate rămâne cea a Academiei, cu condiţia ca una din străinătate să se ocupe de distribuirea bibliografiei. Altfel, demersul în cauză se va opri la jumătatea drumului, iar România va continua să rămână o pată albă a istoriografiei universale. Şi ar fi păcat pentru această ţară, indiferent de adjectivele pe care i le adăugăm noi imediat - ca o reacţie orgolioasă ori compromiţătoare -, dar şi pentru o istoriografie, cu intenţii bune şi limite inerente, să continue a rămâne în situaţia de până acum.

Aşa cum am subliniat deja, din acest tom al *Bibliografiei istorice a României* au dispărut numele ce o compromiteau cândva şi titlurile de articole de care azi ne este jenă. Totuşi, Ilie Ceauşescu, marele "general" de altădată, care nu are nimic comun cu scrierea istoriei românilor, continuă a fi "recunoscut" drept om de ştiinţă şi inclus deci într-o asemenea lucrare de referinţă. Bibliografia aceasta este una selectivă. Merita, oare, ca un individ care şi-a bătut joc de istoria noastră recentă să figureze printre slujitorii zeiţei Clio? Şi nu e singurul în această situaţie.

În sfârşit, volumul în discuţie ar putea fi acuzat şi pentru alte inexactităţi, unele inerente, multe scăpate datorită marelui volum de informaţie ce a trebuit selectat, ordonat, adnotat etc., dar, peste toate, se cuvine a fi apreciat ca o reuşită incontestabilă, cu atât mai notabilă cu cât a apărut într-o vreme când asemenea împliniri par a nu interesa în mod deosebit şi deci au şanse minime de publicare. Cu speranţa că tomurile viitoare vor întruni sprijinul conjugat al institutelor academice, al universităţilor, muzeelor şi arhivelor, precum şi al tuturor organismelor profesionale ale istoricilor, ne exprimăm gratitudinea pentru munca anonimă, dar împovărătoare, a cercetătorilor care au reşit - numai ei ştiu cum - să nu compromită o operă începută de mult şi care, cu revizuirile necesare, trebuie continuată. În paralel cu editarea volumelor viitoare ar trebui revizuite opurile apărute înainte de 1990, pentru a se definitiva, în final, o bibliografie istorică naţională, necesară nouă, dar şi - în egală măsură ori poate îndeosebi - lumii ştiinţifice internaţionale.

Gheorghe I. Florescu

VLADIMIR F. WERTSMAN, *What's Cooking in Multicultural America. An Annotated Bibliographic Guide to over Four Hundred Ethnic Cuisines*, Lanham, Maryland & London, The Scarecrow Press, Inc., 1996, XII, 163 p.

Statornic în preocupări şi întotdeana eficient, Vladimir F. Wertsman şi-a continuat vechile investigaţii, publicând această carte, care, dincolo de aparenţa unui ghid bibliografic adnotat, se înfăţişează, întru totul justificat, ca o pertinentă sugestie adresată celor interesaţi îndeosebi de istoria mentalităţilor. De fapt, cine o va parcurge, chiar şi ca nespecialist, va descoperi că demersul în discuţie este, din multe puncte de vedere, şi o posibilă introducere a unei întreprinderi ştiinţifice consacrate studierii psihologiei americane, care rămâne, încă, o însumare de specificităţi etnice, lesne identificabile. Aşadar, acest volum prefigurează un viitor capitol al istoriei Statelor Unite, a cărui tematică poate face oricând şi obiectul unor studii circumuscrise cunoaşterii particularităţilor naţionale ale diferitelor grupuri etnice stabilite, de-a lungul anilor, în America şi integrate spaţiului multicultural dintre Atlantlic şi Pacific. De altfel, în *Prefaţa* opului său, autorul observă că "multiculturalismul este de fapt o parte intrinsecă a formării şi dezvoltării istorice a

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ţării noastre ca naţiune". Nici nu se putea altfel, întrucât se ştie şi se admite, nu ca o favoare dispensatorie, că realităţile americane se constituie din totalizarea, între graniţele lor geografice, a unei mari diversităţi etnice. O asemenea stare de fapt nu este una particularizată recent, deoarece, aşa cum precizează Vladimir F.Wertsman, Isaac Jogues, un misionar francez, observa că, în 1643, cei patru sau cinci sute de locuitori ai aşezării numite Fort Amsterdam – New Yorkul de azi - vorbeau 18 limbi. În asemenea condiţii, nu mai surprinde pe nimeni că America - de ieri şi de azi - este percepută, pe toate meridianele globului, ca "an unique multicultural human quilt". Convingerea autorului este că "Statele Unite au fost şi vor rămâne pentru multe decenii o societate multietnică, multirasială şi multiculturală. De fapt, opinează el, ea constituie un microcosm al întregii lumi, reprezentând, virtual, toate continentele, toate rasele, toate credinţele religioase şi sute de grupuri etnice şi limbi".

După schiţarea acestui preambul, absolut necesar, Vladimir F. Wertsman precizează că "una dintre componentele importante ale etnicităţii este exprimată de maniera în care fiecare grup etnic îşi pregăteşte şi serveşte mâncarea". De altfel, nu întâmplător, francezii au un proverb care susţine că "dis-moi ce que tu manges, je te dirai ce que tu es". Gândind la fel, autorul ne avertizează că toţi cei ajunşi în America, dar proveniţi din aceeaşi zonă geografică, fie ea Europa de Est, Africa de Nord, America de Sud sau Orientul Îndepărtat, au multe puncte comune şi nu dintre cele nesemnificative. Chiar aşa stând lucurile însă, prevalente rămân, în cazul fiecărui grup etnic, trăsăturile care le conferă o unicitate peremptorie, circumstanţă care transformă America, din acest punct de vedere, într-un "corn al abundenţei". Numai ţinându-se cont de această situaţie, care dă măsura exactă a Lumii Noi, vor putea fi identificate şi înţelese deci diferitele grupuri etnice americane, apropierea dintre ele, prin cooperare, şi amestecul lor, înfăptuit în timp, dar mereu inegal, incomplet şi predispus unei clivări imprevizibile uneori.

Gândindu-şi astfel excursul, autorul ne mărturiseşte că, "stabilind importanţa şi locul bucătăriilor etnice din Statele Unite şi din străinătate, deopotrivă, scopul acestui unic volum de referinţă este de a oferi acces bibliografic - cu ample adnotări - la bucătăriile a peste patru sute de ascendenţe naţionale şi etnice, extinzând în mod substanţial numărul grupurilor etnice (135) înregistrate de Recensământul Statelor Unite din 1990, ca şi numărul statelor (184) membre în prezent ale Naţiunilor Unite". În nici o clipă, Vladimir F. Wertsman nu i-a avut în vedere, definitivând acest volum, numai pe potenţialii cititori americani. Bibliografia sa, motivată, prin urmare, de raţionamente diverse, îşi propune, mai întâi, să ofere celor interesaţi informaţii utile, care nu pot fi găsite, adeseori, nici în cataloagele marilor biblioteci. De aceea, volumul prezintă interes pentru studioşi, dar şi pentru bucătarii profesionişti şi restaurantele care doresc să-şi extindă meniurile.

Titlurile reţinute sunt transcrise în engleză şi doar câteva apar în formă bilingvă. "Accentul e pus - notează autorul - pe cărţile generale, cu arie cuprinzătoare (consistând în salate, supe, carne, peşte, vegetale şi alte feluri, ca deserturi, băuturi etc.), dar acest volum nu este exhaustiv. Lucrările în mai multe volume, enciclopediile culinare, titlurile de înaltă specializare în arta culinară şi articolele din periodice au fost ocolite. Acestea pot, eventual, constitui subiectul unui alt volum". Fiecare indicţie bibliografică este însoţită de pertinente adnotări, care nu pot fi întâlnite în alte cărţi asemănătoare.

După obişnuitele *Acknowledgments* şi *Prefaţa* amintită deja, utilă şi concisă, urmează cea mai importantă secţiune a cărţii, intitulată: *Ethnic Cuisines, Arranged in Alphabetical Order*. În prima subdiviziune - *A-Z Ethnic, Worldwide Coverage* - sunt reţinute, cu adnotările de rigoare, titlurile: Carole Lisa Albyn and Lois Sinako Webbs, *The Multicultural Cookbook for Students* (Phoenix, Arizona, Oryx Press, 1993, 287 p.), Craig Claiborne, *New York Times International Cookbook* (New York Times Company, 1971, 599 p.), *The Complete Book of World Cookery* (New York, Crescent Books, 1972, 560 p.), Betty Crocker, *New International Cookbook* (New York, Prentice Hall, 1989, 376 p.), Barbara Kraus, *The Barbara Kraus International Cookbook: Fabulous Meals from the Cuisines of More Than One Hundred Countries* (New York, Perigree Books, 1991, 301 p.), Barbara Kraus, *The Cookbook of the United Nations: 250 Authentic Recipes*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

from 111 Countries (New York, United Nations Assocation of the United States, 1965, 146 p.), Myra Waldo, *The Complete Round-the-World Cookbook* (New York, Doubleday, 1973, 512 p.) şi Semra N. Yuksel, *Multicultural Cookbook: Authentic Recipes from 117 Countries* (St. John's, Newfoundland, Breakwater, 1992, 132 p.) Urmează lucrările care privesc bucătăria unor continente sau ţări, începând cu Afganistanul şi încheind cu Zimbabue. Adnotările sunt succinte, dar proporţionate, referind-se la istoria, originea şi evoluţia spiritului bucătăriei într-o ţară sau o zonă anume, la moştenirea culturală, la divese sugestii, reţete, note explicative, chei de pronunţare, glosare de termeni, echipament, ustensile, ingrediente, termeni şi tehnică de preparare, metode practice, greutăţi şi măsuri, table de echivalenţe, înlocuitori, proverbe despre mâncare, menţiuni despre diferite tradiţii etc. În cazul în care o lucrare priveşte o regiune întinsă, ca de pildă Africa, autorul consemnează numele tuturor ţărilor din spaţiul respectiv, adăugând alte precizări

Câte un compartiment special, de fapt un apendice, sunt rezervate unor titluri care se referă la *Ethnic Ingredients and Food Market Sources*; *New York City Ethnic Food Market Sources* şi *Other Reference Sources of Interest*. O addenda finală este intitulată: *Bon Appétit and Similar Expressions in Various Languages*. Totul se încheie cu aşteptatul *Indice de autori*, folositor şi sugestiv, şi cu o notă despre autorul volumului, care întregeşte un sumar armonios ca dimensiune şi împărţire tematică.

Întrucât ştim că în S.U.A. trăieşte un grup etnic român, am fost interesaţi să vedem dacă în paginile acestei cărţi sunt reţinute titluri care au în vedere bucătăria acestei componente distincte a Americii multiculturale, dar şi a României, într-un anume sens. În prima pagină chiar, citându-se lucrarea semnată de Carole Lisa Albyn şi Lois Sinako Webb, România este menţionată printre cele 122 de ţări luate în studiu de autoare. La fel stau lucrurlle şi în cazul volumului *The Complete Book World Cookery*, precum şi a celor scrise de Betty Crocker, de Barbara Kraus, de Myra Waldo şi de Semra N. Yuksel, care iau în discuţie arii multiculturale, nu naţionale. Bucătăria românească este amintită, apoi, în două volume rezervate Americii multietnice: Tom Bernardin, *The Ellis Island Imigrant Cookbook* (New York, 1991, 254 p.) şi Jeff Smith, *The Frugal Gourmet of Our Immigrant Ancestors* (New York, William Morrow, 1990, 539 p.). Din cele trei titluri care se referă la Europa multietnică, România face obiectul a două dintre ele: Lesley Chamberlain, *The Food and Cooking of Eastern Europe* (New York, Viking/Penguin, 1991, 468 p.) şi Kay Shaw Nelson, *The Eastern European Cookbook* (New York, Dover, 1973, 228 p.). Numele României mai poate fi întâlnit şi în lucrarea semnată de Vilma Liacouras Chantiles: *The New York Ethnic Food Market Guide and Coocbook* (New York, Dodd, Mead and Co., 1984, 370 p.), care descrie sursele de aprovizionare din New York City. Vladimir F. Wertsman citează încă o dată România în ultimul apendice al cărţii sale, transcriind în româneşte şi în engleză formulele "poftă mare" şi "poftă bună". În plus, într-o lucrare dintre cele destinate Canadei multietnice (*Ethnic Eating: The "Canadian Scene" Cookbook*, Toronto, Canadian Scene, 1991, 97 p.), apare citată Moldova, alături de alte 29 de ţări, unde lipseşte însă România.

Întrucât, aşa cum ne-a avertizat autorul şi cum am remarcat mai sus, această bibliografie adnotată a fost ordonată pe ţări, numele României nu putea să absenteze, ca *intrare* de sine stătătoare. În spaţiul rezervat ei sunt citate şi adnotate trei lucrări: Paul Kovi, *Paul Kovi's Transylvanian Cuisine* (New York, Crown Publishers, 1985, 428 p.), *Pofta Buna (Good Appetite): The Romanian Way of Cooking* (Cleveland, Ohio, Geroys of Saint Mary's Romanian Orthodox Church, 1957, 148 p.) şi Anişoara Stan, *The Romanian Cookbook* (New York, Citadel Press, 1981, 229 p.).

What's Cooking in Multicultural America este, aşa cum am mai spus, o carte interesantă, al cărei impact intelectual va fi unul generator de întrebări, continuându-se astfel discuţia iniţiată de Vladimir F. Wertsman. Orice prelungire sau reluare a unei dezbateri tematice, ajunsă într-un punct anume, va contribui la elucidarea intenţiilor iniţiale, dar, în acelaşi timp, va sugera şi impune alte piste interpretative. Oricând, se va putea ajunge la preconizarea şi finalizarea unor noi

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

elaborate, aşa cum lasă să se înţeleagă chiar autorul, atunci când îşi prefaţează textul său. Apoi, deşi este subsumat Americii multiculturale, volumul la care ne-am referit, unde România este mereu prezentă şi nu întâmplător, îi interesează, desigur, şi pe români, iar dintre aceştia pe cercetători în primul rând. Arta culinară, transferată în câmpul unei dezbateri de natură culturală, va fi oricând în măsură să releve direcţii nebănuite de investigaţie şi reflecţie.

Gheorghe I. Florescu

ISTORIE MEDIEVALĂ

ŞTEFAN OLTEANU, *Societatea carpato-danubiano-pontică în secolele IV - XI. Structuri demo-economice şi social-politice*, Editura Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1997, 327p.

Perioada secolelor IV-XI d. Hr., atât de importantă pentru istoria românilor, este, în acelaşi timp, şi una dintre cele mai obscure, informaţiile despre populaţia autohtonă şi despre spaţiul carpato-danubian fiind puţine şi contradictorii. La dificultăţile create de lipsa izvoarelor s-a adăugat ingerinţa unor interese extraştiinţifice care au viciat percepţia corectă a epocii. Printr-un efort al mai multor generaţii de istorici români au fost acumulate noi informaţii, în special de natură arheologică, au fost lansate argumente noi, convingătoare, privind continuitatea populaţiei romanizate la nordul Dunării de Jos şi evoluţia acesteia către etnosul românesc. Efortul este departe de a se fi încheiat, însă o lucrare care să sintetizeze cercetările din ultimii ani e foarte necesară.

De aceea, noua carte elaborată de Ştefan Olteanu merită toată atenţia, mai ales că obiectivele autorului sunt ambiţioase: "În lucrarea de faţă am încercat să răspund, pe cât posibil, unora dintre întrebările cheie referitoare la istoria secolelor IV - XI, prin analiza structurilor demo-economice şi social-politice, structuri în măsură a defini caracterul stabil, sedentar, incompatibil cu nomadismul, al comunităţilor rurale din spaţiul menţionat (vechea Dacie, n. n.), neîntrerupta vieţuire a populaţiei daco-romane şi romanizate, în baza mărturiilor evidenţiate de cercetările arheologice şi istorice din ultimele trei-patru decenii; totodată, să prezint evoluţia acestei societăţi spre formele medievale de cultură şi de civilizaţie româneşti" (coperta 4). Chestiunea departajării autohtonilor sedentari de neamurile migratoare pe baza elementelor de cultură materială şi spirituală este de o mare importanţă, fiindu-i închinate studii temeinice. Şt. Olteanu reia problematica, însă analiza domniei-sale se doreşte a fi de o mai mare complexitate. După cum rezultă din diferite pasaje cu caracter teoretic (p. 9-15) şi din discursul general, el încearcă să reconstituie "sistemul" societăţii autohtone din veacurile IV - XI d. Hr. prin analiza unor categorii (sociale, economice etc.), dar, mai mult, doreşte scrierea unei istorii a acestora cu scopul de a surprinde modul în care societatea românească a evoluat către structurile medievale "clasice". Autorul renunţă în mod deliberat la studiul diferitelor populaţii migratoare, la fel şi la istoria-eveniment. Folosind termenii consacraţi de şcoala *Annales*, se poate spune că cercetarea priveşte fenomene ale duratei lungi, ale civilizaţiei materiale, ale structurilor. Dar lucrarea nu are de-a face cu ideile celebrei şcoli franceze, după cum vom vedea mai jos.

Scopul unei opere istoriografice este atins în condiţiile unei baze de informaţii satisfăcătoare, unei concepţii şi unei metodologii bine alese. La toate acestea se adaugă, evident, talentul istoricului de a combina toate elementele într-un mod optim pentru a ieşi un lucru de bună calitate. Vom încerca şi noi să vedem, în cele ce urmează, sursele de informare, concepţia şi metodele utilizate de Şt. Olteanu în lucrarea citată.

De altfel, toate aceste lucruri nu sunt necunoscute publicului iubitor de istorie. Cartea apărută în 1997 este "intim condiţionată" (o expresie dragă autorului) de o lucrare a sa mai veche: *Societatea românească la cumpănă de milenii (secolele VIII - XI)*, Bucureşti, 1983. Cine a avut ocazia să o citească poate avea, lecturând cartea din 1997, senzaţia de déjà-vu. Modificarea titlului se explică prin extinderea perioadei supusă investigaţiei. Dacă de români se poate vorbi în veacurile VIII - XI, acest lucru nu mai este valabil pentru perioada mai veche (secolele IV - VII).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În consecinţă, autorul adoptă termenul, cu conotaţie geografică, de societate carpato-danubiano-pontică, prin care în mod normal înţelege populaţia autohtonă, termen care, uneori, este generator de confuzii. În rest, diferenţele dintre cele două lucrări sunt puţine. Ele au aceleaşi obiective, aceeaşi concepţie şi aceleaşi metode utilizate, concluziile cărţii din 1983 regăsindu-se integral în cea din 1997. *Societatea carpato-danubiano-pontică în secolele IV - XI* este o extindere cantitativă şi pentru veacurile IV - VII a *Societăţii româneşti la cumpănă de milenii*. Totuşi, iată câteva diferenţe: în 1997 sunt studiate structuri demo-economice şi social-politice, faţă de 1983, când erau cercetate structuri social-economice şi teritorial-politice (*Societatea românească...*, p. 9). Structura capitolelor a rămas aceeaşi (demografie, economie, viaţă socială, apariţia formelor statale), la care se adaugă drept noutate un capitol separat închinat "modului de viaţă materială şi spirituală", un efort al autorului de a se adapta ultimelor direcţii istoriografice. În el este tratată, cu unele adăugiri şi amendări, aceeaşi problematică ce forma în 1983 subiectul unui subcapitol inclus în capitolul al III-lea, *Prefacerile sociale...* . Dacă în lucrarea din 1983 Marx şi Engels aveau o prezenţă ubicuă, în 1997 ei se ocultează. Rămâne în schimb urma puternică a ideilor lor. Bibliografia este, bineînţeles, îmbunătăţită şi, în sfârşit, ponderea celor doua obiective principale se schimbă. Dacă în 1983 se pune accentul pe fenomenele de trecere la feudalism şi de apariţie a formaţiunilor statale, în 1997 este privilegiat studiul structurilor societăţii autohtone. În acest sens stau mărturie concluziile celor două lucrări.

Deşi cunoscătorul *Societăţii româneşti...* îşi poate face relativ uşor o idee despre noua lucrare a lui Şt. Olteanu, ne facem datoria de a analiza chestiunile propuse mai sus, încercând să discernem ce este, în opinia noastră, şubred în arhitectura cărţii citate.

Izvoarele. După cum se ştie, principalele izvoare pentru scrierea istoriei veacurilor IV - VII sunt cele arheologice. În mod firesc, Şt. Olteanu pune accent pe acestea, mai ales că ele există în cantitate destul de mare pentru a se putea trage pe baza lor concluzii valabile. Uneori autorul favorizează prea mult datele arheologice, tratând în mod ancilar alte surse, precum izvoarele literare, epigrafice, numismatice sau lingvistice. O imagine completă nu poate fi realizată decât prin coroborarea tuturor surselor aflate la îndemână. Dovada o face chiar autorul, care, studiind evoluţia structurilor sociale, dă importanţa care i se cuvine actului martiric al Sfântului Sava Gotul. Izvoarele arheologice, preţioase de altfel, au anumite limte de netrecut. Puţine cum sunt, izvoarele literare (cum ar fi pentru problema organizării sociale actul martiric al Sfântului Sava Gotul, Procopius din Cezareea, Ammianus Marcellinus - nemenţionat) oferă informaţii fundamentale, care permit verificarea a ceea ce, doar pe cale arheologică, e pură ipoteză. După cum am mai spus, bibliografia a fost îmbunătăţită, însă mai mult în sensul includerii de lucrări ce privesc secolelel IV - VII. Cu câteva excepţii, se rămâne la nivelul anului 1985. Ar fi fost un câştig dacă autorul ar fi putut consulta lucrări mai noi, sinteze parţiale pe zone geografice sau pe probleme, apărute după 1990. Lipsa acestora se datorează, probabil, stadiului avansat de elaborare a lucrării. În sfârşit, ne întrebăm de ce autorul nu a inclus în noua lucrare şi date privitoare la spaţiul basarabean.

Concepţia marxistă rămâne dominantă şi în *Societatea carpato-danubiano-pontică în secolele IV - VII*. Teoriile lui Marx şi Engels asupra evoluţiei societăţii şi asupra istoriei în general îi oferă lui Şt. Olteanu sugestii pentru diferite conjecturi, acolo unde sursele istorice sunt mult prea sărace. Nu ne pronunţăm asupra opţiunii sale. Multe din operele celor doi corifei ai socialismului ştiinţific pot fi interesante, însă gândirea lor s-a transformat treptat într-o filosofie dogmatică, cu o pretinsă putere de a explica tot ce s-a petrecut de-a lungul timpului. Nu e acesta un caz izolat. Să nu uităm că structuralismul, metodă de cercetare atât de fertilă la începuturile sale, a devenit şi ea o filosofie închistată, care mai mult încurcă lucrurile.

Programatic, autorul dorea "examinarea acestor categorii (economice, sociale etc.), concepute în procesualitatea şi istoricitatea lor, în corelaţie cu geneza, diacronia şi înlănţuirea lor cauzală şi funcţională", "una dintre cele mai recente metodologii ale cercetării istorico-arheologice româneşti". Din (ne)fericire, "înlănţuirea cauzală şi procesuală" rămâne în această lucrare la un nivel embrionar, nefiind tratată în mod serios. Totuşi, din câteva pasaje rezultă în

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mod cert că Şt. Olteanu privilegiază ideea marxistă a preeminenţei factorului economic în raport cu celelalte categorii ("suprastructuri", în limbajul autorului). O asemenea idee poate fi o cheie comodă de explicare a fenomenelor istorice, falsificându-le de fapt. Vom vedea cum poate fi interpretat acest fapt, mai ales dacă luăm în consideraţie şi alte elemente neclare ale lucrării.

În ceea ce priveşte studiul în sine la categoriilor enunţate în titlul lucrării, există două etape în abordarea chestiunii: se stabilesc conţinuturile acestor categorii, pentru a se preciza apoi factorii care au influenţat schimbarea acestora. Primul aspect, care ar putea fi numit, urmându-l pe H. H. Stahl, o "tipologie a formelor", constituie partea cea mai consistentă şi mai solidă a lucrării, autorul alegând în mod just ca, în concluzii, să pună accentul pe acest aspect. Autorul utilizează diferite *metode* de cercetare, în primul rând analiza izvoarelor, mai ales cele arheologice. Pentru aceasta el aplică noile metode de investigaţie, cu caracter interdisciplinar, care lărgesc considerabil orizontul cunoaşterii. Dovedirea păstrării în timp a unor tehnici agrare sau meşteşugăreşti reprezintă bune dovezi, suntem de acord, ale continuităţii populaţiei autohtone pe teritoriul carpato-dunărean. Pentru a completa imaginea de ansamblu, Şt. Olteanu recurge la comparaţii atât pe orizontală, cu alte spaţii europene, cât şi pe verticală, cu situaţii de pe teritoriul românesc actual de dinainte şi după perioada studiată în volum. Lipsesc totuşi comparaţii cu perioada secolelor XI - XIV. Deficitară rămâne identificarea cauzelor şi a modului în care structurile studiate s-au modificat. O primă mare problemă o constituie influenţele exercitate de civilizaţiile vecine nouă, care pot explica diferenţele de dezvoltare dintre regiunile spaţiului carpato-dunărean. Influenţele bizantine, dar şi cele de mai târziu, bulgare, morave, kievene, sunt expediate prea rapid, chiar dacă nu fac obiectul central al cercetării. Ele sunt menţionate trecător la începutul capitolelor, pentru ca mai apoi toate descoperirile să fie adunate grămadă, sugerând unitatea de civizaţie a spaţiului românesc. Or, trebuie să reiasă clar că pe baza descoperirilor de la Dinogeţia sau de la Păcuiul lui Soare nu se pot trage concluzii valabile şi pentru zona Botoşanilor. De altfel, pentru anumite descoperiri nici nu putem fi siguri că ar aparţine românilor. De aceea am spus că termenul geografic din titlul lucrării recenzate e generator de confuzii. Una este continuitatea de locuire pe un anumit spaţiu şi altceva este continuitatea etnică şi acest lucru trebuie permanent avut în vedere. Mulţi istorici români se feresc din toate puterile să afirme vreo influenţă a civilizaţiilor învecinate, în toate domeniile, reducându-le la minimum când n-au încotro. Aprig disputată este geneza formelor "clasice" medievale la români precum şi originile statalităţii. Şt. Olteanu este şi el preocupat de această chestiune. El încearcă în primul rând să demonstreze existenţa obştii teritoriale la daco-romani şi credem că are dreptate, existând anumite elemente care o atestă. El vrea de fapt să localizeze temporal un model de organizare arhaică a obştii pe care H. H. Stahl doar a presupus-o. Obştea teritorială este un atu al daco-romanilor în raport cu populaţiile migratoare, atu care treptat tinde să se atenueze, şi alte neamuri trecând la această formă de organizare, iar în veacurile VIII - IX unele zone învecinate, mai înapoiate în alte secole, depăşesc în dezvoltare regiunea carpato-dunăreană. Secolele menţionate sunt de mare importanţă pentru estul Europei, deoarece acum se cristalizează în regiune formaţiuni statale. Nici românii nu fac excepţie. Problema, intens dezbătută în istoriografia românească, este dacă acest proces este unul exclusiv endogen, provenit din dezvoltarea nemijlocită a societăţii româneşti, este influenţat de zonele învecinate sau, după cum afirmă unii, ar fi existat şi o componentă etnică alogenă care ar fi determinat apariţia formelor statale. Lipsa izvoarelor scrise face demersul extrem de dificil. În mod evident Şt. Olteanu înclină spre prima variantă. Folosind idelile lui Marx privind destrămarea obştii şi geneza feudalismului în sud-estul Europei, utilizând şi lucrările lui H. H. Stahl, autorul încearcă să reconstituie mecanismele care au dus la destrămarea obştii şi apariţia statului. Considerăm încercarea hazardată. Este folosit un model teoretic care nu poate fi identificat în plan empiric, existând o inadecvare între cele două aspecte. În lucrarea sa *Contribuţii la studiul satelor devălmaşe româneşti*, H. H. Stahl încearcă, în condiţiile unei baze de informaţii net superioare, "o tipologie a condiţiilor de viaţă socială", "o analiză a condiţiilor sociale în care aceste forme se nasc, se dezvoltă şi pier". Inspirându-se şi el din Marx, Stahl constată numeroase inadecvări între teorie şi realitate. Mecanismele de schimbare stabilite de el se

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pot aplica sigur doar perioadei în care dispunem de documente. Chiar dacă sunt destul de generale, pot exista condiţii istorice particulare care să le fi declanşat. Şi noi suntem de acord că procesul avut în discuţie este unul datorat în mare parte evoluţiei interne a societăţii româneşti, dar nu trebuie să rezulte că aceasta i se datorează în exclusivitate. Evoluţia a avut probabil loc pe multilpe planuri (economic, demografic, social, politic), care s-au augmentat reciproc. Influenţele externe, doar culturale şi posibil în unele zone şi exercitate în mod nemijlocit prin prezenţă etnică directă, având rolul lor, care nu trebuie neglijat, ele nereducându-se la prezenţa, convenabilă, a influenţei bizantine.

Dacă avem în vedere partea cea mai dezvoltată a lucrării, adică precizarea conţinutului categoriilor luate în discuţie, se poate spune că *Societatea carpato-danubiano-pontică în secolele IV-XI* este o lucrare binevenită şi utilă. Dar o putem vedea şi în ansamblul ei, cu toate intenţiile, mărturisite sau nu, cu lucrurile duse la capăt sau doar enunţate, cu aspectele bune sau false. Bazându-ne pe dorinţa autorului de a scrie şi o istorie a sistemului, iată cum poate suna, la o lectură răutăcioasă, aceasta: populaţia autohtonă s-a dezvoltat neîncetat, păstrând o permanentă superioritate culturală asupra popoarelor vecine, neputând fi deci influenţată de acestea. Creşterea demografică a stimulat dezvoltarea economică, iar aceasta a determinat la rându-i modificarea raporturilor sociale, care au dus cu necesitate la apariţia statului. De aceea, am afirmat că teoria marxistă a istoriei poate fi o explicaţie comodă a schimbărilor de sistem. Prin ea este anulată posibilitatea ca factori externi să acţioneze în domeniul social sau politic. În economie mai este posibil, dar după aceea tot procesul are loc endogen, această imagine putându-l clasifica pe Şt. Olteanu printre "extremiştii" problemei etnogenezei româneşti.

Unele dintre lucrurile afirmate de noi autorul nu le-a spus şi probabil nici nu a dorit să le spună. Uneori însă şi omisiunea sau lucrurile spuse pe jumătate îşi au importanţa lor în discurs. Noi am analizat lucrarea cum se prezintă ea ca atare, ca produs finit, şi special am efectuat o lectură mai expresionistă, tocmai ca anumite deficienţe de concepţie să poată fi mai lesne observate şi eliminate la o eventuală nouă ediţie a lucrării. Ar trebui precizată mai limpede, pe de o parte, ponderea între analiza structurii şi studiul cauzal-genetic, pe de altă parte, locul pe care îl are fiecare în economia lucrării. După părerea noastră, ar trebui să se renunţe la idei ce susţin anumite abordări cu caracter mai general (ne referim la marxism), idei care conduc la concluzii falacioase. De mai mare folos ar fi pentru autor cercetarea lucrărilor teoretice ale şcolii *Annales*, apropiată prin problematica cercetării de ceea ce încearcă să facă Şt. Olteanu, dar utilizând metode de un incomparabil rafinament. Se pare că autorul a încercat o deplasare spre *Annales* (vezi capitolul de „civilizaţie materială"), a încercat să fie mai nuanţat, dar toate acestea sunt doar elemente cosmetice, noua lucrare nereprezentând o transformare profundă a celei vechi.

Lucrarea recentă a lui Şt. Olteanu este una de sinteză şi de aceea am preferat să insistăm asupra apectelor generale. E meritoriu că se încearcă depăşirea simplei statistici arheologice, dar aceasta nu trebuie făcută oricum. Cel puţin lui Şt. Olteanu nu i-a reuşit decât parţial, lipsa de claritate a aspectelor istoric-cauzale fiind o lipsă peste care nu se poate trece. În ansamblu, noua carte a lui Şt. Olteanu este o dezvoltare cantitativă a unei lucrări mai vechi, fără un progres ideatic deosebit, onorabilă în multe privinţe, dar şi cu elemente care trebuiesc îndepărtate.

George Enache

ISTORIE MODERNĂ

ADRIAN MACOVEI, DUMITRU VITCU, *Între Revoluţie şi Unire. Pagini de istorie socială. Frământări ţărăneşti în Moldova (1848 - 1959). Studiu şi documente*, Iaşi, Casa Editorială Demiurg, 1997, 332 + LIX p.

După evenimentele din 1989 s-a vorbit mult despre existenţa acelor manuscrise de sertar, tomuri aflate în faza publicării, dar care, din motive obiective sau subiective, nu au ajuns la cititor. Un astfel de caz regăsim şi la volumul de documente editat de cercetătorii dr. Adrian

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Macovei şi dr. Dumitru Vitcu de la Institutul de Istorie "A. D. Xenopol" din Iaşi. După cum suntem avertizaţi de nota asupra ediţiei, ne găsim în faţa unui material ce a primit bun de tipar cu peste două decenii în urmă, dar căruia "împrejurări neprielnice" i-au amânat apariţia pentru anul 1997. Autorii ne-au propus o selecţie de 327 de documente provenind dintr-un lot mai mare (circa 1.200 de piese), depistate la arhivele de la Iaşi, Bacău, Galaţi, Focşani şi Bucureşti, asumându-şi păstrarea structurii iniţiale a lucrării, "cu toate riscurile, dar şi avantajele, pe care le comportă gestul".

Limitele cronologice în care s-a înscris demersul autorilor, de la 18 ianuarie 1848 la 13 noiembrie 1858, este justificat de aceştia în paginile introductive. Subliniind că fenomenul social trebuie privit în strânsă interdependenţă cu suportul economic şi angrenajul politic, Adrian Macovei şi Dumitru Vitcu cred - opinie la care subscriem şi noi - că "deceniul de referinţă... s-a caracterizat la noi prin întreţinerea şi intensificarea unei stări revoluţionare neîntrerupte, asigurată întâi de toate, de disputa surdă între boierimea conservatoare - convinsă de necesitatea unor transformări, dar pe care le voia dirijate de către sine, şi burghezie, insuficient consolidată ca şi clasă, dar avantajată de poziţia de portdrapel al luptelor pentru realizarea idealurilor paşoptiste. Decisive însă... au fost confruntările sociale deschise din lumea satului între masele ţărăneşti... şi marea boierime".

Consistentul studiu introductiv pune în lumină cadrul legislativ al evoluţiei regimului proprietăţii din mediul rural în epoca regulamentară, precum şi situaţia dificilă a ţărănimii defavorizate, ilustrând şi justificând, totodată, campania petiţionară surprinsă şi în multe din documentele volumului. De asemenea, formele exprimării nemulţumirilor din lumea satului moldovenesc, de la pribegie la trecerea graniţei, sau chiar la intrarea în forţă pe proprietăţile boiereşti şi "opoziţia prin violenţă a locuitorilor la efectuarea măsurătorilor, cu prilejul împărţirii locurilor de hrană, păşune sau fânaţ" îşi găsesc locul firesc în paginile lucrării.

Pe drept cuvânt, Adrian Macovei şi Dumitru Vitcu atrag atenţia că "efervescenţa în lumea satului moldovenesc se suprapune efortului general de închegare a statului naţional unitar român modern". Concluzia celor doi cercetători este că, în contextul "frământărilor politice generale", mişcările sociale amintite "au impus soluţia emancipării ţărănimii, implicit a revizuirii raporturilor sociale".

Dorim să subliniem faptul că editarea celor peste 300 de documente - dincolo de materialul de arhivă inedit pus la dispoziţia cercetării - se constituie într-un model de probitate ştiinţifică. Fiecare document selectat a fost transcris cu grijă şi discreţie, intervenţia editorilor urmărind îndreptarea tacită a unor erori din text sau efectuarea de trimiteri la alte surse documentare menite să completeze imaginea de ansamblu.

Parcurgând volumul editat de Adrian Macovei şi Dumitru Vitcu descoperim o epocă altfel decât ne-a fost ea zugrăvită în manuale şi chiar în multe lucări de specialitate. Avem în faţă un limbaj astăzi uitat, dar care îşi păstrează farmecul peste mai bine de un secol, realităţi economice şi sociale, interese, certuri, compromisuri, precum şi imaginea unei administraţii aflată de multe ori în impas.

Un impresionant indice, de peste 30 de pagini, încheie demersul ştiinţific al cercetătorilor Adrian Macovei şi Dumitru Vitcu. Lecturând volumul în cauză, cei interesaţi de istoria secolului XIX vor găsi multe repere care să-i ajute şi care să le stimuleze activitatea. De la prima pagină şi până la indice transpare profesionalismul celor doi istorici ieşeni, volumul recenzat putând fi considerat, pe drept cuvânt, unul de referinţă în studierea zbuciumatului deceniu dintre "Revoluţie şi Unire".

Violeta Onişoru

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

OLGA CICANCI, *Probleme politice sud-est europene înfăţişate în presa de limbă greacă din România în veacul al XIX-lea*, Bucureşti, Editura Omonia, 1995, 151 p. + anexe.

Beneficiind de un cuvânt înainte laudativ semnat de acad. Dan Berindei, volumul de faţă, realizat de o reputată elenistă din capitală, reprezintă prima abodare mai cuprinzătoare a problematicii presei greceşti din România. Cu toate acestea, demersul doamnei Cicanci nu rămâne unul izolat în spaţiul istoriografiei noastre, câtă vreme Demosthene Russo (chiar la începutul acestui secol), apoi Nestor Camariano şi, în ultimii ani, Cornelia Papacostea-Danielopolu au numărat între preocupările lor şi aspecte legate de presa greacă. Pentru a întregi tabloul este necesar să semnalăm, alături de aceste nume, şi două instrumente de lucru indispensabile domeniului, *Publicaţiile periodice româneşti* şi *Bibliografia analitică a periodicelor româneşti*.

Lucrarea conţine suficiente puncte de interes pentru istoricii români, pătrunzând în spaţii unde prea puţini au avut pregătirea necesară, căci studiile greceşti reprezintă un mediu cu suficiente capcane, unde, pentru o "imersiune" profitabibilă, sunt necesare cunoştinţe speciale şi instrumente de lucru nu tocmai la îndemână.

Între aspectele abordate de presa greacă din România se numără probleme politice şi culturale româneşti cum ar fi, spre exemplu, lupta pentru unire şi independenţă, dar şi probleme care interesau ambele părţi, cum este cazul situaţiei cuţovlahilor (aromânilor) macedoneni, sau chestiuni specifice greceşti.

Interesante sunt relevările autoarei în legătură cu dezbaterile din presa greacă asupra cauzelor realei antipatii a societăţii româneşti faţă de greci, fapt ce vitriola raporturile normale dintre cele două naţii, antipatie pusă de redacţii cel mai adesea pe seama vitregiei epocii fanariote şi a delicatei chestiuni aromâne. Nu este drept, se scria în ziarele greceşti, ca pentru greşelile câtorva domni din epoca fanariotă, să fie socotiţi opresori grecii în totalitatea lor, chiar dacă "fantoma fanarioţilor" dăinuie încă în conştiinţa colectivă română. În acest context au avut loc în epocă polemici repetate între redacţiile greceşti ale ziarelor *Iris* şi *Patria* şi cele ale cotidianelor româneşti *România Liberă* şi *Timpul*, dezbătând de pe poziţii antagonice chestiunile amintite mai sus.

Cum am afirmat deja, volumul Olgăi Cicanci conţine suficiente puncte de atracţie, dar efortul autoarei este sistematic umbrit de numeroasele erori de scriere, care apar mai cu seamă în cazul cuvintelor greceşti, dar nu se opresc la acestea, fiind afectat şi textul românesc. Problema este cu atât mai gravă câtă vreme nu se pot invoca eternele greşeli de tipar, redactarea fiind computerizată, totul conducând spre ipoteza că autoarea nu şi-a efectuat obligatoria corectură înainte de a accepta tipărirea cărţii. Dăm aici câteva exemple: la pagina 34 titlul grecesc al ziarului *Imerologhion ton Elinon* este neaccentuat şi greşit redactat (nu τον Ελινον, cum este scris, ci τῶν Ελλήνον); la pagina 41 λυσις nu are accent iar în loc de αὐτοῦ este scris αντου; la pagina următoare ὕλη este scris cu minusculă în loc de majusculă; la pagina 54 apare scris ηεωτέρς Ελαδας în loc de Νεωτέρας Ελλάδας; două foi mai departe găsim curioasa formă Τηεατισ în loc de Θεατῆς; în fine, la pagina 62 apare ηέου în loc Νέου. De asemenea, se impuneau unele corecţii şi în textul românesc sau în alfabetul latin. La pagina 37, în loc de titlul ziarului grecesc *To Vima* apare *To Viena*, după cum "problema orientului" de la pagina 38 ar trebui citită problema Orientului, sau problema orientală. Dacă la pagina următoare observăm o virgulă între subiect şi predicat ("Thomas Paschidis, era ..."), la pagina 71 citim "prizmă" în loc de forma corectă a acestui franţuzism: "prismă". La pagina 59 autoarea ar fi trebuit să noteze "problema orientală" şi nu "problema occidentală", căci la aceasta se referă articolul din *Spectatorul*, al cărui titlu este corect redat între paranteze. De asemenea, putem afirma că românii sunt o naţiune viteză, dar în nici un caz că "românii ... este o naţiune viteză" (p. 95). Semnalăm aici şi inconstanţa în utilizarea unei singure forme care să se refere la statul bizantin, autoarea folosind atât formula Imperiul Bizantin, cât şi Imperiul bizantin. Pe de altă parte, putem spune "tradiţia politică

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

moştenită de la Imperiul bizantin" sau "tradiţia politică a Imperiului bizantin", dar în nici un caz "tradiţia politică de la Imperiul bizantin", cum apare la p. 115.

Probabil datorită faptului că fiecare din cele patru capitole ale lucrării au fost iniţial concepute ca studii distincte, ne-a atras atenţia faptul că la paginile 67 şi 121, în capitolele II şi IV, apare exact acelaşi citat din cuvântarea poetului Al. Suţu, aflat în vizită în România. Un alt element care scade valoarea cărţii de faţă îl reprezintă afirmaţia hazardată că Rigas Ferreos ar fi lansat în preajma revoluţiilor de la 1821 ideea confederaţiei balcanice. Este adevărat că el este părintele acestei idei, dar nu ştim cum ar fi putut să o facă în acea perioadă, de vreme ce patriotul grec a fost arestat la Triest în decembrie 1797 de către poliţia austriacă şi oferit, împreună cu alţi şapte agitatori greci, otomanilor, în schimbul unor refugiaţi politici polonezi şi a bunăvoinţei Porţii, iar la scurt timp a fost executat (în iunie 1798) după gratii, la Belgrad.

Cu toate aceste defecţiuni care ţin, în majoritate, de lipsa corecturii şi nu de concepţie, lucrarea doamnei Olga Cicanci constituie, prin subiectul ales şi prin materialul informativ, prin abordare şi concluzii, o lectură utilă atât modernistilor cât şi istoricilor cu aplecări spre studiile neogreceşti.

Leonidas Rados

IOAN SCURTU, *Monarhia în România 1866 - 1947*, Bucureşti, Editura Danubius, 1991, 192 p.

Deşi am mai avut ocazia să mă opresc asupra cărţii din 1991 a istoricului Ioan Scurtu, cred că este oportun să reiau şi aici discuţia asupra ei. Mă îndeamnă la aceasta recidivele publicistice ale autorului, faptul că, în alte lucrări apărute între timp, nu a renunţat la mai vechi puncte de vedere, pe care le consider greşite.

Cartea se întemeiază, aşa cum ne previne chiar autorul, pe un volum apărut cu trei ani mai înainte, *Contribuţii privind viaţa politică din România...* . De fapt, ea este doar o reluare, o reeditare "cosmetizată" a lucrării din 1988. Schimbările operate de autor constau în modificarea unor titluri "la modă" înainte de prăbuşirea regimului comunist, precum *Lupta maselor populare în frunte cu Partidul Comunist...*, eliminarea unor capitole şi subcapitole de-a dreptul jenante, cum ar fi cele intitulate *Un ideal împlinit: Republica Socialistă* sau *Republica în "Epoca Nicolae Ceauşescu"* (cuprinzând aprecieri de genul: "Prin actul de la 30 Decembrie 1947 s-a instaurat cea mai democratică formă de guvernământ din istoria poporului român") şi suprimarea abundentelor citate din "opera" lui Ceauşescu, fără ca prin aceasta să se elimine şi spiritul acelei "opere". Ceea ce a rămas, în urma acestor "tăieri", este o lucrare ce poate fi situată, prin scopul urmărit şi prin argumentele folosite, în continuarea directă a propagandei comuniste, care atâta vreme s-a străduit să ne convingă de "necesitatea obiectivă" a trecerii de la forma de guvernământ monarhică la cea republicană şi de superioritatea acesteia din urmă.

Repertoriul mijloacelor folosite de autor pentru atingerea acestui scop este unul bine cunoscut, fiind împrumutat cu o totală lipsă de imaginaţie din sfera discursului politic. Ceea ce se urmăreşte, înainte de toate, este demontarea legitimităţii monarhiei. Şi cum legitimitatea se întemeiază pe tradiţie, aceasta este atacată cel mai adesea. Chiar titlul cărţii sugerează ideea că în România nu ar fi existat monarhie decât în perioada 1866-1947. Ideea devine explicită în prima pagină a cărţii, unde ni se spune că ceea ce a existat înaintea acelei perioade nu s-ar înscrie într-o tradiţie reală, ci ar fi o "anumită tradiţie" a formei de guvernământ monarhice (p. 5). Aşadar autorul recurge la o diminuare, acolo unde nu poate nega o realitate. De fapt, suntem puşi în faţa unei duble erori. Pe de o parte, este folosit ca termen de comparaţie modelul monarhiilor occidentale, faţă de care au existat la noi, în perioada dinainte de 1866, diferenţe notabile. Aceasta, însă, nu înseamnă că forma de guvernământ de la noi ar fi fost mai puţin monarhică. Pe de altă parte, se încearcă identificarea istoriei monarhiei româneşti cu un fragment, cu o perioadă a evoluţiei acesteia, cea constituţională. Dar ce altceva decât tradiţie monarhică ar putea însemna întreaga istorie a instituţiei domniei, cu domni care, încă din vremea întemeierii statelor

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

românești, stăpâneau "din mila lui Dumnezeu", se succedau în conformitate cu principiul eredității (chiar amendat de practica electivității) și ale căror prerogative externe, dar mai ales interne, erau acelea ale unor monarhi autentici?

Negând tradiția monarhică, autorul încearcă să fondeze una republicană. Volumul cuprinde, încă la început, o înșiruire de idei și proiecte "republicane" de la sfârșitul secolului XVIII și începutul celui următor. Interpretarea forțată a faptelor abundă. Un citat din *Țiganiada* lui Ion Budai-Deleanu i se pare suficient autorului pentru a-i cataloga pe reprezentanții Școlii Ardelene, în bloc, drept promotori ai ideilor republicane. Programul revoluționar elaborat de Mihail Kogălniceanu la 1848, "Dorințele Partidei Naționale din Moldova", în care se cerea "Domn ales din toate stările societății", ar fi fost, nici mai mult, nici mai puțin decât "o puternică manifestare a concepțiilor republicane" (p. 6). Exagerările sunt evidente, iar metoda folosită nu are nimic în comun cu cercetarea istorică. Ea constă în generalizarea nejustificată a unor fapte și idei izolate. O privire, chiar sumară, asupra istoriei noastre moderne ne arată că spiritul republican, atunci când s-a manifestat, sporadic și inconsistent, a constituit un sector marginal al gândirii politice românești. Nu a reprezentat niciodecum o tradiție, care presupune ceva specific, continuu și adânc înrădăcinat în conștiința colectivă, pentru a nu mai vorbi de necesitatea verificării în practica politică. Cartea ignoră, aproape cu desăvârșire, ideile monarhice și, subsumate acestora, proiectele de instituire a unei monarhii constituționale, care sunt preponderente în contextul încercărilor de modernizare a formei de guvernământ înainte de 1866. Abia dacă este amintită cererea formulată de Adunările ad-hoc, la 1857, de aducere a unui principe străin. De altfel, nici pentru perioadele care au urmat autorul nu se arată mai generos cu gândirea monarhică. Ne-am fi așteptat ca această carte - al cărei subiect, să nu uităm, este istoria monarhiei! - să-i amintească măcar pe principalii reprezentanți ai acestei idei. Cititorul ar fi putut regăsi atunci, printre multe alte nume cunoscute, pe cele ale lui Kogălniceanu, Eminescu și Iorga. Aprecierile despre "sentimentele republicane atât de puternic dezvoltate în opinia publică românească" (p. 28), încât "clasa conducătoare" de la începutul secolului XX ar fi trebuit să depună "mari eforturi pentru a sădi ideea monarhică în conștiința poporului român", sunt nu numai lipsite de temei, ci ridicole. Autorul se încurcă în propriile argumente, încât ajunge adesea să se contrazică. Într-o parte prezintă câteva acțiuni politice din timpul lui Carol I ca fiind "antimonarhice" - între ele, acțiunea "opoziției unite" din martie 1888 (p. 37), îndreptată, în realitate, împotriva guvernului liberal -, pentru ca în altă parte să afirme că acestea nu erau decât manifestări cu caracter politicianist: "Șahul la rege era des utilizat în lupta opoziției pentru obținerea guvernului" (p. 28-29). Aceleași fapte sunt și, în același timp, nu sunt "antimonarhice", după cum îi permit ele autorului să vestejească fie monarhia, fie partidele și practicile politice.

O altă componentă a încercării de demolare a tradiției monarhice, care își are originea tot în sfera propagandei politice, constă în ceea ce aș numi *strategia antidinastică*. Asupra ei cred că merită să insist. Intenția deposedării de legitimitate a dinastiei "de Hohenzollern" este vizibilă iarași de la începutul cărții. Folosirea termenului "*trădător*" pentru cei care l-au înlăturat pe Cuza (p. 11) și opinia - veritabil reziduu al interpretărilor marxiste, economiciste - conform căreia conservatorii ar fi participat la complot mânați de nemulțumirea lor față de reforma agrară (p. 9) ar urma să ne sugereze, chiar dacă autorul nu o spune răspicat, că detronarea domnitorului Unirii a fost un act nejustificat sau justificabil doar din perspectiva intereselor mărunte, "de clasă". Dacă lucrurile au stat așa, atunci nu vom găsi niciodată răspuns la întrebarea: de ce Adunarea Constituantă din 1866, dominată de conservatori, nu a anulat reforma, deși avea putința să o facă? Atât pentru conservatori, cât și pentru liberali, principalul motiv de nemulțumire a fost regimul autoritar, din ce în ce mai arbitrar instituit de Cuza în urma loviturii de stat de la 2 mai 1864. Pe de altă parte, "trădătorii" de la 11 februarie 1866, fie ei "roșii"sau "albi", sunt cei care au desăvârșit, prin înlăturarea lui Cuza, aducerea unui prinț străin și întemeierea unui regim constituțional, aplicarea programului național formulat de Adunările ad-hoc la 1857.

Valabilitatea plebiscitului din aprilie 1866, act care a legitimat instaurarea ultimei dinastii pe tronul României, este și ea pusă la îndoială. Sunt citate documente în care se relatează despre

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

refuzul unor ţărani de a subscrie, sub motiv c[illegible]omnitorul străin le va schimba religia şi că, nevoind legea rurală, le va lua înapoi moşiile" (p. 13). Autorul uită, aici, să arate netemeinicia - dovedită de evoluţia ulterioară a faptelor - bănuielilor ţăranilor, aşa cum uită să amintească despre diverşi agenţi pro-cuzişti, atestaţi şi ei documentar, care străbăteau satele pentru a provoca împotrivirea la plebiscit. La fel, nu aminteşte nimic despre provocarea de către Turcia şi Austria - cele două imperii vecine, care se împotriveau făţiş aducerii unui prinţ străin - a "răscoalei grănicerilor" din primăvara anului 1866 (p. 16), omisiune care face ca răscoalei să i se asocieze, de către cei mai puţin avizaţi, un caracter antidinastic sau anticarlist, pe care, în realitate, nu l-a avut.

Lesne de observat este preferinţa autorului de a selecta şi prezenta, dintre opiniile politice ale contemporanilor evenimentelor, pe acelea defavorabile dinastiei. Loc de încheiere, deci de concluzie, la primul capitol, cel dedicat instaurării monarhiei constituţionale la 1866, ţine un citat dintr-un articol semnat de un mărturisit partizan al lui Cuza, Cezar Boliac. Evident, opinia lui nu putea fi decât defavorabilă noului domn. De altfel, titlul capitolului este "Instaurarea dinastiei straine", ceea ce reprezintă nu numai o greşeală, ci şi o formulare tendenţioasă. Pentru că *străini* - dacă prin aceasta înţelegem o origine diferită decât cea românească - nu au fost decât primul rege din dinastie, Carol I, şi eventual al doilea, Ferdinand. Dar dacă primul s-a adaptat rapid realităţilor româneşti, cel de-al doilea a trăit în Romania câteva decenii înainte de a urca pe tron. Pentru autor, însă, dinastia *trebuie* să fie *străină*, pentru că astfel îi vine mai uşor să sugereze că ar fi nelegitimă.

Pentru vremurile mai apropiate de noi, istoricul Ioan Scurtu arată o slăbiciune exagerată faţă de opiniile unor socialişti sau ale presei socialiste. Faptul că aceste opinii constituiau un segment periferic, aproape nebăgat în seamă, în contextul disputelor politice de la sfârşitul secolului trecut şi din primele decenii ale secolului nostru, nu pare să-l deranjeze. Dimpotrivă, aprecierile unui N. D. Cocea, care au făcut în 1923 subiectul unui proces de calomnie, sunt expuse pe larg (p. 44 - 45, 76). În acelaşi timp, reginei Maria, deţinătoare a unui însemnat rol politic mai ales în preajma şi în timpul primului război mondial, nu i se acordă decât o pagină în întregul cuprins al cărţii. Nu găsim niciunde menţionată data naşterii reginei, în schimb aflăm diverse bârfe de salon despre viaţa intimă a acesteia.

Informarea bibliografică a autorului pare să fie lacunară, ceea ce ar constitui încă o explicaţie a frecventelor exagerări şi erori. De pildă, când aminteşte de proiectul de "republică aristo-democraticească" de la sfârşitul secolului XVIII, ne trimite la "tratatul" de *Istoria României* din 1964, părând a nu cunoaşte că între timp au mai apărut câteva studii despre acest subiect, între care l-aş aminti pe ultimul, cel mai documentat şi care schimbă complet interpretările de până acum, datorat istoricilor I. C. Ciubotaru şi N. A. Ursu (în AIIAI, XXIV/I, 1987). De asemenea, recomandabilă ar fi fost consultarea nu a ediţiei româneşti a *Memoriilor* regelui Carol I, incompletă şi prost tradusă, ci a ediţiei originale germane sau a tălmăcirii franceze. Îi scapă istoricului şi o serie de monografii, utile pentru cunoaşterea vieţii membrilor ultimei dinastii. Cel puţin pentru domnia regelui Carol I, multe scăpări puteau fi evitate prin consultarea *Bibliografiei domniei regelui Carol I al României*, semnată de Ion C. Băcilă (Bucureşti, 1916).

Oricine deschide o carte mai nouă despre istoria monarhiei se aşteaptă să găsească cel puţin o minimă încercare de reevaluare a surselor şi o reformulare a ipotezelor şi a punctelor de vedere. Cartea istoricului Ioan Scurtu nu face nici una, nici alta. Ea se mulţumeşte să continuie, metodologic şi interpretativ, vechea istorie oficială din perioada comunistă. Este un eşec istoriografic, ce face ca monarhia din România să-şi aştepte în continuare istoricii.

Vasile Docea

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ISTORIE CONTEMPORANĂ

IOAN SCURTU, *Criza dinastică din România (1925 - 1930)*, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1996, 300 p.

Nici un alt istoric român nu a publicat atât de mult - monografii, sinteze, culegeri de studii, volume de documente (colecţii tematice şi ocazionale), dicţionare, enciclopedii, prefeţe, prezentări, studii, articole etc. -, după 1989, ca profesorul Ioan Scurtu. Cele mai multe dintre aceste apariţii sunt noi, dar o parte dintre ele, constituind nu numai o fracţiune semnificativă din punct de vedere cantitativ, reprezintă cărţi publicate înainte de 1990, retuşate sau amputate după un criteriu *sui-generis*, hazardant şi prejudiciabil mai ales. Ce s-ar întâmpla dacă toţi cei care au publicat ceva, cândva, respectând moda timpului, şi-ar agrementa opera în funcţie de schimbările politice? Câştigul, dacă poate fi numit astfel, ar fi doar acela că fiecare dintre cei care s-ar lăsa convertiţi de acest iluzionism intelectual ar fi "pregătiţi" pentru orice timp, indiferent de regim politic şi exigenţe ştiinţifice. Vrând, chipurile, să facă uitate unele compromisuri conjuncturale, acceptate odată, dl. Ioan Scurtu nu a reuşit altceva decât să-şi încarce conştiinţa cu încă o eroare, aceea de a crede că vreun contemporan al domniei sale ar fi dispus să uite ceea ce a scris nu demult. În plus, procedând astfel, el a atras atenţia asupra cărţilor pe care le regretă, pe care şi le refuză azi, dar care continuă să existe dincolo de voinţa lui. Accedând, tot ca un compromis, într-o funcţie cu aparenţe culturale, universitarul bucureştean nu s-a putut abţine de la tentaţia de a încerca să şteargă ceva imposibil de înlăturat, oferindu-şi astfel, ca trofeu, un hibrid, căci o carte nu devine altceva eliminând din ea un număr de pagini, operaţie care nu e sinonimă cu rescrierea şi nici cu revizuirea.

Criza dinastică din România este o lucrare unică, din raţiuni multiple, semnată de dl. Ioan Scurtu. În primul rând, ea nu face parte dintre cele scrise după 1989, în grabă şi pentru o cauză anume, deşi, întâmplător, apariţia ei şi în egală măsură tema au răspuns unui timp în care monarhia a înfierbântat minţile românilor. Cartea aceasta a fost încheiată cu mulţi ani în urmă şi nu a apărut întrucât subiectul ei nu plăcea acelora care decideau atunci cum să se scrie istoria în România. Până la un punct, ea este una care ar fi concurat la statutul de literatură de sertar, dacă rămânea în forma originală. Dar, autorul a făcut în aşa fel încât să nu mai fie nici ce a fost iniţial, nici o carte întru totul nouă. Întâmplător, cunoaştem odiseea acestui op, fiind solicitaţi, cândva, să întocmim un referat cerut de editura unde manuscrisul fusese depus de autor. Apoi, am discutat de mai multe ori cu dl. Ioan Scurtu despre refuzul repetat al unor edituri care nu puteau trece peste cenzura vremii. După toate aceste avataruri şi după implicarea noastră, în ipostaza de referent - implicare uitată de autor -, în publicarea versiunii iniţiale a cărţii, în momentul tipăririi ei recente am parcurs-o cu un sentiment aparte, propriu reîntâlnirii cu cineva după un timp îndelungat. Dar nici autorul şi nici cartea nu mai erau aceiaşi. Dl. Ioan Scurtu a recitit doar textul de început şi a modificat câte ceva, întreprindere pe care a găsit-o de cuviinţă întrucât sursele noi, accesibile de această dată, impuneau unele rectificări sau nuanţări. Altfel, cartea a rămas cea de odinioară, umblându-se prin ea numai pentru o aerisire de ocazie, pretinsă, în viziunea autorului, de noile vremuri.

O criză dinastică s-a prefigurat în România la 12 decembrie 1925, atunci când prinţul Carol i-a expediat regelui Ferdinand, din Veneţia, o scrisoare în care îi comunica, fără nici o altă introducere, că "Vă rog ca prin această declaraţie să primiţi ca să renunţ la toate drepturile mele de Principe Moştenitor al României". Intervenţiile anulării unei asemenea decizii, insolite, dar nu surprinzătoare, au eşuat, stare de fapt care a fost oficializată pe 4 ianuarie 1926, când Parlamentul a acceptat cererea lui Carol - proclamându-l pe fiul acestuia, Mihai, ca succesor - şi a ratificat *Regenţa*. Un asemenea act a declanşat, indiscutabil, o instabilitate, care nu privea exercitarea prerogativelor de către instituţia monarhică, ci numai cursul firesc al moştenirii viitoare a Tronului, întrucât Ferdinad trăia. Renunţarea primului dintre fiii suveranului la drepturile pe care i

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

le consfinţea Constituţia a adăugat vieţii politice româneşti încă un motiv de perturbare. Deşi cazul a fost soluţionat repede şi legal, eliminându-se mobilul instabilităţii succesorale, intervalul funcţionării Regenţei, deci acela cuprins între moartea lui Ferdinand şi *Restauraţie*, a fost discutat ca unul în care monarhia a traversat o criză, una de autoritate mai ales, datorată faptului că succesiunea era asigurată de un suveran minor.

Această circumstanţă, inedită pentru România, ţară cu un regim monarhic constituţional, unde exerciţiul democratic era departe de a fi dobândit un curs firesc şi stabil, a avut, în epocă, un neobişnuit ecou internaţional, repercutându-se, inimaginabil de mult şi grav, asupra cursului realităţilor politice româneşti. De fapt, instituţia monarhică, prin natura ei intrinseca, nu putea fi izolată de viaţa politică, de care era, în mare măsură, răspunzătoare, fiind ea însăşi o componenta a acesteia. Ca urmare a dispensării principiare şi a dispariţiei timpurii a Regelui, Ion I. C. Brătianu şi Partidul Naţional-Liberal au preluat, cu unele rezerve peste care nu puteau trece, atributele unei evasidinastii politice. Aşa s-a ajuns la "carlism", care cultiva un curent favorabil revenirii în ţară a fostului prinţ moştenitor, la puternice frământări politice, la procese provocate de disputa dintre susţinătorii şi adversarii lui Carol Caraiman etc. Moartea intempestivă a lui Ion I. C. Brătianu nu a liniştit spiritele, ci le-a încins, influenţând serios mersul vieţii politice. De fapt, criza nu mai era una dinastică - ori mai ales dinastică -, ci una general-politică, influenţată serios de prezenţa Regenţei, care nu se putea substitui unui suveran incapabil să-şi exercite atributele constituţionale. Chiar şi aşa stând lucrurile, într-o ţară cu o viaţă politică stabilă, un rege minor nu ar fi întreţinut o permanenta stare de nesiguranţă, concretizată în avansarea unor scenarii partidiste surprinzătoare, generatoare de noi frământări. Totul s-a terminat însă la 8 iunie 1930, prin adoptarea Restauraţiei, când Carol a devenit Rege al României.

Profesorul Ioan Scurtu, un remarcabil cunoscător al perioadei, în general, dar mai ales al evoluţiei vieţii politice, realizează în cartea sa o adevărata radiografie a ceea ce numeşte domnia sa criză dinastica, transformata brusc într-o criză a sistemului monarhic, în întregul său, depăşindu-se astfel cu mult limitele unei discontinuităţi succesorale de moment, soluţionata la timp, dar mereu resuscitată de factorii politici de decizie, atât de cei din sfera puterii, cât şi de cei din opoziţie. În trecere, el a amintit de criza succesorală datorată lipsei de moştenitori, care a făcut ca la 18 mai 1881 principele Ferdinand de Hohenzollern să fie învestit cu calitatea de urmaş la tron al lui Carol I. Dar nu a mai precizat, vorbind de intermitenţa apărută în decembrie 1925, că datele problemie erau altele. Prinţul Carol se născuse în România, fusese educat ca ortodox, învăţase în ţară, cunoştea perfect viaţa politică, deci nu putea fi identificat cu tatăl său, în ipostaza de moştenitor al Tronului. Prin renunţarea sa din 12 decembrie 1925, repetată şaisprezece zile mai târziu, el provoca o vacanţă succesorală, care ar fi atras după sine, la un moment dat, o vacanţă a Tronului. Acest raţionament, care nu contravenea spiritului constituţional, a condus la soluţia cunoscută, care a pus capăt virtualei sincope succesorale pe 4 ianuarie 1926.

Dl. Ioan Scurtu considera renunţarea lui Carol ca "o chestiune esenţială pentru regimul politic existent". În cazul acesta, după 4 ianuarie 1926, aşa-zisa criza dinastica devenise de fapt una politică, una care atragea după sine manifestarea a numeroase pusee, dar nu un posibil sfârşit, cum se sugerează. Regenţa şi regele Mihai nu excludeau, implicit, prin simpla lor prezenţă, o criză a dinastiei, aleatorie desigur, dar regimul monarhic constituţional continua sa funcţioneze legal şi nu într-un regim de criză perpetua. De altfel autorul remarcă la un moment dat ca "viaţa a demonstrat că actul de la 4 ianuarie a marcat o serioasă dereglare în mecanismul de conducere a ţării, punea într-o situaţie delicată însăşi instituţia monarhica. El a provocat vii frământări în viaţa politică, a determinat importante regrupări de forţe, care s-au răsfrânt asupra regimului politic din România". Deşi se anticipează o concluzie, sintagma "criză dinastică" este evitată. Chiar şi sumarul volumului evidenţiază aceeaşi duplicitate. În fiecare titlu de capitol apare formula în cauză, ce urmează a fi demonstrată, însă textul cu care se vine în acest scop se referă îndeosebi la criza vieţii politice, învederându-se uneori un raport de dualitate. Surprinde, în câteva rânduri, citarea PCdR, dirijat de Moscova, în examinarea evoluţiei "crizei dinastice". Un efect asemănător îl are voluptatea autorului de a consemna orice informaţie, indiferent de unde provine, despre

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

"republică". Inventarierea republicanilor merge aşa de departe încât chiar şi Ion I. C. Brătianu apare printre ei, autorul apelând la "unele aprecieri", care se reduc de fapt la o insignifiantă relatare "auzită" de cineva în tren. Cu aceeaşi intenţie, dl. Ioan Scurtu transferă toate frământările din aria vieţii politice în aceea a "crizei dinastice".

Deşi autorul acceptă, din chiar titlul cărţii, că prin Restauraţie, criza dinastică a luat sfârşit, la 8 iunie 1930, excursul său nu s-a oprit aici. Într-o amplă *Încheiere*, deci un epilog, care e de fapt un capitol distinct, numit *De la "Restauraţie" la regimul monarhiei autoritare* (p. 254 - 283), domnia sa îşi extinde explorarea, devenită un rechizitoriu ce nu-şi mai îndreptăţeşte prezenţa în sumar. Intenţia, nemărturisită, a autorului este evidentă şi nu mai necesită comentarii. Nici chiar subcapitolul *"Restauraţia" de la 8 iunie 1930* (p. 217 - 253) nu se justifică, aşa cum este conceput, în economia cărţii. În plus, convingerea valorosului cercetător este aceea că "actul de la 8 iunie 1930 a îmbrăcat forma unei adevărate lovituri de stat", întrucât "Carol venise în România prin încălcarea unui angajament scris, confirmat de parlament şi de regele Ferdinand". De ce o decizie acceptată de primul ministru, adoptată de Parlament şi bine primită de cei mai mulţi dintre români, inclusiv de partidele politice, cu excepţia P.N.L., a fost o "lovitură de stat"? Încercând să-şi explice concluzia, dl. Ioan Scurtu continuă cu o reflecţie prin care se dezice, afirmând că "fără îndoială, elementele subiective au jucat un rol important în reuşita <<restauraţiei>>, dar factorul determinant al succesului l-a constituit necesitatea resimţită de societatea românească de a avea un regim monarhic stabil". Atunci, unde e "lovitura de stat"?

În demersul său, în care urmăreşte avatarurile dinastice ale Prinţului Moştenitor, ale autoexilatului Carol Caraiman, ale Regelui Carol al II-lea, din 1918 şi până în 1940, dl. Ioan Scurtu nu face nici o distincţie între dinasticism, monarhism şi carlism. Anticarlismul, la care face referire în permanenţă, era o formă de manifestare a antidinasticismului sau a antimonarhismului? Sau totul se reducea la o reacţie determinată de o persoană, nu de instituţia monarhică ori de deţinătorul demnităţii dinastice. Să nu uităm că aşa-numitul "carlism" a fost, de la un punct înainte, o dimensiune a vieţii politice româneşti, mai puţin decât a dinastiei, ca instituţie. Aducerea în discuţie, în acest context, a republicanismului, chiar întâmplător exprimat şi nu ca o stringenţă a timpului, ci ca o subrogaţie ideologică, ne lasă a înţelege că autorul nu a considerat renunţarea la tron a prinţului Carol ca pe o criză succesorală, ci ca pe una a instituţiei monarhice, deci a sistemului regalist în ansamblu. Fără delimitările şi explicaţiile necesare, întreprinderea avută în vedere lasă loc ambiguităţilor, intruziunilor interpretative şi concluziilor ce întreţin o atmosferă de confuzie. Regimul monarhic din România s-a confruntat, neîndoielnic, după primul război mondial, cu manifestări proprii unei inerente deteriorări, însoţite de o uzură subînţeleasă. Nimeni nu poate nega sau respinge acest adevăr. Dar nu trebuie uitat faptul că monarhia a fost o instituţie care a garantat respectarea democraţiei. A o incrimina fără încetare, ca o practică transformată într-un reflex condiţionat, nu înseamnă a elucida ceva. Dimpotrivă, perseverând într-o asemenea direcţie, ne îndepărtăm de principiile fundamentale ale investigaţiei ştiinţifice, afundându-ne în ceaţa unor vindicte personale.

Parcă vrând a se întrece cu sine, în a-şi etala consecvenţa, studiosul Ioan Scurtu continuă cu îndărătnicie a cita titluri de "monografii" contrafăcute, despre PCdR, şi volume de documente prin care s-a încercat, cândva, să se demonstreze importanţa covârşitoare pentru viaţa politică românească a facţiunii de sorginte comunistă. Nu aminteşte însă de unele lucrări, mai vechi ori mai noi, absolut necesare studierii temei abordate de această dată. În afara unor opuri dedicate biografiei lui Carol al II-lea, în bibliografia la care a apelat autorul - bogată de altfel - nu întâlnim volumele semnate de Henry L. Roberts (*Rumania. Political Problems of an Agrarian State*, Archon Books, 1969), Hugh Seton-Watson (*Eastern Europe between the Wars, 1918 - 1941*, Third Edition, Revised, New York, Evanston, and London, Harper and Row, Publishers, 1962), Robert Lee Wolff (*The Balkans in Our Time*, New York, The Norton Library, 1967), Joseph Rothschild (*Eastern Central Europe between the Two World Wars*, Seattle and London, University of Washington Press, 1983), Hannah Pakula (*The Last Romantic. A Biography of Queen Marie of Roumania*, New York, Simon and Schuster, 1984), Keith Hitchins (*Rumania*,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1866 - 1947, Oxford, Clarendon Press, 1994) şi îndeosebi cel al lui Paul D. Quinlan (*The Playboy King: Carol II of Romania*, Westport, Conneticut, London, Greenwood Press, 1995).

Am citit *Criza dinastică din România* cu atenţie şi cu o sinceră preţuire pentru autor. În anii când nu era voie să se scrie despre "partidele politice burgheze", am fost - singurul poate - alături de Domnia sa, nu o dată şi nu urmărind un scop personal. Citind aceste rânduri, ar putea fi, pe moment, surprins. Îl asigurăm că greşeşte. Autorul de cărţi, prolific şi dependent uneori de ceva străin de domeniul ştiinţei, se poate opri aici cu experienţele. Când vom observa schimbarea pe care o aşteptăm, ne vom afla, printre primii, alături de Domnia sa. De fapt, profesorul Ioan Scurtu s-a îndepărtat de noi, privind mereu, de la un timp, în altă direcţie. De ce?

Gheorghe I. Florescu

PAUL D. QUINLAN, *The Playboy King: Carol II of Romania*, Westport, Connecticut, London, Greenwood Press, 1995, 266 p.

Discuţiile care se poartă în România, după 1989, în legătură cu forma de guvernământ cea mai adecvată unei ţări metamorfozate în *Republică* în urmă cu o jumătate de secol, au readus în actualitate o vocabulă aproape uitată: *Monarhia*. Pentru cei care îşi mai aminteau câte ceva despre această nobilă instituţie, regele ajunsese a fi un personaj fabulos, situat, printr-un reflex condiţionat, undeva între tiranie şi extravaganţă. Puţini doar mai ştiau şi acceptau adevărul. Istoricii s-au împărţit în două categorii - sau poate în mai multe -, în funcţie mai ales de ceea ce scriseseră până atunci. Unii, ale căror opţiuni erau uşor de întrevăzut, au început să preamărească Republica, căutând "probe" prin care urmăreau discreditarea Monarhiei, în paralel cu tentativa de lansare a ideii că România a fost o ţară cu "rădăcini" republicane. Alţii s-au străduit să evidenţieze adevărul potrivit căruia în România regalitatea a fost instituită oficial în martie 1881 şi a fost anulată în decembrie 1947, prin substituirea forţată a Republicii, dar nu în forma ei clasică, ci a unei "republici populare", a cărei artificialitate era ilustrată până şi de tautologia pe care şi-o însuşea această aparent nevinovată titulatură. Treptat, s-a ajuns la o dispută care, în unele cazuri, s-a îndepărtat atât de mult de rigoarea ştiinţifică, încât a eşuat în sfera dogmatismului politic. S-a recurs chiar la un referendum, care nu a avut nimic comun cu ştiinţa, pentru a se demonstra că Republica, indiferent de tradiţie, este forma de guvernare care li se cuvine românilor. Monarhia, aşadar, a fost transformată într-o simplă temă de reflecţie asupra trecutului, despre care istoricii pot discuta oricât, oriunde şi oricum, întrucât "majoritatea" românilor, deveniţi între timp republicani convinşi, au refuzat a o mai accepta ca pe o eventuală alternativă a viitorului. Indiferent însă de ce se întâmplă în sfera vieţii politice curente, unde Republica pare a fi câştigat confruntarea cu Monarhia, studiosul are obligaţia de a aborda istoria Monarhiei nu ca pe un pol al unei antinomii *sui-generis*, ci ca pe o realitate care a durat peste şase decenii şi jumătate, timp în care s-a format România modernă. Politizarea "subiectului", odată cu păstrarea, după 1989, a formei de guvernare prin care se instaurase, în decembrie 1947, comunismul, a condus la apariţia unor controverse şi în aria sondajului istoriografic, circumstanţă care, dincolo de întreţinerea unei gratuite şi periculoase tensionări, a avut şi părţile ei benefice, în planul dezbaterii ştiinţifice. Cărţile publicate în ultimul timp, cele dedicate Monarhiei sau Republicii, au complicat, până la un punct, "diferendul" dintre republicani şi regalişti, sugerând însă noi modalităţi de studiere şi oferind argumentele necesare unei elucidări care va veni cu timpul. Indiferent cum va decurge "cruciada" lansată după 1989, din raţionamente extranee adevărului, prin care s-a încercat legitimarea unui regim reclamat, chipurile, de trecut şi de o opţiune de masă, manevră ce a resuscitat spiritul gregar, dezbaterea ştiinţifică trebuie să nu părăsească, în nici un caz, câmpul ei de manifestare, subsumat studierii realităţii istorice, străină, la această oră, celor mai mulţi dintre români.

Printre cărţile apărute în anii din urmă, pe teme consacrate istoriei Monarhiei din România, monografia intitulată *The Playboy King: Carol II of Romania*, aparţinând istoricului Paul D. Quinlan, se impune ca o realizare aparte, fără a avea nimic comun cu vrajba politică ori

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

istoriografică din România post '89. Profesorul american Quinlan predă cursuri de istorie a Europei şi a Americii la Providence College, din Providence, Rhode Island. De-a lungul anilor, a publicat numeroase articole de istorie românească în reviste de specialitate din S.U.A., Canada, România etc., afirmându-se şi ca un statornic colaborator al Society for Romanian Studies şi American Romanian Academy of Arts and Sciences, din SUA. A participat la prestigioase manifestări ştiinţifice, în ţara sa ori în străinătate, prezentând, în cele mai multe cazuri, comunicări pe teme de istorie a României. În 1977 a publicat lucrarea *Clash over Romania. British and American Policies toward Romania: 1938 - 1947* (Los Angeles, A.R.A. Publications, 173 p.), pentru ca 11 ani mai târziu să editeze volumul *The United States and Romania. American-Romanian Relations in the Twentieth Century* (Woodland Hills, California, A.R.A. Publications, 180 p.), unde a adunat contribuţiile a 13 recunoscuţi specialişti ai dialogului Washington - Bucureşti, de la începuturi până în zilele noastre.

În 1985, Paul D. Quinlan publica în "Mioriţa, Journal of Romanian Studies", editată de Charles M. Carlton şi Norman T. Simms, la Rochester, New York, un articol intitulat *The Playboy King and the American Scene*, prezentat înainte cu doi ani la întrunirea anuală a Society for Romanian Studies. Aşadar, în 1983, el definitivase deja un text despre vizita efectuată de acesta în august 1920, în S.U.A., în cadrul unui turneu întreprins de prinţul moştenitor în jurul lumii. Probabil că ideea unui asemenea studiu era mai veche, iar titlul, în care apărea locuţiunea *the Playboy King*, era justificat întru totul, avându-se în vedere pricina care determinase recurgerea la acel periplu sentimental, chiar dacă el era prezentat ca unul diplomatic. Cartea pe care o discutăm prezintă deci rezultatele unor reflecţii îndelungate, stare de fapt care s-a repercutat vizibil - dar mai întâi benefic - asupra unui demers ce impresionează şi îmbie la meditaţie. Publicând-o, autorul ei îşi justifică alegerea prin aceea că "una dintre cele mai controversate şi bine cunoscute figuri ale perioadei interbelice a fost regele Carol al II-lea al României, aşa-numitul Playboy King". Conştient de posibila capcană pe care o ascunde un asemenea titlu, autorul ne avertizează încă din *Prefaţă* că dintotdeauna "Carol a fost un bărbat foarte complex, nu doar un playboy superficial, iar guvernarea sa a avut partea ei pozitivă, ca şi cea negativă. În principal, mărturiseşte autorul, scopul acestei cărţi este de a încerca să-i fixeze locul său adevărat în istorie", recunoscând că pentru aceasta a iniţiat, încă de la începutul anilor '80, cercetări arhivistice care l-au purtat din California până în România. Surprins de constatarea că istoricii străini au scris foarte puţin despre acest suveran - dar nici românii nu au procedat altfel, iar atunci când, totuşi, s-au referit la el, nu au putut renunţa decât în ultimul timp la clişeele vulgarizatoare -, Paul D. Quinlan se consideră un privilegiat al soartei, întrucât a reuşit să consulte importante surse inedite, ca jurnalul lui Eugeniu Buhman, secretarul personal al regelui Carol al II-lea, cel al lui George Hutington, corespondenţa casei de Hohenzollern cu familia regală română, păstrată la Sigmaringen etc., precum şi lucrările memorialistice scrise de regina Maria, Simona Lahovary, Carol al II-lea, Barbu Ştirbey etc., dintre care unele au fost între timp publicate. Din fericire pentru cei interesaţi de subiectul în cauză, în anii din urmă au fost editate importante texte memorialistice, precum cele semnate de Mihail Manoilescu, Raoul Bossy, C. Argetoianu, Armand Călinescu, Grigore Gafencu, Radu R. Rosetti şi alţii, cărora li se adaugă studiile scrise pe aceeaşi temă, dintre care se remarcă, în mod deosebit, monografia lui Ioan Scurtu despre *Criza dinastică din România (1925 - 1930)*. Dezavantajul lui Paul D. Quinlan rezidă în circumstanţa că şi-a încheiat, în general, documentarea înainte de ora ce a făcut posibilă apariţia unor volume memorialistice, dar şi analitice, în care a fost abordat şi subiectul avut în vedere de el. Dar, indiferent de inconvenientul - ce poate fi şi un avantaj - de a trăi departe de România, ca specialist al istoriei acesteia, profesorul american a adunat o informaţie spectaculoasă prin diversitate şi valoare, tălmăcind toate acele "stories" care i-au conferit lui Carol al II-lea supranumele de *Playboy King*.

Perspectiva din care investighează cercetătorul american biografia fostului suveran al României este singulară, întrucâtva, dar interesantă şi la modă chiar, deci de actualitate, care însă a reclamat celui care a iniţiat-o nu numai o exigentă documentare faptică şi o înţelegere perfectă a

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

vieții politice a unei epoci complexe, ci și o deosebită capacitate de descifrare a psihologiei unui neam și a personalităților sale, a raporturilor oficiale, dar și particulare, dintre rege și cei pe care i-a guvernat, a mentalității colective și de grup etc. Numai în aparență, orizontul scrutat de profesorul Quinlan poate fi considerat mai simplu de atins decât ceea ce numim în mod obișnuit abordare de ansamblu. Analiza pe care și-a asumat-o el nu poate fi dusă la bun sfârșit fără a intui și depăși treapta care urmează de regulă informației documentare, concretă și necesară, dar în spatele căreia sunt tăgăduite sau simulate resorturi anevoie de identificat și deslușit. În atâtea cazuri, cercetători dintre cei mai competenți se confruntă cu situații în care principiul sau regula nu au fost respectate. Totuși, ceva deosebit s-a întâmplat mereu și acel ceva se furișează, adeseori, pe lângă eșafodajul documentar și explicativ construit până la un moment dat. Întreprinderea lui Paul D. Quinlan este una dintre acelea în care fără o perspicacitate înnăscută, "trama" reconstituită se poate termina odată cu expunerea faptelor oferite de documente, fără ca morala să fie dezvăluită sau măcar sugerată.

Nu intenționăm să rezumăm cartea, deoarece, în mod sigur, procedând astfel am deforma o construcție zidită cu greu și nu numai din date accesibile la un moment dat, indiferent de efortul consumat pentru a ajunge la ele. *The Playboy King* este mai întâi o carte frumoasă, ca dimensiuni, ca realizare grafică, precum și ca ilustrație, ca proporție a capitolelor, ca scriitură și ca dozare a informației, fapt care face ca structura intimă a volumului să se impună prin echilibru și prin ceva, inefabil doar în aparență, propriu lucrului finisat în toate articulațiile și în care s-au investit multe gânduri și tot atâtea sentimente dintre cele mai alese. Așadar, iată sumarul volumului: *Preface*; 1. *Family Background*; 2. *Early Years*; 3. *And Then There Was Zizi*; 4. *All for Duduia*; 5. *The Prodigal Son Return*; 6. *The Road Gets Bumpy*; 7. *The Royal Dictatorship*; 8. *Exile Again*; *Bibliography*; *Index*. Nu lipsește nimic din ceea ce așteptăm cu toții să găsim într-o carte. Capitolele urmăresc, gradat, principalele momente ale vieții cuiva născut într-o viitoare familie de suverani, beneficiind din prima clipă de privilegiul de a fi moștenitor al unui tron regal. Cartea nu e o biografie romanțată și nici una care să se reducă la consemnarea aventurilor galante ale unui curtezan al secolului XX, fie acesta chiar și un *Crown Prince* sau un *King*. Cititorul va descoperi în paginile acestui op informații utile despre familiile viitorului rege Ferdinand și ale viitoarei regine Maria, despre viața prințului Carol, despre legătura amoroasă cu Ella Filitti și apoi despre "momentul" Ioana Maria Valentina Lambrino (Zizi), despre căsătoria secretă cu aceasta, în septembrie 1918, și implicațiile unui asemenea mariaj morganatic, provocator al primei renunțări la tron a celui dintâi fiu al aceluia care îl succedase pe Carol I, în 1914. Urmează "romanul" anulării căsătoriei contractate la Odessa, voiajul în jurul lumii, din 1920, întâlnirea cu prințesa Elena, căsătoria cu aceasta și, în sfârșit, "descoperirea" Elenei Lupescu, urmată de acea *love at first sight*, care s-a sfârșit odată cu moartea lui Carol, la 3 aprilie 1953.

Unghiul din care e urmărit în permanență Prințul și Regele Carol este numai uneori acela care se suprapune ipostazei de *Playboy King*. Astfel, în lunile croazierei din 1920, în timpul căreia se spera că amorezul neînțeles o va uita pe Zizi Lambrino, reporterii presei străine au fost surprinși, cum remarcă autorul, să descopere în locul presupusului Don Juan, "un tânăr turist inteligent, activ, curios intelectualiceşte, cu o personalitate cuceritoare și un mare șarm". "Legătura" cu Elena Lupescu este tratată - așa cum a fost în realitate - numai până într-un punct ca o "aventură", întrucât evoluția ei ulterioară a demonstrat mai mult decât atât și mai greu de explicat, chiar imposibil, dacă nu acceptăm că viața a închis în sine o realitate care poate fi condamnată, deformată, minimalizată, dar nu respinsă, refuzată, întrucât astfel nu va putea fi înțeleasă. Carol s-a născut ca moștenitor al unui tron, deci nu era un om de rând, iar acest avantaj nu-l dobândise prin voința sa. Viața lui nu putea fi una particulară întru totul, deoarece un asemenea personaj este obligat să respecte niște uzanțe care nu sunt foarte plăcute întotdeauna. "Eroul" cărții lui Paul D. Quinlan a refuzat, nu o dată, să accepte supliciul prerogativelor câștigate prin naștere, devenind astfel un "căz", condamnat sau aprobat de contemporanii săi și, desigur, de posteritate. Câți virtuali suverani ar fi renunțat la un regat pentru o femeie, care nu numai că nu provenea dintr-o familie domnitoare, dar era de o moralitate mai mult decât îndoielnică și nici nu

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

arăta prin ceva că intenţiona să se schimbe. Sfidând o lume, prinţul Carol a rămas alături de ea în surghiunul pe care singur şi l-a impus, apoi în anii în care a fost regele României şi, bineînţeles, în pribegia care s-a sfârşit odată cu sfârşitul său. Întâlnirea cu Elena Lupescu i-a modificat destinul, influenţând, în mare măsură, evoluţia vieţii politice din anii 1925 - 1940 şi poate şi din cei care au urmat. Incursiunea lui Paul D. Quinlan îl are în vedere pe *the Playboy King*, dar numai în contextul ţesăturilor politice ale vremii, fie româneşti, fie internaţionale. Adeseori, primează reconstituirea tabloului evoluţiei generale a României, când el apare numai ca rege, iar autorul se întreabă, din când în când, ce "partitură" mai interpreta Duduia în derularea unor evenimente greu sau imposibil de controlat la un moment dat, conchizând că, "din nefericire, rolul Lupeascăi în acestea este necunoscut, deşi el trebuie să fi fost considerabil". Altădată admite că, "desigur, Lupeasca a rămas puterea din spatele tronului, adică atunci când interesele sale personale erau implicate". Vorbind despre schimbările politice din toamna anului 1939, autorul se întreabă din nou: "care a fost rolul Duduii în toate acestea?", presupunând că "ea a avut, probabil, o oarecare influenţă indirectă, via budoar".

Paul D. Quinlan, un studios de marcă, este, nu trebuie uitat, un american, deci provine dintr-un spaţiu unde orice monarh este considerat întrucâtva un vestigiu al trecutului şi privit ca atare. Dar el nu-l judecă numaidecât pe Carol - prinţul şi regele - cu mentalitatea americanului, ci cu aceea a istoricului, care acceptă că, în restul lumii, nu toate pot fi ca dincolo de Atlantic. Câteodată, însă, îl surprindem, ca intelectual al Lumii Noi, întrebându-se, nu ce mondenităţi îl făceau pe Carol un *Playboy King*, ci cum evolua democraţia în ţara acestuia. Descriind, de pildă, voiajul transoceanic al viitorului monarh, autorul notează, nu întâmplător, că în august 1920, întâlnindu-se cu presa din New York, Carol mărturisea: "sunt bucuros să declar că eu sunt un Democrat", remarcă aplaudată, după care a adăugat: "mă unesc cu Dv. în spiritul de libertate din această ţară. Eu aparţin unei democraţii regale, unde toţi sunt egali". În loc să explice afirmaţia aceluia care venea dintr-o ţară cu un regim monarhic constituţional care era diferenţa dintre un asemenea sistem şi cel republican, caracteristic S.U.A., autorul se rezumă la a observa că afirmaţia lui Carol era una retorică, de "politeţe tipică", avansată după o "cină politică". Aşadar, în România nu putea fi vorba de democraţie. Este adevărat că regimul politic din această ţară nu profesa o democraţie de tipul celei occidentale, americane îndeosebi, dar, chiar aşa stând lucrurile, nu putea fi confundat cu o dicatură. Observatorii politici de peste Ocean, ajunşi la Bucureşti după primul război mondial, rămâneau surprinşi în momentul în care îşi dădeau seama că realităţile politice româneşti nu se asemănau cu cele ale lor, conchizând imediat că democraţia lipsea cu desăvârşire ori totul era un simulacru. Ei nu acceptau gândul că democraţia nu se putea instaura de pe o zi pe alta şi că democratizarea unei ţări este un proces complicat şi adeseori de durată. Paul D. Quinlan cade şi el în aceeaşi greşeală atunci când, discutând situaţia României după primul război mondial, concede că în acest stat european "democraţia a fost mai mult o vitrină decorativă decât o realitate". Dar nu mai poate fi contrazis, bunăoară, în momentul în care, comentând *Restauraţia* şi consecinţele ei asupra viitorului politic al unei ţări unde Carol va instaura o dictatură personală, observa că, "oricum, adevăratul păgubaş a fost democraţia română". De fapt, certitudinea lui Paul D. Quinlan, pe care nu o avansează undeva ca verdict infailibil, dar care transpare din fiecare pagină a cărţii sale, este că într-o ţară democrată un *Playboy King* nici nu şi-ar fi găsit locul, fără a mai vorbi de ascensiunea sa politică, începută cu instalarea pe tron şi încheiată cu introducerea dictaturii sale personale.

Unele aprecieri cu caracter general le-am formulat deja, stimulaţi de intenţia de a comunica posibilului cititor, înainte de consideraţiile finale, impresia noastră despre cartea pe care o discutăm. Ferindu-ne de tentaţia de a povesti cele scrise de Paul D. Quinlan, am trecut în mod sigur peste unele lucruri care trebuiau măcar amintite, insistând asupra altora pe care le-am considerat mai relevante şi poate nu sunt chiar aşa. *The Playboy King: Carol II of Romania* este monografia unei personalităţi, cu lumini şi umbre, cum e şi firesc, dar şi a unei epoci, adică a peste o jumătate de secol de istorie românească. Este greu de presupus că vreun cercetător, luând în studiu o asemenea perioadă, deosebit de densă şi contradictorie, ar putea pretinde că nu a greşit

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

deloc, în examen şi aprecieri. Paul D. Quinlan nu nutreşte asemenea speranţe deşarte. Cu modestie şi perseverenţă, el a muncit peste un deceniu şi ne-a oferit această carte care, dincolo de observaţiile ce i se vor face, o avem în mână şi ne bucurăm citind-o.

Ar fi fost bine ca înainte de publicare, manuscrisul să fi fost văzut de un istoric român, care ar fi corectat numele de persoane şi titlurile transcrise greşit şi ar fi renunţat la unele notaţii ce puteau lipsi. Soţul Elenei Lupescu, de exemplu, se numea Tempeanu şi nu Tîmpeanu, iar un asemenea patronim nu are nimic comun cu adjectivele "tîmpit" sau "idiot", cum crede autorul, un bun cunoscător al limbii române. I. G. Duca nu a fost cel dintâi premier român asasinat, cum scrie acelaşi autor. În sfârşit, în bibliografia utilizată de el, apar autori şi lucrări care au deformat trecutul românesc şi care nu fac cinste istoriografiei, în general, fără a se fi precizat un asemenea fapt. Menţionând doar aceste mici scăpări, inerente uneori, se cuvine să menţionăm că, prin precizările sale, Paul D. Quinlan a făcut nu o dată ordine în derularea unor fapte precipitate şi a corectat unele inadvertenţe strecurate în diferite studii şi lucrări româneşti sau străine.

Scrisă într-un stil elevat şi cu talent de povestitor, dublat de exactitatea cercetătorului adevărat, *The Playboy King* este o monografie pe deplin reuşită, care ne aminteşte de cele semnate de Hannah Pakula, în 1984 (*The Last Romantic: A Biography of Queen Marie of Roumania*, New York, Simon and Schuster), şi de Terence Elsberry, în 1972 (*Marie of Romania: The Intimate Life of a Twentieth Century Queen*, New York, St. Martin's). Dar nu numai de acestea. Oricum, cu această carte, Paul D. Quinlan ne oferă încă un argument potrivit căruia istoriografia americană actuală este nu numai cea mai productivă, ci, în primul rând, cea mai aplecată asupra studierii trecutului românesc dintre istoriografiile străine. În nici o ţară, europeană sau de pe alt continent, nu au apărut, în anii din urmă, atâtea lucrări, foarte reuşite, de istorie modernă sau contemporană a României, ca în Statele Unite ale Americii. Iar cele mai multe dintre acestea nu aparţin românilor americani şi toate au fost scrise nu ca urmare a unei propagande oficiale, ci ca rezulatat al acelei vocaţii dintotdeauna a fiilor Lumii Noi, ce rezidă în propensiunea lor funciară de exploratori ai Europei, deci şi ai României.

Gheorghe I. Florescu

ARHIVELE STATULUI DIN ROMÂNIA, *România. Viaţa politică în documente*, Coordonator: IOAN SCURTU, *1945*, Bucureşti, 1994, 478 p.; *1946*, Bucureşti, 1996, 592 p.; *1947*, Bucureşti, 1994, 320 p.

"Literatura de sertar", o sintagmă ce ne poartă imediat cu gândul la o perioadă anume, dar mai ales la o categorie de intelectuali şi o stare de spirit la care apelăm pentru a ne domoli (cei care avem această putere) vreo suferinţă fizică, vreun regret moral sau vreo neîmplinire profesională, se va constitui - deja este privită aşa - într-un capitol special al viitoarei literaturi române, dar nu numai a acesteia. *Istoria României, 1944-1989* nu va putea fi scrisă fără a se apela, cu circumspecţia cuvenită, dublată de onestitate şi propensiune, la "literatura de sertar", completată, bineînţeles, cu realizările istoriografice ale epocii - indiferent de cine şi cum au fost scrise -, cu documentele oficiale şi cu orice informaţie ajunsă până la noi. Disputa dintre cei ce nu ostenesc a refuza, aprioric, existenţa acestui gen de scrieri şi cei care, întru totul îndreptăţiţi, îi relevă unicitatea, axiologică, dar mai ales informaţională, dă semne de detensionare, întrucât evidenţele nu pot fi eludate la nesfârşit şi fără argumente. În anii din urmă au apărut unele lucrări despre perioada 1944-1989, care încearcă să descifreze realităţile acelor vremuri, în funcţie de informaţia de care dispune un cercetător la această oră. Chiar dacă nu s-a procedat, dintru început şi totdeauna, aşa cum era de aşteptat, au fost totuşi tipărite diferite lucrări memorialistice la care altădată nu aveau acces decât *unii* dintre cei care erau sau mai ales se credeau cercetători. Au fost editate şi volume tematice de documente, cărora li s-au adăugat documentele apărute în diferite reviste şi chiar ziare ale acestor ani de căutări şi deziluzii. Din nefericire, nu a fost publicată nici o lucrare, cu structură monografică, de analiză ori sinteză, care să îndrăznească a explora viaţa

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

politică din perioada 1944 - 1989 sau dintr-un interstițiu circumscris acestui interval imposibil de uitat.

Impactul avut asupra specialistului, dar și asupra omului de pe stradă, de imprimarea unor volume memorialistice, scrise mai demult și care intră, incontestabil, în "literatura de sertar", a impulsionat, într-un târziu, și intențiile celor care se creadeau îndreptățiți sau au fost îmboldiți la un moment dat - de sugestii ori comenzi extranee, adeseori, istoriografiei - de a edita eventual și volume de documente. Au aparut astfel, după 1990, câteva tomuri de acest fel, care, împotriva a ceea ce se spera, au trecut neobservate. Explicația unei asemenea reacții nu poate fi redusă la factori care țin de dezorientarea generală a românilor, de indigențele care îi copleșesc sau de instrucția lor precară. Indiferența pleacă de la neîncrederea, cultivată cu asiduitate de cei care au condus țara, în tot ceea ce se scrie ori se publică despre trecutul nostru, în perimetrul căruia, perioada comunistă trezește reticențe (care merg până la respingeri *de plano*), repulsii, revoltă, dar și nostalgii, idolatrizări chiar și refuzuri de a accepta o realitate căreia unii nu i se pot adapta. Dar, în ultimă instanță, un volum de acest gen se adresează studiosului și, de aceea, din punctul lui de vedere, îndeosebi, se cuvine a fi judecată întreprinderea editorului de documente.

În 1994, după alte experiențe asemănătoare, care au încercat să răspundă unui orizont de așteptare nu numaidecât circumstanțial, Arhivele Statului din România au inițiat publicarea unei colecții intitulate *România. Viața politică în documente*, în cadrul căreia au aparut deja trei tomuri: *1945*, al cărui redactor este Ioana Alexandru Negreanu, *1946*, al cărui redactor este Lidia Brânceanu, și *1947*, al cărui redactor este Silvia Popovici. Aceste "culegeri", cum sunt numite de cei care le-au întocmit, au fost editate de arhiviștii: Constanțin Ailoaiei, Tudor Bucur, Maria Ignat, Veronica Iliescu, Teodor Mavrodin, Marin Radu Mocanu, Gheorghe Neacșu, Natalia Tampa, Nevin Tunăreanu și cei trei redactori, cărora li se adaugă Ioan Scurtu, coordonatorul tuturor volumelor și promotorul ediției. Traducerile din și în engleză și franceză au fost realizate de Doina Brebeanu, Margareta Mihaela Chiva, Mărguța Dumitrescu și Irina Hrițcu. Structura volumelor este similară, cu excepția unor neînsemnate diferențe în cazul celui rezervat anului 1947, astfel încât în fiecare vom descoperi o listă a documentelor și un studiu introductiv, traduse în engleză și franceză, urmate de documentele propriu-zise. *Studiul introductiv* este semnat de fiecare dată de Ioan Scurtu și intitulat la fel: *Anul ... în istoria României*.

Primul tom tipărit a fost *1947*, probabil din considerente de ordin politic, resuscitate mereu de ceea ce ajuns a fi, după 1989, "diferendul" monarhie-republica și litigiul artificial ce vizează statutul politic și civil al regelui Mihai. Justificându-și demersul, Ioan Scurtu își avertizează cititorii, precizând că "prezenta culegere de documente oferă o *amplă imagine* (subl. ns.) asupra evoluției României în cursul anului 1947". "Acest volum, încheie el, face parte dintr-o serie inițiată de Direcția Generală a Arhivelor Statului pentru a contribui la cunoașterea cât mai pofunda a realităților din istoria contemporană a României". Adaosul final, indiferent de motivațiile care l-au determinat, a făcut ca unui gest ce putea căpăta conotații politice conjuncturale să i se confere, cum era firesc, valențe științifice. Prefațând ultimul volum apărut, Ioan Scurtu considera că el "se înscrie în efortul de a pune la dispoziția celor interesați *documente autentice* (subl. ns.), provenind din surse diferite, care să reflecte dinamica vieții politice din România în anul 1946, sub cele mai variate aspecte. *Autorii* (subl. ns.) își exprimă speranța că cititorii vor găsi în acest volum documentele necesare cunoașterii și scrierii istoriei unui an framântat din viața României". *Studiile introductive* sunt identic structurate, deci gândite, amintindu-se principalele evenimente ale celor trei ani avuți în vedere - evenimente cunoscute deja - și exemplificate cu citate sau comentarii preluate din textele incluse în volumele respective. Dacă autorul nu ar face trimiteri exprese la unele documente, am putea crede că aceste pagini introductive au fost scrise înainte de întocmirea volumelor sau că sumarul lor a fost definitivat în funcție de considerațiile avansate de prefațator. Ioan Scurtu nu este arhivist, ci istoric - și nu unul oarecare -, capabil oricând să scrie un text, ca introducerile în cauză, fără a apela numaidecât la o informație care nu vine cu revelații surprinzătoare, ci adaugă doar o mărturie sau eventual dozează alta.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Editorii, care nu sunt aceiaşi pentru fiecare volum, au publicat în final 107 documente din 1945, 136 din 1946 şi 74 din 1947, însumând 1390 de pagini. Cele 317 texte au fost redactate şi câteodată publicate în 230 de zile, iar 24 dintre ele nu au precizată ziua emiterii. În câteva cazuri au fost selecţionate 24 sau 27 de documente dintr-o lună, pentru ca altădată să se ajungă la două sau trei documente dintr-o perioadă similară. Apoi, distanţa dintre zile este cuprinsă între o lună sau mai mult, pentru ca, uneori, patru sau cinci documente să poarte aceeaşi dată. Consemnăm asemenea detalii, care nu sunt decât în aparenţă lipsite de importanţă, ştiind că nu în fiecare zi are loc un eveniment deosebit, dar siguri fiind că nici o zi nu trece fără să se întâmple *ceva*. Iar acel *ceva* poate avea o valoare deosebită pentru cineva sau poate fi un loc comun pentru altcineva. Este dificil, dacă nu chiar imposibil, pentru cel aflat în ipostaza de editor de documente, care şi-a asumat deci responsabilitatea de a decide şi pentru alţii (ori mai ales pentru ei) ce este sau nu este important, să nu greşească şi să întrunească vreodată aprecieri unanime. Dacă ne-am lăsa dominaţi de asemenea scrupule, toate justificate, nu ar mai apărea niciodată, undeva, vreun volum de documente. În plus, tomurile la care ne referim sunt de un fel deosebit, oferindu-ne tabloul unor ani apropiaţi de noi, receptaţi de mentalul colectiv în chipuri diferite, dar toate deformate întrucâtva. De aceea, nu este simplu să modifici ceva sau să oferi un text, ca *document*, deci ca act justificativ pentru o afirmaţie care priveşte un individ, un fapt personal sau o decizie cu valoare naţională etc.

Primul document dintre cele pe care avem privilegiul de a le compulsa poartă data de 6 ianuarie 1945 şi se referă la participarea românilor la confruntările militare care aveau loc atunci în Ungaria şi Cehoslovacia. Ultimul este Mesajul Prezidiului provizoriu al Republicii Populare Române, adresat ţării în seara zilei de 31 decembrie 1947, şi a fost preluat din "Scânteia" apărută pe 4 ianuarie 1948. Între aceste două date, după cum, desigur, se ştie, s-au consumat *evenimente* care au modificat radical destinul României, deci viitorul ei. Într-un interval atât de scurt, realmente infim, raportat la dimensiunea temporală a istoriei, această importantă ţară a Sud-Estului european şi-a pierdut independenţa naţională, fiind obligată să-şi însuşească, treptat, un trecut deformat şi o identitate extraeuropeană. Acela care va parcurge paginile celor trei volume va descoperi modul în care România a fost ocupată militar de U.R.S.S., pentru ca apoi Kremlinul să o transforme într-un teritoriu al unor experienţe paroxistice. Convenţia de armistiţiu a anulat independenţa României, impunând Bucureştilor un regim spoliator greu de imaginat. Deşi românii participau la război alături de Armata Roşie, făcând eforturi economice, dar mai ales umane, niciodată îndeajuns şi cu sinceritate recunoscute, acele forţe prosovietice adunate în Frontul Naţional-Democrat au declanşat o ofensivă josnică de preluare a puterii politice şi de aservire totală Kremlinului, aşa cum recunoştea Gheorghe Gheorghiu-Dej, pe 24 ianuarie 1945, adică la opt zile după întoarcerea de la Moscova, unde fusese instruit în acest sens. Realizând dimensiunea exactă a pericolului ce plana asupra ţării sale, premierul Nicolae Rădescu adresa românilor, pe 24 februarie 1945, un apel în care atragea atenţia că, în acele zile, "cei fără neam şi fără Dumnezeu, aşa cum i-a botezat poporul, au pornit să aprindă focul în ţară şi s-o înece în sânge. O mână de inşi, conduşi de doi venetici, *Ana Pauker* şi ungurul *Luca*, caută prin teroare să supună neamul. Vor cădea striviţi. Acest neam, care a ştiut întotdeauna să-şi apere fiinţa, nu de câţiva neispraviţi se va lăsa acum îngenuncheat. Sub masca democraţiei, democraţie pe care la fiecare pas o calcă în picioare, aceste fioroase hiene nădăjduiesc să ajungă în stăpânirea ţării". Dar cei care conduceau, de fapt, atunci, România erau ruşii, astfel încât speranţele românilor se vor vedea, rând pe rând, nesocotite şi inuman pângărite. De altfel, la 1 martie 1945, A. I. Vîşinski, un personaj sinistru, îşi informa superiorii că l-a contactat din nou pe rege şi că "încă o dată i-am repetat cererea mea referitoare la Petru Groza, insistând asupra faptului că însărcinarea i-a fost dată lui, ca unei persoane care corespunde tuturor condiţiilor menţionate de mine anterior, în conformitate cu directiva". Nimeni nu se mai putea opune ruşilor, astfel încât, la 6 martie 1945, Petru Groza, un oportunist notoriu, dispus să facă, necondiţional, jocul ocupanţilor, s-a văzut ajuns, după ce visase o asemenea demnitate o viaţă întreagă, prim-ministru al Bucureştilor, dar într-o ţară ocupată şi jefuită ca un pământ al nimănui. Concomitent, forţele comunizante au început să

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

discute şi statutul monarhiei, devenită, peste noapte, o instituţie anacronică, arătându-se îngrijoraţi, cum observa "Prietenul Ralea", că deja "camarila (vocabulă voit peiorativă - n. ns.) vrea să convingă pe rege că e mai util să abdice acum decât mai târziu, când oricum tot va fi forţat să o facă". "Frăţia de nezdruncinat" româno-sovietică a ajuns imediat mai importantă decât soarta României. La 14 septembrie 1945, Petru Groza, expunând "rezultatele" vizitei efectuate în U.R.S.S., împreună cu Gh. Tătărescu, Gh. Gheorghiu-Dej, Ştefan Voitec şi M. Ghelmegeanu, deplângea dificultăţile "poporului frate sovietic", ale căror urmări triste îl impresionau mai mult decât drama propriului neam. "Însufleţit" de cele mai înalte "avânturi tovărăşeşti", "la un moment dat ne-am gândit să oferim aurul de la Banca Naţională; şi am oferit. Decât să flămânzească un popor şi să moară de foame, mai bine renunţăm la aur. Chestiunea a ajuns la Generalissimul Stalin, şi el a spus: Nu, ţineţi-vă aurul, fiindcă aveţi nevoie de el. *Vedeţi un gest*! (subl. ns.)".

Când asemenea "patrioţi" au fost "aleşi" să reprezinte puterea sovietică în România, nimic nu mai putea salva destinul democratic al unui neam. Ţara a fost exploatată cu sălbăticie, elita românească a fost distrusă sistematic, iar comunismul a fost impus împotriva voinţei celor care s-au văzut obligaţi să înveţe - plângând, dar şi "cântând" - limba lui Lenin şi Stalin. Într-un raport al poliţiei, din 21 august 1946, se consemna că "responsabilul politic din plasa Grădiştea, Vâlcea, a făcut o anchetă printre secretarii de celulă ai Partidului Comunist şi de la 80% a deţinut informaţia că guvernul pierde alegerile. [...] Pesimismul comuniştilor este foarte accentuat şi din nenorocire ei fac cor cu reacţiunea, afirmând că guvernul pierde alegerile". Totuşi, "rezultatele" au fost altele. Şi, împotriva evidenţelor, P.C.R. îşi permitea să declare, la 16 iulie 1947, că "regimul democratic instaurat la 6 martie 1945 a adus poporului suveranitatea şi deplina independenţă a ţării, dreptul de a dispune în mod liber de soarta sa şi de a urma o politică corespunzătoare intereselor naţionale şi ale păcii generale". Să nu uităm că o asemenea mărturisire triumfalistă era făcută la puţin timp după semnarea Tratatului de pace, din februarie 1947, care consfinţea raptul pus la cale prin pactul Ribbentrop-Molotov. Dispariţia de pe scena vieţii politice româneşti a Partidului Naţional-Ţărănesc şi a celui liberal, refuzul Planului Marshall, sovietizarea tot mai evidentă a ţării au reprezentat câteva dintre punctele unui program ce avea să conducă la abdicarea silită a regelui Mihai şi la transformarea României într-o "republică populară". Comentând actul din 30 decembrie 1947, Petru Groza, arhitectul acestei ignobile lovituri de stat, se adresa guvernului moscovit, comunicând, fără nici o clipă de ezitare, "că actul acesta s-a făcut prin bună învoială", întrucât regele a înţeles "că instituţia monarhică era o piedică serioasă în calea dezvoltării poporului nostru".

Parcurgerea paginilor pe care le avem în vedere ne oferă şi "favoarea" de a urmări evoluţia politică - dar mai ales morală - a unor personalităţi ale vremii. Surprind şi deconcertează, deopotrivă, compromisurile cu comuniştii, deci cu Moscova, ale unor individualităţi ca Petru Groza, Gh. Tătărescu, dr. N. Lupu, Anton Alexandrescu, M. Sadoveanu, M. Ralea, C. I. C. Parhon, C. Daicoviciu... În acelaşi timp, îşi fac intrarea pe scena politică românească Gh. Gheorghiu-Dej, Ana Pauker, V. Luca, L. Pătrăşcanu, Ştefan Voitec, Ion Gheorghe Maurer, Emil Bodnăraş, Iosif Chişinevschi, Teohari Georgescu, Chivu Stoica, Gh. Apostol, Petre Constantinescu-Iaşi etc., fiind marginalizaţi şi eliminaţi, treptat, Ion Antonescu, M. Antonescu, Iuliu Maniu, I. Mihalache, Barbu Ştirbey, Constantin I. C. Brătianu, Gh. I. Brătianu, C. Argetoianu şi mulţi alţii. Din fruntea ţării a fost îndepărtat, cu forţa, la ordinele Moscovei, Regele Mihai, făcându-şi apariţia, direct ori prin interpuşi, în viaţa de zi cu zi a românilor, deci şi în istoria lor, I. V. Stalin, M. Molotov, Andrei I. Vîşinski etc.

Textele incluse în aceste volume provin din diverse fonduri arhivistice, păstrate, în majoritatea lor, la Arhivele Statului Bucureşti. Dar au fost preluate şi documente din Arhiva Ministerului Apărării Naţionale, a Bibliotecii Academiei Române, a Ministerului Afacerilor Externe şi a Arhivelor Statului Alba Iulia. Printre fondurile Arhivelor Statului Bucureşti apar, pe lângă cele cunoscute mai de mult, şi Arhiva C. C. al P.C.R.; Preşedenţia Consiliului de Miniştri. Serviciul Special de Informaţii (P.N.L., P.N.Ţ., P.S.D.); Direcţia Generală a Partidelor Politice. P.N.Ţ.-P.N.L.; Ministerul Justiţie. Alegeri 1946; Casa Regală. Personale. Regele Mihai etc., dar şi

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

fondurile: Pan Halippa şi Iuliu Maniu. În plus, Arhivele Statului Bucureşti deţin la această oră importante fonduri provenite din arhive străine, constituite în colecţii ca Microfilme S.U.A., Xerocopii Rusia etc.

Acela care va dori să afle de unde provin documentele pe care tocmai le citeşte va rămâne dezorientat şi-şi va pune fel de fel de întrebări, aflând că din Arhiva Ministerului Apărării Naţionale au fost consultate fondurile 1, 333, şi 948, din Arhiva C.C. al P.C.R. au fost cercetate fondurile 20, 27, 35, 46, 49, 50, 89, 103, 121, 191, 207, din Arhiva S.R.I. au fost cumpulsate fondurile D şi P. Ce reprezintă aceste fonduri? Ce se acunde în spatele unor cifre anonime? Nu au un titlu şi nici nu pot primi unul? Sunt secrete? Atunci de ce sunt accesibile arhiviştilor? Istoricii pot ajunge la ele? În sfârşit, unele documente au fost preluate din *Foreign Relations of the United States. Diplomatic Papers*, editate de Departamentul de Stat al S.U.A., şi dintr-un volum - *Sovietizarea României* (Bucureşti, Ionica, 1993) - definitivat recent de Ioan Chiper, Florin Constantiniu şi Adrian Pop. În cazul unor acte oficiale s-a apelat la "Monitorul Oficial", la "Dezbaterile Adunării Deputaţilor", dar şi la ziarele "Scânteia", "România liberă", "Timpul", "Ardealul", "Universul", "Drapelul", "Libertatea", "Tribuna nouă", "Dreptatea" şi "Liberalul".

Aşadar, paleta surselor documentare consultate este, categoric, foarte largă. Textele publicate, însă, apar, privite din această perspectivă, doar ca nişte probe fortuite, aleatorii chiar, care ne fac să ne mirăm, frustraţi şi dezamăgiţi, de infinitele comori documentare tăinuite de arhivele româneşti. Întâlnim, de pildă, citate cote precum: Arhiva S.R.I., fond D, dosar 8 200, vol. 36 şi dosar 9 343, vol. 1, sau fond P, dosar 40 010, vol. 1; Arhivele Statului Bucureşti, Direcţia Generală a Poliţiei, dosar 1 615/1946; Arhivele Statului Bucureşti, Arhiva C.C. al P.C.R., fond 103, dosar 8 190 şi fond 50, dosar 10 616; Arhiva Ministerului Apărării Naţionale, fond 1, dosar 293 şi fond 948, dosar 1 404, vol. II etc. Prin urmare, patrimoniul arhivistic ce poate fi studiat la această oră - presupunând că orice cercetător are acces la fondurile citate - este, fără exagerare, imens. Nu înţelegem, atunci, de ce au republicat autorii documente deja apărute, şi nu demult, precum şi articole din presa timpului? Când dintr-un fond care are 10 616 dosare - sau mai multe! - au fost publicate doar câteva pagini, ce rost avea să se transcrie un articol din "Scânteia" sau din "România liberă", organe de presă ale P.C.R., care pot fi lesne citite şi înainte de a şti ce se ascunde dincolo de zidurile sumbre ale arhivelor din întreaga ţară? Răspunsul, parţial desigur, îl aflăm din precizarea făcută de Ioan Scurtu, care, prefaţând tomul *1947*, deci primul editat, marturiseşte că " pentru cuprinderea corectă a realităţilor din acel an au fost incluse în volum şi unele documente publicate, care prezintă o importanţă deosebită pentru evoluţia istorică a poporului român". Aşadar, editorii nu s-au străduit să ofere specialiştilor, dar nu numai lor, un număr de documente, pentru a gândi şi a scrie, în funcţie de ele, istoria unui interval distinct al destinului postbelic românesc. S-a plecat de la un tipar prestabilit şi apoi au fost căutate diverse texte "pentru cuprinderea corectă a realităţilor" capabile să reconstituie tabloul deja configurat. Apoi, când un "document", indiferent de valoarea lui, "prezintă o importanţă deosebită pentru *evoluţia istorică a poporului român*"? (subl. ns.). "Documentul" a reţinut, cu subiectivismele de rigoare, ceva din imaginea unui moment, dar el nu poate avea "o importanţă deosebită pentru evoluţia istorică a poporului român", întrucât "evoluţia" nu se construieşte din documente, ci din realizări de alt gen. Un document consemnează, într-o modalitate specifică, "evoluţia istorică", dar nu o determină. Gândind la fel, Ioan Scurtu revine asupra aceleiaşi precizări, scriind că documentele încorporate în tomul *1945* "au jalonat viaţa politică a României din acest an important pentru istoria naţională şi universală. Efortul principal al autorilor - de când editorii sunt *autorii* documentelor pe care le tipăresc? - a vizat nu ineditul cu orice preţ, ci prezentarea unei imagini echilibrate, complexe şi reale asupra vieţii politice a ţării, cu principalele sale componente, interne şi externe". Punând astfel problema, înseamnă că imaginăm şi acceptăm o concluzie, încercăm să ne documentăm şi ne însuşim - cu ce drept? - ipostaza de judecători infailibili, ale căror prognoze trebuie acceptate ca judecăţi de valoare. Firesc ar fi fost ca aceste volume să pună la dispoziţia celor interesaţi cât mai multe informaţii, pentru ca astfel să se încerce

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

reconstituirea "unei imagini echilibrate, complexe şi reale asupra vieţii politice a ţării". Documentul stă la baza scrierii istoriei, dar el nu se poate substitui acesteia.

Editorii unor asemenea volume de documente nu şi-au precizat undeva, în afară de observaţiile subsidiare ale prefaţatorului, principiile în virtutea cărora au operat selecţia reclamată de întreprinderea în discuţie. Apoi, sunt ei specialişti în istoria vieţii politice româneşti din anii 1945-1947? Ce anume înţeleg ei prin viaţă politică? Deci, de ce au reţinut aceste documente şi nu altele? În sfârşit, ce înţeleg editorii prin vocabula *document*? Orice text scris devine, cu timpul, un document. Un articol din "Scânteia" este într-un fel un document. Dar, publicându-l, editorul nu are decât obligaţia de a-l transcrie? De ce nu se întreaba măcar cine sunt "autorii" acestor "documente", ce interese aveau ei scriindu-le (nu oricum şi nu oricând), cui slujeau ele, în ce circumstanţe le-au "conceput" etc. Tot ceea ce numim azi sau acceptăm ca fiind un document din acea epocă a fost "creat" într-un timp straniu, când ţara era sub ocupaţie rusească şi când nu se scria nici un bileţel, mai ales într-un cadru sau cu caracter oficial, decât în prezenţa unui "eliberator". Şi chiar dacă "autorul" documentului consemna exact ceea ce spunea cineva, să nu uităm că "vorbitorul" respectiv îl ştia alături pe soldatul care îl păzea să fie "liber", exprimându-se în aşa fel încât să nu fie considerat drept "duşman" al propriei ţări şi mai ales al "prieteniei româno-sovietice". Nu trebuie să uităm, bineînţeles, că una dintre grijile permanente ale comuniştilor a fost aceea de a nu lăsa în urma lor nimic din ceea ce le-ar fi putut trăda, vreodată, intenţiile şi, în egală măsură deci, faptele. Când un text scris era reclamat de anumite circumstanţe presante, el nu relata adevărul sau îl consemna trunchiat, deformat, deci contrafăcut. Fără a aminti şi alte considerente, oricând lesne de relevat, putem afirma, cu deplin temei, că publicarea unor texte, cu valoare de *document*, redactate în anii 1945-1947 nu este la îndemâna oricui şi nu se reduce la simpla lor transcriere, elucidând astfel un interstiţiu foarte greu de descifrat azi.

În cele trei volume apar texte (documente) redactate în limbile română, engleză, franceză şi rusă, însoţite, întodeauna, de traduceri acceptabile. Aşa cum am mai amintit, fiecare volum este precedat de o *Listă a documentelor*, tradusă în engleză şi franceză. Dar nu înţelegem de ce rezumatul fiecărui document înscris în listă este republicat odată cu documentul respectiv. Când se transcrie un articol dintr-un ziar al vremii, uneori se precizează şi pagina în care a apărut, alteori nu. De ce? Fiecare volum are câte un *Indice antroponimic* şi un altul *toponimic*, întocmiţi de Marinela Istudor şi Melania Puşcă, pentru *1945*, şi de Melania Puşcă pentru *1946*. În cazul tomului *1947* nu se precizează autorul indicilor, ci în locul lui apare un asterisc cu explicaţia: "trimiterile sunt la document". Această precizare nu o mai întâlnim şi în cazul celorlalte două culegeri, astfel încât, cineva care le-ar consulta şi ar apela şi la indici ar trebui să ghicească sistemul la care au recurs autoarele. Modalitatea trimiterii la numărul documentului şi nu la pagină este cea mai facilă, dar nu răspunde rostului esenţial al acestui compartiment foarte important al oricărei cărţi şi mai ales al unui volum de documente. Iată, de pildă, cu ce dificultăţi se va confrunta acela care, bunăoară, va descoperi că în documentul nr. 137, din *1946*, este citat C. Argetoianu. Documentul respectiv are 21 de pagini. De câte ori şi în ce pagini apare numele care ne interesează? Pentru a ne răspunde, ne vedem obligaţi să parcurgem un text atât de întins, în loc să găsim acest detaliu în *Indicele antroponimic*. Nu de puţine ori, despre unele nume transcrise în indici nu ni se precizează toate documentele în care sunt citate, iar alte nume nici nu au fost reţinute. Surprinde, în mod deosebit, lipsa unor note şi comentarii, considerate ca un adjuvant absolut indispensabil aceluia care, neîntrodus în perioadă, va parcurge documentele în cauză.

Aceste trei culegeri de documente, cum le consideră editorii, tipărite în condiţii grafice remarcabile, au devenit deja, la această oră, nişte realizări, care pot fi criticate, emendate şi refuzate chiar la un prim contact, dar la care ne vom întoarce, mai devreme sau mai târziu, toţi cei interesaţi de istoria anilor 1945 - 1947. Regretabil este faptul că nu întotdeauna editorii au reuşit să depisteze, din imensitatea materialelor la care au acces, documentele care să recompună liniile esenţiale ale "unei imagini echilibrate, complexe şi reale" a vieţii politice din interstiţiul repectiv. Referindu-se la prima confruntare electorală organizată de comunişti, coordonatorul acestor

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tomuri reia "datele oficiale", cum singur le numeşte, deşi cifrele pe care le transcrie sunt inexacte, iar el cunoaşte de mult şi foarte bine acest "detaliu", precizând că "eforturile autorilor (sic!) acestui volum (*1946* - n. ns.) de a depista documente care să conducă la alte cifre decât cele comunicate de Comisia Centrală Electorală nu au fost încununate de succes. Poate că asemenea documente nu au putut fi descoperite, sau poate ele nu există". Reflecţia dubitativă cu care se încheie această stare de fapt succint consemnată este plină de tâlc şi pare a sugera un eventual pact ori un compromis cu un neadevăr. Ioan Scurtu nu a ţinut să preia datele comunicate de comunişti sub beneficiu de inventar, ci le impune ca singurele existente, deci numai de la ele se poate pleca în judecarea rezultatului final, dar nu şi adevărat. Lipsit de argumente, dar căutându-le chiar şi acolo unde nu vor putea fi niciodată găsite, recurge la un subterfugiu periculos pentru un specialist. "Totuşi - concede el -, unele consideraţii se impun, făcând comparaţie cu perioada regimului democratic din perioada interbelică". Cum pot fi avansate asemenea analogii în contextul avut în vedere, între un regim democratic şi unul totalitar? Chiar coordonatorul, un istoric deosebit de inteligent, observă mai departe că "alegerile parlamentare din România s-au desfăşurat în condiţiile în care guvernul sovietic acţiona energic pentru a-şi impune propriul sistem politic în ţările aflate în sfera sa de dominaţie. Guvernele de <<democraţie populară>> - relevă el - au câştigat, în aceeaşi maniera, alegerile, menite să legalizeze noul regim politic". Deci alegerile din 1946 nu au avut nimic comun cu cele din perioada interbelică. Ioan Scurtu, care a scris despre toate alegerile care au avut loc între 1919 şi 1937, ştie că niciodată, indiferent de neregulile semnalate, reale sau câteodată imaginare, nici un guvern care a organizat confruntările parlamentare din acel interval nu a anulat voinţa electoratului, impunând nişte cifre integral inventate, pentru a face jocul cuiva şi a justifica o nouă putere, emanată împotriva voinţei şi a intereselor naţionale. Forţând deci o comparaţie între frauda grosolană din noiembrie 1946 şi alegerile din cele două decenii interbelice, Ioan Scurtu ne propune să acceptăm că dacă până în 1937, cu excepţia a două cazuri speciale, "partidul aflat la putere a obţinut majorităţi parlamentare confortabile", "era deci o tradiţie, care s-a păstrat şi în 1946, ca guvernul să câştige alegerile". Aşadar, comuniştii şi "tovarăşii" lor nu au distrus buletinele de vot favorabile Partidului Naţional-Ţărănesc şi Partidului Naţional-Liberal, pentru a le înlocui cu buletine false, dar prielnice forţelor promoscovite, ci au câştigat alegerile în virtutea faptului că, aflându-se la guvernare, se cuvenea să fie învingători, potrivit tradiţiei.

În sfârşit, ar fi multe de spus pe marginea acestor culegeri de documente, întocmite după o selecţie curioasă, care de fapt nu a fost selecţie ci o căutare interesată. În total, întreprinderea, lăudabilă ca idee, a eşuat, din nefericire, întrucât editorii nu au plecat de la intenţia sinceră de a oferi celor interesaţi cât mai multe documente care să-i ajute la înţelegerea sau scrierea istoriei primilor trei ani de ocupaţie sovietică. Cum s-a recunoscut, nu o sigură dată, cu textele publicate s-a urmărit "jalonarea" unei "imagini echilibrate", "construite" de editori, ceea ce este cu totul altceva.

Datoria Arhivelor Statului Bucureşti, dar şi a celor judeţene, nu este aceea de a impune "modele interpretative" şi de a le "exemplifica" ori "sprijini" cu documente. Privilegiul lor, care a fost dintotdeauna şi o servitute onorantă, este nu numai acela de depozitare de comori documentare, ci şi de editare a acestora. Despre anii 1945-1947 nu s-a scris prea mult şi nici cu grijă pentru adevăr. Toţi resimţim lipsa surselor informaţionale. Astfel încât, o idee excelentă ar fi aceea de a se iniţia un program ştiinţific de publicare a unui corpus naţional de documente, program care să adune specialişti în editarea de documente de la Institutele Academiei Române, de la Universităţi, Arhive, Muzee etc. Şi abia după ce documentele vor fi publicate, se va putea trece la scrierea istoriei intervalului avut în vedere. Altfel, orice "culegere de documente" poate aduce mari deservicii istoriografiei, deci identităţii şi memoriei româneşti, deoarece "culegătorul" îi va oferi cititorului ce vrea el, ca fiind, chipurile, interesant, transformându-l pe acela căruia pretinde că i se adresează în "consumator" pasiv de poveşti. Editorul trebuie să ţintească, în permanenţă, către exhaustivitate, întrucât el se adresează specialistului, acela care va veni cu pagina de istorie. Un asemenea volum, editat ca o "culegere" ce "jalonează", este cu mult mai

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

perioculos şi mai păgubitor decât o carte voit şi evident apologetică, întrucât documentul are un alt impact asupra celui care-l citeşte decât pagina unei cărţi. Apoi, "gruparea" - care poate fi prezentată drept selecţie - a unor documente într-un fel anume, pentru a exemplifica o afirmaţie apriorică poate deforma totul, compromiţând documentul în sine.

Volumele intitulate *România. Viaţa politică în documente*, editate de un grup de specialişti de la Arhivele Statului din România, se vor un început, de aceea autorii le-au numit *culegeri*. Am greşi, refuzându-le, indiferent de considerente, valoarea lor intrinsecă, lesne învederabilă. Am fi dorit să fie mai consistente şi fără articole din presa vremii sau documente care au mai fost publicate, în volume recente. Chiar şi aşa, însă, aceste culegeri au darul, care e o calitate, de a ne atrage atenţia asupra enormei bogăţii documentare care aşteaptă să fie publicată. Acest deziderat nu e unul lesne realizabil, dar nici nu poate fi amânat la nesfârşit. Dacă nu vom înţelege gravitatea unei asemenea obligaţii, vom continua să aşteptăm încă mulţi ani scrierea *Istoriei României din anii 1944-1989* ori să ne mulţumim cu lucruri făcute pe jumătate, care sunt de regulă mai păgubitoare decât lipsa lor. Sau, vrând-nevrând, ne vom vedea puşi în situaţia de a accepta istoriile scrise de alţii despre noi, care sunt necesare, deci utile, dar care nu pot suplini *Istoria României* scrisă de noi înşine, pentru noi şi pentru alţii.

Gheorghe I. Florescu

•

Institutul de Istorie "N. Iorga", *6 martie 1945. Începuturile comunizării României*, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1995, 384 p.

Iniţial aliată cu Germania (1940 - 1944), România a realizat, la 23 august 1944, o întoarcere cu 180 de grade a politicii sale. "Alianţele" s-au modificat într-un timp destul de scurt (precizăm că nu a existat o convenţie scrisă între România şi Germania, ci doar înţelegeri verbale între Hitler şi Antonescu), ceea ce a avut implicaţii deosebite pentru întregul front de est şi chiar, se poate susţine, pentru ansamblul desfăşurării celui de-al doilea război mondial.

Speranţele puse în reluarea unei vieţi normale, reîntoarcerea la sistemul democratic, pe care îl cunoscuse România până în 1938, cu toate scăderile lui, aveau să fie repede spulberate. Alianţa celor patru partide care au fost alături de Regele Mihai I la răsturnarea mareşalului Antonescu, adică PNŢ, PNL, PSD şi PCdR, a început să se clatine la scurt timp după aceea. Beneficiind de prezenţa Armatei Roşii pe teritoriul României, comuniştii, în număr insignifiant (a devenit anecdotică cifra referitoare la ponderea lor numerică: sub 1000 de membri, mulţi aflaţi în URSS), au trecut la aplicarea unui amplu program de preluare a puterii.

Întrucât vreme de decenii s-a scris o istorie falsificată în mod grosolan de către istoricii partidului, după 1989 s-au organizat numeroase reuniuni ştiinţifice pe teme de istorie contemporană, în special privind instalarea comunismului în România. O astfel de manifestare s-a dovedit a fi şi Simpozionul internaţional *6 martie 1945. Guvernul Petru Groza şi comunizarea României*, desfăşurat la Institutul de Istorie "N. Iorga", în zilele de 3-5 martie 1995. Lucrările prezentate au fost incluse într-un volum cu un titlu incitant: *6 martie 1945. Începuturile comunizării României*. Investigând o perioadă puţin cunoscută până acum sau deformată de propaganda comunistă, comunicările pe care le avem în vedere au abordat din diferite unghiuri instalarea regimului comunist în România.

Constantin Hlihor a încercat să determine *Rolul armatei sovietice de ocupaţie în schimbarea regimului politic din România* (p. 11-24). Din acest studiu reiese cu claritate importanţa deosebită a Armatei Roşii în instalarea guvernului Groza, în martie 1945. Pentru ca să fie înlăturată o posibilă ripostă a armatei române, combinată cu cea a populaţiei, s-a trecut la dezarmarea Corpului de Pompieri, a Batalionului de Pază a Marelui Stat Major, a detaşamentelor de construcţii nr. 1 şi 2, a unităţilor care asigurau paza unor fabrici, uzine şi alte instituţii de interes naţional. Au fost reduse efectivele de jandarmi, unităţile de grăniceri din Bucureşti au fost redislocate, unităţi ale Diviziei de Gardă au fost trimise pe front, la fel şi Regimentul 2 care de luptă. Comandamentele armatelor I-a şi a IV-a, care erau pe front, nu au mai primit permisiunea

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de a comunica prin radio cu Marele Stat Major român. În schimb, în ţară, în special în Bucureşti, au sosit noi unităţi sovietice, mai ales NKVD. S-a introdus o cenzură totală, inclusiv asupra guvernului. În plus, s-au adăugat manifestaţiile deosebit de violente organizate de FND, ceea ce, în final, a dus la impunerea guvernului Petru Groza. Opinia istoricului militar - pe care o considerăm pertinentă - este că prezenţa Armatei Roşii a devenit suportul, iar PCdR instrumentul prin care Uniunea Sovietică şi-a propus şi a reuşit să instituie propriul regim la Bucureşti.

În studiul lui C. Hlihor, de altfel cu un bun conţinut ştiinţific, sunt şi câteva scăpări. Spre exemplu, este utilizată expresia "regim burghezo-democratic". Este o reminiscenţă, credem, anterioară anului 1989. Nu era mai simplă utilizarea sintagmei "regim democratic"? De asemenea, articolul lui Nicolae Rădescu, *Începutul ocupaţiei*, citat la nota 1 de la p. 16, se află, într-adevăr, în nr. 6 al revistei "Memoria", dar acesta nu a apărut în 1990, ci în septembrie 1992. Greşită este şi data venirii lui Vâşinski la Bucureşti: 26 februarie 1945 (p. 22). În realitate, trimisul lui Stalin a sosit în capitala României pe 27 februarie 1945, a doua zi începând întrevederile cu regele Mihai I.

Implicaţiile Convenţiei de armistiţiu asupra evoluţiei vieţii politice româneşti (p. 25 - 40) au fost tratate de Maria Ignat. Semnată de reprezentantul României şi de cel al URSS (acesta din urmă şi în numele SUA şi al Marii Britanii), Convenţia de armistiţiu a deschis, din punct de vedere juridic, calea sovieticilor spre controlul total al ţării noastre. S-a instituit o Comisie Aliată (Sovietică) de Control, care a girat, în practică, supunerea şi jefuirea ţării de către autorităţile de ocupaţie. Implicaţiile Convenţiei de armistiţiu au fost, după cum reiese şi din articolul Mariei Ignat, deosebit de importante, ducând, în final, la sovietizarea României. Există şi unele erori în text. Bunăoară, se afirmă că venirea lui Vâşinski la Bucureşti ar fi avut loc pe 16 februarie 1945. Or, după cum precizam şi mai sus, evenimentul avut în vedere s-a produs la 27 februarie 1945.

Abordând *Conferinţa de la Yalta şi instaurarea guvernului condus de Petru Groza* (p. 41 - 48), Vasile Vesa insistă asupra campaniei brutale pe care comuniştii, susţinuţi de sovietici, au dus-o pentru înlăturarea guvernului generalului N. Rădescu şi pentru instalarea unui guvern dominat de ei. Instalarea guvernului Groza a anulat spiritul de înţelegere de la Yalta, anunţând, simultan, vremea apropiată a divizării Europei şi, odată cu aceasta, a lumii.

Referindu-se la *Instaurarea administraţiei comuniste în Moldova* (p. 59 - 77), Dumitru Şandru, bazându-se pe surse primare de informaţie, a reliefat că "timp de mai bine de şapte luni activitatea internă de pe o parte a teritoriului României a fost organizată potrivit criteriilor dictate de armata sovietică de ocupaţie" (p. 77). Ceea ce avea să se realizeze, în scurt timp, la scara întregii ţări.

Două scrisori ale generalului N. Rădescu (din 7 martie şi 31 decembrie 1945) către Petre G. Papacostea, ex fruntaş al Partidului Poporului, au fost prezentate de Şerban Papacostea, sub titlul *Generalul Nicolae Rădescu a doua zi după instaurarea guvernului Petru Groza* (p. 115 - 120). În prima dintre ele, N. Rădescu, şi el fost membru al Partidului Poporului, susţinea revigorarea vechiului partid, însă sub numele de "Partidul Democrat" (p. 117).

Ion Alexandrescu analizează *Rolul tovarăşilor de drum din guvernul Petru Groza în viziunea PCR* (p. 121 - 131). Pentru a reuşi să se instaleze în fruntea ţării comuniştii s-au folosit de organizaţiile create de ei, precum şi de dizidenţele partidelor democratice. Era o treaptă necesară pentru preluarea totală a puterii.

Un subiect mai puţin cunoscut, însă deosebit de important pentru înţelegerea procesului complex de preluare a puterii de către PCdR, l-a abordat Claudiu Secaşiu: *Serviciul de Informaţii al PCR; secţia a II-a informaţii şi contrainformaţii din cadrul comandamentului formaţiunilor de luptă patriotice (FLP) - penetrarea serviciilor oficiale de informaţii (23 august 1944 - 6 martie 1945)* (p. 146 - 157). Informaţiile pe care le-a obţinut acest serviciu au permis comuniştilor cunoaşterea din timp a intenţiilor partidelor adverse şi ale principalelor instituţii ale statului român. În afară de aceasta, s-au conturat, chiar dacă incipient, bazele viitoarei poliţii politice a statului comunist, devenită de tristă celebritate sub denumirea de Securitate.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Poziția Armatei Române față de evenimentele politice din primele luni ale anului 1945 (p. 158-163) a stat în atenția lui Alesandru Duțu. Opinia sa este că în situația din februarie 1945, adică în momentul loviturii coordonate a URSS și a PCdR, armata română nu a putut influența derularea evenimentelor și nu a constituit un factor care a decis soarta luptei pentru putere.

După preluarea puterii de către FND, nici aparatul diplomatic nu a scăpat de intruziunile comuniste. Ion Calafeteanu, în *Schimbări în aparatul diplomatic românesc după 6 martie 1945* (p. 164-171), a încercat să indice calea urmată de noii guvernanți la Ministerul Afacerilor Străine: înlăturarea diplomaților de carieră, bine pregătiți, cu partizanii politici, lipsiți de o minimă instruire în domeniu, cei mai mulți fără să aibă cel puțin o oarecare suprafață culturală.

Ion Șișcanu a urmărit *Instaurarea regimului sovietic în Basarabia, 1940, 1944-1945* (p. 190-198). Teritoriul dintre Prut și Nistru, ocupat de sovietici în 1940 și din nou în 1944, a fost supus sovietizării conform principiilor trasate direct de Moscova, care urmărea schimbarea situației naționale și sociale. Metodele utilizate au fost brutale, iar rezultatele înspăimântătoare.

Instaurarea regimurilor democrat- populare în statele din Europa Centrală și de Sud-Est. O analiză comparativă (p. 215-236) este titlul articolului semnat de Ioan Scurtu. Potrivit autorului, "instaurarea regimurilor democrat-populare în statele din Europa centrală și de sud - est a fost o consecință a mutațiilor politico-teritoriale înregistrate în timpul celui de-al doilea război mondial și îndeosebi a înțelegerilor dintre cele trei mari puteri: Uniunea Sovietică, Marea Britanie și Statele Unite ale Americii" (p. 215). Apelând la lucrarea de-acum clasică a lui R. Girardet - *Mituri și mitologii politice*, ed. fr. Paris, 1978; ed. rom. Iași, 1997 - remarcăm unul dintre miturile la care se face deseori apel: mitul conspirației. O asemenea idee nu este singulară. Reminiscențe ideatice antedecembriste se mai pot depista în text. Un exemplu s-ar referi la titlul de dr. (doctor) care este pus înaintea numelui celui dintâi prim-ministru "democrat-popular" al României: Petru Groza. Erau mulți doctori în științe în România acelor ani, însă nici un altul - avem în vedere pe cei din opoziția anticomunistă - nu își înfățișa cu ostentație titlurile. În fond, aceasta a reprezentat apelul la autoritatea cultural-științifică. Cu toate că, făcând o paranteză, despre aceasta nu prea era vorba în cazul lui Petru Groza. În materialul menționat sunt și unele greșeli de formă care, probabil, nu aparțin autorului. De pildă, la nota 1, p. 215, este citat Nicolae Baciu, cu *Yalta și crucificarea României*, Roma, 1983, pentru ca la nota 2, p. 231, aceeași lucrare să fie trecută cu anul de apariție 1990 și tot la Roma. Însă, trecând peste cele amintite mai sus, studiul este documentat, deși tributar modelului descriptivist.

6 martie 1945: un test al viitorului război rece? (p. 237-245) este semnat de Mihail Ionescu. Textul, bazat cu preponderență pe rapoartele OSS din România, este bine construit. Concluziv, 6 martie 1945 înseamnă un punct al conștientizării de către Statele Unite a naturii comportamentului Uniunii Sovietice pe plan internațional, ceea ce a dus la elaborarea politicii de *containment*.

Istoricii militari Alexandru Oșca și Mircea Chirițoiu au emis *Considerații privind rezistența organelor militare ale statului român față de ocuparea țării de către Armata Roșie (23 august 1944 - 6 martie 1945)* (p. 262-278). Studiul este fundamentat pe documente inedite provenind de la Comisia Aliată (Sovietică) de Control, Delegația militară a Comisiei Române pentru aplicarea armistițiului, Marele Stat Major, Corpurile teritoriale și de la alte eșaloane ale armatei române. Se relevă faptul că armata română a fost, alături de populația țării, supusă unui tratament intolerabil, ceea ce a determinat proteste din partea eșaloanelor românești, de la cele inferioare până la Marele Stat Major. Deși exista o Convenție de armistițiu între România și Aliați, Armata Roșie s-a purtat ca într-un teritoriu cucerit, având loc numeroase abuzuri (jafuri, violuri, crime etc). Pentru a exemplifica cu claritate situația acestora, autorii au anexat patru tabele cu incidentele provocate de trupele sovitice în România, de la 1 septembrie 1944 la 31 ianuarie 1945. În plus, a fost inserată și o hartă cu etapele ocupației militare a României de către Armata Roșie. Dacă până de curând se considera că numărul prizonierilor români luați de către sovietici după 23 august 1944 era de 130.000-150.000, autorii ridică această cifră la "peste 166.000" (p. 264 și 269).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Cristian Troncotă s-a oprit asupra unor *Aspecte ale bătăliei desfăşurate pe frontul secret al informaţiilor înainte de instaurarea guvernului dr. Petru Groza* (p. 279 - 287). Din acest studiu se observă că guvernele României din perioada 23 august 1944 - 6 martie 1945 au apelat, pentru a avea o privire asupra situaţiei politice, la informaţiile oferite de serviciile secrete, adică la Biroul II al Marelui Stat Major şi la Serviciul Special de Informaţii, acesta din urma acţionând tot sub conducerea Ministerului Apărării Naţionale. Pentru a împiedica sovietizarea ţării, serviciile de informaţii menţionate şi-au desfăşurat activitatea în condiţii deosebit de grele. Printre altele, au stabilit contacte cu serviciile occidentale, îndeosebi cu echipele OSS în România. Deşi au obţinut rezultate remarcabile, inclusiv infiltrarea NKVD-ului, care acţiona în România aproape pe faţă, serviciile secrete româneşti nu au putut evita comunizarea ţării.

Într-un studiu interesant, Natalia Tampa a avut în atenţie *Starea de spirit din România la începutul anului 1945* (p. 312 - 318). Se pot observa, în materialul domniei sale, câteva clişee. De exemplu, la p. 315 se foloseşte sintagma "masele populare". Credem că autoarea se putea foarte bine dispensa de această expresie prea des uzitată în ultimele decenii sau, măcar, să fi folosit doar primul cuvânt al formulei, dispensându-se de cel de-al doilea.

Câteva studii abordează fenomenul începuturilor rezistenţei armate anticomuniste (antisovietice) din România. Astfel, Florin Constantin, în *Prima încercare de scoatere a Armatei Roşii din România* (p. 288 - 294), apelând la mărturiile unor participanţi (Regele Mihai I, Horia Sima etc.), precum şi la unele izvoare germane şi ruseşti, ne dezvăluie încercările făcute de germani, în conlucrare cu legionarii şi cu unele cercuri militare româneşti, de a scoate România din frontul sovietic. Adică, pentru a utiliza o formulă care s-a încetăţenit, de a realiza "un 23 august pe invers" (Horia Sima).

Pe linia aceleiaşi problematici se înscrie şi Gunter Klein, cu *Începuturile rezistenţei antisovietice în România (23 august 1944 - 6 martie 1945)* (p. 295 - 311). Domnia sa plasează începuturile acestei rezistenţe în toamna anului 1944, când au fost paraşutaţi în România legionari şi membri ai Grupului Etnic German. Cea mai spectaculoasă acţiune a fost, însă, cea iniţiată de germani şi de legionari, care viza scoaterea României de sub controlul Kremlinului. Deşi planul a fost relativ bine întocmit, el a eşuat, soldându-se cu arestarea lui Andreas Schmidt, a lui Constantin Stoicănescu, a generalului Avramescu etc. Concluzia autorului este că acest plan şi acţiunile derivând din el au fost folosite de către sovietici ca pretext pentru instalarea guvernului Groza, care, credeau ei, le garanta siguranţa în spatele frontului.

Tot de un subiect asemănător, numai că pentru perioada imediat următoare, s-a ocupat şi Octavian Roske, în *Începuturile mişcării de rezistenţă în România, 1945-1946. Mijloace de propagandă* (p. 319-333). În fapt, autorul se referă doar la mijloacele de propagandă ale organizaţiei de rezistenţă armată "Haiducii lui Avram Iancu - Divizia Sumanelor Negre", constituită în decembrie 1944 şi aflată sub conducerea lui Gavrilă Olteanu. Organizaţia menţionată a lăsat în urmă, consideră autorul, "cea mai amplă operaţiune propagandistică din istoria rezistenţei anticomuniste din România", ceea ce, având în vedere documentele aflate în Arhiva Serviciului Român de Informaţii, pare să se confirme.

În afara studiilor menţionate, sunt şi contribuţii ale unor istorici străini care tratează diferite aspecte ale instalării regimului comunist în România sau în alte ţări din Europa Centrală şi de Sud-Est. Astfel, amintim contribuţia cercetătoarei T. A. Pokivailova, *A. I. Vyşinski, first deputy commissar for foreign affairs of the USSR, and the establishment of the Groza government* (p. 49-58), bazată pe materiale din arhivele ruseşti. Robert Levy a realizat un studiu intitulat *Power Struggles in the Romanian Communist Party Leddership during the Period of the Formation of the Groza Regime* (p. 78 - 90). Liliana Saiu semnează studiul *The US and the coming to power of the Groza government* (p. 91 - 101). Pentru a completa imaginea atitudinii puterilor anglo-saxone faţă de România, cunoscutul istoric britanic Dennis Deletant a prezentat cazul Marii Britanii în studiul *British Policy towards Romania: 23 August 1944 - 6 March 1945* (p. 102 - 114). Comunizarea economiei a atras atenţia lui Maurice Pearton, *The Communization of the Economy:*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Efforts to Promote and Control Economic Chaos (1945 - 1947) (p. 134 - 145). Etapele comunizării celorlalte ţări din regiune şi metodele folosite de comunişti au fost prezentate de istorici din ţările vecine. Andrzej Poczkowski, în *La Pologne 1943 - 1945: Empoigner le pouvoir* (p. 172 - 189), reliefează că Polonia de la Lublin, condusă de un guvern impus de Moscova, a fost considerată, de către o mare parte a societăţii poloneze, ca a doua ocupaţie. Pentru cazul maghiar, György Litvan s-a exprimat în *Hungarian Salami-Tactics: Planning the Communist Takeover (1945 - 1948)* (p. 207 - 214), iar pentru cel bulgar Agop Garabetian, *Începutul comunizării instituţiilor de stat (septembrie 1944 - aprilie 1945)* (p. 199 - 206). Csaba Békés cu *The Communist Parties and the National Issue in East-Central-Europe. 1945 - 1947 - An Important Factor Facilitating Communist Takeover in the Region* (p. 245 - 253) şi Leonid Ghibianski cu *URSS şi câteva aspecte ale formării blocului sovietic în Europa Orientală* (p. 254 - 261), au întregit imaginea sovietizării teritoriilor ocupate de Armata Roşie în Europa la sfârşitul celui de-al doilea război mondial.

Pentru ca studiile reunite în volumul pe care îl recenzăm să poată fi utilizate şi de istoricii străini, la sfârşit au fost incluse scurte rezumate în limba engleză.

Din păcate, volumul are şi neajunsuri. Astfel, există unele neconcordanţe flagrante ale datelor istorice. Exemplificăm prin zilele considerate ca dată a venirii lui Vâşinski la Bucureşti: 16 februarie (p. 32), 26 februarie (p. 22) şi 27 februarie (p. 45), ultima fiind, de fapt, cea corectă. De asemenea, se menţin unele clişee, gen "guvernul *Dr.* Petru Groza" şi "regimul burghezo-democratic". La acestea se adaugă unele erori de ordin tipografic. După p. 352, între rezumate, se reia o parte a studiului lui Octavian Roske, pentru ca, ulterior, sintezele să fie parţial reintroduse. Credem că aceasta este o eroare tipografică, care, oricum, rămâne ceea ce este, adică... greşeală.

Făcând abstracţie de toate aceste inadvertenţe, culegerea de faţă se prezintă ca un pas înainte spre înţelegerea unei epoci prea mult timp ocultată de puterea politică şi de istoricii aserviţi ei.

Dorin Dobrincu

FILON VERCA, *Paraşutaţi în România vândută. Mişcarea de rezistenţă. 1944 - 1948*, Colecţia: "Din istoria rezistenţei anticomuniste în România", Timişoara, Editura Gordian, 1993, 594 p.

Profesorul Filon Verca, încadrat încă din tinereţe în Mişcarea Legionară (mai întâi în Frăţiile de Cruce de la Liceul "Traian Doda" din Caransebeş), se găsea la 23 august 1944 în Germania, în lagărul de la Buchenwald-Fichtenheim, împreună cu "peste 400 de legionari" (p. 5). După lovitura de stat de la Bucureşti, Reichul şi-a adus aminte de "oaspeţii" săi şi a decretat eliberarea lor. De la Viena, Horia Sima a adresat o *Proclamaţie* către poporul român la 25 august 1944 şi a trecut la formarea unei "Armate Naţionale", care să lupte alături de trupele germane. La 10 decembrie 1944 s-a constituit, oficial, Guvernul Naţional Român de la Viena (vezi: Horia Sima, *Guvernul Naţional Român de la Viena*, Madrid, 1993; Faust Brădescu, *Guvernul de la Viena. Continuarea statului român naţional legionar. 1944 - 1945*, ed. a II-a, definitivă, revizuită de autor, Bucureşti, Editura Majadahonda, 1997). Filon Verca s-a alăturat de la început lui Horia Sima (acesta fusese profesor la liceul în care învăţase autorul, cel din urmă având un adevărat cult pentru "Comandant"), urmând Şcoala specială de pregătire tehnică, secţia telegrafie fără fir şi distrugeri, de la Breitenfurth, lângă Viena.

Deşi Horia Sima a avut intenţia de a-l trimite în ţară cu prima echipă legionară "deschizătoare de drum", din care au mai făcut parte Nicolae Pătraşcu, Nistor Chioreanu şi alţii, germanii s-au opus. În cele din urmă, formând echipă cu alţi câţiva legionari, a fost paraşutat în Banat, în noaptea de 9/10 decembrie 1944. Misiunea pe care o aveau cuprindea două faze. Prima era cea informativă: despre mişcările de trupe, problemele militare, economice, politice, care erau culese după un sistem de organizare pe specialităţi. Faza informativă condiţiona organizarea, luarea de contact. Cea de-a doua fază era "cea mai delicată: sabotarea". Erau supuse sabotajului

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

trenurile transportând muniţii ruseşti pentru front, în acest fel întrerupându-se şi circulaţia. Însă echipele paraşutate în România au primit consemnul de la Horia Sima să nu întreprindă nimic care să atragă represalii asupra populaţiei. Prioritatea trebuia acordată restabilirii vechilor legături, fortificării Mişcării Legionare. Scopurile legionarilor nu erau întru totul identice cu cele ale germanilor în privinţa misiunii echipelor paraşutate în România. Germanii voiau distrugerea a tot ceea ce ar fi putut fi folosit de adversar pentru a continua războiul. Era clar însă că aceasta ar fi determinat represalii contra populaţiei din regiunile supuse unor astfel de acţiuni.

Paraşutaţi într-un loc foarte depărtat de punctul anunţat (li se indicase Teregova, pe valea Timişului, şi au fost lansaţi la 200 de km spre vest), au avut de înfruntat asprimea iernii, foamea şi hăituirea de către autorităţi. Bănuiala autorului este că lansarea defectuoasă s-a datorat locotenentului Pfeifer, din serviciul secret german, care fusese recrutat de inamic şi a divulgat operaţiunea. Scopul paraşutării este văzut astfel de memorialist: "Noi am venit de dincolo să răscolim rezistenţa poporului" (contra comunismului şi a sovieticilor, D. D.) (p. 115). Până la sfârşitul războiului nu s-au întreprins decât acţiuni de strângere de informaţii şi transmiterea acestora la Viena, fără a se face sabotaje.

Odată cu încheierea operaţiunilor militare în Europa, în mai 1945, a început o nouă etapă în lupta dusă de formaţiunea politică în care era încadrat Filon Verca, cea a "acomodării" la starea de pace şi la ofensiva dusă de interpuşii sovieticilor pentru acapararea totală a puterii în România. La sfârşitul anului 1945 a intervenit acordul dintre Nicolae Pătraşcu, secretarul general al Mişcării Legionare, trimisul lui Horia Sima în ţară, şi conducerea "democrat-populară" a României. Legionarii trebuiau să înceteze orice activitate politică, "pentru a permite o acţiune de reconstruire a ţării". Ca semn de garanţie a acordului aveau să depună tot armamentul. În schimb, toţi legionarii aflaţi în închisori, cei duşi în Rusia pentru anchetă, precum şi cei aflaţi în clandestinitate aveau să fie legalizaţi. Existenţa mult discutatului şi controversatului acord este confirmată de Filon Verca care a avut, în preajma Crăciunului anului 1945, o întâlnire cu Nicolae Pătraşcu, secretarul Mişcării Legionare. Pătraşcu l-a însărcinat personal cu supravegherea executării măsurilor prevăzute în acord (p. 188). Geneza acestuia este, de asemenea, prezentată în carte (p. 212 - 213).

Reintrat în legalitate şi funcţionând timp de un an (1946 - 1947) ca profesor la liceul "Traian Doda" din Caransebeş, autorul a fost arestat în august 1947, împreună cu întreaga echipă paraşutată în ţară în 1944. Anchetat după metodele NKVD-ului de către noii "lucrători proletari" ai Ministerului de Interne, a reuşit, totuşi, să evadeze de la închisoarea din Timişoara cu puţin înainte de proces.

Revenit în zona văii Timişului, a asistat la încălzirea stării de spirit din regiune. În prima parte a anului 1948, împreună cu Spiru Blănaru, devenit celebru prin acţiunile sale ulterioare în rezistenţa armată anticomunistă, se refugiază în munţi. Este iarăşi capturat de către autorităţi şi *din nou evadează. Refuză în septembrie 1948, la o întâlnire cu Spiru Blănaru şi comandorul* Domăşneanu, alt nume sonor din rezistenţă, să accepte colaborarea cu grupul de rezistenţă al colonelului Uţă şi al lui Vernichescu, pe motiv că aceştia îi prigoniseră (primul) sau îi trădaseră (cel de-al doilea) pe legionari (p. 572). În cele din urmă - după plecarea lui Verca în apus, via Iugoslavia, în toamna anului 1948 - cele două grupuri au ajuns, potrivit lui Filon Verca, să colaboreze contra inamicului comun: comunismul. În luptele din 1949 au căzut colonelul Uţă, Vernichescu etc, iar Spiru Blănaru, comandorul Domăşneanu şi alţi luptători anticomunişti au fost capturaţi, "judecaţi" şi executaţi.

Cum, în general, toate scrierile sunt subiective, cu atât mai mult cele memorialistice, nici lucrarea pe care o avem în vedere nu face excepţie de la regulă. În plus, se păstrează unele clişee, chiar în ceea ce priveşte exactitatea unor date şi fapte istorice. Teohari Georgescu este considerat evreu (p. 143), ceea ce nu se confirmă documentar. La p. 268 se face afirmaţia potrivit căreia "câteva sute de mii de elemente ale KGB-ului (...) au primit cetăţenia română în 24 de ore". Chiar sute de mii nu au fost, nici măcar zeci de mii. Probabil că în structurile represive ale statului român au fost integraţi, după 6 martie 1945, câteva mii de sovietici, cu funcţii de consilieri, cei

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mai mulţi, sau cu funcţii de conducere, cum a fost cazul cu celebrii Nikolski, Dulgheru, Bodnarenko etc. O altă inexactitate este şi plasarea rupturii dintre Tito şi Stalin în 1947 (p. 329). Or, aceasta a survenit la 28 iunie 1948, când a fost publicată rezoluţia de condamnare a conducătorilor iugoslavi de către Kominform.

Cartea are şi greşeli de tipar, probabil din cauza neglijenţei editorului. Bunăoară, în loc de Yalta apare Ţalta (p. 269); la p. 365, cuvântul "procedează" este transcris ca "prtocedează" etc.

Concluziv, putem considera că memoriile de faţă reprezintă, în pofida unor aprecieri subiective, o sursă demnă de luat în seamă pentru reconstituirea a ceea ce a însemnat rezistenţa armată anticomunistă în România după 1944, îndeosebi în zona Banatului.

Dorin Dobrincu

CICERONE IONIŢOIU, *Rezistenţa armată anticomunistă din munţii României. 1946 - 1958*, ediţia a II-a, revizuită şi completată, Bucureşti, Editura "Gândirea Românească", 1993, 140 p.

În cercetarea istorică românească posttotalitară au fost abordate subiecte interzise de cenzura comunistă şi au fost utilizate metode diverse. Cea mai deschisă s-a dovedit a fi, după părerea noastră, istoria contemporană. De ea s-au apropiat nu numai profesioniştii, adică istoricii, ci şi diletanţii sau participanţii direct implicaţi în evenimente.

Despre rezistenţa armată anticomunistă nu s-a putut afirma adevărul timp de câteva decenii, situaţie explicabilă într-un sistem care dorea să creeze impresia că, în ciuda unor acţiuni ale forţelor "reacţionare", nimic nu i s-a putut şi nu i s-ar putea opune. În deceniul trecut, Victor Frunză a surprins exact această situaţie: "Prin ascundere şi ignorare s-ar da a se înţelege că acele formaţii de rezistenţă erau izolate, fără sprijin" (în *Istoria stalinismului în România*, Bucureşti, Humanitas, 1990, p. 386). Ocultată de autorităţile de la Bucureşti şi de istoricii mai mult sau mai puţin oficiali, această istorie puţin sau deloc cunoscută în ţară a stat în atenţia unor refugiaţi politici români în Occident. Printre ei şi Cicerone Ioniţoiu, autorul lucrării pe care o recenzăm. Domnia sa a fost şi parte în mişcarea de rezistenţă armată anticomunistă, activând într-un grup localizat în masivul Piatra Craiului, în anii 1946 - 1947 (p. 9-10).

Mobilurile care au determinat rezistenţa armată anticomunistă au fost dominate de dorinţa de a împiedica sovietizarea/ comunizarea ţării. Astfel s-a ajuns ca încă din 1944 să apară grupuri de rezistenţă, preponderent în zonele muntoase ale României. Dacă la început acestea erau, declarat, mai mult antisovietice, ele au ajuns repede, imediat după 6 martie 1945 - instalarea guvernului Petru Groza - să fie în mod special anticomuniste. Printre cele mai importante organizaţii care au acţionat încă din 1944 - 1945 s-au numărat "Haiducii lui Avram Iancu - Divizia Sumanelor Negre" ("H.A.I."), condusă de Gavrilă Olteanu, fost comandant al Batalionului de voluntari "Iuliu Maniu"; "Grupul Înarmat Sinaia" ("G.Î.S."), având în frunte pe căp. (rez.) Dumitru Popa; "Graiul Sângelui" ("G.S."), iniţiat. de Ion Vulcănescu, având printre susţinători şi pe generalul N. Rădescu, fost prim-ministru al României între decembrie 1944 - februarie 1945. Cicerone Ioniţoiu aminteşte că pentru a se înscena procesul Mişcării Naţionale de Rezistenţă ("M.N.R.") a fost nevoie ca un grup de ofiţeri de la Regimentul de Gardă din Sinaia să fie învinuiţi că ascunseseră armament (p. 13). Pentru completare şi pentru exactitate, amintim că era vorba într-adevăr de un grup de ofiţeri din Sinaia, însă de la Batalionul 1 Vânători de Munte, care au constituit "Grupul Înarmat Sinaia", cu un obiectiv foarte clar: lupta antisovietică în caz de conflict între sovietici şi aliaţii occidentali. Nici organizaţia "Graiul Sângelui" nu este amintită de autor, deşi acest grup a avut programul cel mai clar structurat, în manifestele pe care le-a redactat Ion Vulcănescu, liderul grupului. Autorul insistă doar asupra "Mişcării Naţionale de Rezistenţă" şi a "Sumanelor Negre" (titlul unui subcapitol), nespecificându-se că denumirea întreagă a celei din urmă organizaţii era "Haiducii lui Avram Iancu - Divizia Sumanelor Negre". Aserţiunea că Dumitru Ştefanţă şi Nicolae Paliacu, adjuncţii lui Gavrilă Olteanu, "reprezentau interesele Siguranţei şi erau folosiţi ca momeală" (p. 13) nu este probată cu documente din arhive. La

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

momentul actual al informaţiei, aceasta este o simplă ipoteză, care, însă, a ajuns să fie vehiculată de către unii publicişti ca o certitudine. Or, din consultarea *Dosarului preliminar în instruirea procesului contra organizaţiilor "Haiducii lui Avram Iancu - Divizia Sumanelor Negre", "Grupul Înarmat Sinaia", "Graiul Sângelui" şi alte formaţiuni grupate în "Mişcarea Naţională de Rezistenţă"*. Dosarul amintit a fost parţial publicat de Cristian Troncotă, sub titlul *Procesul Mişcării Naţionale de Rezistenţă. 1946*, în A. T., I-III, an. III, nr. 3/1995, p. 120 - 139, nr. 4/1995, p. 79 - 98, an. IV, nr. 1/1996, p. 76 - 92) reiese rolul important jucat de cei doi adjuncţi ai lui Gavrilă Olteanu în crearea şi funcţionarea "H.A.I". Asemenea celorlalţi implicaţi în proces, cei doi au primit pedepse foarte mari, trecând prin închisorile de tristă amintire ale regimului comunist. Este adevărat că organizaţia "H.A.I.", la fel ca alte grupuri de rezistenţă armată, a fost infiltrată cu agenţi de către SSI (A. S. R. I., fond "D", dosar 1773, f. 56 - 89). Afirmaţia potrivit căreia Dumitru Ştefanţă a încercat de trei ori, între 5 şi 27 iulie 1946, să ajungă la Iuliu Maniu care, însă, nu i-a acordat nici o atenţie, este falsă. În primul rând, încercările de întâlnire nu puteau avea loc între 5- 27 iulie 1946, pentru simplul motiv că la acea dată aproape toate persoanele cu implicaţii majore în "H.A.I" şi în celelalte organizaţii de rezistenţă, inclusiv G. Olteanu, D. Ştefanţă şi N. Paliacu, erau arestate, aflându-se în închisori (A. S. R. I., fond "D", dosar 1773, f. 83). În al doilea rând, Dumitru Ştefanţă l-a vizitat, potrivit declaraţiei sale, pe Iuliu Maniu în iulie 1945, punându-l la curent cu activitatea Batalionului de voluntari "Iuliu Maniu", apoi în august 1945, când a dus o scrisoare de la Gavrilă Olteanu şi i-a predat planul de luptă nr. 1, din 15 iulie 1945. Într-adevăr, Iuliu Maniu s-ar fi mirat că i s-a adresat direct, spunându-i că personal nu se poate implica şi l-a îndrumat la alţi membri ai partidului (A. S. R. I., fond "D", dosar 1773, f. 393 - 394; Cristian Troncotă, *op. cit.*, în *loc. cit.*, an. I, nr. 3/1995, p. 135).

Autorul a preferat, pentru perioada ulterioară preluării totale a puterii de către comunişti (30 decembrie 1947), probabil şi pentru o mai bună sistematizare, o prezentare pe zone geografice a rezistenţei armate. Menţionăm câteva dintre grupurile celebre de partizani şi numele celor care le-au condus. În Dobrogea a acţionat grupul condus de Gogu Puiu, fraţii Fudulea şi Stere Grasu; în Banat au luptat grupul colonelului Ioan Uţă şi cel al avocatului Spiru Blănaru (vezi: Filon Verca, *Paraşutaţi în România vândută. Mişcarea de rezistenţă. 1944 - 1948*, Timişoara, Editura Gordian, 1993); în Oltenia au fost grupurile maiorului Lucian Dimitriu, generalului Ion Carlaonţ şi grupul "Arnota". Maramureşul l-a avut pe Gavril Mihali Ştrifundă, fost primar al comunei Borşa (vezi: Ştefan Bellu, *Pădurea răzvrătită*, Baia Mare, Editura Gutinul, 1993, p. 10 - 19). Versantul nordic al Munţilor Făgăraş a fost controlat de grupurile lui Ion Mogoş, Victor Ion Pica (autor al cărţii *Libertatea are chipul lui Dumnezeu*, Sebeş-Petreşti, 1993), Ion Gavrilă Ogoranu (foarte mediatizat după 1989, autor al unei cărţi autobiografice, axată în cea mai mare parte pe perioada luptei în munţi: *Brazii se frâng, dar nu se îndoiesc. Din rezistenţa anticomunistă în Munţii Făgăraş*, 2 vol., Timişoara, Editura Marineasa, 1993 - 1995). În partea sudică a Munţilor Făgăraş au acţionat "Haiducii Muscelului", conduşi de colonelul Gheorghe Arsenescu şi de fraţii Toma şi Petre Arnăuţoiu (vezi: Ioana Raluca Voicu Arnăuţoiu, *Luptătorii din munţi. Toma Arnăuţoiu. Grupul de la Nucşoara. Documente ale anchetei, procesului, detenţiei*, Bucureşti, Editura Vremea, 1997). Munţii Apuseni au cunoscut rezistenţa grupului maiorului Dabija şi a grupului Iosif Capotă - Alexandru Dejeu. Nici Bucovina şi Moldova nu au fost lipsite de rezistenţa armată, aici evidenţiindu-se, printre mulţi alţii, Vladimir şi Silvestru Macoviciuc, Ion şi Gavril Vatamaniuc, Vasile Motrescu, precum şi "Gârzile Decebal", în care au activat dr. Gheorghe Vasilachi, Filaret Gămălău, Jenică Arnăutu etc. Pentru zona Vrancei menţionăm grupul "Paraginâ" şi organizaţia "Vlad Ţepeş II". Autorul aminteşte şi de grupul de paraşutişti (prinşi şi executaţi în 1953), de răscoalele ţăranilor din Vlaşca, Vrancea etc.

Meritorie prin faptul că este prima şi, deocamdată, singura monografie dedicată rezistenţei armate anticomuniste în România, lucrarea pe care o recenzăm are şi serioase limite. Astfel, din titlu reiese că rezistenţa armată s-a desfăşurat doar în zona muntoasă a României şi doar în perioada 1946 - 1958. În realitate, opoziţia cu arma în mână în faţa comunismului a început în România încă din 1944 şi a durat până la începutul deceniului VII (de pildă, colonelul

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Arsenescu a fost prins abia în 1960, deşi, practic, el nu mai acţiona în acel moment). De asemenea, rezistenţa armată anticomunistă nu s-a desfăşurat numai în zonele muntoase, ci şi în cele colinare sau de câmpie.

Lucrarea lasă impresia că a fost scrisă în grabă, aceasta observându-se şi din stilul neîngrijit, precum şi dintr-o insuficientă sistematizare a faptelor prezentate. Primele capitole constituie, de fapt, un amestec de informaţii privind primele luni de după 23 august 1944. Exprimarea este asemănătoare celei din manualele de istorie folosite în învăţământul primar interbelic, cu numeroase naivităţi. Ni se oferă o privire idealizată asupra începuturilor rezistenţei anticomuniste. De exemplu: "Poporului român însă i-a rămas ultimul cuvânt (în faţa abuzurilor sovieticilor şi ale interpuşilor acestora, D. D.). Fiii lui se vor bate pe viaţă şi pe moarte, cu ce vor avea: cu furci şi coase, cu grenade şi pistoale. Se vor bate pe străzi, pe uliţe, până şi în creierul munţilor" (p. 7). O reînviere, în imaginaţia autorului, a haiduciei de altădată. O mare deficienţă este şi lipsa documentelor de arhivă şi chiar a memorialisticii în construirea textului. Nu există un sistem de note, la care s-ar fi putut expedia o parte din explicaţiile care încarcă peste măsură textul, lipsit şi din această cauză de fluenţă. Hărţile incluse în text, cu zonele în care s-a desfăşurat rezistenţa armată, sunt doar geografice, fără nici o legendă care să ajute la înţelegerea evoluţiei spaţiale şi cronologice a grupurilor menţionate, la identificarea mai facilă a locurilor în care au fost lupte între partizani şi forţele de represiune.

La fel ca în alte lucrări postdecembriste, Occidentul este culpabilizat datorită faptului că nu a ajutat România în lupta sa: "Gemetele poporului român nu au fost însă auzite în lumea liberă" (p. 18). Această optică asupra raporturilor internaţionale după cel de-al doilea război mondial, sintetizată în formula "trădarea de la Yalta", deşi larg răspândită, considerăm că este greşită. În stadiul actual al cercetării se poate susţine că sovieticii nu ar fi renunţat la influenţa în zona pe care o controlau în Europa de Est, inclusiv România, decât dacă erau înfrânţi într-un război. Însă Vestul nu era dispus să se angajeze într-un conflict militar al cărui final era imprevizibil şi care, în plus, cel puţin în Europa Occidentală, se anunţa a fi nepopular.

Ne exprimăm opinia, ajunşi la finele acestui excurs critic, că istoria rezistenţei armate anticomuniste în România îşi aşteaptă cercetătorii, care să prelucreze în mod ştiinţific imensul volum de informaţii care există în arhive, la care se adaugă scrierile memorialistice edite sau inedite, precum şi fondurile de istorie orală care au început să se constituie (amintim pe cele de la "Fundaţia Academia Civică" - Bucureşti şi de la Institutul de Istorie "A. D. Xenopol" - Iaşi).

Dorin Dobrincu

CICERONE IONIŢOIU, *Cartea de Aur a Rezistenţei Româneşti împotriva Comunismului*, Bucureşti, Ed. Hrisovul, 1995, 365 p.

După aproape jumătate de veac de comunism, în România are loc - la fel ca în celelalte ţări din centrul şi estul Europei dominate până nu demult de ideologia marxist-leninistă - un proces recuperator. Sunt publicate cărţi, studii, mărturii despre ceea ce a însemnat lunga "noapte totalitară". Într-un cuvânt, se recuperează memoria, pe care regimul a încercat să o neantizeze, pentru a putea realiza (mai uşor!) spălarea creierelor. Adică, o ştim bine, crearea unui "om nou". Lăsând la o parte faptul că şi-a însuşit în mod fraudulos (asemenea altor ideologii totalitare) o noţiune cristică, comunismul voia o societate a cărei memorie să fie selectivă. De aici, crearea şi propulsarea unor pseudovalori, scoaterea de pe scena istoriei a indezirabililor. Şi aceasta nu numai la figurat, ci şi - sau poate mai ales - la propriu.

În şirul lucrărilor care urmăresc împiedicarea uitării se află şi cea semnată de Cicerone Ioniţoiu, intitulată, sugestiv, *Cartea de Aur a Rezistenţei Româneşti împotriva comunismului*. Aceasta se adaugă unor alte încercări de a realiza o trecere în revistă, cu minime date biografice, a celor care au murit sau au trecut prin iadul comunist (vezi, printre altele, *Unde sunt cei care nu mai sunt*, în "Memoria", nr. 1- 22; *Lista parţială cu deţinuţii politici decedaţi în perioada 1945-1964*, în "Din documentele rezistenţei", nr. 8/1993, p. 146 - 286).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Prezentându-se sub forma unui dicţionar, volumul are patru secţiuni. *In Memoriam* (p. 7-183) prezintă, alfabetic, oameni care au murit în încleştări armate sau au fost executaţi de către Securitate, în timp ce alţii au fost exterminaţi în Auschwitz-urile româneşti, sfârşind în gropi comune. Informaţia este inegală, în funcţie şi de sursele pe care autorul le-a avut la dispoziţie, un rol important jucându-l, de asemenea, notorietatea persoanelor luate în evidenţă. Sunt amintiţi oameni politici de diferite orientări, magistraţi, profesori de şcoală medie şi universitari, ofiţeri, preoţi, pastori, ţărani, muncitori etc., ceea ce demonstrează că rezistenţa la comunism a fost asumată de oameni de o mare diversitate socio-profesională.

Prin închisorile de tristă celebritate ale regimului comunist - Ministerul de Interne, Malmaison, Iaşi, Suceava, Braşov, Jilava, Galaţi, Mislea, Văcăreşti, Miercurea-Ciuc, Arad, Ghencea, Timişoara, Cernavodă, Botoşani, Constanţa, Sibiu etc. - au trecut nu numai bărbaţi, deşi aceştia au format cel mai mare contingent al deţinuţilor, ci şi numeroase femei. În cel de-al doilea segment al volumului avut în vedere, intitulat *Calvarul femeii române* (p. 185 - 275), sunt avute în vedere nu numai deţinutele care au decedat în închisoare, ci şi cele care au supravieţuit. O restituire necesară a numelor şi locurilor de suferinţă (şi moarte în numeroase cazuri) ale femeilor încarcerate pentru vina de a se fi opus comunismului, direct sau indirect.

Securitatea - paznicul de încredere al regimului - nu a ucis doar în închisori şi lagăre, ci şi în munţi, păduri sau în alte locuri izolate. Se cunosc astăzi gropile comune de la Dealul Balaurului, în apropiere de oraşul Piatra Neamţ; cea din Dealul Mărului, în apropiere de Roman sau cea de la Căciulaţi, lângă Bucureşti, unde au fost descoperite peste trei sute de schelete umane. Toate acestea sunt succint prezentate de autor (p. 277 - 282).

Nici copiii nu au fost scutiţi de suferinţe, unii născându-se în închisori, devenite, în aceste cazuri, sinistre "maternităţi". "Grija" partidului comunist pentru copii era doar în propagandă, realitatea fiind cu totul alta. Acest aspect este tratat în capitolul *Copii născuţi şi trecuţi prin temniţe* (p. 283 - 287).

Pentru a completa imaginea rezistenţei, autorul a inclus şi un capitol privind *Persecuţia Bisericii din România sub dictatura comunistă* (p. 289 - 364). Numeroşi ierarhi şi preoţi (mai ales greco-catolici şi romano-catolici, dar şi ortodocşi) s-au opus comunismului, ceea ce a însemnat asumarea conştientă a consecinţelor: pierderea libertăţii şi chiar a vieţii.

Încercând realizarea unei evidenţe a celor care au murit ori au trecut prin temniţele României comuniste, lucrarea-dicţionar a lui Cicerone Ioniţoiu - de pionierat în spaţiul românesc, după cunoştinţa noastră - prezintă şi unele neajunsuri. Ar fi fost de preferat o manieră de abordare mult mai riguroasă; informaţia trebuia mai bine controlată, ceea ce ar fi limitat posibilitatea strecurării unor erori. Astfel, la p. 88, despre Victor Lupşa se spune că a fost unul dintre conducătorii mişcării ţărăneşti din Vrancea (1950), ceea ce este adevărat, dar este inexactă aserţiunea că "a fost executat în 1950". Într-o notă informativă a Securităţii, din 25 februarie 1951, cu titlul *De situaţia bandelor din ţară şi a fugarilor care se urmăresc informativ în momentul de faţă*, se menţiona că "banda Lupşa Victor (...) se compune din 3 elemente în frunte cu Lupşa Victor" (A. S. R. I., fond "D", dosar 2168, f. 316). Deci, Victor Lupşa nu era mort. El era menţionat ca fiind sub urmărire şi la 1 septembrie 1951 (*Ibidem*, f. 300). O altă inexactitate este la p. 360, unde se afirmă că preotul Vasile Ţepordei, originar din Basarabia, după ce a fost arestat de ruşi şi purtat prin lagăre "a revenit în ţară (şi) a fost ţinut şi prin temniţele de exterminare româneşti"; în realitate, el s-a reîntors în România în 1956, dar nu a mai fost închis (vezi volumul autobiografic al lui Vasile Ţepordei, *Amintiri din gulag*, Bucureşti, 1992).

De asemenea, este regretabilă nemenţionarea unor figuri emblematice ale rezistenţei anticomuniste din România. Bunăoară, cazul pastorului evanghelic Richard Wurmbrand, care a stat 14 ani în închisorile comuniste româneşti (vezi: *Cu Dumnezeu în subterană*, Bucureşti, Editura "Casa Şcoalelor", 1993, cartea sa cea mai relevantă în acest sens, după părerea noastră), fiind un model de viaţă creştină dăruită celor cu care a împărţit suferinţa. Este drept că pastorul Wurmbrand a fost menţionat ca soţ al Sabinei Wurmbrand (şi ea deţinută ani buni de către

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

regimul comunist), dar se cuvenea luarea sa în consideraţie şi alocarea unui spaţiu curinzător şi distinct, cum s-a făcut în cazul altor slujitori ai Domnului.

Pentru fortificarea lucrării se impunea consultarea şi menţionarea măcar a unei minime bibliografii, ca să nu spunem a unor surse arhivistice.

Chiar dacă cu destule lipsuri - nu am făcut decât să semnalăm câteva -, lucrările de genul celei avute în vedere nu pot decât să folosească celor interesaţi de perioada atât de puţin cunoscută a comunismului românesc, îndeosebi a manifestărilor represive ale acestuia.

Dorin Dobrincu

Serviciul Român de Informaţii, *Cartea Albă a Securităţii*, vol. I, *23 august 1944 - 30 august 1948*, s.l. 1997, 640 p. + 14 p. fotografii.

Serviciile de Securitate ale ţărilor comuniste, asemenea celor ale tuturor statelor cu regim totalitar, aveau multiple sarcini: erau poliţii politice, dar şi oficine de spionaj etc. Întrucât modelul sovietic de organizare s-a impus după 23 august 1944 şi în România, nici serviciile cu misiuni speciale nu au făcut excepţie. Epurate cu "vigoare revoluţionară" după lovitura de stat din ziua menţionată mai sus şi infiltrate în mod accelerat după 6 martie 1944, serviciile cu funcţie de păstrare a ordinii în statul român: Jandarmeria, Poliţia (inclusiv cea de Siguranţă), Serviciul Special de Informaţii au avut în perioada regimului "democrat-popular" un rol foarte important în instalarea sistemului partidului unic. Totul era orchestrat de către comunişti, consiliaţi în orice problemă de către oamenii Moscovei, activând în structuri similare celor care se vor înfiinţa şi în România în 1948: Miliţia şi, mai ales, Securitatea. Cel din urmă nume desemna o forţă de temut, considerată invincibilă până 1989, care răspândise teroarea vreme de peste patru decenii şi care, încă, mai este considerată o sperietoare.

Invocându-se mereu nevoia de acces la arhivele fostei Securităţi, astăzi gestionate de către Serviciul Român de Informaţii (de unde şi "naşterea" în România postdecembristă a unei noi Arhive, cea a S.R.I., cu fonduri fabuloase), s-au făcut numeroase demersuri de către parlamentari, istorici, societatea civilă etc. pentru deschiderea acestora. În primii ani de după 1989 era o adevărată performanţă să pătrunzi la fondurile care te interesau, ceea ce, se pare (?!), nu prea ar mai fi cazul. Fondurile A.S.R.I. cuprind informaţii de o mare importanţă pentru scrierea istoriei României în acest secol şi, în mod deosebit, după 1944. Există referiri despre partidele politice româneşti, cultele religioase, organizaţiile sioniste, rezistenţa la colectivizare, la îndoctrinare, precum şi la rezistenţa armată anticomunistă. Un organism cum a fost cel al Securităţii şi care a încorporat "experienţa" serviciilor represive anterioare nu putea să nu ţină o evidenţă riguroasă a tuturor cazurilor pe care le avea în vedere. Cerberul regimului avea grijă ca orice acţiune a "duşmanilor poporului" să fie înregistrată prompt şi anihilată din faşă.

Volumul I al *Cărţii Albe a Securităţii* a apărut mai întâi în 1995, într-un număr redus de exemplare şi într-o formă mult mai restrânsă. Noua ediţie se prezintă în format mare, în condiţii grafice deosebite.

Prima parte a ediţiei de faţă a fost rezervată unui consistent studiu introductiv, alcătuit din trei capitole. Capitolul I cuprinde *Instituţiile informative, contrainformative, de siguranţă şi ordine publică (1944 - 1948), Organizarea şi funcţionarea Ministerului Afacerilor Interne, Structura organizatorică şi modul de funcţionare a Ministerului Afacerilor Interne, începând cu anul 1947, Alte servicii oficiale de informaţii şi contrainformaţii (Secţia a II-a din Marele Stat Major, Serviciul Special de Informaţii, Structuri neoficiale sau clandestine de informaţii, Serviciul de Informaţii al Casei Regale, Serviciul de Informaţii al Mişcării Legionare, Serviciul de Informaţii al Partidului Naţional Ţărănesc)* (p. 9 - 26). În capitolul II sunt avute în vedere *Activitatea de informaţii şi siguranţă sub ocupaţia sovietică, Eforturi de adaptare a organismelor de informaţii şi de siguranţă la noua situaţie politico-strategică a ţării, Acţiuni ale Ministerului Afacerilor Interne în timpul evenimentelor de la 23 august 1944, Noile atribuţii ale Poliţiei de Siguranţă, Schimbări de concepţie în activitatea Serviciului Special de Informaţii, Misiunile*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Inspectoratului General al Jandarmeriei, Acţiunea factorilor externi asupra activităţii de informaţii şi siguranţă (p. 27 - 46). *Formele şi obiectivele represiunii, Reprimarea foştilor legionari, Deportarea saşilor şi şvabilor, Primele confruntări cu Mişcarea Naţională de Rezistenţă anticomunistă, Agonia sistemului democratic, Epurarea aparatului de stat, Drama repatriaţilor* sunt succint prezentate în capitolul III (p. 47 - 62). La sfârşitul celor trei capitole un număr de note completează imaginea unei epoci încă puţin cunoscute din punct de vedere documentar (p. 63 - 72). De asemenea, o scurtă cronologie a perioadei 23 august 1944 - 30 august 1948 completează ansamblul introductiv (p. 73 - 81).

Partea a doua a volumului şi cea mai mare este constituită dintr-o selecţie de documente, aranjate în patru secţiuni. În general, s-au evitat piesele publicate în alte lucrări ante sau post 1989. S-a recurs rareori la actele emise de cabinetele guvernamentale, fiind preferate cele care aveau în vedere culisele vieţii politice româneşti, starea de spirit a populaţiei, diverse întâmplări care au fost consemnate istoriografic. Pentru a completa informaţiile documentare, s-a considerat oportună anexarea unor explicaţii la note, apelându-se la alte documente sau la lucrările unor istorici. În prima secţiune documentară, de ordin general, sunt reproduse 406 documente (p. 85 - 474) privind evoluţia vieţii politice, sociale şi economice româneşti, începând din 25 august 1945 (Ordinul generalului Gheorghe Mihail, noul şef al Marelui stat Major, referitor la arestarea generalului Constantin Tobescu, fostul director al Siguranţei şi Ordinei Publice din Inspectoratul General al Jandarmeriei, şi a lui Eugen Cristescu, fostul director general al Serviciului Special de Informaţii) şi până la 30 august 1948 (decretul nr. 221 pentru înfiinţarea şi organizarea Direcţiunii Generale a Securităţii Poporului). La partea documentară se adaugă notele amintite mai sus (p. 475 - 539). Alte trei secţiuni documentare au fost integrate în *Anexe*, referindu-se la *Agonia guvernării generalului Nicolae Rădescu, ianuarie - februarie 1945* (p. 545 - 575); *Manifestaţia de la 8 noiembrie 1945* (p. 576 - 607); *Capcana de la Tămădău, 14 iulie 1947* (p. 608 - 638).

Pentru a facilita utilizarea materialului, un *Indice de nume selectiv* se găseşte la p. 639 - 640. De asemenea, 14 p. de fotografii referitoare la manifestaţia de la 8 noiembrie 1945 şi la capcana de la Tămădău au fost adăugate la sfârşitul volumului.

Realizarea Serviciului Român de Informaţii cuprinde însă şi unele vicii, de formă sau de fond. Mai întâi, câteva exemple dintre cele de formă. La p. 20, în loc de "serviciile generalilor" apare forma "servicile generalilor"; la p. 21, numele lui Mircea Ionniţiu, secretarul particular al regelui Mihai I, apare greşit ortografiat sub forma de Mircea Ioaniţiu, ceea ce, în paranteză fie spus, constituie o eroare care a ajuns să se permanentizeze în istoriografia românească; la p. 71, nota 86, se citează apariţia cărţii lui Mihai Pelin, *Requiem pentru Convenţia de la Geneva*, la Editura Nagrad, Milano, 1988. În realitate, forma corectă a numelui editurii este Nagard. Putem admite că acestea sunt greşeli de dactilografiere, deşi era de dorit ca ele să nu apară în text.

În privinţa erorilor de fond, acestea sunt mai greu de explicat. Despre Corneliu Zelea Codreanu se spune că "în anul 1929 îşi formează o organizaţie legionară proprie" (nota 38, p. 64). Aprecierea ni se pare cel puţin bizară, întrucât este un fapt arhicunoscut că C. Z. Codreanu a înfiinţat pe 24 iunie 1927 (şi nu în 1929) "Legiunea Arhanghelului Mihail". Deci, dacă el a înfiinţat "Legiunea", ce sens ar mai fi avut să-şi formeze "o organizaţie legionară proprie"? La p. 56 se afirmă că după 6 martie 1945 s-a preconizat ca "Haiducii lui Avram Iancu" să fie cooptaţi în "Mişcarea Naţională de Rezistenţă", "alături de organizaţiile <<Grupul Înarmat Sinaia>>, <<Vlad Ţepeş II>>, <<Grupul Bran - Arhiducesa Ileana>> şi altele". Sunt aici două erori. În primul rând, "M.N.R." nu a existat ca organizaţie. Ea a fost creaţia serviciilor represive ale statului de "democraţie populară", pentru a lovi în opoziţie. În al doilea rând, organizaţia "Vlad Ţepeş" nu a fost integrată în M.N.R. pentru simplul motiv că încă nu apăruse. Ea s-a constituit câţiva ani mai târziu şi a acţionat în zonele Vrancea, Covasna şi Râmnicu Sărat, culminând cu organizarea răscoalei vrâncenilor din 23 iunie 1950.

Un neajuns al prezentului volum credem că este reprezentat şi de faptul că în foarte multe cazuri - avem în vedere notele părţii introductive, dar şi pe cele referitoare la notele de la documente - nu sunt indicate sursele de informaţii (de regulă, tot documentare). Şi, trebuie s-o

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

spunem, multe dintre aceste informaţii sunt extrem de importante, privind subiecte puţin sau deloc cunoscute, care nu pot fi controlate. De exemplu, pentru notele referitoare la subcapitolul rezervat *Serviciului de Informaţii al Mişcării Legionare* (p. 21-25) nu este redată nici o sursă de arhivă, deşi quasitotalitatea informaţiilor provin - ne exprimăm certitudinea - din Arhiva S.R.I. Un alt exempu: la p. 46 se enumeră unele jafuri ale ruşilor între 8 octombrie 1944 - 15 februarie 1945, fără a se cita nici o sursă, arhivistică sau de altă natură.

Făcând cunoscute numeroase documente privitoare la perioada 23 august 1944 - 30 august 1948, volumul I al *Cărţii Albe a Securităţii* - cu toate lipsurile, unele inerente - poate deveni un util instrument de lucru pentru istorici, dar şi o carte de informare pentru cei interesaţi de istoria anilor amintiţi.

Dorin Dobrincu

AL. ZUB, *Impasul reîntregirii*, Iaşi, Editura "Timpul", 1995, 152 p.

Aşa cum ne-a obişnuit, distinsul studios ieşean a găsit şi de această dată - iar faptul nu e la îndemâna oricui - un "enunţ" care să exprime exact, ca titlu, materia cărţii sale şi explicaţia publicării ei tocmai acum. Reîntregirea românească, devenită un truism printr-o neantizare politicianistă interesată, deci persuasivă, este o stringenţă a acestor vremuri, ajunsă în impas, dar nu abandonată, aşa cum vor sau cred unii dintre români, indiferent că trăiesc în România, în Basarabia, în nordul Bucovinei sau în Transnistria. Statutul actual al acestor pământuri, care nu fac parte, însă, azi, din teritoriul românesc, continuă a resuscita fireşti sentimente naţionale şi a întreţine o "problemă" nesoluţionată. Întrucât cei ce stăpânesc şi conduc vremelnic aceste părţi de ţară străină încearcă să facă uitat un "diferend" de care sunt direct răspunzători, substituind astfel ignorarea unui complicat proces istoric, apariţia unui asemenea volum era absolut necesară. "Evenimentele din ultimii ani au adus, observă Al. Zub, mai cu seamă în Europa Est-centrală, schimbări a căror însemnătate n-a putut scăpa nimănui. Ridicarea <<cortinei de fier>> şi disoluţia rapidă a <<blocului sovietic>> au pus naţiunile din această zonă în situaţia de a-şi regîndi soarta. [...] Spre deosebire însă de alte ţări din zonă, România s-a văzut confruntată cu probleme mult mai dificile, atît înăuntru (unde un sistem neostalinist agravase la extrem situaţia), cît şi în exterior, unde nevoia de integrare europeană intra în conflict cu interesul naţional de reîntregire a teritoriului. În mod firesc, ea se putea gîndi la şansa de a intra în <<noua ordine>> cu o populaţie sporită pe seama provinciilor aflate pînă de curînd sub ocupaţie străină". Aşadar, încă o dată, România s-a trezit confruntată cu o stare de fapt deosebit de gravă şi gingaşă, într-un moment în care Europa se arăta hotărâtă să renunţe la experimentul comunist. Dificultăţilor enorme ridicate de prăbuşirea regimului totalitar li se alăturau cele provocate de imperativul reunificării. Dacă la începutul anului 1990, întrebările specifice acelui moment erau mai puţine şi nu păreau anevoie de formulat, pentru a li se putea răspunde afirmativ, odată cu trecerea timpului, contextul general, românesc şi european, s-a modificat în aşa fel, încât ceea ce se credea posibil la un moment dat a devenit un deziderat la viitorului.

Referindu-se la acest timp - nu întâmplător, desigur -, Al. Zub şi-a adunat articolele pe care le-am citit la data publicării lor (nu ca pe nişte gânduri de o clipă, bineînţeles) şi a alcătuit astfel, aşa cum singur mărturiseşte, "un opuscul de reflecţii pe marginea evenimentelor din ultimii ani în perspectiva reîntregirii naţionale. Sunt, precizează autorul, pagini scrise oarecum sub regimul urgenţei, în aşteptarea tensionată a unei soluţii care să îngăduie şi regândirea problematicii româneşti în ansamblu. Ni s-a părut că adunarea în volum a notelor şi însemnărilor respective nu e fără un anume folos, din moment ce informaţiile cu privire la Basarabia sunt încă greu de găsit laolaltă. În plus, ca istoric de meserie, socot că asemenea comentarii <<din mers>> fixează atitudini la care se cuvine a ne raporta mereu, fie şi pentru că problema e încă departe de soluţia ei firească". Ştiind că orice articol de presă este, aşa cum remarca N. Iorga, un "adevăr, pentru o zi", Al. Zub recunoaşte că paginile acestui volum se constituie din "texte ce poartă amprenta momentului istoric, adnotări atinse de acel subiectivism inerent oricărui demers istoriografic".

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Sumarul este întregit de texte inedite şi intervenţii radiofonice, care reprezintă aproximativ jumătate din economia volumului, aranjate, cum era şi de aşteptat, în ordine cronologică, pentru a facilita urmărirea unui proces atât de complicat şi, adeseori, imprevizibil. Articolele avute în vedere au apărut în ziare ieşene ("Monitorul" şi "24 ore") şi bucureştene ("România liberă" şi "Curierul naţional"), precum şi în revistele "Cronica", "Timpul" şi "Opinia studenţească", din Iaşi, dar şi în "Manuscriptum", din Capitală. Primmul articol inclus în sumarul volumului a fost publicat în primăvara anului 1990, iar ultimul dintre textele edite poartă ca dată anul 1993, indicându-se, în fiecare caz, locul primei apariţii. Textele noi includ şi anul 1994, astfel încât interstiţiul avut în vedere de *Impasul reîntregirii* este acela al primilor cinci ani post-1989.

Nu e prima dată când remarcăm că Al. Zub nu e un "publicist al momentului" şi nu scrie din perspectiva informării de o zi. El nu se întâlneşte decât contingental cu ziariştii de profesie, deoarece publicistica sa nu este subordonată clipei ci este una problematică, subsumată unui program gândit din ipostaza de istoric. Deci, pe el l-a interesat cum au decurs, timp de o jumătate de deceniu, eforturile acelora care au încercat să apropie ziua reunirii românilor din Basarabia, nordul Bucovinei şi din Transnistria, precum şi manevrele diplomatico-politicianiste, consumate la Bucureşti şi Chişinău, la Tiraspol şi Moscova, dar şi în mari metropole ale lumii, care au compromis şi întârziat reîntregirea unei ţări decise a-şi asuma prezentul şi trecutul ca pe un semn ineluctabil al adevăratei identităţi naţionale, condiţie primordială a "reîntoarcerii" în Europa şi în lumea civilizată. Ajuns la Chişinău, în primăvara anului 1990, Al. Zub nu a rămas impasibil la vederea drapelului ce flutura pe clădirea Parlamentului, dar reflecţiile lui sunt specifice istoricului, scriind că "tricolorul arborat pe edificiul care semnifică acum şansa restructurării social-politice a unei întregi comunităţi face parte dintr-un complex valoric pe seama căruia se poate aşeza orice proiect de autentică restituţie. Ceea ce a putut părea multora, generaţii în şir, un vis, o pură utopie, a devenit brusc o realitate capabilă să entuziasmeze şi pe cei sceptici. Istoria e plină nu numai de vicisitudini şi meandre. Surprizele salutare intră de asemenea în economia ei". Nu la fel va gândi patru ani mai târziu, dovadă că "meandrele" şi "surprizele" rămân nişte invariabile ale istoriei dintotdeauna. Conştient de curgerea imprevizibilă a timpului, Al. Zub îşi asumă, şi nu pentru întâia oară, ipostaza de judecător al vremii sale, care nu e similară cu aceea de cronicar, nu numaidecât pasiv, oferindu-ne o carte care e un reper al prezentului nostru, o clepsidră spirituală ce măsoară timpul interior al fiecăruia dintre noi, care e de fapt o posibilă istorie a acestor ani. Publicistica lui Al. Zub nu e una de întâmpinare a evenimentului efemer, de reacţie imediată, ce acceptă şi reclamă chiar un larg registru al condiţionalului, al aleatoriului imanent, ci e o scrutare permanentă a consecinţelor, a necunoscutelor timpului, care, odată trecut, intră în domeniul de studiu al istoricului. Publicistica în discuţie este de fapt discursul unei conştiinţe, iar autorul ei repetă gestul acelora care, reuniţi cândva în generaţia Marii Uniri, au militat, mai întâi în scris, pentru întregirea din 1918 şi realizarea României adevărate. Nedreptăţile istoriei şi limitele unei generaţii au compromis ceea ce părea realizat odată pentru totdeauna, conferind acestor ani semnificaţii dosebite, pe care le incumbă imperativul reîntregirii. Aşadar, o generaţie a reîntregirii, care să impună o reparaţie, care nu poate fi uitată şi peste care nu se poate trece, este o aspiraţie inebranlabilă a acestui timp, o direcţie focalizantă a istoriei lui. Scriind despre o carte asemănătoare celei la care ne referim, Liviu Rebreanu releva că, de obicei, "articolele adunate din ziare în volume rămân tot articole", dar că în cartea avută de el în vedere lucrurile sunt "tocmai dimpotrivă. În ziar articolele păreau nişte fragmente sau nişte capitole care cereau o urmare. [...] Acuma fiecare e o verigă dintr-un lanţ: o dovadă întregeşte pe cealaltă, un fapt se îmbină cu altul". În plus, *Impasul reîntregirii* nu adună în paginile ei numai publicistică.

Cum e şi firesc, volumul lui Al. Zub începe şi se încheie cu România. Scriind despre Basarabia, despre nordul Bucovinei ori despre Transnistria, el îşi structurează demersul raportându-se în permanenţă la România, întrucât altfel ar lipsi punctul cardinal, componenta *sine qua non* a intervenţiei sale. Dar nu pierde din vedere circumstanţa că România este o ţară a Vechiului Continent şi că "ajunge să priveşti harta Europei în dinamica ei din ultimul timp spre a înţelege că vechi scadenţe se împlinesc, acum, într-un ritm semnificativ pentru epocă". Speranţele

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

autorului şi ale tuturor românilor ce visau şi continuă a visa reîntregirea sunt şi au rămas justificate. Dar, ceea ce în 1990 părea a fi "o realitate capabilă să entuziasmeze" s-a transformat pe nesimţite în ocazii pierdute, în trădări şi necredinţe, în calcule şi gesturi reprobabile, fiind înşelate astfel toate aşteptările. Revenind mereu la pactul Ribbentrop-Molotov, acel abject târg germanorus, care a provocat drama românească, Al. Zub numeşte toate compromisurile, transformate în tot atâtea neîmpliniri, acceptate cu o largheţe condamnabilă de Bucureşti şi de Chişinău, dar nu numai. Vina cea mai importantă, observă el, revine Bucureştilor, de acolo de unde succesorul lui Ceauşescu a alergat la Moscova, fără a se gândi la Basarabia şi la nordul Bucovinei. Apoi, Chişinăul, adică echipa Snegur, a practicat aceeaşi "diplomaţie", ajungându-se, în scurt timp, la îndepărtarea şi nu la apropierea românilor care trăiesc în dreapta şi în stânga Prutului. După adoptarea şi arborarea tricolorului la Chişinău, după introducerea alfabetului latin şi oficializarea limbii române, după un început încurajator deci, cu "poduri de flori" şi "îmbrăţişări" prezidenţiale "frăţeşti" (de fapt tovărăşeşti), s-a ajuns la o altă formă de îndepărtare, mai perfidă şi deci mai periculoasă decât aceea impusă de ocuparea moscovită a Basarabiei şi de "eliberarea" României. "Preşedintele" basarabean s-a trezit repetând peste tot că "noi pledăm pentru independenţă". Independenţă faţă de cine? Promisiunile de la început au fost abandonate fără rezerve, urmate fiind de un antract proclet, timp în care comuniştii s-au regrupat şi s-au reorientat către Moscova. Cu acordul tacit al Bucureştilor, remarcă autorul - un fin analist politic -, "ceea ce părea să fie, la Chişinău, o politică de recuperare naţională, de inserţie legitimă în trupul ciuntit al ţării, n-a fost în fond decât o strategie de captare a instrumentelor puterii". Când "emanaţii" din cele două capitale ale aceluiaşi neam s-au simţit "legitimaţi" şi bine înscăunaţi - pentru totdeauna, credeau ei -, la Bucureşti şi la Chişinău s-a aşternut liniştea, apoi uitarea, peste dorul reîntregirii, astfel încât, consideră Al. Zub, "noul val de antiromânism declanşat în provincia de peste Prut nu poate mira pe nimeni". Secundat de un "moldovenism" exacerbat până la anularea oricărei identităţi, antiromânismul a conoscut o metamorfozare subterană, orientată către Kremlin. Odată cu trecerea timpului, s-a văzut că reîntregirea românească nu mai putea deveni o realitate fără acordul ruşilor, dar şi al Casei Albe. "Tensiunile de la Moscova, notează autorul, se repercutează îndată asupra vieţii politice de la Washington şi de oriunde, nimeni nu se simte asigurat atunci când un segment semnificativ al societăţii trăieşte <<frigurile>> primenirii". Momentele favorabile reîntregirii au fost astfel irosite, nu din neputinţa sesizării lor, ci din lipsă de voinţă, din lipsă de curaj, din convingerea dintotdeauna a românilor că "nu a sosit încă momentul potrivit!", perceput ca o decizie ce ar trebui să vină de altundeva. De unde? Cine ar putea decide destinul unui neam în afară de el însuşi? Iar momentele prielnice nu au lipsit. S-a replicat, explicit sau voalat, că aşa au fost văzute ele de la Bucureşti ori de la Iaşi. E posibil ca acesta să fi fost adevărul. Dar s-a încercat ceva, s-a întreprins măcar un gest concret în aces sens, la Chişinău ori la Bucureşti? Istoria va consemna imobilismul, histrionismul, ipocrizia, calculele politicianiste, reduse la un compromis tacit, fără a se putea cita un singur act capabil să contrazică o asemenea aserţiune. "Unificarea paşnică era posibilă, consideră Al. Zub, ca şi în Germania după demolarea zidului berlinez, prin voinţa comună a celor două state. [...] Chestiunea e însă prea complexă şi pendinte de prea mulţi factori pentru a nu rămâne supusă controversei. [...] Se vede - conchide el – că problema unităţii româneşti n-a găsit, în această clipă a istoriei, oameni politici pe măsura ei". O asemenea remarcă, lipsită de orice tentă rechizitorială, atrage după sine diverse întrebări posibile: unde este şi ce mai face Ion Druţă, câştigat între timp de "independenţă" şi "moldovenism"? Unde este acum Grigore Vieru, considerat de autor ca "unul dintre cei care au contribuit esenţial, cu vorba, cu scrisul, cu fapta, la resurecţia românească"? Spre ce zări politice s-au îndreptat "unioniştii" Leonida Lari şi Mircea Druc? Cine îşi mai aminteşte de Ilie Ilaşcu?

Un loc important în *Impasul reîntregirii* a fost rezervat prezentării unor cărţi despre Basarabia, dar şi despre nordul Bucovinei, scrise de istorici îndeosebi, precum Mihail Bruchis, Matei Cazacu, Petre Cazacu, Paul Cernovodeanu, Iurie Colesnic, Mihai Condrus, Onisifor Ghibu, Pantelimon Halippa, Eugen Şt. Holban, Ion Inculeţ, Win P. van Meurs, Paul Mihail, Zamfira Mihail, Anatolie Moraru, Ion Ţurcanu şi Nestor Vornicescu. Prezentarea revistei *Cugetul*, ce a

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

apărut un timp la Chişinău, întregeşte acest compartiment distinct, delimitat ideii care a reclamat apariţia acestei cărţi.

Nu surprinde, ci, dimpotrivă, alină sau redeşteaptă românismul românilor de pretutindeni întoarcerea repetată a autorului la numele ilustre ale acestui neam, dintre care cel mai des amintit este, şi nu forţat în vreun fel, cel al lui Eminescu.

Al. Zub scrutează orizonturile neamului său cu gândul la "impasul reîntregirii", devenit evident de un timp, nu cu intenţia de a acuza pur şi simplu, ci pentru a ne face să înţelegem cum s-a ajuns la această situaţie paradoxală. Fără a căuta numaidecât circumstanţe atenuante unor erori sau vinovăţii ce nu pot fi justificate sau iertate, el recunoaşte că, "desigur, e lesne să judeci de la distanţă lucrurile şi mult mai greu să iei decizii sub presiunea realităţii imediate". Dar, indiferent de orice posibile consideraţii, existenţa celor două state româneşti şi a românilor care trăiesc între graniţele altor ţări ne obligă să recunoaştem "impasul reîntregirii", care este de fapt o dramă naţională.

Această carte a lui Al. Zub este una de publicistică, care nu seamănă cu celelalte, semnate tot de el, întrucât ziaristica profesată de această dată are un alt punct de plecare şi o altă intenţie, relevându-ni-l pe autorul ei ca pe o conştiinţă a unei epoci distincte. Valoarea cărţii, care este deja un document, va spori odată cu trecerea anilor, reprezentând în acelaşi timp un reper - şi nu numai unul temporal - al reîntregirii româneşti.

Gheorghe I. Florescu

ISTORIOGRAFIE. ISTORIA CULTURII

LUCIAN BOIA, *Istorie şi mit în conştiinţa românească*, Bucureşti, Humanitas, 1997, 310 p.

O carte necesară, chiar dacă nu a fost, probabil, una aşteptată cu febrilitate şi receptată deci ca o revelaţie - şi vom încerca să explicăm de ce -, este *Istorie şi mit în conştiinţa românească*, de Lucian Boia. Acest volum al cunoscutului universitar bucureştean reprezintă - se cuvine precizat dintru început - o realizare de excepţie, care ne-a fost oferită însă înainte ca specialiştii (istorici, filosofi, etnologi, antropologi, mitologi, literaţi etc.), pentru a nu mai vorbi despre amatori sau cititorii de ocazie, să fi avut la dispoziţie o serie de studii pregătitoare, absolut obligatorii am spune, pentru introducerea pe care o comportă elucidarea discursului istoric şi a mitului în conştiinţa românească. Lucrările - vorbim de cele accesibile nouă -, mai vechi sau mai recente, care au abordat mitul, mitologizarea, mitografia, mitologia etc. şi raporturile acestora cu istoria (dar şi invers), chiar şi opurile monografice, generale ori problematice, s-au constituit în adevărate demonstraţii, adeseori concluzive, toate trecând peste un cuvenit preambul, un exordiu care să fi definit eventualele concepte, paradigme etc., fără de care ceva rămâne mereu neexplicat şi deci neînţeles. Primirea cărţii în discuţie şi atitudinile pe care le-a generat evidenţiază o asemenea stare de fapt, dar nu diminuează cu nimic valoarea unui excurs ce ni se va releva treptat, pe măsură ce lecturile noastre, pe orizontală şi pe verticală, în raport cu aria cărţii, vor spori.

Autorul, un cercetător de prestigiu, cu docte incursiuni în evoluţia vieţii politice transilvane din a doua jumătate a secolului XIX şi din primul deceniu al veacului nostru, cu contribuţii mai mult decât notabile la investigarea istoriografiei române şi universale, precum şi a geografiei istorice, cu pertinente sondaje în sfera relaţiilor internaţionale din secolele XIX - XX, este, în acelaşi timp sau înainte de toate, un studios aplecat asupra istoriei mentalităţilor, a imagologiei, a filosofiei istoriei etc. Titluri ca *L'Exploration imaginaire de l'espace* (Paris, La Découverte, 1987), *La Fin du Monde. Une histoire sans fin* (Paris, La Découverte, 1989), *La Mythologie scientifique du communisme* (Caen-Orléans, Paradigme, 1993) şi *Entre l'Ange et la Bête. Le mythe de l'Homme différent de l'Antiquité à nos jours* (Paris, Plon, 1995) sunt în măsură să dea seama, numai prin simpla lor menţionare, de profunzimea şi diversitatea explorărilor întreprinse

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de Lucian Boia în ultimul deceniu. Odată cu universul lor tematic, mai puţin scrutat la noi, nu putem să observăm că toate aceste cărţi, scrise într-o limbă de circulaţie internaţională şi apărute în Franţa, au cunoscut deja, unele dintre ele, versiuni japoneze şi spaniole. „Calitatea de editor (1985 - 1997) vine să completeze şi să diversifice analizele personale, înfăţişându-ni-l pe Lucian Boia în ipostaza de fondator şi director al Centrului de Istorie a Imaginarului, care funcţionează din 1993 în cadrul Universităţii din Bucureşti. *Introduction à l'histoire de l'imaginaire* şi *Essai sur le mythe de la longévité*, volume aflate în pregătire - poate chiar încheiate la această oră -, vin să atragă atenţia că autorul nu consideră studiată, atât cât ar trebui, istoria imaginarului, o disciplină oricând actuală şi a cărei importanţă nu mai necesită vreo argumentare, nici măcar vreuna convenţională.

Presupunem că aceste succinte consideraţii preliminare sunt în măsură să explice primirea cărţii, care evidenţiază de fapt consecinţa unei stări de lucruri pe care nu şi-a propus să o elucideze, odată pentru totdeauna, Lucian Boia. *Istorie şi mit în conştiinţa românească* adună în pagiunile sale reflecţiile suscitate unui studios de alăturarea a două concepte, deci o juxtapunere care poate rămâne la stadiul de adiacenţă sau poate evolua - nu eşua, desigur - către o construcţie mentală dihotomică sau antitetică. Aria acestei întreprinderi, precis delimitate, conţine două vocabule care, notate numai, sugerează imediat o succesiune de raţionamente, circumstanţă care ne avertizează că raportul *istorie-mit* nu exclude compatibilitatea, ci o implică chiar, ca pe o reacţie firească, pasivă la început ori până într-un punct, care devine însă, negreşit, reflexivă, neexcluzând însă tenta inadecvantă ori antagonică, eventuală bineînţeles, ce nu se confundă cu exclusivismul.

Precizându-şi coordonatele demersului său, autorul ne avertizează că "*istoria* defineşte în acelaşi timp ceea ce s-a petrecut cu adevărat şi reconstituirea a ceea ce s-a petrecut, cu alte cuvinte trecutul în desfăşurarea sa obiectivă şi *discursul* despre trecut". Dintr-o asemenea ecuaţie nu poate fi eliminat sau eludat mitul, deci "rezistenţa istoricilor la mitologie nu trebuie supraestimată", cu atât mai mult cu cât acela care încearcă să descifreze ce *a fost* "se hrăneşte din mitologia ambiantă şi este la rându-i un producător de mitologie". Înainte de a defini mitul, Lucian Boia observă, întru totul justificat, că "există, aşadar, la toate nivelurile, un proces inevitabil de *mistificare a istoriei*". Revenind asupra celui de-al doilea termen al binomului pe care îl are în vedere, el opinează că "*mit* este un cuvânt la modă. Utilizarea sa tot mai frecventă, adesea abuzivă, întreţine un grad înalt de ambiguitate. [...] Până la urmă, tot ceea ce se îndepărtează mai mult sau mai puţin de realitate pare susceptibil de a deveni mit. Ficţiuni de tot felul, prejudecăţi, stereotipuri, deformări sau exagerări se regăsesc sub aceeaşi etichetă comodă".

Este explicabilă, prin urmare, variabilitatea dimensională şi conceptuală a unei noţiuni care nu e de dată recentă şi care nu a ajuns - şi nu se ştie dacă va ajunge vreodată - la o definiţie unanimă şi pentru totdeauna acceptată. Aşa cum discursul despre trecut, deci reconstituirea a ceea ce s-a întâmplat cândva, nu poate fi unul singur, deci scris odată pentru totdeauna, nici mitul nu poate fi circumscris unei structuri rigide, invariabile. Acela care pretinde că a "descoperit" o definiţie imuabilă a ceea ce grecii numeau *mythos*, ajunge, vrând-nevrând, să mitizeze el însuşi, alunecând în legendă, parabolă, alegorie, deci într-un imaginar proteiform, aflat într-o permanentă fluctuaţie, o circummutaţie de natură formală a ceea ce se numeşte *mythopoiia*, acceptând astfel calitatea de *mythmaker*, foarte riscantă şi oricând pasibilă a se metamorfoza în ceea ce înţelegem prin *mythomania*. Glosându-se pe tema mitului, au fost aduse în discuţie, de-a lungul anilor, nume celebre, începându-se cu Platon, pentru a se ajunge bineînţeles la Max Müller, Sir James Frazer, Clayton Riley, Bronislaw Malinowski, Georges Sorel, dar şi Sigmund Freud ori Carl Jung, continuându-se cu Mircea Eliade, Claude Lévi-Strauss, fără a fi uitaţi, dintr-o enumerare sumară şi subiectivă, scriitori ca James Milton, Percy B. Shelley, John Keats sau William Blake, James Joyce, Franz Kafka, W. B. Yeats, T. S. Elliot, Ezra Pound, Wallace Stevens etc. Indiferent de sensurile ori de probabilele definiţii avansate de diverse personalităţi, provenite din areale culturale şi ştiinţifice diferite, mitul are ceva comun, oriunde, care îl individualizează, dar şi multe

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

deosebiri ori nuanţări, determinate de unghiul de abordare, dar mai întâi de aria de fiinţare, de definire şi de motivaţia primară ori finală.

Lucian Boia, un specialist al studierii mitului şi al mitologiei, se distanţează de abuzurile interpretative, care au compromis această noţiune, precizând că, "mai întâi, nu vedem nici o contradicţie inerentă între imaginar (căruia i se subsumează mitul) şi realitate. A distinge, în cazul miturilor, între <<adevărat>> şi <<neadevărat>> este un mod greşit de a pune problema. Mitul presupune o anume *structură*, şi este indiferent în fond, pentru definirea lui, dacă această structură înglobează materiale adevărate sau fictive, sau adevărate şi fictive în acelaşi timp. Singurul lucru important este că le dispune conform logicii imaginarului". Ajungând, în sfârşit, la un moment pe care nu-l putea evita, el precizează că "definiţia pe care o propunem mitului este următoarea: construcţie imaginară (ceea ce, încă o dată, nu înseamnă nici <<reală>>, nici <<ireală>>, ci dispusă potrivit logicii imaginarului), destinată să pună în evidenţă esenţa fenomenelor cosmice şi sociale, în strâns raport cu valorile fundamentale ale comunităţii şi în scopul de a asigura coeziunea acesteia. Miturile istorice presupun, evident, preluarea trecutului în sensul acestei definiţii". Asumându-şi această definiţie, Lucian Boia adaugă, pentru a-şi nuanţa regula abia formulată, că "nu orice deformare, adaptare sau interpretare înseamnă mit. Mitul presupune degajarea unui *adevăr esenţial*. El are un sens profund *simbolic*. Prezintă în acelaşi timp un sistem de interpretare şi un cod etic sau un model de comportament; adevărul său nu este abstract, ci înţeles ca principiu călăuzitor în viaţa comunităţii respective. [...] Mitul este puternic *integrator* şi *simplificator*, având tendinţa de a reduce diversitatea şi complexitatea fenomenelor la o axă privilegiată de interpretare. El introduce în istorie un principiu de ordine, acordat necesităţilor şi idealurilor unei anumite societăţi". Aria temporală a acestei cerectări cuprinde secolele XIX şi XX, urmărindu-se, aşa cum mărturiseşte autorul, "modul cum permanenta elaborare a discursului istoric, la toate nivelurile, înglobând, aşadar, cu distincţiile de rigoare, dar fără nici o excludere sau despărţire artificială, istoriografia, manualele şcolare, literatura sau propaganda politică, s-a acordat cu evoluţia însăşi a societăţiii româneşti, cu gama ideologiilor şi proiectelor de tot felul. Am reţinut nu orice deformare sau adaptare, ci acele accente ale discursului istoric care se prind cu adevărat în structurile unei mitologii naţionale, dând sens, prin trecut, proiectelor prezente". Consţtient de imperativitatea revizurii critice a istoriografiei române, "care nu va putea ocoli raporturile dintre imaginar şi istorie", Lucian Boia îşi asigură cititorul că "nu demolarea mitologiei istorice este scopul nostru", ci exercitarea dreptului "de a semnala întreţinerea artificială şi chiar amplificarea în prezent a unor mituri istorice şi politice".

După ce am recurs la atâtea precizări preluate din *Introducere*, vom transcrie *Cuprinsul*, nu din comoditate sau din calcule străine ştiinţei, ci din convingerea că o carte ca aceasta nu poate fi povestită, însă fără cea mai lapidară rezumare, comentariul nostru riscă să devină un text artificios, "mitologizant" chiar, dacă acceptăm că există un mit al *omniscientului*, care apare întotdeauna, când şi unde nu te aştepţi, pentru a pune la punct totul, deşi, invariabil şi fără falsă modestie, autorul este cel mai avizat cunoscător al subiectului tratat, atunci când travaliul său nu se transformă într-un eseu ratat. Aşa cum am recunoscut din capul locului, *Istorie şi mit în conştiinţa românească* este o carte de referinţă, a cărei structură analitică şi deci enunţiativă, înainte de toate, merită a fi reţinută. Iată sumarul, care, cu subtitlurile sale, impresionează prin ordine, coerenţă, laconism, şi eleganţă a formulării: I. *Istorie, ideologie, mitologie*; II. *Originile*; III. *Continuitatea*; IV. *Unitatea*; V. *Românii şi Ceilalţi*; VI. *Principele ideal*; VII. *După 1989*. Urmează o *Încheiere*, o *Bibliografie* esenţială şi un *Indice de nume de persoane*.

Înainte de a enunţa propriile "mituri" pe marginea unei lucrări care nu pretinde a se substitui punctului final al unui discurs ce constinuă să suscite interesul studioşilor proveniţi din foarte variate spaţii ale imaginarului, să amintim că Raoul Girardet, scriind despre *Mituri şi mitologiii politice* (Traducere de Daniel Dimitriu, *Prefaţă* de Gabriela Adameşteanu, Iaşi, Institutul European, 1997), observa că "această acţiune paradoxală de a transcrie iraţionalul în limbajul inteligibilului nu ascunde faptul că rezultatele unei astfel de investigaţii riscă să apară incerte, parţiale şi incomplete. Realitatea mitică, prin unele din aspectele sale, va scăpa

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

întotdeauna celei mai subtile şi mai riguroase analize. E o speranţă bineînţeles deşartă de a pretinde că ai depăşit definitiv opoziţia dintre raţional şi imaginar". Şi totuşi, el meditează pe tema mitului, recunoscând că "în dorinţa de a cunoaşte şi de a înţelege desfăşurarea în timp a aventurii umane, nu e, la urma urmelor, inutil ca el (istoricul - n. ns.) să-şi amintească faptul că se află în faţa unor uşi pe care nu le va putea niciodată trece...". Gândind la fel, cercetătorul român, care îl citează pe Girardet, ştiind deci că fostul universitar parizian apelase la afirmaţia lui Em. Le Roy Ladurie potrivit căreia "miturile au făcut Franţa", recunoaşte că "românii se lasă uşor subjugaţi de istorie, mai bine zis de mitologiile construite pe istorie. [...] Nota dominantă a imaginarului istoric românesc rămâne însă autohtonistă şi autoritară, în timp ce lumea spre care ne îndreptăm este structurată în jurul valorilor democratice şi europene". Deci, pe lângă fluctuanţa implicită a mitului, de care nu poate să nu ţină seama, Lucian Boia se vede pus în situaţia de a nu uita nici o clipă că mitul este o construcţie vernaculară, procedând în consecinţă. Dar chiar aşa stând lucrurile, miturile universale, proprii oricărei societăţi, în forme şi identităţi specifice, se constituie în axa centrală a mitologiei române, în jurul căreia îşi structurează autorul construcţia sa. De aceea, oricât de originală ar fi o asemenea cercetare, ea nu va putea face abstracţie sau nu va reuşi să se îndepărteze, fără riscurile compromiterii inevitabile, de discursul teoretic, fundamental, rostit pe un alt meridian. Lucian Boia scrie despre *istorie*, *mit* şi *conştiinţă*, raportate, toate, la români, dar nu izolate de restul lumii, ci tocmai cu convingerea, mărturisită şi repetată, că "problema actuală a societăţii româneşti nu stă în faptul în sine al implicării în jocul imaginarului istoric. Figurile acestuia, adaptate climatului local, sunt departe de a fi inedite. Nu există societate lipsită de mituri fondatoare, de eroi, de simboluri de unitate. Problema este că maniera în care se încheagă la noi, astăzi, structurile imaginarului istoric reflectă o puternică <<defazare>> faţă de cultura şi mentalitatea vest-europeană. Comunismul a preluat şi exacerbat o mitologie de secol XIX pe care ne-a lăsat-o moştenire. Opinia publică nu conoaşte altceva decât <<vulgata>> acceptată a istoriei (dacă o cunoaşte şi pe acesta)". Într-o asemenea tristă dar sinceră depoziţie se identifică de fapt motivaţia şi efortul reclamate de scrierea acestei cărţi, care nu e una oarecare şi peste care nu se poate trece cu afirmaţii ce se vor judecăţi de valoare, deşi ele sunt simple consideraţii speculative, lansate numai pentru a frapa şi dezorienta. Cei ce nu vor revizuirea, de care tot vorbim - riscând să o trasnformăm într-un "mit" -, dar pe care o amânăm sau o simulăm numai, uită sau nu pot accepta gândul că în cazul istoriei, o rescriere, operaţiune ritualică, precedată şi însoţită după aceea de o ascezăspirituală eliberatoare, reclamă o uitare şi o resuscitare concomitente, sinonime cu o pătimire proprie unui exerciţiu de catharsis şi psihanaliză naţională. Discursul lui Lucian Boia este unul rechizitorial, în cele mai multe cazuri, şi e normal să fie aşa căci a venit vremea să ne comportăm astfel faţă de trecutul nostru şi să fim sinceri, dar nu la modul declarativ, ci la acela care să atragă după sine abluţiunea, deci îndreptarea. Un asemenea comportament ar putea fi respins sau i s-ar putea pretinde o oarecare toleranţă, explicabilă în principiu, dar acum e momentul punerii degetului pe rană, pentru că altfel nu vom corecta sau vindeca nimic din ceea ce a fost infestat şi denaturat o jumătate de secol.

Nici o afirmaţie din această carte nu se vrea o decizie ineluctabilă, iar autorul ei nu s-a imaginat nici o clipă în rolul unui Solon modern, capabil să schimbe ceva în conformitate cu propria sa voinţă. După o relectură a istoriei şi a miturilor, el propune o revizuire a raportării noastre la trecutul naţional, şi, bineînţeles, o renunţare la unele mituri tabuizate de convingeri ignare şi românisme inventate, avertizându-ne că "*istoria justifică întotdeauna orice*", dar că discursul istoric este acela care confirmă şi certifică adevărul. Cu o asemenea afirmaţie însă, nu am pus punct după un truism şi nici după o lege, întrucât "toţi istoricii îl caută - cel puţin istoricii demni de aces nume - de când există istorie. Nu <<adevărul>>, concept extrem de labil, precizează autorul, este până la urmă în discuţie, ci receptarea lui diferenţiată, în funcţie de <<punctul de observaţie>> al fiecărui istoric". "Nu putem să repetăm - subliniază el - decât ceea ce rezultă din fiecare pagină a acestei lucrări: istoria se poate desprinde de o anumită ideologie, dar nu se poate desprinde de ideologie în genere, şi adesea nici de exigenţele, mai directe şi mai concrete, ale momentului politic". Mai mult decât atât, conchide autorul, însuşirea modelului

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

comunist rusesc, "într-o manieră chiar mai servilă şi mai completă decât alte ţări ale Europei centrale şi sud-estice", a creat o situaţie paradoxală, când "resorturile societăţii româneşti au fost zdrobite şi înlocuite prin structuri şi mecanisme inedite. Elita a fost pulverizată, membrii ei pierind în închisori, resemnându-se în exil sau sfârşind prin a se amesteca şi a se pierde în noul aluat social". Cu timpul, istoria a fost expurgată de conţinutul ei firesc şi transformată într-un exerciţiu patriotic, de esenţă palabrantă şi voit hlestacovistă. Împinşi într-o asemenea fundătură mentală asiatică, "naţionalismul, aşa cum observă Lucian Boia, devine argumentul istoric şi politic decisiv", iar "românilor li se infuzează vocaţia *unităţii*, cu alte cuvinte a subordonării individului faţă de organismul naţional", sugerându-li-se impresia unei recuperări, "acolo unde în primul rând a fost o *manipulare*". Pe nesimţite, recurgându-se la picătura care, ani şi ani, i-a căzut "nevinovată" în creştet, până la a o accepta ca pe o favoare a supravieţuirii, românul a ajuns să accepte a se recunoaşte numai în el însuşi, o identitate exclusivistă, patologică, de fapt o formă de hormism naţional. El consimte toate relele şi incriminările avansate la adresa naţiei sale, provocându-le chiar şi exagerându-le, ca pe o autoflagelare expiatorie, pentru a deveni de nerecunoscut în clipa următoare, când îşi aminteşte că "noi suntem români!". Atât şi nimic mai mult. Calitatea de *român* incorporează în sine, chipurile, tot ceea ce ar vrea locuitorul ce sălăşlueşte în acest spaţiu să fie şi să aibă, inclusiv "harta ideală" către care tinde emoţional şi instinctiv. "Românitatea este astăzi mai puternică decât acum un secol", remarcă Lucian Boia, iar "personajele mitificate" au pietrificat istoria, refuzând relectura, revizuirea şi rescrierea unui discurs care să răpundă acestui timp.

Istorie şi mit în conştiinţa românească este un excurs ştiinţific fascinant, care i-a permis autorului să propună numeroase şi suprinzătoare interpretări şi concluzii pentru mentalul românesc actual. Nu este o întâmplare că tocmai Lucian Boia şi-a rezervat această ipostază, care i-a permis, iată, exprimarea firească a unei stări de spirit. Depăşind de mult refuzul dialogului cu sine - o veche sechelă psihică românească -, el, care nu este la primul experiment de acest gen, ne-a oferit o carte care, în mod sigur, va suscita multe întrebări din sfera istoriei imaginarului, nu în direcţia mitografiei, ci a dialogului cu celălalt, a alterităţii etc. Dificultatea cu care s-a confruntat intelectualul aflat într-o asemenea postură este greu imaginabilă, iar rezultatul poate apărea unora sub ceea ce ar fi fost ei capabili să-şi imagineze. Dar asta se întâmplă îndeobşte acelora care nu au făcut niciodată vreun pas dincolo de intenţie. Vrând-nevrând, Lucian Boia a acceptat un rol care, chiar dacă nu se regăseşte cu nimic în perimetrul incert al donchihotismului, este unul de reformator al mentalităţii colective, circumstanţă care îl obligă să accepte o luptă nu cu cineva anume, chiar un personaj iluzoriu, ci cu o realitate spirituală, al cărei orizont de aşteptare şi percepţie refuză, deocamdată, orice nu seamănă cu marşul triumfal pe aripile căruia am tot plutit către un *nord* ideologic. Întreprinderea la care ne referim nu e una de chirurgie asanatoare, ornamentală îndeosebi, ci un discurs despre trecut, care încearcă să demonteze, plecând de la istorie, miturile, pentru a ne arăta că sub pojghiţa aurită care le maschează nu se ascunde ceea ce credem noi. Privită dintr-o anumită perspectivă, ascensiunea mereu reluată a lui Lucian Boia ascunde în ea ceva sisific, întrucât, de fiecare dată când demonstraţia sa va reuşi undeva, ceva asemănător se va prefigura altundeva. Se pare că în acest domeniu funcţioneaza un principiu asemănător aceluia al vaselor comunicante. Studiosul care scrie despre istorie şi mit riscă să împrumute el însuşi ceva din aura mitului însuşi - aură respectabilă, desigur -, ajungând, mai întâi, să fie privit de spiritele ostile schimbării, revizuirii, ca un compromiţător de mituri, care, înainte de a reuşi ceea ce şi-a propus, pare a justifica însă necesitatea şi deci existenţa acestor paralelisme sau prelungiri - uneori chiar înnoiri - ale istoriei, conferind astfel unui arhetip devenit legendă o altă dimensiune şi o altă semnificaţie. Oricum, cartea pe care o discutăm nu pune o clipă sub semnul întrebării existenţa şi temeiul mitului, ci le demontează pe acelea care mutilează trecutul, deci identitatea naţională, apărute ca nişte excrescenţe provocate artificial, ideologice îndeosebi, pentru a ne avertiza asupra unui pericol pe care nu îl conştientizăm îndeajuns. Aceste deconspirări, a căror gravitate este evidentă, eludate sau refuzate de memoria colectivă, nu sunt o desacralizare sau o pauperizare a trecutului, ci o punere în temă asupra unor virtuale intruziuni în

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

discursul pe care prezentul continuă să-l recompună. O societate fără mituri este nefirească, neevoluată, întrucât i-ar lipsi capacitatea de percepere identitară a memoriei colective.

Cantonaţi într-un perimetriu concentraţionar, în care am fost condamnaţi de comunism la uitare şi deci la pierderea identităţii, românii, adică noi, nu am mai îndrăznit să privim şi *dincolo* de zidul imaginar al detenţiei noastre biologice, fizice, ştiinţifice, morale etc. Nu ştiam şi nu acceptam decât ceea ce ni s-a tot repetat, ajungând să credem că altceva nici nu mai există şi în consecinţă să ne considerăm deţinătorii unici şi universali ai unei logici infailibile, ai unei chei magice, capabilă să deschidă singură uşa ce apăra sau ascundea "adevărul". Devenisem, în realitate, asemenea şarpelui dresat, care nu aude melodia ce ţâşneşte din fragilitatea fluierului, dar mimează dansul numai văzându-şi dresorul într-o anumită atitudine, nişte marionete ale iluziei şi ale aprehensiunii sugerate de aceasta.

Istorie şi mit în conştiinţa românească este o carte adevărată, deci şi frumoasă, care ne invită să ne privim în oglindă şi între noi, fără gânduri ascunse şi orgolii gratuite, pentru a ne "descoperi" şi a ne vedea, măcar pentru o clipă, aşa cum suntem, nu cum am vrea sau am crede noi că arătăm. Înainte de a fi o incursiune subsumată cunoaşterii, opul lui Lucian Boia este, recunoaştem, derutant şi descurajant chiar, îndeosebi pentru cei ce continuă a se adăposti în obiectivismul lor adormitor, unde nu sunt admise îndoielile, limitele şi deci întrebările, cauzatoare de disconfort glandular, nu intelectual. Cartea aceasta ne va ajuta să trecem dincolo de pânza de paianjen în care ne-a zbătut neputincioşi, ca nişte fluturi sublimi dar afoni, neajutoraţi de propria noastră voinţă şi abandonaţi astfel în captivitatea unei urzeli fumoase însă imaginare, pe care o pretindeam a fi ţesătura de mătase a propriilor noastre gânduri sau fapte. Depăşind şocul ori surpriza primei clipe, orizontul pe care ni-l dezvăluie Lucian Boia va fi mirific şi semnificativ - deconcertant deopotrivă, dacă vom accepta să fim sinceri cu noi înşine, fără a uita că suntem români şi recunoscând că acest fapt nu este o calitate, nici un privilegiu tainic.

Gheorghe I. Florescu

KEITH HITCHINS, *Mit şi realitate în istoriografia românească*, Traducere de SORANA GEORGESCU-GORJAN, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1997, 324 p.

Profesorul Keith Hitchins este unul dintre puţinii studioşi ai acestui sfârşit de secol avizat şi îndreptăţit deci a se rosti despre trecutul, mai îndepărtat ori mai apropiat, al unor naţiuni sau arii geografice ale Europei, Americii de Nord, Asiei etc. Lucrările de până acum stau mărturie în acest sens, iar faptul că Domnia sa s-a aplecat cu predilecţie asupra istoriei României, încă de la începuturile activităţii sale, ne onorează pe noi, şi, desigur, pe acela despre care scriem. Lista lucrărilor de istorie românească a Profesorului Keith Hitchins este impresionantă, în ea înscriindu-se numeroase studii, articole, monografii tematice etc., complinită nu demult cu sintezele *Românii: 1774 - 1866* şi *România: 1866 - 1947*.

Recent a publicat *Mit şi realitate în istoriografia românească*, un volum de studii, cumpănit şi necesar îndeosebi, în care cercetătorul american îşi adună mai multe pagini de reflecţii, avansate în timp, pe marginea unor importante subiecte de istorie românească. În *Prefaţa* opului la care ne vom referi, autorul mărturiseşte că "istoria modernă a României mi-a trezit interesul în special prin trei aspecte - evoluţia ideii de naţiune în secolele XVIII şi XIX, mai ales în Transilvania; apariţia mişcării muncitoreşti organizate în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea şi evoluţia sa sub auspicii socialiste şi comuniste, în prima jumătate a secolului XX; şi marea controversă cu privire la identitatea naţională şi la căile de dezvoltare, care a antrenat energiile intelectualilor şi politicienilor în decursul celor două decenii dintre războaiele mondiale". "Am grupat, precizează Domnia sa, eseurile din acest volum în trei secţiuni, plasate în ordine aproximativ cronologică". Aşadar, structura problematică, selecţia eseurilor şi ordonarea lor au aparţinut Profesorului Hitchins şi nu editurii sau altcuiva. Aceste remarci sunt necesare întrucât autorul a semnat de-a lungul anilor şi alte studii, circumscrise aceleiaşi tematici, care nu se regăsesc însă printre cele adunate în prezentul volum. Nu ştim de ce au fost reţinute numai

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

titlurile de faţă, dar o asemenea întrebare nu se justifică decât din perspectiva discutării unităţii structurale a cărţii.

Cele trei subdiviziuni ale volumului, presupuse a fi consubstanţiale şi diacronice, sunt: *Ideea de naţiune*; *Idei de stânga* şi *Idei privind identitatea*, proporţionate ca întindere şi ordonate după o simetrie întrucâtva atematică. În total, au fost reunite 11 studii, a căror mărime nu diferă prea mult, publicate între 1971 şi 1995, deci într-un interval ce depăşeşte două decenii şi jumătate. La data primei apariţii, ele au fost tipărite în reviste ca *Harvard Ukrainian Studies* (1986), *Österreichische Osthefte (1972)*, *Journal of Modern History* (1981) şi *Europa. Annales* (1993), precum şi în volumele: Marcel van der Linden and Jürgen Rojahn, eds., *The Formation of Labour Movements, 1870 - 1914* (Volume I, Leiden, 1990), A. C. Janos and W. B. Slottman, eds., *Revolution in Perspective* (Berkeley, 1971) şi I. Banac and K. Verdery, eds., *National Character and National Ideology in Interwar Eastern Europe* (New Haven, 1995). Patru eseuri (*Mişcarea comunistă din România, 1917 - 1944*; *Social-democraţia şi ţărănimea din România, 1870 - 1914*; *Nietzsche în România: cazul lui Lucian Blaga* şi *Iluminismul românesc în Transilvania*), redactate în 1992, 1994 şi 1997, dar nepublicate anterior, au fost probabil definitivate pentru a întregi şi a asigura deplinătatea şi coerenţa sumarului. Deci, volumul nu a rezultat în urma unei iniţiative ocazionale, ci a fost gândit în toate articulaţiile lui, adăugându-i-se texte noi acolo unde economia sa interioară reclama o intervenţie de acest fel.

Prima parte a cărţii se constituie din patru texte, în care Profesorul Hitchins "urmăreşte, cum ne avertizează de altfel, dezvoltarea conştiinţei naţionale în Transilvania, începând cu prima jumătate a secolului XVIII, când ideea de naţiune începe să aibă accepţiunea modernă de comunitate etnică, şi până în ajunul primului război mondial, când conducătorii Partidului Naţional Român au făcut ca autodeterminarea politică să fie scopul naţiunii conştiente de sine". Scriind despre tradiţia religioasă şi conştiinţa naţională a românilor transilvăneni între 1730 şi 1780, Dl. Keith Hitchins opinează că apariţia primelor manifestări ale sentimentului naţional al acestora "se axează pe contrastul dintre mentalitatea lumii ortodoxe rurale şi cea a ierarhilor cosmopoliţi ai Bisericii unite", care, aceştia din urmă, "par să fi aşezat interesele etnice [...] înaintea religiei", întrucât "considerau fără doar şi poate Biserica lor ca o instituţie naţională românească". Referindu-se la "natura sentimentului naţional românesc în pragul erei moderne", ilustrul cărturar de dincolo de Atlantic observă că transilvănenii, implicaţi nemijlocit în derularea acestui proces, "au privit naţiunea română dintr-o perspectivă religioasă. Deşi recunoşteau identitatea etnică a tuturor românilor, etnicitatea ca atare nu ajunsese încă criteriul suprem de apartenenţă la o comunitate, aşa cum va deveni în secolele XIX şi XX". Opinia finală a autorului este aceea că intelectualii uniţi au fost cei care au imaginat conceptul potrivit căruia ideea de naţiune "contopea obârşia etnică romană cu tradiţia spirituală răsăriteană", astfel încât "ei au deschis calea spre o reconciliere a tuturor românilor. Au oferit ca temelie a comunităţii o moştenire comună, care cuprindea religia, dar în acelaşi timp o şi depăşea".

În alt text, dedicat investigării iluminismului românesc din Transilvania, Dl. Keith Hitchins îşi continuă sondajul din sfera istoriei mentalităţilor, convins fiind că "iluminismul european i-a înrâurit pe intelectualii români din Transilvania în felurite chipuri, în ultimele decenii ale secolului XVIII şi la începutul secolului XIX". Intenţia declarată a Domniei sale este aceea de a stabili în ce sens şi cât a influenţat iluminismul european elita intelectuală română, pentru a identifica specificitatea iluminismului românesc. Încheindu-şi explorările, autorul se arată convins că "iluminismul a impus un anumit stil procesului de formare a naţiunii române de la sfârşitul secolului XVIII şi din prima jumătate a secolului XIX", un stil care "le-a grăbit integrarea în Europa".

O dimensiune esenţială a ideii de naţiune, adusă în discuţie în acest volum, a reprezentat-o chestiunea românească în Ungaria, a cărei afirmare a făcut obiectul *Memorandumului* şi al *Replicii*, două documente care au marcat ultimul deceniu al secolului XIX. Atunci, personalităţi de vază din Ungaria, cum învederează autorul, atât români cât şi unguri, au început a se preocupa tot mai mult de aşa-numita <<cestiune română>>". Maghiarii "au preferat să-i minimalizeze

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

importanţa sau chiar să-i nege existenţa cu totul, dar, chiar şi aşa, conchide Profesorul Hitchins, nu au putut s-o treacă cu vederea. Îşi impusese prezenţa în viaţa publică a Ungariei, treptat dar insistent, ca urmare a compromisului austro-ungar din 1867". Insistând asupra *Replicii*, mai elocventă decât *Memorandumul*, dar umbrită întrucâtva de acesta, autorul consideră că mişcarea politică a transilvănenilor din anii '90 ai secolului trecut a luat turnura cunoscută deoarece "mulţi conducători politici şi intelectuali români erau convinşi că maghiarii îşi puseseră în gând să-i distrugă ca naţiune".

Prima secţiune a volumului se încheie cu studiul intitulat *Problema naţionalităţilor în Ungaria: István Tisza şi Partidul Naţional Român*, care se deschide cu remarca potrivit căreia la sfârşitul primului deceniu al secolului XX un compromis între guvernul maghiar şi Partidul Naţional Român devenise numaidecât necesar, odată cu învestitura lui István Tisza ca premier. Urmărind negocierile dintre cabinetul budapestean şi P.N.R., purtate între iulie 1910 şi noiembrie 1914, Profesorul Hitchins se arată convins că acestea "oferă o înţelegere substanţială a naturii problemei naţionalităţilor în Ungaria, precum şi sugestii referitoare la cauza transformării problemei într-una insolubilă". Din păcate, notează autorul, compromisul încercat era imposibil, atât timp cât Tisza milita pentru desăvârşirea statului-naţiune maghiar, iar românii încercau să-şi afirme specificul lor naţional, două intenţii ireconciliabile. Indiferent însă de aceste considerente, "negocierile dintre Tisza şi Partidul Naţional Român au fost simptomatice pentru impasul dintre <<naţiunile stăpânitoare>> şi minorităţile din Austro-Ungaria după 1890". Evoluţia ulterioară a lucrurilor justifică o asemenea afirmaţie.

"Al doilea grupaj de eseuri, ne avertizează Profesorul Hitchins, se referă la apariţia mişcării muncitoreşti organizate în România şi printre românii din Ungaria şi Transilvania, eveniment care reflectă progresul industrializării şi, la scară mare, relevă curentele complexe ale modernizării care transformă societatea românească". Înainte de toate se cuvine să reţinem că autorul acuză, perfect îndreptăţit, lipsa unei istorii a mişcării socialiste şi muncitoreşti din România. Resimţind nu o dată consecinţele acestei lacune, transformată într-o adevărată frustrare, Domnia sa a scris un studiu despre *Formarea mişcării muncitoreşti române, 1870-1914*, în care şi-a propus, aşa cum recunoaşte, "evaluarea tăriei şi slăbiciunilor mişcării socialiste şi muncitoreşti în primul său semicentenar de existenţă şi formularea unor concluzii provizorii cu privire la influenţa pe care a exercitat-o asupra vieţii sociale şi politice româneşti". Un asemenea demers era, bineînţeles, necesar, chiar dacă, din păcate, concluzia era aceea că "influenţa exercitată de mişcările socialistă şi sindicală asupra vieţii politice şi sociale româneşti înainte de primul război mondial a fost [...] neînsemnată". Concomitent, autorul concede că "în ciuda tuturor obstacolelor şi eşecurilor, socialiştii şi aliaţii lor din mişcarea sindicală au creat o organizaţie care era singura dintre partidele politice profund devotată intereselor clasei muncitoreşti de la oraşe". Oare chiar aşa stăteau lucrurile?

Următorul excurs - *Social-democraţia şi ţărănimea din România, 1870 - 1914* - se adaugă, în mod firesc, celui anterior, şi nici nu se putea altfel, fiind vorba despre "o ţară atât de covârşitor agricolă". O atare incursiune nu putea fi eludată ori ignorată, deşi ţăranul român a fost, prin structura sa imanentă, reticent şi înapoiat, retrograd, ca mentalitate dar mai ales ca modalitate de apărare, şi străin ori dezinteresat de curentele înnoitoare ale epocii. Să nu uităm, bunăoară, că propovăduitorii social-democraţiei erau intelectuali, care, dincolo de intenţiile lor generoase, nu au reuşit niciodată să anuleze distanţa dintre oraş şi sat, astfel încât, finalmente, încercarea lor s-a redus la "o reuşită modestă", ce se impune însă a fi discutată.

A doua diviziune tematică a cărţii se încheie cu eseurile *Socialiştii români şi Republica Sovietică Ungară* şi *Mişcarea comunistă din România, 1917 - 1944*, care se suprapun temporal şi problematic, dar nu exclud o tratare separată, aşa cum a preferat Profesorul Hitchins. Urmărind evoluţia mişcării comuniste între 1921 şi 1944, Domnia sa se arată convins că "partidul sovietic, îndeosebi prin mandatarii săi - Internaţionala Comunistă (până la 1943) şi secţia din Moscova a Partidului Comunist Român (până la 1944) - a precizat poziţia ideologică a partidului român în problemele principale, i-a determinat structura organizatorică şi, adesea, i-a ales chiar şi

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

conducătorii. În aceste acţiuni, partidul sovietic, adaugă autorul, a ţinut arareori seamă de condiţiile politice şi sociale din România, şi, dacă este să judecăm după criticile sale tăioase, nu prea avea mare consideraţie faţă de angajarea şi competenţa organizatorică a partidului român". Prin urmare, mişcarea comunistă din România a fost o stratagemă de sorginte moscovită, incompatibilă, în general, cu realităţile româneşti, circumstanţă care explică inaderenţa şi marginalizarea ei permanentă. Avansând aceste informaţii, ne simţim obligaţi să atragem atenţia că în principiu ele comportă unele disocieri şi nuanţări, fără de care devin posibile interpretări greşite, eşuate adeseori în elaborate pseudoştiinţifice. Decis a reface drumul mişcării comuniste şi al PCdR între 1917 şi 1944, prestigiosul istoric american arată că "slujirea intereselor Uniunii Sovietice a fost *principiul călăuzitor* (subl. ns.) care s-a aflat în spatele relaţiilor Cominternului cu Partidul Comunist Român. Prin urmare, acesta din urmă a fost *adesea* (subl. ns.) silit să adopte în probleme interne şi în relaţii externe orientări care erau contrare crezurilor şi aspiraţiilor *majorităţii covârşitoare a populaţiei* (subl. ns.) şi astfel sporea ostilitatea faţă de partid". Aşadar, cu toate formulele atenuante la care recurge autorul, pentru a ocoli o eventuală aserţiune tranşantă, care ar exclude posibilele rezerve, convingţiunea sa este că PCdR, dincolo de titulatură - şi aceea curioasă -, nu avea prea multe puncte comune cu ţara pe care, chipurile, o reprezenta. Gândind astfel, Dl. Keith Hitchins conchide că "între 1921 şi 1944, Partidul Comunist Român n-a *prea* (subl. ns.) avut influenţă asupra vieţii politice şi sociale româneşti". Chiar dacă se evită şi de această dată, dintr-o prevedere ştiinţifică de înţeles, enunţarea unei opinii categorice în caracterizarea apariţiei şi a rolului PCdR, judecăţile transcrise de autor ne lasă să înţelegem că această facţiune politică a fost una evasiartificială, justificată îndeosebi de raţiuni extraromâneşti. De aceea surprinde afirmaţia după care "originile Partidului Comunist Român *se regăsesc* (subl. ns.) în mişcarea socialistă din ultimele decenii ale veacului trecut". Preluând o sintagmă a istoriografiei române marxiste - "făurirea Partidului Comunist Român" -, autorul o substituie fără explicaţii unei *rupturi*, în urma căreia un grup al Partidului Socialist din România a cerut afilierea la Internaţionala a III-a de la Moscova. Mişcarea socialistă la care face trimitere autorul nu avea legături tradiţionale cu Rusia vremii, iar între ea şi comunism distanţa e mare şi existenţa uneia nu a fost numaidecât determinată de cealaltă. Socialismul nu este sinonim cu bolşevismul leninist, iar diferenţa o găsim evidenţiată şi în studiul în discuţie, unde se amintesc deosebirile "izbitoare de ideologie şi tactică dintre socialişti şi comunişti".

Capitolul *Idei de stânga*, care se situează în sfera mentalităţilor - dar nu numai -, fără a fi unul care să exprime o notă definitorie a naţiunii române, pare introdus puţin forţat în sumarul acestei cărţi. În plus, citindu-l, descoperim, cu surprindere, că autorul se plasează nu o dată pe o poziţie oarecum diferită de cea a istoriografiei române actuale, care face eforturi serioase, informaţionale şi interpretative, pentru a abandona vechile clişee comunizante. Profesorul Hitchins ne recomandă că "orice cercetare asupra mişcării comuniste din România trebuie să se bizuie în principal pe materialele publicate în România după ce partidul comunist a ajuns la putere în 1947". Deci, istoria mişcării comuniste din România trebuie scrisă, în primul rând, pe baza "produselor" istoriografice marxizante. Mai mult decât atât, Domnia sa ne reaminteşte ceva ce ni s-a tot repetat patru decenii şi jumătate, adică faptul că "în perioada interbelică, cercetarea ştiinţifică i-a acordat mişcării (comuniste - n. ns.) prea puţină atenţie, deoarece partidul fusese declarat ilegal şi era considerat de foarte mulţi ca nepatriotic, deoarece nu prea avea influenţă în afacerile publice şi deoarece istoricii, sociologii şi alţi cerectători se ocupau de ţărănime şi nu erau încă interesaţi de clasa relativ nouă a muncitorilor din fabricile de la oraş". În primul rând, nu este adevărat că între cele două războaie mondiale mişcarea comunistă din România a rămas în afara zonei de interes a dezbaterilor curente şi chiar a studiilor de anvergură. Compulsarea presei vremii, a revistelor de diferite orientări, a dezbaterilor parlamentare etc. ne va releva o preocupare permanentă pentru această temă, preocupare determinată în primul rând de considerente naţionale, dar şi de pericolul comunist reprezentat de vecinătatea Rusiei sovietice. Apoi, a fost PCdR o entitate politică patriotică? Este adevărat că ţărănimea a suscitat cele mai vii dispute doctrinare sau legislative ale timpului, dar asta nu înseamnă că muncitorimea a fost uitată. Autorul gândeşte

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

astfel deoarece a avut acces numai la ceea ce s-a scris în România, pe această temă, între 1945 şi 1990. De altfel, cu excepţia câtorva lucrări, citate mereu, nu a apelat la studiile şi articolele - nu puţine şi nu lipsite de valoare - publicate între 1918 şi 1944. Bibliografia consultată este, din păcate, una depăşită în cea mai mare parte, repudiată azi de cercetătorii români şi incriminată chiar de Dl. Hitchins, atunci când o acuză, de pildă, că exagerează "rolul Partidului Comunist Român şi influenţa sa în rândurile muncitorilor şi intelectualilor". "După 1947, consideră Domnia sa, mişcarea comunistă a devenit obiectul unor cercetări intense". Dar aceste pretinse cercetări pot fi asimilate ştiinţei istorice? Răspunzând în parte acestei întrebări, autorul nota, în 1992, că "întrucât aceste publicaţii au oglindit în mod inevitabil ideologia şi obiectivele Partidului Comunist în orice perioadă dată, le lipseşte adesea obiectivitatea şi puterea de cuprindere. Multe din aceste lucrări erau pur şi simplu propagandistice, dar cele mai bune dintre ele sunt indispensabile pentru o cercetare serioasă a comunismului din România". Producţia istoriografică marxistă nu trebuie şi nu poate fi pusă la index, repetându-se astfel o experienţă a dictaturii proletariatului. Dar a scrie istoria mişcării comuniste din România numai pe baza a ceea ce au ales ori au fabricat comuniştii înşişi, pentru a-şi confecţiona o identitate cât mai plauzibilă, înseamnă a le respecta intenţiile propagandistice şi "indicaţiile" abil strecurate în ceea ce recunoaştem azi a fi o maculatură diversionistă. Prin repetarea neîntreruptă a unor elucubraţii s-a reuşit ca ele să fie însuşite, în timp, ca reprezentând nişte gânduri ale celor astfel intoxicaţi.

Volumul se încheie cu trei studii considerate a discuta identitatea naţională, dintre care primul abordează *Ortodoxismul: polemica despre etnicitate şi religie în România interbelică*. Încercând a-i desluşi conţinutul şi implicaţiile, autorul consideră că "ortodoxismul a influenţat viaţa socială şi intelectuală românească în felurite chipuri, dar este greu de apreciat precis în ce măsură", sfârşind prin a admite că " nu a fost niciodată altceva decât o filosofie a culturii şi o teorie a dezvoltării sociale".

Un eseu remarcabil, cu atât mai mult cu cât subiectul a ajuns azi, în România, unul de mare actualitate, este cel intitulat: *Eminescu şi intelectualitatea românească între cel două războaie mondiale*. Demersul Profesorului Hitchins nu pleacă dinspre Eminescu către societatea vremii, ci invers. Domnia sa scrie că după primul război mondial, intelectualii români erau entuziasmaţi de gândul organizării României noi, "se simţeau deci obligaţi să reexamineze vechile valori şi să redefinească locul românilor în Europa". Autorul este convins că războiul, cu consecinţele lui, i-a determinat pe intelectualii români să renunţe la raţionalismul kantian, îndreptându-se către Nietzsche şi antiraţionalismul său, către Wilhelm Dilthey şi Einstein, abandonând determinismul lui Darwin în favoarea relativismului. Treptat, s-au întors către Spengler, Ludwig Klages, Heidegger şi Freud, situaţie în care "totul părea să se afle în perpetuă schimbare, provizoriu şi instabil". Într-o asemenea gravă dezorientare, concluzionează Profesorul Hitchins, "intelectualii români au găsit în poezia şi în viaţa lui Mihai Eminescu un izvor de inspiraţie şi un îndrumător indispensabil. Îl vedeau ca o întruchipare atât a spiritualităţii etnice româneşti, cât şi a valorilor universal umane, ca fiind deci mai presus de anumite şcoli poetice sau de curente filosofice specifice". În stăruinţa sa de a particulariza influenţa eminesciană asupra intelectualilor epocii, autorul se opreşte la modalitatea receptării poetului de avangardismul românesc, de grupul Criterion şi de Lucian Blaga.

Ultimul text inclus în volum este consacrat întâlnirii lui Blaga cu Nietzsche, adică spaţiului receptării filosofului german de filosoful şi poetul român. Adept al nietzscheanismului, Blaga a găsit în această filosofie "confirmarea îndoielilor sale cu privire la creştinism", iar influenţa pe care a suportat-o "a constat în sugestie şi inspiraţie şi l-a înzestrat cu noi forţe creatoare, în confruntarea cu problemele esenţiale ale existenţei umane".

Indicele este compartimentul cu care se încheie sumarul volumului.

Nu mai este nevoie să reamintim ce reprezintă Profesorul Keith Hitchins pentru istoriografia română. Eseurile adunate în acest volum sunt, fiecare în parte, contribuţii notabile la elucidarea subiectelor luate în studiu. Dar, aşa cum am precizat, unele dintre aceste texte au fost scrise demult, fără a se reveni asupra lor. Redactându-le, autorul a atras, atunci, atenţia că "nu

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

există nici o biografie a lui Vaida" sau "nu există nici o biografie adusă la zi a lui Maniu", sau "nu există nici o monografie despre Crainic". În parte, la acea dată asemenea observaţii erau îndreptăţite. Dar azi, ele nu mai sunt exacte şi devin descumpănitoare. De aceea, autorul sau altcineva trebuia să îndrepte aceste notaţii depăşite, eliminând menţiunile respective sau înlocuindu-le cu precizări aduse la zi. Recitirea notelor era necesară şi din alte motive. La un moment dat este citat un text intitulat *Rumania*, apărut într-o lucrare, când de fapt el poate fi consultat, sub un alt titlu, chiar în volumul pe care îl discutăm.

În sfârşit, dar nu în ultimul rând, derutează titlul pentru care a optat autorul în cazul acestui op: *Mit şi realitate în istoriografia românească*. O simplă răsfoire a volumului este în măsură să ridice semne de întrebare despre acest titlu, care se pot repercuta, instinctiv ori prin contagiune, şi asupra conţinutului. Considerăm că un titlu potrivit ar fi fost *Naţiune şi identitate naţională*, urmat de o precizare care să arate că e vorba de România şi, eventual, de o demarcaţie temporală. Apoi, poate ar fi fost mai bine dacă se renunţa la a doua secţiune, înlocuită cu una în care să fi fost incluse câteva dintre eseurile despre naţiune, mentalitate şi identitate naţională, publicate de autor de-a lungul anilor.

Dincolo de aceste consideraţii personale, care nu diminuează în nici un fel valoarea unui demers întru totul exemplar, ne exprimăm gratitudinea şi sincera preţuire pentru un intelectual de talia Profesorului Keith Hitchins, care, iată, ne-a dăruit încă o carte care ne va ajuta să ne înţelegem mai bine trecutul şi prezentul, descoperindu-ne astfel pe noi înşine.

Gheorghe I. Florescu

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

BIBLIOGRAFII. INSTRUMENTE DE LUCRU

VLADIMIR F. WERTSMAN, *Career Opportunities for Bilinguals and Multilinguals. A Directory of Resources in Education, Employment, and Business*, Second Edition, Metuchen, New Jersey and London, The Scarecrow Press, Inc., 1994, 334 p.

La trei ani după prima apariţie (1991), această carte a fost reeditată, nu ca urmare a unei decizii personale a autorului ei, ci ca o exigenţă a societăţii americane - dar nu nuamai -, căreia i s-a adresat Vladimir F. Wertsman. De altfel, el mărturiseşte, dintru început chiar, că "publicarea acestei a doua ediţii, revizuită, adusă la zi şi extinsă, a fost determinată, în primul rând, de reacţia favorabilă a beneficiarilor primei ediţii şi de sugestiile constructive avansate de cititorii americani şi străini în scrisorile adresate autorului. În plus, multe intrări, din toate secţiunile, au fost afectate de schimbările numelor instituţiilor sau ale organizaţiilor, ale adreselor şi ale codului poştal, precum şi de alte modificări (reorganizarea indicelui, de exemplu), toate reclamând aducerea la zi a textului. Am asistat, de asemenea, la schimbări geopolitice foarte rapide în fosta Uniune Sovietică şi în Europa de Est, iar apariţia unor noi state independente nu a fost inclusă în ediţia precedentă. Noile realităţi economice (pactele comerciale regionale şi convenţiile bilaterale dintre diferite ţări, de exemplu), plus inflaţia şi recesiunea din diverse state ale tuturor continentelor au devenit din ce în ce mai interdependente. O interdependenţă similară a survenit şi pe piaţa internaţională a locurilor de muncă şi, în acest context, solicitanţii de locuri de muncă cu cunoştinţe de limbi străine au fost mai bine cotaţi decât cei cărora le-au lipsit aceste cunoştinţe". Apoi, conchide autorul, "cu tot progresul constant al economiei globale şi cu toată creşterea conştiinţei legate de acest aspect, studiul limbilor în America este încă departe de satisfacerea nevoilor actuale de pe pieţele naţionale şi internaţionale ale serviciilor". Convingerea sa, bazată pe date concrete, este aceea că învăţarea limbilor străine în S.U.A. a devenit o obligaţie naţională, evidenţiată de cursul evoluţiei generale americane, dar mai ales de cel al transformărilor globale ale lumii contemporane. Prin această carte, de o calitate incontestabilă, Vladimir F. Wertsman încearcă să propună unele răspunsuri reclamate de o stare de criză manifestă, cu care se confruntă multe ţări ale lumii. Nici un dialog, indiferent de subiect şi de meridianul pe care ar avea loc, nu este de imaginat dacă posibilii interlocutori nu vorbesc aceeaşi limbă. În plus, "les langues sont les vraies médailles de l'histoire", aşa cum afirma moralistul francez Antoine Rivarol, pentru ca pedagogul german Friedrich A. W. Diesterweg să considere că "limba este lucrul sacru al fiecărui popor". Aşadar, nu numai dialogul, ci şi apropierea între oameni este de neconceput fără cunoaşterea limbilor care se vorbesc în diferite colţuri ale lumii.

Repertoriul întocmit de studiosul american vizează, în primul rând, un interes practic, adresându-se, îndeosebi, bilingvilor şi poliglo̧ilor, cărora le furnizează informaţii complete din sfera posibilităţilor educaţionale, ale locurilor de muncă şi ale afacerilor. Rostul unui asemenea instrument de lucru nu se reduce, însă, numai la atât. Autorul propune o sumă de referinţe cu finalitate practică, care învederează mai întâi rolul şi locul limbilor străine în cadrul realităţilor americane de azi, ajungând la concluzia că fiii Lumii Noi au neglijat această latură a educaţiei lor, deşi "America este, prin chiar natura ei, o societate multilingvală şi multietnică. Recensămintele au înregistrat în Statele Unite, precizează autorul, peste 140 de grupuri etnice şi zeci de milioane de americani şi-au păstrat - în grade diferite - limba maternă, vorbită de părinţii sau bunicii lor emigranţi". În aceeaşi *Prefaţă a primei ediţii*, Vladimir F. Wertsman subliniază că "prezentul repertoriu este o carte de referinţă densă şi comprehensivă, selectată din circa 100 de cărţi, periodice şi alte surse. Scopul ei este de a oferi, într-un singur volum, cea mai directă şi rapidă cale de (a) localizare a posibilităţilor educaţionale (colegii, universităţi, biblioteci şi librari) pentru învăţarea limbilor, altele decât engleza; (b) identificarea perspectivelor importante pentru întreprinzătorii din Statele Unite (organizaţii guvernamentale, nonprofit, private şi de reţea),

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

precum şi pentru întreprinzătorii străini (unităţi ale Naţiunilor Unite, ţări străine) interesaţi în angajarea experţilor bilingvi şi poliglоţi americani. Cartea consistă din trei capitole, cu peste 2500 de intrări adnotate, înregistrând peste 3500 de instituţii, firme şi organizaţii naţionale şi internaţionale şi acoperind peste 300 de limbi. Fiecare capitol este însoţit de note explicative. La sfârşit se găseşte adăugată o extinsă bibliografie adnotată, un apendix şi trei indici: limbi, provenienţe educative şi profesionale şi nume geografic. Toate intrările sunt numerotate şi aranjate alfabetic în secţiunile respective. Natura informaţiilor ce se găsesc în acest repertoriu, precum şi organizarea şi restabilirea structurii lui fac din el un instrument de referinţă foarte uşor de manevrat, pentru educaţie, informaţii de servici şi carieră, limbi străine şi unităţi generale de referinţă a bibliotecilor publice. Este folositor, deopotrivă, bibliotecilor academice, speciale, particulare sau şcolare. Poate, de asemenea, fi de folos consilierilor, profesorilor, lingviştilor şi altor categorii de cercetători interesaţi de Statele Unite şi de străinătate, mai ales emigranţi care doresc să vină sau care au sosit recent în această ţară. În sfârşit, repertoriul oferă o bună ocazie pentru elevii de liceu şi studenţii de colegiu pentru a revizui sfera bilingvilor şi a multilingualilor înainte de a se decide să înveţe limbi străine sau să îmbrăţişeze o specialitate anume combinată cu limbi străine". Am recurs la acest amplu citat, întrucât specificitatea cărţii face dificilă, dacă nu imposibilă, o rezumare obişnuită a conţinutului ei.

Career Opportunities for Bilinguals and Multilinguals este un volum cu mult mai deosebit şi util decât ni se atrage atenţia în prefeţele la cele două ediţii. Oricine îl va compulsa va descoperi informaţii nebănuite, pe care cu greu le-ar fi aflat undeva, despre limbile străine care se predau în colegiile şi unversităţile americane, despre bibliotecile care au fonduri de carte în limbi străine, despre furnizorii specializaţi în aprovizionarea cu cărţi străine şi materiale audio-vizuale etc. Un alt gen de informaţii au în vedere organizaţiile şi instituţiile americane şi străine din sfera serviciilor şi a afacerilor.

Pentru un român american sau un român de oriunde sunt deosebit de relevante informaţiile care numesc, de pildă, universităţile americane unde se predă în limba română. Şi chiar dacă nu se poate compara cu limbile de circulaţie internaţională, româna se predă ori s-a predat la 15 universităţi dintre cele mai importante, precum: *University of California*, Berkeley; *University of California*, Los Angeles; *University of Chicago*; *University of Illinois at Urbana*; *Indiana University at Bloomington*; *Harvard University*, Cambridge, Massachusetts; *Cornell University*, Ithaca, New York; *University of Rochester*, Rochester, New York; *Ohio State University*, Columbus, Ohio; *University of Washington*, Seattle etc. În Canada, această limbă se predă la *University of Alberta*, Edmonton. Colecţii de cărţi româneşti pot fi consultate la 14 biblioteci americane: *Library of Congress*; *Chicago Public Library*; *Association of Romanian Catholics of America Library*, East Chicago; *Boston Public Library*; *Detroit Public Library*; *Valerian D. Trifa Romanian-American Heritage Center*, Jackson, Michigan; *Brooklyn Public Library*; *New York Public Library*, Donnell Library Center, Foreign Language Library; *New York Public Library*, Research Library; *Queens Borough Public Library*, Central Library, New York; *Cleveland Public Library*, Foreign Language Department; *Cleveland Romanian Cultural and Art Center* etc. În Canada, fondurile de carte românească se găsesc la *Metropolitan Toronto Library Board*, Languages Department; *Ottawa Public Library* etc. Organizaţiile sau asociaţiile profesionale americane, care au interferenţe cu limba română şi cu studiile de românistică, sunt: *American Association for the Advancement of Slavic Studies*, Stanford, California; *American Association of Teachers of Slavic and East European Languages*, Foreign Language Department, Arizona; *American Romanian Academy of Arts and Sciences*, Oakland, California; *Society for Romanian Studies*, Department of History, Huntington College, Huntington, Indiana şi *Union and League of Romanian Society of America*, North Olmstead, Ohio.

Cititorul român va descoperi în această lucrare încă multe alte informaţii, care i-ar putea folosi în varii domenii şi situaţii dintre cel mai neaşteptate.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Încheind succinta prezentare a volumului semnat de Vladimir F. Wertsman, se cuvin a fi relevate diligenţa şi comprehensiunea autorului, un reputat specialist al genului, cunoscut şi respectat în întreaga lume. Cu această carte, sfera preocupărilor sale a fost extinsă, dându-ne de înţeles că, mai devreme sau mai târziu, vom beneficia de rezultatele altor demersuri asemănătoare, unice până în prezent, şi profitabile pentru mulţi dintre contemporanii noştri, indiferent de meridianele pe care trăiesc.

Gheorghe I. Florescu

ISTORIE ANTICĂ

TUDOR ARNĂUT, RODICA URSU NANIU, *Vestigii getice din a doua epocă a fierului în interfluviul pruto-nistrean*, Iaşi, Editura Helios, 1996, 160 p.

Volumul semnat de Tudor Arnăut şi Rodica Ursu Naniu prezintă o importanţă multiplă. Mai întâi, suplineşte o carenţă istoriografică, punând în circuitul ştiinţific numeroase informaţii de natură arheologică, greu accesibile până de curând, ce privesc istoria traco-geţilor dintre Prut şi Nistru. În al doilea rând, oferă răspunsuri convingătoare la problema statutului etno-cultural al interfluviului pruto-nistrean, care până acum fusese tratată tendenţios de anumiţi cercetători, respectiv aportul substratului cultural din epoca bronzului tardiv la constituirea culturilor Hallstattului timpuriu tracic, preponderenţa elementelor specifice etnosului getic în cadrul culturilor aparţinând secolelor VI-V î. Hr. ("cultura getică timpurie", derivată din cultura Basarabi) şi IV- III î. Hr. ("epoca de înflorire a culturii getice"), în sfârşit, penetraţia sciţilor pe o arie limitată (zonele Tiraspol, Grigoriopol, Dubăsari şi stepa Bugeacului), dar fără a disloca integral populaţia locală. Aceste aspecte, enunţate în paginile capitolului I (p. 5 - 12), sunt amplu ilustrate în celelalte patru secţiuni ale cărţii prin descrierea şi prezentarea grafică, pe etape istorice, a diferitelor obiective investigate - aşezări fortificate şi nefortificate, complexe de locuinţe, necropole, morminte izolate, tezaure monetare şi de podoabă, descoperiri întâmplătoare etc. Adeseori, pe baza acestora, autorii emit opinii în legatură cu structura politico-administrativă şi socială a geţilor, viaţa cultural-religioasă a acestora şi raporturile lor cu neamurile de stepă, coloniile greceşti (Histria, Tyras, Olbia, Cyzic etc.) şi statele elenistice (legături comerciale, influenţe) (p. 13 - 116). Lucrarea mai cuprinde un amplu rezumat în franceză (p. 117 - 145), o bibliografie (p. 146 - 155) şi o listă a abrevierilor (p. 156 - 157). Deşi scrisă destul de corect din punct de vedere gramatical şi editată în condiţii grafice acceptabile, trezeşte, totuşi, nedumerire neconcordanţa dintre titlul de pe copertă (*Vestigii getice din cea de-a doua epocă a fierului în interfluviul pruto-nistrean*) şi cel de pe foaia de titlu (*Vestigii getice din a doua epocă a fierului în interfluviul pruto-nistrean*) şi inconsecvenţa prin care în textul propriu-zis, în planşe şi în rezumat este redat numele localităţii Hansca, respectiv când "Hansc", când "Hansca".

Nelu Zugravu

DOINA BENEA, *Dacia sud-vestică în secolele III - IV*, Timişoara, 1996, 306 p. + 65 fig. + V il.

Doina Benea este o binecunoscută specialistă în domeniul istoriei şi arheologiei Daciei. Lucrările sale, bazate cel mai adesea pe cercetări proprii efectuate în diferite puncte ale fostei provincii romane, au abordat probleme dintre cele mai complexe - structură administrativă, urbanism, viaţă militară etc., devenind puncte de referinţă în istoriografia Antichităţii daco-romane. Apariţia editorială asupra căreia stăruim este dedicată istoriei zonei sud-vestice a fostei stăpâniri imperiale nord-dunărene între retragerea aureliană şi invazia hunică. Demersul Doinei Benea se bazează atât pe o bună cunoaştere a surselor antice şi a istoriografiei problemei, cât şi pe foarte multe date inedite, provenite din investigaţiile arheologice realizate ani de zile în diferite

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

puncte din Banat (vezi capitolul 3 şi anexele). Vom reţine aici câteva concluzii, ce ni se par de-o importanţă deosebită.

Astfel, privitor la caracterul părăsirii ordonate în 274/275 de către împăratul Aurelianus (p. 25 - 41), Doina Benea demonstrează vulnerabilitatea teoriei avansate recent de către Evangelos Chrysos (*Von der Räumung der Dacia Traiana zur Entstehung der Gothia*, în *Bonner Jahrbuch*, 192, 1992, p. 175 - 191), după care Dacia s-ar fi aflat în situaţia juridică definită de termenul *derelictio*, respectiv aceea de a fi fost părăsită total de către Imperiu, care n-a mai manifestat nici un fel de revendicare ulterioară, drept pentru care a fost pusă la "dispoziţia" goţilor (p. 20, 22, 31). Imperiul a continuat să controleze teritoriul din stânga fluviului atât prin încurajarea relaţiilor economice cu acest *Vorland* (p. 30, 41, 53), cât şi prin "recrutarea în armată a unor elemente din rândul populaţiei daco-romane nord-dunărene" (p. 53), crearea unui sistem defensiv pe malul septentrional al Dunării (p. 58, 70 - 113) şi "ataşarea" unor zone statului roman, precum cea de la sud de "Brazda lui Novac" (p. 58), cea închisă de valul dublat de şant din câmpia dintre Tisa şi Dunăre şi Banatul antic (p. 58, 61, 139 - 140, 142, 187). Retragerea administraţiei romane n-a creat un vid de populaţie, prezenţa daco-romanilor fiind atestată în primul rând de numeroase dovezi arheologice, unele puse în circuitul ştiinţific pentru prima dată în această lucrare, provenite din fostele centre urbane (p. 32 - 33), din vatra unor *vici* militari (p. 34 - 35, 126 - 140) şi din aşezări rurale de caracter agrar-păstoresc şi agro-meşteşugăresc (p. 114 - 125, 140 - 182). În egală măsură, reinterpretarea informaţiilor lui Ammianus Marcellinus despre *limigantes*, *picensi* şi *amicensi* arată fără tăgadă că istoricul roman avea în vedere populaţia autohtonă din partea de vest a fostei provincii Dacia (p. 35 - 37, 61 - 70). Desigur, în contextul evenimentelor politice şi militare, la sfârşitul secolului al III-lea şi pe parcursul celui următor, în arealul daco-roman din Banatul antic s-au infiltrat elemente etnice alogene, respectiv sarmaţi iazigi şi germanici (p. 52, 119, 154, 187 -188). Marea ruptură în viaţa daco-romanilor s-a produs odată cu invazia hunică - locuirea în anticul *Tibiscum* a încetat, multe aşezări au dispărut, populaţia s-a dispersat. Totuşi, supravieţuirea romanicilor şi continuitatea legăturilor lor cu Imperiul au fost facilitate de răspândirea creştinismului. "Dependenţa de centrele episcopale sud-dunărene a comunităţilor rurale daco-romane - arată, cu îndreptăţit temei, Doina Benea - a fost factorul care a menţinut latinitatea acestor teritorii până la ridicarea lui Justinian" (p. 188).

Prin conţinutul său de ansamblu, prin concluziile deosebit de pertinente şi prin materialul inedit atât de bogat şi variat valorificat în paginile ei, lucrarea Doinei Benea este una dintre cele mai importante realizări ale istoriografiei epocii daco-romane din ultimii ani.

Nelu Zugravu

ADRIAN BEJAN, *Banatul în secolele IV-XII*, Timişoara, Editura de Vest, 1995, 224 pag. + XI fig. + două hărţi.

Lucrarea subscrisă de Adrian Bejan nu poate fi calificată drept o monografie dedicată evoluţiei istorice a Banatului (teritoriul delimitat între Dunăre, la sud, Tisa, la vest, Mureş, la nord, şi Munţii Retezat-Godeanu, la est) între veacurile IV- XII. Ea înfăţişează mai ales rezultatele investigaţiilor arheologice desfăşurate în diferite puncte din ţinutul amintit şi care, corelate cu izvoarele scrise (vezi p. 15 - 17), contribuie la fundamentarea şi argumentarea unor procese istorice extrem de importante, precum continuitatea daco-romană, etnogeneza românească şi începuturile feudalismului în sud-vestul fostei provincii Dacia. Din acest punct de vedere, cartea în discuţie reprezintă un instrument de lucru indispensabil pentru cel preocupat de istoria spaţiului amintit în mileniul I.

Paralel cu prezentarea materialului scos la iveală în urma cercetărilor de teren, autorul a formulat şi unele consideraţii generale privind modul de viaţă, ocupaţiile şi tipologia aşezărilor populate de daco-romani şi apoi de români, organizarea instituţională şi viaţa culturală şi religioasă a acestora, dinamica mişcărilor demografice şi evenimentele politice mai semnificative petrecute în zonă, raporturile dintre localnici şi alogeni; ele au fost urmărite pe mai multe etape

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

istorice, respectiv secolele IV - VII (p. 32 - 69), VIII - IX (p. 70 - 103), X - XI (p. 104 - 131), XI - XII (p. 132 - 152). Cele mai multe dintre aceste aprecieri se sprijină pe argumente solide, îşi găsesc acoperire în realitatea istorică generală şi în evoluţia specifică a ţinutului, deşi unele sunt tributare interpretărilor nu întotdeauna fundamentate: "creştinarea în masă, <<de sus>>, din iniţiativa împăraţilor bizantini" a sarmaţilor - p. 58; posibilitatea organizării de către Patriarhia de Constantinopol a unei structuri bisericeşti în spaţiul hunic - p. 67; localizarea episcopatului lui "Ursus al avariţienilor" în cadrul statului avar, "probabil şi pe teritoriul Banatului" - p. 94; atribuirea tezaurului de la Sânnicolau Mare unei biserici episcopale - p. 94. Altele provoacă uimire: "patriarhia" (la p. 159 e calificată "mitropolie") (corect, arhiepiscopia) de Ohrida "conţinea" "episcopia" Moraviei (teritoriul respectiv făcea parte din arhiepiscopia Pannoniei, dependentă de papalitate; probabil că autorul a vrut să spună Macedonia, unde se localizează Ohrida), care, la rândul său, ar fi avut sub jurisdicţie "castrul episcopal Dibiskos (Tibisco)" - p. 129; "Teodoric renunţă la arianism (!!!) şi impune creştinismul oficial atât romanicilor (!!!), cât şi vizigoţilor şi altor neamuri din statul pe care îl conduce" - p. 130. Unele inadvertenţe lingvistice ("cives"-uri - p. 67, 94 - în loc de *civitates*; "şi-a adus aportul" - p. 95) sau ortografice (multe virgule lipsesc sau sunt puse în locuri neadecvate) ar fi trebuit să lipsească, deoarece crează impresia de grabă.

Nelu Zugravu

Spaţiul nord-est carpatic în mileniul întunecat, coordonator: VICTOR SPINEI, Iaşi, Editura Universităţii "Al. I. Cuza", 1997, 257 p.

Numărul redus de izvoare şi caracterul lor lacunar au făcut ca perioada cuprinsă între secolul al II-lea şi al XIV-lea să fie mai puţin cunoscută pentru istoria românilor. Pe parcursul "mileniului întunecat" au avut loc evenimente de o importanţă particulară pentru evoluţia acestui neam: ultimele răbufniri ale crepusculului civilizaţiei geto-dace, romanizarea şi creştinarea autohtonilor, desfăşurarea marilor migraţii, stabilirea de legături între latinitatea nord-dunăreană şi diferite formaţiuni politice din proximitatea ei, afirmarea pe toate planurile a comunităţilor româneşti şi crearea propriilor organisme statale. Din aceste motive s-a organizat la Suceava, între 7 şi 8 noiembrie 1992, sesiunea ştiinţifică intitulată *Populaţii şi civilizaţiile de la est de Carpaţi în secolele II - XIV d. Hr.* Această manifestare ştiinţifică a reunit specialişti din Bucureşti, Iaşi, Suceava şi Chişinău. O parte a comunicărilor susţinute, la care s-au adăugat şi studiile unor specialişti care n-au putut participa la dezbateri, au fost reunite în volumul care face obiectul acestei prezentări.

După o scurtă *Notă preliminară*, alcătuită de către coordonatorul volumului, urmează *Alocuţiunea rostită la sesiunea ştiinţifică de la Suceava din noiembrie 1992 de către acad. Mircea Petrescu-Dîmboviţa*, în care se reliefează continuitatea, romanizarea şi unitatea etnică, social-economică şi culturală a autohtonilor din spaţiul carpato-danubiano-pontic, precum şi contactele lor cu Imperiul bizantin şi cu populaţiile nomade ajunse în acest areal geografic.

În studiul consacrat dacilor liberi, Gh. Bichir analizează, pe baza izvoarelor arheologice, narative şi epigrafice, aria de răspândire a culturii Lipiţa şi cea a Tumulilor Carpatici, ca şi legăturile purtătorilor lor cu lumea romană, germanică şi slavă. În paralel, autorul prezintă ultimele descoperiri arheologice din regiunea septentrională a Daciei.

În continuare, Mircea Ignat analizează vestigiile arheologice din secolele I-III d. Hr. descoperite în spaţiul nord-est-carpatic. Pe baza lor, autorul susţine autohtonia culturilor Lipiţa, Poieneşti şi cea a Tumulilor Carpatici şi urmăreşte schimbările etno-demografice din bazinul Nistrului superior.

Constantin Petolescu, studiind toponimele, oronimele şi datele arheologice, realizează localizarea geografică a carpilor şi totodată, utilizând izvoarele narative şi epigrafice, încearcă o reconstituire a istoriei politico-militare a acestui neam.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Referindu-se la descoperirile monetare în spaţiul carpato-nistrean din secolele IV - VII, Viorel M. Butnariu oferă o viziune nouă despre relaţiile economice, politice şi militare dintre Imperiul romano-bizantin, romanitatea nord-dunăreană şi populaţiile migratoare.

Un alt studiu este consacrat anţilor. Igor Corman, după o succintă prezentare a istoriografiei referitoare la originea etnică a acestei populaţii, o identifică cu alanii şi analizează raporturile dintre ea, avari şi dulebi.

Analizând descoperirile arheologice din secolele V - X d. Hr., Dan Gh. Teodor constată continuitatea şi unitatea social-economică şi culturală a locuitorilor din întreg spaţiul românesc. Se are în vedere, apoi, migraţia triburilor slave şi influenţa populaţiei romanice de la est de Carpaţi asupra slavilor aşezaţi aici, dar şi asupra celor rămaşi la est de Nistru. Concomitent, sunt prezentate caracteristicile culturilor Sântana de Mureş, Costişa - Botoşana - Hansca, Lozna - Suceava - "Drumul naţional" şi Dridu.

În următorul articol din volum, Gheorghe Postică surprinde tendinţa arheologilor sovietici şi ucrainieni de a acredita ideea "autohtoniei" slavilor în nordul Bucovinei şi de a nega prezenţa populaţiei romanice în această regiune. Autorul demonstrează, apoi, caracterul tendenţios în interpretarea izvoarelor arhelogice descoperite în regiunea Carpaţilor.

Ion Hâncu încearcă, pe baza surselor narative şi arheologice, să localizeze triburile tiverţilor şi ulicilor în spaţiul carpato-nistrean şi să reconstituie raporturile pe care le-au stabilit cu statul kievean, pe de o parte, şi cu românii, pe de altă parte.

În studiul consacrat Bucovinei în "mileniul întunecat", Victor Spinei urmăreşte, folosindu-se de izvoarele arheologice, narative şi lingvistice, realităţile etno-demografice, religioase, de cultură materială şi cele de natură politico-militară, care au caracterizat această regiune, începând cu uniunea tribală a costobocilor şi până la formarea Moldovei ca stat de-sine-stătător.

Ştefan Purici analizează problema hotarelor meridionale ale statului halician. După o succintă evaluare a istoriografiei problemei, autorul probează şubrezenia argumentelor aduse în sprijinul ideii stăpânirii haliciene asupra teritoriului viitorului stat românesc de la est de Carpaţi.

Şt. Ştefănescu subliniază valoarea studiilor lui D. Onciul, referitoare la formarea poporului român şi a limbii române, la romanizarea spaţiului carpato-nistrean şi la formarea Ţării Moldovei. Concomitent, autorul relevă actualitatea viziunii istoricului bucovinean asupra problemelor amintite.

Şirul comunicărilor se încheie cu o *Postfaţă*, alcătuită de Dan Gh. Teodor, în care se accentuează asupra relevanţei cercetărilor arheologice pentru cunoaşterea perioadei avute în vedere. Totodată, se atenţionează asupra insuficienţei materialului informativ referitor la realităţile istorice amintite, ceea ce presupune eforturi suplimentare pentru decodificarea lor.

Caracterul ştiinţific al lucrărilor reunite în acest tom colectiv este întregit de o listă de abrevieri şi de un *Indice*, alcătuit de Mihai Răusanu. Pentru a se uşura receptarea lor de către specialiştii din străinătate, toate articolele sunt însoţite de rezumate, mai mult sau mai puţin ample, în limba franceză, întocmite de Mihaela Spinei. Unii autori au anexat studiilor lor şi material ilustrativ, care contribuie la argumentarea anumitor puncte de vedere.

Privit în ansamblu, volumul răspunde unor necesităţi acut resimţite în istoriografia românească actuală. Reunind articole aparţinând unor cercetători şi profesori din Bucureşti, Iaşi, Suceava, Chişinău şi Cernăuţi, lucrarea dovedeşte că istoria spaţiului est-carpatic nu reprezintă apanajul unui singur centru de cercetare.

Arcadie M. Bodale

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ISTORIE MEDIEVALĂ

RODERICK BEATON, *The Medieval Greek Romance*, 1996, Routledge, London, New York, 293 p. + index.

Profesor de istorie şi literatură bizantină şi neogreacă la *King's College* din Londra, Roderick Beaton a recurs la a doua ediţie a cărţii sale (prima s-a epuizat încă din anul apariţiei, 1989) pentru a îndrepta "mici greşeli" de interpretare, după cum afirmă însuşi autorul, dar şi pentru a răspunde criticilor directe sau indirecte asupra primei ediţii.

Având la dispoziţie un vast material informaţional, augmentat cu ultimele contribuţii în materie, el îşi propusese conceperea unei monografii a povestirii bizantine. A realizat însă mai mult decât atât, căci lucrarea sa conţine elemente de amplitudine şi profunzime care depăşesc sfera titlului, abordând discret şi alte registre conexe, iar stilul viu, lipsit de inutile pedanterii, este dublat de o capacitate de analiză pe măsură, acroşată pe ştiinţa evitării punctelor de blocaj.

Un fapt adesea ignorat de istoricii literaturii bizantine, dar amintit în momentul cuvenit de Roderick Beaton, îl reprezintă existenţa nivelului lingvistic al anticei *koiné*, aflat între limba atică şi cea vernaculară; registrul acesta, al limbii cărţilor bisericeşti, a Părinţilor şi în general, al literaturii bizantine timpurii a fost exploatat, susţine autorul, în secolul XII, pentru redactarea literaturii didactice şi de popularizare.

Un alt elemement care ne relevă concepţia personală a bizantinistului britanic se referă la destinaţia imediată a operei scrise şi la traseul acesteia. El polemizează cu Hans Georg Beck, afirmând că o mare parte a scrierilor din Bizanţ, inclusiv lucrările panegirice, nu erau adresate cititorului solitar ci se lecturau mai întâi în public, după care, în funcţie de răspunsul primit şi cu mici retuşuri sugerate de reacţia ascultătorilor, luau calea atelierelor de copişti, pentru multiplicare. Opinia profesorului de la *King's College* trebuie creditată, dar se impun anumite rezerve, legate de pluralitatea domeniilor literaturii bizantine, fiecare având cititorii săi, dar şi de numărul nu tocmai ridicat al unor asemenea "saloane literare", de notorietate sau improvizaţie.

Nici Cyril Mango nu este evitat de tirul eruptiv al autorului, fiind contrazis în legătură cu aserţiunea sa potrivit căreia scriitorul bizantin nu citeşte, cel mai adesea, operele predecesorilor săi imediaţi, cultivând, aşa cum se crede în general, autorii mai îndepărtaţi, "clasicii" antici şi bizantini, adevărate modele în epocă. Sugerând că opinia interlocutorului său este cât se poate de eronată, cel puţin în spaţiul povestirii bizantine, Roderick Beaton promovează un punct de vedere opus celui amintit anterior.

În lucrarea prezentată aici sunt analizate şi mimetismul, retorica şi realismul din tradiţia literară, relaţia "genealogică" între povestirile elenistice şi cele bizantine, dar şi impulsul apusean din amurgul evului mediu şi se oferă multiple informaţii despre texte, subiectele şi structura lor narativă.

În acord perfect cu toţi aceia care s-au aplecat cu răbdare şi profesionalism asupra Bizanţului, autorul remarcă faptul că, în general, este mult mai uşor de caracterizat negativ literatura acestei civilizaţii, ca una în care nu se permite inovaţia şi nici evocarea lumii reale, vizibile. Cu toate acestea, conchide Roderick Beaton, trebuie respectat adevărul, atribuind acestui spaţiu şi calităţile şi meritele evidente care ne dau dimensiunea reală a Bizanţului.

Beneficiind de importante atuuri, precum informaţia abundentă şi analiza nonconformistă şi temerară, *The Medieval Greek Romance* se impune în galeria lucrărilor valoroase din ultimile decenii dedicate Bizanţului, fapt demonstrat de altfel şi de reacţia promtă a publicului cititor, care a condus la epuizarea imediată a primei ediţii.

Leonidas Rados

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

PHILIP MANSEL, *Constantinople: City of the World's Desire 1453 - 1929*, John Murray, London, 1996, 486 pagini.

Aflată la a doua ediţie (prima a fost epuizată încă din anul apariţiei, 1995), lucrarea se doreşte a fi o altfel de monografie a fostului oraş bizantin, devenit capitala statului otoman după 1453, altfel văzut decât un etern Pandemonium sau un oraş sfânt. Studiul modernistului Philip Mansel abordează din perspective diverse (economic, social, politic, istoria mentalităţilor) o realitate policromică, complexă şi fascinantă, dar, poate tocmai de aceea, dificil de cuprins într-un singur volum.

Cele 15 capitole (*The Conqueror*; *City of God*; *The Palace*; *Harems and Hamams*; *City of Gold*; *Viziers and Dragomans*; *Cuschions of Pleasure*; *Ambasadors and Artists*; *The Janissary's Frown*; *Mahmud II*; *City of Marvels*; *The Road to Tsarigrad*; *Zildiy*; *Young Turks*; *Death of a Capital*) dau măsura unei opere închegate, deşi cu centrul de greutate aflat într-o veşnică pendulare, o lectură reconfortantă atât pentru specialişti, bizantinişti, turcologi şi modernişti, cât şi pentru cei care, fără o pregătire de specialitate, se arată atraşi de domeniul istoriei. Existând suficiente puncte de interes pentru toate aceste categorii, ne exprimăm speranţa că lucrarea avizatului istoric se va afla în curând şi în bibliotecile ieşene, la îndemâna publicului cititor.

Leonidas Rados

Nobilimea românească din Transilvania - Az erdély román nemesség, studiu introductiv: IOAN DRĂGAN, coordonator MARIUS DIACONESCU, Satu Mare, Editura Muzeului Sătmărean, 1997, 301 p. + 2 p. fotografii.

Volumul pe care îl avem în vedere - şi care se ocupă de o problematică puţin cercetată în România până în urmă cu câţiva ani - cuprinde comunicările prezentate de istorici din România şi Ungaria la Simpozionul Ştiinţific "Nobilimea românească din Transilvania", desfăşurat la Satu Mare între 18-19 aprilie 1997. Cel care a depus serioase eforturi pentru ca simpozionul să se deruleze conform "stasului" a fost tânărul istoric Marius Diaconescu, de altfel şi coordonatorul volumului de studii.

O enumerare a contribuţiilor prezente în paginile volumului demonstrează varietatea subiectelor abordate: Ioan Drăgan, *Studiu introductiv: Nobilimea românească din Transilvania - o problemă controversată în istoriografia română* (p. 5 - 35); Ioan-Aurel Pop, *Elita românească din Transilvania în secolele XIII - XIV (origine, statut, evoluţie)* (p. 36 - 63); Érszegi Géza, *A román nemesek az erdélyi tartományi gyülésen a 13. század végén? (Egy forráshely értelmezéséhez)* (p. 64 - 76); Marius Diaconescu, *Dragoş, "descălecătorul" Moldovei, între legendă şi realitate* (p. 77 - 90); Engel Pál, *Hunyadi pályakezdése* (p. 91 - 109); Ioan Drăgan, *Cnezi şi nobili români în vremea Corvineştilor* (p. 110 - 130); Adrian Andrei Rusu, *Nobilimea românească şi biserica în secolul al XV-lea (exemplul haţegan)* (p. 131 - 151); Ioan Haţegan, *Banatul la 1478. Sinteza vieţii economice, politice şi militare a unui ţinut într-un an de răscruce al istoriei sale* (p. 152 - 176); Ovidiu Pecican, *Lecturile istorice ale nobililor maramureşeni (sec. XIV-XV)* (p. 177 - 184); Marius Diaconescu, *Răscoala nobililor maramureşeni din 1492* (p. 185 - 200); Németh Péter, *A Kántor család közéleti szereplése a XIV-XV. században* (p. 201 - 206); Sipos Gábor, *Calvinismul la românii din Ţara Haţegului la începutul secolului al XVIII-lea* (p. 207 - 218); Tóth István György, *A kisnemesség szerepe és társadalomképe a 18. században* (p. 219 - 235); Livia Ardelean, *Procesul de investigare nobiliară a familiei Vlad de Apşa din Maramureş de la sfârşitul secolului XVIII* (p. 236 - 244); Pandula Attila, *A Katonai Mária Terézia Rend és a magyar királyi Szent István Rend román tulajdonosai* (p. 245 - 259); Bujor Dulgău, *Nobilimea românească în izvoarele arhivistice sătmărene* (p. 260 - 276); Nicolae Edroiu, *Cercetări genealogice privind boierimea făgărăşeană: Ioan Cavaler de Puşcariu şi Andrei Veress* (p. 277 - 290). Marius Diaconescu semnează şi *Postfaţa: cronica unui*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

simpozion (p. 291 - 298). Studiile enumerate mai sus reprezintă contribuţii la diverse aspecte ale nobilimii şi elitelor româneşti din spaţiul transilvan.

Rezultat al primei reuniuni ştiinţifice a istoricilor români şi maghiari organizate pe o temă specifică din istoria Transilvaniei, volumul de faţă se remarcă nu numai prin varietatea studiilor cuprinse, ci şi prin condiţiile grafice excepţionale, care eclipsează, după opinia noastră, multe dintre publicaţiile universitare sau ale Academiei Române.

Dorin Dobrincu

ISTORIE MODERNĂ

CORNELIA PAPACOSTEA-DANIELOPOLU, *Comunităţile greceşti din România în secolul al XIX-lea*, Bucureşti, Editura Omonia, 1996, 125 p. + anexe

Cornelia Papacostea-Danielopolu s-a făcut cunoscută publicului cititor prin studii meticuloase şi bine articulate, dedicate aproape exclusiv fenomenului elenistic din spaţiul românesc. Cu o acribie remarcată şi în celelalte lucrări ale domniei sale, dintre care amintim aici doar cele care au luat calea tiparului sub formă de carte, *Intelectualii români din Principate şi cultura greacă 1821 - 1859*; *Literatura în limba greacă din Principatele Române (1774 - 1830)*; *Carte şi tipar în socitatea românească şi sud-est europeeană (secolele XVII - XIX)*, autoarea reuşeşte să surprindă diversele aspecte ale vieţii comunităţilor greceşti şi raporturile lor culturale cu elenismul şi filelenismul european.

Autoarea şi-a întemeiat cercetarea, după cum ea însăşi afirmă, în special pe presa şi publicaţiile greceşti, arhivele comunităţilor fiind transferate în Grecia în anii celui de-al doilea război mondial. De asemenea, studiul este concentrat pe comunităţile greceşti din Bucureşti, Constanţa, Brăila, Galaţi, mai prospere şi cu o viaţă culturală bogată.

Constituite oficial la 1860, prin iniţiativa legislativă a domnitorului Al. I. Cuza, comunităţile greceşti existau *de facto* şi înainte de această dată, desigur într-o formulă mai simplă, rolul de liant jucându-l, cel mai adesea, consulatele şi redacţiile ziarelor greceşti, dar şi biserica şi şcoala.

Interesant este că, dacă până la 1860 elementul elen îşi păstrase, în majoritatea sa, cetăţenia greacă, ulterior apar numeroase cereri de naturalizare, grecii integrându-se astfel, treptat, societăţii în mijlocul căreia habitau. Comunităţile greceşti participă la viaţa capitalei şi a celorlalte oraşe într-o mai mare măsură decât celelalte comunităţi, consideră autoarea, tocmai datorită pătrunderii masive a grecilor, într-o vreme în care influenţa culturală greacă se afla într-un amurg prelungit.

Membrii acestor comunităţi, proveniţi mai cu seamă din Epir şi Rumelia, nu îşi uită pământul strămoşilor, participarea lor la evenimentele de acolo manifestându-se public, prin poezii, memorii şi serbări. Unii se întorc în Grecia, după o bogată carieră în România, la fel cum alţii îşi continuă aici cariera începută în spaţiul grecesc. Publiciştii greci din aceste comunităţi, cu un rol important în geneza unei literaturi didactice aplicate învăţământului grecesc, au contribuit şi la sprijinirea învăţământului autohton, prin demersurile lor legate de publicarea clasicilor eleni şi a unor manuale destinate deprinderii limbii greceşti.

În acelaşi timp însă, pe fondul general al slăbirii influenţei culturale greceşti, apare o anumită apatie, atât a mediului românesc cât şi a membrilor comunităţilor, pentru cultura care, cu un veac în urmă, fusese atotstăpânitoare. Cum era şi firesc în "secolul naţionalităţilor", într-o perioadă de căutări identitare, continuă şi manifestarea reacţiilor de respingere şi aprecierile negative la adresa rolului acestei influenţe, din partea unor importante segmente ale societăţii româneşti, dublate însă de luări de poziţie contrare, elenofile, precum cele ale lui C. Aricescu sau C. A. Rosetti. În general însă, societatea românească se dovedea, în a doua jumătate a veacului XIX, aproape impermeabilă la oferta culturală elenă, făcând necesară redescoperirea, la cumpăna veacurilor, a valenţelor lumii bizantine şi a rolului jucat de elenism în spaţiul românesc.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Dorim să încheiem aici scurta prezentare a cărţii doamnei Cornelia Papacoste-Danielopolu, cercetătoare pe care o apreciem în mod deosebit, nu înainte de a aminti prezenţa unor interesante anexe, care enumeră cărţile, atlasele şi hărţile greceşti apărute în Bucureşti şi în celelalte oraşe între 1830 şi 1900. În compartimentul rezervat anexelor îşi găseşte loc atât cunoscutul şi nu mai pu.ţn interesantul studiu al domniei sale, dedicat Companiei "greceşti" din Braşov, cât şi comunicarea de acum două decenii, *Războiul de independenţă al României (1877 - 1878) văzut de presa greacă din Bucureşti*. Ne manifestăm pe această cale speranaţa că, atunci când sănătatea i-o va permite, distinsa neoelenistă va oferi publicului său şi alte asemenea studii dedicate, cu acribia deja cunoscută, fenomenului neoelenistic.

Leonidas Rados

GHEORGHE PLATON, ALEXANDRU FLORIN PLATON, *Boierimea din Moldova în secolul al XIX-lea. Context european, evoluţie socială şi politică (Date statistice şi observaţii istorice)*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1995, 204 p.

Lucrarea poate fi plasată, fără rezerve, în domeniul interesant şi seducător al *istoriei sociale*. Este o reuşită istoriografică din două motive. Mai întâi, deoarece proiectează contururile elitei sociale româneşti din secolul XIX pe fundalul nobilimii europene. Metoda comparativă funcţionează aici nu numai prin raportarea boierimii moldovene la celelalte categorii sociale, ci şi prin asocierea ei cu grupurile similare din alte spaţii teritorial-politice. Apoi, pentru că analiza pătrunde în profunzime, explorând evoluţia numerică, ierarhizarea, raporturile din interiorul grupului, reglementările juridice aferente.

Din punct de vedere tematic, volumul cuprinde două părţi. Prima este dedicată nobilimii europene în secolele XVIII-XIX. Este inventariată "istoriografia problemei", nu exhaustiv, ci prin relevarea a ceea ce autorii consideră a fi principalele direcţii de cercetare, sunt schiţate trăsăturile generale ale nobilimii şi, deoarece aceasta nu a fost un corp omogen în spaţiu, sunt prezentate ipostazele ei teritoriale, trăsăturile care i-au conturat specificul de la o ţară la alta. Din această perspectivă, se face distincţie între nobilimea engleză, cea franceză, cea din statele germane şi cea din zona est-central europeană, în rândurile căreia existau, de asemenea, diferenţe notabile (între cea maghiară şi polonă în cuprinsul stăpânirilor habsburgice, între cea rusă şi polonă pe teritoriile stăpânite de ţari). Această perspectivă globală, căreia - subliniază autorii - "nu i se poate sustrage nici o anchetă de acest gen", luminează dintr-un unghi nou specificul boierimii româneşti.

Cealaltă parte, cuprinzând capitolele al doilea şi al treilea, se ocupă numai de boierimea din Moldova, din secolul XVIII până la 1857, an care marchează sfârşitul, din punct de vedere juridic, al acesteia. Analiza se întemeiază pe un mare număr de documente de arhivă, reproduse parţial şi adnotate în *anexe*.

Cartea nu epuizează problematica istoriei boierimii. De altfel, autorii nici nu şi-au propus acest lucru. Ea reprezintă, însă, un instrument util pentru orientarea generală în tema respectivă. Prin problemele pe care le ridică, este o invitaţie la meditaţie şi la continuarea cercetărilor.

Vasile Docea

EDWARD H. JUDGE, *Easter in Kishinev. Anatomy of a Pogrom*, New York - London, New York University Press, 1992, 186 p. + X.

La începutul secolului XX, oraşul Chişinău avea o populaţie de aproximativ 100 000 de locuitori, dintre care evreii constituiau 45%, ruşii 27%, în timp ce românilor le revenea 18%, iar restul - altor naţionalităţi (după recensământul imperial din 1897). La acea dată oraşul era aproape necunoscut, chiar în interiorul imperiului rus. Conflictul interetnic şi interreligios dintre comunităţile mozaică şi cea creştină a urbei din anul 1903, intrat în istoriografia occidentală sub denumirea de *Pogromul de la Chişinău*, a adus o "faimă" internaţională acestui oraş. Lucrările

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

consacrate evenimentului amintit poartă, de regulă, o tentă propagandistică mai mult sau mai puţin disimulată. Astfel încât, istoricul american Edward H. Judge şi-a propus în cartea sa *Easter in Kisinev. Anatomy of a Pogrom* să formuleze o variantă mai echilibrată ("sine ira et studio") privitoare la evenimentele din Chişinăul începutului de veac. În ce măsură a reuşit autorul să realizeze acest deziderat, rămâne să deducă fiecare cititor în parte.

Mai întâi trebuie să menţionăm că Edward H. Judge a beneficiat de sprijinul financiar al National Endowment for Humanities, datorită căruia a avut posibilitatea să utilizeze un volum important de documente, memorii, aprecieri ale martorilor oculari, nevalorificate decât parţial până acum câţiva ani. Prin intermediul instituţiei sus-numite, autorul a efectuat două deplasări de documentare: prima la Paris, în 1986; a doua la Sankt-Petersburg, în 1990. Librăria şi arhiva de la University of Illinois, American Jewish Historical Society, The YIVO Institute on Jewish Social Research, The Cornell University Library, The Library of Congress, Arhivele Alliance Israelite Universelle din Paris, Manuscript Department of Trinity College (Dublin) şi Biblioteca Academiei de Ştiinţe a URSS sunt locurile de unde E. H. Judge şi-a adunat "materia primă".

Lucrarea este structurată în şapte capitole, după cum urmează: cap. 1 - *The jewish question in Russia* (p. 1-15); cap. 2 - *Kishinev* (p. 16 - 29); cap. 3 - *Agitation and provocation* (p. 30 - 48); cap. 4 - *Pogrom!* (p. 49 - 75); cap. 5 - *Repercussions and reverberations* (p. 76 - 106); cap. 6 - *The question of the guilt* (p. 107 - 133); cap. 7 - *The causes and the legacy of the Easter Riots* (p. 134 - 146), la care se adaugă notele (p. 146 - 166), nota bibliografică (p. 167 - 172), bibliografia (p. 173 - 180) şi indicele de nume (p. 181 - 186).

Evenimentele s-au precipitat duminică, 6 aprilie, prima zi de Paşti la creştinii ortodocşi şi, totodată, ultima zi a sărbătorii evreieşti dedicată leşirii din Egipt. În acea zi, lângă Piaţa Ciuflinski din Chişinău, loc tradiţional pentru divertismente şi jocuri din oraş, s-au adunat vreo 600 de persoane de diferite naţionalităţi. După ce serviseră masa de sărbătoare, în toiul divertismentelor şi pe fondul unei atmosfere bachice, cineva din mulţime a îndemnat pe cei prezenţi, mai în glumă mai în serios, să-i bată pe evrei. Câteva persoane mai receptive au urmat imediat sugestia şi, în scurt timp, tot mai mulţi creştini s-au alăturat "distracţiei" (p. 50). După un răstimp în care evreii din Piaţa Ciuflinski au fost maltrataţi, aproximativ 24 de grupări a câte 10 - 15 persoane fiecare s-au îndreptat spre diferite cartiere ale oraşului. Acest amănunt a dat impresia, ulterior, că ar fi fost vorba de o acţiune plănuită din timp şi care ar fi urmărit un scop anume.

Grupele dispersate de creştini revoltaţi au împânzit oraşul şi s-au dedat la acte de huliganism prin aruncarea cu pietre în geamurile magazinelor şi locuinţelor deţinute de urmaşii lui Israel. În unele cazuri evreii au afişat icoane creştine la ferestrele lor, sperând astfel că vor fi cruţaţi, dar rebelii şi-au dat seama curând de acest lucru. Oficialităţile locale, paradoxal, nu au luat nici un fel de măsuri pentru liniştirea mulţimii dezlănţuite. Armata şi poliţia au primit ordin să nu se implice decât în cazul în care vor fi agresate fizic de către rebeli.

În dimineaţa următoare, a doua zi de Paşti, 7 aprilie, un număr neidentificat de evrei s-au adunat, cu arme, lângă Piaţa Ciuflinski, în scopul declarat de a se proteja dacă se repetau acţiunile din ziua precedentă şi autorităţile nu se decideau să le vină în ajutor. După datele autorului, culese din mai multe surse documentare, numărul celor implicaţi în dezordine s-a ridicat, pe 7 aprilie, la câteva mii de oameni, de o parte şi de alta (p. 56). De data aceasta, zvonul că evreii sunt pregătiţi să replice şi altele au contribuit la agravarea situaţiei. Creştinii au devenit şi mai violenţi, trecând la acţiuni mai dure, cum ar fi jefuirea depozitelor şi prăvăliilor, continuând cu maltratarea până la moarte a unor evrei. E. H. Judge este de părere că "violenţa a fost îndreptată împotriva evreilor în general, şi nu a unor indivizi în parte, care ar fi putut fi calificaţi drept exploatatori" (p. 75).

Abia în jurul orelor 18, constatând că dezordinea ia amploare şi riscă să degenereze în haos total, periclitând securitatea punctelor vitale ale oraşului şi a cartierelor locuite de oamenii bogaţi, autorităţile locale trec la măsuri drastice. Aşa încât, la orele 20 ordinea era restabilită în tot perimetrul oraşului. Circa 800 de persoane au fost arestate în aceeaşi seară, câteva dintre acestea fiind supuşi iranieni (!) şi români (p. 70). După datele autorului, majoritatea celor deferiţi justiţiei erau ruşi şi ucraineni, urmaţi de moldoveni şi alţii (p. 71).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Rezultatele incidentelor dintre cele două comunităţi religioase, conform datelor Ministerului de Interne de la Petersburg, au fost după cum urmează: 2 creştini morţi; 49 de evrei morţi (38 bărbaţi şi 11 femei sau fete); 424 de persoane rănite, inclusiv 74 în mod grav (autorul nu a putut identifica naţionalitatea acestora) (p. 71). Pe lângă prejudiciile umane, şi pierderile materiale au fost însemnate: circa 700 case de locuit şi aproximativ 600 de magazine şi depozite distruse, ceea ce constituia 1/3 din totalul imobilelor oraşului (p. 74 - 75).

Care au fost cauzele acestor evenimente violente? În linii generale, Judge le clasează în religioase, demografice, politice şi economice. Amintim aici şi de politica ţaristă privitoare la evrei, care le limita libertatea de mişcare şi reşedinţa la anumite regiuni. De asemenea, concentrarea masivă a evreilor în Basarabia şi în special în Chişinău; preferinţa acordată de aceştia ocupaţiilor neproductive sau comerciale; nedorinţa sau imposibilitatea evreilor de a se integra sau asimila într-un mediu care le era ostil din mai multe puncte de vedere; proporţia însemnată a evreilor în mişcarea revoluţionară din Rusia, care poate fi una din explicaţiile comportamentului "suspect" al autorităţilor din Chişinăul primelor două zile de Paşti - acestea ar fi probabil cele mai importante cauze diseminabile ale conflictului (pentru o abordare istorico-filosofică a fenomenului evreiesc, a se vedea Leon Bloy, *Mântuirea prin evrei*, Iaşi, Institutul European, 1993, cu o prefaţă de Liviu Antonesei).

În încheiere trebuie să mai menţionăm încă două aspecte. Primul se referă la rolul jucat de proliferarea zvonurilor, atât în ajunul Paştelui, cât şi în zilele incidentelor. Printre acestea remarcăm îndeosebi pe cel referitor la faptul că însuşi ţarul ar fi îndemnat ca evreii să fie maltrataţi. În condiţiile în care autorităţile n-au intervenit decât în seara celei de-a doua zile, creştinii au început să creadă în "veridicitatea" zvonului (a se vedea în acest sens Jean-Noel Kapferer, *Zvonurile*, Bucureşti, Humanitas, 1993). Al doilea aspect ce merită să fie reţinut este că după desfăşurarea acestor evenimente tragice, Petersburgul a demis responsabilii săi din posturile-cheie din Chişinău. Dar nu putem şti încă dacă acest lucru se datorează campaniei internaţionale de condamnare a antisemitismului din Rusia ţaristă declanşată imediat după consumarea pogromului, sau unor motive mai generoase, cum ar fi eşecul autorităţilor locale de a proteja proprietatea şi viaţa supuşilor imperiului, indiferent de naţionalitatea acestora.

Igor Caşu

GEORGE CIPĂIANU, *La răscruce (toamna anului 1917 - primăvara lui 1918). Marea Britanie şi încheierea de către România a unei păci separate. At the Cross-Roads (Fall 1917 - Spring 1918). Great Britain and Romania's Making a Separate Peace*, Oradea, Editura Cogito, 1993, 312 p.

Autor de monografii şi docte studii tematice, editor de documente etc., George Cipăianu este un nume respectat în istoriografia română contemporană. A studiat mai întâi în marile biblioteci din ţară, extinzându-şi, treptat, investigaţiile şi în prestigioase biblioteci străine, pentru a contribui prin rezultatele dobândite astfel la elucidarea unor subiecte esenţiale de istorie naţională şi universală. Prob, documentat şi deschis noului, George Cipăianu a îmbrăţişat o largă arie temporală şi problematică, fără a renunţa la profunzime în favoarea întinderii şi diversităţii.

Volumul *La răscruce. At the Cross-Roads* este unul absolut necesar, a cărui lipsă a fost resimţită adeseori de cei care au încercat să stabilească locul şi rolul României în ansamblul evenimentelor cu care s-a confruntat România în una dintre fazele decisive ale desfăşurării primului război mondial. Bun cunoscător al perioadei, studiosul clujean ne-a oferit acest volum bilingv cu precizarea că el "este unul dintre rezultatele unei cercetări mai ample asupra relaţiilor României cu puterile Antantei", în anii 1914 - 1918, care "completează o lipsă" istoriografică circumscrisă sfârşitului anului 1917 şi începutului anului următor, când ţara ajunsese "<<la răspântie>>, riscând nimicirea sau pierderea a ceea ce Antanta promisese prin tratatul din 17 august 1917".

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Opul în discuţie se compune din două părţi distincte. Prima dintre ele este un studiu care abordează, într-o manieră monografică, *Situaţia militară a României (toamna lui 1917 - primăvara lui 1918)* şi *Marea Britanie şi încheierea de către România a unei păci separate*. Cea de-a doua parte se constituie dintr-o anexă, în care sunt publicate 130 de documente, o listă a lor, unde se indică proveniența fiecăruia, şi un indice de nume.

Studiul ce precede documentele este unul care reface mai întâi tabloul general al realităţilor caracteristice României în toamna anului 1917, când frontul rusesc căzuse, lăsându-şi aliata de la Dunăre singură în faţa unui inamic ce nu dădea semne de renunţare la planurile lui iniţiale. Defecţiunea rusească, complicată de lovitura de stat din 7 noiembrie 1917, a condus la abandonarea României şi la agravarea situaţiei ei, stare de lucruri care s-a repercutat şi asupra cursului general la războiului. Ruperea relaţiilor diplomatice cu Petrogradul, la sfârşitul lunii ianuarie 1918, şi tratatul de pace de la Brest-Litovsk au izolat complet Iaşii, circumstanţă în care oficialităţile politice române au înţeles că orice încercare de a continua războiul era sortită, inevitabil, eşecului. Aşa s-a ajuns la acceptarea tratativelor de pace avansate de Puterile Centrale, încheiate cu semnarea păcii de la Bucureşti, la 7 mai 1918, de Alexandru Marghiloman.

Ultima parte a studiului este consacrată atitudinii Angliei faţă de tratativele României cu ocupanţii şi apoi faţă de semnarea păcii separate. Londra a reacţionat, în acest caz, într-o manieră mai concesivă decât Parisul - observă autorul - plecând, bineînţeles, de la interese personale, ce vizau viitorul influenţei britanice în România. După atitudinea ezitantă şi meandrică de la sfârşitul anului 1917, Anglia şi-a modificat comportamentul odată cu discursul lui Loyd George din 5 ianuarie 1918, dându-i a înţelege lui Ion I. C. Brătianu că acceptarea păcii separate, indiferent în ce condiţii ar fi fost semnată - deci chiar şi cu acordul Aliaţilor antantişti -, ar fi anulat prevederile tratatului din 1916. Evidenţiind adevăratele intenţii ale manevrelor diplomatice afişate de Foreign Office, George Cipăianu conchide că o asemenea poziţie "arată cât contau la Londra scopurile de război ale României şi aspiraţiile ei naţionale, în contextul strategiei militare şi politice a Imperiului Britanic". Acţiunile diplomatice ulterioare au urmat, întocmai, aceeaşi linie, alternând ambiguitatea şi sugestia neangajantă cu simpatia, atunci când aceasta din urmă nu mai avea nici o valoare practică. Convingerea autorului, îndreptăţită întru totul de acte concrete, este aceea că Anglia, cu mentalitatea ei de mare putere, şi-a dirijat relaţia cu România numai în virtutea intereselor ei naţionale, fără a se gândi vreodată, cu sinceritate, la un aliat ce nu conta prea mult pe scena raporturilor internaţionale.

Compartimentul dedicat documentelor se deschide cu o cunoscută telegramă, semnată la Iaşi, la 5 decembrie 1917, de ministrul Marii Britanii, al Statelor Unite, al Franţei şi al Italiei, prin care cereau ţărilor lor "instrucţiuni de urgenţă", reclamate de trădarea rusească. Ultimul document este o scrisoare a aceloraşi diplomaţi, trimisă ministrului român al Afacerilor Externe, la 14 mai 1918, după semnarea păcii separate. Telegramele, scrisorile, rapoartele şi mesajele în discuţie, multe dintre ele secrete la data emiterii, au un conţinut informativ deosebit, iar semnificaţia fiecăruia este cu atât mai mare cu cât semnatarii lor sau oficialii vizaţi erau factori guvernamentali de decizie în Anglia, Franţa, S.U.A., Italia, Rusia, România etc. Toate textele transcrise provin din copiile existente la Arhivele Naţionale ale României, adică microfilmele unor fonduri documentare păstrate în S.U.A., Anglia şi Italia. Selecţia care s-a operat în cazul acestui volum, precum şi faptul că documentele provin din trei importante state antantiste i-au permis lui George Cipăianu să identifice diverse particularităţi învederate de evoluţia situaţiei României dintr-un interval critic şi de poziţia Angliei vis-à-vis de semnarea păcii de la Bucureşti.

La răscruce. At the Cross-Roads este un volum bilingv, englezo-român - aşa cum ne atenţionează autorul -, dar în cuprinsul lui sunt publicate şi documente în limbile franceză şi italiană. Fiecare text este însoţit de o traducere în limba română. Cu această carte, George Cipăianu se alătură istoricilor care încearcă să clarifice cât mai multe dintre dedesubturile participării României la prima conflagraţie mondială şi consecinţele acestei participări. Deşi s-au făcut multe în acest sens, tomul la care ne-am referit demonstrează că suntem încă departe de a

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

beneficia de întreaga documentare posibilă, astfel încât unele judecăţi de valoare comportă, încă, eventuale revizuiri sau nuanţări.

Gheorghe I. Florescu

ISTORIE CONTEMPORANĂ

IOAN ŢEPELEA, *1919. O campanie pentru liniştea Europei*, Cluj, Editura Dacia, 1995, 279 p.

Monografia lui Ioan Ţepelea - *1919. O campanie pentru liniştea Europei* - este, în primul rând, o carte care "redescoperă" o temă deformată conjunctural şi apoi eludată de istoriografia comunistă. O asemenea prioritate situaţională nu se transformă, automat, într-o calitate transferată imediat asupra autorului şi a demersului său. Fiind un subiect acoperit de tăcere peste patru decenii, atât specialiştii, cât şi amatorii de istorie vor fi mai atenţi citind un volum consacrat unui capitol tabuizat al trecutului naţional, deosebit de actual astăzi, din considerente care nu mai necesită a fi măcar amintite.

Nu e prima carte, desigur, care abordează campania românească din 1919. În perioada interbelică au fost publicate diferite lucrări, studii, volume memorialistice şi de documente în care acest subiect a fost investigat cu rezultate notabile. Operaţiunea militară în discuţie s-a constituit şi în subiect de roman. Felix Aderca, de pildă, a publicat "un tip nou de roman", intitulat *Moartea unei republici roşii*, în care, observa Liviu Rebreanu în 1924, "Republica Roşie e a lui Béla Kun, iar moartea i-a pricinuit-o armata românească în care eroul d-lui Aderca a slujit ca simplu căprar". Recunoscând că "ideologia bolşevică în sine e respectabilă", Rebreanu observa însă că speranţa pe care i-a împrumutat-o romancierul eroului său e "şubredă şi seacă", pentru ca G. Călinescu să considere aceeaşi carte ca "plină de insinuări", întrucât "jaful" e considerat a fi scopul campaniei la care ne referim. Aşadar, tema luată în studiu de Ioan Ţepelea este una care a fost abandonată ani de zile, pentru a fi uitată, după ce fusese interpretată tendenţios şi unilateral. Aşa se explică faptul că, după 1989, istoriografia română - dar nu numai ea - a acordat atenţia cuvenită unei acţiuni militare ce s-a dovedit a fi, cu adevărat, *o campanie pentru liniştea Europei*.

Demersul istoricului Ioan Ţepelea pleacă de la o întrebare oricând posibilă, ale cărei implicaţii sunt mai lesne de înţeles în zilele noastre. "Ce s-ar fi întâmplat – îşi chestionează el virtualul cititor - dacă republica bolşevică a lui Kun Béla ar fi reuşit joncţiunea cu bolşevismul rus?" Pentru a evita sentenţiozitatea şi obiectivismul, autorul îsi prefaţează interogaţia cu o reconstituire succintă a cadrului general, românesc şi internaţional, care justifica avanssrea unei asemenea judecăţi. "Întrebarea, explică el, vizează direct anul 1919, an în care Europa era mai mult decât epuizată, cu un imperiu dezagregat (cel austro-ungar) şi cu o mare putere (Germania) sfâşiată de tulburări interne, în timp ce forţele Marilor Aliaţi ajunseseră şi ele mai vlăguite ca oricând, neputincioase chiar, în faţa valului de ameninţări pornit spre întreaga Europă odată cu instaurarea la Budapesta, la 21 martie, a guvernului de orientare bolşevică Garbai-Kun". Explicaţiile care s-au dat operaţiunilor militare întreprinse de armata română în aprilie şi iulie-august 1919, împotriva Armatei Roşii maghiare, operaţiuni care au determinat eşecul regimului bolşevic insinuat la Budapesta, nu au avut în vedere întotdeauna contextul internaţional şi pericolul imens pe care îl reprezenta existenţa unei repuplici bolşevice în centrul Europei, în momentul în care întreaga lume civilizată încerca, la Paris, să soluţioneze diferendele învederate de războiul abia încheiat, pentru a se ajunge la statornicirea noii Europe, una viabilă la acea dată. De ce tocmai România a intervenit în rezolvarea unui "caz" care privea întregul continent? Aceasta este o altă întrebare avută în vedere de autor, cu predilecţie, bineînţeles, pe care o avansează în mod explicit, dar într-o altă formulare.

Structurată în patru capitole - I. *Situaţia politică şi militară a României în perioada noiembrie 1918 - aprilie 1919*; II. *Ofensiva armatei române din aprilie 1919 şi utilitea realizării acoperirii pe Tisa*; III. *Contraofensiva armatei române şi ocuparea Budapestei (iulie-august*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1919); IV. *Armata română în Ungaria. Perioada de ocupaţie* -, cărora li se adaugă *Cuvântul autorului*, rezumatul în limbile germană, engleză, franceză şi maghiară, *Bibliografia selectivă* şi şase hărţi, monografia lui Ioan Ţepelea era una aşteptată şi necesară deci, care, pe lângă revizuirile interpretative declanşate, va răspunde acelora care, ani de-a rândul, şi-au pus fel de fel de întrebări privitoare la scopul şi sfârşitul unei acţiuni militare provocate de Ungaria, ale cărei interese erau contrare spiritului epocii şi intereselor naţionale româneşti, şi nu numai.

Într-o lume istovită de război, răscolită şi dezorientată de ideologii periculoase şi predispusă la experimente riscante, transformarea Ungariei într-o republică bolşevică ar fi modificat arhitectura europeană imaginată la Conferinţa de Pace, compromiţându-i viitorul. Ameninţată încă de la început şi atacată direct, România s-a înfăţişat ca un stat suveran, gata oricând să apere noua geografie a Vechiului Continent, deci şi graniţele sale naţionale. Victoria acţiunii armate româneşti din 1919 a avut o importanţă deosebită şi pentru destinul altor naţiuni ameninţate de pericolul roşu, dar mai întâi, aşa cum subliniază autorul, "prin această campanie statul ungar a fost salvat, pe de o parte, de la un dezastru total şi, pe de altă parte, de la înglobarea sa în <<viitorul imperiu sovietic>>".

Documentată, echilibrată din toate punctele de vedere, scrisă cu grija respectării adevărului, cartea lui Ioan Ţepelea elucidează un capitol de istorie considerat a fi delicat, ingrat chiar, întrucât readuce în discuţie un moment al raporturilor româno-maghiare, raporturi tensionate şi răstălmăcite nu o dată tocmai datorită refuzului sau temerii de a fi examinate în vederea unei limpeziri care să excludă neînţelegerile şi deci posibilele suspiciuni reciproce. Finalitatea şi valoarea acestui excurs nu rezidă, bineînţeles, numai în faptul că descifrează datele unui diferend emoţional, întreţinut artificial, ci şi în încercarea de a investiga premisele şi contextul internaţional în care s-a ajuns la campania din 1919 şi semnificaţiile acesteia pentru o epocă şi o regiune anume, dar şi pentru Europa şi viitorul ei.

Gheorghe I. Florescu

I. SAIZU, AL. TACU, *Europa economică interbelică*, Iaşi, Institutul European, 1997, 256 p.

După un antract aparent interminabil, etichetat impropriu *tranziţie*, când s-a vorbit mai ales despre prezent, cum era şi firesc, studioşii proveniţi din diverse arii de cunoaştere s-au întors la explorarea trecutului, redescoperind parcă anii dintre prima şi a doua conflagraţie mondială, numiţi, peste tot în lume, *perioada interbelică*. Revenirea aceasta este întru totul explicabilă azi, când mulţi aşteptau prilejul - nesperat la un moment dat -, devenit un privilegiu, de a scrie fără nici un fel de oprelişti despre un interval cunoscut adeseori din ricoşeuri şi aluzii, care nu puteau suplini deformările şi eludările, chiar când acestea sfidau aparenţele. Despre cele două decenii, cuprinse între un război şi celălalt, s-a scris, bineînţeles, în epocă, dar şi după aceea. Şi nu puţin. Cum era şi de presupus, orice eveniment sau personaj erau discutate într-un fel atunci, pentru a se veni cu precizări, cu nuanţări şi concluzii în momentul în care s-a intrat într-o altă etapă a evoluţiei de ansamblu a ţării şi a lumii, adică după 1938. Din păcate, perioada în discuţie, cum o arată şi numele, a fost urmată de un război, circumstanţă nu prea favorabilă demersurilor istoriografice. Chiar şi aşa stând lucrurile, în răstimpul 1939-1947, s-au rostit destui specialişti asupra răstimpului avut de noi în vedere, formulând judecăţi pertinente despre un stadiu distinct al modernizării româneşti. Dar nu s-a ajuns la investigarea exhaustivă a intervalului, analizele şi aprecierile generalizatoare atingând rareori treapta studiilor monografice. Apoi, istoriografia marxistă a falsificat până la anulare perioada interbelică, pentru a se legitima astfel instaurarea comunismului. Abia după mai bine de două decenii de "dictatură a proletariatului", cercetătorii români au putut să scrie despre acea vreme, respectând însă nişte limite interpretative, nu dintre cele neînsemnate, cărora li se adăuga veşnica autocenzură, care ajunsese cvasiconsuetudinară şi numai câteodată conştientizată ca o barieră ideologică. Totul era, de fapt, un compromis cu pseudoştiinţa. Cu unele excepţii, dar şi acelea discutabile, realizările istoriografice din acel

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

interstiţiu, tributare concesiei însuşite cu timpul ca un reflex condiţionat, par astăzi, recitite, nu numai anacronice, dar şi caduce, puerile uneori şi degradante nu numai pentru autor, ci şi pentru acela căruia i se adresau. Nici după 1989, diverşi cercetători nu au reuşit să se desprindă de vechile reflexe, fapt lesne sesizabil, chiar şi în cazul acelora care, profitând de contextul politic postdecembrist, de o înregimentare partidistă clientelară, aducătoare de funcţii, şi-au republicat unele cărţi, renunţând la părţile sau capitolele evident compromiţătoare. Ceea ce a rămas sună ca şi înainte, dar ei nu sesizează falsurile, nu din cauza unei afonizări incidentale, ci din refuzul ori imposibilitatea, morală sau intelectuală, de a-şi recunoaşte limitele şi neîmplinirile. Câţi părinţi au puterea de a admite că progeniturile lor, atunci când din nefericire este cazul, sunt anormale? Mai ales în împrejurarea în care ei au acceptat din capul locului răspunderea de a fi părinţi, ştiind că urmaşii lor vor fi nişte estropiaţi? Oricât de frumos vor fi ei îmbrăcaţi la un moment dat şi indiferent de operaţiile estetice suportate, deficienţele nu vor putea fi eliminate, întru totul, niciodată. Aceşti părinţi sunt nişte sacrificaţi ei înşişi, iar drama lor este suportată, până la un punct, şi de ceilalţi, conştienţi de existenţa unor vlăstare care îi degradează pe toţi, deopotrivă.

Cu notabile eforturi de autodepăşire şi de asanare ideologică, unii cercetători au reuşit - cum şi cât va stabili viitorul - să surmonteze tiparele devenite adevărate deprinderi şi să definitiveze lucrări în care adevărul nu mai apare îngrădit de nimic, ci este identificat şi înfăţişat ca o revelaţie, care atrage după sine elucidări necesare şi întrebări firești. Acestea vor motiva continuarea unui demers ştiinţific care ne va ajuta să înţelegem înaintarea României ori a Europei între restructurările determinate de cele două mari cataclisme militare. Un asemenea demers a fost întreprins de I. Saizu şi Al. Tacu, demers al cărui prim rezultat este monografia *Europa economică interbelică*, o carte absolut necesară azi, când perioada în discuţie a ajuns anatemizată de cei ce nu-şi pot depăşi îngustimile intelectuale şi idealizată de cei ce se revendică a o continua, deşi o asemenea probabilitate este imposibilă.

Cei doi autori nu sunt la prima lor colaborare, iar fiecare în parte este cunoscut, deopotrivă, ca istoric şi economist, condiţie esenţială pentru a întreprinde o investigaţie ca aceea la care ne referim aici. Apoi, amândoi sunt foarte buni cunoscători ai răstimpului cuprins între cele două războaie mondiale, atât din perspectiva realităţilor româneşti, cât şi a celor europene. De altfel, ei au ajuns să scrie despre Europa economică a anilor 1918-1938 după ce, mai întâi, au studiat evoluţia economică a României din acelaşi segment temporal, extinzându-şi, treptat, investigaţiile şi asupra celorlalte state componente ale Vechiului Continent. În final, a rezultat o sinteză în care au fost reţinute exemplele cele mai caracteristice, nu numai pentru un anumit spaţiu, fără a se renunţa însă la ilustrarea particularităţilor naţionale. Conjugarea acestor specificităţi s-a metamorfozat, în timp, în *modele*, evidenţiate cu predilecţie de autori, dar neabordate ca laitmotive, ca direcţii unice către un final previzibil.

Europa economică a lui I. Saizu şi Al. Tacu este reconstituită în cinci capitole: *Context geopolitic european la finele primei conflagraţii mondiale*; *Europa pe drumul refacerii şi dezvoltării diversificate a economiei*; *Criza din 1929 - 1933, placă turnantă în politica economică*; *Modelul colaborării economice în spaţiul geopolitic regional* şi *Europa economică în faţa marii conflagraţii*. Aşa cum era şi de aşteptat, sumarul este întregit de un consistent *Cuvânt introductiv*, care e de fapt un adevărat capitol, de un rezumat (*În loc de încheiere*), tradus şi în limba engleză, de o listă de abrevieri şi un util *Indice de nume*. Dintru început chiar, autorii ne avertizează că primul război mondial a avut "consecinţe greu de prevăzut în plan economic şi financiar; evenimentele respective (adică războiul şi pacea cu care s-a încheiat - n. ns.) au pus în faţa popoarelor probleme cu totul diferite de până atunci, mai cu seamă că Europa pierduse din monopolul economic ce l-a avut asupra lumii întregi, şi că multe din noile state s-au transformat din clienţi în concurenţi. Dificultăţile în rezolvarea problemelor au sporit pe măsură ce practica a demonstrat că sistemul de tratate nu a fost decât o etapă în lupta tendinţelor contradictorii [...]. În domeniul economic, asupra căruia ne referim în lucrarea de faţă, o întreagă problematică a fost pusă în mişcare pentru a defini cea mai potrivită opţiune. În acest fel, întrebarea *pe ce cale evoluăm*, pe lângă că a devenit obsesivă, a creat o sumă de variante care au circulat în epocă".

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Intenţia declarată a autorilor a fost aceea de a urmări măsura în care în această "sumă de variante" poate fi identificat un model sau mai multe.

Primul capitol le-a oferit autorilor posibilitatea de a reconstitui un tablou general al modificărilor intervenite pe harta geografică şi politică a Europei după primul război mondial. Pe acest eşafodaj, argumentat şi judicios configurat, I. Saizu şi Al. Tacu şi-au clădit capitolul care are în vedere refacerea şi consolidarea economică a Europei în primul deceniu postbelic. Analiza întreprinsă în acest caz are în vedere fiecare ţară europeană, ajungându-se, cum era şi firesc, la concluzii ce privesc continentul, în întregul lui. Interstiţiul cunoscutei depresiuni economice din anii 1929-1933, care face obiectul unei adecvate explorări a celor doi autori, le-a evidenţiat acestora opinia că, inevitabil, "criza a reînviat dificultăţile apărute după Versailles, determinând domolirea valului de idealism wilsonian", circumstanţă care s-a repercutat, pozitiv, asupra înaintării economice ulterioare. Un capitol aparte, ca perspectivă de studiere, îl reprezintă acela în care a fost examinată colaborarea economică regională, model care, conchid autorii, "s-a dovedit mai puţin utopic decât proiectele la scară continentală sau planetară". Ultimul capitol, rezervat evoluţiei economice a Europei în preajma declanşării celui de-al doilea război mondial, complineşte o întreprindere serioasă şi viabilă în toate articulaţiile ei, conferiond acestei cărţi statutul de lucrare de referinţă.

Doi specialişti de marcă, după ce au compulsat o bibliografie impresionantă ca valoare, selecţionată cu pricepere, au reflectat îndelung şi cu pricepere asupra informaţiei dobândite şi au realizat o monografie de o factură aparte în istoriografia română, modernă ca scriitură şi ca modalitate de abordare şi distinctă ca arie investigaţională. I. Saizu şi Al. Tacu, eliberaţi de vechile rezerve, se alătură cu această *Europă economică* acelora care ne-au oferit în ultimii ani lucrări care demonstrează, fără putinţă de tăgadă, că, astăzi, cercetarea ştiinţifică din ţara noastră se află la nivel european atât ca tematică - şi nu ne mărginim doar la titlul cărţii discutate -, cât şi ca informare, ca metodă de investigaţie şi ca valoare a concluziilor puse la dispoziţia celor interesaţi.

Gheorghe I. Florescu

INSTITUTUL NAŢIONAL PENTRU STUDIUL TOTALITARISMULUI, *Misiunile lui A. I. Vâşinski în România (Din istoria relaţiilor româno-sovietice, 1944 - 1946). Documente secrete*, sub redacţia lui RADU CIUCEANU, IOAN CHIPER, FLORIN CONSTANTINIU, VITALIE VĂRATEC, Bucureşti, 1997, 269 p.

Setul de 110 documente, în cea mai mare proporţie inedite, extrase din arhivele ruseşti, privitoare la relaţiile româno-sovietice dintre anii 1944 si 1946, mai exact la perioada cuprinsă între 30 august 1944 şi 8 februarie 1946, publicat sub îngrijirea cercetătorilor Radu Ciuceanu, Ioan Chiper, Florin Constantiniu şi Vitalie Văratec, scoate în evidenţă o serie de aspecte sesizate deja de către istorici, dar necunoscute în multe din detaliile lor, legate, în principal, de imixtiunile autorităţilor de la Moscova şi a împuterniciţilor lor de la Bucureşti în afacerile interne ale României, de sprijinul acordat de ele comuniştilor români şi de apelul acestora din urma la sfaturile comuniştilor ruşi.

Deşi volumul se intitulează *Misiunile lui A. I. Vâşinski în România*, el nu se limitează de fapt numai la ele. Sunt publicate o serie de telefonograme, note de conversaţii, rapoarte, scrisori ale unor ruşi, membri ai Comisiei Aliate de Control ori ale unor diplomaţi sovietici de la Ambasada URSS din Bucureşti, care informează oficialităţile din capitala Uniunii Sovietice despre stările de lucruri din România. De remarcat că o bună parte dintre aceste documente conţin nu puţine exagerări, adeseori deliberate, ori expuneri eronate ale faptelor, ale evenimentelor sau ale activităţii forţelor politice şi a personalităţilor care nu se aflau atunci în graţiile comuniştilor autohtoni.

Cu toate acestea, valoarea de ansamblu a documentelor respective nu trebuie desconsiderată. Cercetătorul găseşte în ele informaţii de importanţă capitală pentru studiul

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

perioadei de început a comunizării României. Totodată, un interes aparte păstrează rapoartele privitoare la activitatea şi la atitudinea unor oameni politici ai epocii faţă de Moscova şi faţă de liderii partidelor "istorice", precum Gheorghe Tătărescu, Petru Groza, Gheorghe Gheorghiu-Dej, Mihail Ralea, Mihail Ghelmegeanu, Nicolae Lupu şi alţii. Deşi, câteodată, caracterizarea persoanelor respective nu corespunde întru totul realităţii, documentele care inserează discuţiile acestora cu împuterniciţii sovietici de la Bucureşti reflectă suficient de fidel caracterul fiecărui individ.

În pofida acestei carenţe, documentele din categoria de mai sus, coroborate cu alte informaţii extrase din arhivele româneşti şi din memorialistica apărută în ultimii ani, fac posibilă o prezentare critică a activităţii personalităţilor respective şi stabilirea destul de corectă a rolului jucat de fiecare dintre ele în procesul de comunizare a României.

Problemele expuse în această culegere de documente sunt suficient de complexe, iar noi nu intenţionăm să le enumerăm aici, având în vedere că ele sunt prezentate în *Prefaţa* volumului. Dorim doar să relevăm că, în analiza vieţii politice şi economice a României, apelul la volumul publicat de Institutul Naţional pentru Studiul Totalitarismului devine o necesitate, care poate favoriza reuşita cercetării istoriei naţionale şi o mai bună înţelegere a unei perioade pe care istoriografia epocii comuniste a mistificat-o în mod deliberat.

Dumitru Şandru

DENNIS DELETANT, *România sub regimul comunist*, Bucureşti, Fundaţia Academia Civică, 1997, 233 p.

Dennis Deletant, profesor la London University, este considerat, pe drept cuvânt, o autoritate printre istoricii străini care se ocupă de problemele României contemporane. Numeroasele volume şi studii publicate de el până acum susţin eficient afirmaţia noastră, iar ultima lui carte o confirmă o dată în plus. Pentru apariţia numărului 7 din colecţia *Biblioteca Sighet*, serie îngrijită de Romulus Rusan, s-au conjugat în mod fericit eforturile, pasiunea şi profesionalismul lui Dennis Deletant cu remarcabila iniţiativă a Fundaţiei "Academia Civică", *Memorialul Sighet*. De altfel, credem că *România sub regimul comunist* şi-a găsit - nu întâmplător - locul firesc într-un cadru mai larg de restituire a istoriei adevărate din ultima jumătate de secol.

Cercetarea întreprinsă de Dennis Deletant este axată pe intervalul 1947 - 1989, adică de la proclamarea Republicii Populare la falimentul Republicii Socialiste, introducând în circuitul ştiinţific un material de arhivă bogat şi inedit în bună parte, precum şi o bibliografie vastă. Pentru o mai bună punere în cadru a problemelor dezvoltate, autorul recurge la o introducere prin care a urmărit clarificarea a două probleme esenţiale: ce a reprezentat Partidul Comunist din România până la 23 august 1944 şi care au fost etapele drumului său spre puterea absolută în stat. Demersul este justificat de faptul că, iniţial, volumul era gândit pentru publicul străin, nefamiliarizat cu istoria României.

Corpul propriu-zis al lucrării este structurat cronologic pe trei intervale: 1947 - 1955 (*Dominaţia sovietică şi dictatura comunistă*), 1956 - 1969 (*Încercări de autonomie*) şi 1970 - 1989 (*Neostalinism şi teroare profilactică*). Discutând primul deceniu din istoria Republicii Populare, Dennis Deletant accentuează câteva probleme de mare importanţă: bazele regimului totalitar din România, rolul Securităţii (instituţie creată la 30 august 1948 după modelul sovietic) în represiunea forţelor care se opuneau comunismului, rezistenţa armată, munca forţată, precum şi lupta internă de la vârful Partidului Muncitoresc Romîn.

Analizând dimensiunile represiunii comuniste, autorul consideră că o cifră exactă a numărului victimelor este greu de înaintat, el preferând să treacă în revistă principalele forme de înăbuşire a nemulţumirilor populare. Dintre toate, o atenţie specială acordă "reeducării", fenomen specific României, pe parcursul căruia deţinutul politic era supus "unor torturi fizice continue,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

însoţite de spălarea creierului". Fenomenul început în 1949, pe neaşteptate, a fost întrerupt la fel de brusc în 1952, fără ca istoricii să poată da încă explicaţii clare.

O introspecţie la nivelul luptelor pentru putere din Comitetul Central al Partidului Muncitoresc Român, realizată cu fineţe şi spirit critic, îl conduce pe Dennis Deletant la concluzia că îndepărtarea grupului Pauker-Luca-Georgescu în 1952 "nu trebuie interpretată ca un embrion al politicii autonome a lui Dej de la începutul anilor '60. Dej s-a arătat nu mai puţin stalinist decât Pauker şi Luca".

Încercările de autonomie, iniţiate de Gheorghiu-Dej şi continuate de Ceauşescu, pun în lumină noua linie a lui Hruşciov, impactul revoluţiei maghiare, retragerea trupelor sovietice, ascensiunea lui Ceauşescu şi momentul 1968, "primăvara de la Praga" şi impactul ei în România. Bineînţeles, nu se trece peste noile valuri de teroare pe care autorul le pune în legătură cu retragerea trupelor sovietice din 1958 şi dorinţa lui Gheorghiu-Dej de a demonstra că stăpâneşte perfect situaţia: "Pentru a compensa retragerea sovietică, micşorând temerile sovieticilor că aceasta ar putea să afecteze sprijinul regimului din România şi în acelaşi timp pentru a menţine controlul partidului, Dej a aprobat introducerea imediată a unor măsuri stringente de securitate internă. S-au adus amendamente la Codul penal, care au fost mai draconice decât articolele cu privire la pedeapsa cu moartea, fiind mai drastice decât în 1947. Prin Decretul nr. 318 din iulie 1953 au fost definite noi infracţiuni ce atrăgeau pedeapsa cu moartea".

În privinţa destinului lui Nicolae Ceauşescu, urmărindu-se ascensiunea lui spre putere, se observă complexitatea momentului şi se menţionează politica lui Ceauşescu faţă de minoritatea maghiară din Transilvania, în contextul internaţional defavorabil pentru România care apropiase mult poziţiile Moscovei şi Budapestei. Concesiile făcute cu acest prilej de noul lider al Partidului Comunist trebuie puse şi în legătură cu frica lui de declanşarea unor mişcări în Transilvania, sentiment pe care autorul îl consideră exagerat. De asemenea, pentru întregirea imaginii generale a politicii promovate de Ceauşescu, este pusă în discuţie denunţarea abuzurilor Securităţii şi seria de reforme dintre 1965-1968.

În fine, pentru ultimele două decenii ale regimului comunist - identificate cu accentuarea dictaturii personale a lui Nicolae Ceauşescu - Dennis Deletant trece în revistă, printre altele, rezistenţa prin cultură, opoziţia deschisă, politica dementă de sistematizare şi prăbuşirea. Dintre paginile realmente captivante ale capitolului semnalăm doar câteva dintre observaţiile pertinente ale istoricului englez. El consideră proclamarea lui Ceauşescu ca preşedinte drept un semn al degenerării sau accentuează politica demenţială de creştere a natalităţii prin interzicerea avorturilor (măsură în urma căreia se crede că peste 10.000 de femei şi-au pierdut viaţa din cauza unor intervenţii primitive), în timp ce Elena Ceauşescu era considerată de presă "Femeia-Mamă".

O lectură atât de densă cum este cea propusă de profesorul Dennis Deletant nu poate fi surprinsă în toată complexitatea ei în cadrul restrâns al unei prezentări. De altfel, nici nu ne-am propus acest lucru. Dorinţa noastră este de a semnala textul în cauză şi de a sublinia faptul că ne aflăm în faţa unei lucrări de excepţie. Desigur, arhivele pot conţine multe informaţii care vor nuanţa, poate vor introduce în discuţie noi aspecte, dar *România sub regimul comunist* va rămâne - pentru o bună bucată de timp - de referinţă pentru specialiştii care studiază epoca. Pentru oamenii de meserie, dar şi pentru publicul larg, Dennis Deletant încheie cu un excelent expozeu bibliografic care-i rotunjeşte în mod fericit demersul.

Destinul acestei cărţi - lansată în cadrul simpozionului organizat de Fundaţia "Academia Civică" la 29 decembrie 1997, cu o zi înainte de marcarea unei jumătăţi de secol de la abdicarea regelui Mihai şi proclamarea Republicii Populare, în prezenţa fostului suveran - va fi cu certitudine la înălţimea profesionalismului pe care profesorul Dennis Deletant îl demonstrează cu fiecare nouă pagină de istorie pe care o scrie.

Gheorghe Onişoru

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

IOANA-RALUCA VOICU-ARNĂUŢOIU, *Luptătorii din munţi. Toma Arnăuţoiu. Grupul de la Nucşoara. Documente ale anchetei, procesului, detenţiei*, Bucureşti, Editura Vremea, 1997, 926 p.

Instaurarea comunismului în România, însoţită de tot cortegiul de nedreptăţi, a întâmpinat o rezistenţă fluctuantă, dar constantă. Cea mai fermă a fost rezistenţa armată, desfăşurată din anul 1944 până la începutul deceniului VII. S-au constituit formaţiuni de rezistenţă în Bucovina, Neamţ, Vrancea, Făgăraş, Maramureş, Oltenia, Banat, Munţii Apuseni, Dobrogea etc.

Una dintre zonele cu rezistenţă foarte puternică şi îndelungată - 1948-1958/1960 - a fost cea din judeţele Argeş şi Muscel, în care au acţionat grupurile lui Dumitru Apostol, al colonelului Gheorghe Arsenescu şi al fraţilor Arnăuţoiu. Cel din urmă grup - desprins din precedentul, cunoscut sub denumirea de "Haiducii Muscelului" - s-a dovedit cel mai activ, ţinând capul de afiş al multor sinteze informative ale M. A. I. Un exemplu elocvent în acest sens îl constituie sinteza informativă întocmită de Securitate la 15 februarie 1952 şi în care se menţiona că în vara anului 1953 erau semnalate pe teritoriul României un număr de 23 de rămăşiţe de "bande". Din acestea s-au format alte 13 bande, iar "5 dintre ele au devenit mai importante prin activitatea desfăşurată, agresivitatea lor şi numărul elementelor componente". Între cele 5 formaţiuni era trecută şi cea a fraţilor Arnăuţoiu, alături de grupurile Gavrilă Ioan - Regiunea Sibiu; Işfănuţ Dumitru - Regiunea Severin; Şuşman Teodor - Regiunea Cluj; Pop-Oniga - Regiunea Baia Mare (A.S.R.I., fond "D", dosar 2168, f. 243). În documentele interne ale Securităţii, lăsând la o parte limbajul politizat, se încerca, totuşi, o apreciere mai realistă a situaţiei. Se recunoştea că organizaţia fraţilor Arnăuţoiu era una dintre cele mai importante din România.

Activitatea grupului Arnăuţoiu constituie subiectul volumului semnat de Ioana-Raluca Voicu-Arnăuţoiu. Implicată emoţional - abia după 1989 a aflat că este fiica lui Toma Arnăuţoiu şi a Mariei Plop, primul executat, iar cea de-a doua decedată în penitenciar - autoarea a fost interesată să ştie cum au fost partizanii anticomunişti "ca oameni", după propria-i mărturisire.

Cartea este structurată în două părţi. Prima cuprinde: 1. Sentinţa nr. 107/1959, împărţită pe capetele de acuzare, ce apar în partea comună întregului lot în care a fost judecat Toma Arnăuţoiu; 2. Procesele verbale de anchetă ale lui Toma Arnăuţoiu, Gheorghe Arsenescu, Petre Arnăuţoiu şi ale Mariei Plop, corelate cu declaraţii ale altor acuzaţi, pentru a da o imagine cât mai exactă a evenimentelor; 3. Documente ale Securităţii; 4. Documente ale justiţiei privind condamnările arestaţilor din anii 1949 - 1950. În partea a doua a cărţii sunt redate documente din procesele judecate de Tribunalul Militar Bucureşti, procese verbale de execuţie, la care se adaugă documente de închisoare (rapoarte de pedepsire a deţinuţilor, acte de deces în timpul detenţiei etc). Capitolul *Tribunalul în numele poporului a mai hotărât* cuprinde documente ale Ministerului Afacerilor de Interne şi sentinţe prin care au fost condamnate unele persoane judecate între anii 1950-1952. În *Anexă* sunt redate declaraţii ale martorilor la diferite incidente, utilizate de acuzare ca probe în procese. De asemenea, au fost incluse şi 12 fotografii ale condamnaţilor în lotul Arnăuţoiu, ale locurilor rezistenţei şi ale celor de detenţie.

Restituirea documentelor rezistenţei armate anticomuniste din România constituie un fapt salutar, însă trebuie respectate toate regulile ştiinţifice. În volumul pe care îl avem în vedere sunt indicate: arhiva, fondul, dosarul şi volumul, dar fila nu este menţionată la nici un document. În eventualitatea în care cineva ar intenţiona să folosească trimiterile pentru a întreprinde cercetări personale în arhive sau pentru a controla informaţia, ar fi nevoit să consume suficient timp şi energie, întrucât un volum de documente din Arhiva S.R.I. poate cuprinde câteva sute de file.

Un alt neajuns al volumului este dat de inexistenţa unui consistent studiu introductiv, care să-l familiarizeze pe cititor cu subiectul rezistenţei armate anticomuniste, aspect al istoriei noastre recente cunoscut parţial şi/sau, în anumite privinţe, deformat din articole de presă şi emisiuni de popularizare la televiziune.

În ceea ce ne priveşte, ne exprimăm opinia că volumul *Luptătorii din munţi...* demonstrează prin chiar documentele Securităţii - chiar dacă aceasta deforma deseori faptele şi,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mai ales, semnificaţia luptei duse de partizani - că rezistenţa armată anticomunistă a fost un fapt istoric real, de lungă durată şi în care au fost implicate numeroase persoane.

Dorin Dobrincu

ION IOANID, *Închisoarea noastră cea de toate zilele*, vol. I - V, Bucureşti, Editura Albatros, 1991 - 1996, vol. I - 358 p.; vol. II - 366 p.; vol. III - 230 p.; vol. IV - 206 p.; vol. V - 272 p.

Timp de aproape jumătate de secol, în România nu s-a putut spune adevărul despre comunism. Tot ceea ce ieşea de sub controlul partidului comunist şi al cerberului acestuia, Securitatea, era considerat un atentat la adresa regimului "democrat-popular" (fie-ne permis să subliniem că avem aici o mostră clară de pleonasm comunist. De o manifestare a limbii de lemn, după cum ar spune Françoise Thom, vezi *Limba de lemn*, ed. fr. 1987; ed. rom. Humanitas, 1993, *passim*). După evenimentele din decembrie 1989 au apărut numeroase lucrări despre, sperăm, defunctul regim comunist. Cele mai multe aparţin genului memorialistic, unele de certă valoare. Între acestea se înscrie şi cea a lui Ion Ioanid, cu un titlu atât de sugestiv, parafrazând un verset biblic: *Închisoarea noastră cea de toate zilele*.

Provenind dintr-o veche familie olteană, Ion Ioanid a lucrat o vreme (după 23 August 1944) la misiunea engleză din cadrul Comisiei Aliate de Control în România, perioadă din care datează şi implicarea sa în rezistenţa faţă de sovietizarea ţării. Arestat pentru prima dată în 1949 şi deţinut scurtă vreme în celebra închisoare Malmaison, a fost din nou arestat în 1952. Judecat de către un tribunal militar, împreună cu un lot mai larg, a primit de la generoasa "justiţie" comunistă 20 de ani. În perioada recluziunii, a trecut prin arestul Ministerului de Interne, prin închisorile din Piteşti, Văcăreşti, Fortul nr. 13 - Jilava, mina Cavnic, Oradea, Aiud, lagărul de la Salcia, pentru a enumera doar câteva dintre vestitele locuri ale suferinţei atâtor cetăţeni ai României (dar şi a unor cetăţeni ai altor state).

Lucrarea se dovedeşte fascinantă, autorul demonstrând o memorie formidabilă, cultivată pe parcursul detenţiei, când nu a dispus de mijloace de scris, considerate a fi subversive. Numeroase planuri de locuri, hărţi, liste de nume au fost reconstituite din memorie (spre exemplu: în vol. I, la p. 148 - 158, sunt redate 162 de nume ale unor prizonieri politici din mina de la Cavnic; în vol. II, p. 259 - 347, sunt prezentaţi 277 de deţinuţi din închisoarea Piteşti, iar la p. 349 - 358 sunt amintiţi 17 membri ai administraţiei aceluiaşi penitenciar; în vol. IV, p. 126 - 127, sunt redate 33 de nume ale unor arestaţi aflaţi în închisoarea din Timişoara; în vol. V, p. 48 - 51, sunt enumeraţi 58 de deţinuţi din lagărul de la Salcia). În paginile celor cinci volume sunt expuse diferite situaţii din închisorile prin care a trecut autorul. Unele par incredibile, desprinse parcă dintr-un roman poliţist. Un exemplu în acest sens îl constituie evadarea unui grup de 14 deţinuţi, între care şi autorul, din mina de la Cavnic, în anul 1953 (vol. I, p. 124 - 180). Până la urmă, toţi cei evadaţi au fost prinşi şi reintegraţi în universul concentraţionar comunist. Sunt înfăţişate numeroase caractere de oameni, unii dând dovadă de o camaraderie demnă de reţinut, alţii arătându-se a fi de o josnicie de necrezut în timpuri normale. Aceasta demonstrează că şi în locuri şi în condiţii de maximă sălbăticie, cum au fost temniţele comuniste, cei care au avut suficientă tărie de caracter au putut să rămână, înainte de toate, oameni.

Eliberat după 12 ani de detenţie, în 1964 - anul deschiderii penitenciarelor pentru deţinuţii politici - autorul s-a integrat cu greu în viaţa civilă, asemenea majorităţii colegilor de recluziune. De fapt, trecuseră din închisorile înconjurate de ziduri într-o închisoare mai mare, care era România acelor ani. A început să-l frământe ideea plecării din ţară. La sfârşitul deceniului şapte, a reuşit să ajungă în Elveţia, alegând libertatea. Rămâneau în ţară rude, prieteni şi... un regim inuman. Însă, ducea cu el amintirile lungilor ani de suferinţă.

Modest, scriitorul declară, în *Postfaţă*, că "*Închisoarea noastră cea de toate zilele* nu a avut pretenţia să fie o operă literară (...) nu avut nici pretenţia să fie lucrare documentară" (p. 263). Credem, însă, că ea este şi una şi alta. Stăpânind o remarcabilă limbă română şi un stil personal,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Ion Ioanid a realizat o operă deosebit de utilă pentru reconstituirea primelor decenii de comunism în România, în special a acelui spaţiu atât de puţin cunoscut: închisoarea. Aceasta a fost, timp de decenii, pentru locuitorii tuturor ţărilor căzute sub cizma şi cnutul ciumei roşii, deci şi pentru români, un mijloc de intimidare sau, în nenumărate cazuri, de exterminare. Regimul comunist s-a bazat pe frică. Aceasta o ştiu toţi cei care au trăit într-un asemenea sistem, nefiind necesare largi cunoştinţe de specialitate. Nu era numai frica de acţiune, ci şi de a vorbi sau chiar, culmea absurdului, de a gândi altfel decât regimul, personalizat în secretarul general al partidului comunist.

Alături de celelalte realizări ale genului, *Închisoarea noastră...* reprezintă un îndemn la neuitare şi la reflecţie. Pentru ca un rău ca cel din care, se pare, am ieşit, să nu mai fie posibil.

Dorin Dobrincu

TUDOR CĂLIN ZAROJANU, *Viaţa lui Corneliu Coposu*, Bucureşti, Editura Maşina de scris, 1996, 194 p. + 27 p. fotografii şi xerocopii.

Sunt personalităţi ale istoriei româneşti care au devenit - cu sau fără voia lor - legende încă din timpul vieţii, ceea ce s-a datorat, în primul rând, unui destin excepţional. Un astfel de exemplu este cel al lui Corneliu Coposu, despre care s-au scris numeroase articole şi s-au publicat câteva cărţi de interviuri (amintim aici: Corneliu Coposu, *Dialoguri cu Vartan Arachelian*, Bucureşti, Editura Anastasia, 1992; Corneliu Coposu, *Confesiuni - dialoguri cu Doina Alexandru*, Bucureşti, 1996; *Corneliu Coposu în faţa istoriei*, Bucureşti, Editura Metropol, 1996), la care se adaugă numeroase referiri în alte lucrări.

Intrând în P.N.Ţ. încă din perioada studenţiei, Corneliu Coposu a devenit în 1940 secretarul personal al lui Iuliu Maniu, calitate în care a participat la multe acte politice deosebit de importante în perioada 1940 - 1947. Arestat la 14 iulie 1947, a fost deţinut timp de 8 ani fără nici un proces, iar după ce acesta a avut totuşi loc, într-o manieră tipic comunistă, încă 7 ani + 2 ani domiciliu obligatoriu în Bărăgan. "Traseul complet urmat de Corneliu Coposu din 1947 a fost următorul(sic!): Ministerul de Interne, Malmaison, Văcăreşti, Snagov, Piteşti (din fericire, înainte de macabrul <<experiment>>), MI, Craiova, Uranus, MI, Jilava, Malmaison, Midia, Ghencea, Bragadiru, Popeşti-Leordeni, MI, Uranus, Jilava, Gherla, Sighet, Aiud, Râmnicu Sărat, MI, Rubla (domiciliu obligatoriu)" (p. 59). Închisorile prin care a trecut nu au reuşit să-l dezumanizeze, păstrându-şi nealterată onestitatea, deşi au existat situaţii în care a fost "chinuit în mod oribil, cu tot felul de mijloace torţionare" (p. 59 - 60).

După 17 ani de supraveghere într-un spaţiu restrâns - închisoarea, lagărul de muncă forţată sau domiciliul obligatoriu - a fost "eliberat", pentru a intra în marele penitenciar care era România comunistă. Securitatea l-a avut în continuare în atenţie, fiindu-i urmărite toate mişcările, întâlnirile, convorbirile, corespondenţa. Autorităţile au încercat să-l determine să colaboreze, să-şi discrediteze prietenii mai vechi sau mai noi, organizaţia politică din care făcuse parte (P. N. Ţ.), să scrie la "Glasul Patriei", publicaţie a partidului comunist destinată străinătăţii, în care foştii oponenţi ai regimului făceau dovada pocăinţei lor. Presiunile s-au dovedit zadarnice, Corneliu Coposu nu a cedat, cum au făcut atâţia alţii. A preferat să presteze o muncă mult sub capacităţile şi pregătirea sa, mai întâi ca muncitor, apoi ca normator.

După căderea regimului Ceauşescu, Corneliu Coposu s-a afirmat ca lider necontestat al Partidului Naţional Ţărănesc, reînfiinţat oficial la 8 ianuarie 1990 şi definit ca formaţiune creştin-democrată. Timp de aproape şase ani (ianuarie 1990 - noiembrie 1995) a fost un exemplu de moralitate politică, inflexibil la orice compromis, reprezentând pentru mulţi români tipul omului politic democrat, la care se putea vedea cu claritate linia de legătură în trinomul gândire - cuvânt - acţiune. Adică ceea ce, în general, se întâlneşte destul de rar în România.

Tudor Călin Zarojanu a încercat să realizeze, după propria-i afirmaţie, nu o colecţie de amintiri despre Corneliu Coposu, ci o biografie tehnică, cu cât mai puţine comentarii (p. 5). *Viaţa*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lui Corneliu Coposu se prezintă, într-adevăr, ca o biografie prea tehnică, realizată strict cronologic, având în vedere anii 1914 - 1995.

Ar fi fost de preferat ca autorul să indice cu exactitate sursa fiecărui document utilizat. Aceasta din două motive: 1. pentru o mai mare credibilitate din partea celor care, eventual, şi-ar manifesta suspiciunea, şi 2. pentru o mai rapidă integrare în circuitul ştiinţific.

Dorin Dobrincu

NICOLAE ROIBU, *Primăvara demnităţii noastre. Reportaje. Grevele din Basarabia din primăvara anului 1995*, Chişinău, Editura Glasul, 1997, 160 p.

Cartea lui Nicolae Roibu este un veritabil document referitor la lupta dusă pentru limba, literatura şi istoria naţională de către românii din Chişinău, ca şi din alte localităţi ale greu încercatului spaţiu carpato-nistrean. Realizată cu mijloacele prozatorului şi ale ziaristului, ea trebuie luată în consideraţie de cei care se apleacă asupra istoriei foarte recente a românilor basarabeni.

Miracolul basarabean, afirmat la sfârşitul anilor '80, a surprins pe mulţi dintre români, ca şi pe observatorii străini avizaţi. Încercarea comunismului de tip sovietic, timp de mai bine de patruzeci de ani, de a nega existenţa unei probleme naţionale în Basarabia s-a soldat cu un eşec evident. Deportarea în Siberia a celei mai mari părţi a intelectualităţii româneşti rămasă în Basarabia după 1940/1944 (o parte însemnată a trecut în România, probabil superioară numeric celei care nu a părăsit teritoriul cedat în urma ultimatumului sovietic din iunie 1940), rusificarea forţată a administraţiei şi învăţământului, colonizarea în masă a unor populaţii străine, predominant slavi (ruşi şi ucrainieni), interzicerea legăturilor culturale sau de altă natură cu România (care, deşi "înfrăţită" cu *Big Brother*, pentru a relua o expresie orweliană, era privită în continuare cu ostilitate), deci, toate acestea nu au reuşit să ucidă spiritul identităţii naţionale, al apartenenţei la istoria, limba şi cultura română. I-a trebuit doar un moment prielnic pentru a cunoaşte o resurecţie de-a dreptul fascinantă. Pentru mulţi dintre românii din dreapta Prutului, care-şi mai amintesc de anii dinainte de '90, ceea ce se întâmpla la Chişinău, ceea ce se întâmpla în Basarabia, era de necrezut. Erau manifestări la care, probabil, puţini au mai sperat: revenirea la grafia latină, arborarea tricolorului românesc, invocarea unor momente importante şi semnificative pentru naţiunea română, credinţa că viitorul aparţine celor cu iniţiativă, care nu mai aşteaptă să li se dea ceva de către potentaţii zilei, ci au tăria să-şi ia singuri ceea ce cred că li se cuvine.

Era o luptă cu destule naivităţi, cu repetarea unor acţiuni în genul celor de la 1848 - poate că asemănarea cu idealurile paşoptiste i-a entuziasmat pe toţi românii cu conştiinţă civic-naţională - dar era evident că se redeştepta spiritul naţional. Dacă-mi este îngăduită o asemenea figură de stil, era ca primăvara care întârzie, din cauza unei prea lungi şi grele ierni, dar care vine năvalnic tocmai din această cauză, pentru a recâştiga timpul pierdut.

O altă manifestare a sentimentului naţional a fost în august 1991, un adevărat puseu patriotic, prilejuit de puciul de la Moscova care, în contextul mai larg al neliniştii din spaţiul sovietic şi din lume, ameninţa cu anularea identităţii naţionale a românilor din Basarabia, cu tot ceea ce implica: limbă, cultură şi istorie specifice. Au fost speranţe mari atunci că reunificarea Basarabiei cu România se va realiza, ceea ce, totuşi, nu s-a produs. Există, astăzi, tot mai multe voci, în mai mare sau mai mică măsură avizate, care susţin că s-a pierdut o ocazie unică pentru mult dorita reîntregire.

Despre o altă primăvară, de această dată la propriu şi la figurat, a fost vorba în 1995. Evenimentele care au avut loc atunci au arătat - pentru a câta oară ?!? - că flacăra mândriei naţionale nu a murit dincolo de Prut. Chiar dacă cei care o purtau erau, de cele mai multe ori şi în covârşitoare majoritate, tineri şi foarte tineri, studenţi şi elevi. Se poate face, cu uşurinţă, o comparaţie între ceea ce s-a întâmplat în România în decembrie 1989 şi în aprilie-iunie 1990 ("Revoluţia" şi acţiunea de protest din Piaţa Universităţii) şi ce s-a petrecut la Chişinău în martie-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mai 1995. În ambele cazuri, cei care ieşiseră în stradă au fost tinerii, în numele unor idealuri reprimate timp de decenii, pentru libertate şi demnitate individuală şi naţională. În primul caz s-a cerut şi s-a scandat "Libertate!", "Libertate, te iubim, ori învingem, ori murim!", "Jos comunismul!" (şi nu numai "Jos Ceauşescu!", cum au încercat să ne facă să credem "emanaţii" lui decembrie '89), "Noi de-aicea nu plecăm, nu plecăm acasă, până nu vom câştiga libertatea noastră!", "Azi în Timişoara, mâine-n toată ţara!". În cel de-al doilea caz, s-a scandat: "Istoria şi limba lăsaţi-ni-le în pace!", "Noi suntem o forţă!", "Trăiască şi-nflorească, Moldova, Ardealul şi Ţara Românească!", "Noi de-aicea nu plecăm, nu plecăm acasă, până nu vom câştiga libertatea noastră!" (la fel ca în oraşele României), "Azi în capitală, mâine-n toată ţara!", "Cu noi e toată ţara!".

În primăvara anului 1995, la Chişinău s-a afirmat, cu o putere deosebită, voinţa unei generaţii conştiente - este adevărat că tânără şi foarte tânără - de a nu mai accepta minciuna, "cea dintâi dintre forţele care conduc lumea" (Jean-François Revel, *Cunoaşterea inutilă*, Bucureşti, Editura Humanitas, 1993, p. 7).

Motivul imediat al declanşării grevei l-a constituit decizia Colegiului Ministerului Învăţământului de la Chişinău de a suspenda cursul de istoria românilor şi încercarea de a introduce istoria Moldovei, ceea ce era, în esenţă, o măsură politică. Se urmărea, în buna tradiţie a regimurilor totalitare, politizarea istoriei. S-a invocat de către protestatari, în repetate rânduri, articolul 13 din Constituţie, referitor la denumirea limbii oficiale a statului. Aceasta în scopul evitării ştergerii memoriei unei întregi comunităţi. Sau, cu un termen având o mai mare expresivitate, mancurtizarea basarabenilor. Greva a reprezentat - se poate spune - şi o afirmare a societăţii civile, după aproape o jumătate de veac de sistem totalitar, în care societatea a fost atomizată şi supusă unui partid-stat, în afara căruia nu se putea manifesta nici o voinţă socială şi politică. Iniţiativa organizării acţiunii de protest au avut-o studenţii, precum şi un grup de profesori universitari, dintre care s-au distins istoricii Anatol Petrencu, Ion Şişcanu şi Gheorghe Palade, bine cunoscuţi pentru desele luări de cuvânt în apărarea adevărului istoric.

Dacă iniţial protestul a vizat intruziunile politicului în domeniul ştiinţific, treptat s-au adăugat revendicări de ordin social-economic. Aceasta a avut drept rezultat aderarea la grevă a diferitelor categorii sociale: alţi intelectuali, ţărani, muncitori etc. De asemenea, a avut loc o generalizare şi reeşalonare a revendicărilor şi înaintarea lor către autorităţi. Caracterul mişcării de protest l-a surprins foarte bine istoricul Anatol Petrencu: "Noi am fost şi suntem o mişcare revendicativă pe motive social-economice, profesionale, ne-am ridicat în apărarea cursurilor de istorie a românilor şi de studiere a limbii şi literaturii române, care sunt bazate pe ştiinţă, ne-am pronunţat împotriva unui curs politizat de istorie a Moldovei, împotriva unei pseudo-limbi, cum ar fi <<limba moldovenească>>" (p. 149).

Primăvara anului 1995 a reprezentat, într-adevăr, un prilej de manifestare a demnităţii naţionale pentru românii din Basarabia. Un reviriment al identităţii naţionale.

Dorin Dobrincu

ISTORIOGRAFIE. ISTORIA CULTURII

VICTOR SPINEI, *Reprezentanţi de seamă ai istoriografiei şi filologiei româneşti şi mondiale*, Brăila, Editura Istros, 1996, 414 p.

Victor Spinei este un nume care s-a afirmat discret - dar cu o distincţie proprie erudiţilor cu chemare -, ca un istoric de vocaţie, al cărui prestigiu rezidă, dintru început chiar, în propensiunea sa către studierea unor teme capitale, circumscrise unui program vast şi bine chibzuit, condiţie esenţială a unei opere viabile, zidită cu neştiută osteneală ştiinţifică, dar şi cu bucurie, cu certitudinea propriei valori şi cu convingerea că nimic nu e mai important decât datoria de conştiinţă a fiecăruia dintre noi. Ca fost şi actual coleg, cu care m-a întâlnit zilnic, ani şi ani, la Biblioteca Centrală Universitară "M. Eminescu" din Iaşi, l-am admirat şi indiviat în taină,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dar fără nici o urmă de răutate, pentru osârdia şi sagacitatea cu care ştia să "identifice" întodeauna cărţi uitate şi de multe ori necitite, din care scotea la iveală câte o informaţie, insignifiantă sau irelevantă în aparenţă, care în realitate se dovedea a fi o dezvăluire de excepţie. Treptat, toate aceste "fragmente" erau aranjate într-o ordine prestabilită, numai de el cunoscută însă, reconstuindu-se astfel fapte, evenimente şi existenţe care se înfăţişau ca nebănuite revelaţii. Cu o modestie care îl onorează şi o discreţie specifică studiosului predestinat, m-a surprins şi bucurat întodeauna, publicând, la o vârstă când alţii îşi mai caută încă drumul, mai multe monografii, fiecare trezind un interes deosebit şi sfârşind prin a fi unanim recunoscută ca un succes irecuzabil.

Nu ne-am propus să discutăm opera istoricului Victor Spinei - nici nu avem căderea necesară -, ci doar să comsemnăm câteva mărturirsiri, de fapt nişte convingeri dintodeauna, deci anterioare consideraţiilor avansate de specialiştii în domeniile cercetate de el. Am procedat astfel întrucît cartea despre care vom vorbi învederează întocmai predicţiile noastre. Este vorba despre volumul *Reprezentanţi de seamă ai istoriografiei şi filologiei româneşti şi mondiale*, ce impune, imediat, respect, dar nu numai, prin dimensiuni şi vechiul rafinament al autorului. Respectul de început se va transforma într-o nedisimulată preţuire faţă de autor, atunci când cel interesat va întoarce coperta şi va parcurge *Cuprinsul*, remarcând că a făcut o veritabilă descoperire. Aşa cum ne avertizează autorul în *Cuvântul înainte*, "prezentul volum reuneşte 12 studii şi medalioane dedicate unor reprezentanţi de prestigiu ai istoriografiei şi filologiei româneşti contemporane, majoritatea lor fiind impuşi în chip peren şi pe plan mondial". Aceştia sunt N. Iorga şi Gheorghe I. Brătianu - doi dintre cei deveniţi mai demult clasici ai istoriografiei române -, Al. Boldur, David Prodan şi Al. Andronic -, "istorici de marcă", dispăruţi în această ordine -, Vasile Neamţu - care îşi continuă o operă prestigioasă -, precum şi Nicoară Beldiceanu, Emil Turdeanu, Al. Ciorănescu, Eugen Coşeriu, Petre Ş. Năsturel şi Eugen Lozovan, "istorici, filologi şi lingvişti de notorietate, care şi-au început activitatea în România, dar şi-au continuat-o, prin forţa împrejurărilor, pe alte meridiane". "Patru din aceste texte sunt - mărturiseşte Victor Spinei -, până în acest moment, inedite, iar celelalte au mai fost publicate în decursul ultimului deceniu, fie în volume, fie în periodice", dar, consideră el - şi-i vom da dreptate -, reunirea lor "între coperţile unui singur tom nu credem că ar putea fi cotată drept abuzivă, mai ales că dispun de o învederată unitate tematică". Cu excepţia textului consacrat lui N. Iorga, unde se "prospectează analitic cea mai amplă sinteză" a marelui cărturar (*Istoria românilor*), şi a aceluia în care este reconstituită biografia lui Gheorghe I. Brătianu, celelalte "au avut în obiectiv prezentarea sintetică, menită mai mult a cuantifica decât a explora" viaţa şi opera unor mari nume ale istoriografiei şi filologiei române. "Stăruinţa de a examina împlinirile savanţilor din diaspora a avut în vedere, ne atrage atenţia istoricul ieşean, necesitatea, cîtuşi de puţin subsidiară, a recuplării organice a celor două segmente ale culturii româneşti, cel din ţară şi cel diseminat în alte părţi ale mapamondului, constrânse, în vremea deceniilor de despotism comunist, la o evoluţie cvasiseparată, cu tangenţe aleatorii". Demersul său, cum singur precizează, este suscitat de "speranţa, poate iluzorie, că reflecţiile asupra împlinirilor unor magiştri ar putea reprezenta imbolduri tonice pentru cei ce acced spre performanţe similare în domenii incitante, în permanentă înnoire, dar pândite de dificultăţi greu surmontabile". Să mai reţinem, în sfârşit, şi precizarea potrivit căreia "cele mai multe dintre studii şi medalioane sunt însoţite de câte o *Addenda*, conţinând materiale documentare compuse din scrisori, acte şi adrese oficiale, pagini memorialistice etc., în marea lor majoritate inedite, având menirea de a completa anumite secvenţe biografice sau de a oferi detalii asupra unor lucrări ştiinţifice".

Nu intenţionăm a rezuma studiile şi medalioanele adunate în acest volum, întrucât fiecare în parte este un model al genului, care ar fi astfel deformat printr-o fragmentare arbitrară, ce s-ar repercuta asupra imaginii de ansamblu a discursului, imagine pe care vrem doar să o creionăm. Vom semnala, totuşi, unele judecăţi şi afirmaţii care demonstrează că, referindu-se la aceşti reprezentanţi de seamă ai spiritualităţii române, Victor Spinei ni se înfăţişează, şi prin această carte, ca un continuator al acelora despre care scrie. Şi nu unul oarecare. Astfel, vorbind despre celebra *Istorie a românilor* a lui N. Iorga, el apreciază că "scrisul său se resimte de

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

conjuncţia aparent insolită dintre acribia discernerii printre detalii şi expansivitatea spre generalizări şi corelări largi, dintre factologie şi problematizare, geniul autorului tutelând aspectele centrifuge degajate de propria-i personalitate, nelipsită de contorsiuni şi echivocuri. Judecăţile tranşante în legătură cu creaţia istorică a lui Nicolae Iorga comportă încă mari riscuri, chiar dacă se dispune de câteva investigaţii pătrunzătoare asupra metodologiei şi concepţiei sale istorice, de natură să-i fixeze locul în peisajul istoriografic românesc şi continental". *Addenda* ce însoţeşte acest studiu - să nu uităm că Victor Spinei coordonează publicarea ediţiei a II-a a *Istoriei românilor* - reuneşte, pe lângă unele precizări bibliografice, cinci scrisori expediate de N. Iorga lui K. Krumbacher (1897), directorul Bibliotecii Curţii Regale şi de Stat din München (1911) şi lui Traian Bratu (1929, 1931), alte patru adresate savantului de A. C. Cuza (1913), V. Langmantel (1913), Al. Lapedatu (1916), una trimisă de Ecaterina Iorga Sabinei Cantacuzino (1941) şi câteva fragmente din manuscrisul amintirilor acesteia din urmă, despre asasinarea şi funeraliile istoricului (1940).

Studiul dedicat lui Gheorghe I. Brătianu, care reconstituie biografia unui intelectual de excepţie, insistându-se apoi pe fluctuaţia acestuia între misiunea sa de istoric şi tribulaţiile ipostazei de om politic, este o adevărată monografie, atât ca dimensiuni, cât şi ca demers ştiinţific. Convingerea lui Victor Spinei este aceea că "existenţa lui Gheorghe I. Brătianu, personalitate bivalentă, de copleşitoare complexitate, a fost jalonată de antinomia dintre cele două direcţii prioritare ale preocupărilor sale: istoria şi politica. Ambele s-au frustrat reciproc de realizări prin acaparare de timp şi de energie în detrimentul celeilalte. Prin forţa lucrurilor, s-au ivit momente când ele nu s-au putut disocia şi chiar s-au împletit într-o oarecare armonie. Dacă Gh. Brătianu - omul politic a înregistrat nu arareori dureroase neîmpliniri, eşuând în ceea ce a întreprins, lui Gh. Brătianu - istoricul, graţie harului şi obstinaţiei proprii, dar şi ambianţei revigoratoare în care a creat, i-a stat în măsură să se propulseze între corifeii istoriografiei româneşti şi mondiale". La această oră, după ce a coordonat un volum - la care a şi colaborat - dedicat istoricului (1988) şi a editat versiunea românească a sintezei *Marea Neagră*, Victor Spinei este cel mai avizat exeget al vieţii şi operei aceluia care a fost fiul lui Ion. I. C. Brătianu. *Addenda* studiului se constituie, ca şi în cazul lui N. Iorga, din unele notaţii bibliografice şi din precizările autorului, care refac de fapt un "dosar" al demersurilor sale în vederea publicării volumului amintit şi a sintezei *Marea Neagră*. Aceste mărturisiri, captivante azi, dar cutremurătoare dacă le raportăm la epocă, ne poartă numaidecât cu gândul la Dosarul *Dicţionarului scriitorilor români*, instrumentat de Mircea Zaciu şi publicat ca prefaţă la o lucrare de referinţă ce nu a putut apărea decât în 1995, la peste un deceniu de la elaborare. Suplimentul oferit de Victor Spinei, în cazul lui Gheorghe I. Brătianu, mai cuprinde scrisori, rapoarte şi declaraţii aparţinând lui A. Neguş, D'Ormesson, François-Poncet, Thierry, A. Raţiu, Ministerului Culturii Naţionale şi al Cultelor, lui Gheorghe I. Brătiuanu însuşi, precum şi un portret al acestuia semnat de Sabina Cantacuzino.

Medalioanele, amintite deja, respectă acelaşi model, rezultând, în final, alte zece dosare, în paginile cărora îi descoperim pe tot atâţia intelectuali români, cu operele lor şi, deopotrivă, cu lupta lor - vocabula *luptă*, compromisă încă de Caragiale şi apoi de comunişti, exprimă o invulnerabilă stare de fapt -, pentru a face cunoscute trecutul şi prezentul unui neam, în ţară şi dincolo de fruntariile ei.

Volumul se încheie cu un rezumat în limba franceză (tradus de Michaela Spinei) şi cu un *Indice onomastic şi toponimic*, întocmit de Vasile Munteanu, în care apar nume ca Al. Averescu, Ion I. C. Brătianu, dr. C. Angelescu, A. C. Cuza, C. C. Giurescu, C. Noica, dar şi N. Ceauşescu, Emil Bodnăraş, Cornel Burtică, în ipostaza de semnatari ori destinatari ai unor scrisori şi memorii inedite, multe dintre ele imprevizibile, dar toate interesante.

Cu acest op - remarcabil din toate punctele de vedere -, Victor Spinei ne surprinde din nou, deşi pretindeam că nu ne-ar mai putea frapa ca altădată. Ne-am amăgit însă, înţelegând abia astăzi că nu-l cunoşteam îndeajuns şi că pretenţia noastră era deşartă şi aşa rămâne. Volumul avut în vedere vine să ne demonstreze că autorul lui nu e numai medievistul de excepţie, unanim recunoscut şi recomandat astfel de o operă care-l singularizează, ca valoare, printre istorici, dar şi

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

studiosul care se judecă în raport cu ştiinţa românească, dincolo de specializări stricte şi de opţiuni vremelnice. Parcurgând această carte l-am descoperit pe Victor Spinei, căci fiecare pagină a ei ni se relevă şi ca una a unui posibil "dosar" al autorului, un intelectual ce se alătură şi-i continuă pe cei despre care scrie.

Gheorghe I. Florescu

AL. STĂNCIULESCU-BÂRDA, *N. Iorga. Concepţia istorică*, Bârda, Editura "Cuget Românesc", 1995, 269 p.

Acum, când timpul nu se mai bucură de răbdarea nimănui, răpim anonimatului o nesperată iniţiativă istoriografică. Strădania preotului mehedinţean Al. Stănciulescu-Bârda ne duce cu gândul la vechiul dascăl de provincie şi la apostolatul lui interbelic. Un răstimp în care actualitatea trecutului preschimba gestul recuperator într-o dovadă de civism, iar entuziastului îi făgăduia ceva din prestigiul simbolic al istoricului.

Compromiterea istoricului, repudierea memoriei ... De vreme ce noilor generaţii de istorici li se refuză exemplaritatea, absenţa unor repere de dată recentă presupune reînvierea altora mai vechi. Întoarcerea la Iorga - rămas în conştiinţa românească drept istoricul prin excelenţă - este deci inevitabilă, iar stăruinţa domnului Stănciulescu, salutară. Atât prin opera sa, cât şi prin tragicul sfârşit, Nicolae Iorga, cărturarul-tribun, este un subiect inepuizabil, expus uneori mitizărilor facile. Evitând însă romanţa "bradului bătrân", autorul preferă sobrietatea unei expuneri concise, axate atât pe certitudinile cât şi pe ezitările unei concepţii de referinţă în istoria noastră. Este un discurs cuminte, girat de autorităţile domeniului, o expunere detaşată, care nu dă replici, nu pune la punct, mulţumindu-se să definească, să argumenteze.

Prin suprafaţa bibliografică pe care o acoperă, în ciuda mijloacelor modeste avute la îndemână, lucrarea preotului Stănciulescu vădeşte intenţia de a semnala, fie şi în trecere, ascendenţii ideatici - europeni şi româneşti - hotărâtori pentru profilul teoretic al operei lui Iorga. Istoria e cunoaştere şi profilaxie, pedagogie şi conştiinţă, memorie şi experienţă. Izvorul istoric nu e un fetiş, istoria nu este, deci, o relicvă. Cunoaşterea istoriei şi a istoricilor nu se confundă cu omagierea lor. Drept urmare, întreprinderea istoriografică nu este un panegiric steril, ci o *re-creare*. A gândi gândirea lui Iorga este, credem noi, mai mult decât onorant - dar şi dificil, se înţelege - pentru iniţiatorul unei lucrări de felul celei înfăţişate aici.

Părintele Stănciulescu s-a oprit, printre altele, asupra raporturilor parte - întreg şi naţional - universal în scrierile lui Iorga. Asupra celor două binomuri, Iorga mărturisea o viziune monadică. Secvenţa rezumă ansamblul, spiritul unei epoci trăieşte în cotidianul ei. Mai mult, cultura universală pare sinteza unor specificităţi uitate, a unor paternităţi altruist refuzate.

Câmpul de investigaţie era extins la totalitatea existenţei umane, la multitudinea ştiinţelor care o studiază. Prin necuprinderea lui, adevărul istoric nu ne lasă decât şansa de a fi cât mai puţin subiectivi cu putinţă. Şi cum nu toate drumurile ne apropie de el, cercetarea istorică nu mai este posibilă fără abordări intra- şi interdisciplinare. Polisemia cercetării istorice nu înseamnă, în fond, decât să asiguri opiniei tale o verificare în plus. Faţă cu un adevăr pe care nici clipa întrupării lui nu l-a putut deţine - pierzându-l odată cu grabnica ei fugă din prezent - istoria, ca artă a coerenţei, se poate mulţumi cu anevoioasa agoniseală a unor adevăruri parţiale. În zgârcenia lor căutăm promisiunile viitorului: istoricitatea noastră nu acceptă un destin consumat. Descoperim fapte nu pentru a le contabiliza, ci pentru a le da înţelesuri. Obiectivi nu suntem, putem încerca să fim plauzibili. Retrospectivele recuperatorii cu care vrem să înduplecăm muţenia trecutului au doar şansa unor aproximări pe care ni le-am dori esenţe, constante, regularităţi, certitudini.

Stăruinţa autorului este binevenită pentru reflecţiile pe care acest *remember* le prilejuieşte. Potrivit lui Iorga, sinteza istorică sacrifică particularul incert pentru a da întâietate permanenţelor semnificative. Cu rezerva că, evitând aspectele contradictorii care pot sugera nondeterminarea, această sinteză, citită invers, ne apare ca sumă a mai multor renunţări. Tendinţa de a

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

epuiza subiectul poate face ca o ipoteză susţinută de argumente viabile să fie totuşi invalidată prin nefericita ei însoţire cu alegoria globalizantă, doar teoretic întregitoare. Nu succesiunea faptelor, ci convergenţa lor primează în gândirea lui Iorga. Discursului istoric nu i se poate impune limbajul sărac al unui sistem de gândire anume. Orice factor introdus în reconstituirea istorică nu se subordonează aprioric unui adevăr preexistent.

Conformă naturii contradictorii cu care Iorga şi-a surprins contemporanii şi exegeţii, opera lui promovează uneori un "curs neîntrerupt" şi unitar al istoriei. O concepţie cam rectiliniară, permisivă faţă de ispitele legităţii, favorabilă abordărilor mitizante. Nu trebuie să uitam faptul ca Iorga venea dintr-o epocă în care etnia şi istoria impuseseră, fiecare în parte, un drept specific. Apăsătoarea istoricitate a elitelor noastre, niciodată eliberate de condiţionările istoriei, pretindea şi în cazul lui Iorga un discurs angajat, care îl consacra în postura liderului de opinie. Fără a-şi uita condeiul - pretindea Iorga, în ciuda criticilor primite -, istoricul trebuie să urce la tribună. Căutând legi istorice, fie şi cu o acţiune limitată, marele istoric nu încerca decât să ne sustragă fatalismului geo-politic, ideii că românul nu ar fi decât victima propriei istorii. Fiecare epocă îşi alege un trecut (R. Aron) şi cea interbelică n-a făcut excepţie în acest sens. Anul 1918 formula imperativul sintezei din unghiul de vedere al unităţii naţionale în sfârşit realizate. Un astfel de discurs - înclinat să afle în fapte trecute semne prevestitoare ale izbânzilor recente - este predispus inflexiunilor moralizatoare, orientate spre un trecut incapabil să se apere. Atunci resimţit ca necesar, astăzi pretinde o altă lectură. Nu mai putem să plasăm România anului 1918 la originile întregii noastre istorii şi nici să căutăm ideea naţională în vremea arcului cu săgeţi. Istoria nu e sapienţială cu orice preţ, poate să nu ne înveţe nimic. Poate spune mai mult prin tăcerile ei... În faţa lor, istoricul mai află ceva din înţelepciunea resemnării în verosimil.

Fără să reabilităm *etnicul* drept criteriu ultim al judecăţilor de valoare, rememorarea vechilor crezuri este utilă actualei societaţi, înstrăinate de propria-i conştiinţă "de sine". "În sine", "de sine" - reprezintă o reflexivitate greu recuperabilă după decenii (socialiste) în care discursul istoric era obligat nu să mărturisească, ci să confirme. Părintele Stănciulescu nu prezintă aici numai argumentele demonstraţiei, ci şi temeiurile îndoielilor sale. Iată de ce, în cazul său, unui termen oarecum tehnic - "cercetare" - îi vom prefera un altul, *căutare*. Ca exerciţiu de memorie cu explicite rosturi identitare, istoria este predispusă ciclicităţii. Se manifestă ca proces, ca o permanentă întoarcere spre origini păstrătoare de felurite sensuri, de nebănuite răspunsuri. Deşi capturat în durată, timpul nu consimte unei singure deveniri, susţrăgându-se axiomelor, adevărurilor ultime. Atât prin natura profesiunii sale, cât şi prin personajul evocat, Al. Stănciulescu-Bârda înţelege că trecutul se lasă scrutat numai de smerenia unui cuget plecat sub iminenţa erorii.

Andi Mihalache

CONSTANTIN DOBRESCU, MIHAI RACHIERU (editori), *Viaţa culturală a Municipiului Ploieşti şi a Judeţului Prahova (1900 - 1948). Documente*, Bucureşti, Editura Silex, 1997, 386 p.

Indiferent de tematică, un volum de documente a suscitat dintotdeauna interesul unui larg cerc de specialişti, proveniţi din diverse arii ştiinţifice, culturale etc., dar şi a acelora care caută şi apreciază o informaţie cu valoare incontestabilă, în ipostaza de preţuitori ai trecutului, fără a-şi aroga ipostaza de cercetători consacraţi. În mod sigur, tomul editat de cei doi diligenţi studioşi va avea un ecou deosebit, după ce va fi compulsat de istorici, literaţi, sociologi etc., întrucât problematica evidenţiată de documentele în discuţie este multiplă şi nebănuit de cuprinzătoare.

Constantin Dobrescu şi Mihai Rachieru, deci un ploieştean şi un moldovean, arhivişti cunoscuţi şi autori ai unor importante studii monografice, editori de documente etc., erau, prin întreaga lor activitate, cei mai recomandaţi să publice un volum de documente din aria evoluţiei culturale a Prahovei din prima jumatate a secolului XX. Ei nu sunt la prima lor colaborare şi, în

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mod sigur, ne vor oferi şi alte realizări asemănătoare. De această dată, atenţia lor s-a oprit asupra vieţii culturale prahovene (municipiul Ploieşti şi Judeţul Prahova nu sunt două entităţi geografice şi culturale întru totul deosebite), despre care au mai scris în diverse ocazii. În sfârşit, se pare că am început să depăşim bariera vechilor reflexe, care au cantonat întreprinderile de acest fel în sfera "mişcării muncitoreşti", cu compromisurile de rigoare.

Structura volumului este cea caracteristică unui asemenea tom, astfel încât *Cuprinsul* se constituie din: *Introducere*; *Notă asupra ediţiei*; *Rezumatul documentelor*; *Documente* şi *Indice general*. Aşa cum remarcă editorii în *Introducere*, Ploieştii nu reprezintă numai târgul "aurului negru", ci şi locul privilegiat unde a învăţat I. L. Caragiale şi s-au născut Take Ionescu şi Nichita Stănescu, dar nu numai ei, desigur. Prahova este un perimetru care i-a adunat, în timp, pe B. P. Hasdeu, N. Iorga, N. Grigorescu, C. Stere, C. I. Istrati, I. A. Bassarabescu, Cezar Petrescu, Gr. Tocilescu etc., toţi împrumutând ceva acestor locuri, dar mai întâi îndatorându-se lor prin favoarea unică de a fi devenit prahoveni. Cu timpul, Prahova s-a impus ca o zonă geografică particulară, iar ploieştenii, prin unele dintre personajele lui Caragiale, au creionat un tip distinct în mentalul cultural şi politic al românilor de la sfârşitul secolului XIX şi începutul veacului următor. Fără a putea vorbi despre o viaţă culturală prahoveană specifică, manifestările din acest domeniu, proprii regiunii în discuţie, pot fi totuşi catalogate ca reprezentând un capitol aparte al realităţilor culturale româneşti.

Cele 781 de texte, cu dimensiuni cuprinse între două rânduri şi câteva pagini, au fost adunate cu eforturi considerabile, pentru a fi apoi ordonate cronologic, indiferent de natura informaţiei, deşi ele privesc, cum precizează C. Dobrescu şi M. Rachieru, teme care ar putea fi intitulate: *Oameni care au fost*; *Aşezăminte culturale* şi *Spectacole de teatru, concerte, film*. "Multe documente - notează editorii - sunt inedite, altele sunt preluate din presa vremii, toate prezintă un tablou cultural prahovean cu adânci semnificaţii". Aşa cum se poate deduce, deşi nu se recunoaşte explicit, valoarea de *document*, în accepţiunea celor doi cercetători, a fost conferită oricărui text ce consemnează o mărturie referitoare la viaţa culturală. De aceea, provenienţa lor este circumscrisă arhivelor - Arhivele Naţionale Prahova şi Biblioteca Academiei Române - şi presei prahovene îndeosebi. Nu ştim dacă volumul a rezultat în urma unei selecţii şi care au fost principiile acesteia. Nu am înţeles de ce această posibilă *viaţă culturală prahoveană*, intitulată, poate, nepotrivit de editori, are ca limită terminală anul 1948, an ilustrat de o adresă de mulţumire, două cereri, o dare de seamă asupra activităţii căminelor culturale ploieştene, în iunie-iulie 1948, şi o delegaţie acordată lui Gala Galaction, trecut repede în slujba R.P.R. Indispun şi descumpănesc, în acelaşi timp, notaţiile care consemnează că un cămin cultural numit "Al. I. Cuza", comunizat deja, punea în scenă, "cu ansamblul propriu", "piesa" *Glasul nicovalei*, un altul - "M. Eminescu" - proceda la fel cu *Ucenicul*, după ce "a alcătuit 2 jurnale de perete" şi "a alcătuit colţul ARLUS" (Asociaţia Română pentru Strângerea Legăturilor cu Uniunea Sovietică), "colţ" devenit obligatoriu pentru aceste instituţii de vulgarizare şi sovietizare a culturii. Alături de Spiru Haret, Tudor Vladimirescu, N. Iorga şi N. Bălcescu, printre "personalităţile" al căror nume era dat noilor "cămine culturale" se impunea Şt. Gheorghiu, dar şi "1 Mai". Poate, totuşi, e bine că editorii nu s-au oprit la 1945 sau 1947, întrucât, astfel, aflăm, bunăoară, că la 10 martie 1946 Tudor Arghezi a conferenţiat "sub auspiciile asociaţiei <<ARLUS>>", evocând câţiva "renumiţi scriitori socialişti", criticând fostul Partid Conservator şi "înfierând" "un fost avocat, care era preşedintele unui mic partid din cele vreo 35 câte erau între cele două războaie mondiale". Aşadar, Arghezi începuse deja campania pentru partidul unic.

Multe dintre textele reproduse în volum - preluate din presa vremii - sunt succinte anunţuri care îi informau pe ploieşteni despre diferite conferinţe prezentate de N. Iorga, I. A. Bassarabescu, Victor Eftimiu, Nichifor Crainic, Tudor Arghezi, Mircea Eliade, Radu R. Rosetti, Grigore L. Trancu - Iaşi, C. C. Giurescu, Ionel Teodoreanu, Gheorghe I. Brătianu etc. Un loc important în paginile la care ne referim îl ocupă corespondenţa, cu emitenţi ca Panait Cerna, I. Bianu, Emil Gârleanu, C. I. Istrati, N. Iorga, N. N. Tonitza, Tony Bulandra etc. şi destinatari ca B. P. Hasdeu, Ovid Densuşianu, I. A. Bassarabescu, N. Iorga şi alţii. În celelalte cazuri, documentele

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tezaurizate de editori se referă la diverse cereri, donaţii, apariţii, prezentări şi lansări de cărţi, afişe, adrese oficiale, anunţuri cu caracter personal, decese, concerte, spectacole, expoziţii etc. Nu puţine dintre documente anunţă sau comentează diferite comemorări, amintind pe cele ale unor N. Iorga, O. Goga, M. Eminescu, B. P. Hasdeu, I. A. Bassarabescu şi alţii.

Nu ne-am propus, desigur, să evidenţiem caracterul insolit al unor informaţii, care îi va emoţiona pe cititorii volumului. Aşa, de pildă, unul dintre documente reproduce testamentul pictorului N. Grigorescu (20 iulie 1907), iar un altul transcrie epistola lui I. Ionescu - Quintus, din 20 noiembrie 1920, în care consemnează naşterea lui Mircea Ionescu - Quintus, liderul liberal de azi, la 18 martie 1917, la Cherson, cerând înscrierea în registrul starii civile din comuna Ploieşti. Dar exemplele de acest fel sunt multe.

Ziarele şi revistele ploieştene din care au fost preluate textele inserate în volum sunt, printre altele, "Virtutea", "Biruinţa", "Tribuna Prahovei", "Curierul Prahovei", "Gazeta cărţilor" şi "Neamul Românesc" al lui N. Iorga. Convingerea editorilor este aceea că "au rămas în afara volumului multe documente, care, probabil, vor fi incluse într-un alt volum", dar ei se simt recompensaţi de gândul că acesta "este primul volum de documente dedicat vieţii culturale prahovene", pe care îl însoţesc de o *Bibliografie selectivă*.

Documentele editate de Constantin Dobrescu şi Mihai Rachieru, cu meritoriul concurs al Editurii Silex (Bucureşti), tot mai interesată de acest gen de cărţi, au o netăgăduită valoare informaţională şi vor contribui, neîndoielnic, la întregirea peisajului vieţii culturale româneşti din prima jumătate a secolului XX. Să sperăm că editorii vor găsi resursele necesare - intelectuale şi financiare - continuării acestei întreprinderi, astfel încât, nu peste mult timp, să beneficiem de câştigurile oferite de următorul tom de documente privitoare la viaţa culturală prahoveană.

Gheorghe I. Florescu

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

"Arhivele Totalitarismului", anul IV, nr. 11- 12 (2-3)/1996, 288 p.

În peisajul istoriografic românesc, revista "Arhivele Totalitarismului" (editată de Institutul Naţional pentru Studiul Totalitarismului) este una dintre puţinele strict delimitate. Paginile ei cuprind doar istorie contemporană, în special despre perioada regimurilor autoritare şi totalitare. Aflată la nr. 11- 12 (2-3)/1996, revista conţine câteva segmente (relativ) bine conturate încă de la apariţie.

Ca şi numerele precedente şi acesta este deschis de editorialul lui Radu Ciuceanu, *Istoria ca un balast*, VIII, *Marele salt - 1929* (p. 5-7). Autorul are în vedere anul 1929, considerat "marele salt" în colectivizarea agriculturii din U. R. S. S., acţiune care a distrus la propriu ţărănimea din spaţiul sovietic, reprezentând una dintre cele mai mari crime comise de bolşevici contra propriului popor.

Spre deosebire de numerele anterioare, se constată o fortificare a părţii dedicate studiilor. Gheorghe Buzatu, în *Despre "eroii" comunizării României. Informaţii din arhivele Cominternului şi Cominformului* (p. 8 - 18), relevă rolul important pe care l-au avut comuniştii români în coordonarea şi desfăşurarea activităţilor de spionaj ale Moscovei împotriva României. Spionajul pro-sovietic era direcţionat de către Comintern (până în 1943), moştenirea acestuia fiind preluată în totalitate de către Cominform, constituit în 1947. Autorul ne oferă şi o listă cu principalii agenţi sovietici recrutaţi dintre comuniştii români. *Dezmembrarea politico-teritorială a Basarabiei în 1940* (I) (p. 19 - 30) a fost analizată de Vitalie Văratec, care subliniază că teritoriul anexat de URSS în urma ultimatumului din 26 iunie 1940 a fost încă o dată sfârtecat, prin încorporarea unei mari părţi la RSS Ucraineană. Retrasarea frontierelor, amalgamarea naţiunilor şi deplasarea populaţiei erau practici curente în spaţiul sovietic. După 23 august 1944, în condiţiile regimului sovietic de ocupaţie şi a ascensiunii comuniştilor, în România s-a dezlănţuit represiunea contra tuturor celor care li se opuseseră ori le stăteau în cale. Dumitru Şandru şi Gheorghe Onişoru au în vedere tocmai acest aspect, în partea a III-a a studiului *Dimensiunea politică a represiunii în România* (p. 31 - 44). Constantin Buchet prezintă *Tehnici de capturare a puterii în Europa de Est, 1944 - 1947* (p. 45 - 48), iar Florin Stănescu, *Regimul instalat la 6 martie 1945: noul limbaj politic* (p. 49 - 58), în vreme ce Ion Bălan menţionează câteva *Mişcări ţărăneşti în judeţul Vlaşca. 1949 - 1950* (p. 59 - 64).

În capitolul intitulat *Retorica imaginii*, Dan Cătănuş semnează studiul *Mituri comuniste: stahanovismul. Varianta sovietică* (p. 65 - 72). Datorită transformării economiei ruse, apoi sovietice, într-o economie de război, pentru a stimula populaţia la îndeplinirea planurilor cincinale şi pentru a depăşi slaba productivitate, lipsa personalului calificat şi utilajul rudimentar, s-a apelat la mişcarea stahanovistă. "Noul" muncitor sovietic "depăşea" norma de câteva ori (Alexei Stahanov, cel care a dat numele mişcării, ar fi depăşit-o de 14 ori). Utilizat în scopuri propagandistice, stahanovismul s-a stins imediat după moartea lui Stalin, demonstrând că demagogia nu poate acoperi realităţile la nesfârşit.

Secţiunea de studii documentare este ilustrată de Constantin Aioanei şi Florin Pintilie, *Forme de autoritarism sub regimul Carol al-II-lea* (p. 73 - 85); Constantin Hlihor, *Represiunea sovietică în Basarabia. 1940 - 1941* (I) (p. 86 - 102); Radu Ciuceanu, *Sumanele Negre. Dosarul operativ. 1946*, VII (p. 103-114); Constantin Dobrescu, *Revolte anticomuniste în Prahova, 1948*, I (p. 115-135); Constantin Cheramidoglu, *Regimul de muncă la Canalul Dunăre-Marea Neagră, 1949 - 1951*, III (p. 136-149); Ion Bălan şi Octavian Roske, *Colectivizarea agriculturii. Represiunea totală, 1957- 1962*, VI (p. 150 - 164).

O rubrică permanentă este şi *Dicţionarul biografic*, în care sunt publicate scurte biografii ale unor politicieni, militari, oameni de cultură, partizani anticomunişti etc. Alina Tudor prezintă pe *Corneliu Zelea Codreanu (1899 - 1938)* (p. 165 - 169), biografie a cărei principală scădere o considerăm a fi lipsa unei perspective critice şi factologia exagerată. Gheorghe Tinică

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

s-a ocupat de biografia generalului *Theodor Ionescu (1884 - 1954)* (p. 170 - 172). Adrian Brişcă continuă seria de biografii ale partizanilor anticomunişti din Bucovina (până în prezent au apărut cele ale lui Ion Vatamaniuc, Constantin Cenuşă, Vladimir Macoviciuc, Vasile Motrescu, Cosma Pătrăuceanu şi Ion Chiraş) cu cea a lui *Silvestru Macoviciuc (1926 - 1969)* (p. 172 - 175). Dan Cătănuş punctează câteva aspecte ale vieţii lui *Ion Vulcănescu (1916 - 1991)* (p. 175 - 177), conducătorul organizaţiei de rezistenţă anticomunistă "Graiul Sângelui". Florica Dobre l-a avut în vedere pe generalul *Ervin Claus (1895 - 1942)* (p. 177- 179), mort în timpul luptelor din Crimeea.

Ca în fiecare număr, nu lipsesc nici *Fişele Bibliografice*, în care sunt publicate diferite materiale referitoare la istoria totalitarismului. *Persoane deportate din Basarabia după 1940*, II, R-Z (p. 180 - 190), de Mircea Druc şi Alexandru Chiriac; *Lista persoanelor decedate în gulagul românesc. 1945 - 1964*, II (p. 191 - 220), de Ion Bălan; *Rezistenţa anticomunistă în România. 1945 - 1965. Retrospectivă bibliografică. 1990 - 1994, VII, 1994* (p. 221 - 233), de Marilena Apostolescu, Anca Bogdan, Stanca Desa şi Octavian Roske.

O parte consistentă este rezervată recenziilor, prezentărilor şi notelor bibliografice (p. 234-259).

La finele revistei sunt reflectate principalele activităţi de pe *Agenda* Institutului Naţional pentru Studiul Totalitarismului (simpozioane, colocvii, editare de cărţi etc.).

Ne exprimăm opinia că ar fi de dorit alocarea unui spaţiu mai mare secţiunii analitice în economia revistei, ceea ce va fi atât în avantajul celor interesaţi de istoria regimurilor autoritare şi totalitare din România, cât şi al instituţiei patronatoare.

Dorin Dobrincu

CARPICA, XXV, 1994, Bacău, 258 p.

Revista *Carpica*, editată de Muzeul Judeţean de Istorie "Iulian Antonescu" din Bacău, este o prezenţă cvasiconstantă în peisajul publicistic de specialitate. De la apariţia sa în 1968 şi până în 1994, au văzut lumina tiparului 25 numere, fiecare dintre acestea încercând să impună această publicaţie în rândul celor mai bune reviste de specialitate din ţară. Pentru tipărirea celui de-al XXV-lea tom, s-a apelat la colaborarea cu Editura Fundaţiei "Chemarea" din Iaşi, care, în chip straniu nu a ţinut să păstreze formatul deja consacrat al numerelor anterioare, diminuându-l considerabil.

Fiind revista unei instituţii cu preocupări statornice în domeniul arheologiei, din cele 13 articole inserate în volumul al XXV-lea, jumătate pun în valoare descoperiri mai vechi sau mai noi, făcute de membrii colectivului muzeului şi de unii colaboratori ai săi.

Marilena Florescu şi Viorel Căpitanu publică în deschiderea acestui număr articolul "Câteva observaţii referitoare la plastica antropomorfă din aşezarea *Cucuteni A* de la Ţigăneşti, com. Vultureni, jud. Bacău". Folosind metoda comparativă, autorii scot în relief câteva din caracteristicile bogatei plastici antropomorfe identificate cu prilejul săpăturilor arheologice efectuate la Ţigăneşti. Un aspect important luat în discuţie de autori priveşte condiţiile de descoperire a statuetelor, ştiut fiind că asemenea figurine aveau o anumită semnificaţie în cadrul practicilor magico-religioase, provenind din locuri de cult special amenajate sau fiind în legatură cu unele ritualuri organizate "ad-hoc". Un număr însemnat de figurine au fost găsite în gropile folosite pentru depozitarea resturilor menajere. Acest fapt a fost pus pe seama încetării rolului magic al statuetelor după săvârşirea ritualurilor de cult. O serie de piese au fost găsite în preajma locuinţelor, alături de platforme sau printre lipiturile provenind de la pereţi. Legat de aceste descoperiri, autorii nu se pot pronunţa în favoarea existenţei unor locuri de cult familiale. Faptul că, din cele 394 de piese, 276 reprezintă idoli antropomorfi feminini şi 100 masculini este interpretat ca o tendinţă de schimbare a mentalităţilor existente la un moment dat. Autorii scot în evidenţă importanţa acestor descoperiri în cunoaşterea aspectelor esenţiale ale vieţii comunităţii respective, a credinţelor religioase şi a modalităţilor de exprimare ale acestora.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Articolul "Ritul funerar al triburilor culturii ceramicii cu decor vălurit (secolele XVII-XVI î. Ch.)", semnat de Ion Pâslaru, prezintă câteva aspecte privind viaţa spirituală a purtătorilor culturii respective, care are o arie de răspândire destul de largă ce cuprinde Moldova, o parte însemnată din stepa şi silvostepa Ucrainei şi bazinul Donului. Autorul demonstrează că purtatorii acestei culturi au preluat tradiţii funerare de la culturile de origine locală, având însă şi rituri specifice. Trebuie menţionat că în acest articol se afirmă în mod eronat că nomadismul a dus la apariţia creşterii animalelor, fenomenul având un sens invers.

Două articole iau în discuţie ceramica din perioada geto-dacică descoperită pe teritoriul de la est de Carpaţi: Viorel Căpitanu prezintă ceştile dacice de la Răcătău, iar Silvia Teodor analizează ceramica de import descoperită la Poiana.

Un alt articol, semnat tot de Viorel Căpitanu, înfăţişează cele mai importante obiecte de cult şi de artă descoperite până în prezent la Răcătău: vasul de tip kantharos, plăcuţa cu Silen, vasul ritual în formă de butoi, obiectul din os cu reprezentări în relief şi matriţa cavalerului trac. Unele din aceste obiecte sunt, prin destinaţie sau prin decor, specifice civilizaţiei dacilor, iar altele prezintă o formă dacică, dar o decoraţie de factură greco-romană. Aceasta dovedeşte influenţele greco-romane timpurii asupra spaţiului dacic.

Sergiu Haimovici, în articolul "Studiul resturilor faunistice depuse ca ofrande în mormintele din două necropole - Valea Seacă şi Bogdăneşti (jud. Vaslui) - aparţinând culturii Sântana de Mureş", trece în revistă materialul faunistic descoperit în cele două complexe funerare. Bazându-se pe observaţia ca înmormântările ce conţin rămăşiţe osteologice de ovicaprine s-au făcut şi primăvara, autorul lansează ideea unor locuinţe de vară ale purtătorilor respectivei culturi. În ceea ce priveşte rămăşiţele osteologice din gropile din perimetrul necropolelor, S. Haimovici nu le consideră "resturi menajere", ci atrage atenţia că ar putea fi o caracteristică a necropolelor culturii Sântana de Mureş.

În articolul "Ritul şi ritualul funerar în texte creştine din mileniul I", Nelu Zugravu tratează un aspect al evoluţiei creştinismului mai puţin studiat: trecerea de la ritul de incineraţie la cel al inhumaţiei, condiţiile în care s-au perpetuat o serie de practici funerare păgâne la creştini. În spaţiul nord-dunărean, datorită situaţiei politice specifice, nu s-a menţinut o ierarhie eclaziastică, prin care să fie reglementate chestiunile de rit şi ritual, astfel încât vechile culte au putut rezista timp mai îndelungat. În Dobrogea romană, ca şi în întregul Imperiu roman, inhumaţia s-a generalizat încă din secolul al III-lea, spre deosebire de Dacia, unde incineraţia era aproape exclusivă în a doua jumătate a mileniului marilor migraţii, când sunt documentate numeroase morminte de incineraţie. Pentru a completa articolul, autorul a pus la dispoziţia cititorului şi textele utilizate.

Ioan Murariu publică doua articole: primul legat de arendarea poştei la sfârşitul secolului al XVIII-lea, iar al doilea despre cheltuielile făcute pentru construirea unor mori în ţinutul Botoşani, în 1816. Ambele articole sunt însoţite de fotocopii documentare.

"Noi dovezi ale prieteniei Al. G. Golescu - V. Alecsandri" aduce Vasile Novac prin analiza a patru scrisori schimbate de V. Alecsandri şi Al. Golescu, noi probe ale colaborării politice dintre cei doi fondatori ai României moderne, în lupta lor pentru unitate şi independenţă naţională.

L. Ianovcic prezintă preocupările lui Ion Ionescu de la Brad de a impune şi în România o nouă ramură ştiinţifică şi practică - meteorologia.

De mai mult timp, Al. Zub şi-a făcut o datorie din a prezenta aspecte ale personalităţii lui Vasile Pârvan. În articolul "Henri Focillon şi Vasile Pârvan, călătorii sincrone în viaţa formelor", pune în evidenţă concepţiile celor doi în legatură cu universul de forme şi idei.

În ultimul articol din volum, semnat de Dumitru Zaharia, "Veniamin Costache şi şovinismul maghiaro-austriac", sunt puse în lumină încercările cercurilor politice austro-ungare, prin intermediul misiunii catolice, de a-şi exercita influenţa politică la est de Carpaţi, în scopul unei viitoare anexări la Imperiul habsburgic. Acestor încercări li s-a opus cu fermitate Veniamin

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Costache, în calitate de mitropolit al Moldovei şi de preşedinte al Divanului Moldovei, prin desfiinţarea Episcopiei Catolice de la Bacău.

A doua secţiune a revistei, rezervată recenziilor, cuprinde un bogat material informativ asupra unor lucrări de valoare apărute în ultimii ani.

Revista *Carpica* este o publicaţie care ar trebui să continuie frumoasa tradiţie de a apărea în fiecare an, punând în valoare nu numai aspecte de istorie locală, ci şi de un interes mult mai larg.

Simona Farcaş

ERASMUS, Revistă a Societăţii de Studii Istorice Erasmus, nr. 7, 1997, 95 p.; nr. 8, 1998, 78 p.

Numărul 7 al revistei s-a bucurat de un real succes la Sesiunea Naţională a Cercurilor Ştiinţifice Studenţeşti de Istorie, desfăşurată la Iaşi în perioda 1-5 aprilie 1997, stocul adus de la Bucureşti fiind rapid epuizat. Temele celor opt articole sunt deosebit de interesante, jumătate din ele fiind dedicate epocii contemporane, într-o încercare de a rescrie istoria aşa cum s-a petrecut, fără falsificări şi încondeieri ideologice. Este demn de remarcat articolul semnat de Dragoş Petrescu, *Aproape singuri în deşertul de beton. Reflecţii asupra protestului muncitoresc în România 1977 - 1987*, care prezintă imaginea dezolantă din oraşele şi satele româneşti şi dorinţa regimului de a distruge tot ce avea legătură cu trecutul, de a realiza "omul nou", lipsit de voinţă proprie. Cristina Petrescu, în articolul intitulat *1977 - Momentul ratat al Inteligheţiei române*, analizează poziţia intelectualilor faţă de regimul comunist în momentele în care masele de muncitori se revoltau.

Menţionăm şi celelalte articole, care au fost redactate după o temeinică documentare în arhive şi biblioteci: Germin Petcu, *Simbolul social al vestimentaţiei la azteci*; Ionuţ Epurescu Pascovici, *Alfred cel Mare (871 - 899), opera politică şi reputaţia postumă*; Şerban M. Basarab, *Prezenţă şi propagandă bogomilică la nord de Dunăre (II)*; Alin Ciupală, *O operă eminamente naţională, în interesul ţării. Participarea României la Expoziţia universală de la Viena - 1873*.

Volumul conţine numeroase note de lectură, unele deosebit de acide, cu observaţii pertinente, precum şi prezentări ale sesiunilor ştiinţifice la care au participat studenţii bucureşteni.

Structura numărului 8 al revistei a suferit unele modificări, la rubricile consacrate (studii bibliografice, viaţa ştiinţifică) adăugându-se "Documente inedite" şi "Eseu", ceea ce contribuie la diversificarea sumarului. Ambele contribuţii, deşi reduse ca dimensiuni, sunt demne de a fi semnalate. Constantin Moraru a găsit un document microfilmat la Moscova, care aduce precizări importante asupra efectivelor PCR din vara anului 1940. Ştefan Foriş (Ilin), viitor secretar general al partidului, conta pe 4210 membri de partid, după cedarea Basarabiei şi Bucovinei rămânând doar 3260. Trebuie remarcat că nici măcar în aceste teritorii, unde locuiau minoritari evrei şi slavi, ideologia comunistă n-a reuşit să pătrundă în sufletele oamenilor, deoarece le distrugea toate valorile spirituale şi morale specifice unui popor creştin. Marius Turda, în *Naraţiune hegemonică versus vectorul schimbării. Pentru o nouă orientare în scrisul istoriei*, pledează pentru renunţarea la scrierea rigidă a istoriei şi adoptarea modelului *Annales*, tinerii studenţi simţind nevoia de multidisciplinaritate în urma contactelor cu lumea occidentală.

În cadrul secţiunii "Studii" sunt grupate cinci materiale; subiectele lor privesc, în special, istoria modernă şi contemporană a României (Alin Ciupală, *Un nou pas spre Europa. Românii la Expoziţia universală din 1889 de la Paris*; Cristina Petrescu, *1956 - Desovietizare şi comunism naţional*; Dragoş Petrescu, *Iluzia unei normalităţi regăsite. 1968 - între primăvara de la Praga şi vara de la Bucureşti*). Este de remarcat şi studiul intitulat *Din cronica relaţiilor româno-otomane. Regimul prizonierilor din Ţările Române* semnat de Claudiu Dumitrescu, în care se urmăreşte soarta celor căzuţi în lanţurile robiei otomane sau tătare.

Secţiunea "Note de lectură" cuprinde cinci prezentări de carte, fiind analizate, printre altele, Gh. Buzatu, *Românii în Arhivele Kremlinului*, Bucureşti, 1993, şi G. Duby, *Anul 1000*, Iaşi,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1996. Revista se încheie cu prezentarea Conferinţei naţionale a studenţilor istorici de la Sibiu (Marin Pruteanu) şi a Sesiunii de comunicări ştiinţifice a Muzeului Naţional de Istoria României (Claudiu Dumitrescu).

Ca de obicei, revista şi-a atins scopul propus, acela de a lansa noi tineri istorici, autori de materiale capabile să trezească atenţia cercetătorilor consacraţi.

I. C. Dumitrescu

OSTEUROPA - portretul unei reviste ştiinţifice din Germania.

"Osteuropa" (Europa de Răsărit) tratează chestiuni actuale legate de dezvoltarea factorilor politici, economici, sociali şi culturali. De asemenea, un loc important îl ocupă situaţia minorităţilor etnice din statele Europei de Răsărit. Revista este editată lunar de *Societatea ştiinţifică pentru Europa de Răsărit*, cu sediul la Berlin. Actualmente, Societatea are circa 800 de membri, făcând parte din *International Council of Central and Eastern European Studies*, activitatea ei începând încă din 1913. Primul număr al revistei a apărut în 1925, sub direcţia lui Otto Hoetzsch, cel care a întemeiat în Germania, la începutul secolului, specialitatea universitară *Istoria Europei de Răsărit* pentru studenţii de la istorie. Interzisă în timpul celui de-al treilea Reich, va reapărea din 1951 sub redacţia lui Klaus Menhert. Preşedinte al Societăţii este acum Otto Wolf von Amerongen, un om de afaceri, preocupat mai demult şi de relaţiile economice dintre Vestul şi Estul continentului nostru.

"Osteuropa" a ocupat şi ocupă un loc de frunte printre revistele care observă evenimentele din fostele ţări aflate în sfera politică sovietică. Un interes deosebit este acordat Rusiei, dar şi altor state din Europa de Răsărit, de la ţările baltice până la Bulgaria. În ultimul timp sunt incluse şi informaţii asupra noilor republici din Asia şi Caucaz, desprinse din URSS.

De obicei, revista cuprinde trei părţi: articole, recenzii şi documente. În plus, redacţia oferă date cititorului asupra simpozioanelor, dezbaterilor organizate sau alte informaţii din viaţa ştiinţifică. Se conteză pe un mare număr de colaboratori externi, care scriu în funcţie de preocupările lor, mulţi dintre aceştia provenind din străinătate.

În prima parte intră, de obicei, între şase şi opt articole pe diferite teme. De exemplu, în numărul din august 1997 au fost tratate următoarele subiecte:

- *Partidul Comunist din Rusia. Între leninism adaptat şi postsocialism popular. Introducere şi observaţii la Congresul V al Partidului lui Ziuganov;*
- *O ţară lângă prăpastie. Situaţia economică în Rusia;*
- *Decăderea democraţiei în Slovacia;*
- *Şase luni după schimbarea puterii la Bucureşti. Probleme şi perspective pentru noul guvern român;*
- *WWW - server în Rusia - o mică informaţie.*

În multe cazuri, autorii scriu articole asupra unui eveniment la propunerea redacţiei sau dezvoltă subiecte legate de specialitatea lor. Din ianuarie până în august 1997, au apărut patru articole despre România.

În privinţa recenziilor - între 20 şi 30 de titluri - accentul cade pe istorie contemporană (deci după revoluţia din Rusia), perioadele mai vechi fiind mai puţin tratate. În numărul din august 1997 au fost recenzate şi două cărţi despre istoria României: Ştefan Logigan, *Rumänien Eiserne Garde. Ein Legionär erinnert sich*, 1996 şi Dennis Deletant, *Ceauşescu and the Securitate. Coercision and Dissent in Romania*, 1996. Alte lucrări, de pildă, au privit personalitatea mareşalului Pilsudski, construirea democraţiei şi libertăţii în ţările baltice. Helen Fadev a scris în 1995 despre *Belarus and Moldova: county studies*. Cărţi noi inundă redacţia şi până la apariţia unei recenzii trece aproape un an. Redacţia întreabă un specialist dintr-un anumit domeniu în care a apărut un volum dacă doreşte să-l recenzeze şi după obţinerea consimţământului i se trimite lucrarea.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În partea a treia sunt publicate documente din arhive, interviuri cu politicieni sau articole din ziare. În nr. 3/1997 s-a tipărit un articol din "România liberă" (13 decembrie 1995), *Cum a devenit Insula Şerpilor... Zmenâi ostrov. Repere politico-juridice privind contenciosul frontierei de stat dintre Ucraina şi România.* Traducătorul a adăugat o mică introducere pentru explicarea cadrului general al evenimentului descris. De obicei, un autor face redacţiei o propunere pentru o temă sau, în alte cazuri, redacţia comandă o traducere după un articol străin despre un eveniment deosebit. De exemplu, sub tipar se află - în traducere pentru cititorii germani – reacţiile oamenilor politici români despre *summit*-ul de la Madrid din iunie 1997, aşa cum au fost ele consemnate de presa de la Bucureşti.

În plus, redacţia organizează şi simpozioane. Ultimul dintre ele a avut ca temă *Lărgirea NATO şi UE spre răsărit şi rolul Rusiei*, şi a fost onorat de peste 40 de invitaţi. Anual, redacţia se adresează profesorilor universitari cerându-le să le recomande oameni de ştiinţă tineri. Redacţia îi reuneşte într-un week-end pentru a se face cunoştinţă. Astfel, se câştigă autori tineri şi există o privire generală asupra temelor noi abordate în universităţi.

Un exemplar al revistei "Osteuropa" costă 16 DM, un abonament anual 144 DM.

Ulrich Burger

"Revista Arhivelor", seria a III-a, vol. II, 1996, nr. 1- 2, Cluj-Napoca; "Revista de Arhivistică", tom III, 1997, nr. 1- 2, Cluj-Napoca

Păstrându-şi ritmul firesc de apariţie în vremurile tulburi ale tranziţiei noastre, "Revista Arhivelor", editată de Asociaţia Arhiviştilor "David Prodan" din Cluj, prin profesionalismul său ridicat, a resuscitat problema locului de editare al acesteia, astfel încât titlul i-a fost retras la Bucureşti, însă şi-a continuat demersul solitar în practica şi teoria arhivistică sub o denumire fericit aleasă, de "Revista de Arhivistică". Tematică interesantă, profesionalism, înalt conţinut ştiinţific, ţinută aleasă sunt doar câteva din calităţile acestor două volume ale publicaţiei amintite, recunoscute aici în ţară şi, ne pare bine să constatăm, în străinătate.

Debutul de bun augur a dus la consacrarea structurii anunţate în primul număr: *Studii, Arhive, Fonduri şi Colecţii, Documente, Cercetări în Arhivele străine, În sprijinul deţinătorilor de arhivă, Arhivistica internaţională, Opinii, Portrete, Viaţa Arhivelor, In memoriam, Note şi recenzii.*

Vol. II/1996 se deschide cu un cuvânt al prof. I. Scurtu despre anul *1996 - an de referinţă în istoria arhivelor din România* (p. 5 - 6) şi *Legea Arhivelor Naţionale* (p. 7 - 21), asupra căreia remarcabilul arhivist Mircea Timbus a făcut o analiză pertinentă, la rece, privind *Aplicarea Legii Arhivelor Naţionale între cerinţe şi posibilităţi* (p. 23 - 28). În sprijinul deţinătorilor de arhivă, L. Mera a alcătuit *Propuneri pentru o listă orientativă a documentelor permanente create de unităţi* (p. 30 - 56), iar C. I. Gârneaţă a prezentat *Nomenclatorul documentelor de arhivă - instrument de bază în constituirea unei arhive corecte* (p. 63-65).

După consemnarea în paginile revistei a importanţei adoptării noii legi a Arhivelor Naţionale (Legea 16/1996), la capitolul *Studii*, Harald Zimmermann publică, în limba germană, din amintirile lui Franz Zimmermann (1850 - 1935), arhivarul oraşului Sibiu (*Aus den Lebenserinnerungen des Hermannstädter Archivars Franz Zimmermann*, p. 68 - 87), Corneliu Mihail Lungu prezintă pe unul dintre cei mai de seamă teoreticieni ai arhivisticii noastre - *Aurelian Sacerdoţeanu* (p. 89 - 92), iar C. Burac, *Primele menţiuni documentare ale ţinuturilor ţării Moldovei* (p. 93 - 111).

Arhive, Fonduri şi Colecţii înscrie *Colecţia personală Paul V. Augustin de Leţca* de I. Penea (p. 115 - 121), *Fondul personal Vasile Coman*, de P. Ivan (p. 121 - 125) şi *Fondurile de la instituţiile de învăţământ gimnazial şi mediu, până la reforma învăţământului*, aflate în păstrare la Arhivele Naţionale din Braşov (p. 125 - 129), de Elisabeta Martin. *Reluarea cercetărilor în arhivele maghiare* (p. 129 - 133) beneficiază de o prezentare realistă şi optimistă privind aportul

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

documentar al cercetării în arhive străine la istoriografia românească, a lui L. Boar. La rubrica *Documente*, M. Popa publică *Din corespondența lui Andrei Veress cu istoricii români* (p. 137 - 155) și A. Răduțiu o *Addenda* la *DIR, veacul XIV*, C. Transilvania, vol. II (1321 - 1330) (f. 155 - 161).

"Revista de Arhivistică", tomul III/1997, consemnează "manifestul tinerilor arhiviști (cum l-a definit unul din membrii colegiului de redacție), care încearcă să răspundă la întrebarea "Cum ar putea Arhivele Naționale și noi, arhiviștii, contribui la grăbirea acțiunii de editare a izvoarelor documentare, atât de necesară relansării istoriografice?", intitulat *Editarea izvoarelor medievale românești. Implicații și imperative* (p. 5 - 8), aparținând semnatarei acestor rânduri. Sigur, dacă reușește să treacă de impactul statutului precar al arhivistului român, după cum reiese din opinia lui P. Ivan și Fl. Muntean (p. 121 - 123).

Din domeniul "științelor auxiliare" menționăm studiile semnate de M. Vlaicu, respectiv evoluția acestora la Sibiu (p. 9 - 15), și de M. Dogaru, *Izvoarele heraldice - parte distinctă a Patrimoniului arhivistic românesc* (p. 15 - 25). Stadiul editării diplomelor maramureșene (p. 25 - 31), analizat de M. Diaconescu, și *Colecțiile medievale ale Arhivei Naționale Maghiare* (p. 31 - 41), prezentate de Borsa Iván, sunt alte două studii care rețin atenția. La capitolul *Documente*, reputatul cercetător clujean Aurel Răduțiu prezintă observațiile pe marginea unui document nou referitor la *Valea Jiului la 1484* (p. 101 - 107), iar L. Popa, *Șase scrisori inedite ale lui Gh. Șincai către Vasile A. Aaron* (p. 107 - 121).

Rubrica *Arhivistica Internațională* reunește observațiile lui Helmut Baier, *Despre arhivele bisericești internaționale*, respectiv "Secțiunea Arhive bisericești și de comunități religioase" din CIA (p. 127 - 133) și ale lui Hubert Salm privind *Baza de date arhivistice. Influențele revoluției electronice și digitale asupra arhivelor* (p. 133 - 139). În același context, al cercetării în arhivele străine, menționăm continuarea investigației în arhivele maghiare (p. 139 - 143) a lui Liviu Boar.

Ambele volume conțin grupaje ce au fost prilejuite de aniversările unor personalități ale lumii arhivelor. *Zsigmond Jakó la 80 de ani* (II/1996, p. 205 - 208), *Kiss András la 75 de ani* (III/1997, p. 143 - 153) și *Andrei Caciora la 70 de ani* (III/1997, p. 157 - 159), sau portrete ale unor promotori ai arhivelor, cum este protopopul dr. Gh. Ciuhandu din Arad. Un pios omagiu este adus celor care au trecut în lumea umbrelor în *In memoriam: Ioan Frățilă* (1932 - 1996), profesor, arhivist și director al Arhivelor din Hunedoara (III/1996, p. 209).

De asemenea, *Lumea Arhivelor* consemnează manifestările științifice, sesiuni, colocvii, seminarii, simpozioane, desfășurate în Arhivele marilor orașe din România.

Astfel, deși cu un tiraj redus și o circulație restrânsă, "Revista Arhivelor", de acum înainte "Revista de Arhivistică", înmănunchează în paginile sale contribuții valoroase, prin varietatea materialelor, bogăția informațiilor, izvoarele puse în circulație, la travaliul cercetării istorice.

Marcela Ifrim

STUDIA ANTIQUA ET ARCHEOLOGICA, III - IV (1996 - 1997), Iași, 282 p.

Sub o denumire fericit aleasă - a fost probabil greu de găsit un titlu original în noianul de publicații de istorie veche și arheologie - a reapărut revista Seminarului de Istorie Veche și Arheologie al Facultății de Istorie ieșene.

Continuând o serie ce s-a bucurat de o bună primire în rândul specialiștilor, Seminarul oferă, acum, un al treilea volum, conținând, de fapt, împreună, numerele pe anii 1996 și 1997.

Structura volumului cuprinde șase secțiuni, conținând un număr de 18 contribuții de dimensiuni variabile. Socotind și recenziile, precum și rapoartele privind diverse sesiuni științifice, ajungem la 37 de intervenții istoriografice, acoperind 280 pagini.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Scris într-o limbă de circulaţie internaţională - franceza - cu patru excepţii în engleză, volumul are un "façon european", el putând fi confundat, la o privire superficială, cu binecunoscutul anuar münchenez "Sud Ost-Forschungen".

Remarcabilă este, pe lângă aspectul exterior, şi tehnoredactarea elegantă, computerizată.

Prima secţiune - *Pages de l'histoire de l'archéologie* - este deschisă de articolul lui Mihail Vasilescu, *L'histoire ancienne et l'archéologie a l'Université de Iaşi (1884 - 1948)* (p. 1-20), ce relevă rolul primilor specialişti ieşeni în dezvoltarea studiului istoriei vechi, de la Petru Răşcanu şi Teohari Atonescu, la Orest Tafrali şi Paul Nicorescu. Al doilea studiu, semnat de Mihalache Brudiu, este un medalion a doi arheologi români - Nicolae N. Moroşan şi Nicolae Zaharia, accentul căzând pe tragicul destin al primului savant (p. 21 - 26).

Secţiunea "de forţă" - cea a *Studiilor şi articolelor* (*Études et Articles*) - debutează cu un studiu al lui Rodolfo Striccoli, profesor la Universitatea din Bari, membru de onoare în colegiul de redacţie al revistei, articol ce se referă la preistoria Italiei de sud şi a Siciliei (p. 27 - 54). Următoarele intervenţii sunt semnate de cercetători ieşeni cunoscuţi, acoperind o perioadă vastă, de la neo-eneoliticul Hamangiei sau Cucutenilor (Sergiu Haimovici, respectiv Dumitru Boghean - p. 63 - 74 - şi Nicolae Ursulescu - p. 75 - 82), la epoca bronzului (Neculai Bolohan – p. 83-88 - şi Attila Laszló - p. 89 - 96), pentru a face un salt la epoca Daciei Romane (Lucreţiu Mihăilescu-Bârliba - p. 97 - 100, Octavian Bounegru - p. 101 - 114, Alexandru Avram - p. 12 - şi Nelu Zugravu - p. 127 - 140). O singură excepţie în această pleiadă dedicată istoriei străvechi şi vechi o constituie raportul lui Victor Spinei referitor la descoperirile arheologice, relativ recente, privind oraşul medieval Siret.

Secţiunea *Opinions et discutions* cuprinde alte patru articole. Ne permitem observaţia că primele două studii: ale lui Virgil Mihăilescu-Bârliba, *Impact of Political Ideas in Romanian Archeology before 1989* (p. 157 - 160) şi cel al lui Lucreţiu Mihăilescu-Bârliba, *Nationalism in Romanian Archeology* (p.161 - 164), ar fi putut să-şi găsească locul în prima secţiune - cea referitoare la *Istoria arheologiei*, după cum următoarele două - ale lui Adrian Poruciuc, respectiv Nelu Zugravu şi Marius Alexianu (p. 173-178), ambele cu atingeri istorico-etnologice, se puteau regăsi în a doua secţiune, cea a *Studiilor şi articolelor*.

Un interesant şi util minidicţionar arheologic român-italian şi italian-român, realizat de N. Ursulescu şi R. Striccoli (p. 181 - 206), este urmat, cum arătam mai sus, de obişnuitele secţiuni dedicate recenziilor şi rapoartelor privind diverse sesiuni ştiinţifice.

La final, se impun câteva observaţii cu caracter critic. Astfel, iese în evidenţă, în mod supărător, aparatul critic neunitar. S-a mers atât pe sistemul notelor în bloc la sfârşitul articolului, pe cel al notelor în subsolul paginii, în sfârşit, pe sistemul "anglo-saxon" - lista bibliografică la sfârşit şi intervenţii în text, între paranteze. Rodolfo Striccoli, care foloseşte ultimul sistem, nu mai indică nici pagina lucrării citate. Nota 1, din articolul citat al lui Lucreţiu Mihăilescu-Bârliba, începe cu " Idem" ! (Desigur o greşeală de redactare, în loc de "Al. Zub".)

În concluzie, putem semnala importanţa acestui periodic prin contribuţiile şi noutăţile decurgând din bogatul său cuprins.

Dan Floareş

TURKISH REVIEW OF BALKAN STUDIES, tom 1, 1993, 25 p.

În rândurile istoricilor turci s-a manifestat şi se manifestă încă un interes deosebit pentru trecutul spaţiului balcanic şi, în mod special, pentru perioada otomană şi pentru aspectele referitoare la comunităţile musulmane rămase pe teritoriul unor state creştine. La iniţiativa unui grup de istorici turci a fost creată în 1985 o Fundaţie care studia Europa de est, transformată, după 1989, în Fundaţia pentru cercetarea Europei de est şi a Balcanilor. În 1993, pe fondul destrămării statului iugoslav, apărea primul volum dedicat "butoiului cu pulbere".

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Revista este structurată în patru mari capitole cu tematici interesante. Capitolul II cuprinde cinci articole despre spaţiul iugoslav şi sunt de remacat "Situaţia din Macedonia: impresii dintr-o călătorie recentă" (Ihsan Gürkan); "Criza bosniacă şi cooperarea balcanică (Oral Sander); "Comunitatea internaţională şi criza din Balcani" (Gareth Winrow). Trei materiale au fost consacrate problemelor ridicate de mozaicul de etnii din spaţiul sud-dunărean: "Minorităţi şi etnii în Balcani" (Yilmaz Altuğ); "Etnicii turci şi alegerile bulgare din octombrie 1991" (D. Bates); "Naţionalismul etnic şi viaţa politică în Balcani" (E. Kalaycioğlu). Din spaţiul dedicat politicii externe a Turciei este de remarcat articolul lui W. Hale intitulat "Politica externă turcă după războiul rece". În secţiunea consacrată evenimentelor petrecute anterior primului război mondial, tematica materialelor se referă la istoria turcilor şi la legăturile cu statele creştine apărute în secolul XIX. Reputatul istoric Halil Inalcik realizează un tablou al situaţiei din Balcani în primele două secole de la cucerirea otomană, cu date interesante privind geografia zonei şi raportul musulmani-creştini. Orhan Kologlu publică documente inedite despre atitudinea "junilor turci" faţă de situaţia tulbure din Macedonia, iar Secil Akgün se ocupă de schimbul de populaţie între Turcia şi Grecia după tratatul de la Lausanne (1922). S. Kuneralp, în articolul "Relaţiile comerciale turco-bulgare în preajma primului război mondial", demonstrează importanţa comerţului regional.

Revista dispune la sfârşit de o listă cuprinzând cele mai recente o sută de cărţi apărute în Turcia şi dedicate problemelor balcanice. Este un util instrument pentru toţi cei care studiază istoria frământată a Balcanilor.

I. C. Dumitrescu

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

VIAŢA ŞTIINŢIFICĂ A INSTITUTULUI DE ISTORIE "A. D. XENOPOL" ÎN ANUL 1997

În planul de cercetare pe anul în curs au fost înscrise şapte teme cu termen de finalizare la 31 decembrie 1997. Acestea sunt următoarele:

- *Repertoriul numismatic al României medievale. Partea I, secolele XIV- XVI* (Viorel Butnariu).
- *Elită şi viaţă politică în Bucovina, 1848 - 1918. De la obţinerea autonomiei provinciale la Unirea cu România* (dr. Mihai-Ştefan Ceauşu).
- *Societatea românească pe calea modernizării. Studiu de caz: Anastasie Başotă* (Dumitru Ivănescu).
- *Amurgul unei capitale: oraşul Iaşi, 1859 - 1862* (prof. dr. Dumitru Vitcu).
- *Dunărea şi Marea Neagră în istoria raporturilor internaţionale ale României moderne* (dr. Steluţa Mărieş).
- *Viaţa politică în România, 1918 -1938. Continuitate şi schimbare* (dr. Gheorghe I. Florescu).
- *Transformări economice şi realităţi sociale în România anilor 1944 - 1948* (dr. Gheorghe Onişoru).

Celelalte lucrări de plan se continuă şi în 1998. Cu termen de finalizare la 31 decembrie 1998 sunt următoarele teme:

- *Principatele Române şi Europa Est-Centrală a secolului XVIII. Interferenţe politice şi ideologice* (dr. Veniamin Ciobanu).
- *Instituţiile academice şi formarea elitelor moderne în România, 1864 - 1944* (dr. Lucian Nastasă).
- *Elite şi sociabilităţi politice în Principatele Române, 1830 - 1860* (Florea Ioncioaia).

La 31 decembrie 1999 devin scadente temele:

- *Regele Carol I al României. Monografie* (Vasile Docea).
- *DRH, A, Moldova (1651 - 1653)*, vol. XXXI (Leon Şimanschi, Dumitru Agache, Nistor Ciocan).
- *Forme şi manifestări ale puterii în Evul Mediu românesc, secolele XIV - XVII* (prof. dr. Ştefan Sorin Gorovei, Maria-Magdalena Gorovei).
- *Teorie şi metodă în istoriografia română a secolului XX* (prof. dr. Alexandru Zub).
- *Originile naţionalismului românesc* (Cătălin Turliuc).

La 31 decembrie 2000 vor trebui predate temele:

- *Relaţiile românilor cu slavii de răsărit, secolele XIV - XVI* (dr. Flavius Solomon).
- *Preocupări de bizantinistică în România până la 1948* (Leonidas Rados).
- *Istoriografia "obsedantului deceniu"* (Andi Mihalache).
- *Rezistenţa armată anticomunistă din România, 1944 - 1950* (Dorin Dobrincu).

În privinţa **temelor noi**, Consiliul Ştiinţific a avizat următoarele proiecte:

I. Istorie Medie

- Viorel M. Butnariu, *Repertoriul numismatic medieval românesc. Partea II, 1601 - 1660*, termen trei ani.

II. Istoria Relaţiilor Internaţionale

- Steluţa Mărieş, *Imperiul Otoman şi Marile Puteri: sistemul capitulaţiilor în secolul XIX*, termen un an.

III. Istorie Modernă

- Dumitru Vitcu, *Amurgul unei capitale: oraşul Iaşi, 1859 - 1862*, termen un an (prelungire).
- Dumitru Ivănescu, *România în relaţiile internaţionale, 1859 - 1866*, termen doi ani.

Anuarul Institutului de Istorie "A. D. Xenopol", tom XXXIV, p. 489 - 503.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

- Mihai Ştefan Ceauşu, *Personalităţi bucovinene în Parlamentul din Viena şi Dieta Bucovinei*, termen trei ani.

IV. Istorie Contemporană

- Gheorghe I. Florescu, *Relaţii româno-americane în anii primului război mondial (1914 - 1918)*, termen trei ani.
- Gheorghe Onişoru, *România, 1944 - 1947. Monografie*, termen trei ani.

La capitolul tipărituri menţionăm, în primul rând, apariţia volumului coordonat de Harald Heppner, *Die Rumänen und Europa vom Mittelalter bis zur Gegenwart*, Wien, Böhlau Verlag, 1997, 298 p., la realizarea căruia au contribuit 12 dintre cercetătorii noştri (Alexandru Zub, Leon Şimanschi, Dumitru Agache, Lucian Nastasă, Veniamin Ciobanu, Mihai Ştefan Ceauşu, Florea Ioncioaia, Steluţa Mărieş, Dumitru Vitcu, Vasile Docea, Gheorghe I. Florescu şi Gheorghe Onişoru). Acestuia i se adaugă trei volume de autor, semnate de Alexandru Zub (*Chemarea istoriei. Un an de răscruce în România postcomunistă*, Iaşi, Junimea, 1997), Ştefan Sorin Gorovei (*Întemeierea Moldovei. Probleme controversate*, Iaşi, Editura Universităţii "Al. I. Cuza", 1997) şi Ecaterina Negruţi (*Structura demografică a oraşelor şi târgurilor din Moldova, 1800 - 1859*, Iaşi, Fundaţia Academică "A. D. Xenopol", 1997). Seria este întregită de alte patru lucrări colective şi ediţii: Adrian Macovei, Dumitru Vitcu, *Între Revoluţie şi Unire. Pagini de istorie socială*, Iaşi, Demiurg, 1997; Alexandru Zub, Flavius Solomon, *I. D. Ştefănescu, 1886-1981*, Iaşi, Fundaţia Academică "A. D. Xenopol", 1997; Marius Lupu, Cornel Nicoară, Gheorghe Onişoru, *Cu unanimitate de voturi*, Bucureşti, Fundaţia Academia Civică, 1997; Gheorghe I. Florescu (ed.), *General Henri Berthelot. Memorii şi corespondenţă*, Iaşi, Cronica, 1997.

Sub egida institutului au mai apărut anul acesta *Anuarul*, tom XXXII/1995 şi tom XXXIV/1996, două numere din *Arhiva Genealogică*, 3 - 4/1995 şi 1 - 2/1996 (îngrijite de Ştefan Sorin Gorovei), alte două din *Xenopoliana*, IV, 1996 (*Elite. Repere. Secvenţe. Controverse*) şi V, 1997 (*Naţionalism. Minorităţi. Etnicitate*), precum şi volumul II din *Studia et Acta Historiae Judaeorum Romaniae*, Bucureşti, Hasefer, 1997 (editori Silviu Sanie şi Dumitru Vitcu). Se adaugă un număr de 131 de studii şi articole apărute în ţară şi în străinătatate, aparţinând cercetătorilor noştri.

La capitolul manifestări ştiinţifice, pe lângă obişnuitele noastre şedinţe bilunare şi cele patronate de Comisia de Heraldică şi Genealogie, le amintim pe cele organizate de Institut, unele bucurându-se de participare internaţională:

- 27 martie, Simpozionul *150 de ani de la naşterea lui A. D. Xenopol* (moderator Alexandru Zub).
- 10 - 12 aprilie, Simpozionul internaţional *Manualul de istorie ca instrument al relaţiilor interetnice* (cu participarea unor istorici din Ungaria, Statele Unite şi Germania, cărora li s-au alăturat din partea română Alexandru Zub, Dan Berindei, Damian Hurezeanu, Camil Mureşanu, Victor Neumann, Violeta Barbu, Paul Niedermayer, Stelian Mândruţ etc).
- 8 - 11 mai, *Al VIII-lea Congres de Studii Genealogice* şi colocviul *Suveranitate şi ideologie politică în Evul Mediu*, ambele organizate de Ştefan Sorin Gorovei.
- 9 - 13 iulie, Conferinţa internaţională *Biografii şi studii româneşti*, organizată în colaborare cu The Center for Romanian Studies din Iaşi, la care au participat istorici din S.U.A., Anglia, Olanda, Germania, Franţa, Republica Moldova şi România.
- 7 octombrie, Colocviul *Cultură politică şi modernizare în Europa de Sud-Est: cazul României*, organizat cu Deutsches Kultur Zentrum din Iaşi, cu invitaţi din Germania şi România (Horst Baier, Paul Cornea, Alexandru Zub, Dionisie Ghermani, Ioan Saizu, Gheorghe Onişoru şi Cătălin Turliuc).
- 9 - 11 octombrie, cu prilejul Zilelor Academice Ieşene, Institutul a organizat simpozioanele:
- *Grigore Ureche - 350 ani de la moarte* (9 octombrie, moderator Leon Şimanschi).
- *Mihail Kogălniceanu - 180 de ani de la naştere* (10 octombrie, moderator Alexandru Zub).
- *Naţionalismul şi societatea română modernă* (11 octombrie, moderator Cătălin Turliuc).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

De asemenea, la institut au prezentat comunicări anul acesta Dionisie Ghermani (München), Bianca Vallota (Milano), Florentin Marinescu şi Anna Tabaki (Atena), Giulia Lami (Milano) şi ataşatul cultural al Marii Britanii la Bucureşti, doamna Helen Meixner.

În plus faţă de manifestările menţionate mai sus, cercetătorii noştri au prezentat comunicări la un mare număr de simpozioane şi conferinţe, unele cu caracter internaţional. Astfel, Dumitru Agache a fost prezent la mănăstirea Neamţ şi la Cluj; Viorel Butnariu la Bacău, Bucureşti (3- 4 mai, manifestare internaţională organizată de Banca Naţională a României) şi Tulcea; Mihai Ştefan Ceauşu la Iaşi; Veniamin Ciobanu la Iaşi; Dorin Dobrincu la Sighet; Vasile Docea la Iaşi; Gheorghe I. Florescu la Bârlad, Focşani, Cluj (5 iulie, la The Third International Congress on Romanian Studies), Bucureşti şi Ploieşti; Maria-Magdalena Gorovei la Suceava şi Iaşi; Ştefan Sorin Gorovei la Suceava şi Iaşi; Florea Ioncioaia la Târgu-Mureş; Dumitru Ivănescu la Tescani şi Bârlad; Lucian Nastasă la Târgu-Mureş; Gheorghe Onişoru la Iaşi, Bucureşti, Galaţi, Sighet, Piatra Neamţ şi Bistriţa; Flavius Solomon la Cluj; Cătălin Turliuc la Târgu-Mureş. De asemenea, Alexandru Zub a fost prezent la Vaslui, Ghimeş-Făget, Sighet, Iaşi, Piatra Neamţ, Braşov, Bucureşti.

În 1997 o parte a corpului de cercetare a avut prilejul să efectueze deplasări peste hotare, fie pe seama schimburilor interacademice, fie datorită unor burse sau proiecte puse în legătură cu alte centre academice de peste hotare. Directorul institutului, Alexandru Zub, a onorat anul acesta trei invitaţii în Germania. Între 21- 22 februarie a fost prezent la Marburg, ca oaspete al Südosteuropa Gesellschaft, de la 10 la 15 iunie la Braunschweig, iar între 1-3 iulie la Universitatea Konstanz.

Mihai Ştefan Ceauşu s-a aflat în luna iunie la Universitatea din Graz (Austria) pentru documentare la tema *Elitele politice din Bucovina*, prezentând şi o comunicare cu titlul *Dieta Bucovinei, 1861 - 1918* la masa rotundă *Parlamentarismus in der Habsburger Monarchie. Die Landeslandtage* (organizată de Academia de Ştiinţe a Austriei la Viena, 23 iunie). În intervalul 1 - 5 decembrie, M. Ceauşu s-a deplasat la un colocviu la Otzenhausen (Germania), dedicat anului revoluţionar 1848 în Europa.

Veniamin Ciobanu s-a aflat anul acesta în Republica Moldova (iunie, ca referent la teza de doctorat susţinută de Vladimir Miskievka de la Institutul de Istorie din Chişinău), Anglia (1- 15 septembrie) şi Suedia (1- 15 octombrie).

În Germania s-a deplasat şi Vasile Docea pentru a participa la Săptămâna Universitară Internaţională de la Tutzing cu tema *Elite în Europa de Sud-Est: rol, continuitate, ruptură în trecut şi prezent* (5-10 octombrie), urmată de un stagiu la Universitatea din Freiburg (21 octombrie - 3 noiembrie).

Pe seama schimburilor academice s-a aflat la Paris între 10 - 24 noiembrie, pentru documentare la CNRS, Florea Ioncioaia. Tot în Franţa (1 februarie-1 aprilie), dar şi în Ungaria (15 iulie - 15 august) s-a deplasat Lucian Nastasă. În luna iulie, Leonidas Rados a beneficiat de o bursă la Atena pentru a participa la cursurile de vară ale Universităţii "Capodistriană şi naţională".

În Germania (1- 31 martie, la Südost Institut München) şi Olanda (16 - 20 aprilie, la invitaţia Bisericii reformate din Driebergen) a efectuat stagii Flavius Solomon. Dumitru Vitcu a participat la masa rotundă organizată cu prilejul Festivalului internaţional George Enescu (Pella, Iowa, Statele Unite, 21- 27 aprilie), iar în intervalul 1- 15 noiembrie s-a deplasat în Israel. În fine, în noiembrie, Cătălin Turliuc s-a aflat la Budapesta.

Din nou, în ciuda dificultăţilor materiale, cărora li s-au suprapus anul acesta reducerile de personal şi, mai ales, pierderea ireparabilă a distinsului istoric Leonid Boicu, institutul a reuşit să-şi îndeplinească programul asumat, atât la capitolul manifestărilor ştiinţifice, cât şi la cel al publicaţiilor.

Gheorghe Onişoru

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

"SÜDOSTEUROPA-GESELLSCHAFT"

Primit ca membru corespondent de către prezidiul Societăţii "Südosteuropa", cu sediul la München (scris. 9 sept. 1996), am fost invitat apoi să iau parte la sesiunea festivă a acelei Societăţi, organizată la Marburg (21 - 22 feb. 1997). Dând curs invitaţiei, am efectuat deci o călătorie în Germania (21 - 24 feb. c.), pe spezele organizatorilor.

Programul a cuprins două momente. Primul, desfăşurat la Congress Center din Marburg (21 feb.), a pus în discuţie o temă foarte actuală: *Frauen in Südosteuropa*, cu o introducere (Hans Georg Majer/ München) şi şase comunicări (klaus Heitmann /Heidelberg, Anneli Ute Galbanyi / München, Dorothée de Nève /Berlin, Wofgang Höpken /Leipzig, Natasa Miskovic /Basel, Johanna Deimel /München), din care două (Heitmann, Galbanyi) s-au referit la problematica noastră.

Al doilea moment (22 feb.), având un caracter festiv, s-a petrecut la vechea Universitate (Lahntor 3), în somptuoasa aulă cu elemente decoraticve de mare preţ şi celebre picturi murale de jur împrejur. După o expunere succintă a activităţii depuse de *Südosteuropa-Gesellschaft* în 1996, cu referiri pozitive şi la călătoria întreprinsă în România (sept. 1996), preşedintele Walter Althammer a dat curs festivităţii de omagiere a celor trei invitaţi din zona de interes a Societăţii în cauză. Evangelos A. Antaros de la Springer-Auslandsamt din Atena a fost distins cu *Rudolf-Vogel-Medaille* pentru activitatea publicistică din zonă. Prof. dr. Ferenc Mádl de la Universitatea Eötvös Loránd (Budapesta) şi semnatarul acestor rânduri au fost primiţi ca membri corespondenţi la *Südosteuropa-Gesellschaft*.

În ce mă priveşte, *laudatio* a fost făcută de dr. Anneli Ute Galbanyi, într-un text comprehensiv şi măgulitor, iar în răspunsul de rigoare am ţinut să observ că gestul respectiv de recunoaştere privea nu atât persoana subsemnatului, cât comunitatea academică din care fac parte. El reclamă desigur un răspuns în acelaşi spirit, adică o colaborare insistentă şi multiplă la proiectele de interes comun, al căror impact va depăşi cu siguranţă legăturile româno-germane, pentru a servi cauza integrării europene.

Am profitat de ocazie pentru a iniţia unele contacte noi, mai ales cu doi tineri istorici care vor să facă stagii de iniţiere în arhivele şi bibliotecile noastre.

M-a preocupat, de asemenea, ameliorarea sistemului de schimb (cărţi, reviste etc.) cu instituţii şi persoane din ţara gazdă.

Interesul sporit pe care evenimentele din România îl trezesc acum în lumea germană ar trebui să îndemne şi forurile tutelare la o regândire a colaborării cu instituţiile analoge din Germania, eliberând-o pe cât posibil de spiritul inerţial de care această colaborare e acuzată.

Al. Zub

COLOCVIU INTERNAŢIONAL DE ISTORIE CONTEMPORANĂ (BRAUNSCHWEIG, 10 - 15 IUNIE 1997)

În perioada 10 - 15 iunie a. c., a avut loc la Braunschweig (RFG), din iniţiativa Institutului "Georg Eckert", un colocviu despre "trecutul socialist în manualele de istorie", organizat în cadrul colaborării germano-ruse pe acest tărâm.

Invitat să iau parte la lucrări, în vederea unei analize care să privească pe cât posibil tot spaţiul est- şi central-european, am susţinut un referat cu tema *Widerstand und Mitläufertum. "Opfer" und "Täter" innerhalb der Gesellschaft*, text ce a produs un viu interes în asistenţă.

Menţionez aici numai contribuţiile prezentate de L. D. Behrendt (Leipzig), W. Jacobmeyer (Münster), M. Tiedke (Berlin), N. V. Naumov (Moscova) cu privire la atitudinile faţă de trecut, "modelele" ce se degajă din relaţia cu trecutul comunist, responsabilitate, vinovăţie, conştientizare a miturilor şi stereotipurilor moştenite de la "socialismul real" etc. O subliniere în

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

plus merită conferinţa dedicată marilor momente ale secolului nostru, prilej de reacţii semnificative şi contradictorii din partea publicului.

Comunicările vor fi publicate în volum, împreună cu discuţiile aferente.

S-a făcut apoi o excursie la Goslar, unul din cel mai bine păstrate oraşe medievale, cu mine străvechi (Rammelsberg), excursie extinsă către Bad Sachsa unde a fost organizat deja un *Grenzland-Museum* pentru a fixa momentul abolirii graniţei dintre cele două Germanii.

Conducerea Institutului "Georg Eckert" (Prof. dr. Ursula Becher, dr. Falk Pingel, dr. Robert Maier, Celler Strasse 3) este interesată să aibă relaţii directe de schimb (manuale şcolare, studii didactice etc.) cu institutele şi editurile noastre de resort. Până acum, tentativele de a stabili asemenea relaţii, profitabile mai ales pentru noi, au eşuat. Cred că ar trebui să se remedieze situaţia prin Ministerul Învăţământului sau prin institutul specializat în problematica respectivă.

Călătoria la Braunschweig a fost şi o bună ocazie de a stabili contacte cu unii istorici, sociologi, publicişti din Georgia, Germania, Israel, Lituania, Rusia, Ucraina, Ungaria, urmând ca ele să rodească eventual în proiectele Institutului nostru, mai ales prin colaboratorii aflaţi încă la început de cale.

Al. Zub

COLOCVIU ROMÂNO-GERMAN (BRAŞOV, 12 - 14 SEPT. 1997)

Între 12 şi 14 septembrie, a avut loc la Braşov o nouă reuniune ştiinţifică organizată de Fundaţia "Alexander von Humboldt", împreună cu "Clubul Humboldt" din România. Este al treilea colocviu de acest fel (după Bucureşti şi Sinaia), ocazie excelentă de întâlnire între foştii şi actualii humboldtieni cu unii membri din conducerea Fundaţiei şi cu o seamă de profesori germani implicaţi în procesul formativ şi de cercetare pus la lucru de venerabilul aşezământ.

Lucrările s-au desfăşurat în plen şi pe secţii, potrivit disciplinelor reprezentate la colocviu.

În plen (12 sept.), la Hotelul Favorit din Poiana Braşovului, s-a dat citire unui mesaj prezidenţial, în care se rostea gratitudinea pentru sprijinul ştiinţific oferit de Germania, exprimându-se totodată speranţa că relaţiile bilaterale vor cunoaşte în viitor o evoluţie ascendentă. S-au rostit apoi cuvinte de salut de către noul secretar general, dr. Manfred Osten, de către rectorul Universităţii din Braşov (Sergiu Chiriacescu), de către preşedintele "Clubului Humboldt" (Mircea Babeş) şi de către ambasadorul Germaniei (Leopold Bill von Bredow). N-au fost simple saluturi, ci ocazii de a estima situaţia actuală în raporturile bilaterale, cu referire anume la cercetarea ştiinţifică şi formarea noilor elite în acest domeniu.

Tot în plen s-au rostit două conferinţe, una despre *Competiţie în societate şi în mediul academic* (Mircea Flonta) şi alta despre *Ce înseamnă a fi european în Estul postbelic* (Gabriel Liiceanu). Ambele au fost audiate cu cel mai viu interes.

Lucrările pe secţii (13 sept.) s-au desfăşurat la Universitatea Braşov, cuprinzând şapte compartimente: 1. *Filosofie /Literatură* (condus de Peter Fohrmann /Bonn, care a vorbit despre *Iluminism*); 2. *Arheologie /Istorie* (condus de Bernhard Hänsel /Berlin, care s-a referit, personal, la *Sarcinile unei cercetări moderne a istoriei vechi în Europa de Sud-Est*); 3. *Fizică* (condus de E. Toschek /Hamburg); 4. *Matematică /Informatică* (condus de Jürgen Dasow /Magdeburg); 5. *Chimie /Farmacie /Ştiinţe biologice* (condus de Jun Okuda /Mainz); 6. Medicină /Medicină veterinară (condus de Peter Propping /Bonn); 7. Ştiinţe inginereşti (condus de Dieter Jüger /Duisburg).

Oaspeţii germani, coordonatori ai secţiilor amintite, au fost desemnaţi apoi ca profesori onorifici ai Universităţii braşovene.

Discuţiile pe marginea comunicărilor au avut darul să sublinieze urgenţa racordării la standardele europene într-un domeniu sau altul.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Din nou în plen (14 sept., Hotel Favorit) a avut loc expunerea subsemnatului despre *Cultura istorică şi modernizarea României în secolul XX*, expunere ce s-a bucurat de un interes nu mai puţin evident. Va fi publicată, împreună cu alte contribuţii, în buletinul "Clubului Humboldt".

În acelaşi cadru, au avut loc discuţiile finale, menite a pune în lumină pe cât posibil concluziile desprinse la fiecare secţie şi dezideratele participanţilor pentru activitatea viitoare.

Au fost lăsate, cu această ocazie, nr. 2 din *Mitteilungen des Humboldt - Clubs Rumänien* (1996) şi volumul *Akademie oder Universiät. Stand und Perspektiven der Grundlagenforschung in den Ländern Mittel- und Osteuropas nach der Wende* (Humboldt-Sympozium in Sinaia, 1995), Bucureşti, 1997.

De menţionat faptul că la coloviu au luat parte şi reprezentanţi ai altor cluburi similare din ţările vecine.

A fost o reuşită, cu siguranţă, una ce tinde a se instituţionaliza şi publicistic.

Al. Zub

DIALOGURI ROMÂNO-AMERICANE

Între 1 şi 5 iulie 1997, s-au desfăşurat la Cluj lucrările celui de al treilea *Congres Internaţional de Studii Româneşti*, recunoscut de studioşii prezenţi, proveniţi din diverse spaţii istorico-culturale, ca una dintre prestigioasele manifestări ştiinţifice ale anului.

Iniţiativa acestui *summit* cărturăresc a aparţinut, ca întotdeauna până acum, *Societăţii de Studii Româneşti* din S.U.A., un organism de breaslă, ce grupează intelectuali americani interesaţi de istoria şi civilizaţia ţării noastre. Reamintim, în treacăt, dar cu o preţuire statornică, niciodată îndeajuns relevată, că *The Society for Romanian Studies* (SRS), fondată în 1973, a progresat în permanenţă, numeric şi profesional deopotrivă. Publică, de 21 de ani, *The Society for Romanian Studies Newsletter* (Editor: Profesorul Paul E. Michelson, Department of History, Huntington College, Huntington, Indiana) şi organizează o întrunire anuală într-un important centru academic şi universitar din S.U.A., precum şi multe alte simpozioane ori dezbateri ştiinţifice, tematice şi aniversare. Membrii acestei Societăţi sunt reputaţi profesori şi cercetători, autori ai unor valoroase lucrări ştiinţifice şi colaboratori la renumite publicaţii de specialitate din S.U.A. şi din multe alte ţări de pe glob. Toţi cunosc România, istoria şi cultura ei, precum şi limba română.

În iulie 1986, din dorinţa de a reuni cât mai mulţi românişti, răspândiţi pe diverse meridiane ale globului, SRS a organizat la Paris primul Congres Internaţional de Studii Româneşti. Din nefericire, românii care îşi anunţaseră participarea nu au putut da curs unei invitaţii deosebit de onorante şi profitabile, atât pentru ei cât şi pentru ţara lor. Întâmplător, dar şi suportând supliciile ideologizante ale Bucureştilor, câte un privilegiat sau trimis oficial ajungeau să participe la întrunirile anuale ale SRS, obligaţi şi ei să se cenzureze în permanenţă şi să evite dezbaterile care nu respectau "linia" unor "cabinete" dictatoriale.

Conştienţi de toate aceste bariere, membrii SRS s-au gândit la un moment dat să procedeze în aşa fel încât să ofere şi colegilor români posibilitatea de a se implica în activitatea asociaţiei lor. O asemenea intenţie a devenit realizabilă abia în iulie 1993, atunci când SRS, în colaborare cu Academia Română, Universitatea "Al. I. Cuza" şi Institutul de Istorie "A. D. Xenopol" din Iaşi, a organizat în Capitala Moldovei cel de al doilea Congres Internaţioanal de Studii Româneşti. Profesorul George R. Ursul, Preşedintele în exerciţiu al SRS, recunoştea că anii de după 1989 "au deschis uşa unor posibilităţi academice pe care nu am fi fost niciodată capabili să ni le imaginăm înainte" (*The SRS Newsletter*, Vol. 18, Nr. 1, 1994, p. 1). Au fost preferaţi Iaşii, deci provincia - şi nu întâmplător Moldova -, pentru a se eluda intruziunile politicianiste ale "emanaţilor" evenimentelor din decembrie 1989, care, în mod sigur, nu s-ar fi dat în lături de la confiscarea unui eveniment ştiinţific în care erau implicate numeroase personalităţi culturale şi diplomatice americane. În final, totul a fost o reuşită, astfel încât, reîntors în S.U.A., Preşedintele

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

SRS scria că, neîndoielnic, Congresul abia încheiat în "Bostonul României" "a fost o experienţă extraordinară şi memorabilă" şi că toţi cei 230 de participanţi, ce reprezentau 15 ţări, s-au declarat convinşi că un demers atît de izbutit şi util trebuia permanentizat şi transformat deci într-un obiectiv programatic al SRS.

Plecând de la acest gând, româniştii americani au organizat, în noiembrie 1994, la New York, o conferinţă care, aşa cum observa Paul E. Michelson, "a fost o excelentă urmare a congresului ieşean" (*Ibidem*, p. 3). Şi, bineînţeles, întregul exerciţiu nu s-a oprit numai la atât. Aşa se face că în primăvara anului 1996, acelaşi neobosit Paul E. Michelson, Secretarul SRS - despre care George R. Ursul afirma că "fără el, sunt sigur că SRS abia ar exista" (*Ibidem*, p. 2) -, lansa un "preliminary announcement", declanşând astfel pregătirile a ceea ce urma a continua experienţa ieşeană. Cel de al treilea Congres Internaţional de Studii Româneşti îşi propunea să-şi desfăşoare lucrările, aşa cum decisese SRS, la Cluj, între 1 şi 5 iulie 1997, găzduite fiind de Universitatea "Babeş-Bolyai". Se preciza apoi că, desigur, "ca şi în 1993, la Congresul de la Iaşi, nu vor fi teme oficiale sau prioritare", deoarece întrunirea era imaginată a fi "un congres internaţional de studii româneşti, la care vor fi prezentate cele mai bune şi cele mai interesante dintre studiile, subiectele şi preocupările curente privitoare la cultura şi civilizaţia românească". "Temele vor include tot ceea ce are de-a face cu studierea doctă a culturii şi a civilizaţiei româneşti, precum istoria, ştiinţele politice, limba şi literatura, folclorul, artele, religia şi aşa mai departe", scrise şi prezentate în limbile română, engleză şi franceză (Idem, Vol. 20, Nr. 1, 1996, p. 10). Aşadar, SRS nu avansa o temă anume, ca posibilă a se substitui unui punct de plecare şi de întoarcere a tuturor investigaţiilor, ci adresa o invitaţie celor interesaţi, urmând ca propunerile lor să se articuleze - grupate cronologic şi tematic - în programul Congresului. Făcând aceste precizări, se cuvine să amintim că la data începerii preparativelor întrunirii de la Cluj, Preşedinte al SRS era Profesorul Joseph F. Harrington, de la Framingham State College, Stoughton, Massachusetts, autorul unei impresionante monografii dedicate relaţiilor româno-americane între 1940 şi 1990. Eforturile Domniei sale au fost continuate şi de Profesorul Paul D. Quinlan, de la Providence College, din Providence, Rhode Island, acela care a publicat nu demult o valoroasă lucrare consacrată lui Carol al II-lea. Preluând conducerea SRS, el, care se revendică a fi unul dintre fondatorii acestei reputate asociaţii, declara, la începutul acestui an, că "prima mea sarcină va fi să ştiu că al treilea Congres Internaţional de Studii Româneşti de la Cluj, din iulie, va fi un răsunător succes. [...] Iaşii au fost un mare succes; Clujul va fi la fel" (Idem, Vol. 21, Nr. 1, 1997, p. 1).

În fine, după minuţioase pregătiri, asumate de SRS şi Universitatea "Babeş-Bolyai", Profesorul Andrei Marga, Rectorul acestei ilustre instituţii de învăţământ superior, deschidea sesiunea plenară inaugurală a celui de al treilea Congres Internaţional de Studii Româneşti, făcând apoi o succintă prezentare a cunoscutei Alma Mater Napocensis şi a propensiunii ei europene. Adrian Marino, Preşedintele de onoare al Congresului, a întreprins o pertinentă incursiune în istoria americanisticii româneşti, pentru ca Paul D. Quinley să înfăţişeze rezultatele, stadiul actual şi perspectivele studiilor dedicate românisticii în S.U.A. Paul E. Michelson, Nathan M. Bluhm, Consulul S.U.A. la Cluj, Nicolae Bocşan şi Vasile Puşcaş, la rândul lor, au venit, fiecare, cu notificări absolut necesare desfăşurării normale a unei manifestări de asemenea dimensiuni. Ziua inaugurală a Congresului s-a încheiat cu o recepţie oferită participanţilor de către Universitatea gazdă.

Nu putem trece la ceea ce am numi desfăşurarea propriu-zisă a Congresului, înainte de a menţiona că la Cluj au fost prezenţi, între 1 şi 5 iulie 1997, profesori, cercetători şi bibliotecari din S.U.A., ce activează la 18 colegii şi universităţi, la Biblioteca Congresului şi la American Romanian Academy of Arts and Sciences. Dintre instituţiile de învăţământ superior americane amintim: Ohio State University, Columbus, Ohio; University of Kentucky, Lexington, Kentucky; Boston College; Providence College, Providence, Rhode Island; Portland State University, Portland, Oregon; New York University, New York City; University of Illinois, Urbana, Illinois; Case Western Reserve University, Cleveland, Ohio; University of Nevada at Reno; Pennsylvania State University, University Park; University of Texas at Austin; University of California, Los

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Angeles; Huntington College, Huntington, Indiana; Johns Hopkins University, Baltimore, Maryland; Indiana University, Bloomington, Indiana; University of Mississippi, University, Mississippi; University of Washington, Seattle, Washington; Kent State University, Kent, Ohio. Germania a fost reprezentată de profesori şi cercetători care funcţionează la cinci institute specializate şi universităţi. Anglia a trimis delegaţi de la două universităţi. Din Republica Moldova au participat studioşi care îşi desfăşoară activitatea didactică şi de investigare ştiinţifică la o universitate şi două institute de cercetare. Lista instituţiilor străine reprezentate la Congresul clujean a mai inclus Centre Nationale de la Recherche Scientifique (C.N.R.S.) din Paris, Universitatea din Tel Aviv, un institut din Ungaria şi Radio Free Europe.

Organizarea acestui Congres în România, aşa cum am amintiti deja, nu a fost ocazională, oferind, pe lângă alte facilităţi, prilejul - de fapt privilegiul - unor cercetători, profesori, bibliotecari, arhivişti etc. de a întâlni şi cunoaşte colegi din alte ţări, de a se informa şi compara, în ultimă instanţă, cu specialişti care activează în alte spaţii culturale şi ştiinţifice. Clujul, pe lângă ipostaza de organizator, a contribuit direct la succesul celui de al treilea Congres Internaţional de Studii Româneşti prin implicarea unor importante instituţii specializate, care s-au alăturat Universităţii "Babeş-Bolyai". Au expus comunicări, au participat la dezbateri, au intervenit în multe cazuri, suplinindu-şi colegii de la Universitate, specialişti care lucrează la Institutul de Istorie, Institutul de Artă, Biblioteca Universitară "Lucian Blaga", Biblioteca Medicală, Fundaţia Soros pentru o Societate Deschisă, TVR Cluj şi Radio Cluj.

Din Capitală, au participat la manifestarea în discuţie studioşi de la Academia Română, Universitatea din Bucureşti, Institutul de Istorie "N. Iorga", Institutul de Studii Sud-Est Europene, Institutul de Istoria Literaturii, Institutul Român de Studii Internaţionale, Muzeul Naţional de Artă, Biblioteca Centrală Universitară, Biblioteca Naţională a României şi Ministerul Afacerilor Externe.

În sfârşit, Iaşii au fost prezenţi prin Institutul de Istorie "A. D. Xenopol", Universitatea "Al. I. Cuza" şi Centrul de Studii Româneşti. Universitatea de Vest şi Institutul de Cercetări Socio-Umane al Academiei Române, ambele din Timişoara, precum şi Arhivele Naţionale Prahova, din Ploieşti, au întregit lista instituţiilor ştiinţifice româneşti care au contribuit la articularea unui dialog, reciproc profitabil, între oameni de ştiinţă trăitori pe mai multe meridiane ale globului şi colegi de-ai lor români. Colocviul acesta, atât de aşteptat de toţi participanţii, nu s-a redus la un strict schimb ştiinţific, foarte important, desigur, ci a oferit tuturor şi ocazia de a se întâlni, de a discuta şi a propune viitoare colaborări etc.

Între 2 şi 5 iulie 1997, deci în cele patru zile de lucrări ale Congresului Internaţional de Studii Româneşti, la Cluj s-au consumat zece sesiuni, în cadrul cărora s-au desfăşurat 39 de secţiuni tematice şi şapte mese rotunde. În plus, "Inaugural Plenary Session", din 1 iulie, a fost completată de o "Book and Culture Exhibition", pregătită de Universitatea "Babeş-Bolyai", şi de o recepţie, găzduită de aceeaşi instituţie. Pe 3 iulie, Consulatul Statelor Unite din Cluj a fost amfitrionul unei "American Independence Reception", prin care s-a celebrat crearea Statelor Unite ale Americii. Cea de a IX-a sesiune, din 4 iulie 1997, a fost urmată de un cocteil oferit de The Society for Romanian Studies şi Universitatea "Babeş-Bolyai". Apoi, Congresul s-a încheiat cu o excursie, pentru care au optat mulţi dintre participanţii străini şi români.

O trecere în revistă, ca aceea de faţă, nu-şi poate propune abordarea exhaustivă a unei manifestări ştiinţifice de dimensiunile celui de al treilea Congres Internaţional de Studii Româneşti. Vom încerca, deci, să consemnăm temele abordate, grupându-le cronologic şi ţinând cont de compatibilitatea subiectelor care s-au constituit în compartimente subsumate istoriei, sociologiei, trecutului şi prezentului Basarabiei, interferenţelor româno-americane, literaturii române, istoriei ideilor, semioticii, dreptului, artei, biblioteconomiei etc. Aşa, de pildă, o secţiune specială a fost dedicată "Civilizaţiei medievale" (moderator: Camil Mureşan), în cadrul căreia au fost prezentate comunicările: *The Orthodox Church in Fifteenth Century Wallachia* (Kurt W. Treptow) şi *Romanian Historical Cities* (Ana Maria Berneagă). "Secolul al XIX-lea" (moderator: Simion Retegan) s-a circumscris comunicării intitulate *Formarea intelectualităţii artistice*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

româneşti în mediul cultural al Münchenului (Stelian Mândruţ), iar "1848" (moderator: Nicolae Bocşan) a reunit contribuţiile: *Maghiarii alături de români în revoluţia de la 1848 - 1849 din Transilvania* (Gelu Neamţu) şi *Silviu Dragomir despre 1848* (Stelian Mândruţ). O altă secţiune - "Primul război mondial" (moderator: Cornelia Bodea) - s-a constituit din titlurile: *Wilson's Fourteen Points and Romania* (Gheorghe I. Florescu), *Dr. Joseph Breckenridge Bayne: An American Hero in Romania during World War I* (Glee Wilson), *Contribuţii ale intelectualilor transilvăneni şi bucovineni la renaşterea spiritualităţii româneşti în Basarabia în anii 1917 - 1918* (Eugenia Istrati) şi *Receptarea wilsonianismului în Centrul Europei* (Vasile Vesa). În cadrul secţiunii "România interbelică" (moderator: Gheorghe I. Florescu), au fost expuse comunicările: *Martha Bibescu şi Regina Maria. Corespondenţa aflată în colecţiile Universităţii Texas din Austin* (Hermina G. B. Anghelescu), *Corespondenţa Reginei Maria în timpul călătoriei din 1926 în S.U.A.* (Adrian-Silvan Ionescu) şi *Philip E. Mosely şi România* (Vasile Puşcaş) Nu putea lipsi, desigur, o secţiune intitulată "Al doilea război mondial" (moderator: George Cipăianu), cu comunicările: *U.R.S.S. şi diferendul teritorial româno-maghiar (iunie-august 1940)* (Otto Traşcă), *Activitatea Direcţiunii Cultura în Transnistria sub regimul mareşalului Ion Antonescu* (Rodica Solovei) şi *Walter Ross and the OSS in Romania in August 1944* (Ernest H. Latham, Jr.). "România sub comunism" (moderator: Katherine Verdery) a reunit titlurile: *Organizaţii de luptă anticomunistă a ţăranilor din judeţul Prahova în anii 1946 - 1965* (Constantin Dobrescu), *The Illusion of a Regained Normality: The Year 1968 in Romania* (Dragoş Petrescu) şi *1977: The Source of Civil Society's Failure in Communist Romania* (Cristina Petrescu).

Intervalului ce a urmat căderii lui Ceauşescu şi succesiunii prezidenţiale a lui Ion Iliescu i-au fost rezervate şase secţiuni. "1989 şi după" (moderator: Florin Zaharescu) i-a reunit pe Miodrag Milin (*Revoluţia de la Timişoara între adevăr şi mistificare (Radio Europa Liberă, 17 - 20 decembrie 1989)*, Peter Siani-Davies (*Popular Mobilisation in the Romanian Revolution: The Case of the National Salvation Front Local and Enterprise Councils*) şi Peter Gross (*Of Men, Mice and Mythical Giants. Mass Media in Romania's 1996 General Elections*). Secţiunea "După comunism" (moderator: Istvan Csucsuja) s-a rezumat la comunicarea *A Preliminary Analysis of the Capacity for Institution-building Withing the Civil Society Sector in Romania* (Joan Heifner). Subiectele abordate în cadrul secţiunii "Postcomunismul şi chestiunea identităţii" (moderator: Andrei Marga) au fost *Coping with the Unthinkable: Romanians and the Construction of Post-Communism Identities in Moldova* (Wim P. van Meurs) şi *Post-Modernity: A Common Project?* (F. Peter Wagner). "Instituţii şi doctrine politice în România după 1989" (moderator: Vasile Boari) a fost o secţiune ale cărei comunicări au necesitat două zile de dezbateri. Iată titlurile acestora: *Liberalismul după 1989* (Vasile Boari), *România: model semiprezidenţial? Analiză constituţională a Constituţiei din 1991* (Emil Boc), *Modernizarea instituţiilor politice în România după 1989* (Ileana Patraş Voicu) şi *Cultura politică în perioada tranziţiei. Studiu de caz* (Gabriel Bădescu). Ultima secţiune consacrată anctractului post '89 a fost "Mass-media românească după 1989" (moderator: Ioan Muşlea), cu subiectele: *Presa scrisă - metamorfoze şi direcţii de evoluţie* (Ion Marin Danciu), *Interviu cu presa culturală românească* (Tudor Vlad), *Presa scrisă în limba maghiară* (Cseke Peter) şi *Lectura imaginii* (Doru Pop).

"Relaţiile internaţionale" au fost discutate în două secţiuni (moderate de George Cipăianu), care au însumat patru comunicări: *Reinventing NATO* (Radu R. Florescu), *România şi clash-ul contemporan al civilizaţiilor* (Constantin Buchet), *Romania and Central Europe in the Context of EU Enlargemenet* (Corneliu Popeţi) şi *Romanian-Hungarian Military Relations: A Model for Co-operation?* (Zsolt-Istvan Mato), precum şi în sesiunea facultativă "NATO and Romania: <<Quo vadis?>>" (prezentare video de Adrian Mihai). În sfera aceleiaşi teme se subsumează şi secţiunea "România şi S.U.A." (moderator: Ernest H. Latham, Ir.), cu cele două comunicări dezvoltate de Cornelia Bodea (*Burton Berry's Romanian Diary, 1944 - 1947*) şi de Liviu Ţârău (*Dezgheţarea relaţiilor româno-americane, 1957 - 1964*), ca şi cea intitulată

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

"România /Americana" (moderator: Aurel Sasu), cu comunicarea lui Gheorghiţă Geană (*Romania and the Romanians in the New Encyclopaedia Britannica*).

Dintre secţiunile care s-au bucurat de o audienţă deosebită amintim "Istorie şi idei" (moderator: Pompiliu Teodor), secţiune în cadrul căreia a fost avansată comunicarea *The Dissemination of Newtonian Ideas in the Romanian Lands, 1687 - 1861* (Horia-Roman Patapievici).

Un loc aparte în programul Congresului clujean l-au avut secţiunile rezervate investigării trecutului, mai îndepărtat ori mai apropiat, al Basarabiei. Astfel, sesiunea "Basarabia în secolul XIX" (moderator: Teodor Pavel) i-a permis Corinei Istrati să citească referatul *Prezenţa clerului ortodox în mişcarea culturală românească din Basarabia, în primele două decenii ale secolului al XX-lea*. Secţiunea "Basarabia şi al doilea război mondial" a rezidat în comunicarea *Basarabia anilor 1940 - 1941 în istoriografia sovietică: mituri şi realităţi* (Anatol Petrencu). "Stalinizarea Basarabiei" (moderator: Kurt W. Treptow) s-a oprit la comunicarea: *Contribuţii la studierea evoluţiei culturale a R.S.S.M. în cadrul regimului totalitar (1944 - 1950)* (Zinaida Stănic). Un profil asemănător l-a avut secţiunea intitulată "Moldova independentă" (moderator: Radu R. Florescu), la care au participat, cu contribuţii originale, Paul D. Quinlan (*The Background of the Transnistrian Problem: A Brief History*), Ladis K. D. Kristof (*National Consciousness in Comparative Perspective: The Case of Moldova*) şi Dionisie Ghermani (*The Ambiguous Policy of Mircea Snegur*). Alături de aceasta, merită a fi menţionate secţiunile "Limbaj şi politică în Moldova" (moderator: Paul D. Quinlan), cu participarea lui Michael Bruchis (*Republica Moldova: Contaminarea lexicului cu termeni inadecvaţi, ca mijloc de promovare a unei politici antinaţionale*) şi Gheorghe Negru (*Politica etno-lingvistică în R.S.S.M.*).

Un capitol important în programul Congresului a fost rezervat - nici nu se putea altfel - unor subiecte care privesc istoria literaturii române şi abordarea acesteia din diferite perspective. Astfel, în cadrul secţiunii "Literatura română modernă" (moderator: Michael Impey), Laura Leon a susţinut comunicarea *Childhood beyond Time and Space in "La Medeleni" by Ionel Teodoreanu*. Secţiunea intitulată "Secolul XX al literaturii române" (moderator: Liviu Petrescu) s-a constituit din comunicările: *Hungry for Truth: Ana Blandiana's "Consumer Good with Wings"* (Sharon King) şi *George Călinescu, ca romancier: "Enigma Otiliei"* (Alina Munteanu). "Literatura română: perspective istorice" a fost o secţiune programată pentru două dezbateri (prezidate de Marian Papahagi şi de Adrian Marino), care au prilejuit dezvoltarea următoarelor comunicări: *Cenzura în Ţările Româneşti: schiţă istorică* (Adrian Marino), *Romanian Prison Literature in an European Context* (Michael Impey), *Imaginea Cercului literar de la Sibiu - azi* (Ştefan Borbely), *The Invention of Peasant in Romanian Literature, 1825 - 1881* (Alex Drace-Francis) şi *Typing Transylvania: Represantations of Transylvania in Western Literature from William Shakespeare to Bram Stoker* (Elizabeth Miller). În aceeaşi arie tematică am putea include şi secţiunea "Literatura română: o perspectivă comparatistă" (moderator: Mircea Borcilă), cu cele două comunicări redactate de Rodica Boţoman (*Myth and Symbol in the Poetic Universe of Peter Neagoe*) şi Dumitru Dorobăţ (*Bret Harte and Mark Twain in Romanian Letters*).

O menţiune aparte merită secţiunile: "Poetică" (moderator: Rodica Boţoman), cu comunicările: *The Great Chain of Baing: o problemă crucială în poetica antropologică* (Mircea Borcilă) şi *The Poetic Theory of Narrative Reconsidered* (Ştefan Olteanu), "Voci transilvane" (moderator: Adam I. Sorkin şi Liviu Bleoca), "Folclor şi cultură populară" (moderator: Ioan Şeulean), cu comunicarea *The Herb of Life and Death* (Monica M. Grecu) şi "Limba română" (moderator: Carmen Vlad), cu comunicări aparţinând Anei Tătaru, Lianei Pop, Lilianei Mihuţi şi lui Gligor Gruiţă. O secţiune de actualitate - dar nu numai - a fost cea intitulată "Fenomenologia vieţii cotidiene în România postcomunistă" (moderator: Mircea Zaciu), cu comunicările: *Tradiţia culturală şi învăţarea democraţiei după '89* (Claude Karnoouh), *Ezoterisme, ocultisme şi secularizare cotidiană* (Aurel Cobodan), *Vulgaritatea ca model al identităţii post-totalitare*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

(Andor Horvath), *Spaţiul cotidian ca spaţiu naţional* (Istvan Horvath) şi *Sensuri ale hermeneuticii cotidiene* (Mihali Ciprian).

"Semiotică" (moderator: Gligor Gruiţă), cu comunicări susţinute de Carmen Vlad, Elena Dragoş şi Liliana Pop, "Drept" (moderator: Marţian Niciu), secţiune ilustrată de comunicările: *Reconstituting Property Rights in a Transylvanian Village* (Katherine Verdery) şi *Evolving Romanian Collective Negotiations Law and Labor-Managemenet Relations* (Larry Bush), "Artă" (moderator: Marius Porumb), cu Florenţa Ivaniuc şi Daniela Gui în ipostaza de comunicanţi, precum şi "Afaceri şi economie" (moderator: Ioan Aurel Giurgiu) sunt patru secţiuni care au întregit şi diversificat, deopotrivă, aria tematică a Congresului. Remarcabile şi de mare intreres ni s-au părut a fi secţiunile "Colecţii româneşti în lume" (moderator: Doru Radoslav), colecţii prezentate de Patricia Thurston (*Private Library Collections in the United States*), Grant G. Harris (*Romaniana at the Library of Congress*) şi Dan Berceanu (*Probleme actuale şi de perspectivă la Biblioteca Naţională a României*) şi "Mijloacele electronice şi România" (moderator: Ioana Robu), unde au comunicat Grant G. Harris, Voichiţa Dragomir, Mihaela Bora şi Romeo Macarie.

Întrunirea unui număr atât de mare de specialişti, din domenii şi teritorii spirituale foarte diferite, a făcut posibilă organizarea a şapte mese rotunde, prilej cu care au fost dezbătute unele teme ce ridică, încă, semne de întrebare, din considerente multiple, sau reclamă nuanţări, elucidări metodologice, sistematizări etc. De multe ori, aceste deliberări *sui-generis*, care nu-şi propun îndeobşte căutarea unui numitor comun, deşi pot evolua şi în acest sens, se transformă, inevitabil aproape, în benefice confruntări *ad-hoc*, nerespectând un parcurs anume şi atingând sau ajungând în "puncte" de unde totul se vede altfel. Aşa se explică priza de care se bucură asemenea *roundtables*, a căror regulă esenţială rezidă în originalitate, inedit, gânduri de moment, toate dorindu-se şi avansând o noutate, un raport posibil, o pistă interpretativă neluată în seamă, dar relevantă, o străfulgerare de o clipă etc. Conştienţi de valenţele explorative, care nu eludează însă concluziile, organizatorii Congresului au intarsiat acest prelungit colocviu cu întâlniri de acest gen, care au transformat nişte obişnuite amfiteatre universitare într-o adevărată agoră de rostire publică, dar nu aleatorie. Un exemplu în acest sens l-a constituit masa rotundă care a avansat ca temă a unor inevitabile pertractări un subiect prezent mereu în întrebările repetate în ultimii şapte ani: "Cultura naţională şi statul naţional" (prezidată de Paul E. Michelson), avându-i ca "discussants" pe Alexandru Duţu, Horia-Roman Patapievici şi Paul E. Michelson. "Romania's Communist Takeover" (moderator: Ladis K. D. Kristof) i-a avut ca invitaţi pe Paul D. Quinlan şi Ernest H. Latham, Jr. O reuniune similară - "Opinia publică şi procesul de democratizare" (moderator: F. Peter Wagner) - a fost la fel de apreciată, ca şi cea intitulată "Istoria orală şi descoperirea memoriei" (moderator: Maria Bucur). În sfârşit, ultimele trei mese rotunde au fost: "Natural Language Processing for Romanian" (moderator: James Augerot), "Noi perspective în predarea limbii române ca limbă străină" (moderator: Victoria Moldovan) şi "România şi Programul Fulbright" (moderator: Cornelia Bodea). Se înţelege de la sine că aceste dialoguri libere au antrenat un mare număr de participanţi, ale căror intervenţii au transformat fiecare masă rotundă într-un savant colocviu, ale căror mărturisiri sau replici nu vor rămâne fără rezultate.

Congresul Internaţional de Studii Româneşti, iniţiat de The Society for Romanian Studies, care a urmat un traseu inedit în aparenţă - Paris - Iaşi - Cluj -, arată aşa din raţionamente ce şi-au propus evitarea intruziunilor politice şi ne lasă să înţelegem că apropierea şi colaborarea ştiinţifică româno-americană a parcurs mai întâi o lungă perioadă de tatonări şi căutare. Astăzi, când democraţia a devenit, probabil, o realitate şi în România, o astfel de întrunire va putea fi organizată şi în Bucureşti, fără pericolul de a fi însuşită de acele structuri politice care nu acceptă circumstanţa că o asemenea reuniune ştiinţifică este posibilă fără a fi subordonată lor.

Încheind această prezentare - aridă şi redusă oarecum la nume şi titluri, întrucât aşa am gândit-o -, ne permitem să avansăm opinia potrivit căreia cel de al treilea Congres Internaţional de Studii Româneşti va fi considerat cea mai prestigioasă reuniune ştiinţifică organizată în acest an în ţara noastră. O concluzie absolut necesară şi lesne sesizabilă este aceea că mulţi studioşi

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

americani - dar şi din alte ţări - sunt sincer interesaţi de istoria şi civilizaţia românească, făcându-şi din investigarea acestora o adevărată profesiune de credinţă. În acelaşi timp, numeroşi cercetători români explorează trecutul şi cultura Lumii Noi, alăturându-se astfel acelora care şi-au însuşit dintotdeauna ipostaza de descoperitori, fie ai altor orizonturi, fie ai "lumilor" din preajma lor. Indiferent de raporturile politico-diplomatice oficiale, convergenţele ştiinţifice şi colaborarea româno-americană în atâtea domenii cărturăreşti se constituie în nişte realităţi care nu trebuie şi nu pot fi eludate. Dincolo de aparenţe şi de explicabilele complexe, metamorfozate uneori în vini imaginare, aruncate asupra altora, din neputinţa explicării sau din amăgirea eliberării de o clipă, fiinţează, manifeste sau invizibile, punţi imuabile de legătură ori canale de comunicare între spiritualitatea românească şi cea de dincolo de Ocean. Dar şi invers.

Gheorghe I. Florescu

"BIOGRAFII ŞI STUDII ROMÂNEŞTI". A TREIA CONFERINŢĂ INTERNAŢIONALĂ A CENTRULUI DE STUDII ROMÂNEŞTI, IAŞI, 9-10 IULIE 1997

După ce a reconstituit biografiile unor personalităţi celebre şi a meditat îndelung asupra timpului şi a destinului uman, Thomas Carlyle considera că "o viaţă bine scrisă este aproape la fel de rară ca şi una bine folosită". Aşadar, biografiile reuşite sunt puţine, circumstanţă care învederează dificultatea elaborării lor, dar şi nevoia permanentă de astfel de opuri.

Azi, biografiile au ajuns a fi căutate pretutindeni şi considerate, de multe ori cu îndreptăţire, drept realizări deosebite, impuse repede ca *best-sellers*, mai ales atunci când privesc celebrităţi mondene şi răspund nevoii de dezvăluiri senzaţionale a unor anumite categorii de cititori. Deşi, numeric, biografiile au sporit mereu în ultimul timp, datorită îndeosebi unor grafomani specializaţi în această direcţie, adevăratele biografii continuă a rămâne nişte rarităţi, nu pentru că nu ar exista un interes special pentru acest gen de scrieri, ci pentru că recompunerea unei vieţi reclamă îmbinarea perfectă a componentei istorice şi a celei literare cu existenţa individuală, întreprindere care nu este la îndemâna oricui. Dacă, pe plan european sau universal, cei care merită îşi au măcar o singură biografie, ca "operă de artă" sau "ca ştiinţă", după disocierea propusă de André Maurois, mulţi dintre românii care au reprezentat ceva pentru neamul lor devin, treptat, nişte necunoscuţi întrucât lipsesc lucrările despre "vieţile" lor. De aceea, alegerea temei *Biografii şi studii româneşti*, ca titlu al celei de a treia ediţii a Conferinţei Internaţionale a Centrului de Studii Româneşti, a fost unanim considerată drept foarte potrivită acestor vremuri.

După primele două ediţii - *România şi cel de-al doilea război mondial* (1995) şi *România şi civilizaţia occidentală* (1996) -, încheiate cu publicarea a două reuşite volume, cea care a avut loc în zilele de 9 şi 10 iulie 1997 pare a fi impus deja o întrunire ştiinţifică internaţională în calendarul manifestărilor academice ieşene, dar şi al unor instituţii şi studioşi veniţi de pe diferite meridiane culturale şi spirituale ale lumii. Conferinţa la care ne referim a fost organizată de The Center for Romanian Studies, în colaborare cu Institutul de Istorie "A. D. Xenopol" din Iaşi. După deschiderea oficială şi lansarea volumului intitulat *Romania and Western Civilisation* (Edited by Kurt W. Treptow, Iaşi, The Center for Romanian Studies, 1997, 478 p.), în care au fost publicate comunicările celei de-a doua ediţii, a urmat prima sesiune a Conferinţei (moderator: Cornelia Bodea), în cadrul căreia au fost prezentate următoarele comunicări: *Ienăchiţă Văcărescu - diplomat. 200 de ani de la încetarea din viaţă* (Andrei Căpuşan, M.A.E., Bucureşti), *Dimitrie Moldovan (1811 - 1890: paşoptist ardelean, consilier aulic, binefăcător cultural* (Liviu Groza, Consilier ISPE, Bucureşti), *Partenie Cozma - un posibil model de biografie, liant între generaţii* (Mihai Drăcin, Universitatea din Oradea) şi *Carol I, 1866 - 1914* (Paul E. Michelson, Huntington College, Huntington, Indiana). În aceeaşi zi, au mai avut loc cinci sesiuni, prilej cu care s-a vorbit despre: *Tudor Arghezi: Convergences and Divergences in Life and Poetry* (Michael Impey, University of Kentucky, Lexington, Kentucky), *Cioran's "French" Biography: The Man and the Man of Letters* (Ingeborg M. Kohn, West Point), *Eminescu şi*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

contemporanii săi (Liliana Buruiană, Institutul European, Iaşi) şi *Elegia lui Eminescu în portretistica unor contemporani* (Ioan Saizu, Academia Română). Concomitent, Al. Zub a prezidat o sesiune dedicată lui M. Kogălniceanu, unde Vasile Cristian (Universitatea "Al. I Cuza", Iaşi), Olga Tudorică Impey (University of Kentucky), Mihai Cojocaru (Universitatea "Al. I. Cuza"), Dumitru Vitcu (Institutul de Istorie "A. D. Xenopol") şi moderatorul au discutat diferite aspecte ale unei posibile biografii Kogăniceanu. A patra sesiune s-a constituit din comunicările dezvoltate de Dumitru Dorobăţ (Universitatea "Al. I. Cuza"), Patricia Thurston (University of Illinois, Urbana), S. Pârvu (Institutul European), Dean Milhovan-Mitu (New York) şi Zinaida Stănic (Institutul de Istorie, Chişinău), care au vorbit despre fascinaţia biografiei americanului asupra românilor, despre biblioteca românească a profesorului Keith Hitchins, despre N. Carandino şi comunismul din România, precum şi despre N. Gheorghiu. A cincea sesiune a reunit comunicările: *Ferdinand I, primul Rege al României Mari* (Gheorghe I. Florescu, Institutul de Istorie "A. D. Xenopol"), *Din memorialistica unui portret: Principesa Elisabeta a României (Carmen Sylva) de George P. A. Healy* (Dumitru Vitcu), *Emil Haţieganu: pagini din activitatea politică* (Dumitru Şandru, Institutul de Istorie "A. D. Xenopol"), *Masoni români între precepte şi politică (1918-1938)* (Diana Fotescu, Muzeul Cotroceni, Bucureşti) şi *Studii despre specificul românesc* (Aurelian Lavric, Institutul de Studii Sud-Est Europene, Bucureşti). În paralel, Paul E. Michelson a prezidat o sesiune ai cărei comunicanţi au fost: Anatol Petrencu (Universitatea din Chişinău), George Muntean (Bucureşti), Alice Forbess (S.U.A.), Andrei Jitaru (Universitatea din Chişinău) şi Maxim Mykhailenko (Universitatea din Cernăuţi).

Cea de-a doua zi a Conferinţei a debutat cu o sesiune al cărei moderator a fost Kurt W. Treptow, iar cei care au comunicat au fost: Dumitru Preda (Institutul de Istorie Militară şi Studii Strategice, Bucureşti): *Introducere în biografia mareşalului Constantin Presan*; Constantin Hlihor (Idem): *Generalul Gheorghe Mihail, un protagonist al evenimentelor de la 23 august 1944*; Nicholas M. Nagy-Talavera (California State University at Chico, California): *Antonescu and the Jews* şi Ladis K. D. Kristof (Portland State University): *A Romanian Wallenberg: Traian Popovici, Mayor of Cernăuţi, 1941 - 1942*. La aceeaşi oră, Ernest H. Latham, Jr. (American Romanian Academy, U.S.A.) prezida o sesiune consacrată istoriei Basarabiei, cu comunicări citite de Ion Şişcanu, Rodica Solovei, Elena Şişcanu şi V. R. Palade, toţi de la Institutul de Istorie din Chişinău.

Alte incursiuni biografice au întreprins Radu R. Florescu (Boston College), V. Fl. Dobrescu (Universitatea din Craiova), Ernest H. Latham, Jr., Florenţa Ivaniuc (Muzeul Naţional de Artă, Bucureşti) şi Eugenia Istrati (Institutul de Istorie, Chişinău), avându-i în vedere pe Radu Florescu, Grigore Gafencu, Dimitrie D. Dimăncescu, Marcu Beza şi Ion Pelivan. La rândul lor, Leon Şimanschi şi Dumitru Agache (Institutul de Istorie "A. D. Xenopol"), Liviu Groza, Demetrius Dvoichenko de Markov (Monmouth College, New Jersey) au vorbit despre Ştefan cel Mare, N. Iorga şi David Corbea. Ultima sesiune (moderator: James Augerot) i-a reunit pe Hermina G. B. Anghelescu (University of Texas at Austin), Victor Spinei (Universitatea "Al. I. Cuza"), Lăcrămioara Iordăchescu (Iaşi), Gheorghe Onişoru (Institutul de Istorie "A. D. Xenopol") şi Eudochia Manoil (Universitatea din Cernăuţi), care au creionat cinci biografii: Martha Bibescu, Gheorghe I. Brătianu, N. Iorga, Ion Mihalache şi Constantin Narly.

Cea de-a treia Conferinţă Internaţională s-a încheiat cu consideraţiile concluzive exprimate de Al. Zub, Paul E. Michelson, Kurt W. Treptow, Cornelia Bodea şi Vasile Chirica, precum şi cu prezentarea volumului *The Struggle Against Russia in the Romanian Pricipalities, 1821-1854*, de Radu R. Florescu, publicat recent de The Center for Romanian Studies. L-au introdus pe autor şi au vorbit despre cartea sa Cornelia Bodea şi Kurt W. Treptow, răspunzând, în final, Radu R. Florescu.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Anul acesta, întrunirea ştiinţifică la care ne-am referit a continuat şi completat de fapt cel de al treilea Congres Internaţional de Studii Româneşti, organizat de The Society for Romanian Studies din S.U.A. şi Universitatea "Babeş-Bolyai", la Cluj, între 1 şi 5 iulie 1997.

Gheorghe I. Florescu

"SÜDOSTEUROPA-GESELLSCHAFT". COLOCVIU INTERNAŢIONAL DESPRE ISTORIA ELITELOR - 1997

Cea de-a treizeci şi şaptea ediţie a "Săptămânii Universitare Internaţionale", organizată de prestigioasa *Südosteuropa-Gesellschaft* din München, a avut ca temă "Elitele în Europa de Sud-Est: rol, continuitate şi ruptură în trecut şi prezent". Ca urmare a unei invitaţii primite din partea organizatorilor, m-am numărat printre cei o sută de participanţi la colocviu, desfăşurat între 6 şi 10 octombrie 1997 în incinta Academiei pentru Educaţie Politică din Tutzing, gazdă ajunsă deja tradiţională şi aflată în frumoasa localitate de pe malul lacului Starnberg în Bavaria.

Colocviul a avut două secţiuni, prima fiind dedicată istoriei elitelor sud-est europene înainte de perioada "socialistă", iar cea de-a doua, procesului de transformare a elitelor în anii de după căderea sistemului comunist. Cele nouăsprezece comunicări prezentate au abordat tema din diverse perspective: istorică, sociologică, economică, politologică. Trei dintre ele au avut un caracter general, privind zona sud-est europeană în ansamblu. De remarcat este faptul că îndrăzneala unor asemenea perspective a aparţinut unor specialişti (istorici, sociologi) din Germania: prof. dr. Holm Sundhausen (Universitatea Liberă din Berlin), *Elite, burghezie, clase politice? Observaţii asupra istoriei sociale a straturilor superioare în Europa de Sud-Est*; prof. dr. Wolfgang Höpken (Universitatea din Leipzig), *Între burghezie şi birocraţie: "profesiunile burgheze" în Europa de Sud-Est (din secolul XIX până la 1945)*; prof. dr. Anton Sterbling (Universitatea *Bundeswehr*-ului din Hamburg), *Transformarea elitelor în Europa de Sud-Est: observaţii preliminare din perspectiva teoriei elitelor*. Toate celelalte contribuţii au fost dedicate problematicii elitelor în diferitele spaţii naţionale din această parte a continentului.

Cazului românesc i s-a acordat o atenţie specială, atât prin numărul comunicărilor - trei, număr egalat doar de cazul Bulgariei -, cât şi prin frecvenţa cu care a fost abordat în timpul discuţiilor. Comunicarea prezentată de dr. Mihai Sorin Rădulescu (Universitatea din Bucureşti) a analizat problema prezenţei descendenţilor vechii boierimi în rândurile elitei politice româneşti din perioada interbelică. Dr. Irina Livezenu (Universitatea din Pittsburg, SUA) s-a ocupat de interdependenţele dintre elita culturală şi puterea politică în aceeaşi perioadă. În sfârşit, dr. Anneli Ute Gabany (Südost-Institut, München) a abordat problema metamorfozării fostei nomenclaturi comuniste din România într-o nouă elită economică - autoarea foloseşte termenul "oligarhie" - în primii ani după prăbuşirea sistemului comunist.

Pentru a oferi o cât de vagă imagine asupra vastităţii subiectului şi asupra perspectivelor din care a fost abordat, redau aici titlurile celorlalte comunicări: prof. dr. Fikret Adanir (Universitatea din Bochum), *Elite nemusulmane în Imperiul otoman*; Dubravka Stojanović (Universitatea din Belgrad), *Elite de partid în Serbia între 1903 - 1914. Rol, stil de guvernare, moduri de gândire*; Fanny Maria Papoulia (Berlin), *Burghezia în Grecia: controversa asupra identităţii burgheze în perioada interbelică*; dr. Marija Georgieva (Universitatea din Sofia), *Întreprinzători, stat şi politică: despre rolul elitelor economice în Bulgaria între 1878 - 1941*; Anila Habibi (Tirana), *Formarea elitei politice şi clientelismul: exemplul Albaniei în perioada interbelică*; dr. Mile Bjelajać (Universitatea din Belgrad), *Elite militare - continuitate şi discontinuitate: cazul Iugoslaviei între 1918 - 1980*; prof. dr. Caglar Keyder (Istanbul), *Elitele republicii kemaliste*; dr. Csilla Machos (Universitatea Humboldt din Berlin), *Elitele politice în Ungaria post-socialistă*; prof. dr. Lenard J. Cohen (Universitatea din Burnaby, Canada), *Elitele partidelor politice de opoziţie în Republica Federativă Iugoslavia*; Zuzana Finger (Berlin),

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Constituirea noilor elite în Albania post-socialistă; dr. Rumen Dimitrov (Sofia), *"Inteligheţia" ca şi clasă politică: discursuri intelectuale în Bulgaria*. Aşa cum se observă şi din această listă, întâlnirea a permis - şi în aceasta constă principalul merit al organizatorilor - expunerea şi audierea opiniilor unor specialişti din ţările spaţiului sud-est european, buni cunoscători ai istoriei şi realităţilor din interiorul propriilor graniţe. Totodată, a făcut posibilă confruntarea acestora cu specialişti din afară, din vestul Europei sau de pe alte continente.

Vasile Docea

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

LEONID BOICU

Omagiat acum un an printr-o discretă festivitate, care includea şi un volum special, *Itinerarii istoriografice*, Leonid Boicu ne-a părăsit de curând, la numai două zile după ce împlinise 66 de ani. Ţintuit la pat, în ultimul timp, de o boală nemiloasă, el n-a mai putut primi semnele de stimă, prietenie şi afecţiune pe care cei din jur doreau să i le arate.

S-a stins în tăcere, parcă retrăgându-se cu discreţie într-o zonă de penumbră, de unde nu contenea totuşi să observe, să judece şi să îndemne. Limpezimea privirii, fermitatea judecăţii, propensiunea pedagogică, în sensul larg al expresiei, erau, de altfel, calităţile lui cele mai evidente, puse la lucru într-un dozaj variabil şi cu o stăruinţă ce denotă asumarea deplină a unui credo profesional şi etic.

Asociem anume atributele în cauză pentru a sugera că ele i-au definit personalitatea, într-o epocă deloc favorabilă, când istoria, ca realitate socio-umană şi discursul asupra ei erau supuse la mistificări sistematice, de natură a legitima regimul comunist. Într-o asemenea epocă, istoriografia devenise un instrument de manipulare a conştiinţelor, cu atât mai nociv cu cât era folosită de regulă în dispreţul oricărei deontologii. Puţini profesionişti ai domeniului au izbutit să se mântuie prin operă, de cele mai multe ori refugiindu-se în secţiuni cronotopice cu impact mai redus în actualitate.

Rareori s-a întâmplat să existe un bun raport între opţiunea tematică şi formula narativă aleasă de autor. Este cazul lui Leonid Boicu, modernist format în preajma profesorului D. Berlescu, spirit clar şi de o certă eleganţă expresivă, care a ştiut să-i instileze convingerea că adevărata istorie nu se poate obţine decât sub unghi universal şi că pentru noi, ca români, evoluţia de mai multe secole a crizei orientale rămâne un fapt decisiv, un fenomen ce îngăduie o lectură mai realistă a istoriei noastre. Eforturile de modernizare a structurilor, unitatea statală, independenţa, regalitatea, se leagă strâns de acel fenomen.

Sunt chiar temele antamate de Leonid Boicu de-a lungul anilor, mai întâi în dimensiunea lor internă, ca cercetare a structurilor social-economice şi a aspectelor instituţionale, apoi tot mai mult în latura lor externă, ceea ce i-a asigurat un prestigiu de expert în materie, recunoscut ca atare şi dincolo de graniţă. "Astăzi, mai mult ca oricând, nu este de conceput studiul istoriei naţionale, cu precădere al unei mici entităţi statale, prin deprecierea dimensiunii externe", sublinia distinsul modernist, mereu atent la primejdia îngustării unghiului de abordare şi mereu preocupat să afle el însuşi direcţia optimă. Cine îi urmăreşte palmaresul ştiinţific îşi dă seama numaidecât de reuşita alegerii.

E destul să amintim aici studiul monografic *Austria şi Principatele Române în vremea războiului Crimeii* (1972), volumul dedicat domnitorului Gr. Al. Ghica (*Adevărul despre un destin politic*, 1973), cel despre *Geneza chestiunii române ca problemă internaţională* (1975), altul despre *Diplomaţia europeană şi triumful cauzei române* (1978), apoi încă unul despre *Anul 1859 la români*, ca fragment din istoria diplomaţiei europene (1996), pentru a sugera numai soliditatea unui demers ştiinţific rămas exemplar pentru studiul realităţilor noastre în intima conexiune cu lumea din afară. Cinci volume de mare densitate numai cu privire la un deceniu din istoria noastră, deceniu hotărâtor, e drept, pentru evoluţia modernă a statului român. Se adaugă la ele unele contribuţii la istoria economică a Moldovei, lupta pentru independenţă, legăturile româno-franceze, româno-polone etc., studii publicate în reviste de istorie sau în volume colective.

El însuşi a coordonat asemenea volume, în colaborare, fie că e vorba de studii istoriografice (*A. D. Xenopol*, 1972; *Istoria ca lectură a lumii*, 1994) sau de teme strâns legate de marea linie a cercetărilor sale (*Cuza Vodă - in memoriam*, 1973; *Independenţa - lupta milenară a poporului român*, 1977; *România în relaţiile internaţionale*, 1980), partea de

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cercetare personală referindu-se îndeobşte la jumătatea secolului XIX. Numai două volume de autor privesc, sub acest unghi, perioada anterioară, născute firește din nevoia de a lămuri mai bine geneza însăşi a chestiunii: *Principatele Române în raporturile politice internaţionale. Secolul XVIII* (1986) şi un altul (încă sub tipar) despre aceeaşi problematică la finele Epocii Luminilor şi începutul secolului XIX.

Lista contribuţiilor risipite prin reviste, toate cu un solid temei documentar şi o deplină acurateţe formală, e prea vastă pentru a fi adusă aici în discuţie. Ajunge să amintim numai, ca ilustrare tematică, studiile despre industrie, căi de comunicaţie, transporturi, comerţ, structura socială a oraşului, influenţa Revoluţiei Franceze, statutul politico-juridic al ţărilor române, istoriografie.

Chestiunile teoretice şi de metodă ale domeniului i-au reţinut luarea-aminte ori de câte ori a fost necesar să intervină spre a limpezi un concept, o dispută ajunsă în impas, o problemă ardentă pentru comunitatea cu care se simţea adânc solidar. Periodizarea istoriei noastre moderne, studiul raporturilor internaţionale, aportul arhivistic la cercetarea trecutului, rostul istoriografiei în lumea contemporană sunt teme asupra cărora a ţinut să se rostească.

Să mai notăm, în treacăt, interesul său legitim pentru istoria istoriei, de la Bălcescu şi Kogălniceanu la Xenopol, Iorga, Slăvescu, Oţetea, ultimul fiind în chip vident unul dintre modelele ce i s-au impus în anii formaţiei universitare şi mai târziu, alături de acela reprezentat mereu, nu doar pentru el, de profesorul Berlescu.

Am avut ocazia să mă refer, în altă parte, la motivaţia de fond a opţiunii sale. Aş adăuga acum că succesul de prestigiu obţinut de Leonid Boicu se datorează în primul rând calităţilor sale, pe care a ştiut să le pună în valoare pe cont propriu, dar şi pe seama unei echipe de modernişti interesaţi de raporturile internaţionale. Câmpul problematic descris de el rămâne încă să fie cercetat, iar exemplul profesional ce se degajă din operă, modelul, promite să dureze. Cu atât mai mult trebuie să regretăm că în ultimii ani puterea de munca îi slăbise şi că noile studii pe care le gândea nu vor mai apare sub ochii celor interesaţi de istoria noastră modernă. Răstimpul cel mai favorabil pentru sinteză i-a fost subminat de boală şi de agitaţiile sterile la care ne-a redus, pe unii, tranziţia acestor ani. Stoicismul cu care a îndurat totul e încă un exemplu întăritor pentru cei rămaşi să caute mai departe soluţii de limpezire. Ne vor lipsi mereu seninătatea privirii sale, puterea de a defini şi nuanţa, curajul de a fi în dezacord cu alţii şi de a-şi remodela propriul discurs. Vom duce lipsă, nu mai puţin, de omenia lui profundă, inalterabilă, care l-a făcut să fie, de-a lungul anilor, în circumstanţe deloc uşoare, un factor de echilibru. Lecţia lui e mai cu seamă una de rigoare şi claritate, pe linia marilor noştri istorici.

Al. Zub

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ABREVIERI

AAR	= Analele Academiei Române
AB	= Arhivele Basarabiei
AHR	= The Amarican Historical Rewiew
AIIAC	= Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie Cluj
AIIAI	= Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie "A. D. Xenopol", Iaşi
AIIC	= Anuarul Institutului de Istorie Cluj
AIIX	= Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie "A. D. Xenopol", Iaşi
AISC	= Anuarul Institutului de Studii Clasice
ALIL	= Anuarul de lingvistică şi istorie literară, Iaşi
AM	= Arheologia Moldovei
AMB	= Arhivele Municipiului Bucureşti
AMN	= Acta Musei Napocensis
AMP	= Acta Musei Porolissensis
AnM	= Analele Moldovei
APR	= Analele Parlamentare ale României
AR	= Arhiva Românească
ArhGen	= Arhiva Genealogică
ARMSŞ	= Academia Română. Memoriile Secţiunii Ştiinţifice.
ARMSI	= Academia Română. Memoriile Secţiunii Istorie.
ASB	= Arhivele Statului Bucureşti
ASB, AN	= Arhivele Statului Bucureşti. Fond Achiziţii noi.
ASB, Doc. ist.	= Arhivele Statului Bucureşti. Fond Documente istorice (fond provenit de la Academia Română)
ASBc	= Arhivele Statului Bacău
ASBt	= Arhivele Statului Botoşani
ASG	= Arhivele Statului Galaţi
ASI	= Arhivele Statului Iaşi
ASMh	= Arhivele Statului Mehedinţi
ASO	= Arhivele Statului Oradea
ASRI	= Arhiva Serviciului de Informaţii, Bucureşti
ASTm	= Arhivele Statului Timişoara
AŞUI	= Analele Ştiinţifice ale Universităţii "Al. I. Cuza", Iaşi
AT	= Arhivele Totalitarismului, Bucureşti
AUB	= Analele Universităţii Bucureşti
BAR	= Biblioteca Academiei Române
BIFR	= Buletunul Institutului de Filologie Română "A.Philippide"
BOR	= Biserica Ortodoxă Română
BS	= Balkan Studies, Thesaloniki
CG	= Cuget românesc
CI	= Cercetări istorice (ambele serii)

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

CMRS = Cahiers du Monde Russe et Soviétique
CvL = Convorbiri literare (ambele serii)
DAD = Dezbaterile Adunării Deputaţilor
DIR = Documente privind istoria României
DR = Dacoromania
DRH = Documenta Romaniae Historica
FHDR = Fontes Historiae Dacoromanae
GB = Glasul Bisericii
IN = "Ioan Neculce". Buletinul Muzeului Municipal Iaşi.
JGO = Jahrbücher für Geschichte Osteuropas
MB = Mitropolia Banatului
MO = Mitropolia Olteniei
MOf = Monitorul Oficial, Bucureşti
RA = Revista arhivelor
RdI = "Revista de istorie", Bucureşti
RER = Revue des Études roumaines
RESEE = Revue des Études Sud-Est Européennes
RFR = Revista Fundaţiilor regale
RHSEE = Revue Historique de Sud-Est Européen, Bucureşti
RI = Revista istorică
RIR = Revista istorică română
Rsl = Romanoslavica
SAI = Studii şi articole de istorie, Bucureşti
SCIA = Studii şi cercetări de istoria artei, Bucureşti
SCILF = Studii şi cercetări de istorie literară şi folclor, Bucureşti
SCIVA = Studii şi cercetări de istorie veche şi arheologie
SCSI = "Studii şi cercetări ştiinţifice. Istorie", Iaşi
SMIM = Studii şi materiale de istorie medie, Bucureşti
SODF = Südostdeutsche Forschungen, München
SOF = Südost-Forschungen, München
SRdI = Studii. Revistă de istorie
TD = Thraco-Dacica, Institutul Român de Tracologie, Bucureşti

Tiparul executat la S.C. DOSOFTEI S.A.
Str. Sf. Lazăr nr. 49, Iaşi
Tel.: 032/137060

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Anuarul editat de Institutul de Istorie "A. D. Xenopol" – care continuă, din 1964, seria de istorie a revistei "Studii şi cercetări ştiinţifice", Iaşi, apărută între 1950 şi 1963 – cuprinde studii, comunicări, note, recenzii ş.a., consacrate istoriei românilor, istoriei relaţiilor internaţionale ale României, istoriei universale etc. Publicaţia se adresează cercetătorilor din domeniul istoriei româneşti şi universale, profesorilor, studenţilor şi tuturor celor interesaţi în cunoaşterea şi studierea istoriei.

La sediul redacţiei se mai află şi pot fi procurate prin comandă următoarele tomuri:

XXI/1984, 728 p.
XXII/1985, 1-2, 1016 p.
XXIII/1986, 1-2, 1 160 p.
XXIV/1987, 1-2, 1420 p.
XXV/1988, 1-2, 1338 p.
XXVI/1989, 736 p.
XXVII/1990, 272 p.
XXVIII/1991, 416 p.
Supliment I (C. Istrati, *Condica visteriei Moldovei din anul 1816*), 154 p.
Supliment II (D. Şandru, *Populaţia rurală a României între cele două războaie mondiale*), 214 p.
Supliment III (Gh. Buzatu şi Gh. I. Florescu, *Al doilea război mondial şi România. O Bibliografie*), 214 p.
Supliment X (Adrian Macovei, *Moldova şi Ţara Românească, de la unificarea economică la unirea politică din 1859*, 138 p.
Supliment XI (*Temps et changement dans l'espace roumain*, vol. îngrijit de Al. Zub), 262 p.

În atenţia colaboratorilor

Anuarul Institutului de Istorie "A. D. Xenopol" acceptă pentru publicare *studii* (circa 30 p.), articole (până la 20 p.), *recenzii* (circa 5 p.), *note bibliografice* (1-2 p.) şi dări de seamă privind viaţa ştiinţifică internă şi internaţională. În cazul studiilor care depăşesc 30 p., autorii sunt rugaţi să procedeze la împărţirea textului, încât acesta să poată fi publicat în numere consecutive ale *Anuarului*.

Toate materialele vor fi prezentate redacţiei în două exemplare, dactilografiate la două rânduri, cu notele aşezate la sfârşitul textului. Studiile vor fi în mod obligatoriu însoţite de un rezumat într-o limbă de largă circulaţie.

Materialele vor fi trimise redacţiei până cel târziu în luna iunie, pentru a putea fi publicate în tomul pe anul respectiv. Acceptarea materialelor spre publicare se face pe baza unor referate elaborate de specialişti. Redacţia îşi rezervă dreptul de a planifica apariţia materialelor.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

REVISTA ISTORICĂ

REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE

REVUE DES ETUDES SUD-EST EUROPÉENES. Mentalités-Civilisation

THRACO-DACICA

DACIA – REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE. NOUVELLE SÉRIE

STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE ŞI ARHEOLOGIE

MATERIALE ŞI CERCETĂRI ARHEOLOGICE

STUDII ŞI CERCETĂRI DE NUMISMATICĂ

BULETINUL SOCIETĂŢII NUMISMATICE ROMÂNE

ARHEOLOGIA MOLDOVEI

ARHIVELE OLTENIEI

ARHIVA GENEALOGICĂ

EPHEMERIS NAPOCENSIS

ARS TRANSSILVANIAE

ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE, CLUJ-NAPOCA

ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE "A.D. XENOPOL", IAŞI

STUDII ŞI MATERIALE DE ISTORIE MEDIE

STUDII ŞI MATERIALE DE ISTORIE MODERNĂ

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro